

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

i. fl. 24. No. c. m.

Pismochei Lukács
Profejsoris Baiac.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÖZHASZNU

ESMERETEK TARA

A'

Conversations-Lexicon

SZERÉNT

MAGYARORSZÁGRA

ALKALMAZTATVA.

*Bibliothek Convent. P. P. Traisenc.
Bajensis.*

KILENCZEDIK KÖTET.

P — PYTHON.

PESTEN,
KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

1833.

ESMÉLTETŐ TÁRA

NYOMTATOTT BUDAŰ K. EGYETEM' BETŰVEL.

.....
.....

NYOMTATOTT BUDAŰ K. EGYETEM' BETŰVEL.

~~MD 2/104~~ 288.544

ORSZÁGOS SZEGHENTI KÖNYVTÁR
M. Növedéknapló
1955 év 2501 sz.

P.

P, az abc 16 betűje, mely az összeszorított ajakak megnyitásakor kiűtött lehelet által származik.

P A C C A (Bartholomaeus) szül. Beneventben Dec. 16, 1756 presb. cardinal, Camerlengo v. finanszminister és prodatarius (alkanczellár) volt. VII Pius 1801 öltözteté római bitorba, 's hozzá a' Napoleonnal volt visszálkodásban leghivebb ragaszkodást bizonyított. Mint prodatarius, Miollis francz. generállal gyakori ellenségeskedésben állott. Azon gyanu miatt, mintha a' Francziák ellen pártütést támasztott volna, (1808) elfogták, 's Beneventbe akarák vinni, de Pius kieszközlé az engedelmet, hogy mint fogoly, nála maradhasson. A' pápát számkivetésébe is követé, de Grenobleben tőle elválaszták, 's harmadfél esztendeig várfogságban tartották. — 1814 méltóságaiba visszahelyheztetett, de következő évben a' nápolyi sereg Murat alatt beütvén, Rómát a' pápával újra elhagyni kénytelen vala. Genuában kevés ideig mulatása után ismét visszatért, a' chinai dolgokat intéző gyűlés tagja lön, 's 1816 rendkívüli követséggel Bécsbe ment. Részt vön azon gyűlésben is, mellyre az academiái tanulmányok' rendszerének kimunkálása bizva volt; 1817 Róma kormányozója, később az egyházi birodalom jövedelmeinek megvizsgálására rendelt választottság tagja vala. Karakterének a' szerencsétlenségben állandósága 's feláldozó hűsége közönséges tiszteletet szerének neki; de több oly türelmetlen rendszabásokat vetnek szemére, mellyek VII Pius visszatértét bélyegzék. XII Leo is bizodalmaival és barátságával ajándékozta meg; de ő Camerlengo hivatalát Dec. 1824 még is letette, 's a' pápa Galeffi cardinált nevezé helyébe. P. a' Római széknek a' francz. zendüléstől kezdődő történetehez adatokat gyűjtögetett. Az archaeologia academiájának 1816-tól pártfogója, 1820-tól Frascati püspök, 's 1822-től a' tanulmányok fő ügyelője.

P A D E R B O R N, hajdan közvetlen birodalmi püspökség a' vestfaleni kerületben. Eza' fejedelemség (44 nrsz. mf. 97000 lak.) egy kiélen, Egge nevű bértztől alsó- és felső-erdei kerületre osztatik. Földje általánosan igen termékeny, főképpen az ugy nev. Sendvelt, az Alme és Dieme közt. Nagy benne a' sertés- és juhtartás. Ad vasat, köszenet, sőt 's messzire terjedő erdei vannak. Püspöksége egy azok közt, mellyeket N. Károly legelőször alkotott; a' püspöki templom magától III Leotól szenteltetett fel 799. A' tartomány 1802 Poroszországhoz 's 1806 a' vestfaleni királysághoz kapcsoltatott, hanem ennek enyészte után ismét Poroszországé lett 's most a' vestfaleni tartományhoz tartozó minden kormánykerületnek része. A' kerület városának, Paderbornnak (870 ház. 6700 lak.), setét utzsái vannak 's a' tartomány fő törvényszékének és püspöknek helye. A' lakosok fő élelem módjai földmivelés és baromtartás. Püspöki templomában találtattak, a' többi drágaságokon kívül, a' 12 apostol aranyképei 's sz. Liborius ezüst koporsója, mellyeket 1622 Kristian braunschwei-

gi herczeg vett el, 's ezen utolsóból a' most ritkáká lett tallérokat verette ezen felyülirással: „*Gottes Freund und Pfaffen Feind*“. A' templom 777 kezdett építtetni Hathumar első püspöktől; 1000 eszt. leégett. A' mostani a' 12 és 14 száz-ból való, a' 15 16 és 17 századbeli nagy változtatásokkal. N. Károly idejéből csak a' Gerold kápolna áll fen. Azon templomból, mellyet Meinwerk püspök végzett el, még csak a' Bertalan kápolnája áll fen. L. Brand „*Hist. artist. Darstell. des Doms zu P.*“. (Lemgo 1827). A' Pader a' templom alatt forr ki három forrásból, olly erővel, hogy 20 lép. néhány malmokat hajt. A' kath. gymnasiumon kívül van Paderbornnak universitása, melly herczeg Fürstenberg Theodor püspöktől atk. 1592, 's csak egy phil. és theol. karból állott. 1819 eltöröltetett 's tőkéje az oda-való gymnasium és münsteri theol. kar javítására fordítottatt. Paderbornban van még egy papnevelő intézet, 5 klastrom 's Vestfaleu történeteire és régiségeinek kinyomozására egyesült társaság. Paderbornról nem messze fekszik a' teutoburgi erdő (l. e.) L — ú.

PADISCHAH (Pad, védő vagy királyi szék és Schah, király, fejedelem), olly tzím, mellyel a' török császár él. Régen csupán a' franczia királynak adták azt a' török császárok, a' többieket csak *Kraloknak* nevezvén. Most az austriai és orosz császárokat is meg-tisztelik vele. L — ú.

PADOLAT, PADOLATFESTEMÉNY, PADOLATDARAB, PLAFOND. A' szobának vagy teremnek azon része, melly azt felülről bezárja, padolatnak mondatik. Ez közönségesen vizarányos, néha boltozott. Itt csak ékesítését tekintjük. Legközönségesebb az, midőn az oldalfalak végétől vagy párkányától kezdve a' padolatig felfelé egy rovátk hagyatik, 's hol ez végződik, a' padolat néhány izzel vagy serral beszegetik. Ha a' padolat belső köre is ékesítendő, akkor majd mezőkre osztatik, majd stuccaturmunkával készült, vagy csupán festett lombokkal, virágfüzerekkel és arabeskekkel diszesítetik. Azonban van a' padolat ékesítésére valódi, tulajdor festemény (padolatdarab, padolatfestemény) is. Valamint talán az egész képirásban semmi sincs nehezebb, mint az efféle darabok; ugy a' theoria is ezek körül leginkább ingadoz. Legelsőben is azon ütközik meg, ha általában az illy nemű festmények megállhatnak é? Ellenkezői azzal gáncsolják, hogy a' szemléelőre nézve igen nehéz álláspontjok van, 's hogy azt akarják képzeltetni velünk, mintha egy bezárt helyből magunk felett a' szabadba látnánk. Ez ellenvetés legalább arra figyelteti a' művészt, hogy neki helyét más módon kell használni, mint különben a' képiro teszi, ha csak a' szemet gyönyörköt-tetés helyett bántani, 's a' hihetőséget durván sérteni nem akarja. Mindenkor kettőre kell ügyelnie: tárgyra 's bánásmódra. Laugier Abbét valóban igen helyes érzés vezérlé, midőn az illy nemű festeményekből a' felemelt földeket (terrasse), hegyeket, épületeket, folyamokat, erdőket, 's szóval mind azokat, mik felettünk soha sem lehetnek, egészen kirekeszté. E' tekintetből Cortona Péter és Lebrun padolatfesteményei, Aeneás hajóserégével és Hercules tetteivel helyben nem hagyhatók. Az ép emberi elme átláthatja, hogy illy padolatdarabokhoz csak a' légországból vett tárgyak illenek, 's ha ezekhez minden vallás mythusi lényeit is számláljuk, csak azért esik, mert azt gyermekségünkötől kezdett szokásnál fogva természetesen találjuk. Ellenben az allegorikai lények, mellyeket Sulzer még megszeuved, már szorosb korlátok közé vethetők. Ha már a' művész tárgyat illőleg választotta, még a' bánásmód körül sokat kell megfontolnia. Mivel a' padolat a' festés által előlünk mintegy elvitetik, 's a' szemnek az ég körébe szabad ut nyittatik, magában érthető, hogy a' festést igen könnyű, levegői színezettel kell kivinni. Az alakok ugy rajzoltassanak, hogy a' néző álláspontjáról, alólról felfelé,

valóban felettünk lebegni lássanak. Ehez a' perspectivának mély esmerete kívántatik, melly szerint mind a' lapos, mind a' boltozott padolatokhoz más más elrendezés szükséges. E' perspectivával szorosán összefüggenek a' mesterséges rövidítések, mellyek nélkül a' padolatfestés soha sem lesz tökéletes. Azért volt ebben mester Correggio, mint művei a' pármái székesegyházban és Sz. János templomában bizonyítják; ellenben Rafael, ki a' rövidítéseket olly örömet elkerülte, a' Farnesinában készített padolatfesteményével tőle hátra maradt. Ha Mengs, ki a' padolatdarabokat csak padolatra aggatott festemények gyanánt tekinteni kívánja, azt tartja, hogy Correggionak ama padolatdarabjai csupán Angelo Mihály műveinek tanulásai, ezzel nem egyebet mond, mint azt, hogy a' rövidítésekből Correggio szinte olly nagy volt, mint Angelo. Egyébiránt mellékesen említhetni, hogy Correggionak mind a' két gömbtetőji egészben festettek, noha előtte az illyeket mindenkor részenként vagy darabonként festeni szokták. — Végre az ábrázolt tárgyak az épület czéljával s karakterével mindenkor összehangzásban legyenek: illy nemű festeményekkel ékesítésre csak a' jó magas, s főkép a' boltozott padolatok alkalmasak.

PADUA (*Padova*), régi erős város (6000 ház, 34,000 lak.) a' Bacchiglionenél, mellyet csatorna köt össze a' Brentával. A' kir. delegatióknak s tartományi gyűlésnek helye. 96 temploma közt főtemploma a' leggazdagabbak közé tartozik Olaszországban. Segrestyében van Petrarca képe, ki itt kanonok volt s könyvtárának egy részét a' templomnak hagyta végső rendelkezésben. Sz. Justina temploma legszebb együgyűséggel épültnek tartatik Felső-Olaszországban. Prato della valle (völgyi rét) nevű közönséges piatza, a' régi római Márs mezeje, mellyet legjelesebb Paduaiak szobrai ékesítnek; kellemes sétalóhelyet formál. A' Ferencz szerzetesei templomának (*Chiesa del Santo*) sok drágaságai és pompás emlékei vannak. Előtte áll Iovan Narnii Gattamelata venecziail vezérnek szobra, mellyet a' venecziail köztársaság állíttatott fel. A' püspöki papnévelő intézet, melly Barbarigo mh. cardinális által ajtattatott meg, jeles, 100 ifju pap számára alkotott épület; híres könyvnyomtatásával, mellyben napkeleti betűk is vannak. A' paduai híres universitas II Fridrik császártól alkottatott, a' ki 1228 a' bolognait ide tette által. Legfontosabb az orvosi kar. Mintegy 400 tanulnak benne; hajdan több ezerre ment tanulóinak száma, a' honnan Paduának az Olaszok *la Dotta* (tudós) mellék-nevet adtak. Az universitas épületét, *il palazzo degli studj*, tanítóinak képei díszesítik. Hozá tartoznak 12 collegium, a' régi várkastélyban lévő csillagvizsg. intézet, füvészkert, bontzólo szin'sat. Paduában van a' tudományok s művészség kir. intézetének egy osztálya, tudományok társ. földmívelés társ.'sat. Épületei közt kitetszők: a' tanátház, a' Paduában született Livius képével; a' Podesta palotája, a' város könyvtárával; a' játékszin'sat. Itt mutogatják a' trójai vitéz Antenor sírját, ki építette, Virgilius szerint, Paduát. Római uraság után Longobárdok kezére került a' város, kiktől Nagy-Károly vette el. A' német császárok uralmáda után Ezze¹in tiran alá jött, köztársasággá lett, a' Carraráktól igazgattatott s 1405 venecziail hatalom alá hajtattott. Még most is lehet egy Arena ömladékét látni. — A' kereskedés nagyobbára Zsidók kezében van, kik tulajdon fertályban laknak. Vásár Sz. Antal napján tartatik benne. Posztót és selyem műveket készít. Nyáron eleven a' város, főképpen vásárkor Jun. mivel a' gazdagok egész környékről ide jönnek. Padua környéke (*il Padovano*) egy Európának legszebb s legtermékenyebb tájéka közt, mellyet 300,000 laknak. A' város és tartomány a' venecziail köztársaság elenyészte után Austruái lettek, melly 1805 Napoleonnak engedte azokat, hanem 1814

olta ismét austriai felsőség alatt vannak 's a' paduai delegatiót (40 nsz. mf. 289,000 lak.) formálják, a' lombardi-venecziai királyságnak venecziai kormány kerületében. L — ú.

PAEAN vagy PAEON (gyógyító), a' gyógyító istenségnek, főképpen Apollónak, mellékneve. Jelentését különbözőképpen magyarázzák a' grammaticusok. Mivel az Apollót magasztaló énekekben ez a' felkiáltás: „Io Paeon“ gyakran előjött, innen Paeanonknak nevezettek azok. Ezen Paeanon ragadó nyavalyák idején 's minden alkalommal énekeltettek, midőn az istent megnyerni akarták a' régiek. Azonközben a' Paeon szó az Apollót magasztaló énekekről más vitézek 's kitetsző férjfiak tetteire is átvitetett. Ilyen volt a' többek közt a' samosi Lysander tetteire énekelt Paeon. Azon ütközeti ének is, melly ütközet előtt Marsnak 's a' nyert győzelem után Apollónak énekeltetett. Paeannek nevezetett. L — ú.

PAEDAGOG, a' Görögöknél és Rómaiaknál azon rabszolga volt, ki urának gyermekeit iskolába vezetgette. Minthogy mind a' rabszolgák, mind a' felszabadítottak gyakran tudományos miveltséget szereztek, többnyire házi tanítóknak 's nevelőknek használtattak, így a' görög Paedagog név idővel minden nevelőre elragadt.

PAEDAGOGICA, az emberi nevelés tudománya (L. NEVELÉS.) A' szemlélődő Paedagogica a' nevelés és oktatás szabályait tanítja, 's így a' Didacticát is magában foglalja; a' gyakorló pedig ezek alkalmazására vezet, 's a' módokat mufogatja. Nevelői szabályokat és intézeteket minden népnél találhatni, melly valamely miveltségre emelkedett; mert általányosan az ifjuság gondos és alaprajz szerinti nevelése nélkül, nemzeti mivelődség nem is képzelhető. Mit e' körül a' Zsidók, Egyiptomjak, Persák és Indusok tettek, inkább miveltségi állapotjokból, mint nevelés módjokról fenmaradt igen tökéletlen történeti tudósításokból derül fel. Tiszta 's tudományosan elrendezett ismérétre, csak a' Görögöknél és Rómaiaknál jutottak a' Paedagogica alaptételei, Plato, Aristoteles, Xenophon, Plutarchus és Quíntilianus alatt, kik későbbi nevelők oktatói lévén, egy szabadabb nevelés csirájának kifejtésére sokat tettek. Mit Nagy-Károly, 's a' közép idő klastromai tettek, ez intézetekkel együtt elenyészett, 's még a' classica litteratura feléledése, 's a' reformátorok fáradozásai után is, századok kellének, hogy a' mostani Paedagogicának állapontát kijelölő észfogatok megérjenek, 's forgásba tétessenek. (V. ó. EMBERKÉPZÉS.) Angolok, Francziák és Németek legtöbbet, legjobbat tettek e' tudomány körül, 's rendszeres elszerkezését egyenesen német philosophusok éles elméjének köszönheti; 's bár az újabb philosophiai iskolák egyikéhez sem köttetett, még is Niemayer szerint több paedagogiai rendszert lehet felhozni, melly a' 18 században külön vagy egyszerre divatozott. Így a' Franke iskolája (L. PIETISMUS) elejétől közepéig, — a' philanthropica iskola (L. PHILANTHROPINISMUS) közepétől vége tájáig divatoztak, ellenben a' Humanisták (L. HUMAN.) kiket a' classica litteratura buzgalma, 's azon óhajtság, hogy a' tanítás a' papok felügyelése alól vétersék ki, összetart, — és az Eclecticusok, p. o. maga Niemayer is, kik az alapszabást követik: „mindent megpróbálni 's a' legjobbat megtartani“, — mindég függetlenül, 's fontos hatáskörben tarták fel magokat. A' paedagogiai gondolatok történetére nézve l. Schwarzttól „Erziehungslehre“ 4 köt. — Ezen rendszereken kívül Pestalozzi (l. e.) a' magát saját derék ötletein építette, 's a' gyakorló paedagogica újabb lételeit 's mélyebb alapulását ennek köszöni.

PAER (Fernando) játékszini szerző; szül. 1774 Pármában, a' nápolyi Ghiretti tanítványa, della Pieta conservatoriumból. 10 esztendő volt, midőn Velenczében Circe operáját először adá, 's ez kedvet talált. Ekkor beutazá Olaszország fővárosait. A' páрмаi her-

ezeg (kereszt-atyja) esztendei fizetést rendelt neki, 's megengedé', hogy 1795 a' háboru viharai miatt Bécsbe mehessen, hol 1798 a' nemzeti játékszinnél componista, nője pedig az olasz operánál első énekesné lett. „*Camilla*“ operája 1799 terjeszté leginkább hírét, melly csak hamar minden német színeken megjelent. 1802 maga mint karmester, hitese pedig mint első énekesné, három esztendőre Drezdába mentek. Napoleon a' Jéna melletti ütközet után rávére őket, hogy Varsóba követnék, hol előtte apró concerteket adtak, a' tilsiti béke után pedig szolgálatjába állottak. Tagja lett ezután P. a' szép művészségek academiáinak Nápolyban, Bolognában, Velenczében, 's a' párisi operának több ízben vala igazgatója. Szerzeményei melodiákban gazdagok, énekkel teljesek, szeres muzsikájok foganatos; de mély belső összefüggés, és alapos charakteristica nincs bennök. Ugy lehet tekinteni, mint Rossini kalauzát, kit az alapos tételben még felül is mult. Legjobb operái: *Sargino*, *Camilla*, *Griselda*, *Leonora*, *Achille*, *I fuorusciti* (utón állók) „*Sophonisbe*, *Dido*, *Agnese*, *Olinde e Sofronie*. Ezeken kívül tölle van: „*Cinna*, *Il principe di Tartano*, *Idomeneo*, *Numa Pompilio*, *I Baccanti* 'sat., és klavérekésérettel több Romanze, Duett 'sat.

PAESTUM, a' Görögöknél Posidonia, görög város Lucaniában (alsó Olaszország), kel. a' Silarus folyójától az Alburnus hegye alatt, a' sinus Paestanus (most *Golfo di Salerno*) mellett, híres a' költöknél szép rózsairól, mellyek itt eszt. kétszer (tavasszal és ősszel) nyíltak 's ezen nedves és meleg tájékon különösen tenyészni látszattak. A' város hihetőképpen Sybaristól K. e. 510 körül alkotott gyarmat volt, és így az Achaeusok nemzetségéhez tartozott. Ezért tisztelte különösen Neptunust, mint az anyaváros. 915 a' Saracenektól elpusztított. 1755 olta pompás omladékaí ásattak ki itt 's amott, mellyek, mint pénzei is, jó állapotra mutatnak. 1829 egy hosszú oszlopmivet találtak benne, melly tornáztot formál, ezenkívül görög és római sírokat is. Helyén most Pesti vagy Pesto fekszik, Principato citra nevű nápolyi tartományban. L—ú.

PAETUS I. ARRIA.

PAGLIAJO V. PAGLIACCIO, 's ebből bennitva Pajazzo, a' nápolyi népjáték egyik tréfás maszkjának neve. A' szó magában szecskát tesz; 's ama' maszkot azért nevezik így, mivel a' szegény ördögöt ábrázolja, kinek erősziai szalmán kell fekkünni.

PAGODÁK, a' Hindük és déli ázsiai pogány népek isteneinek templomai. Ezen kőből és fából épített templomok szabad, obeliskekkel, oszlopokkal 's az építés mesterségének más miveivel diszító helyen állanak, igen nagyok 's magasak és rendkívül pompások. Rendszerént kereszt formájok van, mellynek négy végei egyenlő hosszak, 's magas és toronyhoz hasonló fedéllel fedettek. Legjelesebbeket Benaresben, Siamban, Peguban, főképpen pedig Jaggernatban vagy Dsaggernatban (l. e.) lehet látni. Belől, sok drágaságokon kívül, oltárok és istenek szobrai vannak benne. Az utolsóbbak, mellyek hasonlóul Pagodáknak neveztetnek 's mindenik Pagodában nagy számmal állanak, közönségesen égetett földből készítették 's formátlanak, de gazdagan meg vannak aranyozva, itt mezítelenek, amott felruháztak, állanak vagy lábokat keresztben téve ülnek 's gyakran óriási nagyok. L—ú.

PAIREK, ág. FEEREK (*pares curiae*, *pares regni*) A' pairek méltósága 's jussai a' feudale systema kifejlésével kezdődnek. A' régiebb időbeli községek tagjai, a' vezérek késérei, a' nép előbbkelőinek és előjáróinak gyűlései (az Angol-Szászok Wittena gemotei 's a' Frankok Campus Martiusa) tehát még nem később időbeli pairek. Tsak a' feudale systemában állapított meg az, hogy a' vazalok magok intézzék el önnön ügyeiket 's perlekedéseiknek törvényes tár-

gyalt, tulajdon fejeikkel; Innen mindenik vazallnak kötelessége, de egyszermind elsőégi jusa is volt a közvetlen feudalis urnak udvari gyűlésein és törvényszékein megjelenni. Ezek voltak a pares curiae 's ezen alkotmány a királytól fogva a hercezségekben 's egyházi és világi uradalmakban is feltaláltatott. Franciaországban azon zendülés idejében, mely 987 Capet Hugot királyságra emelte, csak 7 világi herceg volt, mint a koronának közvetlen vazalljai, u. m. a' francziai, burgundi, aquitaniai és normandiai hercegek, 's a' flanderni, toulousei és champagnei grófok. A' francziai herceg királlyá lévén, hatan maradtak, kikhez jöttek később a' rheimsi érsek, mint Franciaországnak első egyházi hercege 's a' király (vagy korona) közvetlen kerületében fekvő püspökök, mint a' laoni (herceg névvel), a' beauvoisi, noyoni és chalonsi pedig mint grófok, 's később VII Lajos alatt a' langresi püspök is. Ez a' régi pairség nem sokáig állott fen, 's inkább fénye, mint munkás segédje volt az ország igazgattásának. A' hajdani pairi fejedelemségek a' koronával lassanként egyesítették 's csak az egyházi urak tartották meg pair neveket. Azonközben a' fejedelemségeknek, a' királynak, mint hajdani francziai hercegnek, a' guiennei, normandiai, bretagnei és fejedelmesített grófságoknak követlen vazalljai folytatták az ország udvari és törvényszéki gyűlésein való megjelenéseket és midőn álló törvényszékek (parlamentek) lettek belőlök, ezekben is megtartották üléseket, míg a' tudós tanácsosok által ki nem szorítottak. Csak mint az ország hercegei fő törvényszékének, volt a' hajdani pairségnek bizonyos esetekben munkássága, p. o. midőn János angol király 1200 eszt. unoká-öttsének, bretagnei Arthurnak, meggyilkolásáért előidézett 's feudumától, Normandiától, megfosztattott. A' régi pairek helyébe, kiknek tartományi korona jószágaiat tétettek, ujak alkotattak, a' többek közt, a' bretagnei hercezség, az artoisi és anjo-i grófságok 1296; a' burgundi új hercezség Merész Filep számára 1361, mellyeket több kinevezések követtek, eleinte csak kir. házból szül. hercegek, azután 1551 olta más főbb ranguak részére. XIV Lajos alatt az újabb pairek (*Ducs et Pairs*) száma nagyobbodott; de a' rangon kívül egyetlen-egy valóságos elsőégi jusok azoknak a' parisi parlamentben való ülésben állott. Ezen új pairek közt volt, mint világi pair (St. Cloudi herceg) a' parisi érsek, legrégeb volt az uzei herceg (1572-től), legújabb a' richmond-i angol herceg. Számok 37 tett. Király-koronázásra a' 12 régeb pairek képviselőket küldöttek. A' pairség a' revolutiokor eltöröltetett, de XVIII Lajostól az angol felső parlament formája szerint visszaálltatott; innen a' pairek száma most sokkal nagyobb, 1830 eszt. 336 volt. — Angolországban a' peeri méltóság hasonlóúl jött létre 's a' fő nemességel (hercegekkel, marquisekkel, grófokkal, vicegrófokkal vagy viscountokkal és bárókkal) törvényesen öszveköttetve volt, a' mi Franciaországban nincs. Eleinte a' koronának minden vazalljai megjelentek az udvari és ország-gyűléseken; azután pedig csak azok, kik különös levéllel meghívatottak, a' honnan a' meghívó levelek az örökös peeri méltóság bizonyítványiul szolgáltak. Vannak néhány jószágok, mellyekkel a' peeri méltóság örökösen öszveköttetett; egyébiránt csak személyes és a' férjfiui ágon örökös. A' jószággal öszveköttet peeri méltóság a' leány örökösökre is átmegy 's néha asszonyoknak személyesen is adatott jus ezt a' méltóságot örökíteni (*Peeresses in her own right*.) A' peerek főbb jusiai ezek: 1) a' felső parlamentben ülés; a' scotországi és irlandi peerek mindazáltal csak magok közül választott küldötség személyében jelennek meg. 2) Hazaárulás ügyében a' felső parlament bírások, más criminalis esetekben közönséges törvényszékek eleibe idézettek. 3) Polgári ügyekben nem fogattathatnak el. 4) A' peerek rágalmaztatása (*scandalum magnatum*) keményebben szo-

kott büntetteteni. 5) A' parlament mindenik Lordjának van jusa a' királynál kihalgattatást kérni, hogy az ország javára előterjesztéseket tegyen.

L—ú.

PAISIELLO, és nem Paësiello (*Giovanni*) egy a' leghíresebb énekjáték-szerzők közül, született 1741-ben Tarentumban, hol atyja baromorris volt. 14 esztendő koráig tanult az oda való Jezsuiták iskolájában. Csak hamar észre vették jeles magas hangbéli és általános hangászai tehetségét; Carlo énekes tanította, ki is atyát reávette, hogy őtet Nápolyba a' di S. Onofrio conservatoriumba, hol a' híres Durante tanított, küldené; őt esztendő elfolyta után Durante nevendékjei közt első lett, már muzsikai darabokat szerzett, 's 1763-ban a' bolognai játékszin számára két énekjáték készítését bízták reá. Szerencsés volt ezekben. Így már az ifju szerzőnek Modena, Parma és Velence számára is kellett énekjátékokat készíteni, meg hívták Romába, hol Nápoly legnagyobb hangászival vetélkedett. Híre külső országokra is elterjedett, és 1776 Katalin császárné Pétervárába hívá, hol többeket szerzett, és egy theoreticus munkát is hagyott. Midőn 9 esztendő eltölte után Oroszországból Bécsen keresztül, hol Cassinak „König Theodorját“ készítette II József számára, visszatért Romába és Nápolyba; hol azután IV Ferdinánd udvari muzikájának mesterévé tette. Midőn 1799 az udvar Siciliában keresé menedékét, az új kormány Paisiellot a' nemzet muzsika-mesterévé tette. A' királyi familia visszatértével vétkül tulajdonított neki, hogy azon hivatalt elfogadta, fogságba esett, fizetése megszűnt, és csak nagy talentumának becsültetése menthető a' haláltól. Csak két esztendő után jutott előbbi helyhezetésébe. A' Francziák eránt mindig szeretettel viseltetett, mit Hoche generalis halotti pompájára készített énekével megmutatott, és jutalom-nyerés végett Párisba küldött. 1801 Napoleon mint fő Consul meghagyta neki, hogy a' párisi béke innepére egy Te Deum-ot készítsen, mit 1802 a' Notre Dame nevű templomban elő is adtak. Ez idő tájban királya megegyezése mellett maga is Párisba ment, hol a' neki szánt több hivatalok közt a' templomi muzsika-kar igazgatóságával megelégedett, mellyet a' legnagyobb mesterekből állított össze. Egyéb misés énekjein és Proserpina énekjátékján kívül szerzett egy nagy két chorusra való misés-éneket is, ugy szinte egy Te Deumot és több imádságokat a' császár koronázására. Minthogy azomban híret öregedésével keczkázatni nem akarta, elbocsáttatását kérte, 1804 Nápolyba visszatért, honnan Napoleonnak esztendőnként 15 Augustusra egy templomi muzsika-darabot küldött. Midőn Bonaparte József a' nápolyi koronát megnyerte, meghagyta őtet hivatalában. Napoleon a' becsület-rend keresztjével és pensióval, József pedig mind a' két siciliái rend keresztjével tisztelék meg. A' nápolyi királyi társaságnak is tagjává 's a' királyi conservatoriumnak igazgatójává lett, melly hivatalait és tisztelet-jeleit Joachim uralkodása végéig meg is tartotta. Meg halt 5 Jan. 1816. P-nak számos munkái közül Európának nevezetesebb játékszinein még ma is sokat láthatni. „*La Molinara*, szép Molnárné,“ „*Il re Theodoro di Venezia*.“ „*Il barbiere di Seviglia*.“ „*Nina, Osia la pazza per amore*.“ „*La sera padrona*.“ „*L' amor contrastato*.“ „*L' innocente fortunata*.“ „*Il matrimonio inaspettato*.“ „*I filosofi imaginari*.“ „*La grotta di Trofonio*.“ „*L' Olimpiade*.“ Sok templombeli énekei kivált mellyeket utolsó esztendeiben készített, kevésbé esméretesek. Hogy P-t érdeméhez képest bírálhassuk, az akkori dolgok állását kell előttünk tartani. Itt tetszik ki azon érdeme, hogy hazafiainak játékszini muzsikáját, legalább az opera buffában a' cselekedettel szorosabban öszveköttette, a' muzsikát inkább drámákra alkalmaztatta. Az éneklés méltóságát is nagyra emelte, a' fuvó muzsikai szerek alkalmazása által. Inkább az előadandó dolog körülállásá-

hoz tudta magát alkalmaztatni, megrövidítette a' rittornelléket, az egyformán menő áriákat éneklő karok által szakasztotta félben, 's a' nagy telyes hangu darabokat, Finalékat, mellyek eddig csak tréfás operákban jöttek elő, a' legkomolyabbakban is divatba hozta. A' találmányokban képzelhetetlen gazdag, szerencsés és könnyű; 's darabjainak általánosan ritka talentom, jó izlés, erő, elevenség, hibátlanság voltak tulajdonságai, és munkáinak fővonási. Kisérete tisztá 's természetes, kellemmel, bájolással bir, a' tréfásról érzékenyre könnyen átugrik, a' nélkül, hogy az elsőbbek ellen hibáznék, kevés componista indított olly köz vágyat, mint Paisiello. Négső idejében Cimarosát esmérte vetelkedőjének, ki ötlet elevenséggel és tüzével meghaladta. Mind kettő árnyékban áll már. Nem találnak már ma Paisiello játékiban erőt, tüzet, a' harmóniában csekély és kiholt, az ismételéssel fárasztó, 's keskeny foglatú.

PAIZS, a' régieknél védő fegyver, melly abroncsra vont bőrből állott. A' mesterség már az őszkorban ékesgeté; hires volt e' tekintetben Achilles paizsa. I. „Ilias“ XVIII. 378. Vö. Bolvin és Caylus „Mém. de l. acad. des inscr.“ XXVII. — Hercules paizsáról Schlichtegroll iratkáját (Gotha 1788.) Czimerpaizsok I. Heraldica.

PÁL, legjelesebb 's legérdemesebb az apostolok közt. Zsidó szüléktől szül. kik Tarsusban (Ciliciában) laktak 's római polgári jussal bírtak, melly örökségül reá szállott. Nevelése már korán tudós erányt kapott 's Jerusalemben, hova ifju korában ment, Gamaliel, egy Jesus idejében élt leghiresebb Rabbin oktatása által, a' zsidó könyvek magyarázásába beavattatott. Mint levelei mutatják, a' görög költők 's bűltsek munkáiban nagy jártassága volt 's e' mellett, a' zsidó tanítók szokása szerint, mesterséget, hihetőképpen sá-tortsinálást és tapetzérzást is űzött, mellyekkel kereste későbbben utazása közben élelmét. Igy tanítói pályára készítettén, Jesus halála után kevés eszt. mint a' Phariseusok felekezetének tagja 's a' keresztény községek, mellyeknek elnyomására Jerusalemen kívül és ben a' fő tanács ötlet használta, üldözője, nagy tüzzel dolgozott a' keresztény tudomány kiirtásán, melly szomorú foglalatosságának 's buzgóságának több nyomait találjuk az apostolok historiájában. Epen útban volt a' fő tanács meghatalmazó levelével Damascus felé, a' keresztények elfogatására, midőn egy jelenés (Apost. hist. 9 rész) ellenkező gondolkozásra 's arra vitte ötlet, hogy a' kereszténységet mas szempontból tekintse 's a' keresztény tanítókhöz folyamodjék, hogy a' keresztény vallás felséges voltáról meggyőző esmeretet szerezhessen magának. Ezen hirteleni, isten rendelésére történt megterését azzal nyilatkoztatá ki, hogy elébbi Saul névét Pál névvel tserélte fel, 's apostoli hivatalnak szentelte életét, olly lelkesedéssel, melly a' legnagyobb nehézségeket is meggyőzte. Arabia, Syria, Kisázsia, Görögország 's a' földközi tenger szigetei, tanul voltak fáradhatatlan munkásságának, mellyel azokban a' keresztény vallást terjesztette. A' hova utazása közben ment, munkás volt keresztény községek alkotásában 's a' hol már talált, azoknak a' hitben való megerősítésében. Az antiochiai, ephesusi és jerusalemi községekre nézve nagy érdemeket szerzett tanításával, a' szertartások elrendelésével 's a' szegényebb tagok számára szedett alalmazsáival. A' philippii (Macedoniában), korinthusi, galatai és thessalonikai községek, mint alkotójokat, tisztelték ötlet 's az új testamentomi szent irásban foglalt levelei, mellyeket az említett és Görögországnak 's Kisázsia-nak más jelés városiban lévő községekhez és Rómába küldött, eléggé bebizonyítják, az atyai hatalomnak melly visszouyában állott ő azok-kal 's minő gondoskodással viseltetett azok eránt. Azáltal, hogy a' pogányokat a' zsidó törvény megtartására való kényszerítés nélkül

bevette a' keresztény községekbe, munkássága körének 's a' kereszténység terjedésének olly tágas mezőt nyitott fel, mellyre a' többi apostolok keskenyebb nézete, kik eleinte csak Zsidókat akartak megkeresztelni, soha se engedték volna azt jutni. De éppen ezért lett a' Zsidók gyűlölségének tárgyává, kik őtet, mint hitelhagyót, üldözték 's Jerusalemben minden kész volt veszedelmére, midőn a' Jesus tudományának terjesztésében tett 20 eszt-nél hosszabb fáradozása után K. u. 60 körül, a' nyomott palaestinai keresztények számára általa gyűjtött segédpénzel, bátran, mint Jesus maga utolsó Jerusalembé utazásakor, jött be Palaestina fővárosába. Itt elfogattott 's Caesareába vitetett, hol Felix és Festus római tisztartóktól két eszt. tartatott fogságban 's rettenthetetlenségéért és lelkének lenvalóságáért, mellyel tetteit igazolta, nem kevésbé csudálatot, mint elébb az areopagustól és athenaei böltsektől (kik közt Dionysius Areopagita pártján volt) előadásának erejéért 's hathatóságáért. Mivel mint római polgár, törvénytelen elfogattatása miatt a' császárra utalt, végre Rómába küldetett. Maltánál kiállott hajótörése után, tavasszal 62 megérkezett a' világ fővárosába, hol tisztelettel, de mind e' mellett is, mint status foglya, fogadtatott 's csak hamar több fő Rómaiakat nyert meg a' keresztény vallásnak. Hogy 64 eszt. ismét szabadon bocsáttatott, bizonyos; de a' mi spanyolországi, angliai, macedoniai, görögországi és külsőázsiai utazásairól beszéltetik, tsupa gyanítás, 66 ismét vissza jött Rómába, de újra fogságba tétetett 's megölettetett. Egy apostol élete se olly telyes nevezetes történetekkel, dicsőséges tettekkel, nehézségekkel 's rendkívüli és szomorú környüállásokkal, mint ezen nagy férjfiúé, kitől a' vallás ellenségei se tagadhatták meg a' ritka lelki adományokat, alapos és szélesen terjedt esmereteket, a' vallás belsejébe való mély behatást, az ideáknak telyességét, a' tanítói ügyességet, mellyben a' tárgyak szép rendjével megfoghatóság, kellemetesség és lelkesítő erő párosodott. 'S az új testamentomnak mellyik olvasója nem esmeri azon fedhetetlen erkölcsöt, lelki nagyságot, igazi áhítatosságot és hitbeli erőt, melly minden szavaiból és tetteiből kitündöklök? Leveli, mellyeket mind görög nyelven irt, olly felséges tudománnyal telyesek, melly az áhítatost építi, a' tanulni kívánót oktatja, a' szerentsétlent vigasztalja 's minden idők böltseit tisztelettel és tsudálással tölti be.

L — ú.

PÁL I, orosz császár, 1 Dec. 1754 szül. Attya, akkor nagyherceg, későbbben III Péter névvel császár, felesége Katalin ellen való gyűlölségből, ki akarta őtet rekesztteni az uralkodásból. Azt mondják, de alaptalanul, hogy attya Iwan herceget, Anna császárné testvérének unokáját, — kit már e' császári székre rendelt 's halála után (1740) bár alig volt két hónapos, valósággal császári méltóságra is emeltetett, de 6 Dec. 1741 Erzsébet hercegné, N. Péter leánya által attól megfosztatott 's fogságba tétetett, — akarta volna örökösévé kinevezni. Pál első esztendeit a' nélkül tölté el, hogy atyai 's anyai szeretetet esmert volna. Midőn attya 1762 koronáját 's életét elveszté és II Katalin vevé által az országlást, Iwan szerentsétlen vége után ő volt a' birodalomnak egyetlen egy örököse; a' hoanon Katalin mindent elkövetett gyengélkedő egészségének megerősítésére, mivel ugy tekintette őtet, mint császári székének legerősebb oszlopát, az Oroszok különösen ragaszkodván hozzá. Grof Panin első miniszter lett fő udvarmestere 's Aepinus tanítója az ifju hercegnek. Pál szép észtehetségeket mutatott; de egy könyvet se olvasott el egészen, Smolletnek ezen tzím alatt „*Peregrine Pickle*“ kijött frantzia fordításán kívül. Egyébiránt nyílt characterének, attya szomorú sorsára való visszaemlékezése, párosodván azon nyomással, melly alatt tartatott a' császárnétól, bizonyos keménységet

's elzártságot adott, főképpen midőn anyja méltóságát féltvén, már felserdült korában is kémekekkel vétette őtet körül. Hanem ez a ke-ménység se fojtotta el benne a Katalin, mint anyja eránti tiszteletet 's csak ritkán nyilatkoztatá ki a szívében elzárt érzeteket. 1773 a nagyherceg Wilhelmine hessen-darmstadt hercegnével lépett házassági öszveköttetésbe, ki a görög egyházba menvén által, Natalia Alexiewna nevet vett fel. Következő eszt. elkísérte annyát Pál Moskauba, melly alkalommal Razumowsky Andrástól a császári méltóság elfoglalására ösztönöztetett, de Pál a plánt nagy lelküleg megvetette. Razumowsky feltétele mindazáltal nem maradt titokban a császárné előtt 's az ifju nagyrarágyó ember Nápolyba küldetett követésébe. Midőn a nagyhercegné Natalia 26 April. 1776 születésben megholt, Pált e szomorú eset mélyen megszorítá. Katalin, hogy fiát ismét megházasítsa, a württembergi udvarral kezdett alkudozni. II. Fridrik meghívására Pál 1776 Berlinbe utazott. Itt találta a számára választott menyasszonyt, ki ugy megtetszett neki, hogy azonnal megesett a kézfogás. Több Fridrik által adott mulat-ságok után, visszatért Pál Pétervárába, hova nem sokára megérkezett württembergi Dorotya Augusta 'Sófia is, ki itt Maria Feodorowna nevet vett fel 's 18 Oct. 1776 öszveköttetett vele. Ezen házasságnak gyümölcsei Sándor, Constantin, Miklós és Mihály nagyhercegek és Alexandra (IV. Gustav Adolf Svéd királynak mátkája, azután 1799 József főhercegnek 's Magyarország nádorispánjának felesége, megh. 1801), Maria (weimari nagyhercegné), Helena vagy Ilona (mecklenburg-schwerini örökös hercegné, mh. 1803), Katalin (württembergi királyné, mh. 1819) és Anna (németalföldi koronaörökösné). A házi boldogság, mellyel Pál bő mértékben élt, párosodván egy Európában teendő utazás reménylésével, vigasztalta őtet azon nyomtatásban, hogy Katalin őtet minden uralkodásban való részvételtől kirekesztette, sőt annyira ment, hogy Pálnak, bár az orosz tengeri erőnek nagyadmiralja volt, nem volt szabad meglátogatni a Kronstadtban fekvő hajóserget. 1780 Pál feleségével, nordeni (éjszaki) gróf és grófné névvel, elindult rég-óhajtott útjára, Lengyel-, Német-, Olasz-, Franciaországokon 's Hollandon keresztül. 14 hónap múlva mind ketten megérkeztek közönséges lak-helyekbe, Gatsinába. Itt Pál kényszerített munkátlanságban élt, mivel anyja sem a török háboruban, sem a status dolgában nem engedett nekie részvételt. Jelen volt ugyan a III. Gustav ellen Finnlandban folyt hadban, de csak hamar megszorodva jött ebből is haza magánosságába, látván, miként tétetnek itt is akadályok a szabad akarátjának. Az azoközben kiűtött francia lázadás kezdé erre a pétervári cabinetet foglalatoskodtatni 's annyival inkább, mivel igen sok francia földön-futók szaladtak Oroszországba. Pál a Franciaország ellen öszveszövetkezett fejedelmekkel tartott 's élte végéig megtartotta a Jacobinusoktól való eleven félelmét. Katalin halála (17. Nov. 1796) után első uralkodói tettei Pálnak — jótéviségnek munkái, megörülvén, hogy valahára szabadon látja magát. Azon rendetlenségek, mellyeket Katalin nem vett észre, mind a szárazsi, mind a tengeri erőnél eltöröltettek. A rajta elkövetett példa ellenére fiának Sándornak részt hagyott venni a közönséges dolgokban 's attyáuk, III. Péternek, testét Katalinével együtt a császári sir-boltba pompásan eltakarítottá; parancsolatjára Orloff Eleknek és Baratiniskynek kellett a halottszönyeget tartaniok. Orloff ezental külföldön lakott; II. Katalin legbiztabb szolgálai az udvarból elküldet-tek. Ekkor Pál ismét létre hozta a birodalomnak azon hajdani tör-vényét, hogy az asszonyi nem addig uralkodásra ne juthasson, míg férjfiui maradéka van az országló háznak, 's az örökösödést Moskauban (16 April. 1797) koronáztatása alkalmával kiadott ukáza szerént

az elsősültségre határozta. Békét szeretvén, végét szakasztá a' persiai hadnak, nyilván kikelvén annyának Lengyelországgal való bánása ellen, az orosz fogságban lévő Lengyeleket szabadon bocsátotta; Kosciuszko mindazáltal az ajánlott penziót nem fogadta el tőle. Azonközben azon nyomásnak, mely alatt Pál csaknem 40 eszt. nyögött, ezentúl is legszomorubb befolyása volt életére 's némely botlásai, mellyekkel vádoltathatik, ezen forrásból veszik nagyobbára léteket. Külföldi könyveknek a' birodalomba vitetése ellen kiadott, idegen utazóknak a' birodalomba menetelt tilalmazó 's átálmában az idő lelke ellen törekedő rendelkezései, az ő külömbféle megszorítottások által ingerlett 's komor lelkére mutatnak. Ugyan e' tört ki azon viseletéből, midőn a' Frantziaország ellen öszveszövetkeztékkel kezét fogott. 100,000-nél erősebb serege, mely részént Olaszországban és Svájcban Suworoff és Korsakoff alatt, részént Hollandban csatázott Franciaország ellen, nyert ugyan néhány győzedelmet; de Zürichnél lett megveretésekor felére olvadván le, visszaparancsolta azt. Pál t. i. a' német császár, még inkább pedig Angolország és Pitt ellen bizodalmatlan kezdvén lenni, Bonaparte használta a' jó alkalmat, hízkeledett az orosz császár büszkeségének, 's az elfogott Oroszokat új ruhában 's fegyveresen küldte vissza Oroszországba. Pál ellállott a' szövetségtől 's Dumoriez alkudozási sikeretlenek maradtak. Azt mondják, Pál azt felelte Dumorieznek: „Akár az ur, akár XVIII Lajos, akár Bonaparte, vagy akárki más legyen Franciaországnak királya, nekem mind egy, de királyának kell lenni.“ XVIII Lajosnak, mint minden bevándorlott Francziáknak, el kellett hagynia Oroszországot 's a' szerencsétlen Bourbonnak eddig eszt. fizetett pénz megszűnt. Pál characterének nevezetesebb vonási köze tartozik Spanyolország és a' Máltaiak ellen való viselete. Az elsőnek hadat izent, mellynek mindazáltal csak néhány kereskedő hajók elfogatása lett következése. A' Máltaiakban, mint a' nemesség vítézi egyesületében, a' királyi székek gyámolát nézvén, annyira kiterjeszté azokra védelmét, hogy, midőn báró Hompesch méltóságát letette, a' pápa 's több hatalmasságok ellenmondása mellett is a' rend nagymesterévé tette magát (16 Dec. 1798). Mint nagymester oly dolgot vitt véghez, mely méltán bámulást gerjesztett, u. m. békegyezést eszközölt ki a' porta 's a' máltai vitézrend közt, mely szerént a' Törökök, régi barátik, a' Francziák ellen, nemzetek 's hiték ellenségeivel az Oroszokkal 's Máltaiakkal egyesültek. 1800 Angolország elleni boszujja leg magasabb pontra hágott. Már 16 Aug. meghívta Poroszországot, Dániát és Svédországot, az 1780-ki fegyveres neutralitásnak Angolország ellen leendő visszaállítására. Midőn erre Angolország az 5 Sept. 1800 ismét elfoglalt Máltát Pálnak, mint nagymesternek, nem akarta visszaadni, 8 Nov. minden angol hajóra embargot tett Pál az orosz kikötőkben 's az említett neutralitásra nézve Dec. Svédországgal, Jan. 1801 Daniával 's 3 April. Poroszországgal egyezést kötött. Oly nagy volt Angolország ellen haragja, hogy minden királyt kettős viadalra hívott ki, a' ki nem akart az Angoloknak ellensége lenni. A' dán királynak általa kihivattatását a' pétervári ujságba beiktattatta. Külső politikájának ezen hirtelen megváltoztatása magában a' birodalomban is nagy zugást szült. Még kevésbé nyerte meg Pál alattvalóinak szeretetét belső igazgatásával. Itt is látszott ugyan legönkényesebb tetteiben is az igazság szoros kiszolgáltatásában lévő buzgósága; de characterében megrögzött ingerelhető hevesége gyakran annyira eltántorítá azt, hogy alattvalói benne kegyetlen urat láttak, mely nevet Pál éppen nem érdemlett meg, a' ki más környülások közt bizonyosan jó uralkodó lett volna. Közönséges zugolodást szültek a' katonaságnál tett változtatási (a' hajpor, 's hajfonás bevitele), a' kerek kalap,

pantalon 's a' t. megtiltatása 's azon parancsolatja, hogy az utszán minden szálljon ki előtte kocsjából. Az a' keménysége, mellyel az uralkodás megváltoztatására hajlandó nagyok zabolán tartására élt 's titkos politzajától a' gyanusoknak látszókon elkövetett üldözések, annál inkább nevedtek, mennél több akadályra talált plánjainak kivételében. E' miatt a' nagyok öszveesküdtek. Pál szántszándékosan ingerletetett fiai ellen 's ezekkel azt hitették el, hogy attyók öket várba akarja zárni és így önnön javok kívánja, hogy a' tebo-lyodásig elmenyavalyás császár fogattassék el. Hosszas ellenállás után 's azon feltétel alatt, hogy jusairól 's hatalmáról attya részére lemond, mihelyt az isten ennek egészségét 's eszét visszaadja, mint írják; elhatározta magát Sándor az országlás átvételére Pál helyett. A' 30 öszveesküdtek közt voltak: herczeg Jaschwill; herczeg Suboff Plato, Katalinnak utolsó kedveltje; gróf Suboff Valerian; Suboff Miklós; Benningsen vezér; Suwaroff vezér (mh. 1824); a' pétervári hadi kormányzó, gróf Pahlen vezér; a' testőrzők ezeredeshadnagya Tatischeff 's mások. Ezek közül Suboff Valerian 23 Mart. 1801 este a' császárnál maradt. A többiek, Suboff Plato vezetése alatt egy rejtett lépcsőn éjjel 11 órakor a' császár előszobájába jöttek, a' Sz. Mihály palotába. Az órálló testőrző kinyitja az ajtót, mivel az öszveesküdtek azt mondák, hogy tűz van 's a' császárt felkölteni akarják; de midőn a' sokaságot berohanni látja, ellene alkálni 's megsebesítetik. Innen az öszveesküdtek Pál hálószobájába mennek, hol ötet egy kárpit megé bujva találják. Herczeg Suboff egy irományt tessen eleibe, mellyben a' császár magát uralkodásra alkalmatlannak vallja 's legidősebb fiának Sándornak adja által azt. Pál olvasás közben felkiált: „*En császár vagyok 's az akarok maradni!*“ Erre Suboff Miklostól földre terítettik. Halálának környülállási különböző módon beszéltetnek. Midőn a' nagyherczegek ezt meghallák, felette nagy leve szomorúságok. Sándor megveté eleinte azt a' koronát, melly attya fejről olly erőszakosan rántatott le. Végre aláveté magát Sándor a' Pál ellenállása által okozott szükségességnek. (L. „*Notice sur la mort de Paul I*“; „*Europ. Annalen*“, 7 köt.; Bredow „*Chronik des 19 Jahrh.*“ I köt. és Carr „*Northern summer etc.*“ Lond. 1805). Pál halála szélütésnek hirdettetett ki. Veszedelmének oka hirtelen haragja volt, melly miatt nem csak alattvalói, hanem gyakran háznépe is rettegett tőle. Máskor szelid, jóakaró, emberbarát volt; igazságtalanságát telyes készséggel igyekezett jóvá tenni, szerető atya és férj volt. Georgel szerint Pál asztalánál 's mulatságaiban mértékletes, öltözködésében együgyű volt; bár nem igen szerette is a' tudományokat 's mesterségeket, szép esmeretekkel bírt; egyes embereket helyesen ítelt meg 's meghittjei körében igen kellemes társalkodó volt. Leveleiben lelket, élés látást 's nemes kifejezést lehet találni. Eppen így ítélnék róla Koczebue és Schröder asszony (a' württembergi herczegné udvari dámája). L. még Ségur „*Memoiren*“.

L—ú.

PALADIN. Nevök vala hajdan ama' híres kőbóri leventáknak, kik hogy vitézségöknek és udvariságoknak bizonyoságit adhassák, egész világon szerte csavargának. Mivel t. i. tüneményes esetekre, 's viadalokra alkalmak nem mindég volt, minden előtalált lovagot kinszerítének, hogy kedveseket a' föld legszebbikének esmerje, vagy különben élethalálra küzdjön meg. Ezek először Artus angol király udvarában tűnnek fel, leghíresb vala köztök a' szép Lancelot. Későbbi a' galliai Amadis, még későbbiek a' Nagy Károly táborabeliek, kik közt jelesen a' bajnok Roland említendő. E' kőbóri lovagok történetei épen úgy mesékkel rakvák, mint a' görög herókéi. A' Paladin nevezet vagy a' Palatinus (pfalzgróf) vagy palus szá-

tól jó, melly karót vagy fa-nyársat tesz, 's e' lovagok közönséges fegyvere is, kardon kívül egy lándzsa volt.

PALAEOMON, I. MELICERTES.

PALAEOGRAPHIA, az a' tudomány, melly minden írott vagy rajzolt emlékeztető hagyományok esmeretére vezet; de célja ne határozódik csak a' régi írások olvashatóságában, hanem tanicsa azokat alkotó részeikre is osztani, kutfejekre a' lehetőségig felvezetni, lefelé részént azon változásokat felkeresni, mellyeket ollyas írás több századok folytával szenvedett, mint annak a' közönséges nyelvtörzsüktől történt eltávozásából eredett külömbféle írásnemeket is; így határozza ezt meg Kopp, kit Németország első palaeographusnak tart. A' palaeographia köre tehát minden írat 's következőképpen mindég nevekedik az eddig nem esmert tartományok új felfedeztetései által; külömbözik mindazáltal a' diplomaticától, mellynek tárgyai irt, de nagyobb tekintetű oklevelei az újabb históriának az 5 száz. oltá. Tudományos rendjét a' palaeographia Montfaucon Bernardnak köszöni, ki „*Palaeographia Graeca*“-jában az eddig bizonytalan vizsgálatnak rendszabást adott, mellyhez tehát az illyes nyomozásokban ragaszkodni kell. Fájdalom e' munkának azon példánya, melly *d' Anse de Villoisssoné* volt, ki azt sok jó ragasztékkal gazdagította, ennek halála után csak hamar minden nyom nélkül elveszett. Barthelémy a' „*Reisen des Anacharsis*“ nevű munka írója azon alaphoz, a' maga „*Essai d' une paléographie numismatique*“ („*Mem. de l' acad. des inscr.*“ T. XXIV. 30) munkáját kapcsolván a' semitica nyelvek palaeographiáját olly lábra állította, melly az akkori classicus nyelveknek megfelelt. Hegel palaeographiai töredékivel (*Über die Schrift der Hebräer und Griechen*“ Berlin 1816.) és Hartman Rostockban „*Untersuchungen über asiatische Denkmäler*“ munkájával e' tudományt jelesen gazdagították. Legnagyobb titok volt mindenütt az özverángatott írásvonatokban, mellyek a' deák eredeti hagyományokban egészen a' 10 századig dívatban voltak. Sok sikertelen próbák után, midőn már majd minden efféle próbavizsgálatokkal felhagytak volna, Kopp éles esze által csudálatosan megfejtettek. Prof. Hase Parisban az új görög írás tanítása közt, mellyeket a' keleti iskolákban gyakorolnak, tanítja a' görög írás és régi hagyományok titkának fejtegetését is, és olly tudományt hozott dívatba, melly Franciaországban a' st. mauri Benedictinusok idejétől fogva különös hajlandósággal fogadtatott. A' véle járó interesse Németországgal is elfogadtatta azt, noha egy erre nagy világot vető munka hibázik. *Velasquez* (Madrid. 1752, 4) és Buriel „*Palaeografia spagnola*“ (Madrid 1758, 4) Joachimnak „*Einleitung zur deutschen Diplomatik*“ (Halle 1748. 3 kiad. 1785) továbbá „*Ein alter Beitrag zur praktischen Diplomatik für Slaven*“ egyes tárgyakat foglalnak magokban, mellyeknek használatát Kopp az ő „*Bilder und Schriften der Vorzeit*“-jában ön példájával tanította. Pontosságra és az előadás lelkiismeretes hűségére nézve az olvasás mesterségében ezen íróat kevés érheti el. A' görög régiség kóiratira nézve, a' Berlinkben Böckh által kijövő „*Corpus inscriptionum*“ tól sokat lehet reményleni. Cs. — a

PALAEOPHATUS Homerus előtti költő Athenaeben. Egy másik Palaephatus, hihetőleg a' 4 századból, ki némelylek szerint Athenaeben, mások szerint pedig Parosban, vagy Prieneben született, 5 könyvet irt a' hihetetlen dolgokról, mellyekben a' pogány istenek költeményes történeteit példázólag magyarázza. Közönségesen Aesopussal együtt nyomtatják, magányosan legjobb Fischertől, Lipses. 1789.

PALAESTINA (Falesthin), a' földközi tengernél eső syriai partot foglalja el, a' Libanustól dél felé Egyiptom határáig 's hajdan a' föld legtermékenyebb tartományi közé tartozott. Termései so,

bor, vadméz, balzsam, olaj-, pálma-, fige-, és pomagránátfa voltak. Legelői sok juhot és szarvas marhát neveltek. Termékenységet egymást felváltó hegyei és térségei, mérsékelt levegője, sok patakja, tavaszi és őszi esőzései igen előmozdították. Mostani terméketlenségének oka lakosinak tunyasága, kik a szarándoktól vagy rablásból élnek. Lakosinak törzsökattyról Kanaánnak neveztetett, midőn Abraham déli tájékára bevándorlott 's temetőhelyet vásárolván, ház népének jusát alapította. Ezt vették ürügyül a' Zsidók, midőn Josue alatt K. e. 1450 elfoglalták a' tartományt 's 12 nemzetségeik közt 12 szövetséges státusra osztották. Saul ezeket királysággá egyesítette 's Dávid az új országot kel. és délen tett foglalásaival nagyobtotta; hanem Phoenicia a' nyug. part éjsz. része, mellyben a' kiszorított Kanaániták erősen tarták magokat, független maradt a' Zsidóktól. A' két ország, Izrael (éjsz.) és Juda (délen), mellyekre oszlott Palaestina K. e. 975, özsvességgel véve a' h. 52 — 57° 's a' sz. 31 — 34° közt feküdt. Ezen országok esete után K. e. 754 és 730 Palaestina persiai helytartóság lett 's a' Cyrus és I Dariusz alatt fogságokból Palaestinába vissza vándorlott zsidó gyarmatok politikai és vallási egymástól elszakadása új osztályt szült, melly Kristus idejében a' Hasmonaeusok alatt is fenállott. E' szerént a' Jordánon (a' tart. fő folyóján, melly a' Libanustól délre a' Genezareth taván keresztül a' sőtengerbe ömlik) innen fekvő rész szélesebb értelemben Judaeának neveztetett 's e' tartományok voltak alkotó részei: Judaea, vagy a' nagyobb déli tájék, mellyben voltak Jerusalem, Betlehem és Jerikó a' Juda hegyénél, a' caesareai és joppéi (most Jaffa) kikötők a' földközi tengernél, végre Idumaeának (Edom földjének) egy része; Samaria, vagy a' kisebb középső tájék, Samaria, későbbben Sebaste és Sichesim (most Nablus) városival és az Ephraim vagy Izrael bérceével, mellyen fekszik Garizim hegye; és Galilaea, az éjsz. és legtermékenyebb tájék, délre a' Karmel fokánál 's a' Samaria hátán fekvő, amazzal öszveköttetésben lévő Tábor hegyénél, nyug. Phoeniciától 's éjsz. a' Libanustól határozatva, Tiberias, melly Jerusalem lerontatása után, miut a' zsidó tudósság honyia, híres volt, Kapernaum és Bethsaida (a' Genezareth tavánál), Nain, Nazareth és Kana városaival. A' Jordánon túl fekvő résznek ezen tartományai voltak: Peraea, legnagyobb 's déli tart. Gilead hegyével, Gaulonitis, keletre a' Genezareth tavától, Batanea és Trachonitis, legkisebb éjszakra. Jerusalem (l. e.) külömbféle emlékei, mind annyi időszi Palaestina históriájának. A' kereszties katonáktól 1099 alkottatott jerusalemi keresztény templom a' szent földnek új virágzást adott; ez akkor a' Jordánon innen lévő tartományokat foglalta magában, Phoeniciával és Philistaeával együtt 's túl az arabiai pusztáig terjedt. Alkotmánya europaí volt: patriarchaság, 4 érsekség, gazdagon megajándékozott klastromok és egyházi intézetek, 3 vitézrend, több grófság és báróság alkottatott benne, a' nemességnek és a' nép harmadik osztályának számára törvényszékek rendeltettek, 12 — 20000 katona tartatott benne, 's a' 637 Omar khalifától a' Salamon templomának helyére építettett metset pompás főtemplommá változtatott. Ugy látszott, hogy a' mérsékelt adózás mellett Palaestina termékeny földjén naponként nevedvén a' népesség 's a' tartománynak kereskedésre alkalmas fekvése lévén, az új ország' virágzó állapotra jutand 's tartós leend. Bouilloni Gottfried, ki már 1100 megholt, Balduin, Anjou és Lusignan nevű királyi szeliden uralkodtak, de változó szerenessével harczoltak a' Saracenek ellen, kiknek az országló ház belső veszekedései 's az Európából jövő segítség halasztgattatása útát nyitottak Palaestina visszafoglalására. Igy Saladin 1187 megvette Jerusalemet, a' főtemplomot ismét metsetté változtatta, és csak a' syriai keresztények arannya meaté meg a'

szent sir templomát hasonló sorstól. 100 eszt. tartott ingadozó országglások után végre 1291 egészen kiűzettek az utolsó keresztény uralkodók Palaestinaból a Mameluckoktól, s a jerusalemi királyság üres tzíme, a Balduin véreből született Jolanthát II Fridrik feleségül vévén, a német császári házra s az Anjou ház justartásainál fogva Sicilia koronájára szállott. Azolta Palaestina, elpusztulva, arab rabló csoportok kóborolván benne, Mohammedánusok járma alatt nyög s a damascusi helytartóság (Soristan török tartományban) alá tartozik. Jerusalem, 16-szor pusztítottván el, most csak árnyékát mutatja hajdani nagyságának. A Törökök, kik a most oda ritkán menő keresztény szarándokokkal nagy adót fizettetnek, politikájá megmentette a 12 századbeli keresztény uralkodók által megújított emlékeit a Jésus históriájának. Chateaubriand („*Tagebuch einer Reise von Paris nach Jerusalem*“, ford. Müllertől és Lindautól Leipz. 1813; és Eichholtztól jegyz. és rézm. 1812) azt írja, hogy még 1806 a betlehemmi igen megerősített klostromban látott egy római-katholikus, görög és örmény szerzetesek közt elosztott templomot földalatti kápolnájával, mely a Jésus születésének helyét, jászlát s az ártatlan gyermekek sírját foglalja magában és szép festésektől díszesítették. Jerusalem környékén a Josafát völgye, mely a Moria és Olajfák hegyei közt éjszokról délnek nyul s a Kidron patakától hasítottatik, a jerusalemi lakosok temetője. Az Olajfák hegyének kertjében a Gecsemanéval, a szent szűz sírjának kápolnájával, a keserű pohár barlangjával, most egy kicsiny mecset áll a menybemenetel helyén; Sion puszta, sárgás tekintetű halom, mellyen Kajafás háza (most örmény templom), az a ház, mellyben a szent vacsora szerzetett s a szent lélek az apostolokra kitöltötött (most metset török ispotályal) és Dávid palotája omladékaikban hevernek; délre e mellett a Ben-Hinnon völgyében, a királyok vérföldjét s temetőit, a városon belől a fájdalom utszáját (*via dolorosa*), mellyen ment Kristus halálra, egy 500 lép. hosszú utszát láthatni Pilatus házától (most omladék) a szent sir templomáig. Ez a templom, mellynek kőfalai mind azon helyeket, mellyek Jésus megfeszítettetésének, eltemettetetésének és feltámadásának leírásából nevezetesek, magokban foglalják, 126 lép. hosszú s 70 lép. széles. Kereszt formára van építve, 8 nemzetbeli s keresztény papok osztoztak még birtokán s végzik benne az isteni szolgálatot, mindenik tulajdon szertartása szerint, u. m. katolikusok, kik a jerusalemi St. Salvator klostromában lakó Sz. Ferencz szerzetesei, görögök, abyssiniaiak, koptok, örmények, nestorianusok és jakobiták, georgiaiak és maroniták. Mindenik felekezet szolgáltevé papjai és szerzetesei rendszerént két hónapig maradnak a templomban, midőn másoktól váltatnak fel; 200 lámpás ég ezen épület ropant üregében éjjel s nappal. Falai, mellyeken Gottfriednek és I Balduinnak sírjait láthatni, úgy látszik, Nagy-Konstantin olta általak, hanem belső kiépítettése a kereszties hadak idejebeli. Ez a templom 1808 12 Oct. tűztől megrongáltott. A szent sir kápolnája sértetlenül maradt s ezen tűz alkalmával beomlott önnal fedett kupja most ismét megújított. Palaestina tekintetét E. F. K. Rosenmüller adta ki Mayr Lajos eredeti rajzolat szerént Leipz. 1810. Tanúsággal tellyes Mayr „*Reise nach Konstantin., Aegypten, Jerusal. etc.*“ (St. Gallen 1810) és Röhr „*Palaestina etc.*“ (Zeitz 1829.) L — ú.

PALAESTRA, I. GYMMASIUŰ.

PALAFOX Y Melzi (*Don Jose*) Saragossa védelmezője, szül. 1780. Előkelő aragoniai familiából származik. Gondos neveltetése, a közönséges nemzeti character és az akkori komoly idő, ritka hajlandóságait kifejtték. Midőn VII Ferdinándot, kit Bayonnébe kísért, fogva látá, Saragossába szökött, hol mindent elkövetett, hogy a Fran-

czláknak Aragoniába való beütését gátolhassa. 1808 azt nyilatkoztatta ki, hogy Napoleon, familiájának mindenik egyes tagja, minden francia vezér és tiszt VII Ferdinánd bátorságban léteről, valamint nagy bátyáéról is felelni tartoznának. Halhatatlan hirt érdemlett az ezután hamar Saragossa alá szállott Franciaák ostromában, mely várost első ízben vitézi bátorsága menteti meg, második ízben is csak akkor adott által, midőn a' védelmező eszközöknek tökéletes hijjával volna. A' beteg P-vel keményen bántak a' Franciaák és csak a' valençayi egyezés végezetével 1813 Dec. II szabadult ki, a' hadi fogságból. Azon alkalmatossággal Madridban a' Corteseknek pótolólag egy pontot hozott azon szerződéshez, mely szerint Cataloniából a' Franciaák kitarodnának és a' hadi foglyok is kieserültetnének. Egyszersmind VII Ferdinánd tőle küldé parancsolatját az országláshoz, hogy a' tractatust hajtáná végre, megizenvén Spanyolországba való visszatérését. P. a' Cortesek ezután mindjárt történt eloszlásakor a' határtalan királyi hatalom pártjára nyilatkoztatta ki magát. Ferdinánd 1814 aragoniai főkapitányá tette őtet, hol szinte mint másutt is, a' polgári katonaság által okozott minden királyi hatalom ellen való rendetlenségeknek gátot vetett. 1820 oltá P. semmi közhivatalban nincs. Cs. — a.

PALAIS ROYAL Párisban. Ez a' palota kertjével, udvaraival 'sat. Párisnak 's minden mulatkozásnak és élet örömeivel élésnek közép-pontja, a' legegyügyübbtől kezdve a' legfinomabbig. 1663 Richelieu cardinalis alkotta azt ezen felyülírással „*Palais Cardinal*“. Halálakor XIII Lajosra hagyta, kinek elhunysa után austriai Anna költözött bele 1642 XIV Lajossal a' Louvreból. Ezolta Palais royal nevet visel. XIV Lajos öccsének engedte 's végre unokájának, a' chartresi herczegnek, ajándékozta. Ez időtől fogva az Orleans familiánál maradt, mely 1791-ig lakott benne 's 1816 oltá ismét lakja. Az idősebb Franciaák elragadtatással beszélnek azon nagy gesztenyefa sétálóról, mely régenten a' kert oldala mentében diszlett; délelőtti II órától tellyes volt az emberrel, kétfelől székek álltak, mellyek minden rendű 's tartománybeli látogatóktól soha se voltak úressek. Közepén az esmeretes Arbre de Cracovie állott, mellynek árnyéka alatt döntöttek el a' politicusok a' világ ügyeit; itt volt elelőt fogva Párisnak legszabadabb szájú pontja. A' fák helyét most kalmárok, könyvkereskedők, czifraságárosok boltjai, játszó- 's kávéházak, játékszínnek 's más effélék foglalják el, mellyek a' herczegnek gazdag nyereséget hoznak be. A' sétálók azzal bosszúlták meg a' herceget a' szép fák kiirtásáért, hogy „*Egorgeur des ombres*“ nevet adtak neki. 3 eszt. alatt készen volt nagy szárnyainak ketteje, mellyeknek ivhajtásiban legcsinosabb kalmárboltok álltak egymás mellett; új sétálóhelyek ültették, de a' mellyek hihetőleg a' szünteleni embertolongástól származott por miatt nem tenyészhettek. A' Théâtre français is a' palais royalba jött, hol van még most is. A' revolutio alatt Palais Egalité-nek nevezte ezt a' palotát a' herczeg. 1802 rövid időre *Palais du tribunal* nevet kapott. Fő bemenetel a' palais royalba a' St. Honoré utszáról van. Eleje vagy képoldala a' Chateau d' eau-ra (egy épületre, mellyben van a' Tuilleriák és Palais royal víztartója) néz. Két jóniai és dorisi oszlopos nyári mulatóház, mellyek közül mindeniket Pajou által készített képszobrok diszesítik, egy kőfállal köttetik öszve, melly oszlopok közt folytatja menetelét 's 3 bemenetelt formál a' palais royalba. Ha az ember az első udvarba belép, két szárnyat lát, hasonlóul jóniai és dorisi oszlopokkal ékesítette. Ezen két szárny közt van az előudvar, melly az első udvarból a' másodikba (la Cour royale) viszen. Roppant dorisi oszlopok emelkednek fel két oldalán, mellyek közt mindennemű deszkasátrak 's boltocskak olly sűrűen állanak

egymás mellett, hogy alig lehet az oszlopok közt menni. Befelé 1786 óta fagaleriák nyúltak keresztben, hol könyvkereskedők, módikalmárnék és pántlikaárosok kínálták portékáikat. Ez a Galérie de bois 1829 lerontatott 's helyére a pompás Galérie d'Orléans építtetett, mellyből a fényes ivhajtásokkal körülvetett kertbe lép az ember. Hanem az árnyékatlan és száraz, földje keményen levert kavics, fáji kicsinyek és hamar elasztnak, a nap visszavert sngárai miatt; de ki is keresne ezen kertben tiszta természettel élést? Ellenben a lugasok és mulatóházak, főképpen estve kivilágosítottván, pompások 's vakító fényűek. Két oldalszárnyai 117 öl. nyulnak 's a szemben lévő 50 öl. széles. Mind a három egyenlőn magas. Földszint egy boltozatos galéria megyen köröskörül, melyet 180 bolt-hajtásos tornácz hasít keresztül; ezek közül kettő közt mindenütt egy nagy lámpás függ. A galéria mind a két végén, két 's pompás oszlopokkal ékes bemenő szálakkal végződik. A tornáczokon feyül emelkedik fel az első emelet, palotai ablakaival, e felett a második emelet alacsonyabb ablakaival 's e' felett a padszobák ablakai előtt nyul el amaz oszlopokon álló 's körülmenő korlát, mellyen régi edények (*vasa*) állanak, az épület egész kerületének koronagyánant szolgálván. Az életnek minden természetes és mesterséges szükségéit, 's a testnek minden durvább és finomabb kívánatit ki lehet itt elégiteni. Akármelly legrégibb vagy legújabb, tudományos vagy hiábánvaló könyvet tudakozzék itt az ember, e' vagy ama könyvkereskedőnél, mindeniket megtalálja. Híres és híretlen írók öszvegyülekeznek nála, 's nyüszögnek körülte a criticusok. A fényművek mellette lévő boltja, melly 3 boltozatos tornáczot foglal el, éppen úgy ad a szegény menyasszonynak kicsiny gyűrűt, mint a legzadagabb hercegnének brilliantos karkötőt. Ezen ragyogó boltot estve 50 viaszgyertyánál több világoztja 's nagy tükrök nevelik a sugarok és színek bájoló játékát. Ezt követik a legzifrább módiárosnék. A mit a képzelődes pántlikából 's pettinetből, virágokból és tollakból teremteni tud, mind azt előállítják az itt dolgozó számos csinos leánykák munkás ujacskái. Ebben a boltban legfénylőbb selyem művek, legrágább merinok, amabban legfinomabb posztók, leglágább napkeleti sawlok, itt legesüosabb fejeér-ruha, amott legremekebb kivarások árulnatnak. A különbféle nemű órák boltjait legsebb izléssel csinált porcelán edények rakhelyei váltják fel; itt wedgewood és gyémántgombok, ott aranylánczak, ragyogó aczél és ezüst kardmarkolatok vannak kitétetve; itt a legkedvesebb szagú rizek 's olajok illatoznak, amott a legjobbban talált festések 's legsebb rézmetszetek vonják magokra a nézők szeméit; 's éppen olly csalogató a czukorművek, mint a matematikai eszközök, a gyermekjátékok, mint a fegyverek tarkálló különbfélesége; közben ismét egy nagy boltot, mellyben minden van, a mit valaki öltözetére nézve legválagattabb izlés szerint kívánhat, amott egy másat lehet látni különbféle pompás és az élet könnyébségére 's fényére tartozó házi eszközökkel. Sorsjátékosok és pénzváltók, pecsétnyomómetszők és pástétomsütők, vendéglők 's gyümölcsárosok számosan talátnak mindenik sorban. Halmozva állanak minden tengerek és tartományok legválagottabb nyálánságai a híres Boutique au gourmandban, 's a Café de foiban legjobb jég talátnak, mellynél a legkikerestebb társaság gyűl öszve. A Café des aveuglesből csupa vakok legvígabb muzsikája hangzik, midőn a Café du caveauból és Café du sauvageból legvadabb lárma 's szemtelen pajkosság hallatszik. A Café du ventriloque éppen annyi vendéget édesget magához tulajdonosának tréfaival, mint a Café des mille colonnes minden oldalról visszatükröző fényével. Egyébiránt a palais royalban minden felannyi olcsó, mint Párisnak más részeiben. A lelki, tiszta, szent,

vallásbeli és természeti dolgokról olly könyelméjűséggel 's gunyolódva beszélnek az itt lévők, hogy a' még meg nem romlott erkölcsű idegen csak hamar kikiváncozik a' mulatkozás ezen bódító labirintusából. A' galeriáknál még vonzóbbak a' felső szalák. Itt az első emeletben gazdag tárak és fényes vendéglő szalák közt vannak ama veszedelmes játékszobák, melyekben a' zöld asztalnál, a' golyóbisjáték (*roulette*) és *rouge 's noir* az okosságának utolsó szikráját is eloltják. A' padszobákban művészek, sok háznép, melyeknek boltjai a' boltozatos tornácban vannak, 's világ-leányai laknak keritőnéikkel, mindazáltal nem olly számmal 's nem olly paléoztak, mint gyakran az utazóktól meséltetik. Sétalókat a' napnak akármely részében lehet a' palais royalban látni. Korán reggel rajta siet keresztül a' komoly tisztviselő, a' munkás művész, hogy még egyszer friss levegőt szívjon, minekelőtte munkához kezdene; a' lakók ekkor még mély álomban vannak. 8 óra után kinyitátnak a' boltok; 9 óra után kezdenek a' kávéházak telni, 's az újságolvasók gyülekezni. 12-től 2-ig előkelők, 's számos tisztas asszonyok formálják itt az izlés és módi iskoláját. A' padak nem elegek; száz meg száz szalmaszékek, melyek a' fák alatt állnak, hozatnak elő 's béreltetnek ki 2 sousért. 2—5 órakor fogy a' sokaság. Ezt a' rövid szünetet a' dajkák 's anyák használják kisdedeikkel; míg a' játékszínékből ide nem tódulnak a' számtalan nézők. 8 óra felé világ-leányai töltik el a' sétálóhelyeket 's később, de csak kevés ideig, még számosabban lepik meg a' galériákat, melyeket mutat ki nekik sétálóhelyül a' rendőr. A' rágyogó kivilágítás elkezdődik 's az órák 11-ig leglármásabbak 's legvigabbak. 11 óra után vész lassanként a' zsiabongás 's 12-kor minden üres és halálos csendesség váltja fel a' lármát. A' sétálóhelyek napjában háromszor üntöztetvén, por nem alkalmatlankodik. Jötevő hívesseget eszközül a' kert közepében lévő nagy víztartó egy szökőkúttal. A' kertből egy második galerián keresztül az udvarba mehet az ember, hol közönségesen legpompásabb virágok 's idegen plánták találátnak. Másik kimenetel a' fényes Rue viennere viszi ki a' menőt. A' milyen kevésse lánczolja le a' romlatlan idegent ez a' hely, hol a' könyelméjűség szabadon látszik gunyolni 's kicsufolni minden tisztát, csendességet és szent dolgot; éppen olly oktató az a' tapasztalatlanra, mulatságos és gyönyörködtető az ártatlanra 's vonzó az embereket 's erkölcsöket szemléletőre nézve; leggazdagabb 's legelevenebb képe az a' hijábanvalóskodásnak 's fénynek és az újabb idő testi gyönyörűségeinek 's romlottságának.

L — ú.

PALAKÓ vékony egyenes lapokra foszló, elég kemény, léghen 's vízben, tüzben 's fagyban elég erős és tartós kő arra, hogy épület-fedelekre, szobapadlatokra, erkélyekre, irótláblákra 's a' t. használtathassék. E' végre ugyan a' palakónek több nemei is kisebb nagyobb mértékben alkalmasak, de házfedélre, melly az építés egyik fő tárgyát teszi, az agyagpalakó néhány fajtája mindenek közt legjobb, honnan ez fedő-kőnek is neveztetik. A' jó fedő-kőben megkívántatik, hogy könnyen, egyenes, vékony, és nagy lapokra hasadjon, a' vizet nagyon bé ne igya, idegen nemű keverékektől, melyek elporhanyulását siettetik, szabad, elég kemény és merevény, 's tűzálló legyen. A' fedő követ először igen nagy darabokban törék ki, azután illő apróbbakra elosztják, ekkor széles, de vékony vésővel szükséges vastagságra hasítják, végre éles sarku üllőkön négyszegletűre ütik, a' házfedelezők pedig kifurják. — Iró v. jegyzőtáblákra az agyagpalakónek kemény és fekete fajtái fordittatnak. E' végre, a' követ vékony táblákra hasítják, vakaró aczállal megvakarják, tajtékkövel 's szénporral megsimitják, és farámákba foglalják. — Van az agyagpalakónek egy változatja, melly a' hasításnál hosszú vékony

darabokra pattan, 's olly lágy, hogy a' jegyző táblát fel nem karcolja, ebből készítik az íróvesszőt.

PALAMEDES, egy a' Trója előtt megjelent görög vitézek közt, Nauplius, Euboea királyának 's Klymenenek fia. Midőn más görög követekkel Helenát Priamustól hijában kívánta vissza, 's Ullyssesnek, ki ez által a' Trója ellen indított hadat kikerülni reménylte, tetetett eszelőségét felfedezte, fegyvert fogott a' görög seregben. A' görög vitézek hadi tanácsában ellene szegezte magát Agamemnon önkényességének 's egy ideig fővezérséget viselt helyette. Mindazáltal erről Homerusnál semmi se emlittetik. Életéről, főképpen haláláról sokféle a' tudósítás. Legközönségesebb az, hogy Ullyssa Palamedes sátorában kincset ázott el 's költött levéllel ezt gyanússa tette, mint-ha Priamussal titkon öszveszövetkezett volna, mellyért Palamedes, mint áruló, megköveztetett. A' koczka- és sakkjátékok feltaláltatása, legalább az utolsónak bevitetése, mint a' számolás, mérték és font feltaláltatása is neki tulajdonittatik. Még közönségesebb az a' rege, hogy az először Kádmustól bevitetett régi görög abcéhez, melly 16 betűből állott, 4-et (közönségesen $\theta \zeta \psi \chi$) adott. Astronomiai és orvosi esmeretek is tulajdonittatnak neki. Általánosan nevezetes személy Palamedes a' Görögök pallérozságának történeteiben. L — ú.

PALANKIN keletindiai négy lábú hordozó-szék, körül jó magas karfákkal, 's boltozott fedéllel; benne derékallj; és párnák; körül kárpitok, mellyek alvás alatt leereszthetők. Négy terhordó (Kulis) szokta vállan vinni, 's más négy felváltás okáért kíséri. Ezek a' Sudereknek (utolsó néposztály Indiában) különös szakaszát teszik, minden városban és faluban előljáróik vannak, kik az utazókkal alkut kötnék. E' székekben meglehetős gyorsan, alkalmasan, és bátran utazhatni; mert a' hordozók bizonyos kimért lépést tartanak, 's becsületes, szolgálatra kész emberek.

PALAPRAT (*Jean de Vigot*) kedves költő, szül. Toulouseban 1650 jó nemzetiségből; a' *jeux floraux*-ban több ízben jutalmat nyert, 's ez vala oka, hogy magát egészen a' költőművészségnek szentelte. Már 25 évében születése helye consistoriumának tagja volt; még is e' megkülönböztetés sem vala képes őt Toulousehoz lánczolni. Több utazás után 1686 Romába ment, hol Christina svéd királyné megkedvelte; de ő azon ajánlatot, hogy kísérőji közé álljon, el nem fogadta, hanem visszatért Franciaországba, hol mind a' két Vendome herczeg pártfogója lón. Raisin színjászó rá vette, hogy észtehetségét a' játékszinnek szentelné. Irt is több apró darabokat („*Le concert ridicule*“, „*Le ballet extravagant*“, „*Le secret révélé*“, „*La prude de temps*“), mellyek akkoriban tetszének, de most már a' lajstromból eltűntek. Nevét leginkább nagy elméjű barátjával Bruyes-sel való összeköttetésének köszönheti, kivél közösen több drámai munkákat ada-ki. Ez összeköttetés, melly haszon nem leső és rendülhetlen egyességgel jeleskedett, csak akkor szakadt félben, midőn P. Vendome herczeggel mint pártfogójával Olaszországba a' táborba menni kénytelenítettett; ettől fogva nem is dolgozott a' játékszin számára, Bruyes pedig színjátékait Montpellierben tovább is folytatta. Megh. P. Párisban Oct. 23, 1721, 71-dik évében. „*Le secret révélé*“, „*Le sot toujours sot*“, „*Le grandeur*“, „*Le muet*“, „*Le concert ridicule*“, P. és Bruyes közös munkája; „*Hercule et Omphale*“, „*Les sifflets*“, „*Le ballet extravagant*“ és „*La prude de temps*“ darabokat pedig P. maga írta. Mind kettőjük munkájának gyűjteménye kijött 5 köt. 12. — Nem régiben Etienne egy, németre is fordított igen kedves vigjátékban, mind a' két költőileg egyesült barátot fellépteté.

PALATINUS, I. NÁDORISPÁN.

PALATINUS-COMES, I. PFALZGRÖF.

PALATINATUSOK, I. PFALZGROFSÁGOK.

PALERMO, a' sicíliai királyságnak 's hasonló nevű kormánykerületnek (*intendanza*) fővárosa, egy kicsiny tengeröbölnél, nagy, szépen épült 's jól megerősített város. Kikötője, melybe eszt. 500 idegen hajó evez be, két erős várkastély által védetik. Előbbi 200,000 lak. száma 160,000-re apadt le. Legjelesebb épületei: a' vicekirály palotája, az érseké, a' nagy ispotály, Sz. Klára klastroma, a' Jé-suiták' épülete, az érseki templom, tanácsház 's több márványból 's alabastromból épített pompás templomok. Két főutszái közepén vágják egymást keresztül 's rendes nyolczszegletet formálnak a' Piazza Villenán, mellyet igen szép épületek díszesítenek. Mind az utszák kirakatása, mind az éji világosítás igen jók. 1394 alk. universitásának (*Accademia Reale*) szép könyvtára, csillagvizsgáló intézete, pénzgyűjteménye van 's 400 tanuló-t számlál. Tudományok acad. 's van Palermóban. Innen küldetettnek külföldre legtöbb sicíliai természetmennyek, mint: buza, bor, olaj, déli gyümölcs, manna 's a' t. 's ez ad a' szigetnek fűszereket 's manufacturái műveket. A' palermoi selyem környékén tenyésztetik 's rendszerént készíttetlenül küldetik más tartományokba. Palermot számos földindulásai közt csak kettő (I Sept. 1726 's 5 Mart. 1823.) rázta meg nagyon. VI Henrik 's II. Fridrik császárok fő templomában fekszenek. Midőn 1781 a' templom javíttatásakor porűr koporsóik más helyre vitettek 's felnyitattak, a' testek csaknem telyes épségekben voltak. 1820 a' nemesség pártütése, melly Siciliának tulajdon alkotmányt akart adni, véres lármát okozott Palermóban. L—ú.

PALES, olasz mezei istenné, jó legelők adója 's a' nyájaknak dög 's ragadozó állatok ellen védője. Némellyek szerint férjfiú nemű 's Jupiter fia. Mint pásztorok istennéje pálczával 's fején lévő koszorúval festetett 's most fák közt, majd tulajdon templomaiban tiszteltetett. Innepe egyszersmind Róma alkottatásának is innepe volt (21 April). Tej 's köles pogácsa áldoztatott neki. L—ú.

PALESTRINA (Giovanni Pietro Aloisio, vagy Perluigi da) a' régi római muzsika-oskolának leghíresebb mestere, szül. 1529 Palestrinában, vagy a' régieknél Praenesteben, homan veszi nevét is. A' muzsikát az előtte nagy becsben volt egy francia-belga oskolából való mestertől, kit némellyek Gaudimelnek neveznek, tanulta. Jeles tehetsége alacsony sorsából csak hamar a' legelső hangászok közé emelte, 's későbben a' templomi muzsikában nagy újítást 's javítást tett. A' 16 száz. közepe táján a' muzsika annyira izlés nélkül, 's a' mesterkészség által ugy elromlott volt, hogy II Marcellus Pápa azt a' templomokból kitiltani szándékozott, midőn P. ki a' templomi muzsika rendeltetésének lelkevel birt 's annak rendeltetését tudta, kérte a' Pápát, engedné meg, hogy munkái közül előtte adhatna elő egyet a' templomban. Az ifjú művész egy hathangu mise-éneket (a' most is esmeretes „*Missa Papae Marcellit-t'*“) adott elő 1555 Husvét vasárnapján, melly méltóságával 's egyszerű szépségével a' Pápa szándékát meg változtatta. Attól fogva a' muzsika, a' római katholica egyház isteni tiszteletének fontos ága lett. A' Pápa 's követője, IV Pál, hogy hasonló darabokat készítené templomaik számára, megkérték őtet. 1562 P. Santa Maria Maggiore, 1571 pedig St. Péter temploma muzsikái karjának igazgatója lett. Ezen időszakasznak köszönhetjük legremekebb munkáit. Izlése (melly alla Palestrinának neveztetik) felyűlmulta a' flandriai oskoláét, melly akkor egész Europa előtt tekintethen állott. P. izléséről I. a' leipzigzi muzsika-uj-ság 1814, 35 lap. P. megholt 2 Febr. 1594 's nagy pompával a' Péter templomában Sz. Simon 's Judás oltárának aljánál temettetett el, hol koporsóján illy irás van „*Joannes Petrus Aloysius Palestrina, Musicae Princeps.*“ A' harmonia ezen patriarchájának 's a' régi olasz-

iskola fejének munkái még most is gyakran adatnak elő, név szerént Rómában, minden eszt. Sixtus kápolnájában, ezen nyolczhangú éneke „*Fratres ego enim accepi*“ valamint „*Stabat mater*-je is.“ P—a leg több munkái Péter temploma levéltárjában zárva tartatnak. Életét 's munkáit a' pápa muzsika-mestere, Gius. Baini adta ki. (Rom. 1829.)

Cs—a.

PALETTE (műtábla) vékony, tojáskekerek, elefántesont- vagy fá-táblácska, mellyre a' képiro festékeit rakja, 's mellyen a' munka alatt a' szükséges színeket elegyíti, keveri.

PÁLFI. Ez a' jeles és előkelő magyarországi nemzetség, Bél Mátyás szerént, eredetét vette ama régi Kont nemzetségtől, a' Hédervári nemzetség egyik ágától. Hédervári Kont Miklósnak t. i. a' ki 1358 körül nádorispány vala, harmadik vagy negyedik iz-beli maradéka, Hédervári Kont Pál, ugyan e' nevű fiát nem-zett; a' ki az apja keresztnévéről Pálfinak mondatott; melly jele-t fentartatott maradékánál, és ennek előbbi nemzetség - nevét enyé-szethe hozta. Ezen első Pálfinak Miklós nevű fia Dercsikáról és Ráróról; ennek fia, Lőrincz, a' ki a' mohácsi csatában 1526 a' po-sonyi zászlóalját vezérelte, Cselesztőről írta magát. Lőrincz fia, Dercsikai 's Rárói Pálfi Pál, Erdő di Juditót vette feleségül, a' kivel Csabrág várát kapta (L. ERDŐDI); úgy hogy ezen Pál fia, Péter, már Csabrági 's Ráróinak írta magát. Egyébiránt ezen ösz-vekelésnek az a' következése is lön, hogy azontúl (mikor kezdődött e' szokás, nem bizonyos) Erdődről írta magát a' Pálfi nemzetség, és az Erdődiekhez czímmel élne. Idő folytában bárói, grófi, 's végre hercegi díszfokra emeltettek a' Pálfiak; melly utolsó mélt-óság, a' Pálfi birtok tetemes részével együtt, az ágkorelsőség (*ma-joratus*) rendén ivadozik. Kitüntek e' nemzetségből főképen: 1) Pálfi Miklós, Péter fia, szül. 1550. Minekutána hadesmeret és tapasztalat szerzés végett több kültartományokat bejárt, és ott a' leg-jelesebb hadvezérek oktatása 's példája által a' hadpályára elkészült volna, honyában kezdett katonáskodni, 's már 1584-től fogva egy-más után komáromi, esztergomi, érsekújvári várnagy vala. Legdi-csőbb hadi tettének Győr lön tanúja. Mert értésére esvén Schwar-zenberg Adólnak és neki Rudolf császár és király óhajtása, hogy minél előbb kicsikartatnék Győr vára a' Török kezéből, örömet ma-gokra vállalták a' végrehajtást. Komáromban tehát, 1598 elején, 5150 válogatott katonát gyűjtöttek öszve; melly csapatlan kiindul-ván, szerencsésen elkerülték az elbizottóságában gondatlan ellenség észrevételét, és Mart. 28, egy órával éjjel előtt Győr alá értek, a' fejevári kapuhoz. Minekutána ezt Babacourt és Lamarche nevű fran-czia pattantyúsok petárdákkal sarkaiból kivették vala: benyomult a' várba a' gyalogság; Schwarzenberg Töküli Sebestyénnel és né-melly válogatott fegyveresekkel a' kapu bízottatja alatt foglalt helyet; Pálfi Miklós pedig a' magyar és német lovassággal a' kapun kívül ma-radt őrizetül külmegtámadtatás ellen. De midőn az álmokból felri-adt Törökök és Ali basa, a' várnagy, elszánt vitézséggel harcolná-nak; a' benyomultak nagy része már elhullott volna; a' fenmarad-takba pedig olly rémülést ütött volna az ellenség rontalmas dühe, hogy négy vérengző jancsár előtt egy ötszázas csapat futásra retten-ne: parancsot küldött Schwarzenberg Pálfinak, hogy embereit a' lo-vákról leszállítván, menjen a' szorultak segedelmére. Illy aggodal-mas helyzetben vonakodának a' lovasok, teljesíteni a' parancsot. Ekkor Pálfi Miklós, leugorván lováról, egyedül ment be a' várba; a' minek látására elszégyenedett katonái is követték példáját és így megújittatván a' viadal, virradóra a' császáriak hatalmában va-la a' vár. Schwarzenberget 100 ezer arannyal és Husztopecz nevű Mörvaországi helységgel jutalmazta meg a' császár. Pálfit az aus-

triai rendek egy ezer aranyat éró billikkommal tisztelték meg; a császártól semmi jutalmat nem kért, és ekkor nem is nyert. Hanem 1599 az egybegyűlt magyarországi rendek önszántokból és egyértelműleg esedeztek ő felségéhez, hogy a győri hős érdemét a posonyi várnagysággal, a várhoz tartozó jószággal, egyszersmind pedig a posonyvármegyei fő ispánysággal örökösen jutalmazná meg. Teljesítette Rudolf császár és király a rendek kérelmét magára Pálfi Miklósrak nézve, a kit azután két fia, István és Pál, és Istvántól való unokája, Miklós, követett ama méltóságban. III Ferdinand pedig diploma által megörökösítette a fen nevezett tisztségeket és birtoki jogokat a Pálfi nemzetségben a korelsőség (*senioratus*) rende szerént. Pálfi Miklósnak, a kiról itt vala szó, már 1600 halála történt, midón Erdélyi kormányzására ki volna nevezve. — 2) Pálfi János, Miklósnak, a győri hős unokájának, fia, valamint dicső őse, fiatal korától fogva hadi szolgálatra szánta magát. Már 1692 megnyerte I Leopold császártól és királytól azon magyar hadtatem vezérletét, melly addig az ipának, Czobor Ádámnak, katonaparanca alatt vala. E tisztségében 1693 vérboszúlatra hívta Würtembergi Fridrik János hercezet, a ki a Pálfi hadtatem egyik emberét megölte vala; s agyon lótte ellenjét a gömbölyváltásban. E miatt Lengyelországba menekedett, és onnan eszközölte ki a császár bocsánatját, a ki őt, az előbbi helyett, egy német hadtatem vezérévé tette. Utóbb, 1704, horvátországi bánná lett; s katonai tisztfokozaton pedig főtábornagyi méltóságra emelkedett vala, midón legemlékeesebb tettet, a rákóczi féle belhábor lecsilapítását, véghez vitte. A Romhányi csata után t. i. minekutána Érsekújvár megvétele által nevelte volna érdemét és dicsőségét, a császári fő hadvezérnek Heisternek, kegyetlenkedése pedig hátráltatni láttának az ország megbékülését, ő tétetett 1710 amannak helyébe főhadvezérré I Jóseftól, a ki előtt mind ingadatlan hűsége, mind lelke szelidsége esmeretes vala; egyszersmind pedig békítő lépésekre felhatalmaztatott. Melly rábizatban ő oly ügyességgel és szorgalommal járt el, hogy rövid idő alatt Rákóczi Ferencz pártosainak nagyobb részét, a pártfő ellenére is, hajlandóvá tenné az ajánlott királyi bocsánat elfogadására, és megkötné velek 1711, Apr. 29. a szatmári egyeztetet (vö. II Rákóczi Ferencz); melly után megvette még Munkács várát az ellenszeges Sengeitől, és jutalmúl a makoviczai uradalmat nyerte. Későbbben, 1731, országbíróvá nevezetett; 1741 pedig nádorispánná választatott; melly méltóságát, életével együtt, 1751, Mart. 24 hagyta el.

Fabri Pál.

PALIMPSESTÁK ujra be-irt kéziratok. Felette sokba kerülven t. i. a régiéknél az író-szerek, sokszor megtörtént, hogy ők a be irt pergamentről az előbbi írást pallérkövel ledörzsölték, s helyébe újat irtak. A régi irat azomban több pergamenten olly látszhatón megmaradt, hogy azt jó formán ki lehet venni. Így mentődtek meg nevezetesen az örök feledékenységből Phaeton' és Euripides' töredekei és Cicero' köztársaságról (*de republica*) irt munkája. Sz. E.

PALINDROMON, olly vers vagy sor, melly elő és hátra felé olvastatva ugyanazon értelmű, az az rákvers. Illyen p. o. ez, mellyet az ördög mond: *Signa te signa, temere me tangis et angis* (vess csak, vess keresztet, hijában ijesztesz engemet).

PALINGENESIA, görög szó, ujra születés. Ezen kiváltképpen azok az átváltozások értetnek, mellyeket a bogarak országában veszünk észre, s mellyeknél fogva valamelly bogár, p. o. hernyó, légy s a t. egészen más és elváltozott formában jelen meg ismét.

PÁLINKA, szeszés higság, melly külömbféle forrásba hozott lisztes plánta-nemekből, mint gabonából, krumpliból, gyümölcsből, ser és borsepróból, törkölyből s a t. sőt borból is, leginkább pe-

dig gabonából, lecsepegtetés, vagy égetés által készítették. Általában véve a' pálinka a' viznek és alkoholnak kisebb vagy nagyobb mértékű keveréke. A' véle báuas röviden ez: a' pálinkának rendelt gabona minekutánna már megdaráltatott, lágy meleg vízben jól megkevertetik. Mikor már egy fertály óráig így állott, jó meleg, de még sem forró vízben mind addig kevertetik, míg lágy meleg lesz. Ekkor seprőt kevernek bele, hogy a' szesz forrást elősegicse; az edény befedetik 's a' keverék nyugodtan hagyatik, míg forni kezd, 's ekkor a' tésztát a' pálinka-katlanba teszik, melly alá tüzet raknak és a' tésztát mindég keverik. A' szesz gőzben fejlik ki, és a' csőben nedvességgé válik, melly még használhatatlan. A' második szűrés egyszerű pálinkát, a' harmadik kettőst, a' negyedik borszeszt (*spiritus vini rectificatus*), az ötödik végre vízrészekről tiszta borszeszt (*spiritus vini rectificatissimus*) vagy alkoholt ad. Nevezetét a' pálinka azon materiától veszi, mellyből főzetik. A' francia pálinka ugyan ott borból és borseprőből főzetik és készítettése helyéről cognaci vagy coignaci, orleansi, bordeauxi 's a' t. pálinka nevet visel. Gabonapálinka rozsból, búzából, árpából, zabból, vagy mindenikből magából, vagy ezekből keverve főzetik. (*L. Arak, Rum, Taffia*) Ha a' gabona-pálinkához, másodszeri lecsepegtetésekor, még fűszerszámokat, virágokat, gyökereket, füveket is tesznek, *aqua vitae* lesz belőle, melly alkotó részeihez képest kömény magos, anizsos, szekfü-, vagy citrom-pálinkának mondatik. Ez, hogy kedves ízű legyen, ezukkorral vegyittetik, 's rozsolisnak neveztetik, melly számtalanfélelre változtathatik, 's neveztetetik az áros tetszése szerint. Hihetőképpen a' pálinka-égetés-feltalálói az Arabok. A' Tatárok téjből is készitnek pálinkát. — (*L. Hermbstädt, Chemische Grundsätze der Kunst, Branntwein zu brennen.* 2. Kiad. rézmeccz. Berlin 1823 2. rész.

Cs — a.

PALINODIA, (főképpen költői) visszahuzása annak, a' mi gyalázót vagy hamisat mondott valaki más ellen. Illyen Stesichorus azon Helenára írt gunyoló versének palinodiája, mellyért vaksággal büntettetett meg 's minden abban foglalt vádolásait helyteleneknek és hamisaknak nyilatkozatá ki.

PALINURUS Aeneasnak Olaszországba evezésekorl kormányosa, Jasiusnak fia. Esmeretes az a' költemény, melly szerént az álom istene, Phorbas képében, őtet éppen azon szempillantásban altatja el csalóka hatalmával 's buktatja tengerbe, midőn hajója az óhajtott parthoz már közelget. Aeneas elvesztett útítársának árnyékával az alvilágban találkozáán, itt elbeszélte e' neki, miképpen menekedett legyen ki a' vízből? de alsó Olaszország partján a' Lucanóktól agyon verettetett. Midőn későbbben a' Lucanokat döghalál lepte meg, Palinurusnak, hogy lelkét (*manes*) megengeszteljék, tisztességes temetést rendeltek 's egy berket szenteltek neki. Palinurus foka tőle kapta nevét.

L — ú.

PALISADÁK, I. HARCZKARÓZAT.

PALISOT de Beauvais (*Ambroise Marie Francois Joseph*) szül. Arrasban 1752 Jul. 27, természet vizsgáló. Először törvény-tudományra adta magát, 's bátyva halála után annak Parisban *Receveur général des domaines* hivatalába jutott. Minthogy ezen hivatal 1777-ben megszűnt, P. kedvelt tudományának szentelte magát egészen; e' természet- és fűvésztudomány volt, mellynek hajlandóságának tehetős volta is kedvezett. Ezen tárgyakban első tanítója vala Lastiboudois, kivel több, kivált a' kryptogámiákra nézve hasznos és sikeres fűvészi utazásokat tett Flandriában és éjszaki Franciaországban. 1781 a' parisi academiának levelező tagjává lett. Azon feltétele, hogy Niebuhrral Áfrikát és Laperouseval a' világot körül hajózza, mint ezeknek úttársa, nem valósult. Ellenben 1786 alkalmatosságot

nyert azon utazókkal mehetni, kik az áfrikai owarai király fiját, ki akkor Párisban tartózkodott, haza akarták vinni, 's kinek atyjával a' Francziák kereskedési öszveköttetésben óhajtottak lenni. Igy jutott P. Owarába veszedelmes utazása után, hol a' tartományt vizsgálta, 's igen fontos természet-tudományi felfedezéseket tett. A' vad lakosok közt élete veszedelmével járó bajai mellett is feltette, hogy egész Afrikát kelettől nyugotig átutazná; késérő Négerieitől és szolgáitól mindazáltal Guineából, mellynek belsejébe már mélyen benyomult, visszatérni kényszerített. Egészségtelensége miatt kéntelen volt Afrikát elhagyni. Gyűjteményeinek egy részével St. Dominóba hajózott, hol oda érkeztekor legrettenetesebb zendülések voltak. Munkájába került a' fejéreket fenyegető üldözéseket 's veszedelmeket elkerülhetni, az egyesült statusokba menvén, hol élelme keresése végett orchésterben játszani volt kéntelen Philadelphiamban. Az owarai parton lévő francia gyarmatban hátra hagyott gyűjteményei a' gyarmatnak az Angolok által történt elpusztításakor elvesztek. Végre Philadelphiamban pártfogást lelt, 's kedves tudományát újra folytathatta. Az Apalach hegyen, Ohio körül, Kentucki belsejében 's a' Koikok és Cherokik (két amerikai vad nemzetség) tartományiban tett tudományos utazásai legörvendetesebb természet-tudományi találmányakkal és felfedezésekkel jutalmaztattak. E' közben nevének a' kivándorlottak sorából való kitörlését eszközölte az első Consul, és P. haládatosságából, egy Owarából hozott ritka plánta fajt Napoleon Bonapartenak keresztelt, mellynek mindazáltal most P. tiszteletére *Belvisia caerulea* neve van. P. temérdek becses fűveszi munkát írt (néhány kisebb játékszini darabot is). Megholt mint a' parisi institutumak, philomathjai társaságnak és a' philadelphiai philosophiai társaságnak tagja, Párisban 21 Jan. 1820. Cs. — a.

PALISSOT (Charles) de Montenoy, költő és litterator, szül. Nancyban Jan. 13. 1730. Elme-tehetségei jókor kifejlének. Hamar elhagyá az oratorium tudós gyűléseit, 's függetlenül a' litteraturával, kivált a' költészettel foglalatzkodott. Mint mindenben szenvedélyesen gyors, már 19 éves korában szerj, atya, 's két szomorújáték szerzője volt. Az első nem jött színpadra, a' második „Ninus“ kevés tetszést nyert. Ekkor a' vigjátékot választá, melly eszével 's indulatjával inkább egyezett. „*Les tuteurs*“ azonban fagyos darab maradt, „*Le barbier de Bagdad*“ követé ezt, mellynek tárgyát az ezer éjszakából kölcsönzé. Első figyelmet „*Le cercle*“ vigjátékkal gerjesztett, mellyben egy neveléséges philosophus jó elő, kiben I. I. Rousseau esmerhető volt, mi felett az ugy nevezett philosophok élénk pennaháborut indítottak. P. erre a' „*Petites lettres sur des grands philosophes*“ adá ki. A' bosszuság nőtt, 's midőn P. „*Les philosophes*“ vigjátékkal elő állott, legmagasb fokra hága. E' darabnak művészi 's leleményi tekintetben értéke nincs, de csinosan iratott 's gunyvonásokkal tele, a' személyek, kivált a' tudós és bölcselkedő dáma, jól rajzoltattak; több jelenések igen helyesek. Ha P. darabjaiban a' játékszini gunyhatárait álhágtá, ugy ellenei még a' szemérem és becsület korlátira sem ügyeltek, a' legalávalóbb gyalázó iratok jelenének meg a' francz. litteratura szegényére. De P. bár ellenségei mind számokra mind szenvedelmökre nézve retentők valának, nem hátrált a' csata piaczról, maga Voltaire ellen is kiszállott, ki iránta, mint a' köztök folyt levelezésből megtetszik, szokatlan mérséklettel volt. P. az Encyklopaedisták és Philosophusok ellen tovább is folytatá a' háborút „*Dunciade*“ keserű gunnyal rakott költeménye által; melly, noha versezete szép, 's egyes helyei mulattatók, hosszaságával unat. E' miatt ellenségei ismét fegyverre kaptak. „*Memoires pour servir à l'histoire de la littérature*“ czimű irata (Par. 1769; utójjára 1813) kötetlen munkáji közt

legfontosabb. A' dramai művészség és dramai írókról helyes észrevételek találhatók benne, de az egész sem új, sem alapos. Találmányosság 's képzeletgazdagság hibázik P. minden munkájában, de írás módja mindenkor tiszta 's jóízű. A' zendülés javai nagyobb részétől megfosztá. Ezentúl Pantin jószágoskáján 's a' Palais des arts épületben élt, hol mint a' Mazarini könyvtár gondviselőjének lakása volt. Nem gyengült lelki erővel, mindenkor élénk, élmés, multságban vidám, hosszú kort ért, 's Jun. 15. 1814 holt meg. Munkájának harmadik kiadása 6 köt. Parisb. 1809 jelent meg. J.

PALLA, a' római asszonyágoknak hosszú 's lábokra alányuló ruhája, melyet, mint köpönyeget, többi ruháikon felyül viseltek. Ha hosszú volt, egy részét bal vállokra vetették 's honyok alatt szorosan tartották. Temetésekor fekete színűt viseltek. A' szomorú színjátások is Pallában léptek fel a' jät'kszinre. L — ú.

PALLADIO (Andrea), híres építő mester szül. 30 Nov. 1518 Vicenzában, szegény sorsban, eleinte kőfaragással foglalatzkodott, de a' híres Trissino észrevévéen mathesisi tehetségeit, Vitruvius építési munkáját magyarázta neki, és magával vitte Rómába. Itt a' régi hagyományok esméretével foglalatzkodott 's régi emlékeket rajzolgatott. Róma régiségeiről írt munkája bármely tökéletlen is mutatja, hogy a' régiek lelkébe behatott légyen. Építési tanító munkáját is becsüli az ahöz értő (legjobb kiadat a' vicenzai 1776 — 83. 4 köt.). Mint a' venecziai köztársaság építő mestere hazafiai-tól tiszteltetve holt meg 1580. Remanza Tommaso életét írásba tette (Veneczia 1762. 4.) P. azon mesterek közé tartozik, kik a' 16 száz. a' római építésnek, mely nagyobbára omladékaiból hozatott életre, tanítása által új szakaszt teremtettek az építés mesterségében. (L. ÉPÍTÉSMŰVÉSZET TÖRTÉNETEI) Más pompás építései közt a' degli olimpici játékszin, mely rajzolatja és utmutatása szerint épült, 's mellyel honyát díszesítette, nagy eszének fényes tanuja. Veneczia is sok legszebb épületet köszön neki, p. o. a' St. Giorgio Maggiore nagy refectoriumát, mint a' résznek egyformasága 's az ékesítés egyszerűsége tekintetéből méltán híres h. n. templomot is. Mestrében a' trivesei piacon álló pompás palota is az ő munkája. Udine, Feltré, Padua és a' körül fekvő vidék több emlékét mutatják mesteriségének. A' régiség méltóságos együgyűségét mindég szemei előtt tartotta, mire nézve Algarotti őtet az építő mesterek közt Rafaelnek nevezi. Oszlop - rendjeinek tulajdoni characterek van, és façad-jainak tetszős formát tudott adni. Munkáin igaz némely tisztálcságtalanságot láthatni, de ezeket inkább az építőknak, mint neki kell tulajdonítani. Chapuy és Amad. Beugnot Pnak munkáit „*Ouvres completes*“ cz. alatt rézmetszetekkel és jegyzetekkel kiadták, Paris, 1827 olta 20 füzetben. Cs. — a.

PALLADIUM, Pallasnak (Minerva) fa-képe, mely égből esett le Troasba, hol Ilostól találtatott meg 's állittatott fel Pallas templomában, az ujonnan épült városban. Azt hitték, hogy a' város megvehetetlen, míg a' kép benne van. Ezen akadály elhárítására Ulysses és Diomedes ellopták azt, némelleyek szerint éjjel mászván be, mások szerint, mint Trojába küldött követek. A' Rómaiak azt vitatták, hogy a' kép Rómában tartatik Vesta templomában; hanem olly szentnek tartatott az, hogy a' Pontifex Maximusnak se volt szabad látni. Más városok hasonlóul dicsekedtek vele. Palladiumnak nevezetik tehát minden védőszentség. Wollaston ezen század elején egy általa felfedezett ásványt nevezett így. (L. MINERÁK).

L — ú.

PALLAS, I. MINERVA ÉS PLANETÁK.

PALLAS (Péter Simon), orosz csász. statustanácsos, leginkább az orosz birodalomban tett felfedezéseieért híres férjfiu, szül. Berlin-

ben. Attya orvos volt, a' honnan maga is orvosi tudományra adta magát, azon feltétellel, hogy életét egyedül a' természet-tudományinak, főképpen a' természet történelmének, szenteli. Ezen célra ekkor Holland birt legtöbb eszközzel, u. m. legnagyobb gyűjteményekkel 's legjelesebb tanítókkal. Meglátogatta tehát Leydát. Volkmant, ki az örökös helytartó természeti műveinek haagai gyűjteményével 's ennek rendbeszedésével foglalatalkodott, nyomasztóan segítette 's ezáltal a' természet-történelmi museographiában olly nagy eseményeket szerzett, hogy azután Angolországba utazván, hasonló gyűjtemények elrendelésére használtatott 's azon állapotba helyeztetett, hogy „*Elenchus zoophytorum*“ (egy maga nemében még most is remek munka) 's „*Miscellanea zoologica*“ (1760) czimű munkáit kiadhatta. Azután Berlinbe visszajött, hol hozzá kezdett az ő későbbben 14 füzetig folytatott „*Specilegia zoologica*“-jának kiadásához. Katalin császárné éppen természetvizsgálókat keresett, kik roppant birodalmát útazzák be. Pallas meghívott 1768 Pétervárába, mint academicus és collegiumi assessor 's ekkor tette első felfedezésekkel igen gazdag útját, „*Reise durch verschiedene Provinzen des russ. Reichs*“ czim alatt (Petersburg 1771 -- 76), melly csász. köleségen kiadatott. 1777 azon topographiai kiküldötségek tagjává nevezetett ki, mellyre az orosz birodalomnak felmérése és tökéletes helyleírása bízott. 1782 collegiumi tanácsos lett. Azonközben a' fűvészség leve legkedvesebb foglalatossága 's több utat tett a' roppant birodalom különböző tartományiban. A' pompás „*Flora Russica*“ (Pétervár 1785), mellynek folytatása félben szakasztatott, volt ezen fűvészi vándorlásoknak első gyümölcse. E' mellett a' természet- és embertudománynak semmi része se maradt tőle elmellőzve. Ezt bizonyítják „*Sammlungen historischer Nachrichten*“ „*Neuen nordischen Beiträge*“ jeles „*Icones insectorum*“-a és „*Beiträge zu dem Glossarium aller Sprachen im russ. Reich*“. Pallas ugyan is folytatta II Katalinnak egy öszvehasonlító glossariumra kezdett gyűjteményét, csk ugyan a' császárné parancsolatjára, melly munkáját ezen czim alatt adta ki „*Linguarum vocabularia Augustissimae cura collecta*“ (Pétervár. 1787 — 89, uj. kiad. 1790). 1785 a' tudományok pétervári csász. akademiájának tagjává 's a' Wladimir-rend vitézévé, 1787 pedig az admirális collegiumának történet-írójává nevezetett ki. Mivel Tauriában kívánczolt lakni, a' császárné több jószágot adott neki a' félsziget legtermékenyebb déli részében 's 1796 olta gazdag jövedelmével Sympheropolban élt Pallas. Utolsó utazásának, mellyt Geislerrel Leipzigról tulajdon köleségén tett, gyümölcse volt „*Bemerkungen auf einer Reise durch die südlichen Statthalterschaften des russischen Reichs*“ (Leipzig 1799 és 1801, két köt), mellyek közül egyik kirekesztőleg Krimet tárgyazza, melly mintegy ezen munka által nyitott fel előttünk. A' „*Species astragalorum*“ 14 füz. mellett, mellyek ezen utazás emlékének nézethetnek, említést érdemel még vonszó rajzolatit. „*Observations sur la formation des montagnes et les changemens arrivés au globe, particulièrement à l'égard de l'empire Russe*“. Pallasnak tauriai lakása a' Tatárok zabolátlansági miatt kellemetlen volt. Midőn annakokáért felesége is megholt, semmi se tartá vissza őtet attól, hogy nagy áldozattételek mellett is leánya társaságában báltárhoz ne utazzék Berlinbe, hol 8 Sept. 1811 holt meg. Becses gyűjteményinek egy részét a' berlini universitásnak hagyta.

L — ú

PALLÉRFÖLD, pallérozó eszköznek használtatni szokott, sárgás-barnás, sárga- és fehérszínű, igen lágy, sovány és könnyű agyag. Találtatik Prágánál, Ambergnél (Pfalzban), Derbyshirében, Korfuban, 's másutt.

L — ú.

PALLIATIV (palástoló) (pallium, fedezőt, takarót, köpenyget jelentő szótól) azt teszi, mi valamely tárgy beburkolására, elrejtésére fordítatik, innen palliatív szer, melly által némi természeti vagy erkölcsi baj nem elháríttatik, csak eltakartatik, 's mások szemé elől elvonatik. Mennyiben már e' szónak jelentése azt mutatja, hogy a' rossz lassanként mindég munkálkodik, 's pusztító következtéséi utoljára annál nagyobb erővel törnek ki, mennél tovább szaporodának alattomban, annyiban vele többnyire egy gáncsoló v. szemrehányó mellék észfogat is kapcsoltatik össze, az által, hogy radica-gyökeres szer v. mód, tétetik ellenébe, melly a' rosztat gyökerében támadja meg, 's látható nyilatkozásainak táplálékát ugy elveszi, hogy azok apródonként magoktól elenyésznek. Orvosi jelentésben a' palliatív szerek olly gyógyszerek, mellyek által a' betegségnek különösen veszedelmes, a' beteg érzéseire nézve felette terhes, vagy a' beteget 's a' körülállókát megdöbentő jelenségei gyengíttetnek a' nélkül, hogy az ezeket okozó betegségi állapotra gyógyítólag hatnának. Ha bár ezen fedező szerek nem épen legjobb hirben állanak is, vannak még is esetek, mellyekben megengedhetők, sőt elkerülhetlenek. Megengedhetők, hol az orvos a' baj valódi okát nem ismeri, 's a' veszedelmes jelenségek legyőzésével megelégedni kénytelen; továbbá, hol a' baj valódi okát ugyan kitanulta, de azt az esmeretes szerekkel el nem háríthatja; nem külömben, ho' a' betegség egyes jelenségei a' beteget annyira nyugtalanítják, hogy ezek elhárítására az orvostól egyenesen kívánja 's ez a' beteg megnyugtására, 's bizodalmának megnyerésére kár nélkül megeshetik, ha továbbá az illy jelenségek fontosabbak, 's utóbbi magánál a' betegség okánál veszedelmesebbek lesznek, ha p. o. élénk fájdalmak a' beteg nyugtát 's álmát egészen elűzik, görcsök 's más hasontók a' kétséges kifejlést gátolják v. megzavarják, a' vérnek főbe toulása gutaütéssel fenyeget; végre ha a' beteg gyógyulásához többé remény nincs, p. o. némelly chronicus nyavalyák végső stadiumában, hol már az orvos foglalatossága csak az, hogy mennyire a' gyógytudomány hatalmában áll, a' beteg életét nyujtsa, 's fájdalmait könnyebbitse.

PALLIUM köpenyeg, felsőruha. Igy hívák különösen azon gyapjuból szőtt köpenyeget, mellyet a' római császárok birodalmaik patriarcháinak és nagyobb püspökeinek a' 4 században ajándékozni kezdenek, 's ezek azt mint egyházi hatalmok jelét hordani szokták. Az 5 században császári engedelem mellett magok a' patriarchák kezdenek az érseknek, midőn hivatalaikba léptek, palliumot küldeni, mellyet a' megajándékozottak a' nagy misénél viselni köteleztettek. Még is szokás vala a' köpenyeg-adást ugy tekinteni, mint az ujon választott érseknek a' patriarcha által lett megerősítését, 's a' konstanzinápolyi egyházi zsinat 872 törvénybe hozta, hogy minden érsek a' patriarchától vagy kézzel illetés, vagy köpenyeg-küldés által megerősítessék. Utóbb a' pápák vonák magokhoz a' megerősítési just, 's elejénte a' palliummal megtisztelt érsektől csak írásbeli kötelezést kívántak az apostoli szék iránti engedelmességről, a' 10 századtól fogva pedig nevezetes díjt is vesznek. Noha e' díj felette magasra emeltetett, még is a' palliumot, mint a' pápai megerősítés zálogát, az érsekekre nézve elkerülhetlennek tarták, 's ezt mai napig is minden érseknek, 's néhány hatalmasabb püspöknek is, valahányszor méltóságaikba lépnek, osztogatják. A' 12 század óta csak egy 3—4 ujjnyi fejér gyapju-gallérból áll ez, melly a' papi ékesség fölibe a' vállra vettetik; ennek egyik szárnya a' hátra, a' másik hosszabb pedig a' mejjre nyulik, 's mindeniket veres koszorú bélyegzi. E' szint' olly egyszerű, mint drága ékességet (néha 37,000

ftot is fizettek érte) Rómában a' Sz. Agnes apáczáji, szentelt juhok gyapjából készítik; 's ez azokkal, kik kapták, eltemettetik. J.

P A L M (János Filep) nürnbergi polgár és könyváros, szül. 1766 Schondorfban, Berthier parancsolatjára Braunauban agyon lövettet. 1806, Aug. 26. könyvárosságot Palm Jakab Jánosnál tanult Erlangenben, későbbben Stein nürnbergi könyváros leányát feleségül vévén, ennek könyvkereskedésében örökösödött. 1806 tavaszal ezen könyvkereskedés egy munkát küldött Stage könyvkereskedésébe Augsburgba, ezen cím alatt: „*Deutschland in seiner tiefsten Erniedrigung*“ (Németországnak legnagyobb megalacsonyíttatása), mellynek az egészet tekintve semmi jeles tartalma nem volt, 's Bonaparte és az egész francia sereg' bajorországi magok viseletét írta le csipősen. Palm mindazáltal végső állítása szerint, mint előtte egészen esméretlen, csak a' könyvkereskedőknél bevett szokás szerint további küldés végett bepakolt csomót, úgy kapta azt. Az augsburgi könyvkereskedéstől egy pap újságképpen kapott abból, kinél francia tisztek voltak száva, kik a' német nyévet értvén, olvasták, 's bosszankodásokat el nem titkolhatták. Napoleon kémjei, kik mindenféle álképekben kémlelődtek Németországban, csak hamar megtudták, hogy azon értekezés Palm kereskedéséből jutott Augsburgba. Palm a' nürnbergi könyvkereskedő kormánytól maga kérte a' törvényes vizsgáztatást, melly azonban nem történt meg. Ez alatt Münchenben, hol Otto volt francia követ, a' nyomozás folytattatott. Eppen Münchenben volt Palm is akkor, hol felesége által tudósíttatott, hogy házánál 4 idegen a' nevezett folyóírás végett kérdést tett, mindent felkeresvén; 's hogy semmi se találtatott 's a' nyomozók elmentek. Palm megnyugtatta magát 's visszatért Nürnbergbe. Hihető, hogy Palm Münchenben azért nem fogatott el, mivel neve kereskedésének firmájával nem egyezett. Még elég ideje volt volna magát menedékhelyre vonni; de nem tette. Hanem midőn az augsburgi könyváros eltogatását megtudta, Nürnbergből, melly még akkor is Franciaakkal volt rakva, a' békeség értelme ellen, Erlangen akkor porosz városba ment. Kevés nap mulva mindazáltal házanépe eránti aggodása miatt visszatért Nürnbergbe, de az utszán magát nem mutatta. Egy szegény gyermek boltjába ment több nevezetes férjfiak bizonyítványival egy katonai özvegyének számára alamizsnát kérvén. Pálmal személyesen kívánt szállani. Palm semmitől se tartván, magához ereszt és adott neki valamit. — Alig ment el a' gyermek koldús, két francia katonai boltjában termett, 's innén Palm szobájába nyomult, kit a' francia vezérhez vezettek. Itt megkérdeztetett az említett írásról, de most is egész haláláig azt mondá, hogy a' hozzá idegen könyvkereskedőtől jött, a' szokott mód szerint további küldés végett becsinált csomókban. Minthogy honnan kapta legyen? fel nem akarta fedezni, egy szobába zárták; másnap Ansbachba vitték 's Bernadotte marsal eleibe állították. Itt kihalgattatását kérte, de megtagadtatott. A' marsal segédje azt mondá, hogy elfogattatása Parisból érkezett parancsolatnak következése. Innét Braunauba vitték, (mellyet a' Franciaok még sem adtak által az Austriaiaknak). Feleségének Münchenben a' francia követhoz nyújtott esedezése, mellyben megmutatta, hogy az Augsburgba küldött csomón kívül az említett folyóírásnak csak egyetlenegy példánya se ment ki a' Stein vagy Palm kereskedéséből, felelet nélkül maradt. Marsal Berthierhez intézett hasonló előadására is csak a' vala a' válasz, hogy már nem volna mit tehetni. A' per öly hamar lefolyt, hogy a' rendkívüli hadi törvény, minekutánna két rendbéli vizsgálatkor is a' Palm ártatlanságát megmutatottnak lenni hinnie 's így a' fogoly szabadulását várná, fejére halált mondott 26 Aug. Palmot senki se védelmezé, mivel a' kit kért, nem jelent meg, a' haditörvény pedig valakit e' célra

rendelni feleslegesnek tartott. Egy tolmács igazgatta a vizsgálatot. Palm első állításánál áthatatos maradt; 's a' vétkül tulajdonított írásban semmi zendülésre ingerlés vagy gyilkolás nem volt. — Töm-lőczének Aug. 26 dél előtt 11 órakor lett meggyittatásakor hát el-bocsáttatását reménylette. Ellenben halálos végzést olvastak fel előt-te, mellynek még azon nap 2 órakor végre is kellett hajtania. A' braunau asszonyok 's gyermekek hijában kérték siránkozva St. Hi-laire vezértől a' dolog halasztatását. Csak a' császár maga kegyel-mezhetne meg, ha jelen volna, felele a' vezér. Ó mondá ki a' ha-lálos végzést, 's parancsolá annak halaszthatatlan végrehajtását. Azon-ban előkelő franciaia tisztiek mondták, hogy e' halál nem Napoléon-tól, hanem csak Berthiertől jó. Palm megholt, mint mártit. Bri-tannia szánakozásból segítette a' megöltnek háznépét; Pétervárában a' császár, császárné és anyja hasonlóul gyűjtöttek alamizsnát; egyes városok Berlin, Leipzig, Dresda, Hamburg és Dörpát is követték a' példát. Palm neve a' Németeket véres boszuállásra tüzelte. A' szerencsétlennek egy fija beállott az önként katonáskodók közé 1813.

Cs — a.

PALM (János Henrik), keleti nyelvek tanítója és leydeni predi-kátor, a' belga oroszlaný rend vitéze, szül. 1763 Rotterdamban; szép tudományú és izlésű férjfiu, Hollandiának classicusai közt oly jeles mint prosaicus, mint Bilderdyk a' költők közt. Az 1787-ki zendülés falusi papságából Zeelandba szorította; Walchern szigetén egy gazdag földes úr lett pártfogója míg nem 1795 Leydenbe hiva-tott. Később a' nemzeti nevelő intézet agensévé, azután az angol poësisnek, és ékes szollásnak tanítójává lett. A' király hollandai Lajos az institutum tagjává, az Unio rend vitézévé és szószollójává tette; beszédje, mellyet a' rend alapítása innepén tartott, remek. Egyéb becses munkái közt jeles „*Historisches Denkmal der Restauration Hollands im Jah. 1813*; e' nyerte el a' van Kingsberger aladmiral által e' tárgyra tett jutalom pénzt és Holland litteraturájának legjelesebb szüleményei közé méltán számláltathatik. Cha-rakteristikái élettel és igazsággal telyesek, 's az előadásában annyi az erő, hogy Salustiust, kit vezérül tartott, el érné. Most Palmtól a' bibliának új fordítása jelen meg, jegyzékekkel hollandi nyelven. Előbb Esaias proféta fordítását adta ki.

Cs — a.

PALMA (Giacomo), vecchio (öreg) melléknévvel, Titiannak tanítványa, egy a' 16 száz. leghíresebb festői közül, Bergamóban szül. 1540, 's Venecziában holt meg 1588. Ez a' város birja ezen jeles festőnek legszebb miveit, p. o. Sz. Borbálát. Kiváltképpen híresek képzeti. Unokaötfse, ifjabb Jakab, ki Palmétának nevezetett, Rómában tanult Rafael szerint. E' festette Venecziában a' scrutinium szalájában lévő utolsó ítéletet. 1624 holt meg 84 eszt. korában.

L — ú.

PÁLMAFA, a' növényország legnevezeteseb nemzetségeinek egyike. Már az emberi képzés legrégebb emlékei mutatják nyomaít e' szép növények esmeretének. Linné a' pálmákat természetalkot-mányában *principes*, a' növényország fejedelméinek nevezte; de azok-nak csak kevés fajtaít esmeré eléggé. A' természeti testek természe-tes rokonsága iránti érzelme arra vivé, hogy őket mind együtt hagyja, 's így ezeket mind ő, mind utóbbi írók a' hathimesekhez ragasztották; azonban újabb fűvészek több seregekre osztják, de így azon köteléket, mellyet a' természet világosan körültek vont, fel-bontják. — A' pálmafák jókora magasra nyuló növények, de fensé-ges tekintetök különös idomzatban áll igen kicsiny, csaknem fű-vagy spárganemű virágaikhoz. Az egyszékűek közt, hova a' polyvás-, szittyó-, nyulárnyék-, és liliommeműk, ananász- és banán-növények tartoznak, a' legmagasb csoportokat képzik. Innen a' pálmafák fő

iránya is egész kifejtődésükben csak függőleges, 's rendszerént tulajdon elágazásuk nincsen. Törzsökeik oszlop formán felfelé, 160—180 lábnyira, mint déli Amerikában az Andes hegylánczon a viaszpálma, *Geroxyton andicola*, sőt némelly rotang-fajták 500 l. magasra is felnőnek. A fiatal pálma egy egyszerű 's fő forma levéllel fejlődik ki magvából. Ezután valamennyire hasábosak következnek, míg a rendes levélképzés beáll. Ha a törzsök megjelen, a külső levelek elhálnak; nyeleiknek hátramaradó részei pedig belől még öszvefűggsben maradnak, 's kívülről az így képződő törzsökön sebhelyeket vagy forradásokat hagynak, a fiatal csirák pedig a közép pontból folyvást kifelé tolakodnak, 's végre a törzsök kiképződése után annak koronáját formálják, mert a pálmák teteje, mint más fáknál, elágazni nem szokott. A törzsök belső szerkezete is különbözik más fákétól, mert ezeknél a nedvedények nincsenek az évi-gyűrűbe szőve, hanem el vannak szórva, mint a kövévált pálmáknál egy keresztvágással tapasztalható. Némelly pálmáknak orsó forma törzsökjök van, az az, derékban legvastagabbak, alól és fölül vékonyak. A pálmalevelek két fő alkat alatt tűnek fel: 1) tolagosok, vagy szárnyasok, melyeket hamisan palmaágaknak neveznek, 's melyeket a keleti népek a vallási szertartások mellett használnak. 2) Legyező formájúak, az az, a levélnyelnek hegyén sok keskeny levélké mint a legyező vesszőcskéi állanak, 's a végpont körül sugar formán terjednek ki. Legtöbb pálmáknak nagy időt kell elérniök, míg virág- és gyümölcsözásra alkalmasak lesznek. Ha a hajtás hárshejj forma tokját v. hüvelyét fe-repezstette, nagy számú kis kalász forma ágacska tűnek elő, melyek végtelen sok apró virágokat hoznak; ezek pedig legtöbb pálmáknál egy borsónyira sem nőnek, de 12000, sőt 600000 is van egyetlen egy hajtáson. E virágocskák vagy mind hímek az az nemzők, vagy anyák, az az, tenyészők. Vannak olyan pálmafajok is, melyekben egy törzsök csupa hím, a másik csupa nő virágot hoz, 's ez utolsó csak akkor gyümölcsözhet, ha szél vagy bogarak a hímport másik fáról reá hordják; de vannak mind két nemű virágok is ugyan azon egy törzsökön, 's egy virágcsomóban; sőt végre, de ritkábban találatnak pálmák nők virággal is, t. i. melyek ön magokat megterhesítik. — A pálmagyümölcsök nagyobb részint szilva- vagy dió-neműek, mert némellyiknek lágy és leves-takarójok van, mint a datolyapálmának, másoknak hárshejj forma, mint a kókuspálmának. — A pálmafa a legmelegebb tartományokban, különösen a naptéritők között nő; ezeken kívül kevés faj terem, u. m. éjszaki Amerikában 5, Chinában és Japanban 1, éjszaki Afrikában és déli Európában 3, Port-Jacksonban 1, és Neuseelandban 1. Legtöbb 's legnagyobbak vannak déli Amerikában, hol 46 fajokat számláltak, de melyeket újabb utazók mint Neuwied Miksa herczeg, és Martius tanácsnok igen szaporítottak. Azsia forró övében 32, forró Afrikában 15, Ujhollandban 3, Ujirlandban 1 's a déltengeri szigeteken 4-et találtak. Martius ugy vélekedik, hogy a pálmák fajtáit legalább ezerre tehetni. A londoni híres kereskedő kertész Loddiges már régen 100 fajt tenyésztt, holott a német kertészek e részben felette szegények. — Némelly pálmák társaságban nőnek, mint a kis legyezős pálma — *Chamaerops humilis*, vagy a *Mauritia flexuosa*; ellenben többnyire mind magányosan teremnek. A kókuspálma a forró égállj minden szigetein és szárazain kiterjed. — Ha már a pálmáknak csinos növése, igen sajátos alakja, 's fenséges formája bennünket álmélkodásra indit, valóban figyelmünket még inkább megérdemlik azért, hogy őket a természet csaknem mind azzal, mivel hazajök lakosai szüikölködnek, megáldotta. Magok a forró égöv alatti lakások majd egészen pálmákból építettnek, vagy ezek részeivel fedetnek. A tör-

zsók oszlopoknak; ajtófeleknek használtatik, mert ezt a' fergek meg nem emésztik; a' sátorok oldalai is pálmafadeszkből készülnek, vagy pálmalevelekből fonatnak. Palisot de Beauvais látott St. Domingon egy sátozt, melly taián a' gyarmat első megszállítása idejéből volt. Ennek minden oldalnyílásait káposzta-pálmából (*areca oleracea*) vágott deszkák fedék, mellyek sérelem nélkül valának, sőt még nehézségben is keménységben is annyit nyertek, hogy metsző eszköznek is a'ig engedének. Legtöbb pálmanemek törzsökeiből egy kedves izü, bornemü italt, pálmabort készítenek, melly annál szükségesebb, mivel a' forró éghajlat alatt a' lakosok munkásságától több fáradtsággal járó italkészítést nem várhatni. A' pálmabort maga önti a' természet, mihelyt a' pálmafa fiatal csirája le-törtetik. A' kókus és minden pálmadió magva is tejes, és hűsítő italt ad, míg meg nem érik, később dió nemü 's jó izü lesz, de végre csont forma keménységet kap. A' nagyobb pálmadiók héjjá-ból mindenféle edényeket 's eszközöket készítenek. A' pálmák friss levélhajtásai, kivált a' káposzta pálmái, igen izletes eledelt, pálm-a káposztát (*Chou—Palmiste*) adnak. A' Szerecsenek Guineában 's Afrikának csaknem minden nyugoti partjain pálm a o l a j a t készítenek az olajpálma, *Elais Guineensis*, gyümölcseiből, 's európai természetmennyeket cserélnek érte. Nem lehet ugyan ezt a' mi olajfa vagy dió-olajunkhoz hasonlítani; de még is a' Négerek annyira meg tudják tisztítani, hogy tühető izt kap. Ezzel készítik háláikat 's minden étkeiket. Szinte illy hasznos spanyol Ameriká-ban a' v i a s z p á l m a *Ceroxylon andicola*, melly Humboldt és Bonpland szerint viaszat ad. — Továbbá orvosi tekintetben, tápláló és lágyító tulajdonságáért igen fontos termése a' pálmának a' s a g o. Minden pálmának van t. i. ha bizonyos időt ért, egy édes, és táplá-ló keményítő lisztje, melly ama név alatt esmeretes. Bergius azt mondja, hogy ezt az Indiaiak hasonló módon készítik, mint nálunk a' krumplikeményítő lisztet szokás. A' fát t. i. hosszában felhasít-ják, belét kiszedik, felapritják, vízzel megmossák, 's azzal tisztá-vá gyurják, akkor szítán áltnyomják, apró szemekbe formálják, 's elébb napon, azután csendes tűznél megszárogatják. Így gyakran egyetlen egy pálmából 400 font sagot kapnak. — Nevezetes még a' T o u r l o u r y - P á l m a, *Manicaria saccifera*, v. *Pilophora testicu-laris*, (déli Amerikában, különösen Surinamban) mellynek virágbu-rója hársformaszövetü, 's a' lakosok által közepén ketté vágva, hegyes sapkának formáltatik, 's hordoztatik. — Azon folyamok partjain, mellyek Oware és Benin királyságokat Afrika belsejében elválasztják, terem a' b o r p á l m a *Raphia vinifera*. Ennek szép növése, igen sok tündöklő, mintegy fényes mázzal bevont gyümölcse, 's tollagos, tüskés $1\frac{1}{2}$ —2 meters hosszú levelei vannak. Gyümölcs-gerézdei olly nagyok, hogy gyümölcsessel rakva egy ember alig emelheti fel a' földről. Paloták és házak épülnek ezen borpálma fá-jából, 's fedetnek leveleivel. Gazdagnak, szegénynek kevés szüksége van, mellye e' drága pálma ki nem elégítne. A' levelek gerincei-ből vagy inaiból halászó horgokat készítenek, mellyekre egy he-gyes vasat, vagy halszálkát akasztanak. E' pálmának bora a' kö-zönséges pálmabornál szinesebb és erősebb. A' gyümölcsök meghá-moztatnak, 's magvait közönséges pálmaborban főrnni hagyják. E' sötét és könnyen részegítő ital habzik mint a' champagne, és sok ideig eláll. — A' d a t o l y a p á l m a *Phoenix dactylifera* a' forró égővek homokos térein, kivált Azsiában 's Egyiptomban terem; de plántálva találtatik Spanyol-, és déli Franciaországban, Toulonban, a' génuai tengeröbölben, Nizzában 's a' t. Görögországban és Siciliá-ban még csaknem egészen vadon nő. A' datolyapálma, melly közön-ségesen 30—50 lábra emelkedik, ugyan az, melly a' régiek iratai-

ban pálmafa név alatt jó, 's mellynek levelei hibásan palmaágaknak neveztetnek. Ennek dereka igen erős és szívós, 's derék tuskókat ad. Levelei alólról kezdve legrövidebbek, 's felfelé mindig hosszabbak. Az elsők majd csupa tövisek, a' többiek keskenyek, mint a' lüvelek, 's hegyök szinte szurós. Gyümölcsseit (*datte*, *dactylus*) részint éretlenül, részint félig, részint egészen éretten, még pedig gyakorta ugyan azon egy időben szedik, mert a' harmadnap szedésidő elég a' még éretlenek megérlelésére. A' leszedett datolyát gyékényekre terítik, hol csak hamar lágyak 's kásások lesznek, azután feldagadnak, 's többé a' rothadástól nem félhetők. Ha megszáradtak, czukros nedvök sajtó által kinyomatik; azután kecske- vagy borjubőrbe, vagy pálmalevelből font kosarakba rakatnak. E kinyomottakat eszi a' köznép; vagy pedig mielőtt elküldetnének, még egyszer saját nedvökkel leöntetnek, vagy végezetre ki nem nyomva, méz-nedv közt korszokban állani eltétetnek. Azon datolyák, mellyek Syriából és Egyiptomból jönek, vagy magán a' fán száradnak-meg, vagy megérésök előtt kevéssel leszedetnek, 's fonalra aggatva szárítottanak. Ezekből is szoktak sűrű és édes nedvet nyomni, mellyel étkek készítésére vaj helyett élnek. Afrikának 's Indiának több népei csaknem egyedül e' gyümölcsökkel tengődnek. Orvosi tekintetben a' datolya czukros nedve által lágyít és táplál, de van egy kevés összehúzó ereje is, honnan magva nélkül, mértékletesen főzve, a' mejj és lehelet eszközeinek gyuladási ingerléseinél, egy kellemes, lágyító, és nyugtató itallra használtatik. Gyöngén szorító tulajdonságánál fogva továbbá, hasznal fordítottatik a' gyomorgyöngesség, 's általánosan a' belek ellankadásából következett, valamint a' vese- és vizelethelybeli betegségek gyógyítására is. — A' datolyapálmának egyik elfajzása *Phoenix declinata*, a' jó reménység fokán izetlen 's bórforma héjú gyümölcsöket terem, mellyet ott vad kávénak neveznek, 's a' Hottentoták megpörkölik, 's vele kávé gyanánt élnek. — Korunkban a' pálmafák a' növényházakbeli fényűzés fő ágát teszik, — Déli Amerika pálmáiról Martius tanácsnoknak egy pompás mive jelent meg Münch. 1823, melly által e' szép növények esmerete igen előmozdított.

PÁLMAREND, I. GYÜMÖLCS-TENYÉSZTŐ TÁRSASÁG.

PALME (a' palmától, tenyértől) hosszérték aló Németsországhban, melly szerént a' hajókon lévő kerek fák vastagsága határoztatik meg. Hamburgban kerülete $42\frac{1}{2}$, átmérője $12\frac{1}{2}$ párisi vonás. Hollandban és Norvégiában csak $39\frac{5}{10}$ párisi vonást foglal magában és 3 palma ott 10 dániai hüvelyket és 2 lineát tesz. Olaszországban a' palma (palmo) egy arasz. L—ú.

PALMELLA (*Don Pedro de Sousa-Holstein Gróf*, azután *Marguis*) portugalliai királyi minister. Azon erős characterével esmérte meg magát elsőben is, mellyel (1808) Bayonneban Napoleonnak ezen kérdésére „Hát ti Portugaliak akartok e' Spanyolok lenni?“ büszkén így felelt: „Nem, — Király.“ Ezután P. Europa meghatalmazottjai közé lépett a' bécsi congresszen 1814 mint portugali telyes hatalmú követ, és a' 8 hatalmasság fő egyesületének tagja, mellyek a' parisi békét aláírták, később 1815 jelen volt a' parisi congresszen is. Midőn 1815 Febr. Bécsben Castlereagh Lord a' Négerekkel való kereskedés tüsténti eltörltetését kérné, P. azt felelte, hogy Portugallia csak 8 esztendő mulva egyezhetnék meg abban, midőn t. i. Anglia az 1810 Febr. 10 Portugallal tett egyezésének némelly pontjaitól elállana. 1815 Mart. 13. alá írta Napoleon számkivetetése végzését, ekkor a' nagybritanniai udvarhoz ment követkeppen, de már 1816 Brasiliában a' külső ügyek igazgatása dolgában status titoknokká lett. 1818 Febr. Párisba ment, hogy a' Spanyol követel; gróf Fernan-Nunezzel, a' Monte Videoból való kitakarodásról ér-

tekezhessék. Hogy Portugalban a zendülés kiütt, engedelmet nyert a Cortesektől utazásra. A constitutio megbuktával 1823 Maj. 27, a király külső dolgok igazgatását bízta reá; a ministerium előfője és Marquis lett. A király parancsolatjából egy egyesület P. előlülése alatt constitutionalis chartát dolgozott ki. Ez azzal, mellyet D. Pedro 1820 Aprilis 23 a' Portugaliaknak adott, majd mindenben egyező. Mire nézve ezen világos és mérsékelt gondolkozású nagy ember, a' királyné, a' tábor fővezére, Dön Miguel kir. herceg, mint a' Spanyol absolutisták előtt is gyűlöletes lett. A' király tehát a' munkát félre-tette. Mivel pedig az új franczia minister Hyde de Neuville báró, szinte mint a' britanniai Thornton is, a' lissaboni cabinet politicum systemáját mindenik maga udvara hasznára kíváná hajtani, P. felette nehéz helyzetbe jött, még inkább Brasiiliának Portugaltól elszakadásakor. 1824 30 April. D. Miguel infans elfogatta őtet; de VI János kormányra léptével előbbi szabadságát hivatalával együtt visszanyerte. Most már Subserra (Pamplona) gróf hadi minister jutott a' cabinet kormányára. A' portugali udvar még is tétovázott, a' britanniai systema, mellyet P. követett és a' száraz földi hatalmasságok, főképpen Franciaország systemája között, mellyhez Subserra is ragaszkodott. Végtevére 1825 Jan. 15 az eddigi ministerium eloszlott. Marquis P. status ministeri rangra lépett, 1,600,000 reis (mintegy 2721 tallér) esztendei fizetéssel; egyszersmind a' nagybritanniai udvarnál követ lett. Midőn VI János halálával a' D. Pedro által adott constitutio felett az europai pártvita elkezdődött, s a' britanniai udvartól Lissabonba segítő sereg is küldetett, a' constitutio mellett lévők lelke szerént ministeriumi változás történt. P. marquis külső dolgokra ügyelő minister lett. Ki azonban e' hivatalába nem lépett be; mert a' királyné pártjának ismét nagy befolyása lett és D. Miguel nyerte el az országlást. Midőn ez a' constitutiót megsemmisíté, P. Donna Mariához hív maradt s ő vezérelte ennek pártosít Oportóban; azután az országlást átvette az ifju királyné nevében Londonban, hol él most is. 1829 mint hazaáruló, halálra ítéltetett s jószágai elfoglaltak.

PALMYRA a' régi világnak híres városa Syriában, Palmyrene tartományában, melly rövid időre hatalmas statust formált. Előbb Thamarnak vagy Thadmornak, pálmák városának nevezetett. Római neve ennek lefordítása. Eredete felette régi. Részeit mint Zsidóországnak az Euphrates és kóborló csapatok elleni védő fala, részint mint a' kelet és nyug-ázsiai kereskedésnek fő piacza, igen nevezetes hely volt s kereskedés által, főképpen Trajanus oltá, ki az egész tartományt római felsőség alá hajtotta, gazdaggá és hatalmasá lett. Egy dél felé teres völgyben feküdt a' pusztának közepette lévő szép palma erdőskeiben. Legpompásabb palotáktól ékesítettett, mellyeknek omladékaí kétézbeli lerontások után is csudálkozást gerjesztettek, míg az idő vas foga egészen meg nem emésztette azokat. Palmyra először a' híres Zenobia uralkodása alatt rontatott le Aurelianus császár által (275) s újra felépítettén, másodszer a' Saracenek által pusztítottat el 744. A' 18 száz. közepén omladékaí Wood és Dawkins Angoloktól fedeztettek fel s irattak le Woodnak pompás munkájában („The ruins of Palmyra“) Ezen töredékek között sok legszebb oszlopot, márványból csudálatosan épített templomok és toronyok omladékaí, sok görög és palmyrenei, sőt római felvülírásokat is találtak. Legszebb emléke, a' nap temploma, minden épületei között legépebben maradt meg. Palmyra, régi Thadmor neve alatt, most falu a' syriai pusztában s omladékaí közt szegény familiák kunyhói állanak. L. Saint-Martin „Hist. de Palmyre“

(Paris 1823) és Irby's Mangle „*Travels in Egypt, Nubia, Syria and Asia minor 1817*“ (Lond. 1823). L—ú.

PALNATOCKE, éjszaki-tengeri király a' 10 száz., vagy inkább tengerirabló, mint most neveztefik, kinék tetteit a' köznép dallajban beszéli. P. bihatóleg Fünen szigetéből származott, az islandi Jomskiringsaga szerint igazi neve Palner, attyáé pedig Tocke volt; honnan éjszaki szokásként öszvehuzatva Palnertocke v. Palnatocke lett. Egy gothai gazdag előkelő embernek vévén leányát feleségül, tengeri hatalma nevedett, és sok csatája volt a' dán, norvégiai's más kisebb királyokkal. Az idejebeli bátor tengeri hajósok közt, kik akkor mind rablásból éltek, bizonyos rendet, öszveköttetést alkotott, mellynek a' ki tagja volt, másikat veszedelmében, 's szükségében segíteni köteleztetett. Tengeri száguldozásaiukat kezét fogva tették, és prédán közösen osztottak. Mint mondják a' régiek, P. lakását és a' társaság gyűléseit Jomsburgban, Wollin szigetén tartotta, mellyet némellyek az elsűlyedt Juliának tartanak. Hasonló monda szerint Fünen szigetén nyugosznak P. tetemei (l. Wedel Simonsons abhandlung im 2 Bände „*der Archeologischen Annalen Dänemarks*“). Saxo grammaticus emlékezik ugyan bizonyos Tocco v. Tocke nevű tengeri vitézről, de az említett jomsburgi vitézi egyesületről semmit se szoll. Azonban, hogy ezen Tocco éppen azt tette volna az almával, a' mit Syajczban Tell, említi. P. nevét Öhlenschläger dramai verszetében megajította. A' füneni köznép és halászok még most is azt állítják, hogy ezen hajdani rettenetes tengeri rablónak lelkét holdvilág alkalmával a' hullámokon látni lehet.

PALOMINO DE VELASCO (Aciscle Antonio), egy a' legelső spanyol képirók közül, szül. 1653. Bajalenceben, Cordovához közel. Mivészi tehetségét Valdes alatt képzé. 1678. Madridba ment, hol IV Fülöp uralkodása alatt sok jeles művész élt. Itt a' híres Coëlló a' királynak bemutatá, 's ez azt bizá rá, hogy a' szarvas képtárban (a' Pradoban) fresco-festményeket készítsen. Psyche történeteit festé itt, 's a' király tetszését úgy megnyerte, hogy jeles fizetés mellett ndvari képirónak nevezné. Híre majd nőtön nőtt; Valenciában, Salamancában, Granadában, 's Cordovában, olly munkákat készíte, mellyek legnagyobb kedvezéssel dicsekedhettek. — Fija is hasonlólag képirásra szentelé magát, 's vele gyakor együtt dolgozott. Nem ok nélkül vetik ellene, hogy a' figurákat (emberalakokat) legnagyobb nemű festményeiben is, mint p. o. mellyeket a' valenciai főtemplom, 's a' cordovai székes egyház számára készített, gyakran a' közönséges valóságból igen nagy hűséggel kölcsönözte, ellenben perspectivában 's színadásban jeleskedett. Mgh. Madridban Apr. 13. 1726. A' spanyol képirók történeteiről írta „*El Museo pictorico, y escala optica*“ czimű munkáját (3 köt. Madr.) mellynek ketteje a' képirói mivészséget, a' harmadik pedig a' leghíres spanyol mivészek életét tárgyazza. A' harmadik kötet fordítása „*Histoire abrégée des plus fameux peintres espagnols par Palomino*“ kijött, Parisban 1742 's ezt Quilliet a' benne találtató hibák mellett is az 1816 kiadott „*Dictionnaire des peintres espagnols*“ könyvéhez alapul használta.

PÁLTEPLOMAI: Rómában Sz. Pál temploma a' város falain kívül S. Paolo fuori le mura, 15 Jul. 1823 legett, 's a' londoni, Wrennek híres remeke az 1666-ki nagy égéskor, hamuvá lett pompás goth templom helyett, mellyet Dugdale és Hollar leírtak. A' római az Ostia országot mellett a' várostól egy órányira egészen telen helyen álló Páltemploma, Rómának 4 basilicái közt egy volt, és a' régi keresztény építés legfontosabb maradványi közé számláltatik. Mint tartják, Konstantin kezdette építtetését, még pedig Sylvester pápa kivánságára, Sz. Pál apostol sirja helyen. Theodosius

tágitva újra felépíttetéséhez kezdett (első elpusztulásának okát nem tudni) 's az azutáni Pápák végeztették el, ékesítették, és tartották fen. Már a' külsején lévő görög mosaikok, mint az egész külső ékesség is, Görögökre mutat, kik hihetőleg a' képrontás idejében elkérgettvén, Rómát választották menedékhelyül. A' legpompásabb márványoszlopok sokasága, mellyek ezen basilica-formára épített templomnak belseit különválasztották, a' falakon lévő sok kép, a' főboltozat mosaikjai, a' szemnek szabadon álló fedélfa (mint mondják libánusi ezédrusból), a' sokféle márványból özsverakott padlat, melly a' rajta lévő különbözőféle irásoknál fogva az archeologusoknak nagy fontosságú, 's az építőkre nézve azon körért nevezetes, melly szerént csináltatta M. Angelo a' Sz. Péter templomának kupját, továbbá nagy kiterjedése és 1070 Konstánczinápolyban üntetett ajtaja, olly tulajdonságúvá teszik, mellyel Rómának egy temploma sem bír. És mind ezt egy éji gyuladás, melly egy a' torony tetejét jobbitgató bádogos vigyázatlanságából eredt, megemészttette. A' márványoszlopok is csak mésszé valva állottak, és ugy megrongáltattak, hogy a' későbbi építéshez csak kevéssé használhatták. Egy darab időre a' szent esztendőben e' templomnak jussát S. Maria in Trastevere templom bírta. Azon emlékezetek, mellyek e' templommal a' kereszténység első ideje olta öszveköttettek, 's mellyekért a' művészség minden barátitól vetélkedve vizsgáltatott, nem pótolthatatnak ki. Monsignore Nicola del Nicolai munkája „*Della Bas. di S. Paolo*“ (Rom. 1815) volt legpontosabb leírása ezen épületnek, mellynek utolsó sorsát Uggeri („*Sulla Bas. di S. Paolo sulla via ostiense*“) az Effem. letter. di Roma-ban (1823, 37 füzet) legkielégítőbben előadta. — Sz. Pál temploma Londonban, a' Themse éjszaki részén egy dombon. A' régi 1666 megégett goth épülethez hasonlót kívánván állítani, kéntelenek voltak az Angolok a' réginek minden nyomát lerontani, és ugy tenni le az építendőnek új talpkövét. 1675. 21 Jun. tették le az első követ. 10 eszt. alatt a' kar és az oldalak elkészültek, nem számlálván az oszlop-tornáczokat éjszaki és déli oldalain. 1710 tétették reá az utolsó 's legfelső kő, midőn csak hamar benne tartották a' király és a' két parlament az isteni tiszteletet. Igy tehát az egész építés 35 eszt. alatt készítettett, Sir Christoph Wren egyetlen - egy építő mester által, egy műmester, Thomas Strong és egyetlen - egy praelatus D. Henry Crompton alatt. Az épület Portlandkőből keresztformában áll. Lutgatestreet felől legpompásabb tekintete van, hol a' nagy oszlop-tornácz 12 kupos korinthusi oszloppal 's a' második oszlop-tornácz 8 hasonló oszloppal a' szemet felette gyönyörködtetik. Szép itt Sz. Pál megtérése is, melly Francis Bird munkája. Éjszaki és délnyugoti szegleteit két tornyocskák ékesítik. De belső ékesítése nem egyez külsejének pompájával. Padlatja fejr és fekete márványból van özsverakva ostábla módjára, de a' nagy üresség, melly ezen roppant épületben minden kép nélkül van, különös benyomást szül az emberben. Zászlókkal és az Angolok győzedelm-jeleivel kezdték ékesíteni. Legkedvezőbb tekintete, a' susogó úton (the whispering gallery), a' kup-fedél legalsó kerületén, hol legjobban lehet James Thornhillnek Pál életéből vett rajzolatit is felfogni, melly a' kupfedél simáján van. A' nagy haranggal csak a' királyi familiának valamelyik tagja, a' Lord-mayor, londoni püspök, és a' templom dékánja halálakor harangoznak. 616 lépcsőn kell felmenni a' templom kupjához. Hogy a' templom belseje egyformaságát változtassák, 1790 olta nagy halottak emlékeit, képeit és szobrait állítják fel benne. Legelső volt John Howard emléke 1796. Nelsonnak, mint Sir W. Jonesnek, graf Howenек, Sir Josua Reynoldsnak is jeles emlékei diszlenek itt. A' Nelsoné Flaxmannak gyönyörű munkája. Nelsonnak tetemei az épület kö-

zépében lévő kriptában nyugosznak. A' karhoz menetel felett egy szép márvány lapon illy forma értelmű római nyelven lévő felyülirat van „Itt nyugszik Wren Kristof, ezen városnak és templomnak építője, ki 90 esztendőnél tovább élt, nem annyira magának, mint a' közjónak. Olvasó! emlékétket keresed? nézd körül magadat!“ (L. WREN). Ezen templom építésének kölcségét 1 $\frac{1}{2}$ mill. fontra teszik. Mint író és építő mester híres I. Gwilt leírta a' londoni Sz. Pál temploma történetét. Az „*Illustrations of the public buildings of London*“ban (tört. és leirási tudósításokkal azon épületről, kiadták I. Britton és A. Pugin építő mesterek) az 1. szám alatt (London 1823) Sz. Páltemploma rajzát és leírását láthatni. Cs. — a.

PAMPÁK, az az, térségek, Perunak kel. felföldje a' Platáig, sűrű erdőtől megszakasztatott Savauna (l. e.) melly telyes természeti állapotban van, patakoktól, folyoktól és mocsároktól (Fontanas) hasittatik, 's egyes, egymástól 3 — 4 német mf. lévő kunyhók tartatnak rajta, mellyek a' buenos-ayresi országglástól utazók számára építették. Itt 's ott vannak missiók a' kóborló Indiaiak, kik hasonlóul Pampáknak nevezetnek, megtérítésére. Ejsz. határát ezen térségnek pálmaberkek díszesítik, délit ellenben csak nem örökös jég fedi. Megjegyzésre méltók az elvadult kutyák gyarmati, mellyek társaságosan laknak barlangjaikban. Head kapit. „*Journey* (1824) *across the Pampas among the Andes*“ (London 1826) helyesen írja le ezen füves és vizes pusztát, 's azon különös módot, mellyszerént vad lovakkal keresztül nyargalnak rajta. L. — ú.)

PAMUTFONÓ MACHINÁK, l. FONÓ MACHINÁK.

PAMUTSZÖVET. A' sokféle pamutszövetek Európában lett elterjedésének okai, részint azoknak olcsósága, (5 — 9 garas egy font) részint a' fonó machinák feltaláltatása, melly által azok egy részről olcsóbbak lettek, más részről a' külömbféle pamutszövetek sokféleképpen készíttethetvén, a' külömböző izlést kielégíthették. Ez a' környülállás a' gyapju és len használatját még az éjszaki részeken is alább szállította. Azonközben délszaki Amerika a' német len nélkül éppen ugy nem lehet el, mint a' német könnyű pamutportékák nélkül, mellyeket egyszersmind olcsóságok is ajánl; de sajnálni lehet, hogy Anglia kereskedési egyezései által, a' len-, pamut- és gyapju készítmények behozására utat nyitott magának. Semmiben se tökéletesült a' francia és angol mechanika és szorgalom annyira, mint a' fonó és pamut készítő machinák használásában, mellyek legfinomabb fonalat adnak. De sikeretlenek minden chemiai és mechanikai eddig tett próbáik arra, hogy a' pamutot csak legkevésbé is használják finom papiros készítésére. Midőn ez előtt 40 esztendővel Angliában a' pamutmanufaktúrák divatba jöttek, a' fabrikások, az emberi kezeknek machinájok általi minden megkiméllése mellett sem találtak elég embert manufaktúráikba, innen kapva kaptak a' fabrikások a' jó munkásokon, ezeket nagyon fizették. Azután hogy a' napbérben gazdálkodhassanak, elsőben asszonyokat, azután gyermekeket is állítottak munkába. El' dolog a' fabrikákban dolgozókat valamivel jobb állapotba helyezte 's fényűzést szült, mellyet előbb nem esmertek. De midőn a' pamutszövő és pamutfonó machinák napról napra szaporodtak, a' fabrikások gazdag nyeresége csökkent, a' munkások heti bére is alább szállott 's az előbbi jó állapotot nyomorúság váltotta fel, noha az egyházi községek pénztárai azoknak, kiknek gyermekeik voltak, bizonyos segédelmet adtak. Most sok fabrika nyomorog, munkásságának kicsiny haszna mellett, mivel mindig reménylik a' fabrikások műveik jobb árrát, a' pamutot olcsóbban veszik és az emberi kezek nélkül való ellehetést machinájok tökéletesebbítése által eszközlik, és főképpen mivel az angol pamutművek Keletindióban is nagyon kelnek. A' pamutszövényben a' takácsok egész-

ségére nézve igen jó az, hogy a' vetélő a' takács hozzá nyulása nélkül is jár. A' szövő most naponként többet készíthet, és foglalatosságát egyenesen ülve végezheti és szélesebb szöveteket is készíthet, minden alkalmatlanság nélkül. Franciaországban a' pamutszövés minden külső pamutmivék kirekesztése által tartja fen magát. L. BECKER (Chemniczben), KÖCHLIN, OBERKAMPF és WIDMER. A' pamut szövésről Bernoulli 1825 Baselben jeles munkát adott ki. Cs. — a

PÁN. Arkadiai mezei Isten, Hermesnek és egy Nymphának vagy Penelopének fija, öreges, görbeorrú, kecske-szakállú, két szárvú, hegyes-fülű, kecske-farkú, és szinte olyan lábú, 's közönségesen sípot (L. SYRINX), görbe pásztorbotot hordoz. — Athenaeben csak a' marathoni ütköztettől fogva, mellyben ezeket segítette, lett isteni tisztelet tárgyává. Későbbben e' pásztor-istent minden hatalmú természet-istenné tették; megszemélyesített mindenséggé (το παν, Vö. SERVILIUS VIRGILIUS-hoz II Eclog. 31). Jelessé tette magát a' fogadásbéli dalokban és sípolásával, mellyet ő talált fel, 's Apollóval fogadásból verselt muzsikált azon. (L. SYRINX). Némelyek a' nádsípot is neki tulajdonítják. Pán a' legelső állatok, vadak, partmelyéki halak védője, ki gondoskodik a' méhekről, mellyért a' mezei gazdák neki téjjel és mézzel áldoztak. — Tiszteltetését Olaszországba Evander vitte be. Itt Pán Faunussal hasonlítottat őszve, tiszteletére több innepek tartottak, agymint a' Lupercaliák, Lupercus Pan, Ferkas ellen védelmező Pan tiszteletére. — Tőle származik ez a' moudás páni ijedség. Plutarchus szerint t. i. Chemno körül lakó Pánok és Satyrusok voltak, kik hirdették Osyris' halálát elsőben, melly által olly nagy ijedést okoztak, hogy azolta minden hirtelen 's alaptalan ijedség páni ijedésnek moudatik. Pólyanus szerint Pán mentette meg Bacchus seregét a' hegyeken és erdőkön keresztül százszerösen visszavert lármájával. Pán rettenté meg az ellenséget a' Titanok csatájakor is tengeri csiga fuvásával. Az a' régi babona, hogy nagy sereget is könnyen hirtelen nagy ijedség lep meg éjenként, minek oka valamelly istennek vagy gonosz léleknek tulajdonították; ki t. i. az emberek nagy feltételeinek ellenek dolgozott, hihetőleg egyé olvadt a' pásztori életben megtörténő ijedséggel, mellynek okainak Pan és a' Faunusok tartattak, kik sokszor mint igazi erdei ördögök, a' pásztorokat 's favágókat csupa ijesztgetésekkel megölték. Cs. — a

PANACEA, Aesculapiusnak leánya és a' gyógyítás istenszázsonya. Mint későbbi példázat, a' költők és művészek teremtménye. Nere (παρανερα) mindent gyógyítót, 's innen Panacee közönséges orvosságot teszen. L. — u.

PANAMAI vagy dariani földszoros, hasonló nevű öbölnél, öszveköti Délszakamerikát Éjszakamerikával; 12 mf. széles. Plánok tétettek az Andesek lánczának itteni átvágására, hanem az ide rendelt biztosság 1829, bár a' csendes és atlasi ocean egyenlő magasan fekszenek, igen nehéznek találta a' csatorna-ásást 's azt javallotta, hogy inkább a' Chagres folyóóra építtessenek gőzhajók 's a' Cruzestől Panamába csinált út, melly 7 mf. hosszú, tételessék szekerezhetővé minden nemű szekerre nézve. Panama Portobelloval vasútnál fogva kötteték őszve. Panama tart. (1640 nsz. mf.), hajdan a' guatemalai spanyol főkapitányság intendanturája, most Veragua tartományával az istmoi megyét (depart) alkotja a' colombiai köztársaságban. Megerősített fővárosa Panama (25000 lak. egy kikötővel 's csendes tengernél) egésztelen tájékon, püspöki lakhely 's fő rakhelye a' délszakamerikai portékáknak. A' 22 Jun. 1826 itt felnyitott kongressze nézve I. DÉLSZAKAMERIKAI REVOLUTIO. L. — u.

PÁNARD (Charles François) költő, szül. 1690. Courvilleben Chartres mellett; az erkölcsös népdalok' apjának tekintik. Marmon-tel a' népdal (Faudeville) Lafontainejének nevezi, kihez haszon nem

leső, egyszerű, és szelid karakterében is hasonlított. Elménczsége nyilait a' vétek, nem a' véték ellen repítgeté. Közönségesen becsülve halt meg 1765. Megjelent tőle „*Théâtre et oeuvres diverses*“ (4. köt.) 1763; mellyben 5 vig játék; 13 tréfás opera, és több apró versezetek foglalhatók. Mindenikben könnyűség, természet, belsőség, találós ész, de restelkedés, untatás, és nyelv- és költés-mivészesség elleni hibák is találhatók. P. a' bor mellett elszerűderedett; és ha felköltékés verset kívántak tőle, nehéz nyelvvvel, de nyomban dadogá a' leggyönyörűbb coupletteleket; míg az álom újra elnyomta. Más napról soha sem gondolkozott; idegenek ruházzák; étellel italal barátitartaták; Munkái javát Armand Gouffé „*Oeuvres choisies de Panard*“ 3. kötetben adá ki.

PANATHENAEÁK: az Athenaiaktól Minerva védistenasszony tiszteletére szentelt ünnep. Erichonius, ki alapítá, Athenaeáknak nevezte (némellyek Orpheustól származtatják); de midőn Theseus a' 12 kerület lakosait a' városba hívá, hogy azt öregbícsé, Panathenaeáknak kezdék hívni, mivel most az egész athenai nép részt vett benne. Ez ünnepek kétfélék valának, t. i. nagyobbak és kisebbek; amazokat csak minden ötödik, ezeket pedig rendszeren minden évben megülék. Mindenikén háromféle játék volt, mellyet a' 10 Athlotesek igazgattak; első nap faklya-verseny a' Ceramikusban, másodikon testgyakorlatok, és hajó-csatak, harmadikon muzsika, declamatio, és drámai előadások. Olajág-koszoru, és egy legdrágább olajjal föltöltött edény vala a' győztes jutalma. Ekkor az áldozatok, és áldozattor következett. A' nagyobb panathenaeák a' kisebbektől nem csak nagyobb fényvel, és huzamosabb ideig tartással, hanem jelesen azon ünnepélyes menetellel különböztek, melly alatt a' szent Pelpos, egy szüzektől szentelt, fejér gyapjuból készült, és arany-hímzéssel a' gigantomachiát ábrázoló szőnyeg vagy takaró az istenasszony templomába vitetett, és azzal elefántesont-állóképe betakarított. E' takarót ünnepi alkalmával vitorla gyanánt egy olly hajóra is feszíték, melly elrejtett hajtómiv által az utzákon magától mozgott, és ünnepélyesen kísértetett. Ez ünnep oly szent vala, hogy azon még a' foglyokat is szabadon bocsáták, és az érdemes férjfiaknak jutalmul arany koronákat osztogattak.

PANCKOUCKE, könyvkereskedő familia Parisban. A' még most is élő könyvkereskedő Charles P. atyjának neve András József volt, és 1700 szül. Lillében, ugyan ott Holt is meg 1753; nem csak könyveket árult, de maga is írt, még pedig szabadabb gondolkozással, mint gyóntató papja akarta, mellyért az halotti tisztességes eltakarítottását ellenezte is. Fija József Károly 1736 Lillében szül. eleven, eszes ember, hazájában látta, hogy nagy feltételeit nem teljesíthető. Párisba ment tehát, hol néhány kisebb irományai által magának olly nagy hírt szerzett, hogy háza 1760 a' legjelesebb emberek által látogatott, kiknek öszvejövetel-helyül szolgált az. A' „*Mercur de France*“ kezére bízott, mellynek olly kedvességet tudott adni, hogy 15,000 hána az azt járatók száma. — Ez időtől fogva P. a' francia könyv-kereskedés sok nagy és merész foglalatosságában részt vett. Ő adta ki: Buffon munkáit; „*Le grand vocabulaire françaist*“ Laharpe utazás-gyűjteményeit; „*az Encyclopedie methodique-t*.“ A' revolutio kiütésekor a' Moniteurnek is ő adott ideát, melly mai napig is leányának, Agasse asszonynak tulajdona. P. megholt élete 62 eszt. 1798. Fia Charles Parisban született 26 Dec. 1780, hasonlóul a' parisi első, legmunkásabb és kezdeti dolgai kivitelében legszerencsésebb könyvkereskedők közé tartozik. Legfontosabb irományai: a' „*Dictionnaire des sciences médicales*“ 60 kötetben, melly 1810—22 jelen meg, és most toldalékok adatnak hozzá; továbbá a' „*Victoires et conquetes des armées fran-*

gais,⁶⁶ és főképpen azon Egyiptomról irt nagy jeles munkája, melyet Napoleon a status költségen kezdett kiadni 's XVIII Lajos végeztetett el. Cs—a.

PANCRATIUM (minden viadal), a régi Görögök versentviaskodása, melyben a viaskodásnak mind a négy néme (Pentathlon, l. GYMNASIUM) használatott; és így olly versentviaskodás, melyben semmi eszköz se maradt használatlanul a győzelem elnyerésére, melyben birkoztak; 's egyszersmind öklözöttek is a viaskodók, végre életre 's halálra viaskodás is. L—ú.

PÁNCSÓVÁ, megerősített mező-város a német-banáti határszé-
H ezerezer vidékén, a Temes mellett közel a Dunához, 1219 ház.
9925 lak. (ezek közt 2781 Kath. 6911 Ohitű, 83 Prot. és 50 Zsi-
dó) Hajdan csekély falu volt, melyet a keresztények akkor ke-
rítették körül árokkal és töltéssel legelőszür, midőn Belgrádnak a
Törökök által lett elfoglalását meghallották. A Törököktől visz-
szavérvetvén, Mercy még erősebbé tette Pancsovát, hogy a kereszt-
ténység megesküdt ellenségei ellen védfalul szolgáljon. Most helyet
ad a hadi kormánynak, hadi biztosságnak, posta-, só- és harmin-
czad-tisztségeknek, a kath. és ohitűek tudományos intézeteinek,
vesztegháznak és egy jó normalis iskolának. Vásárai híresek. A
lakosok pamutot és sok eperfát termesztének a selyembogarak,
mellyek szorgalmatosan neveltetnek, számára és a Törökökkel ele-
ven kereskedést üznek. L—ú.

PÁNCEZEL, nyíl, 's minden vágó és szűrő fegyver ellen mentő
érez öltözet, melyet a régi vitézek a puskapor feltaláltatásáig
magokat védelmeztek, fedeztek. Az egész öltözet sisakból, vagy
fejfedezetből, hát- és mejjfedezetből, melly utolsók kúrasse név
alatt még most is használatnak, végre kar és száruk fedezetéből
állott. Illy teljes pánczell rendszeren több száz fontot nyomott. A
mejj pánczellnek bélése bőr vagy vászon vagy pamut-daróc, külseje
érez velt, rendszeren apró hal pikkelyű egymásra rakott szeletécské-
ből, némellykor egymásba font lánczacskából is állott; azonban
a régi Persák mejjvása, mint a középkori vitézeké is, hasonló
volt a mostani kúrassehoz, csak egyetlen-egy darab vasból ková-
soltatott, mint a hátvás. Mindazáltal pánczellt nem mindég csak
érezből készítettek; hanem len és kender fonalból is, melly vagy
megszövetett, vagy több illyen fonal-szálból apró kötelkek fonat-
ván, ezek egymással többszörösen egyesítették, vagy a szövött vá-
szon ezetsavanyas borból és sóból álló higságba áztattatott 's az-
tán vászonzból bélést tétetett alá; melly eképpen tiszszerte vastagabb
lett, mint az egy rétű vászon. A pánczell feltaláltatása a legrégebb
időre esik.

PANDEMONIUM, az istenek és félistenek közönséges tem-
poma a régieknél; a Daemonok gyűlése. Így nevezték az 1828
Londonban a St. James utzájában épített 's pompásan bútorozott játékház is, melly az azt meglátogató asszonyságok fillének megkimé-
lésére állittatott fel. Hajdan az Angolok a játékházat Hellnek ne-
veztek.

PANDECT (Κανών) (minden), és δεγερθαι (egybefoglalni) szóktól;
a Corpus juris civilis. (l. e.) egy része; foglalják a római tör-
vénytudósok munkáinak rendszeres gyűjteménye, melynek Justinia-
nus császár, kinek parancsolatjából összevadásztak 529 e. törvényes
erőt adott; az előbbi divatban volt törvény gyűjteményeket, 's tör-
vénytudósok irományait eltörölven. Digestaknak is nevezék
(digerere szótól) mivel ama munkákban elsőrt törvények rendbesze-
dettek. (Vö. POLGÁRI TÖRVÉNY).

PANDEMOS (gör.) Vénus' mellék neve. Némellyek szerint The-
seus akkor alapítá Athenában a Venus Pandemos tiszteletét, midőn

e' tartomány külfölele törzso'knépeit, vagy helyeit (*δημοί*) legelőszőr egy egészbe egyesíté. Mások szerint e' név onnan származott, mert a' Venus temploma az egész nép gyülekező piacznán (*παιρος δῆμος*) állott; mások szerint végre onnan, mert Solon e' templomot az örömléányok által fizetett pénzből építette. Azonban Venus más helyeken e' név alatt már legrégibb időktől tiszteltetett. Emlékezetes volt Elisben a' Venus Pandemosnak egy bakon lovagló képe, a' Venus Urania szobra mellett; itt Venus Pandemos a' menyeyi szerelemmel ellenkezőleg, mint az aljas szerelem, 's magát mindennek oda engedő testiség jelképe ábrázoltatik; a' Venus Pandemos kifejezés még most is ez értelemben vétetik, ha az ember magát a' dolgot világosabban kijelelni nem akarja.

PANDORA a' mindennel megajándékozott, azért nevezteték így, mert az Olymp minden lakója valamelly tehetséggel ajándékozta-meg. Prometheus az égből Zeus által kitalasztatván, embereket faragott, 's azokat az orozva elcsent tüzzel megeleveníté. Boszankodva határozá-el az istenek apja, e' gonoszság megbüntetését. Vulcannak azt parancsolá, formálna földből egy asszonyt, az istennékhez szépségre, kecsre hasonlót, 's lehelne életet és szóllást belé. Az isten teljesíté e' parancsot, (más monda szerint azonban Prometheus teremtménye vala az asszony, mellynek látására az istenek földre szállának 's azt megajándékozák); de Minerva oktató a' képet mesterséges asszonyi munkákra, Venus szépséggel és kecses el ruházá-fel, Mercur tetszni vágyásra, hízlekedő és nyájas beszédre tanítá. Így felécsitve Minerva az istenek gyülekezetébe vezeté, 's mindnyájan elcsodálkozának a' remekmiven. Ezután Zeus, egy kis börbönczével vagy hordócskával, mellyben minden emberi nyomoruságok bezárva valának, megajándékozván, Mercurinst Epimetheushoz, Prometheus öccséhez küldé, hogy Pandorát ajándékol vezesse hozzá. Prometheus inté ezt, hogy Jupiterőtől ajándékot soha el ne fogadjon, de a' leány kecssei elcsábíták. Eddig az emberek baj, nehéz munka, és betegség nélkül éltek. De Pandora minden nyomoruságok seregét magával hozta; 's miután Epimetheus vagy mások szerint maga Pandora, az edény fedelét, mellyet levetni isteni végzés tiltott, zabolátlan újságvágyból felnyitotta, ezek legott kitódultak, 's az egész földön elterjedtek. Csak a' remény maradt hátra az edény fenekén, mivel rémültében E. vagy P. fedelét hirtelen becsapá; 's így csupán a' remény az, melly a' bajt és nyomoruságot az embernek türethetvé teszi.

PANDUROKNAK neveztettek egy Bács vármegyében lévő Pandur nevű falutól, mellynek szomszédságában a' hegyek közt szétszórván laktak, azon serbus és rátz gyalogkatonák, kik tulajdon Harunbasa nevű kapitányok alatt voltak. Köpenyeget, hosszú nadrágot és süveget viseltek, övökben pistolt, magyar kardot és két török kést hordoztak. 1741 s a' köv. esztendőben igen híresek voltak Trenk kegyetlen vezérek alatt. 1750 oltá reudes lábra állítottak; most a' határszéli katonák közé tartoznak.

PANEGYRICUS dicsérő beszéd vagy irat, mellynek célja valamelly személynek vagy tettek nemes ábrázolása és előadása. Itt a' történeti igazság, a' mennyiben az előadó, felvett tárgyat felelmei, 's az iránti nézetét és szeretetét közönségsé tenni igyekszik, alá van rendelve. Illy nemű beszédek már a' szabad Görögöknél is kedvet találtak, 's Isocrates „Panegyricusa“ ha bár a' nagyon szembeütő mesterkélés miatt nagy neműségre számot nem tarthat is, a' gondos irásmódnak mindenkor remeke marad. A' római litteraturában, mennyire azt még birjuk, az ifjabb Pliniusnak Trajanusra készített Panegyricusa mind remek irásmódra, mind szónoki tehetségre nézve legkitünőbb. A' 3 és 4 századbeli későbbi római

panegyricusok csak a' történetbuvárt érdekelhetik. — Az újabb nemzetek közt a' Francziáknak van hason nemű dicsérőjük. (Eloge I. e.) Egyes, derék magasztaló beszédek más nemzeteknél is találtaknak.

PANHARMONIKON, L. MÁLZL.

PANIER vagy Banner, I. Banderium.

PANIN (Nikita Iwanowits, Gróf) statusminister, 1718 szül. Familiája Luccából (Olaszországban) származott. Attya I Péter alatt vezérhadnagy volt. Az ifjú Panin eleinte Erzsébet császárné testőrzői közt szolgált; kamarássá lévén 1747, mint meghatalmazott minister Kopenhágába, azután két eszt. Stokholmba ment. Visszaérkezésekor Petrowits Pál nagyherczegnek nevelőjévé tétetett és midőn 1762 II Katalin vette által az országlast, statusministerre nevezetett ki. A' Törökökkel folyt had, mellyet a' lengyelországi nyugtalanóságok okoztak; a' holsteini herczegségnek Olden'burgért és Delmenhorstért a' holsteingottorpi ház ifjabb ágának hasznával lett elcséreltetése; a' portával 1774 kötött béke; a' tescheni békekötés-kori eszközése Oroszországnak; végre a' fegyveres neutralitas, nagyobbára az ő előterjesztései által jöttek létre 's általa hajtattak végre. Ő tett fel minden rendszabást a' vezérek és külső ministerek számára 's ő levelezett a' külső udvarokkal. Ő volt a' orosz pártnak fő oszlopa az orosz kabinétnben; hanem Katalinra való befolyása utobbi eszt. igen fogyott, ellenben ellenségei nevedekett. Azon alap-pontok, mellyek szerint a' köz dolgokat intézte, ezek voltak: a' status önön méltóságát, más statusok kára nélkül, tartsa fen, 's egy hatalmas statushoz nem illik, hogy álnoksághoz és tettetéshez folyamodjék, hanem a' ministeriumot mindég legnyiltabb egyenes-ség lelkesitse. Foglalatosságát szelidséggel és kellemetes könnyűséggel intézte el, mellyek nemes lelkének fő vonásai. Mindenben állhatatos és erős lelkű volt. Ha a' status java forgott fen, se fenyegetés, se ígéretek nem tántoríthatták el őtet. Csak azt tanátsolta, a' miről meggyőződve volt, hogy legjobb 's ebben az esetben tsászárnéjának is ellene mondott. Helyes és éles ítélő tehetséggel, mély emberesmérettel és győző ékes szoilással hirt. Megholt 11 April. 1783.

L—ú.

PANNONIA, régente a' Pannonoktól, egy thraciai néptől lakott tartomány, az Illyrek és Celták közt a' kel. Alpesek éjsz. lejtőjén feküdt. Augustus császár az Illyreket és Dalmatákat meghódítván, a' Pannonok hegyei közé is benyomult 's hatalma alá hajtá őket (K. u. 10). A' Pannonoknak Rómaiak ellen való veszedelmes öszveszövetkezéseket Tiberius elnyomta. Azután ugy látszik a' Rómaiak kedvezése alatt a' Dunánál telepedtek meg; de hihetőleg tsak Claudius alatt kapott földjek római tartományi alkotmányt. — Pannonia mostani földképek szerint Austriának és Steiermarknak kel. részét, Magyarországnak, melly innen Pannoniának neveztetett, a' Duna déli oldalán eső részét, Krainnak és Horvátországnak egy részét, egész Slavoniát (Tótorsz.) 's Bosniának a' Száva mentében fekvő részét foglalta magában. Hihetőleg Hadríanus osztotta Pannonia superiorra vagy occidentalisra (későbbben primára) és Pannonia interiorra vagy orientalisra (azután secundára). A' markomanni had olta Pannoniát gyakran prédálták a' barbarok. Még többet szenvedett a' népvándorlás alkalmával. A' Rómaiaktól egy részét a' 4. száz. elébb a' Vandalok, azután a' Gothok foglalták el. Attila egészen elvette tőlök Pannoniát. Ezen hódítónak halála után (453) a' Hunnokok országa elpusztulván, Pannonia hegyei közt azon Sarmaták telepedtek meg, kik a' mai Slavoniták elei, a' többi Pannoniában pedig a' napkeleti tsászarak engedelmével, a' Gepidák és kel. Gothok fészkeltek meg magokat. Az utolsók Olaszországba költözvén, a' Longobárdok nyomultak be Pannoniába, kik a' Gepidákat meg-

hódították, de midőn 568 Narses hívására ezek is Olaszországba mentek, az Avaroknak (I. e.) engedték Pannoniát. Ezek Nagy-Károlytól meggyőzettek és a kereszténység bevételeére kényszerítettek. Végre a Magyarok (I. e.) foglalták el Pannoniát K. u. 900 körül.

L.—ú.

PANORAMA kerek festmény (a gör. Orama - átnézet - szótól), egy városnak vagy tájnak perspectívai vizarányos ábrázolatlja, a színes és világított perspectívai ábrázolásnak legcsalókébb neme, mellyet — mint mondják — Angliában Panker Robert talált, s legelőször Edinburgban 1787 állított fel. A panorámát méltán a perspectíva diadalának nevezhetni. Toronyból vagy hegyről kell a művészeknek a tájat körüskörül, mennyire csak szeme a láthatárra terjed, pontosan felvenni; igazság és meglepő csalatás fő czélja az illy ábrázolatoknak, mit csak e festmények felállítása és megvilágítása módja által lehet teljesen elérni. Ha t. i. a panorámának minden része elkészült, az egy e végre alkotott kerekfestményben úgy állítatik össze s úgy függesztetik fel, hogy a néző közepben egy folyosóval körülvéve úgy áll, mintha épen azon ponton volna, honnan az egész rajzoltatott. A világosság körüskörül csak felülről esik rá, a nélkül, hogy a néző szemét vakítaná, s mivel ez a festmények végét sehol sem találja, hanem az egésznek minden részét képestséges (*relatív*) idomzatban s a valóságtól kölcsönzött színmértékben szemléli, azt hiszi, hogy valóban az ábrázolt tájba állítatott. Londonban és Párisban vannak épületek, mellyek az illy festmények felállítására mindig készen állanak. Franciaországba legelőször az amerikai Fulton Robert vitt panorámát. Egymás után csodálák itt London, Páris, Toulon, Nápoly, Florenz, Boulogne kikötője, Róma, Amsterdam s több városok ábrázolatait. Németországon is tetszéssel nézik Bécs, Páris, Toulon, Nápoly, Gibráltár, Pétervára, Moszkva, s (a Siegert prof. rajzolta) Aetna-hegy panorámáját. E festményekben az országutakon mutatkozó elevenséget szinte olly csatokán lehet utánazni, mint a gőzben elenyésző távot. — Van Stereorama is, (L. KUMMER K. W.) és Myriorama (I. e.) továbbá Diorama, melly a panorámától abban különbözik, hogy nem kerek, hanem lapos festés, s így nem általános körnézetet, csak — mint minden közönséges festmény — meghatározott tekintetet mutat. Világításának módja a panorámától nem sokban különbözik. Párisban a Bouton biorámái esmeretek. — Georáma-nak nevezé feltalálója Delanglard azon 40 láb átmérőjű üres gölyöbist, melly a földabroszt gömbölyeg formában ábrázolta. — Cosmorama-nak nevezik Párisban azon 1808-tól felállított világnéző teremtet, mellyben a legnevezetesebb jelenetek több száz képekben ábrázoltatnak, s nagyító üregek által természet nagyságra emeltetnek. — Ehez némiképp hasonlít a Hamburgban Suhr testvérektől felállított Európorama is.

PAN SIPJA, L. SYRINX.

PANTALON V. PANTALEON, egy a 18. száz. közepén, Hebenstreit Pantaleon, cislebeni híres hegedűs találta, most már feledékenységbe ment, czimbalom forma muzsika szerszám. — Pantalonnak nevezik az ollyan billentőkkel készült muzsikaszerszámokat is, mellyeknél a kalapácsok ütése a hurokra felülről esik, vagy mellyeknél érc kalapácsok, vagy horogba hajtott drótek érintik a hurokat, s a szárny forma test egyenesen feláll. — Pantalónok a szokásban lévő hokáig éró bő nadrágok is, az olasz *Pantalone* maszk-tól. (I. e.)

PANTHEISMUS, olly szó, mellyel kivált a theologusok nagyon viszszaélnek a philosophiai észfogatok hiánya miatt. Az istenségnek, vagy a feltétlenül szükséges tökéletes valóságnak kép-

zete, a fejlődő emberi értelemnek mindenütt tulajdona, s szüksége; mert értelem által felemelkedik az ember a dolgok tünetei felett egész azoknak végső okáig. Ezt, mivelődésének lépcsőjéhez képest, majd mint egyszerűt, s a világtól különválttat (monotheismus); majd mint többest (polytheismus); majd mint az egész világ egyetemesét képzele az ember. Ez utolsó képzeletmódot, vagy (ha az tudományosan felállítatik, s kifejtetik) e' philosophiai rendszer nevezik tulajdon értelemben pantheismusnak. Ez tehát ebben áll, hogy a dolgok mindensége (το παν), vagy bővebb értelemben maga a világ istenek tartatik, s semmi tőle különvált lény anuk alapokál el nem fogadtatik, s egyszóval Isten és világ azonosítottatik. Egy illy állítás a philosophiában közönségesen következménye az okoskodás szabályai szerint felállított materialismusnak (léléktagadásnak), vagy azon nézetnek, melly a materiát minden lények alapokának tekint. De mivel e' tekintet az ember legbelsőbb eszméleteivel, melly általa meg nem magyaráztathatik, s erkölcsi természeté legszentebb érdekeivel egyenesen megütközik, — mert akkor csak egy természeti szükség uralkodnék, s minden szabadság, melly által az emberi szellem végtelen tökélyesülésre képes, megszűnék; mert továbbá e' tekintet szükségképen fatalismusra válnék, e' pedig az istenségnek mint mindentudó szent teremtőnek tiszta, s az erkölcsi magatudatnak egyedül kedvező ideáját azonnal megsemmisítne: — a pantheismus ez értelemben méltán kárhoztatható, s az atheismus-sal, melly a teremtőt tagadja, egy kárba helyezhető. — Szó szerint pantheismusnak nevezhető másodsor azon nézet is, melly azt tartja, hogy minden a mi való, istenség, — minden dolgok létele benne nyugszik, és semmi sem való, mi Istenben nem alapul; (ezt a dolgok Istenben maradása, — immanentia — tudományának is nevezték); de e' nézet az elsőtől vallási és erkölcsi tekintetben úgy különbözik, és olly sokféle eltéréseket szenved meg, hogy Schelling helyes állítása szerint, minden okossági, sőt minden vallási nézet is, valamelly értelemben e' tudományra huzható. Mert minden attól függ: mi értetik az istenség alatt, s mi idomzatban állítatnak hozzá a dolgok? ha t. i. fatum, vagy egy természeti képző erő nevezetik-e istennek, s az istenből származó dolgoknak isteni természet adatik-e, olly értelemben, mint az, az istennek tulajdonítottatik, t. i. hogy az istenével mértékére és valóságára egészen hasonló legyen. Mert csak ezen értelemben lehetne e' tekintet az előbbivel egyenlőleg roszallani. De ha Isten a' fenebbi értelemben mint a' legtökélyesebb valóság, a' világ, mint ennek megfelelő miv, melly által öröktől nyilatkozott, s a' szabadság mint embernek ő általa adatott, tekintetik; így ez szünte a' keresztény vallásnak tanúsága, (vö. Apost. dolg. 17. 27. Ephes 4, 6.) melly által a' különség Isten és ember közt el nem töröltetik, sőt az erkölcsiség nagyobb szentséget nyer. — Egyébiránt a' fenebb említett, vagy tulajdonképeni pantheismus azt az ifjabb philosophusok közt közönségesen Giord. Brunoak és Spinozának tulajdonították; innen spinozismus és pantheismus gyakorta, de hibásan egy értelemben vétnek. L. RITTER „Die Halbkantianer und der Pantheismus“ (verseny irat Jäsche „Pantheismus“ ellen), Berl. 1827. A' pogány hajdan kor vallásai mind amaz értelemben pantheismuson épültek, s legtöbb görög bölcsek philosophemái is ezen alapulnak.

PANTHEON, (görög szó) a' régi világban olly templom, melly egy átaljában minden, de főképpen a' hatalmasabb isteneknek volt közösen szentelve. Legnevezetesebb a' római pantheon, mellyet Agrippa, Augustusnak kedveltje Märs mezején építtetett, minden isten számára. Most is fenáll és IV. Bonifacius pápától 607 Szüz Máriának és öszvesen minden mártiroknak szenteltetett, a' honnau

most St. Maria ad Martyres templomának, kerek formájáért pedig gyakran Rotundának is nevezetik Fedele kő 's bolthajtásos és a' világság egy tetején lévő nagy nyíláson hat be. Jó karban lévő tornácza, melly 16 napkeleti gránitból készült és 15 láb. vastagságú oszlopon áll, későbbi építtetésre mutat. A' templom belsejét az istenek legszobrászobrai ékesítették, mellyek közül a' legjelesebbeket Constantinus Konstanczinápolyba vitette. Most 8 igen szép oszlopot láthatni benne, mellyeket Hadrianus császár állíttatott fel. A' templom magassága és tágassága egyenlő, t. i. 137 láb. A' tetején lévő nyílás átmérője 27 l. Padlatja porphyrral van kirakva. Ezen roppant, mérsz épület csudálatos benyomást gerjeszt a' nézőkben. Mindazáltal sokat vesztettek már remek művei a' kegyetlen rablók, némelly császárok és pápák által. — Ezen kívül egy kisebb pantheon is van Rómában, melly Montfaucon szerint Minerva medica pantheonjának tartatik. (L. ennek leírását Hirttől, a' „Museum der Alterthums-wissenschaft“ I. Heft.) — A' Hadrianus császár által Athenaeben 120 márvány oszlopra épített pompás pantheonnak épen maradt maradványait is lehet még látni.

Cs—a.

PANTOMIMA. A' mimikai művészség (l. e.) legillőbb helyén van ott, hol az ember belső élete a' tagjáratásra hatni, 's azt közvetlenül szólni látszik. De a' belsőnek tagjáratás által nyilatkozása és közlése, (mi alatt itt szint úgy az egész testnek és részeinek mozdulatit p. o. az arczjátékot, mint az állásokat értjük), valóságban természetesnek, 's a' nyelv általi nyilatkozással összekapcsoltnak tetszik; és így világos, hogy a' mimica és declamatio eredetileg együvé tartoznak, valamint ezeknek legmagasb és legkiterjedőbb gyakorlása együtt véve a' színjátszó művészséget teszi. Ez ugyan mindenik, elválasztva is a' képzés legmagasb fokára emeltethetőnek, mennyiben a' művész az egyesre nagyobb figyelmet 's szorgalmasabb gyakorlást fordíthatna; de más részről a' szemlélet és élelet mesterséges elvonást (abstractio) kívánnak, mellynél fogva azt, hogy ezek az emberi belsőnek tökéletes nyilatkozásánál természetesen együvé tartoznak, még is itt nem párosulva tűnök-fel, el kell nézni. Ez elvonás különösen akkor pártoltatik, ha a' művész a' tagjáratás vagy szóbeli előadást annyira kiképzette, hogy e' művészi segéd-eszközök használatával a' másikat egészen kipótolni látszik; sőt maga ez elvonás arra serkenti őt, hogy szóbeli előadásának lehetőségig élénk kifejezést adjon, 's a' tagjáratást mintegy nyelvű emelje; hasonlólag ez utósa a' nézőt és hallgatót arra bírja, hogy a' mindeniket egyesítő képzelő erő által a' látható vagy hallható kifejezést kipótolván, a' művésznek mintegy segedelmére legyen. Mi már magát amaz elválasztást illeti, ebben a' declamatiót soha sem látjuk annyira menni, mint a' mimicát. Mert ha helyeser állítható is, hogy a' declamatornak setétben, tehát tagjáratás és általjában látható személyessége nélkül is hatni, művészsége erejét bizonyítani, 's annak fogamatját tökéletesen megmutatni tudnia kell, még sem látunk soha egy declamatort is, ki magát tagjáratástól egészen megtartóztatná, ha bár ennek a' declamatio mellett különféle lépcsők szerint alárendeltnek kell is lenni. Ennek oka az, hogy előbb lehet egész sor tagjáratást nyelv nélkül gondolnunk, mint belsőnknek a' nyelvben fekvő élénk kifejezést a' test teljes merevültsége mellett neheztelés nélkül eltűnnünk. Ha ellenben a' tagjáratás mesterségét uralkodóvá tenni, 's a' nyelvet egészen alárendelni akarnók, ez épen úgy a' művészet szelleme, mint a' nyelv természete ellen volna. Mert akkor az előadásnál a' tagjáratást csak imitt amott kellene egy két szóval kíséreni 's magyarázni. De mivel a' nyelv nem csupán érzelmek, hanem főképen a' gondolatok kifejezése, azért szorosabb és folyvást tartó összefüggést kíván, mellyet csak akkor lehet megszakasztani, ha a'

hallgatás némi ok miatt szükséggé válik, vagy legalább illőbbnek tetszik; sőt egyes szóknek és tételeknek a' tagjártatás-nyelvbé kevérese, ennek mint önálló művészetnek ezéjját egészen is tönkre tenné, mivel vagy a' művészségnek vagy a' művésznek tehetetlenségére figyelmeztetne. Innen a' mimicus az utósó esetben csak olyan tárgyat választ, melly tagjártatással különösen kifejezhető, 's teljesen kimondható; 's mennyiben csak tagjártatás által ábrázol *Pantomimus*, néma-játékos, — maga az előadás, melly a' különvált tagjártatás használata által származik, *Pantomima*, némajáték, 's a' művészség *Pantomimica* nevet visel. Egy olly előadás pedig, melly minden előadandót csupa tagjártatás által (szó nélkül) ábrázol, vagy csendes és merőntartott mozdulatra szoríthatatik, 's ez akkor *pantomimai állás*, hova szoros értelemben az *Attitude* (l. e.) és az ugy nevezett élő képek (*L. TABLEAUX*) tartoznak; vagy pedig mind mozgásban, mind csendben tagjártatás' változtatásával élhet. Ez utósó esetben vagy csak egyes helyzet, egy cselekvő vagy szenvedő érzéki állapot, egy határozott character fejtetik-ki tökélyesen egész sor tagjártatás által, 's ez *lyrico-pantomimai* előadás, vagy pedig egy cselekvés ábrázoltatik, 's itt az előadás tulajdon értelemben *Pantomima*, vagy *dramatico-pantomimai* előadás. Mert a' mimica, legmagasb körében, midőn egy emberi nyilatkozások egésze némi cselekvés alakjában ábrázoltatik, ott hat leginkább, hol több karakterek, több játszóik által adatva, együvehatásokban ez egészet képzik. Ez értelemben nevezték a' *Pantomimát* néma-nézőjátéknak. De a' mimica legnagyobb belső tökélye is megkívántatik itt; mert csak a' tagjártatás nagy világossága, meghatározottsága, élénksége, és egybefüggése mellett lehet az ábrázolando cselekvést, az egyes részek összefüggése és jelentése után elejétől végig könnyen felfogni és megérteni. Valamint már a' mimica tárgyának, vagy annak, mit a' mimus előadni kíván, költőinek 's magában elrészgettnek kell lenni, ha a' mimica mint szép művészség (*L. Művészség*) állani akar: ugy a' *Pantomima* tárgyának különösen egy olly cselekvésnek kell lenni, melly látható jelenésben lép-fel, 's egyszersmind határozottsággal és sokféle kifejezésekkel mint egy látható egész ábrázoltathatik. Egyébiránt történeti vagy mythologiai, vagy valóban költői, p. o. példázgató lehet; továbbá azon indulathoz képest, mellyet a' cselekvés kifejez, vagy okoz, lehet komoly vagy tréfás; természetes, együgyű, vagy érzékenykedő, — a' bánásmódra nézve majd szorosabban megkötött, majd csodálatos és képzelősködő. Különben pedig a' *pantomima* tulajdonképeni szomor játék szinte olly kevéssé lehet, mint polgári nézőjáték. A' tagjártatásoknak t. i. soha sem lehet az a' szoros egybefüggésük, millyet az első kíván, de inkább is az élénk érzés, mint az indulat és gondolatok országa kifejezése. Innen a' *pantomimák* cselekvései egy részről inkább lyrai neműek, más részről inkább külsők, az az, szemnek szánttak; ellenben az indulatnak egy fenébbi szükséggel küzdése, mi a' tragaedia alapjának látszik, sem külsőképen nem látható, sem csupa tagjártatással ki nem fejezhető. A' polgári élet viszonyait pedig csak tréfásan lehet *pantomima* által felfogni, 's ezek tagjártatással nem akarva is kiesufoltatnak, miuthogy nyelv nélkül jelentésüket és kecsőket csaknem egészen elvesztik. Innen némajátékhoz legalkalmasabbak a' példázgató, pásztori, és képzelősködő tárgyak. Mi pedig ennek előadó eszközét, magát a' tagjártatást illeti; ennek, hogy aestheticeai formát nyerjen, nem csak beszélnök, világosnak, sokfélenek, az ábrázolando dologgal teljesen egyezőnek, hanem változatiban és folyamatiban is az összeillő 's tetsző mozdulatok törvényéhez mértnek kell lenni. Résztint e' rhythmosos mozgások kísérete, résztint a' tagjártatás kifejezésének pótlása, 's erősítése, 's a' fülnek a' szemmel együtt foglalatoskodtatása vé-

gett, csaknem mindenütt szükségesnek találák, a' néma játéknak muzsikával párosítását. De ez esetben a' muzsikának nem igen hosszúnak, hanem tömötnnek és karakteresnek kell lenni. — De a' tagjártatás nyelvének eurhythmiája, v. szép idomzata, még nem szoros rhythmusos testmozgás, mi a' lábak által történik. Ez utóó a' Tánccz, mely változó tagjártatás nélkül nem is képzelhető. Ha mimai táncz által bizonyos cselekvés ábrázoltatik, az Ballet lesz. A' Ballet tehát mindenkor pantomimai, (néma), ha bár a' rhythmusos mozgás a' tagjártatást megszorítja is; de némajáték táncz nélkül is lehet, 's ekkor legszorosob értelemben pantomima, mert itt mindent legszűkebb értelmű tagjártatással fejez-ki. A' pantomima célja élő emberalakokat általában karakteres fontosságukban mutatni, a' balleté pedig a' változó testalkotok' ingerlő fontosságát és teljét harmoniai kimért mozgásban, poétai sokféleségben, és drámai kifejlésben előállítani. Innen e' kitétel pantomimai ballet, vagy csupa szószaporítás, vagy olly balletet tesz, mellyben szoros rhythmusos testmozgás (táncz) a' tagjártatási előadással változtatva uralkodik. Illyenek a' legtöbb balletek. Ellenben a' szoros értelmű pantomimák sokkal ritkábbak; mert a' költői leleményesség e' körben épen ugy, mint a' mimai észtehetség, melly a' tánczban hátrább áll, mai időben igen megritkult; a' táncz pedig csak az által is, mivel társas mulatság, több alkalmat nyert kiképzetésére. — A' Pantomima theoriáját bővebben magyarázza Seidel „Charimomos“ czimű munkája első kötetében (Magdeb. 1825.), hol e' részben vázlatok is közöltetnek. — A' Görögöknél sem volt esmeretlen a' mimicának a' declamatiótól elválasztása, min a' pantomima alapul, ha bár a' név később támadt, 's a' pantomima mint különálló művészség a' színpadon meg nem jelent is. Az is található nálók, hogy egy személy némi karaktert tagjártatás és muzsika szerénti mesterséges mozgás által ábrázolt, (ez a' Görögöknél *ορχησις*, a' Rómaiaknál *saltatio* volt) 's az alatt a' másik mellette declamált; és ez a' régi színek nagy köre, 's a' nézőknek a' játszóktól távolysága miatt, 's a' rhythmusos mozdulatok mellett, mellyeket declamatio és actio együtt követett, alig vala észrevehető vagy szembetűnő. Szokás vala továbbá nálók p. o. vendégségeknél, egyes helyzeteket és embereket, kivált nevezéges jeleneteket, pantomimai módon előadni, de a' tulajdon értelmű pantomima előttök idegen volt. — A' pantomima nevet Olaszországban találták-ki, 's vele általában olly művészt jelentettek, ki mindent tagjártatással utánaz, jelesen pedig olly színjatszót, ki szerepét egyszersmind nem declamálja. Más értelmet vön e' szó, mióta színészeti ábrázolatok csupa tagjártatás nyelven adatnak; *saltatio pantomimorum*. E' színészi előadás neme különösen az első római császárok alatt miveltetett-ki; olly időkorban, midőn a' népszabadság enyészttével a' színészi költés is némulni kezdett. De már ennek alapja Romában jókorabb vala megvetve a' *Histriók* (l. e.) v. alakosok által, kik mimai tánczokat adtak, noha ugy látszik, hogy később e' név minden színjatszók köz nevévé vált. Hihetőleg a' pantomimai művészség hires színjátékok egyes jelenéseinek pantomimai előadásából indult-ki, 's egy játszó több szerepeket vitt. Csak később találhatók egész pantomim-társaságok nyoma. De ugy látszik, a' némajátékosok előadásaiknál nem csupán természetes, hanem önkényes tagjártatásokat is használtak; legalább már korán szükségesnek látták, hogy a' némajátékkal előadandó tárgy tartalmát a' nép előtt kikiáltásák, mi helyett újabb időkben a' színczedulák jöttek szokásba. Azonban egy régi latin epigrammából, mellyben az mondatik, „a' némajatszónak annyi nyelve, mennyi tagja“ megtetszik, mennyire ki lehetett képezve a' régieknél e' művészség. A' némajátékosokról volt mondva „*fabulam saltant*“ (a' fennem-

titett saltatio tágabb értelmében), 's játékok dactyli sipokkal kíséretelt. Ez előadásoknál arczjátéknak szinte olly kevésbé vala helye, mint a' régiak nézőjátékainál, mivel a' játszók mind itt mind ott álarczat viseltek. Bathyllus és Pylades e' művészségben két legnagyobb versenytárs, 's az első Maecenas pártfogottja a' tréfában, a' második inkább a' szomoruban jeleskedő, — tovább Hylas és mások, Augustus alatt időszakot csináltak, 's mozgásra többször okot adtak a' nép közt, melly egyiket a' másik ellen védelmezé. Köz vélemény szerint, hibásan ezek tartatnak egy ugy nevezett olasz táncz első feltalálójának. De a' némajátások előadásai, kivált később időkben mind inkább hódolának a' fajtalanságnak és erköletelenségnek, 's noha a' nép előtt nagy kedvességben valának, kicsapongásaik miatt, Romából és Olaszországból gyakran száműzettek. Ezek iffjontan többnyire kiheréltettek, mert azt hívék, hogy ez által testök nagyobb hajlékonyságot kap. Ez okokból a' pantomima feltalálását 's kiképzését, mellyben a' Rómaiak valóban szenvedélyesem részt vettek, több régi írók a' romai nép és birodalom erkölcsi romlásának okai közé számlálják. A' régi játékszini pantomimák hihetőleg a' romai játékszín enyésztevel az 5. és 6. században lassanként eltűntek. De az Olaszoknál, kik mint minden déli népek tagjártatásaikban az éjszakiaknál elevenebbek, e' művészség mindenkor gyakorlatban 's nagy kedvben maradt. Nyomaik az olasz maszkjátékokban láthatók. — A' fémérintett legszűkebb értelmű pantomima (mint egy cselekvésnek több alakosok által csupa tagjártatással 's tánczmértékű mozgás nélkül ábrázolása) csak az újabb időkben találtatott fel. A' magasabb tánczszal pedig az Olaszoktól és Franciaoktól leginkább kimíveltetett. Noverre, ki mint az új francia tánczművészség apja is híres, Voltaire „*Scmiramis*“ — ából pantomimát csinált. Jelenleg ugy tetszik, azon részvét, melly előbb a' pantomima iránt divatozott, részint a' ballethoz, részint képek utáni egyes helyzeteknek pantomimái ábrázolásához inkább hajlik. — Végre itt említhető, hogy sok keleti népeknél, mint Persáknál, 's Chinaiaknál a' pantomimái jeleneteknek muzsika melletti előadása, fő mulatságok közé tartozik.

PANZER (Farkas, György) egy a' legelső német bibliai írók közt, szül. 16. Maj. 1729 Sulzbachban, Eitzelwangban falusi prédikátor volt, innen Nürnbergbe hivatott, hol diaconus és a' St. Sebald főtemplomnak első papja lett 1773. Már falusi esendességet apróbb jó izlésű, főképpen pénzgyűjteményeivel, mellyeket maga öntögetett czinból, edesítette; mennyivel tágasabb mező nyílt fel erre nézve vizsgálódó lelke előtt a' literatura és művészség kincseivel gazdag városban. Először a' biblia kiadatjainak históriája foglalatosskodtatta őtet, mely foglalatosságának nem csak sok jeles munkákat köszönhetünk, (név szerént *Geschichte der deutschen Bibelübersetzung Luthers*“ 1783), hanem ez által, jeles biblia-gyűjtemény alkotására is alkalmatosságot nyert, mellyet 1780 a' württembergi herczegnek adott. E' mellett a' nürnbergi familiák mejjképeit gyűjtögette, mellyeknek a' nürnbergi familiákra 's művészi históriára nézve fontos lajstomát kiadta (1790 's told. 1801) Végtere azon gondolatra jött, mellynek állhatatos végrehajtása által a' bibliographia egy legfontosabb ágának előmozdítójává lett. Maillaire az ő „*Typograph. Annales*“ nevű munkájában a' legrégibb német nyomtatványokat egészen elmellőzte. E' P. arra határozta, hogy különös munkában adná ki azokat (*Annalen der ältern deutschen Literatur*), melly eleinte csak 1520-ig terjedt, de későbbben folytatta (Nürnberg. 1788 azut. Leipzig 1802, Nürnberg 1805 4) Ez a' munka telességénél és pontosságánál fogva a' német literatura históriájának legbecselesebb kútfeje lett. Ezt alig végezte el, midőn azt a' nagy plánt tette, hogy minden

nyomtatványt, mely a' nyomtatás mesterségének feltaláltatása óta 1536 világra jött, lajstromozzon „*Annales typographici*“ (Nürnberg. 1793—1803, 11 köt.), olly munka, mellyel mint az elébb említetttel is, a' német nemzet minden külső országi bibliographusok előtt méltán dicsekedhetik. Minden ország nyomtatványai és nyelvei betű és esztendő rend szerént adatnak elő röviden, de pontosan characterizálva, hozzá adatván azon könyvtároknak vagy munkáknak, mellyekben azon munkák tartatnak vagy leiratnak, nevei. Elmellőzzük becses literaturai és bibliographiai munkáinak czinjét. A' város számos könyvtárain kivül, (a' városának ő volt érdemes könyvtárnokja) munkájában önnön drága 's minden nemű ritkaságokkal gazdag gyűjteménye volt segédje, melly árveréskor őszveiratván, halála után, 3 nagy kötetet tett. Hivatalában a' közönséges isten-tiszteletnek okos javításai 's a' közönséges gyonásnak 's új énekes-könyvnek bevitale által tette magát nevezetessé. Meghalt 1805 Jul. 9. Cs—a.

PAOLI (Pascal) Corsica törvényadója, 's bátor védelmezője, jeles corsicai nemzetségből származott. Atyja, egy érdemes general, ki a' genuai kormánytól üldöztetve (1739) Nápolyba futott, 29 éves korában 1755 a' Corsicaiakhoz küldé, kik a' sziget főkapitányának választák. Mint ilyen, egy népuralkodás feje, királyi tekintetben állott, de a' királyi czímet megveté. Munkássága 's ereje, mellyel az elvadult nép állapotjának javítására egy hathatós és értelmes tervet végrehajtott, Corsicára nézve igen jótékony volt. P. mindent legnagyobb rendtelenségben talált; nem volt hadi fenyték, sem pénz, sem fegyver; a' nép pártokra oszlott. Ő rendbe hozta az igazgatást, rendes hadi sereget állított, 's tudományos egyetemet alapított, hogy honfainak a' szellemi mivelődésre kedvet adjon. Eltörölte a' verhoszu vad szokását, 's törvényes igazságszolgáltatást hozott-be. Midőn így a' rendet 's egyességet belől helyre állította, a' Genuaiakat egész a' partokig visszaverte, hol azok csak négy helyet tarthatának meg, 's Franciaországhoz folyamodni kénytelenítették. A' Francziák 1764 őrizetet rakának e' helyekre, Genua pedig Corsica többi részei ellen folytató a' háborút. De P. és öccse egy ellenállának a' genuai erőnek, hogy végre a' tanács 1768 a' szigetről Franciaország részére lemondott. P. befolyása mind azon pénzáldozatokat, mellyekkel e' köztársaság a' makacs szigeti lakosok engedelmisségét megvásárolni igyekezett, semmivé tette; de maga is szinte olly állhatatosan veté vissza mind azon leglényesebb igéreteket, mellyekkel francz. minister Choiseul megkínálta, sőt hazafiait ellenállásra még inkább bátorítá. Egy évig állott még ellen Marbois markgrófnak, és Vaux grófnak, 's végre baráttól ellenségtől tiszteltetve, 1769 Angliába vonult, hol vele nagy becsülettel bántak. — Husz év mulva a' francz. zendülés ismét hazájába szolitá, hol még mindig nagy befolyással bírt. Mint szabad köztársaság buzgó barátja, a' zendülési párt bizodalalmát hamar megnyerte. Erre 1790 Párisba ment, hogy a' nemzeti gyűlés előtt, melly Corsicát a' francz. tartományok sorába felvette, a' hűség esküjét letegye. Lafayette a' királynak bemutatá, és ez Bastia hadi kormányozójának nevezé. A' szigetre visszatérte után a' nemzeti őrség parancsolójának 's a' departament előlülőjének választott. Mint ilyen, 1791—92 a' zendülés elveit követte, de Franciaországban a' kormánytalanságot nőni látván, elhatározta, hogy Corsicát független országgá teszi; e' végre Maj. 1793 egy gyűlést (*Consulta*) hívott össze, melly előlülőnek, 's fő vezérnek nevezé. A' national convent sorompóji elibe idézé, de mivel meg nem jelent, Maj. 17. hazaárulónak kiáltá, mintha a' Sardinia ellen tett próba rossz kimenetelének oka volt volna, 's Anglia védelme alatt magát Corsica határtalan urává tenni vágyakodnék. Ez időpontig P. a' Bonaparte házzal legjobb egyetértésben élt; ez most a' jacobinus párthoz álla,

's a' két ház egymástól örökre elvált. Angliával szövetséghez téhát össze 's Feb. 1794 segíté az angol seregek kiszállását, mellyekkel egyesülve a' Francziákat a' szigetről elkergette. De Anglia hadi foglalás gyanánt tekinté Corsicát, 's a' nagyra vágyó P. nem volt megelégedve a' hatalom nála hagyott részével; e' mellett az Angolokkal szövetségéze miatt honfiai bizodalnokokat is többnyire elveszté. Ehez járult Elliot angol vicekirállyal volt ellenségeskedése; ki neki kevesebb befolyást engedé, mint kívánta. Innen jobbnak látta a' kormányról lemondani, 's egy meghívás következtében 1796 Londonba ment, mellynek szomszédságában az uralkodástól nyert 2000 f. St. évenkénti fizetésből megvonulva élt. Mgh. Febr. 5 1807 London mellett, 81 éves korában. — Honfijainak azt tanácslá, hogy Franciaországtól soha el ne váljanak; 's vég rendeletében egy tud. egyetemnek Corte városában alapítására nevezetes sommát hagyott. — Azt mondják, Napoleon dicsősége irigykedő boszónkodással tölté-el magányában. — P. tagadhatlanul azon szerencsétlen férjfiak közé tartozik, kiknek legnagyobb fájdalmak az, hogy egy egész élet terveit füstbe menni látják, 's egy elhibázott létel bánatjával halnak-meg. Nagy Fridrik legelső tábornoknak nevezi, Boswell pedig (*Historisch-geogr. Beschreib. von Corsica*) igen érdeklétesen rajzoló. Még többet mond róla Napoleon saját emlékiratiban. („Memoires“ 4. K. Lond. 1824. 38. l.) J.

PAP, I. PÁPOK.

PÁPA a' kath. egyháznak feje. Szükséges volt az anyaszentegyháznak az egység középpontja, melly mint legfelsőbb ítélőszék a' hitnek és annak, a' mi azzal öszveköttetésben van, fenntartásáról gondoskodják. Krisztus az egységnek ezen pontját igen méltó módon rendelte el azon alkalommal, midőn apostolai közül egy, ki mindnyájok közt első volt, az úrnak istenségét hívőleg megismerte. Ugyanis apostolaival utazván, kérdé Jezus tanítványit: kinek vélték engemet? felelvén Simon Péter monda: Te vagy Krisztus, az élő istennek fija! 's Jezus felele és monda neki: Boldog vagy te Simon, Jonának fija, mert ezt nem a' hus és vér jelentették ki neked, hanem az én atyám, ki menyekben vagyok. De én is mondom neked: te Péter vagy és ezen a' kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat, 's a' pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat. Es néked adom a' mennyek országának kulcsait. Minden, a' mit meg kötözédesz e' földön, a' menyekben is kötözve léssen és valamit megoldádsz a' földön, a' menyekben is oldozva léssen. (Máté XVI 15—19) — Bármelly világos is ez a' hely, még is voltak eltévelyedettt magyarázók, kik ezen szavak értelmének ellenére azt vitatták, hogy ezeket mondván: „Ezen kősziklán“, Krisztus ujjával magára mutatott. Tudós Michaelis nehány protestans hitsorsosinak ezen magyarázatját helyesen czáfolja meg, midőn azt mondja: „Ez az új nem Krisztus ujsa, hanem a' koczódo magyarázóé.“ — A' kötő és oldó hatalom, mint Krisztus prédikálásának hivatala is, később minden apostoloknak adatott ugyan, de egyik se nevezetett kősziklának, mellyre az anyaszentegyháznak építtetnie kellett volna; ez a' kőszikla csupán Simon, Jonának fija volt. — Feltámadása után Krisztus harmadszor jelent meg öszvegyült tanítványinak Tiberias tavánál vagy tengerénél. Minekutána ebédlettek volna, monda Jezus: Simon Péternek fija, szeretsz e' engemet ezeknél inkább? Monda nekie: Igen, Uram, te tudod, hogy szeretlek tégedet! Monda neki: Legeltesd az én bárányimat. Monda neki ismét másodsor is: Simon, Jonának fija, szeretsz e' engemet? monda neki: Uram, te tudod hogy szeretlek tégedet! Monda neki Jezus: Legeltesd az én juhaimat! Monda neki harmadszor is: Simon, Jonának fija, szeretsz e' engemet? Megszomorodék Péter, hogy harmadszor is mondotta volna nekie: szeretsz e' engemet? és monda nekie: Uram te mindenekét tudsz, te tudod, hogy szeretlek tégedet!

Monda neki Jezus: Legeltesd az én juhaimat! Bizony, mondom neked, mikor ifjabb volnál, beövedzed vala magadat és oda mégy vala, a' hova akard vala; mikor pedig megvénhészol, a' te kezeidet kiterjeszted és más övedz be tégedet és oda viszen, a' hova nem akarnád. Ezt pedig mondá, jelentvén, micsoda halállal dicsőiténé meg az istent. És mikor azt mondotta volna, monda neki: Köössen engemet! (Ján. XXI, 1—19) — Hogy a' szeretetnek ezen ismételt bizonyítási, 's ezen ismételt parancsolatok „Legeltesd juhaimat,“ valami különöst foglalnak magokban, hogy azok Maté XVI 15—19 felhozott szavaival Péternek elsőségét jelentik, eleitől fogva tanították az egyházi atyák. Másutt is tétetik Péter elsőségéről említés a' szentírásban. Több szentírásbeli hely, mint „Simon 's a' kik vele voltak“ (Márk I, 36), „Péter elő állván a' 11 apostolokkal“ (Apost. csel. II, 14), „Péter felkelvén a' tanítványok között“ (Apost. csel. I, 15) a' már említett helyeken leirt elsőségre mutatnak. Az apostolok jeruzsálemi első gyűlésében hasonlóul lehet látni Péternek elsőségét (Apost. csel. XV, 17). — Ezen elsőség nem csupa bécsület volt, hanem alapjául az anyaszentegyház egységének célja szolgált: valóságos hivatalbeli hatalom volt az. — Az a' hatalom, melyet Krisztus apostolainak adott, halálokkal nem szűnt meg, hanem követőikre is által ment; így adta ezt által nekünk az egész keresztényi régiség 's így kívánta azt az anyaszentegyháznak célja. Az apostolok elsőjének hivatalos hatalmával valósággal élt is követője, ki, mint az egész régiség bizonyítja, nem más volt, mint a' római püspök. A' római püspöknek ezen elsősége ugyan idővel mindég inkább terjedt, 's néha visszaélés is történt vele; de először Péterről gyakoroltatott, 's olly régi, mint a' kereszténység, tehát nem későbbi időben származott. Már az első században vannak nyomai, hogy Kelemen római püspök, Péternek követője, ezen elsőséggel élt. Ő igazította el a' nyugtalan és részint segítséget kereső Korinthusiak visszavonását: hozzá folytattak ezek, jöllehet más egyházak, mint a' smyrnai, ephesusi 's mások; közelebb estek, melyeknek hasonlóul apostoli tanítványok voltak előljárói, sőt jöllehet lihetőleg János apostol meg élt. Kelemen a' Korinthusiakat nem tsak kemény szavakkal dorgálta meg; még azt is mondá nekik, hogy, ha rendelésének nem engedelmessékednek, engedetleneknek fognak tekinteni. Ez a' levél sok egyházban felolvastatott Eusebius idejéig. (Euseb. „Historia eccles. L. III. c. 12“). Az 1 száz. végén ugyan ezen Keleméntől bizonyos Dionysius Galliába küldetett. A' 2 száz. Marcion Pontusból Rómába utazott, hogy ott magát az anyaszentegyház községébe ismét felvétesse, melyből püspökjétől kirekesztetett. Cerdo Rómában nyerte meg visszahelyeztetését, mely azután itt ismét megsemmisítettett 's a' t. Sz. Irenaeus azt mondá: szükséges, hogy az egész anyaszentegyház, az az minden, ki hívó, ezen (a' római) anyaszentegyházhoz tarcsa magát, nagyobb elsőségéért, mint a' mely római anyaszentegyházban tartott meg az apostoli traditio, 's más helyen ugyanaz azt mondja, hogy előtte azok, kik Péternek egyházi fejedelmi örökösödését tagadják, akárhöl legyenek, mint eretnekek, elszakadtak (schismatici) és véleményeknek kevély védelmezői, gyanusak lesznek. A' 3 száz. Origenes, Cyprian 's mások Rómába vitték feljebb ügyeket. Így tehát sok adatok vannak az őskereszténység idejéből, melyek a' római pápa elsőségét bizonyítják. — Az anyaszentegyház, alkotmánya szerént, szövetséges status, melynek feje a' pápa. Uralkodását nem lehet monarchiának nevezni, hanem inkább császárság formájához közelít. De mint hasonló több tartományokból öszvetett status-alkotmányokban közönségesen megtörténik, úgy az egyházi alkotmányban is meg kellett történni, hogy a' középponti hatalom rendes magasságán most felyül emelkedett, majd alább szállott. A' pá-

pának magában törvényes hatalma mindég feljebb hágott 's lassanként elfogadtatott az a principium, hogy az anyaszentegyház püspökei neki csak segédül adattak: olly nézet, mellyből származtak a' 9 száz. Isidorusnak hamis decretalisai is. — Felette nevededett a' pápaság fénye azáltal is, hogy a' császársággal a' közép időben öszveköttetésben volt. A' millyen jótévő volt ezen öszveköttetés Europa pallérozságára és nyugodalmára nézve, épen olly hasznosnak kellett annak lenni a' pápa egyházi hatalmának emelésére is. Hogy ezen öszveköttetés lassanként a' pápát világon uralkodásra segítette, már feljebb meg van mutatva. (L. KATHOLICISMUS IV). — A' mi időben származik, az idő meg is emésztheti azt. A' pápa a' világi uralkodókkal meg hasonlván, e' nem csak az europai statusokra való világi befolyásának enyészétét húzta maga után, hanem a' lett vége, hogy a' statusok felettébbi nagy befolyást nyertek az anyaszentegyházra. — A' pápa egyházi hatalma is határa közé visszahozatott. A' hatalom birtokában könnyen származható visszaélések közönséges kívánattá tettek, hogy az egyháznak mind fejére, mind tagjaira nézve javítás tétessék. A' konstanzi zsinat (1414) munkába is vette ezen változást és újítást, 's két ellenpápát tett le méltóságából. Mélyebben kapkodtak a' pápa jusaiba a' baseli zsinat végzeti. Az újabb idővel felébredő történet-tudomány, Isidorus hamis decretalisainak felfedeztetése a' magdeburgi centuriatoroktól, 's a' reformatio által forgásba hozott ideák is sokat tettek arra, hogy a' pápának egyházi hatalma rendes határiba szoríttassék. A' 18 száz. kiváltképpen a' Febronius (trieri felszentelt püspök) által megindított vizsgálatok voltak azok, mellyek némelly történetes jusokat megreszkedtettek. — Itt éppen helye van a' kath. kanonisták pápa hatalmáról szöllő rendszere előadatásának. Először a' pápának a' világiakra való befolyásáról. A' középkor kanonistái VII Gergelynek 's másoknak tetteiből hozták le a' pápa világiakra való közvetlen befolyásának jusát. Okoskodások igen együgyű volt: az anyaszentegyház t. i. az idvességnek legfőbb intézete, mellynek minden más csupán világi intézeteknek alávetve kell lenniék; ezen intézetnek feje, Krisztus helytartója, isteni rendelés szerént Péter és követői; mint Péter, úgy tehát a' pápák is kettős fegyvert kaptak, mint egyházi és világi hatalomnak ábrázolatját 's ezzel hatalmat arra, hogy az anyaszentegyház, mint legfelsőbb erkölcsi intézet céljának, mindent alá rendeljenek és hajcsanak. Későbbben Bellarmín úgy változtató ezen véleményt, hogy a' pápának hatalma és jusa van arra, hogy a' világi hatalommal visszaélést a' lélek idvességére határok közé szorítsa. Azonközben az idő a' pápa világiakra való hatalmát nem hiszi, és senki se védi többé ezen véleményeket. — De a' mi a' pápa egyházi hatalmát illeti, erre nézve minden igaz kath. kanonista megegyezik, hogy Péternek és követőinek nem csak tiszteletbeli, hanem törvényhatói elsőse is isten munkája 's rendelése. Hogy a' pápának lakhelye Róma, történetes, mindazáltal nem mondatik ezzel az, hogy másként, mint az égész anyaszentegyháznak megegyezésével, tétethetnék el máshova Rómából. A' pápa elsőse isten rendelése lévén, bizonyos jusok vannak azzal öszveköttetve, mellyek nélkül célja, az anyaszentegyháznak egysége, nem érethetnék el. Más jusok ellenben történetesen szereztettek idővel. Amazok tehát belső és valóságos, ezek történetes (*adventitia*) jusoknak neveztetnek. — Valóságos jusa I az egész anyaszentegyházra való főfelvigyázás. Ide tartoznak a) az a' jus, hogy minden püspöktől tudósítást kívánjon az anyaszentegyház állapotjáról (*ius relationum*). Mind a' napkeleti, mind a' napnyugoti egyháztól, a' legelső időktől kezdve, meg lehet mutatni ezen jusnak megesmertetését. Az anyaszentegyház azt rendelte a' trienti conciliumban, hogy a' püspökök minden 5 eszt.

tudósítsák a' pápát megyéik állapotjáról (*relatio de stata*); szélesebb jus *b*) az: hogy a' kereszténység tartományiba követeket (*legati*) küldhet, kik a' pápához hasonlóul tudósításokat tesznek. *c*) Közöséges zsinatokat hívhat össze, ezeknek előlülője 's végzetit megerősíti. *d*) A' peres hitbéli ügyekben ideigi határozatokat tehet. Más osztálya a' pápa valóságos jusainak II az, hogy az egyházi törvények megtartására ügyel. Ide tartoznak: *a*) az, hogy új törvényeket adhat 's a' fenállók megtartását parancsolhatja. Az új törvényekre nézve mindazáltal a' püspökök észrevételeket tehetnek 's csak akkor kapnak kötelező erőt, ha az egész anyaszentegyháztól elfogadtattak. *b*) A' fenálló törvények alól egyes személyeket felmenthet. *c*) A' püspöki hivatalok helytelen rendelkezéseit megsemmisítheti (*ius devolutionis*). Ezen széles kiterjedésű jus az újabb időkben illő határai közé szorítottatott. — Történetes jusai következők: 1) Legfőbb vizsgálója a' kath. anyaszentegyház vallás- czikelyeit tárgyazó munkáknak. 2) A' közöséges liturgiában rendelkezéseket tehet. 3) A' szenté- teyés vagy nevezés jusa, egyszersmind ő hoz ítéletet a' szentek ereklyéinek igazságára és tiszteltetésére nézve. 4) Innepeket rendelhet és eltörölhet. 5) Az egész anyaszentegyházra nézve bőjti és bűnbánó napokat rendelhet. 6) Fogadástételektől és kénszerített vagy megtartani nem szükséges esküvésektől akárkit feloldozhat. 7) Az egyház javainak elidegenítésében jóvá- hagyását adhatja. 8) A' papságra adót vehet vagy más segedelmet kívánhat attól (*ius decimandi*), olly jus, mellynek gyakorlását a' világi felsőség kétségkivül megnehezítné. 9) Bizonyos taxákat (annatákat) kívánhat maga 's széke fentartására (az újabb időben nem igen jövedelmes). 10) Az a' jus, hogy az egyházi jövedelmek kiosztását magának fentarthatja (*per mandata de providendo, per expectativas* vagy *per reservationes*). 11) Vallásos szerzeteket behozhat vagy eltörölhet. A' püspököket (és coadjutorokat) megerősíti és (igazságos módon) leteheti. 13) Ex- emtiokat és 14) Palliumot oszthat ki. Ezek a' pápának történetes jusai, mellyek idővel elenyészhetnek ('s már részént el is enyésztek), mint származtak. Mindazáltal nem mondatik az ezzel, hogy a' pápától önkényesen elvétethetnek. Kérdéses jusai közé tartozik csalhatatlansága 's conciliumokon lévő felsősége, melly just most kevés kanonista vitat. — A' pápa egyszersmind világi monarcha, ki birtokát, mint minden középkori uralkodó, lassanként szerezte. Hogy a' pápa világi monarcha legyen, igen szükséges, 's az is, hogy a' tronusoktól független legyen, mint az anyaszentegyháznak szószollója. Né- melly írónak nagy idea - szegénységére mutat az, ha a' világra nézve hasznosnak tartják, hogy a' pápa valamely status világi felsősége alatt legyen; Müller János más nézeteket ad elő, midőn „*Reisen der Päbste*“ cz. munk. azt mondja: „GERGELY, SÁNDOR, INNOCENTIUS gántot vontak azon folyó ellen, melly a' föld kerekességét elborítással fenyegette, itt atyai kezeik hierarchiát 's mellette minden statusoknak szabadságot építettek. E' nélkül Róma egyetlen egynek rescriptumai által megbukhatott volna, ama nélkül lehetetlen volt minden népnek egyféle gondolatot adni. Pápa nélkül hasonló volt az anyaszentegyház olly sereghez, mellynek vezére elesett. Hierarchia nélkül nem volt Európának társasága, mellynek a' közöséges haszonra kellett vigyázni. Azolta a' hatalmasságok haragja ellen menedékkül szolgált az oltár; a' papi hatalommal visszaélés ellen pedig a' tronus volt menedék; 's a' hatalom egyarányusága köz jót szült.“ A' hármaskorona alatt is ember marad az ember. Nem kell tehát csudálkoznunk, hogy elfajult pápák voltak. Egyébiránt egy országoló nemzetség se volt Európában, mellynek annyi egymás után következett szeplőtelen 's fedhetetlen életű tagjai voltak volna, mint Rómának. A' pápasággal öszvekött intézetek azonközben gondos-

koznak arról, hogy a pápa kevésbé elegekedhetik önkényesen, mint akármelyik más európai uralkodó. A pápa állapotja mostani időben súlyos; nagy hőleség kívántatik arra, hogy azt, a mi az idő hajótöréséből kimentetett, megőrizze. Alig lehet gondolni, hogy a pápa despotismusa Európát többé fenyegeesse. A lefolyt századok nem jönek többé vissza. Európára nézve pedig, úgy látszik inkább szükséges az egyházi kötelek visszahozatása, mint a pápai jusok megtartása feletti értekezések. Hogy a protestansok a kath. anyaszentegyház egységének pontjától idegenek, azt kiki helyesnek esmeri; de bámulni kell azon, ha Katholikusokat hallunk a kath. anyaszentegyházról szólni egység pontja nélkül, ha azt vitatják azok, hogy most a pápai hatalomnak felettébbisége az a rossz, melyben nyavalyog Európának egyházi élete. Méltó berekesztésül Müllernek szavait ideiktatni: „Azt mondják: A pápa csak püspök! éppen úgy, mint Maria Theresia csak habsburgi grófné, a roszbachi hős csak egy a Zollernek közül; tudjuk, melyik pápa koronázta Nagy Károlyt első császárrá; de ki tette az első pápát? Püspök volt a pápa, s ő volt az a szent atya, legfőbb pap, minden országok és fejedelemségek, minden uradalmak és városok nagy khalifája (így nevezte őtet Ibn Abulfeda, hamathi fejedelem) napnyugaton, ki a mi statusaink vad ifjuságát isteni félelem által megszelídítette. Minden félelmelegtől távol, csak áldás által hatalmas lévén, még most is szent ő sok milliók szívében, nagy a népet tisztelő hatalmaságoknál, olly hatalomnak birtokosa, mely előtt 1700 eszt. alatt, Caesar házatól a habsburgi házig, sok nemzet s ezeknek minden hősei eltűntek a világ nagy játék színeről“. Ez a pápa!

Kath — töl.

PÁPA (görögül pappas, atya). Pápanak hivatá magát a római püspök, minekelőtte mostani méltóságával öszveköttetett tekintetere eljuta. Ő a negyedik század végétől fogva a keresztyénség négy patriárchái vagy főpüspökei között elsőnek tartaték; mert azon környülállás, hogy Róma a birodalom régi fővárosa s a traditio szerént Péter apostol utolsó tartozkodási helye, neki, mint Péter követőjének, a többiek felett már régen nagyobb tekintetet, de azért még is az idegen egyházi megyék felett semmi valódi felsőbbbségi just nem ada. E felsőbbbséget el tudta ő azonban a majd minden egyéb más püspöki megyékben jószágokat bíró római anyaszentegyházak gazdagsága, a vallásos vizsgálódások bírói elintézése, s a hatása-köre nagyobbításának kedvező környülállások okos használása által érni. Megeismeré ugyan a 344-ben Sardikában tartatott tartományi zsinat és III Valentinian 445-ben költ császári levele a római püspököt Primásnak s a püspökök utolsó instántiájának; de még magán napnyugaton is, hol egyedül lelete ezen rendelkezések divatozniok, a római püspök e belii felemelkedése egész a nyolczadik századig kemény ellentállásra talált. Ez időtájban azonban több kedvező környülállások utat nyitának neki az általános egyházi uralkodásra. Ide tartozik Németországban több anyaszentegyházak alapítása, melyek, mint előbb a britanniaiak, az ő küldöttjei által alapítódván, neki mindjárt eleinten alája vetve valának; továbbá Olasz- és Franciaországokban az uralkodásoknak politikai zavarodások és változások; a keleti és nyugoti anyaszentegyházak közti vizsgálódás, mely az utóbbit az ő szöszöllőjához s ügyvivőjéhez, a pápához, mind inkább szorosabban kapcsolá; az egyházi méltóságoknak még a patriárchák által behozatott lépcsónkénti felosztása, mely már magában is, mint egy piramis, egy legfőbb papi fejedelem megtételére czéloza; végre több pápáknak egy kora társaiknál személyes többbségük. Így nevezetesen Nagy Leo az 5dik, Nagy Gergely a 6dik, és III Leo, ki Nagy Károlyt megkoronáza, a 8dik században a pápa néznek olly nagy

tekintetet szerzének, melly ellen a' keleti patriárhák fel nem állhattak, 's a' fejedelmek keveset tehettek. Johanna asszony-pápa története, ki előladólag 2 $\frac{1}{2}$ esztendei pápasága után hirtelen lebetegülése által nemét elárulta volna, csupa mese és satyra. Voltak ugyan a' középkor századiban több méltatlan pápák; de azon fényes győzedelem után, mellyét I Miklós (ki legelőször koronáztatá meg forma szerént magát) Lothár lotharingiai király házassági váló-ügyében (865) ezen, 's a' tellyes pápai hatalommal letett trieri és koloniai érsekeken vett, — 's azon példa után, mellyel VIII János (875) a' császári koronát Kopasz Károlyra ruházta, többé az idő közben becsúszott némelly visszaélések ('s nevezetesen a' hires Theodora és Marozia markgrofnéknak szembetűnő befolyások) is a' római felsőbbségnek nem árhattak. — Az időkor homálya elfedé ezen fesletségeket, mellyeknek közepette II Sylvester valódi tudós pápa 999—1003-igi uralkodása tiszteletet gerjesztve sugárza-ki. A' carolingi ház enyésztevel Német- és Franciaországokban elterjedt zavarodás a' római pápák nevedő hatalmoknak mind inkább nagyobb pályát nyitá, — sőt a' római nemességtől és néptől való függetlenségét is kivivé a' szent szék azon szerkeztetés által, melly szerént II Miklós 1059-ben a' pápa választást a' Cardinálisok kezibe tevé, 's azt a' világiak bele-egyeledésétől megmenté. Mostantól fogva nagy eszű 's szent magaviseletű pápák következének: VII Gergely, ki energijával mindenkit felyűl mult, 's az általános világ-uralkodás tervét csudálkozásra méltó következtetéssel kezdette kivinni; II Orbán, ki III Clemens ellen-pápa által nyughatatlanittatván, 's Rómából többször ki üzettetvén még is ritka erővel uralkodott, III Sándor, ki uralkodása alatt két ellen-pápát élt-által, 's a' Sikat levetette, 's az angol és scot királynét az egyházi dolgokban határtalan engedelmességre bírta, — I Fridrik császár által lóra-ültekor magának a' kengyelvasát tartatta, 's a' pápa választás szerkeztetét szorosan meghatározta; végre III Innocenz, kinek 1198-tól 1216-ig uralkodása a' pápaságot a' hatalom' és méltóság' legmagasb fokára emelte. — A' mit az előbbi századok pápai alig akarának 's csak egyes esetekben merészlének tenni, azt ezen nagy 's egykoru társaikat felyülműló férfiak bátor elkezdés 's állhatatos továbbfolytatás által mintegy egy lélekkel tették regulává. Ők a' nyugoti 's közép-eurpai papságot egy új hitformája behozásával, melly ezt a' pápa eránt határtalan engedelmességre kötelezé, — a' nőtelenségre való kényszerítés, melly őt a' nemzetségi 's nemzeti érdekektől elszakasztá, 's a' papi hivatalok megerősítési jussának magoknak tulajdonítása által, melly a' püspököket fejedelmeikkel való feudalis öszveköttetésöktől feloldozta, — mint vasalljaikat 's tulajdon tisztviselőiket az ő (pápai) székökhöz lánczolak. Az egész anyaszentegyházat végre egészen magoknak alája vetették a' pápák azon jussoknál fogva, hogy conciliumokat 's nemzeti synodusokat egyedül ők hirdethettek, 's azoknak határozatit szinte egyedül ők erősíthették meg, — valamint az egyházi, 's kivált a' kolduló rendek okos használása által bizonyos lelki ör-sereget alkotának magoknak, mellyek minthogy az inquisitio, a' gyónás, prédikálás, 's az oskolákon és fő-oskolákban való nyilvános tanítás ezeknek kezeibe került, a' pápák politikájok leghathatósabb eszközévé 's hatalmuk legerősebb támaszává lettek. — Ezen határtalan lelki uralkodásban tapasztalt boldogulások arra bírták a' pápákat, hogy egyszersmind a' világi felsőbbség után is törekedjenek. Azomban a' pápák világi fejedelmi jussaik később eredetűek, mint azt a' római udvari írók állították. Nagy Konstantin adományának nem tartomány-birtok vala tárgya, hanem csupán egyes épületek és jószágok Romában 's körüle; Pipin adománya által a' pápa csak a' reá bizott tartományok hasz-

nálhatását (*dominium utile*) nyerte meg, de ez által a' franczia királyok 's később a' német császárok vasallusa lón, kik minden ellenmondás nélkül gyakoroltak fejedelmi jussaikat a' pápa birtokában 's egész a' 12dik századig egy pápa-választást se hagytak helyben az ő megerősítésök nélkül. Még III Innocentz vihetta csak azt véghez, hogy Róma, a' markgrófságok 's a' mathildi örökös-jószágok neki, mint fejedelemnek 1198ban hódolnának, melly által a' császári hatalomnak árnyéka is elenyészett Róma 's a' pápák felett. Ugyan III Innocentz már szabadon tett meg és le királyokat és egész világot bátran fenyegethette egyházi-átkával, — IV Otto császár magát az Isten és pápa kegyelméből nevezte császárnak, — a' királyok a' pápák fiainak nevezettek, 's egyházi átkaik minden világi hatalomra nézve ellen-alhatatlanok voltak. — Franciaország emelte fel magát legelőször ezen óriási hatalom ellen: VIII Bonifác a' legbátrabb 's fenhéjazóbb pápák egyike szép Fülöpben vetélkedőjére talált, 's követőji Avignonbani tartózkodások alatt 1309től 1376ig (melly időszak babyloniai fogságoknak is hivattatik) franczia hatalom alatt éltek. Szembetűnőleg csunkult a' pápák tekintete az által, hogy ezek most egy bizonyos politikai párthoz voltak lekötve, jollehet ők azonban székök erővel szerzettjussait a' nyugoti tartományokban folyvást gyakorolták. De még alább szállott tekintetök, midőn 1378-ban VI Orbán olasz pápa mellé a' franczia cardinalisok bizonyos genfi grófat VII Clemens név alatt szinte pápának választottak, 's e' kettő közül nem csak mindegyik az ő pártjának hódoló nemzetekre, az olasz t. i. Olasz-Német-Angoly 's éjszaki országokra, — a' franczia ellenben Francia-, Spanyol-országra, Sabaudiára, Lotharingiára és Scotiára befolyását fentartotta, hanem ez szinte engesztelhetlen követőjire is átvészszállott. A' costnizti egyházi gyűlés ezen nagy szakadásnak mind a' két pápa letétele által véget vetett ugyan, de az 1417-ben azoknak helyébe választott egyedüli pápa V Márton elődjei jusaiknak birtokába juta a' nélkül, hogy az idő közben becsúszott visszaéléseket eltörlelé. Már a' 15dik században annyira mentek a' pápák, hogy a' nyugoti papi jövedelmek fele része különféle név alatt az ő kincstárókba folyta. A' Törökök ellen való segítség volt szokás szerént az ürügy és szín, mellyre azonban csak ritkán fordított valami ezen szörnyű summákból. Mert részszerént a' pártoknak Rómában magok részére hódítása — mellyek között a' Colonna és Ursini régi nemzetségek már több idő óta egymás közt vetélkedtek, — részszerént onokájik szükségei annyit megemésztenek, hogy a' kereszttyénség közjára majd semmi sem marada. VI Sándor (1491—1503) atyjafiaira, 's követője II Gyula (1503—1513) politikai fondorkodásokra legtöbbet költöttek, 's ez utolsó Franciaországgal való háborújában hadait lovagként maga vezérelt, de minden ágyúji mellett is Bayard előtt megfutamoda. Utóbb X Leó Francia országgal barátságos lábon állott, midőn az idő szelleme, egy olly történetet szült, melly által a' nagyravágyó római status-politica hajótörést szenvedte. Luther, Zwingli és Kálvin csupán előpostáji és előküzdőji voltak azon oppositiónak, melly nyugotnak fele részét a' pápától formaszert elszakítá, míg őt Nagy Károly politikája mind inkább hátrább helyezteté. — A' mit a' homályosabb első századok a' pápának megengedtek, azt a' tridenti egyházi-gyűlés most ugyan megerősítette, 's a' Jesus (Jesuiták) társasága védőrként álla thronja mellé, hogy a' reformáció magvait a' még Katholikusnak megmaradt országokban kiirtsa, 's az Európában szenvedett veszteséget missziók által a' pogányok között helyhezette. De se ezen új támaszpont, se több fortélyos pápáknak stáus-politikája, millyenek voltak: VII Medicis Clemens 1552—1534, kit a' császár generálja, Bourbon Károly, 1527ben az angyalvárba szorított, — III Farnese Pál, 1534—

1549, ki nemzetségének Pármát és Piacenzát megszerzette, IV Carraffa Pal 1555—1559, ki barátságos egyházi-alkotmányt alkotott, — IV Medicis Pius 1559—1566, ki a' hussita Csehelnél a' kehely megen-gedőség leereszkedett, — V Pius 1566—72, kinek úr-vacsoráji (*in Coena Domini*) bullája a' fejedelmeket és népeket fellázította, — XIII Gergely 1572—85, ki a' világot az új (*Gregorianum*) kalenda-riommal megajándékozta, — a' nagy 's bölcs fejedelem V Sixtus 1585—90, — VIII Aldobrandini C eméns, 1592—1605, ki Ferrarát 1597ben a' pápai birtokhoz csatolta, — VIII Barberini Orbán 1623—1644, ki Urbínót is hozzá-adá, 's a' földnek nap körüli forgását Ga-lilaei által esküvel megczáfoltatá — nem vala többé képes a' szent szék elébbi tekintetét helyre állítani. Hijában újított meg Rómában VII Gergely és III Innocentz szava, — 's a' katolikus országokban is az egyházi dolgok a' politikaiaktól eléggé megkülömböztettek. A' 16dik század közepétől kezdve egy német császár se koronáztatott meg többé a' pápa által, — a' fejedelmek kihúzák magokat ennek gyámsága alól, 's a' vestfáliai békeség, mellyet a' szent szék ugyan soha meg nem esmert, a' tolerantzia azon okfóit, mellyek a' papismus alap-tanításival egyenes ellenmondásban állanak, nyilvános, 's minden európai hatalmak által bátorságosított divatba hozta. — Illy környüállások közt nem lehetett többé szó a' római hatalom terjesztéséről, hanem egyedül azon intézetekről, mellyek azt a' vég-enyészettől megmenték, — 's a' Krisztus helytartójának, ki akkor, midőn magát szolgálk szolgáljának nevezé — urak urává lón, most egy elnyomatottnak szerepjt kellett felvállalni, ki inkább szánakodást, mint engedelmséget gerjesztett maga eránt. — A' Jansenismus Német-alföld nagy részét tőle elragadá, — az ő bullái a' pápai birtokon kívül a' fejedelmek helybehagyása nélkül semmit sem értek, — az idegen országokból adók, minthogy az országok még csak concordatumok által voltak Rómával egybeköttesben, mind inkább kevesedve folytak be, — 's azon derék férfiak, kik a' szent székét a' 18ik században ékesíték — p. o. a' tudós Lambertini (XIV Benedek) 1740 — 1758 's a' felvilágosodott Gauganelli (XIV Kelemen) 1769—74 eldőd-jeik hibájikért lakoltak, 's kénytelenek voltak azon tiszteletet, mellyet ezek daczczal szerzetek, békétürés, engedelkenység és személyes érdemeik által feltartani. Még rosszabbul ment dolgok az ő követő-jüknek VI Piusnak 1775—1799 és VII Piusnak 1800 óta. Az első tanúja volt a' francia anyaszentegyházat tőle elszakító revolutiónak, melly ötét egyszersmind tartományitól is megfosztá. A' másodiknak mind személyes bátorságát, mind megkissebbített egyházi birtokát az 1801ben Bonapartéval kötött kétértelmű concordatum 's maga megalázása által kellett megvásárolnia, hogy 1809ben mind a' kettőt ismét elveszítse. Soha se volt a' pápa papi méltósága nagyobb veszélyben, mint ezen szerencsétlenség következési által, — 's bár Pius ab-ból 1814 két eretnek (az angol és porosz) 's egy schismaticus (az orosz fejedelem) coalitiojának köszönheti, még is ujra bevitte az eretnek-nyomozást és Jesuiták 's más szerzetesek rendjeit és olly ki-vánatokat 's okfóket ujitott meg, mellyek szabaditójának ideájival 's határozatival általjában ellenkezésben vannak. Sz. E.

PÁPA BIRTOKA, egyházi státus, vagy birodalom, Olaszországban. Ezen státusnak lételt azon Pipintől, a' Franciaák királyától, 754 II István római püspöknek ajándékozottatott birtokok adtak, mellyeket a' Longobardok az Exarchatusból (l. e.) elfoglaltak, hanem Pipin, kit a' megszorult II István segítségül hívott, visszavett 's a' püspöknek adott. Nagy Károly 774 megújította az ajándékozást, mellyért III Leotól 800 római császári méltóságot kapott. Azonközben a' kegyes Lajostól, I Ottótól 's II Henriktől lévő felette kétséges, 's a' 12 száz. végén Cenciotól, a' pápa kamarásától,

lemásoltatott oklevelek, mellyeknek oklevéli igazságát a pápa titkos kamarása Marino Marini (Rom. 1822) történelmi belső bizonytalanságok ellenére is ismét igyekezett megmutogatni, csupán azon ingadozó alapok, mellyeken épülnek Pipinnek és Nagy Károlynak ajándékozásai, az az, a római udvar világi uraságának jussai vagy a Sz. Péter öröksége (*Patrimonium S. Petri*). — A pápák, helyes következtésű politikájuknál fogva az Alsóolaszországba beütő Normannoknak kedvezvén, ezekben hatalmoknak igen erős védőre találtak. A pápai hatalom legmagasabb pontjára VII Gergely alatt jutott el 1075. A kereszties hadak (1096 oltá) nyomosan segítettek, főképpen kezdetekben, a római szék nézeteit 's feltételeit. Mathilde (I. e.) grófné öröksége igen nevelte a pápák hatalmát, kik ezt a német császárok több izbéli fegyverre kelései 's jussaiknak nyomos vitatása ellenére is megtartották kezeik közt. A pápai, szék az által szabaddította meg magát a hohensaufeni házból lévő veszedelmes szomszédjától (mivel akkor a Hohenstaufenek ültek Alsóország királyi székében), hogy 1265 az Anjou familiát hívta meg Nápoly koronájának elfogadására. Végre a pápák uralkodásra vágyása, párosodván rendetlen életekkel, béketeleenséget szült a Rómaiakban 's a pápák kénytelenítették 1305 — 76 Avignont (Franciaország városa) tenni lakhelyekké, mellyet VI Kelemen vett meg 1348 Johannától, Nápoly királynéjától és provinci grófnétól. A pápák Rómából lett eltávozása, nagy szakadást huzott maga után; mert a francia király befolyása alatt lévő pápák ritkán, vagy soha se nyervén meg a Rómaiak és Németek megegyezését, ebből a lett, hogy több ellenpápa választottak egyszerre, kiknek egymással való ellenségeskedéséi mind az anyaszentegyház, mind a státus javát veszedelmezítették. A pápáknak Olaszországba lett visszatérése, jollehet a német egyházi zsinatok nyomosan ellenmondottak is, igen kedvező volt a pápai birtokok nagyobbodásának. II Julius 1513 Bolognával 's 1532 Anconával nagyobbította azt. A Venecziáknak le kellett mondaniok Ravennáról; Ferrara 1598 elszakasztott a modenai örökségtől 's Urbinot, utolsó hercege, a roverei házból lévő Ferencz Mária, 1626 a római udvarnak hagyta utolsó rendelkezésében. Azonközben a pápák világi 's lelki befolyásoknak nagy részét elvesztették, a minek sarkalatos oka a reformátio volt (1517). Ismét helyre állította ugyan V Sixtusnak bölcs kormányza a 16 száz. vége felé a belső rendet; hanem az utána következett pápák pazérlása 's familiájok gazdagítása (*nepotismus*) njonnan megzavarták azt. XIV Kelemen kénytelenített 1773 a Jésuiták rendjét eltörölni. Az újabb időben (1783) felszabadította magát Nápoly a pápai szék eránt való feudális kötelezetéseitől, 's VI Piusnak 1782 Bécsbe való útazása se tarthatta vissza II József császárt azon nagy változtatásoktól, mellyeket ez a nagy fejedelem az egyházi dolgokban tett. A Francziák fegyvereinek Olaszországban szerencsés előmenetele által kényszerített a pápa a torentinói békekötésben, 13 Febr. 1797, Avignont Franciaországnak, Romagnát, Bolognát, Ferrarát pedig a cisalpin köztársaságnak engedni. Rómában 28 Dec. 1797 a Francziák ellen zendülés ütven ki, ennek az a következtése lett, hogy 10 Febr. 1798 Róma megvétetett 's az egyházi státus római köztársaságnak hirdettetett ki. VI Pius Franciaországban holt meg. Az orosz 's austriai seregek olaszországi győzedelmei segítettek VII Piusnak pápává választatását 14 Mart. 1800, a ki az austriai fegyverek védelme alatt birtokába is vette Rómát. Azon concordátumnál fogva, mellyet VII Pius 1801 a francia köztársaság első konzulával kötött, a pápai szék ismét nagy részét elvesztette még kezében lévő világi hatalmának. E' még nem volt elég; 1807 azt kívánta a francia országlás a szent atyától, hogy a Code Napoleont vigye be, 's Angol-

országnak hadat izenjen. A' pápa vonogatta magát. Erre 3. April. a' Francziák hadat izentek, a' római udvarnak 's az anconai, urbinói, maceratai és camerinói tartományok az olasz királysághoz kapcsolattak. A' pápa kezében csak az Apennineken túl lévő egyházi státus maradt. (L. VII Piusnak *Napoleonnal való levelezéseit*, *Staudlin kirchenhistorisches archivjában*, 1 kötet. 1815). 2 Febr. 1808 egy 8000 főből álló francia sereg ütött be Rómába; az egyházi státus maradványa Franciaországhoz kapcsolattott 's a' pápának, kinél az egyházi hatalom továbbra is meghagyatott, 2 millióm frank eszt. fizetés rendeltetett. Egy 17 Maj. 1809 közt végzés végre egészen semmivé tette az egyházi státust. A' pápának Franciaországban kellett lakhelyet választani, 's maradni, míg az 1814-ki történetek útát nem nyitottak arra, hogy az egyházi státust 24 Maj. ismét birtokába vegye. (L. VII PIUST). Azolta VII Pius, XII Leo (27 Sept.-tól 1823 10 Febr.-ig 1829) 's az ezt követő VIII Pius, iparkodtak a' pápai tekintetet mind kin, mind ben ismét visszaszerezni 's megerősíteni; de mind e' mellett is kemény rendelkezéseket kellett még 1829 is a' carbonarismus ellen tenniük. 1831 az Európában harapodó nyughatatlan lélektől az Olaszok is elesébbítatván, felzendültek a' pápa ellen. A' zendülés fő helye Bologna volt, 's utóbb magában Rómában is jelengettek magokat mozgások. Austria a' esendességet helyreállítani akarván, beleavatkozott az olaszországi dolgokba, a' miért, az az, a' közbe-nem-szollás principiumának megsértéséért, a' Francziák Olaszországba eveztek 's az anconai erős várat, letétetvén a' pápa katonáival fegyvereiket, megvették. A' esendességet mindazáltal az Olaszok nyakán lévő austriai seregek visszaállították.

Az egyházi státus (*Stato della Chiesa*) 811 nsz. mf. 2,480,000 lak. 90 vár. 206 mezővár. 's 3863 fal. Olaszország közepén fekszik Lombardia, Toscana, Nápoly 's a' toscanai és adriai tengerek közt. E. nyug-tól d. kelet-nek az Apenninektől (Somma 6800, Velino 7872 l. magas) hasítottak keresztül. A' Pon kívül, melly éjszaki határát mo. sa 's ágaival a' commachioi posványokat formálja, csak parti folyói vannak az egyházi státusnak. Legnagyobb ezek közt a' Perugiától kezdve hajózható Tiberis (l. e.). A' pontini posványokat l. ezen cz. alatt. — A' pápa (1831 2. Febr. olta XVI Gergely) határtalan hatalommal uralkodik. Jövedelme 12 mil. a' státus adósága 200 mil. ra tétetik. Hadi ereje 9000 főből áll. A' ferrarai és commachioi fellegrárokban az austriai császárnak van jussa őrsereget tartani. A' belső bátorság még most sinez helyre állítatva. 1816 olta az egyházi státus, a' római, tivollai és subiacoi kerületeken kívül, mellyeknek közbevetetlenül a' pápa alatt lévén, tulajdon polgári igazgattatások van, 17 delegatoria osztatik, mellyek, ha a' kormány feje cardinalis, legatioknak nevezetnek. A' Protestánsok, Görögök és 'Sidók megszenvedtetnek. A' szerzetesek és Jésuiták ismét visszaállítottak. — Földje termékeny, de nem miveltetik kívánt következzéssel. Megeretem az ugyan minden nemű gabonát, jóféle gyümölcsöt, narancsot, citromot, figét, egyiptomi szilvát 's a' t. sok olajat, jó bort ad, eperfái, erdőkkel diszló hegyei, szép márványa vannak, 's több helyeken ásványok nyomai is mutogatják magokat; de mind ezen hasznokkal nem élnek úgy, mint kellene, az egyházi státus lakosai. A' szorosan vett bányászság nem is esmeretes előttük; földmivelés csak kevés tájékokon üzetetik szorgalmatosan; a' barom- 's juhtartásra mindazáltal több gondjok van. Fábrikái csaknem csupán Rómában, Bolognában, Anconában vannak. Őt kikötőibe, u. m. a' római-ba, civita vecchiaiba, ancioiba, terracinaiba és anconaiba, 1824-ben 3630 (ezek közt 1052 pápa státusabeli 's 2267 Olaszország többi részeiből való) hajó evezett be. Híres és népes a' sinigagliai vásár l.

Neigebaur „*Handbuch für Reisende in Italien*“ (Leipzig 1826).
Daunou „*Sur la puissance temporelle des Papes*“ (Paris 1828).

L—ú.

PAPAGÁJ (*Psittacus*) madár-nem, könnyű orrnakhoz tartozó, ezen esmertető jegyekkel: felső orrkávaja horgas, viaszhartyás, nyelve husos épszerű, lábai kuszók. A papagájoknak majdnem egy hazájok van a majmokkal, tehát csak a meleg tartományokban honolnak. Némelyek bizonyos vidékre, szigetre látszanak lekötte lenni, úgy hogy fajok a közel szigeteken sem tanyáz. Nagyságok igen különböző; némely faj a tyukkal vetekedik nagyságban, más a verébnél nem nagyobb. Minden faj vig, csacsogó, játékos; az emberi hangokat utánozza, és pedig húsos nyelvtől segítettve jobban mindegyik más madárnál. A fogásban is ügyesek, lábaikat kézgyanánt használják 's kivált megszéledítve mind azt megeszik, a mit az ember. Méreg nekik a petrezselyem zöldje és magva, valamint a keserű mondola. Ezen 141 fajjal bíró nemből Földi 6 esmeretesb és kellemetes fajt iral, mint 1) a Makaó P. melly hosszú farku, veres, evezői felül kékek, alól fakók, pofája csupasz, ránczos; gyönyörű nagy madár déli Amerikának sűrű erdőiben. 2) Nyakravalós P. (Alexandri), hosszú farku, zöld, nyakravalója és melle veres, torka fekete; Keletindióban honol. 3) Búbos v. Kakadu P. rövid farku, feje, bubját lehajthatja, lakik Molucca körül. 4) Hamuszín, Amazon és Törpe P. melly utolsó egy pintynél nem nagyobb.

—j— a.

PAPENBURG, lápgyarmat és csatorna az Emsnél, a hanoveri királyságban, a hajdani kölni választóságának éjszaki megyéjében Münsterben és pedig az alsó megyében, melly a meppeni, vechtei és kloppenburgi tisztségeket (kerületeket) foglalta magában. Ezen sok pataktól öntözött lap- és homokföld minden szomszéd tartományokétól különbözik. Szász és frisiai eredetű szorgalmatos lakosi harisnyanőtessel, tőrűfűzéssel 's kereskedéssel és melhészeggel a földet adózóikká tették. A pusztá Huimlingtől éjsz. esik. Papenburg igen nevezetes hely. 30—40 eszt. előtt még éppen esmeretlen volt a földleírásban. Egy mástól mf. hosszú 's az Emsbe menő csatorna, mellyel több mások vannak öszveköttetésben, a gyarmat munkásságának fő kútfeje. Papenburg mvárosának 2 kath. temploma, 400 ház. 's 3700 lak. van, kik 19 hajóépítő műhelyben (ezekben eszt. 60 hajó építették), több vitorla-vászonszövést 's a t. foglalatoskodnak. A háború alatt több száz német hajó evezett papenburgi vitorlával, a honnan néha minden hajósok Frieslandtól a Weser torkolatjáig papenburgi hajósoknak nevezetnek. Papenburgnak 1817 100 tulajdon hajója (80—90 tonnás) volt. A mire a kevéssel megelégedő Meppeninek szüksége van, gabonát, gyümölcsöt, építésre szükséges fát, sót, bort 's a t. nagyobbára a munkás papenburgi hajósok viszi be az emsi tartományba. A meppeni püspöki megyével Papenburg 1802 az arembergi (l. e.) hercegi házá 's 1810 Franciaországé lett. Meppennek mediatizáltatása olt, 1815, ez a hely az aschendorfi tartományi törvényszékhez (Hanovernek meppeni kerületében) tartozik.

L—ú.

PAPHOS. Cyprusban két ilyen nevű város volt: Ópaphos, a nyug. parttól 10 stadiumnyira, egy halmos Ujpaphos a tenger partján. Az első város Venusnak (a ki innen Paphiának, Cypriának neveztetett) ottani különös tiszteltetéséért, a régi világban, igen híres hely volt; azt írják, hogy itt lépett ki Venus a tengerből szárazra. Itt állott Venusnak régi képe, melly csak egy fejér 's felyül hegyesen felnyúló kő volt, 's itt állott a szigetnek legrégibb temploma, mellyben Venusnak (Astarte, Aphrodite) vértlen áldozatok, tömjén és virágkoszorúk nyujtattak 's melly legnagyobb kincsekkel

birt. Mind Venusnak említett képe, mind más tudósítások azt látszanak bizonyítani, hogy Venus itt hajdani phoeniciai-syriai módon tiszteltetett. (L. Lenz „*Die Göttin von Paphos aus alten Bildwerken*“, Götha 1808, és „*Der Tempel der Göttin zu Paphos*“, D. Müntertól, kép. Kopenh. 1824). — Ujjaphos mint kereskedő város és tengeri kikötő volt híres; földindulások miatt sokat szenvedett 's Augustus alatt csaknem összeomlott. Itt hirdette Pál apostol Sergius római tisztartónak az evangéliomot. Helyén most Baffo nevű városca áll.

L — ú.

PAPIN (Dienes) a' 17 század közepe táján szül. Bloisban Huygens tanítványa, Kalvinista lévén, a' nantési edictum eltöröltetését követett vallásbeli üldözés miatt, elhagyta Franciaországot marburgi professor lett, hol meg is halt 1710. Több hasznos machinákat talált fel, mellyek a' „*Novelles de la republique des lettres par Bayle*“ -ben (1685 — 87) vannak leírva. Legfontosabbak azok közt egy machina a' viz felszivatására, 's a' digestor vagy róla papini (vagy papiniani) edénynek neveztetett fazék. E' henger formájú, réz, czinezett edény, melly fedele által, széle körül bepépeztetvén, erős vas srófnál fogva igen szorosan bezáródhatik, úgy, hogy a' vizet benne nagy mértékig felforraltai lehet, a' nélkül, hogy a' gőz kirepülhetne belőle. Az ezen machinában forró vízben olly testek, mellyek a' közönséges forrást nem is érzik, mint csontok, elefánt-csontok 's a' t. kevés minutum alatt kocsonyává vagy péppé főnek össze, 's azáltal erős leves is készül. Ezen hasznos machinák az újabb időben tökéletesítették. (Vö. Gőzfőzés). Azután P. az ő „*Recueil de diverses pièces touchant quelques nouvelles machines*“ -ében (Kassel 1695) már a' leipzig „*Actis Erudit.*“ -ben 1688 és 1690 között ideáját fejtette ki, melly szerint a' bélyegek emelkedését és esését hideg vízzel eszközölni lehet, a' min alapul a' gőzmachina.

PAPINIANUS (Aemilius) idejébéli legnagyobb törvénytudó, K. u. 140 eszt. Antoninus Pius alatt; Beneventból Olaszországban vagy Syriából veszi származását. A' görög és római litteraturát kedvelte, mint a' philosophiát és törvényt. Széles tudománya és rettenthetetlen igazság-szeretete csak hamar nagy tekintetet és hatalmas befolyást szereztek neki, az elsőb státus hivatalokat viselte 's végre praefectus praetorio lett. Severus császár halálakor fivait, Caracallát és Gétát, neki ajánlotta. P. mindent elkövetett, hogy a' két testvér közt az egyességet fentarthassa. De előterjesztései Caracallának olly súlyosak lettek, hogy őtet hivatalából kitenné, bár külsőképpen mint barátjával 's méghittjével bánt is. Midőn Caracalla testvérét megölette, Papinianust kénszerítette, hogy e' cselekedetét igazolná, de azt a' feleletet kapta tőle: sokkal könnyebb testvér-gyilkosságot elkövetni, mint azt menteni, és második gyilkosság lenne, az ártatlannak emlékezetét így hemocskolni. — Caracalla belső bosszuságát eltitkolta: de midőn későbbben, hihető a' gyalázatos Caracalla ingerléséből, a' praetorianusok Papinianus' fejét kívánták, dühöknek engedett és kivégeztette őtet K. u. 212 eszt. — P. több munkát írt és sok jeles tanítványokat formált. Törvényes tekintete olly nagy lett, hogy III Valentinianus olly esetekben, midőn valami dolog megítélésében a' bírák véleménye különböző volna, P. mondana végső ítéletet egyedül. Otto Everardus róla minden jelest, a' mi a' pandektákban foglaltatik és életét is leírta. (Bremen 1743).

PAPIROS, plánta-materiákból vékony levél formákra készített massa, mellyet kiváltképen írásra és nyomtatásra használunk. Legrégibb esmeretes neme, az egyiptomi papiros, egyiptomi papiros plántából (cyperus papyrus) készült. Ez a' füvek közé tartozik, szára elváló levelekkel van körülvéve, tetején virágos ernyeje van. Plinius szerint a' Nilus vizénél, és Syracusanál álló vizek körül nő.

A' hozánk érkezett tudósítások szerint, a' papiros-plánta száraról a' bőrt, vagy hártját vékony szeletenként lehúzták, Nilus vizével megnedvesített táblára terítették, és ragadós tulajdonságú forró Nilus-vizel leöntötték. Egy ilyen hártjára másikat borítottak, öszvényonták, nap melegénél megszárasztották. A' feltalálás ideje bizonytalan. Későbbi időkben a' Rómaiak nagy szorgalmat fordítottak, papirosaik készítésére; voltak enyvezőik (Glutinatores), kalapácsosaik (Malleatores) 's a' t. és több nemű papirost készítettek. Legtöbb papiros Alexandriában készült, melly város ezáltal nagyon meggazdagodott. Az 5 száz. a' nagy váromk miatt nagyon megdrágult. A' 8 száz. a' pamutpapirostól szorítottattó ki. Olaszországban még is a' 11 századig megmaradt. A' Mexicoiak is hasonló módon készítettek papirosaikat a' Spanyolok hódítása előtt. Az Agave leveleiből minden nedvességet kinyomtak, úgy hogy csak annak száraz szálai maradnának meg; ezen száraz szöveteket egymásra rakták, bizonyos föld nemű sárral bevonták, melly az egésznek grösséget és elasticitást adott. Az egyiptomi papiroson kívül volt még más papiros is, t. i. mellyet a' fának hársos héjából készítettek; de e' megrevénysége és töredékenysége miatt nem volt olly közönséges. Ezen kívül irtak a' 11 és 12 századokban hártjakra (membranakra). Az Arabok 704 a' pamutpapirost Buchariában esmerték meg, 's azután magok is kezdtek készíteni és e' mesterséget a' 11 száz. Spanyolországba bevitték. Itt, hol már a' vízi malmokat esmerték, állottak fel az első papiros malmok, mellyek későbbben (1300) Olasz-, Francia- és Németországokba is átmentek és már pamut rongy-darabokból kezdtek a' papiros-készítést üzni. Ezen pamutból készült papirosok, *charta serica*, *cottonica*, *gospina*, *xylina*, *damascena* és *Parcamena graeca* nevek alatt voltak esmeretesek. A' vászon-papirostól kisebb öszvetartósága és nagyobb töredékenysége által különbözik. De a' 12 száz. több spanyol papiros-maradvány tekintete szerint itélvén, úgy látszik, hogy már akkor próbálták a' pamutot vászon rongyokkal keverni, a' mi későbbben a' vászon-papiros készítése feltalálására utat nyitott. Tulajdonképeni vászon-papiros 1318 eszt. előtt nehezen volt, de ezen esztendőről a' kaufbeurni korház levéltára vászon-papirosra irt oklevelet mutathat, mint magában a' város levéltarában is több 1324, 1326, 1331 eszt.-ről szóló régi oklevél van, mellyre nézve e' papiros-nemnek első készítése hihetőleg Németországban történt. Spanyol- és Olaszországok levél- és könyvtáraiban 1367 előtt vászonpapiroson semmi írományt se találhatni. A' találmány nem Chinából származik, mert a' Chinaiak papirosokat még most is töretlen kenderből, bambusz- vagy eperfa-héjből készítenek. A' vászon papiros erőségéért, és használhatóságáért legjobbnak tartatik. A' papiros készítő első gondja a' rongy kiválasztása, mert csak vászonból lesz jó papiros. Minden pamut-, gyapju-, selyem-félét külön kell szedni, mellyek csak alsóbb rendű papiros készítésre használhatatnak pótléku. A' vászon-rongyokat a' papiros készítő másodsor is külön-válogatja, finomsága, jósága, színe szerint, és portól, fácskaktól, homoktól, föld-részeketől, kirázás, porzás, mosás és más erre szolgáló készülétek által kitisztítja. Az így kitisztított rongy-darabok szét daraboltatnak, vagy valamelly machina által, melly rongy-vágó machinának neveztetik, széttépetik, és vagy edényben széttöretik, vagy a' Holländerben (l. alább) megőröltetik. Az edény, zuzó-malom, kalapács-malom, több fa- vagy kö-tekenőkből áll, mellyeknek feneke vas pléhekkal van kirakva; ezekben a' rongyok folyvást folyó tiszta vízbe áztattatnak 's zuzó kölyük által nagy darabokra szétzuzatnak. A' tisztátalan víz az alól lévő rósta lyukain lefoly. Nehány óra mulva a' rongyok félig meddig kifoszlottak, mellyek azután bizonyos négyszegű ráma által rakásra szedetnek,

ezen állapotjokban több hétig állanak 's önkényes felmelegedések által forrásba jönnek, a' mi a' vászonnak festő anyagját megemésztí, és eczetsavannyá változtatja. Az illyes tökéletesebbitett materia ismét leginkább Holländerbe vagy edénybe is, finomító tekenőkbe rakatik; és tökéletes materia vá zuzatik. — Ezen Holländer, hollandi találmány, nemzeti nyelven Roerback nevet visel 's nehéz tölgyfa henger, mellyet a' fogkerekek szaporán hajt; vízerányosan (vizzingesen) fekszik és körös-körül mintegy 30 érczpántokkal van kirakva hosszában, melly a' felig elkészült materiát az alatta lévő rovátkos réz pléhen tökéletességig zuzza. A' machina bezárt kádban van, hogy a' sebes forgás által semmi el ne szóródjék. A' bele folyó víz köteleességét végezvén, alólról ismét kifoly. A' hollandi malmokon mind a' két rendbeli materia ezzel öröltetik szét, miáltal az idő harmadrésze, nagy hely, mellyet a' nagy tekenő foglal el, megkiméltetik és a' készítmény tisztább lesz. Némellykor még a' tökéletes materiát is munkába veszik nagy habtekenőkben. Most fa puttonba teszik és vízzel elegyítik 's keverik és a' puttonban lévő réz kemence által melegítettik, 's keverés által egyforma állapotban tartatik. Ebből a' pépből a' merő legény, erre rendelt edényével, annyit merit ki, mennyit a' készítenő papiros mineműségéhez képpent egy ivre eleendőnek tart, a' vizet leeresztí és a' pépet rázás 's a' f. által egyformán önti formára. Ez a' körülálláshoz képest széles vagy keskenyebb fa rámba esinált drót rostély, melly valamivel nagyobb a' készítenő ivnél, mellyre egy másik üres, éppen az árkus nagyságával egyező ráma nyomatik a' merítés alatt. Merítés után a' legény a' rámat leveszi, és a' formát egy rézsutos écszkán segédjéhez taszítja, ki az ivet egy koczos lapra borítja ki, az üres formát visszanyújtja, és folytatja a' papirost és koczozt egymásra halmozni. Az illyen rakásokból a' vizet kinyomják. Az iv a' kocztól külön szedetik, és még egyszer maga a' papiros sajtó alá vétetik, 's a' finom papiros több ízben is, mert ebben áll jósa. — Ezt követi a' szárítás, legjobb nádszálakan, levegő-huzás nélkül; szárítás után enyvezés jó. Több ivnek timsós enyves lébe mártásából áll az enyvezés, melly levezt réz tában tartanak. Az enyvezett papiros újra megszárittatik, az öszveragadt ivék külön rakatnak, a' hibásak kiszedetnek; 's a' kész jó koncokban (író papiros 24, nyomtató 25 ívjével) rakatik. Ezt egy nagy széles sajtóba öszvenyomják, megsimitják, öszvecsinálják, 20 konczonként (rizmáknént), mellyek ismét megnyomatnak és 10 rizmáknént — bálókba csinálva — áruba bocsátják. Didot 1801 kitalálta, miképpen kelljen papirost akármelly tetszős, hosszú, széles és erős formában készíteni, a' nélkül, hogy egyenként kellene ivenként meritgetni; ezt a' találmányt egy Angol tökéletesítette, 's most Berlinbe bevitetett. Egy illyen papiros-fabrikát, melly actiákra állott fel, Corty József igazgat. Író-, rajzó-, czukor-papiros olly masszából készül, mellyeknek források nem ment rothadásig. Ez a' papiros tömött, kemény és rugó erejű. Nyomatni, rézvel metszeni, 's kártyának való papiros rothadt pépből készül. Tarka papiros vagy színes rongyokból, vagy festett masszából készül, vagy szárítás után festetik, 's nyomatik; ide tartoznak a' török (hihetőképpen német találmány) márványos papiros, és több e'félék. A' fejer papiros nagyságánál fogva király-papirosra, melly legnagyobb, median-papirosra, közönséges, és gállér-papirosra, melly legkisebb, és levélírára van határozva, osztatik. Különböző rendeltetésénél fogva osztják a' papirost, író-, nyomtató-, vastag, és itató-papirosra. A' nyomtató-papiros enyvezetlen, nagyon megrothadt papiros. Az itató enyvezetlen szürke. Az író-papiros ismét kóta-papiros (melly vastag), továbbá finom, alább és legalábbvaló írópapiros; hozá tartozik a' cancellaria- és concept-papiros, melly az író

papirosok alábbvaló neme. Az aranyos és ezüstös papiros egyik oldalán érc levelkével borítatik. A' maroquin-papiros veres bőr színű. Kőpapiros föld vagy vas keverékkel készült éghetetlen papiros. A' Grand Colombier d' Ammonay földabrosznak való papiros nevét az ammonayi (az ardéchei dep.) fabrikától kapta. Velinapapiros, szivós, egyforma masszából készül, különben svájci, angol és francia papirosnak is mondatik; a' közönséges papirostól abban különbözik, hogy egészen sima, és nem drótrostélyos formában készítették, melyre nézve semmi karikák nincsenek benne, és a' finom író-papiroshoz vagy a' szüzek pergamentjéhez (francz. velinhez) hasonló. Némellyek ennek feltalálását Didot francia könyvnyomtatónak tulajdonítják (1782); mások a' levegő-hajó feltalálójának Mongólfiernek (1785). A' rongyokon kívül még sok plánta-matériák is alkalmasok papiros-készítésre. Dr. Schäffer regensburgi superintendens 1765 eszt. tett próbáinál fogva meg esmertette, hogy papirosok a' nyárfa gyapatjából, darázs-fészkekből, gyalu-forgácsokból, fa darabokból, mohból, fűskéből, nád-szárból, és diófa-levelekből is készíthetnek. Senger annak zöld nyálkahinárt, confervát, Loschge gyapjas rongyú csert ajánl pakoló papirosnak. A' Chinaiak bambuszt, eperfa-kérget, selymet, a' Japaniak papirosfahéjat, Morus papyriférát, használnak annak, melyet riskása-enyvel készítenek. A' vékony rostos asbest éghetetlen papirost ad. Sok ideig Franciaország és Genua adtak jó papirost az Európaiaknak; később Holland kerítette azt kezére, természetes akadályai (rongya és jó vize nem lévén) mellett is és mai napig is megtartja elsőségét, kivéven az angol velint, mely rajzolásra az övéinél jobb. A' németországi papiros általánosan alábbvaló a' külső országiaknál. A' papier machéból, öszvezuzott papiros masszából, készítenek némelly szép izlésű apróságokat is, mint szelenczeket, almáriomcskákat, 's a' t. A' kereskedők a' váltó-leveleket is papirosnak mondják.

PAPIROSPÉNZ, ha egy darab papirosnak hasonló érték, hasonló folyamat, 's hasonló erő adatik, mint milyen a' vert pénznek van, ugy ebből papirospéNZ lesz. De ez csak úgy eshetik, ha a' papiroson egy felirat arról biztosít, hogy tulajdonosának a' rajta kített somma mindenütt ércz, vagy vert pénzzel vonogatás nélkül kifizetetik, vagy a' papiros a' kongó pénzzel egyenlő értékben elfogadtatik. De az illy biztosításnak olly hatalomtól, vagy felsőségtől kell eredni, mely teljes bizodalommal bír, 's adott szavának sértetlenül, minden pillanatban, és hiány nélkül betöltésére mind akarátja, mind módja van. Más papirosokban is lehet hasonló biztosítás, millenyek a' kötelező, váltó, záloglevelek, bankrészevények, 's t. ef. de ezeknek nincs pénz-charakterök, az az: ezek nem közönséges csere-eszközök, értéköket nem mingyárt, nem minden perczen kaphatják-meg, nincsenek közforgásra, 's kereskedeésre rendelve; értékke tételök meghatározott időtől, gyakran olly környüállásoktól függ, melyek elköltésüket megszorítják, vagy megnehezítik. — Azou hatóságok, melyek a' fenebbi feltételek mellett papiros-pénzt adhatnak-ki, lehetnek 1) magányos személyek (*privat papiergeld*), kik naponként vagy hetenként sokat fizetnek-ki; de sokat is vesznek-be, mint p. o. a' gyárbirtokosok, kik egyszersmind élénk kereskedést üznek. Ezek munkásaikat, 's mind azokat, kik velök a' városban, vagy a' környékben kereskedésben állanak, saját hitelökre papirospénzzel fizethetik-ki, ha iróheltjokban olly rendszabás van, hogy az illy papirospénzt mindenki tüstént kongó pénzre válthassa, vagy a' tulajdonosnak árukért 's a' t. vissza adhassa. Mennyire már a' kiadónak hitele 's kereskedése kiterjed, annyira papirospénze is forgásban marad, sőt némelly könnyebbségek okaért még a' kongó pénznel is fölebb becsültetik; neki pedig azon haszna van mel-

lette, hogy mennyi papirospénzt kiadott, annyival kevesebb, 's általában csak annyi kész pénzt kell tartania, mennyi az itt ott kívántatható felváltásra elégséges. 2) Társaságok, melyek bel- és külföldön kiterjesztett kereskedést űznek, p. o. a' Bankok (Bankoták l. e.) Ezek a' papirospénz hitele alapfeltételei mellett annak még nagyobb kiterjedést adhatnak, 's mennél tökéletesb és közönségesb hitelök van, annál nevezeteseb summákban adhatják azt ki. Mivel pedig a' papirospénz hordozhatóbb, 's vele nagy fizetések hamarabb és könnyebben mennek, azért a' bankoták 's t. ef. közönségesen sokáig forognak, míg felváltás végett beadtának, 's a' társaságnak hasonló és arányos nyereséget hajtának, mint az egyes embernek. 3) Az Ország, v. Kormány. Az eddig mondottak a' kormány papirospénzére is alkalmazhatók, de sokkal nagyobb idomzatban. A' kormány hitele közönségesebb, jövedelmei tetemesebbek; a' a' kormány parancsolhatja pénztárainak, hogy papirosait kész pénz helyett fogadják, és sokkal több módok állanak hatalmában a' papirospénznek élénk forgásban tartására, úgy hogy sokszor még váltásbért is (agio) fizetnek tőle. — Minthogy a' papirospénz, szerét tekintve semmit sem ér, 's becsét csak az általa ábrázolt massától veszi, így soha sem érhet többet, mint a' mennyit ezen ábrázolt massa mennyisége tesz. Ha tehát akarnok tudni, mit ér egy papiros tallér, papiros rubel, egy font sterlingnota? azt kell kitudni, mennyit nyom ezüstben vagy aranyban egy igazi vert tallér, rubel, vagy ft. sterling, 's e' nehézségből minden pillanatban mennyit lehet kapni a' kérdéses papirosért — Valamint mára a' papirospénz hasznai a' kiadó hitelén alapulnak, ezzel nőnek vagy esökkennek, de egyszersmind azon környülményen is, hogy a' papirospénzért mindig éppen annyi kész pénz váltathassék-be, mennyi a' papirosan névszerint áll; úgy annak kárai is e' feltételek be nem töltésétől függenek; 's valóban ezek igen nagyok lehetnek, 's magok után a' legszomorubb következményeket huzhatják. Ha p. o. a' kormány, papirospénzét névszerinti értékén alól esni enged, akkor legelőbb azok vesztenek, kik azt teljes értékökben kapták, 's többé úgy el nem költhetik; ilyenkor közönségesen a' papirospénz becsé mindenik kézben lejjebb száll. Még nagyobb a' zavar, ha, mint a' magára hagyott papirosnál mindenkor megeskik, annak becsé ingadoz, majd emelkedik, majd esik. Ilyenkor a' nemzet értéke mintegy a' történetre 's szerencsejátékra hagyatik, 's ki ma egy somma papirospénzt kapott, egy éjszaka, tette nélkül, sok kamattal gazdagabb vagy szegényebb lehet, a' szerint, mint a' környülmények a' papirospénz hitelét emelték vagy szállították. Vagyonáról többé senki sem bizonyos, az hirtelen felére vagy kevesebbre is apadhat; 's minden nyereség csak mások kárával lehetséges, e' kárt pedig egy kormány sem pótolhatja-ki, mert mennyiségét igazán kitanulni soha sem lehet. Milly bizonytalan illy esetben minden vállalat, minden számolás, 's mennyire visszahat ez az ország minden egyes lakosára? magából foly. Legtöbb esetben az ingó papirospénz okozta veszteség vagy nyereség egymáson úgy keresztül kosul gázol, hogy azt többé emberi okosság kifürkészni nem képes, sőt maga az uralkodás sem tudja kiszámolni, mennyit nyert vagy veszített annak kiadásával? P. o. első évben forgásba tett 100 milliót; az első áltvevők szinte azon értékben adják-ki, melyben kapták; talán a' második, harmadik, 's a' t. is, de a' tizedik már $\frac{1}{2}$ pctet vesz, a' tizenegyedik ismét megnyeri, mert a' folyamat ez alatt nőtt. Most tegyük fel, hogy illy utakon a' papirospénz, mielőtt az ország kincstárába vissza térne, 5 pctet vesztett. Minthogy a' kormány ezt névszerinti értékében elfogadni köteles, de többé abban, néhány fizetéseket talán kivéve, ki nem adhatja, így már 5 pct. vesztett, 's azok, kikre azt mint egész értékűeket tolja, (a'

fizettek) a veszteséget szinte viselni kénytelenek. A portéka v. eleségszállítók, és egyezkedők, kik a papirospénz becsére figyelemmel lehetnek, semmit sem vesztenek mellette, hanem portékájuk árát a papirospénz folyamatjához szabják. Ha így huzamosabb ideig a papirospénz értéke folyvást csökken, akkor a veszteség úgy eloszlik, hogy többé egyesek kárát meghatározni lehetetlen. Csak annyi bizonyos, hogy a közönség azon egész mennyiséget, mellyel a papirospénz becsé leszállott, elvesztette; 's hogy ez illy formán az egyesek megfosztása; de mit több esetekben magok azok sem vesznek észre, kik szenvedik; 's ez az oka, hogy a népek olly békével türik. — E' szerint a papirospénz káros következései fontosabbaknak tetszenek, mint hasznai; de még sem lehet tagadni, hogy ez a kormánynak valódi hasznot tesz azzal, hogy más czélokra nevezetes készpénz sommákat kap. Csak szükség és háboru idején, hol a papirospénz mindenkor esik, nem lehet azt nyereséggel használni, mert ekkor a kormánynak nincsenek hatalmában az ennek fentartására vezető eszközök, sőt maga az ellenség is, ha az országban van, minden kész pénznek kezére kerítéséhez alkalmat nyerhet. A' példák, mellyek szerint az uralkodások, hasonló kétes időpontokban még is papirospénzzel akarának magokon segíteni, az illy munkálatoknak szomorú kimenetelét bizonyítják. — Emlékezzünk Franciaország assignataira. — Schlötzer szerint a Mongolok találák-fel a papirospénzt a 13 száz. Klaprot pedig azt állítja, hogy először Chinában jöttek szokásba Kr. u. 807 's ettől 1455-ig külön formájú pénzcédulák (máskép röpülő pénzek) forgottak.

J.
 P A P O K születés vagy választás által a vallás fentartására 's gondviselésére hivatott személyek, kik az istenit képezve ábrázolják, 's az isteni tiszteletet igazgatják. Minden, mi nagy és méltóságos, mi tiszteletet 's engedelmisséget parancsol, mi az istenihez a' nép sokaságánál közelebb áll, a' papság ideájában egyesült Krisztus előtti időkbén a' pogányoknál; mert az ő világban minden háznép atyja király 's pap volt egyszersmind háznépe közt, 's midőn a' háznépek egyesültéből ország lett, a' királyi hatalom a' papi méltósággal sokaig párosulva maradt. (Vö. MELCHISEDEK) Ellenben az első elvált az utóbbított a' hajdan kor olly birodalmaiban, mellyek lételöket egyes vitézek, vagy hódító csordák szerencséjének 's erejének köszönték, 's a' fejedelmek hatalma és felsősége mellett majd választás és hivatal, majd öröklő származás útján egy olly elzárt papi kar képződék, mellynek egy fenebbi bölcsesség, 's az istenekkel titkos társalkodás, (honnan a' papokat mint varázslókat és orvosokat tisztelik) az elméket alája veté. (L. HÜLLMANN „STAATRECHT DES ALTERTHUMS“) Igy Asia némely tartományiban, szinte mint az Egyiptomiaknál, Görögöknél és Romaiaknál, a' papokat mint tanácsadókat, miután pedig a' régi istenek vallásából politikai szemvényvesztés lett, mint az uralkodásnak a' nép igazgatásában segítőjít szemléljük. Azonban eredeti foglalatosságuk abban állott, hogy az istenit az embereknek láthatóvá tegyék, (innen az ő magyarázataikból származtak a' legtöbb mythusok) 's a' nemzeti istentiszteletet áldozatok, imádságok, 's titkos tudomány által kifejezzék. E' magyarázások és tanítások azonban megszűntek a' papok foglalatosságai lenni, midőn a' költők, szónokok, és bölcsék a' vallást tanító tárgyakat magokéivá tevék, 's a' papoknak nem maradt egyéb, mint a' szent szokások fentartása. Ez álló pontra helyezé őket a' mosaismus is, melly noha kezökbe nagy hatalmat adott (Vö. FŐPAP) a' lelki hivatalt még is a' profétáknak tartotta fenn. Aaron maradékainál a' papi méltóság örökös lévén, a' mindennap előkerülő templomi szolgálat végre mechanismusra aljasodott, 's formájának szelleme eltűnt. Az első keresztényen községeknél tanítóji az isteni titkoknak ugyan magyará-

zójji, 's tanítványaiknak atyai baráti valának, de sem az isteni tisztelet pompájával hatni, sem a' lelkiesméreten uralkodni nem vágytak. Ezen tanítók némellyikét Presbytereknek (l. e.) öregeknek hívták; de ezeket akkori foglalatosságaik szerint, mostani értelemben papoknak nevezni nem lehet. Most a' papi nevezet csak azon egyházak férjfiaira illik, mellyek az istenit érzékileg látható jelképekbe 's képekbe öltöztetik. Ez értelemben nevezi a' kath. anyaszentegyház azon egyházi férjfiakat papoknak, kik misét szolgáltatnak. (L. ORDINATIO.) — A' Lama és Mohamed vallása is alapítottak papi őrszáglást a' Dalai-Lama és Khalifák személyében. (Vö. HIERARCHIA, PRÉDIKÁTOR).

PAPPENHEIM (Gottfried Heinrich gróf), a' harmincz esztendő háborúban császári vezér, szül. 1594, régi birodalom-grófi sváb nemzetségből, melly 600 eszt. tovább viselte a' birodalom örökös marsalli, 's a' birodalom erdő- és vadász-mesteri hivatalait Nordgauban, 's egy kath. és egy evang. ágon most is virázik. Tüzes lelke, a' kath. vallás és császár eránti buzgósága, 's fáradhatatlan munkássága, a' csata-piaczra hívták őtet. A' prágai csata, hol mint ezredes volt jelen, vitézségének mezőt nyitott. Dühös elszáncsággal verte vissza kevés népével az ellenséges ezereket; több óráig feküdt, nehéz sebet kapván, az elestek között, rajta fekvő lovától nyomatva, míg az övéitől a' csata-mezőn zsákmányolásokkor meg nem találtatott. A' Bajorok segítségével 1626 eszt. 40,000 paraszton győzedelmeskedett Felső-Austriában, kik vallások szabadsága megnyerése végett fogtak fegyvert: azután éjszaki Németországon keresztül vonult, 1630 egyesült Tillyvel Magdeburg vivására, mellyet megvevén, még Tillyt is meghaladta a' kegyetlenségben. Ezután Leipzighoz követte Tillyt, hogy annak vezérlése alatt az egyesült Svédokat és Szászokat megalázza. Bátorságának vad tüze, melly a' legbizonyosabb veszélytől sem rettegett, és majd a' lehetetlenséget is kényszerítette, a' fővezér rettentő jobb kezévé; de egyszersmind seregvezérlésre alkalmatlanná tette őtet. Ha, mint Tilly mondja, a' csata P. féketlen tüze által veszett is el, igaz marad még is, hogy P. csudálatos vitézi tetteket vitt véghez. Az elszaladtakat egybeszedvén, felmentette a' Baner által ostromlott Magdeburgot és szerencsésen harcztolt a' Svédok és Szászok ellen: innen Wallensteinől Lützenbe (l. e.) hivatott, hogy a' következő csatában részes lenne. P. a' csata-mezőre csak a' lovasságával juthatott. Megjelenése a' császár részén lévők bátorságát élesztette, 's a' győzelem már részekre látszott hajlani. Egvén azon kívánságtól, hogy Gustav Adolffal szemben száljon a' csatában, a' legsűrűbb ütközet-tolongásba nyomult be. Két puskagolyóbistól találtatott mejjén, úgy hogy az övéi kéntelenek voltak az ütközetből kihozni. Hallván nemes ellenségének elését, vidámabb lett. Adják tudtára a' friedlandi herczegnek, így szolla: hogy éltem reménysége nélkül fekszem, még is örömmel halok meg, tudván, hogy vallásom megengesztelhetetlen nagy ellensége vélem együtt esett el. A' csata utáni nap meghalt. A' Pappenheim grófi familia, melly az örökös marsalli hivatalt csaknem 9 század alatt bírta 's most luth. valláson van, a' pappenheimi főrangú uradalmat bírja Bajorországnak reczati kerületében; az uradalom 3 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 7120 lak. és 50,000 for. jövedelemmel; ezenkívül bir néhány más uradalmat is. A' főrangú ur és birodalmi tanácsos lakhelye Pappenheim városa, az Altmühlnél.

PAPSZENTELÉS, I. ORDINATIO.

PAPHYROGRAPHIA, Sennefeldertől nem régen feltalált mesteriség, melly szerint kőtaáblák helyett nyomtatásra carton (l. e.) használtatik, melly felyül agyagmész nemű masszával kenetik meg 's

lithographiai papírosnak neveztetik. L. SENNEFELDERNEK PAPIROGRAPHIAI GYŰJTEMÉNYÉT.

PAPYRUS, I. PAPIROS.

PÁRA. Ha hig, vagy kemény testek természetekkel megegyező meleggel köttetnek össze, láthatatlan elasticus nedvekké változnak, mellyek párának hivatnak. Ha ismét ezen páratól ugyan annyi melegség vétetik el, úgy hogy látszó köd származik, ez a megsűrűdött pára gőznek (l. e.) mondatik, melly különbséget azonban csak nagyobb megkülönböztetés végett használ a' közönséges beszéd. A' gázoktól (l. e.) végre abban kümbözzik a' pára, hogy azok állandó elasticitásúak; ez pedig kiterjedhető erejét, öszveszorítás és hűtés által ismét elveszti. L. GŐZÖLGÉS ÉS GŐZ. PÁR A KÖR minden párával tölt kör, melly valamely testet körülveszen, főképpen az atmospherának, levegőkörnek (l. e.) azon része, melly annyira hat, mennyire a' földből feloldozott párák felemelkednek, 's maga a' levegőkör is.

Cs. — a.

PARABASIS, (gör.) áltmenetel, botlás, kicsapongás; jelesen a' régi comaediának egy része, hol a' költő a' közönséghez ön személyében a' karvezér által szól. —

PARABOLA (*παράβολη*) gyakran hasonlítás, kivált hasonlítások egész sora, egész beszéd vagy elbeszéllet; innen mondatik parabolice, hasonlítólá. Az utolsó úgy áll az együgyű hasonlításhoz, mint az allegoria a' metaphorához, mellynél fogva sem az allegoriával, sem a' paroemiával (vagy példabeszédekkel) nem cserélthetik fel, mellyekhez gyakran közel jár. Az allegoriában az eredeti dolog egészen elrejtetik 's helyébe a' képezet áll. A' parabolában az eredeti kép megmarad a' hasonlításban. De az eredeti képet nem szoríthatni egy közönséges igazságra; gyakran egyetlen egy tárgy vagy eset az, melly hasonlóval magyaráztatik és igazi értelemben adatik elő. Mesétől szoros értelemben (szélesben ugyan is a' parabola is mese) abban különbözik, hogy a' való köréből ered, a' mennyiben hihető esetet ad elő. A' parabola, mint a' hasonlítás, mivel valamely ideát minden oldalról felfogni 's egy nemű képekkel és ábrázolatokkal valóítani akar, csendes indulatot tesz fel, melly bennünket valamely tárgy szemlélésénél tovább késni enged. Tehát a' tanítói előadásokban, 's az ilyen nemű költésben is használtatik, kevésbé az eposban, legkevésbé a' lyricában és dramában. Legjelesebb parabolákat 's hasonlító beszédeket találunk az ó és új testamentomban, mivel főképpen a' napkeletieknél voltak szokásban. — Illyenek p. o. Nathánnak Dávidhoz intézett beszéde, Jézusé a' tékozló fiúról, a' szálló-munkásokról, a' hűségtelen gazdáról. A' Németek közt Herder és Krummacher szereztek e' tekintetben magoknak érdemet.

PARABOLA, bizonyos görbe linea a' mennyiségek tudományában. Nevezetesen, ha egy kupot dült oldalával párhuzamosan ketté vágunk, az így származott metszés határai teszik a' parabolát. Fejpontnak nevezetik azon pont a' kup oldalán, honnan a' metszés aláfelé indult. Mind azon párhuzamos egyenes líneák, mellyek egy a' fejponttól, a' szelet közepén a' kúp talpáig lehúzott tengelyen keresztül, a' szelet egész szélességében igaz szelet alatt vonatnak, bordáknak, rendszáloknak, vagy rendeseknek, a' tengely által felezve félbordáknak, félrendeseknek, azon részei pedig a' tengelynek, mellyeket abból a' bordák a' fejpontig elvágnak, darabkáknak (*abscissae*), együtt a' rendes a' hozzá tartozó darabkával, öszszrendeseknek, magának a' görbületnek két ágai, mellyekre azt a' fejpont különbséget, szárnaknak neveztetnek. Mennél közelebb történik a' metszés a' kup csucsához, annál szűkebb, szorultabb lessz a' görbület, 's a' fejpontnak a' kuptetejétől távolsága adja meg a' parabola egész formáját, görbeségét. — Egy már történt metszésnél a' fejpontnak

a' kup csucsától bizonyos megállapított távolsága van; mint szintén ugyan azon kupon az oldal hossza, 's a' fenék átlméréje is megvagy-
 nak határozva. Ennélfogva azon linea is, melly úgy van a' fejpont-
 nak a' kup csucsától távolságához, mint az említett átlméro másod-
 hatalma (*quadratum*) az oldal hossza másodhatalmához, egy azon pa-
 rabolába tökéletes határozattal bir. Ezt hívják parameternek. Ha a'
 kup oldal-hossza annyi, mint talpának átlméréje, következésképp'
 másodhatalmaik is egyenlők, akkor a' fejpontnak a' kup tetejétől tá-
 volsága lesz egyenlő a' parameterrel. Általában minden parabolának
 természetére tartozik, hogy a' félrendes másodhatalma, annyi, mint
 egy szorzat (*factum*) az ezen félrendhez tartozó darabkából és az
 azon parabolához tartozó parameterből. — Azon pont a' parabola
 tengelyén, hol az abscissa egyenlő a' parameterrel, nevezetik gyújtó-
 pontnak (*focus*), mivel ennek fő tulajdonságain alapul a' parabola
 formájú völgyes tükrök tudományos titka. Kivált fontosak a' para-
 bolához kapcsolt esmeretek a' pantantyúzásra nézve. Minden ki-
 lött, vagy elhajított testen, ha az nem egyenesen lefelé megy, két
 erőnek ellen dolgozását tapasztalhatni, t. i. a' lökö erőét és a' ne-
 hézségét. Már a' parabola tulajdonságainál fogva, mind a' két erőt
 egybevetvén, lehet az egész görbe útát egy üres tér közön földméri-
 ről pontossággal kiszámolni. Ha elgondoljuk innen a' levegőt, meg
 lehet mutatni, hogy ezen út szükségesképp parabola lesz, 's annak
 fejpontja a' tetejének a' föld nehézkelő pontjától távolsága. Ha pe-
 dig a' lökés vízszin erányban történt, akkor a' fejpont, a' szabad út
 kezdetinél van, p. o. a' puská végén, 's ekkor a' test egy parabola-
 szárú fut. A' hajító erőnek a' golyó nehézségéhez mint léte szabja
 ki ezen parabola parameterét, következésképp görbületét; 's ki lehet
 számítani, hogy a' golyó akármelly adott távolságában mennyire
 fog a' puskacsó vízszereinti állásától hanyatlani. Ha a' csőnek fel-
 felé dült erányt adunk, az az, olyat, melly a' horizonttal 90-nél
 kevesebb gradust formál, akkor a' golyó a' parabola egyik szárán
 felfelé, a' másikon lefelé szalad; 's azt is hasonlólul mathematicai
 pontossággal fel lehet vetni, millyen távol fog a' golyó a' horizonba
 leesni. Viszont, ha adva vagy felszámolva van azon tárgynak mes-
 zesége, hová a' golyónak esni kell, (t. i. a' csőnek végétől és hori-
 zonjától) továbbá ha a' lököerőt, 's a' golyó súlyját esmérjük, ezen
 adatokból meg lehet a' csőnek adandó dülést, az az, a' szegletet is,
 melly alatt azt erányozni kell, határozni. A' levegőnek ellent-állá-
 sa, annak a' golyóbissali zsúrolódása változtat ugyan valamit a' pa-
 rabolán; de apró fegyvereknél a' golyó kicsinységénél fogva azon
 rendetlenség felette csekély, annyira, hogy észre sem lehet venni;
 a' nagyobb fegyvereknél pedig, p. o. bombáknál, maga ez a' hiány
 is szorosan számittatik; mert a' levegőnek ellent-állása a' golyó
 nagyságához és sebességéhez képest a' pontosság bizonyos lépcsőjéig
 más elhajított testeken próbátételekből kieszközölhető. Meg lehet
 mérni magát a' lég tömörségét is, mellynek az ellent-állásra befo-
 lyása van, noha még a' pantantyúzás tudománya olly pontos kiszá-
 molásba, a' végre-hajtásnál nem ereszkedett. A' felyebb említett
 szemléletek még több hasznos igazságokat is szolgáltatnak az apró
 fegyverekkel, főképpen (Lásd BALISTICA) puskákkal lövöldözőkre
 nézve.

T.

PARABOLTÜKÖR, I. GYUJTÓTÜKÖR.

PARACELSIUS (Philippus Aureolus Theophrastus Paracelsus
 Bombastus de Hohenheim), mint közönségesen vélik, 1493 Marien
 Einsiedelben a' schwyzi cantonban szül., Haller pedig azt állítja,
 hogy az appenzelli cantonban Gaiszban szül., és a' még most is ott
 élő Hochener familiának tagja volt. Attyától, ki orvos és chemi-
 cus volt, vette e' tudományban első oktatásait, 's azután tudós Tri-

themius spanhejmi apátnak adta által. Ez és Fugger Zsigmond, híres sebész, sok titkot fedeztek le neki, és az alchymiába is beavatott. Az oskolai tudománnyal nem elégedvén meg, Europa nagy részét megjárta, és tudomány végett nem csak minden legnagyobb universitást és leghíresebb férjfiakat meglátogatott, hanem minden sebészt, borbélyt, kuruzsolót 's gyógyító-asszonyt is megkérdezett. Utazásában nem csekély chemiai esmereteket szerzett, és noha utazásának fő céljai a' bölesek köve és közönséges gyógyszer feltalálása voltak, még is sok becses orvosságokat fedezett fel. Vándorlásaiban, mint orvos és sebész, a' gyógyításban nagy gyakorlást szerzett, sőt több östromban 's csatában jelen volt. Nehány szokás szerént nagytatni szokott szerencsés gyógyításai, nevét Németországban csak hamar nevezetessé tették, és Froben híres könyvnyomtatónak köszvény által okozott fájdalmát kevés időre laudanuma által enyhítvén, a' baseli tanács ötlet az ott lévő orvosi tanító székbe nagy fizetéssel meghívta. 1527, és 1528 naponként tanított, gyakran barbar római, közönségesen pedig német nyelven, midőn főképpen maga homályos értelmű munkáit világosította. Galenus és Avicenna munkáit nyilván megégette, kiket a' physical tudományok rontóinak mondott; Hippocrates eránt ellenben tartozó tisztelettel viseltetni látszott. Nevetséges büszkeséggel kezdte az orvosi tudományban elsőséget magának tulajdonítani. Noha számos követői (Paracelsisták) voltak, még is képtelen tanítási sok halgatót elidegenítettek tőle. A' tanáccsal öszveveszvé, mivel neki bizonyos ügyében nem legjobb választ adott, Baselt még 1528 elhagyta, 's Elaszban és Németországban vándorlott, hol napokat, éjszakákat töltött legalábbvaló társaságokban, 's koresmákban. Hírét néhány jeles szereivel tett szerencsés gyógyításai által még is tudta fentartani. Végre noha olly mesterséggel dicsekedett, mellyel életét tetszése szerént hosszabbítani tudná, megholt 1541 Sept. 24. Salzburghban hideglelésben és a' St. Sebastian ispótyályban temettetett el, mellynek hagyta kevés vagyonát. Az orvosi tudományban érdeme a' volt, hogy az életről lelkesebb véleményt ő mondott ki nyilván legelőször, 's ezzel a' régen ingadozó Galenismus tökéletes buktát siettetete; az addig használt szirupok és növények helyett nagy erejű chemiai szereket talált fel. A' rationalis physiologiában 's boncztudományban járatlan lévén, nem lehetett neki theoriai jobbitásba vágnia; ezenkívül nem csak alchymista, de astrologus, theosophus, és a' magiának, geomantiának 's más titkos csalásoknak is barátja volt, mellyeket az orvosi - tudományra igyekezett alkalmaztatni. Az opium szereit közt első volt, piskolczból és kénesóhból hirtelen munkálata szereket készített, mellyeket foganattal használt a' szerelem - nyavalyákban. Hitel felett sokat irt, de keves ment sajtó alá. Halála után temérdek jelent meg neve alatt (*Vollst. Ausg. zu Genf* 1658, 3 rész. vagy két köt.). Életét és tudományos nézetét láthatni Rixnernél és Sibernél „*Leben und Lehrmeinungen berühmter Physiker*“ (1 füzet, Salz. 1819).

PARACLET, I. SZENTLÉLEK.

PARADIES (Maria Theresia) szül. Bécsben 1759. 3 eszt. korától fogva köszvény nemű szélütés által látását elvesztette. A' muzsikához hajlandósága lévén, atyja 8 eszt. korától fogva fortepianóra és éneklésre taníttatta. 3 eszt. mulva Bécsben már Pergolese, „*Stabat mater*“ -ét énekelte, mint soprano énekesné, és mellette orgonán is játszott. Az ott jelen volt császárné Maria Therézia tüstént esztendei fizetést rendelt számára. Az ifju művésznő csak hamar annyira vitte a' muzsikát Kozeluch tanítása után, hogy mintegy 60 klavir concertet tudott legnagyobb készséggel játszani. 1784 musikai útát tett és Londonban 1785 csudáltatással és részvétellel hallgattatott, kiváltképpen megindítólag tudta sorsát a' hasonlóul vak Pfeffelről

készített cantatejében, melyet muzsikára Kozeluch tett, előadni. — Földleírásban és számvetésben is jártas, e' mellett vidám, mulattató, elmés és magához vonszó volt. Megholt Bécsben, mint egy igen jeles muzsikai nevelő intézetnek igazgatója 1 Febr. 1824.

PARADICSOM (*παράδεισος*, a' szónak görög ford. szerint Eden) nagy szép kert. A' szent írás két paradicsomot emlit; földit, melyben az első pár ember ártatlanságának (l. e.) állapotjában élt teremtése után, míg ezen boldog lakhelyéből engedetlensége miatt ki nem üzetett (Mózes leírása szerint déli Aziában a' mai Persia tájékán fekvő) 's menyeit, melyly úgy iratik le, mint az idvezültek lakhelye halálok után (L. ARIA). Azon előterjesztést, hogy az ember, mint igazságosan vagy igazságtalanul élt, halála után öröm vagy szomorúság helyére fog áttétetni, a' földnek csaknem minden népeinél találjuk, hanem legkülömbözőbb eltávozásokkal. Mennél durvább és testibb azon helyről való képze, melyben a' lélek a' test halála után élni fog, mivel a' földit a' föld felettire ruházza. Ennek paradicsomában semmi sincs abból, a' mi itt fájdalmat vagy bűt okoz, ellenben mind abban részesül, a' mi itt neki legbecsesebb és legkívánatosabb. A' hadakozó German (Német) az ő paradicsomában (Walhalla) az előidő vítézeivel vendéskedett 's legjobb sert ivott levert ellenségeinek kaponyáiból; a' testi gyönyörűségekbe merült Muhamedanus jó illat közt dobzódik a' legszebb leányok karjai közt 's a' t. A' keresztény vallás a' jövő élet paradicsomát minden földi előterjesztésektől megtisztította 's az igazak halál-utáni paradicsomi állapotját abban találja, hogy, mennél inkább szerették azok az erkölcsiséget, annál alkalmasabbakká lettek azt mindég nagyobb tökéletességre vinni. Joh. Schulthesz ezen munk. „*das Paradies*“ (az úgy nev. leipz. 1821 ugyan az, mely a' zürichi 1816-ról), historiai, mythologiai és mysticai tekintetben tanúságosan leírta azt, mindazáltal a' fő dologban csak hypothesiseket adott elő, melyeket Rosenmüllernek „*Handbuch der bibl. Alterthumskunde-jével*“ kell összevasonlítani. L — ú.

PARADICSOM-MADÁR. Ez Uj-Guineában 's a' szomszéd keletindiai szigeteken honnos madár, melynek ma már több fajtái esmeretesek, minden mások felett tollainak utánazhatlan felséges színével tündöklök. Hajdan azt regélték róla, hogy láb nélkül jó világra, egész éltében a' levegőben lebeg, csupa harmattal él 's a' t. Sajátságos bánással, kereskedésre kikészítve, asszonyi fejékességnek is használják; 's akkor ára 50 aranyra is felmegy. J.

PARADOXUM (gör.) azt teszi, mi a' véleménynel és várakozással (*paradoxon*) megütöközik, hihetlen, váratlan. *Paradoxia* a' vélemények külöködése. A' tudományok vagy a' szellem országában így nevezik mind azt, mi az uralkodó 's valónak esmert nézetekkel ellenkezik; egy olly állítás v. tétel, mely elmés, merész, és vak-tában formált következtetéssel, az elhagyott megelőző tételekből származik. Nyilván van, hogy e' szónak értelme magában csak rávitelesen igaz, 's egyik iskola a' másik állítását paradoxumnak találhatja, mivel egymástól eltérnek de még azért nincs meghatározva, ha amaz azért megvetendő-e? Ily időkorban, mely a' tudományokban serényen halad, sok paradoxumnak látszik, mert előbbi, szűkebb körű nézetekbe ütközik, noha ugyan az, magában, a' rendszeresen épített szemléletek és észfogatok során egészen természetes, és koránt sem váratlan vagy hamis.

PARAGUAY, D. Francia tartománya, 7000 nsz. mf. nagy, 600,000 lak. Peru, Chile, Brasilia és a' platai köztársaság közt, a' Paranánál, Uruguaynál és Paraguaynál fekszik. A' Parana Corrientesnél a' Paraguayval, 's nem messze Buenos-Ayrestől az Uruguayval egyesülvén,

Plata- vagy Ezüstfolyó nevet kap. Hajdan Paraguayhoz tartozott még a) Banda oriental Monte-Videoval 's b) kel. Paraguayban a' Missiok tartománya. Az a' föld, melly a' tenger, a' Plata, Uruguay, a' Missiok és rio grandei kapitányság közt fekszik, Platán-inneni (Cisplataná) tartomány névvel (fővárosa Monte-Video), a' 15 Jun. 1822 öszvegyült követek végzése által a' brasíliai császársághoz (l. e.) kapcsoltatott. Hanem had ütött ki felette a' platai köztársasággal, 's a' császárnak a' 27 Aug. 1828 kötött békében le kellett Cisplatanáról mondania. Kel. Paraguaynak az a' része, melly az Uruguay bal partján a' Guaranik közt lévő még 7 missiot foglalja magában, 1801 a' Brasíliaiak által elfoglaltatott. — A' Platánál lévő földet Diaz de Solis, castíliai nagykormányos fedezte fel 1516, ki életét a' vadakkal való csatázásában elvesztette. 1526 erőseget építettek ugyan a' Spanyolok a' Paraguay kifolyásánál, de mind ez a' gyarmat, mind a' későbben alkotott Buenos-Ayres üresen maradtak a' hadakozó lakosok szünteleni háborgatásai miatt. Azután az Europeiak a' Paraguaynál 150 mf-re beljebb, Assuncionban, telepedtek meg; mivel itt nem voltak a' lakosok olly hadakozók. Idővel mindazáltal a' gyarmatlakóknak egy része, a' spanyol országlás parancsolatjára, az anyaországgal leendő szorosabb öszveköttetés végett, Juan Ortis de Zarate által ismét Buenos-Ayresbe tétetett által. Maga Paraguay, la Assuncion nevű fővárosával, 1776 az ekkor alkotott rio de la platai vicekirálysággal egyesítettett. Előbb a' Jesuiták telepítettek itt gyarmatot, a' mi volt 1759 Portugalból 's 1767 Spanyolországból lett kikergettetéseknek legközlebbi oka. Már ugyan is a' 17 száz. magoknak engedtetni kérték egy termékeny tájéket Paraguayban, mellyben 50 pásztorfamiliát telepítettek meg, kiket földmíveléshez szoktattak 's mesterségekre oktattak. De mivel az új jövevények erkölcselensége térítési foglalatosságokat hátrálta, azt a' javallatot tették a' spanyol országlásnak, hogy a' térítés Paraguayban kirekesztőleg (az az, minden Spanyolok kirekesztésével) nekik engedtesék által, egyszersmind azt ígervén, hogy ott a' spanyol nyelvet honnosítják 's minden férjfiui lakostól eszt. egy piastert fizetnek 's ha a' szükség kívánja, katonákat állitnak a' spanyol király szolgálatjára. Az országlás elfogadta az ajánlást 's ez által mintegy urokká tette azon tartománynak a' Jesuitákat, kik 1760 körül 40 missiokerületben, melyek többnyire az Uruguay mellett feküdtek, 100,000 lak. uralkodtak. Egy Spanyol se szenvedtetett meg ezen kerületekben, sőt tápláltatott a' lakosokban a' Spanyolok és Portugaliak ellen való gyűlölség. Fegyveres erőt is alkottak a' Jesuiták, használván a' Portugaliaknak Spanyolországtól lett elszakadását (1640, midőn Brasíliá Portugalhoz pártolt) 's az országlástól fegyvereket kérvén, az ellenségnek a' határoktól leendő visszatartására. A' szomszéd vad népek beütései ellen várakat is építettek 's valóságos hadi statust alkottak. Ezen theocraticus status a' 18 száz. Paraguayt, Tucumant, Rio de la Platát és Tarját foglalta magában; az igazgató Provincialisnak és 4 Consulatorinak lakhelye Cordova volt, mellyben egy fő iskola is alkottatott. A' Jesuiták birták az egész kereskedést 's a' tartomány becses terméseit; a' benszülettek személyekkel, keresetekkel, 's vagyonokkal nem voltak szabadok; egy se dolgozott magáért, hanem közösen a' statusért, 's a' status pénztára gondoskodott szükségükről. A' dolgot hamisan terjesztvén elő, csaknem 150 eszt. vakították a' spanyol országlást. A' csekély földadót azonközben pontosan fizették. Hanem a' Spanyolország és Portugal közt 1752 kötött egyezés, melly szerint a' Jesuiták 7 missiokerülete Portugalnak engedtetett, okot szolgáltatott a' Jesuiták plánjának kivilágosodására. Midőn t. i. ezek az egyezés végrehajtatásának hátrálására, a' határok elintéztetése felett, a' Spanyolok és Portugaliak közt, alattomos fortélyaik által

egyenlenséget akartak támasztani, sőt végre a lakosokat felültették, hogy az osztály elintéztetésére rendelt spanyol és portugali biztosoknak erővel is ellenek álljanak, átlátták Madridban és Lisabonban, mely veszedelmes hatalom legyen ezen fortélyos ténitök kezében. Mind a két udvar egyesült tehát hatalmok megtörésére. A Jesuiták jól készült serege megverett 1756 az egyesült spanyol és portugali seregtől 's a rend Paraguayból kikergettetett. A Guarani a Jesuiták theocratiai hatalma alatt, Montesquieu, Raynal 's m. szerint szerencsések voltak. Miolta ismét Portugaliak és Spanyolok uralkodnak itt, a Guarani oly sanyaru életet élnek, hogy az Uruguay bal partján lévő 7 portug. missiohelységben a népesség, mely 1768 még 30,000-et tett, 1801 14,000-re szállott le 's 1821 nem tett többet 3000-nél. Csak ez a 7 portug. helység (az ugy nev. missiok tartománya) van még meg a 30 missiohelyekből; a többi 23, melyek a Parana és Uruguay közt feküdtek, az Artigas (l. e.) és Portugaliak közt 1820 oltá folyt had alkalmával egészen hamuvá lettek. Paraguay tér tartomány; éghajlatja egészséges, de gyakori az égi háború benne. Csupa rétekből áll, a honnan számos folyóktól öntözöttvén, igen alkalmas baromtartásra. Félig 's egészen vad szarvas marhák 's lovak fedik térségeit 's némelly major többet nevel 10,000 juhnál. Délszakamerikának legszebb szavú 's tollu madarai feltaláltnak Paraguayban. Nagyságával 's tollával kitetsző a Casowari vagy amerikai strutz. A kigyók 20-nál több nemei közt számos a csörgős kigyó 's Boa constrictor (óriás kigyó). Bányamivelés esmeretlen benne. Paraguaynak Chilevel való kereskedéséből 's természetnyiből (mellyek: dohány, cukor, indigo, selyem, pamut, bőr, viasz, fa és paraguay-plánta vagy inkább a kanfa levelei, melyek tea gyanánt használatnak, 's mellyekért Chile eszt. 1 mil. tall. veszen be) hajdan sok kincs jött Európába. 50 nemzetségi közt legszebb növésűek az Abiponok (l. e.). La Assuncion, a tartomány fővárosa, a Paraguay folyójánál, 9000 lak. püspök és collegium helye. 1810 oltá a tartománynak Spanyolországtól és Buenos-Ayrestől független kormányozója D. José Gaspar Rodriguez de Francia, ki mellett egy 42 választott képviselőből álló statustanács van, hanem a végrehajtó hatalommal egyedül maga bir. A szerzetesek rendjeit 1825 eltörölte. Pénztára jó állapotban van. Idegenekkel keményen 's gyanusan és mint foglyokkal bánik. (L. BONPLAND). A hadi erő 30,000 katonából 's 8000 önként vállalkozottból áll, kik europai mód szerint tanítottak. A Paranát 3 hadi hajó védi. D. Francia délszakamerikai Kreole, most 67 eszt. előitélettől üres 's egy félig pallérozott népek fejevé született. Ó hirdette ki Paraguayt függetlenné 's a brasiliai császárral April. 1827 kötött egyezésben, mely által San-Sacramento gyarmatot Paraguay szabad kikötőjévé tétette, Don Pedro D. Franciának statusát függetlenné megesmerte. L. Funes „*Ensayo de la historia civil del Paraguay*,” és „*Essai historique sur la révol. de Parag. et le gouvernement dictateur du D. Francia*,” J. R. Rengertől (egy svajci orvostól) és D. Longchampstól (Parisban Cottanál, ném. is Parag. földkép. 1827). A szerzők 1819-től kezdve 6 eszt-ig laktak Paraguayban.

L — ú.

PÁRAKÖR, L. PÁRA.

PARALIPSIS (elmellőzés) oly beszédbeli figura, v. fordulat, mely által azt nyilatkoztatjuk, hogy e' vagy ama tárgyat emliteni nem akarjuk, 's még is azt épen ez által, legalább gyöngén érintjük: p. o. elmellőzöm a rágalmazásokat, — hallgatok a hibákról, — csak azt mondom, hogy 's a' t.

PARALLAXIS, I. IRÁNYSZEGLET (a' tsillagban).

PARALLEL-LINEÁK, I. EGYENLŐKÖZŰ 's a' t.

PARALOGISMUS, I. KÖVETKEZTETÉS ÉS SOPHISMA.

PARALYSIS, (bénultság, feloldatás), azon állapot, ha a test vagy annak része az önkényes mozgástól, néha egyszersmind az érzéstől, meg van fosztva. A bénultság teljes, ha a mozgás és érzés hibázik a részen, különben nem teljesnek (hiányosnak) mondatik. Minden érzés az idegektől, minden mozgás az izmóktól (az idegek hatása mellett, l. Mozgás) okoztatván, hiányuk szinte az idegek és izmok beteg, rendetlen állapotjában alapodik. Az izmok szokatlan gyengesége, sorvadtsága szinte ugy okozhat bénultságot, mint az idegek, gerinczagy és agy hibája vagy betegsége. Ha az idegmunkát az agy egész kiterjedésében elyomatik, akkor általános bénultság támad, mellyet gutta ütésnek (l. e.) is mondunk; ha pedig az agynak csak egy részében vagy csak egy idegben töröltetik el, akkor részinti bénultság támad, egy oldalon a kép, mell, kar bénultsága, a száj elferdülése, a kart vagy lábot nem mozdíthatás, szóláshijány; a zárismok nem munkálódhatván, tehetetlenség támad a kiürületek megtartására. Oka a bénultságnak mind az lehet, a mi az idegek munkálatira folyvást hatva, azokat zavarja vagy megszünteti. Leggyakoribb okok azok, mellyek az agyvelőre nyomást okoznak, az idegeket szétválasztják, valamelly idegtörzsököt vagy annak több ágait nyomják, szorítják, táplálódását gátolják. Béнулást szül p. o. az agynak vérrel, savóval, gennyel való megtelése, köszvény vagy rheumatismus öszszegyülése, valamelly nagy ideg körül, a nagy ideg átvágása, csomótól, daganattól való nyomtatása; esés vagy ütés okozta megrendülés, ficzomodás, melly néha a hátgerinczen történik és az alsó végtagok 's a húgyhólyag esik bénulláptoha.

— j — a.

PARAMARIBO, főváros Surinamban (l. e.).

L — ú.

PÁRAMÉRŐ, atmometrum, olly eszköz, mellyel a viznek kigőzölgése méretik meg 's mellynek főrészében, a viz bizonyos gráduzig felforraltatik. Nehéz ilyen eszközökkel helyes tapasztalatokat szerezni. Halley próbatételei szerint meleg nyári napon két óra alatt 233 gran viz gőzölög ki, melly az ő számolatja szerint $\frac{1}{3}$ ang. kubik hüvelyknyi kört foglal el. De Saussure más eszközzel élt, melly rámban feszített vászomból állott; ő ezzel ugy tapasztalta, hogy a thermometrum és hygrometrum ugyanazon gradusánál, a hegyeken lévő kigőzölgés, a levegőnek háromszorta kisebb tömörségénél, kétszerte több, mint völgyben. L. de SAUSSURE „*Versuch über die Hygrometrie*“ francziából (I. D. Titiustól), Leipzig 1784.

L — ú.

PARAMYTHIÁK apró elbeszélő mulattató és oktató költemények, tárgyak mythus.

PARANYPHOS. Olly közönséges tisztviselők a Görögöknél, kik a lakadalmi innepiségre 's főképpen a menyegzői ágyra ügyeltek; a Rómiaiaknál három ifjak, kik a menyasszonyt a völgegy házába kísérték, vőfények; a Zsidóknál a völgegy barátja, a ki volt a lakadalmi vendégségnek előlülője (násznagy) 's vezette a menyasszonyt a völgegyhez.

PARAPHERNUM, l. HOZAMÁNY.

PARAPHRASIS, l. KÖRÜLÍRÁS.

PÁRDU CZ az emlősök között a ragadozók rendjében a vérszópok csapatjához tartozik. Macskafaj. Fölül sárga, alól fejr, hat vagy hét fekete folt-sorral rózsaidomban, melly folt sor öt vagy hat egyszerü apró folt egyesüléséből készül mindenik oldalon, farka olyan hoszu, mint az egész teste, fejét kivévn. Ezen faj el van terjedve egész Afrikában, Azsia meleg részén 's az indiai szigeteken. Vagynak egyének (individuumok), mellyeknek szőre fekete alapu, még sötétebb feketeségű foltokkal. Péron Ferencz ezt „*Felis Melas*“

név alatt írja le. Látták nem egyszer, hogy ugyan azon anya sár-
ga és fekete kölkeket szoptatott. j—a.

PARÉ, (Ambroise) atyja a' francia sebészéségnek, szül. a' 16 század elején, Lavalban, a' mayennei depart., egy káplánál tanulta a' deák nyelvet, az érvágást egy lavalai sebésznel. Egy beteggel való sebézi munkálat (ki kövecsekben szenvedett) látásakor, elhatározta magát a' felsőbb sebész tudomány tanulására, 's Párisba ment, a' híres tanítók halgatására. — Goupil, a' collège de Franceban tanító, csekélyebb sebézi esetekben használta őtet, 's sokat tett arra, hogy benne a' tudomány nyomos tanulását felébressze. P. 1536 René de Mont Jeant olaszországi táborozásában elkísérte, honnan visszatérvén, sebész doctori rangra emeltetett és 1552 II Henrik udvari sebészévé tette, melly hivatalban volt II Ferentz, IX Károly és III Henrik alatt is. Midőn V Károly Metzét meg szállotta, megengedte neki a' király, a' gyenge őrizet kívánságára, hogy oda menjen, mivel majd minden sebbe esett meghalt 's megfelelt a' bizodalomnak, mellyet az ostromlottak benne helyeztek. A' mennyi barátja volt az udvarnál, annyi ellensége volt az orvosok között; sőt azzal vádolták, hogy II Ferenczet megétette; de Medici Katalin a' vádolókat elutasította, és midőn P. IX Károlyt veszedelmes betegségből gyógyította, annyira megerősödött az udvar kegyelmében, hogy a' király a' párisi lakodalomkor, midőn protestáns alattvalóit mind egyig kiirtani akarta, neki önnön szobájában adott menedéket. Más idegen fejedelemnek szolgálatjába nagy ajánlásokkal hivatván, nem fogadta el azt, és midőn spanyol fogságba esett, más ruhába öltözött, hogy a' királyt a' nagy váltság-pénz fizetésétől megkímélje, mellyet hihetőleg kívántak volna érte a' Spanyolok. Meghalt 1590 Párisban. — Néki köszönhetni a' lövés által esett sebek helyesebb gyógyítását, mint más fontos sebézi munkálatokat is. Munkái francia nyelven jelentek meg Párisban 1561; deákul Párisban 1582.

PARENTHESIS, I. ZÁRJEI.

PARERE, részre-hajlatlan és ahoz értő kereskedőknek valamely peres kereskedői ügy felett, mellyre nézve a' perlő felek azoknak itéletét tudni kívánják, írásba tett véleménye. Természetes, hogy a' tárgy pontosan terjesztessék elő.

PARFUM, Odeurs, (szagos szerek.) E' fényüzés ellen, melly valódi hasznót tenni alig képes, orvosi tekintetben sokat lehet ellenvetni. Ez csak árthat, ha valamelyik érzésünk ugyan azon egy éledeletben szüntelen ugy dorbézol, hogy az iránt eltompulni kénytelen; ez eltompulásban már betegnek nevezhető, 's a' természet elleni állapotot a' velőre 's inakra általviszi. Ekkor azután a' szaglás érzése is alkalmatlan lesz rendeltetésére; pedig ki akarná érzését kész akarva veszteni? De az orr, mellyet folyvást jó illatu gőz vesz körül, melly mindenütt kíséri, ez esetben épen ugy van, mint az a' szem, melly előtt szüntelen veres üveg tartatik. A' szaglás különösen azért van adva, hogy általa észrevegyük, ha a' bennünket körülvevett levegő tiszta 's lehelhető-e, vagy nem? a' szagos szerekkel bekent csak akkor sejt ebből valamit, ha a' levegő, mellyet szivnia kell, ugy megfertőztetett, hogy az illatok erejét is felülmulja. Ezen kívül az illatos szer a' könnyen ingerelhető személyeknél a' vért a' főre toltatja, főfájást okozhat, 's az inrendszer érzékenységet rendkívül magosra emelheti. Maga a' bekent pedig másoknak, kikhez közelit, nagy terhőkre lehet; tudva van, hogy a' hysteriában szenvedő asszonyok semmi erős illatot, mint moschus, ambra, szegfü-, és levendula-olaj 's a' t. nem tűrhetnek, vagy legalább beteges érzékenységök ezek által legkinosb szorongásra 's elfogódásra emeltetik. Egyébiránt eldöntetlen alaptétel, hogy semmi szagos szer sem

javíthatja a' levegőt igazán meg, hanem annak rossz tulajdonságát csak elrejtí, 's azt még jobban elrontja. (Vö. RÓZSAOLAJ.)

PARGA, tengeri kikötő Albania partján, Korfunak déli csucsával szemben. Ez a' város a' római birodalom elpusztulásakor építettett egy kősziklán, melyet három felől tenger mos 's háttal egy meredek kőszálhoz támaszkodik, mellynek csucsán egy csaknem megvehetetlen fellegvár ül. A' város egy folyónak torkolatjánál (a' régiek Acheronjánál) fekszik, falakkal vétetik körül 's kettős kikötője van, mellyet egy kicsiny sziget formál 's ágyusántz véd. A' fellegvárból való kilátás felséges, a' környék termékeny 's a' városhoz tartozó kerület Albania határától magas hegyek által választatik el. Pargáról alig tétetik említés a' históriában 1401-ig, midőn Veneciával szövetséget kötött, melly 1797-ig, Veneczia hatalmának elenyészéséig tartott. Parga, Ali basától, Epirusnak tiránjától független lévén, ez idő tájban mind azoknak, kik Ali üldözéseitől megmenekedni akartak, menedékhelyül szolgált; 's ezáltal egyszersmind sok szakadásnak 's fortélyoskodásnak műhelyévé lett, mellyek uralkodása ellen koholtattak. Innen tehát több ízben tett próbát Ali basa Pargának elfoglalására. 1798 Prevesát, 's a' más megerősített helyeket hatalma alá hajtotta, a' közel fekvő parvon. Tsak Parga állott ellent fegyvereinek. A' Pargaiak 1811-ig visszaverték ostromló seregét, hanem ekkor az Angolokhoz folyamadtak Korfuban 's a' joniai szigetek köztársaságához kívántak kapcsoltatni. Az Angolok őrsereget tettek ugyan Pargába, hanem a' nagybritanniai országlás nem fogadta el az ajánlott hódolást. Jól esmerte ugyan ez azon fontosságot, mellyel Parga Korfura nézve bír; hanem az attól való félelem, hogy a' rabló Albaniakkal szünteleni perlekedésben fog lenni, alkuba ereszkedett Alival, mellynek következésében Ali Pargának urává lett, azon köteleztetéssel mindazáltal, hogy minden lakosnak (akkor mintegy 5000 albaniai Görögnek), ki kimenni akar, kárát kész pénzel térítendi meg. A' vár Alinak 1819 adatott által 's a' lakosok csaknem mindnyájan a' joniai szigetekre költöztek. L—ú.

PARIAK, a' Suták, Vaidehák és Chandalák osztályiból lévő Hinduk, kik a' tisztátalanokhoz és megutáltakhoz tartoznak; fájdalom! olly számos néposztály, hogy Menu a' 10 czik. nem is akart fáradni felszámolásával. Tudva van, hogy már a' Sudrak 4dik osztálya széles határlinea által váasztatik el a' 3 kedvezettől; de még nagyobb köz van az említett 4dik osztály és a' mindennapi élet több alacsonyabb élelemkeresés módjaiból, mellyeknek száma némelylek szerint 84re megyen, élő elegyes tisztátalan Hinduk közt. Mindazáltal csak a' három elől említett osztályok (Kasztkok) neveztetnek Menu törvénye (X, 26) szerint Pariáknak, kiktől, mint belpoklosoktól, minden, a' mi hozzájuk ér 's velek társalkodik, azonnal tisztátalanná lesz. (L. HINDUK) Heeren ezen Pariák színének a' felsőbb osztálybeliekétől való különbözéséből azt véli, hogy azok meghódított ősi lakosok, Indiának Helotái, kiketa' győzedelmeseik büszkesége minden társasági jusoktól megfosztott. A' lelkes Casimir Delavigne ezen szomerű játékában „A' Paria“ (5 felv. karokkal, frautziaából ford. Mosel, Leipz. 1823), melly Dec. 1821 a' párisi játékszinen hihetetlen tetszéssel adatott, ezen szerentsétlen emberosztálynak sorsát vonzólag rajzolja le.

PARINI (Giuseppe) az ujabb időbeli leghiresebb olasz költők egyike szül. 1729 Mailandban, Busisio faluban, hol atyja kis jószágoskát birt. A' szép mesterségeket és philosophiát Mailandban tanulta, és akarhatja ellen atyja kívánságára a' hittudományt választá magának. — Egészségtelen és szegény volta mellett is törekedett művelődésére, korán fellépett a' költői pályába. Sorsa javítására néhány válogatott fiatalkori munkáit, közre bocsátá Ripano Eupilino cz.,

a. 1752. — Megtetszván, a' római académiá tagjává neveztetett ki, a' mit Dariolo Elidonio névvel fogadott el. Azután az előkelő Borromeo és Serbelloni familiák udvari tanítójává lett, 's így alkalmatosságot nyert hajlandóságát szabadabban követni. Ekkor irt a' többek közt Onofrio Brandának „*Dialogo della lingua toscana*“ ja ellen, a' mi tüzes versengést szült. Elkezdett halászrománját félbenhagyta, látván, hogy eredetiséggel nem bír. A' nagyok erkölceit és a' palotákban éleket, mellyeket esmert és megvetni tanult, gunyolólág leírni 's az előadásban az oktatót 's a' dramaticumot a' satyricummal öszveszóni szándékozott. Így lett ő az ő „Napjában“ a' költés új nemének teremője. 1763 jelent meg, „Reggel-e“ 's két eszt. később „Del-e.“ Ezen jeles költemények által az austriai Minister Firmian kegyelmébe jutott, ki őtet 1769 a' mailandi palatini iskolában szép tudományok tanítójává nevezte. P. egészen elenyészteig tanított a' Canobianában; azután a' brerai gymnasiumban ékes szóllás tanítója lett. Később szép mesterségek tanítását is megnyerte. Több tanítási plánokat tett, és sok programmat készített. Ferdinánd austriai főherczegnek megérkezését 's estei Maria Beatrice herczegnével öszvekelését, „*Ascanio in Alba*“ jeles muzsikai dramájával innépelte, mellyet más dramai próbák, név szerint szép cantaték követtek. Eppen illy jelesek voltak lantos költeményei. Azonközben „Napjában“ elkészítésével foglalatoskodott, 's az „Est“ és „Éj“ plánjait dolgozott. De az akkori idő nagy félelmei 's nyugtalanságai sokszor félben szakasztatták vele munkáját. A' Francziák megérkezte a' köztársasághoz húzó P-be reménységet öntött Olaszország boldogságára nézve; a' municipalitásnak tagja lett Mailandban. Az Austriaiak 1799 történt visszatérte munkásságának véget vetett; ehez járult meg mind a' két szemére lett megvakulása. Noha a' szerencsés gyógyítás látását ismét visszaadta, de új nyavalyája láb-vizkorsága 15 Aug. 1799 halálát okozta. Parininek mély 's gyengéd érzése, jó izlése, éles ítélete volt; csekély tárgynak is költői szint tudott ő adni. Nyelve együgyű, válogatott és szép. Agostinoval és Paradisivel ő vitt be jobb szellemet az Olaszok költésébe, melly a' régiek együgyűségét az olasz nyelv tulajdoniságával 's az idő karakterével egyesíteni igyekszik. P. munkái 1801 — 4, hat kötetben jelentek meg. Életét láthatni Orellinél, „*Beitr. zur Gesch. der ital. Poesie.*“ (1 füz. 1810). Cs — a.

PARIS (másképpen Alexandros) Priamus és Hekuba fija, ki Helena elcsábítása által, a' trojai háborút és hazájának elpusztulását okozta. Hekuba viselő korában álmodta, hogy ő méhében fátylát hordozott volna, melly az egész várost lángba borította, 's a' magyarázás végett megkeresett jövendőelő így szolla: olly fijuval vagy terhben ki 30 esztendő kora előtt a' hazának romlást okoz. Mit hogy akadályoztasson, Priamus őtet egy rabszolga Archelaus által Ida hegyére vitette. Ez azomban 5 nap mulva is épen találta a' gyermeket, kit egy medve szoptatott 's házához vitte. Paris nevet adván neki, pásztorok közt nevelte fel. Az ifju esze és vitézsége által figyelmet vont magára. Midőn Minerva, Juno és Venus egymás közt a' szépség diadalmán czivakodtak, őtet választották bírónak (L. ERIS) Juno, hogy részére birhassa, a' leggazdagabb királyságot; Minerva a' halandók közt a' legnagyobb eszt és bölcsességet ígérte neki; Venus pedig legnagyobb boldogságot, t. i. szeretetet és legszebb feleséget ajánlott. P. az istennéket meztelen akarta látni. E' megtörtént; csak Venus tartotta meg az ővet testén, és a' diadalmat neki ítélte. Noha már akkor Önone nymphea felesége volt, még is ez időtől fogva csak Venus ígéréte zavarta belsejét. Ez időben esmert reá atya. Midőn t. i. Priamus egy trojai temetési pompakor, a' győzedelmes számára egy bikát vezetettne, történetből Páris kedves biká-

ját választották. Ez hát maga is el ment a bikával, érte maga is harczolt és győzött. Deiphobos, mások szerint Hektor, boszkonkóva fogta ellene fegyverét; Páris Zeus Oltárához folyamodott, hol Kassandrától felfedeztetett 's attyától megismertetett. Ekkor egy hajóereget szedett rendbe és Lacedemonba indult, hol Menelaus király udvaránál szívesen fogadtatott. A király éppen Krétában lévén, otthon maradt feleségét, ki akkor legelső szépségnek tartatott, kincse nagyobb részével együtt elragadta. A trojai háborúban P. sokszor vitézül 's győztesen harczolt; ha szinte nem dicsőség, hanem szerelme és a lati ösztöne indításából is. Apollóval kezét fogva lőtte agyon Achillest. Midőn végtére Philoctet megmérgezett nyilával megtalálta, megmélkeztet a hiv Ónonéről, ki azt mondta neki, hogy ha valaha megsebesíttetnék, keresné meg őtet, mivel sebeit csak ő tudná gyógyítani. Mire nézve az Idára vitette magát Ónonéhez, ki ott atyánál élt, de a megvettett megtagadta segedelmét. Visszavitték Trójába, hol megholt. Ónone megbánván keménységét, Trójába ment orvoslása végett, de késő volt, 's kécségbe esvén, magát felakasztotta.

Cs — a.

PARIS, Franciaországban fő városa (a' h. 20° 's a' sz. 48° 50' 15"), 28,000 ház. 890,000 lak., ezek közt közönségesen 80,000 idegenekkel, a' seinei departamentben fekszik a' Seine két partján, tér tájékon, 120 láb. a' tenger felett. Környéke nem ajánl olly külömbféléseget, a' millyen Londont körülveszi. Azon kertek, mulató erdők 's mezei házak helyett, mellyek a' Themsenél fekvő fővárost körülkerítik, Parisnál több felé nyúló nagy 's még tsak be se kerített gabonaföldek találtnak. Az országutak elvessége, a' jövő és menő szekerek, fuvarosok és lovasak tologása se olly nagy, mint Nagybritannia fővárosának szomszédságában. Legpompásabb tekintete van Parisnak St. Germain felől. A' neuillyi hídtól széles, magas fákkal beültetett országút viszi az utast egyenes irányban a' városhoz, hol a' kilátás a' még el nem készült *arc de l'étoile*-vel végződik. Ez a' diadalmi boltozat egy halmon áll, honnan a' pompás magas szilfákból álló, két felől szép kertekkel és házakkal diszoló, másfél órányi hosszú fő sétáló, egy bájoló mulató erdőhöz (Champs-Elysées) visz. Azután XV Lajos piaczára jó az ember; innen a' Tuileriákhoz, 's ennek Le Notretől alkotott kertjéhez és szobraihoz, a' Seinehez 's ennek kőfalas partjaihoz és hidjaihoz, a' Vendome-piaczhoz, 's ennek diadalmi oszlopához, végre a' Bourbon palotához, mellybe gyűl öszve a' követek kamarája, érkezik: röviden Parisban van.

I. Historiája. Egy galliai - celta nemzetség, a' Parisiak, már K. sz. előtt alkották a' régi Lutetiát a' Seine mocsáros szigetén, mellynek mocsáros földje miatt a' város Sárvaros nevet kapott; ezt a' várost midőn a' Rómaiak Galliában táboroztak, a' lakók felgyújtották. A' Rómaiak ismét felépítették Lutetiát 's megerősítették, vizvivést ásattak és meleg ferdőket építettek benne. Hanem Lutetia csekély maradt, míg Julianus császár 360 téli szálásává magának benne palotát nem építettett. 486 a' Frankok által foglaltatott el 's 508-ban az új ország' fővárosává tétetett. Chlodowig bevette a' keresztény hitet és a' ferdők azon palotájában lakott, mellyeknek omladékait még most is lehet látni a' Laharpe utzában. Clotilde, a' felesége, elvégezte a' Ste-Généviève templomának építését, mellynek talpkövét Chlodowig tette le. 550 körül kezdé el Childebert a' Notre-Damák templomának építését; 100 eszt. később alkotta St. Landry a' Hôtel-Dieut. A' 8 száz. vége felé adott lételt N. Károly azon oskoláknak, mellyekből lett később az universitás. 845 a' Normannok vitták a' várost 's 857 körül legették. Miolta Capet Hugo, parisi gróf a' harmadik királyi háznak első királya, 987 uralkodóvá lett;

XIV Lajosig, ki a Fronde által 1649 a' fővárosból kikergettetvén Versaillest emelte királyi lakhelyé, Parisban laktak a' francia királyok. Capet Hugo a' mostani törvénytörvényházban lakott. A' város nagyobbodott s 4 fertályra osztatott. Akkor még elég volt 10 ember minden adó beszedésére; Vastag Károly alatt az éjszak felé eső kapunál, a' mostani Sz. Márton utszájának szomszédságában, csak mintegy 12 frank vétetett be. 1163 állította fel Sully Mórítz, püspök, a' Notre-Dámák épületét mint most is lehet látni. Ugyan-ezen száz. építették a' Templariusok palotájokat, azon helyen, mellyen most Le Marché du temple van. 1190 Filep August, a' ki Parist kövekkel kirakatta, harmadik bővítést rendelt s a' várost 8 fertályra osztotta. Addig Párisnak csak 3 kapuja volt, most 15 kapott. A' 13 században Sz. Lajos a' vakok quinze vingts ispotályát és sok klastromokat építtetett. A' Templariusok rendjének eltöröltetése után, 1312, Szép Filep 1314 a' nagymestert Molayt sok vitézekkel együtt azon piacon égettette meg, melly most Place Dauphine-nek nevezetik. Valoisí Filep alatt a' város 150,000 lak. számlált. A' fekete dög, melly a' 14 száz. közepe táján Európát meglátogatta, felét elragadta a' lakosoknak. Ez idő tájban kezdett a' Hôtel de ville építtetni a' Grevepiacon. 1367 negyed izben is nagyobbított a' város V Károly alatt, midőn 16 fertályra osztatott. 20 eszt. későbben kezdődött a' Bastille építtetése. Eddig Párisnak 2 hidja volt: egyik éjsz. le pont au change; a' másik délen, le petit pont. 1378 építtetett a' harmadik, le pont St. Michel, a' mostani Laharpe utszával szemben. A' 4-dik hid, pont notre Dame kevéssel azután építtetett. 1418 Parist éhség és döghalál látogatták meg. A' halálnak 3 hónap alatt 100,000 ember lett áldozatja. 1420 Angol kézre került Franciaországnak fővárosa. VII Károly mindazáltal kiűzte azokat innen 1436. Először 1465 kezdtek gondolkozni a' Párisiak utzáik kivilágosításáról. XI Lajos alatt Parisban már 300,000 lak. volt. A' Jesuiták 1563 fészkeltek meg magokat benne. I Ferencz alatt ötöd-izben nagyobbodott Paris. 1590 IV Henrik ostrom alá vette; 1594 megadta magát a' város és Henrik diadalmi bemenetelt tartott. A' pont neuf III Henriktől kezdett építtetni 1578; IV Henriktől végeztetett el 1604. IV Henrik lovon ülő szobra (legelső Franciaországban) 1614 állíttatott fel a' pont neufen. A' Luxembourg palota építtetése 1615, a' Palais royalé (régi formájában) 1629 és a' plántakert alkotatása 1635 történt. XIV Lajos megbővíté a' várost és sokat tevé szépitésére, 1664 készen lettek a' Tuileriak, mellyeket Medici Katalin kezdett építni. 1665 építé Perrault a' Louvret s csaknem egy időben a' korkatonák ispotályát, a' csillagvizsgálast és St. Denis kapuját. XV Lajos alatt épült fel a' katona-oskola (*Ecole militaire*) és a' még egészen el nem készült *Ste. Génévieve* temploma. 1763 XV Lajosnak szobrot emelt a' város a' Lajos piaczn és sok pompás épületek állottak elő. A' zendülés félben-szakasztá Parisnak szépitését. Napoleon azon plánját, hogy Parist, mint a' világ fővárosát, legjobb izlésű épületekkel diszesicse, csak részint vihette ki.

II Kerülete 3 német mf. legnagyobb átmérője $1\frac{1}{2}$ óra, terület 34,996,800 nsz. meter. A' közepén lévő magas helyekről (mint p. o. a' Notre-Dámák vagy a' Pantheon tornyából) nézelve, Parisnak külső városival csaknem körformája van, és mivel tüzelésre köszén nem használtatik, templomainak s közönséges épületeinek csucsaí és tornyai telyes fényben jelennek meg, sőt a' messze fekvőket és ezeknek környékét is pontosan ki lehet venni. 1785 oltá a' lopó kereskedésnek meggátlására kőfalakkal van a' város körülveve. 3 részei ezek: *La ville*, *la cité* és *l' université*. Kel. fekvő részei, u. m. a' St. Antoine külső városa, az au Marais fertály, és cité, rosszul épültek. A' citétől kezdve az utzák éjszának a' templom s délnek a' Pan-

theon felé huzattak; de illő szélesség és ékesség nélkül, míg később az utszák iránya délen St. Germain külső városa és éjsz. a Tuileriák felé nem vitétt. Leghosszabb és legszebb utsza a' 13,860 láb. hosszú villa Trocaderoé. Ataljában többnyire a' párisi utszák, mellyeknek száma (a' vak zugokon kívül) 1094, szűkek. A' mocsok kiváltképpen azáltal mozdittatik elő, hogy az esőviz az utsza közepén foly le 's nem két felől. Csak néhány újabb utszái vannak utóbbi módon kóvel kirakva. Szép utszái: a' *Rue de Rivoli*, *Rue de Castiglione*, *Rue de la Paix*. Ezek Nápoleon idejében jöttek létre 's éppen ezért igen elmellőztettek a' királyi uralkodás alatt. A' külső városok a' várossal egy bástyák (*Boulevard*) által öszveköttöt egészet tesznek. Minden utszák öszveséggel 5035 nagy lámpásokkal világosítottatnak. A' házak minden utszában különösen megszámlálva vannak. Paris eszt. 81 mil. fr. adót fizet (fél annyit, mint az egész németalföldi királyság); ebből 28 mil. földadó, 6 mil. a' lotteriából jő be, 5½ mil. a' játékházak haszonbére, 4 mil. levélposta. — A' 22 Boulevard széles, két felől fákkal beültetett széles utszák, egy mindazáltal, hogy a' fák és házak közt széles gyalogut nyúl el; ezek foglalják el azon közt, mellyen elébbi időben, midőn a' város kerülete sokkal csekélyebb volt, sánczok és falak állottak. Ezen Boulevardok Parisnak legszebb sétálói közé tartoznak. Kéziv formájuk és hosszak, 's a' külső és belső városnak sok utszái nyúlnak beléjük. A' Boulevardok középső fő utszája mindig telyes kocsikkal, lovaglókcal és gyalogokkal. Nem kevésbé vonzó a' számos és legjobb izléssel czifrázott kalmárboltok, a' külömbféle játékszinek, paloták, vendéglők és kávéházak, nyáron a' nap hévsége ellen vászonykárpit által védett számos látogatóikkal, kik jó időben azok, főképpen a' Tortoni kávéház előtt hosszú sort formálván, több óráig mulatják magokat az alá 's fel tolongó embereken. Ez a' pont Coblenca vagy Gand nevet is visel, az ezen két városba való kívándorlások emlékezetére. 3 piaczi közt a' legszebbek közé tartozik a' Vendomepiaczi (nyolczszeglet) a' nemzeti emlékekkel, az ugy nev. Colonneval és a' Place du Caroussel, melly választja el a' Tuileriákat a' Louvretól 's déli oldalán a' nagy képgaleria áll mellette. Nápoleon szemben lévő oldalán is hasonló galeriát akart építtetni 's már el is kezdette. Ha ez a' galeria elkészült 's a' Louvre általa a' Tuileriákkal öszveköttetett volna, a' Carousselpiaczi legszebb lett volna Európában. Most néhány keskeny utszák és részént egyenként álló házak által csufittatik. A' Tuileriák előtt lévő piaczat, mellyen tartatnak a' katonai vizsgálatok, egy vas rostély és diadalmi kapu választják el a' szorosan vett Carousselpiacztól. XV Lajos piacza (a' zendülés alatt Place de la révolution), mellyen végeztetett ki XVI Lajos és a' guillotine en permanence volt; azután Place de la Concorde nevet viselt, a' Tuileriák kertje és a' Champs-Élysées közt, hasonlóul legszebb piaczi közé tartozik Parisnak. Ezekén kívül említethetnek még: Champ de Mars, Place de Louis XVI, Place de victoires XIV Lajosnak ujonnan felállított szobrával, a' Place royale, Place de Gréve a' Hôtel de ville előtt, Place Dauphine, Place du Chatelét, Place des Vosges Hautpoultnak szobrával.

III. A' Seine (16 hidjával) csaknem közepén folya keresztül Paris kel-től nyug-nak. Alig lévén valamivel szélesebb, mint a' Themseinek fele 's hajózás által sokkal kevésbé lévén eleven, tekintete nem egyenlőül bájoló, a' Tuileriák fertályán kívül. A' folyónak egyik oldalán a' Louvre galeriáját, a' Tuileriákat 's ennek kertjét, szemben lévő oldalán a' Palais Bourbontól a' Pont neufig menő szép épületek sorát láthatni itt, mellyek annyival pompásabb tekintetűek, mivel a' vizig nyuló köz meglehetősen széles. — A' régiebb párisi hidak azon pontokon voltak építve, mellyeken szigetei

voltak a' viznek. A' Pont neuf közép pontja még most is egy sziget csucson áll. Ez a' hid 12 boltozaton nyugszik és 1020 láb. hosszú. Az 5 boltozaton álló P. royal XIV Lajos alatt épült; a' Pont de Louis XVI hasonlóul 5 boltozaton, 1790 lett kész. Lejjebb a' vizen és a' Márs mezejével szemben a' Pont de Jéna (P. des Invalides), és feljebb a' plántakertel szemben, a' Pont d' Austerlitz (P. du Jardin du Roi), egy szép vas hid áll. A' Pont des arts, a' Louvréval szemben, csinos vas, csak gyalogoknak való hid. Az utolsó 3 hid Napoleon alatt épült, mint a' partfalak is (mellyeknek számok 33); a' folyónak faragott kövekkel való rendes kirakása is csaknem kétszer annyira nyujtatott. A' királyi uralkodás alatt épült Pont de l' Archevéché az Ile du Palaisra visz; az actiák által épített Pont de l' hôtel de Ville nevü lánchid gyalogoknak való.

IV. Közönséges épületei közt emlithetnek a' Louvre és a' Tuileriák (l. e.), továbbá a' Luxembourg palota St. Germain külső városában lévő kertjeivel, elébb a' directoriumnak, azután, a' tanácsnak, most a' pairek kamarájának helye. Nagy lépcsője mint remek, csudáltatik. A' Luxembourg képgaleriája az ujjabb festők és képfaragók miveit foglalja magában; a' többek közt David, Girodet, Gerard, Lefevre, Drouais, Vernet festők miveit. Többi jelesebb pompás épületek: a' Bourbon palota, a' Seine bal oldalán, most a' követek kamarája üléseinek helye; a' Garde meubles, XV Lajos piaczán, mellyben tartatnak a' korona drágaságai; a' korkatonák palotája; a' katona iskola; a' becület-rend palotája; a' pénzverőház; a' hôtel de ville; a' törvénypalota; a' gabonatár (*Grenier d'abondance*, 1077 l. hosszú); és a' Brongniart (meholt 1414) plánja szerint 1826 elkészült börze, egy szabadon álló oszlopoktól körülvett, 212 l. hosszú és 126 l. széles oblongum. Szébb templomai: a' Notre-Dame, Ste-Généviève, St. Sulpice, St. Eustache és St. Roch. 2 ispotályaira az ujjabb időben igen jó gond van. A' hôtel Dieu-nak Merciertől 's másoktól készített rajzolatjai éppen nem hasonlitanak az eredetihez. Az ispotály leírását lehet olvasni Caspernek „*Charakteristik der franc. Medicin.*“ (Leipz. 1822) czimü munk. A' szorosán vett ispotályoktól meg kell különböztetni az ugy nev. hospiceseket, vagy azon intézeteket, mellyekben öreg, elgyengült személyek 's tébolyodtak ápolatnak. Az orvosolhatatlan tébolyodtak épülete, a' Salpetrière; Bicêtre büntető 's fenytő ház. A' temetőkre nézve l. LACHAISE, a' siketnémák és vakok intézetére nézve l. SICARD és HAUY 'S VAKOK INTÉZETEI.

V. Emlékei: 1) legszebb közönséges emlék Párisban a' Vendome-piacon álló oszlop (Colonne), az 1805-ki táborozás alkalmával nyert győzedelmek emlékezetére; Denon ügyelése alatt álltatott fel. Az oszlop hasonló Trajanuséhoz Rómában, 134 l. magas és átmérője 12 l. Erczből van 's az Austriaiaktól és Oroszoktól ezen táborozásban elvett 425 ágyuból öntetett. 2 mil. fr. került. Körülte remekül kidolgozott jelenéseit lehet az 1805 ki táborozásnak látni. Tetején galeriája és kupja van. Alatta áll ott 1814-ig Napoleonnak mejjképe. A' szövegeségek ezen eszt. megvévén Parist, Napoleon képét levétették, ellenben maga a' pompás emlék sértetlenül maradt. 2) A' Carousselpiacon lévő diadalmi kapu (sokkal csekélyebb mivűcsü a' vendomei oszlopnál) az 1806-iki had után emeltetett fel 's 45 l. magas. 1815 a' tetején álló veneziai lovak az Austriaiak által viszakivántattak 's Veneciába vitettek. 3) A' de l' étoile diadalmi kapu, Napoleontól 15 Aug. 1806 álltatott fel, a' spanyolországi 1823-iki táborozás emlékezetére. Most lett tökéletesen kész; 133 l. magas és 138 l. széles. 4) St.-Denis kapuja, ez is diadalmi jel, XIV Lajostól kapta létét, részeinek szép öszvegyezéséért 's építése módjáért csudáltatik. 5) IV Henriknek a' Pont Neufen lovan ülö,

ércz, 's a' revolutiokor öszverontott szobra 1818 újra felállított. 6) XIV Lajos szobra a' Place de victoiresen, hasonlólú lovan és érczból. 7) A' város Villa Trocadero nevű új fertályában, a' chailloti halmokon álló 120 l. magas obelisk, a' spanyolországi 1823-ki táborozás emlékezetére. Közönséges szökő-kútjainak száma 80. Legszebbek közül való: a' Place Dauphinen lévő 's Desaix nevét viselő, a' des innocens piaczon, a' Bondy Boulevardon, a' Bastille piacznán (óriási elefánt formájú), és a' Palais royalban álló.

VI Párisnak 39 könyvtára van, 1,516,000 könyvvel, 129,000 kéziratral. A' bemenetel mindenikbe szabad. A' Richelieu utzában lévő királyi könyvtár, melly első Európában, 450,000 könyvet, 80,000 kéziratot foglal magában, más literaturai kincsekkel, gazdag pénz és emlékpénz gyűjteménnyel. A' nemzeti intézet 91,000 kötetből álló könyvtára kicsiny, de válogatott. Említettethetnek még: a' Bibliothèque Mazarine 100,000 köt. 4000 kézír. a' de l' arsenal 170,000 köt. 5000 kéz. a' Ste - Généviève 112,000 köt. 20,000 kéz. az Ecole des minesé, a' Cour de cassationé. A' követekek 's pairek kamaráinak is jeles könyv-gyűjteményeik vannak. A' Louvrebán lévő művészi muzeumra nézve l. LOUYRE és MUSEUM. A' természet-történelmi muzeum, leggazdagabb a' maga nemében Európában, a' plántakert épületjében van felállítva. Az itt lévő igen jól megtartott természet - műveknek ritkasága és gazdagsága, az egésznek igen czélerányos elrendeltetése, különös dicséretet érdemlenek, mint maga a' plántakert is, és az ebben lévő állatház. A' francia emlékek muzeumának, melly származását Le Noirnak köszöni, a' volt czélja, hogy a' francia művészség emlékeit, mellyek klastromokban, templomokban és közönséges épületekben voltak, a' felzendültek dühe ellen megmencse. Ezek itt időszak szerént voltak fe állítva, következképen a' művészség előhaladását is mutatták. Hanem XVIII Lajosnak uralkodásra visszajutása után a' templomok és Franciaországának hajdani történelmi familiái közül sokan visszavették a' hozzájuk tartozó (nagyobbára familiái környülállásokat ábrázoló) emlékeket. A' művészségek 's mesterségek conservatoriuma, modellek nagy gyűjteménye, minden technicusra nézve igen tanuságos.

VII. Paris a' litteraturában is hasonlólú fővárosa Franciaországának. A' közönséges litteraturai intézetek közt első a' Nemzeti-intézet (l. e.). A' Bureau des longitudes-nél a' legkitetszőbb csillagvizsgálók és földmérők dolgoznak. Sok tudós egyesületek foglalatokodnak egyes tudományok tökéletesítésével p. o. az orvosi, seborvosi, gazdasági tudományokkal, szép mesterségekkel 's a' t. A' párisi universitás, igen régi intézet, a' revolutiokor eltöröltetett. A' Napoleon alatt császári, most királyi universitas Franciaország 26 academiáinak felügyelő kormánysszéke. Ez alatt áll a' párisi academia, melly 5 kart foglal magában: u. m. a' theologiait (l. Sorbonne), a' törvénytudományit, orvosit, philologiait és a' természet-tudományokét. A' tanítás ingyen megy; 1827 10,354 tanuló volt beírva. l. Eug. Dubarle „*Hist. de l' Université, dep. son orig. jusqu' à nos jours*“ (Paris 1829). Ezenkívül van Párisnak 4 lyceuma, colleges névvel, u. m. XIV Lajosé, IV Henriké, a' Collège Bourbon és Nagy Károlyé. A' Collège royal de Franceban mathesis, astronomia, chemia, história, törvényhozás, napkeleti nyelvek 's a' t. taníttatnak. Az orvosi és seborvosi tudományok különös oskolája igen jó rendben lévő intézet. A' plántakertben 's a' természet-történelmi muzeumánál, arra rendelt professoroktól zoologiai, mineralogiai, geologiai, botanikai 's a' t. órák tartatnak. Ide lehet még számlálni a' szép mesterségek különös oskoláját. A' normalis oskolának czélja az egész ország alsó (*secondair*) oskoláinak számára tanítókat nevelni. A' katonaszkolában 500 olyan ifju ember neveltetik, kiknek attyai

a' haza szolgálatjában holtak meg. A' polytechnica oskolára nézve (l. e.). Oct. 1829 a' régi polytechnica oskola plánja szerint, Chaptal 's más jeles férfiak felvigyázása alatt egy Ecole Centrale des arts et manufact. destinée à former des ingenieurs civils, des chefs de manuf. etc. nyitattott fel. Az alforti baromorvos ó oskolát is ide kell számlálni. Több privat egyesületek is vannak Párisban, p. o. a' Luteranusoknak és Reformatusoknak 4 vallási és philanthrop. társaságai, a' fő bibliai társaság 120 leány egyesületivel, a' keresztény hitterjesztés társasága, a' keresztényi erköltség 's több litteraturai társaságok. A' Société des bonnes lettres a' tiszta monarchia partján van, az Athénée de Paris az alkotmányi és szabad ideákat védi. 1829 Párisban 160 nem politikai folyó irás (ezek közt 13 naponként) jelent meg.

VIII. Kereskedés és mesterségek. A' párisi manufaktúrák főképpen fénymiveket adnak, mellyekben a' tökéletességnek olly magas pontjára jutottak és olly olcsók, hogy Európának minden részében és minden világrészekben igen nagyon kelnek. A' legfontosabbak közé tartoznak a' gyöngy-, arany-és ezüstmivek, mellyek jó izléssel, csinos munkával 's csekély árakkal kitetszők. Órákra és bronzmivekre, főképpen ezen utolsókra nézve senki se mérközhetik meg a' párisi fabrikásokkal. Porcellánban a' párisi fabrikák legszebb formájokkal, legjobb izlésű czifraságaikkal, festésekkel 's legolcsóságokkal minden más fabrikát felyül mulnak. Ezeken kívül finom pléh (mint lámpások), fénymázos mivek, mesterséges virágok, mathematicai eszközök, finom üveg és kristály (függő gyertyatartók), lapított és bőrmivek, mint lószerszámok, legtsinosabb asztalosmunkák is készítettnek benne; mint lábszönyegek, a' Gobelinektől (l. e.), mellyeket csak hercegek szobáiban lehet látni, mint a' francia országlás ajándékait, a' legközönségesebbekig. Számos kartou manufaktúrái közt Oberkampfé (l. e.) Jouyban a' mivek színének tartóságára és jó izlésre nézve felyülmulja az angolországiakat. Fő része a' párisi kereskedésnek az asszonyok czifrasága. Több I századnál, miolta Paris szab Europa elibe módi törvényeket, és ha az ujjabb időben London elragadni láttatott is Páristól az elsőséget, utóbb is ismét minden az utóbbinak hódolt, Paris rendszabásinak advan ismét magát alá. Másik fontos ága a' szorgalomnak a' könyvkereskedés és könyvnyomtatás (600 sajtóval). Londont se revén ki, sehol se nyomtatnak szebben, mint Didot, Crapelet 's más párisi könyvnyomtató intézetek tulajdonosi. A' kivitetni szokott portékák öszveséges becse 46 mil. fr. több; ezek közt legszámosabbak: selyemmivek 6,457,000, kalmárportékák 3,400,000, könyv 2,771,000 fr. Egy Paristól Rouenbe ársandó csatornára 1829 egyesület állott öszve. Torkolatja Grenellenél lesz. Ekkor Paris megnyeri a' külföld gyarmati 's más miveinek lerakó jusát.

IX Közönséges mulcságok. A' nép erkölce. Nagyon hibázik az, a' ki Parist általában hibáibanvalóskodás és kicsapongás tolongó helyének képzeli. Hogy 890,000 ember közt, kik közt 80,000 idegen, mulcság végett él, sok romlottnak kell lenni, kiknek a' jó erkölcsökre káros befolyások van, tagadhatatlan; de azért ki itélné meg Paris erkölceit a' Palais royali világ-leányainak a' rendőrtől arra rendelt kevés estvéli órákban való sétálásai szerint? magok a' Parisiak kevésbé fogatnak meg ezen goromba hálókban, mint az idegenek, kik az illyen nemű mulcságot gyakran inkább keresik, mint kerülük. A' legfőbb rangúak közt éppen ollyan a' társalkodás, mint egész Európában; a' külsőnek felettébbi finomsága 's csinossága, az illőre való szoros figyelmezés, mind annak, a' mit valaki tenni akar akar, eszes és ügyes elpalástolása 's a' t. annak fő törvényei. A' tethős közép rangú Parisiak közt, mint egész Franciaországban,

a' háznépéknél nagyobbára szoros rend és nemes erkölcsök uralkodnak. A' nép alsó és szolgáló osztályában is éppen nem lehet azon vadságot találni, millyenre a' revolútiokori kicsapongások vihetnének bennünket. Vidám, könnyü érzés, elmésség, pallérozott ép emberi ész, 's eszesség characterizálják általánosan a' Francziát, főképpen a' Parisit, kiváltképpen a' felsőbb és középső kárbau lévő finomság 's megjelenésében és a' társaságban kellemeteség 's kedvesség, egyszersmind az itéletnek és izlésnek közönségesebb pallérozottsága. A' párisi asszonyok az élet foglalatosságaiban nagy részt vesznek; egyszersmind az anyai gondokat is könnyen elhárítják magokról, gyermekeiket többnyire, mihelyt világra jönek, falura küldvén nevelni, hogy testiképpen inkább erősödjenek, mint othon. Az először Sartinés policzáj-elölülőltől 1775 privilegizált játékházak 1778 eltöröltettek, de nem sokára ismét bevitettek (I. PALAIS ROYAL, PARISI JÁTEKSZINEK).

X Parist legjobban leírták: Dulaure „*Histoire civile, physique et morale de Paris*“ (Paris 1825 rézm. XV Lajos haláláig), ugyanaz „*Description de Paris*“; Mercier „*Tableau de Paris*“; Jouy „*Moeurs de Paris* (ezen cz. a. *L' Hermite de la Chaussée d' Antin*“; „*Le franc parleur etc*“); Landon „*Description de Paris*“; Lachaise „*Topographie médicale de Paris*“ (Paris 1822); gróf Chabrol praefectusnak „*Recherches statistiq. sur la ville de Paris etc.*“ (1823; szerz. Fourier), munk. mint az eszt. mindég új formákban kijövő Itinéraires, útmutatók, panoramák 's a' t. Német írók Parisra nézve: Friedrich Schulz „*Über Paris und die Pariser*“ (1 köt. fájdalom, nints elvégezve); Reichardt „*Briefe aus Paris*“; Kotzebue „*Erinnerungen aus Paris*“; Meyer kanonok „*Fragmente aus Paris*“; ugyanez „*Briefe aus der Hauptstadt Frankreichs*“; „*Paris wie es ist.*“ Sok vonszót találhatni Jäcknél „*Reise durch Frankreich, England und die Niederlande 1824*“ (Weimar 1826).

PARIS MEGVÉRTÉSE 31 Mart. 1814, a' szövetségesek táborozásplánjának 's a' 9 és 10 Mart. oltá és a' chatiloni congresz (I. e. cz. melly ezen táborozás második részének átnézetét, a' briennei ütközetttől kezdve, foglalja magában) szétosztása után a' párisi (30 Mart. 1814) ütközetig előállott hadi történeteknek végkövetkezése. — A' laoni ütközet elvesztése után Napoleon Mortier és Marmont marsallokat Soissons-hoz rendelte, hogy a' Blücher alatt lévő schlesiai sereget tárcsák szemmel, míg maga mintegy 20000 főből álló hadi népével 4 osztályban az Aube felé fordult, hogy Schwarzenbergnek Senstől Sezanneig 30 órányi hosszan szétszórva álló hadi erejét egyenként támadja 's verje meg. E' czélból az első osztállyal sietve Rheims-on keresztül, mellyet 13ki szerentsés tsatázása után, az orosz és porosz seregek vezére, gróf St. Priest halálosan megsebesítettvén, 14ben megvett, Chalons felé nyomult, hal Macdonald egyesült vele; azután Epernainál átment a' Marnen 's 19 Mart. Plan-cynál az Auben, hogy a' fő sereg jobb szárnyát támadja meg, Schwarzenbergnek az Aubenél állását keresztül-törje, ettől a' Seinenél álló többi hadi erejét elvágja 's ezáltal a' fő sereget Champagenek elhagyására kényszercse. Ha ezen támadó plán helyett a' Seine és Marne közt fekvő földnek védésére fordította volna Napoleon figyelmét, Provinson keresztül a' Yonne felé vonulván, itt minden erejét egyesíthette volna; de míg Blücher ellen fordult 's ezt Soissons felé visszanyomta, a' Schwarzenberg alatt lévő főszereg azonnal ismét előnyomult. Schwarzenberg ugyan is Bar sur Aubenél Oudinotra rárohánván, 27 Febr. kivivta az Auben való átmenetelt. 15ben végre Macdonald is, nyomatván a' Würtembergiektől 's Gyulaytól, Nogenten és Brayon keresztül kéntelenítettett a' Seine jobb partjára visszavonulni. Ugyan ekkor Schwarzenberg megvén Senset,

közlebb volt Parishoz Blüchernél. Hogy mindazáltal Napoleont a' fő várostól távoztassa, nem ment tovább, hanem egész erejével a' Seinehez vonult, honnan mind Napoleont megtámadhatta a' jobb parton, mind Blüchert segíthette. Midőn 14 este Blüchernek laoni győzelmét hallotta, megtámadtatta ugyan 15ben a' Seine jobb partján lévő erdőkben az ellenséget, de hirtelen lefelé fordult az Aube mellett, mivel Tettenborn lovasai értésére adták neki, hogy az ellenséges fő erő Rheimstól a' Marnehoz vonulna. Egyesíté tehát seregeit Troyesnél 's midőn Napoleon 19ben az Auben is átment, ezen folyó bal 's a' Seine jobb partján öszvehuzta azokat. Így történt az, hogy 20ben 90,000 emberével Arcis sur Aubenál Napoleonnal találkozott. Schwarzenberg megtámadta Napoleont; déltől éjfélig tartott a' viaskodás 's a' szövetségesek tarták meg a' csatamezőt. Napoleon nem merte 21ben a' tsatázást megújítani, hanem a' fősereget öszveköttő lineát szándékozott megtámadni, hogy megkerüléssel az ellenséget visszavonulásra kényszerítse. Így a' lothringeni és elszasi várak őrseregeit magával egyesíthette 's a' 6 Mart. olta már mindenütt felfegyverkezve lévő polgárkatonaság által az ellenséget legveszedelmesebb állapotba helyezte volna. Ezen feltétellel 21ben délben, az ellenség szemelátára, megindult Vitryn keresztül az ellenség háta megé; hanem midőn ennek a' helynek, melyben 5000 Orosz és Porosz volt 40 ágyúval, elszánt igazgatója, Schwichoff ezerekes, nem adta meg a' várat, Frignicourt nál a' Marne keresztül-menvén, St. Dizier felé nyomult. Az Oudinot és Sebastiani által vezetett utócsapat, mely az utána nyomuló ellenségtől meggyőzöttetvén, 21ben Arcisból véres tsata után kitakarodni kéntelenítettet, nem csekély veszteséggel követte Napoleont 22 és 23 közt eső éjél 's érte el 24 Doulevent, a' hol a' felkelt lothringeni 's felsőburgundi nép egyesült vele, míg maga Napoleon, kinek serege most 60000ból állott, Chaumont felé ment 's utjában a' szövetségesek élelmét és hirmondóit elfogta. Schwarzenberg azonban eltalálta a' francia császár célját 's a' pougyi fő hadi szálláson, hol Sándor és Fridrik Wilhelm is jelen voltak, az a' plán tétetett, hogy a' szövetséges sereg Vitryhez közeledjen, hol Blücherrel egyesülvén, minekelőtte Napoleon visszajöhetne, Páris felé nyomuljon. Berthiernek Macdonaldhoz küldött levelei, melyekben Napoleon plánja leírva volt, a' szövetségesek kezébe került 's a' francia császárnak feleségéhez írt és Tettenborn vezér által felfogott levele, mely a' plánt még inkább felvilágosította, megerősítette Schwarzenberget feltételében. Jollehet a' fősereg a' Felsőrajnával való öszveköttetés lineáján már megkerülve volt, még is, Hessen-Homburg hertzegnek serege 19ben Lyont megvénvén 's e' szerint a' fő sereg hátulját Svájcz felől bátorságba helyezvén, jóvá-hagyatott 23ban a' szövetséges fejedelmek hadi tanácsában Schwarzenbergnek plánja, melynek végrehajtását a' fővezér már elkezdette. Schwarzenberg t. i. megmutatta 's Dibitsch vezér is azon vélekedésben volt, hogy Napoleonnak éppen olly merész, mint okos utja (hasonló ahoz, melyet Trientből Bassanoba tett 1796) az akkori környülállásokhoz képest politikai botlás, melyet használni kell, mivel minden hírek szerint Párisban hatalmas öszveszövetkezés állott fel Napoleon ellen, mely a' szövetségesek plánját nyomosan fogja segíteni. Ezen felyül 200,000 ember az ezen fordulást tevő 60000től nem félhetne. Ferencz császár mindazáltal Bar sur Aubetól Chatillonon keresztül Dijonba ment, hogy a' déli armadához közlebb legyen. Azonközben a' schlesiai armada is megérkezett Blücher alatt Rheimson keresztül a' Marnehoz, és Schwarzenberg a' sommepuisi dombokon, 24ben reggeli 10 óraker, megtette a' táborozást eldöntendő plánt 's a' Franciaországnak fővárosa felé nyomulásra szükséges rendelkezést, mel-

Ilyek szerint Blücher Chalonsól Montmirailon keresztül leglehetősebb sietséggel Meaux felé ment, Schwarzenberg pedig Vitrytől Sezannen keresztül vette magának ugyanazon irányt. Wintzingeröde 8000 lóval 's 46 ágyuval Czernicseff és Tettenborn alatt a' császár után küldetett, hogy ez azt higgye, mintha az egész armada sarkában volna. Későn vette észre Napoleon azon reménységében lett megcsallattatását, hogy a' szövetségesek utána vonulnak 's a' felkelő néptől és szükségétől semmivé tétetnek; most már fővárosától 's egészítő seregétől, mint a' Seine és Marne közt álló hadi erőtől is elvágva volt; mert Marmont és Mortier seregosztályi, melyek mintegy 28000 embert tettek, Chateau Thierrynél 22 a' Marnen átméven, 's most, hogy Napoleonnal találkozhassanak, Fere Champenoisetől Vitry felé nyomulván, 25ben a' főserg előcsapatjára akadtak, 's minden oldalról megtámadtatván, telyesen megverettek, a' honnan nagy rendetlenséggel vonultak vissza Paris felé, hol Compans vezér népével szaporodván 's erősödvén, a' belleuillei és montmartrei tetőket foglalták el. Két osztály, Pactodé és Ameyé, melyek 6000 lóból álltak 's Vertustól Montmirailon keresztül Vitry felé hadi eszközöket vittek Napoleonnak, hasonlóúl 25 Mart. Blüchertől Fere Champenoise felé nyomattak 's bekerítettvén, midőn áttörni akartak, legvitézebb ellenállás után részént elétek, részént elfogattak. (L. Wieland ezeredeshad. tudósítását az „Überlieferungen“-ben, 1822 Maj.). A' Francziák a' fere-champenoisei ütközethen 5000-en estek, 10000 fogattak, 's 60 ágyut vesztek el. Ekkor a' szövetségesek apró egyes tsatázásoktól nem tartatván fel, Paris felé mentek. Blücher, kinek előcsapatja Claye falvánál 28-ban kemény csatázásba ereszkedett Compansal, még ezen nap elérte Meauxt; más nap a' fejedelmek és Schwarzenberg fő hadi szállása Clichy 's Blücheré Villepinte volt. Ugyanezen 29 Mart. elhagyta a' francia uralkodó császárné fiával Paris 's Toursba ment; József király pedig, mint a' császárnak vezérhadnagya 's a' nemzeti gárdának fő vezére, a' városnak legtüzesebb védésére szolitotta a' Párisiakat, mivel a' császár mentésére siet. Egyszersmind Napoleon rendelkezése a' Párishez vivő utak megrakattak katonákkal. Schwarzenberg ellenben hirdetést szórt szélyel, hogy Paris maga is hajlandó Európa köz békéjére. Hanem fegyvernek kellett mégis a' dolgot eldöntenie. Mortier, Marmont és Compans alatt 30000 védte 150 ágyuval a' Paris előtt lévő sáncos tetőket, Charentontól és Nogenttől (a' Marnenál) Neuillyig (a' Seinenál) télkört formálván. Ezek ellen lassanként 120,000 ember nyomult. A' Bajorok Wrede alatt 's egy seregosztály Sackentől, utócsapatul maradtak Meauxnál és Trilportnál, az egyesült sereg hátuljának védésére. 30-ban nap feljöttével kezdődött az utolsó csata. A' Francziák elakarták venni az Oroszoktól Pantint és Romainvillet (két falut); hanem kemény viaskodás után csak ugyan elfoglalta a' herczeg a' belleuillei tetőket és Barclay de Tolly megverte a' Compans vezér alatt Lavillétte falvánál, melyet végre Wilhelm porosz herczeg és Woronzoff rohanással megvettek, álló közép seregrendet, míg a' Würtembergiek és Gynlay Neuillyn keresztül a' Marnehoz és Nogent sur Marnen keresztül Vincennes felé vonultak, hol Hohenlohe hertzeg vezérstrázsamester osztálya a' charentoni hidat megvette, mellynek állhatatos védésében az alforti baromorvosló iskolának 150 nevendékei holtak meg hazájokért. Ugyanez időben közelgetett a' schlesiai armada (Kleist, York és Langer) Blücher alatt St. Denisen keresztül; azonnal részt vett a' csatázásban 's Langeron vezérhadnagy délutáni 3 ór. megvette Montmartret. Azonközben a' Schwarzenbergtől Bellevillénél (Paris alatt) visszanyomatott Marmont fegyvernyugvást ajánlott, melly 3 órakor megtett. Erre esti 6 órakor Nesselrode, Orloff és Paar Parisba mentek, hol a' város

31-ben reggeli 2 órakor leendő áltadatásának feltételei megállapítottak. Marmont és Mortier csapatjainak 7 órakor kikellett Parisból takarodniok, hanem az ellenségeskedéseknek 9 óra előtt nem volt szabad megújttatniok; a' város a' fejedelmek nagylelkűségébe ajánlatott. Így esett legelőször ellenség kezébe Paris, mely 1420 oltá, midőn V Henrik angol király, ipát, VI Károly francia királyt visszavitte, falai közt idegen katonaságot nem látott. 31 Mart. 11 órakor mentek be Sándor császár és a' porosz király 36,000 emberrel Parisba, a' sokaságnak örömkialtási közt. Egyszersmind hallották ezen kiáltást: „Eljenek a' Bourbonok.“ Még azon nap délután 3 órakor kihirdettette Sándor császár, hogy a' szövetségesei fejedelmek Napoleonnal nem alkudoznak, hogy Franciaországnak régi határait meghagyják és azon alkotmányt, melyet a' francia nemzet magának adni fog, megesmerik. — A' győzedelmes sereg Parisban legkeményebb fenyték alatt tartatott. A' lakosok csendessége és bátorsága semmi által se zavartatott meg, jóllehet a' benyomult seregek csak éjjel kaptak kenyeret 's ételmet. Ezen parisi győzedelem a' szövetségeseknek 9000 holtba (ezek közt 187 tiszt.) került; a' Francziák 4000-et (foglyokon kívül) és 109 ágyut vesztek! — Azonközben Napoleon Douleventtől 26ban hirtelen St. Dizier felé visszament, hogy a' szövetségesei sereggel, melytől magát kergettetni vélte, megütközzék. Oudinot 26-ban Wintzingerodenek Tettenborn alatt lévő előcsapatjára akadt 's ezt Vitrybe, azt Bar le Ducba nyomta vissza. 27-ben Napoleon bezárta Vitryt; itt tudta meg Marmontnak és Mortiernek megveretését és a' szövetségeseknek Paris felé nyomulását, de az utolsót nem hihette, hanem Wintzingerodenek osztályát oldalseregnek vélte. Amey vezér t. i. nem adott vagy nem adhatott neki hirt a' szövetségesei utjáról; és Napoleonnak akkori vezérkarja nem állott munkás és szemes férjfiakból. A' helyett tehát, hogy a' sezannei legrövidebb uton a' szövetségesei után sietett volna, St. Dizieren keresztül Vassyba tért vissza és 29-ben Douleventen keresztül Doulanecourt sur l' Aubeig ment, midőn végre hirt hallott Parisból. Azonnal elküldötte Dejean vezért a' fővárosba, azon parancsolattal, hogy Paris nyakas védelemmel ne veszedelmeztesék. De alig ért megkettőzött lépésekkel Bar sur Auben keresztül Troyesbe, innen azt a' parancsolatot küldte Parisba, hogy a' város magát mig csak lehet védje. Nyilsebességgel vonult ekkor 30-ban 70,000-re nőtt seregével a' Seine bal partján Sensen keresztül Fontainebleauban. 31-ben elérte la Cour de Francet és Juvisst, 4 ór. Paristól; de meghallván a' főváros maga megadását, visszatért Fontainebleauban, hol 1ső April. utolsó bulletinjét kiadta, mely szerint a' had folytatását elhatározta, Marmont és Mortier Parisból kiköltözött osztályi essonnei állásokban kezét nyujtván neki. Hanem Paris elfoglaltatása más erényt adott Franciaország akaratjának 's hadi erejét elgyengíté. Már 2dik April. letevé a' tanács méltóságából Napoleont. Erre 4-ben Marmont (l. e.) aláveté magát seregével az ideigi országlásnak. Végre 11-ben aláírta Napoleon a' lemondási egyezést. Ezt a' 23-ki közönséges fegyvernyugvás követte, mely a' várakból és Franciaországból leendő kölcsönös kitakarodást tárgyalta 's XVIII Lajosnak 3 Maj. visszatérését és a' 30 Mart. 1814 kötött parisi békét huzta maga után. Ellenben mi történt volna, ha Paris kétszer 24 óráig védte volna magát? A' szövetségesei táborozásának plánja 's a' táborozás menetele sokképpen gyaláztafott. Mindazáltal az egész 1814-ki táborozás plánját 's a' fő czél elérésére fordított eszközök választását csak az itélheti meg helyesen, a' ki a' titkos és abba befolyó rugókat eszmérvén, ezáltal azon pontra emelkedik, mellyen a' történetek lépcsőnként következett kifejlésekor a' fő vezér állott. Más oldalról annyi bizonyos, hogy Napoleon, — jóllehet tá-

borozási plánjában némelly pont azon rendkívülvaló helyzetetés miatt, mellyben kellett azt végrehajtania, nem egészen kielégítőnek mondathatik is, — vezéri talentomát 's azon mesterséget, hogy kicsiny seregével középponti állását erősen tartván 's az ellenség két-tós hadi rendje közt belső lineát huzván (a' mi által a' hatszorta számosabb ellenségen győzedelmeskedett, a' mennyiben ezt seregenek színével most itt, majd amott támadta meg) magát támadólag védje, hogy mondom Napoleon vezéri talentomát soha se mutatta ki olly dicsőségesen és fényesen, mint 1814-ki táborozásában. L. „*Beiträge zu der Geschichte des Feldzugs in Frankreich 1814 (unter dem Kronpr. von Württemberg) von d. Offiziren d. kön. würtemb. Gen. Q. Stabs*“ (Stuttgart); Prokesch „*Denkwürdigkeiten a. d. Leben des Feldmarschalls Schwarzenberg*“ (Wien 1823); és Koch „*Mém. p. serv. à l'hist. de la camp. de 1814*“ (Par. 1819).

PARIS MEGVÉTEZÉSE 1815. A' Bourbonok számos botlásai 's a' hadi népek elébbi vezéréhez való ragaszkodása, a' csak egy eszt. azelőtt kiűzött Napoleont ismét beültették Franciaországnak királyi székébe, a' nélkül, hogy alig talált volna említettést érdemlő ellenállást. A' waterlooi (l. e.) ütközet után Davoust mársallra bízott azon mintegy 60000 főből álló seregnak vezérlése, melly Páris védelmére rendeltetett. A' várost éjsz. és kel. oldala felől megtámadni nehéz volt, mivel nem csak Montmartre 's a' bellevillei halmok, hanem az előtök lévő faluk térsége is bátorságosítva volt ágyukkal megrakott sánczok által 's ezen nagy besánczolt állásra rohanásnak kivánt következése kécséges, temérdek embervesztéség ellenben bizonyos volt. A' porosz armada 29 Jun. ért ezen lineák elibe; 30-ban Blücher és Wellington vezérek Gonesseben értekezvén, azt végezték, hogy az angol armada a' lineák előtt maradjon, a' porosz a' városon alól a' Seinen átmenjen 's Versailles felől támadja meg a' várost. Ezáltal az említett erősítés sikeretlenné tétetett, mivel Páris vagy leggyengébb oldalán támadtathatott meg, vagy a' Normandiából szállítottani szokott élelem útjának elvágatása által maga megadására kényszerítetett. Ezen végzéshez képest estve 30-ban az 1 és 3 porosz seregosztály jobbra St. Germain felé megindult, a' 4dik pedig az Angolok megerkezéséig eddigi állásában maradt. 2 Jul. a' 3 osztály Versaillesen keresztül Plessis Piquetbe, az 1 Vaucressonon és Sevresen keresztül Meudonba, a' 4, mint tartalék, Versaillesbe ment. Az ellenség Sevresnél és Plessis Piquetnél Vaugirardig és Montrougeig visszanyomatótt 's Issy elfoglaltatott. Egy Parisban tartott hadi tanácsban csaknem minden vezér megegyezett abban, hogy a' várost nem lehet megtartani. Hogy azoközben az utolsó lépést tegye, 3-ban reggel Vandamme még 10000 emberével előnyomult 's elkezdé Issynek ostromát; de több órai véres csatázás után visszaveretett 's a' város feladatása azonnal elvégeztetett. St. Cloudban még azon nap elkészült a' szerződés (vagy Blüchernek és Wellingtonnak Eckmühllal kötött katonai egyezése), melly szerint a' francia seregnak 3 nap alatt Párisból kitakarodnia 's 8 nap alatt a' Loire megé vonulnia, 5 Jul. Montmartret 's 6 minden tábori eszközeit átadnia kellett. 7 Jul. a' porosz sereg 's az Angoloknak egy része, más nap XVIII Lajos is ismét bement a' fővárosba. Az orosz császár és porosz király 10-ben érkeztek meg, kiket a' többi előnyomuló seregek is nem sokára követtek 's a' megalázott Franciaország másodsorú látta Europa győzedelmes seregét fővárosa keblében.

PARISI BÉKEKÖRKÉSEK: 1) a' Francia-és Spanyolországok közt Nagybritanniával és Portugallal 10 Febr. 1763 kötött 's a' héteszten-dős hadat elaltató béke. Franciaország lemondott ebben Acadiáról (Újscotországról) és egész Canadát 's Cap Bretont Angolországának engedte; megtartotta mindazáltal a' Terrenewenél való halászás jutát.

Nagybritannia visszaadta Guadeloupet, Martiniquet és St. Luciet Franciaországnak; megtartotta ellenben Grenadát, Dominiquet és Tabagot, mint a' Senegalnál lévő gyarmatot és Minorcát is. Spanyolország visszaadta Angolország Havanát, ellenben egész spanyol Floridát megtartotta. Ezen kárát Spanyolorzágnak Franciaország Luisianával téríté meg. — 2) Angolorzágnak Francia-, Spanyolországokkal 's Ejszakamerikával 3 Sept. 1783, 's egyesült Belgiummal 20 Maj. 1784 kötött békéje. Nagybritannia megeskermte független státusoknak Ejszakamerika 13 egyesült tartományit; Franciaország St. Lucievel együtt többi gyarmatit visszakapta, Tabagot és Senegalt megtartotta; Spanyolország megtartotta Minorcát 's visszakapta Floridát; a' Belgák Negapatnamot az Angoloknak hagyták. — 3) Az első párisi béke 30 Maj. 1814, Franciaországnak Austriával, Porosz és Angolországokkal kötött 4 különös egyezéseiből állott (l. FRANCZIAORSZÁG 1814 OLTA). Németország statusi szövetséges öszveköttetés által egyesítették; Svajcz függetlennek eskertetett, Németalföld koronája 's Belgium az orániai háznak adattak 's a' t. 4) A' második párisi béke 20 Nov. 1815 (l. FRANCZIAORSZÁG 1814 oltá). Az említett napon megújították Austria, Oroszország, Nagybritannia és Poroszország a' chaumonti (l. e.) egyezést 's egyesültek a' második párisi békekötés fentartására. L.—ú.

PÁRISI JÁTEKSZINEK. A' francia színművészség történetéről l. FRANCZIA JÁTEKSZIN. Karakteréről itt általánosan csak annyit említünk, hogy az a' fentebbi vigjátékban, lyrai vigjátékban (az ugy nevezett trefás operában), és a' könnyű csiny- (Intrigue) darabokban utólrhetetlen; de a' magasb szomorújátékokban is, noha indulatokodásuk (pathos) gyakran természet elleni, 's mimicai és recitaló előadás módjok feszes és kimért formásság, létalapos és követésre méltó elsőségekkel bír a' német felett. A' külföldi mindenben, mi a' játékszinhez tartozik, hamar is észreveszi a' Párisiak jobb izlését. Azon egyszerűséggel és méltósággal, melly egy francia szomorú-, és magasb vigjáték előadásánál mulhatlan feltétel, Németországon egy közönség sem lenne soká megelégtelt. A' Párisi pedig, első játékszinében, noha ott classicus költőinek mind untalan visszatérő előadatásán kívül mást nehezen lát, mindenkör az, csak magok a' színjátékok legyenek tetszésére. De itt ítélte szoros, és bírálata éles. A' francia játékszinén minden időben virágozott nagy elmék emléke megmaradt a' közönségnél; ezek előadása módját hagyományból tudja, 's több ivadéknak kell kihalni, mig az ifjabb, csak most képződő művészeknél az elődeikkel összehasonlitgatás végkép megszűnik. Nem is találhatni semmi fővárosban annyi rendes és mindennapi játékszin-látogatót, mint Parisban; 's ez által a' közönség izlése olly biztosságot, olly finom és helyes tapintást nyert, hogy ítéletének hódolni minden dramai költő kénytelen, 's egy kétszer nem tetszett darab a' lájstromból örökre el szokott tűnni. Azon ravasszágok 's magauszólások, mellyekkel a' német drama írók magoknak és munkájoknak (ön bírálgatás, koholt tudósítások 's t. e. által) tekintetet szerezni törekednek, Parisban esmetlenek, 's foganat nélkül maradnának. Egy párisi játékszin sem nyul csalóka édesgető módokhoz a' játék tartalma kikürtölése 's a' t. által. Magában a' játékszini czédu lak egyszerűségében is valami nagy van; nincs ezeken a' darab címén kívül semmi, mint a' játékszók neve, de szerepeik épen nem említettnek. Hasztalan pompát egy jó francia játékszinnél sem találhatni. Csak tartalma 's dramai érdeme teheti a' darabot szerencsésé. A' közönség kimivelt izlése mind a' költőnek, mind a' játékszini igazgatónak jó foganatot biztosít, ha a' drámái költemény tetszést érdemel. Egy szép oldala érdemes még 's különös figyelemre méltó a' francz. játékszinnek, melly,

hez képest mind német, mind angol hátra van: a' közönség magasabb erkölcsi iránya és tapintása, mellynél fogva minden közönségest, durvát, vagy alacsony nyomon észrevesz, 's szorosán ócsárol. Közébe darabjai közül csak némelyiket lehetne francz. játékszínre vinni, szinte oly kevéssé az olyakat is, mint Müllertől „*die Schuld, Albnaserin*“ t. e. f. A' párisi játékszíneken dicsérhető még azou nagy illendőség, mellyre a' szép nem körül, 's az ez iránti viseletben ügyelni szoktak. Még csak a' közönséges leányoknak sem szabad hálójokat nagyon nyilván kivetni, ha csak magokat policziai fedésnek kitenni nem akarják. Egyébiránt a' francz. főváros minden játékszínein nagy figyelemesség uralkodik. Az aljas láрма, melly a' német és angol színeken oly igen divatos, itt esmeretlen, 's a' jeles darabokban csak egy hangot sem veszthet el a' hallgató. A' külső rendre a' policzia szorosán ügyel, a' bejárásnál oly szokás jött be, melly minden tolongást eltávoztat; minden ujonnan érkezett, 's bemenni szándékozó, a' már hason czélből összegyűlttekhez à la queue szegül, az az: egyik a' másik után áll, és senkinek sem lenne tanácsos az így képzett sorokat, mellyek gyakran többen vannak, 's egymás mellett állanak, vaktában elhagyni. Legszorosabb rend van a' kocsikra nézve a' kimenetelnél, senki után sem szabad kiáltani, míg a' tulajdonos az ajtónál beszállani készen nem áll. — A' párisi színek belsője nincs ugy felpiperézve, mint az Angoloké, nincs is oly fényesen megvilágítva, mint ezek. A' hajlékok (Loge) elosztásában a' francz. építő mesterek igen ügyesek; ezekben sokkal alkalmasabban ülhetni és láthatni, mint legtöbb német színekében. Ellenben a' Parterre (földszinti) és Parquet (különös) nézőhelyek nem annyira tetszhetők az idegennek, mint Németországban, hol alkalmas és jó helyzetű zártszékeket előre szerzethetni. Ezt azonban már némely párisi színeknél is utánazták. Az első 's legkedvesebb művészek felléptekkor közönségesen élénk tapsal köszöntetnek. Ezért hálálkodni a' szokás tiltja őket. De ha valamely jelenés végén tapsolnak, ezt a' közönségnek megköszönik. Ha új darab tetszéssel fogadtatik, a' költőt vagy szerzőt kívánják, bizonyosnak tartván, hogy az jelen van. Ekkor ezt kivezetik, örömrivadal fogadja, mit szemérmesen megértvén, visszavonul. — A' párisi játékszínnek száma gyakori változás alá van vetve. Zendülés alatt harminczig nevedett, később nyolczra leszállott. 1823 volt 14, 1826 10, mellyek' jelentéseit a' fellépendő személyekkel együtt a' *Courier des Spectacles*, és *Miroir* naponként közli. — A' párisi főbb játékszínnek a' kormánytól nevezetes segedelmeket kapnak. De a' másod rendűek a' *Vau deville*-n kezdve, nem. Ezek többnyire részvényeken alapulnak. Az első színjátszók (egyes színek oszlopai) fizetése tetemes, 's mivészi utazásaik jövedelmével gyakran 100,000 frankra, sőt többre is felmegy. — Az egyes színek illy ranggal következnek:

1) A' nagy opera (Academie royale de musique). E' szín a' legélesebb ellentételt mutatja annak, mit előbb a' francz. játékszíni előadás egyszerűségéről mondánk. Ennél legdrágább kárpitok, bájos táncz, legfényesb öltözetek, legmeglepőbb eróművi jelenetek, 's egy 200 hangászból álló orchestrum által minden el van követve, mi az érzéseket örömmre ragadhatja. A' komoly és nagy francia ének, soha sem fog az olasz vagy német muzsikához szokott fölnek tetszeni, kivált hol az, mint itt, illy nagy körre számolva, gyakran az elégen túl megy. Azonban a' *rhythmica declamatio*, 's az éneklő karok mindenkor megkapólag hatnak. Gluck és Sacchini operái e' színen honnosok; 's azokat oly tökéletesen előadva 's színre alkalmazva egész Európában nem találhatni. A' nagy operákba szótt tánczok, 's a' nagy pantomimai ballettek, mellyek még minden Opera után

adatnak, 's mi miatt az előadás közönségesen éjfél utánig tart, tökélyre, gazdagságra és szépségre minden hasonlót felül mulnak, az egy londoni nagy olasz operát az utolsó években kivéve. Mindazáltal a' párisi nagy opera balletjei a' játékszíni táncz legmagasb tökélye mustrájául tekintetnek, 's akármennyi nagy hangművészek volnának Europa többi színein, azok rendszerent mind itt nyereké képződésöket; 's ha más színeken egyes jeles tánczposok és tánczosnék találtatnak is, oly egészet, mint a' párisi nagy opera balletje, sehol sem láthatni. — A' szép operaház Richelieu utzában Berry herczeg meggyilkoltatása után (i. e.) Feb. 13. 1820 bezáratott 's lerontatott. Mig egy ideigleni operaház épült, azalatt az előadások Favart utzában egy nem igen nagy játékszínen történtek. — Az e' szín évkönyveiben elhíresedett ének- és tánczművészek közül említendők: Guimard, St. Huberty, Arnauld, Armand, Branchu, Mad. Gardel asszonyok, — és Lais, Lainez, Vestris, Gardel, Milon és Duport urak. 1823 az opera első művészei: Nourrit, Derivis, Dabadie, Bonel, Prevost urak, 's Grassari, Dabadie, Sainville asszonyok; tánczban pedig: Bigottini, Hulin, Anatole, Albert, Marinette, Famy Bias, Elie, Noblet asszonyok, 's Paul, Albert, Noblet, Milon, Montjoie, Capelle, Coulon, Gosselin urak valának. Helyek ára: erkély 10 fr.; első és második hajlék (Loge) 7 fr. 10 s.; földszint (parterre) 4 fr.

2) Théâtre français (másként Premier Théâtre français.) Richelieu utzában a' palais royal-lal összeragasztva. E' szín eredete 1518 eszt. esik, midőn az a' Hôtel Bourgogne-ban állittatott fel. Molière szövetkezett vele 1650. — 1689 a' Fossés St. Germain utzába, 1770 a' Tuillériákba, 1782 az Odeonba, 's midőn ez 1799 leégett, a' mostani épületbe vitetett, melyet Louis építőmester épített. A' ház belől circust formál, a' folyosót 26 dóriai oszlop tartja, 's ezek a' parterre körül egy szakadatlan fél körben mennek. Ezek közt vannak a' hajlékok. E' játékszin 1787 — 89 épült, 's 1822 Percier és Fontaine igazgatása alatt belsejében nagyon megváltoztatott. Az oszlopok nagyobb részét, mely a' színre láthatást akadályozá, öntött vas-rudak válták fel, 's a' hely elosztása által is belsője mind szépségben, mind alkalmasságban sokat nyert. Az épület mellett köröskörül egy fedett tornác van, mellyben mindenféle könyv- és apróárosok találtatnak. — E' szín lajstroma kizárólag a' francia drámai mesterművek remekeiből áll, mind a' szomorú, mind a' magasb vigjátékra nézve. Szinte e' két fő osztályra szakadnak a' színjátékosok is, és ritkán mer valamely fiatal ész mind a' kettőben egyszerre próbát tenni. Itt lehet hát Corneille, Racine, Voltaire, Crébillon, Molière mesterműveiket, még pedig úgy előadva látni, mint azt a' hagyomány a' francz. szín sajtáságos karaktere szerint kívánja. — A' francz. szomorujáték előadásán az idegen, kivált a' német, megbotránkozik, 's szoknia kell előbb, mig annak valódi jelességeit megismeri; de annyival inkább vonzandja a' magasabb vigjáték, ugy, mint az e' színen honos. Itt a' legnagyobb valódiság, a' legfinomabb pallérozsággal, 's egyszerűséggel párosul. Ezek a' mult és jelen időknek legcsalókébb természeti ábrázolatjai, ha a' költő azoknak vonásit csak valamennyire helyesen felfogta is, mert e' szín művészei játéka alatt minden kép nemesedni, 's a' művészi képzés magasabb characterét felvenni látszik. A' régiebbek közül nehányat említünk, kiknek neve mai napiglan is mint remeké, fenmaradt: Baron, Brizard, Lekain, Clairval, Molé, Larrive, Fleury, Aufresne, Dufresne, Grandmenil, Grandval, Monvel, St-Phal, Preville, St. Prix, Vanhove urak; Lecouvreur, Gauszin, Dumesnil, Clairon, Devienne, Contat, Raucourt asszonyok. Ujabb időben a' szomorú osztály jelesen Lafont ur, 's Duchesnois és Paradol asszonyok, — a' tréfás pedig Damas, Faure, Granville, Miche-

lot, Baptiste, Michot és Armand urak, nem különben Mars (egyik legnagyobb fr. színjátzóé), Bourgoing, Leverd, Hervey, Dupuis, és Mante asszonyok keze közt volt.

3) A' tréfás francz. Opera, mellynek Comédie lyrique, 's köz életben az utszától, hol van, Théâtre Feydeau is a' neve, egyik legkecsesb párisi játékszin. Ha bár nehány kitünő mivészek, kik e' század elején észtehetségük virágában valának, (Ellevion, Martin, Gavaudan, Mad. St-Aubin, Mad. Gavaudan, 's mások), most egy részben visszahuzák is magokat: még is elég ingere maradt, az estéknek itt vigan tölthetésére. Az itt honos darabok Németországban is ugy megtetszettek, hogy a' német tréfás operák lajstroma csaknem egyedül azon darabok fordításaiából állanak, mellyek e' szin számára irattak, és szereztettek. Ide tartoznak: *Joconde*, *La folie*, *Aschenbrüdel*, *Ein Haus ist zu verkaufen*, *L'opera comique*, *Adolf und Clara*, *Rothkäppchen*; 's előbb Grétry szerzeményei, mint *Zemire und Azor*, 's a' t. Legjelesebb muzsika szerzők, kik e' szin számára dolgoztak: Nicolo, Méhul, Berton, Grétry, Dalayrac, Monsigny, Boyeldieu, Blangini, Solié, Dezedes és mások. A' legkedveltebb darabok' költői: Etienne és Hoffmann, Bouilly, Nanteuil, Sedaine, Duval, Dupaty, Seribe 's a' t. Legkedvesebb előadó mivészek itt: Martin, maga nemében első énekes, 's az elmés inasok szerepében utólérhetetlen; Chenard, Juliet, Ponchard, Huet, Darancourt, Castel urak, ugy Boulanger, Ponchard, Paul, Pradher, Rigand 's más asszonyok.

4) Odéon, vagy second Théâtre français, St. Germain külvárosban, a' Luxemburg mellett. Ez 1791 Peyre és Wailly rajzaik szerént épült: akkor Théâtre français volt a' neve, mivel az első színjátzó társaság, melly e' czímet viseli, itt adá darabjait. Mart. 20 1799 leégett; újra felépíték, 's most más társaság költöze belé, mellynek az elsővel verseny pályára lépni kellett. Ettől fogva Théâtre de l'Odéon nevet kapott. 1818 ugyan csak Mart. 20 ismét hamuvá lett, de már Oct. 2 1819 megint felnyiták. Mind külső építése, mind belső készüllete gazdag, és jó izlésű; a' mellett különösen alkalmas. Az itt előkerülő darabok ugyan azok, mellyeket a' premier Théâtre français adni szokott, 's egymással mind a' ketten vetélkednek. A' régibb francz. remek irók munkáját mindenik adhatja; de az élő költőkre nézve mindeniknek különös lajstroma van. E' szin' legjelesebb gyámola Mad. Georges; 's valóban e' mivészné mint Medea, Semiramis, Phaedra, Merope, Agrippine, Salome (a' Machabensokban Soumettől) bámulatot érdemel. Dícséretesen említendők még a' szomorú szerepekben Joanny, Lafargue, 's David, a' vigakban Faure 's az iffjabb George. Ha bár e' játékszint a' fő szin' buzdítására, 's a' végre, hogy mivészei elbizottságának ellensuly gyanánt szolgáljon, 's a' dramai költőknek tágasabb mezőt nyisson, hasznosnak tartják is; még is csak nehezen, 's csak az uralkodás tetemes segedelmei mellet állhat fenn.

5) Az olasz opera. E' szin a' párisi legelső társaságok, 's a' nagy világ gyűlö helye. Belső készüllete szinte olly alkalmas, mint jó izlésű. A' hangszkartz maga nemében legtökélyesnek tartják. Az uralkodás ugy pártolja e' szint, mint a' helyes ének oskoláját, és az igazgatás mindenkor teljes számú 's jó színész társaság tartására ügyel. Utóbbi időkben itt jeleskedtek: Mad. Fodor, Galli, Pasta, és Cinti, kik a' közönséget énekökkel, 's játékaikkal egyaránt bájolak. Legkitünőbb mivészek e' szinpadon Dongelli, Garcia, Graciani, Pellegrini, Levasseur, Bordogui, Zuchelli. — Ez öt színház után a' három kisebb köznépi szinpad jó.

6) Théâtre du vaudeville, Chartres utszában.

7) Gymnase dramatique — és

8) Théâtre des variétés, mind a' két utolsó a' boulevardon, vagy bástyákon. E' színeken különösen a' Francziák kimeríthetetlen vígsága, elménczsége, 's minden esekélységből neveltség- és tréfa üzése egész fényében mutatkozik. Az itt divatozó számtalan apró darabok rajzát néhány merész vonással elvégezhetni: nincs itt bebonyolódott csiny, pompás színpalak; nem hízelkednek itt az érzéseknek, nem figyelnek szivre, érzevényre, képzelődésre; minden csak az elménczségért van írva, 's azért látszik teremtvé lenni, hogy a' nemzetnek azon vele született tapintását, melly szerint minden neveltséget azonnal észrevesz, még inkább élesítse; a' guaykorbács örökös mozgásban van itt, de inkább kacajvágóból, mint roszaságból. Az apró dalok, mellyek mint valódi népdalok minden útszabán hangzanak, különös éles nemzeti bélyegűek, és azt mutatják, hogy a' hangnyelv nem csak érzéseket, de elmés ötleteket is tolmácsolhat. Gyorsan 's röviden kísérik itt a' hangok a' szót; egy illy Vaudeville-dalocska a' beszélgetést félbe sem szakasztja, csak annak eleveenségét emeli. Gyakran igen mulattató, ezen magasabb népdalokban olly tárgyakat személyesítve látni, mellyeket különben a' képzelődés nehezen alkothatna. Ritkán esik valami nevezetes a' nagyobb színeken, mi itt azonnal tréfára nem változtatnék. Gyakran Harlekinnek is mulattatnak itt. E' három szín közül darabig a' Gymnase leg-több nézővel dicsekedett, ugy hogy bevétele az első francia színet is haladná. A' Vaudeville jelenleg csökkenőben van. A' Variétés legjelesb 's magok szerepeiben felülmulhatlan mivészei Potier, Brunet, Lepentre. A' Vaudeville Philippe, a' Gymnase Perlet, Gonthier, Leontine Fay mivészekkel büszke. Számos költők dolgoznak e' három szín részére; köztök Scribe egyik legkedveltebb 's legtermékenyebb.

9) Théâtre de la Porte St. Martin.

10) Théâtre de la gaieté.

11) Ambigu comique; mind a' bástyán. Mindnyájokon főkép Melodrama, Némajáték, 's Ballet adatik. A' két végső leginkább az alsó rendű néphez van szabva. Az első feladást illendőséggel viszi; itt gyakran legszebb színpalakat, pompás meneteleket, fényes némajátékokat, jól rendelt Balleteket 's a' t. láthatni. Lovag-haramia-lélek-és tündérregék lakoznak itt; mennél borzasztóbbak, annál kedvesebbek. Sok fiatal elme nyer itt mivelődést, 's később a' nagyobb színekhez megy által. — E' színt 1781 Louis építőmester 75 nap alatt állította fel; mi, ha az ember e' szép, sőt pompás épületet látja, alig hihető. Ez építkezés czélja csak az volt hogy a' régi színház tegevé, a' nagy operának hely szereztessek.

12) Az 1821 Nov. 10 megnyitott Panorama dramatique színben csak olly darabokat vala szabad adni, mellyekben két játszó és beszélő személynél több elő nem jó. E' kis nyájas színházat szorgalmasan látogaták.

13) A' Franconi 1817 megnyitotta Cirque Olympique néző helyen, lovak játszá a' főszerepeket. Belső készülétének szépsége bámulást érdemel. A' lovaglói mesterségek, mellyekben a' Franconi nemzetség nagyapától unokáig olly kitünőleg ügyes, a' kihirdetett nézőjátékot mindenkor megelőzik. Ez aztán egy történeti vagy képzeleti feladás kiviteléből, — lovas meneteleket, csoportozatokat, tánczokat, hadi fordulatokat ábrázoló némajátékokból áll; 's mind ezek nagy fényüzéssel, 's ritka mesterséggel adatnak. Machbeth, Blaubart, Cain, Atala, a' dühös Roland, egy a' spanyol Guerillák által megtámadott Convoy, teszik az illy egyes némajátékokat, mellyeken a' nézni szerető Párisi, 's a' kíváncsi idegen nem győz eleget nézni.

14) Nézőjáték még *La soirée de Mr. Comte*, 's általányosan a *Panorámák* (*Théâtre de magie*.) Ezekben lélekvarázslatok, kísértetek, physical mutatóványok, hasból - beszélők 's a' t. láltatnak.

Park. kőfállal vagy karózáttal olly ezélből bekerített térföld, hogy abban valamit tartani lehessen, p. o. háborúban a' tábori podgyaszt, fegyvereket 's ekkor pattantyus - parknak nevezetik. A' hercegek palotái körül parknak nagy fákkal beültetett, egymást felváltó sétáló - helyekkel 's erdőkkel díszlő, bekerített és vadtartásra használt darab föld nevezetik. Már a' régi Rómaiak tartottak villaikban (majorjaikban) ilyen parkokat, hogy vadászati gyönyörűségekkel annál zavaratlanabbul élhessenek. Midőn még csak nyulakat tartottak, kicsinyek voltak a' parkok 's nevek leporaria, nyulaskert volt, midőn pedig nagyobb vadakat is kezdtek befogni, a' park köre is tágult. Leghíresebb volt Pompejus és Hortensius parkja. Ujabb időkben az Angolok parkjaik igea híresek. Egy nevélen író helyesen szól: Az országglás alkotmánya adott első okot 's alkalmatosságot az angol parkok lételére, még pedig azáltal, hogy nyilvános törvény ereje szerint semmiféle vad sem szenvedtetik meg szabadon, mivel a' szomszéd kárt szenvedhetne, a' kinek hát kedve volna vadat tartani, bezárnia kell azt; a' gazdag birtokosok érdeknek egy részét tehát ilyenre fordították, 's benne tartották vadait. Mivel ezen kertek talusi lakásaikhoz közel csináltattak, és az Angolok nagy gazdagságával jó izlés párosodik, innen a' vadas kert vagy park alkalmatosságot szolgáltatott nékik, azokban különbféle rendelkezéseket tenni. „Azután az újabb kertészség Angolországból egész Európára elhatván, következett, hogy igen gyakran a' park és mezei kertek, mulató erdők, mulató helyek, angol kertek, egy jelentésűeknek vétettek, és a' park név alatt ollyan nagy darab föld értetett, melly szélesebb terjedésű használatra együgyü mesterség által szépítettett. A' park vagy emberi kéz által ültetett, vagy erdő volt elébb, 's mesterség által tétetett azzá. Megkívántatik, hogy a' fák szép rendel álljanak, mellyet a' vad természetben híjában keresünk; a' füves térségek a' hozá tartozókkal nagyságokra, formájokra és elosztatásokra nézve kellemetes visszasságban álljanak egymással; továbbá, hogy a' benne lévő egyes fák szép növéssük, ékesek és a' legegyszerűbb állásúak legyenek; hogy semmi gyermekes munka se séreje a' szemet, minden vad, buján növő cserje kiirtassék odáig, hol a' sűrű erdőztetés, fák özveborulása, vagy csalóka határvég szükséges. Kölcséges ékesítés nem kívántatik. Templomok, chinai hidak, 's más illyes idegen tárgyak ellenkező tekintetet adnak a' parknak. Ha valahol hid kell; csinos, de együgyü izléssel készüljön; a' kunyhó, erdő - ügyelő lakása céljához legyen alkalmaztatva. Ékességül megengedhető volna szép kapu, a' bemenetelnél, a' mellynek a' fő épület gazdagságával, ékességével és építés módjával egyezni kellene. Igy áll a' dolog a' parkon keresztül vivő kocsí - utra nézve is. Lehet keskenyebb, szélesebb, a' főépülethez képest, mellyhez viszen az, t. i. az út. Tekergős lehet, de soha se elég ok nélkül. A' bemenetel és kocsí - út mellett kétfelől, mint a' legkedveltebb sétáló - helyeknél is, mindent kell kerülni, a' mi a' szemet korlátozhatná. Karózatok egyes esetekben ugyan kedves tekintetet adnak a' parknak, de ellene vannak alkottatása rendszabásinak. Ha természetes folyó hasítja a' parkot, vagy valami igazi omladék van benne, lehet e' szerencsés esetet használni; ellenben a' mesterségesek kellemetlen beölyást okoznak. Szarvasok és däm vadak a' parkok legközönségesebb lakosi, mellyek azt igen díszesítik; de a' szarvas marha és juhok szépek is, hasznosak is. Cs. — a.

PARKÁK (gör. Möres), megkérelhetetlen testvér-leányok, kiknek foglalatossága az emberek életének fonalát fonni. Neveikről és számokról Homerus nem szoll. A' Klotho név (fonóleány) eleinte hihetőleg egészen közönséges volt. De midőn számok háromra szaporodott, és a' költés mestersége nekik is új nevet adott, Klotho különös név lett, Atropos és Lachesis mellett, de a' nélkül, hogy valamelyik közülök különös foglalatosságot jelentene. Ez a' másik két nevezetben nem is foglaltatik; mert Atropos változhatatlan sorsot, Lachesis történetet jelent; következőleg, mind a' három a' sorsot jelenti különböző oldalról. Homerusnál és Hesiodusnál úgy jelennek meg, mint a' sorsnak és egyes történeteknek istennéi, halálos befolyás nélkül. A' lantosoknál a' történetek széles körében általánosan lépnek fel, és mindenütt jelen vannak, a' hol csak valami osztani való van (a partiendo, a' gör. *Μετρεῖν*). Legszorosabb értelemben halált hozó sors-istennék; halálnak, közönséges és végzetlen sorsnak istennéi. Mint halál istennéi a' pokolhoz tartoznak 's Erebusnak és az éjnek leányai. Mint sors istennéi Zeusnak szolgálói, ki nemzette őket Themissel. — Az első származtatás bizonyosan későbbi. Mint Zeusnak leányai, részt vesznek a' sors meghatározásában és Jupiter-től elküldetnek parancsolatainak végre hajtására. Az embernek jövendő sorsát egy szálczérnában fonják, tudják hát a' jövendőt és megjövendőlik azt; éneklik a' halandók sorsát, midőn egyszersmind orsójakat megindítják, mellyeket azután nem lehet visszafordítani. Mindeniknek bizonyos foglalatossága is meghatározott. Egyik irt, másik beszélt, harmadik a' fonal-szálat nyújtotta, vagy Atropos mult, Lachesis jövendő, Klotho jelen idő volt; ennél fogva az élet kezdetét, folytatást vagy közepét és végét jelentik. Lachesis orsót, Klotho rokkát és Atropos fonalat elvágó ollót tartva festetik.

Cs—a.

PARK (Mungo) scot seb orvos, Afrikai utazásairól esmeretes. Eppen indiai útjából tért vissza, midőn az African association nével Afrika belsejének kinyomozására 1768 egyesült londoni társaság a' költségén Afrikába utazott Houghton major haláláról tudósítást vett. — P. ajánlotta magát hasonló utazásra, melly elfogadtatván, 1795 Maj. 22, a' Gambián lévő pisaniai sáfárságba elindult, hol néhány hónapokig útjához készült, és a' Mandingo nyelvet tanulta. Kelettől nyugotnak megjárta Mulli, Bondu, Kadschaga, Kasson, Karta és Ludumar királyságokat, melly utolsóban, hol az előtte utazott Houghtont megölték, 1796 Mart. ő is a' Maurok királyának Alinak fogságába esett, hol a' durva bánás és élete nyilvános veszedelme azon mérész elhatározásra ösztönözték Parkot, hogy onnan ellilancson, és a' vad szárazon befelé szaladjon, utazásának czéljához képest. Mérész feltétele olly szerencsésen sült el, hogy szökése 3-ik hetében 1796 Jul. 20 útja főczélját, a' Nigert megláthatta, mellynek folyását mind addig követte, míg meggyőzhetlen akadályok miatt, visszatérnie nem kellett. Utját a' Niger folyásától nyugotnak vette, Sept. Kamiliába (a' mandingi királyságban) érkezett, hol betegsége és szükséges bátorságban léte miatt 7 hónapot töltött. — Egy rabszolgákkal kereskedő, kivel megegyezett, onnan az Angol szerződés szerint Gambiába vitte 1797 Jun. 10, honnan azelőtt 18 hónappal indult ki. 15 Jun. Antiguán keresztül Londonba indult, hova 25 Dec. 2 esztendei és 7 hónapi utazása után megérkezett. Szoros igazság szeretettel, és igen kedves izléssel írott utazása megjelent Londonban 1798 angol nyelven. Németül (szükségtelen jegyzékekkel) Hamb. 1799 (*See und Landreisen* 12 Th.) Berlin 1799; Erfurt 1807. P. 1805 kezdetével Afrikába újra elindult; utolsó tudósításai 1811 Sansandingból, a' Niger mellől jöttek, honnan a' haoussai királyságba utazott. Itt a' Királyt megajándé-

kozni elmulasztván, megsértette, ki őtet egy folyó keskeny útján, mellyen a' Niger torkolatja keresése végett evezett, fegyveresek által megtámadtatta. A' feketék kövezése, nyilazásai által üldöztetvén, midőn már embereit egyetlen-egyen kívül mind elvesztené, az uszában kereste menedékét, de elfulladt. Ezen későbbi utazásáról való jelentése, mint élete leírása 1815 jelent meg (angolból Büttner ford. Sondersh. 1821). Fija, ki róla tudósítást akart szerezni, Aquambában holt meg 31 Oct. 1821. Cs—a.

PÁRKÁNY, érseki város a' Duna bal partján, Esztergomnak irányában, 159 ház. 's 1076 lak. Mint jeles erőség, hajdan több ízben ostromoltatott. 1683 a' Törökök igen megverettek mellette 's 8000 embert vesztek el. Régen Kakadnak hívták, hanem ez a' neve, Rákóczy zendülésének elnyomatása után megszűnt. L—ú.

PARLAMENT, Franciaország 's néhány más tartományok legfőbb törvényszékeinek neve. A' parlamentek a' királyok hajdan udvari törvényszékeiből és országgyűlésekből származtak, mellyek, főképpen ha szokott időn kívül tartattak, parlamentnek neveztettek. Ezekben a' bárók, magok mellé vevén a' papokat, mágnásokat és kanczellárt, törvényes ügyeket is döntöttek el. Hanem a' francia királyok későbbben azon panaszokra és ügyekre nézve, mellyek örökös tartományaik lakosítól az udvarhoz feljebb-vitettek, törvénytudó tanácsokat nevezett ki 's a' feudalis fejedelmek, a' normandiai, guennei, burgundi, bretagnei, mint a' champagnei, toulousei, provencei 's más fejedelmesített grófok is, ugyanazt tették. Ezen ierjfiak először tulajdonképpen nem bírák, hanem csak tudósítók, jelentők voltak, 's mindég követtek a' királyt és udvart. De a' mit Angolországban királya, János, a' magna chartában 1215 megígérni kéntelenített, hogy t. i. állandó 's egy helyben maradandó törvényszéket állít fel, lassanként minden tartományban felébredő szükség volt. IV (Szép) Filep, francia király 1294 állandó törvényszéket állított fel Parisban, a' királynak közvetlen tartományhoz tartozó provinciák számára, mellyek négy fő tiszteségre osztattak el. 1305 ez a' rendelés kiszélesített. Eleinte ez a' törvényszék eszt. csak kétszer (u. m. husvétkor és minden szentek napján) tartá ülést, melly hetekig, sőt hónapokig nyult; de midőn foglalatossági sokasodtak, 1422 olta ülési állandók lettek. A' királyi örökös tartományok vazalljai kaptak ugyan ülést és szavát a' parlamentben, a' mi későbbben Franciaország pairjeire is átment, mindazáltal a' tulajdonképpen vett foglalatosságok a' tudós tanácsokra bizattak. A' parisi parlamentnek a' zendülés előtt 5 kamarája volt; u. m. a' Grand' chambre 10 előlülőjével, 25 világi 's 12 papi tanácsossal; a' des enquetes 3 kamarája, mindenik 2 előlülővel 's 23 tanácsossal; és a' chambre des requêtes, 2 előlülővel és 14 tanácsossal. A' criminalis tárgyak a' Chambre de la Tournelleben vétettek fel, mellyben minden kamarából lévő tagok dolgoztak sor szerént. A' parlamenthez tartoztak a' többek közt a' királyi ügyvédök, 's 500-nál több prokátor. A' feudalis fejedelemségekné már a' koronával lett egyesítetések előtt voltak részint hasonló alkottányaik; a' toulousei grófságnak t. i. parlamentje, Normandiának nagy feudalis törvényszéke (Seaccarium, vagy echiquier) Rouenben. Koronával lett egyesítetések után a' többiek számára is alkottattak parlamentek, Toulouseban, Grenobleban Dauphiné, Bourdeauxban Guienne, Dijonban Burgund, Besançonban Franche Comté, Aixban Provence, Pauban Bearn, Rennesben Bretagne, Meczben a' meczi, touli és verduni 3 püspökség, Douayban Flandern és Nancyban Lotharingia számára. A' királyi végzetek kihirdetetésének formája, melly abban állott, hogy azok a' parlamentekhez küldettek, a' jegyző könyvekbe beiktattattak 's azután küldettek ki általok az alsóbb

törvényhatóságokhoz, az említett törvényszékeknek tulajdon politikai befolyást adott. Azt vitatták, hogy nekik van jusok a királynak előterjesztést benyújtani a rendelkezések ellen és hogy nekik kellene e' részben az ország rendjeinek képét viselni. Korábban az udvar engedett nekik néha; XIV Lajos olta ellenben ez a jus nem adatott többé a' parlamentnek's rendszerént királyi ülések, mellyekben a' király személyesen jelent meg a' parlamentben 's nem volt szabad értekezni, léptek annak helyébe, a' nyakas parlament pedig Toursba, Compiegnebe, Orleansba tétetett által. De e' nem juttatta mindég czélra az országlást. A' parlamentek, mellyeknek tagjai helyeket vásárolták és pedig csak betsületért, nagy átkodocságot mutattak és végre itt's amott kéntelen volt engedni az országlás. Innen XV Lajos uralkodásának vége felé keményebb módokat vett elő; 1771 minden régi parlamenteket eltörölt, a' vevőpénz a' helyekért visszafizettetett, az új helyek a' király által töltettek be's a' régi tagok csekély's messze lévő helyekre számkivettettek, részént fogságba tétettek. Sokáig nem találkoztott prokátor, ki az új törvényszékeken megjelenni akart volna's midőn végre a' törvénykezés ismét folyamatba jött volna, megholt a' király és XVI Lajos a' régi parlamenteket visszaállította, 's öszvehívta. Ezek azonnal elkezdettek az udvarral, ministeriummal és fő papsággal ismét ellenkezni, mindent, akár igazságos, akár igazságtalan volt, a' mit csak az udvar akart, megtagadván. A' sensi érsek 1788 ismét eltörölte tehát a' parlamenteket, hanem az általa ezek helyébe bevitt törvényszékek senkitől se esmertettek meg. Végre azt nyilatkoztatá ki a' parlament, hogy alkotmány szerént csak a' rendek gyűlésének van jusa azt jóvá hagyni, a' mit az országlás kívánt's egyszersmind jelt adott azzal a' zendülésre, mellyben maga is' elenyészett, mint az azt követő áldozatok egyike. A' nagybritanniai parlamentre nézve

I. NAGYBRITANNIÁT ÉS ACTA.

L—ú.

PARLAMENTAIRNAK (szószollónak) nevezetik háború idején azon követ, ki valamelly tárgynak szóval leendő elintézésére vagy valamelly tudósításnak közlésére küldetik a' hadakozó felek egyikétől a' másikhoz valamelly városnak ostromoltatásakor vagy csatamezőn. Közönségesen trombitástól vagy dobostól kísértetik, hogy az öröknek menetele czéljáról jelt adhasson. Ekkor semmi ellenségeskedés se történik vele, mindazáltal az első órállástól rendeltetése helyére őrizet alatt vitetik's ugy kisértetik vissza is; de néha az előlátás különös rendelkezéseket is teszen szükségessé, t. i. a' parlamentair szeme beköttetik. Tengeren a' parlamentair-hajó tulajdon vitorlázászlót viszen.

L—u.

PARLAMENTI VÁLASZTÁS, I. ANGOLORSZÁG ÉS SEPTENNALITÁT.

L—ú.

PARMA, hercegség Felsőolaszországban, a' Po jobb partján. Határai: éjsz. 's nyug. Mailand, kel. Modena's dél. az Apenninek, mellyek a' hajdani genuai tartománytól és Toscanától elválasztják. A' pármái, piacenzai és guastallai hercegségekből (104 nsz. mf. 440,000 lak.) áll. Halmos földje jól miveltetik's igen termékeny. Sok és jó selymet, gabonát, bort (vino santo), olajt, kendert terem's jó állapotban van juh tartása. A' lakosok mesterség-szorgalma csaknem egyedül a' selyem feldolgoztatására hat ki. Fővárosa Parma, hasonló nevű folyócskánál, megerősített hely, mellyben 30,000-nél többen lagnak. Utszái nagyobbára szépek's házai jó móddal épültek. A' templomokban Correggionak, Lanfranconak és Marzuolinak (ki il Parmagianonak neveztetett), kik itt születtek, remek-miveit lehet látni. Nevezetesen a' káptalan-templomot Correggionak híres, de most romladozott darabja, melly Maria menybemenését ábrázolja és a' szent sir templomát az említett mesternek Madonna della Scudel-

laja ékesíti. A Madonna della Steccata templom a Farnese ház sírboltjaiért 's a Capucinusok klastroma a benne lévő szép festése-kért méltó nézetésre. A város nevezetességeihez tartozik a hercegi palota, festés, és múgygyűjteményével, mellyből mindazáltal a leg-becsesebb darabok már 1734 Nápolyba vitettek, egy igen jeles könyv-tár, a szép tudományok, festés és mivészég 1765 alk. academiája, az universitás, az 1618 építettett énekes játékszin (legnagyobb Eu-ropában), mellyben 14,000 nézőnek van helye, a kisebb játékszin, a város és fellegrv. közt 1761 csinált sétáló, a Palazzo giardino, egy a várossal öszveköött hercegi mulató kastély, festéseivel és kertjeivel, a Benedek szerzeteseinek hajdani roppant klastroma 's a t. Bodoni könyvnyomtató intézete, 215 különböző betűnemeivel, mellyekkel 155-féle nyelven lehet nyomtatni, az elsők közé tartozik Európában. — Parma Piacenzával cisalpina (Alpeseken - innen) Galliához tartozott a Rómaiak alatt. Idővel kivonván magokat a német királyok felsősége alól, a lombardi városok szövetségének tag-jaivá lettek, de későbbben sokat szenvedtek belső egyenetlenségeik miatt. Az Este és Visconti házak bírták egy ideig Parmát. XII Lajos mind a két várost elfoglalta. A cambrayi szövetségnek szét-bomlása után 1508, II Julius pápa hódítá meg azokat 1514. III Pál pápa (a Farnese házból) Parmát Piacenzával együtt herczegség-gé tette 1543 's Farnese Peter Aloysiusnak ajándékozta, kinek ma-radékai részént mint igen jó katonának (p. o. Sándor Németalföldön, hol mint a spanyol király vezére táborozott) esmeretesekké tették magokat a históriában. 1731 a Farnese ház férjfiúi ága kihalván, Don Carlos, V Filep spanyol király és Farnese Erzsébet fiok kapta meg a pármai és piacenzai herczegségeket, mellyek felől már elébb több egyezések által bizonyossá tétetett 's midőn az új herczeg a bécsi békében (1735) mind a két Siciliának királyává lett, Parma és Piacenza a császárnak engedtetek kártérítésü. Az aacheni békekötéskor (1748) Austria Parmát, Piacenzát és Guastallát Filep spanyol herczegnek engedte, azon feltétel alatt, hogy ha a herczegnek férjfiúi maradéka kihalna, vagy egy maradékai közül a siciliai vagy spanyol királyi székre jutna, ismét Austriára essenek vissza az említett tartományok. Filepet 1765 fia Ferdinánd követte, ki 1796 Franciaországgal békét kötött és Spanyolországnak Franciaországgal való szövetsége által tartományinak bírásában megmaradt. Sőt az örökös herczegnek adatott 1801 a hetruriai királyság is. De midőn 1802 Ferdinánd herczeg megholt, Franciaország, egy Spanyolországgal kötött egyezésnél fogva, a nélkül, hogy Austriának justartására ügyelt volna, elfoglalta Parmát, Piacenzát és Guastallát, mellyek mindazáltal csak 1805 kapcsolattak formásan az új császársághoz. A párisi béke (1814) 's a bécsi congresz actája (1815) a pármai, piacenzai és guastallai herczegségeket az eddigi francia császárnak, Maria Louise austriai főherczegnének adta, mint független tulajdont. Ezen rendelésnek mindazáltal ellene mon-dott a spanyol udvar, az említett herczegségeket a hajdani hetruriai királynénak, Maria Louisenak adadni kívánván, kinek 1801 megholt férje Parmához 's a t. való jusáról csak azon feltétel alatt mondott le, mivel Hetruria neki ígértetett, a honnan a spanyol király nem akarta a congresz actáját megemerni. A Parisban 10 Jun. 1817 kötött különös egyezésben tehát a határozottatott meg, hogy Parma a hozzá tartozókkal együtt, kivéven a Po bal partján fekvő részét, melly azon jussal, hogy Piacenza várában őrsereget tarhasson, Austriának engedtetett, mostani tulajdonosnéja, a francia császárné, halála után az özvegy hetruriai királynéra 's ekkor luccai herczeg-nére (azolta 23 Mart. 1824 megholt) és férjfiúi maradékaira száll-jon, ezeknek halála után pedig Austriáé és Szárdináié legyen. Ha

a' császárné főhercegné halála után Parma a' luccai hercegre száll, akkor Lucca a' toscanai nagyhercegé lesz, ki ezért Csehországban fekvő, eszt. 175,000 tall. behozó jószágait a' főhercegné fiának, a' reichstadti hercegnek, engedte. A' spanyol udvar próbatétele, hogy Maria Louise főhercegnét még most reábirja arra, hogy Parmát a' heturriai királynénak kész pénz fizetésért átengedje, sikertelen volt. A' hercegné Parmán határtalanul uralkodik. A' status dolgai a' statustanács és két osztály (belső dolgok és közjövdelem osztályi) által, mellyek közül mindeniknek egy előlülője van, kormányoztatnak. 1829 csász. s kir. ezerekes és titkos cabinet titkoknokja báró Werklein neveztetett statutitoknokká. Jövedelme a' statusnak $1\frac{1}{2}$ for. vagy $3\frac{1}{2}$ mil. Frank. A' hercegné lakhelye Parma, nyáron Colorno mulató kastély. Parmának egy vitézrendje van, a' Constantin-rend, mellyet a' Comnenek familiájából való császárok alkottak 1190. Egy ennek utolsó maradéki közül a' rend nagy mesterségét 1699 a' parmai hercegnek engedte által. A' rend 4 osztályból áll. A' nápolyi király is vitatja, hogy a' rendnek nagymestere, mivel Parma 1731 familiájára szállott volt. L. *Geschichte der Lombardei*, Hassétól (Dresden 1827) és *Carta tipograf. dei ducati di Parma, Piac. e Guast. trigonometrica* felvéve 1821, rajz. s metsz. a' csász. kir. vezérkartól (Mailand 1829, 9 lev.). L—ú.

PARMEGIANO (II), vagy PARMEGIANINO, I. MAZZOLA.

PARMENIDES, görög bölcselemből, ki barátjának a' tanítójának Xenophanesnek teoriáját bővebben kifejtette, honnan mindenek előtt az eleatica iskolához számítatik. A' 79 Olymp. körül élt, s a' 80 Olymp. táján, vagy K. e. 460 Athenébe ment, hol — mint mondják — Socrates ifju korában látta. A' hajdan kor nem csak mint elmélkedőt, hanem mint Eleának bölcseletem törvényadóját is, igen tisztelék. Az okosság esmereteit a' tapasztalásával éles ellenállásba tette. A' tiszta lét, mellynek megfogásából indult ki, csak okosság által esmérhetik meg, van egy, változhatatlan és örök, magát határozó valóság, melly a' közt is betölti; ellenben változás és mozgás csak tünemény. Így fejtén ki a' lét tudományát, az érzéki tünetekről is állított egy rendszert, mellyet elkerülhetetlennek tartott. Itt a' meleget és világot, vagy a' tüzet, s a' hideget és homályost, vagy a' földet, egymással ellenkező elveknek tevé. A' természetről irt bölcselekedő költeményének töredékeit találhatni Stephanusnál; Fülleborn fordításával (Züllichau 1795), és Brandis *Commentation. eleatic. P. A. I.* (Altona 1813).

PARMENTIER (Antoine Augustin) Franciaországban fő orvosa és a' nemzeti institutumnak tagja. Montdidierben szül. 1737, mint szegény patikás legény, kevése esmerettel jött Parisba, hol nagy esze szabad utat nyitott neki, s híres gyógyszeráros és agronomus lett. Az 1769 közönséges éhség alkalmával az academia jutalmat tett fel annak, a' ki a' kenyeret kipotló növényekről legjobb értekezést készít. Ezt a' jutalmat Parmentier nyerte meg, a' mennyiben a' krumplit ajánlotta és mind azon bal ítéleteket, mellyek két esztendő óta annak ültetését gátolták, megczáfolta. XVI Lajos 54 hold homok földet adott neki s midőn várákozása ellen krumplija virágozni kezdett, a' királynak bokrétát kötött abból, ki azt magára fűzte. Bizonyos volt a' krumpli győzedelme Franciaországban, de midőn P. a' revolutio alatt municipalis tisztnek volt kijelölve, egy a' választók közül ellene szegezte magát. „Nem fog mást ennünk adni, úgy monda, hanem csak krumplit; ő ugyan is az, ki az feltalálta.“ Fábrikák és szántás-vetés sokat köszönhetnek az ő vizsgáladásainak, mellyeket sok becses munkában leirt. A' száraz föld elzárta alatt Napoleon parancsolatjából aszu szőlő bor készítésével, mellyet nagy

tökéletesedésre vitt, foglalatoskodott. A' tábori kórházak, mellyeknek a' hét esztendei háborúban, midőn őt izben elfogattatott, legnagyobb áldozatokkal szolgált, jó alkotmányt kaptak tőle. Emberiségéért, és nagy esméreteiért közönségesen tiszteltetve megholt 17 Dec. 1813. Cs. — a.

PARNASSUS, most Liakura, hegy Görögországnak Phocis (most Rumeli) nevű tartományában, mellynek tróvében feküdt Delphi (l. e.) városa, a' kastali forrással, mellynek kristály vizében a' papnénak 's mindennek, ki ezt megkérdezte, megmosni kellett magát. A' hegy Apollonak 's a' muzsáknak volt szenteltetve. Nevét most Parnassustól, Neptunusnak egy fiától, majd Deukalionnak hajójától (Larnace), mellyben az itt kötött ki a' nagy özönvíz alkalmával, a' honnan a' hegy eleinte Larnassusnak nevezetik, hozzák le. 2 csucsa van, mellyek közül a' déli Hyampea, az éjsz. nyug. Tithorea nevet viselt. Legmagasabb teteje Lykoreusnak neveztetett. Itt inepelték a' megrészegedett Bacchantesek orgiáikat. L—ú.

PARNELL, (Thomas) költő, szül. Dublinban 1679; teológiára szánta magát, 's 1705 chogheri esperest lett. Ezentul Angliát gyakorta látogató, hol társalkodó tulajdonságai által gyönyörű napokat töltött. Elsőbb az akkor hatalmas whigekkel szövetségbe, 's ezek legtudósibjai, mint Addison, Congreve, 's Steele barátjai le-rének; de Anna királyné uralkodásának vége felé, midőn a' torik győztek, (nyilván Swift izgatására) elhagyja P. régi barátit, 's Pope, Gay, Arbuthnot, és másokkal, kik az ellenpárt mellett buz-gának, szoros összeköttetésbe lépett. Swift ajánlatára King érsek egyházi adományra 's a' jövedelmes fingaszi parochiára segíté. Házi boldogságát azonban nője halála 1717 megsemmisíté. Soha sem felejteté-e'l 's vesztéséget; mértékletlen boritalban kerese vizagztalást, de elégtelenség 's nyugtalanság egész haláláig, 1717 — üldözé. P. kötve és kötetlen irt, a' többek közt Homerus életét Pope Iliása előtt, melly azonban ez utóbbi által sok javítását nyert, — 's a' „Zoilus történeteit“, mellynek Theobald és Dennis elleni gunyának kellene lenni; dolgozott a' „Spectator“ és „Guardian“—hoz is. Mind e' munkák tudósságot, 's képzelődést bizonyítanak. Most csak mint költő becsültetik. Verseinek javát, halála után Pope adá ki, 's ezt többször újra nyomtatták. Ezek ugyan nem tartoznak az angol poësis legtekélyesbjei, de igen is a' legkedvesebbjei közé. Többnyire szerencsés fordítások, vagy utánazások. 1757 hátra hagyott munkáinak még egy kötete jelent-meg, de ez hírének többet ártott, mint használt.

PARNY, (Chevalier Evarist de) költő, kit francz. Tibullusnak neveztek. Szül. 1742 Bourbon szigetén, 1753 Franciaországba jött, Párisban, és Rennesben tanult, darab ideig vallásos rajoskodó volt, 's trappista (l. e.) akart lenni, de végre hadi szolgálatba állott. Egy fiatal (csak Eleonora név alatt esmeretes) leány iránti szerelme alagyás költővé tette. Gondolatok kegye 's gyöngédsége, — érzelmek mély igazsága, — majd vig, majd buja, majd rajoskodó képzelő tehetség gazdagsága, és végre olly verselés, mellynek összehangzása, lágy-sága, és könnyüisége a' fület elbájolta, valának alagyáinak sajjácságai, 's ezek által a' franczia remek költők közt rangot érdemlett. Alagyáin kívül tőle vannak: „La guerre des Dieux“, „Le portefeuille volé“, és „Les Rosecroix“. Az első költemény, melly a' keresztényi vallási titkokat és mondákat a' neveltségesség fegyverével legyőzni akarná, a' Voltaire „Pucelle d' Orleans“ verszete utánazásának látszik, de nem sült-el, bár néhány elmés lelemény, szép ábrázolatok, 's nagy számu szerencsés versek benne nem tagadhatók is. A' másodikban „Les deguisemens de Venus“ mint kecses mesében olly rajolat tűnik-ki, mellyben alagyáinak elevensége ismét fellelhető.

A' directorium, munkáinak hiusága miatt az institutumból kizára, de 1808 abba felvétetett 's a' császár által megerősítettett. Megh. Dec. 7. 1814.

PARODIA, (szó szerint mellékének). E' névvel a' Görögök enyelgő versezeteket, sőt olly egyes részeket is bélyegzének, mellyekhez komoly költemények egész helyei vagy egyes kifejezései kölcsönöztek, vagy utánaztattak. Athenaeus hagyott fenn egy illy költeményt Matronról, 's feltalálónak Hipponaxot, Aristoteles pedig a' thasosi Hegemont teszi. Aristophanes tele van illy parodiákkal. Mi a' parodia alatt olly munkát értünk, melly által egy komoly költői mű, tárgyának elváltoztatásával más ön álló komoly vagy tréfás versezetre fordittatik. Az utósó eset közönségesb; innen parodia egy-jelentésű a' Travestálással (vö. e.) szük értelemben, melly valamelly komoly versezetnek megfelelő tréfásra változtatását teszi. Még szükebb értelemben, 's a' travestálástól megkülönböztetve, a' parodiának csak ott van helye, hol (mint a' „békaegerharczban“) csak a' fő észfogatok és figurák változnak, de a' mellék észfogatok 's az egész bánás-mód formája megtartatik. Itt a' fenségesnek formája tréfára használtatik, hogy egy harmadik tárgy nevecseségszínbe állittassék. Ez a' tárgy aljassága és a' nemes, felemelt hang közötti ellenkezés által hat, 's vele a' csekélyebb dolog kölcsönözött tekintet nyer, a' nevecseségsé tett tárgy pedig méltóságában megmarad. Nem is szükség, hogy a' parodia valamelly kész komoly művet szolgálailag utánazzon, hanem minden választott tárgyra a' komoly versezet hangját 's szellemét tréfásan alkalmazhatja. Sőt magasabb értelemben a' vigjáték is általányosan a' szomorunak parodiája. A' parodia, ha játszi elmével és szeszéllyel készült, kellemeesen mulattat, 's egyszersmind a' fenségesnek bizonyos kicsapongásit és nagyításait korlátozhatja. A' Francziáknál legnagyobb kedvességben áll.

PARÓKA, a' spanyol Peluca (szőr főköttő) névtől. Idegen haját viselni már a' régieknél szokás vala. Így Xenophon tagadhatlanul említi, hogy Astiages (az 50 Olymp. körül) parókát hordott, melly tömött és hajjal rakva vala. Később a' római császárok viselének parókát. Commodus parókája, mint Lampridius bizonyítja, jó illatú szerekkel kenve, 's arany porral hintve volt. Ezen túl a' parókáknak semmi nyoma egész a' 16 századig, midőn János szász herczeg 1518 Falkenstein Arnold tisztartójához azt írta, „er solle ein hübsch gemachtes Haar in Nürnberg bestellen, doch in Geheim, also dass nicht bemerkt werde, dass es uns solle, und je dermassen, dass es grausz und geel sei, und also zugericht, dass man es bequem auf ein Haupt setzen könne.“ Utóbb Franciaország lón a' parókák valódi hazájok, honnan Europa legtöbb országaiba eláradtak. Már III Henrik (1575—89), mivel egy nyalka betegség miatt megkopaszult, akkoriban szokásban volt sapkáját idegen hajjal rakatá-meg. XIII Lajos alatt (1610—43) a' paróka közönséges szokássá vált. Azok is hordák, kiknek rá szükségök nem volt. Formájok a' száz fürtű Allonga-parókától fogva, egész az egyszerű tekeres-parókáig változott; mi felől Nicolai tanít „Über den Gebrauch der falschen Haare“ czimű munkájában. Az újabb kor, e' természetelleni dísz kiküszöbölte, 's kinek rá szüksége van, legalább a' természetet lehetőségig utánazni törekszik.

PAROLE, I. Hadi jel.

PARONOMASIA, olly beszédbeli figura, melly által külön ábrázolatok egyformán hangzó szavak által jelöltnének, hogy a' különség annál inkább szembetűnjék, p. o. amaz esmeretes vers: Azt mondák, Biharban főispány Teleky nem lehet, mivel ott nincsenek teleki 's a' t.

PAROS, törökül Bara, a' görög Archipelagusnak (l. e.) szigete, a' Cykladák csoportjában. $4\frac{1}{2}$ nsz. mf. nagy 's 2000 görög lak. van. A' régi világban gazdag és hatalmas volt, termékeny mezein számos szarvas marha legelt 's két kikötője volt. Xerxes meggyőzetése után Paros, mely ezen hadban nem vett ugyan részt, mint elébb, midőn a' Persákkal egyesült, mindazáltal kétértelműleg viselte magát, Themistokleستől elfoglaltatott 's Athenae hatalma alá hajtattott. Nagy-Sándor halála után Ptolemaeus egyiptomi király alá jött; de majd ismét uraivá lettek az Athenaeiek 's meg is maradtak birtokában Mithridatesig; azután a' sziget római felsőség alá jutott. Paros híres velt márványáért, mely minden más nemű márványnál tovább ellentáll az időjárás befolyásának; különösen szép a' Marpessa hegyében lévő bányákban. (L. MÁRVÁNYKRÓNIKA). A' fő hely Parichia, csak falu, hihetőleg a' régi Paros omladékain áll. A' várkastély és szűz Mária temploma, régi épületek maradványiból építették. A' sziget belseje hegyes és telyes a' régi világnak jeles omladéival. Fő termései: pamut, kevés gabona és bor. Legjobb horgony-hely a' hadi hajókra nézve Naussa; innen e' volt az orosz hajósereg főállásponjtja a' török háborúban, a' teszmei ütközet után. Parosnál fekszik Antiparos 500 lak. Phidias és Praxiteles születésének helye, egy kőszikla-sziget, híres 250 öl. mély barlangjáról, mely a' legkülönösebb csepegő formákkal telyes és az alabástromnak itt látható kristályosodásáról nevezetes. L—ú.

PAROXISMUS, OSTROM a' félbenhagyó hideglelés (szak-láz) szakonkint viszszatéró megtamadása (L. Láz). A' tartós, de engedő láznál ezen megtamadás keseredetnek (exacerbatio) nevezetik, mely keseredés azonban szinte bizonyos szakokat tarthat. —j—a.

PARR (Sámuel) D., falusi pap, híres mint oskolamester, és nyelvtudós, különösen pedig classicus latán sirversei által, p. o. Gibbonra; szül. Jan. 15 1747. Elődei buzgó torik valának, ő pedig hasonló buzgó whig. Ez árta polgári szerencséjének. Az oskolában ifjúsága barátival, kik közt Sir Will. Jones és D. Bennet említendők, mindig vetélkedett. Midőn 14 éves vala, atyja seborvos és gyógyszeres, maga mesterségében követőjének szánta; de P. folyvást ugy tanulta a' classicusokat, hogy atyja Cambridgében 1765 philológiát tanulni engedné. 1767 egy oskolánál altanító lón, e' hivatalát azonban 1771 letette; egy nevelő intézetet állított, de adósságok miatt ezzel is felhagyott, 1777 ismét tanító lett, 's számos jeles embereket nevelt, millyenek a' többek közt a' híres philolog, Maltby és Rich. Brinsley Sheridan. 1781 Cambridgében törvények doctora lett, hol dialecticája, törvény és remek írók esmerete, 's latán ékes szóllása által köz csodálkozást gerjesztett. Erre Londonban a' Pál templománál kanonoki helyet nyert; 1786 Hattontban (Warwichshire grófs.) papságot vállalt, 's házánál ifjjakat nevelt. Itt Pristley (l. e.) emerecsége majd egész könyvtáratól megfosztá, melyet a' felingerlett nép fel akara dálni. Azon bírálata felett, melyet Horatiusnak D. Combe által történt kiadásáról 1793 irt, tüzes pennaháboru támadt. Foxhoz és a' whigekhez ragaszkodása ellen is lármáztak, mintha az egy ifjúság tanítójához illetlen volna, mind addig, mig 1801 a' neveléssel egészen felhagyott. Az elmés P. igazságszeretetért tanítványaitól és nyájától épen ugy becsültetett, mint egyházi szónokságáért csodáltatott. 1820 a' megholt királyné káplánja volt; Sir Francis Burdett 1802 egy parochia jövedelmét, a' whigszövetség pedig 200 ft. Sterl. esztendei fizetést ada neki. Tulajdon hivatalát egy barátjával cserélé-meg, de Hattontban folyvást munkálkodott, hol sok derék emberekkel párt-vagy vallás-tekintet nélkül társalkodott. Mint 80 éves agg is vidám és munkás, rendkívüli emlékező tehetséggel, 's írásbeli gyorsasággal

birt, noha írása már ekkor olly nehezen olvasható volt, hogy sajtó alá kevés mehetett. Mgh. Maj. 6. 1825 Végrendeletében lipcei prof. Hermannak, mint kora legnagyobb criticusának, egy arany gyűrűt hagyott. Anglia legelső latinistájának tartja, 's külöködéseiről, p.o. hogy a' harangozásban (bell-ringing) jeles esmérettel birt, 's a' t. sok anecdotát beszél. Munkáit a' „*Biogr. dict. of the living authors of Gr. Brit. and Ireland.*“ előszámlálja.

PARRHASIUS gör. képiró, szül. Ephesusban. Atyja Evenor szinte képiró, K. e. 420 élt. Fija Zeuxisnek kor- és vetélkedőtársa volt. Plinius szerint P. hozott a' képirásba legelőször arányosságot, arczvonásokba 's tagjártatásba élénk kifejezést és kellemet; rajzban pedig minden képirót meghá'adott. A' régiék több festeményeit számlálják elő. Nagy hire gögössé és elbizottá tévé. Mint Athenaeus bizonyítja, bársony ruhában járt, fején aranykoszorút hordott, 's Plinius szerint magát Apollótól származtatá, ki Parrhasius mellék nevet visel. Egykor samosi Timanthessele versenyezve festé azonképét, melly az Achilles fegyvereiért Ulyssessel küzdő Ajaxot ábrázolandó vala; 's midőn a' jutalom ellentársának ítéltetnék, gunyolva ezt monda: sajná om a' vitézt, hogy egy érdemetlentől ujra meggyóztetik.

PARRICIDA vagy Sváb János, nagybátyának, I Albrecht (l. e.) császárnak gyilkosa volt. Szélid, békés természetű lévén, nagybátyának, ki örökös tartományit és feudumait neki nem adta ki, igazságtalanságát talán boszuállás nélkül eltúrte volna, ha haragja a' császár ellenségeitől lángra nem gyulasztatott volna. Véres tettének (Habsburghoz közel, I Maj. 1308) végrehajítása után elszaladtak a' gyilkosok, ezek közt János is, ki szerzetes ruhába öltözve Olaszországban kóborlott 's végre olly homály boritá hollétét, hogy semmit sem hallottak róla. Némelleyek állítják, hogy mint Ágoston szerzetes, Pisában holt meg, mások, hogy esmeretlen szerzetes öltözetben nemzetsége jószágán, Eigenen, holt meg nagy vénségben. Az utolsó előadásnak hitelesítésére a' beszéltetik, hogy egyszer, legalább 60 eszt. Albrecht meggyilkoltatása után egy nemes tekintetű tiszteletes öreg jött János névvel, az említett jószágba, melly mellett kunyhót épített 's végre halálakor (1368) esmertette meg magát, mint sváb herczeg. Későbbben azt írják, hogy fija Lathonius, mint vak, Bécsben koldult. Warti Rudolf elfogatott 's a' tett helyén kerekkel töretett össze; a' többi gyilkosok elillantottak, 3 szolgát kivévén, de a' kik rettenetes halálos büntetések ellenére is semmit se vallottak. Annál kegyetlenebben állott bosszút Leopold, a' császárnak második fija 's főképpen Agnes testvére, Magyarországnak özvegy királynéja, a' gyilkosok rokonin. Ezek legborzasztóbb kínzások közt végeztettek ki, váraik lerontattak és ezeknek lakosi százként vágattak le. Végre minekutána, főképpen Agnes sürgetésére 1000-nél több ártatlan férjfiu, asszony és gyermek lett hóhér pallosának áldozatjává, ugyanezen Agnes anyyával Erzsébettel, ki nem kevésbé dühösködött ama szerencsétlenek ellen, Albrecht megöletésének helyén szerzetes-és apácza-klastromot alkotott, mellyek szép szabadságokkal és nagy jószágokkal gazdagon megajándékoztattak. János története játékszinre van alkalmaztatva, melly mintegy 20 eszt. elelőtt Németországban nagy kedvességet nyert. L—ú.

PARRY (Sir William Edward) tengeri kapitány, esmeretes négy éjszakaföldsarki utazásairól (l. e.) D. Caleb Hillier Parrynak, ki hires orvos 's orvosi író volt, 4-dik fia, Bathban szül. 19 Dec. 1790, már mint kadét, a' Ville de Paris (1803 olta) hajón, minden hajóstól, főképpen Cornwallis későbbi admiráltól, igen becsültetett. Későbbben a' Belten egy ágyuzó sajkát vezérlett. Mindég astronomiával, nauticával és tengeri abroszok készítésével foglalatoskodván, gyak-

ran fontos és veszélyel telyes parancsolatokat kapott. Nevezetesen 1811, a' czethalászat védésére, az é. sz. 76°-ig felment. Azután rendszabásokat készített a' földszark magasságának álló csillagok szemlélése által leendő meghatározására. 1817 visszatért Angolországba, hol 1818 azon alkalommal, midőn Rosz kapitány az éjsz. nyug. földszarki útra elindult, a' második felfedező hajónak, Alexandernek, kormányozását kapta. A' második tengeri útát, mint általa javallott utazást 1819 tette, midőn Melville szigetén telett. Nov. 1820 haza jöven, neki 's hajósinak, az éjsz. földszarki tengeren teendő felfedezésekre tett jutalmak közül egy (5000 f. Sterl.) kifizettetett, mivel a' hosz. 110°-ig benyomult. Ezen utazásának leírásáért (az az, a' kéziratért) a' kiadó 1000 f. Sterl. adott neki. 1821 Lyon kapitánnyal harmadszor is (mint fő vezér másodszer) tengerre ment az éjsz. nyug. földszark felé evezvén, mellyből 1824 tért vissza. „*Journal of a second voyage for the discovery of the northwest passage, 1821—23, in H. M. ships Fury and Hecla*“ (rézmetsz. Lond. 1824) című munkája ezzel együtt „*Appendix containing the natural history etc.*“ az ottani partoknak, öblöknek, és szigeteknek, esmeretét igen bővítette. (L. Parry felfedezéseinek abroszát a' „*N. Geogr. Ephem.*“—ben 1824, 14 köt. 1 dar.). Nyáron 1824 negyedik éjsz. nyug. tengeri útra indult, mellyről 1825 Oct. jött haza, minekutána a' Furiát a' jég közt elvesztvén, a' Heklával visszatérni kéntelenítettett. Mind a' két hajóval az országló herczeg öblében (az é. sz. 71°) kellett telelnie. L. „*Journal of a third voyage etc.*“ 1824—25 (Lond. 1826). Egy ezen utazások legfontosabb szüleményi közül azon tengerszorosnak meghatározatása, melly Grönlandot Amerikától elválasztja és Barrow földleirónak, ki tette fel ezen tengeri út plánját, tiszteletére Barrow szorosának neveztetik. 25 Mart. 1827 Parry kapitány a' Heklával negyedszer is szerencsét próbált az éjsz. földszarki utazásra nézve, azon feltétellel indulván el, hogy Spitzbergen-től szánakkal fog az éjszaki földszarkhoz útnazni; de már Sept. ugyan-ezen eszt. megfordult haza felé, a' nélkül, hogy célját elérte volna. Ezen merész tengeri hajós egyszersmind igen lelkes és felette szemes és mély belátású férjfiú. Ezt azon okos rendelései bizonyítják, mellyekkel jég közé fagyott embereit vidámúl, munkásan és egészségesen megtartani tudta. Ha nem érte is el a' czélt, az éjsz. nyug. átevezést, vagy ennek lehetetlenségét nem fedezhette is fel, — bátorsága, tálentoma és állhatatossága kitetsző helyet adnak neki a' historiában. Neve már most is oda állittathatik Baffin, Hudson 's más hires nagybritanniai hajósok és felfedezők nevei mellé. Jun. 1829, mint az australian földmívelő-társaságnak biztosa, Port Stephensbe, 90 ág. mf-re éjsz. Sidneytől, ment. Mint az admiralitas Hydrographusa, helyébe Beaufort kapitány lépett. — Testvére Charles Henry Parry, bathi orvos, a' göttingai phys. társaságnak tagja, több orvosi és statusgazdálkodási munkáiról esmeretes. A' többi közt Reilnak hideglelésről irt munkáját ángolra fordította 1801. L — ú.

PÁRSOK, I. GEBEREK.

PÁRTFOGÁS, (patronatus) a' pártfogó templom feletti jussa, melly valódikép ebből áll. I.) jussa van a' pártfogónak a' megüresült egyházi hivatalra egy candidatust az illető főpapnak ajánlani, ki azt helybehagyva megerősíti. Vannak továbbá 2) némelly elsőégi jussai is, p. o. a' pártfogó a' templomi imádságba belefoglaltatik, — neki 's atyjafiai' számára külön hely van a' templomban, — halálakor minden harangok kongatnak, 's a' muzsika és organa elnémul. — E' pártfogási jus a' nemzetségben örökül száll tovább, és városi tanácsok 's egyéb községek is birhatják azt. Elvesztődhetik ellenben, ha a' pártfogó jussával nem, vagy vissza-él, ha a' templomat

el engedi pusztulni, vagy ha a földbirtok más birtokosra megy által.

Sz. E.

PÁRTFOGÓ, (patronus). Patronusnak mondatott a Rómaiaknál azon patricius, ki egy vagy több polgárt vett a plebejus rendből pártfogása alá, hogy ezen úgy nevezett clienseit tekintete s befolyása által védje. Midőn Róma sok idegen népeket meghódított, az előkelő Rómaiak egész városoknak, sőt tartományoknak is voltak patrónusai, s ez a patrónusság örökül szált tovább a patricius nemzetségekben. Így p. o. a Claudiusok a Spartaiaknak, s a Marcellusok a Sicíliaiaknak voltak patrónusaik. Ezen szerkeztetés annál jöltévőbb volt, minthogy így a legtávolabbi városok és tartományok minden nagy áldozat nélkül a főváros kebelében a leg-hivebb s részőkre húzó ügyvivőkre s ügyvédekre tehettek szert. Azonban a Rómaiak mindenkit, a ki a fentebbi öszveköttetésen kívül, mint ügyvéd, valamely törvényes ügyet a törvényszék eleibe terjesztett, patronusnak neveztek, — melly nevezet az *Advocatus* nével gyakran egy értelmű volt, de néha ettől, ki többször pusztán tanácsadó és törvényszék előtti szószálló volt, különbözött. — A római anyaszentegyházban valamely templomnak, klostornak, városnak vagy tartománynak, vagy egyes személynek is védő-szentje patronusnak mondatik. Általánosabban patronusnak egy olly földnek birtokosa neveztetik, mellynek temploma felett az, bizonyos jusokat gyakorol, s az illyes pártfogó úrnak, s templomi pártfogónak is hivatattik.

Sz. E.

PÁRTFOGOTTAK, I. CLIENSEK.

PARTHENON, I. ATHENE.

PARTHENOPE, I. NÁPOLY.

PÁRTHOK. Parthián szélesebb értelemben, a régi világban, az Euphrates, Oxus, caspium és indiai tengerek közt feküdt parthiai birodalom értetett. Szorosabban véve Parthia (Parthyene) az a kicsiny tartomány, hol a Parthok laktak, mellyet Hyrkania, Aria, Karamánia és Media határoztak s hegyek vettek körös-körül. Ez a mai Khorasannak éjsz. nyug. részében feküdt, hol most Kurti és Thus vannak. Közép értelemben Parthia Persiának éjsz. tartományit, az áldott Hyrkaniát (most Masenderant, Dserdsánt és Karkánt), magát a kicsiny Parthyenét (hires lótarászáról), Ariát (Khorasannak egy részét), Margiánát (a mostani Forgot és Marusakot, kel. Khorasanban), Baktriánát (Buchariának déli részét), a Paropamisus körül fekvő tartományokat (Kandahár környékét), Drangianát (Sejestant), Arachosiát és Sogdianát (nagy Buchariának déli részét) foglalá magában. A Parthok (jövvények) legrégibb időben, mint vadak, esmertettek; a Scytháktól származtak; sok feleséget tartottak; csak lovan csatáztak, hires nyíllövők s főképpen futások közben rettenetesekek voltak. A Persák, Macedonok és Syriaiak hatalma alá jöttek. Ezek alatt maradtak II Antiochusig. Ekkor II Arsaces (Asak) fegyvert fogott, kikergette a Syriaikat s győzedelmeit a szomszéd tartományokra is kiterjeszté. A mit kezdett, a következők folytatták. Így állott elő a parthiai birodalom, mellyen az Arsacidák (Askanok vagy Asakok) uralkodtak K. e. 156 oltá, Ktesiphon nevű fővárosával, melly a Tigris kel. oldalán, Vardanostól építettett. A Rómaiakkal változó szerencsével harczoltak, de soha se nyerhettek azok a Parthokon tartós győzedelmet. Crassus velek csatázván, elesett K. e. 53, serege is nagy részént levágtván. Trajanus elfoglalta ugyan Parthiának egy részét, de ezen foglalással részént már Trajanus maga, részént Hadrianus felhagyott. K. u. 214 Artaxerxes, Persa, Sassannak fia felkelt, kivetette az uralkodásból az Arsacidákat s 229 egész Középpáziát maga s a Sassanidák familiája alá hajtotta (I. PERSIÁT).

L—ú.

PARTICULA, I. RÉSZECSEK.

PARTISAN, apró csatákra, szaguldózásra szánt csoport vezére. (L. SZABAD SEREG.) — **Partisane** nyárs forma fegyvernem, mellynek bőkvasa alatt még egy szakál, vagy kis balta volt. Most még némelly udvaroknál csak mint a poroszlók diszfegyvere használtatik.

PARTITURA muzsikában, egy több hangzatu muzsika-darabhoz tartozó minden egyes hangzatoknak írásbeli áltnézetét teszi. A partitura legközelebb a muzsikaszerező mive, melly által a' lelkében már kigondolt, vagy az írás alatt kiképzett hangegészet külsőkép megtartja, minthogy abban minden énekhang vagy muzsikaszerező rész-játékát külön külön feljegyzi. Ez főkép az által történik, hogy az egyes részhangzatok külön lajtorjájokon tactusról tactusra egymás alá iratnak, úgy hogy, mit kelljen minden tactusban egyik vagy másik énekszónak vagy muzsika szernek teljesíteni, belőle tökéletesen általlátható. A' partitura kidolgozása a' szerzéssel közvetlenül összefügg. A' részhangzatok elrendelésének úgy kell történi, hogy általjánban a' célznak megfeleljen, az az, a' sok hangzatu egész könnyen áltnézhető legyen. E' végett közönségesen a' sopran hangszerek, a' közép hangzatok és bassus szerek fölibe, a' fuvó szerszámok a' vonók fölibe, az énekhangzatok pedig a' muzsikaszerek alá a' hegedűkhez legközelebb iratnak. Hogy aztán a' darab a' megkívántató hangászkartól előadathassék, előbb a' partitúrából az egyes részhangzatokat ki kell írni. Ebből kellene másolni is; mert az egyes kiírt részhangzatok után másolás több hibáknak van kitéve, az együve állított hangzatok megtekintésénél pedig a' hiba könnyebben észrevehető. A' partitura után vezetettik végre a' muzsikai darab előadása is; 's utána magát a' szerzeményt is, jelesen harmoniai idomzataira nézve alaposabban megítélhetni; ellenben a' fül mindent észre nem vehet, az előadásnál pedig a' hiba könnyen elcsuszhat. Az igazgató dolga tehát, a' partitúrát olvasni tudni, hogy kivált a' muzs. próbáknál mind az egész, mind az egyes részek kivitelét szerente vezethesse, hogy úgy az előadás lehecségig hibátlan legyen. Ehez megkívántatik a' harmoniának, énekszónak, hangszereknek, különösen az időmértéknek esmérete, melly utósót ugyan az elől kitett jelszó szerent, de még inkább az egésznek szelleme, 's az egyes hangzatoknak adott részvét szerint kell meghatározni; végre, mint mindennütt, itt is jelesen megkívántatik a' gyakorlás és tapasztalás. E' két végső szükséges a' partitúrának klaviron vagy fortepianon eljátszhatására is, mi kivált a' nagy darabok első próbájánál, hol a' részhangzatok egyenként 's külön-külön tanultatnak, elkerülhetetlen, de a' hangszerkeztetés pontosabb megítélése, vagy csupa mulatóság végett is történik. Az első célra ugyan gyakran a' hegedű is fordítják, de épen azért a' nagyon sok szerekre írt hangmiveknél, mellyeknek még sokféle és nehéz harmoniájok van, nem ritkán megéssik, hogy később a' hangszerek és gazdag harmonia mellett az énekes vagy hangász el nem igazodik, 's azt véli, egészen más hangmivét hall, mint mellyet betanult. Klavirkivonat után egyes hangzatokat betanítani, vagy szinte azután igazgatni csak akkor fog a' muzs. igazgató, ha a' darabot mind egészben, mind egyes részeiben tökéletesen ismeri. A' virtuosztól megvárják, hogy a' darabot hangszerszámán úgy adja elő, vagy a' betanulandó részhangzatokat úgy kíséresse, mintha épen tökéletes klavirkivonatot adna; mi mellett természetesen az utánasegítés és betanítás célja sokféle kivételeket tesz szükségessé. A' partitúrajátszó legnagyobb, legkönnyebb álttekintéssel, ügyességgel, 's lélekjelenséggel bírjon, hogy a' hangmiv velejét hangszerszámán hallathassa, 's az accordokat két keze közt helyesen feloszthassa, mihez az imént említettek kivül a' klavirjátszásban

nagy gyakorlottság, 's a' generalbassusnak tökéletes esmérete kívántatik. Mennyit kíván e' tekintetben egy Mozart, Cherubini, Beethoven 's a' t. partitúrája? nem szükség fejtegetni.

PASA, I. BASA.

PASALIK, tartomány, egy Basának helytartósága. L—ú.

PASCAL (Blaise), szül. Clermontban (Auvergnében), 1623. Jám-bor keresztény és egy volt a' leglelkesebb asceták közt. Az adókamara előlülőjének egyetlen egy fíja, kit atya felette szeretvén, maga tanított, és a' legnagyobb gondossággal nevelt. Már ifjabb esztendejében ritka nagyságu lelki tehetséget és földmérés eránti nagy hajlandóságot mutatott. Pihenésre engedett óráiban mathesissel mulatta magát. Atyja Euclidessel foglalatokodva lepte meg őtet, kit minden segítség nélkül értett és 16 eszt. korában már igen éles ésszel értekezett a' conica sectoról, melly munkáját mindazáltal minden biztatás mellett sem akart kinyomtatni, megvetvén a' hirt. Azonközben nyelveket, logicát, physicát és bölcselkedési tudományokat is tanult, pedig olly fáradhatatlansággal, hogy 18 esztendejében egészsége helyre állíthatatlanul megromlott. Mind e' mellett is egy esztendővel ezután felfedezte a' híres számoló machinát, mellynek mechanismusát a' dolgozóknak megtanítani nagy fáradságába került, mivel csaknem egy fájdalomtól szabad napja se volt. Még a' 24 esztendőt nem haladta meg, midőn néhány épületes írományok olvasása után hirtelen azon meggyőződésre jött, hogy a' Kereszténynek az egy istenen kívül senkit sem kell tisztelni. Tüstént félretett minden ezzel ellenkező írásokat, és egészen gyökeret vert benne ez a' hit. Pascal ajtatosságának nagy befolyása volt familiájára. Az atya fíjának tanítványa, jeles eszű leánytestvére pedig a' parisi Port-Royal klastromban apácza lett. Pascal azonközben folyvást betegeskedett, de így még inkább erősödött béketüresben. Az orvosok tanácsára társaságokba ment; de Apácza testvére, mint ezt ő annakelőtte, arra bírta őtet, hogy minden világi társaságot kerülne, és magától minden felesleg valót megtagadott egészsége kárával is. Illy egyformaságban élt 30 esztendejétől fogva szinte élete fogytáig. Klastromi lakásából, mellyben egy ideig tartózkodott, bizonyos falusi jószágra ment, hol minden gyönyörűségről lemondva élt, magában imádkozott, konyhában evett, szolgáltatni magát csak ollyasokban engedte, mit maga nem tehetett. E' mellett olvasta a' szentírást, mellyet könyv nélkül megtanult, és a' szent írást magyarázókat. Azomban nyavalyája nevedett és megholt 1662, életének 39 eszt. Illy vonás olly könnyen gondolkozó és testi hajlandóságát követő nevezet közt, mindenféle bal magyarázatnak alá vetve volt. Pascal bizonynal erős lélekkel bírt. A' keresztény vallás dolgában olly munka szerzéséhez fogott, melly annak méltóságát az emberi természetből és historice kimericse. Csak az alaposságnak szeretete, világosság és éreceség, melly lelkében nagy mértékben volt és több esztendei sulyos betegsége akadályoztatták munkájának végrehajtásában. Töredékeiből, mellyeket *Pensées sur la religion etc.* (Amsterd. 1667) czim alatt általa utolsó 4 esztendejében íratva, barátitól egybe szedve birunk, lehet esmérni a' fellengős szerzőt. *Les Provinciales, ou lettres écrites par Louis de Montalte à un Provincial de ses amis*, híres munkája több ízben jött ki. Ezen levelek a' franczia litteratúrában mint a' didactica levélírásnak mustrái igen becsesek. Huga, Jacqueline, szül. 1626, jeles költőné, leírta életét. Pascalnak *Ou-eres-ei* megjelentek Hágában 1779, 5 küt. Raimond *Eloge de Pascal*-jában 1816 leírja Pascal életét. Cs—a.

PASIGRAPHIA egy közönséges, (az az: a' föld minden népeinek érthető vagy könnyen megfogható) jegy — vagy írásnyelv, eddig még meg nem fejtett feladás. Azt tartják, Leibnicznak ötlött

legelőször eszébe egy olly mesterségnek, melly által magát közönségesen érthetővé tehetné, feltalálása. Követék őt az angol Wilkins (1668), a' német Chr. Gl. Berger (*Plan zu einer überaus reichen, unterrichtenden und allgemeinen Rede- und Schriftsprache für alle Nationen* Berl. 1779) Näther (1805), Ab. Bürja (*Pasilalie* Berl. 1808); I. M. Schmidt Dilligenben (*Pasigr. Versuche* Bécs 1815, és *Magaz. für allgem. Sprache* Dillingen 1816) végre Andr. Stethy (*Lingua Universalis* Bécs 1825). A' kopenhágai tud. academiája ez ötlet megfejtsége, 's kivitele előadására 1811 jutalmat tett fel. Franciaországban Maimieux dicsekvék illy mesterség feltaláltával. Wagner J. J. azt mondja *Philosophie der Erziehungskunst* munkájában: a' pasigraphia 's közönséges nyelvtudomány képzeze azon alapul, hogy minden nyelvek valója belső szerközetökben áll, mellyre egy közönséges kifejezésnek lehecségesnek kell lenni. A' nyelvnek e' belső szerközete t. i. csupán e' képzeletek változó viszonyainak kifejezése lehet, e' viszonyok ismét csak a' tárgyak valódi viszonyainak kifejezései. Ha már e' valódi viszonyokra egy közönséges ábrázolást találhatni, ugy megvan a' közönséges nyelvtudomány, 's ha ezt egy közönséges characteristicában kifejezve, az egyesékg viheti, kész a' pasigraphia. Azonban egy igazi pasigraphiát csak akkor lehetne készíteni, ha az észfogatoknak olly tökéletes rendszerével bírának, mellyben minden észfogat értéke, helye által pontosan biztosítva volna. L. e' tárgy felett: I. S. Vater *Pasigraphie und Antipasigraphie, oder über die neuesten Erfindungen einer allgemeinen Schriftsprache für alle Völker etc.* (Weissenfels 1795); J. Im. Niethammer *über Pasigraphie und Ideographie* (Nürub. 1808); And. Riem *über Schriftsprache und Pasigraphie* (Manh. 1809). — A' Pasilalia v. hang által eszközlendő közönséges nyelv, melly iránt a' pasigraphiával együtt próbát tettek, szinte fel nem találtatott.

PASIPHAE, Heliosnak és Perseisnek leánya, Minos krétai királynak, kinek Deukaliont, Glaukust, Ariadnét és Phaedrát szülte, felesége. Megvakittatván Neptunustól, — ki Minost, mivel az istentől kért és megnyert bikát meg nem áldozta, megbüntetni akarta, vagy mások szerint Venustól, ki Helios egész nemzetségének a' rajta és Marson elkövetett árulásért boszút esküdött, — az említett bikába szeretett, 's Daedalus fa-tenében természet-elleni kívánságát kielégítvén, a' bikafejű Minotaurust (l. e.) szülte. L—ú.

PASQUILL (gya'ázó, csúfoló, mocskoló gúny-írás) név nélkül közönségesített írás, melly által bizonyos esmeretes vagy legalább világosan megjegyzett személy vagy törvényhatóság olly vétekről vádoltatik, melly a' törvények szerint halállal, testi büntetéssel, vagy bectelenséggel büntettedik meg. De gyakran az ollyas írás is pasquillnak neveztedik, melly által valakire erkölcstelen vagy csupán nevecséges tettek fogattatnak reá, hogy az által jó híre neve megsértessék. — Szokás szerint pasquill alatt név-nélküli becsület-sértés értetődik; de némelleyek állítása szerint a' névtelenség nem kívántatik meg ide valódiképen. August alatt a' pasquill-író elégettedik; a' XII táblai törvény szinte halált mondott fejére. Ha nem vala azomban a' pasquill nagyon szembetűnő, annak írója veréssel fenyteték meg, sőt még bectelenség is háromlék reá. Mostanában a' környülállások szerint a' pasquill-író fenyték-házra vagy tömlőzre ítéltedik. Képek, rézmetszések 's egyéb előterjesztés általi becsület-sértésekkel hasonlóképen bánnak. Ha nem lehet az írótfelfedezni, írása sokszor hóhér által égettedik meg. — A' pasquill nevét vette bizonyos Pasquino nevű elmés csizmafoltozótól, ki 300 esztendő előtt Rómában élt, 's elmés ötletei 's csipős csufolódásai által annyira neveztedessé lón, hogy műhelye naponként rakva volt emberekkel, kik azokban gyönyörködtek. Kevéssel halála után 's

műhelyétől nem messze egy régi bajvivónak csonka képszo­bra ásatott ki, 's oda nem messze az Ursini kastély szegletében állítottatott fel. A' nép ezen régiségnek közértelemmel Pasquino névet ada. Ez idő óta czédulák ragasztattak fel, mellyek a' napi történetekről saty­rákat 's elmés ötleteket foglalának magokban, 's ezek a' mintegy fel­­támadt Pasquino varga szájába adtattak. — Ezek az ő nevé­ről pasquinedáknek nevezettelik, 's innét erede később a' még rosszabb értelemben vett pasquill szó. — E' képszoborral általellenben állt egy más Marforio (Martis fórum) nevű kép. Erre többnyire újjel kérdések ragasztattak, mellyekre Pasquino válaszolt. — Elég legyen itt egy példa. V Sixtus pápa némelly tápláló szerekre adót vetett. Egyik vasárnap Pasquionon nedves ing látszék, hogy azt a' napon megszáricsa. Marforio kérdé: miért nem várna inge száritásával holnapig? — 's reá Pasquino ezt válaszolá: „nem tanácsos az időt vesztegetnem, mert már holnap tán a' nap sugáriért fizetnem kellene.“

PASSAGEN név alatt értetik az újabb muzsikában, 's különösen az énekben egy olly melódiás hangsor, melly által a' melodia tarkáztatik, 's egy fő kotta rövidebbekre szétszedetik, 's többekre változtatik. E' minden figurákból összetett meneteknek úgy kell alkotva lenni, hogy minden hangok könnyen 's összefüggésben előadhatassanak, mi okon az éneknél is csak egy szótagra kell esniök. Ezeket vagy maga a' szerző felírja, vagy a' hangász és énekes öjt szö­­vibe, hol amaz csak a' fő kottákat tevé-ki. Hogy a' harmoniát meg ne zavarják, 's pusztá mesterkélésre ne fajuljanak, mindenkor belá­­látással 's izléssel használtassanak. Egyházi muzsikában ritkábban kell velök élni, mint világiban.

PASSAH V. PASCHAH (zsid. kimelés, áltmenetel), zsidó husvét, vagy azon ünnep, mellyet az Izraeliták annak emlékére, hogy elődeik Egyiptomban az öldöklő angyal csapásától megkiméltettek, 's e' tartományból kiköltöztek, a' tavasz első holdtöltén, Nisan hónap 14 — 21-kig ülnek. Mig a' Zsidók Palaestina birtokában valának, e' nyolcz napig tartó ünnepre évenként a' szővecség sátoránál, Salamon idejétől pedig a' jerusalemi templomnál gyűltek öszve. Ez alatt csak kovásztalan kenyeret szabad vala enni, mert Egyiptomból lett hirtelen kitakarodások alkalmával kovász nélkül kelle elviinni a' téstát 's innen a' Passah a' kovásztalan kenyér ünnepének is nevezetik. Első este minden házi gazda egy a' pap által leölt bárányt költé-el cselédeivel, 's ezt egészen, 's a' csontok öszvetürése nélkül szokás vala feladni. Hálaimádságok, 's a' kiköltözés törté­­neteiből vett elbeszélések adák meg e' vacsora vallásos foutosságát. Ezenkívül a' templomban a' nyájak első szaporodásaiból, 's gyümölcsökből is áldozatok tétettek. A' Passah legnagyobb volt a' zsidó ün­­nepek közt, 's a' nemzeti öszgyűlés által a' hazaszeretetet, közegyetértést, és kereskedést előmozdítá. Most minden hely Zsidóji kovásztalan kenyérrel, 's hangos könyörgésekkel ünneplik.

PASSAROVICZI béke. E' 21 Jul. 1718 Venecziától 's VI Károly császártól köttetett a' portával, Passzaroviczban, Serviának kic­­siny városában, a' Moravának a' Dunába ömlésénél, az Angolok és Hollandiak eszközlésére 's végét szakasztá azon háborúnak, mellyet a' porta Veneczia ellen igazságos ok nélkül indított 1714, Moreát akarván visszafoglalni. Ezen feltételét a' porta 1715 2 hónap alatt elérte. A' császár, mint a' karloviczai békekötésnek (l. e.) keze­se, fegyvert fogott Venecziáért 1716. Eugenius herczeg győzött Péterváradnál (15 Aug. 1716) 's Belgrádnál (16 Aug. 1717). Ez a' portát arra kényszeríté, hogy a' békekötést *Uti possidetis* szerént fogadja el. Ebben a' porta megkapta Moreát, a' nélkül mindazáltal, hogy Veneczia arról a' békekötésben formásan lemondott volna. Bel-

grád Serviával együtt, a' temesi bánság, Oláhország az Olt vizéig 's Horvátországnak egy része Ausztriái lettek. (L. NÁNDOR - FEJÉRVÁR).
L—ú.

PASSAT-SZELEK, I. SZÉL.

PASSAU, Bajorország alsódunai kerületének fővárosa, a' fő biztosságnak és egy püspöknek lakhelye; romános fekvése, 's a' belső városon kívül két külső városa (az Inn- és Ilzváros) van, öszveséggel 800 házait 10,300-an lakják. Maga a' város egy a' Dunától és Inn-től formált félszigeten fekszik. A' Dunán keresztül egy 1818—23 épített, 's 7 gránit oszlopon álló hid' visz. Az Innvárost, mely az Inn jobb partján fekszik, fa hid köti öszve Passaual. A' Dunán tul, az Ilz bal partján, mely itt a' Dunával egyesül, fekszik az Ilzváros. Egy a' Duna és Ilz jobb partja közt fekvő szegletben 400 láb-ra felnyuló hegyen ül Oberhaus vára, mely az alább fekvő Niederhaus nevű várkastéllyal öszveköttetésben van. A' város maga meglehetősen jól, a' külső városok ellenben rosszul vannak építve. Épületei közt kitetszenek: a' herczegek hajdani kastélya; a' négyszegű kövekből épített pompás püspöki templom, a' város legszebb piacán, az alsó dunai kerület lakóitól Maximilián Jó'sefnek 1828 felállított emlékkel; 's a' Jesuiták collegiuma, most lyceum. Egy dohányfabrikán 's jövedelmes serfözéseken kívül kevés más mesterségi szorgalmat lehet itt látni. Fontosabb a' dunáni kereskedés és hajózás. Szomszédságában fekszenek Freudenheim és Löwenhof mulató kastélyok. A' passai püspökség (20 nsz. mf.) 1801 tétetett világitiv 's 1809 kapcsolottatott egészen Bajorországhoz. A' Passauban 22 Aug. 1552 kötött egyezés volt első birodalombeli alaptörvény, mely a' protestansoknak, hosszas hadaik után, vallásbeli és polgári szabadságot adott. (L. VALLÁSBÉKE ÉS V KÁROLY). — Passai mestersegnek neveztetett hajdan az, mely szerént az ember magát vágás és lövés ellen bátorságba helyezte; mivel egy Passai 1611 búbijos levelet osztván ki, egy bátortalan sereget, mely Passaunál állott 's Csehországba kellett volna ütnie, ezen mesterseggel lelkesített.

PASSIO, I. KRISTUS KINSZENVEDÉSE.

PASSIV kereskedés, I. ACTIV kereskedés.

PASTELL-FESTÉS. A' pastell száraz, apró rudacsákra formált kréta nemű festékeket tesz. Az érczfestéket t. i. először megdöröglik, azután belőle mézvíz, facsipa 's a' t. elegyítéssel tésztiát csinálnak, melynek egyes alkotó részeit az előállítandó színhez alkalmazzák. E' tésztaból formálják végre a' szinkrétákat; 's azért neve a' francz. pâte, vagy régi paste szótól ered. E' rudacsák néminemüképen az eset helyett szolgálnak; a' pastellfestés vagy szinkrétázat tehát az, mellynél száraz, és különféle festéktésztaból formált rudacsák használatnak. A' rudacsákkal tett vonások ujjal vagy törülvél dörzsöltetnek el, 's az árnyékok, félárnyékok 's a' t., úgy hozatnak ki, hogy a' szín ott, hol maradnia kell, elfenetik, elmázoltatik. Csak a' legélesebb világok nem dörzsöltetnek el. E' festésmód neve alatt Fiorilló szerént a' régi írók a' rajzolásnak azon nemeit érték, mellyekhez veres, fekete, és fejer krétát használtak. Legközönségesb szer, mire szinkrétával festhetni, pusztá, vagy vászonra feszített barnás veres durva papiros vagy pergamen. A' pastellfestésnek különös kece és szemnek tetsző elevensége van, 's szöszössége miatt ruhaneműk festésére 's a' tésztszin megadásra másoknál elébb való, mi okon leginkább képekre és arczképekre fordittatott. Ennél a' munkát tetszés szerént félbenhagyni, ismét elővenni, kiigazgatni, a' hibát zsemlével kitörölni, 's akarmikor bevégezni lehet; mert a' félbeszakasztásnak, mint a' festés más nemeinél, a' színekre 's azok keverésére semmi befolyása sincs. De mivel a' színek csak gyenge por gyanánt fekszenek a' papiroson, a' festések legmuléko-

nyabbak. Innen levegő, por, nedvesség, 's minden rázás ellen őrizendők. Az illy külső behatásoknak sokféle módon próbáltak gátot vetni. A' Francziák közt, kik e' festés nemét különösen kedvellik, sokan dicsekedtek illy találmányokkal, de a' bajon még tökéletesen egy sem segített. Lorient találmányát a' pastelfestékek jobb megerősítése körül a' kir. akademia 1780 kihirdettette. — A' szinkrétázat eredetét a' 16 százdból veszi. Mondják, Leonardo da Vinci is használta apostol- és kristus fejekhez. Montfaucon két pastellfesteményt (francz. kir. ház arczképeit) említ arany lapon, mint 15 száz. valókat. Fiorillo, Vivien Jósefet (szül. 1657 mgh. 1735) Le Brun Károly tanítványát az elsők közül valónak tartja, kik szinkrétákat használtak. Így festette ez le természeti nagyságban a' Dauphin háznépét, 's ez által nagy nevet 's a' királynál és a' bajor vál. fejedeleminél kedvességet szerzett. Később nagy mesterei valának a' francz. oskolának a' pastellfestésben p. o. La Tour. Az Olaszok közt e' nemből Cariera Rosalba (szül. Velencz. 1672 mgh. 1737) az Angolok közt Russel, a' Németek közt Raf. Mengs dicsértetnek. Az olaszné, és a' genfi Liotard (szül. 1702) festeményeinek gyűjteményét, nemkülömben Mengs szép Amorát, melly e' nemből talán legderekabb, Drezdában a' kir. képtárban szemlélhetni. L. GÜNTHER *Praktische Anweisung zur Pastellmalerei* (Nürnb. 1792 4).

PASTICCIO, (ol.) francz. pastiche, pastétom, valami összezaglyált, nem eredeti, elegebelegy. Mivész nyelvben olly festemény, vagy hangász darab, melly egy nagy mivész módja szerint készült, 's annak munkája gyanánt állittatik. Illy ál mivék legnagyobb készítője az iffj. Dávid Teniers volt, ki gyakran a' legtapasztaltabb mivésmerőket is rászedte.

PASTOK, a' régiek metszett köveinek (tágabb értelmű gemmáknak), pénzeinek, emlékpénzeinek lenyomata, főképp üvegbe (Plinius XXXVII, 26) vagy üveg nemű érczföldbe (*terra sigillata*) pecsétviaszba, ugy ezeknek kénköbe, gipszbe, 's gipsz nemű anyagokba önteménye. Már a' régiéknél szokás vala a' köveknek színes üvegbe nyomása. Ujabb időben a' Lippert (l. e.), és Wedgwood, Bentley, 's Tassie Angolok készítményei különösen kedveltetnek. A' Wedgwoodéi bazalthoz hasonló, a' Lippertéi pedig szép fejr föld anyagból valók. A' drezdai antikgaléria (volt) őrzője Rabenstein, az egész gyűjteményről tiszta formákat készített, 's a' Lippert pastjait hasonló jóságban, némellyiket még finomabbul is, és sokkal olcsóbban lemásolta. Az ő munkájának ára 50, a' Lippert gyűjteményéé pedig 90 arany. Rabenstein a' régi történetek kedvelőji számára, híres Görögök és Rómaiak képeiből is, több százat nyomott le veres kénköbe.

PASTORALE, 1) olly mezei hangdarab, melly a' pásztorok énekét és karakterét fejezi ki, 's így idylli karaktere van. Van illy karakterű táncz is, leginkább $\frac{3}{4}$ tactusban. 2) Pásztorjáték (l. e.)

PASTORALE (collegium pastorale) lelki pásztori foglalatosság, a' theologiai tudománynak azon része, melly a' papi hivatal viselését, 's az erre elmulthatatlanul szükséges esmeretek alkalmaztatását illeti, vagy a' theologianak practica részét, melly predikatori tudománynak is neveztetik. Előre-bocsátva kell tehát itt lennie a' theoretica theologianak főágaival, a' szentírás magyarázásával, egyházi históriával, hit- és erkölcsstudománnyal, 's csak azoknak a' predikatori fellengős hivatal rendeltetésének magas néző-pontjából az egyházi hivatal minden részeirei alkalmaztatása tanittatik. Ez a' pastoralenak bővebb megfogatja, melly többet fejez ki 's foglal magában a' predikatori hivatalnál, mivel a' pap, lelki pásztor, hivatalos kötelességét nem csupán a' predikálás teszi. Helyetté ezen kifejezések

is használatnak: pastoralis theologia, pastoralis tudomány, pastoralis bölcsesség vagy pastoralis okosság. Mindazáltal a pastoralis okosság (prudencia pastoralis) ezen név alatt gyakran csak bizonyos eszességi rendszabásokat közöl, az egyházi hivatal-viselésnek legfontosabb részeire nézve, mellyek helyesek és tapasztalástól erősítették, de az öszveséges papi hivatalnak egész szorosan öszvekött körét nem foglalják magokban. Annak, a' minek a' keresztény papnak egész szent hivatalos pályájában lennie kell, legfőbb nézeteszerént, a' pastorale éppen annyi fő részekre oszlik, a' mennyi fő ága van az egyházi hivatalnak. Tanítói hivatalára nézve magában foglalja: 1) a' homiletikát, egyházi ékes szollást (l. Homilia); 2) a' katechetikát (l. e.) beszélgetésekben tanítást; 3) a' szorosan vett papi hivatalra nézve, a' liturgikát legszélesebb kiterjedésében (l. Liturgia), a' sákramentomok kiszolgáltatását, az oltári 's község-előtti szolgálatot; 4) az amazoktól elválhatatlan község-elöljárói, község-őrálloi, tanácsló, vigasztaló hatalmára nézve: a' gyontató székben, megszorodtaknál, üldöztetteknel, betegeknél, házassági dolgokban (a' mennyiben ezen ügyek elintézésébe hivatalos befolyása van), esküvéseknel, gonosztvőknél, 's mind annál, a' mi az egyházi fenyték 's jó rend fentartására tartozik, előjövő foglalatosságokat 's kötelelességeket, úgy, hogy a' canonicum jusnak fő részeit is ide kell számlálnunk. A' két utolsót a' keskeny értelemben vett pastoralis theologia (l. a' köv. cz.) foglalja magában. A' római egyházban a' sákramentomok kiszolgáltatásánál és papi foglalatosságoknál felvett öszveséges szertartások öszverakása is pastoralenak nevezetik. Igen egy azzal, a' mi „*Rituale Romanorum*“ czím alatt esmeretesebb, csak hogy e' különös pápai átnézetést 's megerősítést kapott, a' pastorale pedig nem, melly ez okból néhány csekély különbözéssel több egyházban is találtatik. De még most is kikerülhetetlenül szükséges kézi könyve az a' kath. papságnak; mivel a' rituale gyakorlásának legszorosabb formája itt van. Így a' pastorale a' kath. papnál, irt törvény-könyv, papi hivatalára nézve, a' protestans papnak a' magáé pedig meggyőző és felszerkentő tanácsadó, hivatala folytatásának minden részeire nézve.

PASTORALIS THEOLOGIA, keskenyebb értelemben, azon közönséges rendszabásokat adja elő, mellyek a' közönséges isten-tiszteletnek az egyházi ritualehoz 's a' község vallásos szükségéire alkalmaztatott elintézéséhez (liturgia), a' sákramentomoknak kiszolgáltatásához 's más egyházi kötelelességeknek telyesítéséhez, a' kereszténység lelkének megfelelő lelki pásztorkodáshoz, vagy a' község egyes tagjainak oktatásához és buzdításához, ezek szívének és életének szentítéséhez, melly főképpen a' gyontató székben és beteg-ágyban adott jóra intő és vigasztaló szavak által történik, tartoznak; végre arra terjed ki, mit kell a' papnak hivatala törvényes viszonyiban cselekednie? Szokás ezen rendszabások foglalatját pastoralis okosság neve alatt is említeni, melly a' bevitt egyházi jus, consistoriális rendeletek 's a' t. szerént a' papságot illető jusokról és kötelezetésekről 's azon principiumokról értekezik, mellyeket hivatala által kimért polgári helyzetében szemei előtt kell tartania?

PASTORET, (Claude Emanuel Joseph Pierre, marquis) szül. Marseillenben 1756, kevés ideig XVI Lajos ministere. A' zendülés elveit elfogadta, de mérséklettel; Mirabeau halála után azon választottság feje volt, melly a' St. Génoveva templomának egy francz. Pantheonra fordítását kívánta. A' pártok dühös csatáiban mindenkor közbenjárókép lépett-fel; a' királyi fő jusok csonkítása, 's a' kivándorlottak üldöztetése ellen, a' sajtó-szabadság mellett és a' rab-szolgákkal kereskedés ellen szavalt. 1792 Ausztria ellen hadizenetet javalt; az Aug. 10. esetek futásra kényszeríték. 1795 visszatérván

az 500 tanácsában előlült, hol becsületes gondolkodása a' directariummal szüntelen visszázkodásba keverte; ez utolsó győzelme után ő is a' számüzöttek lajstromán állott, 's Schweizba illant. Bonaparte által visszahivatva, a' kórházak fő tanácsa tagja, később a' természet 's nemzetek törvénye tanítója, végre senator lett, 's 1814 Napoleon letétele mellett szavalt. XVIII Lajos franciaországi párnak, a' becsület-rend közép keresztesének, 's a' kir. egyetem tanácsnokának nevezte, 1827 a' páir kamara al előlülője volt. Minden viszonyokban mély belátást, 's nagy igazságszeretetet bizonyított. Politika, történet, litteratura, és régiségekről számos munkái vannak, 's ezek közt a' „*Histoire de la législation*“ (4 köt.) igen jeles. Folytatá a' „*Histoire litteraire de France*“ írást is, melyet a' St. Mauri Benedictinusok kezdének.

PÁSZTORI DAL, I. IDYLLA.

PÁSZTORJÁTÉK, pásztorköltemény, pastoreale. Mivel a' pásztorok életmódja legboldogabbnak és nyugodtabbnak, erköltseik a' lármásabb világban élő emberek előtt legszelidebbeknek 's legártatlanabbnak látszattak, innen a' régibb és újabb költőktől az idyllium munkálódó személyeivé kiváltképpen azok választattak, 's az idyllium gyakran pásztorkölteménynek is neveztetett. Mindazáltal az idyllium (l. e.) nem szorítottak csupán a' pásztoréltre. Nagyobb idyllium tárgynak mesterséges drámai előadatása, főképpen ha pásztorok a' fő személyek, pásztorjátéknak neveztetik. Ezen utolsóval először az Olaszok éltek, p. o. Tasso és Guarini; a' Francziák közt is egy ideig kedves volt; de rendeltetése ellenére a' városi társaságos élet érzelmeinek csinosága is használtott benne. Ellenben ki nem emlékezik Göthének. „*Launen des Verliebten*“-jére?

PÁSZTORLEVÉL, egyházi pásztornak, püspöknek az alatta lévő papokhoz, egyházi tárgyakra nézve irt körlevele. L—ú.

PASZWAN OGLU, I. WIDDIN.

PATAGONIA, vagy Magellan földje, egy a' Cordillerák ágaitól hasítottatott félsziget, legdélibb (a' d. sz. 36—54°) tartomány Dél-szakamerikában, Chile, Buenos-Ayres, az atlaszi és csendes tengerek 's a' Magellan tenger-szorosa közt, 22350 nsz. mf. 's 110,000 lak. Déli részét vadak lakják. Több tüzkadó hegyei mellett is vannak térségei (Pampái, l. e.) és mocsárai, durva nedves idő alkalmával bőven legelői és szarvas marhái, mellyek éjsz. részében vadon szaladgálnak 's mellyekből eszt. sok ezer lövetik le csupán bőréért és fadgyáért, néha borjáiért is. Husokat vad kutyák 's más állatok emésztik meg. Vad 's szelid lovai számtalanok, mint vicunnai vagy perui juhái is. A' Patagoniaiak, ha nem óriások is, mint a' régibb utazóktól leirattak, közönségesen nagyobbak 6 l—nál, erősek, részszinűek, hosszú fekete hajok van, nyers bőrrrel öltözködnek 's jó lovasok. A' parton az Angolok czethalat, a' Francziák és Amerikaiak tengeri elefántot fogdosnak. L—ú.

PATENT, (litterae patentes) fejedelmi nyílt levél, v. parancs, p. o. egy újon nyert tartomány elfoglalásáról, elfoglaló patens; hivatali előléptetésről, tiszti patens; tovább, kivált Angliában újon feltalált művekről v. azok javításáról szóló, 's tulajdonosának kizáró kereskedést engedő oklevél, honnan az illy áruk patent-árúknak neveztetnek; 's e' nevezettel a' portékák különös jóságát akarnak jelenteni, noha azzal nem mindenkor bírnak. Végre azon német tartományokban, hol a' társaságok és czéhek eltörlése után, közönséges keresetadó hozatott-be, patent alatt azon engedelem levelet értik, mellyet mindennek, ki valamely mesterséget üzni akar, a' fel-sőségtől bizonyos meghatározott béréért váltani kell. Manifestum a' patenssel némi tekintetben egy jelentésű, hanem annyiban külön-

bőznek egymástól, hogy az első egy a' külső hatalmasságokhoz, a' második pedig az ország lakosihoz intézett fejdelmi hira-dást jelent.

PATERA, áldozó csésze vagy kicsiny tál, mellyben nyújtották-be a' Rómaiak vendégségeik vagy áldozásaik alkalmával az istenek-nek az áldozat-bort 's fogták fel az áldozott állatok vérét. Az isten-ségnek és tiszteltetésének esmertető jele is volt az; lehet oltárok-on 's áldozó papok kezében látni. Kisebb, patella nevű nemétől a' ki-sebb házi istenek Patellarii nevet kaptak.

PATERNOSTER: 1) latin neve a' mi atyánknak vagy az uri imádságnak; 2) minden 10-dik nagyobb golyóbis a' Katholikusok közt áhítatosság eszközüül használt olvasóban, mellynél mi atyánk, a' közte lévő kisebb golyóbisoknál ellenben Ave Maria mondatik; 3) az olvasó maga. — A' vizi mesterségben az a' machina, melly több, lánczon vagy kötelén sorozott, bőr, szőrrel kitömött 's csöken által felfelé futó golyóbisoknál fogva huzza fel mélységből a' vizet, pa-ternostermivnek nevezetik. Azt írják, hogy a' Hollandiak ennek használatát a' Chinaiaktól tanulták.

PATHOGENIA, Kóreredet, a' betegségek eredetéről szóló tudomány. Ez a' kórtudomány része (L. PATHOLOGIA) 's különösen az épület tudományából fejlik ki. Amaz ugyan is az emberi test ép al-katát tanítja, a' kóreredet pedig megmutatja, mint módosíthatnak meg a' műszerzetben lévő természeti erő törvényei, mint láboríttatnak az egyes részek munkalatai 's egymás iránti öszszehangzó viszonyaik, mint változnak még azon anyagok is el, mellyekből a' műszeres test áll 's mind ezen eltérések által mint lesz a' műszerzet célja elvéte 's mint fenyegettetik az élet. Valamint az épületet különbéféképen tekinték és magyarázák az újabb kor orvosai, ugy a' kóreredetet is különbéféle elméletek szerint törekedtek megvilágosítani (L. GYOGY-TUDOMÁNY, BROWN, INGERLÉS THEORIAJA (elmélete), NEDÜKÓRTUDO-MÁNY, HOFFMANN sat.) De jobban csak az idom és kifejezés külön-bözött, melly a' bölcselkedéstől függé kelletén felyül, a' dolog maga, kór és gyógytapasztalásokon épülve, magához hív maradt és különböző alakokban a' tőkéletesség felé némely lépést teve.

PATHOGNOMIKA: 1) indulat-esmerés, a' Physiologia vagy élet-tudomány egy része, t. i. a' test, különösen pedig az arcz-vonatok változásaiból való megismerése az indulatoknak; 2) Kór-esmerés, kórmív, a' betegségek jegyeiről 's jó megismeréséről szóló tudomány. Ha a' betegség a' műszerzet belsejében van is, több-nyire bír külső, az érzékekre ható jelekkel, mellyek az idom, szőn, a' részek fekte és tartása, az arczvonások 'stb. megváltozásában ál-lanak, 's különböző betegségek-nél tulajdon jegykint tűnnek fel, mint-hogy a' kórral valódilag öszszekötött körülményektől függenek. Igy p. o. a' teljesen kifejlett torok gyíkos gyermeknél a' mell hátra görbült, a' fej hátra csüng, a' száj nyitva áll, a' góg előduzzadt, az arcz veres, a' szemek kiállók, és ezen jelek annyira tulajdoniak, hogy az őket okozó kórra minden gyakorlott orvos első pillantatra rá esmer. Igy a' sárgahalvány arcz, sárgás bádjadtt szemek, sovány kép, mély bevágások az arczon mindig a' májnak bajait mutatják. Hippokrates az egész életerő csökkenését néhány szóval igen felsé-gesen festé, így: hegyezett orr, beesett szemek, öszszezsugorodt halánték, hideg fülek, kemény, feszült és száraz bőr a' homlokon, zöldes halvány, feketés, ólomszínű arcz. (L. „Prognost. c. II.) Ezen arcz Hippokratesének (Facies Hippocratica) nevezetik. Az in-dulat és elmebetegségek is birnak tulajdon jegyekkel. Hlyen p. o. a' tébolyodottságnak különb fajainál a' határozatlanság és örökös vál-tozás az arczvonásokban, melly bolondságra (bohóságra) mutat, a' csendés szomorúság, meredt szem, melly a' komorságot (melancho-liát) jeleli, az arczvonások feszültsége, a' forgó szem, melly a' dü-

hősködést kíséri stb. De az egészséges elme és az indulatok is világosan rajzoltatnak az ember arcán, a' szemek, vonások és bőr színe által. Ez pedig így történik. A' különböző indulatnál különböző idegek ingerlődnek, ezek pedig más más izmokat tesznek munkásságba az arczon és egész testen, mellyekre, az indulatot jelelő változások történnek leginkább a' képen, de nem ritkán az egész test állásában is. A' MIMIKA (l. e.) ezen alapul. — Kórosmereti (kórosmertető) jegyek tehát azon tünetényi a' testnek 's azon érzések, mellyek a' betegséggel valódiilag és mindig öszve vannak kötve 's innét a' kórral együtt támadnak, nőnek, fogynak, szűnnek. Illy jelek p. o. a' tüdőgyulladásnál a' láz, a' nehéz lélekzés, az oldal szűrő fájdalma, a' hurut.

PATHOLOGIA, I. KÓRTUDOMÁNY.

PATHOS (indulat, szenvedély) az elmére történő, nem igen tartós benyomást jelenti, és különösen a' szépművészetben az ETHOS-nak tétetik ellenébe, melly a' lénynek maradó tulajdona. Vö. Indulat, Szenvedély. —j— a.

PATIKÁ. I. GYÓGYSZERTÁROSSÁG.

PATKÁNY emlős állat, a' rágók rendébe, Linné szerint az egér, Cuviernél pedig a' patkány nemhez tartozik. Farka hosszú, tenyere négy ujjú, hüvelykén körömmel. Róla a' régiek nem szólnak; úgy látszik a' középkorban hatott Európába 's innét átvitették Amerikába. Kétszerte akkoránál nagyobb, mint az egér. Szőre feketésded. Az embert, vagy inkább élelmeit, híven kíséri hegyekre, barlangokba tengereken által. Szörnyű ehető; a' bort megkedveli 's akkor kész a' hordókat kirágni. Kölkeit vakmerőn védi; a' véneket híven táplálja. Néha több vén patkányt letek együtt öszszegöndörgetett farka kal, és a' többet egy állatnak nézve PATKÁNYKIRÁLY nevet adának neki. Veszto szer nekik az articsóka gyökere porrá zuzva ezukkorral és dióbéllal tésztaidomban; vagy a' veszedelmes egérkő disznóhájjal. —j— a.

PATKUL, (Johann Reinhold, vagy Reginald, von), különös sorsáról emlékezetes Lieflandi, azt mondják 1660 Stockholmban született azon túnlőzben, mellyben atyjával (ki azzal vállaltaték, hogy a' lengyel háboruban Wollmar városát a' Lengyeleknek „csintalanul“ elárulta) anyja is együtt mulatott. Midőn XI Károly svéd király a' lieflandi nemességet igazaiban nagyon megszorította, 's ez az ellen sürgetős előterjesztéseket tett, 1689 a' peres pontok eligazítása végett egy nemesi küldöcséget hívva Stockholmba a' király. P is e' választocságnál volt; mint akkoriban svéd kapitány, fiatal, tüzes, gazdag esmeretekkel bíró. Ő akkor is, midőn már küldött társaitól magát elhagyatva látná, hazafi buzgalommal szólott Liefland jusai mellett; annyira is ment, hogy ezek iránt a' király érdekeit mozgásba hozná, 's így 1691 nagyreményekkel tért vissza. De mind e' mellett a' dolog vélején semmi változás sem történt. Ez okon, mint lieflandi követ, a' rigai svéd kormányozónál hazája nehézségeit egy a' királyhoz intézett levélben hathatósan előterjesztette, 's azon elhírtelenkedett észrevételt veté hozzá „hogy Liefland csak nem jobban tett volna, ha a' Lengyelekkel vagy Oroszokkal háboruba éreszkedék vala, mint hogy egy olly koronának hódolt, melly nehéz igává válni készül.“ E' pillanattól elkezdődék sorsa bebonyolódása. A' stockholmi kormány (1693) Lieflandnak minden tartományi tanácsosait, az ország marschalát, 's kivált Patkult, vallatás végett Stockholmba idézte. De egyszersmind tudva lön, hogy mind ezek, kivált P. mint pártütők büntetendők lennének. Ez a' lezredesével történt kedvetlen dolga miatt már előbb Kurlandba szökött, de 1694 szabad meuetelt nyert, 's így Stockholmba ment. Azonban még ez évi Octoberben ismét Kurlandba Erwahlinba visz-

szavonult, 's a' királyhoz intézett alázatos írása tekintetbe nem vétetvén, a' lieflandi dolgokban munkássága, alezredesével háborgása, és külföldre szökése miatt, gyalázatos névre, jobb keze és feje vesztésére íteltetett; e' mellett jószágai elfoglaltatni, iratai pedig hóhér által megégettetni rendeltettek. E' szerint még Kurlandban sem hívén magát elég bátorságban, a' schweizi Waadlandba illant, hol Fischering név alatt egészen a' tudományoknak, jelesen a' philosophianak és politicának élt. Végre Franciaországba ment, hol Flemming, szászvál. tábornoki helytartó közbenjárására 1698, (miután a' XI Károly 15 éves örököse XII Károly előtt kegyelemért hasztalan esdeklelt) szász titkos tanácsos lett. A' szász vál. fejedelem és lengyel király-II Augustus ekkor tájban arra törekedett, hogy Dánia és Oroszország segítségével a' Svédeket megvervén, Lieflandot ismét Lengyelországhoz csatolhassa. P honszeretettől 's boszútól lelkesülve, e' terv kivitelére ajánlkozott. 1702 Pétervárába ment, 's a' frigy Oroszországgal meg lön kötve; Lieflandban, hol nagy volt a' félelem, kevésbé boldogult. Midőn Stockholmban P lépéseit, 's azt, hogy a' lengyel királynak a' svéd udvar ellen kihirdetett nyilatkozásában mi részt vett, megtudták, ítélete visszavehetlenül kimondatott. Védő iratait Stockholmban hóhér által nyilvánosan elégették. De ő megboszulta magát, a' mennyiben Péter czárt rábirta, hogy a' nyilatkozásnak Stockholmban kiadott megczafolását, Moszkvaiban (1702) a' piacon szinte megégetteténe. Ezt XII Károly soha sem bocsáthatá-meg neki. Ekkor már P orosz szolgálatban volt, 's miután mint orosz generalhadibiztos több diplomatikai ügyekben forgott, mint czári követ a' lengyel király mellé adatott. Ily czimmel vala 1704 Drezdában. Itt nem tetszett neki, 's kérelmére az Augustus részére rendelt orosz segédhadak vezérlését tábornoki helytartó czimmel nyéré-meg. Varsót alku mellett megveré, de Lengyelországba visszavonulni kénytelenítettett. Most Augustus és XII Károly közt béke alkudozások kezdődének. P igyekezete a' berlini udvarnak Svédország ellen megnyerésében, (1705) fogatlan maradt; 's „Echó“ czimű irata által a' svéd udvar gyűlöletét ön személye ellen még inkább élesítette. Epen akkor kele össze a' vált dán követ Cay von Rumohr gazdag özvegyével. Augustus király Péter czárral személyesen összejövén, frigyét még erősebben megköté, melly beszélgetés után kevés nappal (Dec. 1705) P. 18 meghittjeivel elfogatott, 's maga előbb Sonnenstein, azután Königsstein várba vitetett. Ennek a' szász-lengyel udvar következő okait adá: 1) P az austriai követtel alkudozott, hogy 4000, eddig szász szolgálatban állott orosz katonát, az austriai zászló alá viend. 2) Péter czár előtt azt állitá, hogy a' császári udvar Lesczinski Szaniszlót akarná megesmerni. 3) A' czár és Augustus közt meghasonlást akara szerezni. 4) A' lengyel királyról, háta megett csufosan szóltott; és 5) a' Svédokkal levelezett, 's megkegyelmezése díjjául a' svéd és orosz udvar közt békét kötni ígért. P elfogatását egyenesen a' lengyel király ingerlett érzékenységének, 's ministereinek tulajdonitá. II Augustus csak hamar ezután, (Sept. 24 1706) az altranstádi békekötésre kényszerítettett, 's ennek II dik cikkelye P kiadatását kívánta. Ez meg is történt, noha Augustus P elszöktetésé iránt alattomban rendelt tett, de mint mondják, ezt a' várkormányozónak fukarsága, ki a' válság pénz felett sokáig alkudozott, megsemmisítette. Hijában hívá Péter követét a' svéd udvartól vissza. A' Svédok midőn szász országból kimentek, magokkal vivék P-t, 's mint írják, az uton egy ágyura kötözték, azután pedig (Kasimir klastrom mellett, Posentől 8 mtf.) haditanács által mint hazaárulót halálra ítélték, 's Oct. 10 1707 elevenen alólról felfelé kerékkel törték, akkor mint már félholtnak fejét vették, 's testét felnegyelve

kerékre vetették. 1713 Augustus a' koronát visszanyervén, P csontjai őssze kerestettek, 's Varsóba vitettek.

PATMOS, PATMOSA, I. SPORADOK.

PATRAS (Patrasso), a' hajdani Patrae, mely a' Dianának vitt ember-áldozatokról esmeretes, éjsz. Moreában, a' kis Dardanelláknál a' lepantoi öbölben. 1821 4 April. előtt ezen jeles kereskedő városnak 22000-nél több lak. volt; de miolta a' Görögök zendülése itt kitört, Patras várkastélyánál fogva, mellyet a' Görögöknek kévéssel az előtt felépíttetniek kellett Ali janinai basa ellen, katonai pont lett, melly Moreának Lepantoval, Albaniával és Rumeliával való öszveköttetését bátorságositja. 1820 végén Patras sokat szenvedett földindulás által, melly Arkadiát és Elist megrongálta. Nagy történetek hirmondója volt ez; mert már régolta ingerelte a' számkivettett Ali, janinai basa, tulajdon bátorságára nézve a' moreai muhamedanusokat és keresztényeket Khursid basa ellen. Midőn tehát Khursidnak tripolizzai helytartója egy Görögöt Patrasban megfogott, ki az új adók sulya miatt, mellyekért a' szegényebbeknek mindeneket, még gyermekeik ágyát is eladniok kellett, panaszkodott, nagy zugás történt 12 Febr. 1821, mellynek következése volt a' Hellenek felkelése. (L. GÖRÖGÖK FELKELÉSE). Khursid t. i. titkos rendelkezéseket tett a' békételenek kiirtására. Patrasnak közönségesen tisztelt 's ékesszólásával kitetsző érsekje, Germanos és a' város archonjai Tripolizzába idéztettek. Alig indultak el ezek, azonnal fegyvert fogtak a' Görögök Patrasban 20 Mart. 's a' Törökök a' fellegvárba vonultak. Az europai consulok, kivéven Franciaországét, házaikba beszáncolták magokat 's a' leggazdagabb görög familiák Zanteba szaladtak. Ezen vad csatázásban a' Törökök 4 April. 1821 felgyújtották a' várost; erre a' falusi nép, mellyet Germanos lázított fel, a' városba nyomult; hanem már 15-ben felmentette a' patrasí várat Lepantoból Jussuf, egy Angolnak tanácsára, 's a' város égés, gyilkolás és rablás által csaknem semmivé tétetett. A' consulok elszaladtak; csak a' franciaországi, Hugues Pouqueville maga maradt helyén és sok szerencsétleneket mentett meg, mig neki magának is a' francia fregáton kellett menedéket keresni. (L. Pouqueville „Histoire de la régénération de la Grèce.“-ben, mellyben B. Angol iratik Patras szerencsétlensége szerzőjének). Azolta szakadatlanul tartott a' Törökök és felkeltek közt való csatázás Patrasnál és előtt 1824-ig. A' Kapudan basa hajóserege több ízben megerősíté az őrsereget. A' leégett város omladéki közt Czigányok és Zsidók mind a' két fél számára élelem-boltokat csináltak, kiknek angol hajók szállították a' szükséges dolgokat. Midőn Maurokordatos birta Missolunghit (l. e.), a' Törökök Epirus felől se Patrast nem menthették fel, se Moreára nem üthettek. Kolokotronis tehát szorosabban bezárta Akropolist; de nem volt várvívó eszköze 's tengeren mindég vitethetett eleség az őrseregnek. Nyáron 1824 megesmerte ugyan Angolország a' görög országlástól kihirdetett tengerzárját Patrasnak és Lepantonak; de midőn Kolokotronis Nov. a' hellen országlás ellen fordítá fegyverét, Patras ismét felszabadult. Erre Ibrahim basa, ki az egyiptomi tengeri erővel 1825 Navarint elfoglalta, hatalma alá hajtá nyug. Moreát 's megtámadta Patrast Missolunghiból. Végre az egyiptomi hajóseregnek Moreából lett eltakarodása után, 4 Oct. 1828 Maison francia vezér megvette Patrast 6 Oct.; ezolta itt a' hellen nemzeti vitorlazászló lobog.

L—ú.

PATRIARCHÁKNAK (görög szó) óatyáknak, fő atyáknak, az özönvizelőtti familiák fejei 's az izrael népének 3 törzsökattya, Abrahám, Izsák és Jákob, nevezettek. Ez a' kifejezés „Patriarchai“ tehát az emberi nemzet ősi időszakaszának amaz őstattaira, erkölcsaik együgyűségére 's ártatlanságára, koroknak méltóságára 's

tekintetére, végre házi atyai kormányozások azon szelidségére emlékeztet, a' millyent a' mostani érdemes falusi lelki pásztorokéban tapasztalunk. Azután a' Sanhedrin fejeinek vagy előlülőinek becsületezime lett ez a' nevezet, kik alatt egyesültek a' Jerusalemban elpusztitása után Syriában és Persiában megszenvedtetett Zsidók. A' nyug. lakó Zsidók tiberiasi (Galilaeában) patriarchasága 415-ig; a' keletieké pedig Babylonban 1038-ig állott fen. A' zsidó egyháznak ezen nagy hatalommal bíró méltósága a' kereszténységbe is átfőtt, hol az 5 száz. elején a' római, konstánczinápolyi, alexandriai, antiochiai és jerusalemi püspökök magokat patriarcháknak nevezték és megyéik érsekeire 's püspökjeire, kiket ők szenteltek fel, fő felvigyázói jussal bírtak. Mig a' római patriarchaság egész napnyugoton fő papsággá emelkedett fel, a' napkeleti egyháznak négy feje megtartotta ezen nevét, de az Arabok hódítási által befolyásoknak legnagyobb részét elvesztették. Az Örmények, Abyssinaiak, Jakobiták, 's Maroniták különös egyházai tulajdon patriarchaiktól fügnek. A' török birodalomban lévő görög keresztények primasa a' konstánczinápolyi patriarcha, ki oecumenicus (közönséges) nevet visel, 3 lófarku basa rangal bír 's a' Szultántól iktattatik hivatalába. Még nagyobb tekintettel bírt az orosz egyházra ügyelt 's a' 16 száz. származott moszkvai patriarchaság, melyet Nagy-Péter éppen a' miatt törölt el 's szent synodussá változtatott. A' kath. egyházban a' lissaboni és veneziai érsekek viselnek patriarcha nevet, az utóbbi mindazáltal nincs más püspökök felibe téve, az első ellenben Portugal primásának jusaival bír. Az aquilejai patriarchaság 1750 óta udinei és görzi (későbbben laibachi) érsekségekre osztott.

PATRICIUSOKNAK nevezettek Rómában bizonyos születésök, hivataljok 's tehetségök által megkülönböztetett személyek, kik közül a' Senátorok választattak. Romulus az Athenebeliek példájára a' római polgárokat két szakaszra osztá, t. i. patriciusok- és plebejusokra. Azok eredetileg patreseknek (atyáknak) nevezettek, mivel mintegy a' nép atyjainak tekintődtek, 's ezen szóból eredett patriciusi elnevezetésök. Romulus eleinte közülök egy 100 személyből álló tanácsot alkotta, kik mind békeség, mind háború idején fő hivatalokat viselének 's az isteni szolgálatot is igazgatók. Ehez minden tribusból 1, 's minden curiából 3 polgárok vétettek, úgy hogy számok 99-re ment, 's ezek felibe egy értelmes férjfiú tétetett, ki a' gyűlésben előlülő volt. Ezen fenséges collegium tagjai (Senektorok) Senátoroknak hivattattak; mert csak olyanok választattak, kik 25 esztendőn túli korok tapasztalások 's alkalmatos voltoknál fogvást a' köz ügyek igazgatásában a' nép bizodalomával bírtak. Későbbben számok új 100 tagokkal nevedekett, midőn a' Sabinok is hozzájuk csatálódtak. A' köztársaság vége felé többre szaporodék számok 1000-nél, melyet Augustus császár ismét 600 leszállita. Különbőség volt egyébiránt a' *patres majorum gentium* — kik a' még Romulus által választott Senatoroktól származtak — és a' *patres minorum gentium* között, kiket idősb Tarquin adott hozzájuk. — Elveszték azonban a' plebejusok felett bírt elsőbbségi-jusokat, midőn a' polgári rend Róma 261 eszt. a' patriciusokkal telyes politikai egyformaságát kivívta, és azon rend most a' felsőbb hivatalokra is oda eresztődött, melyeket eddig a' patriciusok kizárolag viseltek, — sőt 308 kezdve a' két rend közötti házasságok is megengedődtek. Nem maradt ezután a' patriciusoknak más elsőbbségök, mint régi nemzetségből származások. Ezen idő óta bizonyos nemesi rend támada Rómában, melyre az tartható számot, ki a' három fő hivatalokat (consulság- praetorság- curulis aedilisség-et) viselte, — mely tekintet azon jusról fogva, hogy az ilyen, edődjei viaszszobrait háza csarnokában tarthatta, (*ju*

imaginum) maradékira is átszállott. Nem volt ugyan a' patricius vérből származás ehez általjában megkívántató, de emelte ez, még is a' nemesség rangját, kivált ha érdemekkel vala az öszveköttette. — A' köztársaság elenyészte, a' polgári háborúk 's a' császárság behozása a' patriciusok tekintetét mind inkább elgyengítették 's Rómának a' Gothusok által történt elfoglaltatása, melly által sok patriciusok éltüket vesztették, fogságra jutottak, vagy Konstanzinápolyba futottak, a' patriciusok 's plebejusok közötti különbségét eltörölte. — Midőn Konstanzinápolyba tevődött által az uralkodói szék, Nagy Konstantin, hogy a' régi római patriciusokat ismét helyre állcisa, egy új patriciusi rendet hozott - be, melly csupa személyes becsület - cím volt, 's egyedül nagyrangú születés, vagy jeles érdemek által volt elérhető. A' Carolingi ház 's a' következő császárok alatt a' patriciatust nem csupán nagy rangot jelenté, hanem azzal Róma 's annak birtoka feletti uralkodás 's a' szent szék védelme is öszve vala kötve. Nagy Károly római patricius czímet vett fel, minekelőtte magát császárnak kikiáltatta, és IV Henrik is ezen tulajdonságánál fogva tette le VII Gergely pápát. — Az újabb időkben némelly német birodalmi városokban bizonyos előkelő familiák patriciusoknak neveztettek, ezek azonban — minthogy főhivatalokat viseltek, — az udvari 's falusi nemességtől megkülönböztetődtek. Több városokban kizáró jussok volt a' tanácsbeli hivatalokhoz, 's bizonyos aristocratiát formáltak. Ezen patriciusok a' 12 — 13 száz. támadtak, midőn a' városok virágzása, 's a' rablásoktólí félelem több nemeseket arra birt, hogy a' városokban telepednének meg. De mivel későbbben a' polgárokkal öszvekeveredtek 's többnyire földmiveléssel foglalatostkodtak, azért a' német birodalmi városokban a' régi nemességgel ugyan egyenlő rangjok volt, de azokon kívül nemességök nem esmertetett meg. Sz. E.

PATRIMONIALE FORUM, I. URI SZÉK.

PATRIMONIUM PETRI, Péter öröksége, az egyházi statusnak egy része, vagy a' pápa birodalmának azon tartománya, mellyet (mint vitatják némellyek) Konstantin császár ajándékozott a' pápának a' 4-dik száz. de a' melly tulajdonképpen a' 12 sz. elején szállott a' pápára Mathilde tusciai grofnének ajándékozása által. (L. KONSTANTIN, MATHILDE ÉS PÁPA). L—ú.

PATRIOTA I. HAZAFI.

PATRIOTISMUS, I. HAZAFISÁG.

PATRISTIKA (theologia patristica), a' históriai theológiának azon része, mellynek tárgya az egyházi atyák munkái és élete. Mint fáradságos ugyan, de jutalmazó út a' keresztény tudomány és 6 első századbéli alkotmány segéd kútfejeihez, valóban figyelmet érdemlő tudomány a' patristica. L. a' protestans és kath. theologusok által Fuesnél Tübingenben 1827 kiadatott: *Bibliotheca patrum latinorum* (VÖ. EGYHÁZI ATYÁK).

PATRIX a' formametsző által aczélba vágott bélyeg, mellynek egy lágyabb anyagba ütésével a' matrix (l. e.) készül. A' patrix a' betűket visszafordítva mutatja.

PATROCLUS Achilles barátja. Argonauta Menötiusnak és Sthenelének vagy Philomelának fija. Véletlenül akarátja nélkül megölte Amphidamasnak fiját, Klysonymust, Opusban, dárdajáték közben. Atyja a' bosszúállástól elszöktetés által mentette meg, Peleushoz vivén gyermekét, ki ezt barátságosan fogadta és gyermeke gyanánt nevelte. Achillest követte Troja alá, de éppen olly munkátlan volt, mint ez, semmi részt se vévén a' csatázásban. De végre szükségstől kényszerítettvé, megengedte Achilles, hogy Patroclus az ő öltözetében álljon ki. Elkezdett csatája fényes volt. De Apolltól elszédítettván 's maga mentésére tehetetlenné tétetván, elesett Hector

keze által. Holt testét a Görögök megszabadították, igen nagy pompával eltemették, 's halotti innepi játékokat rendeltek; Achilles feltette, hogy barátja halálát megbosszulja és ezt halálában követi.

Cs—a.

PATRONATUS, I. PÁRTFOGÓSÁG.

PATRONUS, I. PÁRTFOGÓ.

PATSIRTA a' verebek rendéhez tartozó madár-nem. Megkülönböztetik a' többiktől hivelykők körme által, melly egyenes, erős, a' többinél hosszabb. Szemmel élő, porban fürdő, földön tartózkodó és fészkelő, részint kellemetes hangu madár. Legesmeretesebb faj nálunk a' szántóka P. mellynek két szélső kormányja kifelé hosszúra fejt, a' közbülsők alól rozsdaszínűk. A' tavasznak kedves hirdetője ez; egyenesen emelkedve hallatja erős és változó énekét 's olly magasra szok lengeni, hogy a' szem elől elveszve csak csattogó éneke hallatszik. Énekelve érezkedik alá is, míg nem a' földet megközelítve rohanva csap le. Kedvesen énekel még fogságában is a' bubos pacsirta (Pisitnek), hamar el szok halni. Nem ritkaság nálunk még a': réti, erdei, mezei és pipis Patsirta. Ezen utolsó alig nagyobb az ökörszennél, a' fák ágain és reptében is énekel. Esmeretek még az: alpesi vagy havasi P. Sibiériában és éjszaki Amerikában; Calandra P. a' legnagyobb europai faj, Azsia pusztáin is tartózkodik; a' tatárhoni és afrikai Pacsirta, melly utolsónak tollai alig különböznek a' szántókaétól.

—j.—a.

PAU, az alsó pyrenei francia megyének jól épült fővárosa Bernban (2000 ház. 11400 lak.), 1816 oltá jó város czimmel, erős várkastélya van 's a' Gave de Paunál fekszik, mellyen egy 7 boltozatos és szép kilátású híd viszen keresztül. Paunak vannak vászon, zsebkeszkenő 's kalap manufaktúrái. Jó sódorok is füstöltetnek itt, mellyek kivitelek helyéről bayonnei sódoroknak neveztetnek. Hajdan itt laktak az alsónavarrai királyok. IV Henrik francia király itt született 1553, mint a' mostani Svéd király Bernadotte is. 1721 művészés tudományok akadémiaja alkottatott benne. Környékén jó bor terem, melly Jurançon bornak neveztetik.

L—ú.

PAULAI FERENCZ, I. FERENCZ (Paulai Szent).

PAULETTE, az országos hivatalokban örökülés, 's azoknak vásárolhatása egy vala azon visszaélések közül, mellyek a' régi Franciaország igazgatásába legmélyebben kaptak, 's legnagyobb zavarok kutterjévé váltak. Régi időben minden hivatalok csak a' király önkényes visszavételéig adattak, miből a' következett, hogy az uralkodó halála mind azon bizocságokat, mellyeken a' kormány - hivatalok alapultak, megszüntetné. Az új királynak tehát meg kelle erősíteni a' hivatalokat, mint ezt kivált II Henriktől rendszerint megtarták, noha e' mellett XI Lajosnak 1467 azon rendelete is állott, hogy a' tisztek csak szabad lemondás, vagy törvényes ítélet után bocsátásnak el. Ha XI Lajos kezdte e' a' fincz, és igazság szolgáltatási hivatalokat pénzért adogatni, nem látszik bizonyosnak; de az bizonyos, hogy XII Lajos, az olasz táborozásra pénzt szerezni akarván, e' módhoz nyult. I Ferencz az adószedő hivatalok eladásával, hol a' bevépénz mintegy zalog v. kezesség gyanánt tekintethetett, ezeknek új szerközetet adott; ezt II Henrik már a' bírói hivatalokra is kiterjeszté. Az eddigi főhivatalok helyett, hol egy személy, mint Grand bailli, Sénéchal 's a' t., a' köz hatalom minden ágait igazgató, társas alkotású törvényszékek (siéges présidiaux) állittattak, 's ezeknél az előlülői 's tanácsnoki helyeket venni kelle. E' bánásmód II Ferencz, IX Károly és III Henrik alatt is folytatott, bár ez ellen mind az ország rendei mind a' parlamentek előterjesztéseket tettek. A' közönséges árubocsátás még jobban megerősített egy rendelet által 1597, mellyel a' tiszteknek megengedtetett, hogy hi-

vatalikat egy harmadik hasznára letehessék, mi ugyan előbb is közönséges, de nem törvényes volt; ezután, hogy a' hivatalt vadászók alkalmatlankodásainak (mellyeknek a' jószívü IV Henrik Sullynál gyakrabban engedett) gát vettessék, Paulet (Charles) titoknok 1604 azon intézetet találta ki, melly szerént mind azok, kik hivatalbeli jövedelmeiktől évenként $\frac{1}{10}$, vagy $1\frac{2}{3}$ kamatot (tulajdonkép Annuel, feltalálójától pedig Paulette) fizettek, hivatalikat örökösikre hagyni just nyérének, 's ezek vagy magok megtarthatták vagy eladhaták. A' hivatalok árulásával visszaelés még a' következő uralkodók alatt lett igazán nagy, midőn ebben egy alattomos kölesön is foglaltatott. Mert ha az országnak pénzre volt szüksége, miugyárt számos új tisztségek állittattak, mellyekkel a' kincstárból teendő bizonyos fizetések valónak összekötte, 's ezeket mint a' vett hivatal árának kamatait lehetete tekinteni. De mivel még ez nem vala elegendő inger az új hivatalok vételére, még több jövedelmek, ajándékok, válságok 's a' t. adatának hozzájok, mellyek rendszerint sokkal többre menének, 's szükségképen a' nép nagy nyomorgatására valónak. Így a' hivatalok folyó ára, részint a' mellékfizetések, részint a' becsület és befolyás okáért sokkal nagyobb volt, mint az, mellyet azok felállításánál 's megnyerésénél a' kincstárba fizetni kellett. Ez intézetnek a' nép nyomorán kívül még más kárai is valónak. Ez a' csupa érdemnek egészen elzárá utját a' hivatalokra; az ország szolgájinak számját mód felett szaporította, a' hivatalokat tudatlan 's rest emberek kezébe adta, 's a' földműveléstől és kereskedéstől a' szükséges tőkepenzeket elvonta. Ezenkívül a' municipális alkotmány felforgatására is, mint XIV Lajos uralkodása vége felé megtörtént, alkalmat nyújtott. Mert midőn már több hivatalt állítani nem tudtak, a' városiakhoz nyultak, mellyek eddig csak a' polgárság választásával töltettek be. Hijában dolgozának a' jobb ministerek a' baj ellen, a' szükség ismét arra vitte őket vissza, 1664 azon felvetés szerint, mellyet Colbert készítetett, 's Forbonnais (*Recherches sur les finances de France* 1 köt. 328 l.) közöl, a' bírósági 's jövedelmi karban 45,780 eladható hivatal volt, (mellyek munkáját 6000 személy könnyen végezhető vala). Ezeknek fizetése a' kincstárból 8 millional többet kiívt, ellenben a' király mint annuel adót ismét 2 milliót vett be, ezeknek a' népet terhelő jövedelmeik 187 $\frac{1}{2}$ millióra, 's hivatalaiknak folyó ára közel 420 millióra tétetett. Colbert e' hasztalan tisztek roppant számának kevesítésén iparkodott, de háboruk és XIV Lajos pazarlása, a' pénznek tovább is illy módon szerzésére kényszeríték követőit. 1689—95, 294 mill. 's 1701 — 9 426 mill. vétettek be az ujon felállított hivatalokból. Később is tétettek még némelly próbák a' veszély kisebbitésére, de az általányosan még is minden rongáló következeiseivel együtt egész a' zendülésig fenmaradt.

PAULICIÁNOK, az Arméniában összeütköző Kaukasz és Taurus hegyláncok védelme alatt tartózkodék még a' Manichaeusoknak (l. e.) és Gnostikusoknak némelly maradványa, kik hogy a' Manichaeismus gyanuját magokról elhárítsák, a' 8 száz. egy Paulus nevű pártvezértől magokat Pauliciánoknak nevezék. Mint képdulók (l. e.) a' görög császároktól, ahoz képest, mint azok a' képtiszteletnek, mellyet a' manichaeus gondolkozás mód kárhoztat, baráti vagy ellenei valónak, majd megszenvetettek, majd üldöztettek. De midőn manichaeusi eretnekségök napfényre jött, a' 9 száz. sok nyomorgatásokat szenvedének, mellyek alatt számosan elveszték, mások a' török birodalomba futottak, 's ezeket a' Görögök ellen folytatott háboruban segítették. A' 10 században ismét bevándorlott Pauliciánok térítésének sem lett több foganatja, mint amaz erőszakos elnyomásnak; ezeket Joannes Zimiscus görög császár Thraciába telepíté; de midőn a' kereszties hadak közép Európába utat

nyitának, e' felekezet elszórt csoportjai részint szárazon Bulgáriába, részint vizen Olasz- és Spanyolországokba nyomakodtak. Maradékaik 's lelki rokonaik különféle nevek alatt jelenének ezentul meg az európai tartományokban. A' Pauliciánokból veszi eredetét azon *Messalianusokhoz* (l. e.) hasonló ajtatosok tudománya is, kiket szünetlen ismételt Bog milui (bolgárul: szánj meg Isten!) felkiáltásoktól Bogomiliáknak neveztek, 's a' 15 száz. Konstancziánápolyban megégettek. (Vö. MANICHAEOUSOK.)

PAULINE (Christine Wilhelmine) Lippe hercegasszonya, Fridr. Albert anhalt-bernburgi hercegnek hitesétől, Louise, született Holstein Plön hercegnétől való leánya, szül. Febr. 23 1769 Ballenstedtben. A' hercegné hamar érzé lelki erejét, 's foglalatosságul a' tudományos mivelődést választá. Szünórájit atyja oldala mellett majd kormányi dolgok közt, majd vadászaton tölté. Ez által karaktere férjfiás irányt kapott, melly még erős arcvonatiban is nyilatkozik. 18 esztendő volt, midőn Birkenstocknak II Fridrik halálára készített versét, a' latin köirás nehézségei mellett is szerencsésen németre fordítá. Majd a' dán litteraturát vevé elő, 's csak hamar könnyűséggel olvashatá a' legjelesb nemzeti írókat. Rajzban, hangászatban 's asszonyi ügyességekben kevésbé vala szerencsés. Gleim költővel, ki költői próbájit helybenhagyá, levelezett. E' mellett hona alkotmányát tanulta, kormány férjfiakkal az igazgatás minden ágai felett értekezett, törvényeket dolgozott, 's az irományokból javallatokat készített. 1790-tól atyja cabinetjében a' külső dolgokat vezette. 1796 szive választása szerint férjhez ment Lippe-Detmold hercegehez. Ez meghalt 1802, 's most a' gyámányai kormányt maga vívé. — 18 évig mozdítá elő a' legjótékonyabb intézeteket, a' rabszolgaságot eltűrlötte, nevelőházak iránt gondoskodott, 's 1808-tól fogva a' zürichi segéd társasággal szövetségben állott. Cölln (v.) generalsuperintendentenst jótéví buzgalmaért különösen becsülte, 's annak *Beitragen zur Beförderung der Volksbildung* című munkájában szorgalmas részt vett. Cölln meghalván, baráti emléket emelt annak, (1804 1806) hátrahagyott munkáji kiadásával, mellyeket szives egyszerű szavakkal kalauzolt. A' hercegné egyik lelkes verseszete, mellyben nemének öszves tisztét ábrázolja, az *Iduna* második csomójában *Die Theestunde einer deutschen Fürstin* czim alatt találtatik (1805). — Napoleon kinszerítő uralkodása alatt olly bölcsen viselte magát, hogy az a' Lippe hercegséget azon birodalmak közé számlálná, mellyeknek a' hadi sarcolástól mentten kelle maradniok. Országá javára Párisba utazott, hol lelki jelenléte által a' császárt tiszteletre vonzá, 's Josephine barátságát megnyeré. Igaz értelemben egyedül uralkodó volt; maga olvasott, vizsgált, fontolt; maga rendelt; hadait maga mustrálta, 's tartási kölcségüket maga vetette fel; nehéz törvényes dolgok feletti iromány nyalábokat keresztül nézett, 's a' kormánytanácsban gyakor sok órákig előlülést vitt. 1817 egy új alkotmánylevelet dolgozott ki, de ennek végrehajtásában a' rendek meg nem egyeztek; ellenben köztisztelet bizonyosságát nyeré Lemgo városának azon különös ajánlata által, mellynél fogva az, a' polgármesteri hivatal felvállalására kéré meg. Ez ajánlatot a' hercegné el is fogadta, azért, mert minden viszonyokat kívánna megismerni. Mennél inkább közeledék a' gyámásági kormány áttadása, annál szorosabban vigyázott tekintete feltartására, 's némelly különös rendszabásai, p. o. a' Lippe-Schaumburggal történt visszállkodásban fegyveres erő használata, innen magyarázhatók. Jun. 4 1820 idősb fíjának adá ált a' kormányt, de testi szenvedések egészségét hamar megroncsolák. Folyvást nemés czélokkal foglalatoskodva, még halalos ágyán is határozatokat irt a' szegények dolgában. Leike a' legmegtámadóbb görcsök közt is erős és szilárd maradt, 's így vált

meg az élettől Dec. 29 1820. Előbb kinyilatkoztatott kívánsága, hogy t. i. halála után róla azt mondhatnák, „minden tisztében hű volt“ beteljesült. Minden jóért, 's nemesért magas önfeláldozással szüntelen munkás vala; lelkének tisztasága akaratjának ereje, 's érzelmének mélysége mindenütt kitűnt. Pauline hercegnének, mint bölcs uralkodónak, szerelmes anyának, 's valódi keresztény fejedelemének emléke soha el nem enyészend. Uralkodása emlékét, többek közt azon Hornból Padernborba vivő mesterséges úttal is megalapította, melyet az eggestersteini sziklák közt építtetett, egy olly kapuval, mellynek fenségéhez egész Németországon hasonló nincs. (L. CLOSTERMEYER *Beschreibung des Eggestersteins* Lemgo 1824). Elettéről I. *Zeitgenossen* Nro XXX. J.

PAULINOK vagy PAULANOK, I. MINIMEK.

PAULOWSK, csász. mulató kastély, 4 mf-re Péterváratól, mellyet Pál császár feleségének hagyott, az innen mintegy 2 rövid órányira fekvő Gacsinával. Mária császárné (mh. 5 Nov. 1828) amazt Miklós császárnak, ezt pedig Mihály nagyhercegnek ajándékozta. Ezen kastélynak 's környékének alkotmánya a' hercegasszonynak jótévő lelkére és jó izlésére mutat. Az oda vivő uton szegények és ügyefogyottak lakhelyei, árva- és nevelő házak 's szép kertek vannak, mellyekre kórkatonák ügyelnek. A' paulowski galeriát több remekművek díszesítik Murillótól, Paul Veronesétől, Bassanótól 's másoktól; Róma tekintetei Roberttől; régi oszlopok 's mejjképek másolatai. Hires a' Cabinet de réunion, mellynek butorai 's ékesítési a' csász. ház hercegneitől készíttettek. A' Paulowsk körül lévő kertekben, mellyek ángol izléssel alkottattak, csudálatnak: a' bűbajos sziget, a' rózsza-pavillon 's mások, mellyekben a' császárné gyakran familiai innepet tartott. 19 Nov. 1824 sokat szenvedtek a' Néva hullámaiktól. Paulowsk 1780 alkottatott Brown Angol rajzolatja szerint. A' benne lévő plántákra nézve l. „*Hortus Pawlowskyensis*.“

PAULUS (Henrik Eberhard Gottlob) Dr. Professor és heidelbergi egyházi titkos tanácsos, szül. 1 Sept. 1761 Stuttgart mellett Leonbergben, pap atyától alaposan taníttatott a' régi nyelvekben és helyes írás-módban, melly által a' gondolkozást megszokván, a' természet vizsgálása tekintetéből hajlandósága lett az orvosi tudományhoz; de majd megváltozott gondolkozása, 's theológiára adta magát. A' tübingeni oskolában tanult. Mathesist Kästner szerént magától tanult. A' keleti nyelvek tanulásában segítségül Ernesti theologus és Michaelis napkeleti nyelvek könyvtárnokja voltak. Sokat köszön ő tanítóinak idősebb Schellingnek, Schnurrernek, Plouquetnek, és másoknak; az egyházi történet tudomány criticájában Rösler, a' histor. philolog. magyarázatokban Storr volt vezére. Jó alkalmatossága volt a' legjobb munkákat is olvasni és tanítás által a' tanítás-módban magát gyakorolni. Theologiai tudományában 's érzetében tökéletesen megnyugodt volt, midőn Druck és Abel ajárlásokra Kircheimből Palmától meghivatott és segédelmet nyert, hogy utazhassék Frankenben, alsó és felső Saxoniában a' tanítás állapotjának, 's azután — Göttingában erre készíttetvén — a' londoni museum és oxfordi könyvtár napkeleti és critical kiucseinek esmerésére. Angolországi tudományos utazása gyümölcszeinek és Griesbach barátságának köszönte P. hogy 1789 Jenába a' keleti nyelvek tanítására meghivatott. Itt az ő és új testamentomnak a' keleti nyelvektől függő magyarázatja foglalta el Paulust egészen, mellyre nézve az universitás józan gondolkozású igazgatója tellyes tanításbéli szabadságot engedett néki, hogy az ősi kereszténység tartalmát egészen felfogva, psychologic és historice nyomozgassa, mellyet részint „*Commentar des N. Test.*“ (1800, 4 rész. új kiad. 1804.) valamint egyéb írásiban is ki fejtett. Azon az uton igyekezett az ő testamen-

tomnak eredeti és azon időbeli értelmét is kimeríteni, mint a' zsol-tárokra és Ezsaiásra irt kulcsai (*clavis*) mutatják. (L. napkél. literatúráról irt munk. Meuselnél). 1794 Döderlein halála után hittudomány professzorává lett. Ezen hivatalában tanította több ízben a' köte ességen épült hittudományt. P. boldogul élt Jénában, hol titkos tanácsosok Göthe, Voigt bizodalját, Schiller szeretetét, Griesbach és másoknak barátságát megnyerte. De egészsége miatt 1803 Würzburgba lett hivatztatását kellett követnie, hol consistorialis dolgok szakasztották félben tudományos foglalatosságait. Politicai helyzetbe jött 's a' protestansok, és katholicusok közt lévő törvényes viszonyokkal megesmerkedett. Midőn a' Würzburgi protest. universitásban a' theologiai kar eltöröltetett (Ferdinánd nagyherczeg uralkodása alatt) P. egyházi és oskolai tartomány-kormányzási tanácsos lett Bambergben; 2 eszt. mulva Nürabergbe 's 2 mulva ismét Ansbachba tétetett által. Melly fontos munkásság körében mindazáltal a' tapasztalt Paulus inkább terjeszthette a' jót, mint azt véghezvinni segíthette. Végre academiái életére ismét visszatért, exegesis és ecclesiast. histor. tanítójának hivatván Heidelbergbe. Itt 1814 hazájának Würtenbergnek alkotmányi munkája alkalmat adott néki, annak nehány czikeit kifejtteni. Ebből származott 1819 históriai publ. folyó irata „*Sophronizon*“ czimmal, mellyet a' status dolgai-ban is jártas P. a' statusnak és egyháznak szentelt. Ezen alapos és helyesen kidolgozott, fontos tárgyú munkát, hova tartozik p. o. az alattomos proselyta-csinálás, a' törvényesen nem álló befolyása a' római olasz anyaszentegyház uralkodásának a' kathol. német anyaszentegyházra, a' Wessenbergel bánáskori törvényesértések 's a' t. mind a' protest. mind a' kath. Németország örömmel fogadta. A' Fonk ellen folyt perben tett felvilágosításaiért a' freiburgi universitástól törvény-doctori rangra emeltetett. Mint hittudományi író az érdemes P. éppen úgy int az egyoldalú (individualis) rationalismus 's Kristus eredeti tudományától szőrszálhasogató eltávozások, mint a' mysticismus és papi jesuitismus távoztatására. Ezen czélból 1825 uj theologiai esztendei folyó íráshoz kezdett: „*Der Denkglaubige*“ 's 1827 másikkhoz „*Kirchenbeleuchtungen*“ czim alatt, melly utolsóban a' római-pápai, kath. és protestans egyházak mostani állapotját akarja esmertetni; amaban pedig a' gondolkodás és az ősi keresztény hittudományban lévő harmoniát igyekszik mutatni, mint élte vizsgálódásainak általa belső meggyőződéssel feltalált czélját.

Cs.—a.

PAUL VERONESE, I. CAGLIARI.

PAUL (Vincent de) a' ténitő papok alapítója; szül. 1576 Franciaországban, Povi faluban; tanult Toulouseban, esodálatos esetek után Clychyben parochiát kapott, 's egy gazdag és ajtatos asszony segédelmével egy ténitő gyülekezetet alapított, mellynek tagjai főkép arra valának rendeltetve, hogy a' szegényeknek az evangeliumot predikálják, 's jelesen minden évben nyolcz hónapot mint lelkitanítók, békítők, betegápolók, 's az erkölcsiségnek minden unon előmozdítóji a' falusi nép közt tölcseenek. E' mellett egymást is példás és épületes életre buzd tani, 's végre azokat, kik falusi papságra készültek, esméreteikkel 's tapasztalásaikkal jövődő hivatalaikban segíteni, köteleességök vala. Fő helyök Párisban a' St. Lázár háza volt, innen nevök Lazaristák (l. e.) lön. Szerzőjök halála után (1660) ki utóbb a' szentek közé vétetett, tovább terjeszkedtek, és sokféle munkásságot mutattak.

PAUSA, I. SZÜNJEL.

PAUSANIAS, görög helyleirő (topographus), ki Hadrianus és az Antoninusok alatt élt. Ha azon szónok vagy grammaticus volt, ki ezen név alatt említettik, ugy Caesareában (Kappadociában) született 's a' hires Herodes Atticus alatt tanult. Rómában 's Athenaeben ta-

nitott, melly utolsóban holt is meg. Görögországnak általa készített leírása, utazásleírás nemü és becses gyűjtemény a' régiséget nyomozókra nézve, mivel a' szerző mindent feljegyzett abban, a' mit nevezetesnek talált, 's leírta a' templomokat, játékszíneket, sirboltokat, szobrokat, festeteket, 's minden nemü emlékeket. A' munka teljes mesés elbeszélétekkel, mellyek a' leirt tárgyakkal öszveköttetésben vannak, a' honnan Scaliger ezen kemény kifejezéssel emlékezik róla „*Graeculorum omnium mendacissimus.*“ A' hol mint szemmel látó tanu beszél, ott hiteles Pausanias. Munkáit kiadták: Kuhn (Leipzig 1696), Facius (Leipzig 1794—97, 3 rész.), Sibelis (Leipzig 1822—28, 5 köt.), legújabb Immanuel Bekker (Berl. 1826, 2 köt.); németre ford. Goldhagentól (2 kiad. Berl. 1798, 2 köt.), jegyzetekkel Wiedaschtól (München 1826, 4 köt.). Francziára ford. Clavier (Paris 1814—21). Olaszra elkezd. Ciampi Florenzben 1826.

PAUSANIAS, Iacedemoni vezér, Kleombrotusnak fia és Leonidasnak unokaöcse. Leonidas gyermek-korú fiának Plistarchusnak gyámattyává neveztetvén, a' másik király távollétében ő országot. Midón Mardonius nagy persai sereggel Görögországba beütött, Pausanias, mint a' görög szövetséges hadi népnek fővezére, eleibe ment az ellenségnek, tettetett visszavonulásával megcsalta azt 's megverte Plataeánál (K. e. 479). Azután Thebae alá ment, melly a' Persák pártján volt, kiadatta azzal a' persiai párt fejéit 's kivégeztette. De szerencséje majd büszkévé és nagyravágyóvá tette Pausaniást, 's az a' mérséklenség, melly benne a' Mardonius ellen folyt hadban csudáztatott, kevélységgé és felfuvalkocsággá vált. Egy tulajdonitá egyedül magának a' plataeai győzedelmet, delphii Apollonak arany három lábú asztalt ajándékozván olly felyülirással, melly csak őtet említette győzedelmesnek. Büszkesége nőtt, midón Görögországnak egyesült hajóserégével a' görög városokat, hosszas csatázás után Cyprust 's végre magát Byzantiumot, Kisázsianak kulcsát, a' Persák-tól megtisztította. Mig Aristides és Cimon, kik alvezérek voltak, nyájasságokkal mindenek szívért megnyerték, illetlenül bánt Pausanias a' szövetségesekkel 's úgy tekintette a' Spártaiakat, mint Görögök közt uralkodó népet. Sőt végre Xerxessel titkosan alkudozni kezdett, azon áruól nézettel, hogy Görögországnak urává tegye magát, Xerxesnek több Byzantiumnál elfogott fő rangú Persákat visszaküldött ingyen, külsőképpen lemondott a' spartai szokásokról, persiai fényvel élvén 's persiai módon öltözködvén, a' mivel annyira vitte a' dolgot, hogy minden görög szövetségesek nyilván kezdettek zugolódni ellene. E' miatt a' Spártaiaktól visszahivatott. De alig mentetett fel rangjára és előbbi érdemeire való tekintetből minden vádtól, midón azon szin alatt, hogy a' táborozásban részt akar venni, ismét Byzantiumba ment. Az Athenaeiektől a' város elhagyására kényszerítettvén, Kolonaeba (Troasban) ment 's új alkudozásokba ereszkedett Görögország ellenségeivel. Ekkor ismét visszahivatott 's fogságba tétetett, de minden panasztétel ellenére, azon ígéretére, hogy akár-mikor szollitassék fel, meg fog jelenni, szabadságba helyeztetett. Azonnal folytatta előbbi alkudozásit a' Persák királyával. Bátorsága felől úgy értekezett Artabazussal, hogy e' levelének mindenkori átadóját ölje meg. Bizonyos Argilius, ki ilyen követségbe küldetett, gyanitni kezdette a' dolgot, felnyitotta a' reá bízott levelet, gyanuját igaznak találta 's megjelentette az Ephorusoknak. Hogy ezek a' dolog felől egészen bizonyosak legyenek, azt parancsolták Argiliusnak, hogy Neptunusnak taenarusi templomába szaladjon, mintha éltét féltené. Mihelyt megtudta ezt Pausanias, hozá sietett. Beszélgetésbe ereszkedtek egymással, mellyből a' rejtekben lévő Ephorusok előtt az egész dolog világgossá lett. Ezek azon feltétellel tértek vissza, hogy Pausaniást a' törvények szoros értelme szerént büntetik meg; de ez, útközben értésére esvén,

minő sors várakozik reá, Minerva Chalcioekosnak lábainál keresett menedéket, hanem tulajdon anyja vitte oda a' legelső követ, a' templom ajtajának elzárására; ezt a' példát követte a' nép 's a' bezárt-nak éhség miatt elvesznie kellett. A' templom eleibe temettetett el 's az istenné 2 ércz szoborral engeszteltetett meg. L—ú.

PAUSILIPPO, hegy Nápolynál, a' legnagyobb és nézésre leg-méltóbb barlangok (la grotta di Pausilippo) egyikével. A' kősziklán keresztül t. i. Nápolytól Puzzuoliig egy 80—90 láb. magas 24—30 l. széles és mintegy 1000 lépésnyi hosszú kővel kirakott egyenes erányban menő út van vágva. Ezen hegyüregnek magas és tágas boltozatja, mellybe a' nap sugárai soha se hatnak be, egy a' legeleveníbb 's legnépesebb országutak közt. A' boltozattól visszavert hangzás megkettőzteti az átmenők bódító csörgését. Ez a' barlang, mellyről már a' Strabo idejebeli sok mesét beszélnek, hihetőképpen már a' Rómaiak ideje előtt kivágotott, eleinte mint csak kőbánya, idővel pedig az egész hegy kilyukasztatott. I Alfons (1442—58 uralk.) meg-bővítette azt; azután pedig még szélesebbé 's magasabbá tétetett, kővel kirakatott 's levegő-lyukak csináltattak rajta. Az egész kőszikla felette kemény és földindulás által soha se rongáltatott. A' barlang közepén Szűz Mária kápolnája áll; felette egy vízvívés maradványit 's Virgilnek sírboltját lehet látni. 1822 oltá az austriai sereg ország-utat csinált Pausilippo felett Puzzuoliba, mellynél fogva a' barlangon keresztül menő utat ki lehet kerülni. Ezen alkalommal a' Pausilippo tetején egy barlang találtatott, melly hihetőképpen a' régiek crypta pausilyponája, mivel a' most ugy nevezett pausilippói barlang Senecánál is crypta neapolitanának említettik. L—ú.

PAUW, (Cornelius de) xanteni kánonok, szül. 1739 Amsterdamban, mgh. 1799 Clootz Anacharsisnak nagybátyja volt. Mint ez, ő is igen hajlandó volt a' különös véleményekre, de sokkal több éles elmével 's tudománnyal bírt. „*Recherches philosophiques sur les Grecs*“ és „*Sur les Américains, les Egyptiens et les Chinois*“ (Par. 1795 7 k.) czimű munkájiban igen sok állítást hord elő, de keveset mutat meg. Ezekben minden történetiróknak ellenmond, 's a' népeket, mellyekről ír, gyalázza. Esmeretei, esze, 's elménczége nem tagadható, de ezek mellett a' különösre hajlandósága is nagyon kitetsző. Egyébiránt kedvvel olvashatni, mert írásmódja, némi dara-bosság mellett is nagyon tűmött, erős, és ékesszóló, 's benne sokat találhatni, mit máshol hiában keresnénk. Nagy Fridrik, talán philosoph. alaptételeiért, sokat tartott róla. A' papok épen ezekért ellenségei valának, de azokat erényei által tiszteletre kényszeríté. A' régieknek is több kiadásai vannak tőle, p. o. Aeschylus.

PÁVA a' tyukok rendjébe tartozó madárnem. Nevét kiáltásától vette. Fején tollbokrétá van; farkának tollai (a' himnél) hosszabbak a' szárnyabelieknél, kiterjeszthetők, szemfoltosok. Több faj kö-zül nálunk egyik gyakran találtatik a' madárkedvelők udvarain, ez a' bubos P. (Pavo cristatus L.) mellynek feje ékesítve van öszsze-nyomult tollakkal. Sarkantyúja egyes. Ezen kevély és szép madár Sándor által hozaték Európába, hazájából Keletindia éjszaki részé-ből. A' vadon élők (kivált a' honi erdőkben) sokkal fellül mulják tollaik fényére nézve a' háziakat. A' him fiak bubja már 3dik hónap-ban kitünik, farkok szép tollait harmadik évökben nyerik csak. Ősszel kihullanak ezen ékes tollak, tavasszal újra nőlendők. Van fejer hasonfaja. —j—a.

PAVESI (István) most élő ol. játékszini muzsikaszerező, szül. Cremonában, jelenleg mintegy 46 esztendő. A' muzsikát Piccini alatt Nápolyban a' S.-Onofrio Conservatoriumban tanulta, 's szer-zeményeiben inkább a' régi olasz iskolához ragaszkodik. Mivei kü-lönösen egyszerű énekekkel jeleskednek. Operáji közt a' Majland

számára irt buffa (tréfás) „*Ser Mercantonio*“ Németországban is több helyeken esmeretes. 1818 óta Cremában templomi karmester.

PAVIA (Ticinum), régi város Mailand tartományában a Tessinonál, mellyen egy a belső várost a külsővel öszveköti márvány hid viszen keresztül, 1760 ház. 22000 lak. Szárdiniának határa a Tessino szigetén lévő külső város kapujáig megyen, a honnan a kerti s mezei természetmennyek is határvám alá vannak vetve. Kitésző épületei: a Mezzabarba, Bellisomi és Botta paloták és az új fő templom, hol Roland kardja mutogattatik. Az universitást, mint mondják, Nagy - Károly alkotta; IV Károly visszaállította; 1361 's 1770 kormányozójának, gróf Firmiánnak, eszközzésére czélerányosan javítottat 's II Nov. 1817 13 collegiummal újra alkottatott. Van csillagvizsgálója. Physicali museuma, fűvész kertje, bonczoló színje 's könyvtára sokat szenvedett a Francziáktól. Tanulóinak száma 1300-an felyül van. 1802 a paviai és bolognai két universitásnak 666,000 lire eszt. pénz rendeltetett. Fellegvára régi mód szerint épült. Pavia hajdan a Longobardok királyának lakhelye volt. A Certosai mulató erdőcskében fogatott el 774 Nagy - Károlytól Desiderius utolsó longobárdi király 's 1526 V Károly császártól I Ferencz francia király. Az utolsó történet emlékezetére Sz. Bruno szerzetesinek híres klostromában (Certosában), mellyben sok jelességek vannak, de a mellyeket 1795 a Francziák magokkal vittek, egy oszlop állott. Nagy - Otto is itt koronáztatta magát Olaszországnak királyává.

L—ú.

PAVIÁN, BUJAVAD, a négykezüek közt, az ebféjű (Cyncephalus) majmokhoz tartozó emlősnem. Színe sárga, többé vagy kevesbé barnába hajló, pos szőre sárga, képe fekete, farka hosszú. Különbféle nagyságuaknak találtnak, de az, hihető, csak időkoruktól származik. Főnlöve irtoztató vad 's baromi buja. Egy fekete faja, sárgába vagy zöldesbe átfénylő szőrrel, különösen a homlokán, a Foknál (Cap) honol, pos szőre szürke, képe 's keze feketék. Farka sarkáig ér és szórbojtba végződik. Egy más faj a s Arabiában és Aethiopiában él; hamuszínű, egy kevesé kekes; haja igen hosszú, különösen feje oldalán, képe hűsszínű. A legvadabbak és bujábbak közé tartozik.

—j—a.

PAYNE (Tamás) az amerikai és francia lázadásokban híres ember szül. 1737 Jan. 29 Thetfordban, Angolországnak Norfolk grófságában, atyja mejjfűzőket készített, melly mesterséget követett a fija is, noha nem örömet. Későbbben vámtiszt és egy dohányfabrikában igazgató lett. De még e két foglalatosság sem adhatta a a familiája szükségére valókat; adosságokat csinált, mellyekért 1774 hivatalát elvesztette és Amerikába ment, hol egy phiadelphiai könyvkereskedőnél kedve szerint fogadtatott. Itt adta ki első iratját *Common sense* (fordit. Dohm *Materialien zur Statistik* I füz.). Ezen munka akkor az egyesült státusokban nagy következtést huzott maga után, mivel a Pitt. parlament usurpatioja ellen volt intézve, 's az író metaphysical okoskodás és előadás nélkül az emberi józan ész mesterkéletlen nyelvén beszélt a státus - alkotmányról. Ezen munka egymás után csak hamar több ízben kiadatott. Erre P. a congresszótól a külső dolgok osztályában titoknokká nevezetett ki. Washington és Franklin barátokoztak vele. 1786 Franciaországba, azután Angliába utazott. Itt adta ki 1791 *The rights of man* munkáját, mellyben azon állításokat igyekezett megczáfolni, mellyeket Burke közre bocsátott a francia lázadásra nézve. Ezen iratja nem csak a minis-teriumi pártot lázította fel ellene, hanem féketlen beszédével, mellyel előadásában élt, még a szabad gondolkozású Angolokat is felriasztotta. Csudálták, hogy egy Amerikai azon alkotmány melletti buzgolkodásával, mellyet Amerika maga adott magának, a francia

új országlást olly tüzzel védelmezhetette. Az arisztokraták minden lehető fegyvert használtak ellene. Angliát oda hagyta és Franciaországba ment, hol a' tanácsban a' népnek és egyszersmind az oisei departamentnek (kerületnek) képviselője volt. Elutazása után mindjárt pert indítottak ellene az Angolok 's vétkesnek ítéltetett. Ekkor a' francia pártosok közé elegedett, 's a' falakra hirdetményeket ragasztatott, mellyek tartalma a' király elutazását tárgyzó külfömbféle vitatott kérdésekből és azon véleményből állott, hogy illy meggyalázott monarchiai uralkodásformát végképpen semmivé kellené tenni. Még sem mérészelte ezen laphirdetmények alá nevét tenni; hanem helyette Achilles Duchatelet név állott. Az emberi jusról szolló könyvét francziára fordította. Ezután a' calaisi kerületnek képviselője lett. 20 Nov. írásban közölte XVI Lajos sorsárolí véleményét. Minthogy a' király halálában nem egyezett meg, hanem annak számkivettetését akarta, az ellenkező párt haragjába esett. Marat quakeri principiumokat hányt szemére. Robespierre 1793, mint külső országit, a' convent követneinek sorából kitörölte őtet és bezáratta. Ez időben írta az atheismus ellen *L' age de la raison-ját*. 1794 Dec. 14 hónapi fogsága után az éjszakamerikai kormány kívánságára szabadságba helyeztetett, és újra fellépett a' conventbe. Ez 1795 eloszolván, magános életet élt és statistikai vizsgálatokkal foglalatoskodott, 1796 az angol finacznak megbukásáról írt értekezést, melly nagy figyelmet gerjesztett. De minthogy ezzel kívánt célját nem érte el, 1802 Jefferson hívására Amerikába visszatért, hol 8 Jun. 1809 szegénységben holt meg.

Cs—a.

PAYS de VAUD, I. WAADTLAND.

PÁZMÁNY PÉTER (Panaszi), esztergami érsek és Magyarország főpapja, született Nagyváradon 1570 Oct. 4 Pázmány Miklós és Massai Margittól. Kitionics János, országszerte esmeretes törvénytudóknk, abban a' levelében, mellyben *Directio methodica etc.* című jeles munkáját Pázmány Péter érseknek ajánlja, azt állítja, hogy felvihetné talán annak származását az apák során addig a' Pázmánig, a' ki Gejza fejedelem alatt honosodott a' magyar földön, és hogy az anyja nemzetsége a' massai végör nagy házban gyökeredik, mellynek némelly ivadéka Olaszországból a' magyar földre szakadt volna. Ezen állitmányok azonban, hiteles oklevelek által nem támtattván biztos nemesmereti tartomást nem eszközölhetnek. Több tekintetre méltó Kitionicsnak Pázmány Istvánról szóló tudósítása, a' kinek Robert Károly királyunk egy fegyverjátékban három fogát kiütötte dárdájával, és mintegy sérelemdíjúl három falut ajándékozott Bihar vármegyében, Pösát, Somogyot és Somot: mert azt mondja erre nézve a' hiteles szerző, hogy az eredeti adománylevelet (melly szól *Magistro Stephano, filio Comitiss Georgii de genere Pázmány*) saját szemeivel látta. De még ezen Istvántól sem lehet az érseket izenként leszármaztatni, hanem csak Pázmány Andrásról, a' kinek és testvéreinek I Mátyás király 1465 új adománylevelet adott, mellyet hasonlóképen látott Kitionics. Egyébiránt Pázmány Péternek, a' kiről itt van a' szó, olly keves szüksége van az elejétől kölcsönözött fényre, hogy inkább ő maga vetett olly tündökök nemzetségi nevére, melly nélkül az már alig említettnek. Tanulását Nagyváradon kezdette a' Kálvin értelmét követők iskolájában, melly hitfelekezethez tartozának szülőji: azután Gréczbe ment által a' Jésus szerzet ottani oktató intézetébe, a' hol hitvallását 13 eszt. korában megváltoztatván, kitünő elmetehetsége 's előmenetele miatt 1587, tehát már 17 esztendő korában, magába a' szerzetbe felvétetett; elvégezvén pedig tanulását, ugyan ott egy darabig bölcselkedést és istentudományt tanított nagy dicsérettel. Minthogy a' bécsi békekötés 1606 uagy sebet látatott ütni a' közönséges római hitfelekeze-

ten, azon valának a' Jésus szerzetbeli atyák, hogy az ezen úton szenvedett veszteséget más ösvényen térítenék meg. Kiküldetett tehát a' gréczi egyetemből Pázmány Péter a' magyar honba, hogy itt az evangéliomot követő főemberekhez érkezvén, a' kik akkor nagy számmal valának, őket az elhagyott hitvalláshoz vissza édesgetni iparkodnék. Meg is felelt ezen eszközlet fogantja a' tiszt. atyák várakozásának, sőt azt kétségkívül jóval is felülhaladta: mert néhány esztendőnk lefolytában harmincznál több előkelő magyar házuépet térített meg jól választott küldöttjük ügyessége 's lélekhódító szolatosága; a' kinek három hét elegendő vala Forgács Sigmond, utóbbi nádorispány, megnyerésére, kivel a' testvére Forgács Ferencz esztergomi érsek és bíbornok, három esztendeig sikeretlenül vesződött vala. De olly becsbe is tette magát ez által Pázmány Péter a' fő papnál, hogy ez azontúl semmi fontosabb dologhoz nem fogna az ő tanácsa nélkül. Sőt 1608, midőn a' posonyi országgyűlésen a' bécsi békekötés határozatának törvényítése forgana kérdésben, biboros jóakarójától felszólítva, megjelent azon Pázmány Péter, mint a' türóczi prépostság (L. DRASKOVICS György) képviselője, 's felszólalt szerzete védelmére ama békekötés 8-dik konczolatja ellen, melly a' Jésus szerzettől megtagadja a' birtokjogot a' magyar földön, és nem hajtván a' szerzet országos rendi joga ellen tett kifogásra, elmondta védbeszédét, mellyet olvashatni Kazi Ferencznel (Hist. Regni Hung. Lib. 1. pag. 83). Forgács Ferencz hólta után több közönséges római hitvallású fő emberek Pázmány Pétert tarták mindeniknél méltóbb követőjének a' honi legfőbb egyházi méltóságban, és ebéli véleményüket a' királynak kijelentették, a' ki, tudára lévén az, hogy magának az elhínyt érseknek is ugyan ezen irányzatja vala, azonnal megkérte V Pál római pápát, hogy óldaná fel Pázmányt szerzeti kötelezetjei alól. Midőn a' pápa e' kérelemre kedvező választ adott volna, magához hivatta Prágába II Mátyás Pázmányt, felfedezte előtte a' pápa készségét és a' maga szándékát, és elsőben ugyan rövid időre türóczi prépostá nevezte őt 1616 Apr. 25, kevéssel azután pedig, Sept. 28, esztergomi érsekké. A királyi kamara különbféle követeléseket terjesztett elejébe a' kinevezett érseknek, p. o. hogy vállalná magára az egész érsekújvári őrsereg fizetését és tartását, és a' türóczi 's zólyomi tizedet csekély pénzért adná bérletbe a' kamarának. De Pázmány Péter kijelentette, hogy ő ezt kárhuzatos simonbúnnek tartja; hogy a' szentegyház vagyonából legkevesebbet sem hagy elszakasztatni, sőt hogy eltökélett szándéka, annak elidegenedett részeit is visszakeríteni; végre hogy az érsekséget vagy minden kikötés nélkül, vagy épen nem fogadja el. Melly nyilatkozása bemondatván a' királynak, parancsot adott ez a' kamarának, hogy minden követeléssel hagyjon fel. Dec. 19 vette az új érsek a' pápának Nov. 10 költ, egyszersmind feloldó 's megerősítő levelét, melly a' pápai iróhivatalból igen titkon bocsáttatott vala ki ál utasitmány alatt*), csak hogy a' Jéssuszerzet fő igazgatója meg ne tudná valahogy időnek előtte a' dolgot. Mint esztergami érsek és ország fő papja még határozottabban pártolható Pázmány Péter a' közönséges római szentegyház érdekeit, és el sem mulatta annak egy alkalmát is. Már ez időben Mátyás császár és király gyermeketlen volta miatt szorgosan foglalatoskodának az érdeklött felek a' cseh- 's magyarországi korona örökösének megállapításában. A' Jéssus szerzetbeli atyák óhajtsa stíriai Ferdinandra vala irányozva; és minekutánna a' császárt és királyt hajlandóvá tették óhajtsók teljesítésére, fáradhatatlan vala Pázmány a' magyar nemzetet szóval és írással a' kijellett korona-

*) Szólt az: „Congregationis Clericorum regularium S. Majoli Papiensis ad Somaschus Presbytero“; a' honnan eredett némellyek bal tartomása, mintha Pázmány Péter abban az időben tagja volt volna az itt nevezett papi szerzetnek.

örökös elfogadására nógatni; az 1618-diki országgyűlésen pedig, midőn a' rendek szabadválasztási jogokat sürgetnek, magyar beszédben az 1547-diki 5-dik törvényre emlékeztette őket, és Ferdinándot minden más koronaörökös elejébe teendőnek igyekezett mutatni, a' kit azután véget érven iparkodása, Jul. 1. jövendő királlyá maga megkoronázott. Az alatt következett a' halálos küzdés ideje a' közönséges római 's az evangyéliomkövető hitfelekezet közt: mert a' prágai történet (Máj. 23) bevezette a' harmincz esztendő s háborút. Hly komoly állapotnak tetemesen kellett nevelni egy olly indulatú 's lelki erejű ember keletét, a' milyen Pázmány Péter vala. Mátyás császár és király holtá után (1619 Mart. 20) ő is Ión II Ferdinándnak legmeghittebb tanácsadója a' magyarországi dolgokban; ő vala voltaképen vezetője az 1619-diki posonyi országgyűlésnek, a' mellyen kivitte, hogy megtagadtatnék az evangyéliom követő rendektől bejelentett vallásbeli sérelmeknek orvoslása. Midőn ezen okból Magyarországra is kiterjedt volna a' küzdés, és Betlen Gábor győzedelmes zászlójának sebes röpte veszélyezné az ellen fél jeleseit, több egyházi fő emberekkel együtt Pázmány Péter is megronta magát a' zivatar elől Bécs falai közé; a' Betlen előlülése alatt 1620 tartatott beszterczébányai gyűléstől pedig honveszetbe tétetett. Visszauerte hönjít a' nikolsburgi békekötés által 1621, mellynek ő vala egyik fő megindítója 's alkudója Ferdinánd részéről. Az ennél fogva bekövetkezett rövid csilap alkalmat és módot nyújtott neki egyházi tisztsége világiak feletti méltóságának megállapítására, 's az érsekszék elszakasztott jövedelmének helyreállítására. Mert midőn 1622, Eleonóra királyné megkoronázatása után a' sopronyi országgyűlésen, a' királyi vendégleten a' nádorispány felett foglalt volna helyet az asztalnál, a' mint azt 1618 is tette vala; Túrzó Szaniszló újnádorispány pedig, hly hátrafogatás jövedőre való elhárítása végett, a' királyi korlát-széktől, valamellyik titoknak aláírása mellett, olly határozatot szerzett volna magának, melly szerént a' nádorispányt illetné az elsőség: nem nyugodott addig Pázmány Péter, míg magának a' korlát-noknak, Lépes Bálintnak, aláírásával erősített királyi végzetet nem nyert, melly, az előbbi határozat ellenére, az esztergami érseki méltóság előbbkelő voltát fejezte ki. Esztendővel későbbén pedig, 1623, oda vitte a' dolgot II Ferdinándnál, hogy az 50 esztendőktől olta, Veráncz Antal érsek halálával, enyészetbe került fő pénzügyészség és az ezzel járó pénzürdij visszaadatnék az esztergami érsekszéknek. Azon behábornak, mellyet Betlen Gábor meg két izbeli fegyverre költe gerjesztett vala, harmadszori elaltatása után nemzeti sinatot tartott Pázmány Péter 1620 Nagyszombatban; mellynek folyta alatt, a' király ajánlására, felvette őt VIII Orbán pápa a' római szentegyház bíboros papjai közé. A' nagyszombati sinat végzeteit közreboesátotta azután az érsek 1630. De mivel töldalékul hozzájok függesztette vala az esztergami érseki jogok és kiváltságok előszámlálatját; Eszterházi Miklós nádorispány pedig némellyeket az előszámlálatok közül magára 's egyéb világi tisztviselőkre nézve kisebbségeknek tartá: ki kelt a' fő pap ellen a' nádorispány, és annak 14 állitmányait megtámadván, az esztergami érsek kiváltságait maga feltette irásban, a' mellyben főképpen azon állitmányokat vitta, hogy az esztergami érsek volna a' király személyes jelenléte az ítélőszékeknél, és hogy a' világi dolgokban a' nádorispánnyal egyenlő, vagy ennél feljebb való volna. Sajnosan vette a' király a' közönséges római hitfelekezet két fő gyámolának versengését olly időben, mellyben főképpen kívánatos vala az egyetértés; és békéltető intései által elfojtotta azt. Midőn azután Gusztáv Adolf fogta vala fel a' ítéleért küzdő ellenzőség (protestantismus) ügyét, és azt 1631-diki győzedelme által jobb karba hozta vala: elküldöt-

te Ferdinánd Pázmányt Rómába, hogy VIII Orbán pápát pénzbeli segedelemre bírná, 's arra kérné, hogy a' franczia udvart a' svéd szövetségtől elvonni iparkodnék. Pázmány 1632 érkezett Rómába fényes kísérettel; és elsőben ugyan magától a' szent atyától felruházottatott bibornoki méltósága diszjegyeivel; de azután neheztelését tapasztalta a' szentegyház fejének a' miatt, hogy világi fejedelem nevében követséget vállalt magára, egyházi bibornok létere, a' kinek méltósága a' királyokéval felérne. Nem is nyert Pázmány a' pápától egyebet, hanem hogy ez a' papi tized előre beszédetését és hadi kölcségre fordítását megengedné. — Illy súlyos foglalatosságai 's gondjai között munkás és hathatos előmozdítója 's pártfogója vala Pázmány Péter a' tudományos neveletésnek, és maga is fellépett az írók pályájára; mind a' kettőt elgondolhatólag csupán a' maga hitfelekezete 's szerzete érdekében. Mert 1623, midőn a' magyar földön nem lehetne még biztos maradások a' Jéhus szerzetbeli atyáknak, Bécsben tanítóházat állított fel a' maga kölcségén, a' mellyben azoktól oktattatnék a' papságra készülő magyar ifjúság, 's a' melly ő róla Collegium Pazmanianumnak neveztetik; 1624 visszanyert érseki pénzördijából évenkénti 5 ezer forintot rendelt nemes tanuló ifjak tartására Nagyszombatban, melly jövedelmet II Ferdinánd évenkénti 2 ezer forinttal bővített; 1626 Posonyban a' Sz. Márton egyháza mellett 50 ezer forintnyi tőkepénzzel tanítóházat alapított, és annak kormányát a' Jessusszerzetnek átaladta; 1635 pedig academiát állított fel Nagyszombatban 100 ezer forintnyi tőkepénzzel, a' mellyben a' Jessusszerzetbeli atyák bölcselkedést és istentudományt tanítanak. — Elméje fajzati közül némellyek diák, mások magyar nyelven vannak írva; mind a' két osztály éles eszének, mély tudományának, az utolsó pedig nemzeti szólatosságának is tündöklő bizonyosságait adja. Minden tekintetben első helyet foglal iratjai között a' „Hodegus, igazságra vezérlő kalauz“ melly először 1613 jelent meg Posonyban, azután több ízben újra kiadattatott, utólszor Nagyszombatban 1766. E' könyvnél semmi többet nem értett az evangéliomkövető hitfelekezethez; minthogy az a' 'sima 's ékes ígélet (stylus), az a' mesterséges és lélekkerítő okszövet, melly benne találhatik, igen sok olvasóját térítette vissza a' közönséges római szentegyház kebelébe, szerzőjét pedig a' magyar szólatosság apjának diszfigúrára emelte. A' kalauzt Turzó György nádorispány özevgye, Czobor Ersébet, diák nyelvre fordítva, a' fia, Turzó Imre által kiküldötte Vittembergbe, a' végre, hogy az ottani istentudományt tanítókat azt megolvassván, megezáfolnák. Meg is jelent ugyan ott 1625, Balduin Fridrik tollából „*Phosphorus veri catholicismi* — — *facem praeclucens legentibus Hodegum Petri Pázmány*, mellyre az érsek 1627 illy című iratban felelt: „A' setét Hajnalcsillag után bujdosó Luteristák vezetője“. Igaz, hogy mind ezen, mind egyéb vetélkedő iratjaiban, mellyekre némelly honi elleniratok által ösztönözött, és a' mellyeket nem mindenkor a' maga neve alatt bocsátott közre, nem kémélte ő a' bántalmas és mocskoló kifejezéseket: mindazáltal mentésére szolgál e' részben a' kor izlete 's gyakorlata, mellyet az ellenírók is híven követtek; ígéleti ügyességét és vonzalmas szólatosságát pedig ezekben is szintugy kitüntette, valamint magyar szentegyházi beszédeiben, mellyek 1636 Posonyban és 1768 Nagyszombatban kijöttek illy homlokirat alatt: „A' Római Anyaszentegyház szokásából minden Vasárnapokra és egynehány Innepekre rendelt Evangéliomokról Predikációk“ Fol. — Meghólt Pázmány Péter 1637 Mart. 19. 67 eszt. korában, Posonyban, a' hol Sz. Márton egyházában temtetett el, és sirkövére, saját rendelése szerint, csak e' szavak vésettek: *Petrus Pazmanus Cardinalis*. Később 1710, Eszterházi Pál herczeg és nádorispány ugyanott neki, 's

Lippai György és Széchenyi György esztergami érsekeknek közös emlékkövet emelt.

Fabri Pál.

PAZZI, egy a' florencziai köztársaság legelőkelőbb és leggazdagabb nemzetségei közül, nevezetes az 1478-ki öszveesküvésről, mellynek áldozatjává lett. Nem csak a' Medicik háza hatalmának irigylése, hanem szerelem-féltés is gyulasztotta dühre azon öszveesküvésnek kezdőjét, Pazzi Ferenczet, szerető társa, Medici Julian ellen, ki Cafarelli Camillával alattomosan megesküdt. Pazzi Ferencz bosszú szomjuhozó, büszke, merész és vakmerő lévén, ezen megsértetéséért, és nemzetségének megvettetéséért a' Medici ház kiirtásával akart bosszút állani. Bandini Bernhard, ki a' Mediciktől hasonlóul megbántottnak érzé magát, 's hasonló érzéstől tüzeltetett, volt első meghittje. Mivel tudták, hogy a' Medici ház nevedő hatalma IV Sixtus Pápának sem tetszik, közölték fiójával, Riario Hieronymussal, Pazzi barátjával, szándékjokat, mellynél fogva Medici Lőrinczet és Juliánt megölnék, és más uralkodás-formát hoznának be, 's Riario által a' pápát is részekre huzni akarták. A' pápa valójában ígérte is pártfogását, és a' pisai érsek, Salviati Ferencz, a' Florencziaiaknak és Medici Lőrincznek ellensége is társul ígérte magát. Későbbben Pazzi Jakab, Ferencznek nagybátyja, különben rendet szerető, értelmes férfi is tagja lett az öszveesküvésnek, Montesecconak a' pápa generálisának unszolására. Manfredi Károlynak faenzai grófnak, betegsége alatt az öszveesküdtek számos sereget gyűjtöttek a' nélkül, hogy a' Medicikben gyanut gerjesztettek volna, melly által az öszveesküdtek pártja megerősödött. Midőn IV Sixtus testvérjének fiját, ifju cardinalis Rafael Sansonit Florencziába küldötte volna, ezek eltökéltették magokban, hogy a' két Medicit az ennek tiszteletére rendelt innep alkalmával, hol ezek is jelen lennének, meggyilkolják. Két alkalommal nem sült el czéljok; mivel Julian ezeken nem jelent meg; tehát 1748, Apr. 26 határozták a' gyilkosság végrehajtására, melly napon a' főtemplomban Santa Reparataban, nagy isteni tisztelet tartatott. A' csengetyű másodszori megcsendülése, midőn a' pap az ostyát venné kezébe, volt jel; de Montesecco ellenkezett az idő közellétekor azon helyet meg szencségtelemiteni. Most hát e' foglalatosságot Volterra Antalra és Istvánra, ki pap volt, két gonosz emberre bízták. Már Lőrincz a' sokaság közt jelen volt a' templomban, de Julian még nem; ekkor Pazzi Ferencz és Bandini hozá mentek és reá beszéltek, hogy a' cardinalis nagy miséjén ő is jelenne meg. Útjokban legbarátságosabban mutatták a' gyilkosok Juliant, sőt Pazzi Ferencz több ízben is megölelte őtet, hogy megtudhatná, nem volna é pánccélba öltözve? A' templomban közbe vették őtet. Volterra Antal és István Lőrincz mellé vonultak. A' mint a' csengetyű másod ízben megcsendült, Pazzi Ferencz Juliánt olly dühösséggel döfte keresztül, hogy önnön özombját is megsebesitené. Bandini Julian barátját Norit szurta le. Antal és István Lőrinczet támadták meg, hibázva szurtak és nyakán csak gyenge szurást ejtettek. Lőrincz a' segrestyébe szaladt, Ferencz és Bandini, kik utána mentek, visszataszították. A' tolongásban sok ember veszté el életét. A' cardinalist a' papok a' nép dühétől nagy munkával menthették meg. Bandini elszökött. Ferencz hijában igyekezett a' népet fellázítani és sok vérért vesztve, haza kellett mennie. Salviati és Poggio Jakab ez alatt 100 Perugiaiit vezettek a' palotába, elfoglalni akarván azt; de a' Gonfaloniere Petrucci Cäsar észrevette az árulást, hirtelen felszollította az őroket és a' felső emeletet megrakta velek. Történetből a' Perugiaiak a' gyülés-szobába bezárattak, mellynek ajtaját belőlről nem lehetett ki nyitni, 's így a' Florencziaiak könnyen elfogták az érseket és többi árulókat, kik részént felkonczoltattak, részént az ablakokra akasztattak 's úgy

vettek ki az utszára. A' dühös nép Pazzi Ferenczért házához ment, elhurcolta és a' palota ablakára akasztotta 70 társaival együtt. Pazzi Jakab, ki az utszán futkozott és a' népet fegyver-fogásra és szabadságra hívogatta, a' signoria palotából kövel hajigáltatva, futással mentette meg magát, de az Apennineken egy paraszttól meg-
esmeretett, Florencziába küldetett, 's Pazzi Renátussal együtt fel-
akasztatott. Holt testét nemzetsége sirboltjából a' nép kiharozta és a'
gyepre vetette. Alattomban ismét eltemettetett, de a' nép ismét ki-
ásta és az Arnoba hányta. Bandini Konstanczinápolyban kereste mene-
dékét, hanem Bajazet Sultántól kézbe adatott 's Volterra Antallal
és Istvánnal együtt, kik klastromba mentek, kivégeztetett. Pazzi
Wilhelm, ki Lorenzonak sógora 's ártatlan volt és Napoleon Fran-
cesi, elkerülték a' nép bosszuállását. Az első mindazáltal feleségé-
nek Biancának minden rimánkodása mellett is haláláig villájába
számkivetetett. Az utolsót soha sem látták azután. A' többi Pazzik
mind a' volterrai tömlöczökbe zárattak; Monteseconak feje vétetett,
's a' cardinalist Lőrincz sok menccséggel Rómába visszaküldötte.

C-a.

Pécs, (Quinque-Ecclesiae, Fünfkirchen) 1780 oltá szabad ki-
rályi város Baranya várm. a' Meseik tövében, 1741 h. 11322 (11254
kath. 6 óhitű, 46 prot. 16 zsidó) lak. több szép templomokkal, je-
lesen a' Péter és Pál apostolokéval, melly püspöki 's mellyben nyu-
gosznak Péter magyar királynak tetemei, a' püspök várkastélyával,
papi nevelő intézettel, gymnasiummal, jeles könyvtárral, régi pén-
zekből álló gyűjteménnyel, a' vármegyének, melly itt tartja üléseit,
házával, város házával, szép szőlő-hegyekkel, papiros malommal és
könyv-nyomtató intézettel. Püspök lakhelye, mellyet Sz. István első
királyunk alkotott 1009. Mostani püspökjét, Négyesi báró Szepessy
Ignác ez ex. halhatatlanitja azon nemes tette, hogy egy Pécsen
felállítandó lyceumra 100,000 ezüst for. ajánlott 's fizetett le. Van-
nak itt még: káptalan; fő tartományi és katonai biztosságok; es.
kir. hadi pénztár. Vásári népesek 's ferdői híresek. I Lajos király
academiát állított fel benne 1364, mellyben a' gyászos mohácsi üt-
közlet előtt 1526, midőn 300 ifju tanuló esett el a' hazáért, 2000-en
tanultak. Hajdani fényére mutat eme közmondás: Németnek Bécs,
Magyarnak Pécs. De majd török járom alá került 's annyira elpuszt-
ult ez a' vidék idővel, hogy I Leopold császár csak omladékot kap-
ta vissza Pécsnek 1686. Szolimántól, ki gyakran mulatott benne,
földi paradicsomnak neveztetett. Püspökjei közt különösen említe-
tést érdemelnek: Calanus, Janus Pannonius, a' XV századnak leg-
jelesebb költője 's felyebb már felhozott báró Szepessy ez ex. Ter-
mekeny földje Pécsnek sok gabonát terem, jó bort ad, dohányt ter-
meszt, timárjai számosak, 's jövedelmes kereskedést üz marhával,
dohánnyal, sertéssel, gubacsal. Van sóháza is.

L-u.

PÉCSÉRT. A' pecsét használata olly régi, mint általjában az
írásé, melly gyakran csak pecsétlés által nyert változtathatatlansá-
got. Azon időkben, midőn az írás mestersége a' főbb rangnak közt
se volt közönséges, függő pecsét pótolta ki az aláírás helyét, úgy,
hogy, a' magyar rendek I Ulászlónak király választásakorí diplo-
máján (1440) '88 és a' cseh rendek panaszlevelén, mellyet 1415 a'
constanzi egyházi gyűlésnek benyújtottak, 350 pecsét függött. Hogy
a' pecsétetek a' nem igen nehéz meghamisítástól megmentessenek,
gyakran ellenpecsét (contrasigillum, privy seal Angolországban) nyo-
matott a' nagyobb pecsét hátára, a' mi először Németországban III
Henrik 's Franciaországban VII Lajos alatt történt. Ezen kisebb
pecsétetek használtattak későbbben a' kisebb fontoságu irományokban.
A' status és országlók pecséteti fontoságokért legfőbb tiszt gondvi-
selése alá adattak, vagy különös tiszt neveztetett ki arra, illyenek

voltak a' görög császároknál a' logotheták, a' Meroveus házból szül. királyoknál (Franciaország.) a' referendariusok, Nagy-Károly maradéknál és a' későbbi császároknál 's királyoknál a' kancellárok. A' német birodalom utolsó idejében a' mainzi választó ügyelt, mint főkancellár, a' birodalom pecsétjére, mely előtte koronázáskor ezüst pálczán vitetett, az innepi ebédnél általa vétetett le és a' csász. asztalra tétetett, de azután a' császártól visszaadatott a' választónak, ki azt ebéd alatt egy sinóron nyakában tartotta, azután a' birodalom alkancellárjának adatott felvigyázás és használás végett. Franciaországban is a' kancellár volt eredetileg pecsétre ügyelő; mivel pedig a' kancellár hivatalától nem fosztathatott meg, ha a' király kegyelmét elvesztette, különös Garde des sceaux neveztetett ki, ki rangjára 's hivatalos foglalatosságaira nézve hasonló volt a' kancellárhoz. Későbbben is gyakran egyesítették ezen hivatalok. Az ország pecsétjén az uralkodó képe királyi székben ülve, az ellen-pecséten Franciaország eziméré volt. Franciaország köztársasággá lévén, a' királyi pecsétek öszvetőrettek. Napoleon alatt ismét kétoldalú felségpecsétek használtattak; első oldalán a' császár képe volt császári székben ülve, hátulsón a' császári koronás sas. Most ismét a' régi királyi pecsétek használtatnak. Angolországban Erzsébet királyné olta a' Lordkancellár, és nagypecsétör (Lord keeper of the great seal) hivatalai, mellyek elébb egymástól elválva voltak, elválhatatlanul egyesítetttek; hanem a' kicsiny királyi pecsétnek most is külön tisztje (Lord keeper of the privy seal, ki közönségesen csak Lord privy seal-nak neveztetik) van, kinek kezén megyen keresztül minden, minekelőtte nagypecsét üttetnék reá. A' nagy pecsét egyoldalú 's két nemű. A' fontosabb irományok pecsétje a' király képét, másik a' királyi czimert (paizsban) foglalja magában. A' kispecsétől különböző a' király kézi pecsétje (signet), mellyre a' cabinet titkonokja ügyel. Scotországnak különös Lord keeper of the great sealja, Lord privy seal-ja és a' törvényes ügyekre tulajdon pecséthivatala van, mellynek feje itt keeper of the signet-nek neveztetik. — A' magyar király 5 pecséttel él, u. m. arany-, (bulla aurea), kettős-, titkos-, törvényes- és kézi pecséttel, és pedig az elsővel legfontosabb tárgyakban, másodikkal, melly az ország primásánál, mint főkancellárnál, tartatik, ritkábban és kétszeres taxáért, a' harmadik a' magyar kancellaria rendes irományaira használtatik, a' negyedik ő felsége személyes jelenlétének törvényszéki helytartójánál áll és a' törvényes irományok, mellyek ő felségének neve alatt a' kisebb kancellarián adatnak ki, pecsételtetnek vele; az ötödiket csak különös és tulajdon foglalatosságaiban vagy hirtelen esetekben használja ő felsége.

PECSÉTFÖLD, tulajdonképpen lemnusi föld (terra sigillata), melly Lemnus szigetén, most Stalimenén, találtatik. A' régiek olly erőt tulajdonítottak ennek, melly a' mardosó nedvességek erejét enyhítette, a' vérfolyásokat elállította 's a' t. Pecsétföldnek neveztetett, mert a' belőle készített golyóbisocskákat, mellyekkel a' benne vélt orvosi erőért, igen nagy kereskedés űzetett, találatások helyének pecsétjével jeleltettek meg, részént, hogy a' földnek becse emeltessék, részént pedig, hogy a' hamisítatástól megóvattassék. Egyébiránt ez a' föld nem csak Lemnusból, hanem főképpen napkeletről, sőt Máltából is szállított. Most már Német- és Franciaországokban is találtatik. Az örményországi bolus legelsőnek tartatott. A' mostani okos orvosok sem pecsétföldet, sem másféle bolust használnak orvosi tekintetben, mert nem csak erőtlenségéről, de ártalmáról is meggyőződve vannak.

Cs—a.

PECSÉTTUDOMÁNY (sphragistica), az oklevelek tudományának vagy diplomaticának, melly a' historiai segédtudományokhoz

tartozik, része. Az oklevelek t. i. főképpen a' középkorban, pecsételés, azaz, bizonyos bevett jelek, későbbben czimerek hozátétele által kaptak erőt. Ha valamely oklevelen nincs pecsét, törvényes használatra nem alkalmas; innen valamely diplomának hitelesítésében igen kell figyelmeznünk a' pecsét tulajdonságára; mert gyakran pecsét az aláírás képviselője. Pecséttel élni eleinte csak az előkelők vagy egész községek, templomok és klastromok jusa volt. A' régi pecséteken vagy a' birtokos személyek, 's gyalog (sigilla pedestria), vagy lovan (sigilla equestria), vagy pedig azoknak méltóságát ábrázoló figurák voltak. Közönségesen kerekék vagy tojás formájuk és aranyba, ezüstbe, ónba, legközönségesebben pedig különbféle színű viaszba nyomattak. A' viasz színe a' személyek, sőt a' rang különbségét mutatta. A' 16 száz. közepe táján kezdett spanyol viasz használatni. Legrégibb, spanyolviasszal pecsételt oklevél 1554-ről van. A' pecsétek vagy az oklevelek alá nyomatnak, vagy katulyába zárva sínóron függenek. A' Németek közt a' pecséttudományak teremtője történelmi tekintetben Heineccius (1709) L. F. R. Ficoroni „*I piombi antichi (Rom. 1740)*; D. M. Manni „*Osservaz. Istoriche sopra i sigilli antichi de' secoli bassi*“ (Flor. 1739—86 30 köt.); és Ph. W. Gercken „*Anm. über die Siegel zum Nutzen der Diplomatik*“ (Augsb. 1781, Stend 1786). Büsching igen jól kiöntetette a' hajdani schlesiai pecséteket 's magyaráz. kiadta (Bresl. 1815).

PECULATUS, közpénztári pénzek elidegenítése. E' nevezet alatt értetődött a' Rómaiaknál a' haza aranyja, ezüstje 's érce meghamisítása is. Sz—E.

PECULIUM. A' mit a' rabszolgá régenten a' Rómaiaknál kérészt, az mind ura tulajdona lett. Később megengedtetett, hogy keresménye egy része a' maga tulajdona lehessen, 's ez hivatott peculiumnak. Az atyai hatalom alatt lévő gyermekek külön-javaik is peculiumnak mondattak; még pedig mind az, a' mit a' gyermek atyjától kapott, peculium profectitium volt, 's azt atyja, mint tulajdonát, mindenkor visszavehette, a' haszonvétel lévén egyedül a' gyermeké; a' mit pedig a' gyermekek másoktól kaptak, az peculium adventitium volt, 's az tulajdonképen ugyan az övék lett, de az a' feletti rendelkezési jus 's a' haszonvétel az atyát illette. Szabad volt azonban ezen atyai haszonvételtől mind az, a' mit a' fiú háborúban (pec. castrense) vagy a' haza egyéb szolgálatjában (pec. quasi castrense) szerzett. Sz—E.

PEDANT az, ki bizonyos formához, regulához, vagy nézethez feszesen ragaszkodik, 's ez által ítéletébe 's cselekedetibe lelke szabadságának semmi befolyást nem enged. Pedantismus tehát nem egyéb, mint bizonyos formához vagy nézethez való nyakas ragaszkodás. — Sajnálni lehet, hogy e' lelki bénmaság főkép tudósoknál 's tanítóknál uralkodik, kiktől leginkább lehetne szabad-elműséget 's szabad lelket várni. — A' pedant elbizva abba, a' mit tud, büszke megvető tekintettel néz-le képzelt magas állás-pontjáról minden egyebet, 's oskolás tudományát ott találja-ki, hova az legkevesebbé tartozik, p. o. társaságban, vendégségben. Egyoldalúság, izetlenség, váratlan történetekben maga-fel-nem-találás, kevélység, hiú meg-hittség, mélyen gyökerezett előítéletek — esmertető vonási a' pedantnak, — kítől szabad lélek, józan ítélet, 's elmésség idegen szokott lenni. Sz.—E.

PEDELLUS (bedellus, a' szász bideletől, a' honnan poroszló is, kihirdető, hírvivő, hirmondó), közönséges kormányzások szolgálja; most főképpen az universitásoknál van ez a' hivatal szokásban.

PEGASUS, a' régiek szárnyas lova, melyet Medusa szült, minekutána a' ló formába öltözött Neptunustól egy virágos mezőn megszeplősítettett volna. Hesiodus azt írja, hogy midőn Perseus a'

nehézkés Medusát lefejezte, Chrysaor (óriás) és a Pegasus ló ugrottak ki belőle (mások azt mondják, hogy véreből származott). Pegasus nevét az Ocean forrásától (πηγαί, forrásló) kapta, mellynél jött világra. Születése után némelly költők szerint Pegasus e földről az istenekhez ment fel, hol Jupiternek menykövet és villámot hordott. Reá ülven, ejtette el, Pindarus szerint, Bellerophon a Chimaerát, s hadakozott szerencsésen a Solymerek és Amazonok ellen. A későbbieknél még czifrább Pegasus meséje. T. i. Korinthusba helyeztetett a Pyrene forrásaihoz, hol vadon nyargalt, s először Bellerophontól szelidített meg arany kantárral, melyet ennek Pallas adott alvása közben. Minekutána Bellerophont, ki vele az istenek lakhelyébe akart felemelkedni, a Jupiter által küldetett pocsíktól csipetettvén, levetette volna, egyedül repült fel Olympusba, hol (Euripides szerint) mind addig szolgált Jupiternek, mint menyköhordó, míg az őtet kérő Eosnak vagy Hemérának nem ajándékozott. Pegasus a muzsák mythusába beszövetve is találjuk. Körmenek ütése által nyílt meg a Helikonon a muzsák forrása, melly róla Hippokrenenek (lóforrásnak) neveztetett s ő Muzsák és költők lova lett; innen Pegasus nyergelni vagy rajta lovagolni, annyit teszen mint költeni.

PEGNICZREND, így nevezetik Pegniczról egy baireuthi folyóról, melly Nürnbergben foly keresztül. Pegniczi pásztor-rendnek, pegniczi pásztor-és virág-rendnek, pegnesi juhász-rendnek, koronázott virág-rendnek is nevezetik, s Harsdörffer Filep György és Klaj János által állítottat fel 1644 Nürnbergben a német nyelv, főképpen a rimmesterség tisztaságának előmozdítására. De a társaság nem sokára elfelejtette rendeltetésének célját, és az idő lelke által édesgető hijábanvalóságokra engedte magát vezetettetni, míg végtére egész foglalatossága puszta játékokká és pásztor-dallokká vált. Csak alkottatása száz esztendő innepének alkalmával tétetett próba ezen társaságnak helyesebb elrendelésére, mikor a vénülőknek lehetetlenség volt számos fiatal társaival versent-haladni és az a jó is, mellyet későbbben szült, csak a helység határán se ment túl. 1794 tartotta ugyan még létele 150 esztendő öröm-innepét; de már egészen aláment. Öszvejeveteleiket a tagok elébb bizonyos kellemetes helyen tartották a Pegnicz mellett; későbbben a nürnbergi tanács a társaságnak egy darab erdőt adott, Nürnbergtől egy mért-földnyire Kraftshofnál, melly a benne lévő bolygókerttől bolygóbereknek (Irrhain) neveztetett. A várostól lévő távolysága miatt azután még is a városban, Nürnbergben, tartattak a gyűlések. Minden tag nevet kap a rendtől és virágjelt. Amaranthes (Herdegen) „Historische Nachricht von des löbl. Hirten und Blumenordens an der Pegnicz Anfang und Fortgang“ munkájában szorgalmatos tudósításokat lehet e társaság történeteiről olvasni (Nürnberg. 1744). Vö. 9 kötet. W. Müller „Bibliothek deutscher Dichter des 17. Jahrh.“ czimű munkájának. Cs—a.

PEGU, 1757-ig független királyság az indiai félszigeten, a Gangesen túl, Ava, Martaban, a tenger és Arrakan közt; azolta a birmani császárságnak (I. INDIA), melly az avai, pegui, arrakani, cassayi és martabani királyságok egyesüléséből származott, tartomány. A tartomány nagyobbára termékeny térség, igen meleg éghajlással. A plánták országából van: riskásája, czukornádja, kardamomja, indigoja, pamutja, betelje s csaknem minden napfordítói növénye igen sok. A tartománynak nagy gazdagsága tiekfában áll, mellynek megmérhetetlen erdei borítják Pegunak egész beljebb eső részét Arrakannak határhegyeiig. Ez a fa jó magas, mindig zöld, s olly kemény, mint a tölgyfa. Bombay, Madras és Calcutta Peguhól kapnak hajóját s a pegui hajó-építők legjobbakk közé tartoz-

nak ezen tengerek melyékén. Vannak továbbá Peguban: lovak, ökrök, juhok; erdei telyesek elefántokkal, bivalyokkal 's tigrisekkel. Szárnyas és vad állati, főképpen vaddisznai, bőven vannak. Pegu gazdag rubinnal, tópázzal, szafírral és amethiszttel is. A' Peguiak jól nőttek 's fő uraiktól, a' Birmánoktól arczok színének halványabbsága által különböznek; hajokat elől kereken levégyák 's hátul fülöktől fejek tetejéig fél kör formára lenyirják. A' Buddhának tisztelői, ki itt Gaudmának nevezetik. A' papok öltözetekre, tudományokra, éltek rendszabására nézve igen hasonlók a' Chinaiak és Tibetiek lámáihoz, ellenben igen különböznek a' bramin-papoktól. Pegu, a' főváros, Alomprától, a' birmani birodalom alkotójától, midőn 1757 elfoglaltatott, csaknem egészen lerontatott. Az ennek helyére építettett Ujpegu, a' Pegunál (az é. sz. 17° 40') mintegy felét foglalja el a' régi helyének. Mostani lakosi (mintegy 7000) csak papok és szegények. Útszái szélesek 's a' régi város omladékainak tégláival kirakva vannak. Csak a' eszászári épületek 's klastromok építették kőből; a' népnek nem szabad kőfalas házának lenni; mivel attól félnek, hogy lázadáskor várak gyanánt használtathatnak. Legnevezetesebb Peguban a' Gaudma vagy Schomadu temploma, a' régi építésmódnak emléke, mely a' város lerontatásakor megkíméltetett. Ezen csudálatos épület 2 négyeszegletes földterületen áll, egyik a' másikon. Az alsó 10 láb. fekszik a' föld felett, a' felső 20 láb. magas és így 30 l. van a' föld színe felett. Az alsónak mindenik oldala 1391, a' felsőé 684 l. volt. A' földterületeket körülvevő falak elpusztultak 's az alsónak tőrségét dűledékek fedik. A' földterületekre kőlépcsőkön lehet felmenni; mind kétfelől papok lakhelyei állanak 5 lábra a' föld felett. Maga a' Schomadutégglából és malterből építettett, nagy üreg vagy akármelley nemű nyílás nélkül; alól nyolcszegletes 's felfelé tekertes; az alapnak mindenik oldala 162 l. hosszú. Ez a' nagy szélesség hirtelen fogy. A' pyramis alapját 6 l. magas szél veszi körül, mellyen 57 apró tornyocskák állanak a' templom körül; mind igen nagyok, 27 l. magasak 's alól 40 l. kerületűek. Ennek csaknem éppen mellette egy második szél áll, melly 53 hasonló tornyocskákat foglal magában. Igen sok czifraság veszi körül az épületet. Az egészet Ti vagy keresztül-lyuggatott vas tető fedi, mellyen egy aranyozott kakas áll. A' Ti kerülete 56 l. 's a' tetőhez erős lánczakkal van megerősítve; alól sok csemettyük fügnek, mellyek szélnek idején nagy lármát csinálnak. Az egész Ti aranyas. A' templom magassága aljától kezdve 261 's a' felsőbb földterülettől 331 láb. A' felső földterületnek mindenik szegletében egy 57 l. magas templom áll, melly kicsinyben a' nagy Schomadu templomhoz hasonló. A' Schomadu régisége 2300 eszt. tétetik. L. J. Crawford *Journ. of an Embassy to the Court of Ava in 1827* (Lond. 1829).

PEHLVI, I. PERSIAI NYELV.

PEIPUSTÓ, vagy csudi tenger (80 werst. hosszú, 30 wer. széles) az orosz birodalomnak lieflandi, esthlandi, pskowi és pétervári helytartósági közt, hallal gazdag és mély, felfelé öszveköttetésben van a' pleskowi tóval (50 wer. hosszú, 40 wer. széles) egy tőszorosnál fogva és a' Wirztóval az Eno folyója által; alól a' Narova mocsáros árka ezt a' tavat a' pernai tengeröböllel egyesíti. A' novgorodi sáfárok és lübecki kereskedők a' Háuza boldog napjaiban jól esmerték ezen régi vizutat. Azolta az Oroszoknak főkereskedése a' keleti és fejér tengerek felé megváltozott erányt vett, Novgorod kereskedésének és köztársasági szabadságának elenyészte miatt, 's a' régi vizút mindég esmeretlenebb lett, mivel a' folyók, mellyek öszveköttetéssel 90-en ömlenek a' Peipustóba, árkai bedugultak. Sándor-császár tehát a' Sándor csatornát ásatta, melly a' Peipustavat a' bele ömlő folyókkal együtt a' pernai öböllel hajózási öszveköttetésbe

helyezi. Dorpat (l. e.) a Sándor-csatornánál fekvése által kereskedő várossá emelkedhetik fel, a birodalomnak ezen még igen népetlen részében. Már van benne egy kő kereskedő udvar építve. L—ú.

PEKING (az é. sz. 39° 54'), a legrégibb városoknak egyike Chinában, fő 's esz. lakhely lett 1125 a' Kin familiának ország-lása olt. Pétsheli tartományban fekszik a' nagy kőfáltól 28 mfe, nagy és termékeny térségen. Neve éjszaki esz. lakhelyet jelent (Pe, éjszak, King lakhely), mint Naanking délit. Magas kőfalak (bástyaikkal) 's tornyok emelkednek fel körülte, mellyek miatt a' házakat messziről látni nem lehet. A' hoszukás négyszeglet formájú városnak, 12 külső városin kívül, 5 mf. kerülete van 's 4 falakkal körülkerített városból áll, ezek közt a' chinaiból és tatárból. Az utóbbi vagy belső két részből áll, u. m. a' császárvárosból a' császári palotával, mellyben lakik a' császár 's az ndvar (igazgató székek) városával; ezt a' Manesuk lakják. Pekingnek kerülete $\frac{1}{2}$ részszel mulja felyül Londonét 's Macartney szerént 2 mil. több lakosa van; ellenben más utazók, 's talám helyesebben, 700,000-re teszik a' lakosok számát. Vannak benne: 33 templom; 8 közönséges oltár, mint a' meny és föld oltára (amazon az országlo nyáron, ezen télen áldozik), a' legfőbb királyé, mellyen inneplik a' Chinaiak az uj esztendőt, az örök élet oltára, a' napé, holdé, földmivelésé; 2 kath. templom (egy portugali, egy francia); külömbféle klastromok; 2 orosz-görög templom, egy orosz-görög klastrommal (mellynek archimandritája 's 8 szerzetese, kik rendszerént az orosz seminariu-mok nevendékiből választatnak, minden 4-dik eszt. változnak; 4 közülök a' chinai és mancus nyelvet tanulják 's tolmácsokká rendeltettek); 4 mecset; 1 talált gyermekek háza; az elébbi khánoknak 6 temetője; 26 törvényszék 's 10,000 palota. Az utszak 100 lábnaál szélesebbek, itt 's amott egy órányira kirakva vannak, 's a' hol nincsenek, az esztendő száraz részében naponként megöntöztetnek, hogy a' rajtok menők port ne szenvedjenek. Az utszak szélessége 's a' nép tolongása a' városnak barátságos tekintetet adnak, de a' melly ázáltal kevesítettik, hogy a' külömben is alacsony házaknak csak hátuljokat lehet látni. A' kereskedők boltjai, mellyek az utszára mennek ki, elevenitik a' helyett az utszak tekintetét. Kocsik helyett igen sok gyaloghintót lehet látni, mellyekben az asszonyágok vitétik magokat. A' város belsejében szabad, részént külömbféle gabona-nemekkel bevetett mező is van, főképpen a' chinai városban. A' esz. palota pompája inkább épületek, udvarak és kertek sokaságában, mint szép építésmódban áll. A' palota kőfalai nem csak a' császár lakhelyét keritik körül, hanem egy különös kicsiny várost is, mellyet az udvari tiszték, katoná-tiszték 's számos mivészek, kik mindnyájan a' császár szolgálatjában vannak, laknak. A' palotának kerülete 2 ór. 's belseje gazdagon kicsifrázott. A' kertek tekintete, minden utazók leírása szerént bájoló. Mesterséges hegyek, mellyeket csatornákkal öntöztetett völgyek választanak el egymástól, csináltattak benne. Ezen vizek nagy tavakban egyesülnek, mellyeken pompás bárkák uszkálnak, 's mellyeknek partjain sorban ültetett fák diszlenek. Kősziklák romános szép csoportjai lepik meg a' bámuló nézőt. A' hegyek tetein magas fák vetnek árnyékot a' legfényesebb mulató házakra. Az egész tündérek lakhelyének látszik. Pekingben vannak: csillagvizsgáló 's orvosi társaság; tudományok academiája; udvari ujság-írás; csillagvizsgáló intézet; és tehén-himlőt oltó intézet. A' kereskedő bank (63 mill. f. Sterl. tőkével) piros pénzt hozott forgásba, melly 53 mil. kasht (egyetlen egy folyó pénz Chinában, 3000 = 1 f. Sterl.) teszen. A' köz csendességre 's bátorságra tett rendelések igen jók; ritkán lehet hallani gylkosságot vagy más gonosz tettet. A' policziai katonák (20,000 en

hosszú ostorokat hordoznak a' nép zablán tartására. 1823 jött vissza Hyacinth orosz archimandrita papságával Pekingből, hol 14 eszt. lakott 's több históriai munkákat hozott magával Tibetről, Chináról 's kis Buchariáról, továbbá a' mongol nemzetségek históriáját, Pekingnek chinai leírását (Peking 1788), Con-fu-cse munkáit oroszra fordítva 's másokat. Ezen kéziratok most Petersburgban vannak. Pekinget leíró munkája oroszúl 's francziául ezen czim alatt jelent meg: *Description de Peking* (egy rajzol. 1817), par le P. Hyacinthe; oroszból Ferry de Pignytól (Pétervár 1829). L—u.

PELAGIANISMUS, azon theologiai vélemény, melly az emberi természetnek teljes romlóságát, mint Adám esetének vagy az eredeti bűnnek következtét tagadja 's azt állítja, hogy az ember természeti tehetségei és ereje elegendő a' keresztényi virtusok gyakorlására. Nem rekeszti ki ugyan az ember jobbulására nézve az isten segítségét, de ezen segítség fogamatját annyiban az ember tulajdon munkásságától függővé teszi, hogy csak ott tulajdonit annak fogamatot, hol jóra törekedés van. Ezt a' véleményt Pelagius hozta létre, egy britanniai szerzetes, ki az 5 száz. mint tudományáról 's fedhetetlen életéről híres férjfiú, Rómában tartózkodott és midőn a' Gothok beütésekor (409) barátjával, Coelestiuszal Siciliába 's innen Afrikába szaladt, Agoston (I. e.) által eretneknek hirdettetett ki. Tudományát több afrikai zsinatok kárhoztatták. Pelagius tehát innen is eltávozott 's Jerusalembé ment, hol további megtámadtatás nélkül 420 végzé be életét, 90 eszt. korában. Írásinak philosophiai alaposága 's a' közönséges erkölcsi romlóság idejében különösen becsült személyes tiszta erkölcei, sok világos gondolkozású férjfiakat vontak pártjára. A' nélkül, hogy valaha különös eretnek-egyházat formáltak volna, a' Pelagianusok, kiknek állítását az ephesusi zsinat 431 kárhoztatta 's az embernek jóra általános tehetetlenségéről szolló orthoxus (igaz) tudományt csak valamennyire lágyító Semipelagianusok, kiket Joh. Cassianus alkotott Marseilleben (mh. 435), nevezetes helyet foglalnak az egyházi históriában. Azon különböző formákra 's nevekre nézve, mellyek alatt Agoston rigorismusának Pelagius synkretismusávali perlekedése a' keresztény egyházban megújult, I. Kegeyelem. L. WIGGER *Pragmat. Darstell. des Augustinismus und Pelagianismus* (Berl. 1821).

PELASGOK Görögországban (I. e.) legrégebbi néptörzsek, melly legelsőben Peloponnesusban lakott, hová hihetőképpen a' kisázsiai tengerparttól nyomatott az egyes szigeteken, Thracián és Thessalián keresztül. Kóborló és pásztorkodó csoportokban, minden polgári öszveköttetés nélkül éltek a' Pelasgok, faragtalan követ, vagy arra helyezett szakállas főt tisztelték, mint istenség képét. A' mocsáros, hegyes félsziget védelmezte őket más csoportok megtámadásaitól, 's két nemzetségek, mellyek a' corinthusi öbölnél telepedtek meg, a' többinél előbb kivetkeztek durva állapotjokból. Itt jöttek létre a' gazdag Argos és Sicyon, hol Inachus és Phoroneus uralkodtak. Azután az utóbbinak unokája Pelasgus Arkádiában pásztor-tartományt alkotott, 's innen származott ama rege, hogy azon arkádiai pásztor-nemzetségek ő róla Pelasgoknak nevezettek, melly név később legrégebbi Görögországnak minden ősi nemzetséggel közös lett. Ezen arkádiai-pelasgi tartományból gyarmatok mentek ki, a' többek közt főképpen éjszaki Thessaliába, hol a' 3 vezér, Achäus, Phthius, és Pelasgus, Achaját, Phthiotist, és Pelasgotist alkották; továbbá a' későbbi Böotiába és Attikába, mint Epirusba és Olaszországba is. A' kyklogi falak az ő miveik 's mint földmivelő és városokat alkotó népek, Görögországra nézve általánosán nagy érdemek van. Görögországból egymás után kivándorolván, elvesztek, vagy más nemzetekkel keveredtek öszve. Egyébiránt még a' legújabb régiségvizsgáló

tudósok nyomozása mellett is sok maradt e' nemzet történetéből homályban és úgy látszik, hogy a' Pelasgus nevet egynél több jelentésben kell venni.

Cs—a.

PÉLDABESZÉDEK nem csak a' nép elméskedésének esmertető jelei és virágai, hanem egyszersmind a' tapasztalásnak és nép eszének szüleményei is. Fő karaktereik ezek: hogy a' nép szájában forogjanak 's neminemű tekintetek legyen, 's hogy fontos rövidségek, foglalatjok, régiségekérti becsek és meghatározocságok által más közönséges oktatásoktól külömbözzenek; mint „A' ki hamarkodik, hamar botlik“. **HISTÓRIÁJOK.** Nagybárá a' népek ifju korából valók, mint a' regék. Őseik az oraculumok 's a' hajdani világ bölcséinek és költőinek mondati; az emberek fiainak közönséges és házi, erkölcsi és politikai életéből vett mindenféle elterjedett mondati azok a' tapasztalásnak: „Nép szava, Isten szava“. Mindazáltal gyakran ellenében áll egyik a' másiknak és sok csak hasonlító vagy feltételesen értendő szabályt fejez ki. „Nincs szabály kivétel nélkül“. Sok hajdani néperkövessel függ össze, 's csak azáltal magyarázthatatik ki. — **CHARACTÉREK:** A' példabeszédek minden emberi cselekedetbe bele avatkoznak, mindent nyelvre vesznek 's mindenütt az igazságosra néznek. A' példabeszéd, mint a' törvény előtt, minden egyenlő; minden rang, hit, eszesség és együgyűség, szegénység és gazdagság, szóval minden egyenlőül, röviden és jól, egyenlő nyílcsággal, csipősen 's kereken rostáltatik meg, személyreil és dolgokra tekintet nélkül. A' szépet 's jót nyájas képpel 's hasonlítással, a' vétket ellenben minden kigondolható gyalázzással adja elő. „A' mi sért, oktat“. — **HASZNOK:** Elettölcsestet tanítanak, ha nem öszveköttetésben lévő rendszerrel is, de sokoldalagos érdekléteikkel, felvilágosítást adván némelly dolgok felett, mellyekről a' tudományos rendszerek halgatnak. Táplálják az elmésséget, gyakorolják az eszet, 's vidámitják a' szívet. Az élet pályáján okos és vidám társak, mellyek az embertől se szenvedésében, se örömeiben, se gyaláztatásában, se komolyságában nem távoznak el. Melly felségesek, 's hasznosak Bölcs Salamon példabeszédeil — **HASZNÁLATJOK:** Nem éppen könnyű a' példabeszédeket csinosan, helyesen és nyomosan 's alkalmas időben használni; mindenütt csak fűszerek lehetnek, soha se ellenben tápláló eszközök. Csak a' beszédet és írományt erősítik és ékesítik, mint drága kövek a' nemes érzeket, mint arany a' bihört. Meghiit beszélgetésekben és levelekben mindazáltal lehet a' példabeszéd merész és szabad. A' vidám, elmés, okos és értelmes példabeszéd mindenütt kapós és kedves. Ha példabeszédekkel támadtatol meg, ne hátrálj, hanem hasonló fegyverekkel élj. „A' ki meri, teheti“. — A' példabeszédekkel atyafijasak: az emlékmondatok, apologiák, ötletek, mesék, tréfa, elmés- és gunymondatok 's átáljában minden, a' minek képes kifejezete és mintegy személyessége van. „Hidj, de megnézd kinek“. — **PÉLDABESZÉD-gyűjteményeket** adtak ki: J. Ray (*Complete collection of English Proverbs*); a' Németek közt; *Freidank* czimmel Agricola, Eyring, Bebel, Gruter 's mások. Ujabb 's legjobb Saileré: *Die Weisheit auf der Gasse, oder Sinn und Gebrauch deutscher Sprüchwörter* (Augsb. 1810). Nopitsch irt: *Litteratur der Sprüchwörter* (Nürnberg 1820). (Vö. CASTELLI). A' magyar példabeszédeket öszveszedte Dugonics (Szegeden, 1820 2 köt.).

PELEUS, Acakus (l. e.) aeginai királynak és Endeisnek fija, mostoha testvérenek Phokusnak megületésében, noha nem szántsándékosan résztvevén, Telamonnal Phthiába szaladt Eurythionhoz (Aktor fájához) ki ötet megengesztelte és leányát Antigonét feleségül és birodalmának harmad részét néki adta. Ez után Pelus Eurythionnal Kalydonba ment, hogy a' veszedelmes vadkan vadásztatásán je-

len legyen. Itt olly szerencsétlen volt, hogy vadra hajított dárdájával ipát találta és megölte. Innen Akastushoz szökött Jólkosba, ki őtet ezen tette alól kimentette. Akastus felesége, Astydamia belé szeretett, és mivel P. hajlandóságát nem visszonozta, azzal állott boszút rajta Astydamia, hogy tulajdon buja kívánságát Peleusra kente és férjénél elvádolta. Ezen hirre Antigone magát felakasztotta. Akastus pedig, hogy a' vendégjust meg ne sércse, Pelion hegyére rendelt vadászaton tette fel Peleuson halálos boszút állani. Itt midőn ugy elfárasztotta, hogy elszunnyadna, Akastus fegyverét eldugatta és Peleust megköttette, hogy így a' vad állatok prédájává tegye. De Jupiter Pluto által feloldatta köteleit és midőn felébredt, Chiron, anyjának atyja, visszahozta fegyverét. Jassonnal, a' Dioskurokkal és néhány bátor vitéz csoportjával ekkor Jólkosra ütött, Akastust szaladásra kényszerítette, a' királynét pedig megölte. Így Thressalia egy részének urává lett. Az istenek fedhetetlenségét azzal jutalmazták meg, hogy Themis tanácsából, Thetis nymphát adták neki feleségül, kinek ölelését csak Chiron segedelmével nyerte meg. A' menyegző a' Pelion hegyén tartatott minden istenek jelenlétében, kik az új párnak gazdag ajándékokat osztogattak. Neptun halhatatlan lovakat, Chiron hatalmas dárdát adott neki, melyet Achilles Trója alá magával vitt. Sok régi költő énekelte ezen menyegzői inepet, mely énekekből csak Catullusnak *Epithalamium*-ja van meg. Valamelly későbbi költő ezen menyegzői pompához csatolta Trója sorsát is. (I. Eris). P. ki ifjúságában is részt vett az Argonauták táborozásában, most Phthiában uralkodott a' Myrmidonokon. Homerus őtet bölcs, hatalmas és ékesen szóló embernek mondja. Thetissel nemzett gyermekei közül csak Achilles érte el a' férfi kort, kit a' nála menedéket keresett Patroklussal nevelt fel és hogy Trója alá ment, nem igen szerette. Thetis őtet elhagyta és busan élte tul kedves fiját. Halála után Chironnal együtt Pella városának (Macedoniában) lakosaitól isten gyanánt tiszteltetett és Pindartól az alvilágban bíróvá tétetik.

Cs—α.

PELEW, spany. Palos szigetek, 26 szigetből álló csoport Ausztráliában a' carolinai és manili szigetek közt (a' k. h. 147—153° 's é. sz. 5—9°). Mindnyájan hosszak és keskenyek 's nem magosan emelkedtek a' tenger felett. A' legnagyobb Korurának neveztetik, fővárosa Pelew; hanem Hockin szerént a' sziget Eriklihu nevet visel, 's fővárosa Kurara. A' Philippineken (Filep. szig.) megtelepedett Spanyolok, kik Amerikába evezések alkalmával a' szigeteket messziről látták, Palos-szigeteknek nevezték azokat, mivel a' rajtok számosan növé pálmák távolról ugy látszanak, mint árboczfák (spany. Palos). Aug. 1783 olta, midőn egy ezen szigetek nyug. oldalán lévő korall-zátonyon, az angol-kel-indiai kereskedő társaságnak Wilson kapitány alatt evező hajója szélyeltört, lettek azok esmeretesebbek az Európaiak előtt. A' szigetnek királya, Abba Thulle, az Angolokat barátságosan fogadta, Orulong szigetét nekik ajándékozván. Ezen Angolok Libu hercegtől, a' királynak második fiától, kísértetvén, új hajón visszatértek hazájokba. Azon szigetek, melyeket az Angolok láttak, minden nemű fákkal benöve, termékeinek és jól miveltek voltak. Belsejek itt 's amott hegyesek, hanem a' völgyek messze-terjednek 's igen kellemetesek. Folyót sehol se fedeztek fel, forrást és parti patakokat ellenben számosakat. Kiváltképpen tenyésznek benne: cocospálma, beteldi 's vad kenyérfa. Yam különös gondossággal plántáltatik; terem benne pizáng, banan, narancs és citrom is. Czukor plántája itt 's amott, bambusz nádja bővséggel van. Gabona sehol se találtatott. Patkányon 's macskán kívül nincs négy lábú állatok a' szigeteknek. Közönséges tyukot számosan találtak vadon az erdőben. A' lakosok felkeresték ezen

tyukok tojásait, de csak az Angoloktól tanulták meg, mely jó ízű eledelt adjon husok. A' vad galamb különösen kedves, de csak bizonyos rangú személyeknek megengedett étel. A' halak kisebb 's nagyobb nemein kívül vannak itt sok patak-rákok; tekenős békák, mellyek megfoghatók 's kedves eledelnek tartatnak; csigák, főképpen chama-csigák, mellyeket a' szigetbeliek buvárok által fogatnak. A' király határtalanul uralkodott 's a' többi szigetek uralkodóival szakadatlan csatázásban élt. Fontos dolgokban a' Rupackokkal (kik úgy látszik nem örökös nemességet formálnak) tanácskozik. Egy mindég követi a' királyt, ki ettől kérd legelőször tanácsot. A' király sóha se ment hadba, 's csak egy felesége volt, midőn a' Rupackok kettőt tartottak. A' Rupackok közt a' rend teszen külömbséget, mellynek jele egy karon hordoztatni szokott esont-gyűrű. Illyen megkülömböztetést Wilson is kapott. Legközelebb a' királyhoz legidősebb testvére van, ki a' korona örökös és a' fegyveres erőnek vezére. Minden nap közönséges ülést tart a' király, a' perlekedések elintézésére 's folyamodások kihalgatására. Ő közönséges földes ur; mindenik alattvaló bir egy darab földet az ő tartására, de csak addig, míg mivelte; ha más lakhelyet választott, a' királyra száll az vissza, ki azt másnak adja. A' lakosok (60,000) erős ember faj, középszerű és setét rézszerű. Hajá hosszú, főképpen az asszonyoké, kik elől és hátul kicsiny kötöket viselnek, mellyeket cocosdió héjából csinálnak és sárgára festenek. A' férjfiaknak egy, az asszonyoknak mind a' két fülök ki van furva; ezek golyóbiskákat, amazok falevelet vagy tekenős békahéj függőt viselnek fülökben. Az orr közfala is lyukas. Az uszásban mind a' két nem igen jártas 's a' férjfiak ügyes buvárok. A' halat részént aszalva, részént sós vízben megfőzve, részént nyersen, vagy citrom vagy narancs nedvel leöntve eszik. Sójok 's más fűszerek nincs. Közönséges italok cocosnedv, ritkán víz. Házaik mintegy 3 l—ra van a' földön feyülemelve, hogy nedvesek ne legyenek. Bambusznádból és pálmalevélből álló fedeleiket nagy köveken keresztül húzott gerendák tartják. Belől nincs a' házaknak osztályok; középen egy kicsiny tűzhely áll, mellyen yamot főznek és a' musliczak elkergetésére tűz ég. A' ház nyílásait, mellyek ajtóul és ablakul szolgálnak egyszerűs mind, bambusznád fonatok védik eső ellen. A' közönséges épületek, mellyek kívül részént metszett mivellek cifráztatnak, mintegy 80 l. hosszúak; ezekben részént közönséges dolgok intéztettek el, részént innepi vendégségek adattak. Mindennek elmulthatatlan szüksége egy pizáng-levelekből font kosárka, mellyben betel, egy fésű 's kés vannak. A' fésűk narancsfából, a' közönséges kések csigahéjből vagy bambusznádból, a' legjobbak gyöngy-ésiga-héjből készítettnek. Hálók, 's más halászó eszközök cocosdió hártájából csináltatnak. Az emberek pizánglevélből készült gyékényeken alusznak. Az utolsók talaknak is használtatnak; ivó eszköz cocosdió héja. Barna színű cserép edényeket készítenek; kalanakat, fülügöket 's karkötöket tekenős-béka-héjből, fejszékét a' chama-csigák legkeményebb részeiből csinálnak. Fő fegyverek a' mintegy 12 l. hosszú darda bambusznádból, kemény fából csinált hegyvel. Hajító dárdát is használnak 's különös ügyességgel. Legnagyobb sajkáik 25—30 embert visznek 's három szegletes vitórlaik vannak gyékényből. A' szigetbeliek általában szorgalmatosok, ügyesek és taníthatók. A' nappal kelnek fel 's asszonyok és férjfiak különös helyeken ferednek. A' férjfiak plántálásaikban dolgoznak, házakat és sajkákat építenek, házi butorokat, fegyvereket 's a' t. készítnek; az ügyes dolgozók, p. o. építő mesterek, tekenős-béka-héj-mivesek, fazekasak 's a' t. igen becsültetnek. Az előkelők is adták szorgalmatos munkásságoknak példáját. Az asszonyoknak a' yamplántálásokban kell dolgozniok 's a' kirakott utakon lévő dudvát gyomlániok. Ezek

csinálnak gyékényeket, kosárcákát 's gondoskodnak a házról. Barátságosak, de minden adásvevést kerültek az Angolokkal 's igen érzékenyen vették, ha szives érzések megsértetett. Sokfeleségűség szabad, mindazáltal egy férjfiu csak kettőt tart, mivel mindenik asszonynak kell egy ház. A' királynak 5 volt, de ezek se éltek együtt. A' terhes asszonyokra különös gondosság van. Az Angolok itt létek alatt ezen szigetiéknél éppen semmit se vettek észre, a' mi vallásos inepiséghez 's szertartáshoz hasonlított volna. ellenben babonáságot láttak, u. m. jövendőléseket 's jelek magyarázatit. A' korurai lakosok mind magok közt, mind idegenek eránt, kik partjaikhoz verettek, legbarátságosabb indulatot és leghaszon-keresetlenebb részvételt mutattak. Becsülték a' tulajdont 's a' mi őket az Angolok aprolékos vagyonának ellopkodására ingerelte, gyermeki kíváncsiság volt. A' hadi foglyok megölését önnön megmaradásokkal mentegettek. Nehány eszt. - vel Wilson visszatérte után a' keletindiai társaság két hajót küldött 1790 Bombayból, hogy a' jó Abba Thullét fiának, ki Londonba megérkezte után 5 hónappal himlőben megholt, 's tanulni kívánásáért és némes szívéért közönségesen sajnáltatott, haláláról tudósítsák 's egyszer'smind a' hajótörést szenvedett Angolok eránt megmutatott barátságos érzését megköszönjék. A' korurai király 's egész népe szives örömmel fogadták azokat. Az Angolok kiszállottak az Amollika igen alkalmas kikötőbe, hol bőven találtatott édes viz 's hol az Abererombie erőseget építették. A' királynak néhány tehenet és bikát, juhot és kost, sertést, lúdat, kácsát, tyukot, gerliczét, magokat 's gabona-szemeket, fegyvereket 's hasznos eszközöket hoztak. Midőn 1798 egy más angol hajó a' Pelew-szigeteket meglátogatta, a' szelid barmok rendkívül megszaporodtak; gabona és más új plánták buján tenyésztek. L. Keate György *Account of the Pelew-Islands* (ném. Forster Györgytől, Hamb. 1789) és John Pearce *Hockin Supplement to the account of the Pelew-Islands* (London 1803, németül Ehrenmanntól, Weimar 1805). L-ú.

PELIAS, Neptunusnak fia, Jolkosnak (Thessaliában) királya, meinekutána ettől törvényes uralkodóját, a' ki testvére volt, megfosztotta volna. Sőt ennek fiát Jasont (l. e.) is el tudta távoztatni, de visszaérkeztekor meglakolt gonosz tetteiért, mert (mint némelyek írják) a' fortélyos Medea (l. e.), ki azt ígérte, hogy bűbajos mesterségeivel megijítja őtet, tanácsára tulajdon leányaitól megöletett 's szétdarabolt teste üstben megfőzetett. Mások szerint maga Medea ölte meg Peliást. Fia 's örököse, Akastos, a' megholtnak tiszteletére pompás játékokat vagy versent-viadalokat innepelt, melyek alkalmával többen nyertek a' legjelesebb Argonauták közül.

PELIDES, Pelida, Achilles, Peleusnak (l. e.) fia.

PELIKÁN az úszólábuakhoz tartozó madár, orra tövén tollaktól kopasz hely találtatik. Orrlyukok alig látható. Torkok bőre többé vagy kevesbé tágulható, begyök és gyomrok egy nagy zsebet képez. Vakbélök középszerű vagy kicsin. Földi négy fajtát ír. 1) Bassani P. farka ékszabásu, teste fejer, orra és első evezői feketék. Éjszaki Európában és Amerikában, kivált Skoczia Bási szigeten lakik, a' sziklákön fészkel; felhő gyanánt repdes seregesen, kiáltoz, lud nagyságu. 2) Gó d é n y P. (l. e.) 3) K e s e l y P. (P. Aquilus, Fregatvogel) farka ollós, teste fekete, orra veres, szemkörnyéke fekete, hasa és feje fejer. Leginkább a' hév öv alatt honol. Meg nem nyugodva 300 mértföldet is repül a' tenger fölött, és így leghatalmasabb szárnyu madár. A' repülő halakra szok lecsapni 's azokból ét. 4) K o r o m á n (P. Carbo) farka kerített, teste fekete, feje majd bubos. Az éjszaki földéken él. A' Chinaiak halászásra tanítják, hogy a' zsákmányt el ne nyelhesse, gyűrűt tesznek a' nyakára.

PELION, most Sagari, magas thessaliai hogy, mely igen sok orvosi füvet terem. Tetején állott Jupiternek temploma; ehéz közel mutogatott Chiron centaurusnak barlangja. Midőn a' Titanok az istenek ellen csatáztak, mint a' költők mondják, amazok az Ossát a' Pelionra tornyozták, hogy az utolsó fakhelyeibe felmászhasanak.

PELISSON — FONTANIER (Paul) törvénytudós és királyi történetirő, szül. Beziersben 1624, anyja prot. vallásban nevelé. Tanulása helyei Castres, Montauban, és Toulouse valának. Első munkája, az Institutiók első könyvének fordítása, 1645 jelent meg. Ezután Castresben a' törvényes pályára lépett. Párisban kiadott több iratai megesmertették, 's midőn itt 1652 letelepedett, a' fran. academia, mellynek történetit leirta volt, tagnak választá. P. királyi titoknoki hivatalt vásárolt. 1660 status-tanácsnok lett; később mint Fouquet meghittje, ennek szerencsétlenségében osztozni, 's vele 1661-től a' bastilleban négy évig ülni kénytelenített. Itt jótévéje részére 3 emlékeztetőt tett fel, mellyek a' védiratok remekei, 's végre színt olly okos, mint merész módon menté azt meg. Azt kelle t. i. tudtára adni, hogy bizonyos papirosak, mellyekben veszedelmes titkok foglaltattak, el vannak égetve. P. tetteté-magát, mint ha a' törvénszéknak fontos felfedezéseket akarna tenni, 's így Fouquet-val szembeállítatását kieszközlé. Midőn itt előbbi feladásait ismételné, 's Fouquet megdöbbenve hallgatna, azt mondá: „Ugy-e, meggyőzetettnek tartaná magát, ha nem tudná, hogy papirosai megégettettek?“ E' szavakból ki-találá Fouquet P. czélját és semmit ki nem vallott. Barátjai végre kiszabadíták, 's ezt ő ezentul évenként más rabok kiváltásával ünneplé. A' király kárpótlásul fizetésekkel 's hivatalokkal ajándékozta-meg, 's történetei leírását bizá rá. 1670 P. a' cath. hitre tért, alesperes lett, 's a' gimonti apácságot, és a' gazdag St. Orens priorságát nyéré; 1671 tartá híres panegyricusát XIV Lajosról, azon alkalommal, midőn a' párisi érsek az academia tagjai közé felvétetett. Még ez esztendőben Maître des requêtes lön. Más két academiceussal együtt minden esztendőben 300 frank jutalmat tett fel-annak, ki a' királynak valamelly tettét legjobban magasztalná. 1672 a' királyt a' táborba követé. Montespan, ki P. által egy perét elveszté, arra bírá ugyan a' királyt, hogy életírását Boileau és Racine írókra bizná, de P. munkájának folytatására még is parancsot kapott. A' calvinisták térítésében mutatott buzgalmaért új papi méltóságokkal díszesítették, 's épen amazoknak az urvacsorája feletti vélemények megezáfolásával foglalatoskodék, midőn 1693 megholt. Munkái könnyű, mivel, 's gondos írásmóddal kedveskednek.

PELOPIDAS, Hippoklesnek fia, thebaei vezér, Epaminondasnak, ki K. e. 364-ig élt, barátja. Ótet illeti azon dicsőség, hogy hazáját egy tiran párttól és a' Lacedaemoniak jármától megmentette. Midőn több hazafiakkal együtt kikergettetett Thebaeból, Athenaebe ment. Héví haza-szeretettől lelkesítettvén, kevés öszveesküdtékekkel titkon Thebaebe belopódzott, meggyilkolta az innepi alkalomra öszvegyült tirannokat 's jelt adott a' Lacedaemoniak kikergetésére, kik béke közepette foglalták el a' thebaei erős várkastélyt. Azután Epaminondas alatt szolgált kitetsző vitézséggel és sokat tett a' leuctrai nagy győzelem megnyerésére. A' thessaliai tiran Sándor ellen, ki őtet egyszer törvények ellenére fogságba tette, indított három táborozásban fő vezér volt, de midőn a' tirant hevesen igen messze űzte volna, ellenségeitől körülvétetvén, elesett. L—ú.

PELOPONNESUS, I. GÖRÖGORSZÁG.

PELOPONNESUSI HAD, Spartának és a' legtöbb peloponnesusi statusoknak Athenae ellen 27 eszt-ig tartott csatázása, mivel az Athenaeiek szövetségeseiket elnyomván, ezáltal a' Görögöket már régen

felingerelték ellentállásra. A' had kitörését maga Athenae sietteté, mivel egy Corinthus és Coreyra közt kiütött ellenségeskedés alkalmával az utóbbit segítette 's egy új alkalommal Corinthuson új erőszakoskodásokat követett el. Corinthus tehát fegyverre szollitá Athenae ellen, az ennek hatalmát egyébiránt is irigy szemekkel néző Spártát. A' Spártaiak hadra készültek; hanem sokkal erőlenebbek lévén Athenaenél, színi béke-javallatokat tettek, de a' mellyek az Athenaeiekre nézve megalacsonyítók lévén, sikertelenek maradtak. Ekkor a' pusztító had kiütött (K. e. 431). Peloponnesusnak minden népei, az Argosiakan és Akhajaiakan kívül, Sparta részén voltak; ellenben a' görög városok Azsia partjain, Thraciában és a' Hellespontusnál Athenaevel tartottak és így a' nagyobb erő részeken volt, mert bár a' Spártaiak nagyobb szárazú erőt húzhattak is öszve, de nem voltak erősegeik, pénzek és hajóseregeik. Archidamus királyoktól vezetettve, 60,000 Spártai rohant be Attikába, mindent feldulván; Perikles (l. e.) athenaei vezér ugyanazt tette hajóseregével a' Spártaiak birtokaiban. Ezen módon kegyetlenkedett a' had több esztendőig, míg végre az Athenaeiek vesztettek. Ehez jött a' dőghalál is, melly Periklest, Athenae védangyalát, elragadta. Így 10 eszt. múlva hajlani kezdett Athenae a' békekötésre, mellynek hasznáival mindazáltal nem sokáig élhetett. Az Athenaeiek ugyan is Alcibiades tanácsára Syrakusa ellen haddal mentek, hanem a' feltétel szerencsétlenül ütött ki. Mivel ekkor a' Spártaiak, részént más statusok követeitől, részént magától az Athenaeól azonközben kiűzetett és Spártába szaladt Alcibiadestól ösztönözöttvén, a' Syrakusaiaknak segítő sereget küldöttek, ismét kitört a' had. A' szigetek legnagyobb része, a' Hellespontusnál fekvő és jóniai városok most a' Spártaiak pártján voltak; sőt a' Persákkal szövöztek öszve Athenae ellen, melly mindazáltal megmentetett Alcibiades által, ki Spártából alattomban elllantott, a' persiai helytartót, Tissaphernest Sparta szövetségétől elszakasztotta, magának pedig anyyi barátot szerzett Athenaeben, hogy visszahívatott 's fővezérré neveztetett ki. Fényes győzelmeket nyert Alcibiades a' Peloponnesusiakon, ismét elfoglalta a' Hellespontusnál fekvő városokat, 's az Athenaeiek ezáltal elkevélyedvén, ismét nem halgattak a' béke szavára. Végre Lysander, a' legtapasztaltabb 's legfortélyosabb vezérek egyike, eldöntötte Sparta részére szerencsésen a' hadat; telyesen meggyőzte az athenaei hajósereget Aegospotamosnál (K. e. 405) 's vixta Athenaei, melly éhségtől kényszerítettvén 404 megadta magát. A' Piraensnak hosszú falai és az erősítések lehúzták; az Athenaeieknek 12 kívül minden hajóikat ki adniok, külső birtokaikról lemondaniok, 's egy Lysandertől nyakokra tett oligarchiának engedelmeskedniök kellett. Ezen hadban sok nemes nemzetség eltöröltetett, sok város és tartomány elpusztittatott, 's az egész görög nemzet annyira elgyengítettett, hogy ennek következése nem sokára közönséges függés lett. Ezen hadnak legjelesebb leirói Thucydides és Xenophon.

PELOPS, Tantalus lydiai királynak fia. Egy mese, mellyet Pindarus, mint isten-káromlást, tagad, azt beszéli, hogy egyszer Tantalus fővárosában, Sipylusban, az isteneket megvendégelte és eleikbe, hogy minden-tudóságokat próbára tegye, megölt fiának, Pelopsnak, szétdarabolt tetemeit tette fel. Zeus észre-vette a' csalást 's parancsolta, hogy az étel vettessék vissza az üstbe, mellyből azután Klotho az új életre jött gyermeket kihuzta 's egyik vállát, mellyet Demeter megevett, elefánt-csonttal pótolta ki. Pindarus szerint Poseidon ama vendégség alkalmával a' szép gyermeket, Pelopst, Zeus lakhelyébe vitte. Midőn Tantalus az istenek barátságára érdemlenné tette magát, Pelops is visszaküldetett az emberekhez. Ly-

diából Görögországba vándorlott, egy volt a szép Hippodamia (l. e.) kéri közt, 's az országgal együtt elnyerte a menyasszonyt. A felsziget róla nevezetett Peloponnesusnak. Fiai közt legesmeretesebbek Atreus és Thyestes; halála után isteni tiszteletet nyert; az olympiai berekben templom építettet számára. L—ú.

PENATES, a Rómaiaknak részint házi, részint közönséges istenei. Mint házi istenek, hasonlók voltak a Larokhoz (l. e.), kiket gyakran felcseréltek. De nem csak mindenik háznak, hanem mindenik városnak is tulajdonítottak Penatesek 's ezek nevezettek közönségeseknek. Ezek közt leghíresebbek voltak Rómában a római birodalom védő istenei, kiket Vestával 's ennek szüntelen égő tűzével együtt Aeneas hozott Olaszországba. Varro és Macrobius szerint fából vagy kőből csinált apró képecskék voltak nyársakkal, mellyek előtt áldoztak a táborba indult vezérek és a consulok, praetorok 's dictatorok, midőn hivatalokat letették. L—ú.

PENDULUM. Igy nevezetik valami fonál vagy drót-szálla, vagy pálczára 's a t. olyképpen alkalmaztatott súlyos test, hogy azon mozdulhatatlan pont körül, mellyen függ, szabadon mozoghasson. Hogy a pendulum nyugodva álljon, ezen pontnak a pendulum súlypontjával ugyan-azon tető (verticalis) lineában kell állania. Ha pedig azt oldalvást elhajlott helyzetbe tesszük, úgy hogy a súlypont nem áll többé a felfüggesztés pontjával ugyan-azon tető lineában és magára hagyjuk, legkisebb tasztítás nélkül is körmozgást tesz, a tető pont felé. Ehez eljutván, olly sebességgel bír, mellyet valamely test akkor nyert volna, ha ez azon helyről, mellyből a pendulum megindult, a pendulum által csinált körívnek legalsó pontja alatt huzatható vizerányos lineára szabadon esett volna le. Ez okból a pendulumra nézve a tetőlinea másik oldalán is szükségképpen olly magasan kell felmennie körmozgásában, mint a mennyire elébb leesett. Ha annyira felemelkedett, úgy a pendulum azon állapotban van, mellyben elébb volt, mivel ismét oldalvást hajlott helyzetbe hoztatott 's most már a másik oldalra kell hajlania, következésképpen, e mozgását ide 's tova folytatván, most egyik, majd másik oldalra szünetlenül mozog. Ezen mozgást a pendulum lebegésének (vibratio) mondjuk. Ha az emelcsőn lévő súlyt, p. o. óngolyóbit, egyetlenegy nehéz pontnak, a fonalat vagy drótszálat pedig, mellyen ez a nehéz test függ, csupa lineának képzeljük, akkor ez egyes vagy mathematicum pendulum; a valóságos pendulumot pedig fonállal, dróttal vagy ruddal és sullyal öszvetett, vagy physicum pendulumnak hívjuk. A pendulumról tökéletes tudomány mathesis és rajzolatok nélkül nem tétethetik megfoghatóvá; a honnan csak következőket jegyezzük meg rólla: A fen előadott mód szerént mozgásba indított pendulum a verticalis linea két oldala felé való körmozgásától soha se szünet meg, ha két környúlállástól nyugvásra nem kényszerítették. Ezek a fonálnak elkerülhetetlen dörzsölődése és a levegő ellenállása, melly két környúlállást soha sem lehet egészen eltávolítani; hanem gondosabb készítés, főképpen a súly lencseformája, késélre függesztés 's más az újabb óráskor előtt esmeretes segédesszközök által igen kevesítettetik. A pendulum lebegésének idejét határozza: 1) az elongatio vagy kihajlás szegletének nagysága, az az, azon szeglet, mellyet a pendulum súlyának a verticalis lineától eltávolítása formál. 2) A pendulum hosszától, 3) a súlynak siettető erejétől függ. Ha mind ezen környúlállások és két pendulum egyenlők, ugyanazon időben egyenlőül mozognak. De ha az említett környúlállások közül csak egy különbözik is, a két pendulum mozgása is különböző idejű. Többi egyenlőségek mellett a rövidebb pendulum sebesebben mozog, mint a hosszú. E szerént egy másiknál négyszerte hosszabb pendulum kétszer lassabban mo-

zog, vagy a' négyszerte rövidebb pendulum két mozgást teszen az alatt, még a' hosszabb csak egyet teszen. Így a' pendulum hosszát a' mozgás ideje szerént kiki tetszése szerént határozhatja meg. Figyelemre méltó, hogy a' pendulum a' földnek nem minden helyén mozog egyformán ugyanazon időben. 'S ide tartozik a' fellyebb említett harmadik környülállás, mellytől a' mozgás ideje függ. A' súlyerő, vagy a' mi ugyan az, a' földnek húzó ereje t. i. nem hat be mindennütt egyenlőül a' pendulumra, a' honnan a' földnek bizonyos pontjain lassabban mozog, mint másokon. Ennek oka a' középponttól távozó erőben (vis centrifuga) és a' súlynak azáltal okozott kisebbedésében van. Ez annyival észrevehetőbb, mennél közelebb fekszik valamely hely az egyenlítőhez (aequator); ellenben a' földcsarkok felé mindég kisebbedik az. (L. FÖLD). — Ha a' föld tökéletes golyóbis volna, úgy a' déllineáknak tökéletes ellipsziseknek kellene lenniük, és akkor egyszerre lehetne következtést húzni a' perces (secunden) pendulum hosszából a' grádusok hosszára, különböző szélességeken, de a' valóságos mérések megmutatták, hogy a' déllineákban némely rendetlenségek vannak, honnan helyesen lehet következtetni, hogy a' földnek általában nincsen egészen rendes formája, hanem olly test, melly itt ott inkább vagy kevésbé eltávolzik a' golyóbis formától. E' szerént a' pendulum mozgásától tulajdonképpen csak a' súly nagyságára és nem a' föld alkotására lehet következtést húzni. A' fonalak dörzsölődésén és levégő ellenállásán kívül, még más okok is vannak, mellyek a' pendulum járásának egyenetlenségét okozzák. Ezek a' meleg és hideg közti változás. Mivel melegben minden test tágul, úgy a' pendulum is. A' rud nagyobb melegben láthatólag hosszabbul és hidegben rövidül, ezért a' pendulum nyáron lassabban jár, mint télen és a' közönséges pendulumos órák télen naponként fél minutummal sietnek, ha fűtetlen szobákban állanak, sőt még a' fűtött szobákban éjszakai kihüléskor is vehetni észre a' pendulum egyenetlen járását. A' rostélyformájú pendulumok, mellyek párhuzamos egymással összevetésben álló különbözőféle érczekből készített rudakból állanak, leginkább ellentállanak a' rendetlen járásnak, 's ez okból legkedveltebbek. Mind ezen környülállásokra szoros figyelemmel kell lenni, ha a' pendulumról pontos vizsgálatokat akarunk tenni. A' pendulum hatalmas eszköz az órák járásának egyenlősítésében. Huygens, ki Galileinek pendulumról tanításait bővítette, használta ezt legelőször az említett célra, 's lett ezáltal a' pendulumos órák feltalálója (1656). (Vö. ÓRA). L. Kästner math. theoriáját a' pendulumokról *Anfangsgründe der höhern Mechanik* (Götting. 1793). A' pendulumnak használatát a' föld alkotása meghatározására igen világosan adja elő Bode *Anleit. zur Kenntn. der Erdkugel* (Berlin 1803. Órai tekintetben Vö. Berthoudnak alapos „*Essai sur l'horlogerie-jét*“ (Paris 1763). Legújabb tökéletesítéséről Biot tanit *Sur le longueur du pendule à secondes*“ című munk. az ő *Traité d'astronomie physique*-jének 3 köt. Cs—a.

PENELOPE, Ulyssesnek felesége, ki mint a' férjeránti hűségnek 's háziságnak tükre, igen magasztaltatik. Ikariusnak és Pariboea nimfának leánya 's Telemachusnak annya volt. Midőn Trója elfoglaltatása után eltévelyedett férje holtnak tartatott, Homeros szerént 108 kéri voltak; de Penelope, ki éppen olly okos és jó erkölcsű volt, mint szép, üres reménységgel tudta azokat visszatartani, 3 eszt. dolgozván egy nagy szöveten és soha se lévén azzal készen, mivel éjjel mindég felbontotta azt, pedig a' szövetség elkészítése volt a' választás határ-napja. Végre Ulysses (l. e.) megmentette hű feleségét a' kéri alkalmatlankodásától, fiával együtt haza jöven.

PENN (William) szül. Londonban Oct. 14 1644 fia azon hason nevű angol admirálnak, ki vitézi bátorságért és hazája iránti buz-

galmaért, még az Angliát háborgató pártosoknál is nagy tekintetben állott. P. nagy nyilvános pályára készítve, az oxfordi egyetemet látogatta meg, 's nemzetsége hírkoszoruzta nevének 's roppant értékének egyetlen örökösét tekinté a' sokat ígéro ifjuban. Ajtatos rajoskodáshoz, 's egy csendes és vágytalan élethez vonzóadásának szüntetése végett, atyja Párisba küldé, hogy ott a' fényes udvar és buja főváros zavarában a' nagy világghoz izelednék. Valóban darabig engedett is az új behatásoknak, de úgy hogy mindig nemes erkölcs, 's szeplőtelen viselet bélyegezné. De honába visszatérte után, egész erővel ébredé ismét fel ajtatos lelkesülése, melly a' quaker Loe Tamás egyházi beszéde által, 'e'etének már első ifjuságában meghatározó irányt adott, 's azon hiedelemben, hogy őt már gyermek korában rendkívüli isteni ihlelet szállá meg, kiapadhatlan táplálékot talált. Titkos sötét érzetekkel, 's homályos ábrázolatokkal telve, Irlandba utazék az ifju, 's egy quaker községnél szállott be, oktatásait 's alkotmányukat közelebbről esmierni vágyván. E' község könnyen megnyeré őt, 's annak tagjaival egykor fogságba is viték. 22 évében vala, midőn 1666 minden világi keresetekről lemondván, a' Fox György (l. e.) felekezetével legszorosabban egyesült. Semmi sem vonható többé ettől el; még atyja haragja sem, ki végre házából kitaszítá, 's kitagadással fenyegeté. Minden üldözések, ilju társainak gúnyai, 's a' pornép szidalmi ellen csak feddhetlen életét állítá. Illy nagy állhatatosság végre atyja keménységén is győzött. Sőt fija nézeteit maga is elfogadván, annak szenvedett méltatlanságait gazdagon megjutalmazni iparkodott. E' közben William a' Quakerok közt különös tekintetet 's határtalan bizodalmat szerzett. Már jókor, mint lelkes tanító, lépett fel köztök, 's megesmerék, hogy egy illy szellemű és jeles mivelcségű férjfi, azt, mit Fox és mások kezdenék, foganattal folytatni, 's a' kis üldözött nyáját tovább terjeszteni fogja. Mert noha külömben a' világi tudósságra igen keveset tartának, még is kelle azt egy olly emberben becsülniök, ki azt a' világgal, jelesen a' tudósokkal, papokkal, 's világi bírákkal mindenütt összeütköző meggyőződésük védelmére használni akarta. Ha bár rajoskodástól maga sem egészen szabad, még is mérséklé a' Fox nagy részben felette busongó ábrándozását, 's azok szigorúságát lágyítá. E' felett keresztényi türelem szellemével bírt, 's azt a' Quakerok közt megalapítani törekedett. Általányosan az elválasztó - oktatásokra nem sokat tartott; csak a' keresztényi életben helyhezé az élő kereszténységet, 's minden tudást sokkal kevesebbre becsült a' cselekvésnél. Ez alaptételekkel, mellyeket elragadó ékes szóllással tanított, a' községnek belső világról, 's Krisztusnak bennünk felelevenítéséről oktató alap ötleteit összetudá egyeztetni. Atyja helybenhagyá huzgó törekvéseit, 's tömérdek vagyont hagyott rá. Halála előtt a' kedves fiut, 's annak kegyes czélzatait a' király oltalmába ajánlá. A' király 's a' vélhető korona örökös valóban sok becsületet is mutatának hozzá, de többszöri tömlöczbe vettetését még sem akadályozhaták, mert az angol parlament szükségesnek tartá hathatósan dolgozni egy olly vallási felekezet lábra kapása és kiterjedése ellen, melly minden kormányi viszonyokkal meghasonlani látszék. De tömlöczbe esendében is azon gondolkodott P. hogy községében az egynehány keresztény templomot helyreállicsa. Több iratait, mellyek a' quaker felekezettől kerültek legjobbikaihoz tartoznak, fogságában készíté. Midőn kiszabadult, új községeket alapított, 's épületes iratokat osztogatott, mellyek tisztábban és világosabban valának feltéve, mint azok, mellyeket Fox 's társai közlének. Az udvarnál befolyásánál fogva a' községnek némelly kedvezéseket is szerzett. II Károly és II Jakab olly kegyesek valának hozzá, hogy végre az

eskütől felmentést is megnyeré, minthogy az esküvés a Quäkerek vallásos alaptételeikkel ellenkezik. Még sem nyerhete szabad vallás gyakorlatot, sőt iratai által még az angol egyházat is fellázítá. Ő t. i. a' három egység és elégtétel tudományát maga választotta álláspontból inkább szónokilag, mint alaposan támadá meg, 's ez által magának kemény fogságot, feleinek hosszú üldöztetést okozott, melly mellett némelly kegyetlenségek is történtek. Minden protestans felekezetek titkos papismussal vádolák, mit még a' közönséges türelepről tartott tanításában is fel akartak lenni. P. mindazáltal dolgozal erősen bizott, 's nem szünt meg jól tenni. Tanácsához, vigasztalásához, segicségéhez mindenki folyamodott, háza a' segély keresőktől soha ki nem ürült, 's mindenek szükségét kielégíteni vágyó legnagyobb készsége, 's olly értéke mellett, melly fejedelmi jöttekre is elégnek látszék, utoljára meggyőződék, hogy munkás részvételének határt szabni kénytelen. Azonban folyvást hihetlen sokat tett; számtalanok köszönék neki gyámolításukat 's megtartásukat. Még nagyobb lón hatásköre 1681-től, midőn a' kormánytól, egy atyjárról rá maradt nagy adóssági kereset fejében, a' Delaware mellett Ejszakamerikában, egy nagy darab földet teljes birtoki jussal, (de a' korona felsősége alatt) saját kérésére kapott. P. a' még eddig jobbára pusztá tartományba Európából gyarmatokat küldött, ezeket minden szükségességekkel gazdagon ellátá, 's keresztényi alkotmány által polgárilag is boldogítani kívánta. A' buzgó emberbarát e' mellett kereskedői vállalatokat nem teve fő czélul. Talán arra szándékozott, hogy a' Quäkereknek, kik közül már Amerikába többen elvándorlának, egy menedékhelyet alapítsan, ha talán gyűlölet és üldözés által Angliából egészen kiszoríttatnának. De azért éppen nem volt szándéka, hogy birtoka, melly róla Pennsylvania (l. e.) nevet kapott, csupán Quäkerek lakja legyen, sőt vallás különség nélkül mindeneket felszólított, kik a' földet szorgalmasan művelni, 's magokat rendszabásai alá vetni akarnák. Itt kellett volna a' türelem szellemének, mellynek ő maga hódolt, mindenféle nyilatkozni, 's egy minden nemzetből 's vallásfelekezetből álló atyafi-népnek összegyűlni, melly az egész kereszténység tüköre és példája lenne, 's mellyhez az egész nagy keresztény község, mint erős központhoz ragaszkodnék. Az új főváros neve Philadelphia azon testvéri szeretetre mutatott, melly e' kis keresztény ország minden lakóit, 's reménye szerint egykor valamennyi községek nagy szövetségét betöltendő, 's a' földön egy boldog időkort alapítandó vala. A' számos telepedők, 's a' legkülönneműbb emberek, kik Pennsylvaniába vándorlának, csak hamar egy erkölcsös néppé szaporodtak; magokra a' Quäkerekre is elhatott a' nagyobb szabadsági szellem; sok önkényiségben és ajtatos különködésben alább hagytak, 's bár még a' többi lakosoktól különböztek is, a' polgári viszonyokkal annyira, mint Európában, nem ellenkezének. Philadelphia, melly egy kis helységből hamar nevezetes várossá emelkedék, a' P. elvei legkétségtelebnebb valósultának tetszett. 1682 P. maga az új gyarmatba utazott, 's az alkotmányt rendbe szedte. Alaptételül rendelé, hogy minden, ki egy mindenható Istent esmer, 's magát arra kötelezi, hogy törvényes felsőség alatt igazságosan és csendesen él, 's vallásbeli gondolkozás miatt mást nem keserít, ez ország polgára lehessen. Innen visszatért Angliába, hol a' Quäkereknek vallásbeli szabadságot szerezni törekedett, 's idejét községe 's Pennsylvaniája gondja közt osztá meg. Végre II Jakab szabad vallás-gyakorlást engedé községének, de a' Quäkerek mint minden nem Conformisták szabadsága és bátorsága, még is csak III Wilmos alatt, a' közönséges türelem parancs által állapíttatott meg. Később vizsgálat alá vonatott P. mert az előzőtt II Jakab királytól egy levelet találának nála, melly-

ben az öt előbbi jótételeire emlékezteté, 's azok visszonozására inté. Minthogy a' nélkül is sok ellenségi valának, annál nagyobb veszélyben forga, hogy az új uralkodás ellen arúlónak ne nyilatkoztassák. De P. rémulés nélkül védé magát a' törvény előtt; nyilván megesmeré, mennyire szerette az elűzött királyt, de az új királyi ház ellen semmi nemü titkos merészletekben részt nem vett. Nem leheté vétkesek találni, de még is hosszas kedvetlenségekbe keverték, melyek kikerülése végett 1699 még egyszer Amerikába utazott, hol tervének kivitelén a' mind inkább virágzó ország javára több évekig munkálkodott. Innen végre haza fordulván, londoni házában megvonva élt, kevés emberrel társalkodott, 's csaknem házi dolgaival, kegyes szemléletekkel, 's néhány quäker iromány rendbeszedésével foglalatzkodott. Ezután második feleséget vett, 's akkor a' nyilvános életben ujabban fellépett. A' quäker község kiterjesztése végett Hollandiába 's Németországba is utazott, Pfalzban predikált is, holmár előtte a' Quäker Ames Vilmos tanított; de itt, bár Erzsébet pfalzi grófné kedvezett is neki, munkája foganat nélkül volt. Egész agg koráig megmaradt célja iránti buzgó lelkesedése, 's bánat nélkül pillanthatott vissza érdemteljes életére, mellyet Maj. 30 1718 végzett. Legujabb életírását Th. Clarkson (*Memoirs of the private und public etc.* Lond. 1812 2 rész) adá.

PENNALISMUS. Így nevezik azon neveletlenségeket 's éretlenségeket, melyeket hajdan a' régibb tanulók az ifjabbakon, 's ujon érkezettekén (kiknek guny-neve *pennale*, utóbb *róka* volt) elkövettek. Ezeknek első évben szolgálniok, 's a' felett minden mocskot tünnök kellett. 1661 és 1663 Németországon birodalmi, és országos törvényekkel iparkodának e' kicsapongást zabolázni, még is sokáig fennmaradának annak nyomai. Azt tartják a' Pennalismus. legelőször az olasz egyetemeknél támadt.

PENNANT (Thomas), 14 Jun. 1726 szül. Downingban, a' flintshirei grófságban, megholt 16 Dec. 1798. Oxfordban tanult, ben 's külföldön nagy utazásokat tett, a' természet-tudományban tudományos nyomozásokkal foglalatzkodott, 's főképpen a' zoologiában (állattud.), mellyet némelly esmeretlen állatok felfedezésével és leírásával bővített; hasonló fáradságot fordított a' históriára, 's hazájának alkotmányára és jusaira, mellynek természet-tudományi és topographica esmeretét utazási által szaporította. Scotország is általa tétett esmeretesebbé. Mint békebiró, nagy hirt szerzett magának igazságosságával 's több irományiban vitatta és védte a' szegények jusait. Legjelesebb munkái *Indian zoology* (1769, ném. Forstertól); *British zoology* (4 köt. németül Murrtól); *Arctic zoology* (2 köt. ném. Hoffmanutól); *Synopsis of quadrupeds*; *History of quadrupeds* (2 köt.); *Genera of birds*; *Tour in Wales*; *Tour in Scotland and voyage to the Hebrides etc.* L—ú.

PENNSILVANIA, az éjszakamerikai egyesületnek szabad statusa, 2086 nsz.mf. 1,320,000 lak. Ezeknek $\frac{1}{2}$ része német eredetű, Schwabenből, Elszazból, Frankenből, Vestfalenből 's a' rajnai tartományokból; más harmad-részt Angolok teszik, kik közt a' nagyobb tekintetűeknek legszámosabb része Quäkerekből áll. A' harmadik harmad-részt Svédok, Németalföldiek 's főképpen Irlandiak formálják. Vannak még 30000-en felyül szabad barnák, Irokések és Delawarek. Pennsilvaniának határai: éjsz. Ujyork 's az Erie tava, dél. Delaware, Maryland és Virginia, kel. Ujyork és Ujjersey 's nyug. Ohio és Virginia. W. Penn. kiról neveztetik, a' britanniai statuson követelt adóságának fejében kápta azt 's 1681-ben 2000 ujlakót küldött oda, többnyire Quäkereket, kik az angol papságtól nyomattak 's 1682 reábirta a' honyi lakosokat, hogy azt a' tartományt, mellyet kíván, pézázért átengedjek neki. Telyes gondolkozás-és vallás-

szabadságot vitt be, melly oly számos lakókat édesgetett oda, hogy a népesség hirtelen megnőtt. Sok folyói közt legesmeretesebbek: a Delaware a Schuylkillel; a Susquehannah a Juniátával 's Alleghanyval; és a Monongahela, melly utóbbiak Pennsilvaniának Pittsburg nevű városánál összefolyván, Ohio nevet kapnak. Osztályi ezek: 1) a hegytájék, mellyet a kék, végetlen és alleghany bérczek küllömbféle erányban hasítanak; 2) a bércektől keletre és 3) nyugotra eső tájékok, melly két utolsóban a föld igen termékeny. A tartománynak csaknem harmadát hegyek fedik, mellyek sehol se érik el a hólineát 's csaknem mindenütt erdővel fedettek. Ezen hegyek közt a levegő tiszta és egyenlő, a tél hideg. A tartománynak ezen hegyektől kel. eső részében az időjárás hirtelen változó 's a hidegnek és hévségnek gradusi igen magasak, de csak rövid ideig tartók. A hévség és hideg változása az esztendőnek minden szakaszában oly hirtelenek, hogy nem ritkaság ugyanazon nap menydörgést és havat tapasztalni; innen a sárga hideg és más betegségek igen gyakoriak. A bércek nyug. oldalán a levegő sem oly hűv, sem oly hideg, 's az időnek változása nem oly gyakoriak és hirtelen egymást felváltók; a levegő általánosán szelidebb. Pennsilvania minden nemű barmat nevel és mindenféle gabonát, kerti veteményt, lent, kendert, fát, vasat, ezüstöt (1826 oltá), kőszent, márványt, meszet, 's kevés rezet és ónat ad. A vas, mellyet ez a tartomány bőséggel ad, különösen jó, könnyen folyó és rendkívül nyuló; kevésbé árt annak a rozsdá és hóviz, mint az europainak, a honnan többre is becsültetik ennél a hajóépítőktől. Az érczek oly könnyen 's oly porhanyó kő közt fekszenek, hogy kevés költséggel kihozathatnak. A Németek főfoglalatosága földmivelés, mellyet azok szorgalommal és takarékosan üznek; német alkotmányokat, szokásaikat és életmódjokat megtartják 's maradékaikra átplántálják. Örömet együvé-tartanak, főképpen ugyanazon valláson lévők; nem igen fárságosak, de szolgálni készek 's utazók eránt vendégszeretők, kikkel becsülettel bannak. A lélek miveleségét 's a nevelést elmellözik; nem tudnak mindnyájan németül olvasni, kevesen írni és számolni. — A kézi mesterségek és kereskedés mindég inkább emelkednek; kiváltképpen gyapju és vászon miveket, papirozt, üveget, porcellánt, felporcellánt készítenek. A pennsilvaniai kereskedési portékák közt legjelesebb a buza (legjobb egész Ejszakamerikában) és bazalysz. Ezeken kívül kivitetnek: lenmag (melly igen betses), dongafa, marha- és disznóhús, sok rudvas, öntött vasmívek, kőszén, só és puskapor. Kereskedése Chináig, Péterváraig 's a földközi tengerre kiterjed, mellyet nem csak tulajdon, hanem a többi státusok és nyug. India természetnyeiével üz. Fő helye a kereskedésnek Philadelphia (l. e.). A nagy ohiocsatorna öszveköti az Ohiot Pittsburgnál a Cheasapeaköböllel Georgetownnál. A többi helyek közt szorgalmatos mesteremberek vannak: Germantownban, Lancasterben, Ephratában vagy Dunkerstownban, a Dunkereknek (egy Separatista-közönségnek) honyában és Bethlehembben, az éjszakamerikai szabad státusokban egyesült morvai atyafiak főhelyében. A pennsilvaniai törvényadó hatalom a közönséges gyűlés kezében van, melly a tanácsból és népképviselők házából áll. Végrehajtó hatalommal a 3 eszt-re választott kormányzó bir, kinek nem lehet 30 eszt. alól lenni. A státus a congressbe 2 tanácsost 's 26 képviselőt küld.

L—ú.

PENSIO, nevelő intézet, l. INTÉZET.

PENSIONNAIR jelent 1) kosztost, vagy valamelly nevelő-intézet (pension) nevendékét, 2) olyas személyt, ki a státustól kegyelempenzt húz. Nagy-pensionnairek a hollandi státusoknak elsőministere vagy is úgy nevezett general-ügyvédje mondatott. Nem volt neki elhatározó szava a státusok gyűlésében, hanem ő csak

azt adta elő, a' mit határozás alá kellett venni. Ő szedte össze a' voksokat, fel tette a' határozatokat, felbontotta a' státuszokhoz intézett irományokat, végeztet a' külföldi követekkel, 's felvigyázott a' státusok jóvedelmire, az igazság kiszolgáltatására, 's mindenre, a' mi a' tartomány boldogságát elősegéli. Hivatala 5 esztendőig tartott. A' revolutió ezen méltóságnak véget vetett. — Napoleon 1805ben a' köztársaságnak egy status-pensionnairet rendelt igazgatóul. (I. SCHIMMELPENNINK.) Sz—E.

PENTAGLOTTE, I. PENTAPLA.

PENTAMETER (öt mérték); öt lábú vers. E' lábak állanak két spondausból, mellyek dactylusokra is válthatók, tovább két dactylusból és egy spondausból, melly utósó ugy szakasztatik két felé, hogy első tagja a' két első láb után következik, másik pedig a' verset zárja-be, hol e' tag rövid is lehet. Mustrája tehát ez; p. o.

— $\frac{uu}{}$ | — $\frac{uu}{}$ | — $\frac{uu}{}$ | — $\frac{uu}{}$ | $\frac{u}{}$.
Hajdan hős szellem' lángheve már ma kihült.

A' régi grammaticusok, kik e' szerint a' pentametert öt lábú verssé teszik, ennek egyéb okát nem adhatják, mint azt, hogy egy tagu láb nem lehet; mert a' fül, és ön valója szerint a' pentameter csak ugyan mint a' hexameter, hatrészü vers, mellynek a' harmadik és hatodik osztálynál egy hosszú vagy a' végsőnél rövid szótagja van, 's ennél épen olly sokáig késünk, mint két hosszú taguál. E' kettős késedelem a' versnek némi szelidet 's kedvet ad, mi által a' pompás hexametertől szembetűnőleg különbözik. Innen mondja Ovid, hogy Amor a' pentametert ön mulacságára teremté, midőn a' hexameter-től két szótagot elorzott. Magában a' pentameter egyhangu, 's untató volna, azért mindenkor hexameterrel felváltva használtatik. Az így készült versezetet a' régiek elegiának, a' két verset pedig distichonnak hívták. (L. DISTICHON és ELEGIA.) J.

PENTAPLA, PENTAGLOTTE, 5 nyelven lévő biblia.

PENTATEUCHUS, I. ZSIDÓ NYELV ÉS MÓZSES.

PENTATHLON, I. GYMNASIUM.

PENTHESILEA, I. AMAZONOK.

PENTHEUS, Kadmosnak unokája 's annak, mint Thebae királyának örököse. Ellene-szegezvén magát Bacchus tiszteltetése bevitelének, azt a' szomorú sorsot vonta magára, hogy a' Bacchaek (Bacchus innepét inneplő asszonyok), kik közt voltak annya és huga is, dühös eszelőségekben szétépven, megölték őtet. L—ú.

PÉNZ. Olly csereeszköz, mellynek közönséges beceje van, mivel a' szükségét és bőséget bizonyosan egyenliti. Értéke t. i. mindenütt esmeretes, a' mennyiben egyéb dolgok értékével össze hasonlítottatik. A' pénznek tehát szükségesképpen olly masszából kell lennie, mellynek 1) magának beceje van, 2) mellyet minden ember feleslegvalójáért örömmel elfogad; 3) mellynek értéki meghatározatása könnyű és minden előtt esmeretes, a' ki rendesen cserefoglalatosságot üz. Ha az ilyen masszának olly forma és becsjegy adatik, mellynél fogva csak a' különbféle szükséges dolgok kicserélésére 's megszerzésére használtatik, pénz nevet kap. Már az, a' miből pénz csináltatik, maga a' portékák közé tartozik, mint a' különbféle pénznemek is portékákká lesznek, ha pénzért vétetnek. Külömbféle nemzetek miveléségeknél korábbi szakaszban, különbféle dolgokat vettek fel pénznek, mellyek a' fent előadott tulajdonságokkal inkább vagy kevésbé bírtak; hanem minden pallérozott nemzet érczet 's az érczek közt is nemesebbeket választ pénznek. Mert 1) szükség-becek van, mivel a' fényűzés mindenütt aranyat 's ezüstöt kíván; 2) nem lehet tartani attól, hogy bece valaha és hirtelen változást szenvedjen, melly eset az élet egyéb szükséges eszközeinél sokszor igen könnyen előálhat;

3) csaknem véghetetlenül osztathatók kisebb részekre; 4) romlást kevésbé szenvedhetnek; 5) könnyen hordoztathatók, mivel becsek a' vitel költsége miatt keveset változik. A' nemes érczeknek általános csereszközökké létéből származó haszon még nagyobb lett, midőn már nem volt minden magános embernek szabad ércz pénzdarabokat verni, fontolgatni és belső értékét 's finomságát meghatározni, hanem törvényesen és közönséges tekintettel verettek azok az egyes darabokra, melyek pénz gyanánt forognának, bélyeg üttetett rájuk, mely által mindenik darabnak nehézsége, jósága, 's belső becsé kijelentetik és végre a' verető képéve és felül-vagy körülírásával, melyet mindég jótállásnak vehetünk, felkészítettet. Illyen darabolt pénzt, pénzdaraboknak nevezünk. Pénz helyett az adó sokszor pénz-kimutatást fogad el. A' pénznek ezen képviselőit is, bár nem tulajdonképpen, pénznek nevezzük. Világos, hogy ezen pénz-kimutatások csak addig egyerejűek a' pénzzel, míg bizonyos, hogy a' valóságos pénzt, mely általok kimutatattik, megkapni lehet, és hogy becseket addig tartják meg, míg az e' felőli bizonyosság nem csökken. Illyen nemű minden papiros pénz (l. e.), mint az ércz-pénz is, mely nagyobb értékben forog, mint ércz-becsé mennyi; továbbá minden változó vagy adóság-levél, melyek valóságos pénz helyett használatnak. Hibás előterjesztés az, ha a' pénzt úgy vesszük, mint érték jelét; mert a' pénz igazi érték, de a' mely csak a' portékák cserélésére rendeltetett. Éppen olly hibás gondolat az, ha a' pénzt zálognak tekintjük. A' zálog belső valósága abban áll, hogy a' záloggal olly kötelezés van öszveköttetve, hogy azt megtartanunk kell, és annak, ki elzálogosította, ismét visszaadni tartozunk, mihelyt az, a' miért kaptuk, lefizettetik. A' pénzt ellenben nem vagyunk kötelesek megtartani, birtokosa szabad tulajdonosa annak 's azt teheti vele, a' mit akar. — Hogy valamely pénz-nemnek értéke legyen, az az, hogy belső becsével cseréket rendszeren üzhessünk; tehát becsének ott, hol használattik, közönségesen meg kell esmertetnie. Innen a' pénznek több nemei vannak: u. m. 1) Helybeli pénz, mely csak bizonyos helyen, kereskedők közt, vagy kis kerületben vétetik el, mint az ollyan pénz, melyet bizonyos fabrika-hely, vagy helység felsősége ad ki szükség idején, szükség-pénz (tokens); 2) Ország-pénz, melyet valamely ország kormánya pénzdarabokban vagy pénz-kimutatásokban ad ki; 3) Világ-pénz, melynek belső becsét az egész világ megesmeri, tehát mindenütt elvétetik; illyenek p. o. a' bizonyos nehézségű 's finomságú arany 's ezüsttradak, a' hollandi arany és spanyol-piaster.

PÉNZDARABOK I. PÉNZ. Ahoz képest, mint képzelt és valóságos pénz, pénzkimutatások, hitelpénz, papiros-, privát-, status-vagy világpénz van, osztatik a' pénz képzeltekre, valóságosra, papiros-, privát-, status-és világpénzdarabokra. A' jó pénzdarabok feltételei és hasznai egyenlők a' jó pénzéivel. Valamely országban, hogy az adás-vevés folyamatja minden baj nélkül mehessen, szükségképpen több nagyobb 's kisebb pénzdaraboknak vagy úgy nevezett apró pénznek kell lenniük. Kiváltképpen nagy hiba az, ha jó apró pénz elegendő mennyiségben nincs; mert csak ez által lehet a' legcsekélyebb értékű portékát megszerezni. — Ha nem gondoskodik a' felől a' status, sok csekély értékű dolog elvesz, melyek együtt sokat érnének, 's a' kereskedők igen megkárosodnának. Mivel apró pénzt csekély értékéhez képest tiszta ezüsből verni nem lehet, tehát rézzel elegyítettik, sőt sokszor csupa rézből is, reá ütvén, mit érjen ezüstben? veretik. Ha a' pénzdarab érczben nem ér annyit, mint a' mennyiben forgásban van, akkor csak hitelpénz. A' papiros-vagy bőrpénznek magában semmi valóságos értéke sincs; értéke a' fizetőnek hitelétől és mindenkorai használtathatásától függ.

PÉNZFORGÁS, Circulatio. Valamelly statusnak jóléte főképpen attól függ, hogy kinek-kinek bőven legyen használható vagyona, 's felesleges javaival azt, a' mire szüksége van 's a' mivel mások bővelkednek, becserélhesse. Minden ilyen dolog lassanként bizonyos becset kap, az-az, a' ki birja, nem adja azt örömet odább, ha csak más beces dolgot nem kap érte, melyre vagy magának van szüksége, vagy mellyért azt, a' mire szüksége van, könnyen becserélheti. Ha tehát valamelly ország lakosainak nagyobb része hasznos dolgok bőségére jutott, mindenik olyan valamit kíván érte, a' mije neki nincs 's a' mijek másoknak van, kik ellenben hasonlóul oly valamit kívánnak feleslegesekéért, a' mi nélkül szükölködnek 's a' mi mások birtokában van. A' mennyiben e' szerént mindenik ad valamit, 's mindenik más dolgot kap érte, szükségesképpen circulationak, forgásnak 's adásnak és vevésnek kell a' nép közt származni. A' szükséges dolgok mindég azon mérték és mód szerént cseréltetnek el, mint kinek-kinek szüksége van azokra 's mint egyezhet meg kiki annak becse felett a' másikkal, ugy, hogy minden dolog annak kezébe kerül, a' ki kívánja azt. Az az eszköz, melly szerént becseréltetnek és fizettetnek a' javak, pénznek neveztetik. Mivel ennek becset minden esmeri, tehát azért, a' mije felesleges, örömet veszen el pénzt és ha portéka portékaért cseréltetik is el, ennek becse is pénz szerént határoztatik 's könnyebbítettik meg elcseréltetése. Pénz (l. e.) tehát a' circulationak főeszköze, melly ez okból pénzforgásnak is neveztetik. Mert bár minden portéka forgásba tétethetik, ha egy kézből másikba megyen, még is csupán a' pénz az, a' mi szüntelen forgásban marad; a' honnan circuláló eszköz nevet is visel. A' circulatio miveletjei ezek. Azok, kiknek pénzek van, vagy szükséges dolgokat kívánnak azért, vagy más hasznat akarnak belőle huzni. Ha pénzekért portékákat vesznek, a' portékák eladóji azáltal eszközt kapnak kezekbe, mellyért uj portékákat vehetnek vagy készíttethetnek. Mind a' két esetben forgásba tétetnek a' pénz és portékák. A' portékák bevégzik futásokat, ha a' revőkötől használás által megemésztetnek. De az első vevő kezében még nincsenek emésztésre határozva; hanem ettől ismét eladatnak, vagy hogy az uj vevő egyenként adja el azokat az emésztőknek, vagy hogy uj portékákat késziesen belőlök; ezen czélra a' portékák sok kezen mehetnek keresztül, minekelötte emésztőkhez jutnának, kiknél futásokat végzik. De a' pénz mindég kicserélésre rendeltetve marad 's fő eszköze annak, hogy a' portékák és javak egy kézről másra menjenek, innen circulatio alatt főképpen pénzforgás értetik. A' forgásnak fő rúgója pedig a' reménylendő nyereség, vagy haszon, mellyét magoknak mind a' portékák, mind a' pénz tulajdonosai igrének. Mihelyt alapul t. i. azon előterjesztés, hogy valamelly tartományban vagy helyen több ember van, ki jószágot keres és módja is van azt megfizetni, azáltal mások felserkentetnek azoknak készítésére vagy megszerzésére. Ezt a' foglalatosságot mindazáltal csak annyiban folytatják, ha reménylhetik, hogy azért, a' mit készítettek, vagy szereztek, többet kapnak, mint a' mennyibe nekik kerül. Mert csak ezen „Többen“ áll nyereségek 's az a' rúgó, hogy portékákat készítsenek, vagy szerezzenek továbbra is. Falusi parasztok, mesteremberek és fábrikások tehát szükséges dolgokat szereznek és a' portékáikért kapott pénzel kifizetik a' materialékat 's munkásokat, kik uj portékák készítésére vagy szerzésére szükségesek. E' módon a' pénz kerengő folyamatba hozatik, ugy, hogy ugyan-azon pénzdarábok, mellyeket a' fábrikák portékájáért kap és mellyeket tőle munkásai kapnak, vagy mellyeket ezek szükséges dolgaik megszerzésére fordítanak, ezerféle csatornán folynak vissza ismét ugyan azon fábrikához vagy körforgásokat ujra elkezdhetik és ismét éppen ugy vé-

gezhetik, hogy azt ismét elkezdjék. A' circulatio maga azonban nem állit productumot elő, tehát a' nemzeti gazdagságot se szaporítja; mert előre feltennünk kell, hogy a' hol circulatio van, ott javak is vannak. Segíti ellenben a' javak szaporodását, és így e' tekintetben a' nemzeti gazdagságot is, a' mennyiben a' javak szerzésének és szaporításának rúgója, mert a' különbözőféle javak azért kapnak nagyobb becset, ha forgásba tételnek. Annak fáradságának ugyan is, ki azokat öszveveszi, tartja és azoknak, kik kívánják elviszi, meg kell térítettetni és annyival több becse lett azon portékának, mennél gazdagabban jutalmazza a' reá fordított fáradságot. A' mennyiben tehát a' forgás annak oka, hogy több miv készítettessék 's azért mind a' javak (portékák) mennyisége, mind becsek nagyítottassék, ennél fogva oka a' nemzeti gazdagság nevedésének is, bár nem alkotó része annak. A' forgás haszna innen annál nagyobb lesz a' társaságra nézve, mennél gyorsabban segíti a' készítmények kelete által új mivek készítését 's szaporítja ez által a' reá fordított pénzt. Hogy azok, kik mivek készítésével foglalatostkodnak, az időt vevők keresésével 's portékáik szállításával ne vesztegessék, a' társaságban olyan emberek vannak, kik ezt a' foglalatosságot magokra vállalják 's nagyobb tökéletességgel űzik, mint magok a' készítő, mivel csupán ez életék módja. Ez a' kereskedők 's kereskedéssel foglalatostkodó személyek osztálya. A' kereskedő egyfelől felkeresi pénzével a' portékák készítőit, megveszi tőlök miveiket 's ezáltal azon állapotba helyezi őket, hogy mesterségeket folytathassák; más felől azokhoz viszi a' portékákat, kik azt kívánják. Az így bevett pénz elismét portékát keres 's így a' pénznek és portékáknak körforgása szakadatlanul folytatatik. Mennél előbb elkelnek a' készítő portékái, annál előbb fordíthatik az azokért bejövő pénz új készítményekre és annál kevesebb pénz szükséges ugyanazon mennyiségű portékának készítésére és eladására. Ha p. o. egy fabrikástól hónaponként 1000 for. árrú portéka vétetik meg, az azért kapott pénzel mindjárt ismét ugyanannyi új portékát készíthet és azon pénz, mellyet az elsőként kapott, munkásainak 's materialék adójának fizetésére fordíthatatik 's mivel ezek azt mindjárt ismét kiadják más dolgokért, tehát ugyanazon pénzdarabok jövő hónapban utjonaan készített portékáiért ismét visszajöhetnek, és ha ez egy eszt. 6-szor történik, tehát ez a' pénz elég volt arra, hogy a' fabrikásnak portékái árrát, melly ezen summával egyenlő, hatszor megfizesse, ide nem számolván azt, a' mi ezen pénzdarabokkal időközben becseréltetik. A' forgásnak nagysága vagy kiterjedése az eladott portékáknak mennyiségétől és milyenségétől függ. De egyenlő árrú portékák egyenlő mennyiségének eladására nem éppen ugyan annyi mennyiségű pénz szükséges, hanem azon pénzmassza, mellyért egyenlő mennyiségű portéka eladatik, különböző tartományokban 's különböző körülményállások közt igen különböző és most nagyobb, majd kisebb lehet. E' részint az eladás hamarságától, részint hiteltől függ. Mivel t. i. egy és ugyan-azon pénzdarabbal egymás után sok portékát el lehet adni, és sok eladás nem pénzel, hanem csupa hitellel eszközölthetik, tehát olly tartománynak, mellyben a' pénz sokáig soha se hever használatlanul, hanem egy kézből másba szüntelen forog, hogy ismét használtassék és hol a' hitelnek kész pénzi ereje van 's gyakran fizetésül szolgál, sokkal kevesebb kész pénzre van szüksége egyenlő becű portékáinak eladására, mint más tartománynak, hol a' forgás lassan megyen 's a' hitel gyenge. P. o. Oroszországnak nagyobb mennyiségű pénzre van szüksége egyenlő becű portékáinak eladására, mind Angolországnak, mivel ott a' kereskedőknek bevett pénzeket gyűjtögetniék 's több hónapig heverni hagyniok kell, minekelőtt azért portékákat ismét vehetnének 's a' portékáknak hosszú utat

kell tenniük, minekelőtte vevőkhez jutnának; itt ellenben kiki, ki pénzt vesz be, csaknem ugyanazon szempillantásban talál ismét alkalmat, azt haszonra fordítani 's a' kész portékák rakhelyeiből a' szállítás szakadatlanul tart; továbbá Oroszországban csekély a' hitelkereskedés, midőn az Angolországban legnagyobb erőben 's legszélesebb kiterjedéssel foly. Ha azonban a' forgás oly dolgokban áll, melyekben egyik csak annyit nyer, mennyit a' másik vesz, úgy az inkább káros, mint hasznos a' nemzeti gazdagságra nézve. Ez p. o. az eset 1) a' játékban, hol ugyan egyik erszényből másikba megyen a' pénz, de az, a' ki azt kiadja, semmi hasznot se kap vissza érte. Ez a' 2) eset a' status-papirosokkai vagy (kötelező levelekkel) kereskedésben. Beesek az általok behozott kamatban áll. Ha ez a' kamat változatlanul marad és a' tulajdonos kötelező levelét olcsóbban adja el, mint vette, vesz az eladó; de azért nem ad az a' vevőnek több hasznot, mint az eladónak hozott, a' nemzeti gazdagság tehát általok éppen semmit sem nyer. Mivel pedig nagy tőke fordítatik ezen adóság-levelek forgására 's ezen forgás a' nemzetnek általánosán semmi hasznot se hajt, tehát legalább az a' haszonvész el általa, mely származnék, ha ez a' tőke hasznos munkára fordíthatnék.

PÉNZFORGÁSI BANK. Célja banknóták kiadása, melyek az adásban 's revésben kész pénz képét viselik. A' banknóták beese az országnak valamely pénze szerint határozatják meg 's ennek több vagy kevesebb egységét foglalja magában. Czédulabanknak is nevezetik. Legnagyobb ilyen nemű bank a' londoni, melynek mind azáltal azonkívül más rendeltetési is vannak. A' londoni banknak legkisebb czédulái régenten 5 f. Sterl. voltak; hanem későbbi időben 2 és 1 fontosokat is adott ki. Más nagy czédulabank Oroszországban van, melynek legkisebb czédulái 5 rubelesek, hanem 10, 25, 50 és 100 rubelesek is teszen forgásba. Hasonló módon ad ki banknótákat az austriai bank, melyek 1 for-ig leszállnak. A' svéd és dán bankok még kisebb czédulákat adnak ki. A' czédulabankok azon ígéretek által szereznek czéduláiknak hitelt, hogy ezeket kész pénzért beváltják, ha a' czédulák tulajdonosi kívánják. Ha a' bank pontosan megtartja szavát, úgy czédulái egyenlő becűek a' kész pénzel. Ellenben ha beváltáskor a' bank nehézségeket teszen, vagy éppen nem is váltja be a' czédulákat, akkor a' banknóták a' kész pénz becűn alól súlyednek, sőt annyira alá eshetnek, hogy végre semmit se érnek. A' banknóták ilyen hanyatló 's csaknem egészen semmivé lett becűenek példáit adták Austria, Svédország, Oroszország 's a' t. bankjai, sőt az angol banknak is hasonló sorsa volt a' francia háború alatt. Pénzforgási vagy czédulabank csak akkor állhat fen haszonnal, ha oly nagy tőkéje van, mely teljes bizodalmat nyújt, hogy pénz-kötelezetéseit tökéletes pontossággal telyesítheti 's fogja telyesíteni. — A' közönség örömet használja a' banknótákat. Minden országnak ugyanis bizonyos mennyiségű pénzre, portékáinak könnyebb revése és eladása végett éppen oly szüksége van, mint magokra a' portékákra. De az eladónak nem annyira a' célja, hogy a' portékáiért jövő kész pénzt magát vegye fel, mint inkább az, hogy olyan eszköz legyen kezében, mellyel mindent, a' mi tetszik, vásárolhasson, 's mellyet más portékáiért oly örömet elveszen, mintha kész pénz volna. 'S éppen ezen bizonyosságot adja neki a' banknota, mert ezzel ő és minden más, kinek adja azt, valószínűs pénzt válthat be, mihelyt akarja. Mivel sok adó gondolkozik úgy, mint ő, ily banknota sokáig viselheti a' kész pénz képét 's foroghat, mint ércpénz, míg egyszer valakinek szüksége nem lesz azt beváltani. A' banknóták egyébiránt alkalmasabbak kereskedésre, mint a' kész pénz, mert 1) a' nagy fizetéseket megkönnyítik,

2) könnyen vitethetnek, és 3) mindent úgy elvégezni lehet vefek, mint kész pénzel, a' mennyire hitele ki hat. Innen olly tartományban, melly nagy kereskedést üz 's telyes hitellel bir, csak hamar megszerettetnek 's rendszerént a' banknak csak kevés czédula vitetik vissza kiváltás végett. Ha egy ollyan bank észreveszi, hogy czéduláiért kevés ércpéznz kívántatik 's ezek nagyobbra mindég közönség kezében maradnak, így felesleges kész pénzét veszedelem nélkül használhatja 's csak annyit tart pénztárában, a' mennyi közönségesen előadódni szokott váltásra szükséges és elég. Azonközben használatlanul heverő kész pénzének használásában bizonyos és meghatározott rendszabásokra kell figyelmeznie, ha azon veszélybe nem akar esni, hogy kötelezetéseit ne teljesíthesse. Ezen rendszabások következők: 1) hogy több banknotát ne adjon ki, mint a' mennyire a' közönségnek, melly közt forog, szüksége van; mert különben a' feleslegesek azonnal visszatérnek a' bankba 's a' váltogatással hasztalan fáradságot okoznak. 2) A' banknak czeduláinak becset mindég egyenlőségben kell tartani a' kész pénzel. Ezt csak az által teheti bizonyosan, ha azokat szakadatlanul 's akárkinek kívánságára haladék és költség nélkül kész pénzel egészen beváltja 's ezen váltásokat minden helyen, hol a' czédulák számosan használtatnak, megkönnyíti. Hogy pedig ezt mindég tehesse, 3) nem csak minden helyen, hol illyen beváltások előjöhhetnek, elegendő kész pénzt tarcson készen, hogy soha se szoruljon meg, 's ne kénytelenitessék a' kívánt váltást elhalasztani vagy kikerülni, hanem felesleges kész pénzét csak olly módon használja, 's adja ki, hogy rövid idő múlva mindég ismét vissza térjen hozzá, mivel csak így lehet mindég kész a' töle kívántatható nagyobb fizetések teljesítésére. A' czédulabanknak főhaszna tehát abban áll, hogy a' kereskedést segíti, a' kereskedőknek pénztárhitelek vagy váltóik discontozása által a' fizetéseket megkönnyíti 's azon állapotba helyezi azokat, hogy kész vagyonoknak egy részét, mellyet egyébiránt előfordulható fizetéseikre pénztárokban kellene tartanick, más czélokra fordíthatják 's hogy az országot az ércpéznz szerzésétől neminemű részben megmenti. Ha rendin tul használtatnak a' banknoták 's általok minden kész pénz feleslegessé tétetik, helyébe papiros lépve, akkor a' bank mind azon veszedelmeknek kitétetik, mellyek a' papiros-pénzt érhetik 's mind azon károkat huzhatja a' népre, mellyeket a' papiros-pénz szokott maga után huzni. (L. PAPIROS-PÉNZ.)

PÉNZLÁBNAK nevezetik valamelly tartomány ércpénzei nehézségének és belső becének meghatároztatása. Ugyanis csaknem minden statusban hasznosnak találtatván, hogy a' nemes érc közé nemtelen elegyitessék, csaknem minden egyenlő nevű ércpénznek különböző nehézsége, különböző finomsága 's belső bece van, következőképpen a' pénzláb megkülönböztetése mindenütt igen fontos dolog. A' nehéz pénzláb abban különbözik a' könnyütől, hogy amaból kevesebb egyenlő nevű darab verethetik a' nemes érczek bizonyos mennyiségéből: p. o. egy márkból, az utolsóból pedig több darab. Németországban a' finom érc nehézsége egységének meghatároztatása a' tiszta arany vagy ezüst kölni márkján, Angolországban fonton 's a' t. alapul. Legnevezetesebb német pénzlábak: 1) a' zinnai 1667-től, melly szerint verették Saxonia és Brandenburg (Zinnában, brandenburgi városban és klastromban) pénzeket, egy kölni finom márk ezüsből 10½ tall. vagy 15 f. 45 kr. 2) a' leipzigzi láb 1690-től; 3) a' porosz láb vagy Graumanné, melly szerint 1750 egy finom márk ezüsből 14 tall. veretett; 4) a' conventios láb vagy 20 for. láb 1753-ról, melly szerint egy a' bécsi és müncheni udvarak közt kötött egyezésnél fogva egy finom márk aranyból 283 f. 5 kr. 3¼ pf. 's egy finom márk ezüsből 20 f. vagy 13¼ conventios- vagy spe-

cies-tallér veretik. Ezt a lábat Holsteinon, Lübecken, Hamburgon, Bremenen, Oldenburgon és Poroszországon kívül egész Németország elfogadta. Az ugy nev. 24 f. láb nem különös pénzláb, hanem csak a 20 f-tos láb szerint vert pénzdaraboknak más számolás-módja. E' szerint tehát 20 f. 24-nek, a' 20-sak 24 kr-nak, 's a 10-sek 12 kr-nak számláltatnak. Ezt a' számolás-módot Bajorország 's a' szomszéd statusok 1776 elfogadták, bár semmi valóságos változást se okoz. Mivel a' pénzdarabok igazi becse a' benne foglalt finom ércnek mennyiségében áll, tehát az ércpénznek osztálya, formája és neve, egyszerűen a' pénzláb, általánosan kevés figyelmet érdemlő dolog, 's a' ki azt jól érti, a' mi 13½ tall. becű conv. pénzben, nem adja el másként, mint 14 tallérért, ha más azt Graumann lába szerint vert pénzét akarja kifizetni. Ez az eset főképpen a' nagy kereskedésben. A' kis kereskedésben már előbb tekinti az eladó a' pénz becsére nézve annak nevét 's kevésbé nézi finomságot. Ha t. i. valaki 1 garasért 2 font kényeret szokott venni, tehát azt hiszi, hogy azt mindenért, a' mi garasnak neveztetik, megveheti; és mivel sokan hiszik ugyan azt, innen minden garast ugyan-azon értékben vesznek el 's ugyan annyi portékát adnak érte, míg tévelygéseket által nem látják. Mivel pedig a' kis kereskedés csaknem mindent magában foglal, a' mi nagy kereskedés által piacra jó, természetes, hogy csekélyebb értékű pénzdarab, ha más több tartalmuval ugyan-azon becs szerint jó forgásba, valamely népek tetemes kárt okozhat. Ily csalódás könnyűségét tekintvén, történt már, hogy haszon-kereső és csalárd politika gyakran arra építé pénzlábat 's azáltal szomszédinak sok kárt csinált. Legkönnyebben hozá szoknak az országok határszéli tartományai, hol nehezebb és könnyebb pénzlábak vannak, az egyforma nevű kölcsönös pénzdarabokhoz; a' könnyű és nehéz pénzek öszvekeverednek a' kereskedésben 's egy ideig egyenlő becsek van. De mihelyt észrevéteik, hogy a' nehéz pénz nem ér többet a' könnyűnél, felébred az a' gondolat, hogy amaz ezért becseséltessék, öszveolvasztassák 's könnyebb darabokban forgásba tételessék vagy más haszonra fordíttassék. E' jövedelmes foglalatosság; de elvonja a' nehéz pénzt a' forgásból 's könnyűt hoz helyébe. Így könnyen történhetik, hogy szomszéd statusok alattomban sokáig károsíthatják egymást. Innen felette kívánatos volna, hogy minden kereskedő nép egy 's ugyan-azon pénzlábbal élne, mert ezáltal a' kölcsönös adás-vevés igen megkönnyednék, és sok lehető visszaélésnek eleje vetétnék. Hasonlóul kívánatos minden kereskedést üző népnek abban leendő megegyezése, hogy minden pénzdarabra nehézsége, belső becse, vagy a' benne lévő finom ércnek mennyisége 's a' törvényes veretésnek költsége reá ütették. Egyébiránt ezen utolsót részint haszon-keresés hátráltatja, részint az akadályozza, hogy a' már fenálló pénzlábnak megváltoztatása nagy zűrzavart okozna a' kereskedésben, ha csak az ország-lás egyszersmind azt is meg nem határozná, hogy az előbbi pénzláb szerint kötelezett fizetések miképpen történjenek? L. JÄCKEL *Münz-, Maas- und Gewichtskunde* (2 köt. Wien 1828); Nelkenbrecher *zsebkönyvét* (14 kiad. 1828); Gerhardt *Taschenlexicon der Berechnungsmünzen sämmtl. Reiche, Länder etc. nebst Anzeige ihres Werths in Conventions- und preusz. Courant, nach alphabet. Ordnung* (Leipzig 1816) és Rau *Münz-, Maas- und Gewichtstafeln* (Heidelb. 1829). — L—ü.

PÉNZREGALE. Mivel a' pénzverés valamely népnek jóllétével olly szoros öszveköttetésben áll és arra, hogy a' pénzdarabok forgásba jöjjenek, hitel szükséges, mellyel rendszerént nagyobb mértékben bírnak az országlások, mint egy személyek, ellenben a' pénzverés jusával haszon-keresésből könnyen visszaélés történhetik, ha t. i. a' pénzdarabok valóságos tartalma csekélyebb, mint reájok ütött

becsek; egyszersmind a' felvigyázás, ha ezen jussal egyes személyek bírnának, nehéz, sőt csaknem lehetetlen volna: ez okból sokkal hátsóságosabb 's az egésznek javára czélerányosabb, ha az országias veret pénzt. (Vö. REGALÉK). Ebből egyszersmind az utolsónak köteleztetését is lehet következtetni. (L. PÉNZLÁB). A' pénznek status-gazdálkodási principiumok által felvilágosított theoriája a' pénzpolitikára is nagy befolyással volt. E' szerint 1) a' pénzdaraboknak, 's általánosan pénznek, jó érczből kell készítettnek; 2) a' kész pénz akármely névvel nevezendő helytartóinak az érczpénzel tökéletesen egyenlő beccsel kell bíróiok; 3) mind nagy, mind kicsiny pénzdarabokról elegendő számmal kell gondoskodni, hogy mind legnagyobb, mind legkisebb értékű kereskedési tárgyakkal árrát nehézség nélkül lefizetni lehessen; 4) olly pénznek nem kell forgásban megszenvedtetni, mellynek belső finom ércz-tartalma közönségesen nem esmeretes 's az ország pénzeinek beccével nincs összehasonlitha, továbbá a' statusban senkinek se kell törvényesen köteleztetni adásban 's vérsben fizetésül más pénzt elvenni, mint igazi és jó hazai pénzt; végre mindég elég jó és igazi honyi pénzt kell veretni 's idegen pénzt soha se kell másképpen bebocsátani a' kereskedésbe, mint belső érczbecse szerint.

PÉNZTUDOMÁNY, Numismatika (*Νομισμα* szótól, l' art du numismatiste, vagy numismatographia), a' vert pénzeknek művészeti és történeti tekintetben való esmerete. Az emlékpénzeknek megkülönböztetik 1) A' fő vagy felső lap (avers, pars adversa, antica, l' avers). Ezen a' szerzők képei vagy más ezekre vitető ábrázolatok vannak, az emberi ábrázolatok vagy csupa fejekből, vagy mejjképekből (protome, büszt), vagy egész, vagy fél alakokból állanak. 2) a' hátulsó lap, (revers, pars aversa, postica, le revers) ezen mythologiai vagy jelképi tárgyak látszanak. A' talpon való írást legendának (kőirásnak), a' közepén valót pedig inscriptionnak (felülirásnak) nevezik. Mindenik csak későbbi időkben jöve a' pénzekre, a' felülirások gyakorta csak egy szóból állanak. A' pénzek alsó része, mellyet az alakoktól és írásoktól egy vonal választ el, basisnak, fenéknek (vagy Exergue, szeletnek) mondatik. A' pénztudomány legelőször a' szerről, ennek keveréséről, a' pénzek művészi bánásáról, veréséről 's a' t. tanit, azután az egyes darabok idejét határozza meg, a' hatóságokat, mellyektől törvényes karaktert nyertek, kijegyzi, a' jelszavakat, formákat, felülirásokat magyarázza. A' pénztudomány tehát általjában a' pénzek szeréhez van kötve, 's azon törvényes vagy egyezkedési változásoknak, mellyek a' pénznek, mint közönségesen elterjedt csereszerszköznek értékére nézve időről időre történtek, felhordását a' pénz theoriájára bizza. Mint historiai segédtudomány, a' hajdan és újabb kor pénzeivel és medailljaival (l. e.), a' legujabb idő emlékpénzeivel 's megirtult folyó pénznemeivel foglalatoskodik. E' tudomány számos tárgyait különféle módokon próbálák felosztani, u. m. a' pénzek anyaga, formája, ábrázolása és műbecse szerint. Könnyitőbb lesz azonban az áltnézés, ha az előforduló pénzek, származások hozzávethető idejéhez képest elválasztva, három fő osztályra t. i. régire, közép-re, és újra soroztatnak, melly osztályok földirati és időrendi összeállítás által még áltnézhetőbbekké tétethetnek. E' három fő osztályhoz a' vad nemzetek pénzei és a' keleti pénzek, mint saját szakaszok csatoltatnak. A' vert érczjegyek (pseudomoneta), mint a' contorniatik, spintriák, tesserák, számvető fillérek, mellyeket figyelem nélkül a' pénztudomány épen olly kevéssé hagy, mint a' szükség idején bőrből, fából 's a' t. (l. Duby *Recueil général des pièces obsidionales et de nécessité*, Par. 1786, 4.) készített pénzeket, ugy Koromandel partjain a' pénzt ábrázoló csigahéjak, azon országokhoz so-

rozthatnak, mellyeknek pénzverő-házaiából kerültek. Legelső tulajdonság, melly a' pénztudósban megkívántatik, hogy e' 3 osztályt ügyesen megkülönböztesse, melly fáradságos munkáját sok időhátarozást, helyesmeretet és névkimutatást illető felvilágítások jutalmazandják, és sok peres kérdésben bizonyosságot eszközölhetend. Leggazdagabb a' nyereség a' sajátképi régi pénzeknél, azaz, a' görög és latin nyelvű népek városainak, tartományainak és királyainak pénzeinél, ide értvén mind azokat, kiket hajdan a' világhódító Róma hatalma alá hajtott. Ez osztály a' pénzverés mesterségének bölcsőjénél kezdődik, 's Rómában a' birodalomnak Romulus Augustulus alatti elpusztulásával, és a' viláгурaság másik ágában a' Comenusok vesztével 1453 végződik. A' pénztudománynak e' része, melly az elenyészett városokról, országokról, nyelvekről való esmeretünknek legjelesebb, 's néha egyetlen kutfeje, a' buvárkodók figyelmét különösen magára vonta. A' közép kor pénzeinek osztályába azon pénzek tartoznak, mellyek a' római birodalom felbomlása után felállott europai országokban forgásba jöttek. Az új pénzek osztálya külön országokban külön időktől kezdődik: azonban az emlékeknek előállása mindenütt időszak gyanánt tekinthető volna. Itt főkép a' mesterségi érdek vétetik tekintetbe. — Ugy látszik, hogy a' régiek a' pénztudományt, mint tudós foglalatosságot egészen megvetették. Csak egy régi íróban sincs nyoma, hogy a' hajdan világ műgyűjtőji Augustus és az Antoninusok idejében a' pénzt becsülték volna, noha már akkor is valának városok, mellyeknek egy részben még ránk is szállott pénzei, régiségükre 's verésük szépségére nézve figyelmet gerjesztettek. Így a' Sybaris és a' nagy görög városok pénzei, mellyek autonomiájokkal a' verési just elveszték. E' nem ügyelés annál szembeötlőbb, mivel a' rokon metszett kövek olly nagy becsben állának. Ellenben a' 15 században 's még inkább a' 16 közepén olly nagy gyűjtői buzgalom ébredt fel, hogy a' római világnak még akkor sokkal bővölködőbb országai alig valának képesek minden kívánatot kielégíteni. Fejdelmek és magányosok vetélkedének pénzgyűjtésben, kivált Olasz-, Francia-, — és Németországokban, különösen azért, hogy a' római történetek fő személyeit hiteles képekből esmerhessék. Ez első gyűjtemények után, mellyekben főkép a' szembetűnő formákra ügyelének, tudós értekezések következének. Legelső bevezetést a' pénztudományra Antonio Agostino Spanyol adott 1577 minden nyelvre fordított kettős beszédeiben, Strada Jakab és Octavius, képes könyvek által nyerék meg a' gazdagok és előkelők hajlandóságát a' gyűjtögetésre. Lazius Farkas I Ferdinand udvari orvosa a' pénzeket a' történet felvilágítására használta. Fulvio Orsini és egy augsburgi orvos Ad. Occo a' római nemzetségi és császári pénzekre fordíták szorgalmakat, 's igen sajnálhatni, hogy az utolsó csak ennyire terjeszté nyomozását, mivel bánásmódja az időrendre nézve általányosan jónak esmertetett. Azonban ez időszakban, (hol Goltz Hubert egy würzburgi képvisőnek fia, azért mivel a' görög pénzekre legelőször fordita figyelmét, jelesen említendő) nem vala pontosság a' kitételekben, mi miatt azon munkák nagy része hasznavehetetlen. Goltz egyesíté a' rajzolói és rézmetszői kettős tehecséget, de el hagyá magát csábittatni általa, 's rezeibe olly sok önkényest rakott, hogy bizonyosága, ha magában áll, még ott is gyanus, hol talán valóban igaz uton járt. E' közben a' régi mustrák utánazásával megtanulának olly pénzeket is verni, mellyek a' valódiakhoz családíság hasonlítának; elejénte ugyan ezeket nem családís, csak a' tudakozódás kielégítése végett készíték a' Paduában, Pármában, Vicenzában megtelepedett ügyes bélyegmetszők Cavino, Belli 's a' t. de utóbb a' mesterséges csalásból keresetet csináltak, mellyet még most is sokan üznek. L. SESTINI *Sopra i moderni falsifi-*

catori di medaglie greche antiche etc. (Flor. 1826 rezekekkel 4). Ily hamis pénzeket, kivált régieket készítenek Weber Florenczben, Becker tanácsos Hanauban és Offenbachban, ki mindazáltal ezt nem csalás okáért tevő, hanem gyűjteményének másait tanító-intézeteknek adá. A' hamis pénzek elszaporodása ez időszakban valamennyire elijesztő ugyan a' pénztudomány kedvelőjét, de annál kimerítőbbek levének, az egyes pénzosztályok körül tett nyomozások. A' folyvást gyűjtött talált pénzek ugy annyira megszorodának, (Vaillant több ízben volt napkeleten, Pellerin a' párisi cabinetnek maga 30,000 darab régi pénzt hozott), hogy az igazaknak kritikai megrostálása 's általtekintést adó elrendezése kettős szükségé válnék. E' nagy munkát Eckhel József (l. e.) foganattal vállalá fel, ki ez eddig annyira farsztó tanulmányba, szorosan meghatározott földirati és időrendi módszere által egyszerre olly világosságot hozott, mely sok homályban maradt történeti és archaeologiai vizsgálatokat megelőleg felderített. Módszere legelőször a' bécsi cabinet elrendezésénél tünteté ki helyességét, 's azt *Doctrina numorum veterum* (Bécs 1792—98, 8 k. 4) czimű nagy munkájában még bővebben kifejté, 's minden későbbi vizsgálatok csak ennek toldalékjai, bővítései, és igazításai. E' rendszerhez ragaszkodva adák ki Sestini *Lettere e dissertazioni numismatiche* (10 k.); Mionnet *Descr. des médailles grecques antiques* és *De la rareté des médailles romaines* munkáikat, mellyek által a' történetirási kécségek felvilágítása tetemesen öregbedett. Igaz ugyan, hogy e' tudomány köre még folyvást növőben van, de alkotó részeiben lényeges változtatás többé alig gondolható. Az érzék elegyítése, a' verés módja, a' régi pénzek formája, nagysága, nehézsége, értéke, és száma, valódisága és hamissága körül tett vizsgálatok, a' bizonyítványok szaporodása által végökhöz mind inkább közelgetnek. Azonsok oldalú nyereség, mellyet e' történeti emlékek alapos tanulmánya szerze, a' tudósok figyelmét az itt ott elő került közép időbeli pénzekre is fordítá, 's ezeket most csaknem azon buzgalommal keresik, mint a' rómaiakat. Ezekkel is ugyan azon módszerrel bánának, melly a' régieknél jónak mutatkozott, szoros idő rendbe szedék őket, 's ezek gyakor ott is segítséget nyújtanak, hol a' pergamenek kécségben vagy épen bizonytalanságban hagytak. Az egyes orszákok pénzéről kijött munkák, mint Lastonaso Spanyol-Zanetti Olasz-, Le Blanc Francia-, Leake Angol-, Bircherodt Dán-Becker Német-, Voigt Csehországéiról 's a' t. a' kritikának elég mezőt nyitának. (Említendők még itt K. F. W. Erbstein *Numismat. Bruchst. in Bézug auf sächs. Gesch., nebst einem Anh. merkwürd. Münzen des Mittelalters*, Drezd. 1827; és Chr. J. Götz *Deutschlands Kaisermünzen des Mittelalters* Drezd. 1828 czimű iratai). Az újabb idők pénzei inkább művészeti, mint történeti tekintetben becsültetnek. Ezek, bár Herder akármit mondjon ellene, igen szembetünő bizonyosságai az izlés változásának, mivel az újabb pénzek alatt különösen az emlékpénzeket értjük. Még sok hibázik, hogy a' régi pénzek alaposabb tanulmánya a' mi emlékpénzeinkre olly befolyással volt volna, mint valóban kívánni lehetne. E' czél elérésének sok, nehezen elhárítható akadály áll ellent. Az előhaladás áltnézetét itt többfényes munkák könnyítik, mellyek *Histoires métalliques* név alatt esmeretesek (p. o. XIV, XV Lajostól, Napoleontól 's t.). E' pénzek sorából némelly írók egyes osztályokat szedének ki (p. o. Lilienthal *Thalercabinet*, Köhler *Dukatencabinet*, Böhme *Groschencabinet* 's t.) Igen oktató Schmiedertől *Handwörterb. der gesammten Münzkunde* (Halle és Berl. 1811—15). A' numismatica literatúrája felette gazdag, 's természete szerint leginkább a' sok apró iratok által folyvást nevededik. Áltnézésére több segéd könyvek vannak (p. o. Banduri *Bibliotheca numaria s. auctorum qui de re numaria scrips. ed. a I. A. Fabricio*

Hamb. 1719 4; Lipsius *Bibliotheca numaria etc.* Leip. 1801, 2 k.) de még hibázik egy olly könyv, mely a valóban tudniméltónak som-máját összeállítva, 's a feltalálást könnyítve, az érezhető szükségen igazán segítene. Schlichtegroll *Annalen der gesammten Numismatik* czimü mive jól kigondolt terv szerint vala szerkeztetve, de fájdalom, már másod évben megszünt. Folytatása igen óhajtható, mert tudománys értekezésnek épen egy helyet ad, mint az ujságvágyi jelen-téseknek, 's muló tüneteknek. Az ujságvágyra nézve csak azért is kívánható volna, mivel korunk komolysága egészen elfelejti, miért lettek apáink a kongó tallérok teljes sora által boldogok, miért becsülték annyira a hollós aranyakat, miért fizették olly drágán a Nurmahal-rupiakat. Mivel most lehetlenségnek látszik, hogy egy magánys cabinet tökéletes legyen, ajánlható volna, hogy kedve-lők, mint egykor a Hollandiak, nem igen számos pénzosztályok, p. o. házassági, vagy szabad kőmivesi emlékpénzek egyesítésén ipar-kodnának.

PÉNZVÁLTÓ, I. BANKIEREK.

PÉNZVÁLTÓHELY, I. BANK.

PÉNZVERŐ intézet olly hely, hol pénz veretik. Azt a várost, hol valamelly pénz veretett, közönségesen egy reá tett betűről lehet megismerni. Így az A franczia pénzen Parist, austriai Bé-estet, bajorországi Bamberget, poroszon Berlint; a' B franczia pén-zen Rouent, poroszon Boroszlót, austriai Kőrücbányát; a' BB fran. pénz. Strasburgot; a' C fr. p. Caent, poroszon Klevét, au-striai Prágát; a' CC franczián Besançon; a' D francz. p. Lyont, poroszon Aurichot, austriai Gräczet; az E francz. p. Tourst, poroszon Königsberget, austriai Karlsburgot; az F francz. p. Angerst, poroszon Magdeburgot, austr. Hallt (Tiroiban); a' G francz. p. Poi-tierst, poroszon Stettint, austr. Nagy-Bányát; a' H francz. p. Ro-chellet, austr. (hajdan) Zünzburgot; az I francz. p. Limogest; K Bordeauxot; L Bayonnet; M Toulouset; N Montpelliert; O Rio-mot; P Dijont; Q 1709-ig Narbonne, azután Perpignaut; R Ocle-aust; S Troyest; T Nantest; U Paut; V Troyest; W Lillet; X Amienst; Y Bourgest és Z Grenoblet jelenti. L—ú.

PEPE. Nápoly legujabb történeteiben három férfi esmerteté meg magát e' név alatt. G a b r i e l P. vitéz hadi tiszt, jó szónok, ezredes, és a' zendülés alatt parlamenti tag, szül. 1781 Bojanóban Molise tartományban, midőn Nápoly 1799 köztársaság lett, törvényt tanul. Majd a' szabadság zászlója alatt szolgált, száműzetett, Francz. országba illant, az olasz seregben bajnokoskodott, 1801 a' florenzi béke következtében visszatért, 1806 József szolgálatjába állott, küzdött Spanyolországban, 1814, és 1815 pedig Murát seregében, Ferdinánd visszaállítása után mint ezredes megtartott, 's midőn a' nápolyi lázadás 1820 kiütött, Syracusában egy ezredet vezérlett. Octoberben a' parlamentbe lépett, hol Pepe Florestan general leté-tetését zendülői tüzzel keresztül vitte, 's annak Palermoval kötött alkuját visszavettette. Nyakasan védé a' heves P. a' spanyol alkot-mány változatlan elfogadását, de a' nép szellemében, melyet csak maga után itélt, 's az egész dolog fekvésében csalatkozott. Midőn azonban egy hadosztályt kormányozni akart, tapasztalá, hogy az ezred dobosa, ki egy Carbonari társaság feje vala, nálánál több te-kintettel bírt. A' képviselői rendszer eltörlése után az Ausztriaiaknak kiadatott, 's két esztendőre egy morvai várba vitetett. Kiszabadul-ván, Florenzbe ment, hol a' rajoskodás csalatásából kigyógyulva, tudományoknak él, 's a' classica litteratura esméretével jeleskedik. 1826 A. de Lamartine költővel, ki egyszersmind Florenzben a' francz. kövecség titoknoka vala, Olaszországot érdeklő költeménye-nek egy helye miatt, párviadalt tartott. — Florestan P., sok ész-

tehetségű hadi tiszt, a' becs. rend vitéze, egykor nápolyi general-lieut. szül. 1780 Squillaceban Calabriában, tanult a' nápolyi hadi iskolában, 's midőn a' Francziák Nápolyt 1799 köztársasággá tévék, hadnagy lett. Ez is a' szabadság zászlója alá szegődött, azután Franciaországba illant, 1801 a' florenzi béke után Calabriába visszatért. 1806 — 9 József király alatt szolgált, 1810 — 11 mint a' nápolyi hadosztály generalstabjának feje, Cataloniában a' franczia seregnél magát kitünteté, Brigadegeneral lett, és Oct. 1812 egy nápolyi osztályt Danzigba vezérelt. Azután a' nápolyi lovas-sággal Napoleonnak Oszmánából Wlnába visszavonulását fedezte, 's hadai maradványával betegen és megsebesítve Danzigba zárkozott. Később Sándor által fogságából elbocsáttatva, Murat parancsára Abruzzóban egy lázadást elnyomott, 1815 a' Tolentino melletti csatában az Ausztriaiak ellen küzdött, gener. lieut. lett, 's mint nápolyi kormányzó e' városban a' rendet egész az Ausztriaiak benyomulásáig fentartotta. Ferdinánd visszaállíttatása után rangját a' seregnél megtartotta. A' nolai és montefortei lázadásban (1820) részt nem vett, 's öccsének Guglielmónak szándékáról, ki Jul. 6. a' támadók feje volt, szinte semmit sem tudott. A' király Carascosa generalnak ő általa mondatá-meg, hogy a' nemzetnek alkotmányt adni akar. (L. NÁPOLYI ZENDÜLÉS). Ő a' csendet Palermóban kevés eszközökkel helyre állítá; de Gabr. Pepe követ javalatára (Nov. 10) minthá a' meghatalmazás korlátit átlépte volna, a' sereg vezérlése tőle elvétellett. A' köz vélemény mellette volt, 's Ferd. király st. Ferdinand nagy keresztével ajándékozá-meg, de ő ezt, mivel Palermóval kötött egyezése fel-bontott, el nem fogadta. Az ausztriai sereg közeledvén, a' generalstab fejévé tétellett. A' király visszatérte után, bár a' hódolás mellett szavalt, rangját és czimereit elvesztette. Most mint privat ember, köz tiszteletben él. Öccse Guglielmóról különbözőleg ítélnek; mind vitéz, munkás, és haszon nem leső tisztnek tartják ugyan; de némellyek vezéri tehetségeit kétségbe hozzák, 's azt állítják, hogy egy Washington szerepét, melyet nem értett, csak hiúságból akará játszani; mások azt tartják, hogy jeles bajnok és hazafi, 's szerencsétlenségét idegen hibák és árulás okozták. Annyi bizonyos, hogy ő is, mint mások a' nápolyi nép indulatában megcsalódott, 's gyakran hirtelenkedve bánt. Franciaországban, mely iránt mindenkor személyes gyűlöletet mutatott, szerencsétlensége iránt szint' oly kevés részvételt talált, mint Spanyolországban és Portugaliában. Hadi bajtársai közt general Carascosa eltökélett ellensége. — Guglielmo P., szül. Squillaceban, midőn a' Francziák 1799 Nápolyban köztársaságot állítottak, ugyan ott a' hadi iskolában tanult. A' tüzes ifju ezek zászlója alatt Jun. 13 Portici mellett Ruffo cardinál hadai ellen küzdött, két sebet kapott, Nápoly bevétele után 6 hónapig fogságban maradt, 's száműzetett. Ezután az olasz seregben többek közt Marengonál szolgált, 's a' florenzi békével hazájába visszatért. Itt a' 19 esztendő ifju Calabriában egy lázadást támasztani próbált, 's e' miatt holtig tartó status fogságra Maritimoba (Sicilia melletti sziget, hol egy kösziklából kivágott nagy vízfógó statusfogház helyett használtatik) vitetett. Nehány év múlva magát kiszabadítá, 's mint őrnagy József szolgálatjába állott, de a' Maida melletti csatában elfogták, 's meg akarák lóni; vesztegetés által fogságából innen is elillant, 's a' 7 szigeti francz. seregeknél szolgálatot vett. 1809 Murat saját ordonnanc-tisztjévé tévé; 1810 Cataloniában Suchet alatt egy nápolyi ezredet vezérelt, de a' Francziákkal örökös huzavonában élt, 's büntetést is szenvedett. E' miatt 1814 mint Brigadegeneral a' francz. tiszteket a' nápolyi seregből elbocsáttatni kívánta. A' Táron történt átmenetelnél, mint az elővédők feje, magát kitünteté, báró lett, 's jóságokat

kapott. Mind e' mellett Murat királytól minden polgári hivatalokban álló Franciaák elbocsáttatását, 's egy alkotmány behozatalát kívánta. Az utósót szinte erővel akará kivívni. 1815 Murat tábora elővédőit vezette, az Ausztriaiak ellen magát megkülönböztette, 's tábornoki helytartó lett, és e' rangját Ferdinánd király alatt is megtartá. Nugent fő vezér 1818 azt bizá rá, hogy Avellinóban 's Foggiában a rabló csordákat irtaná-ki. Ezt véghez is vitte, mint állítják, a Carbonarik segedelmével, kik közül a' tiszteket, 's nemzeti öröket választá, 's kik őt magát is pártjokra vonák. A' király Sz. György nagy keresztével jutalmazá buzgalmát. Azonban a' ministerek előtt gyanuba esék, mert már osztálya néhány fő tiszteivel, 's némely polgárokkal összebeszélt, hogy osztályának fő hadiszállásán Avellinóban és Foggiában Jun. 25 1820 az alkotmányos uralkodást kikiáltásák. Erre Morelli és Minichini Notában a' támadás zászlóját felütötték; P—t el akarák fogni, de 6 Jul. 6 egy ezreddel Avellinóban a' lázadókhöz csatlakozott, hol alezredes de Conciliis a' fő parancsot neki általadta. Midőn Ferdinánd király a' Carbonarik kívánatinak engedett, Pepenek Nugent helyébe generalkapitánynak kell vala lenni, de ezt el nem vállalta, 's Oct. 1 a' Jul. 6 kapott vezérséget is letette. Ez idő alatt mindenütt rendet, 's hadi fenytéket tartott, sőt még a' Carbonariát is megzabolázta. A' pénzbeli jutalmat sem fogadta-el. Nov. statustanácsnokká, 's a' nemzeti őrsereg generelinspectorává nevezetve, mint mondják 120,000 embert fegyverbe állított. Febr. 20 1821 áltvevé az abruzzoi sereg vezérlését. (L. NÁPOLYI ZENDÜLÉS.) Bizonyítása szerint csak 6000 ember rendes katonasága vala, 's 150 ol. mtf. határt kelle fedeznie. Mivel fiatal katonák inkább támadó, mint védő háborúra használhatók, megtámadta az Ausztriaiakat Mar. 7 Rieti mellett, a' nélkül, hogy Carascosa generalt, ki San-Germanonál állott, segítségre hívta volna. Midőn minden elveszett, hajóra ült, Barcelonába evezett; de az egy nagy irtól uti köleségül ajándékozott 40,000 francot el nem fogadta. Aug. 1821 Lissabonból Londonba ment, hol Sep. 20 1822 Ferdinánd királyhoz nyomtatásban egy írást (*Rélation des événemens politiques et militaires, qui ont eu lieu à Naples en 1820 et 1821*) intézett, de ez sem karakteréről, sem észtehecségeiről nem ada jobb véleményt a' világnak. Ebben azt mondja, hogy ő egész az alkotmány megalapításáig tartandó diktatúrát javasolt; vádolja a' ministri umot, hogy a' nemzet védelmező állapotjával nem gondolt, 's őt magát sem segítette, 's a' t. (L. *Beil. zur Allgem. Zeit.* 23 24 1822) Londonban Carascosával párviadalt tartott. Ezután barátjával 's adjutánsával Pisa ezredessel Madridba ment: de célját egy külföldiekből alkotandó sereg felállításában el nem érte. Visszatért Londonba, hol most is él. A' nápolyi fenytő törvényszék 1822 halálra kárhoztatta volt. — Van még Nápolyban egy Vincenzio Pepe, chemia prof. ki 1822 a' Vesuv utósó kiütésekor kihányt kövekről egy értekezést irt.

PÉPEZÉS. E' mesterséget a' mult század végével mathematicusok a' különbféle formák előállítására, ugy a' könyvkötők, különbféle tokok, borítékok készítése végett kezdték. 1797 a' pépezést gyermekek számára nevelés tekintetéből hozta be Blasche, mint külön mesterséget. Azolta ez részint gyakorlás, részint róla megjelent sok írások által, fábrikákban kezdett üzetni, 's kereskedés tárgya lett. Nevelés tekintetében hasznos lehet a' pépezés, a' mennyiben az ifjak pihenő órájokban ez által is foglalatosságban tartatnak, 's így a' munkátlan társaságtól 's unalomtól megmentetnek, ezek 's tálmányos erejek a' különbféle pépezet-formák előállítására által közszűrődik, 's kezi mesterségekben gyakoroltatván, ügyességet szereznek magoknak az ifjak. — Általános enzáltal új kereset ág nyílt

fel, melly sok embert táplál; mert nem csak papiros készítők foglalataskodnak vele mellékesen, hanem magában is üzetik. Ide tartoznak a' külömbféle nyomtatott, tarka, aranyozott, bronzos és ezüstös papirosak 's a' t. Nem lehet név szerint előszámítani mind azon dolgokat, mellyeket a' pépezés előállít; mert új formák vagy mustrák kiállításában akármelly formáló mesterséggel vetélkedhetik, mint a' külömbféle tokok, pixisek, kósárcák, almáriomcskák 's t. efelék bizonyítják. De nem csak jó izlésű formák által adatik a' pépezés mestersége szüleményinek szépség, hanem szépítő mesterségek, mint lakirozás, aranyozás, festés 's a' t. reá alkalmaztatása által is. Antikok formáinak pép-mivekre alkalmaztatásában a' Franciaák különös szépségű papirosok és bordurok készítésire is fordítják. A' pépezésre nézve helyesen értekeztek: Blasche „*der Papierformer, oder Anleitung allerlei Gegenstände der Kunstwelt aus Papier nachzubilden; ein Handbuch für Erzieher, zum Behuf einer gehaltvollen Beschäftigung für ihre Zöglinge*“ (10 rémetsz. Schnepfenthal 1819); Blasche „*Sammlung neuer Muster von Papparbeiten, dargestellt in Abbild. ders. und ihrer Netze; nebst speciellen Anleitung, die als Nachträge, zum Papparbeiten zu betrachten sind*“ (5 rézm. Schnepfenthal 1809); G. H. Ziegler „*Anleit. zu den Kartonarbeiten*“ (Winterthur 1813.); Kerndörffer, „*Kleiner Papparbeiter, oder deutl. Anweis. in Pappe zu arbeiten, für Kinder*“ (rézm. 2 kiad. Pirna 1815).

PEPLUM I. PANATHENAEÁK.

PER (Processus). Pernek nevezzük az ügyes bajos dolognak bíró előtt való elintézését, melly kétféleképpen történhet meg, t. i. vagy szóval, vagy írásban; az első esetben azt szóbeli (verbalis), a' másik esetben pedig írásbeli pernek (processus libellatorius) szokták nevezni. A' szóbeli per hazánkban csak az igen csekély keresetekre nézve, 's csak a' legalsóbb bírák előtt vagon keletben, különben minden ügyes bajos dolog írásban megy végbe. Az írásbeli per mindenek előtt nállunk kétféle, vagy egyszerű, vagy jeles (solemnis); az első az, melly minden perbeli kifogások (exceptio) nélkül egyedül a' dolog velejére nézve intéztetik el; a' másik pedig az, mellybe minden perbeli kifogások, ovások, vagy törvényes orvoslások (juridica remedia) használatnak. Továbbá a' perek vagy szentszékiek, vagy világiak, az elsők papi, az utóbbiak pedig világi - bírák előtt folynak, ismét vagy polgári (civiles) vagy büntető perek (criminales); az elsők a' polgárok közt előforduló kereseteket, az utóbbiak pedig a' büntetést magok után vonó dolgokat tárgvazzák. Ismét vagy anya-per (fundamentalis), vagy másodrendű (secundarius) és ezen utóbbiak közé tartoznak a' megújított (novi), az ellentállásból, vagy visszaüzésből (oppositionalis, et repulsionalis) eredett 's a' t. perek. Továbbá vagy személyesek, vagy tárgybeliek, vagy egyelítettek, az elsők egyedül a' személyt, a' második rendűek valamelly dolgot, a' harmadik rendbeliek pedig mind a' kettőt egyszersmind tárgvazzák. Továbbá vagy tetten (facti), vagy törvényes igazon (juris) épített perek. Ismét vagy rövid vagy hosszú folyamatuak (brevis et longae lites) és ezen utóbbiak közé tartoznak minden törvényes igazon épített vagy is úgy nevezett gyökös perek (Processus juris). — Különben a' polgári pereknek nevezetesebb nemei ezek: 1) Adossági perek, mellyek ismét többfélék, ugymint: világos adosságbeli (liquidi debiti), kalmár kivonatbeli (auszugalis), számolásbeli (computualis), öszvehívó (concurualis, et convocatorius), számadásbeli (rationarius), helytelen fizetést tárgvazó (indebite soluti) 's a' t. perek. 2) Zálogos-perek, mellyek szinte többfélék ugymint: egyszerű (simplex), kisebb summával (liquidatorius) és nagyobb summával megintó (admonitorius); az első nemű perben semmi megintás nem használatik,

a' második neműben három forintnál kisebb summával, a' harmadik neműben pedig az egész zálogos summával intetik meg az alperes. 3) Kötést erőtlentítő - perek (invalidatorii), mellyek ismét többfélek: ugymint: örökös bevallást erőtlentítők, és pedig vagy sérelemből (ex praejudicio) vagy előre való megkínálás elmulasztása miatt (ex non facta praemonitione), továbbá zálogáltruházó (ad transvestitionem conditionum pignoratitiarum), zálog feltételi megerőtlenítő (ad invalidationem conditionum pignoratitiarum) ha t. i. több mint 32 zálogos esztendőök köttetnek; továbbá végső rendelkezést megerőtlenítő, melly szinte kétféle szokott lenni, vagy a' rendelkezésnek belső hibája, vagy pedig a' külső jelességek elmulasztása miatt (ex defectu solemnitatis externae), ismét cserét 's minden ravasz-ságot magokban foglaló kötelezéseket elrontó - perek. 4) Örökösödési 's osztályos perek, mellyek szinte többfélek, ugymint: végső hagyományt, 's vérségi örökösödést, özvegyi jutalmat (dos), özvegyi örökösödést (successio vidualis), házassági örökösödést (successio conjugalis), hajadoni örökösödést (successio capillaris), első szülöcségi örökösödést (senioratus), osztályt, osztályigazítást (rectificatio divisionis) és ujjosztályt (ad novam divisionem) tárgyazó perek. 5) Kárt tárgyazó perek, millyenek a' rendes kárt tárgyazó (damni), középületek ujjitására czélzó (ad reparationem communium beneficiorum), mindenféle marha behajtást tárgyazó vagy ugy nevezett marcalis, perek 's a' t. 6) Erőszakot magokban foglaló perek, mint a' kisebb 's nagyobb hatalmaskodásból indított (actus minoris et majoris potentiae), a' vissza - helyhezhető (repositionalis) 's más e' féle perek. 7) A' gyökös keresetű perek (ex jure vel ex privilegio), mint a' beiktatási ellentmondást adó vagy kérő (ad dandum, vel recipiendum contradictionis rationem), a' leányágot részeltető, vagy kirekesztő (ad aequalitatem, vel inaequalitatem juris), régi örökösödést tárgyazó 's a' t. perek. 8) A' személyes perek, mint a' nemességet, házassági elválást, nagyobb hatalmaskodást, meggyaláztatást 's a' t. érdeklő perek. 9) A' birságbeli, 's más e' féle büntetést magok után vonó perek, mint a' vértagadást (proditionis fraterni sanguinis), vérségi álorczáskodást (ad poenam larvae), oklevélbeli csempeskedést (falsificationis litterarum), ludasságot (perjuriū), nyelvváltságot (emendae linguae), uzsoráskodást (usurariae pravitatis), ellentállást, vagy visszafizést magában foglaló (oppositionalis vel repulSIONALIS), meggyaláztatást (dehonestatorius) tárgyazó, 's több e' féle perek. 10) A' gyámságból eredett perek, mint a' gyámot - számodoltató (ad reddendas rationes tutelares), a' gyámot elmozdító 's a' t. perek. P. J.

PERA, Konstanczinápolynak külső városa, a' kikötő éjszaki oldalán, melly Galata külső várossal öszveköttetésben van 's előkelő Görögöktől, Örményektől, Zsidóktól, Törököktől 's nyugoti Keresztényektől lakatik. Itt laknak az idegen követek 's csaknem minden idegen kereskedők is, kivéven a' Francziákat, kik nagyobbára Galatában tartózkodnak. A' Katholikusoknak 5 templomok, 1 érsekjék 's néhány klastromaik vannak. Egy német 's egy francia seminarium is van benne, a' Német- és Franciaországokból jövő 's tolmácsságra készülő ifjak, mint egy török iskola a' serailba rendelt ifju Törökök számára. Itt europai életmód uralkodik, 's a' lakosok öltözete görög és francia módik keveréke. Ezért nevezik a' Törökök Perát disznófertálynak. L—ú.

PERCUSSIONS machina, vagy lökö - machina, vagy Mariotte machinája, ki legelőször használta azt, hogy a' lökés után mozgásba tett testek körül próbákat tehessen. Mivel ő a' sebességet az esés magassága által határozza, tehát hogy a' lökés törvényeit próbák által meghatározza, olly machinát készítettett, mellyen golyó-bisok vékony fonal - szálakan szabadon fügtek, 's mint pendulumok, egy-

mással szemben mozogtak. Ha p. o. két egyforma nagyságu, egyenlő nehézségű 's egyenlő materiából készített golyóbis, ugyan azon magasságról, két egyformán hosszú fonalról párhuzamosan függ valamely asztal felett, ugy, hogy felsejek egy pontban érhetik és már egyenes irányban is illethetik egymást, akkor egy az érintés pontjának mind a' két oldalára csinált scalát még csak mutatókkal kell felkészíteniünk, 's készen van a' fő dologban a' szükséges készület, ugy, hogy annak szorosabb összeállítását és tulajdonságát átláthatni további beszéd nélkül is. A' ki továbbá azt akarná megmutatni, hogy valamely mozgásban lévő test, más nyugvó testhez lökötven, ennek sebességéből masszája irányához képest ad, 's ekkor osztán mind a' két test együtt, közösen, de az első lökönek irányában folytatja mozgását és pedig annyira, a' mennyi azon ellentállás levonása után maradand, melly ellentállást a' lökött test okozott; ugy annak két egészen egyenlő golyóbisnál, ha az egyiket 6 grad. esésből vagy sebeségből lökjük a' másikhoz, a' meglökötés után még 3 gradust kellene tennie, mivel ezen környülállások között felét az ehez egyenlő nagyságu nyugvó golyóbis ellentállása miatt le kell vonnunk. Ez nyilván így van a' percussios machina próbája szerint. Egy golyóbist a' mértékben lévő mutatótól 6 gradusnál elereszt az ember a' nyugvó felé és mind a' kettő mozog a' scála másik részén is egészen a' mutatóig, mellyet 3 gradusra tettünk. Ellenben ha a' nyugvó golyóbis helyére más még egyszer olly nagy masszájú golyóbist függesztünk, ugy mind a' kettő a' lökés után csak addig mozog, míg a' mutató 2 gradust mutat, mert a' golyóbis-masszák ezen viszonyában 4 gradus, vagy $\frac{2}{3}$ rész az ellentállásra megyen. Nollet *Leçons de Physique* című munk. I részében nem írta ugyan le e' machinát, de jól és világosan értekezett róla. Gehler *Physik. Lex.* jában (3 köt.) rézmetsz. előadja ezt. Cs—a.

PERCUSSIONS PUSKÁK. Ezen fegyverek Francia- és Angolországokból jöttek hozánk. A' dolog e' következő: Midőn az eddig használt fegyverekben a' puska-töltés a' külső serpenyőben közönséges puskapor által gyújtatik meg a' gyújtó lyukon keresztül, akkor a' percussios puskáknál más e' célra készített chemiai por használtatik. Ezen puskának az a' tulajdonsága van, hogy nem a' kova és aczél által csinált szikrától, hanem a' puska sárkányának kemény ütése, 's az azzal összekeötöttetett levegő-nyomás által, melly bizonyos vékony csatornán nagy erővel a' csőbe hat, gyul meg az ebben lévő puskapor 's hirtelenebb sebességgel gyújtja meg ezt, mint a' közönséges por, következésképpen sebesebb és hathatóbb lövést okoz, mint a' serpenyős puskák. A' percussios és közönséges puskák készítésének különbsége főképpen a' szerszám csinálásában áll, melly a' gyulás eszköze. A' percussios puskák sárkányára kova nem kell 's együgyűbben csináltatik, kicsiny kalapács formára. Se serpenyő, se serpenyő fedél kell hozzá, hanem csak vékony csatorna, melly a' szikrát a' töltéshez vigye. De annál erősebbek légyenek rugói, mellyek nélkül olly erős ütést nem tehetne, a' milyen szükséges a' chemiai gyújtó pornak összezuzatására. Meggondolván az egész töltés illy formán történhető sebesebb és öszveséges ellövetésének hasznát, a' kovák, mellyek majd elkopnak, majd eltördelődnek. sokszor haszonvehetetlenek is lesznek, szükségtelenségét, a' gyakori igazittatást, mellyet több részből áll szerszám kíván, továbbá a' gyújtó pornak a' régi puskáknál nem mindég elkerülhető fellobbanását 's akarattunk ellen eshető meggyulását, megnedvesedését, a' gyújtó lyuk bedugulását 's a' t. bajait, — a' percussios fegyverek alkalmasabb voltát 's hasznait kiki átláthatja. Csak az a' fő dolog, hogy mindég jó chemiai gyújtó porunk legyen. Ezt különböző módok és sokféle materiákból készíthetni, u. m. elegyített kényesőből megtisztított

salétrom savanyból és víztől tiszta borszeszből 's vagy bogyó formákba, vagy apró vékony süvegekbe tehetni (2 $\frac{1}{2}$ vonás hosszú, 2 vonás tágas), midőn a' csatornára reá tétethetik 's vele vitethetik. Az ugy nevezett gyújtó bogyók viaszal vannak behúzva, hogy ne nedvesedjenek meg. A' csatorna csucsára tétetvén, a' sárkány leejtésével ugy zuzatik széyel, hogy az igr származott láng egyedül a' csatorna lyukán hat a' csőbe. A' réz gyújtó süvegecskéek csak nem jobban őrzik a' chemiai gyújtó - port és azon lyukas csatornára, mely a' szerszámon találtatik és lyukas, könnyen reá tétethetik ugy, hogy ha a' sárkány reá eresztése által szétzuzatik, a' tűzszikra az ugy nevezett lyukas csatornán által a' eső töltésére vitetik. E' szerint a' percussios puskának két-neme van; de a' közönséges jó puskát is lehet, ha rugója erős, ügyes puskamives által percussiossá tenni. Több próba mutatta meg, hogy ilyen puskáknál semmi veszedelemtől se lehet félni, mint a' gyújtó portól se, mellyet magunkal hordunk. Hogy e' lángot kapjon, átaljában olly erős ütést kíván, mint a' millyent a' sárkány okozhat a' fegyveren. Mivel a' gyújtó por nem nedvesülhet meg, a' percussios puska, ha mint akármellyik más puska tisztán tartatik, mindenkor elsül.

PERCY (Pierre François, báró), katona-seborvos, Montagnyban (Franche-Comtéban) szül. 28 Oct. 1754. Atyja maga is katona-seborvos, a' genie-karhoz szánta 's gondos nevelést adott neki. A' besançon universitásban csaknem minden eszt. feltett jutalmat ő nyert meg. Mind e' mellett is ellenállhatatlan vonszódása volt az orvosi és seborvosi tudományokhoz, 's már most olly szorgalommal űzte a' boncztudományt, hogy a' Prevót de salle d' anatomie hivatalt ő reá bízott. Ekkor egészen az orvosi és seborvosi tudományra adta magát, doctori rangot kapott Besançonban 1775 's mint Aide-chirurgien-major a' rendőrsereghez ment, hol Lafosse híres barom-orvosnak tanítását ő eszt. különös szorgalommal használta. 1782 P. Berry lovas ezere dénél lett Chirurgien-major 's a' francia háborukban bátorságával, ember-szeretetével és fáradhatatlan munkásságával annyira megkülömböztette magát, hogy a' katonák 's a' latta lévő seborvosok attyoknak nevezték őtet. Ő volt a' seborvosi ambulanczák (repülő kórházak), mely a' francia seregeknek olly nagy szolgáltatokat tett, teremője 's a' betegek szállítása különös nemének (Brancards) fentalálója, de a' melly későbbben részint ismét abban hagyatott. A' francia katona-orvosi karnak fő-ügyelője és feje lett 's más rendeken kívül a' becsület-legio commendatorává neveztetett ki. 1814 Parisnak bevételekor, a' szövetségeseeknek a' város környékén segicség nélkül fekvő sebeseiről legzeleányosabban gondoskodott. 1815 a' követek kamarájába hivatott, de csak ritkán jelent meg az ülésekben, ismét a' sereghez ment és itt a' waterlooi ütközetig szolgált. Azután az orvosi oskolánál tanító lett, de ezen hivataláról betegeskedése és nagy vénsege miatt 1820 lemondott. Megholt 18 Febr. 1825 Párisban. Mint író, kitetszik tudósságával, szép és eredeti írásmódjával. A' parisi seborvosi academia 4 munkáját koszorúzta 's Associé regnicole-vé nevezte őtet, egyszersmind kérvén őtet, hogy jutalmainak elnyerésére ne törekedjék. Több orvosi folyó iratban részvételén 's nagyobbára unoka-öcsével Laurenttel a' nagy „Dictionnaire des sciences médicales“ számára kidolgozott czikelyein kívül lévő munkái „Manuel du chirurgien d' armée“ (Paris 1792 rajz.); „Pyrotechnie chirurgicale pratique“ (Paris 1794); „Eloge historique de Sabatier“ (Paris 1812); „Eloge historique d' Anuce Foës“ (Paris 1812); 's mások. „Geschichte der Feldheilkunde“ című munk. több esztendő gyümölcse, mint kézirat, az orvosi tudomány nagy kárára elveszett.

PERDIKKAS, több macedoniai királyok neve; továbbá Sándornak leghíresebb vezére, egy előkelő Macedoniai, ki ázsiai táborozásiban mindenütt jelen volt 's mindenek közt leginkább megnyerte Sándor bizodalmit. Neki adta által Sándor, haldokolván, pecsétyürület, mint a' királyi hatalom ábrázolóját 's úgy látszott ezzel örökösévé rendelte. Perdikkas elég nagyravágyással is birt, hogy ezen méltóságot kívánja; mindazáltal ellenségei és vetélkedői kivíték, hogy csak a' korona-örökösnek gyámattyává választatott. Azonközben majd oda tudta a' dolgot vinni, hogy a' király után legközelebbi helyet nyert; de midőn többre vágyott 's éppen azon dolgozott, hogy vetélkedőjét Ptolemaeust haddal támadja meg, seregében pártütés támadt, melyet részént kevélysége okozott. Gyámattyává lett neveztetésének harmadik esztendejében, Egyiptomban tulajdon katonáitól megöletett K. e. 321. L-ú.

PEREGRINUS PROTEUS Kr. u. második században híres rajoskodó, szül. Mysiában, Pariumban. Sok kicsapongás után, mivel atya megfojtásával is vádolák, megszökött. Palestinába ment, keresztyén lett, 's rajoskodó buzgósága által, mely tömlöczbe is vivé, martir nevet szerzett. Minden felől segíték és gyámolíták, míg Syria kormányzója ismét szabadon bocsátá. Ekkor ismét elkezdé vándorlásait, de elfajulásága miatt a' keresztyének gyülekezetéből kizárattott, 's a' legaljasabb feleslegébe merült. Mindentől utáltatva, legalább egy rendkívüli tettel akará végezni rut életét. E' végre kihirdeté, hogy az olympiai játékoknál, magát önkényesen megégetendi: 's mint hiszik ez eltökéletét Kr. u. 168 tünérdek nép láttára végbe is vitte. Ránk nézve e' cynicus és keresztyén rajoskodó Wieland regénye által új érdeket nyert.

PERÉNYI, jeles magyar nemzetség, eredetét vette Dobos Jánostól, a' kinek II András király Abaúj vármegyében egy Perényi nevű falut adományozott. Egyebek felett emlékesek belőle: 1) PERÉNYI IMRE, a' ki Abaúj vármegye örökös főispánya vala, midőn 1504, Geréb Imre nádorispány holta után, mind országos tisztségét és méltóságát elnyerte az elhunytnak, mind annak özvegyét, Kanisai Dorotttyát, kevéssel azután feleségül vette. Ama két felekezet közül, melyekre szakadtak vala a' magyarországi urak és nemesek II Ulászló alatt a' posonyi békekötés (1491) óta, 's a' mellyeknek egyike az akkor uralkodó király magvaszakadtával az austriai házra iparkodék vinni a' magyar korona örökségét, másika pedig nemzeti királyt kívána, az elsőhez ragaszkodék Perényi Imre, 's 1515 Bécs felé indult a' királlyal, a' ki ott Maximilian császárral személyesen kívána egyezkedni. De minthogy az útban köszvényfájdalom fogta elő a' nádorispányt, Posonyban maradt. Így vesztegelvén, midőn értésére esett volna a' bécsi egyezet tartalma, váratlan teteményre bírta őt vagy nyavalyaszülte zsémbje, vagy Zápolya János édesgetése. Mert szekéren meghordoztatván magát Posony utzáin, felszóval ellene mondotta a' bécsi egyezetnek, azután pedig lejött Budára. Tudokra esett a' dolog mindjárt a' Bécsben együtt lévő fejedelmeknek; és minthogy a' nádorispány ellenmondása veszélyezni láttaték az egyezet fogamatját, tanácsosnak tarták, kedvező ajánlatok által megkérlelni a' daczost. Annakokáért II Ulászló Sáros várával, Maximilian császár pedig római sz. birodalombeli hercegi méltósággal kínálta meg őt. De mind ezen kedvezések csak annyit vihettek nála véghez, hogy a' bécsi egyezetnek mint Perényi Imre, nem pedig mint nádorispány, alája írná magát. Mindazáltal meg nem szünt sürgetni a' vett ajánlatok teljesítését, és véghezvitte, hogy 1517 általadatnék neki Sáros vára a' királytól, a' császár pedig megküldené neki a' Bädenben Sept. 27 költ hercegi diplomát, mellyben Siklós várától neveztek az új római sz. birodalombeli herceg. A' diplomához mellékelt

hercegi czimeren egy grifmadár paplrosszeletet tartó orrában e' ráirattal: *Maximè Caesaris Maximilianè munus*. E' nem vala inye szerint Perényinek és Ujlaki Lőrinczet sem akarván magára bszontani, a' kinek birtokában vala akkor Siklós, félre tette a' hercegi diplomát, és sem ő, sem maradéka soha nem élt vele. Nem sokára azután, 1519 Febr. 5, megholt Perényi Imre. Ezen előadástól annyiban eltávozik Révai Péteré, hogy szerinte az 1505diki rákosmezei végzésnek mondott ellene Perényi, Pest városában; és Istvánfié, a' ki azt írja, hogy már 1515ben holt meg tetübetegségben, a' melyet még Benczúr posonyi tette által érdemlett isteni büntetésnek tekint. (Vö. II Ulászló). — 2) PERÉNYI FERENCZ, Imre nádorispány fia, nagyvárad püspök vala 1526, és Mohácsnál a' haditanácsban, midőn a' többség arra hajolnék, hogy Zápolya 's Frangepani elérkezésük előtt is szembe szálljon a' kised magyar sereg az ellenség felülhaladó erejével, Brodaries szerint e' szavakat mondotta: „A' csata napját a' 20 ezer mártiroknak kell szentelni, (annyi embert számlála a' magyar sereg), a' kik Tomori Pál vezérlése alatt a' keresztény hit mellett viaskodva meg ölettek; és a' korlátnok (Brodaries, akkor szerémi, azután vácz püspök), mint-hogy viselt kövecsegeinél fogva esmeretes a' pápa 's az egyházi fő atyák előtt, menjen el, ha életben marad, Rómába, hogy azoknak szentek közé számláltását eszközölje.“ Maga is elesett a' mohácsi csatában Perényi Ferencz; és midőn azután a' Budán mulató szultánnak, több fő emberekéivel együtt, az ő levágott feje is bemutattnék, igen megdicsérte őt Szoliman, hogy fiatal létére tisztább előrelátást mutatott a' nála korosabb és tapasztaltabb vezéreknél. — 3) PERÉNYI PÉTER, Imre nádorispány fia. 1516 Zápolya Jánosnal együtt koronaörzövé választatott igen fiatal korában; 1519 után, Batori István helyébe, temesi fő ispánnyá 's temesvári várnaggyá tétetett; 1526 jelen vala Mohácsnál, de kimenekedett a' veszélyből, és elfoglalta Sárospatakat, az elesett Palóczi Antal birtokát. A' koronára vágyó Zápolya Jánosnak egerbek felett ő rá lévén szüksége, mint koronaörzöre, nem csak megerősítette őt Sárospatak birtokában, hanem maga helyébe erdélyi vajdává is tette, 's megkoronáztatása után a' korona örzését is meghagyta nála. Mindazáltal már 1527 Ferdinand részére állott Perényi Péter, és lehecséggé tette annak megkoronáztatását; mely után a' koronát nem Visegrádra, a' hol az tartatni szokott vala, hanem a' maga várába, Siklósra, vitte. (Tehát már ekkor ismét Perényiék birtokában vala Siklós). Midőn II Szoliman 1529 temérdek hadsereggel közelegne János király védelmére, meg nem mert Siklósra maradni Perényi; hanem feleségestől, gyermekestől felkerekedvén, Sárospatakra indult, és a' koronát is magával vitte. Első meghálása Kajdacsra vala, a' Sárviz mellett; a' hol Szerecsen János, Zápolya hive, megtudván ott létét, egy hirtelen öszveszedett fegyveres csapatral éjjel ráütött, mindenestől fogására kerítette, 's általadta Lindvai Bánfi Jánosnak, ez pedig azután Szolimannak, a' ki őt egy darabig fogva tartotta, Bécsnek sikeretlen vivása után pedig általadta a' koronával együtt János királynak, és ennek kegyelmébe ajánlotta. Megbocsátott tehát neki János, és meghagyta nála minden jószágait. Mindazáltal, a' mint János király előre látta vala, azután sem tartott iránta hűséget Perényi Péter; mert 1531 több magyar előkelő embereket a' maga részére vonván, egy harmadik országos felekezet alkotásában munkálódék, a' mely sem Ferdinandal, sem János királlyal nem tartana, hanem, a' török szultán oltalma alatt, mind a' kettőtől függetlenül állana. E' felekezettől magát királyá választatni, 's Szoliman pártfogását évenkénti adó által megnyerni szándékozá; 's e' végre Máj. 18dikára öszvehívta pártosait Veszprémbe, mely gyűlés azonban

Ferdinand és János királyok tilalma miatt meg nem lett; Szollmannak pedig és a nagyvezérnek gazdag ajándékokat küldvén, megkérte az elsőt Zrinyi Miklós és Bika János által, hogy szándékát előmozdítaná. E' kérelem fogamatját meg tudta a' szultánnál akadályozni Gritti Lajos, már akkor Magyarország igazgatója (I. GRITTI). De mivel Perényi Péter azt nem gyanítá, 1532 elejébe ment 700 lovasokkal Szolimannak, a' ki akkor ismét hadsereget vezérle Magyarországra, 's Mohácsnál szálott vala táborba. Itt elsőben ugyan jóakarát színével fogadtatott Perényi, de mindjárt más nap őrizet alá tétetett, és csak az által szabadithatta ki magát, hogy Ferencz nevű fiát adta magáért kezessül. Ennek kiváltását ő azután olly módon akarta eszközölni, hogy felső Magyarországon, Ferdinand birtokában, sok gyermekeket és szép fiatal menyecskeket és leányzókat fogatott össze, 's ezeket vala küldendő válságul Istambulba; de Ferdinand hadvezére, Fels Lénárt, elfogta mind azon szekereket, melyeken ama foglyok vitetének. Egyébiránt kiszabadulása után Sárospatakon lakozék Perényi Péter, és János királynak, a' ki őt újra kegyelmébe fogadta, felső vidéki főhadvezére vala. Őt küldötte János király Brodarieszal és Verbóczivel Krakóba, Izabellát megkérni; ő kérésre Druget Istvánnal a' királyi menyasszonyt Székesfejérvárra, a' hol a' menyegző tártatott és az új királyné megkoronáztatott 1539. De már a' menyegző alkalmával másod ízben Ferdinand részére csábított Perényi Péter amannak küldöttje, Szeredi Gáspár, által, a' ki ura nevében korlátnokai tiszességgel és az erőszakosan elfoglalt Eger várának nála meghagyásával bízta meg őt. Zápolya János holtáig (1440) mindazáltal még hűséget színtet iránta Perényi; azután pedig, a' nagyváradi békekötésre támaszkodva, nyilván Ferdinand részére állott, a' kinek korlátnoka 's magyar hadainak fő vezére lón. Ez utolsó mineműségében Fels Lénárt, Rogendorf Vilmos, és Joakim Brandenburgi végornagy fővezérségek alatt hadakozott a' Törökök ellen, de kevés sikerrel; a' mit annak tulajdonita, hogy a' nevezett vezérek nem akarák az ő tanácsát követni. Minekutána az utolsó, Joakim, nagy veszteséggel kénytelenített volna visszavonulni Pest alól 1542, gyanuságba ejtette Ferdinándnál Perényit, mintha ez alattomban a' Törökkel szövetekeznek; melly vádnaktámul láttaték szolgálni az a' körüállás, hogy épen akkor érkezett meg Erdélybe a' vádolt fia, Ferencz, a' ki azonban csalvetés által szökött vala ki istambuli fogságából. Mindenek bámultára tehát őrizet alá tétetett Perényi Péter Esztergamban, és innen a' némefűjhelyi fogházba vitetett által; a' minek az a' káros következte lón Ferdinandra nézve, hogy 12 ezer magyar huszárok, vezérök esetét hallván, azonnal szétoszlottak. A' némefűjhelyi fogházban tartatott Perényi Péter 5 esztendeig, a' nélkül, hogy rendes ítélet alá bocsáttatott volna ügye; melly idő alatt a' tömlöcz unalmát azzal üzé, hogy némelly szentírásbeli történeteket egy olasz képiro által leképeltetett, maga pedig a' képeletek alá ebeszedő verseket irt. Végre a' Nagyszombatban egybegyült rendek esedezésére megígérte Ferdinand 1547 szabadulását, olly kikötés mellett, hogy az egri püspökségből jogtalanul szedett jövedelem fejében 40 ezer aranyakat fizessen, és Eger várát kiadja. Minekutána az első kívánatnak eleget tett Perényi, Bécsbe vitetett, de ott 1548 elején, minekelötte teljes szabadulását elérte volna, tömlöczszülte betegsége halálát okozta. A' hit dolgában elsőben ugyan Luther, azután pedig Kálvin követője vala Perényi Péter; és ő alapította hitfelei számára Sárospatakon azt az oktató intézetet, melly ott még most is virágzik. Ő építette 1534—41 a' sárospataki várat is, mellynek a' Bodrogra nyiló kapuja felett, mig fenáll, e' szavak olvastattak: *Felix civitas, in qua verbum Dei praedicatur, et observatur illud. MDXXXI April. XVIII.* (Vö. ZÁPOLY-

LYA JÁNOS és FERDINAND) — 4) PERÉNYI GÁBOR, Péter fia, mindjárt az apja holtá után kiadta Eger várát Ferdinandnak; a' kitől mindazáltal 1556 Izabellához pártolt el, de 1558 amannak hűségére visszatért, és 1567 mint országbíró holt meg Posonyban. Benne magva szakadt nemzetségének. Ezt a' Perényi Gábort borzasztó vádakkal terhelik Forgács Ferencz és Betlen Farkas. Mert mind a' ketten azt írják felőle, hogy az istambuli fogságából megmenekedett Perényi Ferenczet bátyjának esmerni nem akarta; minekutána pedig az mindaz anyyoktól, Székely Klárától, mind hajdani dajkájától annak esmertetett volna, csak hogy az apai örökséget vele megosztani kénytelen ne lenne, vagy méreg által sikkasztotta el, vagy a' Bodrogba fúlasztotta, vagy gyilkosok által ölette meg. E' felett, Forgács Ferencz szerint, törökös nőföltés uralkodék Perényi Gáborban, melly őt majd nevescséges, majd undok teteményekre sarkalá. Mert a' feleségének, Ország Ilonának, soha meg nem engedé, hogy vagy házán kívül valamelly társaságban, vagy otthon, mikor vendége vala, az asztalnál jelen volna. Ha pedig maga elment onnan hazul, holni jegyeket hagyott az ablakokon, mellyeknél fogva kinyittatásokat észre vehetné. Férjével pedig beszélni, vagy csak rá is tekinteni, felette tilalmas vala a' gyötrött asszonynak, sőt midőn egykor betegen feküdnék Perényi Gábor, a' felesége pedig ápolva forgolódni körülte, 's e' foglalatosság közben egy jelen lévő ifjához, Semsei Istvánhoz, ért volna ruhája, annyira felháborodott ezen a' féltékeny, hogy azt az ifjat megmérgeletné. Halálos ágyán végre fogadást kívánt feleségétől, hogy soha másé nem lesz. Midőn pedig az élet örömeire még számot tartó menyecske válasza nem egészen nyugtatná meg őt, az orvosa, Balsarati, által mérget adatott be neki, mellynek ereje a' szánatra méltó asszonyt kora virágában elhervasztotta, 's férje holtá után másfél esztendővel véget vetett életének 1569. Meg kell azonban jegyezni, hogy Forgács Ferencz történetiratja gyűlölettel és rágalommal teljes a' Perényi nemzetség iránt, mellynél fogva e' részben csak kötve lehet hinni szavainak; Betlen Farkas pedig, a' ki egy évszázzal későbbben élt, csak Forgács állítványait ismétli.

Fábrí Pál.

PERGAMENT kieszertt, mésszel csávázott, 's különös módon kikészített ürü-, borju-, kecske-, szamar- vagy sertés-bőr; nevét Pergamus várostól veszi. A' Zsidóknak már Dávid idejében voltak türet-könyveik állapotok bőréből, 's Herodotus azt beszéli, hogy a' Joniak legrégibb időkben már készíttetlen ürü- vagy kecske-bőrrre irtak, mellyről csak a' szőr volt lenyírve. Ptolemaeus Philadelphus nem győző eléggé csodálni azon pergament finomságát, mellyet neki a' biblia ráírt másolatjával Eleazár fő pap küldött. Mind ez azt mutatja, hogy a' pergamentet Pergamusban nem találták, csak javították 's olly bőven készítették, hogy a' város egyik főkereskedői ágazatát tenné. Elejénte a' pergament sárga volt, Rómában tanulák fejrre készíteni, utóbb viola- és biborszint is adának neki mind a' két felén. Ma már minden színűvé, sőt színes átlátszóvá is tudják tenni. A' hibás bőroket, mellyek pennával írásra nem használhatók, mésszel bevonják, fényesre simítják, 's úgy nevezett írotáblákra fordítják.

PERGOLES (Giovanni Battista) hires muzsika-szerző, igaz néven Giambattista Jesi, született Pergoliban, honnan ama nevét is vette, 1707, mások szerint 1704. 1717 a' nápolyi, később megszüntetett dei poveri di Gesù Christo conservatoriumba lépett, mellyet Gaetano Greco igazgatott. E' nagy mester, művészségének minden titkaiba beavatá nevendékét. P. már 14-dik évében különféle szerzeményekkel jeleskedett, mellyekben azonban a' melodia a' contrapont mesterkéléseinek fel vala áldozva. De

alig lépett-ki a conservatoriumból, Vinci és Hasse ének munkájának tanulása által, előbbi módját egészen megváltoztatá. Első operájában még is csak néhány áriácskák tetszének. Csak Stigliano herczeg, a király főlovászmestere hozza jobb ítéletet P. tehetsége iránt, 's 1730—34 a Teatro nuovo számára foglalatosságot szerzett neki. Ez időben írta a „*La serva padrona*“ operát is a San-Bartolomeo játékszinre. Azonban lángesze a közönséges tárgyakkal bánásban nem talála elégtelést, 's azért hévvel kapa az alkalmon, hogy magát fontosabb szerzemények által Rómában is megesmertethesse, 's így írta 1735 „*Olimpiade*“ darabját a Tordinone játékszinre. De ez, mely a Duni „*Nerone*“ operájával együtt jelent-meg, igazságtalanul kudarczot vallott, midőn az utóbbi, noha a szerzőnek nyilvános vallomása szerint is sokkal csekélyebb értékű, köz tetszést nyert. — Erre P. Nápolyba visszatért, 's a „*Dixit*“ és „*Laudate*“ egyházi muzsikákat szerzé, 's az előbbi hibás vélekedések helyett kármentésül legteljesb tetszést nyert. E' közben egészsége csökkenni kezd; barátjai rá bírák, hogy a Vezuv tővében fekvő Torre del Greco-ba menne, hol mint hiszik, mejjbeteg, ha még gyógyulás lehetséges, hamar és könnyen kiépülnek. Itt írta a híres „*Stabat*“ darabot, melyet Hiller klavirkivonatban német textussal kiadott, itt az „*Orfeo*“ és „*Salve Regina*“ cantatékát, 's ez utóbbit mint legvégső munkáját. Megh. 1739 Puzzuoliban, midőn épen hire Európában terjedni kezdett. Játékszinek, templomok zengedezék miveit; az „*Olimpiade*“ Rómában nagyobb fényvel ismét előadatott, 's mennél egykedvűebbek valának előbb iránta, most annál inkább csodálák szépségeit. Az Olaszok egyenlő ítéletök szerint, őt a muzsikai kifejezésben senki felül nem multa; némellyek a muzsika Domenichinójának, vagy épen Rafaelének nevezik, de ismétlést megszagattott stylumt 's a t. vetnek szemére. Nem tagadható, hogy P. inkább a lágyra, mint erőre hajlott, maga a „*Stabat*“ is az újabbak ítélete szerint gyöngé karakterű. Általában egész módja bus és komolykodó; mit talán testi erőtlenségének tulajdoníthatni.

PERI. A' Perik gyengéded asszonyi valóságok, a' Feekkel, még inkább az Elfekkel atyafiasak és mint elesett lelkek maradéki, a paradicsomból kirekesztettek, míg a' megengesztelődés ideje el nem telik. L. ezen tárgyat „*Lalla Rookk-ban*“, Thom. Moorenek énekében.

PERIKLES, egy Görögországnak leghiresebb státus-kormányozó nagy férjfiak közt, kinek kora (K. e. 444 körül) a' görög tudományok és művészség virágzásának ideje. Athenaeen szül. Attya Xantippus, a' Persákon Mykalenél nyert győzedelméről híres vezér volt. Damontól, Anaxagorastól és eleai Zenotól oktattatott. — Familiai állapotjánál fogva az arisztokratákkal öszveköttetésben lévén, részént azon irigység miatt, mellyel a' nagy csoport ezt a' pártot tekintette, részént pedig azért, mivel az arisztokraták közt már elfoglalta Cimon az első helyet, eleinte visszahúzza magát a' status dolgaitól és a' nép pártjának kedvezését kereste. Cimon nagy fényel élt és társaságosnak mutatta magát; Perikles ellenben minden vendégséget 's közönséges mulacságot került; soha se jelent meg másutt közönségesen, csak a' prytaneumban 's népgyűlésében és mindenütt komolyan 's méltóságosan viselte magát. Nem lévén tagja az areopagusnak, mindég azon dolgozott, hogy ennek tekintetét homályosítsa 's Ephialtes barátját arra ösztönözte, hogy a' népben ezen főtörvényszék eránt irigységet gerjessen 's olly végzést eszközöljen ki, melly többnyire minden pert más törvényszékeknek adott vizsgálat és elintézés végett. Ékes szollása olly felsége és hatalmas volt, hogy azt mondták róla, dörög és villámlik beszédeiben 's olympianak neveztetett. Nagy gondossággal került mindent, a' mi a'

népnek nem tetszhetnék 's a' megbántásokat is hihetetlen békével türte. Azt beszéllek, hogy, midőn egyszer ötet egy közönségss polgár a' nép gyűléséből szitkokkal követné házáig, egy szolgájának azt parancsolta, gyujteson fákiyát 's világicsón a' szitkozónak, míg haza megyen. Minekutána a' nép pártja Cimon elvádolttatását kieszközölte, Perikles nevezetett ki egyé a' bírák közt. Azonközben ezen hivatalát nagy mérsékletséggel vitte 's nagy polgártársáról tartozó tisztelettel szállott. Vetélkedőjének számkivettetése végre szabad mezőt nyitott nagyra-vágyó plánjainak. Mivel Cimon a' népnek elédelt 's ruházatát adott, Perikles kivitte, hogy a' szűkölködők a' közönséges pénztárból gyamolittassanak. Azon hadban, mely K. e. 458 az Athenaeiek és Lacedaemoniak közt kitört, a' tanagrai szerencsétlen ütközet alkalmával a' legnagyobb veszedelemmel is szemben - szállott 's csak hamar ezután hajósereggel 's egy kicsiny hadi erővel Peloponnesusba beütött. Hogy a' népnek, mely Cimonnak visszahivatását kívánta, hízkeljedjék, maga eszközlötte ki azon népvégzetet, mellyel fogva a' haza hivatott; de mint mondják, huga által oly egyeséget kötött Cimonnal, mellynek következtésében a' sereg vezérlése Cimonnak, a' status dolgainak kormányozása pedig neki engedtetett. Cimon halála mintegy urává tette ötet Athenaenek; mert ámbár az aristocratiai párt Thucydidest, Melesiasnak fiát 's Cimonnak rokonát tette neki ellenébe, de ez éppen nem mérkőzhetett meg vele. „Ha földre vetem is ötöt“, így szollott egyszer Periklesről Thucydides, „még is azt fogja mondani, hogy nem fekszik 's elhítteti a' nézőkkel, hogy igazsága van“. Ezolta Perikles uralkodott Athenaeben, bár ur nevet nem viselt is és legfőbb gondja volt, hogy a' népet vagy új gyarmatok telepítésével, vagy hadi feltételekkel foglalatoskodtassa. Azon közönséges nagy épületekkel, mellyeket felállított, hízkelkedett az Athenaeiek hiúságának, kiknek városát szépitette 's egyszersmind számos munkásnak és művésznek adott dolgot. Hogy az ezekre szükséges költséget megbirja, Görögországnak delosi közönséges pénztárát Athenaebe vitette, 's ezen hűtelenséget azon kinyilatkoztatásával tudta jóvá tenni, hogy, mivel ezen pénz Görögországnak a' barbarok ellen leendő védetésére adatott, az Athenaeiek vitésége 's gondossága által pedig ez a' cél elértetik, nem volna a' szövetségeseznek jusok, ezen pénznek hova költetéséről tudakozódni 's kérdést tenni. Pénzre ügyelésben megbizonyított egyenessége általjában felyül-emelte ötöt a' gyanun, mire ez a' nevezetes példa emlittetik. Midőn az Athenaeiek Euboeára ütöttek, a' Lacedaemoniak, mint a' Megaraiak szövetségesei Attikát megtámadták. Perikles ezen megtámadtatást, a' spartai király gyámtyát megvesztegetvén, eltávoztatta 's midőn számot adott, a' megvesztegetésre fordított 10 talentumot titkos, de köz hasznu költségnék jegyzette fel, 's az Athenaeiek megelégedtek azzal, a' nélkül, hogy további értesítést kívántak volna tőle. Euboea ellen folytatott szakadatlan ellenségeskedések után urává tette magát Perikles ezen fontos szigetnek (K. e. 447); erre majd 30 eszt. fegyvernugvást kötött a' Spártaiakkal. A' nagy csoport hatalmának, mellyet eddig nevelt, korlátolására, azon régi törvényt megújította, melly szerént csak athenaei polgárnak és polgárnéknak fia lehetett athenaei polgár 's ennek következtésében 5000 eddig szabad embert adatott el, mint rabszolgákat. Ezen cselekedet, melly egyszersmind Periklesnek nagy befolyására mutat, kécség kívül megnyerte a' polgárok többségének tetszését, kiknek tekintete a' polgárok számának kevesedése által nevedett. A' Spártaiakkal kötött fegyver-nugvást használni kívánván, K. e. 440 haddal támadta meg a' Samosiakat, kik Athenae büszke hatalma ellen felkeltek. Ezen hadra, mondják, részint Aspasia (l. e.) által ösztönöztetett. Samos elleni táborozása, mellyben

Aspasia is jelen volt, a' szilget meghódíttatásával végződött, hol a' democratiai országlás visszaállított. De a' Samosiak ezután nem sokára ismét felkeltek 's kiűzték az athenaei őrsereget, hanem Periklestől ez úttal is meghódíttattak. Visszajöttek tartá Athenaeiben ama híres halotti beszédét az elestek emlékezetére, melly halgatóit annyira lelkesíté, hogy az asszonyok hozzá tolokodtak 's fejét koszorúkkal ékesíték. Midőn végre Thucydides a' pártok küzdése közben számkivetésre ítéltetett, Periklesnek hatalma még nagyobb lett, míg az Athenaeiek féltékenysége 's irigysége fel nem ébredt, azon remények eltűnté után, mellyeket benne a' peloponnesusi had kiűtése előtti történetek ébresztettek fel. Baráti közül némelleyek üldöztettek; Anaxagoras, tisztelt tanítója, vallástalansággal vádoltatott; Aspasia Periklessel való öszveköttetése miatt közönségesen bepanaszoltatott. Úgyét maga vitte 's annyira megindult, hogy nem tekintvén méltóságára, könyveket hullatott. Hathatos ékes szollása megmentette kedves Aspasiáját: Anaxagorast ellenben úgy szabadítá meg ellenségeitől, hogy tulajdon kísérlőinek őrizete alatt küldötte el Attikából. Midőn a' Spártaiak, kik az apró görög statusoknak pártját fogták, azt kívánták az Athenaeiektől, hogy minden ezeknek okozott kárt téricsenek meg, ellenkező esetben fegyvert fognak ellenek, Perikles reá beszélte polgártársait, hogy a' feltételeket ne fogadják el, 's ezáltal szerzője volt a' pusztító peloponnesusi hadnak (l. e.). Némelleyek azt vitatják, hogy ő ezáltal az Athenaeieket kinakarta foglalatoskodtatni és figyelmeket uralkodásától elvonni, annyival inkább, mivel ellenségei naponként szaporodtak; azomban Aspasia is nagy gyűlölséggel viseltetett Sparta ellen. Mások ellenben hihetőbbnek vélik azt, hogy Perikles az athenaei köztársaság magaságáról 's méltóságáról való nagy képzelődésétől vakítottván meg, sürgette azt, hogy hazája semmire se álljon, főképpen mivel tulajdon tekintete is veszedelmezettét azáltal. Elég, hogy a' had K. e. 431 kiűtött. Perikles azon vélekedésben volt, hogy az Athenaeiek tartományaik védésével hagyjanak fel 's egész figyelmeket a' város megerősítésére 's hajóereg kikészítésére fordicsák. Ehez képest, midőn a' fővezérség reá bízott, az Athenaeiek morgása ellen is, ellenállás nélkül engedte a' Spártaiak és szövetségeseik nagyobb seregét Acharnaeig (Attikában) benyomulni, de ugyan-akkor hajóserereget küldött Peloponnesus partjaira, Lokrisba és Aeginába, melly az Attikában tett prédálásokat kétszeresen visszafizette. A' Peloponnesusiak visszavonulván, maga személyesen is beűtött a' Megaraiak tartományába, kik voltak a' had kiűtésének fő okai. Ezen táborozás végén magához ragadó ékes szollásával beszédet tartott a' haza szolgálatjában elestek felett. A' következett eszt. dőghalál tört ki Athenaeiben, melly olly kegyetlen pusztítást tett, hogy Periklesnek minden bátorságát öszveszednie kellett, hogy önnön és polgártársainak elesüggedt lelkét felemelje. Hogy ezeknek figyelmét foglalatoskodtassa, nagy készületet tett 's Epidaurusba ezezett; de a' fegyveresei közt dühösködött dőgtől meggátoltatott abban, hogy valami fontosat tehessen. Kevesed magával térvén vissza, nem önthetett bizodalmat az elesüggedt Athenaeiekbé. Elvesztette a' fővezérséget, 's a' nélkül, hogy különös gonosz tettel vádoltathatott volna, nagy summa-pényt kellett fizetnie büntetésül. Mindazáltal csak hamar hasonló vizeszséggel hivta meg őtet a' nép kormányra 's még nagyobb hatalmat adott, mint a' millyennel elébb birt. De midőn egy felől a' status foglalatosságaitól terhelhetnék, házi szerencsétlenségektől is sujtoltatott. Legidősebb fia, Xantippus, ki vele egyenletlenségben élt, dőghalál által kiűrtatott az élők közül, mint huga és több közel lévő rokonai 's baráti is; végre megholt Paralus, első feleségével nemzett egyetlen egy életben lévő fia is. Ezen szerencsétlenségek

könyveket sajtóltak ki szemeiből. Vigasztalására eltörölték az Athenaeiék az ő tulajdon törvényt, mellyet a' törvénytelen gyermekek ellen hozott, 's így Aspasiával nemzet fiát a' polgárok sorába beiktatta. De testi ereje elgyengítettett, 's lassú betegsége eloltá életének világát' K. e. 429, a' peloponnesusi had 3-dik eszt. Haldoklásakor midőn siránkozások közt emlegették baráti nagy tetteit, hirtelen öszveszedte magát 's mondta nekik: „Ezen dolgokban hasonlók hozám mások, hanem azt különös dicsőségemnek tartom, hogy miattam egy Athenaei se öltözött gyászba“. Athenae legjelesebb polgárát vesztette el benne, kitől ha megtagadni lehet is a' szoros erkölcsiséget, a' lélek nagyságát nem. Nevelése lelkét felvilágosította 's az idő előitételein felyül-emelte. Hogy hazájának minden görög státusok feletti hatalmat 's fontosságot szerezzen, volt fő célja, 's Athenae, míg ő vitte a' kormányt, nem csak lelki, hanem politikai tekintetben is első status volt Görögországban. Neki köszönhetette Athenae legszebb ékességeit, mint a' Parthenont, Odeumot, a' vár előtornácját (L. PROPYLAEUMOK), nagy falait, számos szobrait 's más szép műveket. A' görög művészség virága, Phidias (l. e.) időszakasza, Periklessel elhervadt. Perikles nevével Athenae művészségének, tudományinak 's hatalmának legszebb ideje öszveköttette van és ha szemére vettethetik is, hogy ő vitte Athenaet azon mélység szélére, mellybe lerohannia kellett (jollehet nagy lelke kimentette volna abból hazáját), ötlet illeti azon dicsőség, hogy lelki tekintetben ő tette Athenaet a' régi világ minden statusainak királynéjává.

PERIKOPEN (gör.) szentírásbeli helyek, mellyek az isteni tiszteletnél oltári felolvasásra, vagy egyházi beszédek leczkéjére használtaknak. Ezek választása az első századokban, ugy látszik, a' papokra volt hagyva; negyedikben az ő és új testamentom canonicus írásaira szorítottatott, hatodikban pedig nagy Gergely pápa különös Lectionarium által határozá-meg, 's ezt Nagy Károly a' birodalmaiba behozott Homiliarium alapjává tette. Neki köszönjük tehát a' minden vasárnapokra 's ünnepekre kiszabott evangéliomokat 's leveleket, mellyeket Luther is megtartott. Ő azt mondja, hogy erre csak a' papok tudatlansága birta. A' helv. vallást tartó egyház pedig, predikátorainak mingyárt szabadságot engedett e' leczkék választására; de nem régiben az ágostai felekezet is eléggé érzé a' régi perikopák hijánját arra, hogy mint már a' 18 század végén Dániában, Würtembergben, Badenben, 's több apró német statusokban, Reinhardt ösztönzésére pedig (1810—11) Szászországban is történt, sz. leczkék gyanánt új bibliai szakaszokat je eljen-ki. E' felett Szászországban 1812, midőn a' régi perikopák ismét helyre állítottak, néhány nem célirányosokat ki hagytak, 's helyettük az új szász agendába fogatosabbakat iktattak. Mennyiben lehessen a' lelkes, és a' biblia-magyarazásban gyakorlott predikátornak valóban terhes perikopai kinszerítést, vagy a' kimutatott textusról tanítást tárgyazo egyházi rendelést általjában eltörteni? nehéz meghatározni. Még elég lelki pásztor van, kit a' protestantismus szellemével csak ugyan egyező rendszabás zavarba ejt, vagy hibás fogásra vezet; 's minden e' tárgy körül tett javalatok közt legjobbnak látszik az, hogy valamennyi lelkipásztor a' maga választotta sz. leczkéket évenként vagy félevenként a' consistorium vizsgálata alá bocsássa, 's a' helyben hagyottak, vagy az elvetettek helyett kijeleltek felett prédikáljon. A' kath. anyaszentegyházban a' régi perikopák, mint az oltári liturgia alkotó részei, még megmaradtak, azonban a' predikációk választásabeli kisebb vagy nagyobb szabadság a' püspököktől, 's ezek helytartóitól függ.

PERILLUS, I. PHALARIS.

PERIODICUS NYAVALYÁK, I. SZAKASZOS NYAVALYÁK.

PERIODUS (gör. περιόδος) az írás tudományában logikai törvények szerint összefüggő 's egy mondathoz tartozó több mondatok sora, vagy helyesebben: több tagokra osztott mondat. Aristoteles magyarázta, mely szerint az olly beszéd volna, mely magában kezdődne 's végződne, szembetünőleg bő, mert így mindenik egyes mondat külön periodust formálna, mely nem csak a' szó eredeti jelentésével (eredetiképpen ugyanis periodus kerengő útat teszen), hanem más hajdani rhetorok, mint Cicero és Quintilianus pontosabb magyarázattal is ellenkezik. Ezek szerint a' periodus öszvedett 's kifejtett mondatok bővítése által származik, mivel felvilágosításra vagy közlebbi meghatározásra megkívántató mellék-és középmondatok tétetnek hozzá, úgy mindazáltal, hogy mindnyájan egy szépen tagolt egészé szoroztassanak egymáshoz 's lánczszemek módjára fügjenek egymásból. A' periodusok egyesekre 's öszvetettekre osztatnak. Az elsőben minden mondatok olly szorosan köttetnek öszve, hogy az egész csak egy tagot formál; az utóbbi ellenben több tagból áll. A' mondatok közönséges logikai viszonyai a' periodusokban is előjönnek és mint amazok, most hasonlóság és egyenlőség, majd ok és munkálat viszonyait, feltételt és feltételeztet, majd ismét ellenmondatot 'sat. adnak elő, úgy a' periodusok is. Szükséges pedig, hogy grammaticai és logikai helyességekkel úgy ajánlják magokat az észnek, mint tetszős rimekkel a' szépségérzetnek. Mennél nehezebb tehát az egymással sorozott előterjesztéseket egyszerre átlátni, 's mennél több kétértelműséget és homályosságot okozhat a' periodus tagjainak szövevényes öszverakata, annál gondosabban kell alkotmányának tisztaságára vigyázni. E' végre mindent kell kerülni, a' mi a' fő gondolattal belső és szükséges öszyeköttetésben nincs; mert minden, a' mi idegen nemű 's az egységet megsérti, széleszti a' figyelmet 's nehezíti az érthetőséget. Szükséges továbbá, hogy a' periodus, hosszára nézve, bizonyos határok közt maradjon. Pontos határlíneákat mindazáltal huzni nem lehet. Ciceronak azon rendszabása, hogy a' periodus 4 hexameternél hosszabb ne legyen, éppen olly kevésé elégitó, mint a' másik, hogy t. i. egy lélekzettel elmondani lehessen; mert ha helyesen van alkotva, elég nyugvó pontot ad a' szónoknak; és ha az előterjesztések logikai rendel vannak öszyeköttetve, a' gyakorlott olvasónak könnyű azokat figyelmével követni és felfogni. Rövid, öszveszorított kifejezet, kécségkívül a' szép írásmód jellességei közé tartozik; következésképpen a' periodusból is minden szükségtelent és feleslegest távoztatni kell; csak hogy a' takarékoság szófukarsággá ne fajuljon el, mivel ez éppen olly megvetetű, mint a' szópazérlás. Arra is kell figyelmeznii, hogy nem lehet mindenütt periodussal élni, hanem csak ott, hol öszvefüggő és nyugodt gondolkozásnak helye van 's az előadáshoz mesterséges kifejtést lehet alkalmaztatni. A' periodusos írásmód tehát a' szónoki előadásban használtatható. Egyébiránt még következő szabályokat kell szemünk előtt tartanunk a' periodusokban: 1) a' fő előterjesztésnek ugy ke l helyezve lenni, hogy a' többi közül kitűnjék, a' mellék-előterjesztések ellenben kisebb vagy nagyobb fontosságok szerint állittassanak mellé; 2) az első és utolsó mondatok közt bizonyos egyenlő mérték legyen; 3) a' közbe jövő mondatok, mellyek közül egyik mindég a' közvetlenül előtte lévőnek közlebbi meghatározására szolgál, ne szaporittassanak szükségtelenül; 4) az egyes előterjesztések elrendelésében, ha nem éppen az ellenben álló czél elérendű, bizonyos lépcsős következés, a' határozatlanabbról határozottabbra, gyengébből erősebbre, csekélyebbről fontosabbra való lépegetés szükséges, úgy hogy a' legfontosabb 's leg-erősebb zárja be a' periodust. De nem elég, hogy a' periodus egyes

részeinek czélerányos öszveköttetésével csak az eszet elégitse ki, a' fülnek is kell annak tetszenie. Tagjainak tehát muzsikai törvények szerint kell egymással egyesítettnek, hogy öszveköttetésekben kellemetes benyomást szüljenek a' fülbe. E' szerint minden szavat kerülni kell, melly fület sért (Euphonia törvénye). Magokban- 's más-sal - hangzóknak választásában a' kedves hangzásra kell figyelmezní 's egész szavakat hasonló gondossággal kellemetesen hangzó egésze egyesíteni; a' hol pedig szabad választást tenni nem lehet, legalább a' keményebbhez kedvesebbet 's tetszőbbet kell keresni. Mindenek felett szükséges pedig a' hosszak és rövidségek értelmes elegyítése 's 's a' bevágások és nyugpontok helyes viszonya által bizonyos egyenlő mértéket előállítani, melly egyiránt lévén távol a' szabályosságtól 's mindég visszatérő versnemű egyenlő mértéktől, a' kettő közt közép-ponton álljon (Eurythmia törvénye). Ebből származik a' numerus, melly a' prosára nézve az, a' mi a' poesisra nézve a' versmérték. (L. PROSA). Erre nézve csak kevés közönséges szabályokat lehet adni, mellyeknek különös esetekre alkalmaztatását kinek-kinek egészséges hallására 's helyes érzésére kell bízunk. A' mi feljebb a' periodus egyes mondatinak egyenlő mértékűségéről (Symmetria) mondatott, a' numerusra is alkalmaztatható. Több 's hosszú előmondatok után jövő igen rövid utómondat, éppen ugy sérti a' fület, mint olly előmondat, melly után felette hosszú utómondatok jőnek. A' periodus kezdetének már figyelmet kell ébreszteni; innen olly szavak ajánlatók azokra, mellyek egy vagy több előálló hosszú tagjokkal a' fület betöltik 's késésre kényszerítik, mint az első Paëon (- 000), Jonicus a majore (- - 00), harmadik Epitritus (- - 0 -) 's néhány más. A' végzetnek erős nyugpontot kell szolgálnia 's a' fület teljes hangal kielégítnie. Következő lábak tehát különösen alkalmasok arra: a' 4dik Paëon (000 -), melly az első Paëonnak megfordított viszonya, az Amphibrachys (0 - 0), Antibachus (- - 0), Daktylus-Jambus (- 000 -), Ditrochaes (- 0 - 0), melly legjobb, ha egy szóban van, és a' Daktylus-Tróchaes (- 00 - 0), mellyet mindazáltal hexameteri természeté miatt vigyázva kell használni. Egy feljebb leirt módon készített periodus kereknek nevezetik, mellynek ellenébe a' szegletes tétetik. Minden felhozott viszonyokban külömbféléknek kell lenni a' periodusoknak, mivel ez éppen ugy mozditja elő azoknak szépségét, mint az egyszerű és periodusi mondatok változása a' stylistikai előadását. Egy népnél se volt a' periodus-alkotás annyira tökéletesítve, mint a' Görögöknél, a' minék oka részint a' nemzet természeti szépségérzése, részint a' közönséges helyen beszélésnek gyakori alkalmazása, részint 's főképpen a' Részesülőkkel (l. e.) 's kedvesen hangzó végzetekkel és szavakkal olly gazdag görög nyelvnek szelleme. A' Rómaiak a' Görögöket követték, csak hogy Cicero ideájit igen hosszú periodusokba öltöztetni szokta.

PERIODUS, időkör 's ebben foglalt időköz; innen valamely nagyobb időköz több időszakokra osztatik, mellyek hasonlóul periodusoknak nevezetnek. Igy használja ezt a' szót az astronomus és chronologus; amaz, hogy egy 's ugyanazon körformájú mozgásnak visszatérését kifejezze, ez, hogy több esztendei cyklust (l. e.) jeleljen ki. (L. HÓNAP). Az időszámlálásban (chronologia) csak akkor találtathattak fel helyes időkörök, midőn az astronomusok az égi testek igazi mozgásával megismerkedtek. Ezért olly zavaros a' régi népek időszámlálása. A' Görögök legnevezetesebb periodusi ezek voltak: Metonnak 6940 naphól álló 19 eszt. hold-periodusa, melly szerint készítették a' Görögök K. e. 432 oltá astronomiai kalendario-maikat; Kalippusnak 330 eszt. kezdett periodusa, vagy Sándor epochája által, melly 1 nap hijján 4er 19 vagy 76 eszt. foglalt magában, megjavittatott; még tökéletesebb volt Hipparchus 304 eszt.

hosszú periodusa, mely a naptériói nap-esztendőt csak 6 min. 's 16 secundával tette hosszabbra. A római adószám (l. e.), római adóperiodus, vagy *indictio cyclusa*, 16 eszt. időköz, mellynek eredete nem egészen esmeretes. Scaliger József az általa behozott ugynev. juliana periodussal (7980 jul. eszt. időkörrrel) K. születése esztendejének világ teremtetésétől kezdett különböző számlálásait egymással összeegyeztetni akarta. E' t. i. a' 28-, 19-és 15-nek, mint a' nap-, hold-és *indictio-cyklusok* számainak sokszorozás által kijött mennyisége. 28-szor 19 vagy 532 eszt. mulva az újholdak és holdtöltei ugyan-azon rendben 's a' julianum kalendariom ugyan-azon hónapjának és hetének napján jelennek meg ismét; 's így egyszermind a' három időszámlálási cyklus, u. m. a' 28 eszt. nap-cyklus, a' 19 eszt. hold-cyklus 's a' 15 esztendőnyi *indictio-cyklus* is megújul. Ez a' periodus nagy husvét-periodusnak, vagy Victorinus, Dionysius, Diocletianus periodusának is nevezetik. K. sz. eszt. a' juliana periodus szerint 4714. Többé nem használják, mivel most K. sz. előtti és utáni esztendők szerint megyen az időszámlálás. — A' históriai periodusok olly időszakok, mellyek a' világban különös és fontos következtéseket szülő nagy történetek szerint határozottan meg. A' közönséges história minden egy időbeli történeteket csak helyesen meghatározott időszakok szerint adhat elő szép 's könnyen megfogható rendel. A' régiek a' közönséges históriát *ethnographic*, azután idő folyta szerint (*chronologic*) és esztendőként beszélték el. Századok szerint 's mindenik században kisebb időszakokra osztva adták elő a' világ históriáját Offerhaus, ezen becses munk. „*Compendium historiae universalis*“ (e. Schröckhii, Leipz. 1778, 2 köt.), Bossuet az ő „*Discours sur l'histoire universelle*“-ben, 's mások. Sokkal fogatosabb ellenben a' história-tudomány, ha fontos következtésekkel gazdag történetek szerint megállapított időközök szerint adatik elő. Ezt a' módot követték Voltaire („*Essai sur l'histoire générale*“), Millot, Condillac, Gatterer, Schlözer 's általában a' legjelesebb újabb történet-írók. A' világnak számtalan történetei közt közfátlul olly időpontokat kell tehát felvenni, mellyeken a' földnek több részeiben, a' dolgoknak új állapotot 's rendet adó nagy és nevezetes történetek állottak elő. Hanem a' történetek közt azok érdemelnek elsőséget, mellyek jó emberek nagyságából származtak; mert nagy férfiak a' népek és emberiség vezér-esillagai; századok élnek jótévő fényekkel 's számos nemzetség megyen az általok megvilágosított ösvenyen. A' pallérozocságnak 's polgári szabadságnak néző-pontja pedig, a' mennyiben mind a' kettő, minekutána vallás-alkotók és törvényhozók megtörték a' hozájok vívó utat, földmívelésből 's vagyomból, mesterségekből 's tudományból, kereskedésből 's a' népek nemzeti érzéséből sugárzik ki, közönséges históriai tekintetben fontosabb, mint a' hatalom néző-pontja. Az időszakoknak következtése a' köz. históriának ó, közép és új históriára osztatásán alapul. Az ó és új história közt, a' római birodalom omladékiból 's a' népek vándorlásából származott europai népek és statusok eredete von határt. Az utóbbinak közép idejét az újabbtól az Indiába vívó tengeri útnak feltaláltatása 's az europai társaságos életnek, a' lelkek tudományos felemelkedését követő, érettebb állapotja választja külön. Colombo és Cook Európát a' világ közép-pontjává tették, 's ez az újabb históriának határ-lineája. — Az egyes időszakok meghatározatása különböző. Némellyek szerint (ide nem számlálván az ősidőt vagy az özőnvíz-előtti históriát, a' mi a' bizonyos tudásra nézve üres levél, 's nem egyéb olly hieroglyphenél, mellyet a' physicusok hijában magyarázgatnak 's igyekeznek Mózsés leírásával összeegyeztetni) az I) időszak az özőnvízzel kezdődik 's a' világ titkokkal fedett korát foglalja magában Mózsésig és Kadmosig (K. e. 1500). A' 2) időszak

ban, mely 1000 eszt. időköz, kezd a' hősök idejének regéiből a' történelmi világosság kiderülni. Középkézsiát megvilágosítja Zoroaster; Europa felibe Homeros csillaga jó fel; és Solon törvényhozása pallérozottságra 's szabadságra emeli fel a' Görögöket. Az 500dik eszt. kezdődik a' 3), vagy az Európaiak első időköre. Eldöntő volt Europa függetlenségére nézve a' sardesi égis 500ban, és eldöntő a' státusok sorára nézve a' római dictatura, mely ez idő tájban állott elő. Perikles és Sokrates ditsőitették neveikkel ezen századot, melyet a' 300dik eszt. a' 4) időszaktól elválaszt; mert 301ben omlott össze Sándor roppant birodalma, egy nap alatt, Ipsusnál, a' világnak 3 részében 's Rómában Ogulnius törvénye megállapította a' polgári szabadságot. Az emberiség pedig, mellynek közjavává tette Sokrates Európában az igaznak, jónak és szépnek ideáját, ennek világánál beütazta a' bölcselkedés pályáját Pythagoras iskolájától (Nagy-Görögországban, 500 eszt.) a' stoica iskolának alkottatásáig 300 körül. Így Európa lett a' világ történelmének szíve. A' 4) időszakban (300tól K. e. 14ig K. u.) Róma Olaszországnak, Karthágónak és Görögországnak nyakára ült 's egész világnak parancsolt. Caesar élt. De csak Augustus halála után (K. u. 14) közvetlenül Róma világon uralkodásának telyesedése után, jött a' szabadság helyébe egyetlen-egynek tiransága. Tiberius alatt, ki az emberiséget megbeestelenítette, fellépett ennek megváltozója, Jesus Kristus, fontos tanítói pályájába. Itt kezdődik az 5) időszak, 14től 756ig K. után. Ez időben reszkedett meg Rómának nagysága 's későbbben bukta, az esmeretes földet. Az Antoninusok és Attilák, melly különböző valóságok! Mohammed, napkeletnek legnagyobb jelenete! De csak kis Pipin dönté el Rómának, mint Caesároknak városának végromlását. Arnyéka még csak a' Bosporusnál lenggett; Róma egyház városává lett. Új közöséges birodalom, az az, a' véleményeké kezdődött, egyszersmind napkelet telyessé tevő három világon uralkodását, u. m. a' fegyverekét, véleményekét 's tudományokét az Abassidák khalifaságában. E' szerint a' 6) időszakot Pipin, a' pápa és Igazságos Harun nyitják fel 756tól 1096ig. Nagy-Károly megreszkedteté 's rendbe-szedé Európát. Csudálatosan világot a' scholasticum középkorban az Arabok lelki mivelsége; kelet mindazáltal különválva maradt nyugottól. De a' 7) időszakkal, a' keresztes hadak időszakával (1096tól 1315-ig) egészen másként van minden. Amott, a' khalifák hanyában, pallérozatlanság és durvaság lépnek fel a' Seldschuekok fegyver-despotismusával, mellyet a' Mongolok és Törökök Európába is átplántálni merészelnék. Itt a' lovagságnak 's romános költésnek gyenge virága fejlődik ki. Egyszersmind a' kereskedelem Olasz-és Németországokban kivirágzik 's vele a' városok és Helvetia hegyeinek szabadsága. Hanem a' pápák politikája győzedelmeskedik a' világi hatalman, míg ez az időszak végén ismét emelkedni nem kezd, segítettvén a' római törvénytudománytól. E' hozta létre a' 8) időszakot, a' Medicikét. Ebben, 1315-től 1519ig, fellobban az európai világ lelkének bátorsága a' mivészesség és tudományok világánál. Minden tengeren lobognak annak vitorlái, de ezen századok fényét elhomályosítják a' Törökök vad győzedelmei 's egyes fejedelmek álnok politikája; amazoknak Görögország, ennek Olaszország lett áldozata. A' 9) időszakban, 1519—1648 a' törvényes jusnak az erőszakkal, az isteninek az emberivel folyt csatázását látjuk. A' hit szabadsága küszködik a' Jesuitismussal 's a' népek polgári jusa a' királyok önkényével. Ezen csatában megtöretik Németországnak nemzeti ereje. Franciaország politikája terhelé Európát; sőt a' 10) időszakban, 1648—1740, francia nyelv, erkölcsök 's fegyverek uralkodnak Európában. Ezen uraság ellen Nagy-Britannia és Oroszország fogtak fegyvert; de majd újra felkelt Németország is, neki bátrítottván Jozseftól és Nagy-Fridriktől. Ez a'

II) időszak, 1740—1790. Nyugot vénül, éjszaknak ellenben buján fejlődik ki virága II Katalin császárné alatt 's a' hiu, büszke és elért Európának merészen 's bölcs megfontolással szegzi magát ellene a' szabad Éjszakamerika. A' 12) időszakban ingadozik a' dolgok régi rendje Európában. A' feudale systema összeomlik Franciaországban. Több királyi székek dülnek le. Amerika független lett; Australia belép a' históriába. Europa reszket a' fegyver közönséges uralkodásától. De ismét megragadja Angolország a' statusok világának vezetőjét. A' népek felkelnek. Az éjszaki erő 's német lélek, megsemmisíték a' hódító birodalmával együtt a' fegyverek és hazugság politikáját. Uj időkör hajnallik. A' bécsi és aacheni (1818) congresszek, 's a' szent szövetség ismét létre hozák a' kereszténység polgári jussait. Kel. uj status áll elő, a' Görögöké, kik a' rabszolgaság jármát, melly alatt 4 száz-ig nyögtek, levetették. — Ezen időszakban következő hősök és idejek alkotói vagy rontói léptek fel: 1) Noé, Abraham, Mózes, Cekrops, Kadmus; 2) Zoroaster, Homeros, Lykurgus, Solon, Pythagoras, Confucius, Cyrus, Brutus; 3) Leonidas, Miltiades, Themistokles, Cimon, Epaminondas, Herodotos, Perikles, Sokrates, Sophokles, Timoleon, Sándor, Camillus, a' Deciusok; 4) Philopoemen, Hannibal, Cato, a' Scipiok, Polybius, Mithridates, Pompejus, Caesar, Cicero, Livius, Agrippa, Hermann, János, Augustus; 5) az Apostolok, Trajanus, az Antoninusok, Plutarchus, Tacitus, Constantinus, Theodosius, Arius, Athanasius, Theodorik, Mohammed, Martell Károly, Bonifacius, Pipin; 6) Nagy-Károly, Harun, Álfred, I Henrik, Kanut, Guiscard Robert, Hódító Wilhelm, Wladimir, VII Gergely; 7) bouilloni Gottfried, clairvauxi Bernhard, Dandolo Henrik, IX Lajos, Salza Hermann, III Innoentius, I, II Fridrik, Saladin, Dsingiskhan, habsburgi Rudolf, Szép Filep, Osman, Stauffacher, Fürst, Melchthal, eschenbachi Wolfram, Dante; 8) Medici Cosmus és Lőrincz, Bessarion, X Leo, Timur, Ismael Shah, Babur, II Mohammed, Ivan Vasiljevits, Hájós Henrik, Gama, Albuquerque, Colombo, Maghellan, Cortez, Katholicus Ferdinand, Ximenez, Viclef, Husz, Hollós Mátyás, Petrarcha, Valla Lőrincz, Guttenberg, Reuchlin, Macchiavelli, I Maximilian, Angelo Mihály, Rafael, Correggio, Dürer; 9) V Károly, I Ferencz, Soliman, Szász Mórincz, Gustav Vasa, Luther, Zvingli, Calvin, Melanchthon, Erasmus, Kopernicus, Ariosto, Tasso, Loyola Ignác, IV Henrik, Erzsébet, orániai Wilhelm, Gustav Adolf, Richelieu, Camoens, Baco, Shakspeare, Kepler, Hugo Groet, Corneille, Galilei, Opitz; 10) Cromvell, Fridrik Wilhelm a' nagy választó, XIV Lajos, Colbert, III Wilhelm, I Péter, savoyeni Eugenius, Walpole, Aureng Zeyb, Nadyr Shah, Guericke, Huygens, Racine, Molière, Milton, Newton, Leibnitz, Fénélon, Penn; 11) II Fridrik, Mária Thérézia, II József, Washington, Franklin, II Katalin, Chatam, Pombal, Kaunitz, Hyder Ali, Cook, Niebuhr, Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Buffon, Winckelmann, Lessing, Lavoisier, Herschel, Klopstok; 12) Mirabeau, Sieyes, Carnot, Toussaint, Napoleon, Pitt, Nelson, Wilberforce, Canning, I Sándor, II Ferencz, III Fridrik Wilhelm, Louise, Stein, Arndt, Blücher, Hardenberg, Károly főherczeg, Bolivar, Kant, Forster, Gibbon, Müller János, Herder, Schiller, Wieland, Göthe, Fichte, Schelling, Jacobi, Humboldt Sándor, Olbers, Heeren, Salzmann, Pestalozzi, Campe, Mozart, Haydn 's mások, — Mohammed Ali, Kien Long, Tamaahmah, Pomare. — Közönségesebb osztályi a' világ históriájának következő időszakaszok: 1) Adámtól Cyrusig V. T. I eszt-től a' 3425-kig; 2) Cyrustól Augustusig, 3425—3953; 3) Augustustól Nagy-Theodosiusig V. T. 3953-tól K. u. 395-ig; 4) Theodosiustól Nagy-Károlyig 395—800; 5) Nagy-Károlytól a' kereszties hadak vé-

gégig, vagy 800 — 1300; 6) a' kereszties hadak végétől Amerika fel-fedeztetéséig, 1300—1492; 7) innen a' vestfaleni békéig, 1492—1648; 8) ettől a' francia zendülésig, 1648—1789; 's 9) a' francia zendüléstől a' mi időnkig 1789 —

L—ú.

PERIODUSIAZ ÉLETNEK, I. SZAKASZI AZ ÉLETNEK.

PERIOPTRIKA, 1779 a' lázadás rettenetes idejében. híressé lett Dr. J. P. Marat a' parisi tudományok akademiájának több tapasztalásokat terjesztett eleibe a' világosságról, 's az optikának azon részét, melly a' világosság sugárainak a' testek felső részéről elhajlásával foglalatoskodik, perioptrikának nevezte. Nem az a' megtörés van hát itt szóban, mellyet a' világosság sugárai, törő eszközök, levegő, üveg, víz és más testek által szenvednek (Vö. DIOPTRICA és SUGÁRTÖRÉS), hanem más törésről van itt szó, arról t. i. melly ugyanazon eszközben is, a' testnek külsején áll elő, mihelyt azon testvonzáskörébe jönek. Marat szerint valamennyire a' test kiterjedése felé görbülnek a' sugarok, és csak azután terjednek ki egyenes irányban. Eppen olly kevésé kell ezen jelenetet a' világosságnak azon hajlásával felcserélni, mellyet Newton a' testek visszaverő erejének tulajdonit, 's mellynek úgy látszik nagy hasonlósága van amazzal. Ha a' világosság Marat által vizsgált elhajlását nem lehet is a' megtörő eszközön vagy testen való átmenésnél egy 's ugyan-azon principiumra huzni, az első még is egészen más törvények szerint történik, de a' mellyeket itt éppen olly kevésé lehet előszámlálni, 's felvilágosítani, mint a' többi jeleneteket. A' tud. academiája akkor keveset ügyelt ezen dologra 's azon időben valóban se Newton tanítását nem szoritotta ki, se nevezetes befolyása nem volt az optikai eszközökre, astronomiai vizsgálatokra vagy a' levegő-tümeményeknek és szintudományak más magyarázatjára; mindazáltal senki se mellőzheti el egészen, kinek az igen nehéz optikai tudomány tökéletesítésére hajlandósága van.

PERIPATETICA PHILOSOPHIA. Aristoteles philosophiája neveztetett így, annak vagy előadásáról, mellyet fel- 's alá-járás (*περιπατεῖν*) közt tett, vagy oskolájának egy kellemetes árnyék-ösvényéről, mellyen előadatott. A' philosophia Aristotelesnél a' tudalomnak tanítása. A' közvetlen tudalom, mellyből okoskodással a' közönséges, és szükséges igazság megemertetik, tapasztaláson alapul. Ehez járul, mint készítő tudomány, a' logica, melly minden módozott tudományoknak eszköze. Ezen logika vagy csak a' külső szinnel foglalatoskodik, 's vetélkedő (*dialectica*), vagy az igazsággal, és bontogatás (*analytica*) tudományának nevezetik. Természet tudományában Aristoteles mind két akkor uralkodó rendszert (*systema*) megczáfolta: u. m. a' kifolyás (*emanatio*) rendszerét, melly minden lényt az istenből származtata, és az Atomistákét, kik az istennel örökös atomok szerkeztetéséből mindent összeállani hittek; ő pedig a' világ örök létét állította. Tanítása szerint minden más testeknél tökéletesebb az ég: ennek közép pontján van a' föld, melly gömbölyü, és mozdíthatlan. A' csillagok, mint az ég, nemesebb nemü lények, de vastagabb anyagnak; mozognak, de nem tulajdon erejek, hanem az első mozdulható test által. Minden változás olly anyagot bocsát előre, melly által valami létre jöhet; továbbá formát, melly által valóban lesz valami és rablást, a' mennyiben t. i. egy bizonyos formának felvétele más határozatoknak eltörlésével történik. Minden ráhozat, és mozdulat a' tárgyra (*subjectum*) mennyiségre, minőségre és helyre nézve történik. A' lényeknek három neme van: mozdulható-mulandó, mint az állatok; örökmozdítható, mint az ég; és örökmozdíthatlan. Ezen utolsók magokban mozdulhatatlanok, és mulandók, minden mozdulatnak forrása, és eredete. Köztök kell egy első, magával mindig egyező lénynek lenni, melly munkálódik, a' nélkül, hogy munkálódásában más lényre szüksége

leanc. Minden, a' mi van, ő tőle jó, ő a' legtökéletesebb érzelem— Isten. Ezen első mozdítónak közvetlen hatása csak az égre terjed; az alá rendelt többi golyók (sphaera) más testetlen örök valóságoktól mozdittatnak, mellyeket a' nép-hite, mint Isteneket, tisztel és természetek ellen testekkel ruház-fel. A' lélek eive az életnek az élő-eszközös testben, 's ettől elválaszthatatlan. A' léleknek illy tehetéseket tulajdonít: nemző, tápláló, és érző tehecséget, emlékező, 's gondoló erőt, vagy értelmet, és vágy-erőt, melly kívánságra, és akaratra ágazik. A' mi Aristotelesnek erkölcsi fenekállítást illeti, itt ő elfajult oskolájának vétke miatt rosszul értetett, és gyönyör-elvhez szítónak tartatott: ő pedig legjobbnak, és legfelségesbnek tartotta azt, a' mit önnön magáért óhajt valaki, a' boldogságot, melly erényes tettekből származik. Erény nála a' természettel egyező cselekedet. Természettel egyező cselekedetnek pedig azt mondja, melly a' soktól, és kevéstől egy iránt távozik, és két hibás végnek közepén áll. Ugy a' vitézség nála minden erények közt első, melly a' féltékenység, és vakmerőség közt közép. A' mértékletesség az érzékiség használatát tárgyazza. Az emberi cselekedetek szükség, hogy függetlenek legyenek külső határozó alapoktól, hogy erkölcsi cselekedetek nevét érdemeljék, ellenkező esetben csak jelenetek, mellyeknek törvényei a' természet tudományához tartoznak, 's azért a' gyakorló philosophust kevésbé érdeklik. Az öntehetőség minden erkölcsiségnek feltétele, következőleg a' cselekvésnek vagy nem cselekvésnek, így vagy amugy cselekvésnek is tehecsége. A' teljes boldogságot csak polgári társaságban nyerhetni-el. A' legjobb polgári társaság pedig csak különös környülmények szerint határozthatatik meg. Aristotelesnek peripatetica oskolája, Atheneben szakadatlanul állott Augustus idejéig. Azok közül, kik abból kijöttek, neveztesek: Theophrast, több természet-történeti munkáknak szerzője, és lampaszi Strato, kinek véleményit mi csak Cicero, és Plutarch által fentartott töredékekből esmerjük, végre Phalereus Demetrius. A' régiségnek bölcselkedő oskolái közül egy sem tartotta-fen olly sokáig, mint ez, befolyását: szinte az újabb időkig sinórnértékül szolgáltak a' philosophiai vizsgálatokban fenekállítási, sőt még most is vagnak tartományok, mellyek Aristotelesben a' bölcsességnek esalhatatlan mesterét tisztelik. Nem voltak ugyan elsők az Arabok, kik őtet az új e'ropai világba behozák, de tekintet azok szereztek neki. Az éles elme, és mély okoskodás, mellyek írásiban uralkodók, a' viszketeges elméket gyönyörködtető kellemetes mód, mint a' határozottabb, és a' philosophia körébe általa először bevitetett mester-nyelv nagyobb becsben voltak nálok, mint Plátónak minden philosophiai kécségei, és hasonlításokkal gazdag képes nyelve. Már az ariáni czivódásoktól fogva használtatik a' keresztény anyaszentegyházban; és mennél inkább kisebbiték a' plátóskodó egyházi tanítóknak eretnekségei Plató befolyását; annál inkább nőtt Aristotelesnek becsülete, mellyet Boetiusnak Aristoteles munkái forlításához ragasztott jegyzeti is igen neveltek. (I. SCHOLASTICUSOK). Midőn Aristoteles írásai eredeti nyelven ismét olvastatnának, egy a' peripateticától okosan különböző szakadat támadott a' scholasticusok között a' 15 és 16 században, melly magát Averroistákra, és Alexandristákra (Aristoteles így nevezett magyarázóitól) osztotta. Az elsőkhöz tartozott Achillinus Sándor, Zimara, és Caesalpinus; az utolsókhoz a' híres Pomponatius és mások. A' Németeknél is a' 17 századig virágzott a' peripatetica philosophia.

PERIPETIA, váratlan változás, melly hősi vagy drámai költemény, és román 'sat. főszemélyeinek szerencsés vagy szerencsétlen állapotjában történik és azt ellenkezővé változtatja. Illyen p. o. „Oberon“-ban a' szélvész, melly a' szerelmesek tilalmas ölelkezése közben

kerekedik és későbbben a' tűzi haláltól az Elfeek királya általi megszabadítások; ilyen Schiller „*Jungfrau von Orleans*“-ában, a' Lionellei szánakozásnak felébredése 's ennek következései. Aristoteles például azon Oedipusban előjövő jelenetet hozza fel, hol az a' hir, mellynek a' királyt félelemtől megmentenie 's meg örvendeztetnie kell vala, származását felfedezvén, ellenkező következést szült. Itt a' peripetia rácsmerésből (vagy egy cselekvő személy eddig esmeretlen rangjának, születésének 'sat. kivilágosodásából) áll elő; de a' nélkül is lehet a' peripetia. Főmunkálatja meglepés, t. i. a' cselekvő meglepetésének a' nézőkrei visszamunkalódása. Ezen munkálat, a' sokaságra mélyen hatván be, gyakran használátja a' játékszini költőkkel a' peripetiát; ellenben magasabb költői czélokkal ellenkezik. Mindenek felett az ugy nev. szabaduló darabok alapulnak a' peripetiának nem költői használátján, szerencsétlenség egyszerre szerencsésé változván által. A' történetek voazó kifejlése helyett t. i. a' költő veszedelmet és szerencsétlenséget tol főszemélyeinek fejére, csupán azon czélből, hogy bennünket szabadulásokkal megleljen.

PERISTYLIIUM, körtornác, melly udvar-közt vagy piacot kerit körül.

PERIZONIUS (Jakab), egy Hollandnak 17 százbeli legtudósabb philologusi közt, 1651 szül. Damban, tanult Deventerben és Leydenben, 's végre az utóbbiban lévő univertitásban históriát, ékes szollást és görög nyelvet tanított. Ugyan itt holt is meg 1715. Számos históriai és philologiai munkái közt különös említettést érdemelnek: *Animadversiones historicae* (Amst. 1685) a' tudóságnak valóóságos kincstára; *Origines Babylonicae et Aegyptiaca* (Leyden 1711, 2köt. Utrecht 1756, 2 köt.); továbbá Aelianus elegyes munkáinak, 's Sanctius Minervájának kiadátja.

PERKINS GÖZÁGYUJA. Az amerikai Perkins 1824-től fogva, Angliában a' gőznek használátát nem csak erőmiveknél és hajóknál, hanem puskáknál és ágyuknál is javította és bővítette, minek további kiképzése a' legfontosabb következéseket szülheti. Az ő készítetté új gőzerőmivnél a' gőzűst (generator) nincs összeraggatva, hanem egészen kalapált vasból, 's egy darabból áll, 's azért egy nsz. hüvelykre 20,000 fontnyi nyomást tart ki. Ez egyszerű 's nem igen költséges erőmiv egy ágyutöltés erejével bir. — Ezenkívül készített P. Martineau és Galloway kézművesek társaságában a' gőzhajók számára különös erőmiveket, mellyek mint előrehajtó erő, új módú evzőkkel dolgoznak. — Talált továbbá egy gőzpuskát, (steam-gun) melly egy minutában 4 — 500 golyót egymás után kilőtt, 's a' deszkát áltlyukasztotta. A' gőz ereje olly nagy volt, hogy egy vastáblára száz lépésnyi távolságról lőtt golyó egészen összelapult. — Azután egy 4 fontos gőzágyun dolgozott, mellyet két ló huz. Ez által egy fontnyi földszénnel ugyan azon foganatot akarja elérni, mellyet 4 font ágyupor okoz. Ez 10 golyót röpit addig ki, míg a' porral töltött ágyu egyet. Azt mondják, hogy e' gőzágyu a' szétpattanás veszélyének semmi esetben sem volna kitéve. Londoni hírek szerint, nem kételkedék P. hogy olly hajító pattantyut készíthet, melly Dowerből Calaisba, azaz 7 órányi távolságnál tovább, egy 2000 fontos golyót röpitni képes. (Londoni *Journ. of arts and sciences*, Aug. Sept. Oct. 1824). 1825-ig P. módja szerint egy erőmivet sem készítenek nagyban, 's Baader (Jos. v.) azt jegyzi meg, hogy itt a' rugalmas gőznek igen nagy feszítése mellett, a' gőzűstnek elpattanása sokkal gyakrabban félhető, mint a' Trevithik ang. földmérő már igen veszedelmes high-pressure engine (igen feszített nyomású) erőmivénél. Egyébiránt Perkins erőmive, készületében sokkal egyszerűbb 's olcsóbb, mint Watt hasonló fogauatu erőmive, 's azért a' gőzsajkákhoz, és gőzkoesikhoz különösen alkalmas.

PERKINISZMUS, I. ÉRCZTŰK.

PERNAMBUCO Brasiliában, 1412 nsz. mf. nagy tartomány (603,000 lak.), 40 mf. hosszú partmelyékkel, a' legjobb brasiliának honya. Hasonló nevű fővárosa népes (63000 lak.), egészen víztől vétefik körül, Olinda kicsiny várostól egy ór. távolságra fekszik, kikötője, fellegrára, fontos kereskedése, fűvész - kertje, pamut- és czukor - termesztése van. L—ú.

PERON (Ferencz) a' francia institutumnak levelezője, az orvosi és philomathiai társaságnak tagja 's a' t: szül. Cerillyben, az allieri depart. 22 Aug. 1775. Atyját ifju korában elvesztette. A' cerillyi collegiumban kiváltképpen a' classicusokat tanulta; azt javasolták neki, hogy papi életet válasszana. De a' haza és szabadság tűzétől lelkesítetve 1792 a' rajnai táborba ment és Landauba jött. E' városnak ostromoltatása után a' kaiserslauterni csatakor a' Poroszoktól elfogatván, Magdeburgba vitetett. Pénzétől nem fosztatván meg, könyveket vett, több emberek jó indulatját megnyerte, kik neki kölcsönöztek is 's így főképpen történeti és utazási munkákat olvasgatott. 1794 kieserlétetett és mivel jobb szeme sebe miatt hasznavehetetlen lett, tökéletesen elbocsáttatott. Most 20 eszt. korában kérésére mint nevendék a' párisi orvosi - oskolában bevétetett, hol orvosi tudományt, zoológiát, és anatómiát tanult 3 esztendeig és graduáltatott. Boldogtalan szerelme miatt a' déli tengerre indult, az új tartományokat kereső küldöcségnél, melly Baudin vezérése alatt evezett el, hivatalt keresvén. Peron mint zoologus küldetett ezen utra és munkáira utmutatást Lacépédétől, Cuviertől és Degerandótól kapott. 19 Oct. 1800 indultak el 3 hajóval Havre de Graceból. Lesueur volt munkálódó társa, ki barátja lett. P. egész utazása alatt naponként 6 órától 6 órára meteorologiai vizsgálatokkal foglalatoskodott, felfedezte, hogy a' tengervize mennél mélyebb, annál hidegebb, leirta az egyenlítő felé lévő kocsonya nemű tengeri állatokat, mellyek setét éjjel tüzesen szoktak fényleni és pyrosomáknak nevezte azokat. 5 hónap mulva Isle de Franceba érkeztek az utazók, azután új Holland nyugoti csucsára és Timor szigetére, hol P. nagy alkalmatosságot nyert a' moluskák és plánta - állatok (tulajdonképen medusák) körül tapasztalásokat tenni, melly foglalatosságában kimondhatatlan nehézségeknek, és veszedelmeknek volt kitéve. Majd minden társa megbetegedett; ő egészségét a' honni lakosokkal együtt bétellel élvén tartotta fen. Timortól az utazók egyenesen a' vandiemenslandi déli fok felé tartottak. A' keleti partokat megvizsgálták, új Holland déli partjait követték. A' Jackson kikötőbe érkezvén, mindnyájan betegek voltak, 's 4 emberen kívül senki se volt, ki szolgálatot tehetett volna (és mind ez Baudin gondatlansága és durvasága miatt). P. a' gyarmat állapotjával megesmerkedett. Azután a' szigetet Basz-szoros nyugoti bemenetelénél megvizsgálgatták, és újra új Holland partjai felé mentek, hogy Carpentaria öbölbe érhesse nek. Olly esméretlen tengeren mindenfelé veszély fenyegette őket. P. mindenkor előljárt, több izben kiment a' szárazra, a' hitetlen, embertelen és hitszegő vademberek közé mert menni, minden osztályból sok állatot gyűjtött, figyelmeztet életék módjára és igyekezett kinyomozni, mellyek szolgálnak azon terméketlen szigeteken és tengerpartokon az utazóknak eledelül, mellyek kereskedésre és mellyek lehetnének háziakká. Minthogy két természetvizsgáló elmaradt, kettő pedig meghalt, ő maradt maga, ki a' természet - históriára nézve mindent tett és bizonyos, hogy egy tengeri utazás se terjesztett annyi tudományt, mint az övé. Midőn Baudin annyira ment, hogy az állatok betételére szükséges pálinkát megtagadta, megvonta társaival együtt italát magától. Midőn Bailly, Lesueur, Leschenau és Guichenault társaival King szigetébe kiszállana, hirtelen szél - fuvát

hajójokat úgy behajította, hogy azt 14 napig nem láthatnák. Azomban még is folyvást dolgoztak, mintha semmi bajok sem volt volna, 's a szabad ég alatt, szünteleni esőzés és rémitő szelek közt, 180 moluska- és plánta-állatokat szedett össze Peron és megvizsgálgatta az óriási phoca proboscideákat. Timorra visszamenvén, Lesueurrel ketten ejtettek el egy krokodilust, melynek váza most is Párisban van. Visszajöttökör 5 hónapot töltöttek Isle de France, hol a halakkal és moluskákkal foglalatoskodott és még sok újat fedezett fel. Végre 3½ eszt. távol létek után 7 Apr. 1804 megérkeztek az utazók. P. l' Orientbe és Párisba jött, hol gyűjteményét rendbe szedte, lajstromát elrendelte és a museumba tette. Egyszermind parancsolatot kapott, hogy utazását és a természet-históriai tárgyakat írnia le, 's adná ki Lesueur barátjával. L. Freycinet a hajózási részt kapta kidolgozás végett. Az institutumnak tudósítása szerint a hoztak közt ki volt véve, hogy 100,000-nél több állat számláltatott, 's ezek közt 2500 új nemű találtatott, annyira, hogy P. és Lesueur több állatot esmertek meg, mint minden természet-vizsgáló együtt véve az utolsó időben. Az utazásnak első része 1807 jelent meg szép részmezcéssel 4 d. Ettől fogya P. igen nagy hirre jutott. A második rész feléig volt nyomtatva, midőn P. megholt. Egyes értekezései kiváltképpen az *Annales du Museum d'histoire naturelle*-ben jelentek meg, vagy tudós társaságokban olvasta fel. Így értekezett a pyrosomakról, a tenger mérsékletéről, a timori kővévált plánta-állatokról, a meleg tartományi vérhasról és a bétel használásáról, az egészségnek fentartásáról hajón, a valemberek erejéről az Europaiakhoz hasonlítva, a tengeri borjúk lakhelyeiről, a medusák természet-históriájáról (fájdalom félben maradt). A külömbféle ember-nemek összehasonlításán is dolgozott, melly czéljára még 3 utazást tett fel, éjszakra, Indiába és Amerikába. A *Naturgeschichte der Völkerstämme auf Timor* (rézmetsz.) felséges, de pártfogás híjjával volt. Sok madár-, emlős állat, uszómaszó- és hal-leírása hever, főképpen a nem fordgható állatokról, melyekre nézve Lesueur ezer rajzolatoknál többet készített. Az állatok pálinkában vannak. *Mem. de la soc. d'émulation médicale* 7 kötetében P. egyes értekezéseinek magyarázatja foglaltatik. Mejjbetegsége miatt Lesueurrel Nizzába ment, hol az időt természet-históriai vizsgálódásokkal töltötték. De vissza még betegebben jött. Felgyógyulásához semmi reménysége se lévén, születése földjére kívánkozott menni meghalni, hol anyja előtte megholt. Hugaitól és Lesueurtól ápoltatott barom-istállóban. Megholt Dec. 10 1810. *Halak* munk. 2 része, mellyre a 231 lapig P. maga ügyelt, 1816 L. Freycinet által jött világ eleibe. Az Angolok panaszkodnak, hogy a Francziák sok olly találmányt tulajdonitnak magoknak, melyeket Flinders már az előtt felfedezett, és hogy ők ezt sok ideig Isle de Franceban fogva tartották, és az által halálát siettették, ambár a Francziák új Hollandiában az Angoloktól gyámollittattak, a mit P. maga sem győzött eléggé dicsérni.

PEROUSE, l. LAPEROUSE (Jean François Galaup de).

PERPENDICULARIS (FÜGGŐ) LINEA, PERPENDICULUM, l. FÜGGŐ.

PERPETUUM MOBILE olyan valami, melly folyvást 's mindig mozog, még pedig magától. Minthogy pedig előttiünk semmi dolog se esmeretes, melly a kezdettől önnön magától folyvást mozgott volna (bár képzelni lehet), látni való, hogy ha ez a kérdés tétetik: „lehető é mechanica által önnön magától folyvást mindig mozgó machinát készíteni?“ csak annak folyvást mozgásáról lehet a szó. Sokáig minden segicség nélkül mozgó mesterség-mivünk van; de hogy örökké mozogjon, már a szükséges kezdet lehetetlenné teszi lételet. Illyen nemű legtökéletesebb machinák közt egy az, melly

Cox londoni museumában van. Ez egy Ferguson János által 1774 feltalált barometrumos óra, mellynek a' kerekai a' kénesónek leszállása által mozgattatnak. Sok sikertelen próbatétel után némelyek olly perpetuum mobilet galvanismus segedelmével akarnak készíteni. Még most is láthatni nagy physikus Robertson cabinetjében két, 15 hüvelyknyi magos, száraz galvan oszlopokat, mellyeket Zamboni Veronában készített. Mind a' kettő közt egyensúlyban egy jó nehéz érczrud áll, melly váltólággal most egyik, majd másik oldaltól vonatik magához. Ezen folyvásti lógás igazgatja egy pendulumos órának járását, melly néhány esztendőök lefolyása alatt még nem állott meg.

PERRAULT. Ezen nevű 4 testvér közt, kik XIV Lajos országlása alatt éltek Párisban, kiváltképpen esmeretesek: Perrault Claude (szül. 1613, mh. 9 Oct. 1688), orvos, természet-buvár és építő, kinek rajzolat szerént építettett a' Louvrenak hires façadeja (külsőoldala) és a' parisi csillagvizsgáló intézet. Még hiresebb P. Charles (szül. 1633, mh. 17 Maj. 1703), nagy eszű és sok esmeretű férjfiú, de nem volt jó izlése. Versei idejét nem éltek túl. Colbert ezt és ennek testvérét vette segédül a' franczia művészség academiájának alkotásában, mellynek Charles munkás tagja és könyvtárnokja volt. Ezen versezete: *Le siècle de Louis le Grand*, mellyet 1687 az academiában felolvasott, felébresztette a' régiek és újabbak beese feletti perlekedést. Azután hosszas beszélgetésbe öltöztetett *Parallèle des anciens et des modernes*-ével (Paris 1688 — 96, 4 köt.) lépett fel, mellyben azon büszke állítást vitatta: „Az újabbak (kik közt kiváltképpen a' Francziákat értette) a' művészséget és tudományt, mellyek a' régieknél csak gyermeki korban voltak, leguagyobb tökéletességre vitték 's azokat miveikben és munkáikban jóval felyül-mul-ták“, melly állítása Boileauban hatalmas ellenmondóra, ellenbenkésőbbben Fontenelleben és Hudart de la Motteban tüzes pártolókra talált. További munkái: *Les hommes illustres de France, qui ont paru etc. pendant un siècle etc.* (Paris 1696 — 1700, 2 köt. kép. azután 12); *Contes de ma mère l' Oye* (Paris 1697), mellyért a' franczia tündér-mesék feltalálójának, de talám igazságtalanul, tartatik. Azonközben ezen elbeszélétek sok fordításokban is tetszéssel olvastattak.

L—ú.

PERREND (ordo processualis) ezen nevezet alatt értjük azon rendszabásokat, 's szokásokat, mellyek a' perlekedésre nézve időről időre hozattak, vagy divatban voltak. Ezen rendszabások vagy szokások minden nemzetnél, midőn az legelőször rendelte el polgári alkotmányát, a' legegyszerűbbek voltak, 's azt lehet észrevenni, hogy többnyire minden új nemzet más nállánál régibb, 's pallérozottabb nemzetől kölcsönözte az e' féleket, tulajdon szokásaival pedig gyarapította azokat. Így a' hires római nemzetnek legelőször a' Görögöktől kölcsönözött 12 táblákra leirt törvényekből állott ugy szolván az egész polgári törvénye; későbbben azonban azokat a' haza szokásaiból eredett törvényekkel minden előforduló esetre annyira idomította, hogy a' keresztény vallásnak bevétele után az egyházi törvényekkel egyesülve, azok ugyszolván minden europai nemzetnek köz-törvényeivé váltak; sőt a' mi több az europai nemzeteknek szinte megtiltatott addig tulajdon szokásaikból merített törvényeket (jus consvetudinarium) hozni, miglen azok a' hatalmas római imperator 's római pápa által meg nem erősítettek volna, 's innét veszi eredetét az ugy nevezett *approbata consuetudo* vagy *constitutio* l. TÖRVÉNY, melly a' mint Verbőczy törvény-könyvéből kitetszik, nállunk is divatban volt. — Ez azonban csak későbbben jött keletben hazánkban, 's nem is egyedül a' perlekedés módját, mint az egész polgári szerkezetést illeti, mivel a' perlekedés módja nállunk eleintén egyenesen a' nemzet szokásaiból merítettett, valamint

ezt Béla névtelen jegyzője könyvének 53-ik fejezetében ezen szavakkal: *transactis aliquot temporibus Dux Zulta cum esset tredecim annorum omnes Primate Regni sui communi consilio, et pari auctoritate quosdam Rectores Regni sub duce praefecerunt, qui moderamine juris consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent*, elég nyilván bizonyítja. Ezen szokás nemzetünknelé a' polgári társaság kezdetében a' legegyszerűbb volt, 's a' későbbi maradványokból is a' tetszik ki, hogy hajdan az egész perlekedés módja egyedül élő szóval ment végben olly formán, hogy az alperes, vagy bevádolt ember, bírói pecsét jegy által törvénybe idéztetett, 's a' bíró által a' peres dolog az ugy nevezett Pristaldusok jelenlétében elintéztetvén, azon Pristaldusok által a' peres dolog executióba vétetett: ha pedig idővel az e' féle elvégzett dologról szó támadott, a' peres dolog elintézésén jelen volt Pristaldus a' dolognak miben létéről megkérdeztetett, 's az ő előadásának tökéletes hitel adatott; valamint ezt Szent László Király II T. K. 42. Kálmán I T. K. 2-ik fejezetei, 's a' tüzes vas próbáról szolló váradi regestrum nyilván bizonyítják. Ezen együgyü perlekedés módjának nemminő változását tapasztalhatni már II Béla Király idejében, a' midőn is már némely elintéztett peres dolgok írásba is tétettek, ez azonban még abban az időben ritkán történt meg, mivel még a' tüzes vas próbáról szolló regestrumban is találhatni annak nyomára, hogy az ugy nevezett Pristaldusok előadásának hitel adatott. Szinte egy más változás adja elő magát a' perrendre nézve III Béla király idejéből, a' ki alatt Kéza Simon kronikájának 126 's 127-ik, nemkülömben egy 1181-iki oklevél bizonyítása szerint legelőször jött keletbe az ügyes bajos dolognak írásba való előadása, a' szerint, mint a' római udvarnál szokásban volt, a' honnét mintegy azt lehet észrevenni, hogy a' római törvénykezés módja is ezen időtől fogva vette hazánkban kezdetét; ezen perrendhez azonban eleintén csak igen nehezen szokhatott hozzá a' nemzet, mivel még IV Béla Király 1267-ik T. K. 10. cikkelye is azt tartja, hogy az ügyes bajos dolgok írás nélkül végeztesenek el, nem lehetett mindazáltal megakadályoztatni, hogy azon szokás több perbeli formalitásokkal egyetemben lábra ne kapjon. Nevezetesebb perbeli formalitások közé pedig tartozik az ugyan egy dologba való többszöri törvénybe idéztetés, 's az ezt követni szokott három vásáros helyeken való kikiáltás, melyekről a' többi közt már az említett 13-ik század elején született tüzes vas próbáról szolló regestrumnak 178-ik §. vagyon emlékezet, és ezen vásáros kikiáltástól, mely csak akkor használtatott, midőn az alperes a' többszöri törvénybe idéztetésekre meg nem jelent, veszi eredetét hazánkban az ugy nevezett Proclama-ta is, mely alatt némelyek mai időben háromszori ajtó előtt való kikiáltást értenek. A' perrend észrevehetőbb változásának nyomaira akadhatni már III András király idejében, a' midőn is azon király 1298-iki T. K. 45. és 48. cikkelye szerint már a' tanuvallatások írásba tétettek, és az elvégzett perbeli irományok a' vármegyék alispányainál letétethi rendeltettek. Legnagyobb változást szenvedett azonban a' perrend Robert Károly uralkodása alatt, ki is Verbóczy II. részének 6-ik czimje szerint a' római törvényekből merített 's Franciaország szélén keletben volt törvénykezés módját hazánkban divatba hozván, az kisebb nagyobb változtatásokkal, melyek leginkább a' harmas törvény könyv bevétele időszakában, 's III Károly király uralkodása alatt történtek, megmaradt mind e' koráig.

P. J.

PERRIER, (Jacques Constantin és Auguste Charles testvérek) születtek Parisban 1742 körül, mechanicusok, különösen az általuk közösen készített centrifugális szivattyu, 's azon minta — cabinet által esmeretesek, mely a' parisi des arts et métiers conservatori-

umban áll. Jacques Constantin ötször utazott Angliába, hogy a' gőz erőműveket Franciaországba bevigye. Ezután készítte Chaillotban két gőz szivattyút, harmadikat pedig Nagy-Caillouban, melly a' vizet a' Seineből huzza, 's ez nagy viztartókból öntött csöveken egész Párisban szerte vezették. Chaillotban még 4 visszaverő kemenczét is állítának, mellyek legtöbb gyárokhoz, fonó-szövő-székekhez, szénbányákhoz, ágyuöntéshez, és furó-szerszámokhoz szükséges szerkezeteket olvasztanak. Ezután Monge vezetése alatt a' zendülési háboru rémitó fegyvertárát láták el. Itt készítik Francz. ország számára a' gőzerőműveket, nyomtató műveket, hengereket 's a' t. Jacques Constantin, ki a' nagy ágyuöntő műhelyt Lüttichben is felállította, már a' zendülés előtt tagja vala a' tudományok academiájának, mellynek emlékirati közt töle több értékezések foglaltatnak. Megh. 1818. —

PERRIER (Antoine Scipion) pénzváltó, 's a' becsület-rend tagja, szül. Grenobleban Jun. 14 1776. Sokféle esmereteit, 's nagy vállalatokra termett szellemét a' kézművekre, kereskedésre, földművelésre, és közjövdelemre haszonnal fordítá. Ó a' francz. bank egyik legbelátóbb igazgatója, a' kereskedői kamara tagja, a' mesterségüzés gyarapítását tárgyzó sok hasznos intézeteknek alapítója vagy segéllője volt. Roppant értékkel bírván, nyereséget nem vadászott, hanem nagy számú gyártulajdonosokat pénzzel, hitellel, 's munkával segített, 's így czukorfőzések, fonóházak, üveghuták, szeszégetések 's a' t. alapítója 's tulajdonosa volt. Ó a' P. Jakab által Chaillotban állított ágyuöntőt is megvevé, nagy tőkélyre vitte, 's vezetése alatt itt felette nagy munkák készültek; 's ez belső Franciaországban több mint 100 nagy műhelyt foglaltoskodtat. A' gőzszivattyukat is ő vivé be a' kőszén-bányákba. Meghalt Par. Apr. 2 1821. —

PERRIER (Casimir) az előbbinek testvére, szül. Grenobleban 1777. Neveltetése épen a' polgári zendülés idejében esett 's így igen szabad elmű lett; azonban ritka észtehecségének szerencsés kiképzését 1816-ig csak hivatali pályáján, mint egy gazdag, 's nevezetes kereskedő-ház igazgatója, bizonyíthatá, de ekkor mint kormányértő író lépett fel, 's munkájit nagy tetszéssel olvasák. Majd követnek választá a' Seine departement; ő a' kamarában legott a' bal-oldalon foglalt helyet, folyton ez oldal szellemében munkálódott, 's elragadó ékesszólásával mindég csudált magasságban mutatkozott. Mar. 13 1831 belső miniszternek, 's a' ministeri tanács előlülőjének nevezé a' király. Az íróboltból egy nagy nemzetnek, a' francia nemzetnek kormányára, még pedig illy felette kétes időben történt ugrás, nagy vala; de ő (mi dicsőségére magában elég), ennek minden szövevényes útain, 's azon nyomos ellenpártok mellett is, mellyek, kivált a' Lafayette-é, mindenütt sarkában voltak, mindenkor eligazodott. Polgári rangjához hiv maradt, még is eléggé tudja van, milly tekintetet tudá azzal magának a' pairek kamarájában is szerezni. Midőn egykor a' királyi ítélőszék ügyvéde Choppin, betegségében meglátogatná, 's parlamenti erőlködései miatt hervadó külsején megdöbbenve, az emberek-hálátlanságát emlitené, azt felelé P. „ezen ne csodálkozzék; polgártársainkért el kell enyészniünk, 's meg kell halnunk, a' nélkül, hogy halálokra számot tarcsnunk“. E' szavai első része nem sokára teljesült, mert a' dühösködő epemirigy csak egy erőtlen 's alélt áldozatot találá benne, 's így (Parisban) Maj. 16 1832 munkás életét könnyen kioltá. J.

PERRON (Anquetil du), I. ANQUETIL és ZENDAVESTA.

PERSEPHONE, I. PROSERPINA.

PERSEPOLIS. Persiának Schiras nevű fővárosától éjsz. régi különböző időbeli épületek omladéki találtatnak, 's ezek közt olyanok is, mellyek még ezen hatalmas nép legvirágzóbb idejéből va-

lők 's a' hajdani persiai építés - mesterségnek egyetlen egy maradványi. Más építés - mivek omladéki, felyülirotokkal, az új persiai birodalom idejebeliék, melly a' keresztény idószámlálásnak 3 száz. a' korábbi parthiai birodalomból (l. e.) származott. Ezen későbbi maradványok mintegy 1 mf.-re feküsznek szorosan vett Persepolisnak omladékitól, 's részint képmivek, részint régi Pehlvi-nyelven irt felyülirotások, mellyek kósziklába vannak metszve; az Arabok Nakschi Rustamnak, Rustam képének nevezik azokat, mivel ezen régi persiai vitéznek fetteire viszik, holott Sacynak kielégítő magyarázatja szerint az új persiai törzsoükből (a' Sassanidákéból, L. PERSIÁT) szül. királyokat illetik az említett ábrázolatok. Végre sok arab, újpersiai és más felyülirotok temettettek itt be a' Mohammed utáni idószakaszban. A' hajdani persiai emlékek kitetszóleg különböznek minden más omladékoktól. Amazokhoz tartoznak: Persepolis tulajdonképpi palotájának maradványi, mellyet az Arabok Tsilminarnak, vagy 40 (az az, sok) oszlopoknak neveznek, két ide nem messze eső sirbolttal; azután 4 éjsz. kel. Nakschi Rustamnál fekvő hasonló sirbolt, mellyek királyok sirboltjainak neveztetnek, némelley hajdani épületek omladéki; és végre oszlopoknak 's elkészitetlen sirboltoknak Tsilminar és Nakschi Rustam közt heverő sok egyes maradványi. Minden maradvány rajzolatját lehet látni Chardinnak „Reise durch Persien“ és Niebuhrnak „Reise nach Arabien“ czimü munkáikban. Legfőbb emlék Tsilminar, egy nagy és pompás épületnek maradványa, melly hátulról egy félhold formára kinyíló kószikla - hegytől bekerittetve, 3 egymás felett felemelkedő szakaszból áll 's egészen legszebb szürke márványból épitetett, mellynek roppant darabjai csudálatos mesterséggel vannak öszveköve, mész és malter nélkül. Az alsó szakaszból a' felsőbbekhez márvány-lépcsők visznek, mellyek olly szélesek és alkalmasok, hogy 10 lovas egymás mellett fellovagolhatna. A' tornác bemenetelénél, hova a' lépcső az első szakaszhoz viszen, a' még megmaradt szegoszlopokba mesés állatok vannak metszve, mellyek mintegy órállók a' kapunál. Hasonló lépcső viszen a' második szakaszhoz, egy oszlopmenetelhez, hol még most is több, mintegy 50 l. magas oszlopot lehet látni, mellyek olly vastagak, hogy egyet alig ölelhetne körül három ember. Ezen oszlopmenetelen keresztül menvén, több egyenként álló épületekhez ér az ember, mellyek közt a' legnagyobb még ugyan azon szakáson vagy emeleten áll; a' többiek hátrább állanak 's a' harmadik magasabb szakaszt formálják. Ezen épületek igen sok, különböző nagyságú szobát foglalnak magokban, 's úgy látszik lakhelyek voltak, mellyeknek belsejében igen sok képes előterjesztést lehet látni. A' többek közt egy sok emberi formából áll, mellyek innepi pompás menetelt előadni látszanak 's öltözeteik és mellékjeleik különbözők. Hasonló képeket láthatni a' hátulsó épületekben, mellyekben részint előkelők kíséruükkal és tisztelet-jeleikkel, részint vad és mesés állatoknak egymással vagy emberekkel küzdési ábrázolatnak. A' kószikla-falban, mellynek nyilasában emelkedik fel az épület, két nagy sirboltot lehet találni. A' földtől jó magasán egy külfoldal van a' kósziklába vágva, melly megett négy-szegletü kamarát láthatni, mellybe csak erővel csinált nyílason lehet bemenni, mivel régi ajtaja nem taláttatik többé. Alól a' kószikla függőlegesen van lefaragva, hogy az emléкке ne lehessen bemenni. Eppen így vannak alkotva a' nakschi rustami említett sirboltok is. Legjobban Niebuhr rajzolta le azokat. A' legujabb nyomozódások szüleményi, mellyek a' régiek tudósitásaival való öszve hasonlítás által szerezettek (l. HEEREN „Ideen etc.“ mellyekben az emlékek köruüállásosan leírva vannak), következökben állanak: Persepolisnak emlékei valósággal persiai eredetüek, 's a' sirboltok persiai

királyok temetői és a Tsilminar épületekhez tartoznak, mellyekkel föld alatt öszveköttetésben állanak. Jollehet az épületek Persiának hajdani idejéből valók, a' még is hihető, hogy a' Persák nem építették azokat magok, hanem másokkal építették 's azoknak igazi ázsiai karaktere azon véleményre ad okot, hogy a' Mediaiak, kiknek köszönhették általánosan a' Persák mivelségeket, építés-módja szerént állottak azok fel a' pap-osztály ügyelése alatt. Persepolisnak épületei, mellyeket a' régiek (p. o. Diodorus) Cyrus és Cambyses első persiai királyoknak, vagy Dariusnak és Xerxesnek is tulajdonítanak, hihetőleg nem egy időbeliek 's nem egy plán szerint építették, a' mi főképpen az oszlop-palotának harmadik szakaszán lévő épületeire nézve igaz, hanem több persiai uralkodóktól hozottak létre. Persepolis se templommá, mivel a' Persáknak, mint Magusok vallását követőknek, templomaik nem voltak, se királyok lakhelyévé volt határozva 's ha, mint Ázsriának legtöbb fővárosai az első hódítók udvar-táborából származott is, de csak hamar megszűnt azoknak első lakhelye lenni; hanem a' hazáról, uraságról és vallásról való ideák, mellyek azzal öszveköttette voltak, a' királyok holt-lakhelyévé, a' nép szencségévé tették azt. A' királynak mindenütt és külömbféle állásban megjelenő képe, melly mind mellék-jeleivel, mind kitetsző nagyságával kitűnik, nyilván mutatja, hogy ezen épületek a' király számára rendeltettek; és mivel a' persiai királyok életmódja kemény rendszabások alá volt vetve, valóban nem lehet kételkedni, hogy ezen emlékek valaha a' királyok házi életének, mint ezt a' Magusok rendszabási kívánták, előadását foglalták magokban. Ezen rendszabások mutatták meg a' királynak, miként telyesiese, mint Ormuzduak (I. Dämon) szolgája, e' vagy ama szent szolgálatot. Uralkodásra lépések után a' persiai királyok tüstént Persepolisba mentek, hogy Cyrus ruháiba öltözködjének 's bizonyos időben azután is meglátogatták ezen helyet, hogy a' hegyek tetőin innepi áldozatokat tegyenek. Halála után itt tartattak a' király ruhái, házi eszközei és kincse, mivel a' király temető helye ugy tekintetett, mint minden szükséges dolgokkal felkészített lakhely, a' honnan nem csak örök vigyáztak a' palotára, hanem a' legfőbb udvari inasok is a' sirnál maradtak, sőt talán a' megholtak feleségei is oda kéntelenítették költözni. Mind ebből kimagyarázthatatik, miként elégithette ki Sándor boszuállítását Dariusnak meggyözetése után a' palotának lerontásával? (I. SÁNDOR). Az építés mestersége ezen emlékekben, a' mi a' mechanicumokat illeti, tökéletes és a' világnak egy tájéka se mutathat, Egyiptomot talán kivéven, olly köfal-mivet, mint Persepolis omladékai; ezen építés-módnak caractere mindazáltal átaljában ellenkezik az egyiptomival. Eppen olly mechanikai szorgalom tetszik ki az ékesítő képmivekben. Az ezen emlékeken lévő felyülírás hármaz nyelven van, melly ékbetük (I. e.) közönséges neve alatt foglaltatik. A' legrégeb, kécség kívül betűírás, minden magyarázók megegyező vélekedése szerint zendnyelven, a' Magusok szent nyelvén van; a' második nemü betük Pehlvi-nyelvre mutatnak 's a' harmadik nemüek assyriaiak vagy babyloniaiak. Grotefend és Lichtenstein kiváltképpen sok érdemet szereztek magoknak ezen betük magyarázatjára nézve. Keppel kapitány rajzolatnál pontosabbak 's tökéletesebbek Jam. Edw. Alexanderéi, ezen munkájában „*Travels from India to England, through Persia, Asia minor etc. 1825—26*“ (London 1827).

PERSEUS Danaéknak (I. e.) és Zeusnak fia. Polydectes, Seriphos sziget királya, ki anyjával együtt befogadá, csak hamar szabadulni kívánt a' fiatal, 's tüneményes esetek után vágyódó hóstól. Azt szinlelé tehát, hogy Önomaus leányát akarná elnyerni, 's menyasszonyi ajándékra, összegyűlt barátitól lovakat kért. P. azt igézte,

hogy ha kivántatik, magát a' Gorgo (Medusa) fejét is elhozza; Polydectes szaván fogta. Az ocean tulsó részén, mingyárt az éj határainál lakott a' Gorgonok rémitő, kigyóhaju, 's kigyóval övedzett neme, mellyből csak egy, Medusa vala halandó. Mercuriustól 's Minervától vezetve, előbb az ocean nyugoti partján lakó 3 Graeákhoz ment P.; mellyeknek csak egy szemök 's egy fogok volt; ezeket hatalmába keríté, 's visszaadásokat csak olly feltétel alatt ígérte meg, ha azon Nymphához vinnék, ki az ő vállalatához szükséges eszközöket, a' szárnyas cipőt, a' zacskót, 's Aides látatlanná tevő sisakját őrzi. Erre rá állottak, fogat, szemet vissza kaptak, 's P. is a' Nymphától, mit kívánt, megnyerte. Mások szerint Vulcan és Mercur fegyverkezteték-fel. Az elsőtől 's Minervától vezetve, elérte a' Gorgonokhoz, kiket aludva talált. Lefelé hajlék az irtóztatók előtt, kiknek tekintete kővé váltott; vas paizsára nézett, ez által Medusa fejét megpillantá, azt lecsapta, 's véreből Pegasus és Chrysaor termének. Azután a' főt hirtelen a' zacskóba löké, 's az üldöző testvérektől Aides sisakja által menekvék-meg. Mercur szárnyas talpán lebegett most az országok fölött, rémségeket hajhászva. Atlas királyhoz jött, kinek az oraculum azt jövendölte volt, hogy kertjének arany almáit Zeus egyik fija által vesztendi el, 's mivel ez okon a' vendégi just tőle megtagadta, azt Medusa feje kővéváltó ereje által egy égtartó sziklává változtatta. Ezután megszabadítá Andromedát (l. e.) ezzel nemzette Persest, kit, midőn Andromedával Seriphosba visszatért, nagy atyánál Cepheusnál hagyott. Itt anyját Minerva oltára előtt találá, hova az, Polydectes hatalmaskodása miatt, nevelő atyjával Dictyssel vonult. Ezt segítőivel együtt kővé változtatá, 's miután Dictyst seriphosi királynak tevé, a' szárnyas talpakat, zacskót és sisakot Hermesnek visszaadta, a' Gorgó fejét pedig Athenének ajándékozta, ki azt vértjére, vagy (mások szerint) mejjvasára illesztette. Ekkor Danaëval 's Andromedával Argosba nagy atyjának Acrisiusnak látogatására ment. Ez hogy az oraculum elől kitérjen, Thessaliába illant; de sorsa elől még sem futhatott el, mert P. ide is követé, 's a' maga találta discus szerencsétlen hajításával csak ugyan megölé. E' miatt a' rámaradt Argost irtóztott elfogadni, 's azt inkább Megapenthes birtokával Tyrinthusal cserélte fel. Itt Mycenae városát építé. Andromeda pedig Persesten a' Persa nemzet törzsök apján kívül, szülte még Alcaeast, Sthenelust, Heleust, Nestort, Electryont, és egy leányt Gorgophonét. P. holtá után is mint bajnok tiszteltetett 's a' csillagzatok közé emeltetett. A' Perseusről szóló mythust Persiából származtatják, 's ujabban a' földmívelésnek felső Aзиából vagy Persiából Görögországban átvitelére magyarázzák. Ó a' Bersin a' Schahnameban.

PERSIA, ázsiai tartomány, Olivier szerint 59,400, mások szerint 37,300 nsz. mf. 39 (22) mil. lak. most 3 státusra oszlik, u. m. magára Persiára (nyug. Persiára) vagy Iranra, Kabulistanra (l. AFGHANISTAN) és Beludshistanra (l. e.) vagy a' Beludshok tartományára. Az utóbbi két tartományról hozánk érkezett legujabb tudósításokat az Angoloknak köszönhetjük, kik a' kabuli udvarhoz 1808 kövecséget 's Beludshistanba 1810 két katona-tisztet küldtek. Amaz utazást Elphinstone, ezt Pottinger irták le; mind a' ketten az utazók közt voltak. — Nyug. Persiának vagy Irannak (a' h. 62—80° és a' é. sz. 24—40°) 23,400 nsz. mf.-dön 12 (Gardane szerint 20) mil. lak. van. Határi: a' persiai öböl, ázsiai Törökország, az orosz birodalom, caspium tenger, Kabulistan és Beludshistan. Persia közepén térség és sok homok-pusztáktól fedetik. Leghegyesebbek éjsz. tartományi, hol az Ararat emelkedik fel 's nyug. tájéki. A' Tigristől, csaknem egyenlő közüleg, egy granit hegy fut, mellyet a' régiek Zagrosnak neveztek 's ezzel hasonlólul egyenlő közüleg terjed.

el az Orontes bérce, most Elwind, melly két részre oszlik; ezek közül egyik a caspium tengernek nyug. oldalán az Albursal vagy caspiumi hegyekkel, a Taurusnak folyamattjával, egyesül. A caspium tengernél fekvő tájékok alacsonyabbak, mint az ocean partjai, de félkör formára kerítettnek hegyektől, mellyek a Taurus és Kaukazus folyamati és sokkal meredekebbek a tenger, mint a száraz felől. Irannak legdélibb részében a föld kevésbé meredeken emelkedik fel, mint éjssz. és nyug. részeiben. A persiai öböl mentében keskeny kiterjedésű alacsony föld nyul el, melly nyáron a rendkívüli hőség miatt lakhatatlan. Mennél inkább távozik az ember a tengertől, annál közlebb ér a hegyekhez 's annál hivesebb a levegő. A legmagasabban fekvő éjssz. és nyug. tájékokon mérséklett, télen hideg a levegő. Földindulások nem ritkák. April. 1824 egy földindulás 6 napig és éjjig tartott 's lerontotta Schiras (50,000 lak.) és Kazroun városokat; több hegy tűnt el, hogy nyomok se látszik. Szembe-tűnő, hogy olly nagy kiterjedésű tartománynak nincs fő folyója, sőt nagyobb part- vagy mellék-folyója sincs, noha sok magas hegyei vannak. Kevés patak és csekély pusztá-folyócskák találhatók benne, mellyek vagy homokban vesznek el, vagy öntöző csatornáktól nyeletnek el. Ellenben tavai többek, p. o. az Erivan és Bachtegan. Minden víz sőt hoz itt magával; minden tó sós; hol a víz télen megáll, a föld sós lesz. Nagy térségek nyulnak el ezen tartományban, mellyek télen közönségesen víz alatt állanak 's mellyeknek kopasz só földje nyáron égető. A hegyeken általában nincs fa, a halmok elasztak 's kiszáradtak. A térségeknek, víz nem léte miatt, csak kevés része műveltetik; a többi vagy egészen kopasz, vagy csak nedves, kevés kigőzölgésű plántákat terem nyáron. Mindazáltal vannak Irannak termékeny tájékei is, mint igen sok, szép 's becses lovai, eleven szamarai, dromedárai, szarvas marhája, többnyire kővér farkú juha, selyem-bogara is; továbbá terem gabonát, riskását, igen jó hüvelyes veteményeket, dinyét, szeszámot, safránt, buzért, kendert, lent, dohányt, mákot, édesfát, cukor-plántát, becses bort, pamutot, mannát, adragantot, szennafát, galbanumot, assa foetidát, rabarbarát, minden nemű europai gyümölcsöt, nemes déli gyümölcsöt, egyiptomi szilvát, káziát, masztixfát, gubacsot; sok rezet, vasat, aczél és ónat, sok salétromot, bűdös követ, sőt 's a t. ad. A lakosok részint Tadschickok (helybeli Persák), kik Parsok, Arabok 's más népek keveréke, továbbá Parsok vagy tűzimádók és Örmények, részint kóborlók, kik közé főképpen a Kurdok tartoznak. A Tadschickok (Ujpersák) pallérozságokkal felyülmulják a Törököket, 's igen kedvelik a művészséget, tudományokat és mesterségeket. Vallásokra nézve Muhamedanusok és pedig Ali felekezetéhez tartoznak, vagy Schiiták. A Muhamedanusok közt van egy felekezet, a Zabiké, melly a keresztet tiszteli 's keresztelkedik és magát János tanítványának nevezi. Más felekezet az Ismaelitáké (l. e.). A Parsokra nézve I. GEBER. A Sfusis philosoph. I. Sfusismus. A Keresztények és Zsidók megszenvedtetnek. A szövétfestést messze vitték; selyem- és pamut-portékák, arany- és ezüst-mivek készítésében kitetszők, jó timárok és szattyánt készítenek, ügyes arany- és ezüst-mivesek és igen sok rézmiveket 's jó kardvasakat adnak. A földművelést mesterséges öntözés czélerányos használásával űzik; most ez az országlás monopoliuma! Nem csekély a kereskedés, mellyet karavánok űznek India, Törökország és Arabia felé. A caspium tengeren kereskednek Oroszországgal. A persiai öblön való tengeri kereskedés csökkent 's idegen hajósoktól űzetik. Mesterségek 's tudományok közönségesen becsültetnek, jollehet nincsenek a nép lelki erejéhez illő mértékben tökéletesítve. A korán, jövendőlés, astrologia, kevés erkölcs-tudomány, orvoslás és költés

a' tanításnak fő tárgyai. Az építés mestersége együgyü, a' képfaragás csaknem esmeretlen, a' muzsika utálatos. A' status alkotmánya önkényes 's az országot határtalan hatalmas Shah (Feth Ali 1797 olt) igazgatja, kinek jövedelmét Jaubert 30 mil. frankra teszi. Az ország II tartományit Khánok kormányozzák. A' kőborló nemzetségek fejedelmek alatt függetlenül élnek; ezek teszik a' hadi hatalom fő erejét, melly Jaubert szerint 250,000 főből, (ezek közt 20,000 európai módon gyakoroltatott) 's főképpen lovasságból áll. A' persiai pattantyuság, mint általában a' katonaság, tökéletesítésére sokat tett a' korona-örökös Abas-Mirza (szül. 1785), ki a' katonaságot európai tisztek által gyakoroltatta. Ez a' herczeg Európának történeteivel és szokásával esmeretes; esmeri a' tacciat, mathesist és tudja az ángol nyelvet 's jövendőben sokat lehet tőle reményleni. Tengeri erejek a' Persáknak éppen nincs, a' minek oka főképpen hajóépítésre szükséges fának nem léte. Persiának hajdani fővárosa, Ispahan, régen Azsia legjelesebb városainak egyike, most csaknem omladékok roppant rakása 200,000 lak. A' Shah a' mostani fővárosban, Teheranban, lakik, mellyben télen 50,000 nyáron ellenben csak 10,000 lakos van.

Persiának históriája csak Cyrussal emelkedik fel az előidő homályából. A' napkeletiek első uralkodó háznak a' Mohabádokét említik; ezt követte a' Pishdadiké (egy időben az assyriai birodalommal). A' Pishdadiké a' Kajanidoké váltotta fel 718. A' Cyrus előtti bizonytalan időkből való Gustasp, ki a' mediai Kyaxares vagy ezzel egy korú; ez alatt élt Zerdusht (Zoroaster). Cyrussal (l. e.), K. e. 559—529 kezdődik Persia fényének időszakasa. Ez egyesítette hatalma alatt a' Persákat és Medusokat vagy Medeket, melly egyesítetetés által ezek uralkodó néppé lettek Azsziában; meggyőzte Kroesus, elfoglalta Babilont 's meghódította Kisásziát. Utána fia jött Kambyzes (529—522), ki Tyrussal, Cyprussal és Egyiptommal nevelte a' birodalmat. Ez után rövid ideig egy Magus uralkodott, ki magát Kambyzes öccsének, Smerdisnek, adta ki, hanem az uralkodástól megfosztatott, midőn Darius Hystaspis (l. e.) nyerte el a' koronát sors, vagy társainak választása által (521—487). Darius hatalmas alá hajtotta a' fellázadt Babilont, Thraciát, Macedoniát (512) 's Indiának kicsiny részét. Plánja, hogy az Isteren túl lakott Scythákat meghódítsa, nem sült el. A' kisázsiai görög gyarmatokat, mellyek levetni akarták a' persiai jármat, megzabolázta ugyan (501), de az európai Görögök ellen boszúállásból indított háboruja sikeretlen volt. Egyiptom fegyvert fogott ellene. Fia Xerxes (487—467) ismét megesmertette Persia felsőségét Egyiptommal; de Marathonnál és Salamisnál semmivé tétetett Görögország ellen tett plánja 's veszedelmes védő hadat kellett az erős görög nemzettel folytatnia, mivel az említett két győzelem után a' Görögök támadólag hadakoztak vele. Artaxerxes Longimanus, a' szent irás Ahasverusa alatt (425-ig) mutogatták magokat először a' következő pusztulás nyomai. A' felkelt Egyiptom kemény esata után megzaboláztatott. A' görög had 449 károsan végződött Persiára nézve. (L. Cimón). Megabysus veszedelmes lázadást indított. Annya 's felesége uralkodtak a' gyenge királyon. A' következett uralkodók hirtelen 's véres jelenések közt változtak. II Xerxes, az egyetlen-egy igazi fia, 45 nap mulva megöletett törvénytelen születésű testvérétől, Sogdianustól, 's ezt hasonló sorsra jutatta hasonlóul törvénytelen öccse, Ochus, ki II Darius névvel 404-ig uralkodott feleségének Parysatisnak nagy befolyása alatt 's helytartóinak több fellázadásaival vesződött, mellyek a' birodalmat naponként közelebb vitték a' romlás széléhez. Egyiptomnak tulajdon királyait kéntelenítették Persia megesmerni. Csak Görögországnak belső nyugtalanságai, mellyekbe

ügyesen tudott avatkozni, mentették meg Persiát a' Görögország által való közönséges megtámadtatástól. II Artaxerxes Mnemon vagy Memnon (361-ig) egészen anyjának Parysatisnak, befolyása alatt uralkodott. Öccse Cyrus, Xenophon 10,000 Görögjeitől segítettén, igyekezett őtet (400) a' koronától megfosztani; de Artaxerxestől megveretett 's megöletett. A' belső nyugtalanságok kényszerítették a' Spartaiakat kisázsiai hasznokkal felhagyni 's Antalcidas káros békekötésében (387) megegyezni. III Artaxerxes Ochus (338-ig), Memnonnak fia, számos testvéreinek meggyilkolásával erősítette meg magát királyi méltóságában. Egyiptomot ismét hatalma alá hajtotta 350; de kedvelt heréltje Bagoas méreggel kivégezte őtet kegyetlensége miatt, mint egymás után fiait is és a' koronát Darius Kodomannusnak (I. e.); egy királyi vérből született herczegnek, fejéretette, ki Sándortól haddal támadtatván meg, 3 nagy ütközet után (a' Granikusnál, Issusnál és Gangamelánál) életét elvesztette (330) és Sándor az egész persiai monarchiát elfoglalta (329). Sándor halála után a' macedoniai birodalom elpusztulván (323), Persián a' Seleucidák (I. SELEUKUS) uralkodtak 246-ig. Ezeket az Arsacidák a' Párthok birodalmának, melly 229-ig állott fen K. u. alkotói követték. Ekkor Ardshir Babekan (Artaxerxes) elfoglalván Középpáziát, örökösire, a' Sassanidákra, ment által az uralkodás, kik ezt 407-ig tartották meg kezeik közt. Ezekkel kezdődik Hammer szerint a' persiai lovagi romános karakter 's ezen uralkodó háznak 6 legjelesebb tagjai (ezek közt Behramgur, Chosroés Parvis és Nushshirvan) adtak tárgyakat a' lovagi regékre. Ardshir, Sassannak fia, 218-tól 241-ig uralkodott. A' közte 's Rómaiak közt kiütött hadakat örököse Shapur (I Sapores 271-ig) is folytatta Gordianussal és Valerianussal (ezt a' hadi szerencsétlenség Shapur kezeibe adta, ki gyalázatosan bánt vele) 's csak Narses királynak Diocletianussal 303 kötött békéje tétette le fegyvereiket az ellenséges felekkel. II Shapur (Nagy, 309—380) megért korra jutván, ismét erőre kapott az ország. Megbüntette az Arabokat beütéseikért 's Yemennek királyát elfogta. Azután, mint valaha Ardshir, a' konstánzinápolyi császártól a' Strymonig minden földet visszakivánt. Nagy Konstantinus, II Konstantinus és Julianus ellene állottak ugyan neki, de Jovianus a' kérdés alatt lévő 5 tartománynak 's Nisibis várának átengedésén vásárolt tőle békét. Shapur erre Tatárországban és Indiában is tett hódításokat. Eldőnő történetek nélkül váltották fel egymást Shapur halála után had és béke. II Artaxerxes (383-ig), III Shapur (388-ig) és IV Vararanes (399-ig) alatt virágzott az ország. Arabok, Hunnok és Törökök léptek fel váltólag most Persia mellett, majd ellenesatamezőre. I Jezdeجرد (420-ig), a' Keresztények barátja, 412 Örményországot is elfoglalta. 420 az Arabok segicségével V Vararanes ült a' királyi székbe. E' győzedelmesen csatázott II Theodosiussal, nagyvesztéssel visszaverte a' Hunnokot 's meghódította a' yemeni királyságot. Utána VI Vararanes (457-ig) és III Hormisdas ülték Persia királyi székébe. 457 Firuz (Pheroses) a' Hunnok segicségével jutott arra; de később fegyvert fogván ellenek 483 mind az ütközetet, mind életét elvesztette. Valenst vagy Balasht (488—491) birodalmának egy részétől is megfosztották a' Hunnok 's 2 eszt. adóztatták. De majd ismét nagyok és hatalmasak lettek a' Sassanidák. Kobad (531-ig) meggyőzte a' Hunnokot 's bár segicségekkel foglalta vissza 498 elvesztett királyi méltóságát, később még is hadakozott velek 's szerencsésen, mint Athanasiussal, az Indiaikkal és I Justinianussal is. Legifjabb fia 's örököse Kosru Anushirwan (531—579) felettébbi bölcseségével tetszett ki. Alatta a' persiai birodalom a' közép tengertől az Indusig, a' Jaxartestől Arabiáig 's Egyiptom határáig terjedt. Szerencsésen hadakozott az In-

daiakkal és Törökökkel, Justinussal és Tiberiussal's az Arabokkal, kiket sok apró tiranjaik nyomásától meg mentett. Öccsének 's fiának lázadásait elnyomta. A' Lázok Kolchisban, megútván a' görög nyomást, alá adták magokat; de midőn Persia belsejébe akarta azokat átplántálni, ismét visszatértek Justinianus felsősége alá, kinek fegyverei ismét győztesek voltak. Anushirwan megholt buvában a' béke-alkudozások alatt. A' had tartott Hormuz (IV Hormisdas, 579—591) alatt II Kosruig (628), ki alatt Persiának hatalma legmagasabb pontra hágott. Szerencsés hadaival hódításit egy felől Chalcedonig (616), más felől Egyiptomon keresztül Lybiaig és Aethiopiaig, 's végre Yemenig terjesztette. De hirtelen megváltoztatták szerencséjét Heraklius császárnak győztes fegyverei. Minden hódításit elvesztette; tulajdon fiától Sirhestől elfogatott 's megöletett (628). Ez idő olta Persia, szünteleni nyugtalanságok közepette, naponként sietett vég-veszedelme felé. Sirhes vagy Kabad Shirujeh még ugyan azon eszt. megöletett, mint 7 esztendő fia III Ardshir (Artaxarxes) is, kit 629 vezére Sarbas (Sheheriar) végzett ki. Ezt, még minek előtte Persia királyi székét elfoglalta volna, megbuktatták a' nagyok, 's több egymást olly hirtelen követett változások után, hogy az írók az uralkodók nevei közt eltévelyednek, a' 16 eszt. III Jezdejerd, Kosrunak unokája, lépett fel a' királyi székre 632. Ez Omar Khalifától haddal megtámadtatott. Persia Arabok és Törökök prédájává lett. Jezdejerd 651 elveszté életét. Persiának a' Khalifák által lett elfoglaltatásával kezdődik az új persiai ország története. Az Arabok (I. KHALIFA) uralkodása 585 eszt. tartott 636-tól 1220-ig. Mivel részint az Arabok helytartói tették magokat függetlenké, részint persiai és török fejedelmek foglaltak el egyes tartományokat, Persia külön-válva maradt. Az uralkodó házak közt megjegyztetnek, éjsz. 's éjsz.-kel. Persiában: 1) a' Thaberidák török háza Khorasanban 820-tól 872-ig. 2) A' Soffaridák persiai háza, melly amazt megbuktatta 's Khorasanon és Farson uralkodott 902-ig. 3) A' Samanidáké, kik 874 Ahmed alatt Mavaralnarban, Khorasantól függő tartományban emelkedtek fel 's 999-ig függetlenségben éltek. Ahmednek fia, Ismael, megfosztá méltóságoktól a' Soffaridákat 's nagy hatalomra és tekintetre jutott. Az utána következtek alatt állottak elő 4) a' Gasnevídák, midőn 977 Sebektechin, török rab-szolga és a' Samanidák gasnii és khorasani helytartója, magát Gasniban függetlenné tette. Fia, Mahmud 999 Khorasanra 's 1012 Farsra is kezdett vágyni 's végét szakasztotta a' Samanidák országlásának. Későbbben elvette a' Bujidáktól Irak Adschemit 1017 's Indiában is tett foglalásokat. Hanem fia, Masud, elvesztette Irak Adschemit és Khorasant (1037—1044), mellyet a' Selschuckok vettek el 's belső nyugtalanságok által elerőtlenítettven, 1182 a' Gasnavidák Malik-shah alatt, a' Guridák prédájává lettek. 5) A' guri szultánok 1150 Alaeddin Hosain által hatalmasakká tettek, de néhány nagy uralkodók után, részint a' khowaresmei fejedelmektől, részint belső egyenetlenségek által megaláztattak; 6) a' khowaresmei shahok (1097-től — 1230-ig) Aziz a' Seldschuckok khowaresmei helytartója által, ki magát függetlenné tette, alkottattak. Tagash (1192) lerontotta a' Seldschuckok országát 's elvette a' Guridáktól Khorasant. Fia Mohammed elfoglalta Mavaralnart, megverte a' Guridákat 's Gasnit és Persiának nagy részét hatalma alá hajtotta. De hirtelen mindent elvesztett 1220 a' Mongolok nagy Khánja Dsingiskhán által 's vitéz fia, Gelaeddin Mankbern, 10 eszt. erőlködése után, 1230 egy magános kunyhóban vészett el a' kurdi hegyen. Nyug. és éjsz. kel. Persiában uralkodtak: 7) Mardawig, persiai katona, ki 928 Dilemben fejedelmi hatalomra emelkedett, melly nem sokára Ispanra is kiterjedt, de majd elnyeletett a' Bujidáktól. 8) A' Bujidák

Bujának, egy szegény halásznak, ki nemzetségét a Sassanidáktól hozta le, fiai, vitézségek 's okosságok által Persia nagy részének uraivá lettek, sőt Bagdadnak is 945. Nagyobbára mind igen kedvelték a' tudományokat 's jó erkölcsű férjfiak voltak. 1056-ig maradtak méltóságokban, midőn az utolsó Malek Rahjm, kényszerítettett azt a' Selschuckoknak engedni. 9) A' Seldchuckok, mint velük, török nemzetség, a' Chinaiaktól Turkhestanból kikergettétvén, 's a' Gasnavidákan győzedelmeskedvén, először Khorasanban lettek hatalmasakká. Togrubeg, vitéz és okos férjfiu, kinyomta innen Mahmud szultánnak Gasnavidák nemzetségéből való fiát (1037), 's elfoglalta Mavaralnart, Aderbidshant, Örményországot, Farsot, Irak Adscheimit és Irak Arabit, hol a' Bujidák hatalmának Bagdadban végét szakasztotta 1055 's a' Khalifáktól azoknak helyébe Emir el Omrahá tétetett. A' következtek részint nagy munkásságokkal és emberiségekkel kitetszők; Malek-shah, ki leghatalmasabb volt köztök, Georgiát, Syriát és Natoliát (Rum) is országához kapcsolta. De lassanként hanyatlott hatalma, országa 4 részre szakadván, mellyek részint a' khowaresmei Shahok (1162 és 1195), részint az alleppi Atabekek (1139), részint a' Mongolok (1194) által rontattak le. Dsingiskhan által a' Tatárok és Mongolok lettek Persiának uraivá 1220-tól 1405-ig. Persiának tartományit, mellyeket Dsingiskhan Mongolok birtokaikká tett, ezen hódítótól ifjabb fia Tauli kapta (1229) örökségül 's ezután ennek fia Hulaku, kik mind ketten eleinte Kajuk és Mangu mongol Khánok helytartói voltak. Hulaku ezen tartományokat Syriával, Natoliával és Irak Arabiával nagyobbította. Ő vagy örököse levette a' nagy Khántól való függést 's különös mongol uralkodó házat alkotott ama tartományokban, melly Abusaidig állott fen, ki 1335 örökös nélkül holt meg. Az utána jöttek, hasonlóul Dsingiskhan familiájából, csak persiai Khánok czímet viseltek; az ország erőtlen 's megoszolva volt. Ekkor 1387 uj mongol csoportjaival Timurlenk (Tamerlan) jelent meg Persiában, mellyet elfoglalt, a' világot Hindostantól Smyrnaig elrémítvén. Hanem ezen hódítónak halálával elaludt a' Mongolok hatalma Persiában 's a' Turkomanok tették magokat annak uraivá 100 esztendőre. Azon kőborló nemzetségek, mellyek 200 eszt. oltá prédálták Persiát, Persiának nagy részét elfoglalták Kara Jussuf és ennek örökösi alatt a' Timuridáktól, hanem azután más turkománi nemzetségektől elnyomattak Usong Hassan alatt 1468 's egyesültek ezekkel. De mind a' ketten engedtek 1505 Ismael Sophinak, kinek familiája 1505-től 1722-ig uralkodott. Ismael Sophi, kinek nagy-attya Sheikh Sophi, Alitól akarta származását lehozni, elvette a' Turkomanoktól Aderhidschant (1505—8) 's Armeniának egy részét, leverte ezeknek mind két fejedelmét 's országoknak omladékín, Shirwannak, Diarbekrnek, Georgiának, Turkhestannak és Mavaralnarnak elfoglaltatása után olly nagy országot alkotott, melly Aderbidschant, Diarbekrt, Irakot, Farsot és Kermánt foglalta magában. Shah nevet vett fel 's Ali felekezetét vitte be a' meghódított tartományokba. Örököse, Thasp (1523—75), II Ismael (1576—77), Mohammed (1577—86), Hamzeh (1586), III Ismael (1587, szerencsétlenül hadakoztak a' Törökökkel és Usbekekkel. Hanem ama nagy Shah Abbas (1587—1629) hódítás által ismét helyre állitá az országot. Elvette a' Törököktől Örményországot, Irak Arabit, Mesopotamiát, Taurist, Bágdad és Bassora városokat, az Usbekektől Khorasant, a' Portugaliaktól Ormust 's a' Mongoloktól Kandahart, megalázta Georgiát, melly adózás alól kihuzta magát. Persiába határtalan uralkodást vitt be, lakhelyévé Ispahant tette 's a' medshedi bucsút rendelte, hogy a' Persáknak ne kelljen Mekkába menniek. A' következett uralkodók, Shah Sesi (1629—42) és II Abbas (1642—66) uj hadakba kevered-

tek a' Törökökkel és Indiaiakkal, amazokkal Bagdadért, mely elveszett, 's ezekkel Kandahar felett, melyet 1660 visszafoglalt. Shah Soliman alatt (1666—94) erőtlenségbe süllyedt az ország 's fia Hussein alatt egészen alá ment Persia állapotja. Az Afghanok Kandaharban Mirweis alatt elpártoltak 1709 és ennek fia Mir Mahmud az egész országot elfoglalta. Ezt vad fötlenség (anarchia) követte. A' megtévelyodott Mahmud 1725 Asharftól levettetett királyi méltóságából, e' pedig Thamasp Kuli Khántól győzetett meg, ki az Oroszok és Törökök eszközlésére Hussein fiát, Thamaspot, ültette a' királyi székbe 1729. De midőn e' Georgiáról és Örményországról a' Törökök részére lemondott, letéttetett Kuli Khántól a' királyságból 's gyermek fia, III Abbas, emeltetett arra 1732. Az Oroszoknak és Törököknek engedett tartományokat Kuli Khan ütközetek és egyezés által visszaszerezte, 's midőn III Abbas már 1736 meghalt maga ült a' királyi székbe Nadir Shah nével. Persiát fegyvereinek szerencséje 's kemény országglása által előbbi tekintetere emelte, elfoglalta Bahareint (1735) és Balkhát (1736) a' bocharai Khántól, Kandahart (1738). 1739 beütött Hindostanba és Mohammed Nagymogult némelly Indusnál fekvő tartományoknak és kínesei nagyobb részének atengedésére kényszerítette. De 1747 Nadir testörzőinek tisztjeitől megöletett 's halála az országot igen roncolt állapotra juttatta. Országáa négy részre oszlott: 1) Khorasan és Sedshestan; 2) Kandahar vagy a' kel. tartományok; 3) Fars vagy a' nyug. tartományok és 4) Georgia. Az utolsó megtartá nagyobbára tulajdon fejedelméit, kik végre Oroszország alá adták magokat; Kandaharban és keleten Ahmed Abdallah az Afghanok országát alkotta. Panniputnál győzvén, Indiában Ahmed parancsolt. Lakhelye Kabul volt. Utána 1753 Timur jött, 's ezt Zeman váltotta fel. A' más két országban, hosszas és véres csaták után, mellyek a' rokonok és helytartók közt dühösködtek, kurd születésű Kerim Khan, ki Nadir alatt szolgált 's alacsony sorsú ember volt, visszaállította a' csendességet 's hatalmát megerősítette, Mohammed Khan végre meggyőzvén, ki elszaladt és Mazanderanban megöletett. Bölcseségéért, igazság-szeretetéért és vitézségéért alattvalói szerették 's szomszédi becsülték. Ő magát soha se nevezte Khánnak, hanem csak Vekilnek (országúnak). 1755 Shirasban telepedett le 's ezt a' várost tette lakhelyévé. Természetes halállal halt meg 1779, a' mi csuda. Halála után új zürzavarok állottak elő. Testvérei akartak uralkodásra lépni, fiainak elmellőzésével. Végre Ali Murat, királyi herczeg, nyerte el azt 1784, 's csak Mazanderanban fészkelte meg magát egy Aga Mohammed nevű herél, egyébiránt régi nemzecségből lévő 's nem csekély tulajdonságokkal bíró férjfiú, magát függetlenné tévén. Ali Murat haddal menvén ellene, lováról leesett 's meghalt. A' királyság fiára, Jafarra, szállott. Ez Aga Mohammedtől Yezde-Kastnál megveretvén, Shirasba szaladt, hol lázadás alkalmával 1792 megöletett, midőn Aga Mohammed a' várost megtámadta. Híjában iparkodott Jafarnak fia, Luthf-Ali, több kécségbe-esett ütközetekben a' szerencsét magának megnyerni. Aga Mohammed győztes maradt, 's unoka-öcsét Babakhánt. egy Kadschar nemzecségből lévő Turkmant, szül. 1768, nevezte ki örökösévé, ki uralkodik 1796 oltá Feth-Ali-Shah nével Teheranban, hogy Georgiában és a' határos tartományokban az Oroszokhoz közelebb essen. Ezeknek engedte Persia az 1797-ki békekötésben Derhentet 's a' Kurig fekvő földet; ezután az 1804—13-ki háboru alkalmával egész Daghestant, a' kubai, shirwani, bakui, saliani, talishahi, karaachbi és gandshai khánságokat, minden jusáról lemondván Shularegihez, Kharthlihoz, Kachethihez, Imerithihez, Guriához, Mingreliához és Abchasiához 's az orosz hajóknak szabad evezést engedett a' caspium tengeren.

1826 Feth-Ali a korona-örökös és kedveltje Hussein Kuli Khan által, kik Oroszországot belől meghasonlásban lenni vélték, háborura engedte magát beszéltetni. A Persák hadizenés nélkül beütöttek az orosz tartományba, a Muhamedanusoknak egy részivel fegyvert fogtattak 's Elisabethpolig nyomultak; de itt megverettek (14 és 25 Sept. 1826 's 17 Jul. 1827); elvesztették erős helyeiket Abbas-Abadot, Sardar-Abadot és Erivant (13 Oct. 1827). Azután az Oroszok az Araxesen átmenvén 16 Oct. elfoglalták Taurist 31 Oct. Végre kéntelenítettett Persia a Paszkevits orosz vezér és korona-örökös Abbas Mirza közt Turtmantsaiban 22 Febr. 1828 kötött békében az erivani khánságot az Araxes mind a két partján (az Ararat hegyével is Etsmiasin örmény klastrommal) és a nakhisevani khánságot Oroszországnak engedni 's hadi költség megtérítéséül 18 mil. Rubelt fizetni. Ezen a nép annyira elkeseredett, hogy midőn Gribojedoff Orosz követ Teheranban néhány georgiai asszonyt, kik orosz alattvalók voltak, a persiai rabszolgaságtól megmentett, a köznép dühe kitört 12 Febr. 1829 's az orosz követ feleségével és kíséretével együtt palotájában megöletett; csak az első kövecségi titoknok 's más három személy maradtak életben. Méltán reszkedett a Shah az orosz udvar boszúállásától, a honnan herczeg Khosrew Mirzát, Abbas Mirzának fiát, Pétervárába küldötte, hol e' 22 Aug. 1829 a császárt a Shahnak e' történet miatti fájdalma felől meggyőzte 's az orosz birodalomnak további barátságát kérte, melyet megnyert. Most herczeg Dolgorucki orosz követ Teheranban. — I. John Malcolm „*History of Persia*“ (London, két köt. francz. Paris 1821 4 köt. új kiad. Lond 1829, ném. Leipz. 1830). Nyug. Persiáról legujabb esmereteinket Chardin, Niebuhr, Olivier után, Kinnér, Morrier, Ouseley és Ker Porter utazás-leírásainak, továbbá Will. Price (Ouseley küldetésekori kövecség-titoknok) orientalista ezen munk.: „*Journ. of the Brit. Embassy to Persia*“, (Lond. 1825 rézm.) köszönjük. I. B. Fraser az ő „*Narrative of a Journey into Khorasan 1821—22*“ (Lond. 1825, rézm.) cz. munk. közönséges állapotját írja le Persiának. Jeles még a „*Hadschi Baba's von Ispahan bunte Abenteuer*“ I. Móriertől (ángolból, Leip. 1827, 3 r.). Az Angolok befolyását Persiába előadja G. Keppel „*Journey from India to England by Bassorah, Babylon, Curdistan, Persia etc.*“ (Lond. 1827). L. még: Drouville „*Voy. en Perse 1812*“ (Petersb. 1820 2 köt. 2 kiad. Paris 1825); csász. orosz fő consul, Freygang „*Briefe über den Kaukasus und Georgien*“, Freygang Friederike, szül. Koudrieffska asszonytól, férjének utazási tudósításaival együtt, melyet Persiába tett 1812 (francz. Hamb. 1816, német. ford. Struve statustanácsostól); és Buckingham „*Travels in Assyria media and Persia*“ (Lond. 1828 rézm.); Bucet és Balbe „*Neue Charte von Persien*“ (Paris 1826), ezen monarchiának hist. stat. rajzolatjával. Ópersiára nézve I. Hammer értekezését a „*Jahrbüch. der Literatur*“ 9dik köt. L—ú.

PERSIAI NYELV, LITTERATURA, és RÉGI VALLÁS.
A' persa tartományokban, melyek hajdan a' mediai birodalmot tették, a' Zend és Pehlvi nyelvek legelőkelőbbek valának; amaz éjszaki, ez déli Mediában. Maga a' Zend szó is pehlvi nyelven van, 's elevent tesz. A' zend nyelven, melly mindenütt csak mint szent, de nem élő nyelv említettik, írta Zoroaster (l. e.) vagy Zerduscht vallásos könyveit, melyeket Anquetil du Perron, menyjében még megvannak, közelebbiről megismeretett, Zendavesta, az az: élő ige név alatt. (W. Jones a' Zoroaster tudományának egyik tudós követőjétől azt hallá, hogy Zend a' valláskönyvek betűjének, Avesta ellenben a' nyelvnek neve.) Ugy látszik, hogy ez már a' mi időszámításunk előtt erővel elnyomatott, 's kialudt, 's jelenleg magok

közt a' Geberek közt is, kik Zoroaster tudományát vallják, kevesen értik. Azt mondják, hogy a' Zend mind grammaticai összerakásában, mind gyökszavaiban nagyon hasonlít a' Sanskrit és német nyelvhez. (Vö. RASK.) A' Pehlvi, az az Vitéznyelv, (közöns. Pehló, vagy Pehlavan) melyet a' Zenddel egy idő tájban legelőször Mediában vagy Parthiában beszéltek, 's melly a' georgianival és aramaival nagy rokonságban állott, magas miveltségre jutott, 's a' parthus királyok alatt kormány- és felsőbb társalkodási nyelv volt; de midőn a' birodalom széke a' déli tartományokba áltétetett, a' parssi nyelvnek engedni kénytelenített, sőt a' Sassanidák el is tilták. Bizonytalan hírek szerint Schirwanban egy pásztor nép még most is beszéli. A' Geberek közt is kevesen vannak, kik ma értenék. Zoroaster iratai jókor pehlvi nyelvre fordítottak; de vannak rajta különféle istentudományi 's történeti iratok is, mellyek közül Ouseley többeket Európába hozott. A' Sassanidák alatt végre a' Fars v. Farsistan tartomány lágy, gazdag, és képes nyelve, a' parssi lett Persiában uralkodóvá, ebből származott az új persa, 's mind a' kettőből a' darabos kurd beszédmód. A' parssi, vagy a' nem kevert fars nyelv közös eredetűnek látszik a' Sanskrittal, a' nélkül, hogy a' Sanskritot Schlegellel a' parssi anyjává, vagy Frankkal ezt amazéva tenni szükség volna; noha az utósó vélemény, a' parssi nagyobb egyszerűségénél fogva az elsőnél alaposabbnak látszik. A' parssi, még Ferdusiban és a' mohammedanismus első századabeli egyéb írókban elég tiszta, de még sincs egészen arab keverék nélkül. E' keveredés akkor történt, midőn az Arabok Persiát elfoglalták, 's a' mohammed vallás Persiában uralkodó, és az arab nyelv a' Persák tudós nyelve lett. Nem csak egyes szavak, hanem egész szólásformák felvétele részint szükségből történt, mivel a' parssiban sok új észfogatokra szó nem volt, részint azért, hogy valaki magát a' köznéptől miveltebb és csinosabb kifejezés által megkülönböztesse. Így támadt az Uj persa nyelv. A' bele kevert arab szók, részint változatlan megmaradtak, részint persa módra idomítottak. A' persa és német nyelv közötti hasonlóság ugyan nem olly nagy, hogy, mint Leibnitz mondja, a' Német tüstént egész persa verseket megérthetne; de még is tagadhatlanul meg van; 's azt mutatja, hogy a' szinte Azzsiából származott Német, Persia hajdani lakosival egy forrásból merített. Ugyan ez áll a' Keltokról, Slávokról, Thráciáiakról, kik nyelvéből a' persában szinte nyomokat találhatni. Hammer szerint a' mai persa nyelv minden keleti nyelvek közt legközelebbj gyökrokon a' némethez. Azon tartományban, melly régenten Mirchond szerint Dschermania, Edussi szerint Erman nevet viselt, a' régi persa nyelv honos, úgy hogy a' Németnek nem vala szükség a' Rómaiaktól kölcsönözni a' Germanus nevet. Grammaticai szerközetében a' persa nyelv egyszerűségére nézve egészen az ángolhoz, szókötésbeli képességére nézve pedig a' némethez hasonló. A' persa nyelv különféle beszédmódjait elmullozva, itt csak annyit jegyzünk-meg, hogy köztök a' legmiveltebb a' kisimitott parssi, melly egyszersmind udvari, és tudós nyelv; ennek neve Deri (Dar-kaputól, udvari), a' köznép nyelvének pedig Vala a t. A' persa írás egészen arab, 4 három pontos betű toldalékkal, mellyek az arabban ninesenek. Könyveik többnyire függő és vont betűkkel irattak, mellyeket Tálik-nak neveznek.

A' persa litteratura, mellynek birtokában az Islam behozataláig a' varázlók (magi) valának, zend és pehlvi nyelvben a' fenebb említett munkákon, és az egy részben érthetetlen persepolisi feliratokon kívül már semmit sem mutathat. Mi Sándor idejében az enyészettől megmenekedett, a' Khalifák alatt eltörtötött, 's csak kevés töredékek maradának fenn az ellillant Parsok vagy Geberek közt. A' persa miveltség már az arab uralkodás első idejében hanyat-

lott; egész a' 10 századig a' litteraturának semmi nyoma; csak az Abassidák alatt kezdének a' tudományok Persiában is újra virágozni, 's az arab litteratura már hanyatlóban volt, midőn a' persa a' Bujidák és Seldschuekok pártfogása alatt ismét emelkedett. Azon fejedelmek közt, kik a' tudósokat 's költőket személyes kegy és jutalmak által ébresztették, említést érdemelnek: a' bujid Azad Eddalet (10 száz. közep), a' gaznevidi szultánok Mahmud Sebektechin és Keder Ben Ibrahim; a' seldschueki szultán Malekschah, Nazam el Maluk vezirjével, és Keder Chau Chakan. A' litteraturának e' virágzása a' 13 száz. Dschingiskhanig tartott. Timur a' 14 's a' Törökök pedig a' 15 században mindig inkább süllyesztették, a' 16ban pedig csaknem végkép elenyészett. A' nyugtalanságok, mellyeknek Persia azóta szüntelen kitéve vala, a' tudományok újra éledését meg nem engedék. A' régi persa nyelvet most a' török csaknem kiszorította; csak a' Parsok beszélik még. De ama hajdankorból számos és drága litteraturai kincsekkel birnak még a' Persák, kivált költészet, történet, földírásban etc. Itt nagyobb részint csak azok említhetők, mellyeket Europaiak fordítottak. A' persa litteraturának legtündöklőbb része a' költészet. L. Jos. v. Hammer „*Gesch. der schönen Redekünste Persiens*“ (Wien 1818) Első e' körtben Rudégi, az új persa költészet atyja, ki Bidpai meséit költőileg fordította; a' vitézi költő Ferdusi (l. e.) a' „*Shahnameh*“ v. király könyvnek, (mellyet Görres kivonatban adott) szerzője, a' 11 száz. elején; továbbá kortársai, a' híres lyricus Ansari (első költőkirály) és Ahmed Essedi, (Thushol). Jeles lyricusok még: Anveri vagy másként Enveri, Khorasanban Bednabhól, mgh. 1200, kinek Kafide-jét még felül nem multák, 's csak Hafiznak enged az odában (Gasel); két költeményét az „*Asiatic miscellanies*“, egyet a' „*Fundgruben*“ közölték; — Chakani, kor — és versenytársa; Chodscha Hafiz Schemseddin Mohammed, Hafiz (l. e.) név alatt legesmeretesebb; Shahi, hihetőleg az alább említendő Dschami tanítványa, Hatéfi, Emir Khosru, Senai, Shefali, 's többek, kiket Hammer fenn kitett munkájában nevez. A' persa költészet lyricusai közé számlálja I Selim török császárt, a' szerencsétlen Allum shaht, (l. Franklin „*Life of Shah Allum*“) és Feth Ali shaht is. Mint lantos, szent titkos és erkölcsi költő mindenek fölött nem csak napkeleten, de nálunk is híres Scheich Sa di (l. e.). Ferideddin Attar, Sadi kortársa is, más költeményeken kívül egy igen becses erkölcsi mondások gyűjteményét irt, „*Pend-nameh*“ (tanácsok könyve) név alatt, mellyet Sylvester de Saci teljesen kiadott. A' szent titkokról írásban legtekélyesebb remek Dschaleddin Rumi (Khorasani Balkhból), ki egy tulajdon vallási felekezetet alapított, 's mint ajtatos Sofi holt-meg 1262. „*Kilat el Metnavi*“ czimű nagy munkája olly nehezen érthető, hogy miatta tulajdon szókönyveket szerkeztettek. A' legtermékenyebb és legkellemesb persa költők egyike Abdalrahman, vagy Abdurrahman ebn Achmed, Molla Dshamy (l. e.) mellék-neve alatt esmeretesb. Az első rangu költők közé tartozik végre Nizami v. Nisami, a' 16 száz. végén; munkái öt nagy költeményekből állanak, mellyek közt Khosru és Shirin, Leila és Medshnun, 's a' Sándor története (Iskander-nahme) hősiek. Némely mesék és elbeszélések az ő „szerenese könyvéből“ eredetben és fordításban megjelentek. Többeket is lehetne még itt nevezni, mint Khosru (Dehliből), Abul-atha (Kirmánból) és Nani, kiknek mindenike öt nagy költeményt irt; tovább Mir Ali (Shirvanból), Achmed (Kirvanból), és Emir Soleiman, kik mind egy egy Iskandernameh által híresek: de e' helyett az olvasót inkább Hammer derék mívére utasítjuk. — A' persa költők esmeretére vezető kútfők, Dschami „*Beharistan*“-ján, 's Hadshi Chalfa közönséges munkáján kívül, a' Dauletshah kezdette, és Sam Mirza

„*Teskitrelchoara*“ czim alatt folytatta életiratok, mellyből némelly kivonatok S. de Sacy „*Notices et extraits des Manuscrits etc.*“ munkájában találatnak; és az „*Ateshkede*“ (tűztemplom) Hadshi Lotfali Begtől. A' Persák leghiresb új költője Blab-Phelair, 95 évében, 1825 holt meg. Munkái csillagász. polit. erk. és litter. tartalmuk. Persia Voltairejének nevezék. — A' kötetlenül irt mesék, regék, és elbeszélések száma is felette nagy. Ide tartoznak „*Anvar Soheiti*“ Bidpai által persára fordított mesék; „*Bahar Danush*“ Einajut Oollah-tól; (ang. fordít. I Scott „*Garden of Knowledge*“ 1799 3. k.); „*Tootinameh*“ v. egy papagáj elbeszélései (pers. és ang. Hadeleytől); a' Onseley fordítmánya „*Tales of Bakhtyar and the ten Leziers etc.*“ Más hasonló műveket Scott „*Tales, anecdotes and letters, transl. from the Arabic and Persian*“ (1800) — Langles pedig „*Contes, sentences et fables, tirées d'auteurs arabes et persans*“ (1788) czimű gyűjteményeikhez használtak.

A' történet, földírás, és statusesmeretre nézve is nagy és fontos munkákkal bírnak a' Persák. A' világ történeteit Ádám-tól maga koráig „*történeti gyöngyfüzér*“ czim alatt leirta Abu Saïd (v. Abdallah Ben Abulkasin Beidavi) 1276 körül. E' munka 8 részét, melly a' chinai történeteket foglalja, persául és latánul kiadta Müller Andr. — Thuran Shah, ki 1377 Hormuzban holt meg, egy Shahnámeh-t irt, mellyet kivonatban közölt Pedro Texeira „*Relaciones del origen, descendencia y succession de los reyes de Persia y de Hormuz*“ (Amb. 1610) czimű munkájában. Mirchond v. Mohammed Ebn Emir Chowand Shah, ki 1741 virágozott, irta a' „*Hortus puritatis in historia Prophetarum, Regum, et Chalifarum*“ czimű nagy történet könyvet, mellyből a' Wilken „*persa grammaticájában*“ találató töredéken kívül, 4 szakaszt közlöttek; Jenisch „*Historia regum Persarum*“ (Bécs. pers. és lat.); S. de Sacy „*Mémoires sur diverses antiquités de la Perse*“ (a' Sassanidák történeteinek csupán francziául); — Wilken „*Historia samanidarum*“ (Gött. 4 pers. és lat.) és Jourdain az Izmaeliták uralkodása történ. „*Notice de l'histoire universelle de Mirkond etc.*“ (Par. 1814 pers. és francz.) Ehez esatolja magát a' fia Khoundemir, v. Gayyetheddin Ben Hamadeddin „*Compendium historiae universalis Mahomedanae*“ czimű munkájával, melly még kéziratban maradt. Igy van a' fontos Tarich el Tabori is, népek és királyok történeteinek, mellyet eredetileg arab nyelven Mohammed Ebn Dschaffar Mahomed Ben Dsherir irt, 's egy török fordításon kívül, csupán Balami által készített persá fordításban van meg. Ellenben Al Emir Yahia Ebn Abdollatif al Kazwini „*Lebtharik*“ -ja, Gaulmin és Galland latán fordításából esmeretes. — Mohammed Kasim Ferista két nyomos munkája egyikét Alex. Dow. „*History of Hindostan*“ (Lond. 1768 3 k. 4) másikat I Scott „*History of Dekkan*“ (1794 2 k. 4) ez. a. tette közzé. Hindostán történeteire és földírására igen oktató Dshihan-Guir császár „*Tuzuki-Dshihan-Guir*“ czimű munkája, mellyből Gladwin az „*Asiatic misc.*“ iratban kivonatokot közlött; de mindenek fölött az „*Akbarnámeh*“, mellyet Abul Fazl Vezir, Hindostán legcsinosb írója, Akbar császár parancsára irt. E' munka két első része Akbar és elődei történeteinek foglalja, a' harmadikban, mellynek czime „*Ajin Akbari*“, pedig Hindostannak földirati, statusesmereti, természeti és történeti leírása van, 's ehez még más tudósítások is ragasztattak. E' 3dik részből Gladwin („*Ayeen Akbery or Institutes of emperor Akbar*“) és Langlés („*Recherches asiatiques*“) kivonatokot adtak. Abul Fazl (megöl. 1604.) a' Wishnu Sarma-ról költött meséket Sanskritből persára tette. Kufai Asem évkönyveiből Ouseley („*Orient. collections*“) néhány töredéket közlött. Ugyan e' tudósoknak köszönjük az „*Epitome of the ancient history of Persia, extracted and translated from Jehan Ara, a persian*

Mspt.“ (Lon. 1799.) A' persa birodalom története, régi kutfőkől Alomri által szerkeztetve, még dolgozatlan. Rövidebb időszakról, egyes uralkodásokról és fejedelmekről számos könyvek vannak. A' „*Tarich ali Mosaffer*“ hét uralkodót ír le a' Mosaffer nemzetségből. Shah Babur Hindostan esmeretére fontos jegyzéseket hagyott, melyeket Abdul Rahim persára fordított. Abul-Rizak leírta Shah Rokh, 's követőji életét; továbbá Chinában és Hindostanban volt saját követségének történetit, melyeket Langlés („*Collection portative des voyages etc.*“) lefordított. Mevana Abdallah Ibn Faziellah (mellék nével al Wafi) 13 és 14 száz. leírta Dschingiskhan és utódai történeteit 1336ig. Scherifoddin v. Molla Sherifoddin Ali Yezdi (mgh. 1446) Timur mesés életírását adá; ezt közlötté francz. Petit de la Croix (Par. 1724) kinek fia persa kutfőkől írta a' „*Histoire du grand Genghizchan.*“ — Nadir Shah történetét, masanderani Mirsa Mohammed Mahadi Chan után francz. fordította W. Jones; ugyan annak Khasmiri Abdul Keraw által „*Bejoni Uaki*“ (szükséges felvilágítás) czim alatt írt történetét fordította Gladwin (Kalkutta 1788); Langlés pedig ezen szerzőnek „Mekkába szarándoklását“ kivonatan közlötté („*Collection*“ cz. a.) Végre Jac. Fraser adá a' „*History of Nadir-Shah.*“ — Ide csatolható még a' Tuzukati Timur, melyet Davy fordított, 's White „*Institutes political and military, written originally in the Mogul language by the great Timur, trans. into Persian by Abn Talib Athusseini and thence into English*“ (Oxf. 1783 4) czim alatt kiadott. — A' persa földirási munkák közül Ouseley közlött egy töredéket a' „*Kleimat*“ füzetből (a' 7. éghajlat, „*Orient coll.*“) és egy kivonatot Ibn Haukal arabul szerzett földirátának persa fordításából. Az időszámításról Graevius egy nyomos persa munkát „*Epochae celebriores etc.*“ (Lond. 1650) adott ki. A' persa orvosok közül még egyet sem dolgoztak-ki, de hogy egészen el ne mellőztessenek, megemlítették itt az Abulmansur Mowafin Ben Ali remek munkája, mely Bécsben van. — A' földmérést és csillagászatot is buzgalommal tanulták a' Persák. Nasereddin Euclýdest kidolgozta, 's Maimon Rashid jegyzetekkel bővítette. Omar Chejan Malekshah alatt (1702) a' napévet 365 napra, 5 órára, 48 min. és 48 sec. számlálta; 's a' Persák által készített csillagászi táblák közt legjelesbek azok, melyeket Hulaku Ilekan parancsára Nasareddin szerkesztetett, de csak Ilekan halála után öt évvel (1269) végezett, 's melyek tőle neveztetnek, és azok, melyeket a' 15 száz. első felében Ulug-Beigh munkás részvételével nagy számú égvizsgálók munkáltak, melyeket Joh. Graevius és Th. Hyde kiadtak. Huleku Ilekan 1259 Maraghában csillagász academiát állított, és csillag néző tornyot épített, melyet Nasareddin felügyelése alá bízott. Hasonlót építé Ulugh Beigh is Samarkandban. Egy persa kalendarium „*Ruznameh nauruz*“ név alatt másod réthben nyomtatva jött-ki. — Említendők még Becktől „*Ephemerides Persarum per totum annum*“ (Bécs. 1695 fol. és Welschtől „*Tabulae aequinoctiales*“ (Augs. 1676 4). — Mohamedről 's a' mohamed-vallásról, szentek legendáiról 's a' t. szülő könyvek számtalanok, de ránk nézve csekély érdekűek. Fontosabb, de fájdalom kevésé érthető és használható a' Vedak persa kivonata „*Oupnekhat*“, melyet Anquetil du Perron latánul kiadott (1804 2 k. 4); tovább a' Desatir (l. e.). Mozes 5 könyve persára egy thusi Zsidótól fordítva Walton Polyglotte-jében található. Az evangéliom két fordításban van meg, egyik a' most említett Polyglotteban, a' másikat Whelok adta-ki. (Lon. 1657 fol.). Fontosságukat Rosenmüller megmutatta. — Nyelvöket a' Persák nagy szorgalommal művelték, minek számtalan grammaticai és lexicographusi munkák elég tanuji. A' Shahidi kis persa-török szókönyve csak kezdőknek való; hiresebb az Ardeshiré, 's a' Castellus

által alapul vett „*Nüemet allah*“ (deliciae Dei); de a' leghiresbek Ferhangi Dschihanguir, és Ferhangi Schuuri. A' végső 1742 egy másik pedig Seid Ahmedtől 1804 Konstantinápolyban nyomatott. — Ez áltuczés elegendő a' persa nyelv, 's annak tanulása fontosságának megmutatására, mivel az (napkeleten, kivált Indiában épen olyan lévén, mint nálunk a' franczia) nem csak saját művekben igen gazdag, hanem arab, különféle indus, és más nyelvekből készített olyan fordításokban is, mellyeknek eredetije részint elveszett, részint hozzájuk nem juthatunk. Megtanulására ugyan bő segéd forrásokkal bírunk. Jones és Richardson grammaticáját (a' régiebbeket nem is említve) meghaladták már Gladwin „*Persian moonshee*“, és kivált Lumsden „*Persian grammar*“ (2 k. f.) ezimű munkáji. Német országon Wilken készített legjobb grammaticat. A' szótárak közt legtökéleteseb Meninski, „*Lexicon arabico-persico-turcicum*“ (2 kiad. 4 k. f.) (Vö. Aud); „*Richardson, Dictionary persian, arabic and engl. sh etc. a new edition, with numerous additions and improvements by Ch. Wilkins*“ (Lond. 1806 2 k. 4.) és „*Barretto, Persian and arabic dictionary*“ (2 k.) Richarsonból egy kivonatot adott Hopkin 1810 1 k. Egyesekről jó tanításokat lelhetni Jones „*Commentarien*“, Onseley „*Oriental collections*“ és „*Persian miscellanies*“, Gladwin „*Dissertation on the rhetoric, prosody, and rhyme of the Persians*“ ugy Hammer bő tartalmu munkájiban, a' „*Fundgruben des Orients*“ és más művekben. Hazai íróink közül Fábian Gábor, Harini és Ebn Arabshah persa költők munkáiból, ugy Huschenk persa király végrendeletéből magyar fordításokat közölt (Fels. Magy. Orsz. Minerv. 1825. 4 negyed.) (Hafiz 'sat. Fábian Gábortól, Pest. 1824.)

PERSIUS, Aulus Persius Flaccus, római satyricus (gunyoló), K. u. 34 szül. Voloterraeben Etruriában, mások szerint Lunában, 's 28 eszt. korában holt meg, K. u. 62. Attya nemes lévén, rangjához illő módon neveltetett, 's későbbi esztendeiben Rómában. Több legjelesebb férjfiakkal élt meghitt barátságban, 's szemérmességéért és kellemetes társalkodásáért igen kedveltetett. Cornutus (stoicus philosophus), tanítóinak egyike, 6 satyrát teszen esmeretesekké tőle, mellyek az ő idejében uralkodott erkölcsi romlocságot rajzolják le, ellenében állván a' stoicus bölcs és hajdani római erkölcsiség ideáljának. Altalánosan komolyság, keménység és erő characterek; de egyszersmind homályosak, a' minek részint a' reánk nézve érthetetlen czélezások, részint Nero kegyetlen uralkodása, midőn nem volt tanácsos az igazat nyiltan kimondani, részint az oka, hogy tudományát kívánván mutogatni, rendkívüli rövidséggel írt. Rendszerint Juvenaliséihoz ragasztatnak Persius satyrái. Kiadati: „*Cum posthumis commentariis Jo. Bondii*“, (Amstelod. 1645); Casaubonus (Leyd. 1695); König in Eutin (Gött. 1804); ném. ford. Passow (Leipz. 1809); Joh. Fr. Wagner (Leipz. 1811) és I. I. C. Donner (Stuttg. 1822).

PERSPECTIVA, telescopium és tubus, olly nevek, mellyeket nem kell egymással felcserélni. Telescopiumon (messze látón), mellynek üvege vagy mind két, vagy egyik oldalán hupályosítottak, tulajdonképpen csak egyes, távol tárgyak szemlélésére szolgáló üveg értetik, 's e' czélt bizonyos feltételek alatt minden lencseüveggel el lehet érni. Perspectiva ellenben egy vagy több egymásba tolható csőkből álló eszköz, melly néhány mesterségesen készöült 's bizonyos távolságra helyezett üveget foglal magában 's ezeknél fogva távol tárgyak közelebb 's megnagyítva hozathatnak szemünk eléibe. Önkéntesen, de igen közönségesen a' kisebb messzelátó cső perspectivának, 's a' nagyobb messzelátónak vagy tubusnak nevezetik. Az egyszersmind mind két szemre használható perspectivának neve binoculare telescopium; de illyen eszközök ritkán használtatnak, mivel

inkább akadályozók, mint hasznosok. — Telescopium, mint tubus, tulajdonképpen minden messzelátó csőnek, vagy inkább, az eredeti szollásforma szerint, ezen optikai eszközök tökéletesebb nemének közönséges neve; innen azzal különösen a messzelátó csőnek az a neve neveztetik, melyekben a tárgyi (objectivum) üveg helyett, érez, tárgyakat igen nagyító hupályos tükröt használnak (tükörtelescopium); vagy csillagvizsgálásra használható messze látó csőkre alkalmaztatik ez a név. A tükörtelescopiumok reflector neve (l. e.) angolból vétetett. A refractoron (l. e.) végre szorosabb micrometriai mérésekre készített messzelátó cső értetik. — Messzelátó üvegek és csők a régiek előtt egészen esmeretlenek voltak, s a közzörült üvegeknek Baconnál és másoknál találtató nyomai mellett is, csak 1608 és 1609 tartathatik ezen találmány igazi idejének. Helye Holland. A feltaláló neve bizonytalan; némelyek szerint egy middelburgi szemüvegmives volt az. Galilei, akkor mathesis tanítója Paduában, hallott ezen találmányról s vizsgálódó lelke hamar eltalálta az üvegek öszverakatását; de messzelátó csője igen tökéletlen volt. Ezen hollandi cső, mely Galileiének is neveztetik, eredeti alakja szerint, egy domboru elő-vagy tárgyüvegből s egy hupályos vagy szemüvegből állott. Mind kettő a cső végeire tétetett bizonyos távolságra, ugy, hogy az előüveg gyújtó pontja a szemüveg végső szétszóró pontjával mintegy öszvejjő. A végre, hogy az üvegek távolsága a környüállásokhoz képest változtathassék, a cső két darabból van csinálva, melyek kijebb s beljebb taszittathatnak. Hogy egy ilyen eszköznék munkálatjáról helyes esmeretet lehessen szerezni, szükséges a lencseüvegek természetét esmerni. Mind két üveget (a domboru és hupályost) egy tengelyre kell tenni, hogy az utolsónak képzelt gyújtó pontja az elsőnek igazi gyújtó pontjával öszveütközzék. Az üvegek távolsága tehát egyenlő gyújtó távolságaik vagy közeik különbözéseivel. Az ezen messzelátó csőn nézett tárgyak annyiszor nagyobbva jelennek meg, a mennyiszor nagyobb a szemüveg távolsága a tárgyüvegtől. Későbbben ezen hollandi messzelátó csőn kívül, mely csak zseb-perspectivának használnak, más tökéletesebbek találtattak fel. Így származott az astronomiai, földeső, achromaticus messzelátó cső és tükörtelescopium. Az első domboru elő-és szemüvegből áll, melyeknek gyújtó pontjaik a csőben, melynek végeire vannak azok alkalmaztatva, öszveütköznek. Kepler adott arra ideát, melyet Scheiner hajtott végre. A csillagcső ugyan visszafordulva mutatja a tárgyakat, de az égi testeknél ez a környüállás semmit se tesz. A földeső ettől annyiban különbözik, hogy hozá még 2, sőt 3 és 4 üveg tétetik, részint hogy a képet ismét visszafordítsák, részint hogy a színek szétszóródása által okozott eltérést kevesebicsék s a látás mezejét és körét nagyobbicsák. De a színek szétszóródásából szükségesképpen származó nagy homályosságot nem lehetett egészen eltávoztatni, míg a tükörtelescopiumban és achromaticus messzelátó csőben olly eszközök nem találtattak fel, melyek, ha jól készülték, megakadályozzák a színek szétszóródását s a tárgyak egész tisztaságokban állanak a szemelibe (L. ACHROMATICUS, DOLLOND ÉS TÜKRÖTELESCOPIUM). A messzelátó cső theoriájához következő cikelyek tartoznak: 1) Minden domboru üveg a tárgy egy pontjából jövő sugárokat ugy egyesíti, mintha ezek egy az üveg tengelyében fekvő közlebbi pontból jöttek volna ki. Az egyesülésnek ezen pontja a párhuzomosan eső sugárookra nézve gyújtó pontnak s az üvegtől távolsága gyújtás távolságának neveztetik. Az egyesülés pontjában felfogott sugárok a képet visszafordulva adják elő. 2) Mindenik hupályos üveg a tárgy pontjából kijövő sugárokat ugy szórja szélyel, mintha ezek egy az üveg tengelyében fekvő közlebbi pontból jöttek volna ki. A párhuzomosan eső sugárokra

nézve ez a' pont is gyújtó pontnak 's távolsága az üveg gyújtó távolságának, tulajdonképpen szétszóródás pontjának 's szétszóródás távolságának nevezetik. 3) A' gyújtó pontból vagy gyújtó távolságból domboru üvegre úgy jövő, vagy hupályos üvegre úgy eső sugárok, mint ha azok a' gyújtó pontban egyesülni akarnának, mind kettőtől úgy tőretnek meg, hogy azután egymással párhuzamosan futnak. 4) Ha az üvegek nem felette vastagok, a' sugár, mely középekre esik, töretlenül megyen keresztül rajtok. Galilei, az ő messzelátó csőjének felfedezését 's a' csillagos égen annak segítségével tett felfedezéseket, ezen munkájában adja elő „*Nuntius sidereus*“ (Florenz 1610, 4—11 lap.); bővebben leírja azokat Viviani (Florenz 1718). Hanem az első világos megfogatokat messzelátókról Kepler „*Dioptrice*“-jének (Angsburg 1611) lehet köszönnünk. L. továbbá Busch „*Handbuch der Erfindungen*“ (Eisenach 1808); Neumann „*Lehrbuch der Physik*“ (Bécs 1818); Priestley „*Geschichte und gegenwärt. Zustand der Optik, aus dem Engl. durch Klügel, mit Anmerk. und Zusätzen*“ (Leipz. 1776). A' messzelátó csők legujabb tökéletesítettésire nézve I. REFRACTOR.

PERSPECTIV-FESTÉS, a' képirásnak azon neme, melyben a' perspectiva különösen szembetűnik. Ez leginkább ott esik, hol az épületek, nevezetesen templomok belseje ábrázoltatik, 's általában fogva minden építményi darabokban; honnan az illy darabok jelesen perspectiváknak nevezetnek. Az Olaszok közt Matteo Zaccolini, Andrea Pozzo, Giov. Paolo Pannini; a' Francziák közt Jacques Rousseau, 's tanítványa Philipp Meusnier és mások; a' Németalföldiek közül 16 száz. de Vries, Heinr. Steenwyk, (apa és fi), Peter Neeffs, Emmanuel de Witte, Pietro Bronkhorst, van der Heyden und van Deelen e' körben legjelesb miveket készítettek.

PERSPECTIVA (tárgylátszás) azon tudomány v. mesterség, mely szerint a' természeti tárgyak úgy képezetnek v. rajzoltatnak le, mint azok egy kimutatott állás-pontról alakjuk és színek szerint látszanak, némelyek távollátszás mesterségének nevezik. Mennyiben a' tárgyakról egyenes lineákban szemünkbe ütköző világsugároknál fogva látunk, a' perspectiva az opticán alapul; mennyiben pedig a' tárgy formájának rajzolása a' lineáknak és szögleteknek geometriai elvek szerénti elrendelését kívánja, a' földméréshez számíthatatik, mint Kästner „*Mathemat. Anfangsgr.*“ (1 Abth. 1 Th. 591 l.) tévé. A' perspectivának azon része, mely a' tárgyak alakját érdekli, létszerűen különbözik attól, mely a' színek tartását tanítja. Innen van mathematicai vagy linearis- és levegő vagy szinperspectiva. Képirónak, építő művészetnek, szobrásznak 's t. e. f. mind a' kettő nagy fontossága. Ezeknek helyes esmerete nélkül életet és valóságot semmi festmény nem kaphat, sőt az ezek elleni botlás által gyakor az ábrázolat czélja egészen elhibáztatik. Egyedül e' tanítja a' kurtítások pontos és helyes eltalálását, 's a' legegyszerűbb helyzetben is szükség van rá. Meddig tehát a' perspectiva esmeretlen, 's szabálytalan volt, gyermek korban kelle a' művészetnek maradni. Ujabb időkben leginkább tökéleyesíték e' tudományt; de a' herculanumi festmények megmutatják, hogy a' régi görög képirók is tudtak abból legalább annyit, mennyi a' gyakorlati használatra szükséges volt. A' lin. perspectiva természetének 's a' perspectivai rajzoltatnak megfogására, gondolni kell a' szemtől bizonyos távolságban egy tárgyat a' földszíne tévé. E' közt és a' szem közt egy vékony, átlátszó, függőlegesen álló lapot, p. o. egy üvegtáblát. Ama tárgy minden pontjairól sugárok fognak a' szem felé tolni, de az üvegtáblán keresztül mentőkben pontokat fognak áltmetezni, mellyek a' tárgynak hív és tökéletes képét meghatározzák; és ezt perspectivai ábrázolásnak — projectio — hívják. A' linearis perspectiva te-

hát főképen azon feladás megfejtésében áll, mint kelljen a' természetben minden pontot tárgylátszási idomzatba hozni? 's ennél fogva, mint theoria, azon mathematicai tudomány, melly azt tanítja, mint mutatkoznak a' tárgyat körül író lineák a' néző szemének azonpont-hoz, mellyen a' szem nyugszik, 's a' tárgyak távolságához képest? mint művészet pedig, az egyenes lineák helyes rövidítésének mester-sége. E' tudomány helyez bennünket azon karba, hogy mindea egyebeket, fákat, házakat, palotákat, oszlopsorokat, 's egész tájakat úgy rajzoljunk, mint azok az üvegtáblán megjelenének, ha természetben nézetnénk. Minthogy rajzolat nélkül a' perspectivát foghatólág előterjeszteni lehetetlen, álljon itt szükséges előképzetül e' rövid magyarázat. Egy síkon, mellyet alpnak v. földszinnek nevezhetni, képzeljünk egy tárgyat, p. o. egy jókora koczkát. Ez ahoz képest, mint álláspontunkat választjuk, majd nagyobbbnak, majd kisebbnek, majd fölül, majd alól, majd oldalról látszik. Tapasztalni fogjuk, hogy azon körről, mellyet talpajja foglal-el, különös rajzot, alaprajzot, (ichnograph. rajz.) kell készíteni, melly az egyenesen lenálló oldaltól vagy szelvénytől (orthograph. rajz.) különbözik. Meg fogunk győződni, hogy a' tárgyat, el nem fordított szemekkel legvilágosabban 's legkönnyebben által nézhetjük, ha tőle háromszor távolabb állunk, mint mennyit nagysága tesz. Mi egy tárgyra az, mindenikre, p. o. egy egész tájékban találtató részekre is illik, 's itt tanuljuk, hogy minden álláspontra arányos látmezőt választani, 's minden rajzolatba csak annyi tárgyat venni kell, mennyi ezen körnek valóban megfelel. Egy ablakkarika megé állva, tüstént próbát tehetni, 's észrevehetni azon mindenkori pyramist, mellyet a' látsugárok formálnak, ha egy ráman keresztül a' környékbe pillantunk. Ha már most a' koczka és a' szem közt, melly a' földszintől egy ember magasságyaira, az az, mintegy 6 lábnyira vétetik, keresztben egy négyszegű üvegtábla egy földszinti v. alaplínán függőlegesen állana, ez esetben a' szem és tábla köze szem távolságának, a' föld és szem köze pedig szem magosságának neveztetik. Gondoljunk továbbá azon a' ponton, hol a' messzeség, vagy is a' szem a' táblába ütközik, melly szemvagy fópontnak neveztetik, egy tetőpontos és vizirányos vonalt, ugy ezek a' táblát jobb és bal, felső és alsó részre osztandják, 's a' pont, hol e' lineák egymást áltmetszik, a' tábla közepére esik. Most már mind azon tárgyakat, mellyek a' tetőpontos vonal jobb v. bal oldalán esnek, mi is jobb v. bal felől, — mellyek pedig a' vizirányos vonalon alól v. fölül esnek, mi is alól vagy fölül látandjuk. Tegyük fel, hogy a' koczka átlátszó anyagból volna, 's így talpajját láthatnók, ugy találjuk, hogy lábpontunktól e' talpaj négy szegleteihez vonalak gondolhatók, mellyek a' tábla alatti alapvonalt 4 ponton metszenék. Ha most ezen négy áltmetző pontról a' táblára függőleges vonalokat huzunk, ezek a' talpaj négy szegleteiből a' szembe menő sugárokat áltmetszik, 's az üvegtáblán a' talpaj képét meghatározzák. Hasonlólag van ez a' koczka oldalaira 's egyéb lapjaira nézve is. Ez észrevétel magától vezet azon szerkezetet, melly által a' tárgyak a'ap- és szelvényrajzai projectioba hozatnak, 's azon különösigre, melly a' geometriai és perspectivai alaprajz közt van. Mivel pedig a' geometriai alaprajz, ha azt a' helyetti, hogy az üveg tábla megé állitnók, földszinére teritjük 's ugy nézzük, perspectivaiivá lesz, könnyű megfogni, mint válhatnak a' legrendesebb figurák p. o. négyszegek, karikák 's a' t. rendetlen négyszegekké 's miért szükséges a' geometriai alaprajz, a' perspectivainak kieszközlésére? Ha az említett koczkát az üveg-tábla mellett igen figyelmesen szemléljük, tapasztalni fogjuk továbbá, hogy az, mennél távolabb vétetik a' táblától, annál kisebbre képezi magát le; mert azon sugárok, mellyeket a' szem felé bocsát, akkor mindig kisebb szeg-

leteket formálnak; 's így megfordítva. Így a' koczkának mind azon lineái, mellyek a' táblával párhuzamosak, projectioban is hasonló fekvést kapnak, valamint a' koczkának minden a' táblával párhuzamos lapjai is; így tehát megtartják az eredetihez hasonló formájukat, sőt ha megosztatnak is, a' részek még akkor is arányban maradnak a' rajzolon. Más tekintetek vannak, ha a' lineák vagy magok közt, vagy az alaponallal 's a' t. nem párhuzamosak; de ezekről maga a' tudomány kimerítőleg tanít. — E' közönséges perspectívánál a' szem meghatározott távolságban vétetett; természetesen itt mértékek tekintetében minden lineák és szegletek nagy változásokat kapnak. De némelly rajzolatoknál, p. o. a' katonai építményeknél inkább mérték, mint ámitó hatásra ügyelnek. Itt tehát a' szem végtelen nagy távolságban képzeltetik, mi által a' tárgynak minden sugárai egymáshoz párhuzamosan röpülnek a' szem felé; 's ha ezek elibe egy üvegtábla állittatnék, tisztán mathematica hasonló képet formálnának, hol t. i. minden szegletek egyenlők, minden oldalak arányosak. A' mathem. perspectívának ezen ágát katonainak nevezik. A' geometriában is elfogadtatott ez az orthographiai projectiónál. Ez által lehet nagy tartományok, tengerek, 's jelesen a' fél földgolyó kicsinyített perspectívái képét lerajzolni. A' linear. perspectívát leginkább Albrecht Dürer és Leonardo da Vinci művelték-ki.

Képirónak, különösen a' testemény tartása végett szinte ilyen fontos a' légperspectiva is, noha ez nem olly megbizonyított alapon nyugszik, mint az első. Ez tanítja megítelni a' világosság mennyiségét v. lépcsőjét, mellyet a' tárgyak a' szemtől való messzeségek arányához képest a' néző felé visszavetnek, 's azt mutatja, mint fogynak fokokként e' tárgyak a' színmérsékben, azon közlevegő arányához képest, melly azokat a' látó szemétől elválasztja. Ha egy messze távolba tekintünk, csak a' legközelebbi tárgyakat látjuk valódi színökben, 's nem gyengült világításban. A' távol tárgyakon, a' növekedő messzeség arányához képest, világ és szín mind inkább inkább egyveledik a' minden tárgyakat körül folyó, de gözzel telt levegő színével, míg végre a' legmesszebb láthatáron a' kékes légszínben elszürkülnek, 's színök a' levegőbe olvadván, többé csak fő idomaikat láthatjuk. E' fogyás aránya a' levegő nagyobb v. kevesebb tisztasága szerint történik. Mennél több gözzel van ez terhesülve, annál erősebbek, 's mennél kevesebbel, annál gyöngébbek és észrevehetőbbek a' fokokénti fogyások. A' légperspectívánál akként gyöngülnek a' színek, miként a' linearis perspectívánál a' futó lineák rövidülnek. Kivált a' tárgy megvilágított részei töröttebb, 's mulóbb színmérséket kapnak; az árnyékban eső részhez pedig gyakran a' visszaverő fény (reflex) vétetik segédül. Ha a' levegő sűrűségének lépcsője meg van adva, akkor a' fogyasztás lépcsői is meghatározhatók, mert ezek épen azon törvények szerint esnek, mint a' linear. perspectívában a' nagyság fogyasztása bizonyos szempontból. De mivel a' lépcsőket még is olly mathematicai pontossággal, mint amott, előadni nem lehet, ennek mértéke a' mívész szemében legyen, mellyet csak e' fogamatnak a' természetben figyelmes vizsgálása által nyerhet. A' légperspectiva által valamelly festményben kettő eszközöltetik: először, hogy minden tárgy a' szemtől való távolság arányához képest, színben és világításban azon mértékét kapja a' szembetűnésnek, melly azt maga helyén illeti; másodsor, hogy minden helyhez kötött színmérsékek egy főszín mérsékben egyesülnek, melly nem egyéb, mint a' szem és tárgy közti levegőnek, 's az ezen keresztül áradozó világosságnak színe. A' tárgyak helybeli színei a' levegő közönséges színmérséke által, a' szerint, mint ez több vagy kevesebb színességgel bír, kisebb nagyobb mértékben megtöretnek. A' levegő színe pedig a' napvilág állásához, 's a' levegőben felolvadva

uszkáló gőzökhöz képest változik. A' képiró azon szint veszi fő mérésnek, mely a' képből uralkodandó fő érzeményhez vagy karakterhez legjobban illik. De akármi fő szint válaszszon is, az egész tartásának mindig ugyan azon törvények szerint kell történni, 's ugyan azon optikai fogamatot, t. i. a' tárgyak elő- és visszalépését, 's minden szimériségeket egy főben való harmoniás összeolvadását eszközölni. A' kép igazságához és szépségéhez, a' helyes tartás elkerülhetetlen. Ez utánazza egész családásig a' valóságot, 's a' természet kellemes harmoniáját. (L. TARTÁS). A' tájfestéshez a' légperspectiva különösen szükséges. A' régi német és régi olasz iskola ennek egész Perugino Péterig csaknem teljes szűkében vala. — Valencienne „*Praktische Anl. zur Linear- und Luftpersp.*“ francziából Meynier szerint fordított munkája (36 rézt. Hof 1803) a' kezdőknek mindenek felett legvilágosabb és megfoghatóbb. Említendő: „*Anfangsgr. der Perspective*“ (Berl. 1799) — a' theoriát nem kívánó művészek számára pedig Mönnich „*Versuch üb. die Perspect.*“ (Berl. 1794). Van tovább Bűrjától „*Der mathem. Maler*“ (Berl. 1795), Wernertől „*Anweis. alle Arten v. Prospecten selbst ziehen zu lernen*“ (Erfurt. 1751); Jacobytól „*Prakt. Anleit. zur Persp.*“ (rezekkel Leipz. 1821).

PERTH, Perthshirenek fővárosa Közép-Scotországban, bájos tájékon, hol kevés távolságra a' Grampian-hegyek emelkednek fel, a' Taynál fekszik, melyet a' város közepén számos hajók fednek 's mellyen 600 l. hosszú, 10 bolthajtáson fekvő kő hid viszen keresztül, mellyről pompás a' kilátás. Ezen jeles kereskedő és fábrikás városnak, melly egy a' legszebbek közt Scotországban 's rangjára nézve második, 1800 ház. 's 20,000 lak. a' mathematic. és philosoph. tudományokra nézve academiája, régiség-nyomozó társasága (melly „*Transactions*“-kat ad ki), 2 könyvtára 's kereskedő iskolája van. Jelesek 's jövedelmesek vászon-és pamut-fabrikái, twist-fonási, fejtetői és bőr-fabrikái; sok varga-munka is vitetik ki. Említettést érdemel lazatz-halászatja a' Tayban. Eszt. kivitele 14000 font St—re tétetik. Perthtól 1 mf-re fekszik a' Tayon a' scotországi királyok hajdani lakhelye, Scone, Macbeth és Malcolm (Duncan és Dunsinane) várkastélyainak omladékaival. A' hajdani palota helyén egy régi várkastély áll, a' Mansfield grófok lakhelye. L—ú.

PERTINENTIA, törvényes tekintetben, hozátartozat, mellék-dolog, a' fő dologra nézve (res principalis) mind az, melly elvétetvén, az (a' fő dolog) változatlanul marad belső valóságában. A' pertinentiának 4 neme van: 1) ha bizonyos jus vagy bizonyos tulajdonság köttetik valamely testi dologhoz; 2) ha fák, eszérjék 's más növények ertek gyökerét valamely földbirtokon, vagy ha ingó dolog ingatlanmal olly szorosán egyesült, hogy amaz ettől az egésznek kára nélkül nem szakaszthatatik el; 3) azon dolgok, mellyek állandó használat végett szerzettettek máshoz; és 4) azon dolgok, mellyeket a' törvények bizonyos okokból más dolgok pertinentiáivá tesznek, mint a' mellék-épületeket a' főépületévé 's a' t.

PERTURBATIO, I. BOLYGÁS.

PERU, hajdan spanyol vicekirályság Délszakamerikában, most perui, alsóperui, boliviái (l. e.) köztársaság (a' d. sz. 3° 20' — 21° 30'). Még most is lehet a' régi Peruiak emlékeit látni. (L. MANKO KAPAK). A' legkeményebb köveket is vas eszközök nélkül dolgozták fel. Kovaköböl csinált fejszékét 's megkeményített ezünnel elegyített rézből készített eszközöket használtak. Az arannyal gazdag Peruról legeléször Balboa (l. e.) kapott tudósítást, mellyet hazafiaival közölt. 1525 Pizarro Ferencz (l. e.) 112 emberrel megjelent Peru partjain 's több sikertelen próbái után megerősítvén magát, Tumbenzen keresztül Caxamarcaig benyomult, hova az Inkát be-

szelgetésre meghívatta. Ezen üszvejtétel alkalmával egy Domonkos szerzetese eleibe vitte az Inkának a' keresztény vallástudományt, ezen kifejezéssel, hogy a' római pápa a' castiliai királynak ajándékozott minden tartományt az új világban. Az Inka hitetlen maradt, a' miért szabadságával 's 400 ártatlan Perui életével adózott. Kiváltották ugyan temérdek pénzen az Inkát alattvalói, de Pizarro pert indított ellene 's megégetésre íteltette. Midőn a' szerencsétlen halálos szorongattatásában a' kereszténységet bevette, kegyelemből megfojtatott. Erre Pizarro elfoglalta Cuscot 's ezen városnak temérdek kincseit. A' Spanyolok gonosz tettei végre V Károly királynak fülébe jöttek, ki azonnal törvénykönyvet készítettett az amerikai országoknak, a' Limában királyi kihalgató udvart alkottatott és Blasco Nunnez Velát nevezte ki annak előlülőjévé, alkirály névvel Peru helytartójává tévén 1543. De Nunnez nem sokára elnyomatott a' törvénynek nem engedelmeskedő Spanyoloktól és Gonzalez Pizarro Limát kegyetlenségeinek mezejévé tette, míg Pedro de la Gascatól, egy paptól, meg nem győzetett és hóhér pallosa alá nem került feje. Gasca elrendelte az országot 's az országlast a' kir. kihalgató udvarnak adta által. Hanem így se lehetett sokáig tartós a' csendesség Peruban, mivel a' gyilkos és rabló csoportnak, melly ott metelepedett, vipera fajzatja nem irtatott ki. A' legszomorubb állapotba süllyedt Peruiak gyűlölsége azokközben mindég nevededett, 's időről időre kitört a' Spanyolok ellen, még a' múlt században is, mindazáltal lázadásaik mindég elnyomattak. — A' hajdani perui alkirályság (64,000 nsz. mf.), tágas, az Andesek és a' világ-tenger közt fekvő völgy, a' valésekben (parton) homokos, de termékeny, a' Sierrákon köves és kevésbé termékeny. Potosin és Quiton kívül Peru Humboldt szerint 30,000 (más. szer. 21,662) nsz. mf. A' korona jövedelme eszt. 7 mil. tall. tétetett, mellyből 1,300,000 tall. a' királyi pénztárba küldetett. Az alkirály, ki Limában lakott, eszt. 76000 tall. fizetést huzott, némelly monopolumokon 's más jövedelmeken kívül. Perunak két királyi törvényeszéke vagy audientiája van, u. m. Limában (1543 oltá) és Cuscóban.

Természeti tulajdonságához képest Perut alacsony parti tartományra (hév levegőjü térség, hol eső átáljában nem esvén, csak a' tengerből felemelkedő gőzök és harmat pótolják ki valamennyire annak nem létét) és hegyes részre lehet osztani, melly utolsóban hegylánczak (Sierrák) vonulnak a' parttól 15 mf. távolságra 's emelkednek fel lassanként az Andesekhez, mellyeknek alacsony szakaszát azok teszik. Itt 8 — 10,000 l-ra felemelkedő térségek 's az Andesek közt számtalan völgyek vannak. A' parti részen csak azon tájékok termékenyek, mellyek nedvesebbek. Több parti folyókon kívül, mellyek a' déli tengerbe ömlenek, a' Maranhon vagy Amazon - folyó, melly itt ered, eleinte Ucayale nevet visel, 's a' Tunguraguával egyesülvén veszi fel a' Maranhon nevet és a' Bogota említettetnek. A' Pampa del Sacramento térség, az Ucayalenél, termékenységeről híres. Rettenetes földindulások és homok-torlások néha nagy pusztításokat okoznak. A' Sierrákon kellemetlenebb a' levegő, de egészségesebb is. Termései: európai házi állatok, láma, vicugna, quanaco, hal, gyöngy-csiga, bíbor-csiga, kosenill, selyem-bogár, gabona, bor, dohány, cukor, kávé, cacao, vanília, pamut, china-héj, perui balzsam, indigo, gyömbér, fahéj, bananas 's a' t. Főképpen gazdag Peru arannyal és ezüstel. Humbold az ezen nemes érczekből bejövő eszt. nyereséget 6 mil. piasternél többre teszi. Van Perunak platinája, reze, cinje, ónja, kénésője, drága-köve, kő- és tengersója, timsója, salétroma, kőszene, büdösköve 's a' t. Lakói részént Spanyolok és Creolok (1827 eszt. 140,000), részént Mestizek (280,000), Mulattok (50,000) és Négerek (50000), részént benszülettek vagy

Indusok (Indios fideles, 844,000), kiknek egy része a keresztény vallást bevette. Az Indusok (bravos, barbaros, 250,000) a' hegyek közt mindég függetlenül éltek a' spanyol uralagtól. A' meghódított Indusok éretlen korúaknak nézettek és semmi status- szolgálatra se juthattak. Ezekre csak Spanyolok juthattak 's a' legjövendelmesebbekből még a' Creolok is kizárattak, annyival inkább a' Mestizek. Földmívelés és baromtartás restesen üzettek. A' mesterségek csak néhány posztó-, pamut-, bőr-, és arany-fabrikákban találtattak a' városokban.

A' kereskedés a' legujabb időbeli történetek által igen megroggátott; az igen fontos és jövedelmes czethal-fogás a' parton egészen az Angolok és Éjszakamerikaiak kezében van. A' kereskedést igen előmozdítja Perunak 400 órányi hosszú tengerpartja 30-nál több kikötőivel, 20 öbleivel 's a' t. Kivitetnek: réz, cacao, china, juh-és vicugna-gyapju, chinchilla-bőr: bevitetnek: selyem-mivek, vászón, posztó, bor, asszonyi ékességek 's a' t. A' bányászság, nem lévén kénese és fa, nem igen gondosan 's szorgalmasan üzetik. Perunak 4 réz-, 4 kénese-, 12 ón-, 680 ezüst-, és 70 arany-bányája és mosása van. Leggazdagabb ezüst-bányák a' pascoiak és lauricochaiak. Ezek 13,000 láb-ra fekszenek a' tenger felett 's eszt. 2 mil. piaster jövedelemmel jutalmazták a' fáradságot. A' chotai vagy gualgayoci bányák Truxillóban gazdagabbak a' Potosiban lévőknél, 13,385 l. fekszenek 's eszt. csupán ezüstöt mintegy 44000 fontot, a' huantajayaiak Aricában, egy vízetlen pusztában, eszt. 52,000 fontot adnak. Kevéssel ez előtt termés-ezüst is találtott, mellynek egy darabja 2, a' másik 8 mázsát nyomott. Arany találtatik Tarmában a' patazi és huiliesi bányákban 's a' Maranhon Alto partjain lévő mosásokban. 1791-től 1801-ig Limában 32,800,000 tall. pénz veretett, mellyben az arany 3450 's az ezüst 570,000 márkot tett. — Alsóperunak, a' mostani perui köztársaságnak (24,461 nsz. mf. 1,570,000 lak.) 7 Intendanciája volt, most 7 depart. van: u. m. 1) Truxillo, legéjszakibb, hasonló nevű fővárossal (8000 lak.), kikötős városa Guanchacó. Piura városa, a' Spanyolok első telepítése Peruban, Pizarrotól alkottatott 1531-ben, 9000 lak. Ezt a' tájékat néha 10 eszt. se frissíti eső. Caxamarcában még most is áll Atahualpa Inkának palotája, mellyben lakott az Astorpilcook töle származott familiája. 2) Junin, fővárosa Tarma, 5600 lak. Guanucoban láthatni az Inkák egy palotájának, a' nap templomának omladékait és a' Paramo del Assuayn egy felemelt 's a' teneriffai Piconál magasabb földterületet, melly a' Cuscoból Quitoba vivő nagy országút maradványa. (L. INKÁK UTJA.) 3) Lima (l. e.). 4) Puno, fővárosa Guancavelica, kénese bányáival; magas térségein a' perui juhnak vagy vicunnának számos nyájai legelnek. 5) Ayacucho azon falutól, mellynél nyeretett 9 Dec. 1824 a' spanyol uralágot megsemmisítő győzelem; fővárosa Guamanga, vagy S. Juan de la victoria (26,000 lak.). A' hegyek közt perui tevők vagy huanocok csordái legelnek. 6) Cusco (l. e.). 7) Arequipa, has. nevű fővárossal, mellynek 25,000 lak. van; 20 spany. mf-re van innen az Aranta kikötő 's 96 mf-re az Ocana kikötő. A' magas Caylloma derekán ered az Apurimac, a' szorosban vett Maranhon, egy kicsiny hegytóból (a' d. sz. 16° 10'). A' Plata mellyékén lévő tartományokkal határos Arica kerület, has. nevű várossal és kikötővel. A' perui Andesek lánczától kel. nagy földek terülnek el, őszveséggel 8 — 10,000 nsz. mf. a' Plata tájékába és Brasiliába; oda tartoznak délkel. a' gazdag hegytájék Montana Real és Új-szel. a' del Sacramento pampák vagy a' missziók tartománya, az Ucayalenél, Cassiquinnél és Yvarinál, mellyben a' Jesuiták több indiai nemzetségeket, térítették meg. Pater Girval, utolsó utazó ezen tartományban, 1791 itt (mint mondja) 25 kü-

lömbféle nemzetséget fedezett fel, mellyek közt a' Conibok, Panok, Chipeok, Pirok 's mások részént bevették a' keresztény vallást, a' többiek ellenben igen vadak és hadakozók, sőt némelylek emberevők. Ez a' tartomány járhatatlan és sűrű erdőkkel fedetik; mindazáltal a' missionariusok alkottak benne földmivelés és báromtartás végett falukat 's Pater Girval a' Panok tartományában egy Sariaçu nevű faluban klastromot talált, mellyet Anna Rosa, Limában nevelt olasz személy, ki a' nemzetségtől mint fő tiszteltetett, alkotott. Más kóborló nemzetségek, mellyek a' missiok pampáitól éjsz. fekvő Chunchos tartományát lakják Brasilia és Peru közt, kevésé esmeretesek.

Peruban a' függetlenség lelke 1815 ébredt fel. (L. DÉLSZAKAMERIKAI REVOLUTIO). A' köztársasági párt végre 1823 a' colombiai köztársasághoz folyamodott segítségért, mellynek előlülője, Bolivar, seregével kivíta Perunak függetlenségét, mellyet Colombiának alvezére Sucre, Ayacuchoánál 9 Dec. 1824 nyert győzedelmével megerősített. Erre a' perui congresz 12 Febr. 1825 öszvegült. Felsőperu (l. BOLIVIA) ugyan ezen eszt. elvált Alsóperutól. Perunak eddigi dictatora, Bolivar, Peru számára alkotmányt készített, melly szerént neki a' köztársaságnak egész életében előlülőjének kellett volna lennie, azon jussal, hogy a' következő előlülőt ő nevezze ki. Ez az ellenpártot annyira fellázítá, hogy Bolivar több limai lakost 's a' perui seregnek 44 tisztjét elfogatta. Azután visszatért Colombiába. Az általa kinevezett országgló kormányzék öszvegülté a' választókat, kik az említett alkotmányt elfogadták, 's 9 Dec. 1826 szabadító Bolivart a' perui köztársaság holtig leendő előlülőjévé kiálták ki. De 26 Jan. 1827 éjjel a' békételenek pártja felkelt Bustamante és Lobera alatt; Bolivar pártosi, többnyire colombiai vezérek, elfogattak és hajóra tétettek. Ekkor a' Peruiak Santa-Cruz vezért tették az országlásnak fejévé. Ez öszvehívtá a' congreszt, melly 4 Jun. 1827 Lamar vezért nevezte ki előlülővé. Egyszersmind Peru hadat izent Colombiának; hanem a' perui hajóserég, melly a' guayaquili kikötőt megtámadta, Dec. 1828 visszaveretett 's Guise admirál elesett. A' torgonii ütközet, mellyben 26 Febr. 1829 Sucre vezér 4000 Colombiaival 8000 Peruin győzedelmeskedett Lima vezér alatt, békét kötötte a' perui vezérrel; hanem a' limai országglás nem fogadta el azt. A' had megújult 's Bolivar gyors lépésekkel haladt elő. Ekkor Limában La Fuente vezér lépett fel, mint Bolivar pártjának feje és Gamarra vezér lett 6 Jun. 1829 Lamar helyett, ki számkivetetett, előlülővé. Ezt 27 Jun. fegyvernügvás követte Colombiával 's ezt 22 Sept. 1829 béke, melly szerént Peru Guayaquil Colombiának engedte 's bizonyos pénzt fizetett. D. Augustin Gamarra 31 Aug. 1829 a' perui köztársaság ideigi előlülőjévé 's La Fuente vezér alelölülővé tétetett. — A' perui köztársaságnak jövedelme 10½ mil. for. tétetik, a' nemzeti adóság 23 mil. for. A' szárazí hadi erő 1827 5000 főből a' polgár-katonaságon kívül. L. Peru Skinner után kidolg. Weylandtól (Weim. 1807, 2 köt.) és Rob. Proctor *Journey across the cordill. of the Andes and of a residence in Lima* 1823 (Londón 1825).

L—ú.

PERUI HÉJ, I. CHINAHÉJ.

PERUI BALZSAM, I. BALZSAMOK.

PERUGINO (Pietro Vanucci, il melléknévvel), a' római képző-iskolák első alapítója, szül. 1446, Citta del Pieve városában, Perugiában polgári just nyert, (innen melléknéve), 's mivei által jókor kitünteté magát. Tanítóji hihetőleg Bonfigli és Pietro della Francesca valának. Festeményei (Fiorillo szerint) sok keccsel birnak, különösen asszonyi és ifjúi ábrázolatjai jól találtak; fordulatjai nemesek, színezése kedves. A' formák némi keménysége 's szárazsága, 's a' ruházatban szűkölködés, a' kor hijányai, mellyektől

nem szabadulhatott. Festeményeinek karaktere lélek - csend, 's gyermeki együgyűség. Leleményességben nem gazdag. Fresco-festményei lágyabbak, 's egyéb műveinél több tartásuk van, mint szép munkái Perugiában, Rómában, Bolognában, és Florenzben bizonyítják. Tanítványai közt, kik egy részben híven követték, a' nagy Rafael leghiresb.

PERVIGILIÁKNAK azon innépek nevezettek, mellyek a' régiektől bizonyos isteneknek, főképpen Ceresnek, Venusnak és Apollonak tiszteletére éjjel tartattak. Éji vendégség is értetik alattok.

PESCHERÄH, I. TÚZTARTOMÁNY.

PESCHIERA, vár a' lombardi-venecziái királyságban, a' mailandi kormány-kerületnek bresciai delegatiójában. A' Garda-tó déli partján, ott, hol a' Mincio kifoly, 's a' Tirolból lejöő és itt Brescia, Mantua és Verona felé szétszórt országnál fekvése, ezt a' helyet (1400 lak. 800 emb. őrsereg) igen fontossá teszik. Ezért engedte által azt a' venecziái köztársaság, mellyé volt, midőn 1796 Austria és Franciaország közt had kiütött, az Austriaiaknak, a' mit Bonaparte neutralitás megsértetésének tekintett. De a' helyett, hogy a' helyet illőül használta volna, Beaulieu a' lodii ütközet után önként oda engedte azt a' gyors lépésekkel nyomuló Francziáknak, minden benne lévő falágyukkal. Bonaparte azonnal igen erős védő állapotba helyeztette Chasseloup vezér által. E' miatt midőn Napoleon Mantuát vitta, a' mantuai erőség Tirolból és a' Garda-tó felől Peschierán keresztül semmi élelmet se kaphatott; 's midőn később Wurmser (Beaulieu helyébe) ismét átment vivásra, a' kicsiny Peschiera nagy akadályára volt neki Tirolból Mailand felé tett mozgásaiban, a' honnan kéntelenített katonáinak egy részét annak bezárására hagyni, a' nélkül, hogy a' helyet elfoglalta volna. Midőn erre előnyomulása megátoltatott, 's a' Mincion visszavonulnia kellett volna, még érzékenyebben tapasztalta, hogy jobb szárnyának állás-pontja nem volt. A' Peschiera előtt álló bezáró osztály, a' vár ágyuinak körén kívül lévő beszáncolt táborában, kipótolta ugyan annak nemlétét, de a' 6 Aug. ütközetben a' Francziák annál könnyebben elfoglalhatták az austriai tábornok, mivel a' várbeli őrsereg által segítették. Massena Augereau és Victor által kiverette az Austriaiakat sánczaikból, kiknek a' vivást félben-szakasztaniok kellett 's 700 embert és 12 ágyut vesztek. Wurmser többé állását nem tarthatta meg, mivel a' Francziák más nap Peschieránál akadály nélkül mentek által a' Mincion. Ez az eset nyilván bizonyítja még a' kicsiny váraknak is a' hadi történetekre való nagy befolyását, ha a' váraknak kedvező fekvések van. L. Napoleonnak Peschieráról tett észrevételét az ő *Memoires*-eiben, 3 és 4 rész.

PESTALOZZI (Joh. Heinrich) ember-barát, nevelő 's korunk legnemesb férfainak egyike, szül. Jan. 12 1746 Zürichben; atyja, ki orvos vala, elhalván, ájtatos rokonai régi egyszerű módon nevelték. Belső vallásosság, erős igazságérzés, szegényeken könyörülés, 's kis gyermekek iránti gyöngéd szeretet, jókor kimutatak az ifjúban azon pályát, mellyet mint férjfi választand. Szellemét a' nyelvek leginkább ingerlék; vonzódás és viszonyok isteni tudományok tanulására határozzák, de mivel papolási próbája rosul ütött ki, ezeket törvény-tudományokkal váltá fel. Nyomtatásban kijött némelly értekezései (*über Berufsbildung und spartanische Gesetzgebung*), ugy Demosthenes némelly beszédeinek fordítása, szorgalmának 's észtehecségének tanúi valának. Azonban Rousseau Emilje érezteté vele a' tudósok és az europai művelés nem természetes voltát, midőn egy nehéz betegség, mellyet szerfeletti tanulása okozott, arra indítá, hogy a' törvény és hazai történetek tanulása mellett tett kivonatalnak 's gyűjteményeinek nagyobb részét, mingyárt felgyógyulása

után elégetné, minden könyvekkel felhagyna, 's földmivelő lenne. Bern mellett egy kirchbergi gazdánál szerzvé a' szükséges miv-esméreket, 's azután atyai örökségéből ugyan csak Bern mellett Lenzburghoz közel egy nem igen mivelé darab földet vett, ezt Neuhofnak nevezte, házat építtet rajta, 's 22 éves korában gazdálkodni kezdett. Schultesz Annával egy zürichi kalmár leányával összekelése egy karton-gyárral is összeköttetésbe hozá, 's ennek dolgaiban munkás részt vón. E' falusi viszonyok közt, saját tapasztalásból kezdé esmerni a' nép erkölcsi nyomorúságát, 's szánakozással és segitni-készséggel telve, 1775 elhagyott koldus-gyermekeknek házába vételével kezdé meg nevelői munkásságát. Nem soká 50 illy szegény gyermek vevé körül, kiknek atyjok, tanítójok és gondviselőjök leve. E' nagy vállalatot egészen maga kölcségén folytatá. Magas czélja t. i. ez elhagyott kisedeknek emberekké formálása, alig talált valahol méltánylást, 's ha bár földmivelésben, házi gazdálkodásban 's gyár-munkákban, mellyeket e' gyermekekkel az oktatás mellett teljesített, helyes és nagy nézetei valának is, még is szűkölködék helyes megítélés nélkül azon apróságok körül, mellyek a' külső nyereséget tekintve, ez ágakban nagy fontosságaik. Jószivűségét kigonyolák, az emberek őszinteségében vetett bizodalomával visszaéltek: kölcsége, mint könnyen megfogható, keresetével aránytalanságba jött; lassanként csaknem minden vagyonát e' czélra költé el a' nemes lelkű, 's szegénységre jutott. Még is ama világban jártasok gnyakaczaja, kik iparkodását merő ábrándozásnak és balgatagságnak tekinték, csak egy pillanatig sem zavará meg; sőt épen midőn kivülről szegényen, házában szükséggel küzdenie kellett, az alsóbb rendű nép nyomorúságának forrásáról tapasztalatokat, 's ez elhagyott ember-osztály megmentését tárgyazó termékeny ötleteket és javalatoakat; *Lienhardt und Gertrud* (1781 4 köt.) eredeti népregéjében akkor érlelé meg olly erővel 's belsőséggel, mint előtte vagy utána senkisémetévé. Glülfü bannali iskolájának e' könyvben leírása sok karaktervonásokat mutat Pestalozzinak akkori neuhofi életéből 's munkálódásából. Azonban e' kevésé értett népkönyvnek világításául csak hamar irá 1782. *Christof und Else*; ezenkívül *Abendstunden eines Einsiedlers*; *Schweizerblatt für das Volk* (1782 — 83); *Abhandlung über Gesetzgebung und Kindermord*; és *Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechtes* 1797 munkájit. Ez utolsó olly időben jött létele, midőn P.-nak szíve, mindenféle sérelmek és szerencsétlenségek által ugy annyira elkeserítve volt, hogy az emberiséggel csaknem meghasonlott. Az uralkodások részéről minden gyámolítás kimaradása kinszeríté végre felhagyni egy olly vállalattal, melly egyes ember erejét nyilván haladá. Azon bizonyosság, hogy több mint 100 nyomorult gyermeket megmentett, 's haszonvehető emberekké képzett, késéré őt, midőn Neuhofot elhagyá, 's az új svájci directorium segédelmével 1798 Stanzban a' Roldus gyermekeknek nevelőházat alkotott. Majd 80 a' nép szemetjéből került gyermeknek lón itt egyedül tanítója, apja, és szolgálja. De még esztendő lefolyta előtt ez intézetet is feldulá a' háború, 's egy iránta kegytelen felekezet ravaszkodása; P. pedig hálátlansággal jutalmazva Burgdorfba vándorla iskolamesternek. Hamar felála itt egy gyülekező iskola, fizeték is állának mellé, 's hason érzetű köz dolgozók felvételét lehetővé tevék. *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* (1801); *Buch der Mütter* (1803 1804) és *Anschauungslehre der Zahlenverhältnisse* czimű iratai már sok helyen részvevő; 's használni hajlandó olvasókat találtak. De a' svájci nép politikai dolgaiba aratkozása és élénk részvéte által njobb kedvetlenségeket vona magára. Ó eltökélett democratá, 's nép embere volt, melly őt 1802 mint szószólóját Párisba az első consulhoz is küldé, 's Bern-

ben 1802 kijött *Ansichten über die Gegenstände, auf welche die Gesetzgebung Helvetiens ihr Augenmerk vorzüglich zu richten hat* című munkájában oly hibákat 's javalatoakat hozott fel, mellyek az akkori forrásban, kivált az előkelőbbeket ellene indíták. De bárha épen e' miatt, nevelő intézetével egészen magára hagyatott, még is azon szeretet szelleme által, mellyel azt lelkesíté, ügyes és munkás oktatók által, kik módszerént egészen követték, 's a' rábizott nevelődékek szüleihez tett haszon nem leső kívánatai által, hamar virágzásra 's tekintetre kapott az. 1804 elején azonban, köz tudatra nem jött okokból P. Burgdorfot elhagyván, nevelő intézetével együtt München-Buchseebe ment, hol Fellenberggel közelebbi szövetkezésbe lépett, 's még ez évben Yverdunba (l. e.) költözött, hol tanítóival és nevelőkéivel együtt az uralkodás által neki engedett régi várában lakott. P. módszere a' 19. század kezdetétől élénk vitatások tárgya vala; mellyeknek oka, részint annak maga készítette ábrázolásában tapasztalt logikai meghatározozás és rendszer hiányában, részint csodálójinak rendentuli magasztalásában, részint némelly pedagógok érzékenységében, kiket hangja önhicsége, 's azon becsmélés, mellyel maga és védelmezőji a' nevelés eddigi állapotjáról szóoltak, megbántott, keresendő. Miben P. hibázott, az, az újabb litteratura szinte teljes nemesmértetének, 's a' tudósok közönséges karakterétől egészen különböző személyességének következte volt. Ő egy oly érzelmi ember, ki ötleteinek gazdagságát az élet és hatás szorultságában természeti ösztön szerint ön magából merítette, 's jobban végre hajtotta, mint kimondani értette. Remek elméjére, belátásának tisztaságára 's mélységére, szellemének erejére 's teljére nézve minden idők nagy elméjéhez hasonló; népszerűségében, saját lényének az emberek valódi javáért feláldozásában; azon gyermeki érzelemben, melly még agg korában is követé, 's a' munkásság lelkesülésében és állandó erejében, nyilvános fellépte kortársainak önszeretete 's erkölcsi tespedése mellett majd nem egyedül állott. Csak egy kiterjedt intézet előjárójának, egy gazdasági rendtartónak, 's ért tanítók közti kölcsönös megelégedés és egyetértés megörzójének szükséges tulajdonságok hijával vala. Mindennapi okosság nélkül szűkölködött. Eredeti 's jelen alapításában egészen sajátja, módszerének ideája, mellynél fogva az oktatást érzi és szellemi tapasztalásra építi, 's a' gyermeknek emberré képzését, öszves erejének a' természetesen egymásra következő oktatási tárgyakban való önmunkás és szakadatlan gyakorlása által eszközli. Nem a' számolás-olvasás-írás-rajzolás-éneklésbeli ügyesség megtanítása, hanem a' gyermek erejének e' tárgyakban gyakorlása P. ideája szerint a' kezdő oktatás célja, mi okon ő annak valóját inkább az alakban, mint anyagban leli. Alaptételeit 's nézeteit, mellyekből módszerénél kiindult, *Wochenschrift für Menschenbildung* (3 és 4 köt. 1810 — 12) című munkájában értelmesen kifejti. De hogy az ember őt 's munkáját szorosabban ismerhesse, meg kell olvasni szellemes dolgozó társának Niederernek *Erwiderung auf den Bericht über die Pestalozzische Erziehungsanstalt zu Yverdun an die Tagsatzung*, — Grunernek *Briefe aus Burgdorf* (1806) és Johansennek *Kritik der Pestalozzischen Methode* (1804) című irataikat. Ő még maga sem tekinté ezt ugy, mint tökéletest, de mit már elvégzett, megérdemlé azon figyelmet, és használatot, mellyel őt Spanyol-, Francia-, Burkusországok, több apró német birtokok, Brema és Frankfurt városok megtisztelék; 's azon serkentést, mellyet a' segédei által felállított intézetek Nápolyban, Péterváran 's Ejszakamerikában találtak. P. módszerének további terjesztését mindenütt szerencsés foganat koronázta, hol azt helyesen felfogták, 's alapítója szellemében gyakorolták, 's mit a' most élő ivadék e' kü-

lönös embernek köszön, az utó világ el nem felejtendi. Külsője, mint belsője egyszerű volt. Nem nagy 's agg kortól hajlott alakja, mindig pongyola fekete ruházatja mellett, egyenes, nyers, és semmit nem tekintő viselete, zürichi csaknem pör beszéd módja a' szabad, egyszerű helvetát mutatá, ki saját ötletei felett az egész világot felelté. Ránczos arcának szorult vonásain látszó gyöngö pirosságából, barátságos szemének élénkségéből 's mélyéből, belső tüze 's jószívűsége tündöklött. Ugy látszik azon vállalat, mellynél fogva munkáját még egyszer kiadni akará 's azok jóvedelmét egy 1818 maga alapította szegények iskolájának tőkétéül rendelé, erejének utolsó felszárnyalása vala. Saját életirásával, *Meine Lebensschicksale, als Vorsteher meiner Erziehungsanstalt in Burgdorf und Iferten* (Leip. 1826) össze kell kapcsolni Biber *Beitrag zur Biographie H. Pestalozzi 's u. s. w.* (St. Gallen 1827) ezimű iratát is. (E' munka az érdemes Niederert kimentti). — P. megh. Feb. 17 1827 Bruggban Aargauban.

PESTIS. Általában minden nagyon terjedő veszedelmes nyavalya pestisnek szok neveztetni, millyenek p. o. a' keleti pestis, az amerikai sárgaláz (nyugoti pestis), az influenza (orosz pestis), cholera vagy görcskór (indiai pestis), europai ragadványos láz (europai pestis). Azonban legiszonyabb és legrégebb idők olta esmeretes a' keleti pestis, mely ma szinte ugy képes dühödni, mint ezredek előtt, ma szinte ugy honol keleten, mint a' setét előidőben. A' pestis név alatt közelebbi meghatározás nélkül a' keleti pestist értjük, lázos állapotban állót, és az életerőnek egész elrongálásával, iszonyú gyengeséggel, pestises csomókkal, fenés fekélyekkel, fenéshólyagokkal és foltokkal üszkeskötöttet. Előmutatványi ezek: az elme komorul, a' test bádjad, szeléd borzongásra hé következik, mely kiállhatlan belső tüzzé változik; a' fej nehéz, szédelő, a' szemek meredtek, fénytelenek vagy vadul fénylenek, az arcz halvány, ónszínű; a' beteg szorong, nyugtalanodik, erőtlenedik, magán kívül van. Folyása csemert, hányást mutat; a' szomjuság elolthatlan, a' nyelv homályos veres vagy fejeér anyaggal fedett, a' beszéd érthetetlen. Utóbb az arcz néha élénk veres lesz, a' lélekzés gyors és szorongató; néha epés, zöld, véres vagy fekete hányás vagy hasmenés áll be. A' tébolyodás néha dühösségbe megy által. A' hugy néha zavaros, fekete, fejeéres. Vértölyás is támad. Hol a' betegség nem mindjárt halálos, eleinte már fájdalmas kelések (pestiscsomók) mutatkoznak a' lágyékokon, alatt, néha a' fülmirigyeken, az állkapczák, és hón alatt, a' nyakon; néha fenés pattanások is vagy apró, fejeér, feketés-sárga, feketé fenés hólagcsák az egész testen. Az ijedés, félelem, reményhijány és kétségbeesés, mely mindjárt eleinte erőt vesz a' betegen, öregbitik a' veszedelmet. A' halál gyakran első nap beköszönt, nem ritkán néhány óra mulva; másoknál második vagy harmadik napra elmarad. Az olyan betegek-nél, hol a' pestiscsomók és fenéspattanások mindjárt és nagy mennyiségben láttatnak, felemelkednek 's genybe mennek át, azoknál nagyobb reménység van az élethez, mint a' hol ez nem történik. A' csomók és pattanások vagy genyedésbe mennek át, vagy megkeményednek, meggyógyulnak vagy kimetszetnek. — Az embernek természetében lévén, hogy a' hol valamely hatásnak okát nem látja, lényt terem magának, agyában és nem egyebütt létezőt, így a' régiak is a' pestisnek iszonyu hatását, borzasztó garázdálkodását látva, azt daemonoknak, rossz lelkeknek tulajdoníták, valamint annak megszűnését ellenkező természetű szellemeknek köszönék. A' szem tovább nyilván, a' pestis okait a' levegő bizonyos változásiban keresék, mérges kigőzölgekben, mellyek a' légből szállongtak alá, végetlenül apró bogarak fölő-csapatjaiban, mellyek a' lélekzés, ételek,

italok, vagy a' bőr szivása által a' testbe jutván, a' vért megrontják. Az orvosok majd a' vér kénköves részeinek túlbőségében keresik okát, majd a' vér megalvásában vagy feloldóságában. Sokan a' pestist ragtalanoknak tarták. Az ügyelés szülte tapasztalás, mint minden tudásnak egyetlen anyja, bebizonyítja maig, hogy a' pestis ragadványos; hogy magától nem nemződik, nem terem, kivérvén afrikai honját, hol azonban teljesen ki soha nem lévén irtva, nem tudni nem csupa magzat-e egy igen régi anyától? Valóját nem esmerjük; a' raganyag hatására az életerő hanyatlík 's különösen a' vér keveréke 's elemvegyülete látszik rosra változottnak. Hol a' kór nem hamar öló, az ellenható természet lázt szül; helybeli gyuladások is támadnak. A' pestisben megholtak felnyitásánál aludt vagy feloldott, hig, fekete vért találtak kiömölve az agyban, mell- és hasüregben; egész hártaszíneket meggyúlva és fenésképi foltokat. A' pestises kelések ros, rothadó genyt (evét) adnak, mélyre hatnak befelé; a' fenés pattanások már a' kezdő halállal bírnak, elhalt részeket foglalnak magokban 's gyakran mélyre terjednek befelé. Hol a' természet elég hatalmas még az ellenhatásra, ott a' bőrön több gyuladás van, mint a' belrészekben, a' kelések hamar genyednek, sőt a' kimetszett fenés-csomókra is jobb geny kezd elválasztatni; a' lázt erős izzadás oldja fel; a' föllábadás lassan történik. A' kifejtett kór ragadványos, mellynek valóságát régi idők olta rettenetes pusztításokkal bizonyítja be, valamint az újabb kor mivel nemzetei ellenkezőleg bizonyíták meg, hogy okos gátlási rendelkezések által bátorságban lehetni tőle. — Az ősz régiségben legesmeretesebb azon pestis, melly a' peloponnesusi háború harmadik évében (430 K. e.) a' Spártaiaktól vivott Atheneben dühödött. Thucydides jól leírá. A' halál itt általjában 7—9 nap történt. A' megszállott Jerusalembeli pestist 72 évben Kr. u. Josephus festi. Rómát 77-ben sujtolá a' pestis Vespasianus alatt, 170-ben Marcus Aurelius alatt, 's ekkor majdnem egész Európát és Aziát bejárta; Commodus alatt 189, 's legszörnyebben Gallienus alatt 262, midőn egy nap 5000 ember is halt-el (?). Ez olta Olasz és Göröghonban, Aziában 's Afrikában egyre bolygott a' pestis 's különösen a' népes városokat látogatá meg p. o. Konstantzinápolyt Justinian alatt 544, hol, az utolhir szerint 1000 sirásó nem vala elegendő. 565ben Triert ostorozá mint pestis ingvinaria, Marseillet 588-ban. A' 7dik században Szászthonban vala; 823-ban egész Németországban pusztított. A' 11 században legalább hatszor kiüte Németthonban, legtöbbsnyire éhséggel vagy éhség után. A' hithevült, 's a' keresztes háborúra erő elmék isteni büntetésnek hívék ezt 's egészen elveszendőnek tarták az emberi nemzetet, 's innét mint természetfölí (csuda) dolog ellen gátrendeléseket nem tettek. Néha a' Zsidókra is gyanakodtak, mintha a' kútak megmérgezésével 'stb. okozták volna azt. A' 12 században 25 évnél tovább tartózkodott Németországban; a' 13dikban a' keresztes háborúból visszatért hősök hozák magokkal. 1347—1350-ig úgy nevezett fekete halál-képen jár be Németországot előbb és utóbb alig látott garázdálkodással. A' 15-dik század első felében viszont Németthonban csavargott, másik felében pedig egész Európát pusztítá, p. o. Parist, Dresdát 1450, Mecklenburgot, Németalföldet 'stb. A' 16 század szinte bajlódott vele, mig-nem a' 17-dikben jobban fölnyilt a' népek szeme és célírányos rendelkezések tétettek ellene. Így a' mi korunkig Európában a' keletdéli csuesot kivéve egészen kilett irtva, a' mire csak a' legszorosabb és keményebb rendszabások és a' török béke segíthettek. Ha valahol köszönhet Europa Austriának valamit, (a' miről ki merne kételkedni?), akkor itt bizonyosan köszön; mert az ő fölvigyzása alatt nyul a' pestis-gát az adriai tengertől, a' Száva, Duna folytában, Erdély határain majdnem a' fekete tengerig. Azonban, a' mint mondók, nem

minden pestis nevezet alatt kell a' keleti pestist érteni. Így a' Thucydides leírta pestis Peloponnesusban, inkább europai ragadványos láznak (L. Láz) látszik, mint keleti pestisnek, mint szinte a' Né-methonban 's Magyarországon csavargó pestises öldöklő angyal gyakran azon europai pestis vala, mint a' hadaknak hű késérője.

A' pestis gyógyítása, mint minden más betegségé, a' nép gondolkozása és mivelesége szerint történék; a' régibb népek áldozatok által, a' keresztények buzgólkodva reményltek menekedést, míg a' Muhamedánus vak kénytelenségi hiedelmében semmit nem törődve kelméve maradt vagy elhult. Ma mindenfelé meg kezd esmertetni, hogy főszer a' ragadvány eltávolítása, mely a' kötött ragadványok közé tartozván, könnyebb gátlást enged. A' helyben lévő pestis ellen sok védszer ajánltatik, de teljes védhatalma egynek sem bizonyodott be. Hasznosnak találtatik azonban a' nagy tisztaság, a' hideg vízzel mosódás, a' fürdés. A' zöldlőnek (chlorium) olly erőt tulajdonítanak, mely a' pestis raganyagját egészen elrontaná. Baldwin György, angol agens és főconsul Alexandriában azon tapasztalást tevő, hogy az olajjal bánók mentek maradtak a' pestistől. Észrevételét közlé Pavia Lajos smyrnai pappal 's a' pestis-kórház főlvigyzójával, ki szinte az olajt pestis elleni védszernek ('s gyógyyszernek is) találá. Az emberen kiűtött pestis gyógyítása egyre nagy hirdetője az emberi tökélytelenségnek. Sok nemes orvos áldozatja lön tudományos törekedésének és segíteni vágyásának, míg csak a' segíthetésnek egykis forrása találtatik is föl. Fővonalok a' gyógyításból ezek: a' mérég kihajtásával való sietés, a' belső gyuladások szelidítése, az üteri rendszer erejének fenntartása, az idegek erősítése, a' genyedés elősegítése, a' fenéspattanások idején való elválasztása. Az olajjal való gyógyítás így történik: Mindjárt a' pestis előjeleinél az egész test erősen és gyorsan bekenetik langyos faolajjal, a' szemeket kivévn. Azonban szorgalmasan bezáratnak az ablakok és ajtók, és fenyő maggal 's cukorral kifüstöltetik a' szoba. A' kenés után ágyba tétetik a' beteg. Erre izzadás jön, bodzathével előmozdítandó. A' bekenés naponkint egyszer vagy kétszer történik, a' pestises kelésre gyakran, míg nem lágyító borogatás által genyedésbe mennek. (L. WOLMÁRTÓL: „Abhandlung über die Pest“ (Berlin 1827). —j—a.

PEST vármegye, Magyarországnak dunán - inneni kerületében, 191 nsz. mf., 433,319 lak. Pest, Pilis és Solth vármegyékből egyesítettett. Határai: Kel. Heves várm., a' Jászság és Kis-Kunság, nyug. Esztergom, Fejér és Tolna várm. délre Bács, éjsz. Nograd várm. Földjének termékenységége különböző; éjsz. és nyugoti részei ugyanis hegyesek és erdősök; dél és keletfelé ellenben térsz., de a' homok miatt részént terméketlen és miveletlen, baromtartásra mindazáltal haszonnal fordítatik. Más része igen bőven ad minden nemű gabonát; hanem fája nincs mindenütt, a' honnan a' lakosok szalmával, náddal 's száraz marha-ganéjjal tüzelnek. Legtöbb hegye van a' pilisi járásban, hol a' határos hegyek, melyek közt legmagasabb a' Pilis, a' Vértessel egyesülnek 's több ágat bocsátanak ki, melyek a' szent-léleki, szent-keresztí, szántói és kovácsii szép völgyeket formálják. Ezekkel öszveköttve van az ürömi hegy, kevély Sz. Pál, Abraham hegye és a' János hegye (Buda mellett), mellyről igen szép kilátás van a' pilisi, naszályi, Mátra 's más hegyekre. Itt van a' Sz. Gellért hegye is, csillag-vizsgáló tornyával, és a' budai hegyek dicséretes veres-borokkal, 's a' várhegy, az ország fő kormány-székiel. Az Ócsától Bajáig terjedő mocsárok sok holdföldet elvonnak az ekétől. Folyói: a' Duna, mely Visegrád alatt mintegy 10,000 lépésnyire 2 ágra szakad, 's Szent-Endrének Megyerig nyúló 3½ mf. hosszú szigetét formálja. Sok tok és víza uszkal benne, mely utolsó néha 5 — 10 mázs. nyom. Több szigetei közt jelesebbek:

a' Nyulak vagy Sz. Margit szigete Óbuda erényében, és Pesten alól a' Csepel, mely 6 mf. hosszú; a' gemenczei, rezeti és gogányi szigetek. A' Duna ezt a' vármegyét, főképpen Pest városát, közép-pontjává tette Magyarország belső és külső kereskedésének. Többi folyók: a' Tisza, mely a' jení és ujfalvi puszták közt mossa Pest várm. szélét, mellynek söt és sok halat ad; továbbá a' Zagyva; a' Nográdból jövő Galga; Rákos, mely Gődölő felett ered; Hajta. Asványokkal a' várm. nem dicsekedhetik. Szarvas marhája szép és számtalan. A' várm. sok tájékán nincs folyó- és kút-viz. Levegője a' hegyek közt egészséges, a' mocsárok körül nem igen. Lakosi Magyarok és Tótok 's ezek közé elegyedett Németek, kik 2 kir. 20 mvár. 1 érseki (Kalocsán), 1 püspöki (Váczon) városban, 160 faluban 's III pusztán laknak. A' várm. 5 járásra osztatik, u. m. a' kecskemetire, pestire, pilisire, solthira és váczira. Főispánja az ország Nádor - Ispánja, most József austriai főherczeg.

PEST (Pestum, Pestinum) legszebb, legnagyobb és legnépesebb városa Magyarországnak (a' k. h. 36° 45' 15" és é. sz. 47° 19' 25"; 215 réf. a' tenger felett, és így 250 réffel mélyebben, mint Bécs), a' Duna bal partján, Budával szemben 2,481,600 nsz. öf. homokos térségen, mintegy 3 ór. kerülete van, a' Duna mentében 1 órány. nyul el. Már a' Rómaiaknak volt ezen tájékon gyarmatok (Transacincum) és I Geysa alatt tétetik először említés a' pesti vámról. Némellyek eredetét még Arpad-előtti időkre felviszik 's azt írják, hogy Szent-István alatt új gyarmatokkal neveltetett, végre, hogy IV Béla idejében nagyobbított. Midőn a' Mongolok 1241 Magyarországot IV Bélának, ki seregét Pesten gyűjté össze, a' Sajónál történt megeretése után elborították, Pest jeles város volt, mellyet Németek laktak, de ama világ-hódítóknak zsákmányává lett. Mindazáltal rövid idő múlva felemelkedett a' durva ellenség elmenetele után. Későbbben mind azon nyomoruságban osztozott, mellyre az Arpad férfi ágának elenyészte után (1300) az országot a' külső korona-kivánók, a' Hussiták táborozási 's későbbben Dózsának kereszties serege juttatták. Azonközben nevedett virágzása a' vele szemben Budán felemelkedett királyi lakhely, 's az egész országnak nagy királyi I Károly, I Lajos és Hollós Mátyás alatt lett megerősése és főképpen az ország-gyűlések által, mellyek a' közellévő rákosi térségen tartattak 's mellyeken gyakran 80 — 100 ezer lovas és fegyveres Magyar jelent meg. A' mohácsi szerencsétlen ütközet után (1526) a' Törökök 160 eszt. tartott járma alatt igen alá ment a' városnak virágzó állapotja és Buda hosszas ostromoltatásának alkalmával hamuvá lett, míg I Leopold császár alatt 1686 oly szerencse koszoruzta a' keresztények fegyvereit, hogy a' város elébbi vad urainak vas jármától megmenekedett 's majd új lakókat (nagyobbara Németeket és Ráczokat) kapott. Kereskedésre igen alkalmas fekvésénél, 's a' török háborúk alatt üzött kereskedésénél fogva ismét felemelkedett. 1703-ban I Leopoldtól szabad kir. várossá tétett. 1723-ik — 24-ikben az ország legfőbb törvényszékeinek helyévé lett. Virágzása VI Károly alatt, ki ott 1727 a' kórkatonának pompás kaszárnyáját építtette, nevedett; még inkább Mária Thereszia alatt, ki itt 1751 nagy katona-vizsgálatot tartott és a' Jesuiták eltörltetése után az universitást Nagy-Szombathól 1780 Budára tette által; leginkább pedig II József alatt, kinek solyomszeme Pestet nézte ki Magyarország közép pontjának, mellyet minden eszt. több ízben meglátogatott. Ez a' nagy fejedelem 1784 az universitást Budáról Pestre vitte által, fő papi nevelő intézetet építtetett benne, létre hozta a' nagy tábori ispotályt, a' roppant új épületet (Neugebäude) és az utolsó török háború által a' városnak oly gazdag táplálati kútfőt nyitott fel, hogy 1790 már mintegy 2,500

háza volt. 1810 2,000 volt azok száma; most 4491 's a lakosoké, ide számlálván a benne lévő 10,000 katonát is, mintegy 60,000 (ezek közt 5,000 lutheranus, 1500 reformatus, 1200 görög és rác 's 6000 zsidó). Pap 133 's nemes mintegy 3000 lakik benne. A város, melly 1754 még külső városok helyett mocsárokkal és homoktérségekkel vétetett körül, most 5 fő részre osztatik: 1) a' belső város (159 hold, 1200 nsz. ölével) mintegy 700 nagyobbára erős házzal, 51 keskeny és szegletes utzával 's nem igen jeles piacokkal és 12,000-nél több lak.; 2) a' Leopold- vagy újváros, 249 hold, 400 nagyobbára új 's szép házzal, 30 utzával 's a' szép új piaczal, melly 100 öl. széles és 93 öl hosszú, mintegy 6000 lak. 3) a' Theresia-város, 692 $\frac{1}{2}$ hold, 33 utzával, 1200 házzal 16,000-nél több lak.; 4) a' József-város, 72 $\frac{1}{2}$ hold, 52 utzával 1200-nál több házzal, 's mintegy 11,000 lak.; 5) a' Ferencz-város 346 hold, 17 utzával, 500-nál több házzal 's 4,000-nél több lak., melly 4 külső városnak rendes és széles utzásai vannak. Kapui falai és bástyái a' régi városnak, nagyobbodásakor lehúzóttak; a' belső város a' Leopold-várossal összeolvadt, ellenben a' más 3 külső város az igen széles országút-utza által el van áttól választva, mellyen keresztül 4 fő út viszen az országnak Dunán innen fekvő minden részeibe, mint: a' vácsi út a' hegyes vármegyékbe Selmecz, Körmöczbánya 's a' t. felé; a' hatvani ut Felső-Magyarország, Tokaj, Kassa 's a' t. és a' lengyelországi határfelé; az üllői Szolnok, Debreczen és Erdély felé; a' soroksári ut Szegedre, Szabadkára 's a' t. a' Bánátba és Tótországba. 46 hajón álló, 240 öl. hosszú, 4 öl. 4 láb. széles hajó-hid köti össze Martius elejétől December elejéig (ha az időjárás engedi) Pestet Budával. A' hidnak haszonbélői (még kell jegyezni, hogy az országnak minden nemese 's a' 2 városnak minden polgára szabad a' vámtól személyére és holmijére nézve) most 45,800 for. fizetnek (egész Magyarországnak ezen kívül a' Dunán még Pozsonynál és Ujvidéknél, Pétervárad felé, van hajóhid). 15 templomai (11 kath., 2 görög, 1 luther. és 1 reform.) nem igen tetszenek ki szép építés-móddal. Ezen kívül van Pesten a' Servitáknak, Franciscanusoknak, Piaristáknak és az angol kisasszonyoknak tulajdon klastromaik, 2 nagy és 5 kicsiny zsinagóga. Helye a' magyar academiának, 1830 olt. Fő épületei ezek: 1) a' nagy kaszárnya, mellyet VI Károly építtetett 1727, homlokán 47 ablaka, 4 tágas udvara, és tulajdon temploma van. Mintegy 3,000 kórkatona lakik benne háznépével 's 1 batalion őrsereg. 2) József császár új épületeje, melly 4 négyszögű épületből áll. József császár az építést végzetlenül hagyta halálával; most az ötödik pattantyús ezerednek kaszárnyájául szolgál; 2,300 ember lakik benne 's egész Magyarországon az ágyúk és hadi eszközök fő rakhelye. 3) Az új játékszín, melly 600,000 for. többbe került 's méltóságos alkottatására nézve egy bécsi játékszinnek sincs utána. 3000 nézőnek könnyen ad helyet. Mindennap játszanak benne. Ezenkívül a' Leopold-városnak legszebb 's legnagyobb privát épületi is vannak, főképpen a' Duna partján és az ujniaczon. Az universitásnak, melly egy a' leggazdagabbak közt e' világon (1818-ban 333,139 for. jövedelme és 149,643 for. költsége volt), 43 betöltött tanító széke, 7 segédje van, 's 1829 mintegy 1700 halgatója volt, kik nagyobbára belföldiek voltak, mindazáltal Görögök, Lengyelek és Olaszok is találattak köztük. Öszveköttetve vannak vele: a' könyvtár (60,000-en felyül, naponként nyitva áll mind dél előtt, mind dél után); a' természeti dolgok 's pénzdarabok cabinetje, a' physikai cabinet, egy chemiai laboratoriummal; az anatom. patholog. cabinet (kitesző vizasz-készületeivel); a' fűvész kert 10000-nél több plántáival; a' csilgag-vizsgáló intézet Budán Sz. Gellért hegyén; a' három-orvosló

oskola; az universitas hármias ispotálya, egy gyógyító kórházzal (clinicum) öszveköttve. Külön-válva van az universitástól a megholt gróf Széchenyi által alapított nemzeti muzeum, ki könyvtárát 's teljes számú magyar pénz-gyűjteményét az országnak ajándékozta. Ezen nemzeti intézet, mely 1818 egy kötetet adott ki *Acta litteraria* ezimmel, jeles tulajdon épülettel és kertel bir; feje az ország nádor-ispánja; egy főügyelője, 3 vigyázója, 2 segédje van; sok az ország kebelében itt 's amott talált római régiségeket és számos természeti ritkaságokat (a' többek közt egy Sáros vármegyébe leesett meteor-követ, mely 132 font. nyom. és több a' Tisza árkából kiásott állat-csontokat) foglal magában. A' Piaristák gymnásiuma (1 director 's 6 professor) 800-nál több tanulót számlál; a' városi normalis oskola, hasonlóul a' Piaristák épületében, 400-an felyül; a' többi 8 kath. oskola 1600-nál többet oktat. Még van Pesten 2 görög trivialis oskola, 1 reform. 's 1 luth. 6 tanítóval (e' mellett egy különös leány oskola) 's 160 tanulóval. Az angol szüzek kath. leányokat nevelő intézete 400-nál többet 's 40 nevendéket nevel. A' többi privat asszonyi nevelő házakban lévőek számát lehet 200-ra tenni. — Pesten következő fő törvényszékek vannak: 1) a' hétszemélyes (septemviralis) fő törvényszék, a' törvényes dolgoknak hazánkban legfőbb helye, mellynek eredetiképpen 7 tagja volt, most 20 (4 pap, 7 magnas és 9 nemes) van, az ország nádorispánjának vagy ország hírájának előlülése alatt; a' septemviralis és királyi tábla együtt kir. curiának neveztetnek, melly miathogy a' kir. felség, mint legfőbb bíró, nevében ítélt, tehát ítéleteit királyi pecsét alatt adja ki; 2) a' királyi tábla, melly részént első, részént második törvényszék 22 közbirájával, kik közt 2 pap, 2 mágnás és 8 előadó, kik terjesztik elő az ügyeket megítélés végett; előlülője a' kir. felség személyes jelenlétének törvényszéki helytartója (*Personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*). Ez a' két törvényszék 200-nál több ügyvédet foglalatoskodtat. Azon ifjak, kik ügyvédi pályára készülvén, ide feleskettetnek, Juratusoknak (Eskütteknek) neveztetnek. Themisnek ezen seminariuma 3 — 400 főből áll. Pest vármegye is Pesten tartja üléseit. A' város belső tanácsát a' polgár-mester, bíró 's 12 tanácsos (kik közt egy város kapitánya) teszi. E' körül és mellett van egy 106 választó polgárból álló külső tanács, melly ügyel az egész polgárság (3484 szám szerént) javára 's minden 3-dik eszt. új tisztviselőket választ a' belső tanácsba, vagy az elébbieket megerősíti. Itt vannak továbbá a' királyi ügyek igazgatása, a' királyi ügyek igazgatójának 's a' magyar szent korona ügyvédjének előlülése alatt; a' politico-fundacionale directoratus officium; a' Reformat. Superintendesének mostani lakhelye; a' tartományi biztosság; a' magyar kir. kamara sőszállítási biztossága és kir. sőügyelése; fő sőtisztseg; harminczad; dohány-apalto; posta-hivatal; kölcsönöző ház 's 9 lotto-szedés. Nevezetes benne a' szépités biztossága, melly eredetét II Józseftől vette, 1804 eszt. olta több privat vagyron szállván a' városra, jobb állapotba helyeztetett 's a' mostani nádor-ispántól (József főhercegtől) igeu jó rendbe hozatott. E' vigyáz fel a' privat építésekre 's intézi el a' közönségeseket, p. o. a' játékszínt, a' Duna partjának kővel kirakatását 's a' t. A' nádor-ispán alatt van. A' polgár-katonaság az utolsó török háború alkalmával állott elő 's most ország-védő intézet, melly 3 bataillon gyalogságot 's 1 eskadron lovasságot (öszveséggel 2500 emb.) számlál. A' privat alkotás által létre hozatott polgári ispotály Sz. Rochusnál eszt. 7 — 800 beteget ápol; a' Görögöknek és Zsidóknak tulajdon ispotályaik vannak. A' pesti jótéví asszonyi egyesület (mellyet 1817-ik eszt. József főherczeg hitvese, Hermine, alkotott 's most több nemes lelkű asszonyságok felv-

gyázása alatt szépen virágzik) különös gyógyító intézetet állított fel a' szegény hájogos vakok számára. Nem lévén közönséges szegényeket ápoló 's dolgozó intézetek, az említett jótévő egyesület több dolgozó szobát 's egy 90 — 100 személynek eledelt adó konyhát és egy szegények iskoláját tart. — A' város kereskedése olly virágzó, hogy a' duna-mellyéki városok közt csak Bécs mulja felyül Pestet. Négy roppant vásárja, mellyek közül mindenik 14 napig tart, gyakran 20,000 idegent és Magyart von magához 16 — 17 mil. for. éró portékájával 's általánosan 8 — 10 mil. forintot hoz forgásba. Bécsi 's más nagykereskedők és fabrikások, Görögök, Zsidók, Törökök nagy kereskedést űznek fabrikai, gyarmati mivekkel 's természetmivekkel, mint gabonával, borral, marhával, gyapjúval, dohánnyal, mézzel, viasszal, bórrel, gubacsal, épület-fával 's a' t. A' Dunán néha 50 — 60,000 akó bor is szállittatik ide. A' hajók száma (mind vitorla nélkül) eszt. 8,000-re megy; ezenkívül egy vásár alatt 14 — 15,000 szekér is csörög Pestnek utzáin. Legelevenebb volt kereskedése 1805 — 11, midőn a' száraznak elzáratása a' gyarmatportékákkal kereskedést Thessalonicából és Brodyból Magyarországon keresztül üzette, azolta mindazáltal szenved az 1811-ki scalának következései, a' sulyos kiviteli vámok és a' szárazon kereskedésnek csökkenése miatt; de azért a' város, mint az egész ország is, gazdálkodásában 's kereskedésében nevededik 's 24 eszt. olta népessége eszt. 1000-rel nevedkedt. 23 nagy-kereskedő, általjában 100-nál több kereskedő van benne, 43 zsidó nagy kereskedővel 's 35 zsidó termés-árossal. Pestnek 36 vendég-fogadója, 24 kávésa, mintegy 800 bor-kereszmája, 3 könyvnyomtató intézete, 7 könyv-kereskedése, 37 orvosa, 29 seborvosa, 9 patikája és 51 bábája van. Változó és szeles éghajlatja a' közellévő budai hegyek és Duna miatt egészséges. Eszt. 2100 születik 's 1800 (ezek közt általánosan 10 maga gyilkosa), és így a' 33-ik hal meg. Kereskedése, a' benne lakó számos tiszték 's a' literatura Pestet Magyarországnak leggazdagabb, legszabadabban gondolkozó és leppallérozottabb városává teszik, felyül-emelik a' szomszéd Budán és Posonon 's az országnak más városaihoz hasonlithatatlanra teszik. Magyar, német, tót, görög, rác és török lakosi kevésbé szakaszatnak el egymástól vallás és nemzeti különségek által, mint másutt 's a' külömbféle szokások és nyelvek békésen állanak fen, egymással öszvekeveredve. Az élelem drágább, mint másutt Magyarországnak, de más europai nagy és népes városokhoz képest olso. Csak a' bérlések és fény-mivek drágák. Mulató helyei közé tartoznak, néhány városon belől lévő közönséges kerteken kívül, a' város erdeje, mellyet meghalt Primás és Cardinalis Bathiany alkotott 's 1809 olta a' szépités biztossága szebbé tesz, $\frac{1}{2}$ ór. a' Therezia-várostól, hova szép fák és ujonnan plántált szőlő és gyümölcs-kertek közt sétál ki a' mulató; Margit szigete, melly Budának vízi-városa és Pestnek éjszaki vége közt fekszik a' Duna közepén, 's mostani tulajdonosa József fő herczeg által bájoló kerté tétetett (hajdan nagyobb 's mint a' régi királyok mulatóhelye híres volt, azután a' vizek árjaitól és Törököktől elpusztított); csak a' miveltebbeknek van nyitva; közönséges kert volt az Orczy familiáé délkel. a' várostól; most a' Ludovicea katona-academiáé, melly méltóságos épülethez tartozik a' kert 1830 olta, midőn az ország költségén megvétetett. A' városban egy közönséges sétáló hely sincs. A' város környékéhez tartozik még 2 duna sziget; a' város szigete 's a' Ferdő-házacska (igy neveztetik meleg forrásitól) és ezekkel szemben a' víza-fogás, továbbá a' kőbánya, melly 2 tekintetben fontos, u. m. a) mint 1724 olta mivelte szőlőhegy, melly eszt. 20 — 30,000 akó igen jó asztali bort ad és b) mint építésre igen alkalmas homok-kőnek kimerithetetlen bányája,

mellynek csigái hajdani tenger-fenekre mutatnak. Itt van a hajdani ország-gyűlésekről híres rákosi térség is. A város erdejétől nem messze van a Rumbach orvostól néhány eszt. olta felállított vasfördő. A városban is vannak jól alkotott ferdő-intézetek duna-vizzel. L. Pestnek leírását Schamstól (Pesten 1821, Hartlebe nél).

PETARDA, ugratól ágyu, az az, olyan, harang formájú ércz ágyu, mely puskaporral megtöltetik 's kapukhoz, falakhoz, hidakhoz akasztatik, hogy ezeket általok szétrugassák az ostromlók. Chinai petarda alatt olly tűzmiv értetik, mely a szobában is megújthatatik.

PETÉCS (Petechiaie, lenticulae) apró, veres foltok a bőrön, a lázos bőrnvályákhoz tartozók, különféle nagyságuk, kis pontnyitól egész leneséig, többnyire nagy számban jelennek meg, de nem emelkedtek, hanem egészen laposak, vagy pirosak vagy rutzsiniűek, homályosak, barnások és kékek. Társ-lázuk az ideglázok közé tartozik 's nevezetesen azon alosztályba, hol leginkább a bőr idegrendszerre támadtatók előlegesen meg. A betegség többnyire ragadványtól ered, és gyakran tovább ragad, honnan a járványos ideglázok többnyire ilyen petécs vagy ugy nevezett folt-lázok. A petécs-láz különböző foku 's tulajdal (character) bíró; hideggel kezdődő, melyre héség jön. Mint ideglázban, azon különösség van benne, hogy a közérzet mindjárt eleinte nagyon meg van támadva, a tagok igen lankadtak 's mindjárt az első megtámadásnál különös és igen élénk álmok, neki hevült képzelődés, tébolyodtság állanak be. A petécs-láz jóslata nem a legkedvezőbb; az élet mindég veszélyben forog általa; tartása közönségesen 21 nap. A petécsfoltok az első nyolcz napon szoktak kiütni, 's lassan halványodva eltűnnek. —j—a.

PÉTER, Magyarország királya 1038—41 és 1044—46. A mi származását illeti, annyi bizonyos, hogy I István király testvér-hugától született: de valamint anyja személyneve (I. GIZELA 2) csak történetesmereti feltételvény, úgy apja nemét és nevét is bódulatos homály borítja mind addig, míg Cornides visga mecse (Genealogia regum Hung. sec. XI p. 167) biztos világot nem terjesztett el abban. Alig szenved tehát már kétséget, hogy Péter annyát 1008 körül feleségül vette Urseolo Otto, Urseolo Péter velencei doge fia, a ki maga is herczeggé választatott az apja után 1010, 's a kinek németes neve onnan került, hogy III Otto római német császár, az olasz földön mulatában, birmálati keresztapja lön neki Veronában, és ez alkalommal a maga nevét ruházta a gyerkőczére, a ki addig az apja 's nagyapja személynevét viselte vala. Divatos lévén tehát a herczegi nemzetségben a Péter nevezet, Otto 's Gizela fia is annak kereszteltetett. Ez az Urseolo Otto 1026 a Velenceiektől elüzetetvén, Konstantinopolban végezte életét 1031; elmaradt özvegye pedig gyermekestől vissza jött szülő földére, a hol szivesen fogadtatott a hátyától, I István királytól, a ki húga szülöttjét, Urseolo Pétert, testőrnaggyá tette a maga udvarában. Sz. István halálakor, 1038, a király hűgának fondorlatai 's gonosztétéménye következtében (I. GIZELA 2) Árpád férjfi maradéka vagy országlásra alkalmatlan, vagy honából elszakadott lévén, elérte Péter, hogy, a haldokló királynak húga unszolására kijelentett kívánsága szerint, meghódolna neki a fő emberek nagy része. De csak hamar megbánás követte tettöket. Mert az országlás gondjai el nem olthaták Péterben a bujaság tüzet, melynek gerjéből, azon szemek elhúnyta után, a mellyek egyedül valának képesek, szemérmert vagy legialább tartózkodást zsarolni tőle, olly feslecségre vetemedett, hogy egy nő hűsége, egy hajadon szűzessége sem volna elég biztos az ő, 's urok példáját követő udvari embereinek, incselkedése 's erőszaka előtt. Az özvegy királynét, Gizelát, mint fektelensége alkalmatlan tanuját

és feddőjét, udvarából eltávoztatta, sőt zárat és örözet alá tette, 's a' férjétől számára kiszabott illendő tartást is megvonta tőle. Körülvette magát külföldiekkel, Németekkel és Olaszokkal, a' kiket tisztségekre 's méltóságokra emele a' honfiak hátra hagyásával, és a' kikkel együtt dózsöle a' magyar föld javaiban. A' magyar fő embereknél, a' kik őt józangatni bátorkodának, gőgös és boszontó szavakkal válaszola. A' Csehek herczegét, Bretislawot, meggondolatlanul segítette ugyan III Henrik római-német császár ellen, de boro-styánt nem igen szedhetett e' hadakozásban. Így lévén a' dolog, nem csoda, hogy hamar kifogyott a' nemzet türelme a' bitorló iránt. A' püspökök indítására, Gellért csanádi püspököt kivéve, öszvegyültek az ország nagyjai 's a' nemesek; és midőn Kopasz László fiának holléte tudva nem volna, Abát választották ellenkirállyá 1041. Péter Németföldre szökött, és az austriai végörnagy, Adelbert, közbenjárása által megnyerte III Henrik császár bocsánatját és pártfogását. Henrik a' ménfői győzedelmes csata által Pétert visszaállította 1044: de a' mit Hermannus Contractus különben hiteles krónikája mond felőle az 1044dik esztendőre „*Ungarios petentes lege bojoarica donavit*“, felette gyanús, minthogy e' szavak nem csak szemközt ellenkeznek Kéza 's Túróczi szavaival „*Concessit petentibus Hungaris, hungarica scita servari*“, hanem ama krónika több kéziratpéldányai közül is csak egyben találtatnak, még pedig a' többtől különböző tollvonással írva. Péter a' császár eltávozta után, jóllehet német fegyvereseket hagyott vala az mellette, olly kevésse bizott még is királyi hatalma fentartásához, a' nemzetnek folyvást tapasztalt idegensége miatt, hogy ujra a' császár bejöveteleért eszedeznek. Megjelent Henrik 1045 húsvétkor Péter udvaránál, a' hol ez, a' császár számos késérete 's némelly magyar fő emberek jelenlétében, magát és az országot Henrikének, mint római-német császárnak, alája vetette, 's hódolása jeléül egy aranyozott dárdát nyújtott neki. Ez a' tetemény alig szenved kécséget, jóllehet több jeles honi író ki kelt hiteles volta ellen. De ezen cselekedete Péternek olly kevésse szolgált ingadozó királyszékének reménylett megerősítésére, hogy inkább siettetete annak öszveroskadását. Mert a' nemzetnek e' megalacsonyíttatását nem szívelhetvén a' honfiak; és, vagy szorgosabb nyomozás után, vagy történetből, megtudván Andrásherczeg hollétét, meghívták őt a' csanádi gyűlésből a' királyszék elfoglalására. E' gyűlésben és ennek határozatában sem vett részt a' csanádi püspök Gellért, hanem három püspöktársával Székesfejérvárra ment, kécségkívül Péterhez kívánván magát csatolni (I. SZ. GELLÉRT). Péter, Andrásherczeg közeledéséről és az ország lakosainak hozá csopor-tozásáról tudósítva, ismét a' német földre akart menekedni; de Mosonyban elállva lelte útját a' felfegyverkezett földnépétől. Visszafor-dult tehát Székesfejérvár felé; 's ez útjában, Zamur nevű faluban, az ellenetörő sokaságtól körülvéttve, bevette magát fegyveres késé-rotójával együtt egy udvarházba, a' hol három napig védelmezte magát; utoljára pedig, minékutána emberei mindnyájan agyon nyilaztattak volna, megfogattatott, szemeitől megfosztatott, és Székesfejérvárra hurczoltatván, kevés idő múlva megholt 1046. (Vö. ABA SAMUEL ÉS ANDRÁS). Két ellenkező tartomás közül az a' hitelesebbik, hogy Péter nótelen vala; huga pedig vala egy Adelbert austriai végörnagy felesége, a' kit Péklárni Alold Alhaidnak nevez, de Cornides megmutatta, hogy Froiza vala annak neve. Megjegyzésre méltó az is, hogy Scaliger József, jeles, de egyszersmind hetyke tudós, egy levelében azzal kérkedik, hogy egyik őse, Scaliger Emer, Péter király hugat, Baldát, tartotta feleségül.

Fábrí Pál.

PÉTER (I) Alexjevics (Nagy) Oroszországnak czárja és császárja, Moskauban szül. 30 Maj. (régi kal. vagy az új szerént 11

Jun.) 1672, első gyermeke volt Alexei Michailovics czárnak, második feleségétől, Natalia Kirilovnától, Nariskin bojárnak leányától. Erős és állandó egészséggel, helyes ítélő tehetséggel és mindent hamar megfogó erővel lévén megáldatva, Péter már gyermeki korában magára vonta mindenek figyelmét, a' honnan Alexei czár, elmellőzvéen két idősebb fiát, a' testiképpen beteges Feodort és gyenge lelkű 's csaknem egészen vak Ivánt, Pétert akarta maga után czárnak kinevezni. Mindazáltal a' lelkes és uralkodásra vágyó Zsófia hercegné, Alexeinek első feleségével nemzett leánya, minden rendelést meg tudott akadályoztatni Péter kárára, mostoha öccsének, Ivánnak, kedvezvén. De midőn az Alexeit követő III Feodor (1676 — 82), még gyermeki korban lévő testvérét, Pétert, Iván elmellőzésével valóssággal felemelte a' czári székre, Péter Feodor halála után a' világi és egyházi fő tisztviselők és nagyok közönséges gyűlésétől czárnak kikiáltatott 's a' Streliczek hűséget esküdtek neki. Fel tudta ugyan lázasztani Zsófia az utolsókat azon hamis hírrel, hogy Péter Ivánt megölte 's elvégezte, hogy őket (a' Streliczeket) eltörölje, midőn a' neki dühödtt Streliczek sok ártatlanokat meggyilkoltak, kik a' Nariskin nemzetséghez tartoztak; de midőn végre Iván megmutatá magát, 's a' Streliczeknek azon felkiáltására: „Te vagy a' mi czárunk!“ reszketve azt felelte volna, „Igen, én akarok a' lenni, csak engedjétek meg, hogy szeretett öcsém Péter velem uralkodjék!“ Péter is megkoronáztatott Ivánnal 23 Jun. 1682 és Zsófiának meg kellett elégednie azzal, hogy közvetőleg uralkodjék. Még egyszer felzendültek a' Streliczek; Péter anyyával a' troizkoi klastrom oltárához szaladt 's így menekedett meg a' gyilkosok dühétől. Azonközben a' czári lovasság megérkezett, a' felkelék elnyomattak 's 30 közülök lefejeztetett. De Zsófia, használván Ivánnak gyengeségét 's Péternek ifju korát, nagyra-vágyásában mindég tovább ment, annyira, hogy végre az ukázok alatt a' két czár neve mellé a' magáét is oda tette, 's képét, a' koronával, czári pálczával 's ezen felülírással „Nagy- és Kis-Oroszországnak uralkodónéja“, a' pénzdarabok hátuljára verette. Azonközben míg Iván szép feleségének karjai közt, kit neki Zsófia kerített, az egész világról elfelejtkezett, Péter alattomban férjfiás bajnoki lelkének kifejtésével foglalatoskodott; Preobraszenszkoji és Szenenovszki nevű falukban ugyan is két hozá hasonló idejű ifjakkól álló csapatot formált, melyben maga is közkatonai szolgálatot tett. Kapitányok egy Le Fort nevű genfi fi volt, ki utóbb Péter nemes feltételeinek legfáradhatatlanabb végrehajtó eszköze lett. Zsófia ezt a' katona-játékot fel sem vette, sőt örült, hogy Péter ezáltal a' status dolgaiban való részvételtől visszatarthatott, még inkább pedig Péter kicsapongásainak hallásán, de fellette megcsalatkozott Péterben, mivel Le Fort legszerencsésebb tanítója volt a' tudni szerető czárnak, kiből már Nikitia Moisnevics Szotownak, egy tanult diplomaticusnak és Timmermannak, egy német mathematicusnak, mint nemes lelkű anyjának erkölcsi tanításai, a' lélek és szív igazi mivelődésére erős alapot tettek le. Zsófia csak hamar maga is tapasztalta Péter nagyra született tehetségeit, midőn e' legelőször 1688 uralkodóhoz illő méltósággal jelent meg a' titkos tanácsban. Hogy tehát ezen veszedelmes vetélkedő társától megmenekedhessen, kedvesével Galiczin Vaszillal, Péter élete ellen öszveesküdt, a' mit e' némely hozá hűséges Streliczektől megtudván, fegyvert fogott a' pártosok elnyomására, kiket a' zászlója alá ezeneként tóduló népnek, mellynek vezérei Le Fort és Gordon (skocziai-fi) voltak, segítségével elnyomott, a' főbeket nevezetesen a' Streliczek vezérét, Cseglovszkoit megbüntette, Zsófiát klastromba záratta, a' gyámoltalan Ivánnal egyebet a' pusztá czári neven kívül nem hagyott és 1689 maga lett a' status igazgatója. Ugyan-ezen eszt. Péter a'

bájos Eudoxia Fedorovna Lapuchinnal lépett házasságra 's így még szorosabban egyesült a néppel. Ez a házasság okos anyjának munkája volt.

Megszabadulván Péter uralkodásra ásitózó néjének ellene fenekedéseitől, tüstént az ország állapotjának javítására és mind annak, a' mi más európai statusokat virágzókká tett, p. o. a' szép és kézi mesterségeknek, tudományoknak, katonai fenytéknek, tengeri erőnek országába való bevirésére 's tökéletesítésére fordította figyelmét, egy szóval a' nagy részént durva Oroszokból új nemzetet akart teremteni, a' mi, ha az ember az Oroszok előitéleteit, kik véteknek tartották hazájokból idegen tartományokba utazni, 's a' külföldieket utálattal nézték, megtekinti, valóban képtelen feltételnek látszik; Péter nagy és fáradhatatlan lelke mindazáltal tudott ezen nehézségeken győzedelmeskedni, a' minek fő eszköze az ő kedves embere, a' feljebb említett Le Fort volt. — Legelőször is a' száraz és a' tengeri hadi erő vonta magára figyelmét. Kedvező körülmény volt erre nézve a' nantesi edictumnak eltöröltetése; mivel az Oroszországba vándorlott Francziákat az új seregbe felvén, ezek sokat tettek annak tökéletesítésére. Meghatározván a' Streliczek, kiknek irtozatos lázadásai a' czári széket több ízben megrázkodtatták, eltörölését, önön maga kezdett el tiszteteket és katonákat formálni 's azokat egy még eddig előttök esmeretlen katonai fenyték alá vetni. Le Fort ezt előbb csak egy századdal kezdte el, mely azután 12,000-ból álló seregre nevedett. Hogy a' Bojároknak (Nagyok) a' függésre példát adjon, Péter maga dobos szolgálatot teljesített 's csak lassan ment feljebb egyik hivatalról másikra. A' tengeri erőre nézve hasonló lépéseket tett. Építettett ugyan már atya, Alexei, a' caspium tengeren Persiával leendő kereskedésre két hajót, de ezt a' doni Kozákok felgyújtották 's a' szétszert hajósokból csak két Hollandi jött vissza. Ezek közül Constabel Karsten Brandal hajókat építettett és a' fordulásokban szorgalmasan gyakorolta magát. Le Fortot csekély hajóseregének fővezérévé (admiral) tette. Arra a' fontos gondolatra, hogy hajóserget alkosson, történetből jött Péter czár. Egyszer ugyan is az ismailovi magazinban a' többi régi holmik közt egy idegen és esmeretlen módra építettett hajó tűnt szemébe. Péter mindent tudni kívánó lelke nem hagyta azt abban, hanem Timmermanntól, ki őt várak erősítésére oktatta, kérdezte, miféle hajó volna az? E' megmagyarázta neki, hogy ez a' hajó hollandi módszerént van építve és olyan tulajdonsággal bír, hogy ha a' szél ellenkező irányban fú is, lehet vele evezni. Ennek a' szempillantásnak köszönheti Oroszország tengeri erejét, mert ez idő óta semmi se foglalatoskodtatta annyira Péter lelkét, mint egy hajóserget alkotása 's az említett jeles hollandi hajóépítő Brandot, kit még Alexei hívott be Oroszországba, de a' ki a' zürzavarok közt egészen elfelejtette élt Moszkauban, felkerestette, a' mondott hajót megjavíttatta 's Péternek legkedvesebb foglalatossága volt az evezés és hajókormányozás. 1689 a' chinai császárral Camhival, némelly az Amur vize mellett lévő erősegekre nézve, mellyek felett kérdés támadt, kötött békét. Hét chinai követek jelentek meg a' meghatározott helyeken, kikkel a' határok feletti egyesség meg is lett, a' mi soha se történt az előtt, hogy t. i. China valamely más hatalmassággal békét kötött volna. Az egyeség cikkelyei, mellyeket két jesuita missionarius deákul tett fel, két nagy márvány-kőre metszettettek, mellyek határolt szolgáltak, 's a' békeség megrontó ellen a' minden dolgok mindenható ura hivatott bosszuállóul. — A' Chinaiakkal való egyenlenséget a' török háboru váltotta fel. I Leopold császár, Lengyelország és Velence ugyan is ez idő-táiban a' Törökökkel hadba voltak keveredve; hasonló esete volt már rég óta ezen nyug-

talan szomszédal Oroszországnak is, de a' belső zenebonák miatt a' háborut nyomosan nem folytathatta. Péter annakokáért a' kedvező körülményeket használni akarván, a' háromfelől ostromoltatott Törököket megtámadta 's legelőször is Azov várát vette ostrom alá, melly a' Don vagy Tanais vize torkolatjánál fekvén, az azovi tengernek, mellyről a' vele öszveköttetésben lévő Feketetengerre lehet evezni és kereskedést űzni, mintegy kulcsa. A' török udvarra nézve tehát éppen olly fontos dolog volt a' vár megtartása, mint az Oroszoknak annak elfoglalása. Az első ostrom 1695 semmi nyomos következtést nem szült; hanem a' következő eszt. a' czár személyesen vezetvén vívó seregét, csakugyan megvette Azovot, megvervén kicsiny hajóeregével a' török hajókat, melly előmenetele Pétert a' tengeri erő tökéletesítésére még inkább felsekcentette, tüstént 55 hadihajót építtetett 's számos ifjakat küldött Olaszországba és Hollandba hajó-építés, és Németországba katonai fenyíték tanulására; azon pompás győzedelmi bemenetel pedig, mellyet Moszkauba tartott, sokat tett arra, hogy a' nép a' vitézségre és katonai engedelmességre felébredjen. — A' szolgálatjában lévő idegenek nélkül Péter azon lánczokat, mellyek valamint nemzete, ugy hajdan az ő lelkét is lebilincseltek, nem rázhatta volna le, mivel az egész birodalomban nem volt olly nevezetes férjfi, kit mustrául tehetett volna magának. Mennél többet tanult tehát ő ezen külföldi jeles és derék férjfiaktól, annál inkább érezte a' tanulás szükségét: tehát hogy nagy dolgokra törekvését és indulatos vonszódását kielégíthesse, feltette magában az európai nevezetesebb statusok ál-név alatt leendő beutazását, hogy így az országának szükséges és hasznos ismereteket, magának megszerezhesse. Csak illyen alkalmatosságra vártak a' Péter újításaival elégedetlen 's békételen Oroszok, hogy Péterrel együtt minden új rendelkezést megsemmisítsenek 's titkos mérgeket kiönthessék. A' Streliczek fejei Puskin, Szukavnin és Szekel tehát több más főbb tisztekkel öszveesküdtek a' czár meggyilkolására, 's a' fő hatalomnak kezekre kerítésére. Hogy észvevétel nélkül közelíthessenek hozzá, úgy volt a' dolog intézve, hogy Moszka közepé táján két házat felgyujtanak, tudván, hogy illyen esetekben a' czár személyesen szokott megjelenni 's ekkor a' Streliczek a' tolongásban könnyen végrehajthatják gyilkos szándékjokat. Már a' véres nap is meghatározva volt ezen borzasztó cselekedetre; az öszveesküdtek Szukavninnál ebédelték 's egész estig dorbézoltak. 8 óra tájban kettőt közülök a' lélek-esméret furdálni kezdett, 's haza kéredztek a' többiektől, költött szin alatt, azon ígérettel mindazáltal, hogy éjféltájban megjelennek. Kérések teljesítetett, 's mind ők, mind pedig azok, kik más okból hasonlólul haza mentek a' feltétel végrehajtása előtt, elváltak társaiktól. A' botlását megbánó két öszveesküdt azonban egyenesen Preobraszenszkoinak vette utját, hol egy Moszkauhoz közel lévő kastélyában mulatott ekkor Péter. Késő lévén az idő, nehezen bocsáttatták a' czár elibe, ki elbámulva halgatta beszédjeket. Minden körülményeket szorosán kikérdeztvén, tüstént magához hivatta a' preobraszenszkoi testőrök kapitányát, Lapuchint, 's megparancsolta, hogy egész csendességgel induljon Moszka felé, 11 órakor Szukavnin házat kerítse be, és a' benne lévőket foglyokká tegye. Parancsolatja pontosan teljesítetett. 10 óra után Péter maga is köcsira ült 's egyenesen Szukavnin házához hajtatótt; de melly igen elbámult, midőn öröket sehelse látott, abban a' vélekedésben lévén, hogy Lapuchinnak 10 órára parancsolta meg az említett háznak bekerítését. Mindazáltal azt vélvén, hogy az örök talán a' házban lesznek elosztva, egyetlen-egy kísérfőjével bement a' Streliczek gyűlésébe, kik csudálkozással eltelve, alig hihettek szemeknek, hogy aldozatjokat magok közt szemlélik. Péter minden

megijedés nélkül Szukavninhoz fordult ezen szavakkal: „Világosságot láttam, ugymond, 's bejöttem veletek egy pohár bort inni.“ A pártosok semmi rosszat se gyanítottak, poharazni kezdtetek, és szorgalmasan ittak a' czár egészségéért, ki bosszankodott magában Lapuchin késedelmezésén. Azonközben egy az öszveesküdtek közül Szukavninhoz húzódék 's titkon intvén, ezt sugá a' fülébe „Itt az idő“, de Szukavnin visszaintett szemeivel, hogy még nincs itt, a' mit Péter észrevévén, hirtelenséggel felugrott, 's Szukavnint arczul csapván, földre terítette. „Ha nálad nincs még itt az idő, így szolla menydörgő hangon, jelen van nálam! Rajta! kötözzétek meg a' kutyákat!“ A' megrémült Streliczek közül egyik a' másikat kötözé, midőn 11 órát ütven, betoppán Lapuchin a' szobába, kit a' czár egy pofon - ütéssel fogadott késedelmességéért; de midőn Lapuchin a' parancsolatot kebeléből kihuzta, a' tévelygését átlátó czár megcsókolta hűséges Lapuchinját 's átadta a' megkötöztetteket, kik életekkel adóztak, és neveik egy vas táblába metszettettek be az ítélettel együtt, melly tábla mind e' mai napig megvan. Így a' Streliczeknek és több nagyoknak, kik az újítást nem szenvedhették, ellene támadását 2 Febr. 1697 elnyomván, a' nyugtalan Streliczeket az országban szétszorta, 's távollétében az országlást Ramodonowszki herczegre és 3 bojárra, Moszkau védelmezését pedig két testörző ezerredjének vezérére, Gordonra, ki alatt volt a' többi katonaság is, bízta, 's egy kövecséggel, mellynek tagjai Le Fort és 200 Orosz voltak, azon szín alatt, mintha az ősi szokás szerént a' vele öszveköztetésben és szövecségben lévő hatalmasságokat akarná meglátogatni, czári méltóságát eltitkolván, Apr. 1697 utra indult 's Esthlandon és az éjszaki legtermékenyebb tartományon, Lieflandon, melly akkor mind a' kettő Svédek kezében volt, Brandenburgon, Hanoveren és Westfalenen keresztül, Hollandnak Amsterdamb nevű városába ment, hol esmeretlenül, mint hollandi hajó-építő legény dolgozni kezdett. „Itt vagyok (így irt egyszer innen a' moszkvai patriarchának, Adrianak), hogy az Istennek Adám első atyánkhoz intézett ezen szavait: „A' te orczád veréjtékével keresd kenyeredet, betölcselem! szükségből természetesen nem dolgozom, hanem azért, hogy a' tengeri dolgokat helyesen kitanuljam 's szükséges esmeretekkel térvén vissza, az ellenséget Jesus nevében meggyőzhessen és a' keresztényeket megszabadítsam.“ Amsterdamból Szaardam nevű faluba ment, hol magát a' munkások közé beiratta, Péter Michaeloff névvel. Itt egy kis házacskában hét hétig lakott, maga készített magának ételt és ágyát, innen levelezett minisztereivel 's egyszersmind ácsi kötelességeit is teljesítette, melly alkalommal ügyességével mindenek csudálkozását magára vonta. Azután ismét visszament Amsterdamba, hol maga felvigyázása alatt egy 60 ágyus hadi hajót építtetett, mellyt Archangelbe küldött. A' hajóépítésen kívül szorgalmasan tanulta a' természet - historiát, test - bonczolást 's más tudományokat is (L. Scheltema *Geschichte des Aufenthalts Peters d. Groszen in Holland*). Hollandból tengeri dolgok eránti szeretete 's III Wilhelm király meghívása által ösztönöztetvén, Angolországba ment, nevezetesen Londonba, hol maga épített egy hajót, mellyt mindenek remeknek tartottak. Itt vette szolgálatjába a' derék scotországi születésű Fergusont (földmérőt), ki vitte be legelőször a' számvetés mesterségét az oroszországi számvevő kamarákba, mellyekben annakelőtte számok helyett drótra fűzött apró golyóbisok használtattak. Innen, 500-nál több válogatott tengeri hajós tiszteteket, kormányosokat, seborvosokat, hajós - legényeket, földmérőket 's a' t. vévén szolgálatjába, doctori diplomával, mellyel az oxfordi universitástól ajándékozott meg, 3 hónapi Angliában léte után, Hollandon 's Dresdán keresztül, Bécsbe jött, azon szándékkal, hogy innen a' német katonai fenyté-

ket kitanulván, Olaszországot utazza be; de a' belső lázadás miatt ezen dicsőséges pályáját félben kellett szakasztania és Sept. 1698 Moszkauban termett, hol jelenléte felette szükséges volt. Bárdolatlan és tudatlan alattvalói ugyanis Péternek durva erkölceikkel 's szokásaikkal ellenkező ujtásait, az idegeneket 's a' monarchának tudományos esmeretek szerzése végett az országbéli eltávozását, mindenek felett pedig a' czárnak azon engedelmét, mely szerint az Angoloknak Oroszországban a' dohány, mellynek használatát a' papok mint vétket, erősen tilalmazták, árulását megengedte, mind ezeket mondom nem szenvedhetvén, Zsófia hercegnét akarták a' czári székbe ültetni, és a' Litvániában széllyelszort Streliczek ezen feltétel végrehajtására öszve is gyűltek 's 10,000 Moszkau felé nyomultak; hanem a' poroszországi Schein és scotországi Gordon vezérlések alatt lévő 2,000 gyalogból és 600 lovasból álló új seregektől megverettek, mely győzelem a' külföldieket még gyűlöletesebbé tette az Oroszok előtt. Azonban Péter véletlenül 4 Sept. 1698 Moszkauba maga is megérkezett és egy rettenetes, de a' környüállásokhoz képest szükséges törvényszéket állított fel; 2000 Strelicz lett pártoskodásának áldozatja, Oct. hónapjának minden napján folyt a' bűnösök vére a' hóhér pallosa alól, a' többiek nagy részént az ország legszélsőbb határaitra küldettek számkivetésbe 's a' kik megmaradtak közülök, ugy szétosztattak a' reguláris seregek közt, hogy többé egymásnak híret sem halhatták, 's annyival kevésbé lehetett tőlök félni. Minthogy pedig a' lázítás gyanuja leginkább nényjére Zsófiára volt, tehát a' klastrom elibe 28 akasztófát állított, 's ezekre 130 öszveesküdtet, ezek közt pedig hármat, kik a' Zsófiához intézett esedező levelet koholták, éppen szobájának ablakai alatt köttetett fel, egy kezekben lévő esedező levéllel, mintha arra kérnék Zsófiát, hogy vegye fel az uralkodást; végre feleségét, mivel részvétellel vádoltatott, egy szuszdáliai klastromba záratta, mellyben Helena név alatt apáczává kellett lennie. Hogy a' halalos ítélet mondas hamarabb végrehajthatassék, hosszú gerendák használtak, mellyekre a' bűnösök fejeket letették 's így fejeztettek le sorban, a' hóhér egy széles bárdal vagdaltván le a' gerendán lévő főket. Az öszveesküdték általjában nagy megátalkodósággal szenvedték a' halált. Egynek a' többek közt, ki a' gerendához akart menni, Péter útjában állván: „Félre az uthól czar, monda durva hangon“, ez a' hely az enyim! Ekkor alkotta eránta hív alattvalóinak megjutalmazására Andrásh vitézi rendjét, mellyel legelőször is Golowin nevű hűséges vezérét ajándékozta meg. A' csendesség helyreállításából szerzett örömét Péternek kedves Le Fortjának 's Gordonjának halálok keserítette meg 1699, a' mi őtet mély fájdalomba 's szomorúságba ejtette. Ezen híjánt azután Menczikoff, kit szép lelki tehetségeiért és munkásságaért emelt fel Péter a' porból, pótolta ki. A' Streliczek helyett 27 új gyalog és 2 könnyű lovas ezereket, mellyek 32,029 embert tettek, állított fel, és 3 hónap alatt már tökéletesen gyakorlottak 's ütközetre készen voltak. A' tisztí kar betöltésében egyedül az érdem és a' szolgálat ideje vétettek tekintetbe. — Hasonló fáradhatatlan igyekezettel munkálódott Péter az ország polgári állapotjának jó rendbeszedésén 's újra teremtésén is; nevezetesen az adók beszédését könnyebbé tette, mint előbb volt; német öltözetet vitt be, hogy az Oroszok külsejekre nézve egyformák lévén az idegenekkel, inkább hajlandók legyenek az erántoki barátságos viseletre; ugyanekkor törölte el a' szakált 's hosszú ruhát is, melly rendelésének a' köznép magát annyira ellene szegezte, hogy erővel kellett azt engedelmességre hajtani, a' honnan a' nyakasokra adót vetett, mellyet ha nem akartak fizetni, elnyirette szakállukat 's ruhájokat, továbbá a' bojárok sok inasai megkevesebbítették, könyvnyomtató műhelyek állították fel, hasznos irások vitettek be

és minden városokban oskolák alkottattak. — Részt vévén a' párt-
 ütésben a' hatalmas papság is, az anyaszentegyház dolgait is más
 rendbe szedte, a' csaknem pápai hatalommal bíró patriarcha helyét
 Adrian 1700 történt halála után be nem töltötte 's az ezen méltó-
 sággal öszveköttetett jószágokat és jövedelmeket a' koronához kap-
 csolta: ugyan akkor állította fel a' szent synodust (egyházi gyűlést),
 is, melly igazgatja a' császár előlülése alatt az anyaszentegyházat
 illető tárgyakat. Ezen böles rendelését, mellynél fogva a' császár
 az egyházi dolgokat, nem közvetlenül, hanem a' papok által, kik
 ő tőle függenek, kormányozza, Voltaire igen szépen fejezi ki: „A'
 császár, ugymond, nem illetté a' temjénező edényt, hanem csak azon
 kezet igazgatta, melly azt tartotta“. Hogy a' klastromok számát,
 mellyek az ország népességének igen sok kárt tettek, 's a' számta-
 lan pusztá, de lakható tájékok megmívelésétől sok munkás kezet von-
 tak el, megkevesíthesse, azt parancsolta, hogy 50 eszt. kora előtt
 senkinek se legyen szabad klastromba menni. Mikor Péter a' saar-
 dami műhelyekben Hollandban czári pálcza helyett ács - fejszét és
 bárdot forgatott kezében, kécség kívül olly erős tengeri erőnek fel-
 állításáról gondolkozott, melly neki egész Európá előtt tekintet
 szerezzen 's a' kereskedést statusai felé húzza. Ugy de az archangeli
 kikötő a' Fejértengernél, mellyről kell Lapplandot 's Norvégiát kör-
 rül - hajózni, kevésbé felelt megvárakozásának, mivel eszt. hét hóna-
 pig nem lehet jég miatt benne kikötni; még kevésbé érte el feltéte-
 leit az azovi és caspium tengerek által, mert ha más tekintetben
 még ollyan hasznosok voltak is, de felette félre estek; legjobbnak
 és leghasznosabbnak találta ellenben országára nézve a' Balti vagy
 keleti tengeren való uraságot, melly akkor az ott körül fekvő tar-
 tományokkal együtt Svédnek kezében volt; a' Svédnek kellett tehát
 előbb Péternek kiküszöbölni 's azután lehetett csak a' Balti tenger-
 nek ura. Ezen nagy céljára hogy reá mehessen, 1700 a' Törökökkel
 30 eszt. békét kötött, melly szerént Péter az azovi nevezetes erősgé-
 nek birtokosa maradt, 's egyszersmind Svédországnak hadat izent;
 a' mult század elejétől fogva, ugymond Péter nyilatkoztatásában,
 Svédország több szomszédjait megfosztotta birtokaitól, elszakasztot-
 ta nevezetesen Oroszországtól Ingermannlandot és Karéliát; a' hon-
 nan itt az idő, hogy Svédországnak igen nevedő hatalma megtö-
 rettessék, hogy többé a' szomszéd statusoknak félelmet ne okozhas-
 son. Ezen nyilatkoztatást az Ingermannlandba lett beütés és Nárvá-
 nak megtámadtatása követték, a' mit megtudván Svédországnak 17
 eszt. hóse, XII Károly király, hirtelen ott termett, 's Nárvánál
 8000-ed magával a' 38,000-ból álló orosz seregen 30 Nov. 1700 telyes
 győzedelmet nyert. De ez a' szerencsétlenség Pétert nem csüggesz-
 tette el. „Jól tudom én, így szolla ő, hogy a' Svédnek minket több
 ízben is meg fognak verni, de mi tanulunk! hanem eljő az idő, mi-
 kor mi fogunk ő rajtok győzedelmeskedni. Ez az ütközet, ugy gon-
 dolom fel fogja az Oroszokat tunyaságokból serkenti és annak, a'
 mit nem tudtak, megtanulására kényszeríteni“. Tüstént új seregek
 formáltattak, tábori készülétek szereztettek és sok merész külföldi
 csatolta magát a' czárhoz. Legelső győzedelmek volt az Oroszoknak
 a' Svédnek az Embach vizénél 1-ső Jan. 1702, melly a' többiek-
 nek mintegy alapul szolgált. Nöteburg, mellyet Péter Schlüsselburg-
 nak keresztelt, megvetetett, nem külömben Marienburg is, mellynek
 Oroszországba hurczolt lakosai közt volt az árva Katalin (l. e.) is.
 A' Moszkauban tartott győzedelmi pompa után csak hamar ismét a'
 csatamezőn jelent meg Péter a' keleti-tengernél, hol távolléte alatt
 Menezikoff az Ofonza vizének a' Ladogába szakadásánál lévő új ha-
 jó-építő helyeket megerősítette 's bátorságba helyezte, melly célra
 Péter 1 Maj. Nyensanczot (egy Néva torkolatjánál lévő erőseg et) el

foglalta. Négy nappal ezután, mint ágyuzó kapitány, 30 kicsiny hajóval 2 svéd hadi hajót fogott el a' Néva torkolatjánál, melylét tetteért Péter Golovintól az admiráltól Sz. András rendjével ajándékozott meg. Minthogy Nyensancz a' tengertől távolsága miatt nem látatott elég bátorságosnak, tehát Péter azt végezte, hogy Ljust — Elant szigetén építsen erőseget a' Néva torkolatjának védelmére. 27 Maj. 1703 tétetett le a' vár talpköve, melynek a' czár Sz. Pétervára nevet adott. Építómestere, Andrei-Tresin, olasz ezerekes volt, kinek felvigyázása alatt 20,000 dolgoztak az új erősegen, kik az országnak különböző részeiből jöven oda, a' vár mellett épült új városba meg is telepedtek. Ezeknek példáját követte sok a' háboru által hazájából kiűzetett Svéd, Fin és Lieflandi is. 4 hónap mulva már állott Pétervára 's Péter Rönne ezerekest tette kormányozójává. Ugyan ekkor emelkedett fel a' tengerből Sz. Pétervára oltalmára, ennek szomszédságában, Menczikoff igazgatása alatt, Kronsztot vára; több veszett el az építésre szükséges eszközök szállításában 8,000 lónál és ugyan annyi embernél, még is a' következő esztendő Mart. már durrogtak az ágyuk Kronsztot falain. Azonközben Austria, Holland és Angolország mindent elkövettek, csak hogy Péternek Augusztal a' lengyel királlyal való szövetségét semmivé tegyék. Károly Pétert Liefland közepén hagyván állani, Saxoniára ütött, hogy Augusztot, ki egyszersmind száz választó volt, a' lengyel királyságról lemondásra kényszerítse. Péternek szabad mező engedtetvén e' szerént a' táborozásra, elébb egy 13 hajóból álló seregecskét, melynek aladmirálja Löschert, semmi szabadulást sem látván, az utolsó hajót a' rajta lévő katonasággal 's magával együtt a' levegőbe vettette fel, tett semmivé a' Peipus taván; azután pedig Schlippenbach nevű svéd vezért verte meg Revalnál és a' dorpáti, nárvai és iwangorodi várakat vette meg 4 Maj.-tól 20 Aug.-ig 1704. Gemauert-hofennél Kurlandban és Fraustadtól mindazáltal meggyőzettek az Oroszok, kik ezt a' szégyent a' kalisi győzedellemmel ismét lemosták. Itt hallotta meg Péter azon gyalázatos békekötésnek híret, melynek több pontjai közt Auguszt Alt-Ranstadtban 24 Sept. 1706 a' lengyel koronáról is lemondott és nem ítélvén tanácsosnak a' 45 ezer emberrel közelgető Károlyt bevárni, magát minden megette lévő tartományokat felpredáló seregével együtt visszahúzta. Károly Lithvaniába ütött, itt elfoglalta Grodnot, 's benyomult egészen a' Dnieperig, hol egy ott magát jól besánczolt orosz seregen győzedelmeskedett. Már a' Moszkau felé vivő úton volt Károly, midőn jó plánját megváltoztatván, a' Pétertől elpártoló Mazeppának, a' Kozákok Hettmannjának, ki őtet a' Kozákság mellé állásával kecsegtette, levelezéseire Ukránia felé vette útját, hogy a' Kozákokat magához revén, az ellenséggel 's más hadi készülékekkel hátra maradt Löwenhaupt nevű vezérét megvárja; de a' Lieflandból 16 ezer katonával jövő Löwenhauptot Péter ugy megverte, hogy alig tudott néhányad magával Károlyhoz vergődni, a' Kozákok pedig Mazeppahűségtelességében nem egyezvén meg, alig találkoztak 2 — 3 ezeren, kik Mazeppa vezérlete alatt Károlyal egyesültek, a' többiek ellenben a' Péter eránti hűségben tántoríthatatlanul megmaradtak. A' reménységében megalatott Károly, nem gondolván a' kemény hideggel, melynek mintegy 2,000 Svédjei lettek áldozatává, minden eleseg nélkül és esmeretlen földön Ukránián keresztül Pultava falai alá ment, melyet ostrom alá vett. Meghallván ezt a' czár, a' vár felszabadítására sietett 70,000-ed magával, hol 8 Jun. 1709 az éhség és idő viszontagságai miatt elkénszeredett svéd sereget tökéletesen semmivé tette. Ezen győzedelmét Péter leginkább Károly betegségének köszönheti, ki néhány nappal az előtt megsebesítettvén, vitézeit nem lelkesíthette, mivel csak egy gyalog hintóban lehetett az

ütközetben jelen. Ezt a szerencséjét Péternek Finnlandnak és Lief-landnak, megvévén ezeknek fő városait, Wiburgot és Rigát, elfoglaltatása, Augusztznak ismét lengyel királyá léte, 's ezzel kötött szövetsége, mellynek a' brandenburgi választó Poroszországnak első királya 's a' dán király is tagjai lettek, követték.

Csak kevés ideig élhetett Péter a' csendességgel, mivel alig kezdett kedves Sz. Péterváranak tökéletesítéséhez, hol a' Ladoga tavának a' Wolga vizéveli öszvekapcsolására rendeleteket tett és Francia-, Olaszországokkal és a' Hansa városokkal kereskedésbeli egyeségre lépett, a' török udvar, melly Károlyt igen kedvelte, izent neki hadat 1711. Minekutána tehát az igazgató tanácsot felállította, 's a' papság és a' nép kedvének megnyerésére az elfoglalt papi jószágokat nagy részént visszaadta volna, keresztül-nyomulván a' vele frigyel Moldván, a' Prut vizénél megállapodott 40 ezerből álló sereggel, hol a' 250,000 főből álló török seregtől körül-kerítettvén 's a' moldvai vajda Kantemir, ki neki eleséget ígért, tőle elpártolása miatt éhségtől is szorongattatván, nem volt egyéb előtte, mint vagy gyalázatos fogság, vagy halál. Telyes mértékben érezte Péter szerencsétlen állapotját, mellynél fogva követet, ki nagy nehezen tudott elillantani, és a' Törökök vigyázását kikerülni, küldött a' tanácshoz, mellynek az irta, hogy ha elfogatik, őtet holtnak nézzék, 's helyébe uj czárt válasszanak. Ezen veszedelmes helyzetéből mindazáltal kedves második felesége, Katalin, megszabadította, ki Serebetjew fővezér segítségével Péter tudta nélkül a' nagyvezért, minden gyöngyeit és drágaságait neki adván, békeség kérésével addig ostromolta, míg az végre ezen feltételek alatt reá állott arra, t. i. hogy Azow vára ismét a' Törököké legyen, a' taganrogi kikötő az azon oldalon lévő erősséggel együtt rontassék le, és a' svéd királynak Péter békét hagyjon, 28 Jul. 1711 grof Poniatowszkinak XII Károly képviselőjének ellenmondása mellett is, minthogy az Oroszok tüzes és a' Törököket bámulásra indító ellenállása miatt a' Janicsárok vonogatták magokat az orosz táborra ütéstől 's az a' hir szárnyalt, hogy a' czárnak roppant sereg jó segítségére. Így vesztette el Péter az azelőtt kevés idővel nyert uraságát a' fekete tengeren, ellenben megmentette magát, 's hazáját azon rablánczoktól, mellyekkel azt a' Törökök fenyegették, és ekkor alkotta Sz. Katalin vitézi rendjét, hűséges feleségének, Katalinnak, ki csudálatos megszabadulásának fő eszköze volt, emlékezetére. — A' török határszéleken vallott kárát Péter Svédország felé akarta kipótolni, és így minden erejét a' Svédek ellen indított háboru folytatására fordította, melly iparkodását svédországi Finland elfoglalása jutalmazta 1713. Azután midőn az orosz admiralitas collegiuma, ezen oknál fogva, hogy még magát a' tengeren nem különböztette meg annyira, hogy az idősebb hajós tiszteknek eleikbe tétethetett volna, admirállá nem tette őtet, tengeri utra készült, hogy magát ezen hivatalra érdemessé tegye és midőn Twermündénél a' tengeri ütközetet megnyerte 's a' nyszloti vár ezt követő elfoglaltatása által Finland meghódíttatását tökéletességre vitte volna, Pétervárába tartott győzedelmi pompás bemenetele alkalmával az alczár Romadonowszki, ki czári székben ülve fogadta el a' győzedelmes Pétert, ezen felkiáltással köszöntötte meg: „Idvez légyen az admirál.”

Mind ezen egymást követő háboruskodásai közt sefelejtkezett el Péter a' status belső állapotjáról; ide is elhatottak az ő szemei, 's észrevette azon nyomattatásokat, mellyeket az alsóbb karbeliek a' nagyoktól szenvedtek. Biztosságot rendelt annakoáért a' nép sérelmeinek orvoslására 's panaszainak vizsgálására, mellynek következése igen sok tiszteknek Sziberiába számkivetése lett. Az örökös jobbagságot is szerette volna eltörölni, de ez úttal még ezt a' lépést

tenni nem látta tanácsosnak. Igen okosan igazította el az óhitűek (Roszkolnik) 's a' többi Oroszok közt lévő vallásbeli versengéseket, melly finyás és csiklandós tárgyban olly mérsékleccséggel 's türelemmel viselte magát, hogy csak egyetlen-egy óhitű öletet meg, ki a' mártir-koronáért a' czár élete után lesekedett; és éppen ez 's több ilyen kedvetlen történetek, mellyek Moszkauban estek, vitték őtet azon feltételre, hogy Moszkaút oda-hagyja és Pétervárat tegye az ország fővárosává, a' honnan a' város nagyobbítására 's szépítésére kemény parancsolatokat adott ki. Ezen foglalatosságai 's pláncsinálásai közt azonban véletlenül azt a' hirt vette, hogy XII Károly Benderből, hová szaladt vala segítségért a' pultavai szerencsétlen ütközet után, visszajött és már Stralsundban van, de ezen új fergeteg is elvonult Pétertől és pedig önnön maga Károly által, ki Pomerania neutrálítását nem fogadta el 's Hollandot és Angolországot az angliai királyi székre vágó Stuart Károly segítése által magára haragította és így alkalmat szolgáltatott a' czárnak új és könnyűgyőzedelmekre. Károly e' szerint több ellenségtől vétetett körül, kik őtet nem csak németországi birtokaitól fosztották meg, hanem már a' magába Svédországba, nevezetesen Gothlandnak Schonen nevű tartományában leendő beütésről gondolkoztak. 4 u. m. I orosz, I dánországi, I angol és I hollandi, 's 80 hajóból álló hajósereg egyesült, részint a' Schonenbe kiszállás fedezésére, részint pedig a' keleti tengeren úszkáló svédországi hajósereg megtámadására. Fővezérére az egész egyesült tengeri erőnek Péter választatott, ki 100 a' Szundon várakozó kereskedő hajót kísért el a' svédországi hajósereg előtt. A' Schonenbe kiszállás mindazáltal az orosz vezérek tanácsára elmaradt, a' mi nem tetszvéen a' dán királynak, elhagyta Péter Daniát és Mecklenburgban állapodott meg katonáival, mellyet örömet elcsereált volna valamely más tartománnyal. Ezen 's más plánjai véget téhát 1616 vége-felé Hollandba 's Franciaországba utazott, mellyeket megtiszteltetésekkel 's csudálkozással megterhelve hagyott el 1717, minekutána Franciaországgal magára 's Poroszországra nézve barátságos és kereskedési egyeségre lépett volna; utazásának igazi célja, u. m. Mecklenburg eránti feltétele mindazáltal füstbe ment. Négy hónap múlva 21 Oct. 1717 visszatérvén Pétervárába, viszont kemény büntető törvényszéket állított fel, az alattomos csalások és nép-nyomások miatt a' tisztek ellen tett panaszok eligazítására; nevezetesen az archangeli kormányozót Wolkonszki herceget agyon lövette, sőt kedves emberei Menczikoff és Apraxin se kerülték el az érdemlett büntetéseket; innen Moszkauba ment Lapuchin Eudoxiától 1695 született egyetlen-egy fijának, Alexeinek, megítélésére, kit, mint közjóra czélező ujtásainak ellenmondóját, halálra ítélt. Péter t. i. szüntelenül háboruskodván 's országának új és jó karba helyezésével foglalatoskodván, nem érkezett Alexei ifju korára 's nevelésére figyelmezni, hanem a' papokra és szerzetesekre bízta azt, kik a' valásban oktatás mellett az ifju herczeg szívébe undorodást és idegenséget öntöttek atya ujtásai ellen; ezenkívül iszákosságra, rescségre, gondatlanságra és feslett életre szoktatták. A' herczeg az ilyen nevelés miatt annyira elromlott 's a' rosz olly mély gyökeret vert szívében, hogy midőn a' fia romlóságán megrémült Péter, új nevelőket adott melléje, már ezeknek minden iparkodása sikeretlen volt a' rosz erkölcsök kiirtására. Legborzasztóbb formában jelent meg annakokáért a' szerencsétlen Péter előtt a' jövendő, látván, hogy a' mit ő nagy buzgósággal, temérdek költséggel 's fáradsággal épít, tulajdon fia által fog semmivé tétetni. A' dolgon házasság által akart segíteni 's a' szelid érzésű és szeretetre méltó braunschweig-wolfenbütteli herczeg-asszonnyal öszveházásította, reménylén, hogy ennek társaságában meg fog változni. De hijában; Alexei a' maradt,

a' ki volt, sőt feleségével, ki mellett egy lieflandi parasztnyecs-két tartott ágyasául, igen durván és gorombán bánt, annyira, hogy bánatjában két gyermeket, Nataliát és Pétert, szülvén, 22 Oct. 1718 meghalt. Ekkor Péter, és fija Alexei közt a' meghasonlás legfelsőbb pontra hágott, 's Péter, kinek Katalin azon közben fíjat szült, azzal fenyegette Alexeit, hogy ha nem jobbitja meg magát, a' thronustól megfosztja. Péternek németországi második utazása tehát igen kívánatos volt Alexeire nézve, 's oda hagyván Oroszországot, Bécsbe ment VI. Károly császár oltalma alá. Péter ezt Amsterdamban hallotta meg és azonnal elküldötte a' testőrök kapitányát, Rumiancovot Bécsbe, de Alexei már ekkor Nápoly felé utazott. Ide is nyomon követte Alexeit Rumiancov, Tolsztoj titkos tanácsossal, kik nagy nehezen reá vették a' herceget a' visszatérésre, minekutána atyjának levelét, mellyben bocsánatot ígért neki, mutatták 's a' nápolyi vicekirály a' császár nevében engedelmséget tanácsolt volna. Mikor Alexei haza érkezett, már Péter akkor othon volt, ki őtet a' megengesztelődés helyett fogságba tétette, az elszökésében részese- ket kemény vallatás alá vétette és az uralkodásra alkalmatlannak nevezte, mellyről írásban is le kellett Alexeinek mondania. E' még nem volt elég, hanem minthogy a' herceg tulajdon vallomásainál fogva hazarúlással és atya élete ellen öszveesküvéssel is vádoltathatott, halálra ítéltetett Pétertől, melly halálos ítélet mondást, midőn a' tanács tudtára adott a' szerencsétlen hercegnek, alig vitétt vissza fogságába, annyira erőt vettek rajta a' halálnak rettentései, hogy a' szél megütötte, de nem halálosan. Péter tudósítván a' dolog felől 's hogy fija az esztét nehezen éri el, elment hozá a' tömlőczbe, midőn Alexei rendkívüli zokogások közt megvallotta, hogy ő az isten és atya ellen vétett és nem méltó, hogy éljen 's csak arra kérte atyját, hogy reá mondott átkát huzza vissza, atyai áldását adja reá 's halála után imádkoztassék érte. A' czár sirt, mint a' vele lévők is. Délutáni 4 óra tájban azt a' hirt vette Péter, hogy fija már végponton van és még egyszer kívánna vele beszélenni. A' czár megjelent, de már ekkor a' herceg elhunyt 7 Jul. 1718, 's halálát sok vétkeben és elszökésében részes nagy kivégeztetése követte.

A' belső csendesség helyre állását a' Svédekkel kötött nystadi békeség, melly a' 21 eszt. tartó dühös háborúnak véget vetett, követte 30 Aug. 1721, melly szerént Liefland, Esthland, Ingermannland, Wiburg és Kexholm Oroszországi lettek. Hálaadó könyörgések, innepek és közönséges polgári bünbocsánat, melly csak a' haramiákra 's a' gyilkosokra nem terjedt ki, 's minden a' koronának 1717ig fizetendő adók elengedése lényesítették ezt a' békekötést. Ezen számtalan érdemeire nézve a' tanács 's a' szent synodus a' háladatos nép nevében Pétert „Haza atya, minden Oroszok császára“ czimjének és a' Nagy névnek elfogadására kérték, mellyeket a' 22 Oct. 1721 tartott nagy innep alkalmával, ellenvetéseinek kiforgatása után el is fogadott 's Poroszország, Holland és Svédország azonnal meg is 'esmerték császárnak, kiknek példáját későbbben a' többi hatalmasságok is követték. — Dicsőséges uralkodását a' caspium tengeren lévő kereskedés megállapítása végett Persiával 15 Maj. 1722 indított hadakozásával végezte be. A' háború első esztendejében csak Derbentet foglalhatta el, hol egy Szviátoi-Kreszt (Szent Kereszt) nevű várat 's több falut építtetett, mellyeket több doni kozák familiával népesített. A' Persiában dühösködő belső egyenetlenségek miatt a' Shah, Szophi Husszein, Péter foglalásait kéntelen volt csendes lélekkel nézni, sőt a' 17 Sept. 1723 kötött egyesség szerént, mellyhez a' török udvar is hozá állott 8 Jul. 1724, Derbent és Baku városait, minden hozzájuk tartozó tartományokkal együtt 's a' ghiláni, mazanderani és asztarabadi tartományokat is általengedte az orosz

birodalomnak. Haza jöven táborozásából, ismét új panaszok szomorították meg győzelemből vett örömét, mellyeknek okait keményen meg is büntette, sőt kedves embereinek sem kedvezett, nevezetesen az alkanczellárt Saffiroffot, halálra ítélte, a' vesztő helyen mindazáltal ezt a' büntetést számkivetéssel cserélte fel; Menczikoffnak 200,000 rubelt kellett a' kintstárba büntetésül fizetnie és sok jövedelmeit elvesztette, 's ezenfelyül dubinájával (vastag nádjával) jól meg is pálcázta. Élete utolsó esztendeit a' Ladoga csatorna folytatásával, a' tudományok academiája felállításával (1 Febr. 1725), mellyben a' híres Leibniz (német philosophus) tanácsával élt, Newszki Sándor vitézi rendje alkotásával, a' Svédországgal való kereskedési egyesség megkötésével töltötte el. Eljött végre azon szomorú szempillantás, melly az orosz birodalmat ezen nagy férjfiutól megfosztotta. 8 Febr. 1725ben mult ki Péter e' világból, kedves feleségének, Katalinnak, ki szenvedő férjét 3 nap és éjjel soha se hagyta el, karjai közt, 's ki leborulván lélekten teste mellé így imádkozott: „Uram! nyisd meg a' te paradicsomodat 's vedd magadhoz ezt a' nemes lelket.“ — 53 eszt. élt Péter és az orvosok ítélete szerint még negyvent élhetett volna, ha nyavalyáját, az az, vizelete feiakadását, nem halgatta volna el. Ha valamelly monarcha valaha megérdemlette a' nagy nevet, így szol Herder, Alexiewits Péter valóban méltó volt arra. Ön-alkotója és atyja volt ő birodalmának, 's egy mindenütt munkálódó jó lélek, ki itt rendeléseket tett, teremtett, és igazgatott, amott buzdított, jutalmazott és büntetett, mindenütt fáradhatatlan nagy lelkétől lelkesítettve és pedig önnön maga és soha se más általa. Ez a' nagy lelki erő tündöklék ki az ő legkisebb tetteiből, mint a' legnagyobbikból, egyesülve okossággal és legdühösebb haragjában is csak hamar visszatérő illendőséggel és emberszeretettel. Uralkodásra lépésének százados innepén, Falconett által készített, gránit kösziklára lovával felugró emléke, kinyújtott jobb kezével 's ezen felirással: „*Petro Primo Catharina Secunda MDCCLXXXII*“ állíttatott fel. L. Halem „*Leben Peters des Grossen*“; Bergmann „*Peter der Grosse als Mensch und Regent*“ (Königsberg 1823 és Riga 1827, 3 köt.); és graf Ségur vezér „*Hist. de Russie et de Pierre-le-Grand*“ (Paris 1829). L—ú.

II PÉTER, orosz császár, N. Péternek unokája és Alexeinek (I. e.) fija, I Katalin végső rendelkezése szerint (mellyet főképpen Menczikoff eszközölt ki, reménylven, hogy az ifju fejedelem alatt nagyobb befolyással fog birni, mint ha a' korona Katalinnak leányára, Anna holsteini hercegnére szállana) fellepett a' császári székbe 17 Maj. 1727, életének 13 eszt. Az említett végső rendelkezésbe azt is betudta csusztatni Menczikoff, hogy Péter az ő legifjabb leányát, Máriát, vegye feleségül 's a' nagyra-vágyónak reményei olly messze repültek, hogy fiának a' császár testvérét Nataliát kívánja feleségül. Ezek nem tetszettek az ifju császárnak, ki a' Dolgorucky nemzetségben, melly ellensége volt Menczikoffnak, hűséges segédet talált a' hatalmas Menczikoffnak megbuktatására. E' Sziberiába küldetett övével együtt 's Péter éppen azon ponton volt, hogy egy Dolgorucky hercegnének nyujcsa kezét, midőn 29 Jan. 1730, alig 16 eszt. korában, himlőben megholt, 's Anna Iwanowna, kurlandi hercegné, ült a' csász. székbe, ki Menczikoff háznépét visszahivta, 's a' Dolgoruckyak részént kivégeztettek, részént számkivetettek. L—ú.

III PÉTER (Feodorovics) orosz császár. Már II Péterben kihalván a' Romanoff nemzetség férfiúi ága, Erzsébet császárné, I Péternek 's I Katalinnak leánya, atya örökösödési rendelkezése szerint, annak unokáját Péter Károly Ulrich holstein-gottorpi herceget, testvérének, Anna Petrovna-nak 's Károly Fridrik holsteini hercegnék fiát, nevezte ki az orosz birodalomnak nagyhercegévé 's korona-

örökösévé (18 Nov. 1742) és 1 Sept. 1745 Zsófia Augusta anhalt-zerbsti hercegnével, ki a' görög egyházba lépésekor (9 Jul. 1744) Katalin Alexieвна nevet vala vett fel, párosította. Midőn Erzsébet (5 Jan. 1762) meghalt, a' nagyherceg III Péter névvel császárrá lett. Első lépése volt II Fridrikkel megbékélni, kit Erzsébet, Ausztriával és Franciaországgal öszveszövetkezvén, éppen olly engesztelhetetlenül gyűlölt, mint ő mennyire tisztelt, mert bámulta a' nagy királyt 's e' neki barátja volt. Poroszországgal tehát Pétervárában (5 Maj.) békét kötött, melly szerént az elfoglalt Poroszországot visszaadta 's Czernicseff orosz vezér 15000 emberrel Fridrik seregével egyesült. Lestocq és Münnich ministereket 's Biron kurlandi herceget, kiket Erzsébet számkivetett, Szibériából visszahívta. Egyszersmind eltörölte azon barzasztó rendelést, hogy mind az, a' ki józanan, vagy részegen a' görög egyház, a' császár és status ellen valamit szoll, számkivetessék. Ezután egy régen táplált kedves ideájának valósitását tette fel, u. m. hogy Schleswignek azon részét, mellyet attyától (1713) Dánország elvett, visszaszerezze és némelly sértésekért boszút álljon. Már az ezen célra Pomeraniában álló orosz sereg benyomult Mecklenburgba 's már utra akart indulni, hogy személyesen vezérelje azt, midőn a' régen készülő öszveesküvés kitört, melly 6 hón. országlása után ötet koronájától 's életétől megfosztotta. A' Holsteiniakat ugyan is különösen kedvelvén 's azt akarván, hogy porosz hadfenyíték vitessék be az Oroszok közé, végre a' nagyok hatalmának korlátolásával, a' birodalomnak minden rendjeit magára haragitotta. A' zendülés 8 's 9 Jul. közt eső éjjel tört ki 1762 (L. II KATALIN); még ezen éjszakán kihirdettetett, hogy Péter a' csász. méltóságot elvesztette légyen 's Katalin kiáltatott ki a' testörzöktől, papságtól és nagyoktól császárnénak. Péter azalatt, míg e' Pétervárában történt, Oranienbaumban volt. Midőn a' lázadás tudtára adatott, hűséges Münnichje azt javallotta, hogy a' hűségekben megmaradt ezerekkel Pétervárába menjen 's a' lázadókat fogja el; de Péter nem használta a' még alkalmas szempillantást, annyira, hogy a' mit még Münnich tanácsolt, Kronstadtot 's a' hajósereget nem tehethe bizonyos tulajdonivá. Revalon keresztül Németországba a' sereghez menni, éppen olly kevés mert, mint a' Holsteiniaknak vezéréve lenni 's ügyét ezekkel kivívni. Nem volt hát egyéb hátra, mint magát megadni. Más nap lemondott a' koronáról (10 Jul.), de életét ezzel nem mentette meg, mert a' Katalin körül lévők a' letett császárnak halálát kívánták, önnön bátorságok tekintetéből. Ez, mint iratik, erőszakos módon történt meg, Ropschában 14 Jul. 1762 L. „*Biographie Peters III*“ (Tübingen 1809 2 köt.) (L. ORLOFF).

PÉTER Apostol tulajdonképpen Simonnak neveztetett 's galilaeai halász volt Bethsaidából. Testvére András által, kit Jesus tanítói hivatalára lépésekor mindjárt felvett tanítványi közé, esmerkedett meg Simon ezen isteni tanítóval. Nevezetes azon gyors elhatározósága, melly őtet reábirta, hogy Jesust, kinek szavára annyi hal mene halójába, hogy alig bírta azt kihuzni, minden vagyonát elhagyván, azonnal követte. Azolta mindég hűséges társa volt Péter az idvezítőnek, ki őtet hitbéli állhatatosságáért Kephának (gör. Petros, kószikla) nevezte 's különös hajlandósággal viseltetett éránta. Jesus gyakran megdorgálta őtet botlásért és hirtelenkedésért, mellyekre tüzes véralkatjától ragadtatott el és a' megfeszítettés előtti rettenetes éjszakán is büntető tekintetet vetett reá az idvezítő, kit ő a' főpap házába messziről követett és itt megtagadott. Ezen botlását annyira érezte, hogy annak megbánása megerősítette az ő magában nemes és Jesus szeretetétől lángoló szívét; buzgósga és lelki tehecségei több fontos környüállásokban szószollóvá tették őtet Apostol-társai közt, mint pünköst-innepén Jesus menybe-menetele után, hol elég bátorság

gal birt az evangéliomnak nyilvános hirdetésére 's lelkes beszédevel több ezeret megnyert, továbbá, midőn magát a' nagy tanács előtt igazolta. Ataljában szava 's véleménye nagy fontossággal birt a' keresztény községben 's az ő sürgetésére határozták azt az Apostolok és vének a' jerusalemi első zsinatban, hogy a' keresztényekké lett pogányokra nézve Mózes törvényei szükségtelenek. Hihetőleg közép és nyug. Azsiának több tájékait beútaza Péter, mint kereszténységnek tanítója. Péternek az új testamentomi szent irásban lévő két levele görög nyelven iratott 's a' kisázsiai keresztény községekhez intéztetett. Irásának módjában 's tanításának előadásában nyilván láthatni tüzes, gondolatról gondolatra siető, a' kifejezésben kevésé gondos, de erős és phantasiával gazdag lelkének characterét. L—ú.

PÉTER garasa, adó, mellyet Angolország a' 8 századtól VIII Henrikig (mh. 1547) a' pápának fizetett. Azt írják, hogy még Ina angolszáz király kezdte a' pápának fizetni 725 azon czéllal, hogy azon pénzből Rómában az angol papok számára nevelő ház állíttassék fel 's Péter és Pál Rómában lévő temetői fentartassanak. Erre eszt. Péter napján minden ház egy pennyt fizetett 's az angol király pénzjövödelmét a' 13 száz. jóval felyülmulta. L—ú.

PÉTER LOMBARDI, I. LOMBARDI.

PÉTER TEMPLOMA, I. RÓMA.

PÉTERVÁRA (Szent), Petersbürg, Petropolis (a' sz. 59° 56' 23'), Moskau után második fővárosa az orosz birodalomnak, hasonló nevű helytartóságban a' hajdani Ingermannlandban, Stockholmal legéjszakább királyi lakhely Európában. A' világnak legszebb és legpompásabb városával vetélkedik. Az idegen csudálkozással vándorol egyik rendes és tágas utszáról a' másikba; legpompásabb palotáktól, aranyozott tornyu templomoktól 's más roppant, részint óriási épületektől vétetvén körül, bámulva szemlélik szemei mindenütt az építés-mesterségnek remekait. Ha szép tavaszi reggel a' császári nyári kertből a' Névához kimegyen, egy legfelségesebb folyónak, mellyen számos hajók és gondolyak uszkálnak 's mellynek partjait több hajóhid köti össze, bájoló tekintetétől lepetik meg. Mind a' két parton pompás paloták, aranytól fénylő templomok és tornyok, bájoló szigetek és kertek fekszenek. A' Névának minden oldala széles és egy órányira nyuló fal erősíti a' partokat. A' Névának kellemetes vize ki pótolja a' kutak hiányát. Pétervára a' Névának a' keleti tengerbe ömlésénél fekszik. Talpkövét Nagy Péter czár tette le az éjsz. had folyamatja alatt, ellenséges földön 1703, a' Névának egy szigetén erőseget építettvén, hogy a' Svédek ellen védőfal legyen. Hogy az építésre ügyelhesen, Péter szemben egy kicsiny faházat építettett, melly még most is fenáll, 's mellynek fentartására kőépület állíttatott fel köröskörül. Ezt majd közönséges és privát épületek követték, mellyeknek felállítására az okos czár a' Moskauban, Novgorodban 's másutt lévő gazdag kereskedőket 's ott körül lakó nemességet úgy meg tudta nyerni, hogy rövid idő mulva jeles város díszlett, melly a' következő országálások, főképpen II Katalin és I Sándor császár alatt, csaknem követhetetlen tökéletességre vitetett. Környéke tér és sík, a' föld itt amott mocsáros. Szélvész-hullámok gyakran vizáradást okoznak; legrettenetesebb volt 19 Nov. 1824. Pétervára mindenütt nyitva áll, kőfalak nélkül 's csak itt amott van sánczokkal körülvéve. Kerülete csaknem 4 mf. 's 9500 ház. (e' közt 2356 kő) és (1789 eszt. 218,000 lak.) 1829 eszt. 423,000 lak. (ezek közt 55,000 katona) foglalt magában, kiknek $\frac{1}{3}$ része külföldiek, főképpen Németek; az utolsók házasság és más öszveköttetések által leginkább öszveolvadtak az Oroszokkal és gyakrabban emeltetnek más nemzeteknél status-és hadszolgálatokra. Ezeken kívül minden tartományból és világrészből tállatnak itt emberek; csak Zsidók nem szenvedtetnek meg. A' Néva,

melly a' császári várost kel-ről nyug-ra átfolyja, 2 része osztja azt, mellyek közül a' déli vagy szárazsi oldal jóval nagyobb és népesebb a' másikkal. Ezt, vagy az éjsz. oldalt, a' Névának egy ága két részre darabolja, melly ág a' városban szakad el a' főfolyótól és futását éjsz. nyug-nak veszi. A' város részei ezek: 1) 2) 3) az admiralitási oldalak; 4) az ágyuudvar; 5) a' moskaui oldal; 6) a' Jämskoy; 7) a' vasili-ostrovi; 8) a' pétervári és 9) a' víburgi oldalak. Mindenik fő résznek több kerülete és mindenik kerületnek tulajdon policzjá törvényszéke van, mellyek közül mindeniknek legfőbb bírāja közönségesen katonai hivatalából kilépett Major (mert az egész policzia katonai alkotmányal bir), a' ki gyakran, nem lévén esmeretes az ország törvényeivel, a' sok egymásba ütköző ukázakból csak hatalom szóval segíti ki magát. Ezen apró policzia-kormányoknak első policzia-törvényszéke a' város középpontjában van, mellynek mindenkori előlülője valamelyik vezér. — Az admiralitás oldalán, a' városnak legszebb részén, a' Néva mentében fekszik a' nagy császári téli palota, mellynek szobái köröskörül oszlopokkal és mythologiai figurákkal díszlenek. II Katalin ehhez egy kicsiny palotát rágasztott, remeteség névvel. Ez az épület legritkább nemű remekműveket foglal magában, kiváltképpen nagy mesterek legszebb eredeti festeteiket, mellyeket nagyobbára a' műveket becsülő Katalin szerzett. A' remeteség kertjében, mint Kalypso szigetén, örök tavasz uralkodik. Nehány száz lépésnyire tovább, a' nagy millio nevű pompás utsza, az óriási nagyságu márványpalotához visz, melly gránit alapra épített és Katalintól kedveltjének, gróf Orloffnak, ajándékozott. Az admiralitásnak másik oldalán, melly a' száraz felől sánczal és fallal, melly közönséges sétálóul szolgál és legszebb hársfaktól árnyékoztatik, véteik körül, sok legszebb épületek vannak, főképpen az 1766-tól 1812-ig 26 $\frac{1}{2}$ mil. rubel költséggel egészen márványból épített és azolta pompásan felékesített Izsák temploma, mellynek 48 oszlópa közt mindenik 7 öl, 1 arsin, 12 versok magas, 's egy darabból van kifaragva. Nem messze attól herczeg Labanoffnak temérdek költséggel épült palotája áll. Tovább, közel a' Névához büszkélkedik Nagy Péternek Falconettól öntött híres szobra; azon 17,000 mázsát nyomó granitdarab, melly annak alapul szolgál 's magassága olyan, mint egy kis házé, 30 verstnyiről hozott Finnlandból. A' kőszikladarabnak egyik oldalán ez áll aranyos betűkkel: „*Petro Primo Catharina Secunda*, 1782“, a' másikon ugyan ez orosz nyelven. Miklós császár bátyjának, Sándornak, a' téli palota előtt egy dorisi oszlopot, melly hasouló Trajanuséhoz, emeltetett, melly az oszlop aljával és keresztel 154 láb. magas; alján ezen felülírás van: „I Sándornak a' háladatos Oroszország.“ Rumjanzoff piaczn a' Katalintól Dunántúli Rumjanzoff győzedelmeinek emlékezetére emelt márvány obelisk és Suvoroff piaczn Suvoroffnak ércz szobra áll. — Nevezetes épületi és intézeti Péterváranak: a' tudományok academiája, a' legritkább munkák könyvtárával, természeti művek gyűjteményével és csillagvizsgáló intézettel; az 1816 elkészült pompás börze, mellyet 44 oszlop veszen körül; az első kadétesapat épületje, mellyben mintegy 4000 ember lakik, kerülete $\frac{1}{2}$ ór.; a' szép mesterségek academiájának nagy épülete, melly 3—400 nevendéken kívül, kik császári költségen tartatnak és taníttatnak, mñdent magában foglal, a' mi csak ilyen intézethez tartozik; a' második, vagy tengeri-, bányász-, pattantyús-és hadiföldmérő kadétesapat épülete; az 1819 felállított universitasnak fontos gyűjteményi, 's 850 tanulója vannak, mellyel 1830 a' napkeleti nyelvek különös osztálya (II tanítóval, I ázsiai könyvnyomtatással és ázsiai muzeummal) üszveköttetett. Átaljában 50 közönséges tanító intézet tartatik a' status költségén. Ezen nevelő intézetek Vasili-Ostrovon (Basilius szigetén, hova Péterváranak szá-

razi oldaláról a' Néván épített igen alkalmas hajóhídon lehet menni) fekszenek. A' városnak más részeiben hasonló intézetek vannak, főképpen a' nagy császári gymnasium és nagy számú jótévő intézetek, mint: katonák és privátszemélyek betegháza, az Apuchov-hidjánál lévő szép tébolyodottak háza, a' vakok és siketnémák intézete, különböző orvosi és seborvosi intézetek 's a' talált gyermekek roppant háza, mellynek falai közt mintegy 5000 gyermek szoptattatik és neveltetik 's hol minden szülő személy akár férjhezment, akár nem, gyermek-ágyában legjobban ápoltatik 's gyermekét magával viheti vagy felneveltetés végett ott hagyhatja, a' nélkül, hogy neve és rangja megkérdetnének. Ezen intézettel öszveköttve van a' nagy kölcsönház, mellynek ingatlan javakra is kölcsönöztetik pénz. Kiváltképpen sokat köszönhet az asszonyi ifjuság az 5 Nov. 1828 megholt Mária császárnénak, ki jövedelmeinek nagyobb részét különbözőféle általa alkotott kisasszonyi intézetekre és az ispotályokban sínlódó sok beteg ápolására fordította. Ezenkívül még igen sok privat intézetek vannak Pétervárában, mellyek tudós Németektől vagy Francziáktól tartatnak fen. Ezek közt különösen jó a' protestáns egyházzal öszvekött német iskolája Péternek, fíjuk és leányok számára. Oroszok is küldik ide gyermekeiket vagy adják által a' tanítóknak, nevelés végett. Ezen iskolának tulajdon tőkéje van, de egy ukáz által császári védelem alá vétetett. Mind ezen tanító intézetekben, császári parancsolatra kiváltképpen (nem csak a' pétervári, hanem minden más orosz gymnasiumban is) az orosz, német, franczia 's itt és amott az angol nyelv is tanittatik. Görög és deák nyelvek is közönségesen tanittatnak, hanem kevés előmenetellel; ellenben az ifju Orosz az elébbiekhez 's még inkább a' tánczhoz, muzsikához és festéshez különös hajlandóságot és ügyességet mutat. — A' paloták közt említettést érdemelnek: a' pompás, Pál császártól építettett, 's a' nyári kert mellett lévő Michailoffpalota, melly 10 mil. rubelbe került. Csak nem a' város végén fénylik a' tauriai palota tündér kertjeivel, mellyet Potemkin épített és lakott 's távolléte alatt Katalintól nagyobbított és szépített. Minden palota, mint nagyobbára a' házak is, vékony, fekete vagy zöld mázu vas pléhel fedettek. Nézetést érdemlenek építettéseikért és természeti szépségeikért a' mulató kastélyok vagy a' császárnak nyári lakhelyei is. Zarskoje - Selot (l. e.) (császáruvár) Katalinnak kedves mulató helyét, Henrik porosz herczeg áogatásának alkalmával, mellyet a' császárnénak tett, olly szépnek találta, hogy ezen kérdésére: miként tetszik neki ezen mulató kastély? röviden azt felelte: csak egy hibája van: és mi ez? — hogy nincs tokja. — A' várostól 4 verstnyire fekszik Paulowsk (l. e.), Mária császárnénak nyári lakhelye. Gatsina 40 verst. vagy csaknem 7 ném. mf. fekszik Pétervárától; Oranienbaum 2 mulató kastélyával a' kronstadti öbölnél díszlik. A' péterhofi mulató kastélyba, melly a' kronstadti kikötővel szemben fekszik, vivó út, kellemetes lép meg a' városból kimenőt, mivel néhány verstnyire apró mulató erdők és kerteken nyul keresztül, legpompásabb fekvésével 's viz-miveivel, mellyek ezenkívül legszebb mulató házakkal és minden nemü templomokkal ékeskednek. A' szép és jó magasan fekvő mulató kastély, nagy kertjeiben, erdőcskéiben és sétálóiban, mind azt magában foglalja, a' mi csudálásra méltónak neveztetetik, főképpen nagy és magas szökőkútjai vannak. Péter-Pál innepe eszt. nagy pompával 's különbözőféle malacságokkal innepeltetik itt 29 Jun.; legpompásabb volt ez a' tilsiti béke után 1807, Savary francia vezér tiszteletére. — Kamenny-Ostrow (kősziget) volt Sándornak közönséges nyári lakhelye.

Ha az ember Oroszországnak legkisebb városaiban gyakran 9—10 templomot 's néha többet is lát, nem fog csudálkozni, ha Pétervá-

tában csaknem 100-at számlál, még több toronnyal. Nagyságokra 's szépségekre nézve elsők: a' már többször említett Izsák temploma és a' szép kilátású, újonnan épült kázáni templom, szép magas tornyával; nevét a' kázáni isten-annyától kapta. Bár nem márványból építettet, nagyságára 's csudálatos-voltára nézve még is vetélkedik Izsák templomával az elsőség felett. A' templom hajóját 's tornyának tetejét 56 granit oszlop tartja, padlatja külömbféle nemű márványból van, a' karba vivő lépcsők porfirból vannak 's ezüst galériával vértnek körül; a' szentek benne lévő számos képei közt legjelesebb az isten-annyáé. A' tornyok közt a' vártornya a' Néván tul 's az admirálisé a' Néván innen magasságokkal 's szépségekkel legkitetszöbбек. Mind a' kettő pyramis formára építettet 's nagyobb fele legfinomabb aranypléhkel fedetett, annyira, hogy a' szem, ha a' nap reá süt, fényét sokaig nem állhatja ki; legszebb tekintetet adnak, ha az ember a' Néva közepén evez; az admirális csaknem mindenütt látható tornya sok sinór-egyenességű főútszának eránpontúl szolgál mélyen be a' városba 's a' városból ki. Közönséges isten-tisztelet 15 nyelven 's 11 különböző vallástételek szerént tartatik 's a' főtemplomokban rendkívül fényes szertartásokkal. Orgona és más muzsika egy orosz templomban se taláztatik, de annál inkább lelkesítettik az áhítatoskodó tökéletes éneklő karok által. Nincs rangrend a' templomokban; a' herceg a' paraszt 's a' vezér a' közkatoná mellett áll. Szék egy templomban sincs, kiki ott áll, hol akar, jó 's megyen, mint tetszik. Idegen nemzetbeliek templomai közt kitetsző a' Katholikusoké, mellyben váltólag német, francia 's lengyel nyelven tartatik isten-tisztelet. Ez a' szent Péter római templomának formájára van építve. A' Lutheranusoknak 5 u. m. 3 német, 1 svéd és 1 finn templom van. A' Hollandiaknak, Örményeknek 's a' t. is tulajdon templomaik vannak. A' Reformatusoknak 1 német 's 1 francia prédikátorok van. A' protestans cadétok számára német prédikátorok rendeltettek. A' Muhammedanusoknak is van egy imádságházak. A' klastromok közt említettethetnek: 1) Newsky Sándoré, a' metropolitának lakhelye, mellyben nyugosznak szent Sándornak tetemei ezüst koporsóban; 2) az ugynev. Smolnii-apácza-klastrom, mellyet Erzsébet császárné alkotott 's mellyel Katalin császárné a' nemes szemelek nevelő intézetét egyesítette; ezt Mária császárné kormányozta. — Megjegyzést érdemelnek még: a' nagy piaczor (Gostinnoy-Dwor) a' két emeletű, rakhelyekkel 's boltokkal telyes főépület, mellynek kerülete $\frac{1}{2}$ órány. 's melléképületeivel kicsiny várost formál; az ágyu-udvarban lévő ágyuöntés; itt lehet egy kicsiny alacsony házban rostélyon keresztül a' pultavai ütközetet mozaikmívben látni, a' mi ritkaság. 14 verst. a' várostól fekszik a' Névánál a' császári porcelán-fábrica, mellynek mivei nem alábbvalóbbak a' Francziákénál, de sokkal drágábbak. Altalánosan nem akarnak a' fabrikák meggyökerezni Pétervárában, bár mennyi minden nemű fabrikák legyenek is benne. Legállandóbb gyökeret vernek a' pálinkafőzések, mellyek a' koronának eszt. 100 mil. rubel haszonbért hoznak. — Közönséges nevezetességek közé tartoznak még: a' tanács ropant épülete; a' szent synodusé; a' birodalom bankja; az ostrog vagy fenyitékház; a' szegény bünösök piacza, hol kancsuka szokott adatni. Nézetést érdemelnek a' hajóépítő műhelyek, mellyek három emeletes és 80 ágyús hajókat is bocsátnak tengerre. E' mellett a' Néva mentében nyul el a' gályák udvara, egy Szent-Péterváranak a' legszebb utszái közt, mellyet csak Angolok laknak; itt van ezeknek temploma is. Orosz, francia és német könyvkereskedésekben és privát könyvnyomtató intézetekben nincs fogyatkozás; mindazáltal philosophiai és political munkákra, mint vallást tárgyzásokra nézve is, a' könyvvizsgálat igen kemény. — Kereskedés és hajózása

Péterváranak legfontosabb; mert Európának minden tartományából, mint Amerikából is, eszt. 1100 hajónál több evez be és ki; nyáron p. o. több almával 's más gyümölcsel megterhelt hajót lehet itt látni, mellyek Portugálból jönek, a' honnan ezen portékák igen olcsók. Hanem a' 7 ölnél mélyebben süllyedő hajók Kronstadtban kisebb hajókra terheltetnek le. A' birodalom belsejével, Sziberiával és Chinával üzött kereskedést csaknem kirekesztőleg moskai kereskedők üzik. A' szállások, 's élelem, főképpen hus, igen drága, mivel ezeket, mint gyümölcsöt és dinyét is, a' birodalom középső és déli részeiből kell szerezni; ellenben hal, mellynek télen a' halpiacson egész hegyet formáló rakásit lehet látni, igen olcsó. Francia borokon kívül görög és moldvai borokat isznak Péterváranak lakosi. A' várostól nem messze lakó német gyarmatok lakosi Pétervárába sok jó vaját visznek. Minden nemű mulacságokat előmozdítanak a' társalkodás kedvellése és vendégszeretés; eszközei azoknak: 1) a' nagy és pompás énekjátékszin, mellyben orosz, német és francia darabok egymást váltják fel; vannak még más játékszinek is. 2) A' muzsika-társaság, mellyben legtökéletesebb és legpompásabb concertek adatnak, mivel különösen kedveltetik itt a' muzsika; a' táncztársaság; a' polgárok nagy társasága, mellynek 1000-nél több tagja van; az amerikai, angol és más társaságok. 3) Télen a' szánkázások, nyáron a' Néván hajózás a' különbféle kertekbe és szigetekbe, mellyekből gyakran, ha mellettek evez el, szép kürtmuzsikától lepetik meg az ember, melly messzéről siketes orgonához hasonlít. Sok utszát csatornák, mellyeknek oldalai szépen ki vannak rakva kővel, hasítanak. Hires a' hajózható Fontanka, melly, mint a' Moika, mellyen 4 öntött vashid van, kel. a' Névából ered; mind a' két folyó a' finni öbölbe ömlik. A' városon belől szép gránitfallal, mellyen itt 's amott vas rostélyokat láthatni, vannak kirakva partjaik. Mind a' kettőnek közepén foly Katalin csatornája. 4) A' nagy kávé- és játékházak. Az utszáni tolongás egészen más itten, mint más nagy városokban. Pompás és fényes kocsik, szakálás kocsisaikkal és 12 esztendőes előllovagló gyermekekkel, kik szünetlenül kiabálnak „Padi“ (félre az útból), gyümölcs és más portékák árosinak szakadatlan kiáltásai, a' közönséges 's részént ittas csoportnak, melly néha ököllet mutogatja igazságát, lármája, vonják magokra a' néző figyelmét. A' levegő kemény; mindazáltal a' hideg Dec. közepétől Jan. végéig ritkán hág feljebb 15°-nál Réaumur szerint. Közönségesen 10° áll, 5ön alól ritkán. De olyan tél is van, midőn 26—28, sőt 30°-ig is felmegyen. A' szánkázás csaknem 5 hónapig tart; mindazáltal némely tél 14 napnyi lágy és esős időtől szakasztatik meg. A' legszébb nyári idő, melly itt a' 60° alatt éppen olly kellemetes, mint Szászországban, rendszeren 3 hónapig tart. A' 20°-on felyül lévő nagy hévség ritkán tartós. — Megjegyezhetjük még, hogy a' sok innep, mellyeken semmi se dolgoztatik, a' nemzettől csaknem felét elragadja az esztendőnek. L. Storch „Gemälde von St. Petersburg“; Ferdinand Hand „Kunst und Alterthum in St. Petersburg“ (1 köt. Weimar 1827); A. B. Granville orvos „St Petersburg. A Journal of travels to and from that Capital“ (2 köt. London 1828); Dupré de St. Maure „L' hermite en Russie“ (Paris 1829; ném. Leipzig 1830); Lüdemann „Petersburg wie es ist“ (Dresden 1830) és Paul Svignine „Descript. des objets les plus remarquables des St. Petersb. et de ses environs“ (Petersb. 1816—19). L—ú.

PÉTERVÁRAD (az é. sz. 45° 15' 40" 's a' h. 37° 34' 15"), austriai első rangu erőség, a' tótországi katona-határszállás, a' péterváradai ezerednek főhelye, a' tótországi fő hadi kormányzéknek, katonai kormányozónak, hadi biztosságnak, élelem-tárnak, hadi pénztárnak, a' katonai felyebb-vitel törvénytésékének 's a' t. helye,

3850 lak. a' Duna jobb partján fekszik, Belgrádtól 13 mf-re, Karlovicztól és Salaukementől nem messze. Hihetőleg itt feküdt Acumicum római gyarmat, mely a' népek vándorlásakor lerontatott, a' Magyaroktól ismét felépítettett, 1526 a' Törökök által elfoglaltatott, de az Austriaiak győzedelmei után 1687 elhagyatott. Péterváradnak felét a' Duna zárja be, mely ide közel 2 szigetet és nagy kanyarodásokat formál. A' nagyobb vagy Eugeniuszigete Karloviczig lenyul 's mint a' Dunának szemben fekvő partja, védfalakkal megerősítve van, mellyekbe több kívántatik 10,000-ból álló őrseregnél, a' várral együtt. A' vár felsőre, magas kősziklán fekvőre és alsóra, mely az első erős és tágas falakkal keríti körül, osztatik. Az alsó várnak minden érkei tele lehet eresztelni vízzel, a' felsőbe pedig vízi machina hajt fel jó ivó-vizet. Hires Pétervárad azon győzedelemtől, mellyet Eugenius savoyeni herczeg itt nyert 5 Aug. 1716 Haly nagyvezéren. A' Törökök ugyan is megtámadták a' Venecziaiakat Moreában és, Austriaiak eszközlésére nem halgatván, a' császárt, mint Venecziának szövetségését, kényszerítették, hogy Magyarországba sereget küldjen. A' határszélen történt aprólékos perlekedések nem sokára háborut szültek. Eugenius jól esmerte a' Törökök hadmódját 's igen sietett, hogy megelőzze őket. Azonközben a' nagyvezér 150,000-nél többet magával (kik közt 70,000 a' sereg színe) Belgrád felé indult 's 2 Aug. Karlovicznál állott. Eugenius csak 60,000-et állíthatott vele szemben, de végválasztó ütközetnek kellett történni. A' török tábornak kémlélése, Karlovicznál 2 Aug. Péterváradig csalogatta a' Törököket, kik a' várat feladatni kívánták. Erre az Austriaiak 4—5 Aug. közt eső éjjel a' Dunán átmentek 's a' péterváradí ágyuk alá vonultak, a' török álláspontokkal, részént egy pistoly lövésnyire, szemben hadi rendbe állván. Az austriai gyalogság két ütközetben a' kettős lineák megett állott, a' lovasság és 7 bat. gyalogság Alover alatt 's a' württembergi gyalogság a' bal szárnyat formálták. A' Törökök táborokból előnyomultak 's mint közönségesen, rendetlenül besánczolták magokat a' császáriakkal szemben. 7 óraker az austriai bal szárny sikeres támadást tett; de a' gyalogságnál, melly a' lineák-bóli előnyomuláskor, a' Törökök közel léte miatt, mint kellett volna, nem fejlhetett ki, rendtelenség lett. Ezt az ellenség használnván, az austriai gyalogságot második lineája megé nyomta vissza. Az austriai lovasság által elzart török lovasság ezt munkátlanul nézte. A' Janicsárok azonban vigyázatlan előrohanásokkal a' szárnyat megnyiták, a' mit Eugenius használt 's a' lovasságnak egy részével bevágatott. Futó gyalogsága, a' vár ágyuitól védetvén, ismét ütközet-rendbe állott; ellenben a' Törökök, kik sok, de nehéz ágyuikból csak 3 ágyusort tudtak kiállítani, zavarba jöttek és sánczaik megé szaladtak, mellyek olly plánatlanul ásattak, hogy megverettetéseik itt telyes lett. A' Törökök 6000 embert és 164 darab ágyut vesztek el. Eugenius déltájban Haly sátorában, melly az egész táborral 's gazdag zsákmánnyal együtt Austriaiak kezére került, irta győzedelmi levelét. Haly, a' hadnak ügyvélt oka 's a' Janicsárok hires ágája Mehemed, elestek. — Eugenius seregét, mellyből 4000 ember esett el, a' Dunán keresztül Temesvár vivására visszahuzta. Ujabb vezérek másként tettek volna; de Eugeniusnak is okai lehettek ezen lépésére.

PÉTION (Jerome) de Villeneuve szül. Chartresben 1759, hol ügyvéd volt, 1789 honyától a' nemzeti gyűlésbe 3 osztálybeli követnek választatott. Jó miveltségéért 's magát kedveltetni tudásáért, e' mellett becsültetvén, mint igaz ember 's nagy szónoki tehetséggel bírván, hamar nagy hirre kapott. Ez és merész characterere, mélyen behuzták őtet a' lázadás örvényébe. A' 23 Jun. 1789 tartott királyi gyűlésben kikelt a' királytól próbált hatalommal élés ellen. Mint club-

bista és a bátorságra ügyelő biztosságnak tagja, tüzesen harczolt a köztársaság mellett. 1791 követnek küldetett Angolországba, hogy a britanniai nyugtalanokkal közös plánokon dolgozzék. Mint a parisi criminalis törvényszéknek előlülőjét, a nemzeti gyűlés azon 3 biztos egyikévé nevezte ki őtet, kiknek a királyt Varennestől visszahozniok kellett (Jun. 23 1791), midőn a fejedelem eránt nem viseltetett azon tisztelettel és kimélléssel, mellyel a két másik biztos Barnave és Latour-Maubourg. Bailly helyébe (14 Nov.) parisi maire-vé választatván, kedvezett a jacobinismushoz szító nép sepreje lázadó mozgásainak és St. Antoine, 's St. Marceau külvárosok felkelését is (20 Jun. 1792) az ő falra raggatott lázító írásai következésének tulajdonitják. Ezért a parisi depart. kormányá 6 Jul. hivatalából letette Pétiót; de a nemzeti gyűlés ezen 13 Jul. már a király által is megerősített végzetet megsemmisítette, minekutána Pétiót a körlát előtt nem annyira magát védte, mint a király és pártosai ellen mocskolódott volna. Ezt követő nap a szövetség in-nepe tartatott. A király háznépével együtt jelen volt és meggyaláztatott; a nép kalapján ellenben krétával írva állott „Éljen Pétiót!” 3 Aug. a parisi sectiok nevében a nemzeti gyűléstől a király letétetését kérte; mindazáltal ezen kérésének néhány sectio ellene mondott. Midőn 9 és 10 Aug. a lázadók a királyi méltóságot eltörölték, eleinte a palotában volt, hova a királytól hivatott; későbbben a lázadóktól lakásán őriztetett. Ezolta P. megszünt nép kedveltje lenni. Danton, Marat, és Robespierre megfosztották őtet a nép szeretetétől. Hijában igyekezett a septemberi gyilkolásnak gátot vetni. Midőn a convent öszvegyült, P. annak előlütőjévé lett. Mint illyen, a királyság eltöröltetését kimondta. 21 Sept. 1792 és 11 Oct. Brissóttal, Dantonnal, Barrérel, Sieyessel, Payne Tamással, Vergniauddal és Gensonnéval azon biztosságot formálta, melly a köztársaság alkotmány-formájának kidolgozására neveztetett ki. 18 Oct. ismét parisi maire lett. Nagy elkeseredéssel beszélt a tribunen a király ellen; egyszersmind Robespierre ellen nyilván felkelt. 10 Nov. beszédet és levelet bocsátott ki, melly 1792 ről, főképpen Maratról, Robespierreről, Brissotról és önnön magáról sok történetest foglal magában. Jan. 1793 XVI Lajos halálára szavalt, mindazáltal egyszersmind a szerencsétlen királynak azon júsát is vitatta, hogy ügyét a néphez feljebb viheti, a mi tulajdon veszedelmére volt. Ezután igen munkásan dolgozott a 26 Mart. felállított jólét-és védelem-biztosságban, mellynek Sieyes, Cambacérés és Robespierre is tagjai voltak. Itt harcza, főképpen 10 Aprilisben a legdühösebb volt. A kiküldöttségben elhatározó szóval akart birni 's a rettentés systemáját lágyítani iparkodott. De Robespierre és Danton győztek. Használták Miacziusky vezérnek nyilatkozatásait, ki Pétiót Dumouriez plánjaiban részesnek vallotta, hogy dolga megvizgáltatására biztosság rendeltessék. Elvégeztetett tehát vádoltatása 2 Jun. és 28 Jul. 1793 Pétiót Buzóttal, Lanjuinaissal 's 14 mással együtt, kik, mint ő a rendőr vigyázatja alól elszöktek, hazaárulónak kiáltatott. De a convent ellene 's 52 követ ellen csak 3 Oct. mondta ki az elfogatás parancsolatját. Pétiót sokáig Bretagneban és a Gironde partjain bujdoklott. Végre ő, Buzot és Salles Jul. 1794 éhen meghalva vagy meggyilkoltatva, állatoktól félig megéve találtattak a girondei dep-ban St. Emiliónnál. Angol írók nagy eszü, jó erkölcsü, és megvesztegethetetlen Pétióznak nevezik őtet. Különbözőleg itélnék róla Mercier, Roland asszony, Genlis asszony és Bertrand de Moleville. P. kétségkívül indulatos és büszkeségtől megvakított republicanus volt, kit a népre való nagy befolyása azon hiu balgatagságra tántorított el, hogy a lázadást menetelében fel-

tarcsa 's a köztársaságot indulatosságoktól, gonoszságtól rongált földön, vallás és jó erkölcsök nélkül, állapicsa meg.

PETION SÁNDOR, I. HAITI.

PETITION, oly kérelem-írás, mellyben közönséges kérések, kívánságok 's nehézségek adatnak elő, hogy ezek a törvényhatóságok vagy maga a fejedelem-eleibe jöjjenek. Ezen szokás Angolországban divatozik, következő szertartások és óvások mellett. Ha 20-nál több személy tesz ily köz-kérelmi előterjesztést, ahoz legalább három béke-bíró helybehagyása megkívántatik. Az előterjesztésnek esedező kérelmi hangon kell feltéve lennie, 's 10-nél több személynek nem szabad azt benyújtania. A gyülekezetnek csendesen kell magát viselnie, 's mihelyt benne lárma vagy fenyegetőzés történne, a törvényhatóság azt a lázítási acta felolvasásával azonnal szétoszlatthatja. Azon gyülekezetekre nézve, mellyek ily czélból szabad ég alatt tartatnak, a parlament 1819-ben azt is elhatározta, hogy azokban fegyveresen senki se jelenhessen-meg, 's hogy a béke-bírák a 20,000-nél népesebb községeket, 10,000-res csapatokra osztassák fel, hogy a gyülekezetek igen is tolongók ne legyenek.

PETITION of rights, egy Angolországának sarkalatos törvényi közül, u. m. azon I. Károly alatt 1627 hozott parlamenti végzet, mellyben az állapított meg, hogy egy angol alattvaló se köteleztessék adózni, vagy szolgálatot tenni, ha a parlament nem egyezett meg benne, és ha ellenkező esetben azt tenni magát vonogatja, feleletre ne vonathassék. Az alattvalók e' szerint katoná-beszállítással se terheltethetnek.

PETITIO principii bebizonyítási fortélyos ráhuzás, bebizonyítási koldulás: — azon hiba a logikában, midőn valami olyan okokból és okfökből bizonyíttatik-be, mellyek magok is szinte bizonytalannok és hamisak. Sz.—E.

PETITORIUM, a' peresfél azon helyheztetése, midőn ez követelése birtokán kívül van; ha ő ellenben a' követelt jószág birtokában benne van, in possessorio lenni mondatik. Sz.—E.

PETŐ GERGELY, László fia, a' Gersei Pető nemzetség azon ágából, mellynek a' 15évszáz közepe táján történt osztály által a' tótországi birtokok jutottak. Élt a' 17évszáz első felében, és egy magyar krónikát írt, a' melly nyomtatásban is kijött e' czím alatt: „*Rövid magyar krónika, sok rendbeli fő históriás könyvekből nagy szorgalommal egybe szedtetett és irattatott*, Kassán 1729. 4.“ Terjed 373-tól fogva 1626-ig. E' krónikát azonban Kálnoki Sámuel gróf Zrinyi Miklós grófnak tulajdonítja ily czimű iratjában: „Az magyar Krónikának Veleje és Summája, mellyet elsőben megírt 's ki bocsátott Horvát-, Tót- és Dalmátia országok vitéz Bannya Gróf Zrinyi Miklós, Pethő Gergely neve alatt, Bécsben 1660-dik esztendőben; mostan pedig azon Históriát continuálván, újonnan ki nyomtattatta, és szüntelen történt dolgokkal szaporította Kálnoki Sám. Bécsben 1702. 4. Fabri Pál.

PETRARCA (Francesco) költő és tudós, a' 14 száz. dísze, florenzei szülektől Arezzóban Toscanában Jul. 4. (mások szer. 20) 1304 született, 's Ancisában, Pisaban, Carpentrasban, és Avignonban nevelkedett, melly utolsó akkor pápai lakhelye vala. Avignon kies vidékei phantasiáját felette ingerlék. Azután 1318 Montpellierben, 1322 pedig Bolognában törvényt tanult, de a' régi classicusokat sokkal inkább szerette, bár atyja nem egyet tűzbe lökött is. Atyja meghalván, felhagyott a' törvényekkel, 1326 visszatért Avignonba 's pappá lett. Lángész, szorgalom, tudományosság 's ékesszólás csak hamar nevet szerzének neki, külseje pedig az asszonyok és nagyok kedvenczévé tévé. Egyházi jövedelmeinél fogva nem igen lévén megkötve, geniusát, melly tudományokra ösztönzé, folyton követte. Igy

változtatva Avignon, Carpi, Parma, Selvapiana, Mantua, Majland, Padua, Verona, Velenceze, Roma városokban, és Liuterno Majland melletti mezei jószágon mulatott. Ezenkívül sok utat tett, p. o. 1333 a' Rajna környékén, 's több francia, flandriai és német városokat meglátogatott. Érdekes utazásai p. o. Kölnről, „*Epistolae familiares*“ czimű leveleiben olvashaték. Volt Spanyolországban és Angliában is, noha erről tudósítások nincsenek. Később országos dolgokban 's követségekben utazott Nápolyba, Velencezébe, Avignonba (az esmeretes Cola di Rienzi társaságában), Párisba és Prágába. Egyházi és világi nagyok rendkívül becsülék, 's jóakarattal jeleivel halmozák; kivált a' német császár IV Károly, ki pfalzgróf czimmal tisztelte meg, 's vele levelezett. Ennek P. hazafi kívánatit gyakran legkevésbé sem kimélt szabad elmével írta meg, mert hazáját tüzesen szerette. Főkép pedig VI Kelemennel egyetértve, azt a' Gueldek és Gibelinek egyesítésére birni törekedett. Lekötő hivatalt nem viselvén, annál kiterjedtebb érdemet szerezhete a' tudományok körül. Iratai által tudományosságát közhasznuává tette, 's annak forrásait, a' classicusok irományait másoknak is megnyitotta. (L. PHILOLOGIA). Igy Ciceronak barátjához írt leveleit a' porból kivonta, nagy gyűjtői szorgalommal egy kézirat-gyűjteményt alkotott, 's Bocaccioval a' gör. nyelv tanulmányát Olaszországban nagyon előmozdította, noha azt maga is csak később és tökéletlenül tanulta-meg. Ezért a' régi litteratura visszaállitói közt fő helyet érdemel. Minden előtte esmeretes bölcselkedőt, történetírót, és költőt, a' segéd kulfók akkori hiányából eredt végtelen nehézségek legyőztével tanult, 's jobb bölcselkedői belátással, tágabb történeti esmeretekkel, és jobb izléssel bírt, mint minden kortársai. Leginkább vonzá a' gyakorló philosophia. Irataiban, melyeket igen élénk írásmódba, kettős beszédekbe foglalt, életbölcsességet terjeszteni iparkodott. Ide tartozik p. o. amaz irata „*de remediis utriusque fortunae*.“ Nem kevésbé buvárkodék a' régi történetekben is, főkép figyelmes volt a' hajdani római emlékekre, melyek megtartásáért hathatósan szólott; ez okon kezdé gyűjtögetni a' császárok pénzeit is. Azon példátlan hódolás, melyet íránta életében mutatának, leginkább latin iratainak régies tudományosságán alapult. Történeti irományai nagy olvasotságra mutatnak. Írt egy „Utasítást a' szentföldi utra“ is. Igaz hogy latin nyelve, mellyen e' munkáját írta, kora nyomait viseli; de ki méltányos nem nézné azt el neki? Bölcselkedésnél, történetírásnál nem kevésbé kedvelé a' költészetet is. Észtehetség és tanulás költővé képzék. Mustrául régi 's új költőket vett; Virgilt 's a' provençali dalosokat. Igy phantasiában maga is gazdag, 's magányban örömet rajoskodó lévén, költő lett. Latin költeményei ugyan nem olly remekék, mint a' régiekéi, de korához képest jelesek, 's nagy figyelmet gerjesztének. Ezek eclogák, költői levelek, 's egy hősi verszetet „Afrika,“ mellyben kedvencz hőst Scipiot éneкли. Ez ugyan még el sem vala végezve, még is költői babérkoszorut szerze neki, melyet husvét első napján 1341 Rómában a' capitoliumban nagy ünnepi pompa mellett nyert el. Azonban helytelenül becsülé ezt többre más költeményei felett. Most mind olasz mind a' szomszéd országokban hire futamodott. Később világ előtti közönséges becsületét még is különösen szép olasz költeményeinek (jelesen 1327—54) köszönheti, mellyekben elődeit a' troubadourokat sokkal felülhaladá. Anya nyelvén verselésre pedig egy szép asszony, Laura (l. e.) bírta. Epen a' bolognai egyetemből jöve Avignonba vissza a' tüzes ifju. A' nagy héten egy reggel (Apr. 6 1327) szokása szerint korán a' Sz. Klára templomába megy imádkozni. Hasonló czélból oda jöve az ifjui kellemmel 's méltósággal teljes Donna Laura is. Képzelményes lénye elbájola. Egész valóját leghevesb szerelem ragadá-el,

melly annál inkább nőtt, mivel később Laurának nem csak alakja, hanem szelleme is lebilincselé. Laura is hajlandó lőn hozzá, mert érdemét, hűségét, 's hódolását becsülni tudta. De méltóságát 's tisztaságát mindenkor megörzé. Szüntelen korlátai közt tartá őt. Egy nyájas mosolygást, egy kegyes szót csak akkor nem tagadhata meg tőle, ha P. epedése könyörületre indítá. Gyakor akará ugyan P. magát erővel elszakasztani, mivel jól látá, mennyire hátrálja e' rajoskodás szellemi munkásságát. De azt is érzé, mennyire tüzelte e' szenvedelem a' feljebb törekvésre, hogy Laura kegyét megérdemelje; érzé, mennyire óvá ez más botlásoktól, 's mennyire mennyieileg gondolkodóvá teszi. (L. „Carm. lat.“ I, 7., és ama' remek Canzonet: „Di pensier in pensier“). Magányban is próbálá tüzet kihűteni, de vágya lángja még inkább nőtt, 's könnyzárókban és fohásokban árada ki, mellyeket a' Vaucluse vagy Valchiusa völgy dombjai és térei, hol nagy részént tartózkodék, és szorgalommal tanult, visszahangzának. (L. Epistola 116.—Sonette, és Canzoni.) Még sem tartá őt e' szerelem egészen vissza más szerelmeskedésektől, ugy hogy egy természetes fija, ki (1348) pestisben holt meg, 's egy leánya volt, kit egy nemeshez ada férjhez. Legmélyebb keserv fogá-el, midőn Veronában, hol épen akkor vala, (Apr. 8. 1348), Laura halálát megérté. De még ezentul sem szünt meg neki tömjénezni. Később még is nem annyira ugyan szerelmét, mint annak nagy heveségét ócsárlá, 's általjában vénségében önfejű és asszonygyűlölő lett. Rajoskodása felől legtöbb világot nyerünk azon irataiból, mellyek legkevésbé esmerhetesek, mint latin levelei, egy psychologiai mestermiv; „Az én titkom, vagy, a' földi dolgok megvetéséről“, 's „a' halál diadala“ czimű versezete. Amazokban szenvedelmét Laura égi jóságával, saját szerelme tisztaságával, 's annak indulata nemesítésére hatásával mentegeti. Ebben azt költi, mint jelent meg neki a' már boldogult Laura, mint nyujtá kezét barátságosan, mint vallja meg végre, hogy szive ő tőle soha el nem vált, miut mérséklé hevét visszatartása által, mind kettőjük becsülete megmentésére, 's nyájas tekintete által még is mennyire enyhíté fájdalmait. (Vö. ama hangzatkát: „Dolci durezze e placide ripulse“). Mi most fél évezred lefolyta után örülünk e' szerelemnek, mert e' vala forrása ama csodált Sonetteknek, Canzoneknak, és Sestinoknak, mellyekben ő az örömtől és fájdalmat, álmélkodást és epedést, 's egy költői forró szerelemnek minden gyöngéd gondolatit és gerjedelmeit, egy tiszta, kecses, és szépen hangzó nyelv legédesb csöngéseiben, 's a' költészet leggyöngédebb alakjaiban örökölté. Ő minden szerelemköltők mestere. Lehetne ugyan több költeményeiben az egyformaságot, korának némi nyomait, a' fagyos gondolatokat, ál elménczkedést, izlést bántó szójátékot, 's csodálatos mellék neveket gáncsolni. De azoknak legnagyobb része még is örökké a' lantos költészet tökéletes remekmivéihez számlálendő lesz. Fordításokban ugyan a' kedves költő kecséit soha sem esmerhetjük meg, azonban még is Griestől és Schlegeltől az egyes, Fürsterlő pedig az öszves költemények fordításai közt jól találtak is vannak. Az eredeteik (mellyekben számos nehezen érthető helyek foglaltatnak, de mellyeket Gesualdo, Castelvetro, Velutello, Tassoni, és más számtalanok magyaráztak is) több mint 200 kiadást értek. Latin munkáji Basileában 1496 és 1581, egyenként pedig gyakorta nyomtatattak. — P. a' barátságban is változatlan volt. Ezt bizonyítja leveleinek gyűjteménye, mellyet annak köszönünk, 's melly történeti tekintetben is nagyon olvasásra méltó. Ha érzelem, teljes szerelem, és hiv barátság a' nagy embert mint embert előttünk becsessé teszi, ugy e' tiszteletet iratosságának még inkább öregbitni kell. Barátja vala ő a' szent iratoknak, (mellyeknek becsét azonban csak érettebb korá-

ban esmeré igazán meg), barátja a' nyilvános isten-tiszteletnek, egy valódi lelkiesméretes életű ember. Ezt p. o. végrendeletéből láthatni. Mit kora szentnek tartott, szíve is tisztelé. Azért lelkiesmeretesen bőjtölt, vagyona egy részét templomoknak hagyta, a' szenteket tisztelte, különösen pedig a' szent szüzet (kire egy alázattal 's ajtatossággal teljes Canzonet irt) és az ereklyéket. Ha már most szellemének e' vonásához, tanítója iránti háladatosságát, pártfogóijához ragaszkodását, 's mindennek szolgálni készségét hozá adjuk, könnyen megmagyarázhatjuk magunknak azon magas tiszteletet, melyben élt, főkép ha azt is meggondoljuk, hogy még külseje is ajánlá. Szép termetű, iffjontan nagyon ügyes, ruházatjában felette csinos (L. Var. Epist. IX); hiu vala, 's lantot játszott. Valamint igen kiterjedő észtehetséggel bírt, úgy szorgalma is nagy és közhasznú volt. Nem lehet eléggé csodálni, hogy annyi olvasás, utazás és más idővesztés mellett mint irhatott annyit. Rómába az egyházi örömnünnepre utazása, Florencz városa által elvesztett jószágaiba visszaállítatása, 's ez által az ujon épített egyetem egyik tanítószekére lett, de el nem fogadott meghívata, VI Kelemen halála után Olaszországba menetele, Majlandban Galeaz Viscontinál, Mantuában IV Károlynál volt megkülönböztetett elfogadtatása, a' pápai szék Rómába vitelének általa Orbán alatt 1367 történt kieszközlése, a' Carrarak és Velenczések közti békességért közbenjárása, élte vég korában esnek. Mgh. 1374 híhetőleg Jul. 18 éjjelen, Padua mellett Arqua faluban, hova uteljárja vonult. Reggel könyvtárában, fejét egy könyvre támasztva, örökre elszenderülve találák. Arquában fényes kísérettel temették el, noha minden pompát megtiltott volt. Drága könyvgyűjteményét a' velencei köztársaságnak hagyta. De ebből ma már semmi sincsen. Életirásának kutfejei leginkább saját iratai, a' „Levelek“, „Titok“, 's élete és karakteréről „az utóvilághoz intézett írása.“ Legjelesebben leirták de Sade apát (az imádott Laura egyik maradéka), Tiraboschi, Baldelli, Fernow, Wismayr, Ugo Boscolo, 's t.

PETREFACTUM, I. KŐVÉVÁLTAK.

PETROBUSIÁNOK, I. SECTÁK.

PETRONIUS. Titus Petronius Arbiter, egy pajkosságaért és illetlen kifejezésért rosz hírü római író, Massiliában született 's Nero udvarában élt. Egy ideig kedveltje volt a' császárnak, kinek udvari szertartásait és multságait ő rendelte el és innen kapta az Arbiter nevet. De végre ő is áldozatjává lett a' tiran gyanakodó kegyetlenségének, Tigillinus nevű ellenségétől elvándoltatván. Vevén a' halálos ítéletet, ereit megnyitotta 's vére elfolyván, esendesen és vidáman halt meg. A' ki az akkori Rómaiak kicsapongását 's romlottságát esmerni akarja, olvassa Petronius „*Satyricon libri*“ czimű nagy munkájának megmaradt részét, melyben Petronius folyó beszédben és versekben azon gyalázatosságokat elevenen rajzolja le 's melynek az erkölcsök históriájára nézve nagy becsé van. Némelyek több célzásokból más szerzőjét vélik ezen munkának, ki Commodus alatt élt egy ideig Nápolyban. Legjobb criticaí kiad. P. Burmanné (Leyden 1743, 2 köt.); újabb az Antoné, Burmann recensioja szerint (Leipzig 1781); ford. Heinse (1773), Schlüter (1796) és Gröningén (1804). Az újabb időben feltalált todalékok nem igaziak. L—ú.

PETROVICS PÉTER. L. ZÁPOLYA JÁNOS és IZABELLA.

PETTRICH (Franz) prof. és udvari képfaragó Drezdában, szül. 1770 Csehország leitmeritz-i kerületében, ott nyere első képzést is, melyet azután Drezdában Casanovánál 's Knöffler udv. szobrásznál tökélyesített. Miután 1803 Romába királyi költségen egy utat tett 's a' rá bizattakban a' kir. gyűjtemény számára buzgógn eljárta, udvari szobrásznak 's utóbb az academiánál oktatónak neveztetett. E'

szorgalmas művészek márványbóli nagy munkákra inkább alkalom, mint hajlandóság hibázott; ellenben a' pirnai homokkő dolgozásában volt ügyességének Drezda sok emlékét mutogatja. Christiani general emlékoszlópa a' neustádti, és Schneider püspök még nagyobb emléke a' cath. témentőben; legkitünőbb művei közé tartoznak. Több munkájával Csehország dicsekszik. Számos tanítványai alapos mű- és gyakorlati oktatást köszönnek neki. — Ferdinand P. az előbbinek fia, szül. Drezd. 17 Dec. 1798 atyja műhelyében inaskodott, és segédkedett. 1819 Rómában Thorwaldsennél dolgozott. Egy felemelt márvány-munka; a' gyermekeket megáldó Kristus, egy más Kristus mint gyermek a' kereszten aluva, egy Belizarius márványból, 's nevezetesen egy Kristus-fő, 's nap és éjj a' drezdai műkiállításon 1822 olly észtehetségre figyelmeztetének; mellynek Thorwaldsen tetszése, mind inkább tökélyesülendő munkákra dicséretes serkentés leend. —

PEUTINGER (Konrad), híres tudós, szül. 1465 Augsburgban, patriciusi nemzetségből, Olaszországnak legjelesebb universitásaiban tanult 's mint törvénydoctora, ugy tért vissza honyába, hol 1493 syndicussá tétetett. Mint augsburgi követ, több birodalmi gyűléseken volt jelen, mellyek Maximilian alatt tartattak, ezen császár halála után 1519 Brüggebe ment, V Károlynak megköszöntésére. Honyának sokat használt, a' többek közt pénzverési just eszközölt ki annak. Megholt 1547. Szép könyvtára egy ideig nemzetségénél maradt 's végre az augsburgi Jesuitáké lett. Nevét főképpen híressé tette róla neveztetett földabroszával („*Tabula Peutingeriana*“). Ezen, mint előbb hitték, Marcus Aurelius vagy ugynev. Antoninus Itinerariumából, esmeretlen kéztől készített 's Nagy-Theodosius alatt metszett út-földabrosz a' nyug. római birodalom katona-utait adja elő. Konrad Celtis a' tegernseei (l. e.) Benedek szerzeteseinek klastromában találta meg azt, 's kölcsön vette, de nem adta vissza. Egy illy Mappa mundi in rotulo volt még 1502 az említett klastromban, 's a' Bécsben lévő Peutinger-tábla hihetőleg ugyan-az, mellyet Werinher készített vagy másolt le 1190 körül Tegernseeben. Celtis ezt a' földabroszt átadta Peutingernek, ki azt kiadni szándékozott. Halála után sokáig eltűnt a' földabrosz; végre Marx Welsch 1591 Venecziában töredékeit kiadta, ezen cz. a. „*Fragmenta Tabulae antiquae ex Peutingerorum bibliotheca*“. Csak a' 18 száz. találtatott meg egészen Peutingernek kéziratit közt, midőn 1753 Scheyb jegyz. 's magyar. kiadta Bécsben, hol most is lehet a' kéziratot a' csász. könyvtárban látni. Ezen régi római út-földabrosznak legújabb nyomatja a' leipzigzi 1824, Mannerttől. Katancsich „*Orbis antiq. ex tab. itineraria, quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit, ad syst. geograph. redactus et commentario illustr.*“ (Budán 1824), című munkájához a' Scheybtől kiadott „*Peut. tab. itiner.*“ még egyszer lenyomatott. — Peutinger volt első, ki római köirások gyűjteményét adott ki, e' kicsiny munk. „*Romanae vetustatis fragmenta*“ (Augsburg 1505). Más beces munkákat is adott ő ki a' római birod. pusztulásáról 's a' t. mellyek részént több izben lenyomattak.

PÉZSMA (Moschus), egy igen erős szagu anyag, melly a' Tatár Pézsma (l. e.) himjétől nyeretik. Eredetikeppen puha, száritva töredékeny, moecosk, fekete barnás színű, hasonlító az aludt vérhez; ize valamennyire gyántáros és kesernyés. Ez a' főingerlő orvosság, igen nagy becsű; nevezetes kereskedési czikkel, igen örömet meghamisittatik. Némelylek kételkednek, hogy mi Europaiak látránk igazi moschust. Legjobb a' thibeti moschus, de szedetik Chinában, Keletindiaóban és Persiában is. —j—a.

PÉZSMA (Moschus) a' kérődzőkhöz tartozó emlősnem, a' közönséges kérődzőktől abban különböző, hogy szarvatlan, hogy felső álkapezája mindenik oldalán egy hosszú szemfoga van, melly a' him-

nél a' szájából kiér. Csinosságok és virgoncságok által igen kellemes állatok a' pézsmák. Leghíresebb faj a' p é z s m á s v. t a t á r P é z s m a. Akkora mint egy ózhim, majd farkatlan, egészen fedve nagy és töredékeny szőrrel, melyet majdnem tövisnek lehetne nevezni; de legjelesebb rajtok azon zseb (a' him előbőre előtt), melyben az esmeretes pézsmanedv találtatik. Ezen fajnak eredeti hazája azon magas része Aзиának, honnan a' legtöbb folyó ered, Siberia, China és Thibet között. Elete éji és magányos, félenksége határtalan. Legjobb pézsmát ad a' thibeti és tanquini, az éjszaki szagtalan. A' többi fajoknak nincs pézsmazacsokjok. Mind a' hév ég alatt élnek a' régi világban. Legkisebbek és legszebbek a' kérődzők között. —j—a.

PEYRONNET (gróf) francia igazság-minister és nagy pecsét-ügyelő, bordeauxi ügyvéd volt, hol 1770 szül. A' Bourbonok ügyének heves pártolása ébresztett legelőször közönséges figyelmet. Decezes ministersége alatt a' bordeauxi tribulnálnál előülő, azután a' bourgeois királyi udvari törvényszéknél fő ügyvéd lett, 's a' törvénykezésre nézve nagy érdemeket szerzett, a' perek folyamatját siettetvén. A' fővárosban akkor lett esmeretes, midőn az ugy nevezett Aug. 1820 történt öszveesküvésben a' pairek kamaraja előtt, mint fő ügyvéd, vitte a' szavat. Azután a' követek kamarájának centrumában a' jobb oldalon több alkalmatossággal ékes szollásával tetszett ki, készülés nélkül nagy könnyűséggel vevén részt p. o. a' sajtó szabadságának korlátolása feletti vitatásokkor. Villélevel és Corbiérel egyesülvén, a' jobb oldalra a' tüzes royalisták pártjára állott. Az új ministerium alkottatásakor Dec. 1821, midőn gróf Pastoret, Franciaországnak pairje, a' pecsét-ügyelést nem fogadta el, Deserre ajánlására ő neveztetett ki e' hivatalra. Azomban ő is szinte olly kevése munkálódott az ultrák kedve szerént, mint Villéle és Corbière, a' honnan azok ötet társaival együtt elmozdították hivatalától és helyére Clauzel de Cousserguest kívánták. A' 17 Aug. 1822 költ királyi parancsolat által Corbiérel és Villélevel együtt maga 's maradékai első szülötség jusán grófságra emeltetett. Hogy a' nem heves royalistákként gondolkozó bírákat és tanácsosokat, kiket mint olyanokat hivataloktól megfosztani nem lehetett, nyugodalomba tehesse, P. azt a' plánt tette, hogy a' feljebbviteli törvénysekek számát kevesitse. Azután olly királyi rendelést eszközölt (Nov. 1822), melly által az ügyvédi karnak Franciaországban mind azon jusai és megkülömböztetései visszaadattak, mellyekkel az elébbi ország-lások alatt birt, de a' mellyeknek egy részétől Napoleon idejében (1810 eszt.) megfosztatott. A' veronai congresz végzetei szerént gróf Peyronnet Villéle véleménye ellen nyilatkozattatta ki magát 's cabinétben, a' spanyol háborút javalván; ő vitte be, bár nehezen XVIII Lajos halála előtt kevéssel a' könyv-vizsgálatot is ismét; de a' mellyet X Károly uralkodásra léptekor mindjárt eltörlött. P. ministeri rendelkezései közt nevezetes még azon körirat, mellyet 1824 a' választásokra nézve adott ki, 's mellyben agenseinek azt parancsolja, hogy neki mind azon akármelly törvényszéknél szolgáló polgárok neveit írják fel 's küldjék be, kik nem azokra szavazni mernének, kiket a' ministerium akar. A' mostani ministerium megváltoztatására törekvésnél csak Corbière és P. azok, kik Villéle befolyása által eddigi hivatalokban megmaradtak. 1825 P. a' pairek kamarájának egy szemebetünőleg kemény törvény javallatot terjesztett elő a' templom megszenteltelenítés ellen, melly, ha neminemű lágyitással is, elfogadtatott.

PEYROUSE (la), I. LAPEROUSE.

PFALZ (a' palatiumtól) nevet viseltek a' német birodalomban a' német császárok vagy királyok szerteszt-fekvő várkastélyai, mellyekben azok váltólag tartózkodtak, hogy személyes jelenlétekkal a'

közönséges jó rendet és igazságkiszolgáltatást minden tartományban fentarthatassák. L—ú.

PFALZGRÓF, Comes palatinus, a' frankeni és német királyok bírái és legfőbb tisztviselői. Mindenik királyi udvarban (Pfalz), millyenek az országnak mindenik részében voltak, tartatott ilyen tisztviselő. Az aacheni Pfalznek grófja (Archisolium totius regni) volt első köztök 's egy az ország legfőbb koronatisztjei közt. Az ennek adott tartományokból származott a' rajnamelletti pfalzgrófság. A' hajdani herczegségek közt mindeniknek volt tulajdon pfalzgrófsága, melly Saxoniában 's Baváriában a' herczegséggel egyesítettett, Frankenhén és Schwabenben elaludt. Későbbén a' császárok udvari pfalzgrófokat (Comites S. Palatii Lateranensis) neveztek ki, hogy a' birodalom rendjeinek tartományaiban bizonyos császári jusokat gyakoroljanak. Ezeknek 2 osztálya volt, a' nagyobb meghatalmazással (cómítiva major) és kissebbel bíróké. Amazok nemességet 's comítiva minort adhattak, ezek doctorokat 's jegyzőket tehettek, törvénytelen gyermekeket törvényesíthettek, czimeres levelet adhattak 's a' t. Most az egész udvari pfalzgrófi méltóság elavult. L—ú.

PFALZOK (Palatinatusok). Hajdan a' német birodalomban két Pfalz, u. m. felső és alsó, vagy rajnamelletti és rajnánali Pfalzgrófságok voltak. Felsőpfalzt Baireuth, Csehország, Neuburg, Bajorország 's Nürnberg határozták. Kiterjedése 130 nsz.mf. fővárosa 's a' kormányzék helye Amberg volt. 1620-ig Felső-és Alsópfalz együvé tartoztak; hanem midőn V Fridrik választó a' prágai ütközet után számkivettett, Felsőpfalz Bajorországhoz kapcsolottatt. Most egy része a' bajor királyságnak regeni, másik maini kerületéhez tartozik. Alsópfalz vagy rajnamelletti Pfalz (75 nsz.mf. 305000 lak.) a' Rajna két partján feküdt, Mainz, Katzenellenbogen, Würtemberg, Baden, Elasz, Lotharingia és Trier közt; más fejedelemségekkel és grófságokkal együtt a' pfalzi választóé volt 's azon sok pusztítás mellett is, mellyeknek bizonyos időben kitétetve volt, egy volt Németországnak legtermékenyebb és legjövédelmesebb tartományi közt. — A' rajnamelletti-pfalzgrófok már a' II száz. kapták a' pfalzgrófságot 's az ezzel öszveköttött tartományokat és az ország elsőbb fejedelmei közé tartoztak. II Hermann pfalzgróf örökös nélkül halván meg, I Fridrik császár a' rajnai Pfalzhoz tartozó tartományokat 1156 öccsének Konrádnak adta. Braunschweigi Henrik, Oroszlán Henriknek legidősebb fia, Konrád leányát Agnest vevén feleségül, VI Henrik császártól justartást kapott ipának tartományihoz, kinek halála után valósággal is urok lett azoknak. De mivel bátyával IV Otto császárral II Fridrik császár ellen kezét fogott, ettől 1215 számkivettett 's Pfalz bajor Lajosnak ajándékozottatt, ki mindazáltal annak telyes birtokába nem juthatott. Fia Otto a' számkivettett pfalzgróf leányát Agnest feleségül vevén, ezen módon egész Pfalz a' bajor házá lett. Otto fiai, Kemény Lajos és Henrik eleinte közösen uralkodtak; hanem 1256 megosztoztak, 's Lajos rajnai Pfalzt és Felsőbavariát, Henrik pedig Alsóbavariát kapta. Amannak két fia volt, Rudolf és Lajos, kik közül az elsőbb a' választói méltóságot 's Pfalzt, az utóbbi pedig Felsőbavariát kapta. Ez utóbb császárrá lett 's Alsóbavariában is örökösödött. Rudolf ellenségével, szép Fridrik austriai herczeggel tartván, kikergettetett Lajostól tartományából; hanem Lajos bátyának fiaival megbékélvén, Pfalzt Bavariának egy darabjával, melly azután Felsőpfalznak neveztetett, ezeknek engedte. Rudolfot 3 fiai, Adolf, II Rudolf és I Rupert követték egymás után; az utolsót II Rupert, Adolfnak fia, követte. III Rupert, ennek fia, 1400 császárrá lett 's 4 fiat hagyott maga után, kik atyai örökségeket ugy osztal el, hogy a' legidősebb Szakállas Lajos választó- (Kur) és rajnai Pfalzt, János Felsőpfalzt, István Zveibrücent és

Simmernt 's Otto Mosbachot kapta. A' 2 's 4 ág kihalt, mint Szakkallas Lajosé is 1559 Otto Henrikkel, ki protestansá lett 's alkotta a' heidelbergi jeles könyvtárt. Tartományi 's a' választóság a' simmerni ágból lévő III Fridrikre jöttek, ki reformata vallásra tért. Ezt követték VI Lajos, IV és V Fridrik, ki 1619 elfogadván a' nyugtalan Csehektől ajánlt koronát, tartományát és választói méltóságát, mellyeket II Ferdinánd császár nagybátyjának Maximilián bajor hercegnek adott, elvesztette. Fia, Károly Lajos, visszakapta ugyan Alsópfalzot a' vestfaleni békekötéskor; de Felsőpfalz, az a' rang, mellyel hajdan Pfalz a' választók gyűlésében bírt 's a' főasztalnoki hivatal, a' bajor hercegnél maradt. Fiában, Károlyban, kihalt 1685 a' simmerni ág. A' választóság és hozzá tartozó tartományok nagybátyára, Filep Wilhelm neuburgi pfalzgrófra szállottak. A' neuburgi ház említett István simmerni pfalzgróf második fiától, Fekete Lajostól, zweibrückeni Pfalzgróftól származik, kinek két fia volt, Lajos és Rupert. Az utolsó a' veldenzi ágnak, 's az idősebbnek Lajosnak fia Wolfgang (Farkas) pedig minden a' veldenzi ág kihaltától fogva (1694) élt pfalzgrófnak törököttya. Három fiai (Filep Lajos, János és Károly) közül a' legifjabb a' birkenfeldi ágat alkotta, a' középső az ujjweibrückenit, a' legidősebbnek pedig két fiai Wolfgang Wilhelm és Augustz voltak. A' legidősebb a' neuburgi, ez a' salzbachi háznak adott létet; harmadik fia, János Fridrik, ki Hilpoltsteint kapta, minden gyermekeit túl élte. Filep Wilhelm után, a' ki örökösödött, a' simmerni ág utolsó választója Károly után (jöllehet a' Veldenz ház ellene mondott) a' simmerni birtokokban, fia János Wilhelm következett, ki a' veldenzi utolsó pfalzgróf Leopold Lajos halála után 1694 ennek tartományit is megkapta, sőt a' spanyol örökség felett kiűtött hadban, midőn Maximilián Emmanuel bajor választó számkivettetett, 1706 Felsőpfalzot 's a' pfalzi ház hajdani választói méltóságát is visszanyerte. De e' csak 1714-ig tartott, midőn a' VI Károly 's XIV Lajos közt kötött békénél fogva a' bajor választó mindent visszacapott. János Wilhelm választó 1716 örökös nélkül halván meg, öccse Károly Filep lett örököse, kinek hasonlóul nem lévén örököse, 1742 történt halála után a' választóság a' sulzbachi ágra jött, mivel Károly Filep Theodorra (ki követte, mint sulzbachi pfalzgróf atyát János Kristian Józsefet 1733 's már 1728 örökségül kapta. anyja után a' bergen op zoomi marquiságot) szállottak ekkor minden választó pfalzi, mint jülich és bergi tartományok is. 1777 a' bajor férjfiui ág III Maximilián választóval kihalván, a' bajor tartományok is egyesültek Pfalzal, azon részen kívül, melly Austriának esett. Pfalz, mint a' vestfaleni békében meghatározatott, ismét eljutott a' választói méltóságra, melly 5-dik a' választók gyűlésében 's hajdani főasztalnokságára, mellyért a' fő kincstárnokságot Braunschweignak engedte. Károly Theodornak nem lévén maradéka, 1799 Maximilian József zweibrückeni hercegtől váltatott fel; hanem a' lunvillei béke 1801 más fejedelmeknek adta rajnai Pfalzot. Az említett békekötésig Pfalz 19 fő megyéből 's 3 fő városból Manheimból, Heidelbergből és Frankenthalból állott. Ezek közül a' Rajna bal partján fekvők Franciaországnak engedettek; a' jobb parton lévőkből pedig Bretten, Heidelberg és Ladenburg fő megyék Manheimmal együtt a' badeni nagyhercegei; Lindenfels, Otzburg és Umstatt főmegyék Hessen-Darmstadtéi; Boxberg és Mosbach főmegyék, továbbá Nassau 's Kaub megye a' leiningendachsburgi fejedelméi lettek. A' parisi 1814 's 1815-ki békekötések a' rajnántuli pfalzi tartományokat is visszaadták Németországnak, mellyeknek legnagyobb része Bajorországnak, a' többi Hessen-Darmstadtnek és Poroszországnak esett. Pfalznak badeni része, mellyhez tartoznak a' leiningeni-pfalzi mediatizált főmegyék is, a' neckari,

maini és taubi kerületekben foglaltatnak; a' darmstadti, Starkenburg tartományának 's az új rajnai tartománynak részeit teszi; a' bajorországi (l. e.) rész ezen királyságnak rajnai kerületéhez tartozik; 's a' poroszországi az alsórajnai tartományhoz kapcsolattott.

PFEFFEL (Gottlieb Konrad), mese- és epigramma-költő, Kolmarban szül. Elzászban 28 Jun. 1736, atyának halála után annyától neveltetett 's 1750-ig a' kolmari evang. gymnasiumban tanult. 15 eszt. korában Hallébe ment, törvény-tudomány halgatása végett. Hanem a' levegőnek 's élet-módjának megváltoztatása olly veszedelmes befolyással voltak gyenge szemekre, hogy hosszas szem-betegkedése után 1757 egészen megvakult. Fél századnál tovább élt ez a' nemes férjfiu telyes vakságban, de szerencsétlenségét bölcs nyugvással tűrte. Szerencsés házassága, mellyre 1759 lépett, 's vele született vidámsága és lelki munkássága, nem csak fentartották őtet, hanem bátorságot 's erőt is adtak neki kitetsző munkássági körnek szerzésére. Már fiatal korában kedvelte a' költést; mostani magános órái ismét felébresztették benne annak gyakorlását. 1773 a' francia király engedelmével, katona-iskola névvel, academiái nevelő intézetet állított fel Kolmarban a' prot. ifjúság számára. Ezen intézetnek, melly sok jeles nevendéket formált, szentelte ő Lerse udv. tanácsossal egész erejét, míg a' francia lázadás végét nem szakasztá. Ezolta üres idejét tudományos foglalatosságokra fordítá. 1803 előlülő leve a' Kolmarban ujonnan felállított evang. consistoriumnál 's 1 Maj. 1809 halt meg. Altalánosan igazi érzéssel, természetes elmésséggel, vidámsággal, valódi élet-böleseséggel 's könnyű verseléssel, tetszenek ki Pfeffel költeményi. Legszerencsésebb volt a' mese-írásban, apró verses elbeszélésekben, levelekben (a' Phoebéhez irt legjobb) 's elmefuttatásokban; prosai irományi is jelesek. Mint ember, jó szívéért, nemes characteréért, igazi vallásosságaért 's a' sorsnak akármelly változásiban megbizonyított állhatatosságaért, tiszteletre méltó. Munkái: *Poetische Versuche* (10 köt. Tübingen 1802, új kiad. 1817); *Prosaische Versuche* (ugyan ott 1810, 8 köt.). Életét Rieder írta le, öszyeséges munkáinak utolsó köt.

PFEFFER ferdője, a' sargansi kerületben, Svajcznak st. galieni cantonjában, a' Benedek szerzetesinek 1 ór. fekvő 's a' 8 száz. alkotott apátságához tartozik, magas kősziklákól bezárva mélyen fekszik, a' Galanda-hegy közt, mellynek 6 — 700 l. magas, kopasz kőszikláin itt 's amott láthatni bik- és fenyő-fákat. A' víz 1240 fedeztetett fel 's azolta számos látogatói vannak. A' forrás meleg. Fahrenheit szerint 99°; vize világos és tiszta, se szaga, se íze. Palackokban is küldetik. A' ferdés 1 órával kezdődik el, azután naponként 1 óra adatik hozzá, míg végre a' ferdő 11 — 12 óráig ül vízben, midőn a' bőrön pattogzás üt ki, de a' melly magától begyógyul. L. Mosch *Taschenbuch für Brunnen- und Baderreisende*.

PFINZING (Menyhárt), I. THEURDANK.

PFORR (Johann Georg) állatfestő, szül. 1745 Upsenben alsó Szászországban; mint nevendék a' reichelsdorfi bányász-academiába lépett. Már gyermek korában minden oktatás nélkül lovakat rajzolt, mi által olly figyelmet gerjesztett, hogy minster v. Weitz mint festőt a' kasseli porcellán gyárhoz állítaná. De e' munka olly kevésé volt innyére, hogy néhány év múlva szülőéhez visszatért. Midőn azonban 1777 Kasselben a' képiro-academia megnyílt, mint 32 esztendő ismét ide kezdett járni, az 1778-ki kiállítás alkalmával az első jutalmat nyerte, 's követk. években tagnak vétetett fel. A' képtár gondviselője Tischbein barátjává lőn, annak hugában pedig szeretőre talált, kit 1784 kezével meg is kínála. 1781 ménusi Frankfurtban letelepedett, hol köz tiszteletben élt, 's 1798 mejjbeli be-

tegségben holt meg, melyet még mint bányász kapott volt. P. a természet és igazság embere, emberbarát, szolgálatra kész, felette érzékeny, és sérthetetlenül igazság-szerető volt. Képei, karaktere bélyegét hordják, valóságot 's szép természetet. Ő a német Wouwermans, 's a lovak ábfázolásában felülmulhatlan. Képei, melyeket alól alig bemázolva, tüstént kidolgozott, meleg, kedves színezettel, 's hathatós ecsettel festettek. Ő a tárgyakat úgy adá, mint látta, nem mint más mesterek mivein tapasztalta. Kézi rajzolatit különös szorgalommal 's legnagyobb tisztasággal végzette, örömet különféle tusokkal kidolgozta, 's az illy lapokra egy kellemes színt lehelni egyik mestersége vala. A' kidolgozásban a' legkisebb csekélységekre is ügyelt, de bennök a' lágságot, melegséget soha el nem felejtette. Hünersdorf *Anleitung, Campagnepferde abzurichten* című munkájához tőle vannak a' remek rajzlapok. A' legjelesb lófajok kötetéhez, halálakor 11 lappal vala készen. Ezenkívül maradtak több egyes rajzai is. J.

PFORZHEIM, a' badeni nagy hercegségnek legjelesebb fabrikás városa, a' murgi és pfinzigi kerületben, a' Schwarzwald szélén, a' Nagold és Würm folyóknak a' hajózható Enzbe ömlésénél, völgyben, 3 külső várossal, 25 utszával, régi várkastélyal, 650 ház. és 5600 lak. nemes leányok nevelő intézetével, ispotályal, téboiyodtak 's betegek házával, árvák ház. fenyték - házzal, nevelő intézettel, 21 fénymiv fabr. mellyeknek arany miveiben legalább 14 karat tiszta aranynak kell lenni, a' mire egy hercegi biztosság ügyel. Az eladott mivek ára eszt. 600 000 for. tetetik. Mintegy 1000 ember talál azokban élelmet. Posztó fabrikája, jó posztót és kazimirt készít; jeles vászon-fejériteése; vashámora eszt. 5000 mázs. rud- és másféle vasat ad. Van még Pforzheimnak óra fabr. chemiai fabr. rézhámora, szattyán fabr. 's török fonal festése. Jövedelmes fakereskedése a' Neckáron és Rajnán Hollandig elhat. Olaj-, gyümölcs-, bor- és marhakereskedése hasonlóul jövedelmes, a' mire igen kedvező, hogy a' város Francziországnak déli Németországba vivő főútja mellett fekszik. Említettést érdemel a' lakosok bátorsága 's fejedelmekhez ragaszkodása. Deinling nevű polgármesterek vezérlése alatt t. i. 400-an követték, mint testőrök, mint markgrófokat, György Fridriket, a' wimpfeni útközetbe, melly itt 6 Maj. 1622 a' markgróf 20,000 és a' Tilly alatt lévő sokkal számosabb császáriak közt történt. Már visszanyomta a' kisebb számuak elszántsága a' sokaságot, midőn amazok közt a' puska-poros szekér szétpukánása iszonyu kárt tett. Csak futás volt a' szabadulás egyetlen-egy eszköze 's György Fridrik végre elhatározá magát arra, övéitől igen kéretvén; de ez a' szabadulás is csak úgy volt lehető, hogy ama 400 magát a' többiekért feláldozta, az ellenséges sereget mind addig visszatartván, míg övéik elillanthattak. A' 400 bajnok mind elesett. L. E. L. Posselt *Gedächtnisrede auf die Gefallenen*.

PFYSER (Lajos), Luzernben szül. 1715, korán francia szolgálatba lépett, 1738 kapitány 's Sz. Lajos rendjének vitéze lett, dicséretesen viselté magát az 1734 — 47-ki táborozásokban 's 1748 Maréchal de Champ lett. Honya a' nagy, 1752 pedig a' belső tanácsnak tagjává nevezte ki ötét. 1763 vezér-hadnagy 's egy ezrednek feje lett, 1768 letette ugyan ennek vezérlését, de azért megmaradt francia szolgálatban 's 1802 halt meg. Hires arról, hogy belső Svájcznak egy részét domború mivben levette. A' kősziklák és hegyek állásának előadásában geometriai pontossága, a' legcsekélyebb ösvények 's kunyhók tökéletes képe és a' természet után képzésében látható rendkívüli igazság, csudálást érdemelnek. Azok, kik Luzernből, hol ezen remek-mivet láthatni, az Alpeseket és Svájcznak

belsejét beutazni akarják, ezen minden minden gyalog-útat 's természeteti nevezetességet előre láthatnak, mellyeket megnézniek kell.

PHAEDON (Elisből), Sokratesnek tanítványa 's az elisi philosophiai oskolának alkotója. Nevét viseli Platonak azon kettős beszélgetése is, melly Sokratesnek tanítványival a' tömlöczben tartott utolsó beszélgetését (főképpen a' lélek halhatatlanságáról) foglalja magában. Ugyan ezen czímet adta Mendelsohn ezen tárgyról irt beszélgetésének; de Phaedonnak tulajdon dialogusai elvesztek.

PHAEDRA, Minos cretai királynak 's Pasiphaének leánya, Ariadnének testvére és Theseusnak felesége. Történetből mostoha-fiával Hippolytossal, kit még elebb nem látott 's Theseus fiának nem esmert meg, találkozáván, igen belé szeretett a' szép ifjuba. Ez annyának buja gerjedelmeit nem visszonozta, a' honnan férjénél Phaedra azzal vádolta el, hogy erőszakot akart rajta elkövetni. Theseus átkot mondott ártatlan fiára 's Poseidon azt ennek kegyetlen halálával telyesítette. Midőn Hippolytosnak halála Athenaeben elhiresedett, megvallotta Phaedra vétkét 's felakasztotta magát. Mások szerint Theseustól gyilkoltatott meg. A' régiek két leghíresebb szomorú játék költője, Sophokles és Euripides, Phaedrát választotta elveszett szomorú játékaik főszemélyévé. Azt tette Racine is, kinek Phaedráját Schiller lefordította.

PHAEDRUS, római mese-költő, Thraciában született. Hihetőleg gyenge korában vitétt rabszolgának Rómába. Itt Augustus császár szolgálatjába lépett, ki őtet szabaddá tette. Életéről nem tudunk egyebet annál, hogy Tiberius uralkodása alatt Sejanusnak tiransága miatt sokat szenvedett, ezért mondja: *Quodsi accusator alius Sejano foret, si testis alius, iudex alius denique: dignum faterer me esse tantis malis, nec his dolorem delenire remediis.* Kétség kívül középszerű állapotban élt 's igen vén korban halt meg, mint panasziból látni lehet; a' többek közt így ir Eutyshushoz;

Langrentis aevi dum sunt aliquae reliquiae

Auxilio locus est: olim senio debilem

Frustra adjuvare bonitas nitetur tua;

Quum jam desierit beneficium utile,

Et mors vicina flagitabit debitum.

5 könyvben irta meséit jambus versekben, mellyek a' kifejezések tisztaságával és csinoságával, együgyűségekkel, 's a' benne lévő jól találó és tanuságos gondolatokkal díszlenek. A' tárgyakat részént Aesopusból kölcsönözte, de korában történt dolgokat is elegyített közikbe. Phaedrus munkájáról Martialison kívül senki se teszen említést a' régi világban, de ezt is más Phaedrusra magyarázzák némelnyek, a' mit erősíteni láttatik Menecának azon mondása, hogy a' Rómaiaknak nincsenek aesopusi meséi. Az újabbak előtt 1595-ig esmeretlenek voltak. Ekkor fedezte fel azoknak másolatját Pitou Ferencz a' st. remii könyvtárban Reimsban 's öccse Péter által esmeretessé tétette. Legbecesebb kiad. a' Burmanné (2 köt. 1727, Leyden), legtelyesebb a' Schwabéé (Braunschweig 1806). Christ hébresztett legelőször kécséget Phaedrus meséinek igazisága ellen. Több újabb philologusok alácsuszattaknak 's később időbelieknek tartják. Bizonyosabb eza' Phaedrus név alatt Cassitti által (Nápolyban) először kiadott, de már tudós Burmann előtt Perottinak kéziratjából Derville által esmeretes 32 új mesére nézve, mellyek 1812 olta több izben kinyomattak. L—ú.

PHAENOMEN minden észrevehető v. tapasztalható tünet v. jelenet, 's a' Nuomenon ellentétele, melly csak gondolatban áll; különösen pedig minden történet, mellyet külső érzéseinkel a' bennünket körülvevő testi világban tapasztalhatunk, jelesen egy lég— vagy fénytünet. — Minden phaenomenek (külsők és belsők) a' ter-

mészettudomány tárgyai, melly azokat magyarázza. Szükség itt, hogy ezek szorgalmasan megsejmeltsenek, a' csalatásoktól megkülönböztessenek, 's más tünetekkel egybehasonlittassanak. Csak így lehet azokból következményeket huzni, a' tünetek okaira jöni, 's ezekből azon közönséges törvényeket, mellyek szerint a' természet munkálkodik, kifejteni.

PHAETHON, Helios (Phoebus) és Klymene fiok 's a' Heliadák testvére. Anyjának ösztönözésére, 's hogy némelly kételkedőknek megmutassa, hogy Heliosnak valóságos fia, kérte atyját, hogy egy kérését telyesitse. Gondatlanul feltételetlenül megígérte ezt neki Phoebus és Styxre esküdt, hogy szavát semmi esetre se vonja vissza. Phaethon azt kívánta, hogy atya helyett a' nap szekerére ülhesse 's minden ellen-javallat sikertelen volt; nem állott el kérésétől. De alig ült be abba, 's alig vette kezébe a' gyeplőt, midőn a' nap lovai, fel se vevén a' gyenge kocsist, rendes útjokról eltértek 's mindent meggyújtottak. A' Szerecsenek balra megfeketítették a' közel lévő naptól 's midőn a' koci jobbra is eltért a' föld felett, Jupiter menykövével agyon csapta a' gondatlan kocsist. Az Eridanusban találtak meg hugai lelketlenül 's gyászolták Phaethont. A' nap istene maga is viselte a' Phaethon (világító) nevet. Az újabb időben ezt a' nevet bizonyos magas, nyilt, könnyű kocsiknak adják.

PHALAENAK Ejpillangók, Ejmadarak, I. LEPRÉK.

PHALANX, bizonyos katonaság a' Görögökül, melly döntötte el az ütközet kimenetelét, rohanásának dühével. Hosszú nyársakkal volt felfegyverkezve 's négyszegletesen állított ki csatamezőre. Eleinte 4000 főből állott; hanem később két- 's utóbb négy anyi is lett száma. Kettőztetése először macedoniai Filep által történt, innen neveztetett a' kettős phalanx macedonainak is. A' phalangiták rendszerént 16 sorjával állottak és egymás mellé tették paizsokat; a' hátulso sorok, mellyek nyársaikkal nem érhatték az ellenséget, az előttök állók vállaira tették azokat, ezáltal falat formálván az ellenség repülő nyilai ellen. A' phalanx a' régi hadi históriában híres volt meggyőzhetetlenségéért.

PHALARIS. Ezen kegyetlenségéről esmeretes fejedelem Astypaleában (Krétán) született, innen számkivettetvén Siciliába jött, hol K. e. 571 e. táján Agrigentumot hatalma alá hajtá 's hatalmát keménységgel igyekezett megtartani kezei közt. Kegyetlenségének leghallatlanabb példája volt ama réz bikával büntetés, mellyet athenai Perillus készített. A' bikának üres testébe tétetett a' büntetendő, 's alá tűz rakatván, lassan süttetett meg. A' szerencsétlennek orditása mesterséges mechanismusnál fogva hasonlított a' bika bögéshéhez. Azt írják, Phalaris legelőször a' bika építőjét végeztette ki említett módon. Mintegy 18 eszt. uralkodása után népzendülés alkalmával megöletett. A' neve alatt lévő levelek hamisak, mint Bentley Boylevel folyt híres perlekedésében czáfolhatatlanul megmutatta. Legújabb kiad. a' Lenepé (Gröningeu 1777, 2 köt.).

PHAMENOPHIS, I. MEMNON.

PHANEROGAMA, I. NÖVÉNYEK.

PHANTASIA. Ez előtt a' lélektudományban e' kifejezéseket phantasia és képzelődő erő csaknem egy értelemben használták, mint ezek a' köz életben ma is naponként felcseréltetnek. Újabb időkben azon alakokat 's képestegeket, mellyekben a' lélek mint képzelődő erő (l. e.) jelen-meg, szorosabban kezdék megkülönböztetni, 's ez utolsót, mennyiben a' jelen vagy távol valót elő állítja, szoros értelemben képzelődő erőnek (*imaginatio*), mennyiben pedig jelesen a' távollévőket állítja elő, megújító v. vissza-képzelő erőnek (*reproductiva imag.*); mennyiben továbbá valami egészen újat állít-elő, természetőnek (*productiva*) vagy phantasiának

nevezték. A phantasiának teremtése mindazáltal, nem olly értelem-ben eredeti, mintha az egy a természetben épen nem lévő tárgyat előállíthatna, vagy képzetében a természet és az élet viszonyainak érzéki alap formáit áltudorhatná és megváltoztathatná. A phantasia tehát a külső és belső érzés munkásságától is függ; mert mindenkor csak a láthatót, hallhatót 's a t. 's a' belső élet változatait állítja elő. A született vak szines alakokat, a született süket hangképeket nem állíthat-elő phantasiájával. Képzeljünk bár magunknak olly szép és olly tarka phantasiái világot, millyen csak valóságban található, annak érzéki része még is színekre, hangokra 's a' t., szellemi része pedig lelkünk belső változatra 's világ iránti viszonyainkra fog vitetni. Igen helyesen mondja tehát Kant „*Anthropológiájában*,“ mi egy okos lénynek emberi alaknál semmi más illeendőbb alakot nem gondolhatunk. Innen a képfaragó vagy képiro is, ha istent vagy angyalt akar ábrázolni, mindenkor embert alkot; mert minden más alakban olly részeket talál, mellyek képzelete szerint egy okos valóság szerkezetével össze nem férhetők (p. o. szárny, körmök st.); ellenben a nagyságot tetszés szerint költheti. Épen így állapotunk meg a növény- és állatország közönséges bélyegénél is, ha a magunk teremtette költői világot megeleveníteni 's megnépesíteni akarjuk.“ A phantasiának tehát a testi és szellemi természet anyagját és alapformáit a természet adja, 's ez igaztja azt munkálkodásában. De csak a visszaképzelő erő huz inkább a tapasztaláshoz, a phantasia ezen felül emelkedik. Ez t. i. 1) mint összehasonlító tehetség mutatkozik, mennyiben a meglevő alakokat kisebb nagyobb mértékben önkényesen és eredetileg olly uj képekbe egyesíti, mellyekhez épen semmi tapasztalati tárgy nem hasonlít. Önkénytelen munkálkodik t. i. hol az ember magát inkább szenvedőleg a gondolatoknak eresztí, 's az előállítások a társasítás természeti törvényénél fogva mintegy magoktól összetalálkoznak, kivált ha a felerlett munkásság a lélemben az érzőműszerek igaztása nélkül is mozgást okoz. Illyen állapotok az álom, (hol a képzelő erő gyakran megújítólag — *reproductive* — is mutatkozik), a szesz italok által okozott részegség, a hideglelés ész kívül léte, az ébren lévő álmodozása, ki a képzelődésben úgy elmerül, 's magát olly határtalan neki adja, hogy a képzleteket a valódi tapasztalatokra áltruházza. (L. PHANTASMAK). Az utolsó esetekben még is nincs minden önkény, minden eszmélet úgy kizárva, mint a nagyobb szellemi betegségekben vagy erős részegségben, mellyben a képzelődő erő határtalan urasága 's a képzelt világnak a valódival elcserelése áll be. Önkénnyel 's eszmélettel nyilatkozik a phantasia, ha vagy az előállításokat bizonyos cél végett uj képekbe egyesíti (mint az úgy nevezett hasznos művészségekhez tartozó tárgyak feltalálásánál p. o. erőműveknél); vagy pedig minden illy cél nélkül magát egy magas szellem ihlelésére hagyja, 's e' szerint egy látható egészét képez. Amott még az értelem (célzás tehetsége) igazgatja, itt pedig a szellemi erők közt uralkodva munkálkodik, 's jelesen a költészetre vitelesen, költői tehetségnek hivatik. De 2) a phantasia az alap megfogások v. szemléletek tehetsége is, (ilyenek a kör, idő, alak, lépcső, szám 's a t.) melly előállításokat tapasztalás által nem nyerhetjük; mennyiben tehát a képzelő tehetség ezeknek forrása, az természetmulónak — *transcendentális* — neveztetik. Ezek nélkül a phantasia összehasonlítása lehetetlen volna, 's innen a phant. jeles értelemben teremtő, *productiva*.

A phantasia még közelebb a tárgyakhoz vonul, ha azokat az előállításban csupán nagyítja, kisebbíti, vagy csak megújítja. Innen magyarázható némelly nagy képzelődő erejű embereknek a nagyításokra hajlandósága; valamint az is, hogy a vonzódás vagy idegen-

kedés (p. o. irigység) által ingerlett phantasia, némelly tárgyakat készakarva vagy nem kész-akarva is kisebbit. Inkább eltávozik a phantasia az érzéki szemléletektől, ha vagy magokat a tárgyakat, vagy azok részeit új rendbe szerkőzteti, vagy különféle tárgyak részeit egy képbe foglalja, 's tulajdonságaikat és viszonyaikat felese-reli. E munkát I) csupán a gondolatok társasításának törvénye (az előállítások időrendének és egykorúságának, hasonlatosságának vagy különbözőségének, és ezeknek a személyes valóra vitelének törvénye) határozza meg, 's így a phantasia leginkább az alvónak és ébrenlevőnek álmában munkálkodik. A lélek az érzéki világ okozta szemléletekkel, tárgyaikra nem ügyelve játszik, — 's innen a phantasia munkálódását is képekkel játszásnak hívják; de mennél élvebben rajzolja a phantasia saját képeit, 's mennél kevésbé eszmélünk a külső világról 's magunkról, mint a valódi álomban, 's a gondolatba egészen elmerült embernél esik; e képek annál könnyebben a valódi tárgyak helyébe lépnek. Ki pedig részegség nélkül ébren ugy álmodik, hogy lelkének képeit valódi dolgoknak tartja, 's a valósággal képzelődése szerint bán, az olyan, észet elnyomó phantasiát mutat 's képzelősködőnek phantastának hivatik. Az igaz költőről ezt nem mondhatni, mert bár az phantasiája teremtményeinek költői valóságát hiszi, azoknak a valódi tárgyaktól különbözősét még sem felejteli-el. Azonban már amaz a felül muló phantasiának nagy mértékét mutatja; 's a mindennapi életben közönségesen azt is phantastának nevezik, ki képzeleteit a valódi tárgyakra viszi, az az, ezeket lelkében megnagyítja, felékesgeti, önkényes idomzatokba állítja, 's velők e képzelt előállítások szerint bán. Így némelly ember csak bizonyos tárgyakra nézve phantasta, mellyek t. i. különösen vonzák; 's a költőnek életében legtöbb hajlandósága van rá, hogy azzá lehessen. De főképen egy van, mi a költőt, mint olytat, az álmodótól, képzelősködőtől, 's elmeháborodottól elválasztja, t. i. képeinek képzelti nyomossága, világossága, egysége, és eredetisége, melly 2) a csupa gondolat-társasítás törvényéből meg nem magyarázható. A' gazdag szemléletekben mivelt szellem az, melly az ön magában talált ötlettől elkapva, azt képzéseinek elvévé vagy közép pontjává teszi, mellyhez az egyes könnyen és rendszeresen simul. — De honnan van hát, hogy egyes miveket, kivált költeményeket még is képzelősködőknek (*phantasticum*) neveznek? *Phantasticum* közönségesen az, mi inkább képzelti világhoz, mint valóságához illik, p. o. egy képzelményes ruházat, melly a' rendes szokással teljesen meg nem egyez. És épen ez értelemben mondjuk ez vagy amaz költeményt, elbeszélést 's a' t. is phantasticusnak. Minden költészet a phantasia országában játszik, 's az által jó létre. Azonban a phantasia szerben és bánásmódban kevésbé vagy nagyobbban tűnik-ki, azért mondják gyakran: „ez phantasticus tárgy, phantasticus bánásmód,“ 's magát különösen a' szüleményt is phantasticusnak nevezik. P. o. az antik kevesebé phantasticus mint a' regényes; sőt a' regényesnek megfogásához a phantasticum bélyege létalaposan megkívántatik; Dante, Ariosto, és Tasso költeményei nagy mértékben ilyenek. Továbbá egyik nemzet költészete phantasticusabb a' másikénál p. o. a' Spanyolé az Angolénál, mert egyik nemzet phantasiája tüzesebb 's azért kitünőbb. Némelly költésnemek, és mester-mivek lényöknél fogva phantasticusok p. o. mesék, arabeskek. Sőt vannak költemények, és hangszerzemények, mellyek a' bennük uralkodó phantasiának szabad és korlátlan menetele miatt, magok is phantasiáknak hivatnak, (p. o. Jean Paultól „Phantasia ujesztendő éjszakán“); mert a' művészség tág országa, minden erőnek, melly költői szellemből ered, szabad nyilatkozást enged határában; maga a' genius hiu szeszélye is mutatkozhatik itt, de csak mint genius

szeszélye, mely a' suly és alak törvényére legszabadabb 's legmerészebb szárnyalásában is eröltetés nélkül és saját ösztönéből ügyel. Az illy műnek különösen meg van az a' tulajdona, hogy mélyen a' művész személyességébe pillantani enged, 's egy elmés bíráló azt mondja a' muzsikai phantasiáról: „Ha a' phantasia, saját felengés pontja a' magából természet geniushnak, mely itt ön lelke festeményét rajzolja, 's a' művész formáját csupán belsője visszasugárzó tükrévé teszi, mellyből a' teljesség tisztaságban lép elő; akkor egy illy műnek a' műkedvelő előtt annál becsesebbnek kell lenni, mennél tisztábban állíthatja magát benne elő a' művész geniusa minden kinszerítés vagy feladott forma nélkül. A' phantasia a' művész monologja, mivel sajátját, 's a' maga találttat tisztán kimondja; a' feladott formákhoz p. o. oratoriumhoz, operához 's a' t. pedig csak dialogus képen áll, az az, csak azt adhatja, mire a' feladott formák alkalmat nyújtanak. Valamint a' művész a' felállított mű alakok által megszorítva, mindig csak ezek szerint beszélni, 's teremtményébe idegent felvenni kisebb nagyobb mértékben kénytelen; ugy ellenben a' szabad phantasiában minden lánczok törve vannak, 's a' művész geniusa eredeti — a' formáknál régibb — jógába ismét visszaállítatik, mint teremtő, mint a' hangok országában uralkodó. Ha legtöbb művészek geniusa magát a' formákhoz kevésbé szoktatná, 's ön szellemének a' szabadság országában felszabadítását értené, akkor, előre feltétvén, hogy a' művész a' magokból teremtők 's nem az utánazók egyike, a' phantasia valódi maga ábrázolása 's teremtő belsőjébe legtisztább pillanat lenne, mellyből bánását és munkálódását kinézhetnők, 's ugy szólván gondolat műhelyébe lopódzhatnak. Igy munkál hát a' phantasia tündéres hatalmával mind a' szabálytalan álomban, mind a' genius művészeti bolygó kertjében; művészettel 's magas eszképekkel szépítgeti 's piperézi-fel az ép szelleműnek életét, valamint a' szellembetegre nézve számtalan nyomoruságok forrásává változtatja azt, mivel benne rendéntuli vágyakat 's el nem érhető kívánatokat gerjeszt. Csodálható, hogy a' phantasia által a' görög és római mythusi alakok sorában nem találjuk; mert Ovid elváltozásai szerint Phantasus csak a' Somnus vagy álmisten fia, még pedig az, ki élet nélkül való dolgokat mutat vagy ábrázol.“ E' képzelet mennyiben különbözzék a' phantasia felállított ideájától, kiki könnyen átlátandja.

PHANTASMA GORIA azon mesterség, mely szerint álképek p. o. emberalakok csalóka eszközök, mint, kivölgyelt tükrök által előidéztenek, 's így az optica-hoz (l. e.) tartozik.

PHANTASMÁK jelenetek, (a' gör. igéből phaino, megjelenek) tündér látványok, azon képek, mellyeket a' lélek minden külső tárgy közvetlen indítása nélkül, csupa képzelődés által olly elevenen állít elő, hogy azokat kívülötte látni véli. A' lélek a' külső dolgok előállítását akkor képzi, ha a' külső érzékműszerektől, mint az in-rendszernek azon részétől indittatik, mely a' kül világ felé fordítva van, hogy a' külső dolgok behatásait felfoghassa. De olly előállítások is lehetnek a' lélekben, mellyek egyenesen semmi külső tárgytól nem származnak, t. i. vagy a' már volt előállításokat saját erejével ismét visszaidézi, vagy pedig a' felingerlett immunkasság által az agyvelőben olly munkásságok és mozgások származnak, mellyek a' lélekben is bizonyos előállításokat és képeket gerjesztenek. Ez a' lélek képzelődő ereje tágabb értelemben, az érzéki előállítások belső képzésének tehetsége. Ha a' test egészséges, és az elme rendesen munkálkodik, e' képek ugyan soha sem jutnak az erő és világosság azon fokára, hogy őket a' lélek valódi szemléletekkel felcserélhetné; de a' test beteges állapotja 's az elme rendetlen munkássága által, ébrenlét alatt is olly elevenek lehetnek a' phantasia

képei, hogy 'a' szemléletekhez hasonló erőt nyernek, 's valóságos tárgyat ábrázolni látszanak, úgy hogy az eszmélet által ezektől vagy nehezen, vagy ha az eszmélet is zavart, épen nem különböztethetnek meg. Ezek tehát 'a' phantasmák vagy jelenetek, 's mennyiben bennünket megcsalnak, P h a n t o m o k n a k (csalképeknek) nevezetnek. Ezek vagy önkényesen ébresztetnek-fel, vagy önkénytelen következnak. Rendetlen munkásság, 's minden erőnek 'a' képzelődésre fordítása által, úgy felemelheti 'a' lélek 'a' képzelődést, hogy valami tárgyat, melly pedig nincsen, valóban magán kívül látni vél. Szenvedelmek, indulatok, 's 'a' lélek megerőltetett munkássága is illy megerőltetett állapotba hozhatják azt. Így vannak példák, hogy midőn egy nyugtalan nap után az igen megfeszített képzelődésű ember lefeküdt, párnáján egy emberi arcot látott maga mellett, melly néha egy esmerőshöz hasonlított, azt teljes eszmélettel és világosan látta, 's csak lassanként lett homályosabb, míg végre egészen eltűnt. Egy testbonczolóról hitelesen beszélnek, hogy midőn egy holt test bonczolásával egész nap késő éjjig erőltetve foglalatoskodnék, székén egy valóságos alakot ülni látott. Mások, kik távol lévő barátaikra, kedveseikre nagy vágyakodással 's képzelődésük megerőltetésével gondolkodtak, azokat hirtelen valódi alakban magok előtt láták. Hal-ler azt beszéli „Physiologiájában,“ hogy Cardanus ébren is mindent látott, mit látni kívánt, de szeme előtt 'a' képek le 's felszállongának. Más, ki egy régi klastrom romjai közt járkált, 's egy apácát látni nagy hévvel éhajtott, egyszerre teljes ékességében maga előtt látott egyet. (Reil „Über die Fieber“). Gyakori szokás által némelyek az illy csalképek előidézésére szinte ügyességet nyernek; 'a' phantasia maga is néha betegesen felhevült állapotba esik, 's ekkor 'a' képek, önkényes ébresztés nélkül is gyakor előttűnek, úgy hogy végre őket az illy személyek valóban állandóknak, távol-valók 's megholtak jelenéseinek, kísérteteknek, valóban már megtörtént, vagy még jövőendő eseteknek, legalább azok jeleinek tartani hajlandók. Így Tasso élte utolsó éveiben egy alakot, melly neki többször megjelent, kísértetnek hitt. Barátja Manso lovag el akará vele hitetni, hogy e' tünemény csak phantasiája csalképe; de Tasso kéré, lenne jelen egy illy összefüvetelen, hogy az igazság felől meggyőződhessek. Manso eljött: Tasso beszéd közben szemét hirtelen az ablakra mereszti, mozdulatlan áll, 'a' képzelt kísértetet nevének nevezi. „Itt 'a' barátságos kísértet, mond Mansóhoz, — ki velem mulatni akar; vigyázz, 's győződjél-meg, hogy 'a' mit mondtam, mind igaz.“ Mansó semmit sem látott, se nem hallott; Tasso pedig 'a' kísértettel egészen komolyan beszélgetett, kérdéseket tett, 's felelt neki. Végre bucsuzott 'a' kísértet, 's ezzel 'a' beszélgetésnek vége szakadt. (Reil „Fieberlehre“ 4. B.) De csupá testi okokból, az elme és phantasia megfeszítése nélkül is támadhatnak illy phantasmák, noha az ember teljes meggondoltsággal 's eszmélettel tudja, hogy e' képek valóságban nincsenek. Így Bonnet („Analytische Versuche über die Seelenkräfte“ Bremen 1770) azt beszéli nagy atyjáról, egy különben tökéletes egészségű, egyenes szivű és jó ítélő tehetségű ember-ről, hogy az teljes ébren létében, legkisebb külső behatás nélkül, időről időre maga előtt férjfi- és asszony-alakokat, madarakat, szekereket, épületeket 's 'a' t. látott. Világosan látta, hogy ez alakok különféle mozgásokat tesznek, közelednek, távoznak, nőnek, fogynak, eltűnnek 's ismét megjelennek. Jól tudta azt is, hogy ezek nem külső tárgyak. Nicolai ön magán hasonló észrevételt tett. Már valamennyire beteges, 's némelly kellemetlen esetek miatt kedvetlen volt, de egy megszokott érvágást 's piócáztatást is elmulasztott, midőn Febr. 1791 löbb történetek által elméje kellemetlenül felindulván, egyszerre egy holtak alakja terme előtte. Még ugyan

az nap több alakok is megjelenének. Más nap a' halott képét nem látá, de annál több, 's nagy részben idegen személyek tűnének-fel. Az esmerősök többnyire élő, de távol lakó személyek valának. E' tünetek akarattja ellen jövének, 's legnagyobb erőltetéssel sem tudá rá menni, hogy ez vagy amaz személy képét tetszése szerint előidézhesse. Megjelentek e' képek éjjel nappal, idegen házaknál ritkábban, utszán még ritkábban. Némellykor ha szemét behunyta, eltűntek, ha kinyitotta, előbbi alakokban ismét előállottak. Megjelentek pedig természeti nagyságban, a' fedetlen részek különféle színével, tarka ruhákban, mellyek azonban a' valóságos személyekénél halványabbak valának. Idővel csoportosabban 's gyakrabban jövének. 4 hét múlva már beszélni kezdének részint magok közt, részint a' beteghez. Apr. 20 pióczákat rakának rá. A' szoba pezsgett a' mindenféle emberi alakoktól, mellyek egymás közt tolongának. Ez csaknem estig tartott, 's ekkor már lassabban kezdének mozgni. Majd elhalványodának színeik, de meghatározott rajzolataikban nem változtak. Később mind megfejeédtek, keveset mozgottak, körrajzaik határozatlanabbak levének, 's végre a' levegőben mintegy szétfolytak. Némellyikből egy darabig még egyes részek látszának, de egymás után ezek is elmúltak. A' hallás-érékben hasonló csalódás történt Mendelsohnnal, midőn 1772 huzamos elmetörés által egy in-betegségbe esett, mellyben a' hangos beszédet el nem tűrhetette. Ha az nappal történt vele, akkor este egy tökéletlen szélütés forma állapot zsibbasztá-el, 's egy erős éles hang a' nappal hallott hegyes ékezőssel kimondott vagy hangosan kiejtett egyes szokat és szótagokat olly erőszakosan kiabálá vissza, hogy füle is kongott belé. Olly betegéknél, kiknek eszmélete megzavarva, vagy egészen elnyomva van, mint a' hideglelésben, 's a' tébolyodás némely nemeiben, szinté jönek phantasmák elő; ezek eszelősködésnek, eszkivülettnek hívatnak, 's élenkségök miatt a' beteg által valóságoknak tartatnak. (Vö. TÉBOLYODÁS).

PHANTASUS, I. MORPHEUS és PHANTASIA.

PHANTOM, I. PHANTASMÁK.

PHAON, I. SAPPHO.

PHARISEUSOKNAK neveztek magokat egy vallásfelekezetenek vagy theologiai oskolának tagjai a' Zsidók közt, melly ugy látszik a' Makkabaeusok idejében állott elő. A' Phariseusok Mózes törvény-könyvei 's a' szertartási törvények mellett, mellyeket betű szerint értettek, még más szájról szájra adott tanításokat és rendeléseket is, mellyek Mózesnek tulajdonítottak, tartottak, a' későbbi (számkivettetés-utáni) magyarázók jegyzetivel együtt, a' zsidó vallás esmerete kutfejenek és azt vitatták, hogy ezekre nem kisebb pontossággal kell figyelmeznit, mint Mózes törvényire. A' Sadducaeusoktól ezen száj-hagyományok melletti buzgólkodásokkal 's a' holtak feltámadásának, mellyet ezek tagadtak, hitével különböztek. Azzal, hogy több vallás-kutfőt hittek, külső szenteskedést 's a' legfőbb valóságnak külsőképpen és szerzetesi test-sanyargatással való lármás tisztelését kötvén össze, a' nép szeretetét igen megnyerték a' Phariseusok. A' legnevezetesebb törvény-tanítók (írastudók) 's kormányzók Judaeában tagjaik voltak, és mivel minden rangu ember, sőt asszonyok is szabadon beléphettek az ő rendegyesülethez hasonló öszveköttetésekbe, nagy politikai befolyással bírtak, főképpen a' Makkabaeusok és Hasmonaeusok alatt több ízben ök döntötték el Zsidóországnak sorsát 's a' hatalomnak azon maradványait, mellyeket a' Rómaiak Jesus idejében a' fótanácsnál hagytak, kezekre kerítették. Az újabb időbeli Zsidóknál a' Phariseusok tudománya nyert elsőséget 's a' Talmud szent könyvé tétetett. Egyébiránt ez a' kifejezés „Phariseus“ most csak képmutatókra, külsőképpen szenteskedőkre

nézve használtatik; kiknek characterek az új testamentomban fellépő Phariseusokra emlékeztet bennünket.

PHARMACIA I. GYÓGYSZERTÁROSSÁG.

PHARMACEUTICA, I. GYÓGYSZERTÁRMESTERSÉG.

PHARSADIA, I. LUCANUS.

PHARSALUS, I. CAESAR ÉS POMPEJUS.

PHARUS, PHAROS, v. világító torony, a' tengerpartokon vagy kikötőknél felállított magas torony; ezek teteje egy nagy lámpa, mellyben fatűz, vagy több igen fényes olaj-és gáz-lángok, visszaverők által erősítve, égnek; hogy a' távol hajók futásaikat észszaka igazíthassák, a' szirteket és örvényeket kikerülhessék. A' név Pharos szigetétől származik, melly Alexandria kikötőjét fedezte. E' sziget keleti csucsán állott a' K. e. mintegy 300 évvel épült, és ó időkben olly híres, sőt a' világ esodáji közé számlált alexandriai Pharos. Legmagasb' hegyében, melly 500 lábat meghaladt, mint minden régi világító toronynál szokás vala, szüntelen tűzlángalt. A' Genua és Corduan melletti Pharusok ma is híresek. Ez utóbbi 1584—1610 rakatott; igen pompás épület, alljának álmérője épen úgy mint magossága is 145 láb; fő házjában egy kápolna van. Franciaországban van még ezenkívül 14, Németalföldnek, és a' német, északi-tengermelléki tartományoknak 19, a' balti v. keleti tenger parti vidékeknek 27 világító tornya. Anglia partjain van 40, mellyek közül az Eddystone legnevezeteseb'. Ez a' plymouthi tenger-szorulat bemenetelénél egy kis sziklán fekszik. Mi után több ízben leomlott, Smeaton építő mester 1756—59 mosti alakjában igen tartósan állítá-fel. A' köröskörül üvegkarikákkal borított gömb v. kuptető megvilágítása olajmécsék által történik. Skotzia 17 világító tornyai közt a' béllroeki, v. harangsziklai különösen említendő; ez Redhead városától (Forfarshireben) 11 ang. mértföldre, a' Firth of Forth bemenetelével általellenben áll's egyszerűsmind egy az újabb idők legnevezeteseb' építményei közül, s Stevenson építőmester híret megalapította. A' szikla a' reudes vízállás alatt 12 lábnyira fekszik, s erre állított a' nevezett merész Skót 1807—10 egy tornyot, mellynek álmérője talpalatban 42, felül 13, magassága pedig 115 láb. A' világítás Argand-lámpákkal történik.—Irland 25 világító tornyot számlál.

PHASIS, I. SZINVÁLTOZÁS.

PHILOPASTICA (a' gör. φειλος, dugókéreg, szótól) egy római művész 1780—90 találta azon mesterség, melly szerint az építményi munkák dugókéregből apró alakokban kimetszetnek, s ábrázoltatnak. Ennek művei Németországba is eljutottak, s Mey (l. e.) építői tanácsnoknak alkalmat adának, hogy e' mesterségben színté próbát tegyen. Ő még nagyobb tökélyre vitte azt, s a' goth építés műveire is kiterjeszté. A' dugókéreg—mintáknak a' fából, kőből, agyagból, vagy csirizből készülttek felett azon elsőségök van, hogy sokkal olcsobbak, mert kevesebb nehézséggel dolgozhatók, s a' dugókéregnek már természetűl ollyan színe van, mint a' hajdan korból ránk maradt időbaráttotta építményi emlékeknek, melly színt más mintaszereknél csak mesterség által adhatni.

PHERECYDES, a' régi világnak híres bölcse. Elsőnek tartatik, ki kötetlen beszédben irt a' vallásról és philosophiáról, bár kifejezései, mint természetes, még igen költőiek. Syros szigetében született 598 körül s 635 hm. K. e. Thallessal egy időben élt. A' természetűről és isténékről irt munkáiból megmaradt töredékek ábrázoló gondolatok. Sturm gyűjtögette össze (2 kiad. Gera 1798). Pherecydes Jupitert vagy αιδης, s idét (χοιρος) és földet, mellyeket chaosiakkak gondolt, vette a' dolgok elemeinek. Cicero szerint Phe-

recydes tanította legelőször a halhatatlanságot 's Pythagorasnak tanítványa volt.

PHIDIAS Athaenéből; azon nagy szobrász, ki Pericles idejében (a' 84 Olympias körül, K. e. 444) egy Pallas-Minerva, és olympiai Jupiter magas ideáloit megtestesítette. Ph. (Böttiger szerint) három Pallásszobrot készített, mellyek még Pausaniás idejében az athenei várban voltak. Pallasnak egyik óriási állóképét a' marathoni zsákmányból került bronzból, vagy egyes ércből, Polias (a' város véd istenasszonya) temploma számára öntötte, 's ez mint eedező előlküzdő volt ábrázolva. Vértjén a' Centaurok viadalát Parrhasius rajza után, kiemelt munkával (relief) Mys dolgozta. A' kép mellett a' vár igen régi lakója, a' bagoly állott. Ez álló-képről azt beszélék, hogy midőn a' hajósok a' suniumi fok körül eveztek, még sisakja forgóját, 's lándzsája hegyét látták. A' második leghiresebbet elefántcsontból és aranyból dolgozta, ez a' Parthenon v. Parthenos (szűz) állóképe lőn, 's talpalatjával mintegy 39 párisi lábat tett. Ehez márvány helyett a' fényesebb 's gyöngédebb elefántcsontot használta, (tulajdonképen az egész, elefántcsonttal bevont fából volt) 's a' ruhát öntött aranyból olly mesterségesen adta rá, hogy azt fel és lehuzni, sőt egészen is levenni, 's templom kincstárnokának mindenkor megmérve áltadni lehetett. Ez 44 talentomot nyomott. Demetrius Polioretetes alatt elrablották. A' bálvány szemei márványból, 's az akkori szokás szerint hihetőleg festve voltak. A' kép egyenesen fenn állott, mejjét pikkelyes pánczél (aegis) fedé, baljában lándzsát tartott. Mellette egy nagy kigyó vagy sárkány, mellyet Erechthonius kigyójának tartanak. Jobb kezén az Istenasszonyhoz fordult négy könyöknyi magas Victoria állott, szinte elefántcsontból arany köntössel. Mellette nagy paizsa nyugvék, melly külső oldalán az Amazonokkal, belsőn pedig a' Gygásokkal küzdött tusát ábrázolá. A' bálvány egyes részei, úgy mint talpalatja is reliefekkel mesterségesen kidolgozottak valának. Így p. o. Phid. magát és Periclest is a' paizsra rajzolta. Bővebb leírását Böttiger „*Andeutungen über die Archeologie*“ adja. — A' harmadik kisebbet, 's bronzból készülttet, melly gyöngéd idomzataiért különösen szépek neveztetett, a' Lemniausok vették-meg, 's az athenei várnak ajándékozták. — Phidias olympi Jupiterre az egek királya csendes fellegét ábrázolá, 's ezért hajdan a' világ csodáji közé számláltatott. Itt Jupiter thronon ülve, fején arany olajkoszorúval, óriási nagyságban képeztetett; teste felső része meztelen volt, esipejét bő köpenyeg kerité, melly a' mesterségesen kiékesgetett thron számanyán nyugó lábakra lenyult. A' kép meztelen részei elefántcsontból, a' ruházat vert aranyból, 's ezen a' himezés szinekkel utánazva volt; miben az úgy tartják, öccse Pananus segíté. Előre hajtott jobb kezén az istenhez fordult győzelem istenasszony álla szinte elefántcsontból és aranyból, 's ez egy szalagot tartá, mintha vele az olajkoszorut körül-fonni akarná. Baljában a' minden érzekből mesterségesen összerasztott királyi pálczát tartá az istenség, mellyen a' sas pihent. Fejében hatalom, bölcsesség és jóság kifejezése egyesült, 's csendes méltóságban úgy üle itt, mint azon isten, ki az ünnepélyes olympi játékokon a' győzőknek diadalkoszorut és palmaágot nyujt; a' görög anthropomorphismus ideála. Cicero („*De Oratore*“ II) elbeszéli, mint indította a' művészt, ideálának rajzolására Homerus egyik helye; 's utána Wieland („*über die Ideale*“). Felette meglepő volt az isten tekintete, 's a' kifejezés még azzal is erősült, hogy a' bálvány egy nagy szőnyeggel volt be huzva, melly csak akkor vétetett-le, ha az istent mutatni akarták. Pompa és nagyság földre verék az elbámult nézőt. (Vö. Völkel, Siebenkees, és Tölke iratait „*über den Tempel des Jupiter zu Olympia*“). Ujabb kori művészek azt veték Ph. ellen,

hogy munkái szerfelett sok plpével halmoztattak, nevezetesen a Pallas és Jupiter bálványai. De ugy tetszik, belátással védi őt Böttiger, midőn azt mondja: „Phidias minden óriási teremtményeinél azon okfölből indult-ki, hogy a' mi illő távolságról nézve hatalmas tömege és magas körrajza által tiszteletet parancsol, annak, szorgosabb megtekintetésnél 's fokenkénti közelítésnél is' (mert minden reliefnek különös mértéke 's szempontja vala) egyre vonzani, 's szüntelen újabb álmélkodásra ragadni kell, mesterséges kidolgozása által. Igy a' mivész a' legkisebben is nagy volt, sőt a' természettel vetélkedve abban büszkélkedett, hogy csak egy méhecskét is legnagyobb tökélyben képezzen az érczből, 's azért minden állóképe egy egész mivészvilág volt. Innen Böttiger is abban találja Phidias sajátos characterét, hogy az egyesek leggyöngédebb kivételével az óriásinak legnagyobb fenségét párosítá, hogy a' különféle közeledő pontokról még egy relief, vagy egy ékesítés mindig készen álljon. — A' Nemesis állóképe is, mellyet hibásan Phidias kedvenczének, Argorkritusnak tulajdonítanak, sok méltósággal bír. Ezt azon tömerdek nagyságu pariai márványdarabból faragta, mellyet a' Persák győzelmek emlékének szánták vala. Phidiastól kezdve számlálják rendszeren a' magas és fenséges *stylus*, 's az újabb régiségemérok azt állítják, hogy a' görög mivészesség ő utána kezdett hanyatlani. Ph. építő is volt. Pericles Athenét Görögország legfényesebb, 's legmivgazdagabb városává emelé; 20 évi igazgatása alatt drágább templomokat, aszloptornáczokat, és mivremekeket nyert Athene, mint Róma, ha bár világ királynéja, 7 század alatt szerzeni tudott. Minden vetélkedve iparkodott Pallas városát díszesíteni. A' legválogatottabb szerek, 's ezekhez a' legügyesebb munkások bőségben valának. E' munkákra ügyelés Phidiasra bízott, 's a' szobrászművek, mellyek p. o. a' Parthenont ékesíték, részint ön munkái valának, részint a' nagy mester szellemében 's gondolatja után készültek. Még is valamint Ph. Pericles alatt, a' mivhezértó Athenaiaktól, kiknek dicsőségéért dolgozott, nagyra becsültetett, épen ugy nagy mértékben kénytelen vala polgártársai kényét tapasztalni, midőn pártfogójának tekintete megcsökken. Tömlöczben hala meg; halála közelebbi okán sötétség borong. L. Emeric David „*Examen des inculpations dirigées contre Phidias*“ (Par.) és Müller K. O. „*De Phidiae vita et operibus etc.*“ (Gött. 1827. 4). J.

PHILADELPHIA, fővárosa Pennsylvaniának, legnagyobb város az egyesült statusokban, 1801-ig a' congresz üléseinek helye, a' Delawarenek és Shuykillnek, mellynek hidja egy 340 láb. hosszú bolthajtásból áll, alacsony villáján fekszik, mintegy 30 mf. az atlasi Oceantól, az é. sz. 40° és így Madriddal 's Nápollyal egy szélesség alatt; a' téli hideg mindazáltal érezhetőbb és tartósabb itt, mint a' nevezett városokban. 2 folyónál alacsonyan fekvén 's a' hideg és meleg hirtelen változván, levegője egészségtelennek tartatik 's a' sárga hideg már több ízben kitört benne, mindazáltal csak az alacsonyabb utszákban. Ehez jó, hogy a' városnak nincs jó ivó-vize 's környékén sok mocsár van. Vizzel a' Shuykillnek vizvívése tartja a' várost. — Ezen Penn Wilhelmtől (I. e.) 1682 alk. városnak 16000 ház. 's 176,000 lak. van; ezek közt 30000 Német 's 20000 Francia. Jól kirakott, egyenes és széles utszáinak alkalmasok mellékmenetelei vannak; a' legszélesebb 113 l. Kikötőjének torkolatja igen jó. Eszt. 1200 hajó evez be és ki 's a' kivitel (főképpen liszt) 13 mil. dollárnál több becsű. Csak Ujyork és Boston mulják felyül Philadelphiát a' be-és kivező hajók tonnáinak számával; legközelebb van utána Baltimore. Mint Ujyork a' kereskedésnek, ugy Philadelphia a' mivészségnek 's tudományoknak fő helye. Van egy 1780 alk. universitása 300 tanulóval, természettudományi academiája (1812 olt) gyűjteményekkel, csillagvizsgálása, fűvészkertje, szép mesterségek

academiája, amerikai-philosophiai társasága a' hasznos esmeretek előmozdítására, orvosi, chemiai, mechanical 's német társ. földmívelést gyarapító társasága (alk. 1785, ásvány 's modellek gyűjteményivel), 3 közönséges könyvtára 100,000 köt. 1 athenaeuma (alk. 1815, gyűjt. és folyó-írást olvasó szobával), 2 művészi egyesülete, melynek tagjai műveiket kiteszik, a' kereszténység terjesztők 1818 alk. nevelő intézete az afrikai Négerek megtérítésére, Peale museuma, siketnémák intézete, sok iskolája 's a' t. A' philadelphiai közönséges könyvtárt (most 30,000 köt.) 1742 Franklin alkotta; épülete, melynek homlokán D. Franklinnak fejez márvány szobra áll, egy a' legszebb izléssel építettek közt; ezenkívül még egy physicali kúszületet foglal magában. — Philadelphában 59 templom 's imádságház és 22 vallásfelekezet van, melyek közt legszámosabbak a' presbyterianusok és angol-püspökösök, ezek után a' Methodisták és Katholikusok. A' 2 német-luth. templomnál van Franke academiája, melly grammaticai intézet a' német nyelv fentartására. A' Zsidóknak egy zsinagogájok van. Phil. a' Quákerok fejezete, kik itt különös elsőségi jusokkal bírnak 's több emberszeretet gyakorló intézeteket alkottak, p. o. ispotályt, dologházat, melly 6000-nél több szegényt táplál 's foglalatoskodtat. Példásak az általok alkotott fogházak is. Legrégibb papnevelő intézete még Penntől van, e' névvel „Barátok közönséges iskolái“, mellyek egy társaságnak tőkepenzeiből tartanak. A' csillagvizsgálás ehez van kapcsolva 's hasonlóul nagy kúszülete van. A' közönséges betegház, melly sok épületből áll, egy a' legcélelrányosabb jötevő intézetek közt. Ehez tartozik egy bonczoló museum, kórház és könyvtár. West azon híres képének, mellyen Kristus a' betegeket gyógyítja, számára 1817 olta különös épület áll fen. Van továbbá Philad. egy dolog- és javítóház, egy szülők, árvák és betegek házával, egy tébolyodtak házával, a' Négerekkel kereskedés eltörlésének társ. (1787 Franklintól alk.), 's az idegen bevándorlottakat gyámolító társaság. — Fontos hajóépítő műhelyein, cukorfőzésin 's 18 különféle nemű fabrikáin kívül vannak: több könyvnyomtatás, nagy könyvkereskedése, 60 rézmetszője 's a' t. Itt van az 1791 alk. statusbank, a' pennsylvaniani bank 's 3 más, 11 bátorságosító társaság, egy kereskedő collegium 's más külső és belső kereskedést tárgyáló intézetek. Az utobbi főképpen Pittsburgal üzetik. Eszt. 100 mil. mázsán felyül vitetik ki liszt. Itt van a' szabad status pénzverő háza, melly eszt. mintegy 7 mil. dollart ver. (L. PENNSYLVANIA).

L—ú.

PHILANTHROPINISMUSNAK azon nevelési rendszer nevezetik, mellyet Basedov barátival, Lockének és Rousseauanak szabad kényű nevelési törvényeiből a' 18 század második felében alapítani, 's Comenius Amostól már ajánlatott didacticai módosításokkal együtt használtatni akart. Basedov fő okát kortársai testi, és lelki elfajultságának az ifjuság céliránytalan nevelésében találta. A' természetlenség, és lelki bűnaság a' házi gyermek-nevelésben 's fenytékben, a' szó szaporítás, emlékezet-gyötrés, és vesszőkegyetlenség az iskolákban, valának azon szörnyetegek, mellyek ellen Wolke, Iselin, Campe, Trapp, és Salezmann a' józan emberi ész fegyvereivel, több e' tárgyat javítók bizodalmas lelkesítésüktől buzdítatva kikeltek, és a' nevelés mesterségében új időszakot alapítottak. Ezeknek befolyása alatt nőtt fel a' most élő Németeknek nagy része. Alap-állitványaik ezen férjfiaknak, kik magokat philanthropoknak (emberbarát) nevezik, következők: A' természet, és philanthropia (emberszeretet) minden nevelésnek célja: azért a' gyermek erejét, ki természetileg jó, szabadon fejteni és az érzeki látványok (természet esmeret, művészet) tárgyain magát gyakorolui enged, míg képzelete eléggé meggazdagszik arra, hogy a'

remek szerzők és vallás-tanítás szavának jegyzetét érthesse, és úgy vidd az ő nevelését, hogy testére, 's lelkére nézve ép, erejét használni tudó, a' mennyiben lehet a' tudalomnak minden ágaiban magát feltaláló, józan, világban használható, vidám, és jót akaró emberré érjen. Basedov, hogy az emberiséget ezen ösvényen segítse, egy a' tanítókat készítő remek oskolának építtetését eltökélte, melyben az ő elvei szerint világpolgárok neveltetnének, és azt, emberbarátságnak valódi műhelyének czime alatt ki is hirdette. De ebben véle megegyező kortársaitól olly kevés pénz szedetett össze, hogy csak egy nevelő intézet alapítása telt ki, melly 1774 a' dessaui herczeg pártolása alatt philanthropiumnak neveztetett. Ezen remek intézet előképe, mivel nevendékeit testökben ugyan erősíté, de lelköket széleszté, és alapítójának jókori elhunytá, és igazgatóinak gyakori változások miatt már 1793 megszünt; utána több philanthropiumok állottak fel, mellyek közül csak Salczmannak schnepfenthali nevelő intézete érte-el a' 19 századot, 's magát ekkorig fenntartotta. Hogy pedig ezen fontos munkában a' philanthropok nem tettek nagyobb előlépéseket, nem annyira a' humanisták heves elenmondásának, kik magokat vádoltatva láták, tulajdonithatni, mint magoknak a' philanthropicum alapállításoknak, módoknak és azon ellenkezésnek, mellyben duzzadt jelentések, ezeknek sovány gyümölcseivel állottak: mert ámbár II Fridrik kora, mellyből jött létre a' gyakorlati és a' népnek majd csak gazdálkodási-kereskedési taníttatása és (a' berlini vagy nicolaii név alatt esmeretes) pallérozottság 's felvilágosodás, a' philanthropoknak természetiségre, józanságra és e' földi élet vidám használására való törekedéseiert tetszhetnék is, mindazáltal a' tapasztalt nevelők, és a' tudományoknak komolyabb baráti abban csak hamar megegyeztek, hogy a' philanthropinismus, melly az ifjuságnak mindent könnyüvé, és kellemessé tenni akart, silány soktudást, és szélesztő gyermekeskedést szül, és csak közönséges gondolkozás-és cselekvésmódra vezeti az ifjuságot. Nevezetesebb tudósok a' philanthropiumokat valóban nem is számlálták a' remekes régiség igyekezeteibe, és kivált nyelvtanításban sokkal hátrább maradtak a' régi módot követő oskoláknál; a' most élő tisztviselőknak sokasága is, kereskedők, atyák és anyák, kik a' philanthropium háznépéből, és nevelő intézetéből jöttek ki, lelki, 's erkölcsi becseknek szoros vizsgálata után, a' philanthropinismusnak inkább ellenére, mint részére tennének bizonytságot. Azomban jóllehet a' philanthropinismus és pártolóinak szétterjesztett írásai (p. o. Basedovnak „*Elementarwerk*“ Campenak „*Fragmente über Aufklärung*“ és „*Revisionswerk*“ Trappnak „*Pädagogik*“ Salczmannak „*Menschliches Elend und Himmel auf Erden*“ munkáik a' gyermekek, 's pórság számára kiadott számtalan könyvek, mellyek a' tudományok zsengejít valóban nem közhasznulag terjesztették elő) a' 18 száz. három utolsó tizedében, sok eltévedéseket okoztak és tápláltak; némeltyben mégis dicséretet érdemelnek. Ide tartozik a' könyvrületességnek, és segedelemnek azon sugárja, mellyel a' falusi oskoláknak setét éjelét meg világították; ide, a' nép tanítására általok behozott alkalmas tanuló, és olvasó könyvek, mindenek előtt pedig azon csüggedhetetlen szorgalom, mellyet a' phil. az ifjuságnak eddig számba sem vett testi javára fordított; továbbá azon érdem, mellyet a' testerő gyakorlásának (gymnastica, minót Guthsmuths Schnepfenthalban, és Vieth Dessauban üztek) mint az ifjuság erősítésére legcélszerűsbb eszköznek visszahozásával magának szerzett. A' gyermekek szobáit t. i. az előbbi nevelés ezerféle visszaéléseitől, ható fenyítékes beszédeivel kitisztította, 's így a' kinzó kamarákat egészségnek, örömmek, szeretetnek vidám lakjairá változtatta: a' gyermekek ruházatit szellőzőbbé 's természetesbé tette: az ifjuságot tükös bűneitől, az asszonyi

nemet fűzött mellezdőitől, a' kicsinyeknek 's nagyoknak fejeket a' vendégajtól, üstöktől, 's hajpor haszontalanságaitól megmentette. Néki köszöni a' mai nemzetség azon testi erőt, megkeményedést, ügyességet, és elevenységet, melly több ifjat, és férfit emelt már a' tanuló, 's műszobákból a' vitézek sorába; ezer előitéletek, melyek az életet homályba borítják, a' munkákat nehezítik, és a' társalkodást feszes formákba szorítják, általa elenyésztek. Azért, ha egyszer már elhibázott fogásinak rossz következtései megszüntek, a' háládatos maradék mindenkor megfogja esmerni, hogy ő az emberiségnek jót akart és annak fontos szolgálatakat tett.

PHILEMON ÉS BAUCIS, még nagy vénségében is hiv szeretetéről híressé lett házaspár, a' hajdani görög világban. Ovidius Metamorphos. VIII könyv. ezt beszéli róla: Midőn hajdan Jupiter és Mercurius emberformában vándoroltak Phrygiában, senki se akarta az idegeneket befogadni; csak a' már említett öreg házaspár adott nekik barátságos szállást, megmosta lábaikat 's mezei elődelte tett eleikbe. Az utazó istenek vendéglőiket magokkal egy szomszéd hegyre vitték 's midőn ezek hátra tekintettek, falujokat vizzel elborították, kunyhójokat pedig pompás templommá válni látták. Azt is megengedte Jupiter, hogy kérjenek, a' mit akarnak; de a' szemérmes és megelégedett öregek csak azon kegyelemért eszedeztek, hogy mint az ő templomának szolgái, valaha egyszerre haljanak meg. Így nagy vénségekben végre, midőn egyszer a' templom ajtaja előtt ültek, Philemon tölgyfává, felesége Baucis pedig hársfává változott. Látván lassú elváltozásokat, legszívesebben vettek búcsút egymástól. Sokáig álltak, mint szenteknek tartatott fák azután a' templom előtt. L—ú.

PHILIDOR (André Danican) szül. Dreuxben 1726; zendülés előtt a' francia királynak és a' párisi olasz játékszínnek pensionarius; a' legnagyobb sakjátékosok egyike 's egyszermind híres hangszerkeztető. Mint karénes gyermek, Camprától tanult, 's már 11 eszt. korában az udvar előtt játszatá motettjeit. Hangászatbeli előmenetele, de még inkább sakkozási ügyessége 1745 Hollandba, Angliába 's Németország egy részébe utazni készítették. Berlinben 1750 egyszerre három mester ellen, még pedig bekötött szemmel sakkozott, 's csak hamar mind a' hármat megnyeré. Franciaországba visszatérvén (1754) egészen a' hangászatra adá magát; elejente nem sok szerenésével. Lassanként még is megkedvelék operájit, 's néhányat, mint „A' kovács“, „A' katona mint varázsló“, „Tom Jones“ 's a' t. a' német színekén is megkedveltek. Ariájit szabadon, nem a' közönséges olasz kapta szerint írta. Szerzeményeit gazdag ötletek 's kellemes melodiák bélyegzik, ellenben festéseiben az igen játszó gyakran gáncsolják. Ph. évenként Londonba utazott az ottani saktársaság költségén, mellynek 30 esztendeig tagja volt, 's végtére azt lakhelyül választá. Itt halt meg Aug. 31. 1795. Rendkívüli emlékező tehetségét élte fogytaig megtartá. Halála előtt még két hónappal, szem-bekötve két ellennel egyszerre sakkozott, 's mindenkét megnyerte.

PHILIPPI, város Macedoniában, mellyet Filep az ott találtott aranybányáért építettett, most falu, Feliba nével. Itt történt 42 K. e. azon két ütközet, mellyekben Antonius és Octavius a' köztársaságiakat meggyőzték Cassius és Brutus alatt. A' csatamező most la Cavalla nevet visel; ezen fekszenek a' város omladéki. Pál apostol keresztény községet alkotott itt 's levelet irt hozzá. L—ú.

PHILIPPIKÁK, orationes philippicae, Demosthenes (I. e.) beszédi macedoniai Filep ellen. Ezek szerint nevezte Cicero Antonius ellen mondott beszédit philippicáknak; azolta is így nevezetik minden tüzes és menyörgő beszéd. L—ú.

PHILIPPINEK, vagy manili (luzoni is) szigetek (az é. sz. 19 — 19° 's k. h. 135 — 145°), az indiai szigetek legéjszakibb csoportja, szám szerint 1200, öszveséggel 6000 nsz. mf. 5 mil. lak. (mások szerint a' Marianokkal együtt csak 2,200,000 lak.) kiközt 2 mil. a' Spanyolokat esmeri urának. A' nagy Oceanon és chinai tengeren feküsznek. Telyesek hegyekkel, mellyek közt termékeny völgyek nyulnak el. A' hegyek közt 10 tüzet okád; legdühösebb a' Mayon Luçonon, mellynek Camarires nevü tartományában 1 Febr. 1814 egy más vulcanból tűz törvén ki, 5 város lett hamuvá. A' legnagyobb szigetnek, Manilának vagy Luçonnak (2400 nsz. mf. 1450 a' Spanyoloké) 2,460,000 lak. van, kik közt 1,820,000 Spanyol alattvaló. Mindanao, Samar, Leyte, Mindoro, Panay, Negros, Zebu és Kalamian szigeteken csak parti tájékokat bírnak a' Spanyolok. A' nagyobb szigetek belseje még igen esmeretlen. Tavak 's folyók a' földet rendkívül termékkennyé teszik. A' nedvesség nagy lévén, mérsékli a' hévséget, de gyakori betegségeket szül. Az éghajlatnak ezen káros tulajdonságán kívül a' szigetek a' világon legbájosabb lakhelyek volnának. Riskása, cacao, cocos-dió, legjobb czukor, bors, gyömbér, vad szerecsen-dió, narancs, egyiptomi szilva, fige, ananász 's más jó izü gyümölcs, kenderfa, legjobb pamut, indigo, festőfa, szándel-, kamps-, aloé-, ében-, vas-, káziáfak, tamarinda, kámforfa, aréka, 's igen jó dohány bőven teremnek benne. Számosak a' megehető madarak, marha, bival, sertés, szarvas, kecske, ló, számtalanok a' külömbféle nemü majmok. Az erdőkbén repkedő méhek annyi mézet és viaszat gyűjtenek, hogy az utobbi közönségesebb, mint a' fadgyu. A' tenger igen gazdag hallal és tekenős állatokkal, ambrával 's gyöngyökkel; a' hegyek ásványokkal; a' folyókban aranypor találtatik, de a' Spanyolok restsége elmellőzi a' bányászságot. Régenten a' Philippinek China alatt voltak, de e' lemondott rólok. 1521 a' Malajok ülték be Mindanaot arab fejedelmek alatt, kik salangani szultánoknak is nevezettek; ezek Suluhban is különös uraságot állítottak fel. A' Spanyolok 1521 fedeztették fel a' szigeteket Magellan által 's legelőször Zebura szálltak ki, de visszaverettek. 1564 ismét kiszáltak, elfoglalták Zebut, Manilát (1575), Suluh, Mindanaot és 1589 Masbatét. Későbbén hódítmányikat még tovább terjesztették, hanem részént ismét elvesztették. 1571 Luçon szigeteket déli oldalán Manila városát építették, melly külső városival (ezek közt Parianát 1000 Chinai lakja), 140,000 lak. számlál. Ezek közt 3000 Spanyol; a' mesteremberek 's mivészek Chinaiak; a' földet nagyobbára benszülettek mivelik. A' spanyol helytartón kívül Manilát érsek lakja, ki alatt vannak az uj segoviai, caceresi és jesuvasi püspökök. A' város szép, hanem gyakori földindulások miatt nagyobbára fából épült, de igen megerősített város, jó kikötővel 's egy Domonkos szerzeteseinek ügyelése alatt lévő universitással. Innen vitetnek Aziának természetményi és portékái spanyol Amerikába. Eszt. elevez Jul. egy gálya Manilából Acapulcoba (Mexicoban), hol Aziának füzereit, esalánkeszkenőit, festett vásznát, selyem és aranymiveit europai portékákért, amerikai kosenillért 's kész pénzért eladja. Ezen terhnek nagyobb része chinai, örmény, hollandi, franczia és angol kereskedőké, kik malaji zászlók alatt kereskednek; mert idegen nemzetek közt csak Malajoknak, Örményeknek és Portugaliaknak szabad Goából Manilába kereskedniük. Most egy kereskedő társaság is kereskedik közvetlenül Manilából Spanyolországgal. Az eredeti lakók malaji és néger-nemü nemzetségekből állnak. A' megtelepedtek Spanyolok, Mestizek, Creolok, Chinaiak. A' Négerek, kiket a' benszülettek Actáknak, a' Spanyolok Negrito del Montenek neveznek, a' belső hozámehetetlen 's esmeretlen tájékokat lak-

ják. Tökéletesen hasonlók a' guineai partok (Afrikában) lakóihoz, csak kisebbek ezeknél. Társasági rend nélkül élnek egyenként a' hegyek üregeiben 's a' Malajokkal nem társalkodnak. Ugy látszik ezek a' Philippinek őslakói. A' malaji nemzetségek mindenütt elterjedtek már, midőn a' Spanyolok a' szigeteket felfedezték. A' pallérozottságnak bizonyos lépcsőjére jutottak, polgári alkotmányban éltek, melly mint minden malaji nemzetségnél, hasonló volt az Európaiak feudale systemájához, jó hajósok voltak 's az írást esmerték. A' lakóknak egy része bevette a' keresztény vallást. 1762 az Angolok elfoglalták Manilát 's elvették az Acapulcoba küldött gályát, de béke lévén, visszaadták a' szigeteket Spanyolországnak. Később az Angolok Bomvuton telepedtek meg. Spanyolországban 1785 olta különös manilai kereskedő társaság van. D. Ildefons de Aragon ezredes 1820 *Descrip. geogr. y topogr. de la Ysla de Luzon* cz. munk. adott ki Manilában. Vö. *Remarks on the Philippine Islands and their capital Manilla* (London 1819 — 22).

PHILIPPONOK, orosz vallásfelekezet, Roskolnikok ága, kik a' hajdani slav egyházi könyveknek a' moskaui egyházi gyűlésben (1666) bevitt javíttatásáért 's némelly szertartások megváltoztatásáért az orosz-görög egyháztól elszakadtak 's magok közt ismét több felekezetekre oszlottak. Az első, fejekről, Pustosviát Filepről, nevezett, a' 17 száz. vége felé éjsz. Oroszországban fellépett Philipponok azok közé tartoznak, kik popákat nem szenvednek, mivel az orosz egyház papszentelését nem esmerik törvényesnek. Törzsök helyek az olonezi kormánykerületben Pomor klastrom (a' Wüignél) volt 's Oroszországban terjedvén, magok megegetése volt, mint más nempopai Roskolnik-felekezeteknek is utolsó mentő eszközök azon üldözésektől, mellyekkel sanyargatta őket Anna császárné uralkodásáig az orosz egyház. Több csoportjaik lengyel Lithvaniába szaladt 1700, 's egy részek innen akkori Ujkeletprussiába ment, hol a' földes uraktól, mint szorgalmatos földmivelők, jó szívvel fogadtattak 's 1795-ig 955 háznépre szaporodtak. Az orosz egyház gyűlésében, idegen hitsorsosok társaságának kerülésében 's a' régi minden Roskolnikokkal (l. e.) köz szertartásokhoz nyakas ragaszkodásokban megegyeznek ezekkel, de annyiban különböznek más Roskolnikoktól, hogy rendes papjaik nincsenek. Innen ur vacsorája, bérmálás 's a' t. nincs köztök 's a' házasság nem szentség. Minden községeikben a' községtől egy, vagy az elébbitől választott Starik (legöregebb), kinek slavul olvasni tudnia 's erős italoktól kereszteltetése olta tartózkodnia kell, végzi az istentiszteletet szoltárekléssel, imádsággal és evangyeliom olvasással, e' kereszteli a' gyermekeket, látogatja a' betegeket, temeti a' holtakat, halgatja ki a' gyónókat 's a' t. A' bűnök megbocsáttatását belsőképpen 's közvetlenül istentől nyer ni hiszik. Nem esküsznek 's nem katonáskodnak. Vallásokért kinos halált szenvedni, érdemnek tartják; hanem magokat, mivel nem üldöztetnek, többé nem ölik meg. Szentjeik régi képeit rigai hitsorsosaiktól hozzák, mivel az ujakat nem szenvedhetik. Oskoláik nincsenek; a' gyermekek csak szüléiktől tanulnak olvasni. Nagy tudatlanságban élnek, mértékletesek, gazdálkodók, dolgosak 's csendes alattvalók. L. *Neue berlin. Monatsschrift*, 1799, Jun.

PHILIPPS (Sir Richard) könyvvaros, író és a' *Monthly magazine* első kiadója, szül. Lond. 1768 nagybátyjától sohoi gazdag serfözőtől neveltetett. Mathesisre 's természet-tudományra lévén hajlandósága, egészen a' litteraturának szentelte éltét. 1790 Leicesterben könyvkereskedést nyitott és naplapot adott ki. 1793 Payne Tamás *Rightsofmen* nevű munkájának kiadásáért elfogatott; könyvnyomatása 's kereskedése tüz prédája lett; de állapotját ismét jó rendbe hozta 's plánt tett a' *Monthly magazine*-re, mellyr: 52-dik darabjáig

maga ügyelt. 1807 londoni sheriffé választották; a' ministerium, hogy részére megnyerhesse, Knight méltóságra emeltette őtet 's ezért írja magát Sirnek, hanem ő Whig maradt. Több írásai közül említhetni *Powers and duties of juries* (1811 franczia, olasz, spanyol, portugali nyelvekre fordíttatott, 's Amerikában után nyomtatott). Nehány esztendő olta a' nevelésre nézve elementaris könyveket bocsátott közre. Élete módjában pythagoricus, 's ifjuságától fogva huséltől tartóztatja magát.

PHILISTAEUSOK, hihetőleg egyiptomi néptörzsök, melytől kapta Palaestina (elébb Kanaán) nevét, 's mely ennek délnyug. részében, a' tengerparton lakott. Szakadatlan csatázásban éltek az Izraelitákkal 's Josue halála után egy időre alattvalóikká is tették ezek őket. — Régenten Philistaeusoknak nevezettek a' Jászok is Magyarorszában.

PHILLIPS (Charles) írlandi ügyvéd, és törvényszéki szónok, szül. 1788 Connaughtban Sligoban, közel Goldsmith költőnek házájától, kívül távolról atyafiságban is volt, a' dublini Trinity collegében tanult, törvénytudományra adta magát. Londonban a' Middle templeben, 's az írlandi, későbbben az angol törvényszékeknél is ügyvéd lett. A' közönség figyelmét elsőben a' Guthrietól Sterne ellen indított perben vonta magára, hol ellenpártjára a' házasságtörés kibizonyosodott. Ph. különös szónoki tehetséggel bír, kiki törekszik őtet halhatni és tapasztalása igen nagy. Mindazáltal beszédeiben itt 's amott találatnak virágos előadások, melyekkel az írlandi ügyvédek vádoltatnak 's mirákat az angol törvényszéki szónokok tisztább izlése nem hagy helyben. Legnevezetesebb törvényszéki beszédeit öszveszedte egy kötetbe. *Recollection of Curran* és *Specimens of Irish eloquence*-je kedvesen fogadtattak. Mint költő is jó oldalról esmeretes. *The emerald isle* című versezete őt izben nyomtatott ki. *The consolations of Erin* hasonlóul sok barátot szerzett neki. Sheridan halálára írt monodiája *Garland* név alatt, tellyes mély érzéssel.

PHILO, tudós zsidó író K. u. az I száz. Caligula császár országglása alatt. Nehány eszt. K. e. Alexandriában született, itt neveltetett 's tanult, és az ékes szollásban, philosophiában 's a' szent írás esmeretében tett előmenetelével csak hamar megkülönböztette magát. Plato munkáiban, mellynek philosophiája akkor Alexandriában legnagyobb tekintetben volt, olly jártasságot szerzett 's annyira tulajdonává tette azt, hogy közönségesen azt szokták mondani *Philo plátóskodik*. Vagy azért, mert a' zsidó tudományt szorosan nem esmerete, vagy azért, mivel Mózeses törvényének betű szerinti értelmét izetlennek találta, platonicum principiumokat csusztatott be a' szent tudományba 's azokat Mózesnek tulajdonította. Hihetőleg az Eszenekeket és Therapeuteket követte ebben, kikről tisztelettel szoll, bár életmódjokat nem vette be. Az istent 's materiát egyenlőül örök principiumoknak nézte; az istent, eredeti világosságának, mellynek sugáriból jöttek ki a' véges okos valóságok, az isteni okosságot (*λογος*) isten fiának, képének is nevezi, melly szerént formálta az teremő erejével a' testi világot. Az istennek esmeretét belső látásra alapítja. Ezen tudományáért Bouterwek egynek tekinti őtet az alexandriai első ujjplatonikusok közt. Szent írás magyarázása titkos; itt a' tetteket gondolatokká, ott a' gondolatokat tetteké változtatja, görög sophisták mesterségével élván. Az ékes szollásban is tökéletesítette magát 's a' közönséges dolgokban szép esmereteket szerzett, mellyekkel olly nagy hirre 's névre jutott, hogy 42 eszt. hazafiaitól a' Rómába küldött követségnek fejévé nevezetett ki, hogy a' Zsidókat Apionnak 's másoknak rágalmozó vádjai ellen mentse. Caligula a' követséget nem bocsátotta maga eleibe 's Philo élete veszedelemben

forgott. Tehát írásba tette a' Zsidók nagy tudóssággal 's ügyesség-gel készített mentését, melly Caligula halála után a' tanácsban fel-olvasztatott. Hihetetlenek azon állítások, hogy Philo Claudius alatt még egyszer Rómába jött; itt Péter Apostolnak barátja volt 's a' kereszténységet bevette, de erről bizonyos szomorítatások miatt ismét lemondott volna. Philonak hozánk érkezett munkái utolszor 's leg-felyesebben Mangeytól (Lond. 1742), azután Pfeiffertől (Erlang. 1785) adattak ki. Ezek megmutatják, hogy Philo nagy tudományu és szorgalmatos férjfiú volt, ki a' görög philosophiát és litteraturát pontosan esmerte. Munkái igen tanuságosak arra nézve, ki a' philo-sophiának akkori állapotját Alexandriában esmerni akarja. L. D. Groszmann *Quaest. Philon.* (Leipz. 1829). — PHILO, Byblosból, grammaticus, ki Nero alatt Hadrianusig élt, lefordította Sanchonia-thonnak phoeniciai históriáját görög nyelvre, mellynek csak töredé-keit bírjuk. — PHILO (byzantiumi), ki a' 2 's 3 száz. élt, egy hadi-machináról, a' világ hét csudáiról írt munka írójának tar-tatik. — Még egy Philo nevű academicus és stoicus philosophus is emlittetik.

PHILOKTERUS, Poetasnak és Demonassának fia, híres nyilas. E' vezette Methone, Thaumacia, Meliboea és Olizon lakóit Troja fe-lé; de midőn Chrysa szigetén áldozott, egy templomot őrző kigyótól lába megmaratott. Folytatta ugyan ő utját, de sebe mindég vesze-delmesebb 's szaga olly tűrhetetlen lett, hogy Ulysses tanácsára Lem-nosba visszavitetett, hol 9 eszt. töltött nyomorúságosan 's gyámolta-lan magánosságban. Azenközben Helenus jóvendőlése szerent Troja nem vétethetett meg Herculának azon nyilai nélkül, mellyeket e' Farakásának, midőn megégette magát, meggyújtásáért ajándékozott Philoktetusnak; innen kéntelenítették a' Görögök hozzá folyamodni. Ulysses és Neoptolémus (mások sz. Diomedes vagy Pyrrhus) vállal-ták fel a' követséget 's az utolsó, ki neki gyógyulást ígért, reá birta a' megszorított hőst, hogy Troja alá menjen. Machaon (más-szer. Aesculapius vagy Podalirius) valósággal meg is gyógyította sebeit; igen sok Trojai (ezek közt Paris) ejtetett el Philoktetus nyilai ál-tal 's nem sokára a' város megvéttetett. Azután az őslakókkal egy csatában megöletni olvassuk. Históriaját Sophoklesnek Philoktetus című szomorú játékában lehet olvasni.

PHILOLOGIA. I. Történeti eredete 's kifejlése. E' görög szó eredetileg műveltségre törekvést, vagy az iránti szere-tetet fész, és általános műveltséget jelent; (*φιλολογος* tehát, ki műveltségre törekszik vagy azzal bír), de különösen, mennyiben e' törekvés nyelvre és litteraturára czéloz. Philologus volt e' szer-int a' litteratura barátja, litterator, tudos műveltségű férjfi. Tudjuk hogy Eratosthenes (K. e. 270—290) neveztetett legelőször így, ki mint csillagász és földíró, híres, 's az alexandriai könyvtár gondvise-lője volt; utána sok oldalú tudóssággal jeleskedett többek viselék e' nevet. Mivel már a' tudos műveltség, tárgyügyelő tekintetben litte-raturáé, személyügyelő tekintetben pedig nyelvtudományt kíván, meg-fogható, mi az oka, hogy Görögországban csak a' szellemi-nemző erő kifogytával, midőn e' szellem emlékeinek utánazása és szemlélete belépett, képződék a' tulajdon könyv- és oskolatudósság; tovább, hogy miért indult ez ki különösen a' grammaticából, mellynek szin-te mint a' lexicographiának, kritikának, és hermeneuticának erede-te itt kereshető, (L. ALEXANDRIAI OSK.)? és miért szorítottott a' philologia utóbb egészen erre? Előbb a' régiségnek értelmét és szelle-mét, később csak betűjét tisztelték. A' régibb Alexandriaiak philo-logiája (kik e' nevet legelőször behozák), a' polymathianak és poly-historiának nemé volt, melly magában foglalta a' régiség tudományát tag értelemben, névszerint a' mythológiát, grammaticát, hermeneu-

ticát, grammaticai és aetheticai kritikát, rhetoricát és metricát. Ezek valának, kik számunkra jelesen a' görög literatúrának legnagyobb emlékeit feltarták, 's hozzá férhetőkké tették, mert ők kezdek szorgalmasan nyomozni a' görög nyelv szerkesztését, 's szavai gyűjteményét, a' görög litteratura egyes miveinek és helyeinek valódiságát; ők szedték össze, ők vonták ki a' számos görög iratokat, ők halmozták rakásra, 's közlötték a' régiség megfogására szükséges esmereteket, ők deríték-fel amaz iratokról készített magyarázataikkal, jegyzeteikkel, 's mindenféle összeszedéseikkel sok olytat a' késő világ előtt, mi másképp nekünk még ma is feloldhatlan talány volna. A' philológiára előkészületeket talál Creuzer (elmés és tudós munkájában „Über das academische Studium des Alterthums“ etc. Heidelb. 1807) már a' Pisistratusok idejében, kiknek a' Homer költeményei összeszedése körüli érdeme esmeretes, a' Pisistratus óta kezdett könyvtárak alapításában, a' sophisták vizsgáló szellemében, 's Aristoteles sok oldalú tudosságában és tudományos miveltségében; de Alexandriát (K. e. 332 óta) helyesen nevezi a' tudós élet és munkásság középpontjának, a' litteraturai kincsek tárának, 's mind azok gyülekező helyének, kiknek ezekre szükségök vala. Kisásziában is, hol Pergamus magát kitünteté, mellynek királyai, nevezetesen II Attalus (mgh. K. e. 153) a' litteratura kedvelőji, 's a' tudósok pártfogóji valának, és a' tulajdon Görögországban, különösen Athenaeben és Rhodusban, ugy Nagy Görögországban, kivált Syracusában is képződének litteratorok, 's ama szoros értelemben philologok. Scholiastákat és lexicographusokat egész a' 15 századig találunk a' Görögök közt, 's ugy a' keleti római birodalomban is soha sem enyészett egészen el a' görög litteratura tekintete. A' nyelv tudós kidolgozásával Crates és Mallus Görögök által esmerkedének meg a' Rómiaiak (Kr. e. 169). A' philologiai v. grammaticai tanulmány, Cicero magyarázata szerint, magában foglalta a' görög költőkkel bánást, a' történetek esmérést, szómagyarázatot és helyes kimondást. De nem csak a' görög, hanem a' római nyelv és római régiségek is tudós nyomozások tárgyai levének M. Terentius Varro, híres polyhistor és polygraphus (116—27 Kr. e.), M. Verrius Flaccus (Augustus alatt), Asinius Pollio és mások által; 's a' görög grammatica alapítói a' latin nyelvre is alkalmaztattak. Cicero idejében Lucius Plotius latin grammaticát tanított. M. Fab. Quintilianus és Aul. Gellius kiterjedt értelemben philologok valának. A' legnevezeteseb könyvtárak, mint zsákmányok Rómába vitettek. A' római litteratura a' görög után törekedett. Majd római írók magyarázóji általán elő, (mint Asconius Pedianus, Ciceronak beszédei, — Aelius Donatus, Terentius felett, 's m.) (Kr. u. 50), kik a' római classicusokról leczkéket tartának. Donatus (Kr. u. 354) és Priscianus (Kr. u. 524) a' latin grammatica fő tanítóji valának. Midőn a' keresztényiség a' pogányságot elnyomta, a' görög és római régiség 's litteratura tudománya is, kivált az első keresztényen tanítók által, kik mindent, mi a' pogánysággal összeköttetésben állott, veszedelmesnek és károsnak tartának, elnyomatott, 's ez által a' tudományok hanyatlására felette sokat tettek. Ide jött még a' durva Germanoknak a' római tartományokba ütése, kik sok litteraturai intézeteket 's emlékeket, nevezetesen a' császárok által a' feljebb való rendek nevelésére 's képzésére alapított oskolákat porba dönték. De a' papságnak hivatalaira készítése végett szükséges vala a' tudományos miveltés, jelesen a' régi nyelvek esmerete. Ez a' világi tudományok miveltését a' papok kezébe adta, kik azokat egy jobb és kedvezőbb időig fenn is tarták, 's az apátságokkal, papi hagyományokkal, és klastromokkal oskolákat kapcsolának egybe, mellyekben a' 7 század mesterségekből (l. e.) álló, ugy nevezett encyclopaedia

tanított. E' tanításhoz leginkább Martianus Capella (Kr. u. 461) és Cassiodorus (megh. 563) oktató könyveit használták, melyek hasonlólag a' császári iskolákban is kezen forgottak. Még is csak a' 6 században találhatni oly papi iskolákat, hova a' tudományos műveltség maradványai menekvének, előbb Franciaországban, utóbb Írlandban, Skotziában, és Angliában. Azonban a' tanítás leginkább a' theologia céljára szorított. Innen a' latin nyelv is, mivel rajta többnyire csak írtak, új szint vett fel, melyben a' classica műveltség hiánya, templomi és vallásbeli előterjesztések befolyása, 's egyéb európai nyelvek előre törekvése mutatkozott. Így származott a' barát (V. KLASTROMI) latin nyelv. A' tudós művelődésre igen hasznos vala a' Benedek rendének Nursiai Benedektől (mgh. 544.) lett felállítása, kinek rendszabásai közt megparancsoltattott, hogy minden klastromban tanítsanak, könyveket leirjanak, 's könyvgyűjteményeket kezdjenek. A' Nagy Károly és tudós barátai által alapított oskolaintézetek ismét a' latin nyelvtanulására tértek vissza. De izlés, tudós műveltség, 's tisztább diákság, csak a' 10 századtól, a' régi remekírók sűrű olvasása és leírása által hozatott-be. Ebben áll különösen a' clugnyi gyülekezet, 's később a' cistercziták és carthusianusok (12 száz) érdeme. — Az arab nyelv és litteratura a' 7 századtól nagy terjedést és tekintetet kapott. Az Arabok tarták-fen, 's mozdíták-elő a' philológiát is, nevezetesen a' görög litteraturát feleleveníték. Nyelvök már a' 7 századtól tudós bánást nyert. — A' 11 és 12 században sok nagy emberek a' class. litteratura mélyebb tanulmányával tüntek-ki, kivált Olaszországban (hol a' 12 száz. tud. egyetemek alapítottak), Franciaországban és Angliában. — Ezek közé tartoznak Lanfranc Páviából, ennek tanítványa Anselm Aostából; a' tudós Gerbert (II Sylvester pápa, megh. 1003), Abbo von Fleury püspök (mgh. 1004) és Bruno v. Köln (mgh. 1101). A' tudós theologia a' philosophiára, ez Platóra és Aristotelesre tére vissza. Abälard (mgh. 1142), Bernard v. Clairvaux, Joh. v. Salisbúry, Roger Bacon, 's mások görögül értettek, 's jobb diáksággal írtak. De erős tusát kelle a' tudatlan és türelmetlen papsággal kiállniok, melly után (13 száz.) a' római remek-írók tanulása 's a' jobb diákság ismét csaknem egészen eltűnt. 13 's 14 században találunk néhány intézeteket, mellyek által főkép a' térítés munkájára szükséges keleti nyelvek, jelesen az arab és zsidó gyámoltattak; az esméretet a' keresztes hadak alatt a' keresztyéneknek a' keleti és nyugoti mohamedanusokkal volt társalkodása is előmozdítá; de a' tudós bánásmód e' nyelvekre nézve még nagyon hátra maradt. A' 14 század közepén ismét felébredt a' classicus régiség őrangyala legelőbb Olaszországban, honnan a' classic. nyelveknek és litteraturának alaposabb tanulmánya, 's csinosabb magyarázata Európának csaknem minden részeibe elterjedt. Olaszország lón a' valódi philologok első gyűlőhelye. Két legelőbb nemzeti írója, Petrarca és Boccaccio, a' class. hajtán kor miveiért égő tüzzel, hatalmasan munkálkodának a' gör. és lat. litteratura terjesztésében. Az első figyelmét különösen Cicero és Virgil vonák magokra; de Boccacciót is rábeszélé, hogy a' Homer és Plato nyelvét a' futó Görögöktől tanulná meg, miben már kora miatt maga nem boldogulhata. Boccaccio Florenczben, születése helyén kieszközlé, hogy Ravennai János Petrarca nevendéke a' római, Leontius Pilatus pedig, és utána Manuel Chrysoloras (1397) a' görög litteratura tanítóivá tétetnének. Ez utolsó, ugy Argyropulos, és más kivándorlott Görögök által, kik a' keleti római birodalom enyészttével a' virágzó Olaszországba menekvének, írásban 's szóbeli előadásban alaposabb görög grammatica jött forgásba, 's az által a' gör. litteratura mélyebb értése is megnyitott. Olaszország minden nagyobb városaiban, még azokban is, hol egyetemek nem va-

lának, hallgató termeket nyitának a' régi litteratura tanítóji. Ezek hallgatójikkba ólták saját buzgalmokat; ezek által pedig (1400—1450) az olasz köztársaságoknál és fejedelmi házaknál a' class. litteratura pártolása 's ennek utján a' tiszta izlés visszaállítása a' finom szokások közé számíttatott. Sőt nemzeti ügyé is vált ez ipar. Legelőnkebb buzgalom uralkodik e' részben a' 15 száz. Olaszország minden rendei közt, 's mindenütt philologiai társaságok állanak fel. Petrarca és Boccaccio idejektől, kik a' gör. és róm. litteratura miveit gyűjtögeték, 's másolatokban terjesztgették, sok magányos és közönséges könyvtárak alapítottak, 's a' klastromi tudományos kincsek közhasznubbakká tétettek. Florenzben Medici Cosmus (1429) állítá a' plátói academiát, unokája Lőrincz a' litteratura és művészet legdrágább kincseit összegyűjté, 's a' legnagyobb tudósokat e' musák városába vonzá. Epen illy munkás volt V Miklós Rómában, egy Viscontti Majlandban, egy della Scala Veronában, Robert Király Siciliában; Aldus Manutius Velenczében egy a' class. litteratura körül buzgón munkálkodó egyesületet állított, 's a' behozott könyvnyomó-mesterség itt különösen a' class. litteraturának szolgált. — A' sáitó feltaláltával gyorsan szaporodának a' class. írók munkáji, gyűjtemények, 's magyarázatok jelenének-meg, 's a' philologia most nyere igazán tudós formát; mert a' nyelvérték közös összehatása csak ama találmány által tétetett lehetővé, vagy legalább könnyítetett, 's a' szellem remekművei, valamint az ezek feletti nyomozások nem valának többé a' vak történetnek ugy kitéve hiányos írásbeli terjesztésnél. De e' pallérozódás legszebb gyümölcse különösen abban mutatkozik, hogy a' classicusok és régiség olvasása, 's a' régi nyelvek esmérete többé nem csupán az egyház, és istenes tanulmányok czéljára szolgált, hanem általjában a' szellem képzését vevé czélul. A' régiek szerencsés utánzásai, 's egy tisztább római írásmód, melyre talán igen is sokat tartának, bizonyítják, melyi igen el vala a' czél érve. Ez időszak nevezetes philologusai Leonardo Bruni v. Arezzo (1370—1444), Poggius Bracciolini (1380—1459), Lorenzo Valla (1407—57), Nic. Perottus, Fran. Philelphus, Pompon. Laetus, Marsilius Ficinus (1433—99) és Angélo Poliziano (1454—92). Olaszországból legközelebb Franciaországba ment által a' class. litteratura felébredt tanulása. 15 században Párisban görög és olasz philologia-tanítókat, 's régi classicusokból francia fordításokat találunk. — Angliában az alapos philologia csak a' 15 századtól kezdé terjedni néhány Olaszországban képzett tudósok által. — Németországon a' philologia főkép Németalföldről, kivált az oskolai tanítás jótékony megváltoztatása által terjedezett. Az első német philologok Olaszországban képződtek, p. o. Rud. Agricola (1442—85), C. Celtes (1459—1508) és Joh. Reuchlin (1454—1521); az első Kempten Tamás tanítványa, a' második német tudós társaságok alapítása, a' harmadik a' zsidó philologia új felélesztése által híres. A' 16 század alatt az egész mívelt Európában mindenütt elterjedt philologiai tanulmányok legkedvezőbb befolyása volt nem csak a' közönséges pallérozódásra, és büleselkedésre, hanem minden különös és tetteges tudományokra is. E' befolyás nélkül a' Luther és baráti által kezdett egyházi újítás sem ment volna végbe. És épen e' befolyás volt ismét az, mely a' class. litteratura tekintetét fentartá és megőrzé. De e' tanulmány lett az europai míveltség talpköve is. E' században teljes munkásságban találunk még egyet az első Humanisták közül (mert a' közép időtől fogva Humaniora név alatt jövének azon tudományok, melyek a' class. régiségbe vezettek, 's ezek papjai, ha nem helyesen is, kizárólag Humanista nevet viseltek), kinek Németországra legnagyobb befolyása volt, 's a' gör. litteratura tanulását különösen előmozdította: Desiderius Erasmus (1467

— 1536 l. e.) — De a' 16 száz. végétől, midőn Olaszországban a' régi litteratura ismét esökkenni kezdett, Hollandiá lett a' legnagyobb philologok oskolája, kik magoknak jelesen a' régi nyelvek etymologiája, ugy a' grammatica, alsőbb kritika, és grammaticai magyarázat körül nagy érdemeket szereztek, 's utóbb a' philológiát főképpen a' törvény tanulmányra fordították. Elől említendő itt a' világ szerzte híres Hugo Grotius (de Groot, 1583 — 1645), remek exegeta, ki a' philológiát a' theológiával szorosabban egyesíté, tovább Justus Lipsius, And. Jonghe (Junius), Gruter, Dan. és Nic. Heinsius, a' Gronovok, Burmann, Périzonius, Lam. Bos, Siegebert Havercamp, Drakenborch, Qudendorp, Hemsterhuis, Wesseling, Lennep, Hoogeveen, Valkenaer, Ruhnken, Wytenbach 's a' t. A' keleti philológiát is felemelék itt p. o. a' híres Erpen (1584 — 1624), Leusden, Hadr. Reland, az e' tudományban időszakot formált Albert Schultens (1686 — 1750) és többek. — Az Angoloknak a' class. philologia körüli érdemét bizonyítják e' nevek: Th. Creech, Barnes, Joh. Hudson, Baxter, Clarke, Joh. Taylor, Rich. Daves, Wakefield, Rob. Wood, Zach. Pearce, Middleton, Pottery, Heath, Warton, Musgrave, Tyrwhitt, Joh. Toup, az elmés kritikus Rich. Bentley, és Rich. Porson. De a' keleti philológiát is, mint egy Selden, Lightfoot, Walton, Sam. Clarke, Pearson, Castell, Lowth, Kennicot nevei mutatják, 's általában a' tapasztalati nyelvtudományt, nevezetesen az újabb nyelvek tanulmányát, egy még eddig el nem értetőig vivék a' mindenütt elszéledt Angolok, mellyen az még most is áll, midőn ellenben a' class. philologia tanulmánya valamennyire alább szállott. — Franciaországban különösen a' 16 — 17 száz. sok pártfogókat és barátokat talált a' philologia; itt azonban főkép az isteni és törvénytudományokra fordított, önállólág ritkán műveltetett. Példák Wilh. Budé, v. Budaeus (1467 — 1540), utána Jac. Cujacius, Brissonius, később Dion. Gothofredus (mh. 1622) 's mások. A' class. philologia körül legtöbb érdemet szerzetek a' Francziák: Lambin, Muretus, a' tudós könyvnyomatók Rob. és Hein. Stephanus (Etienne), a' nagy polyhistorok Jul. Caes. Scaliger (della Scala, igazán Veronából), ennek fia Jos. Just. Scaliger, továbbá Hadr. Turnebus (Tournébeuf), Claudi. Salmasius (Saumaise), Isaak Casaubonus, Vigerius (Vigier), du Fresne, Faber (le Fevre), Montfaucon és mások. A' classica litteratura tanulása a' Francziák nemzeti litteratúrájára is sokat tett, mellyben (p. o. a' szomorjátékban) a' régieket követni ügyekeztek, de nemzeti bélyegöket el nem tagadhatták. Újabb időkben náluk a' philologiai tanulmányokkal felhagytak, 's csak néhány emlékezetes nevet hozhatnak fel, mint Vilboisín, la Rochette, Boissonade, Larcher, Gail. Ellenben e' nemzet hiúságával egybefüggő tünemény, ha náluk a' régi litteratura némelly ellenségeit is (mint Perrault, Hardouin, de la Motte) fellépni látjuk. 17 száz. a' keleti philologia is barátokat talált a' Francziáknál, mint: Bochart, d' Herbelot, le Jay, la Croze, Houbigant 's t. Kivált a' korunkban híres Sylvestre de Sacy, és Louis Matthieu Langlés. Újabb nyelvek szükségét, a' Francziák, magoké nagy kiterjedtsége 's az ezzel megvetett nemzeti hiúság mellett nem igen érzék. — Spanyolok és Portugálok kevés kitünő philologot nevezhetnek. — Annál nagyobb a' Németeké, kik a' tudós nyelveszmélet és régiség-tudomány országát alaposan és sok oldalulag kifürkészték. A' 16 századból nevezhető Joach. Camerarius, a' gör. litt. terjesztője, — a' lexiconiró Bas. Faber, a' régiség tudós vizsgálója Joh. Georg. Graevius (Graeve); a' 17dikből, mellyben a' philológiát kevésbé pártolák, a' tudós Kasp. Barth, Joh. Freinsheim, Weller, Chph. Cellarius; a' 18-dikből: Ludolf Küster, Fr. Budaeus, J. A. Fabricius, Lange, Frisch, Hederich; e' század közepe után pedig Joh. Matth.

Gesner, felállítója azon alapos és jobb ízlésű philol. iskolának, mely a' Németek közt az önálló philologia virágzása kezdődik, mely egy Winckelman, Lessing, és Herdernek e' régiséget, 's ennek Olaszországban újon felfedezett kincseit tárgyázó nézetei által olly magasra emeltetett, hogy jelenleg legfőbb fokán állani látszik; továbbá Ernesti, Reiske, Heusinger, Duker, Wesseling, Fischer, Reiz, Brunck, és a' 19 száz. nagy részint még élő philologok: Heyne, Wolf, Beck, Schneider, Harles, Matthiae, Buttman, Schütz, Oberlin, Spalding, Schweighäuser, Hermann, Heindorf, Schaefer, Böckh, Creuzer, Schleyermacher, Bekker, Vosz, Eichstädt, Jacobs, Passow, és mások. A' keleti philologia, nevezetesen a' zsidó nyelv és litteratura 16 száz. Buxdorf; 17dikben Glasz, Pfeifer; 18 és 19dikben Michaelis, Danz, Dathe, Hezel, Cocceji, Schnurrer, Tychsen, Eichhorn, Paulus, v. Hammer, Vater, Gesenius; legujabban a' Sanskrit A. W. Schlegel, Kosegarten, Böpp; — a' chinai pedig Montucci és Klapproth, 's mások által alaposan kidolgoztatott. E' philologiai szorgalomnak befolyása leginkább a' theológiában nyilván mutatkozik, mert a' reformatio idejétől a' legnagyobb exegeták a' Németek közt találhatunk. Melanchthon és Beza világitának elől. Ezeket követték a' 17 száz. Jablonski, Herrman v. d. Hardt, Reineccius, Simon; a' 18 száz. Semler, Ernesti, Morus, Koppe, Igen, Griesbach, Matthaei, Storr, Nösselt, Knapp. Paulus, a' Rosenmüllerek, de Wette 's a' t. A' törvénytudomány a' philologia által minden kútfőből kifejtetett, 's mint tudós tudomány kivételtezt, mely bélyegét a' Németeknél maig is hordja. A' történet-nyomozás, és földírás is sokféleképen bővítettett 's gyarapított a' philologia által; szóval a' tudományoknak és mesterségeknek semmi ága nem maradt ennek gyámolítása nélkül, valamint megfordítva maga a' class. litteratura is régiségi és archaeologiai eszmétekkel szaporított. — Magyar hazánk sem maradt a' classica litteratura eszméteiben hátra. Mert valamin már az ország kezdetével, első királyink alatt minden törvényeink, szabadságaink és okleveleink latin nyelven irattak, ugy már ekkor (a' 11 száz.) sok klastromi és püspöki iskolák valának; a' 12 száz. pedig számos ifjak, kivált kik papságra készülének, a' párisi híres fő iskolába kiküldettek. A' 13 száz. elején már Veszprimben studium generale név alatt egy jeles fő iskolával dicsekedhetünk, mely a' párisi után alkotva nem csak minden szabad mesterségekre, hanem isteni és törvénytudományokra is tulajdon tanítószékekkel bírt, 's számos ifjuságtól látogatott, ugyan ezt IV. László király 1287 megújította, nevezetes könyvtárral, 's bő jövedelmekkel gazdagította. Később Nagy Lajos 1367 Pécsen, Sigmund pedig 1388 Budán szinte studium generale név alatt emele fő iskolát. Egyetlen egy Hunyady Mátyásunk fényes uralkodása arany századot nyit a' magyar csinosodásnak, ki Vitéz János tudós esztergomi érsek, és Janus Pannonius (Cesinge János) az olasz fő iskolákban tanult széles tudományu férjfiak köz munkálódásával a' Sigmund generale studiumát Budán 1465 nem csak megújította, hanem olly tudományos egyetemmé formálta, melyben a' négy kareli, azaz, isteni-, törvény-, orvosi-, és bölcselkedői tudományok tanítottak, ehhez kapcsolá ama híres könyvtárt (bibliotheca corviniana), mely 50 ezer legnagyobb gondal leirt, biboros és ezüst kapcsu kötetnél többet számlált; ő adott lételt az Istropolitana Acemiának Posonyban 1467; a' hazánkban első csillagvizsgáló toronynak 1472, 's a' szinte legelső könyvnyomtató műhelynek 1473. A' mohácsi szerencsétlen és gyászos veszély után, mely számos és kipótolhatlan litteraturai kincseinkkel együtt, a' most említett pompás Corvin könyvtárt is hamuvá tette, ismét külföldi iskolákra vándorlanak tehető-

sebb ifjaink; de már a' 16 száz. mind Magyar mind Erdélyországban nagyon kezdének szaporodni, kivált a' Protestansok alatt, a' tudományos intézetek. A' 17 században a' Jesuiták alatt N. Szombathban, Posonyban, Kassán, Kolosvárott nagy oskolák állittattak; ezek közül az elsőt, melyet még Pázmán Péter primás és cardinal 1635 alapított, dicső emlékü Maria Thereziának anyaskolává, egyetemmé emelte 1772, azután 1777 Budára tette által, honnan II József 1784 Pestre vitte. Mind ezeken kívül jelenleg hány királyi academiával, érseki és püspöki lycaemokkal, gymnasiumokkal, 's a' protestans részről hány jeles tanítói intézetekkel 's a' t. dicsekedhetünk, 's a' hajdankortól fogva mennyi nevezetes és a' classica litteraturát derekasan terjesztett hazai írőkkel büszkélkedhetünk? lásd a' MAGYAR LITTERATURA czikkely alatt. A' philologia történetének fenebb előadott rövid rajzolatjához toldjuk itt Creuzernek álnézetét, mely a' class. litteraturának uj feléledéséből (14 és 15 száz.) indul ki. „Nem volt ugyan idő, — így szól ő — melyben mindeneknek egy célra határozott irányása tetszenék ki, de még is elvált időszakokat lehet megkülönböztetni, a' philologiai törekvésnek uralkodó alapra ösztöne szerint. Itt legelőször az utánazás még határozatlan ösztöne mutatkozik. A' class. régiség képzeleti egész volta, és szépsége megjelent az egyenes és természetes érzéknek, 's hiven fogák fel el nem fogódott nemes indulatok. Mind a' régi képző művészség, mind a' szólás miveit, egy 's ugyan azon ajtatossággal tisztelik; általjában az e' korbéli humanisták értelemmel 's indulattal nem válnak annyira el a' képző művészeketől, mint utóbb gyakor történt. Ama nagy szülemények látása által mind a' ketten egyaránt lelkesülve, hasonlót teremteni iparkodának, 's az élet és tudás minden elemeiben az újra-előállítás meg nem határozott ártatlan ösztöne mozgott. De épen amaz utánazásra nem eszmélés nem engede még némely történetes formákat, melyek közt az antik tűnik fel, valójok vagy lényök szükséges és maradandó vóltától szabályosan elkülönözni. Így ez időszakot az érzék időszakának nevezhetni. Példák e' tekintetben Poggius, Angelus Politianus, és Mars. Ficinus; az utolsó, mint a' régi philosophia újra felállítója. Ezután a' polyhistoria uralkodó elvével a' valódiság-realismus időszaka következik. Ezt azon alapos meggyőződés szülte, hogy a' régiség miveinek gyökeres előállítás és magyarázása körül teendő minden próbára egy kiterjedtebb 's valódi tudosság szükséges. De tévelygésre vált ez időszak, midőn az anyag v. szer a' formát legyőzni kezdé, midőn az anyag-gyűjtés gondja a' létszeres egységet elnyomta, midőn a' tudás gazdag bőségében tobzódni a' philologok diadala volt, midőn a' szolgáló szellem: tudossága tükrében magát öntetszőleg nézegeté. Ez időszaknak, tévelyedésükben kisebb nagyobb mértékben elmerült képviselőji Scalliger, Claude Saumaise, Gerh. és Jos. Vossius, Kasp. Barth, 's t. Mit ezen nagy polyhistorok tettek, csak a' jövő időszak kritikai fáradozásai által lett igazán világos, de csak ekkor is igazán haszonvehető; ez időszakot az értelem szakának mondhatjuk. Most a' használatosan válogató 's megszüró kritika uralkodó elve lépett közbe, 's ama férjfiak felette nagy olvasottsága által nyert roppant anyagot szétválogatá. Ez a' hajdankor miveinek képző becsét élesebben megfontolta, a' hamisat az igaztól pontosabban elkülönözte. Egy mélyebb nyelvméret és a' tartalomra állandó ügyelet a' kritikának és magyaráznak nagyobb biztosságot ada. Most a' philologban inkább az anyagos eszmélet alkatos elrendelése, választás finomsága, gondolkodás élessége, 's izlés helyessége, mint a' tudás tömörkedése kívántatott. A' tudomány ez irányában kitűnő a' merész és tűzeszü Rich. Bentley, az alapos és meggondoló Tib. Hemsterhuis, 's legjobb foganattal menének ez uton Dav. Rubnen, ki a' feltalálás

sebességét a megalapítás nyugalmaival szerencsésen párosítá; a mindent felfogó s teremtő kritikus Lud. Kasp. Valkenaer, s a görög grammatica és metrica mélyebb megalapítása körül annyira érdemes éles elméjü philolog és kritikus G. Herrmann, s t. A kritica elvének még állandó urasága mindenfelé legjobb fogamatot mutat, ha bár egyesek törekvésénél különböző irányok tapasztalhatók is, p. o. a hozzávető (conjectural) kritikában egyfelől Reiske és Brunk hirtelenkedése, melly némelly oskolákban szemtelenségre fajul, másfelől Joh. Fr. Fischernek a bebizonyításhoz makacson ragaszkodása. Az uralkodó ész időszakának azt mondhatnók, mellyben a philológiának lét- és észképvitatása (realismus et idealismus), vagy inkább anyag- és eszmód vitatása (materialismus et formalismus) a józan kritika által megtsztatva, s magas méltósággal és érzelemmel párosítva, annak minden műveletében maradandó bélyeg gyanánt tűnik fel. — Ez előterjesztett áltnézettel csaknem összeüt egy másik is, mellyet Ast (*Grundrisz der philologie* Landshut 1808) közölt; ez t. i. az újabb philológiában három időszakot tűz ki: 1) a valódi (élő) philológiát, midőn a philologok a hajdankort öszves életében felfogták, s kivált a class. írók remek mivei által magokat annak szellemében képzeni iparkodtak; ez a 14 15 és 16 századot foglalja be; 2) a régi világnak anyagos tanulását, a 17 száz. elejétől; 3) az eszmódos v. formás tanulását a 18 században. Azonban ez író igazságtalan, ha a philológiának előmentét a 18 száz. végén s a 19 században, eszmódos tanulás nevével akarja bélyegezni.

II) Szorosabb megfogása. Erintve vala, hogy legelőször a Görögök és Rómaiak nyelve kapott tudományos kimivelést s kidolgozást; tehát következik, hogy tulajdon értelmü litteraturáról, mint iratok szerközetes egészéről, mellyben valamelly nemzetnek minden oldalú műveltsége valódi emberi módon nyilvánul, először csak nálök lehet szó, és ez az oka, hogy későbbben is, midőn a keleti, s minden újabb nyelvek grammaticai bánásmódot nyertek, s szónyomzásra ügyelve a nyelvtudományokat általjában philologiai tudományoknak v. philológiának hírvák, s innen hasonlólag a keleti philológiát is emlegették, még is a görög és római litteratura tudományát mindig különösen philológiának, a görög és római régiséget pedig jeles értelemben régiségnek nevezték. De talán igen meszse mennék, ha a philológiát egyenesen régiség tudományának keresztelnök, mint Wolf mesteri ábrázolásában („*Museum der Alterthumswissenschaft*“, herausgeb. von Fr. Aug. Wolf, und Phil. Buttmann. i Bd. I St. Berl. 1807) tevé; ki azonban egyszermind azt jegyzé meg, hogy a régiség tudománya, azon részeihez tartozik tudatinknak, mellyek gazdag anyagaikban, különféle bánás módjaikban, s változó neveikben, ingadozó határokat, s határozatlan kiterjedményt árulnak-el. Mert itt a philológiának létalapja, azzal, mi vele csak szoros összeköttetésben áll, vagy a régi litteratura és classicusok megértésére mint segédtudomány szolgál, elcséréltetik. A class. hajdankor nyelvének és litteraturájának tudós esmerete egy része a régiség tudományának, de egyszermind annak kulcsa és mivszere is. Ama nyelvek ugyan is, magok némi emlékek, mellyeket igen szorgalmasan ki kell fürkésznünk, hogy rajtok egy a természetől jól felkészített népnek létszeresen haladó képződését észrevehessük. A régi litteratura pedig, mint ama népeknek iratokban kinyilatkoztatott élete, a régiség legszellemesb s legérdekesb részét, s így a philologia is a régiség tudományának legfontosb részét teszi. A philologia pedig amannak kulcsa és mivszere, mennyiben azon nyelvek tudós esmerete, melly a philologia fő részét teszi, ez életbe bevezet, s a hajdankor művészségének munkájit is közelebbi esmeretre hozza; valamint megfordítva a régiség mivemlékei-

nek tudománya, és a hajdani művészet maradványainak esmérete (Archaeologia tulajdon értelemben), a class. litteratura érthetését sokféleképp segíti. A régiség tudományának részei közt tehát kölcsönös hatás van. A philologia, (mint a hajdankor nyelvének és litteraturájának esmérete) magában foglalja: 1) ezen nyelvnek grammaticáját, melyben Wolf képzeti ábrázolása szerint, legelőször, a nyelv általános alaptételeinek a gondolkodás törvényeiből teendő bölcselkedői megmagyarázása után, a görög és latin nyelvtheoriája, az időről időre változott nyelvszokáshoz képest előadatnék. 2) A Hermeneuticát (magyarázástudom.) vagy azon mesterséget, mint kelljen valamely írónak gondolatit egyesben és egészben, szükséges belátással kitalálni s előadni; mire a nyelvtudományi, szónoki, és történetirási magyarázatnak szabályai vezetnek. Mi pedig vezetés v. utasítás által meg nem nyerhető, s csak a magyarázó művész elméjéből származik, az a szellem ügyessége, mely által az író nyelvének sajátosságába, gondolkodásmódjába, beszédnemébe, s személyességébe hat, s nem csak vele egyezőleg, hanem azt megítélve is gondolkodik, mit Wolf magasb jelentésű értésnek nevez. De ez 3) felteszi, vagy megkívánja a philologiai kritikát és helyrehozás-mesterségét, s ezzel sok oldalú tudós kritikát (melly az iratok valódiságáról ítéljen), és az előadás szépségére számot tartó iratok-nál szónoki és aesthetical kritikát (melly az aesthetical becsét határozza meg), kell párosítani. A philologiai kritika az irományi művek korát, valódiságát, s hitelességét nyomozza, s eredeti helyességeket, vagy majd történetes, majd szántsándékos elron-tásukat megítéli. Mivel pedig vagy kézirati oklevelekre támaszkodik, vagy belső indító okoknál fogva világít fel valamit, ugy egyalsóbb vagy bizonyító, s egy felsőbb vagy eltaláló kritikára oszlik. 4) Magában foglalja a kötetlen és kötött szerzemények elveit, vagy az írásmód és metrica teoriáját. A philologusnak régi, legalább latin nyelvbeli írói könnyűsége, nem csupa segítség, hanem egyszerűmind eszköz is, mely által magyarázó és bíráló ügyességet nyerhet, s a régiek karakteres gondolkodás-módjával belsőképp megismerkedhetik. Mert csak az teheti egészen tulajdonává az idegen nyelvet, a ki ír; s Wolf is ugy vélekedik, hogy nem csak a régiektől felfogott, hanem az újabb tárgyakról is tudni kell latinul írni. 5) Mint régi litteratura tudományához, a philológiához tartozik még a Görögök és Rómaiak története s litteraturája is, melyet a nemzetek történeteiből kell kivonni. Ez általán fogva a tudományos és költői miveltséget szinte ugy, mint különösen az írókat és műveiket, még pedig a jelen litteraturát egész kiterjedésében érdekli. Az ép, és töredékben fenmaradt görög és római iratok kész gyűjteményét, Wolf, az ide nem tartozó egyházi atyák kizárásával, 1600-ra számítja, mellynek negyed részénél a latinok kevéssel tesznek többet, s ezek közt sok oly fő iratok vannak, mellyek a régi miveltségnek, s később a miénknek a leghatározottabb irányokat adták. Mind e tudományok és esmeretek formálják tehát a philológiát; honnan az több oly tudományok és esmeretek öszves foglalatlja, mellyek által a class. hajdankor írásbeli szellemmiveiben elevenen felfogatik s megismertetik. Mivel pedig a hajdankor szelleme magát eme művekben legtisztábban tükrözi, azért e tudomány újabb kidolgozóji, és azok, kik (mint Wolf, Ast, és Creuzer) saját ábrázolatokat készítenek, a philológiát általjában, a class. régiség öszves tudományos és művészeti, nyilvános és polgári életbeli tanulmányának nevezték. — A philológiának segédtudományai a régiség tudományának minden részei, és így a régi földírás, mellyet Wolf mythusira (Uranographia) és történetire oszt, ide számítván a Chorographiát és Topographiát, v. egyes tájak, és helyek leírását is.

b) a' hajdankor népeinek közönséges története, az időszámlálással, 's történeti kritikával, mint segéd tudományokkal együtt. c) a' görög és római régiségek, v. Görögország jelesb népei, 's a' Rómaiak egyes állapotjának, alkotmányának 's erkölceinek történeti leírása; d) a' Mythologia, vagy a' Görögök és Rómaiak vallásbeli mondáinak esmerete. e) a' bölcseletkedésnek, 's a' Görögök és Rómaiak egyéb tudományainak története; f) a' hajdankori művészeteknek 's különösen egyes művészeteknek története, ide értvén a' költészetet is. g) az Archaeologia, hova mind a' két nép feliratainak (epigraphica) és pénzzeinek esmérte járul. h) a' régiség tudományának története, 's végre i) az Aesthetica (különösen a' poetica) 's a' philosophiai kritika a' régi írók megbíralására. Azonban nem a' philológiához tartozó tudományok köre, hanem ezeknek egy szükséges és igazán emberi célra egyesítése, és csak maga ezen cél által lesz a' philológiának megfogása és méltósága tökéletesen meghatározva. Ez, Wolf szerint, azon esmeretek és tudósítások sommás foglalatlja, mellyek bennünket a' Görögök és Rómaiak tetteivel, eseteivel, politikai, tudós, és házi állapotjokkal, műveltségökkel, nyelvökkel, művészeikkel, tudományaikkal, erkölceikkel, vallásukkal, nemzeti bélyegökkel és emlékeikkel úgy megismerkedtetnek, hogy általok az e' nemzetektől ránk szállott mivék gyökeres megértésére, 's azoknak, tartalmukba és szellemükbe hatván, a' hajdankori élet jelenvalóságával, 's a' későbbnek és mostaninak összehasonlításával használására ügyességet nyerünk. Mellekes és alárendelt célok tehát, ezek által külső nyereségeket vadászni, vagy a' régi nyelvek esmerete által tudós nevet szerezni, mit gyakran e' szólás formájával „jó görög v. jó diák lesz“ fejeznek-ki, úgy némelly más tudományokat szerökre és alakukra nézve ez által bővíteni vagy jobbitani, melly haszonnal a' philologia különösen a' theológiának 's törvénytudománynak szolgál. Magasabb cél az, ha a' régi nyelveket 's iratokat, mellyek mint a' szellem legszebb emlékei, művelődésünkre hatnak, ön magokért tanuljuk. Szépen mondja Wolf, hogy a' gondolkodás gyakorlásai a' nyelvekben, mellyek a' legmagasbat 's legmélyebbet, mi az emberben fekszik, magokban foglalják, kivált pedig az idegen nyelvekben, minden elvont nyomozásokra mezőt nyitnak, 's az értelem feletti vizsgálódásra ingerelnek. A' hajdankor, írásbeli miveinek legcélrányosabb használata mint előkészítés munkák egy hathatós kiképzésre. A' hajdankor miveinek magyarázása 's igazítása által minden lelki erőket elfoglaltatnak, 's tudományosan és művészetileg megfeszítetnek. És micsoda oktatások 's tapasztalatok bőségét nyitja meg e' tanulmány, midőn a' régiség tudományának minden részei közt főképen a' hajdankori emberiség esméretét egy létszeresen kifejett nyomos nemzeti műveltségben megszerzi? Ez esmeret annál fontosabb, mert csak a' régi Görögországban találhatók, mit máshol csaknem mindenütt hasztalan keresnénk, oly népek és birodalmak, mellyeknek természetében legtöbb oly tulajdonságok valának, mellyek egy valódi emberiségre tökélyesült karakternek alapját teszik; oly köz ingerlékenységű 's elfogadó készségű népek, mellyek semmit, mire műveltségük természetes útján valami ösztönt találtak, próbálatlan nem hagyta, 's kik ez utat a' másként gondolkodó vadak behatásától függetlenebbül, és sokkal tovább folytatták, mint a' következett időkben 's változott környülmények közt lehetett volna; mellyek a' hazapolgár szorongó és szorongató gondjai felett az embert oly kevésé felejték-el, hogy a' polgári intézetek, gyakran sokak kárával, 's igen közönséges áldozatokkal, általányosan az emberi erő szabad kifejlésére célozának; mellyek végre a' művészetekbeli nemesnek és kecsesnek rendkívüli gyöngéd érzetével, lassanként oly nagy kiterjedést és oly sok mélységet fejtének ki a' tudományos

nyomozásokban, hogy maradványaik között ama ritka tulajdonság élő képmása mellett, az észképi vizsgálatok első legcsodálandóbb mestereit állíták fel. Ez hát a human: tanulmányok legmagasb célja. *Ast Grundrisse der Philologie* czimü derék munkájában így szól: nem a holt tudósság, nem is nyelvésmeret végett tanulja a philolog a class. írók munkáját, hanem hogy igaz és élő képzetet 's eszméretet szerezzen a class. régiségről, melly nekünk olly sokban must-ránk marad. A philolog ne legyen csupa nyelvmester, 's régiségbuvár, hanem egyszersmind legyen philosophus és aestheticus; neki az elibe adott betüket nem csak alkatrészeire eltagolni tudni, hanem a szellemet is, melly e' betüket képi, ki tapogatnia kell, hogy a' betük magasb jelentését kinyomozhassa, 's az alakot, mellyben a' betü a' szellem kinyilatkoztatására áll, becsülhessé. E' magasb tudományos élet nélküi a' philologia vagy csupa eszmód vitatás, vagy csupa anyagvitatás; amaz mint egyoldalú nyelvtudomány, ez mint csupa régiségi tudakosság. Az alak a' tartalomtól vagy szertől elválasztva egy üres, értéketlen, hasztalan lény; az anyag v. szer pedig alak nélkül rendetlen, zürzavaros semmiség. Bár hát a' valódi philológiának a' magasb képzésre befolyása, ha a' class. hajdankor nyelve és litteraturája nem csupán történetileg, hanem Creuzerrel szólván, példa gyanánt tekintetik, igen fontos azért, mivel a' régiek iratai alakban és tartalomban, gondolatban és előadásban, minden gondolkodásnak és beszédnek mustráji lehetnek; 's bár ennél fogva a' philologia a' magasb nevelés és a' fő oskolákbeli tudós oktatás körében nagy jogot formálhat; még is gyakran e' jogok rendkívül nagyítottak, 's a' régiségnek és miveinek rendin túl magasztalása elfogult értelmet, 's egy oldalú megszorított izlést mutat. Ugy van, ez oskolatudósság a' csupa philologok közt egész korunkig úgy honos volt, hogy egy philolog 's egy oskolatudós nevezete csaknem egyértelműleg használtatott. Ez utolsónak egyik oka főkép a' régi nyelvésmeretnek a' régiség körétől és czéljától való szellemtelen elválasztásában fekszik, másik pedig a' classicitásnak nem kevésbé elterjedt hamis megfogásában, a' régire szorított irányzásban, 's annak innen származó rendén tül, 's az újabb képzés és litteratura lealacsonyításával egybekapcsolt magasztalásában. Sokan a' classicus név alatt csak az írásmód hibátlanúságát 's tisztaságát értik, mit egy holt, azaz már elő nem haladó nyelvben, mellynek szabályait az általok classicusoknak nevezett írókból magok formálták, természetesen könnyebben fel kell találniok, mint egy még élő nyelvben. Nem is minden tekintetben olly mustrák a' régiek, kiket vakon 's nem szabadosan követniünk kellene; mert bár az ő előadásaiknál a' külső szépséghez vagy tökélyes alkathoz vonzóadás uralkodott is; még is minden országnak, minden népnek virágozik sajátos szépsége. Miveltségünket tehát csak az által neveljük, 's csak úgy hajtjuk tökéletességre, ha a' hajdankornak nem csupa betüjét, hanem szellemét szabadon felfogjuk, 's a' class. képzést, mint az emberiség nemes formáját méltánylaní tudjuk. Valóban illy felemelt, 's tökéletes miveltséget is mutatnak azok, kik a' class. régiség által, mint a' képző művész a' látható természet felsége által, önmunkás képzésre és előállításra indittanak; ezek, Creuzer szerint olly pallérozottságot nyertek, melly egész életükön keresztül tart, a' tulajdonképen való tudósnál pedig e' miveltség nélkül mindig hibázik valami, minek érezhető hijával lesz tudománya bevégzésére. De messze megy, ki azt vitatja, hogy philologiai tanulmány nélkül általában nemes miveltség nem lehet; mert ez állítást megczáfolja mind a' nemes asszonyoknak, mind azoknak bölcselkedői, költészeti, 's társaságos miveltsége, kik mellett a' közönséges philolog, ha önmunkásság, szellem és élet, mellyek csakugyan minden mivelés végső céljai, tekintetbe vétetnek, gyak-

ran nagyon hátra áll. Jelenleg a philologiai iskolatudósságnak az úgy nevezett szépelhnek felületessége tétetik ellenébe, melyek vagy fordítások által gondolják, hogy a hajdankor szellemét felfoghatják, (pedig a fordítások Wolfszerint csak fél esmeretséget adnak), vagy a legújabb litteraturát a régi felett merészen 's egyáltaljában felemelik; továbbá azoknak tudatlansága, kik mint különös karok tudományainak tudósai, azt hiszik, hogy a philologiai tanulmánytól megszabadulhatnak. De arra emlékeztetőleg, mi a class. nyelveken írás, szólás, és azokkal bánás hasznairól mondatott, mindenkit kérdünk: ha valamennyi karok legalaposb tudósai nem a philologia tanulmányok által miveltettek, 's nem a hajdankor szelleme által lelkesítették-e? Mivel még is sokan a régiekben már semmi tanulni-valót nem találbrak, úgy elfelejtették azt is, mennyit lehetne még belőlök tanulni. Azóban ezeknek a philologiai tanulmányok elleni gyűlölségök mellett is, míg csak a tudós iskolák és academiái oktatás vezetése mély belátásn, 's magas miveltséggü férjfiakra bizva lesz, 's ha csak a tudós pallérozottságot gyökerében elfojtani nem akarják; a philologia a tudós nevelésnek mindenkor első tárgvát teendő. Ajánlható itt M. I. C. Jahn „*Jahrb. für Philologie und Pädagogik etc.*“ czimű munkája. (Leip. 1826.)

PHILOMELA, Pandion athenai királynak leánya, ki filemilévé változtatott. Testvérét, Proknét, Tereus thráciai fejedelem vette feleségül. Fia, Itys, felnöven, Tereus Athenaebe ment. Prokne ekkor reá vette férjét, hogy Philomelát is vigye magával. Utjában megszéplősítette Tereus Philomelát, 's hogy tette titok maradjon, nyelvet kivágta. De Philomela sógorának tettét egy szövettel tudtára adta testvérenek, 's boszuállásból Ityst megölvén, atyjának eleibe tették az asztalra. Midőn ez a maradékot megemervén, üldözte őket, az istenekhez folyamodtak könyörületességért 's mindnyájan elváltoztak; Prokne filemilévé vált 's az erdákbe repült, Itysen panaszkodván, Philomela, mint házi fecske, nyelve megcsönkittatván, otthon csiripolta „Tereuf-jét 's Tereus, mint babuka kiabálta kereső „Pu-“ját (vagy „Vo-“ját). A filemile állandó, a fecske fél álomtalansággal büntetett meg. Későbbi elcserelés Philomelát filemilévé 's Proknét fecskévé változtatta.

PHILOPOEMEN, a Görögök utolsó nagy vezére, Megalopolisban (Arkadiában) szül. K. e. 253. Attya korán meghalván, Kassandertől, egy nemes Mantineaitól, igen gondosan neveltetett. Két academicus philosophus rendeltetett nevelőjévé 's tanítójává, kik mélyen beplántálták gyenge szívébe a becsület és hazaszeretet magas ideáját. De nem a tudományok csendessége, hanem az élet munkássága volt neki pályául kimérve; bajnoki dicsőséget szomjuzott lelke, 's minden ifju gyakorlási arra czéloztak. Alig birta még a fegyvereket, midőn bátrau azon hazafiaihoz csatolta magát, kik a spártai tartományokba beesptak, 30 eszt. volt, midőn Kleomenes spártai király Megalopolist éjel megtámadta. Philopoemen, ki hijában iparkodott Kleomeust visszaverni, vitézül 's élte veszedelmeztesével védte Messenia felé vonuló hazafait. Midőn Antigonus, Macedoniának királya, az Achaeusoknak Kleomenes ellen segítséget hozott, Phil. hazájának lovasságával egyesült Antigonussal 's igen megkülönböztette magát a sellasiai ütközetben, melyben a Spártaiak telyesen megverettek. Antigonus szolgálatot ajánlott neki seregében; de Phil. csak néhány esztendőre fogadta el azt ezen jeles hadoskolóban, hogy a krétai belső hadban részt vegyen. Nagy dicsőséggel tért vissza honyába, 's az Achaeusoktól lovasság vezérévé tétetett, mely ő alatta egész Görögországban rettenetessé tette magát. Az Aetoliaiakkal és Eleaiakkal folyt csatában tulajdon kezeivel ejtette el az eleai lovasság vezérét 's ezáltal győzedelmet nyert. Leg-

fényesebben mutatta ki magát, mint az akhajai szövetségnek fővezére, melly hivatalra K. e. 210 emeltetett. Minekutána az Akhajaiak hadi dolgait újra teremtette volna, Machanidas spártai tiran ellen vezette őket, ki rettenetes erővel jött Akhaja ellen. Mantinea-nál találkozott öszve a két sereg. Tüzes csatázás után személyes viaskodásban megölte Machanidást 's tökéletessé tette a győzedelmet. Ezen tettét Philopoemennek az Akhajaiak ércz szoborral halhatatlannították a delphii templomban. Midőn az Akhajaiak Nabisnak, későbbi spártai tirannak, hadat izentek 's e' Gythiumot vívta, tenger felől akarta Philopoemen azt megtámadni, de merészségeért megvetéssel lakolt. Ezt azzal boszulta meg, hogy reáütött az ellenség táborára, 's azután Spárta ellen ment, midőn Nabis seregére talált, mellyben nagy kárt tett. Erre Nabis nem sokára meggyilkoltatott 's az Aetoliaiak elfoglalták és kirabolták Spártát. A lakók éppen fegyvert ragadtak, midőn Philopoemon keres erejével oda jött. Használván a szempillantást, reá vette a Lacedaemoniakat az akhajai szövetséggel egyesülésre K. e. 191. A' nép a' csendesség visszaállítója eránt háladatosságát 12 talent. ajándékkal, melly Nabis vagyonából jött be, akarta kimutatni; de Phil. nem fogadta el azt. Azonközben az egyetértés nem volt tartós. Némelly békételenek felingerelték a Spártaiakat a' tirannoktól számkivetett, de az Akhajaiak védelme alatt visszatért polgárok ellen. Spárta tehát ezekkel ellenségesen bánt; megsemmisítette az Akhajaiakkal kötött szövetséget 's a Rómaiakhoz folyamodott segítségért. Philopoemen, mint akhajai fővezér, hadat izent Spártának. Fulvius római consul békét akart eszközölni; de a' mind két részről Rómába küldött követek bizonytalan válasszal tértek vissza. Phil. azonközben Spártára ütött 's kikívánta a' csendháborítókat. El is jöttek ezek legfőbb Spártaiaktól kísértetve az akhajai táborba; de midőn itt a' panaszokat megvizsgálni kellett volna, véletlenül öszveverekedtek a' Spártaiak a' számkivetettekkel, melly lármában majd az Akhajaiak is részt vettek. 73 Lacedaemoni fogatott el ekkor, kik Philopoemen parancsolatjára, rövid 's nyilván részrehajló vizsgálat után, kivégeztettek. Ezen megrettenvén, feladták a' Spártaiak a' várost, mellyel Phil. olly keményen bánt, mintha rohanással vette volna meg. Falait lehuzatta, a' zsoldosokat vele elbocsáttatta, a' kiüzetteket visszafogadtatta, a' tirannoktól szabadakká tett rabszolgákat elkergettette 's Lykurgus törvényi helyett az akhajaiakat vétette be. A' Rómaiak, kikhez folyamodtak a' Lacedaemoniak, helyteleneknek mondák ugyan a' feltételeket, de egyszersmind azt tették hozzá, hogy nincs jusok azokat megsemmisíteni. Midőn kevéssel ezután a' római tanács a' hatalmas Akhaját megalázni akarta, követséget küldött az Akhajaiakhoz, hogy a' feltételeket lágyítsa. Phil. kieszközölte ugyan a' kívánság megtagadtatását, de még is oda tudta a' hatalmas Róma rinni a' dolgot, hogy a' gyűlés Spártát, mint független statust, ismét befogadta a' szövetségbe. Alig volt ez a' dolog elintézve, midőn Messenia a' szövetség ellen felkelt. Philopoemen, bár öreg 's beteges volt, ellenek ment a' zendülőknök, eleinte visszaverte őket, de majd olly nagy számmal támadtatott meg az ellenségtől, hogy tovább nem állhatott ellent. Övétől elhagyatván, 's lovától levettetvén, fején veszedelmes sebet kapott 's ellenségeinek kezébe került. Kötve Messeniába vitetett, hol a' lakók, kik alatta harcztak 's kiknek sok jót tett, sirásra fakadtak, midőn meglátták őt. Hogy ezen benyomás semmisíttessék, a' felsőségtől földalatti tömlöczbe tétetett, hol más nap mérget kellett bevennie. Hallván, hogy serege megmenekedett, örömmel 's ezen szavakkal itta meg azt: „Ez elég nekem, megelégedve halok meg!“ Így holt meg K. e. 183 Görögország legnagyobb vezéreinek egyike, kit a' régiek Hanniballal 's Scipioval egy rangba tesznek. Hazájának élt 's azért is

halt meg. Halálát Lykaortas, az Akhajaiak új vezére megboszulta. Philopoemen hamva Megalopolisban (születése helyén) pompásan tákarítottatott el, Görögországnak városi többnyire szobrokat emeltek a' hősnek, felyülírásokkal, 's Megalopolis sirjához minden eszt. egyszerű áldozatot vitt.

PHILOSOPHIA (Bölcselkedés) I) Megfogása és czélja, v. iránya. Noha a' philosophia megfogását leginkább magok a' philosophusok igen különbözőleg határozzák-meg azért, mivel a' philosophia olyas mi, mit előbb bölcselkedés által kell kihozni, a' bölcselkedés pedig egy önmunkás gondolkodásban áll, melly által az emberek egymástól szinte a' legellenkezőbb nézetekre és véleményekre oszlanak: még is minden értelmes nézetek a' philosophiáról össze egyeztetethők abban, hogy az olly tudomány, mellynek nem csak legmagasb és legfőbb tárgyai vannak; (mint Isten, világ, ember, 's általában ezek viszonyai), hanem ezen tárgyaknak az ember által elérhető legmagasb észmértét is irányozza. Az első tekintetben már Cicero isteni és emberi dolgok tudományának nevezé azt; sok újabbak majd az emberi észmértet alap igazságai, majd a' dolgok valója tudományának hívák; mások ismét észképek (ideák) tudományának, mennyiben azt hívék, hogy a' dolgok valója ezek által észmértetik, 's mivel minden észképek a' függetlennek absolutum észképéhez csatlakoznak, 's abból folynak ki, a' független tudományának nevezék, (mint Schelling oskolájában). A' másik értelemben, hol inkább azon munkásságra, melly által e' fenlengő tárgyak megismertetnek, 's ennek lehetőségére ügyeltetik, észtudománynak határozták; Kant szerint megfogások észtudománya; Fichte szerint tudás tudománya. Bölcselkedni tehát annyit tesz, mint az emberi észmértet legfőbb tárgyairól okosan elmélni, 's a' talált észképeket megfogatokban összefüggőleg előadni. Ez utolsót a' tudomány kívánja meg, melly formájánál fogva csak rendszer által lesz tökéletes. Midőn azonban itt a' legfőbb tárgyakról van szó, koránt sem azon egyes már tapasztalt, v. tapasztalando dolgok értetnek, mellyek ez v. amaz ember előtt legmagasbnak tetszenek, hanem az, mit az emberi ész feltétlenül mint minden tudást és lételt meghatározó valóságot (világ) esmer. Ez által különböz a' philosophia mind a' tapasztaló tudományoktól, mellyek bizonyos tapasztalásbeli tárgyakkal, — mind a' mathesistól, melly a' tapasztalási vagy látható világnak alap formájival foglalatoskodik; sőt a' logicától is, melly a' gondolkodás alap formájiról oktat, és sokaktól csak úgy tekintetik, mint elkészítő tudomány, mellynek a' gondolatok összekötését tanító törvényei a' philosophiában mint az észképek előadásának 's közlésének eszközei gyakoroltatnak. A' philosophia, mint legmagasb tudomány, melly minden más tudománynak okföket ad, 's minden tudományos formának törvényeit eredetükben felfogja 's felállítja, egyáltalában tudománynak, vagy minden tudományok tudományának nevezetik, és igaz kutfeje egyedül a' tisztán emberi gondolkodó ész. Ez okon minden más tudománynak előképe, 's tágabb értelemben gyakor philosophiainak (philosophiai szemlélet, bánásmód) nevezzük azt, mi a' tapasztaláson fölül emelkedik, 's észképek által határoztatik-meg. És épen ezért szokás a' fő oskolákban is a' philosophiát más tudományok előtt tanítani. A' philosophia név eredetileg bölcsességszeretetet, 's arra törekvést jelent; az tehát philosophus, ki az igazságot szereti, 's bölcsességet keres; nem a' mindentudó, de nem is az, ki csupán az önészmértetre támaszkodik, 's az érzékfeletti világot a' philosophiától elvágja. A' közép idő e' tudományt világi bölcsességnek (sapientia secularis) nevezte, ellentétben az isteni tudományokkal v. keresztény vallással, mellynek eredete közvetlen az istenségnek tulajdonított. A' bölcsesség kereső, ama legmagasb tárgyak öszves megismerésére törekszik, hogy

az által saját rendeltetéséről meggyőződjük; különösen tehát a' függetlent maga nyilatkozásában, a' függetlennek a' végeshez, a' feltételtenek a' feltételéhez, és megfordítva a' véges dolgoknak a' minden létel végső okához való viszonyát; továbbá a' léleknek a' természetéhez, a' szabadságnak a' szükséghez, a' személyügyelőnek (subjectivum) a' tárgy-ügyelőhöz (objectivum) való viszonyait kinyomozni 's magyarázni iparkodik. Ezek valának elejétől fogva azon ellentételek, mellyeket a' philosophia megfejteni törekedett. A' bölcselkedők észtehetsége 's külön műveltségök szerint esett megfejtesek, különféle bölcselkedési nézeteket 's rendszereket formáltak, mellyeknek folyamátját 's egybelüggését a' philosophia története tanítja. A' philosophia ideájanak megvalósítására törekvésben, 's egyzúval a' philosophiával való foglalatosságban, az emberi gondolkodó lélek az elérhető tökély legmagasb fokáig kiképződik, 's az érkefelettiekhez olly irányt nyer, melly egész életének egy magasb alakot ad. Igaz ugyan, hogy ennek csak azon bölcselkedőnél van helye, ki igazság-szeretettel, szellemmel és hév buzgalommal egy maga magát megértő és megalapító, az az philosophiai tudásra, az ész által kimutatott uton törekszik; mert a' legfőbbért buzogva 's komolyan szerzett élő megismerés nem lehet az ember életére és indulatjára befolyás nélkül. Innen a' bölcsesség is, mint a' philosophiának legmagasb gyümölcse, nincs a' tudásra szorítva; ez tudást és cselekedetet foglal magában, benne a' cselekedetet fenebbi tudás által meghatározva 's megalapítva, a' tudást pedig cselekedetre álttve látjuk. Hol ez nincs, ott a' bölcselkedés csak formásság, és oskolatudósság, melly a' valót csak a' rendszerben 's a' tudomány formájában keresi, 's ehhez lánczolván a' lélek szabadságát elveszti. Azonban rendszer nélkül minden philosophia felbomlik, 's a' gondolkodó szabadsága féketlen önkényre, vagy ha csupán az érzésnek hódol, mysticismusra fajulhat. A' philosophiát mint tudományt rendszerben felállítani kívánó törekvésnek, mindig ellenáll a' rendszer lánczai eltörlését vitató törekvés, melly ha azon ösztönből ered, hogy a' vizsgálódás mezejét nyitva tartsa, valódi Scepticismus (kétségvitatás) lesz. (L. DOGMATISMUS ÉS KRITIKA.)

II. Felosztása. A' philosophia elosztatik tisztán bölcselkedő tudományokra (philosophia szoros v. tulajdon értelemben) és gyakorló philosophiára. A' philosophia szoros értelemben a' tiszta észmérteteknek (észkepeknek) megfogás által való kifejtése, vagy is az értelem philosophiája; a' gyakorló philosophia pedig a' lélek találta törvényeket tapasztalási tárgyakra alkalmazza, 's azért ezt akarat v. szabad cselekedet philosophiájának is nevezhetni. (Az utolsóhoz tartozik a' Psychologia, Paedagogica, Politica 's a' t. l. e.) A' régiek a' tulajdon értelmű philosophiát közönségesen Logica-ra vagy Dialectica-ra, (mint a' philosophiának lehetsége, formája és módszere tudományára), Physica-ra, (később Metaphysica-ra) minden lét végső okának tudományára, és Ethica-ra, vagy az ember erkölcsi természetének és rendeltetésének tudományára osztották. Ujabb időben a' szemlélődőre és gyakorlóra osztás legközönséges volt. A' szemlélődő philosophiának az Istent, világot, természetet, 's lelket érdeklő legmagasb igazságokat általánosan, — a' gyakorlónak pedig ezek alkalmazását kell vala tanítani. De csak hamar áltláták, milly kevésé illik ez utolsó megfogás a' gyakorló philosophia alatt értett tudományokra, 's azért a' gyakorló bölcselkedést a' cselekvés vagy az ember erkölcsi természete tudományának tették. Innen némelylek a' szemlélődő philosophiát magyarázónak is keresztelték, mennyiben tárgya az, a' mi tettünk nélkül van, 's a' mire észmértet által jövünk; a' gyakorlót pedig parancsolónak v. tanácsadónak, mennyiben arra, mi szabadság által tendő,

szabályokat ad. A később támadt Aestheticát (l. e.) majd a szemlélődő, majd a gyakorló bölcselkedéshez számíták. Hol a philosophia csupán az emberi szellemünk asszesszálásának észméretére szorítottatik, ott a szemlélődő philosophia a képzés v. előállítás, és megismerés (szemlélődő munkásságok) tudománya, (ide húzták azután az Aestheticát, mint az izlés, vagy a szép megítélés szabályainak tudományát); a gyakorló pedig a cselekvés törvényeinek, vagy a törvényes cselekvésnek tudománya. De e tekintet könnyen formalismussá válhatik, mivel az észméret tárgyait könnyen elteveszthetjük szemünk elől, midőn azoknak törvényeiről gondolkodunk. Legalább az észméret törvényeinek és igazság-jelvényeinek tudománya (igazán az, mit Kant kritikának nevezett) inkább elkészítő vagy bevezető a szemlélődő philosophiára, mint ez maga. Azok, kik ez utolsót a most érintett módon határozzák meg, a Logicát és Metaphysicát a szemlélődő, az erkölcs-tudományt, és természet-törvényt, vagy bölcselkedői törvény-tudományt pedig (mellyhez képest az ország és nemzetek törvénye 's a politica csak alkalmazott v. gyakorló tudományok) a gyakorló philosophiához számlálják. Végre az emberség három legfőbb eszképei, t. i. az igaz, jó, és szép eszképei szerint a philosophia még szemlélődőre, gyakorlóra, és izlést tanítóra osztható. A philosophiai tudományoknak tudományok áltérzetét a philosophia encyclopaediája belső összefüggésökben előterjeszti. L. Gottl. Ernst Schulze. (Gött. 1814 1817) és Hegel (1827) legújabb könyveit. —

III. Története, a bölcselkedés ideájának megvalósítása körül tett legfontosabb próbák oknyomozó elbeszélésében; vagy Tennemann szerint, a philosophia, mint tudomány aprónként haladó mivelésének oknyomozó előterjesztésében áll. Ez, nem csak mint az emberi mivelés történetének legfontosb része, hanem mint olyan is, melly a bölcselkedő észtehetség kimivelésére 's vezetésére bolyással van, nagy érdemmel bír. Ez utolsó azért, mert általa a philosophiának legfontosb feladásai igaz értelmök szerint, kiterjedésökben 's összefüggésökben előlépnek, a philosophiának legfontosb megfogásai 's a phil. rendszerek előleges feltételei több oldalról megvilágítottak; és azért, mert a bölcselkedő szellem megfutotta pályák és bolygó utak áltérzetét által, velünk a tudomány célját, 's az ahoz vezető lépcsőket oktatva, és intve esmérteti meg. A bölcselkedés történetét közönségesen régi-közép-és ujra osztják. Mások a görögre, (ide értvén a görög és római birodalmot) 's az ujeuropaira v. németre szakasztják, hol tehát a közép idő philosophiája áltérzetelt formál. Az első időszak a Görögökön kezdődik: mert noha a bölcselkedési tehetség semmi különös néphez nem kttetett, hanem eredetileg emberi — mi miatt minden nép is, mellynek vallásos nézete gondolkodásba, érzése kétségbe megy által, 's így vizsgálódó szelme felébredtetik, magának philosophemát alkot — még is mint tudományt, legelőször csak a Görögök kezdék tanulni és kimivelni a philosophiát. De a keletiek philosophemái egy ilyen történetírásban csak mint bevezetés, vagy mivel sok keleti philosophemák a Görögök philosophiájába áltérzetelt, ez összeköttetésre ügyelással adathatnak elő. Tennemann az első időszakot, (gör. és rom. phil.) mint az értelemnek a természet és szabadság végső oka észmérete után való szabad törekvését bélyegzi. Ez egy olly tökéletes egészet formál, melly minden későbbi philosophiák csiráját magában hordozza. A görög szellem költészet és bölcselkedés által emelkedett. A theogoniák (istenek eredetét, származását), cosmogeniák (világ teremtését), és gnomák (rövid, elmés, bizonyos tapasztalatot, v. alaptételt foglaló mondások) vezeték be a philosophiát 's a valláshoz kapcsolák. Ez időszak első osztályában, mint a bölcselkedés ifjúdád korában, hol még a gondolkodás rendszeretlen 's a költé-

szettől kevéssé elválasztva volt, a' philosophia' a' természet eredetét 's a' világ alap szerét érdeklő kérdéseket a) a' jóniai iskolában, melly Thalessele (Kr. e. 610) kezdődött, a' természetről 's a' természeti dolgok eredetéről való gondolkodás által, majd b) a' látszat formáji által, mint Pythagorás és iskolája (az olasz), továbbá c) az ész és tapasztalás vetélkedő ellentétele által az eleatica iskolában, és d) mind a' kettőnek egyesítése által az atomistica iskolában törekvék megfejteni. — A' sophisticának vagy álokoskodásnak, melly az erkölcsi meggyőződést romlással fenyegeté, Socrates álla ellen (422 körül) 's a' nyomozódás érdekét legközelebb az ember erkölcsi természetére és rendeltetésére vezette, miben sok tanítványi követék. Ez által a' bölcselkedés új irányt kapott, melly csak tanítványai, különösen Plato és Aristoteles által lett rendszeres alakban láthatóvá. Innen az első időszak iskolája Socratessel, 's ennek tanítványival, a) Platoval, (iskolája az academica), b) Aristotelel (iskolája a' peripathetica) kezdődik. Ennek bélyege a' bölcselkedés minden tárgyainak felfogására irányzott rendszeres törekvés. A' rendszeres bölcselkedés alapját Plato veté meg, Aristoteles pedig a' bölcselkedés rendszerét kiformalta; amaz inkább az élő észlátszathoz ragaszkodott, ez pedig a' dolgok feletti értelmes gondolkodást kifejteni iparkodott. Az acad. és perip. iskolák mellett c) a' Zeno állította stoica, és d) az epicureusok iskolája ellentétben állott fel. Mind ezen rendszerek ellen a' Pyrrho alapította sceptica (kétkedő) iskola harczolt. A' Socrates után támadt többi iskolák, mint e) a' cyrenai, megari, cynica, elica, és eretrica, mesterök egy oldalú gyakorló irányát több vagy kevesebb eltéréssel és sajátossággal követték. Ez osztályról Schulze így szól: „itt azt látjuk, hogy a' bölcselkedő szellem a' philosophiai feladások megfejtését, 's minden az emberiségre fontos ügyek philosophiai kitépogatását férfias meggondoltsággal vállalta fel.“ Innen voltak ez osztályban az emberi észn, ret utáni nyomozások olly fontosak. A' harmadik osztályban végre a' bölcselkedő szellem már aggság gyöngeségétől elnyomva jelen-meg, csak hajdani tettek emlékében él, 's a' hosszú küzdésben elfáradva, a' versenygő felek megbékítésén iparkodik (mint az eclecticusok, válogatók), vagy hogy a' scepticismustól megmenekedjék, a' mysticismus karjába dől. (Alexandrinusok, és új Platonicusok, kiknek vezére Ammonius Saccas vala Kr. e. 193). A' Rómaiak csak a' másoktól vett philosophiát terjesztették 's ápolták. (Vö. ez időszak iránt a' Görög Litteratura és az egyes Philosophusokról szóló czikkelyeket.) 2) A' közép idő philosophiájának, (800—1500 K. u.) vagy a' scholasticának története, az észnek bölcselkedői észméretre törekvését, egy rajta felül emelkedett, 's a' keresztyén kinyilatkoztatás által adott elv befolyása alatt, vagy is az egyház szolgálatjában mutatja. (L. SCHOLASTICA PHILOSOPHIA.) Az Arabok, kiknek litteraturai virágzásuk a' közép időbe esik, csak görög philosophiát, 's egyes vallásos philosophemákat terjesztének. 3) A' harmadik időszak, melly a' 15 századtól kezdődik, Tennemann szerint egy szabadabb, önállóbb, a' vég okok után mindig mélyebben ható nyomozás, 's az észméretek rendszeres egysége után törekvés által bélyegeztetik. Legelől a' hajdani görög philosophiának eredeti tisztaságára emlékeztetéssel, az iskolásokat győzők-le; e' harcz után, mellyben a' hitortlót tekintet le-döntetett, új nézetek tűnének fel, 's ezek magokat rendszeresen megalapítani törekedének. Némelyek a' tapasztaláson építének mint Bacon és Locke. Ezek ellenében Descartes, kivel némelyek az új philosophiát kezdik, vetélkedő okoskodással akará magát megalapítani, mert a' kétkedésből ágazatvitatasra (dogmatismus) tért, a' személy-ügyelő (subjectiv) eszmélést és gondolkodást a' bölcselkedés alapjaivá tévé, 's ez által az újabb philosophia észképvitatási irányra felállított.

Spinoza és Leibniz ellenkező oldalról, amaz létvitatólag, ez észkép-vitatólag törekvének az elmékedés pályáján. Az utolsónak szelleme, Wolf oskolája észmód vitatásában, 's egy köznépi válogató philoso-phiában aludt-ki. A' Hume kétkedése utat készíté Kantnak az észmér-kedő tehetség megrostálására. E' bírálattal azonban egy nevezetes szakasz kezdődik az új philosophiában, mert Kant kivált Németor-szágon, hol a' 18 század vége óta a' bölcsekedés virágzék, kritikája által nagy dulást tett. (L. KANT, és KRITICA). E' kritika megjelente után hamar új rendszereket állítanak fel. Fichte a' tapasztalást muló észképvitatót, Schelling a' világistenítő vitatót, vagy az ugyan-azság tudományát. Ezek ellen különösen küzdének Jacobi és fa-nitványai, titkokat vitató tudományokkal. Az újabb bölcsekedők munkássága, a' tudománynak a' vallással és étellel szorosabb egyesítésére, a' bölcsekedés egyes részeinek tisztasággal és mély-séggel kiképzésére, 's egy elrendelt összefüggésbe hozására tö-rekszik.

PHILOSOPHUSOKNAK nevezettek Franciaországban a' 18 száz. jelesen azon szabadon gondolkodók, kik felvilágult, 's a' tett-legest gyakran megtámadó tudományainak és iratainak az utóbbi zendülésre nézve nagy befolyást tulajdonitnak, ha bár ezeknek a' tu-dományos philosophiával kevés közök volt is.

PHILTRUM, I. SZERELEM ITALI.

PHIOLE, 1) Választedény, hosszú szűk nyakkal és száj-jal, de nagy, tágos kerek hassal, melly a' chemikusoktól (elemészek-től) különböző munkákra, mint pálitásra és olvasztásra stb. használtatik. 2) Ostrombögre (ostromphióla), kézgranátos vagy más tüzet fogó anyagokkal bíró edények, mellyek az ostromoknál használtattak. —j—a.

PHLEGETHON, a' régieknél egy az alvilág folyói közt, melly tüzhullámokat hempelygetett 's tüzes kőszikladarabokat hozott ma-gával. Partján se fa, se plánta nőtt.

PHLEGMA takony, turha 's általában minden vizenyős nedves-ség a' vérben vagy vérből kiválasztva, innét a' turhás mérséklet (temperamentum phlegmaticum). Az elemtudományban phlegmának mondatik a' szag és iztelen vizes nedvesség, melly mivileg vonatik ki a' testekből 's szeszességöknek ellene tétetik. —j—a.

PHLOGISTON, I. GYÚJTÓ MATERIA és CHEMIA.

PHOCION, athenaei vezér és egy a' régi világ legnemesebb er-kölcsü férjfiái közt, alacsony származású volt, de jó nevelést kapott és Plato' 's más philosophusok alatt szívta be ama felséges principiu-mokat, mellyek egész életének vezérsillagul szolgáltak. Külsejében komoly és kemény, érzetire nézve szelid és jóakaró volt. Ekes szol-lása világossággal és rövidséggel tetszett ki 's véleményét a' nép gyü-lésiben szabadon nyilatkoztatta ki. Előszőr Chabrias jeles, de tüzes és övével ellenkező characterű vezér alatt szolgált; csak hamar meg-nyerte becsülését 's mérsékelté zabolátlan indulatját. Sokat tett a' naxosi tengeri győzedelemre (K. e. 377) és azután nagy okossággal hajtotta be az adót a' szigetekből. A' macedoniai Fileppel folyt had-ban Athenae Phociont egy seregosztályal Euboeába küldötte azon re-ménységben, hogy az Euboeaiak mindnyájan egyesülnek vele. De Filepnek pénze meggátolta ezt 's Phocion kéntelenítettett népét egy halmon bátorságra helyezni. Az ellenség bezárta őtet és viváshoz készült. Plutarchus a' parancsolat ellen kirohant, de vissza vere-tett. Hanem a' zavarodás alkalmával Phocion kirohott és telyes győ-zedelmet nyert. Az ütközet előtt mindennek, kinek nem volt kedve viaskodni, megengedte, hogy eltávozzék; a' győzedelem után sza-badon bocsátotta a' foglyokat, hogy az Athenaeiek dühétől megmen-tse. Illy mély belátással, vitézül 's emberül cselekedett egyszers-

mind. Plutarchust, ki magát tiranná tette, kiüzte Eretriából és, minekutánna a Macedoniaiak megtámadásai ellen bátorságosította, elhagyta a szigetet. Kevéssel azután az Athenaeiek azt végezvén, hogy a Hellespontusnak Fileptől fenyegetett városit segítsék, ezek pedig nem engedték Charest rabló characteréért hajósergével kikötni, Phocion küldetett el új tengeri erővel. Byzantium lakóitól nyílt karokkal fogadtatott 's nem csak a várost mentette meg, hanem végre Filepet arra kényszerítette, hogy a Hellespontustól egészen visszavonuljon. Szerencsés hadakozási mellett is mindég békét javalt. Egyenessége, haszna nem keresése 's hazaszeretete oly közönségesen esmeretesekek voltak, hogy 45-ször választatott vezérré, bár soha ne kérte azt. Mindég együgyűn élt 's tulajdon kezeivel mivelte csekély földbirtokát. Midőn a Megaraiak az Athenaeiekkal öszveszövetkezni kívántak, Phocion buzgón gyámolította a feltételt, sok önként vállalkoztakkal odament 's a város falait felépíttette. De majd megjelent Filep Phocisban, hogy Attikát megtámadja. Híjában javalt Phocion békés egyezést. A chaeroneai ütközet (K. e. 338) megbizonyítá helyes ítéletét. Eppen oly kevésé ügyelt Athenae azon tanácsára, hogy a görög statusok Fileptől öszvehívott gyűlésében előbb ne vegyen részt, míg a király szándékát nem tudná. Az Athenaeiek azért kényszerítették Filep számára bizonyos számú lovasokat 's hajókat kiállítani. Midőn ezek késedelmeskedtek, nyomosan sürgette Phocion, hogy a körülállások szükségének békével engedjenek. Filepnek halála Athenaeben Demosthenestől és pártosaitól örömmel vétetett; de Phocion arra emlékeztette őket, hogy a chaeroneai győzedelmesekek csak egy emberrel kevesedtek. Azt, hogy hazafiai az ifju Sándor ellen öszveszövetkezzenek, nyomosan ellenzette. A következés igazolta véleményét. Midőn Thebae lerontatása után Sándor Athenae előtt az ellene tüzesen beszélő szónokok kiadatását kívánta, ő rá bízott a király haragjának megengesztelése, a mit kívántkövetkezéssel telyesített és Sándortól annyira megszerettetett, hogy e neki 100 talentomot küldött ajándékba, de ezt Phocion nem fogadta el. Sándor követei őtet vizvivéssel foglalatoskodva, feleségét kenyeret sütve találták. Csak azt kérte ki Sándortól, hogy némely elfogott barátit bocsássa szabadon. Sándor halála után ismét megakarták menteni magokat és Görögországot az Athenaeiekek Macedonia jármától. Phocion akkor is ellene mondott Athenae feltételének, de midőn javallata sikeretlen volt, maga vállalta fel a sereg vezérlését. Bár eleinte szerencsések voltak is az Athenaeiek, még is Antipater lett utóbb győztes és Athenaeet fenyegette, mellyből a hadat javalló szónokok sietve elszaladtak. Ezen veszedelmes helyzetben Phocion Antipaterhez, kinek tábor a Thebae táján feküdt, küldetett, kitől bár súlyos feltételek alatt megnyerte azon ígéretet, hogy egyességre lép, a nélkül, hogy Attikába belépne. A feltételek ezek voltak: Demosthenes és Hyperides adassanak ki; aristocrazia vitessék be 's Munychiába macedoniai őrsereg tétessek. Sokáig küszködött Phocion az utolsó pont ellen, de Antipater hajthatatlan maradt. Ezen súlyos körülállások közt Phocion, mint az országlásnak több jeles férjfiakkal együtt feje, főképpen arra törekedett, hogy a terhek súlyát enyhítse 's tekintetével szerencsétlen hazájának sorsát könnyítse. Mindazáltal utóbb azzal vádoltatott, hogy Athenaeet ő játszotta ellenség kezére. Az ebből származott nyugtalanságok és panaszkok Phociont futásra kényszerítették. Polysperchonhoz ment, ki Phocisban állott; de az Athenaeiek követei kiadatását kívánván, Phocion a többi szököttekkel, mint fogoly, Athenaebe vitetett, hol a király nevében egy levél olvastatott fel, mellyben hazaárulónak megesmertetett 's az Athenaeiekek átadatott büntetés végett. A nép gyűlése Phociont több barátival együtt, nem halgatván ki menességét, méregpohárra

ítélte. Nyugalma 's lelkének csendessége rettenthetetlen maradt. „Mond meg fiamnak,“ felele barátjának, ki azt kérdezé tőle, nem volna e' valami mondani valója, „hogy az Athenaeieknek ezen igazságtalanságáról soha se emlékezzék meg.“ Legtöbben már kiitták a' mérget, midőn úgy vették észre, hogy nem lesz elég. A' hóhér vonogatta magát pénz nélkül többet adni. Phocion kérte egy barátját, hogy fizesse meg a' mérég árát, tréfálva mondván: „Athenaeiben még meghalni se lehet ingyen!“ Teste temetetlenül a' határon kívül vettetett, de baráti Eleusisba vitették azt 's ott egy Megarainé házában megégették. Midőn kevéssel azután az Athenaeiek igazságtalanságokat átlátták, tiszteletszobrokat emeltek neki, hamvát közönséges köleségen temették el 's vádolóit megbüntették.

PHOCIS, görög tartomány, mellynek határai éjsz. Thessalia, kel. Lokris és Boeotia, dél. a' korinthusi öböl 's nyug. Doris és az ozoli Lokrisiak voltak. Fő folyói a' Cephissus és Plistos, főhegye a' Parnassus. Phocis volt a' Hellenek hazája. Parnassus, Poseidon fia, még a' Deukalion idejébeli özönviz előtt építé Delphit 's a' hegyet magáról nevezte el. Midőn az említett özönviz Delphit elpusztította, a' megmaradt lakók a' Parnassuson építettek várost, Lykoreát, 's itt uralkodott most Deukalion. Maradékai elterjedtek éjszakra 's kinyomták az itt lakott Pelasgokat. Ekkor jött fel a' Hellen név. Több apró királyságok származtak. A' többek közt Aegens fia, Phokus, aeginai gyarmatot hozott ide 's róla az egész tartomány Phocis nevet kapott. Későbbben az alkotmány hihetőleg demokratiai volt. A' Phocisiak szorgalmatos nép voltak 's főképpen földmívelésből éltek. Vitézségekkel nagy hírt 's nevet szereztek. Több Thessaliaikkal folyt csatázásokban, 's a' persiai és peloponnesusi hadakban, melly utolsóban mint Spártaiak szövetségesei vettek részt, kimutatták azt. Ők voltak a' Görögországra nézve olly veszedelmes szent hadnak okai 's K. e. 338, a' chaeroneai ütközet után hasonló sorsra jutottak Görögorszáéhoz, macedoniai felsőség alá jövéen. (L. GÖRÖGORSZÁG).

PHOENBUS (tisza, világos), Apollonak 's midőn ez a' napistennek felcseréltetett, Heliosnak mellék - neve.

PHOENICIA, melly gyakran Syria részének nézetik, keskeny parti tartomány volt a' földközi tengerél, Aradustól (az Eleutherusnál) Tyrusig (a' Leontesnél); mindazáltal délfelé Palaestina környékén is tartozott hozzá néhány tengerparti város, a' honnan Ptolemaeus déli határát Chorseusig kiterjesztette. Ezen mintegy 200 nsz. mf. nagy tartomány homokos volt, és a' Libanonnak 's Antilibanonnak fatermő heglánczaitól hasítottat. Legvirágzóbb idejében sok híres városa volt; de egyetlen - egy statust soha se formált. A' legrégibb Sidonnak neveztetett (most Saïd) 's híres volt főképpen üveg-miveiért. Ennek egy leánya volt Tyrus, mellyet festett hiborai igen híressé tettek. Ez a' város - Ótyrus nevet kapott, midőn egy előtte fekvő szigeten, mellyet Sándor a' város vivásakor felszigette tett, későbbben Újtyrus építetett. Byblus Adonis tiszteltetéséről volt híres (most Dsibili vagy Esbile); Ako, későbbben Ptolemais, azután Acre nevet kapott; Berytus későbbi törvény - oskolájáról lett nevezetes. Ezek 's más városok eleinte, mint gyarmatok, az anya - várostól fügtek, későbbben függetlenek lettek 's legvirágzóbb idejekben (1000-tól 600-ig K. e.) város - szövetséget formáltak, mellynek feje Tyrus volt. A' Phoeniciaiak nép törzsöke eleinte hihetőleg kóborolva élt az arabiai és persiai tengeröblöknél, azután Palaestinába ment és innen, jóval az Izraeliták megérkezése előtt, kétség kívül valamely hatalmasabb csoporttól nyomtatván, költözött későbbi lakhelyére, mellynek parti fekvése és fagazdagsága halászatra és hajó - építésre vezette őket. A' történetek kedvezén, a' Phoeniciaiak lassanként

hajózó nép lettek, melly most rablás, majd kereskedés végett evezett el. Hogy e' már korán történt, a' meglévő homályos tudósítások visznek bennünket reá. Sidon Mózsésnél Kanaan első szülöttjének neveztetik. A' már 1500 körül Agenor alatt Kisázsziába, Kreába, Libyába és Görögországba kivándorlott gyarmatok különbözőle esmereteket terjesztettek el; legalább Kadmus, az elsőbbnek fija vite be Hellásba a' polgári alkotmány és betűírás ideáit. A' Zsidóknak Palaestinában (1440 körüli) letelepedésekkor, kikkel a' Phoeniciaiak Palaestina terméseire szorulván, főképpen öszyeköttetve voltak, Sidon nagy városnak neveztetik; Homerusnál a' földnek minden városi felett dicséretes remek műveiért. Már K. e. a' 12 száz. gyarmatokat telepítettek Phoenicia lakosai Afrikában; Utica 1170 körül alkottatott, és Salamon idejében a' Tarsisba Spanyolországnek délnyug. partjához való evezés már közönséges volt, a' honnan gondolhatjuk, melly messzire terjedt légyen Phoeniciának kereskedése. Innen több bátorságos és közel fekvő kikötőkre igen nagy szükség volt a' Sidoniaknak 's egy természettől formált kikötőnél nehány házat 's egy közel kősziklán Zor nevű várat építettek. Itt lassanként többen telepedtek meg és ha igaz az Josephus és Trogus Pompejus szerint, hogy Tyrus 1184 táján alkottatott, tehát azt kell hinnünk, hogy ez idő tájban nagy gyarmat jött ide, melly a' várat városá tette. A' kicsiny város rövid idő alatt olly nagy lett, hogy 1000-tól mintegy 600-ig K. e. a' phoeniciai városok szövetségének feje lett, melly eddig Sidon volt. Támadó hadakra nem volt ereje 's védő háborúkra szüksége; lakatlan tájékok békés népesítése 's szövetségek által igyekezett magát bátorságosítani. Csak az ázsiai hódítók, kik Phoeniciának gazdságára vágytak, közelgetésekor olvassuk a' Tyrusiak hadait, mellyeket ezek zsoldos katonákkal folytattak. 1000 körül Hiram, Abibálnak fija, Dáviddal és Salamonnal barátsági és kereskedési szövetséget kötött. Itobal, 900 körül Tyrusnak és Sidonnak királya, volt Jezabelnek atyja. E' több várost építtetett Phoeniciában. Ő népesítette meg Auzát is Afrikában. Fiját Badozort Mutgo (Mutgenus, Muttinus), Pygmalionnak és Barkának, Didonak és Annának atyja követte. Dido (888) perbe keveredett Pygmalionnal, kivándorlott Barkával és Annával 's Carthagot alkotta (l. e. és Dido). A' közellévő Cyprus szigetének ekkor már Tyrus alatt kellett lennie; mert Pygmalion Karpasiát alkotta henne. Ezután Tyrus ugy látszik, Phoenicia városin lévő uraságával visszaélt, mert Elulaeus vezérleése alatt 700 körül a' Kittaesusok Cyprusban elpártoltak 's az Assyriaiakat hívták segítségül. Mindazáltal Elulaeus ismét megadta magát és Salmanassar békét kötött. Majd Sidon és a' Tyrusiaknak sok más városi is felkeltek, és Salmanassar alá vetvén magokat, átadták néki hajóikat. Hanem 12 tyrusi hajó szátszort 60 ellenségést és 5 eszt. mulva fel kellett hagynia Salmanassarnak Tyrus vivásával. Igy állott fen Tyrus még 100 eszt-ig, az Izraeliáknál erősebb lévén. Azonközben ugy látszik, Sidon ismét felemelkedett és Tyrustól független volt. Veszedelmekre vált Phoenicia városinak Zedekiással Nabugodonozor ellen kötött szövetsége. E' lerontotta Sidont 's megvette Tyrust 13 eszt. vivás után, melly hajdani nagyságát többé nem érte el. A' lakosok többnyire kincseikkel a' szigetvárosba, Tyrusba, szaladtak, mint a' világ-kereskedésnek mostani fővárosába. Itobalt, ki az ostromkor elesett, Baal követte, hihetőleg mint babyloni vazal. Ennek halála után 7 eszt-ig néptől választott Suffetek uralkodtak. Azután ismét tyrusi királyok léptek fel babyloni felsőség alatt. Cyrus idejében (555) Tyrus és hihetőleg egész Phoenicia persiai felsőség alá jött. Tyrusnak és Sidonnak királyai, Mapen és Tetramnestus, ugy emlittetnek, mint Xerxesnek legtapasztaltabb hajósai, a' salamiszi ütközetben. K. e. 481 Sidon ez időtáj-

ban Phoeniiciának leggazdagabb városa és feje volt az Artaxerxes Memnon 's Artaxerxes Ochus ellen felkelteknek. Tennesidoni király, megverte 361, Görögöktől és Mémentól segítettvén, a' persiai sereget. De Ochus maga jelent meg rettentő sereggel, és midőn Tennesnek árulása által az erős város K. e. 350 kezébe adatott, a' Sidoniak kétségbe - esésekben magokat 's minden javaikat megégették. Más Sidoniak, kik akkor nem voltak jelen, ismét felépítették, viszatérésekkor a' várost. Sándornak, ki 333 az issusi ütközet után Phoeniiciába jött, Sidon önként megadta magát, 's a' hódítótól Strato helyett, a' királyi vérből született Abdolonymust, ki akkor kerteszt volt, kapta királyának; Tyrus 7 hón. vivás után, a' Carthagoiak segítségével kimaradván, vétetett meg árulás által, midőn hamuvá tétetett 's lakói részint megölettek, részint mint rabszolgák eladattak. Ismét felépítette ugyan Sándor a' várost, de előbbi tekintetére soha se jutott 's a' Seleucidák hatalma alá jött, mint Sidon Macedoniáé alá, míg K. e. 65 a' Rómaiaktól nem foglaltatott el. Azolta Phoeniiciának hasonló sorsa volt Syriához. A' keresztes vitézeknek (K. u. 1099) fontos táborhelyek volt Tyrus. Az egyiptomi sultán, ki azt 1223 elfoglalta, a' Francziáktól ismét kiűzetett, mint a' Tatárok is 1263, kik azt Hulaku alatt Syriának egy részével hatalmog alá hajtották. Legutolszor az egyiptomi sultán hódította meg ezt a' tartományt 1292. Azolta hasonló volt sorsa a' főországéhoz. — Fontosabbak előttünk Phoenicia történeteinél kereskedése, hajózása és mesterségi szorgalma. A' föld terméketlenségétől kénszerítettvén, eleinte a' lakosok, mint tengeri rablók léptek fel tengeren. Lassanként evezéseiket távol partokra és szigetekre is kiterjesztették. Egy tartománynak termékeit haszonnal cserélték el a' másikkban, ezen felyül feltalálták a' gyapju-, üveg - készítést, biborfestést 's mindenféle mesterség - miveket készítettek. Fekvésekhez képest főképpen a' földközi tengeren kellett a' Poeniciaiaknak kereskedniük. Legközelebbi kiszálló - helyek Cyprus volt. Innen jöttek Görögországba 's a' görög szigetekbe; Rhodust és Kretát ők népesítették meg. De midőn a' Görögök magok is hajózó és hatalmas néppé lettek, a' phoeniciai kereskedés az Ejszakafrikai partoknak vette irányát. Itt, mint Siciliában és Szárdiniában, gyarmatokat telepítettek, kiknek segítségével Afrikának belsejéig kereskedtek, 's kikkel mindég jó egyetértésben maradtak. De legfontosabb volt kereskedések Spanyolország felé, hol aranyat, ezüstöt, vasat, czint és ónot találtak; becsinált déli gyümölcsök nevezetes ágát tették a' kereskedésnek. A' Tartessuson telepített gyarmatok közt legnevezetesebb lett Gades (Cadix) kikötőváros, mint a' földközi tengeren lévő hajózások célja 's az atlasi oceánoni további hajózások kezdőpontja. A' Phoeniiciaiak éjszakon a' Kassiteridákra, czinszigetekre (sorlingi és britanniai sziget - sorokra) és Rajna torkolatjáig eveztek. Irják, hogy a' Libya nyug. partjain lévő szigetek, Insulas fortunatas (Kanari szigeteket) is meglátogatták 's megnépesítették. Csekélyebb 's nem sokáig tartó volt tengeri kereskedések az arabiai tengeröblön Ophirba 's a' persiain talán Ceylonig. Hogy Afrikát körül hajózták, bizonytalan. Hozájok belső Aзиából és Afrikából karavánok által hozott portékákkal is kereskedtek. Kereskedések sokáig cserekereskedés volt, mert mint irják, legelőször Numiiciaiak 's nem Phoeniiciaiak vertek pénzt. Ellenben a' hajóépítésnek feltalálói, vagy legalább tökéletesítői ők voltak. Evezőket és vitorlákat használtak 's éjjel vezetőik csillagok voltak. Ezenkívül nekik tulajdonittatik a' betűírásnak és számolásnak feltaláltatása is. Átaljában több astronomiai és mechanikai esmereteket kell náluk gyanitnunk, mint a' mennyit olvasunk. Ellenben ugy látszik, hogy a' költést 's felsőbb lelki műveltséget nem esmerték. Tulajdon írásaikból semmi se jött hozánk. Nyelvek

a' Semiták és pedig a' Kanaaniták nemzetségének nyelvéhez tartozik, mellynek magyarázatja igen homályos. Vallások sok istenség volt, képek tisztelétével és ember-áldozatokkal. Legfőbb istenek a' Görögöktől Kronosnak, a' Zsidóktól Baalnak vagy Beelnek (Adonisnak, urnak) is nevezetik, kinek tiszteltetése Görögországba és Egyiptomba (Osiris) is áltment; legfőbb asszonyi istenségek Baaltis (Isis) vagy Astarte, Astaroth; a' Görögök szerint Aphroditenek neve is. Tyrusban Melkarth (Hercules) is tiszteltetett, mint helybeli istenség 's tiszteltetése innen terjedt el mindenüvé. Ezenkívül tisztelték a' Kabirokat 's mysteriumaik voltak. Ezen kereskedő népnek caractere egyébiránt a' régi világban nem volt legjobb hirben. Phoeniciára nézve l. Heeren munk. (11rész 1824) és Hamacker *Miscellanea Phoenicia etc.* (Leyden, 1828) és Lassú *Világ történetei* 2 rész. (1831).

PHOENIX, egyiptomi csuda-madár, nagyságára nézve hasonló a' sashoz, részint aranyos, részint veres tollakkal, mellyről azt beszélték, hogy csak minden 500-dik eszt. atya halálakor jó Arabiából Egyiptomba, attyát, mirha tojásba burkolva (bebalzsamozva), a' nap templomába hozza 's itt eltemeti. Mások szerint, ha halála közelget, maga készít magának mirhából 's drága füvekből fészket, mellyben magát megegeti, de hamvából megiffjadvá jó ki ismét. Ujabb mythologiai nyomozódások szerint a' Phoenix 500 esztendei időkörnek (periodus) ábrázolatja. Hihetőleg ezen nagy időkörnek vége egetési innepel jelettetett, valamely madárnak képe égettetvén meg. A' Phoenix maga iffítja meg magát, az az, régiből új származik. A' mit 60-nál több írók, Herodotus, Plutarchus, Lucianus, Strabo, Plinius 's mások, a' mit Olaszok, és Francziák ezen tárgyról irtak, mind azt olvashatni Métralnak ezen munk. „*Le Phénix, ou l'oiseau du soleil*“ (Paris 1824).

PHORCUS vagy Phorcys, Pontusnak és Gaeának, vagy mások szerint Neptunusnak és Thesea nymphának fia, csudálatos tengeri valóságoknak, p. o. Graeáknak, Gorgonoknak 's a' hesperiai sárkánynak, némelylek szer. Seyllának és Thoosának is atya, melly szörnnyetegek hűgával nemzett.

PHOROMETRIA, a' mechanicának ága, melly a' mozgás mértékét tanítja.

PHOSPHOR. I. VILLÓ.

PHOSPHORESCENTIA. I. VILLÁS.

PHOTIUS, konstancinápolyi patriarcha a' 9 száz. a' görög és római egyházak egymástól elszakadásának fő oka. Nagy születése 's gazdagsága mellett legtudósabb 's legpallérozottabb férjfiu volt azon időben, a' honnan hamar eljutott a' legfőbb méltóságokra. Mint test-örzők kapitánya, a' bagdadi khalifához küldetett. III Mihály császár alatt statutitoknak volt, 's ezen hivatalában meghitt barátságba jött Bardassal, Mihálynak nagybátyával, ki, minekutána Ignatius patriarchának számkivettetését kieszközölte, reá vette a' császárt, hogy Photiust, ki még ekkor világi volt, emelje a' patriarchai méltóságra. 6 nap alatt a' papi hivatalok során átment 's felkenetése napján (858) Gergely syrakusai püspöktől, kit kevéssel ezelőtt hivatalából a' római püspök letett, patriarchiává felszenteltetett. Hogy méltóságának tökéletes megerősítettését nyerje, I Miklós pápát megeresztette követe által, hogy az egyházi egységnek visszaállítását legatusinak parancsolja meg. Ehez képest két pápai legatus jelent meg a' konstancinápolyi egyházi zsinatban, mellyben Ignatiusnak letétetése megerősítettett. Ignác barátinak-előterjesztésére azonban a' pápa, ki igen kapott azon kedvező körülálláson, hogy Ignác ügye hozzá selyebb vitetett, visszavetette legatusinak végzeteit 's 862 a' római zsinatban Photiust méltóságából letette, Ignácot emelvén arra

ismét. Hogy boszút-álljon, Konstánczinápolyban zsinatot tartott, melly a' papát letette 's egyházi átkot mondott reá, egyszersmind a' római egyházat erétnökséggel vádolta. Hanem midőn 867 Mihály császár Basiliustól megöletett 's a' gyilkos lett császárrá, ez Ignácot visszatette a' patriarchaságba, Photius pedig klaszomba számkivetetett. A' 869-ki zsinat megerősítette az elébbinek tettét 's anathemat mondott Photiusra. De midőn a' keresztény hitre térő Bolgárokoni egyházi felsőség felett támadt perlekedés alkalmával, Ignác, ki hivatalának jusait fentartotta, a' római udvarral meghasonlott, Photius, használván ezen kedvező környülállást, visszatért 's Ignác halála helyet csinálván neki, 878 ismét patriarchává lett. VIII János pápa megegyezett benne 's egy 879 a' pápa legatusának jelenlétében tartott zsinat megerősítette kineveztetését. A' pápa t. i. azt reménylte, hogy Bolgárország ellenmondás nélkül római felsőség alá jó; a' honnan midőn megszalatkozott, visszahuzta legatusának tettét 's megújította a' Photiusra mondott egyházi átkot. Ugyanezt tette János követője, 's midőn Basiliusnak fia, Leo, lett császárrá 886, Photius ismét megfosztatott méltóságától, és egy örményországi klaszromba záratott, hol megholt 891. Ha ekkor a' pápák több mérséklétséggel viselték volna magokat, a' két egyház közt folyt visszázkodásnak Photius halálával vége szakadt volna. De továbbra se akarván megismerni a' Photius által kinevezett papokat és püspököket, mindég nevedett az elkeseredés 's az egyszer elkezdődött hasonlós megmaradt. Ha Photiusnak külső viselete gyaláztatást érdemel is, más oldalról a' tudosság sokat köszönhet neki. „*Myriobiblion*“ című munkája (Rouen 1643), mellyet bagdadi követségében, hihetőleg részént emlékezetéből irt, 200-nál több írora terjed ki a' históriában, rhetoricában, grammaticában, philosophiában, theologiában 's a' t. kiknek munkái közül a' nélkül sok egészen elveszett volna reánk nézve. Az írásmód rendetlen 's igen egyenetlen. Némellyek rendezen megrövidítették, mások csupán kiirattak. Nemokanonja, kanonok gyűjteménye, melly kanoni leveleket 's egyházi tárgyakról kiadott császári törvényeket foglal magában, igen fontos munka. Szótára is (legelőször Hermann adta ki, Leipz. 1808) becses. Ezekon kívül vannak levelei, 2 homiliái 's más részint nyomtatatlan munkái.

PHOTOMETER, világosság-mérő, azon eszköz, melly a' világitó testek világosságának erejét határozza meg. Huygensnek és Bouguernek sikertelen próbatételei után gróf Rumford volt olly szerencsés, ki arról pontos és helyes határozatokat adott (Gren „*Neues Journ. d. Physik*“, 2 köt.). Rumford által a' photometria, melly az opticának (l. e.) ága, igen gazdagított. L. Lambert „*Photometria, sive de mensura et gradibus luminis*“ (Augsburg 1760). Ritchiének új photometerjére nézve l. „*Philosoph. transact.*“ (1825); „*Hesperus*“ (1826, 140 sz.). E' részint azon felvételén alapul, hogy a' világosság a' melegségtől belső valójára nézve nem különbözik, hanem csak olly gyorsasággal ható melegség, melly a' szem nedvén állthathat 's a' reczeshártyán követetlen benyomásokat állithat elő.

PHRASEOLOGIA a' nyelvtanításnak azon része, melly valamely nyelvnek szólás formájáról oktat. Valamint minden nyelvnek saját szelleme és szókötése, ugy saját szólás formái, az az: kifejezés-módjai is vannak, mellyek olly különös tulajdonai, hogy azokat a' nyelv általános esméretéből meg nem tanulhatni. Ezeket esmerteti meg a' phraseologia. Többnyire a' szókönyvekkel egyesítetik, de különös phraseologiai könyvek is vannak.

PHRYGIAIAK. Ez ugy látszik Kisázsia legrégebb lakosinak közös neve; mert nem csak a' Trojaiak, hanem Mysiaiak és Lydiaiak is így neveztettek. Troas környéke később Kishyrygia nevet kapott. Persiai felsőség alatt Phrygia, mint legközepebb tartomány, Kisá-

zsiának minden többi tartománytól, mellyek közt legnagyobb volt, körülkerítettett. Később Nagy-és Kisphrygiára 's Phrygia epiktetosra (többihez szerzett) osztatott; az utolsó szorosan vett Phrygiának éjsz. nyug. része a' Hermus és Dorylaeum körül a' Bathysnál. Legjelesebb városi Axamea, Laodicea és Kolossa voltak. A' természettől gazdag és termékeny tartománynak lakói korán palléroztak voltak; földmivelés és baromtartás virágoztak nálók. Phrygiának egész históriáját mythusok homálya fedi; Midas és Gordius néven több királyok említettnek, kik közt a' szamárfülekkel büntetett Midas legesmeretesebb. Adrastussal K. e. 560 körül kihalt a' királyi ház, 's Phrygia lydiai tartományá tétetett; ezzel Persia alá jött, mellynek különös helytartóságát tette 's végre Lydiával Róma hatalma alá hajtattott. A' régiek muzsikájában a' phrygiai hangnem, hádi characterü volt. Most inkább gyenge, bús hangnem értetik alatta.

PHRYNE, Görögországnak Thespieaeben szül. igen hires hetaireje. Athenaebe szegényül jött, hol kaporral kereskedett, hanem azután, midőn kellemei kifejlettek, alkalmatosabb 's jövedelmeesebb életmódot választott. Praxitelesnek (l. e.) és Hyperidesnek barát-néja volt, kik közt ama szépségét művészségével örököltette, e' pedig kellemeit felfedezvén, a' helilaea ősz biráitól, kik előtt a' Phrynétől megtett Euthias által istentagadással vádoltatott, kedvező ítéletet nyert részére. Ez a' történet igen elhíresíté szépségét, mellyet ezentúl eltakart 's csak igen nagy árron lehetett szerelmes hajlandóságát megnyerni és hogy egyszer Eleusiban az egész nép szeme látára, levetkezve, tengerbe szállott, talán ezt is csak kellemének még inkább elhíresedéseért tette. (Vö. ANADYOMENE). Phryne (mások szerint mindazáltal a' hasonlólul híres Lais) fogadott, hogy Xenokrates magán uralkodásáról híres philosophust eltántoritja; de minden mestersége sikertelen volt 's azon kifejezéssel tért vissza, hogy nem férjfitől, hanem kép-szobortól jó. Idős korában is voltak imádói, mivel különös becsületnek tartatott, ha valaki kegyelmével dicsekedhetett.

PHRYXUS, I. ARGONAUTÁK, ATHAMAS és HELLE.

PHTHIOTIS, I. THESSALIA.

PHTHISIS I. SZÁRAZBETEGSÉG.

PHYSICA, természettanulmány. A' természettudománynak neve alatt, a' szó legtágabb értelmében mind azon öszves esmeretek értetnek, mellyekkel csak a' testi világ természetéről birunk; azonban ez a' szerint, mint csupa történeti vagy philologiai és mathematicai szempontból tekinthető, természettörténetre és természettanulmányra vagy másként physicára osztatik. Amaz csak a' tapasztalás által észrevehetőig, 's azon közönséges tételekig terjed, mellyekért egy arra alapított példagyűjtés kezeskedik; ez pedig eme tételek belső összefüggéséig felemelkedik. Valamely belső összefüggést csak következtetéssel esmerünk meg; a' következtetésből származott esméret pedig okoskodást tesz-fel: tehát a' természet-tanulmány mint okoskodásbeli tudomány, a' természettörténetnek, melly csupa tapasztaláson épül, ellenében áll. *) A' mérés-tudományt innen azért nem lehet kizárni, mert a' nagyság, melly tulajdonkép a' mathematica tárgyát teszi, sokkal szorosabban öszse van kötve a' dolgok valójával, hogy sem e' nélkül azoknak mineműségeit minden oldalról világosan felderíteni lehetne. Állhatna te-

*) Látható e' meghatározásból, hogy e' két tudomány közt épen nem könnyű szoros elválasztást tenni; mind a' kettő gyakran egymásba keveredik, 's kölcsönös segélyre szorul. Ugyan ezt mondhatni magáról a' physicáról, a' chemiára 's alkalmazott mathesisre nézve. Azonban már e' formaszerénti elkülönözésben megegyeztek.

hát ez is: a' physica azon tudomány, melly a' természeti eseteket, okaiknak philosophiai és mathematicai fejtegetése által magyarázza. Mennyiben egyszersmind a' próbatétel is segédül vétetik, elkülönözik még a' próbatételes (experimentalis) physicát, 's ezzel ellentételen a' természettanulmányoknak következtetésekre, hasonlításokra, hozzávetésekre, és számításra szorított részét, az ágazati (dogmatica) v. szemlélődő (theoretica) physicát értik. Illy alkatban természet-philosophiának is hívják; 's ez, különös philosophiai álláspontra emeltetése mellett, két rendszernek hódol; a' dynamicusnak és atomisticusnak. Az első (mellyet Kant képzett-ki, azután pedig Schelling még inkább össze szorított), az anyagot 's ezzel a' természeti eseteket két ellenkező, t. i. a' kiterjeszkedő 's vonzó erő (vis expansiva et attractiva) kölcsönös hatására viszi vissza. E' nézet szerint a' test egy kifelé ható erő. De hogy az anyag, melly ama kiterjeszkedő erőnél fogva végtelenül kiterjedne, a' hézagot v. helyt állandóan betöltse, szükség van e' kiterjedés ellen munkálódó huzó erőre; 's e' két erő súlyegylene a' testek lényét és nemét külön idomzatok 's ehhez szükséges külön képességeknél fogva határozza-meg a' dynamicus rendszerben. Az atomista pedig a' testeket változatlan alakú igen picziny részecskékből (atómi) állani mondja, 's minden ilyen eredeti alaknak egy a' természetben munkás erők meghatározott módosítását tulajdonítja. (Vö. ATOMUS és DYNAMICA). Azonban nem elkerülhetetlen szükség, hogy a' physical nyomozásoknál e' nézetek egyike v. másika alapul véssék, vagy hogy az ember egész e' vég okokig emlékedjék; a' szemérmesebb természetvizsgálat, mellyt csaknem mindig mathematicainak nevezhetni, megelégszik a' legközelebbi okok kimutatásával, 's a' végsőket természetmulálag (metaphysice) kutatni nem kívánja. Végre ahoz képest, mint a' physica a' természeti jelenetek külön ágairól tanít, eloszlik: mechanicára, hydrostaticára, opticára, acusticára 's t. (l. e.); mellyeknél, mint már említettett, a' physica, 's alkalmazott mathematica határai mindenkor egymásba vágnak.

A' physica története. Már a' legrégebbs népek közt az Egyiptomiak, Chaldeusok, és Phoeniciaiak mivalkati, testválasztói, csillagászai, 's természettudományi esmereteikről nevezetesek valának. A' Görögöknél Thales, a' jóniai iskola alapítója volt első, ki a' természettanulmányt mesék nélkül tanítja; a' későbbi görög bölcssek azonban ismét ártának a' természetfelettire hajlás által, jelesen Plato és Aristotelés (Vö. e.), noha ez utolsónak természettörténeti munkái e' hibában nem egyaránt sinylenek. Pythagoras a' testi világ tüneményeinek alap okául bizonyos egységeket (monades) tett; azonban iskolájának a' Copernicus-féle világrendszerről már némi homályos megfogása volt; Leucippusnak és Democritusnak atomisticus nézetei, a' mai atomistica természeti philosophia alapképzeteivel igen közel rokonságra mutatnak; 's hogy a' Görögök az önkényes vizsgálásra vonszódások mellett is a' tapasztalást nem egészen mulasztották-el, Aristoteles természettörténeti iratain kívül nevezetesen Theophrastus és Hippocrates munkái megbizonyítják. A' Romaiak közt Lucretius „*De rerum natura*“, Lucius Seneca „*Quaestiones naturales*“; az ör. Plinius „*természettörténete*“ által esmeretesek. Közép korban e' tudomány is mély sötétségbe süllyedt, melly az iskolás (Scholastica) philosophia (l. e.) köde által még áltörhetlenebb lett; csupán az Arabok fordítanak még ekkor is rá némi figyelmet. Legelőször Verulami Baco (mgh. 1626) világítja meg ez éjjel egy biztosabb, 's különösen tapasztalásra törekvő nyomozás fátylaja által. Csaknem egy időben találá fel Galilei az esés, és a' függőmozgó (pendulum) igaz törvényeit, Toricelli pedig légsúlymérőt készített. Kepler felfedezé az égi testek futásának törvényeit, 's a' geometria

szerencsés alkalmazásával az optikai tudományok épületét megalapította; v. Guericke Otto feltalálta a légszivattyút, — 's illy előkészületek után Descartesnek a sokfelől megrázott oskolás-aristotelesi physicát teljesen ledönteni könnyű vala. Mialatt ez arra törekedett, hogy a természettudománynak egy biztosabb metaphysicai alapot adjon, a próbatételes physicát Boyle és Hook Angliában, Borelli és Grimaldi Olaszországban, Pascal, Mariotte és Picard pedig Franciaországban nagy buzgalommal gyakorolták, és így támadt 1650 körül a londoni társaság, (mellynek első tagjai közül Wallis, Wren, Huygens neveit említeni is elég); a párisi tudományok academiaja, és a florentzi academia del cimento; mellyeknek sokféle iparkodásai a természettudományok előmozdítására felette sokat tettek. Végre feltűnt Newton (mh. 1726), 's „*Philosophiae naturalis principia mathematica*“ című munkájával az újabb physicát sajátosága fényében megalapította. Mi ez időtől, ennek mérhetlen körében tovább történt, itt csak rövideden érinthető, 's általjában csak az előbb tökéletlen légsúlymérő javítása, a szesznek feltalálása, a villántüzzről oktatás bővítése, a villám vezető 's galvanismus feltalálása, a Stahl phlogistonának Lavoisier oxygenuma által elnyomása 's a t. mellyekről saját czikkelyek értekeznek, említhetők, 's ide kapcsolhatók még egy Torbern, Bergmann (1735—84), K. W. Scheele (1742—86), Franklin (mgh. 1790), Joh. Priestley (mgh. 1804), Lorenz Lavoisier (1743—94), Jos. Blak (mgh. 1799), Aloys. Galvani (mgh. 1788), Gren (1760—98), Lichtenberg (mgh. 1799), Richter (mgh. 1808), Volta (mgh. 1827), 's az elők közül egy Davy, Oersted, Ampère, Biot, Oken, 's több más jelesek nevei.

A physica haszna magától szembeötlő; mivel szükségünkre, könnyebbségünkre, és multságainkra, úgy a veszélyek elhárítására is, a természeti testek tulajdonságainak és hatásainak ismerete nélkül el nem lehetünk. Különösen pedig a helyes és tiszteltes természetvizsgálás a babona sötéttségét eloszlatja, 's egy bölcs világkormányról legszebb bizonyosságokat ad.

A physica gazdag litteratúrájából itt a legkitünőbb munkák: Fischer „*Gesch. der Physik seit der Wiederherstellung der Künste und Wissenschaften bis auf die neuesten Zeiten*“ (Götting. 1801 6 k.); Senebier „*Essai sur l'art observer et de faire des expériences*“ (más. kiad. Genf. 1802 3 k.); Sigaud de la Fond „*Description et usage d'un cabinet de physique expérimentale*“, (Tours 1796 2 k. sok rezekkel). Gehler derék „*Physicalisches Wörterbuch*“ (Leip. 1798 6 k.) munkájából Brandes, Gmelin, Horner, Muncke, és Pfaff egy egész új dolgozást adtak-ki. A tökéletesebb tanítókönyvet Biot „*Traité de physique expérimentale et mathématique*“ (Par. 1816 4 k.) adá, ennek egy ajánlható kivonatját is közölvén, mellynek legújabb (3) kiadását Fechner (Leipz. 1824 4 k.) németre fordította. A kézi könyvek közt az előadás világosságára nézve különös figyelmet érdemel Neumann „*Lehrbuch der Physik*“ (Wien 1820 rezt.); Gren „*Naturlehre*“ (6 kiad. Halle 1820); I. T. Mayer „*Naturlehre*“ (7 kiad. Götting. 1827.) Hazánkban Tomcsányi Ádám „*Institutiones physicae*“ (Pest. 3 köt. 1823 24 rézt). A dynam. rendszerről Kant „*Metaphysische Anfangsgr. der Naturwissenschaft*“ (3 k. Leip. 1800); Schelling „*Entw. der Naturphilosophie*“ (Jena 1799); Hildebrand „*Anfangsgr. der dynam. Naturlehre*“ (Erlangen 1807 2 k. rezt). Az atomisticus rendszer kedvelői régibb munkákból tanuljanak. — Köznépi iratok „*Lehren der Physik in dialogischer Form*“ (angolból Vogel által Darms. 1827 rézt.); Poppe „*Volksnaturlehre zum Selbstunterricht*“ (Tübing. 1825). Az alkalmazott és próbatételes physicáról tanitnak statustanácsnok és prof. Parrot Dorpatban „*Entretiens sur la physique*“ (1820—24 6 k.) és Pecelet „*Cours de chimie et de physique*“ (Marseille 1826).

PHYSICA GEOGRAPHIA (természeti földleírás), az a' tudomány, melly a' föld felső színének 's belsejének tulajdonságait és azon viszonyokat tanítja, mellyek a' föld és felső színének élő és élőszközös valóságai közt fenállanak. Magában foglalja tehát a' föld mind kemény részeinek 's ezek tulajdonságainak és változásainak, mind a' folyó részeknek, a' levegő körének és az ebben előálló jeleneteknek 's végre az élőszközös valóságoknak, földleírasi szétosztások szerinti leírását. Csak az újabb időben kapott tudományos alkotmányt, a' mennyiben a' nevezetes vizsgálódások temérdeksége egység vitetett be, bár még minden osztályban nincs telyesen felvilágosítva. — A' föld (l. e.), mellynek formáját és a' többi égi testekhez viszonyát a' mathematica geographia tanítja, gömbölyü formáját oly okok által kapta, mellyeknek a' kemény, mint a' folyó részekre is nagy befolyások volt. A' száraz és víz ugyan mind két fégolyóbison egyenetlenül vannak elosztva; a' fenek mindazáltal általánosán oly magas az egyenlítő alatt, mint a' földszarki tájékokon. Ha elfogadjuk azon véleményt, hogy a' föld két sarkánál behorpadt, ugy az aequator alatti tájékok távolabb esnek a' föld közép pontjától, mint a' földszarki; ebből következik, hogy, ha csak a' tenger volna a' közép ponttól távozó erő munkálatjának alávetve, a' torró földörnek egészen elborítottani kellett volna vizek árjaitól és a' földszarki tájékok szárazan maradtak volna. Mi csak a' földnek felső színét esmerjük 's belsejéről esmereteink oly vizsgálatokon alapulnak, mellyek a' föld héjába nem mélyen hathatnak be. Ezen vizsgálatokat a' geologia (l. Geognosia) adja elő, melly megmutatja, hogy a' föld alkotó részeinek eredeti formálódása csaknem minden időszakaszban romlással, szétbomlással és ismét egyesüléssel köttetett össze, hogy az élőszközös életnek helyei változtak, és hogy az embernek e' földön lett megjelenése ifjabb történet, melly előtt e' földet ezerekde le'olyta alatt külömbféle plánta- és állat-nemek lakták, mellyek egymás után elenyésztek 's megujultak. A' föld szárazra és tengeralattira osztatik. A' száraz, az egész föld felsőjének $\frac{1}{2}$ része, magas részekből vagy hegyekből (l. e.) és halmokból 's ezek mellett fekvő völgyekből és alacsony részekből vagy a' hegyek tövével elterjedő térségekből áll. A' tenger fenekének is vannak térségei és hegyei. Egyenként felemelkedő hegyek ritkák, kivéven a' tüzokádó tájékokat és hol trapphegyek állnak nagyobbára. A' bércek közönségesen öszveköttetésben lévő lánczakban emelkednek fel és vagy főlánczból, mellyből több ágak szoktak kinyulni, vagy külömböző párhuzamosan futó lánczokból állanak. A' hegylánczok, szélességekhez képest, közönségesen igen hosszúak. Kiterjedésekre nézve fő-, mellék-, közép- vagy belföldi és parti hegyekre osztatnak. A' főbércek legmagasabb pontja rendszerint középeken van. A' völgyek formájokra és erányokra nézve hasonlítanak a' bércekhez. Fővölgyek azok, mellyek fő bérceket választanak el egymástól; mellékvölgyek mellékhegyek közt fekszenek. A' halmok erányokban 's formájokban kevésbé rendesek, mint a' bércek. Nagyobbára csoportokban találtnak, lánczokban ritkábban; gyakran ugy jelennek meg, mint hegyes tájékoknak végső domborodási. A' tüzokádó hegyeket l. **VULCANOK** cz. alatt.

Ha a' régi száraznak, melly Európát, Aziát és Afrikát foglalja magában, felsőjét megtekintjük, ugy találjuk, hogy annak lejtősége 's folyóinak futása nagy hegyöv által határozatnak, melly azt egyik végétől a' másikig, mintegy a' szél. 40° alatt, hasítja. Ezen hegyöv az atlási tenger partján kezdődik a' szél. 32° és 42° közt, innen Atlás, Pyrenae, Alpések és Haemus név alatt Azsiába, itt pedig Taurus, Kaukasus és Elburz nével a' hosz 70° -ig fut. Itt két ágra oszlik; egyik, a' Himalaya (l. e.) délkel-nek tart, a' má-

sik, az Altai és Jamblumi, éjsz. kel-nek fut, míg a' csendes tenger-partját el nem éri. Az ezen nagy hegyövből mindenfelé kinyúló ágak azon helyeken, hol a' tengert érintik, hihetőleg tengeralatti lánczoknál fogva folytattatnak. Ezen hegyövek magassága igen különböző. Középszerü magasságát Európában 4 — 9,000, Aziában 5 — 14,000 l-ra lehet tenni. Az ázsiai tetők közül csak kevés méretett meg; a' legmagasabb pontok az örökös hó lineáját érik, míg a' Himalaya csucsában, melly Blake mérése szerint 25 — 28,000 l-ra fekszik tenger felett, a' föld esmeretes részének legmagasabb pontját formálják. A' nagy hegyövtől éjszakra igen egyformáju föld nyul el, melly az éjsz. és balti tengereknek kel. partjától nagy térségben, mellyet csak az Ural hasit ketté, a' csendes tenger éjsz. partjáig vonul 's a' szél. 50 és 70 ° közt eső egész közt elborítja. A' hegyövtől délen nagy füvenypuszták fekszenek, mellyek az é. szél. 18 és 31 °, Afrikának nyug. partja 's a' persiai öbölbe menetel közt terjednek 's olly nagy földet foglalnak el, melly két annyi, mint Europa 's nagyobbára mivelhetetlen. Ezen pusztának déli részén esnek a' Niger, Senegal, Gambia és Nilus folyók árkaik, mellyek délfele nem igen magas hegláncztól határozottatnak. Ez a' hegláncz csak Abyssiniában emelkedik fel az örökös hó lineájáig. Afrikának déli részéből, melly a' jó reménység fokáig terjed, keveset esmerünk. Az uj világ (l. AMERIKA) két nagy, egy földszoros által öszveköttött szárazt formál. A' déli kevésbé magas és nyug. az Andesek lánczától védetik, melly esuesainak egyikében 20,000 l-nál magasabbra emelkedik. Ezen lánczból 3 mellékág nyul ki. Ezen száraznak térföldje 3 térségre osztatik, mellyek formálják a' főfolyók, Oronoko, Amazon-folyó és Plata árkaik. Délszakamerikában nincsenek puszták, a' perui parton lévő kicsiny környéken kívül. Az éjsz. száraznak is van egy nagy heglánca, melly azt déltől éjszakra csaknem egész kiterjedésében keresztül hasítja, keletfele térföld nyulván el. A' két szárazt öszveköttött földszoros az Andesek középszerü magasságu lánczának hosszabbodásából áll. Ha az ó és uj világ nagy szárazai öszvehasznoltatnak, az ujjvilág az elsőség, mivel Amerika mind két szárazának belföldje köze ebb fekszik 's tengerhez, mint Afrikának belső részei 's Amerikának nincs mivelésre alkalmatlan pusztája; de az ujjvilágnak legnagyobb elsősége azon hasznokban áll, mellyeket folyói a' belföldi hajózásra nyujtanak. — Földünknek minden osztályiban sok nagyobb és kisebb száraz van, mellyeket viz foly körül. Ezek szigeteknek neveztetnek. Eredetekre nézve olyanokra osztatnak, mellyek tűzkirohanás által száraztak, vagy Vulkán-szigetekre, millyenek az azori, lipari szigetek közt 's a' görög Archipelaguson az ujjabb időben többen emelkedtek fel; továbbá olyanokra, mellyek lassanként alkottattak tengermosás vagy száraztól lett elszakasztatás által, p. o. Sicilia, Helgoland, Ceylon; és végre ollyakra, mellyeknek alapjaik korall-polypok építményei, illyen sziget legtöbb a' déli tengeren van. Földünk golyóbisának a' víz színén feyülemelkedett száraz részéből Europa mintegy $\frac{1}{77}$, Afrika Madagascarral $\frac{4}{77}$, Azsia a' szigetekkel és Australia $\frac{1}{77}$, Amerika szigeteivel és Grönlanddal $\frac{5}{77}$ foglal el.

Folyók (l. Folyók) azon vízvivések, mellyeknél fogva fut a' tengerbe a' földre eső viznek azon része, melly nem gőzölög ki. Források és patakok 's az ezeknek egyesülése által származó folyók lejtős térségeken folynak 's a' folyó tájékának legalacsonyabb pontja az, hol torkolatja van. A' folyók árkaik, mint tekintetek mutatja, magának a' folyásnak munkája, 's minekelötte árkok formálódtak, a' folyóknak tavak sorából kellett állaniok, mellyek vizesések által voltak öszveköttetésben. Ha a' folyók, mellyek térföldön folynak, esztendőüként kiönteni szoktak, partjaik, mint a' tengerpart is tor-

kolatjoknál, lassanként domborodnak a reájok hordott föld által. Ily vízöntések főképpen szembetűnők a Mississippinél, Nilusnál, Pónál és a sárga folyónál Chinában. Több folyó időszakai, rendszeresen visszatérő kiáradásoknak van kitéve, mint a Nilus, Ganges, Euphrates, Amazonfolyó, Plata, Oronoko, Missisippi. A meleg földövében a kiáradásokat esztendőnkénti esőzések okozzák s a nyári hónapokban történnek. Azon folyókban, mellyek a régi és új világnak éjsz. részeit öntözik, a hullámok, mellyek csaknem mindenütt hóolvadásától származnak, dühöseket, de hamar lefutnak és Mart-tól Junig történnék, ahozképest, mint forrásaik a földszarki körtől nagyobb vagy kisebb távolságra vannak. — A tavak (l. e.) főképpen részint ölyvek, mellyek magas partok közt vagy hegyek tövében lévő mélységekben formálódnak és források vagy folyók által tápláltak, részint ölyvek, mellyek tér tájékokon a folyók felesleges víze vagy a föld csekély lejtősége miatt származnak. A régi szárazan két nagy folyótájék van. Egyik a nagy hegyöv menetelét követi és a Pyre-naeken, Alpeseken, Kisázsziában, Syriában, Persiában lévő tavakat foglalja magában, a caspium tóval, Arallal, Balkassal, Baikallal és az Altai bérzöttövében lévő tavakkal. A másik Holland alacsony partjaitól a bálti tenger és bothni öböl mentében húzódik, innen kezdve kevesebb számu tó fekszik a jeges tenger mentében Bering szorosáig. Az Alpesek övének déli tájéka, kivéven belső Afrikát, az éjszaki tájék felé szembetűnőleg szegény tavakra nézve. Az Andesek láncza mentében is húzódik (déli végektől a földszorosan és Mexicon keresztül éjsz. végpontjokig) tavak sora, hanem ezek általánoson kisebbek, mint a régi világnak hegyi tavai. Délszakamerikának térföldjén, mint a régi világnak déli részeiben, kevesebb tó van s nem kevésbé szembetűnő a hasonlóság éjsz. felén, hol Hudson öblének környékén számos tó van, mellyek számokra, karakterekre és fekvésekre nézve hasonlók a keleti és jeges tengerek partjain fekvőkhöz. A tavak csak azon tájékokon sósak, hol a földnek sósrészei vannak és sóságok rendszerént ott nagyobb, hol lefolyások nincs. Az európai tavaknak nagyobbára édes vizek van, vagy csak kevésé sósak; ellenben a caspium tengernek, Aralnak, Baikalnak és más Altainál lévő tavaknak, csaknem mindnyájoknak sós vizek van, mivel részint földjük sós, részint sós források által tápláltak. — A tenger (l. e.) azon nagy vizgőzőknek nagy forrása, mellyek töltik meg a tavakat és folyókat, termékenyítik a földet és fedik földünk felsejét buja plánta-takaróval. Mint a világkereskedésnek nagy utja, öszveköti az a földnek legtávolabbi részeit s könyíti a hegyek és puszták által elszakasztott népek kereskedését. A tengerpartok voltak mindenkor a pallérozotságnak főhelyei; minden nagy szárazan annál inkább nevededik a durvaság és vadság, mennél beljebb megyünk abba s innen meglehetősen bizonyossággal lehet állítani, hogy Aзиának és Afrikának belső tartományiban, hol belföldi tengerek (mint a földközi és keleti) s hajózható folyók (mint az Amazonfolyó) nincsenek, a föld lakott tartományai közt legutoljára terjedend el a pallérozotság országa. A tenger mintegy $\frac{2}{3}$ részét fedi a földszíneinek. Ezen vízmasszának mintegy $\frac{7}{12}$ része a déli és $\frac{5}{12}$ része az éjsz. félgolyó-bison fekszik s egyikben úgy van a tenger a szárazhoz, mint 7 5-hez s a másikon mint 13 2-hez. A tenger 5 nagy részre osztatik, mellyek ezek: a csendes tenger, melly Aзиát Amerikától választja, az atlási Európa és Amerika közt, az Indiai, melly Aзиát és szigeteit szakasztja el Afrikától, az éjsz. és déli földszarki tengerek. A tengermérséklete (temperaturája) mint a szárazé, a szél. gradusihoz képest különböző; változásai pedig, akár fekvésétől, akár az eszt. részeitől függenek, csekélyebbek, nem olly hirtelenek, s kevésbé gyakoriak. A napnak melegítő ereje 10 — 12 l-ra hat

be a' vízmasszába, midőn a' szárazba mintegy 2 ujnyira megyen be. A' tengerben, mint a' tavakban annál hidegebb a' víz, mennél mélyebben száll le az ember felső színek alá. A' meleg grádusának ezen fogyása, nem egyforma a' szél, ugyan azon grádusa alatt, 's nines változatlan viszonyban a' mélységgel, 's eltávolságai vagy különbözőségei aequatorától vagy földszarktótól távolságával nem hozhatónak összeköttetésbe. Névezetes kivétel ezen jelenettől Scoresbynek (*Account of the arctic regions* 1. köt. 187 l.) a' földszark felé tett újabb utazásokban megerősített vizsgálatja, hogy a' grönlandi tengerben a' meleg grádusa a' mélységgel nevededik, talám azért, mivel nyugoti folyása Novaja - Semljától, mely Éjszakazsia nagy folyóinak édes vize által könnyítettik, a' szélesség ezen grádusán által menő öbölfolyónak területe felett felemelkedhetik, és így az öbölfolyó meleg vize a' mélységben van. Mind két földszark örökös jégövtől vététk körül, mellynek szélessége az eszt. részeivel változik. Az atlási tengernek nyug. oldalán a' nyílt tengernek legszélsőbb határa télen a' szél. 66 vagy 67° alatt van Grönlandnak partjain, a' kel. szél. 5 — 6° alatt pedig a' tenger a' 76 — 79°-ig nyitva marad. Nyáron a' hajósok Baffin öble mentében 77-ig, Spitzbergen partjain 81 és Bering szorosán 71°-ig eveztek. A' földnek déli félgolyóbisán a' 60°-on túl igen nehéz a' hajózás, bár nyáron 10°-al közelebb lehet menni a' földszarkhoz. A' tenger vizének sóságára a' folyásoknak, szélvizeknek, esőnek, beömlő folyóknak és kigőzölgésnek sok befolyás van. A' déli Ocean, mely kevesebb folyóvizet vesz magába, mint az éjszaki, sósabb, mint ez. Altalánosabban legsósabb a' tenger ott, hol a' száraztól legmélyebben és legtávolabban van. — A' tengernek időszi mozgására nézve (24 óra alatt 2-szer) 1. TENGER APADÁS ÉS ÁRADÁS, mellyek legesekélyebbek a' földszarki tájékokon, legerősebbek az egyenlítő alatt. Legnagyobb a' tengernek áradása a' st. maloi tengeröbölben. Elmellőzven ezen reudes mozgásokat, az Ocean vize alig áll valahol csendesen. Helyi vagy mulékony folyásait szelek, beömlő folyók, jégmezők olvadási 's más okok állítják elő; de vannak bizonyos állandó és közönséges folyási is, mellyek 2 nagy mozgástól, u. m. a' naptérítői vizeknek a' föld körül nyug. irányban mozgásától és a' földszarki vizeknek az egyenlítő felé folyásától hozatnak le. Amazt a' Moussons- vagy Monsoons szelek (l. Szél.) okozzák, ezt nehezebb kimagyarázni 's talám még ninesen is bizonyosan megmutatva. A' naptérítői nagy folyás az egyenlítőtől éjsz. és délen a' szél 30° közt tapasztaltatik. Az atlási tengerben két ágra oszlik ez a' folyás, mellyek közül egyik az esmeretes öbölfolyó, másik pedig mint vététk, Brasilia partjának mentében húzódik 's a' szarv-fok körül kanyarodik.

A' clima (l. e.), mellynek földünk tájékainak termékenységére éppen annyi befolyása van, mint a' fekvésnek és föld minemiségének, kiváltképpen attól függ ugyan, hogy millyen messze van az egyenlítőtől 's minő magasan fekszik a' tenger felett; mindazáltal a' föld felsőjének minemisége, a' nedvesség grádusa, a' tengertől, tavaktól vagy hegyektől, homokpusztáktól vagy jégmezőktől távolság vagy ahoz közellét és talám a' földnek belső melege is befolyhat arra. A' földnek aequator alatti közép mérséklete, melly mindenik déllinea alatt igen egyenlő, Humboldtól Fahrenheit szerint 85° 5'-ra tététk. Hanem a' melegnek fogyása az aequatortól délre az éjszakra eső távolságban, a' földnek mind két félgolyóbisán 's ugyanazon félgolyóbison is különböző déllineák alatt különböző törvények szerint történik. — A' levegőkör (l. e.), melly a' földgolyóbisát körül veszi, rendszerint három szakra osztatik, mellyek közül az első az örökös hónap lineájáig (Európában 9 — 10,000 l. tenger felett) nyúl, a' második a' felhők magaságáig terjed, 's a' harmadik ezen felyül a'

határig emelkedik. Alkotó részei savany, melytől függ főképpen az állatok és plánták élete 's fojtó levegő, mellyel kevés szénsavany 's a' magasabb levegő-osztályokban, hol származnak a' meteorok, hihetőleg vízlevegővel van öszveköttetve. A' melegnek egyenetlen elosztatása a' száraz és víz felső színén szükségesképen megzavarja a' levegőkör egyensúlyát 's ezáltal levegőfolyásokat okoz, mellyek szeleknek (l. e-) neveztetnek. Ezek két, a' levegőkör egész masszáján átmenő, közönséges mozgás szüleményének tartatnak. A' földszarki tájék nehéz és hideg levegője, mint a' mérséklett földövé is, iparkodik a' hév földöv meleg és vékonyított levegőjét kiszorítani 's a' földnek mindenik félgolyóiban folyásba hozza azt az aequator felé. Hogy pedig a' magasabb szélességfől elvont levegőt kipótolja, ezen levegőfolyón más ellenfolyás nyomul keresztül az aequatortól a' földszark felé. Ezen két dél és éjsz. felé törekedő levegő-folyás, mellyeket lehet eredeti szeleknek tekinteni, külömbféle változásokat szenvednek. A' földszarki tájékoktól jövő alsóbb folyó, mellyre a' földtengelye lassú mozgásának nagy befolyása van, haladásában nem nevededik azon földrészek sebesebb mozgásával, mellyeken keresztül megyen; hanem a' helyett, hogy a' déllinea erányát egyenesen követné, nyugotnak kell fordulnia. Ezen mellék mozgás mindég inkább követi, mennél közebb jut a' forró földövhez, és mivel a' déli 's éjszaki erányok megátoltatnak, ha a' föld másik félgolyóisától jövő szelek az aequatorhoz érnek, tehát csak a' nyug. erány vagy mozgás marad meg állandóul. Ez az úgy nevezett Passátszél, melly az aequatortól keletre, az éjsz. oldalon éjszak-kel., 's a' déli oldalon délkel-re fuj. A' felső ellenfolyó, melly olly sebesen halad, mint az aequator tájékai forognak, se követi a' déllinea erányát, hanem mindég kel. felé hajlik és ha földszarki ujában megátoltatik, csak kel. erányát tartja meg. A' déli Passátszelek rendszeren kel-ről és dkról jönnek a' d. sz. 10°tól a' naptéritőig; a' szélesség ama grádusától pedig az aequatorig éjszakyug. szelek fujnak, míg nekünk telünk van, Oct-tól Aprig 's a' többi hónapokban dél. nyug. szelek; ellenben az aequatornak éjsz. oldalán mindenütt délnyug. szelek lengenek nyáron 's éjszak kel. szelek télen. Ezen úgy nevezett Moussonszeleknek oka még elégitőleg nem fedeztetett fel. A' szünteleni szelek tájéka az a' kör, melly az aequatornak mind két oldalán 30°-ra fekszik. Ezen határon túl, keskeny közön, közönségesen szélszűnet uralkodik, mellyen túl a' földszarkakig fekvő tájékokon változó szelek fujnak. — A' föld' felső színére 's az ezt lakó élőszközös valóságokra nézve, a' mi a' plánta világot illeti, csak közönséges észrevételeket teszünk a' Humboldtnek a' növények geographiai elosztatásáról irt, továbbá Schouw *Grundzüge einer allgemeinen Pflanzengeographie* (Kopenh. 1822, dánból a' szerzőtől leford. Berlin 1823) plántageographiai átlással (Berlin 1824), végre ugyanazon szerzőnek *Spec. Geographiae physicae comparativae* (Alpesek, Pyrenaek, scandinav. hegy.) (Kopenh. 1828) utasítjuk az olvasót. Minden növénynek rendszerent tulajdon clima van kimutatva, melly annak legalkalmatosabb, 's bár más tájékokra, noha kevesebb haszonnal, átplántálthatik is az, még is vannak bizonyos határok, mellyeken túl vagy éppen nem tenyészik, vagy más a' climához alkalmaztatott plánta által kiszorítottak (Vö. PÁLMAK). A' naptéritő körön belől legszámosabbak, legkülömbfélőbbek a' növények 's legbujábbban nőnek. Számokra, külömbféleségekre 's nagyságokra nézve annál inkább fogynak, mennél inkább távoznak a' naptéritőtől, 's végre Grönlandban, Spitzbergenben és éjsz. Oroszország térségein a' növény világot mohok és elnyomorodott cserjék teszik. — A' föld lakosai, kiknek száma csak hozzávetőleg határozható meg, ugy isztatnak el, hogy az öszveséges számnak Európára mintegy $\frac{1}{3}$, Aziára és Australiára

csaknem $\frac{1}{2}$, Afrikára $\frac{1}{10}$, Amerikára $\frac{1}{15}$ része esik. Színekre, növényekre, termetekre és arczvonásaikra nézve sokképpen különbözők és törzsök - caracterek szerint 5 fajra osztatnak. (L. EMBER).

PHYSICA THEOLOGIA. Ezt az előtt természeti istentudományak hívák, 's a' kinyilatkoztatottnak ellenébe állíták. Ha az ember legbelsőbb eszmélete, érzése, és esze által, az Isten eszméletére, vallásos érzelmekre, 's az örök igazságok esmeretére juthat, mint e' tekin etben minden esetre van vallás, melly minden természet feletti gyámolítás nélkül egyenesen az ember természetes tehetőségében fejlődven ki, természetinek nevezhető; ugy lehet istentudomány is, mellyet természetinek (physicotheologia) hívák, mennyiben főképen ama vallásos igazságok kinyomozását, megalapítását, kifejtését, 's összeillő elrendelését irányozza. Igy gondolák 's így tarták ezt már előbb is ajtatos és tudós keresztyének, a' nélkül, hogy az isteni kinyilatkoztatás szüksége és valósága iránti hiedelmökkel felhagytak, vagy ezt mint a' kinyilatkoztatott istentudomány ellentétéletét felállítani akarták volna. Mert alázatos és szemérmes vizsgálódók álltának, hogy az egyes ember azon Istentől neki ajándékozott dicső erőik, 's ama tehetség mellett is, mellynél fogva az Istennek mint minden dolgok eredeti forrásának 's megtartójának legfenségesebb képzetére jöhet, — tulajdon erejéből soha sem juthat egy oly vallásra, melly szívének lelkének minden kívánatát teljesen kielégitené, 's őt az élet minden viszonyai közt vigasztalással és bátorsággal, bizalommal és örömmel (miket mind annyi philosophiák közt még egy sem nyújtott) betöltené. Az emberiség rendkívüli felvilágításának 's vezérlésének szükségét, a' kinyilatkoztatás szükségét, 's ennek történeti és a' hitben gyökerezett bizonyosságát semmikép nem teheté tehát ingóvá, 's nem döntheté el a' valódi physicotheologia, 's épen ugy nem akará magát a' keresztyénség istentudománya fölött fölemelni, mint azzal soha igazi összeütközésbe nem jöhet, hanem ha azt megengedjük, hogy az emberi az isteni ellen tusakodhatik. Midőn azonban később az ugy nevezett Naturalismus a' keresztyéni kinyilatkoztatás el en feltámadt, 's az Indifferentismusnak utat készített, a' physicotheologia is a' keresztyén istentudomány ellenfordult, 's ugy gonosz melléknevet kapott. Ez értelemben tehát azon istentudományt bélyegzi, melly a' kinyilatkoztatásnak nyilvánvaló, 's századoktól óta minden emberi esmeretekre 's legkorábbi képzésünkre behatását nem tekintve, minden kinyilatkoztatást megvet; 's azon meggyőződéssel, hogy az ember mindent, mit az Istenről és isteni dolgokról esmerni szükséges és hasznos, isteni világosság nélkül is ön erejénél 's értelménél fogva tudhat és tudnia kell, minden arról való tanítványokat, és esmereteket saját ereje és értelme gyümölcseinek tart; ellenben minden titkot, mellyet a' kinyilatkoztatás ugyan mint bizonyos és hiteles, de épen nem emberi rövid látással teljesen megfogható igazságot felfedez, egészen megvet. Azonban e' természeti istentudományak is maga a' természet egy nagy titok marad, noha azt hiszi, hogy annak lételet és megtartását teljesen megmagyarázhatja; maga az ember, 's szellemi és testi éltének egymáshoz való viszonya, sokban mese marad előtte, midőn hiulag azt képzei, hogy az Istenről 's isteni dolgokról és az ember legfőbb szükségeiről tökéletesen kielégítő megfejtéseket közölhet. Ama szorosabb és közönségesb értelemben a' physicotheologia az észnek azon próbáját jelenti, mellynél fogva a' természetnek céljaiból 's bölcs szerközetéből annak bölcs alkotójára, a' teremtésről a' teremtésre következést huz. Innen physicotheologiai megmutatás az, melly e' szempontból ered. E' megmutatásról sokat irtak különösen az Angolok, a' Németeknél Raimarus és kortársai.

PHYSIOCRATICUM SYSTEMA. E' status gazdálkodási rendszert, melly darab ideig Europa figyelmét magára vonta, legelőször Franciaországban egy elmés, vizsga fő, Quesnoy Ferencz, XV Lajos udvari fő orvosa hozta fel. Neki a' királlyal utaztában módja vala tapasztalni azon nagy csökkenést, mellyet akkor Franciaország a' földművelésre nézve szenvedett, 's ennek fő okát a' Colbert mímestersége alatt behozott kereskedői rendszer vagy *mercantilsystem* elveinek követésében találá, melly szerint t. i. a' városi műszorgalom a' mezeinek rovására különösen pártoltatott. Alig tévé Quesnoy saját nézeteit („*Tableau économique avec son explication*“ 1758 magyarázatja „*La physiocratie, ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain*“ Par. 1767 Yverdun 1768 6 köt.) nyilvánokká, már éles eszű irók a' találó által csak odavetett észkepek kifejtésében, 's bővebb előterjesztésében vetélkedének. A' status-jövedelmekről büleselkedők *Physiocratae* vagy *Oeconomistae* név alatt tulajdon iskolát formálnak. E' rendszer terjesztésére a' Franciaok közt különösen du Pont, Baudeau, le Trosne, de la Rivière 's az idősb Mirabeau, a' Németek közt Iselin, Schlettwein, Springer, Mauvillon, Schmalz és Krug legtöbbit tettek. Azonban XV Lajos uralkodása végén minden befolyás nélkül vala e' rendszer, csak XVI Lajos alatt jövének némelly pártolói, mint minister Turgot, a' kormányra. Később ez iskola tekintete ismét leszállott, míg a' zendülés ideje alatt, elhatározott felsőséget a' nemzeti gyűlésben több évekig fentartá. Németországon legelőször a' badeni nagyherczeg teve próbát e' rendszer gyakorlati behozásában, de e' próbának már csak azért sem leheté sikerülni, mivel csak néhány faluval tétetett. II József császár 's a' testvére Leopold, toscanai nagyherczeg is egészen helybenhagyák e' rendszert, csakhogy az ebben ajánlott külföldi kereskedés szabadságát József egészen, Leopold pedig egy részben, megszorította. E' rendszer elvei következők: 1) A' nemzeti jövedelem 's jóllét egyedül való forrása a' föld; valódi javakat csak azok munkája hoz, kik a' növény- és állatországban teremtetők munkáló természeti erőket használják, 's nagyobbítják, millyenek a' földbirtokokok, halászok, pásztorok, bányászok; minden más munkások, mint a' kézművesek, gyárosok, kalmárok semmi olyat nem álltnak elő, mi a' gazdaságot nevelhetné. Ezek csak az elsőbkek által előállított javak alakját változtatják, a' földesur és mezei gazda költségén foglalatoskodnak, azoknak szolgálji, 's bérek mindenkor a' nyers természetmények nyereségéből fizetetik. Mit pedig a' kézműves és mivész megszorgatott béréből veszen, mit a' fökepenzes kamatokban, mit a' gyártulajdonos 's t. nyer, mindig amaz egyetlen kutfőre vihető. A' kalmár munkája csak az árúk cseréjében áll. Még kevésbé szaporíthatják pedig a' gazdaság alkotó részeit a' tisztviselők, kormányzolgák, 's más illyenek. 2) Ennél fogva minden polgár vagy természető, (*productiv*), ki a' földet mivelí, használja, 's mivel saját szükségén fölül természet, a' gazdaságot szaporítja, vagy természető (*unproductiv*), millyenek a' tudósok, mivészek, mesteremberek, kereskedők 's a' t. kiknek mindnyájoknak a' föld természetményeiből kell tápláltatniok, mellyeknek előállításánál közvetlenül épen nem munkálkodtak. Mit ezek magoknak béreikből megszorgatnak, 's mindenféle alakokban megtartanak, a' nemzeti gazdagság gyarapítására szinte igen sokat tesz, 's ez által ok a' társaságnak igen hasznos osztályát képzik, melly a' jóllétet legalább közvetve neveli; de nélkülök a' földművelő sem üzhetné kizárólag foglalatosságát. Ebből következők 3) hogy mindenik osztály jóllétére, minden keresetmődoknak alkuatlan szabadsága, szükséges feltétel. A' természetőkre nézve ez birtoki jusaikban foglaltatik, a' nem természetőkre nézve pedig szaporítja a' kereset

módokat, ez az áruknek őrcsoságot, nagyobb kelendőséget szerez; így a' természetők is mivészetbeli szükségüket könnyebben pótolhatják, 's mennél több illy szükségét elégíthetnek ezek ki, annál többet nyerne a' nemtermesztők. A' jólléttel a' munkakedv is nő. — Valamint minden szorgalom nemének, ugy minden kereskedés, ki- és bevétel nemének is teljes szabadságot kell engedni; mert egyre megyen, akár hazai akár idegen lakosok költsék-el az ország természetényeit, mivel ezek közvetlenül vagy közvetve (a' magunkéért becsértelt idegenek) mindig csak nyers természetények. 4) Minthogy e' rendszernél fogva minden gazdagság csupán a' földből kerül, ugyan azért csak egyetlen adónak, a' birtok- vagy földadónak van helye, 's ezt, mellynek neve az oskola nyelvén Impôt unique, egyenesen a' földbirtok tiszta jövedelmére kell vetni. — E' status jövedelmi rendszernek erőtlensége következő tételekből kerül-fel: 1) A' gazdagság nem csupa nyers természetényekben áll, hanem olly dolgokban is, mellyek az emberi szükségeket kielégíthetik, 's azért értékök van. A' föld ugyan minden megkivántató dolgok anyja, de adományit csak mint további nemesítés alapszereit kapjuk; kevés földi természetényeket lehet minden további készítés nélkül használni, 's minden munka, melly az illy természetények nemesítésére fordítva, azok használhatását öregbíti, szinte ugy természető, mint az, melly magára a' földre fordítatik. 2) A' természet nem csak a' nyers termések elérésében munkás, hanem a' kereskedőnek, és gyárbirtokosnak is segedelmére van. A' víz, melly a' malmot hajtja, a' tűz a' gőzerőmivékben, maga a' mivész lángelméje, 's a' kézműves észtehetsége, mi más, mint természet, melly természetni segít? Valamint a' földbirtokos egy darab földet magáévá tenni, 's azzal nyerekedni ért, ugy a' kézműves is sajátjává tud tenni valamelly természeti erőt, 's annak használatát gyakorta olly soká titokban tartja, hogy általa sokkal több nyereséget huzhat, mint szántóföldéből a' földesur. A' legalábbvaló munkás is több bért keres, mint azon nyers természetények mennyisége ér, mellyekre fogyatkozásai kielégítésére szükségé van: mennyivel nagyobb hát a' mesterséges munka nyeresége? Azon feltétel tehát, hogy csak a' földművelés ad tiszta jövedelmet, helytelen. De 3) hamis a' következtetés is, mintha semmi más adónak a' földadón kívül helye nem lehetne. Ha az egész adómennyiségnek csak a' föld jövedelméből kellene kikerülni, akkor ugyan egy egészen elvált, 's elzárt kereskedői országban a' nyers termések árának felrugtatása által a' nemzet többi része is járulandana az adóhoz, de még is mindenkor a' mezei gazdának a' földes urnak kellene előrekölcsönözni, mi ezekre nézve különösen terhes volna. Olly országban pedig, mellyet a' szomszédokkal való kereskedéstől elszakasztani nem lehet, ha minden adó a' föld jövedelmére vettetik, a' földművelésnek végkép romlani kell, mert akkor a' többi néposztály a' neki szükséges nyers természetényt a' nagy ár miatt nem a' hazában, hanem inkább külföldön szerzi meg. Egy, minden más adókat kizáró, 's csupán földre vetett adó, valódi agycsoda, 's egy illy adóvetés káros következtését maga a' természet leggazdagabb áldása sem pótolhatná ki. (Vö. Adó). Mind e' létalapos hiányai mellett is a' physiocraticum systemának, mellyet az idős Mirabeau nem helytelenül lépcsőtelen pompás palotának nevezett, nem lehet tagadni, hogy annak terjesztése a' statusjövedelmi tudományt valóban előmozdította, mivel általa a' kereskedői rendszer hibáji teljes fényre jöttek, 's azon hasznos fogamatok, mellyek a' kereseti szabadságból a' nemzeti jóllétre mindenütt áradoznak, világosan földerítették. J.

PHYSIOGNOMIA az embernek tekintete vagy egész külője, (kivált a' képe), mennyiben ez a' szellemnek természet és állandó minemőségét kifejezi; Physiognomica pedig azon mesterség,

mellynél fogva az ember külső jelenségeiből, kivált arczából 's annak bizonyos egyforma nyilatkozásaiból egy állandó lelki minémiséget esmerünk meg. Hogy a' belső a' külsőn, természeti törvény-nél fogva, melly alatt mind a' kettő egyesül, kifejezetik, kétség kívül van. A' természet egész országában, melly szemünk előtt tárva áll, kölcsönös hatásnak van helye a' belső és külső közt, szellem és anyag közt, 's mind kettőjük köteleke az alak, (forma). De a' legtökéletesb kölcsönös hatás még is a' természet legmagasb tüneteiben, t. i. az állatok országában mutatkozik. Az állatok országának alakjai különféle 's a' természetvizsgálónak érthető bélyegeket hordanak. P. o. a' róka, farkas, v. oroszlán tejének képzése mind sajátos bélyeget fejez ki; a' rókának ravaszságot, fortélyosságot, a' farkasnak ragadozó gonoszságot, az oroszlánnak erőt és nagylelkűséget tulajdonítanak, sőt ezen állatokat mint a' kimutatott tulajdonságok képeit állítják fel; és ez állatjelképezés nem önkényes, hanem a' legrégibb időkig felhat. Mivel már e' kifejezést különösen az arcz, mint a' főnek első része, mutatja, mellyen a' világfelfogás és természet behatásának legnemesb érzékszerei egyesülnek, azért tág értelemben az állatoknak is physiognomiát tulajdonítanak, az az, bizonyos állat-osztály öszves karaktereinek kifejezését. Ezen épült már Della Portának (mgh. 1615) nyomozása is, ki némelly állatokat emberi ábrázattal hasonlita össze. Ez ideát W. Tischbein (l. e.) később még inkább tökéletesíté. De legkifejezőbb, 's kifejezésre legalkalmasabb az emberi arcz, 's azért a' lélek tükrének is nevezetik. Legkifejezőbb, mert a' szabadsággal 's eszmélettel felruházott lélek különféle karaktereket vesz fel, 's a' világgal való megismerhető, minden oldalu összeköttetésében felette sok, és jelentéssel teljes állapotokat kénytelen a' test által kinyilatkoztatni; kifejezésre legalkalmasabb, mert az ábrázat mind azon takaróktól, mellyeket az állatoknál tapasztalunk, szabad lévén, nagy gyöngédségénél 's mozgékonyágánál fogva, a' belsőt is sokféleképp kifejezheti. Azonban a' physiognomia megfogásában fekszik egyszersmind az is, hogy a' külső a' szellemnek természetes és állandó minémiségét fejezze ki, az az, olyat, melly vagy testileg feltételes tehetségen alapul, vagy a' szabadságtól függ ugyan, de szokás által már önkénytelenné, és állandóvá, vagy, mint mondjuk, másod természetté vált. Mert a' gondolkodó, érző és kívánó tehetőség gyakorlása által, meghatározott gondolkodó, érző és kívánó mód származik. Mint függ a' szellem munkássága a' testtől, 's mint hatnak e' gondolkodás- és érzésmódok a' külsőre, épen olly megmagyarázhatlan, mint általában a' lélek és test kölcsönös hatása; de hogy ez utolsónak bizonyos és meghatározott kifejezései vannak, kétségbe hozni nem lehet; 's egyes esetekben hibázhatunk ugyan, ha valakinek okos vagy ostoba képet tulajdonítunk, de abban sohasem, hogy van okos vagy buta kép, hogy a' szív jósága vagy roszsága saját 's állandó kifejezéssel bír 's a' t. Ezen alapul a' képző és tagillegető művészségnek, valamint a' néző részéről a' méltóság és aljasság 's a' t. megítélésének szüksége és biztossága is. Továbbá a' physiognomia megfogása a' történetes vagy csupa természeti változásokat és mozdulatokat kizárja, 's csak állandó minémüéseket, az az, a' testnek azon egy formán visszatérő változásait 's hatásait kívánja, mellyek a' lélek ama természetes és maradandó minemüeseinek ugy megfelelnek, hogy annak jelei gyanánt tekintethetnek. Kant a' maga „Anthropológiájában“ az ábrázatra nézve ide számlálja 1) az ábrázat alkatját, mellynek szelvényében — profil — (L. PROFIL) a' karakter főképp kitünik. Azonban ugy látszik, hogy az ábrázat alkatja főképp a' testi hajlandóságoktól függő szellemi minémüeséget mutatja. E' hajlandóságokból ugyan az ember kinőhet, de befolyásaik-

tól soha sem menekhetik meg. Ezt bizonyítják Blumenbachnak a föld különféle népeinek physiognomiáját illető nyomozásai. Ide alkalmazhatók a homlokra nézve, mely az agyvelő formájával összeköttetésben áll, 's „az emberi főben legemberibb,“ Gallnak szemléletei, 's a mivesmerőknek a szabrázság és képirás miveit érdeklő észrevételei is. 2) az ábrázatnak vonásait. 3) az arczjátékok, vagy mozgásba tett arczvonásokat, mennyiben ezek szokásbeli, 's egyformán visszatérő arczvonás-jártatások. Egyébiránt az embernek más nyilatkozásai is karakteresek, de külön lépesőkben, p. o. járás, hang, beszéd, mely a szellemet még mindennél előbb érthetővé teszi (Phinognomica), irás 's a' t. Ezen karakteres nyilatkozatokon alapul a physiognomica, mellyről Kánt és többen azt vitatják, hogy tudománnyá soha sem lehet „mert a' megnézett subjectum bizonyos hajlandóságaira vagy tehetségére mutató emberi alaknak tulajdonosát, nem leírás vagy észfogás, hanem leképezés és látható ábrázolás, vagy utánazás által érthetni meg; hol az emberi alak általán fogva különfélesei szerint itéltetik-meg, mellyek mindenkének az ember különös belső tulajdonságát jelelni keliene.“ Azonban így nevezhetni a' még most elszórt szabályok foglatját, mellyek szerint az ember szelleme, vagy a' szellem mineműségének bizonyos osztályai külső jelekben megismerhetők, mellyeket természetesen látható rajzolatoknak kellene segíteni. E' szabályok használatát a' sokféle kivétel igen megszorítja, 's azok a' hirtelenkedő következtetések által könnyen gyűlöletessé lehetnek. Ez az oka, hogy Lavater (Vö. e. és Lichtenberg) physiognomicáját is olly hamar elfelejtették, noha a' physiognomica theoriájához gazdag tapasztalatokat, 's felséges tordalékokat nyújthatna. (Már a' dominicanus Campanella is (mgh. 1639) physiognomicus volt). Betegség 's egyéb környülmények megváltoztatják a' külső alakot, 's gyakran a' különféle tapasztalatokat eltörlik. De épen azért kell egy illy theoriában a' hasonló megszorításokat felhordani, 's azon kérdést kell benne megfejteni: mellyik szellemmineműség nyilvánul 's esmértetik-meg legkönyebben a' külsőn? Ezek t. i. az emberben a' véralkat tulajdonságai, 's az érzelem mód; indulatra, 's értelmi tulajdonságokra következtést huzni nem olly könnyű. A' physiognomica alap vonását igen éles elmével tűzte-ki Joh. Jac. Wagner „Über die Natur der Dinge“ Leipz. 1803. Ugyan e' tárgyban dolgoztak J. Cross („An attempt to establish physiognomy upon scientific principles“ Glasgow 1817) és Spurzheim („The physiognomical system.“)

PHYSIOLOGIA, élettudomány. Latin-görög és magyar neve közt való különbsége mutatja már, hogy hajdanában és most többektől többféle értelemben vétethetik. Milly viszonyban van a' többi tudomány-tesztvérihez I. TERMÉSZETI TUDOMÁNYOK alatt, mi itt csak magát tekintjük őt. Fernelius és Platner a' természetről szóló tudománynak nevezék, vagy azon erők és okok öszveségének, mellyek által az élet és annak jelenségei az emberben előteremtnek. Haller az élő boncztudománynak mondá. Meckel az ép állapotban lévő ember és részeinek munkálatiról oktató tudománynak hirdeté; a' természeti bölcselkedők pedig az életnek az emberi műszerzeten való kitünése tudományának vallák, — és mivel a' műszerzet életnek tökéletes állapotja az egészség állapotját magában foglalja, ezen határozatban az egészség állapotja is ben foglaltatik. Az élettudomány alapja a' gyógytudományoknak 's innét az ő története ugyanazok az orvosláséival. A' hajdani idők esmeretei az élettudományból, csupa töredék-darabok voltak, egyes anyagról szólók, feltételemények. Magának Hippocratesnek hiányos esmeretei voltak az emberi műszerzetről, 's hiányosak az élet eredetéről. Plátó elkezdett a' mindenség okairól okoskodni, az egész természet helyegzettségé-

ról az ember testében és életében, az életet az istenségből eredteté, — mint az örök 's csupa élethől. Galenus több boncztudományi esmeretekkel bírván, tágabb épületet épít az élettudomány számára. Tőle van a műveleteknek állati-, életi- 's természetiekre való felosztása. A középkor után a boncztudomány hatalmas lépéseket tévén, utat készít az élettudománynak, melly haladott is, de soká nem lett egyéb finom boncztudománynál. A vérkeringésnek feltalálása Harveytől nagy világosságot ad ugyan az emberi műszerzet munkálatira, de egyszersmind indító okul szolgálja, hogy a következő élettudósok minden művelet okát ebbe helyeztették 's az életet a mechanica és hydraulica törvényei szerint akarák belőle magyarázni és kiszámlálni. Stahl vezeté vizsont a' figyelmet egy lelki okra viszsza, a' lelket vévén fel az élet és jelenéseinek okául. Haller egészen új szakaszt alkotta az élettudományban, az állati rost ingerlékenységének elméletét állítva fel, melly a' többi élettudósoktól különfélekép módosítva az életerő tudományává dolgoztaték ki 's mellyben végre Brown tudománya is gyökeret vere, ki az életet 's annak jelenéseit az egész műszerzet ingerlékenységéből származtatá 's a' külvilág ingerlő befolyásaiból. Azonban az új chemia gyors lépései 's Kant bölcselkedése megváltoztaták az élettudomány idomát. Az elsőbbek t. i. megemerték a' műszerzet egyszerű 's egyszerűvé tett anyagjait, nagyobb világosságot adtak a' kívülről felvett 's reája ható anyagokra, millyenek a' levegő, étkek, italok 's tb. Az utóbbi, követőivel 's ellenzőivel együtt, bíralták az életet, embert, műszerzetet, a' mindenséget, lelket, istent majd tisztábban, majd zavartabban, majd szárazon, majd költőileg, őszintén és nemőszintén.

A' Physiologia n a k m a i k é p e. Eleltudománya mind annak lehet, a' mi él, 's minél tökéletesebben esmertetik azon élet, annál tökéletesebb az élettudomány is. A' körülünk lévő dolgok egyik nagy osztála (az ásványoké) életjeleket alig mutatván, élettudománnyal — legalább eddig — nem bír. A' növények az ünéletnek nem kis fokára fejlődvén ki, tárgyává lettek az élettudománynak, melly az állatországban vizsont nagyobb tökélyre talál 's az embernél, mint főpontnál, megállapodik. Mert hogy ezen mindenségnek tökélyesebb élete lehet, mint a' föld kérgén porszemnek is kicsin emberé, megengedjük; de hogy a' világban élettudományát adhatnánk mi, vagy akárki, ma vagy akármikor, tagadjuk. Mig a' növénynek, mig az állatnak minden része nem esmerteték, mig a' részek egybe függése, öszvehangzása által nem volt látva, mig a' tünetmények okai ki nem fürkésztettek, addig nem volt élettudomány 's amazoknak előmenetelével ment ez is elő 's csak, ha azok érnek tökélyfokra, fog ez is tökélyéréssel dicsekedhetni. Mi a' világból egy irtóztató nagy, de még is, ugy szólva, semmi részt esmerve, a' végetlen egészről képzetelet sem tudva magunknak lopni, kénytelenek vagyunk a' világ élettudományáról hallgatni; az esmeretlennek még esmeretlenebb okát érintlen hagyni, 's növény 's állat-élettudományunkkal beérni. A' növények élettudományát I. NÖVÉNY-PHYSIOLOGIA alatt, itt az Állatphysiologiát 's különösen az emberét vizsgáljuk. Az ember általjában két fő oldalt mutat, növényit t. i. és állatit. Ugyan is az nevezetes a' föld lényeiben, hogy a' tökélyesebbek a' tökélytelenebbeknek képét is láttatják magokban. Igy az ásványország alapul szolgál mind a' növény mind az állatországnak 's nem kevés élettudós gyánitá ezen két utolsóban az első jegesülésének törvényeit szemlélni; a' növényország alapidoma feltaláltatik az állatoknál, sőt az alsó állatok mindig ki és kifejlődtebben tünnek elő egymásban az emberig, melly magánál tökélyesebb állatképet nem esmer. — Növényi művelet az emberben az eredés, melly hasonló, két különböző nemű lénytől kapá feltételeit 's esmeretlen

végerő által hajtatik végre; a' táplálódás vagy ujrapiótlás, és a' nemzés. A' táplálódás az embernél és állatoknál abban különbözik a' növényekétől, hogy ezek műszertelen testekből vesznek élelmet, amazok pedig műszerekből; megegyeznek pedig, hogy az élelem testökben edények által körülhordoztatik 's belőle a' részek táplálást nyernek. A' táplálás nagy műveletjéhez sok műszer tartozik, mellyek közül némelyek az eledelt felveszik mint a' száj, a' könnyebb megemészthetés végett megörlik, a' fogak; az emésztés műhelyébe vezetik a' torok, bázsing. A' gyomor belső takonyhártyája olyan nedvet választ el, melly a' megemésztést igen elősegíti; azon fellől a' gyomor örökös féregmozgásban van, melly dörzsöli és őrli az étkeket. Így a' gyomor művelete által az ételek megváltoznak, a' táplálásra alkalmasabbá tétetnek, nevek chymus, (tápvegy, tápkása). Ezen megváltozott vegyület tovább mozdittatik a' bélsóbe, az epével vegyül, belőle a' felszívó erek által a' tápláló részek felszivatnak, mellyek tápnyrk (chylus) névalatt a' nylrk mirigyeken át az üres vérerekbe, 's a' job szíven által a' tüdőbe vezetettek, hol a' belélekezett levegővel érintésbe jövéen, felmagasztalt életet nyernek, vérré változnak, a' sziv balüregibe mennek, honnan az egész testben körülhordoztatnak az üterek által. Az üterekben keringő vér táplál mindent a' testben, a' csontokat, kötélékeket, izmokat, belsőrészeket, műszereket, edényeket, idegeket, sejtszövetet 's tb. A' táplálás műszereihez tartozik még a' máj, mellynek fő művelete az epékészítés, — egy alacsonyabb neme a' lélekzésnek, minthogy általa a' szénó (carbonium) kiürítettik a' vérből; idetartozik a' hasnyálmirigy (pancreas) és a' műveletére nézve még igen esmeretlen lép. — Hogy a' táplálás és ujra piótlás történhessék, az agg részeknek a' műszerekből el kell tűnniek, a' mi viszont a' felszívó erek által történik. A' vérbe jutott elromlott részeket a' vesék választják ki 's hury név alatt (higítva?) a' testből kiürítik. — Az ember és állat növényi műveleteihez tartozik még a' nemzés, vagy hasonló lénynek előteremtése. Ez mind a' két országban két különböző nem által történik, nem állván ellent, hogy a' növényországban több, az állatországban pedig kevesebb a' nőhim egyén (individuum), mint a' tulajdon nemü. A' jövendő, hasonló egyén (növényi vagy állati) sarjadéka a' nőben létez, de életre nem ébredhet, ha csak a' him nemző anyaga (himpör, és himmag) egyéniségre nem heviti. Ezen művelet törvényei még nincsenek megmagyarázva, annyit azonban tudunk, hogy a' fogamodás pillantatjától fogva önéletet él a' magzat, mellyet további fejlődése és táplálódása bizonyít. A' megfogamodott magzat életének elején ébrénynek (embryo) mondatik; eleinte mindjárt nem képes a' külvilágból táplálódni, hanem anyai nedvek által tenyészik. Az emlősök osztályában bizonyos ideig összszeköttetésben van az anyával, tartózkodásának helye nádrának vagy méhnek neveztetik; az alsóbbaknál tojásban létez, mellyből hogy tápláltassék, az anyai melegre vagy ahhoz foku melegre van szüksége. — Es ez a' növényi életkőre az állatoknál, az embernél.

Az állatok szorosán vett állati életére nézve megkülönböztetjük az embert a' többi állatoktól, 's így az állati életet alsó állatira és emberire vagy emberállatira osztjuk fel. Alsó állati életnek, különböztetésül, azt mondhatjuk, melly az egész állat-országon keresztül feltaláltatik, 's melly minden állatnak valójához tartozik; emberi élet pedig az lesz, mellyel minden egyéb állat felett az ember egyedül dicsekedhetik. — Az állati élet (az alsó) mozgás és érzés által jelenti ki magát. Ezen két tulajdon az állatnak annyira valóságához tartozik, hogy nélküle állat nem létezhet. Az önkényes mozgásnak két fő eszköze van, tevő és szenvedő; tevő eszköz az izomrendszer, szenvedő a' csontrendszer. Az izmok az akarat hatá-

sára összehuzódnak 's neki tágulnak, mely váltó összehuzódás 's neki tágulás által a' csontok helyzete megváltozik, a' test vagy tagok alapja helyet cserél 's a' mozgás lételez. Az önkényes mozgás azonban nem bir egy fokú tökélyvel az állatországon keresztül; mert vagynak vízi 's különösen tengeri állatok, helyökből ki mozdulni nem tudók, csupán csak eledeleikért nyúladozók, míg a' madarak az állati mozgás főtökélyeit mutatva villám-sebességgel repdesik 's hasítják a' levegőt keresztül. Meg lehet még különböztetni az állatok önkényes mozgását a' kénytelenőtől, mely utolsóhoz tartoznak p. o. a' növényi mozgásnak neveztethető 's az állattudta nélkül megtörténő szív-ér-tüdő 'stb. mozgások. — Az érzés az idegrendszer által történik. Az idegrendszerhez tartoznak az agy, a' gerinczagy, 's az idegek. Az idegnek tulajdona az érintésre visszahatni, az érintést felfogni, az agyhoz vezetni, mint az érzések közep fokához. A' testnek különböző részei szerint különbözőként hatnak az idegek az érintésekre vissza 's műveletjöknek igen különböző sikere van. Az idegvisszahatásnak ezen nevei érzékeknek mondatnak. (Vö. ÉRZÉKEK). Az emberi testen ötérzék vagyon: a' látás, hallás, szaglás, izlés és tapintás. A' tapintás az egész testen el van terjedve, mellynél fogva a' bőr a' durvább anyagoktól lett érintést észre veszi, a' mi a' bőr idegei által történik. A' nyelvnek izidegjére csupán csak az izes testrészecekké hatnak, valamint az orr szagidegjére csak a' szag munkálkodik. A' fülnek hallidege csak a' hangok által ingereltetik ellenhatásra; a' szem látidege pedig a' sugárak által. Ezen öt érzék mutatja nekünk a' világot, 's a' világ nekünk épen olyan, a' milyennek ezek mutatják. — Az idegek ugyan főképen az állati élet tulajdonai, de valamint a' növényi élet legmélyebben össze van szöve az állati étellel, úgy műszereik is mélyen nyulnak egymásba. Így a' növényi életnek tulajdon idegrendszer van az állati testben, mely a' duczakkból és fonatokból áll (L. GANGLIONOK), és a' táplálás, nemzés mőszereit látja el idegekkel; a' véredények minden műszereken által elterjednek, izomrostok a' legnagyobb kiterjedésben láttatnak.

Az embert legfelső helyre teszi az állatok között 's neki majdnem tulajdon osztált ad az elme. Mi ezt ugyan nem tulajdonítjuk egy magunktól különböző lénynek, mert az ember egy teljes egészét teszen; hanem termői nőkie az érzékek. A' természeti tudományokban mutatójel nélkül semmit sem szabad létezőnek venni; a' mutatóványok pedig el nem mellőztethetők. Így tudjuk, hogy mindenik érzékünk egy egy kutfje a' tapasztalásnak, tudásnak; 's következőleg az érzékeket tudományunk kutfjének kell tartanunk. Mindenik érzék a' rá tett benyomást az agyhoz vezet, 's így támadnak az egyszerű észrevételek. Az agy emlékező erővel bir, 's a' mint több és több érzés gyűl benne öszve, elkezd hasonlítani (mert hasonlító erő is van benne). Az ezertárgy, ezer dolog öszvehasonlítása pedig okoskodása vál, az okoskodó erő pedig más néven elmének mondatik. Minél tökéletlenebb az agy kifejlődése, minél kevesebb benyomás történt reá az érzékek által, annál gyengébb az elme. Ezen tökéletlen fejlődés miatt buták a' többi állatok, és pedig egyenes viszonyban agyfejlődésükkel. Azon tengeriek, melyeknél az agynak nyoma nincs, elmét nem is mutatnak; 's a' dolog nincs különben az alsó osztálsbeli száraziaknál. A' halak agya fejlődteletlenebb lévén a' mászókénál, az értelemben sokkal alantabb vannak ezeknél. A' madarak és emlősök álitásunkat erősítve, fő helyen állanak, legfőbb helyen az ember. De ez is születésekor, mind a' rátett benyomások hiánya, mind agyának tökéletlen fejlődése miatt, képzelettel nem bir 's csak ezen két feltétel gyarapodása mellett fejlik lasudan-kint elméjében, míg mint férjfiu fő elmeerejében áll, hanyatlandó

Ielkü viszont, mihelyt az érzékek tompulnak, az agy szárad, emlékező 's hasonlító ereje fogy, míg nem a' halállal együtt a' képződés is kialszik. — Az elme nagy befolyással van a' test minden munkálatira, valamint a' test az elméire; 's csak mindenkinek kölcsönös, jó viszonyban lévő ellenhatásánál létezhet a' teljes épség. — Ezeket, 's az itt csak érintetteket a' *Physiologia* bőven adja elő, mely okból az azt kedvelőknek néhány jelesebb munkát megnevezünk. Illyen: *Physiologia Medicinalis* Lenhossék Mihálytól (Pest, 1816—18, V köt.) *Institutiones Physiologiae Organismi humani, usui Academico adcommodatae*, ugyan attól (Bécs, 1822, II köt.). Irtak róla még Wilbrand, Prohaska, Walter; élettudományi folyóirat adnak ki Heidelbergben 1825 olta Tiedeman, Treviranus 's tb. e' czim alatt: *Zeitschrift für Physiologie*; 's Parisban Magendie *Journal de physiologie expérimental et pathologique*. —j—a.

PHYTOLOGIA I. FÜVÉSZTUDOMÁNY.

PIANO. Muzsikában azt jelenti: gyöngén, pianissimo igen gyöngén. Szükség volna tehát, hogy valamelly muzsikai darab előadásánál e' szabály kivétel nélkül megtartassék, hogy minden hangász, vagy énekes a' pianót a' közönséges forte, és pianissimo-tól helyesen megkülönböztesse. Olly daraboknál, mellyekben egyes (solo) hangzatot kisérni nem kell, mint symphonia, karének 's a' t. e' szabályra a' jól betanult hangászkar mindig ügyel. De az egyes hangzat kíséreténél gyakran megkivántatik, hogy a' piano még gyöngébben, sőt néha csaknem igen gyöngén tartassék, ne hogy a' kíséret a' fő hangzatot felettébb elnyomja. Ritkábbak azon esetek, mellyekben a' pianót szokásnál erősebben kell adni. A' piano és forte változatnál minden szeres hangások legnagyobb egyetértése kívántatik, különben a' fogamat egészen elvesz.

PIANOFORTE (szokottabb mint Fortepiano) azon muzsikaszerszám, mellynek hurjai a' hangfenék felett álló srófcokákra vonatván, billentyüknél fogva, apró, borított kalapácsok által libegésbe tételnek, 's hol hosszabb utánhangzás nem irányoztatik, tüstént a' billentyű érintése után (bőr hangfogók által) ismét megszüntetnek. A' pianoforte főkép hangjának tömötsége, erőssége, és tartóssága által elsőséget nyert a' klavir felett. A' hangok erejét azzal is nevelték, hogy minden hang hurjainak számát szaporították. Rendesen a' mai pianoforteek három hurok, de vannak négy hurok is. A' kalapácsok közönségesen alólról ütik a' hurokat; de már Capotasten név alatt Bécsben ollyakat is készítettek, mellyekben a' kalapácsok a' hurokra felülről esnek, 's ezeknek még erősebb hangjok van. A' hangnak részint változtatása, részint hosszabítása a' változtatók által történik, most azonban csak keveseket használnak. Ezek közül a' főbbek 1) melly által a' hangfogók felémeltetnek. Ezzel gyakran a' fortissimo-ra, 's a' játékbeli szabatság hiányának eltakarására visszaélnék. A' szerzeményekben Ped. (Pedale) szóval, a' hangfogónak leejtése pedig csillaggal bélyegeztetik. 2) a' piano, 3) az eltoló, vagy elmozdító, melly: a u n a c o r d a szókkal mutattatik ki, mivel itt a' kalapács csak egy hürt érint, 's általa igen bus hangok származnak. Ezelőtt a' pianoforte helyét a' klavir (clavicordum), 's az úgy nevezett Flügel pótolá, mellyekkel azon jelességben osztozik, hogy rajta egyetlen egy játszó teljes harmoniát hozhat ki, 's a' légsebesebb legnehezebb hangsorokat könnyen kiviheti, 's azért e' szármak a' harmonia megtanulását is igen könnyítik. A' klavirnál abban az egyben hátrább áll, hogy ennél az ujjak nyomása a' hang képzésére nagyobb befolyással van; a' pianoforteban pedig a' hangok már mintegy készen fekszenek; de némelly módosságokat is, millyenek a' reszkettetés és libegtetés, egyedül csak klaviron lehet jól kifejezni. —

Mi a' pianoforte alkatját illeti: a' legközségesebbek asztalszabásuak, 's ezek rendesen hangjokra nézve gyöngébbek, és szárnyszabásuak; ez utólsók pedig hosszúak, vagy rövidek. A' mostani pianofortek hangköre rendesen hat octava, a' mély contra — F-tól kezdve, de vannak hetedfél, sőt hét octavások is. Készítettek egyenesen felálló pianofortekat is, p. o. Dietanaklasis, de ezek nem igen vannak szokásban. A' pianofortet Chr. Gottlieb Schröder, ki Hohensteinban Szászorsz. szül. a' 18 száz. elején, (1717 körül Drezdában) találta fel. De csak lassankénti javítások által ment az tökéletességének azon fokára, mellynél fogva most minden muzsikai multságokban olly nevezetes szerepet játszik. Erőre és tartósságra nézve az angol szerszámok mindenek felett kitűnnek, de bánásuk is nehezebb, 's igen drágák. A' német pianofortek közt még mindig a' bécsieké az elsőség; azonban Berlinben, Drezdában, Lipcsében és más helyeken is derék pianoforte-készítők vannak. Hazánkban Pesten Drünner Károly és Zobel Ferencz jelesek: —

PIANOFORTE-OSKOLÁNAK neveztetik a' pianoforte játszását tárgyazó írásbeli utmutatás. E' nemben leghíresebb munkák a' Löhleiné, mellyet utóbb A. E. Müller, 's végre (nyolczadszor) C. Czerny (Lipcsében, Petersnél) kiadott; tovább az Adámé a' párisi conservatoriumból, és a' Crameré, végre a' Hummelé.

PIARISTÁK a' kegyes (piae)oskoláknak atyjai, így neveztetnek egy papi intézetnek tagjai, kik a' minden szerzetrendel közös három fő ígéret mellett, egy negyedikkal magokat az ifjuságnak tanítására bér nélkül kötelezik. Ezen társaságat egy fő rangú spanyol, Calasant József alapítá Rómában 1621; ki az elhagyott szegény ifjuság lelki mivelésére előbb ugyan 1597 tanítókat bérben fogadott, későbbben ingyen ajánlkozó társakat szerzett, kik az isten-anya szegényeinek, és a' kegyes, vagy ajtatos oskolák rendje szerzeteseinek (scholarum Piarum, innét Piarista) neveztettek. Közhasznu fáradozásaikért IX Kelemen pápa őket a' sagedelmet kéregető szerzetes rendek jusaival megajándékozta. Későbbben XII Innocent ingatlan jószágoknak birhatására; XII Kelemen a' nemesebb ifjak nevelő intézetinek alapítására, 's felsőbb tudományoknak tanítására hatalmazta. A' Piaristák rendes (regularis) világi papok, mint hajdan a' Jésuiták, kikkel nem csak ruházatokban, hanem rendeltetések fő czéljában u. m. a' nép nevelésében, az anyaszentegyház hasznát eszközölő iparjaikban is megegyeznek, és azért kezdetjek olta azoknak vetélkedői voltak. Nem sokára a' kereszténységnek, kivált Austriának tartományaiiban megszaporodtak, és a' Jesuitákéhoz hasonló kormányrend alatt virágzásba jöttek, a' nélkül, hogy az uralkodási vágyal, vagy polgári alkotmányba 's világi ügyekbe avatkozással vádoltathatnának. Ennek, 's az oskolákat erányzó tárgyakban szerzett tagadhatatlan érdemeiknek, 's hasznos szolgálatoknak tulajdoníthatják, hogy Európának több tartományiban háborgatás nélkül, most is több aloskolákban, gymnasiumokban 's felsőbb tudományokban oktatók, és kormányzók. Ennek, 's az ifju polgárság vallásos, erköltsi 's tudományos nevelésében tett ügyességöknek, csüggedhetetlen szorgalmoknak tulajdoníthatják, hogy a' lengyel, cseh, morva, olasz, schlesiai, sváb, austriai tartományokban 's Magyarországból 16 igazgató (Provincialis) alatt, ugyan-annyi tartományi gyarmatokra ágazva 207 szerzetházban, a' világ szélesztő larmájától elvonatkozva, a' nevelési pályán fáradoznak. Halhatatlan marad a' Lengyeleknél a' többek közt Konárski Szanisló, ki a' mult század elején, nálok a' tanítás módját jobb elvekre alapítva, a' tudományos remek izletre, czélarányosb nevelésre, 's józan lelki kifejlesztésre az egész nemzetnek világított. Így becsben marad a' Magyaroknál is Bajtay Antal, kinek elmésségét, ritka tanultságát, a' görög, római, 's honyi vagy magyarországi történetekbe, törvényes

szerkezetekbe ható mély belátását, érett ítéletét, ékesszólását külföldi tudósok is magasztalák. — E' munkás szerzet hazánkba 1660 fogadtatott be, és majd felséges fejedelmeinknek, majd több fő rendű bölcshazafiaknak pártolásával, 's bő adománnyal annyira gyarapodott, hogy már ma a' két magyar hazában, egy fő igazgató alatt 28 collegiumban, mindenütt a' vallásos, erkölcsi, 's tudományi tökélyekre hazánk gyenge korú polgárjait vezérelve, munkálódnak. Ez az oka, hogy felséges uralkodónk I Ferencz, az idők viszontagságai miatt a' szerzet hajdani töképezei nagyon megcsökkenvén, azt pénzbeli segedelemmel, és birtokkal, a' pusztulástól megmentette, és tisztjeinek további szives folytatására elevenitette.

PIASTER, spanyol ezüst pénz, melly 8 ezüst reált (innen Peso de a ocho, nyolczas darab nevet is visel) vagy a' mi pénzünk szerént 1 f. 33 kr. 1 pf. teszen ez. p. Először csak Spanyolországban veretett, de most Európának más tartományiban, név szerént Olaszországban is, veretik. Török piasterek is vannak, mellyek közt 1=35 kr. a' mi pénzünk szerént.

PIATOLI (Scipio) orosz csász. statustanácsos, Florenzben, hol testvére képgyűjteményre ügyelő volt, szül. 1750 körül, eleinte Capucinus, azután házi káplán volt Marchisio grófnál, a' modenai herczegnek első ministerénél, kinek könyvtárát, mint a' nagyherczegét is, mivelődésére szorgalmatosan használta. Itt esmerkedett meg vele Lubomirska gazdag herczegné, ki reá vette őtet, hogy fogadott fiának, mostani Lubomirski herczegnek, nevelője 's neki utazásiban társa legyen. Varsóban megismerkedett Stanislaus királlyal, ki őtet olvasójává választotta 's majd egész bizodalmaival megajándékozta, úgy, hogy Piatoli a' király hálószobája felett lakott 's akármelly órában szabadon bemehetett. Ezáltal a' legnemesebb 's legpalléroztabb Lengyelekkel szorosabb öszveköttetésbe lépett. Ezolta a' régi 's új classica literatura helyett statustudománnyal, 's főképen Lengyelország szoros megismerésével foglalatoskodott. Így érte el az 1790-ik eszt. midőn a' legjobb főket politikai ideák elevenebben foglalatoskodtatták, mint valaha. Kolontayval és Potocki Ignáczal (l. e.) Piatoli készítette a' 3. Maj. 1791 alkotmányt, mellynek öszveomlása 's Lengyelországnak második elosztása után Potocki Stanislaussal Karlsbadba utazott 1794. Itt, mint gyanusak, mind ketten elfogattak 's Theresienstadba vitettek. Gróf Stanislaus nem sokára azután szabadságát visszakapta, Piatoli ellenben Prágában felvigyázat alatt élt. Csak 1800 nyert, a' kurlandi özvegy herczegné kezességére szabadságot Csehországnak elhagyhatására. Ezolta nagyobbára Löbichauban és Berlinben lakott a' herczegné házában 's a' legifjabb herczegnének, Dorotyának, most herczeg Dino feleségének, nevelésével foglalatoskodott. 1805 Göckingk titkos tanátsossal, a' kurlandi herczegné gyámattával, Pétervárába ment, hogy ennek örökségét rendbeszedje. Itt mind ketten azt a' parancsolatot kapták, hogy a' törvényhozó biztosságnál dolgozzanak, 's Piatoli csász. statustanácsossá neveztetett ki. A' herczegné is megérkezett leányinak dolgaira nézve Pétervárába. Piatoli visszakisérte a' herczegnét 's Kurlandban 1806 feleségül vette ennek udvari dámáját, Vittinghof kisaszonnyt. Azután Altenburgban lakott, hol megholt 1809. Özvegye, egyetlen-egy örököse, eladta classicus munkákkal gazdag könyvtárát a' kurlandi herczegnének, ki azt a' löbichau kastélyban lévővel egyesítette. Nagy földabrosz gyűjteményét ifjabb Czartoriski Adám herczeg vette meg. Piatolinak kézirati elvesztek. Ezek közt voltak Juvenalis kiadására irt készítményi, mellyekkel életének utolsó esztendeiben foglalatoskodott.

PIAZZI (Giuseppe) a' nápolyi és palermoi csillagvizsgálat igazgatója, a' nápolyi, turini, göttingeni, berlini, pétervári academiák

tagja, a' franczia Institutum, 's a' londoni kir. tudós társaság, és majlandi academia levelező tagja, szül. Ponteben (Veltlinben) 16 Jul. 1746. 1764ben Majlandban a' Theatinok szerzetébe állott, Majlandban, Turinban és Rómában tanult, tanítóji mások közt Tiraboschy, Lesueur és Beccaria voltak. Philosophiát Genuában halgatott's 1770 mathesis tanítójának hivatott az újonnan állított máltai universitásba. Midón Ximenez a' máltai vitéz-rend nagymestere ezen universitást megszüntette, P. Rómába, innen Ravennába ment, a' nemesi collegiumnak igazgatója, azután cremonai prédikátor és végre a' római St. Andrea della Valla intézetben a' dogmatikának tanítója lett, hol pater Chiaramonti (későbbi VII Pius pápa) tisztartása volt, ki későbbben is jó hajlandósággal viseltetett eránta. 1780 P. a' felsőbb mathesisi tanítóságát fogadta el Palermóban, hol ő több jobbitásokat tett, egyebek közt Wolfot Condillacal és Lockével cserélte fel. A' vicekirályt, herczeg Caramanicot, egy csillagvizsgáló torony alkottatására bírta, 's Angliába és Francziaországba utazott szükséges eszközök megszerzésére. 1788 Greenwichben volt Herschelnél. A' palermoi csillagvizsgáló intézet 1789 építtetett és P. által „*Della specola astronomica de registudj di Palermo* 1792—94“ leiratott. Vizsgálatainak első sikerét 1792 bocsátotta közre. Azután csillag-lajstromához fogott és 6784 csillagot magában foglaló lajstromát a' párisi institutumnak ajánlotta. 1 Jan. 1801 felfedezte Ceres planetát (melly felfedezés Giulio Perticarival a' Piazzii-planeta czimű verset iratta). A' Nápolyi király a' felfedező tiszteletére arany emlékpénzt akart veretni, de az érdemével nem kérkedő férjfiu inkább csillagvizsgáló eszközök megszerzésére kívánta azt a' pénzt fordíttatni. 1814 elvégezte második 7646 csillagot elöadó lajstromát. Ezenkívül Sicilia mértékeinek és fontjainak jobbitásával foglalatosskodott. Üstökös csillagok vizsgálatását haszontalannak ítélte. 1817 a' királytól Nápolyba hivatott, az ott építendő csillagvizsgálót plánjának megtekintésére. Utolsó esztendeiben csillagászai foglalatosságát Cocciatore nevendékjére bizta és maga idejét a' siciliai oskolai tanítás javítására kinevezett biztosságnak munkálódásában résztvevővel szentelte. Ő határozta meg először Palermónak (88° 6' 45") szélességét. Meghalt 22 Jul. 1826. Munkáji közt legfontosabb csillag-lajstroma, köznépi csillagtudománya „*Lezioni elementari de astronomia*“ (Palermo 1817 2 köt.) ném. ford. Westphaltól (Berlin 1822).

PICARD (Louis Benoit) a' most élő legtermékenyebb 's legelmébb vig-játék-költők egyike született Párisban 1769ben „*Le badinage dangereux*“ czimű első vig-játéka nagy tetszéssel fogadtatván, az ifju költő sok vig-játékot ereszte-ki egymás után, 's maga is öccsével együtt az Odeon játékszinen mint színjászó fellépe. 1801ben átvevő ezen játékszin igazgatását, 's mint igazgató, játszó és költő egyforma munkássággal munkálkodott. 1806ban az uralkodástól az opera igazgatását vette által, 's ezzeli sokféle elfoglaltatása miatt irni megszűnt. Csak 1816ban midón ezt letette 's az Odeon igazgatását újra felvállalta, kezdé ismét irogatni, a' mit ő mostan is folytat. — 1818ban leégvén az Odeon a' Favart játékszinbe költözék által, de később ismét Odeont vissza kapá, újra és szöbben felépítve, 's azt azon engedelemnél fogva, hogy abban szomorú darabokat is adhasson, a' Théâtre français vetélkedő-társává felemelte. — Öszvesen 70 darabot irt, mellyek közül sokakat Iffland, Hell 's egyebek németre fordítottak. Többek közt „*Belronde kapitánya*“ nagy tetszést nyert, 's midón ezen darabját legelőször eljászatá, ő maga is 60 esztendő s létere egy 18 esztendő s leányt vett el feleségül. — A' Francziák ezen kedvelt költőjüket characteri festéséért „*Kis Moliére*“-nek nevezik.

Sz. E.

PICARDOK, I. ADAMITÁK.

PICART (Bernard) rajzoló és rézmetsző szül. Parisban 11 Jun. 1673, ama le Romain név alatt hasonlóul mint rézmetsző híres Etienne Picartnak fija, kinek sok munkája van a' rézmetszetek „*Cabinet du Roi*“ név alatt esmeretes nagy gyűjteményében. Az ifju P. Leclerc Sebestyén alatt tanulta a' perspectiva és építés-tudományt. A' compositioiban van Schuppent tartotta szemelőtt. Főképpen nagy volt jártassága más mesterek utánzásában, annyira, hogy Rembrandtnak Guido Reninek 's másoknak utánzótt munkái a' legalaposabb esmerőt is megcsalták. Illy munkáit, mellyekkel nagy értéket szerzett magának, maga is ártatlan csalásoknak hivta. Buzgó protestáns lévén, midőn magának művészségével nagy hirt szerezne, atyjával együtt oda hagyta vallása felekezését üldöző hazáját és Hollandba ment, hol a' könyvárosoktól jutalmas foglalatosságot kapott, kik nevével az általok kiadott műveket fényesítették, a' mi művészi hírének már életében felette nagy ártalmára volt, úgy hogy már ekkor is csak esmerők becsülték régiebb műveit. Legjelesebbek ezek közt: atyjának képe, Roger de Pilaré és Eugen herczegé, továbbá a' gyermek-gyilkolás és az időnek Poussin 's Lesueurtól utánmetszett előterjesztése miként fedezi fel az igazat, továbbá egy arcadiai juhász, Kalliope és Terpsychore képei. De legesmeretesebb lett jeles rézmetszetei által, mellyeket „*Traité des cérémonies religieuses de toutes les nations*“ -hoz készített Amsterdamban 1723—43, 11 köt. (Az ezen munka új kiadati-jához Parisban készült metszetek koránt sem érik el az övéit). Mivei általánosan tiszták, ékesek és lelkesen készültek; a' fejek képzetében lehet hibás fogásokat találni. Mh. Amsterdamban 60 eszt. korában 1733 eszt.

PICCINI (Nicolo) szül. 1728 a' nápolyi királyságban, Bari-ban; atyja, ki hangász vala, papságra szánta: de a' gyerkőczének egész lelke egyedül a' muzsikára hajlott. A' bari püspök egykor énekének és klavir kíséretének helyességét észrevén, ritka észte-hetséget sejtett benne, 's atyját arra bírta, hogy a' Santo-Onofrio conservatoriumba járni engedné, mellynek igazgatója akkor a' híres Leo vala. Ide jött tehát 1742, 's egy al rendü tanítóra bízott, kinek száraz és szellemtelen oktatása arra vitte, hogy magának és saját nézetei szerint dolgozzon. Így ira szabály és utmutatás nélkül psalmusokat, motetteket, operaáriákat, 's végre egy egész misét. Leo ezt meghallván, előhozatta a' partitúrát, 's próbát rendelt. Hiában esdeklelt P., hogy e' megszegyenitéstől kimélje-meg; magának kelle igazgatni is. Minden hallgatók dicséretre fakadtak. Leo komolyan megfeddte, hogy jeles észtehetségét inkább szabálytalan phantasiája szeszélyére hagyni, mintsem művészsége alapos tanulása által kiképezni akarta. P. az okot tanítójára tolt; Leo lágyult, megölelte, 's ezentul minden reggel maga tanítgatá. Leo halála után Durante kedvencez lón P. 12 évi tanulás után kilépett a' conserva-toriumból 1754, felruházva a' hangászat minden esmeretivel, 's olly tüzsel és heves képzelődéssel, melly maga nyilatkoztatására az alkalmat alig várható. Vintimille herzeg a' florentzi színház előjárójinak ajánlá. A' művész „*Le donne dispettose*“ operát írta; ez tetszés-sel fogadtatván, közelebbi esztendőben a' „*Le gelosie*“, azután „*Il curioso del proprio danno*“ darabokat szerzé. Ez utolsót egymás után négy esztendeig, mi valaha alig történt, folyvást tetszéssel adták. P. langesze mind inkább kifejllett, 's „*Zenobiában*“ mellyet 1756 a' San-Carlo színház számára irt, a' komoly írásnemhez emelkedett. Híre majd Romába is elfutott, 1758 oda hívák, hogy „*Alessandro nell' Indie*“ operát írnia. Nevezetes operája „*Cecchina*“ vagy „*La buona figliola*“ 1760 jelent-meg, melly Romában, 's lassanként Olasz-ország minden játékszinein hallatlan kedvességet nyert. Eunek mind a' két finaléja, mint egészen új találmány, különös említést érdemel.

Következett években „*Olimpiade*“ által a' komoly nemben legfényesebb tetszést nyert. Előtte három híres muzsikamester vala: Pergolesi, Galuppi, és Jomelli. Ó mindnyájokat fölül mulá. A' duett csak ó nála jelen meg először egy új muzsikai alakban, pedantismustól és oskoláskodástól szabadon, mellyet azóta közönségesen követtek. Most P. Olaszország legmagasztaltabb, legcsodáltabb hángszerzője vala. 15 évig folytában dolgozott így Róma és Nápoly számára, 's mind a' két városi közönség állandó kedvence vala. Végre Aufossi mint versenytárs álla-fel ellene, 's egy operája Romában csufot látott. Illy új baleset olly erővel hatott rá, hogy hirtelen Nápolyba utazott, 's betegen ért oda. Nehéz betegségéből felgyógyulván, egészen a' nápolyi játékszinnek szentelé magát. Közelebbi munkája az „*Utazók*“ czimű tréfás opera vala, mellyet 1775 mindig nagy tetszettel hallgattak. Ekkor tájban a' francz. udvar ajánlatokat tett neki, mellyek ugyan XV Lajos halálával félbeszakadtak, de XVI Lajos részéről ismét megújítottak. P. ki hazájában most legnagyobb tekintetben volt, 's már a' számtalan apróbb hangdarabokon, oratóriumokon, cantatéken, egyházi muzsikákon kívül, 133 operát szerzett, igen kedvező feltételek alatt engede a' hívásnak, 's 1776 feleségével (1756 Vincenza Sibilla jeles énekesnél vette el) 's idősb fiával Párisba ért. A' franczia nyelvet teljességgel nem értvén, Marmontel vállalá magára ebbeli oktatását. Egy év lefolyta által anyyira is ment, hogy „*Rolandot*“ Quinaulttól muzsikára tette. De más kedvetlenségek fenyegeték most. Gluck és számos felekezete elene volt, ezek Rolandot előre elítélték, bukása elkerülhetlennek látszott. P. maga is készen vala rá. Annál inkább meglepé a' szerencsés kimenetel. P. az udvar előtt kedvességbe jött. Még a' királynénak is hetenként muzsikai lezckéket adott. Gluckal megbékült, de bár ők ezt mind ketten szerényül végezték is, felekezeteik (Gluckisták és Piccinisták) közt a' tusa még is egyre tartott. Azt határozták ezek, hogy Gluckal paralellába állítsak, mi végre mind ketőjüknek ugyan azon egy tárgyat „*Iphigenia Taurisban*“ adák-fel. P. e' verseny küzdésben meggyőzetett. Nem sokára Gluck Franciaországot elhagyá, és Sacchini jelent meg. Ujjab versengések támadtak. P. azoközben szerzeményeit folytató. „*Atys*“ után 1783 „*Dido*“ következett, mellyet mindnyájan mestermivének tartának. E' mellett 1782-től fogva az énekoskolát igazgatá. De midőn a' zendülés következésében fizetését elvesztette, visszament Olaszországba. 1791 jött Nápolyba, hol a' király évi fizetést rendelt neki, 's több munkákat bizott rá. „*Alessandro*“ a' San-Carlo nagy színházban ismét hasonló tetszéssel adatott, mint első megjelentekor. Az 1792-ki bűjtre irá a' „*Jonathan*“ oratoriumot, 's a' játékszin számára a' „*La serva onorata*“ tréfás operát. De kedvező helyzete nem sokára megváltozék. Vigyázatlanul pártütői gondolatokat nyilatkoztata, mi által minden féle üldözéseket vont magára. Ezen szomorú helyzetet 1798-ig tartott, midőn a' híres énekes David Velenczében neki foglalatosságot szerzett. Az ide való játékszin számára írta a' „*Griselda*“ és „*Servo padrone*“ operákat. Kilencz hónap mulva Nápolyba visszatérvén, ismét házi fogságot kapott, és igen sanyaru viszonyok közt élt; ez idő alatt több egyházi darabokat írt. Végre a' franczia követ uti leveleket szerze neki, 's arra bírá, menne ismét Franciaországba, hol ugyan minden becsülettel fogadták, de még is majd éhen holt meg. Végre barátai a' conservatoriumban helyet szerzének neki 5000 frank fizetéssel. De a' kiállott nyomoruságok elerőtleníték, 's mgh. Passyban Maj. 7 1800 miután tündöklő korát már felülélte. Jelesége azon tisztá énekben, 's kifejezéssel teljes melodiában áll, mellyek a' harmonia felett uralkodtak. Ez által Franciaországban az olasz muzsikának nagy elsőséget adott. Fija Louis a' párisi Fey-

deau színház és az opera buffa számára szinte számos operákat írt, melyeket tetszéssel hallgattak.

PICCOLOMINI. Ez a nemzetség, mely Rómából származik, de későbbben Sienában telepedett le, Olaszországnak legrégebbi s leghiresebb nemzetségi közé tartozik. Legjelesebb tagjai voltak: 1) Aeneas Sylvius Bartholomaeus Piccolomini, ki 1458 II Pius névvel pápává lett. Egy volt a legtanultabb pápák közt (leírta III Fridrik császár életét, Csehország históriáját kidolgozta s igen jeles verseket írt római nyelven) s nevezetes személyt játszott, mivel mint titoknak, a baseli egyházi gyülekezetben a conciliumok jusait tüzesen védte a pápák ellen, mint pápa pedig minden elébb a pápai tekintet kisebbitésére tett nyilatkozatát visszavonta. Azon legfontosabb plánja, hogy minden európai fejedelmet öszveszövetkeztesen a Törökök ellen, kiket annyira üldözött, hogy az általa öszvehozott seregeket személyesen akarta vezetni, halála által (1464) semmivé tétetett. 2) Octavio Piccolomini érdemeivel német birodalombeli herceg rangot szerzett. 1599 szül. s igen ifjan lett katonává. Mailandban a spanyol seregben tett szolgálati után, egy ezereddel, melyet a florenzi nagyherceg II Ferdinánd császárnak a Csehok ellen segítségére küldött, mint lovas kapitány Németországba jött. A lützeni ütközetben azt a lovas ezredet, mellyel találkozott Gustav Adolf a csata zürzavarjában s melly által elejtetett, azt írják Piccolomini vezérelte. 1634 Wallensteintől, ki a császár ellen támadt, az Ens feletti tartomány fő kormányozójává tétetett, azon meghagyással, hogy a salzburgi hegyszorosakat foglalja el, elzárni akarván ezáltal az Olaszországból jövő segítő seregek előtt az utat, s azon meghatalmazással, hogy akármely a herceg (Wallenstein) eránt hűségtelen ezeredest letehessen. De Piccolomini s több vezérek, kik Wallenstein bizodalomát bírták, hirt adtak a császárnak a plánról, sőt P. személyesen Bécsbe ment alattomban, hol azt a parancsolatot kapta Gallással, Altringerrel, Maradással, hogy a friedlandi herceget (Wallenstein) élve vagy halva fogja meg. E megtörtént. Ezért Wallenstein jószágainak egy részét kapta. A nördlingeni ütközet után (7-Sept. 1634), mellyben a Svédok egy időre elyengítették, Isolanival Würtembergben keresztül a Mainig nyomult. 1655 egy osztályal a spanyol király segítségére küldetett a Francziák ellen, kiktől megszabadította Németalföldet. Azután a Hollandiakkal csatázott, de kevesebb szerencsével. További szerencsés hadakozási a Svédekkel, főképpen Hőxternek elfoglaltatása (1640), Schlang svéd ezeredesnek elfogatása Neuburnnál Felső-Pfalzban (1641) négy napig tartott viadal után, Freibergnek (Saxoniában) ostromalól felmentetése, melyet a Svédok néhány hónapig vívtak 1643, IV Filep spanyol királyt annyira meggyerték, hogy őtet a császártól fő vezérének kérte. Szerencsés is volt a Francziák és Hollandiak ellen Németföldön s arany gyapjas vitézzé nevezetett ki. De midőn 1648 a Svédok ismét szerencsésen táboroztak Németországban, viszahivatott Piccolomini s fővezérré tétetett. A még ugyanazon eszt. küttetett vestfaleni béke mindazáltal hadi tetteinek végét szakasztotta. 1649 mint császári meghatalmazott, a nürnbergi öszvejövetelbe küldetett, mellynek célja a béke végrehajtása volt. Azután tetteinek jutalmául, több akadály ellenére is, birodalombeli hercegi rangra emeltetett. A spanyol királytól már ezelőtt visszakapta az elei által valaha bírt amaffii hercegséget. Meghalt Bécsben 1656. Vézéri nagy nevét az 1640 elfogott Hesseniek és Lüneburgiak ellen adott kegyetlen parancsolatai homályosítják. Gyermekei nem léven, testvérének Aeneasnak maradéki örökösödtek józágaiban, kik a nachodi uradalmat (Csehorsz.) választották lakhelyekké.

PICHEGRU (Charles) a' rancz. köztársaság generála, szül. 1761 Arboisban a' Franche-Comtéban, vagyontalan szülektől, 's ugyan ott a' Minimek (Minimi fratres) egyik klostromában neveltetett, (de mint hamisan állíták, szerzetőkbe nem lépett), azután a' briennei collegiumba ment, hol a' mathematicai tanulmányokban magát úgy kitüntette, hogy oskolájában a' felmondási órák, noha maga is csak tanuló volt, rá bizattak. Napoleon ekkor nemi tekintetben tanítványa vala. Még igen fiatal volt, midőn önkénytesen az első pattantyus ezredbe állott, hol sergeant (altiszt) lett, 's Villers Károllyal, ki ugyan ott hadnagykodott, megesmerkedék, minek P. további kiképzésére nagy befolyása lón. Az amerikai háboru végső éveiben P. is oda szállíttatott, 's így a' tengeri szolgálat megesmerésére is alkalmat nyert. Innen hazájába 's ezredéhez visszatérvén, sergeantmajor, utobb compagnie (század) segéd lett, 's már polgári származása mellett is majd tiszti rangot nyert, midőn a' zendülés kiütött, mellynek elveit ő mint kora minden nyílt fejei, örömmel fogadá. Ekkor Besançonban vala, hol, mint az ország minden városaiban egy clubb, vagy titkos szövetség állott össze, 's ennek fejei közt vala ő is. Gardból a' nemzeti őrségnek egy bataillonja érkezék ide, 's ez által P. nagyobb hatáskört kapott. A' fenytékekhez nem szokott csoportnak t. i. egy derék vezetőre vala szüksége, 's a' besançonai szövetkezettek Pichegrut javalák. Első gondja vala ekkor a' féketlen gyülevész nép rendbehozása. E' herculesi munkát erővel 's ügyességgel teljesen végbe is vitte, 's ujjon teremtett bataillonát a' rénusi sereghez vezette, hol magát csak hamar úgy megkülönböztette, hogy 1792 a' tábornoki fő tisztséghez (generalstab) tétetett, ezredes, azután brigadegeneral, 's 1793 osztályos general lett. Ez alatt Franciaországban kiütött a' rettenet ideje; Custine, Houchard, Biron 's t. a' guilotine alatt veszték. Akkoriban a' párisi hatalmasok bizodalmatlansága miatt, csaknem több bátorság kívántaték egy sereg fővezérségének felvállalására, mint egy ellenséges ágyusáncz ostromlására; még is P. a' weissenburgi serezednek vesztése után majd majd eloszlott sereg vezérlését felvállalta, a' fenytéket helyreállította, 's a' megfélemlert csapatokat több fényes ütközetekbe vitte. Hogy a' számos és jobban kitanított ellenségnek, melly még különösen derék lovasság által is gyámolítva volt, foganattal ellenállhasson, a' lövöldöző megtámadás rendszerét hozzá-be, 's mivel egyszersmind a' lovas pattantyuságot is nagy szerencsével használá, elleneinek hadi fogásait egészen elgyengíté. Ekkor Elsaszban a' sereg jobb szárnyának Hoche parancsolt. E' generállal együtt, ki a' fővezérséget elnyeré, de csak P. jól kigondolt terve után ment, még is később a' győzelem diszét egészen magának tulajdonítani akarta, P. Dec. 23. 1793. a' hagenai sorokra rohant, Landaut felszabadította, 's Lauterburgot megvette. E' jó foganatok Párisban a' legmagasabb dicséreteket szerzék neki, maga Robespierre 's Collot-d'Herbois is meglegedésüket mutatták. Hoche 1794 elbocsáttatván, az éjszaki-, sambre-, és Maas-táborok fővezérsége bizatott rá, melly seregek, szerencsétlen esetek miatt szinte már felbomláshoz közelgetének. Itt is hamar helyreállítá P. a' rendet és fenytéket. Miután a' jóllétre ügyelő biztosság által, az ellenség középpontja ellen gondolatlanul parancsolt megtámadás, Coburg herczeg alatt, szerencsétlenül ütött-ki, P. maga veszélyeztetésével a' sereg egyik osztályát nyugoti Flandriába vivé, ez által az ellenséget oldalon fogván, Apr. 26—29. a' Courtray, Montcastel, és Menin melletti fényes győzelmeket kivitta, 's így Clairfayt sietős visszavonulásra kinszerítettett. Maj. 18. a' Coburg herczeg, és York egyesült seregeit Menin és Courtray közt megverte. 's hogy Clairfayt-t Thiel melletti erős állásából kiszorithassa, Ypern felé fordult, 's ehez közel

Jun. 12. és 13. az austriai generalt hasonlólag megverte. Ez által egész nyugoti Flandria a' Francziák kezébe esett; 's midőn Jourdan nem sokára Fleurus mellett diadalt nyert, P. a' Scheldén áltment, ekkép Clairfayt-t az angol hadiseregtől elvágta, Brügge, Ostende, Gent és Oudenarde városait bevette, Nieuport, Sluys, Condé, Valenciennes, és Quesnoy helyeket pedig részint ostromoltatta, részint bezáratta. Maga Mecheln felé előre nyomult, Jul. 16. és 17. az egyesült Angolokat 's Hollandiakat megverte, Antwerpent elfoglalta, Septemberben az Angolokat a' Maason túl visszanyomta, 's három hónapi ostrom után az akkorig győzhetlennek tartott Herzogenbuscht megvette. Oct. 19. az Angolokat Puhlachnál még egyszer megverte, Gravet bezárta, Hulst, Axel, Sas de Gand, és Nymwegen helyekre őrizetet rakott. A' Conventnek azon kegyetlen parancsát, hogy semmi Angolnak meg ne kegyelmezzen, 's a' Condé, Valenciennes, Landrecis és le Quesnoy várakbéli őrkatonaságot, ha magát azonnal fel nem adná, kardra hányassa, P. fortélyal kikerülte, 's azután Jan. 2. 1795. seregével, mellynek bátorságán kívül majd semmije sem volt, a' befagyott Waal, és Maas folyókon áltment, Gravet, a' Bommelszigetet, 's St. András erősségét rohanással megvette, Bredát bezárta. Igy Holland hódítva volt, az ország serege elszéledt, az Angolok hajóra ültek, a' kir. helytartó Angliába futott, 's P. Dortrechtbe és Amsterdamba diadalmasan ment be. Most a' Convent a' Rénusi, és Moseli tábor fővezérségét bizá rá, de e' mellett Moreau alatt az északi, Jourdan alatt pedig a' Maasi-tábor vezérlését is megtartá. 1795 Apr. visszahívák a' főváros hadikormányára átvételére; hol a' rettentők (terroristae) utolsó eréjüket veték meg, hogy véres hatalmukat még egyszer magokhoz ragadhassák. Elnyomván a' külvárosok lázadásait — miért akkor a' Conventben hazamentőjeként magasztalák, — visszatért a' Rénusi sereghöz, hol azonban eddig tündöklő pályája más fordulatot vett. Párisban nem léte azon ötletre hozá, hogy a' köztársasági forma nem Franciaországunk való. Alig hallák ezt meg a' Bourbonok Fauche-Borel (l. e.) által Condé herczeg nevében mingyárt alkudozások kezdődtek, 's P. ezekre hallgatni elég gyöngye volt. Nagy hivatalok, birtokok és jövedelmek ígértettek. De hamar elárultatott a' titok a' francz. kormány előtt. Már P-nek mint generalnak viselete is gyanut gerjeszte, mert a' helyett, hogy az ellenség felett minden nyereséget hasznára fordított, 's előre nyomult volna, vissza-vonult. Midőn végre Montgaillard, ki addig a' Bourbonok dolgában a' generalnál közbenjáró, 's a' vitt levelezés őrzője volt, a' köztársaság pártjára állott, és a' leveleket előadta, a' Directorium, melly akkori gyöngesége miatt a' vezért tüsténti számadásra nem vonhatá, azon ürügy alatt hívá őt vissza, mintha Svécziába követül küldendő lenne. (1796) P. ugyan a' követséget el nem vállalta, de nem látá az ellene emelkedő vihart, 's a' helyett, hogy még idején menekedett volna, Arbois mellett vett Bellevaux apátságba vonult, hol 1797. Martiusig igen szükön élt, (mivel olly csekély vagyona volt, hogy csak valamennyire élhetés végett, tábori eszközeit 's lovait is eladni kénytelenítettet), 's ekkor megyéjének (felső Saone) választóji a' törvényhozó testhez képviselőnek nevezék. Itt az ötszázak tanácsa előlülőjévé választatott; de ő titkos tervével még sem hagyott fel, sőt az ugy nevezett Clichy párt feje lett, 's azon javallatok által, mellyeket a' párisi nemzeti őrség új szerköztetése iránt, világosan a' köztársasági párt megbuktatására czélzásból tett, gyanuba esett; mire a' Directorium, az öregek tanácsával egyetértőleg, titokban, az olasz seregektől Augereau parancsa alatt hadsoportokat hozatott, 's ezek segítségével Sept. 4. 1797. (18. Fructidor. VII. év) a' királypárt plánját megsemmisité, Pichegrut pedig, kinek XVIII. Lajos egy Riegelben Maj. 24. 1796.

's egy Mühlheimban Jun. 9. a. e. kelt levele által teljes hatalmának gyakorlását áttadta, szövetségeseivel együtt elfogatta, 's a templomba (Tempel) záratta. Most a' Directorium Pichegrunak a' kivándorlott Bourbonokkal, névszerint Condéval vitt levelezését, mely részint Montgaillardtól előadatott, részint a' Moreau alatti rénusi sereg által Klinglin ellenséges generál elfogott butorai közt találtott, nyilvánossá tette, 's ötöt 20 bűntársaival együtt Cayennebe számkivetésbe vitelre kárhóztatta. A' foglyok Bloison keresztü Rochefortba vitettek, hol hajóra kelle ülniök; az elől említett helyen nem sok hija volt, hogy Pichegrut némelly hozzá szitók majd kiszabadíták. Cayennebe érven a' Sinamari egészségtelen vadonokba költözteték a' száműzötteket, hol az ott uralkodó posvány-hideg-
 lelésben többnyire elhaltak, de P. nyolczad magával (ezek között Willot, Delarue, Barthélémy, Aubri, és Ramel) olly szerencsés volt, hogy nyo ez hónapi itt mulatás után egy könnyű csónokon a' tenger hullámaival szembeszállva, Paramariboba, a' surinami hollandi telepítések főhelyébe illanhatott. Innen Angliába menének a' szökevények, hol P. ki most magát nyilvánosan a' Bourbonok hívének mutatta, igen jól fogadtatott, 's az austriai-orszsereghez, mely akkor Korsakoff alatt Franciaország ellen viaskodott, Németországba utasítottott. De mivel Korsakoff, kinek P. még a' Zürich melletti csata előtt hasznos tanácsokat adott, ezeket nem követvén megvertett, visszatért P. Angliába, hol tőle a' francz. királyi nemzetségnek mind ministerei mind hercegei gyakran tanácsot kérenek. Mint tudva van, az utolsók magoknak azzal hízkelédnek, hogy Bonaparté mintegy második Monk teend, 's az elűzötteket a' királyi székre visszaviendi; mivel azonban a' remény elenyészett, azon tervet koholák, hogy az első consult láb alól eltegyék; mire magát Pichegrun kívül, eszköznök különösen a' Chouának feje, 's a' pokolbeli erőmiv feltalálója Georges Cadoudal ajánlá, kivel P. Londonban, nem nagy becsületére, esmeretséget kötött. Angoly hajós kapitány Wright által Jan. 1804. több előbbeni vendéi felköltek fejével együtt a' francia partokra vitelve, ál ruházattal Párisba menének az összeesküttek, reménylvén, hogy ott mind részökre egy felekezetet találnak, mind Moreau tervökben részt veend. Azonban Moreau ingadozó charactere itt is kitünt; ő ugyan P. javalatát el nem fogadta, de nem is adta fel, hanem addig huzta halasztotta, míg a' politzia (Fouché alatt) a' titkot felfedezte, 's Georges nyomon elfogatott. Nehány napig házról házra bujdokolván, el tudá magát P. vonni üldözőjinek szemei elől, de végre bizonyos Leblanc nevü kalmár, kihez menekvék, elárulta. Febr. 28. 1804. éjjel, ellenállás után, szobájában, a' lovas politzia (Geus d'armes) által elfogatott, 's megkötözve Réal státustanácsoshoz vitetett, ki azonnal kihallgatta, de tőle Moreau iránt teljességgel semmit meg nem tudhatott. Innen a' templomba vivék, ellene, Georges és Moreau ellen pert indítának, de mielőtt a' dolog ítélet alá ment volna, egy reggel (Apr. 6. 1804.) tömlöczében fojtva lelék. Az első consulnak akarák tulajdonítani a' förtelmet, mintha alattomban ő kinoztatta, 's azután ölette volna meg tömlöczében a' szerencsétlent; de ez annál czéliránytalanabb kegyetlenség volt volna, mivel már a' rendes törvénykezés Pichegrunak halálra kárhóztatására elegendő vala, mennyiben saját vallomásánál fogva kétségtelen volt azon tett, hogy az ország akkori fejének erőszakos kiirtására mind ő, mind bűntársai szándékoztak. Hihetőbb, hogy P. szinte olly meg nem gondolt, mint minden esetre erkölcstelen czélzatainak füstementén kétségbe esvén, a' nyakán talált selyem kendővel maga végezte ki magát. Azon ellenvetés, mintha egy olly bátor ember, azon gyávaságra, hogy sorsa elől öngyilkosság által menekedjék, nem vetemedhetett.

volna, minden tekintetben erőtelen; de bizonyosan, midőn később az új uralkodás Pichegrunek, mint számkivetetése idejében egyik hívének emlékeztét, születése helyén oszloppal tisztelni ügyekezett, nem is mulatták volna el a' dolgot okleveleknél fogva bebizonyítani, ha ez csak valamennyire is lehetséges vala. Különben P. teste, halála utáni nap nyilván kitétetett, 's az állított kínzásnak senki sem találá rajta semmi nyomát. P. magányos karaktere legnagyobb dicséretet érdemel. Haszonleső épen nem lévén, az ajándékokat soha el nem fogadta, és emberiségét a' foglyok ellen több ízben megbizonyította. Midőn Cayennebe számkivetésbe vitetett, olly szegény vala, hogy barátai kevés butorait, 's a' többek közt formaruháját és kardját is eladni kénytelenítettének, csakhogy neki egy kevés uti költséget szerezzenek. Felesége soha sem volt; még is jelenté magát a' visszaállítás után egy kalandor asszony, ki azon szin alatt, mintha P. természetes leánya volna, az uralkodástól élelempénzt tudni nyerni, de P. egyik testvére a' családságot felderítette. P. halála után 's miután arról, hogy maga magát megfojtotta, több orvosok törvényes véleményyt adtak, Montgaillardtól megjelent egy „*Mémoire concernant la trahison de Pichegru dans les années 3. 4. et 5.*“ (1795. 96. 97.) melly a' generalnak akkori viseletéről, az elüzlött királyi házzal tartott alkudozásra nézve, sokféle felvilágítást nyújt.

PICHLER KAROLINA született Bécsben September 7 1769. Atyja Greiner Ferencz udvari tanácsos, anyja Hieronymus Karolina, a' nagy Mária Thereszia kedvence 's több ideigi olvasónéja, volt. A' Greiner ház már majd fél század óta az érdekesebb idegenek 's nevezetesebb bécsi tudósok és művészek öszvejövesi középpontjok vala. Karolinát Alxinger, Haschka, Denis, Mastalier, Ratschki 's másokkali mindennapi társalkodása a' szép literatura ajándékival már ifju korában megesmertette ugyan, de ő egyedül később esztendeiben kezdte mint író fellépni. Munkái kivált az ifjabb austriai szép nem mivelődésére nagy befolyással voltak. Első nevezetesebb munkája volt a' hasonlatosságok (Gleichnisse). Agathokles-e franciaia, angol, magyar és cseh nyelvekre is fordítatott. Egyéb nevezetesebb munkái „Bécs ostroma 1683, Asszonyok méltósága 's a' vetelkedők“ mellyek nagy tetszést nyertek, 's azt a' nemes, csendes, méltóságos előadás, 's tárgyaik érdekes és tanuságos volta miatt meg is érdemlik.

PICHLER (János Péter) rézmetsző, szül. Botzenben 1765, Cusset Jos. Ant. képiró oktatása által jó rajzoló lett, azután a' képző művészségek bécsi academiajában tanult, későbben Jakobe professor, és Schmutzer director vezetése alatt rézmetszésre 's majd kizárólag az ugy nevezett mezzo tinto, vagy vakaró mesterségre adá magát. Lapjai az Angolok legjobbjaihoz hasonlítottak. 1791-től fogva Dessauban a' chalcograph társaság számára, a' braunschweigi, dresdai és kasseli képtárak festményei után, több lapokat készített. Ipjának Jakobenek halála után, ennek professori hivatalát folytató, de rendetlen élete 's iszákossága következtében már 1806 megholt. Lapjai közül azon hatvan négy darab, mellyet Reni, Battoni, Caravaggio, Cignani, Albano, Correggio, Tizian, Dominichino, van Huysum, Vandyk, Rembrandt, Mengs, Füger, Hetsch 's t. után készített, legtöbbre becsültetik.

PICHLER vagy Pickler (János, Antal, atya és fia) mind kettő kőmetsző, ügyességekkel nagy hirt szereztek magoknak. Az atya 1700 Tyrolban Brixenben szül. és kereskedésre volt szánva; hanem hajlandóságánál fogva, mellyel az említett mesterség eránt viseltett, minden tanítás és útmutatás nélkül kőmetszéshez kezdett. Később Ziegler nevű Csehtől utasítást kapott, midőn Nápolya ment és kenyerét az ottani arany műveseknél arany 's ezüst munkájokra

metszett ékesítésekkel kereste. Bizonyos katona-tisztól arra ösztönöztetett, hogy inkább kőmetszésekre fordítaná munkáját, és e célra némely szerszámokat is ajándékozott neki. P. sebes lépésekkel haladott új pályáján, úgy, hogy maga az udvar is sokat dolgoztott vele, figyelmét munkáival magára vonván. Egy darab időre ismét Németországba ment, hol megházasodott; azután ismét Nápolyban töltött néhány esztendőt, 's végre 1743 Rómában egészen megtelepedett, hol 1779 meghalt azon dicsőséggel, hogy első volt, ki a régi kor olta igen alá süllyedt kőmetszsmesterséget ismét addig esmeretlen magasságra emelte. Névezetes a t. k. Metastasionak azon általa készített kőgyűrűje, melyre egy Centaurt metszett. — Még nagyobb hirt szerzett magának P. János amannak fija, ki 1734 Nápolyban szül. A régiség tanulása és attyának utasítása, mesteriségben olly tökéletessé tették ezt, hogy mivei minden addig készítetteteket meghaladtak. A nemeai oroszlánnyal küszködő Hercules, Hero tornya felé uszó Leandere, Hektor testét hurczoló Achilese olly remek-mivek, melyeket a mivekhez értők becsülnek. Rómában, hol lakott P. megesmerkedett II József Császárral, kinek képét, míg a császár ebédelt, egy pecsét-gyűrűre, azután nagyban is kimetszette. A császár Bécsbe hívását nem fogadta el. József császár még is udvari metszőjévé tette őtet, és nemesi rangra emelte. Hasonlóul nem fogadta el Angolországba hivatását. Rómában halt meg 1791, hol I. G. de Rossi életét röviden leírta, melly munka későbbben francziára fordítatott Boulard és Millin által. Kiad. világozó jegyzetekkel Dufourny a *Magazin encyclop.*-ban. Hevestontól készített márvány mejképe a pantheonban állítatott fel. Kőmetszésen kívül mint pastellfestő is kitéstett. Rafaelnek a Vaticanban lévő festményi után készített rézmetszetei is igen becsesek. — Ezen ifjabb P. két mostoha testvére, Antal és János is, kik közül egyik Rómában, másik Bécsben telepedett meg, hasonlóul jeles kőmetszők voltak.

PICTET (Marcus Augustz), természetyizsgáló, 1752 szül. Genfben, hol familiája a legrégebek 's legelsőbbek közé tartozott, a hires Saussurenak, kinek több utazásiban társa volt 's ki helyett (1786) philosophiának tanítója 's későbbben a mivészség előmozdítása academiájának előülője lett, tanítványa 's barátja volt. Egészen tudományoknak élven, a hazájában dühösködött nyugtalanságokban kevés részt vett, 's akkor is mint közbenjáró. Egy volt azon választottak közt, kik 1798 Genfnek a franczia köztársasághoz leendő kapcsolatára végett tartandó tanácskozáásra kineveztettek. Ennek vége lévén, egy volt azon 15 személy közt, kikre azon tiszteletes foglalatosság bizatott, hogy hazájok adóságait rendbe-szedjék 's a protestáns isteni szolgáltnak fentartására rendelt pénzre ügyeljenek. 1802 a tribunatusba lépett 's 1803 ezen törvényszéknek titoknokjává tétetett, hol főképpen a kereskedés szabadságainak szélesítésére 's országotak és csatornák csinálására tett nyomos javallattal kültömböztette meg magát. Franciaországba consuli igazgatás vitetvén be, egy volt Pictet, ki szavát arra 's a consuli hatalomnak halálig tartására adta. 1807 a tribunatus eltöröltetvén, Napoleontól a császári univerti ástra, az az, a nép oktattatására ügyelő 15 férjfiak közt egyé neveztetett ki, melly hivatalában olly munkás, mint mély belatásu volt. 1796-tól testvérel Charlessel 's a genfi mairevel, Mauricevel, a *Bibliothèque britaniquet* adta ki, melly folyóírás nagy kedvességgel fogadtatott 's 1816 olta illőbb *Bibliothèque universelle* nevet kapott. 1803 Angolországba utazott, melly utját levelekben közölte a *Bibliothèque britannique* kiadóival: későbbben *Voyage de trois mois en Angleterre, en Ecosse et en Irlande* czim alatt különösen is kinyomtatottat. Ezenkívül vannak physikai, ma-

thematicai és gazdasági munkái is, melyekért Europa jelesebb tudós társaságaiba tagnak vétetett fel. 18 April. 1825 halt meg Genfben. Öccse Charles (Károly) de Rochemont, híres agronomus és diplomaticus, hasonlóul Genfben halt meg 27 Dec. 1824, 70 eszt. korában.

PICUS, hajdani proféta vagy erdei isten Olaszországban, Saturnusnak fia, Faunusnak attya. Szépségéért a' bűbajos Circe megszerette, 's mivel hajlandóságát nem visszonzta, magát harkályá (picus), társait pedig val állatokká változtatta. Felesége, Canens, buvában levegővé szétfolyt. Picus harkályfővel ábrázoltatott 's az auguriumok feje volt.

PIEMONTE, fejedelemség Olaszországban 's a' szárdinai státusoknak, melyektől a' Francziák által elszakasztatott 1798 's 1802 egészen Franciaországhoz kapcsoltatott, fő tartománya. (L. SZARDINIAI MONARCHIA). Napoleon hatalmának elenyészte után (1814) a' szárdinai király, I Victor Emanuel, ismét birtokába jött ezen tartománynak, mellyel most a' mailandi herczegségnek egy része 's a' montferrati herczegség is egyesítve vannak. Szorosabban vett Piemontnak határai: éjsz. Wallis és Savoyen, nyug. Franciaország, dél. Nizza és Genua 's kel. a' majlandi és montferrati herczegségek. Nagyságát 310 nsz. mf. lehet tenni, 1,600,000 lak. szárdinai Mailandal (140 nsz. mf. 600,000 lak.) és Montferrattal (50 nsz. mf. 160,000 lak.) pedig 500 nsz. mf. 2,360,000 lak. Kerületei ezek: a' turini, has. nevü fővárossal (l. e.), cuneoi, alessandriai, novarai, aostai. Piemont nevét magas hegyek alján fekvésétől kapta; mert Wallis felé a' pennini Alpek (Montrosa és a' nagy Sz. Bernhard) 's Savoyen és Franciaország felé a' graji és coiti Alpek kerítik a' Montblancal, kis Bernhardal, Montcenissel és Montevisoval, mellyről jó a' Po, a' tartománynak főfolyója. Ezzel egyesülnek a' tartománynak minden folyói, mint balról a' Doria, Stura és Sesia 's jobbról a' Vraita, Maira és Tanaro. Délen Nizza 's Genua határait a' tengeri Alpek fedik. Innen Piemont éjsz. 's nyug. oldalán legmagasabb hegyektől záratik 's részént hegyektől fedetik. Ezen hegyektől a' tartomány közepéig alacsonyabbak 's végre halmok ereszkednek le, mellyek utoljára térségekké lesznek. Középe, hol a' Po foly 's hol alacsony hegyek, halmok és térségek váltják fel egymást, legtermékenyebb 's legszebb, hol földmivelés, bor-, olaj-, 's gyümölcs-termesztés virágoznak, a' gabonának minden neme, hüvelyes vetemények, kukoricza, riskása, kender, gesztenye, gyümölcs, nemes gyümölcsök 's bor teremnek. Selyem sehol se tenyésztetik annyi 's olly jó Olaszországban, mint Piemontban, mellynek selyme eszt. 22 mil. lirt ér, de nagyobbára készíttetlen vitetik ki. Erdeje elég van; éjsz. nyug. déli tájéka bővelkednek erdős hegyekkel és halmokkal, mellyek a' középben fekvő fátlan tájékoknak is elég fát adhatnak. A' lakók szorgalmatosak 's Katholikusok, mintegy 20,000 Valdiakan (Valdenses) kívül, kik az Alpek aljának kietlen tájékit lakják 's természetből terméketlen földjeknek munkás mivélésével kiteszók. (L. a' nem-gazdákra nézve is vonzó leveleit Olaszországról Lullin de Chateavieux francia írónak ném. Hírzeltől Leipz. 1821). Földmivelésén, baromtartáson és selyemtenyésztésén kívül a' lakók fabrikákkal, 's manufaktúrákkal is foglalatoskodnak, főképpen selyem mivekkel, vászonnal és gyapjuval. Sok ezeren kóborolnak, főképpen mint rézmetszet- és fénymiv-árosok, Olaszország többi részében, Német- és Franciaországokban, de azután keresetekkel visszatérnek. (Vö. SZARDINIAI MONARCHIA).

PIEMONTE LAZADÁS, 10 Mart-tól 10 Apr-ig 1821. Ezen 30 napig tartott lázadás, melly Szardinia elébbi uralkodásformáját 's Austriának olaszországi uraságát semmivé léttel fenyegette, egy

a' nevezetesebbek közt a' históriában, mivel Európának politikai sorával szoros öszveköttetésben van. A' francia lázadás olta Europa polgári életében ellenséges viszonyban állott egymással az ó és új idő, 's a' megrögzött régi az ujnak merész ideáival, mellyek annyira megvakíták pártolóikat, hogy ezek az igazt és törvényes just szeimek elől elvesztvén, romlást, szerencsétlenséget 's megbánást okoztak hévességekkel. Leginkább foglalatokdatták azok Olaszországot, melly (Rómát 's Toscánát talán kivéven) miolta idegen uraság alá esett, esküvések honya volt, 's az egyenetlenségnek és gyűlölségnek minden esirait rejtve tartá keblében. Mennél erőtlenebb volt a' nép, nem formálván politikai egészet, annál munkásabban dolgozott alattomban néhány büszke fők esekély száma kívánatinak, az egységnek 's idegen befolyástóli függetlenségnek, elérésén. Midőn a' savoyeni ház 1814 az olaszországi szárazon fekvő birtokaiba ismét visszajött, az új idő Franciaország befolyása alatt némelly régít kiszorított, csak a' népnek az elébbi fejedelmi ház eránti szeretetét nem. Victor Emanuel azon reményel fogadtatott, hogy a' jobb általa tökéletesítettik és megalapittatik. De a' király tanácsosi (a' többek közt gróf Roborent, Botta abbé gyontató atya 's a' királyné) nem értettek azon fontos mesterséghez, hogy a' régít az ujjal öszveegyeztessek. Több jótevő rendelkezések eltöröltettek, és sok más, melly az országot terhelte, megtartatott. A' köz bátorságra ügyelés a' helybeli kormányzásoknak 's igazgatónak nem adatott vissza, hanem továbbra is a' francia katonai policzaj-igazgatás tartatott meg, a' közönségek törvényhozási jusokba nem tétettek vissza 's az adózás sulyán semmi könnyítés se történt. A' francia és szárdinai kormányzás - formák egymásba vágtak 's zavart okoztak, mivel az ó és új időbeli tiszték nem értették egymást. A' tetszés szerint adott kegyelemlevelek megzavarták a' törvénykezés utját; de legnagyobb békételetenséget szült az említett francia katonai policzaj-igazgatás. Midőn gróf Balbi, belső minister, Aug. olta 1819 a' törvénykezési visszaélések eltöröltetését ki nem vihette, a' határitalan erőszak ellen nem volt többé védelem. E' tehát több első rangú férjfiakban felébredtette azon szükségnek érzését, hogy, Franciaországnak példadása szerint, Savoyen, Piemont és Genua számára törvényes alkotmányt adatni kérjenek. A' spanyolországi, portugali és napolyi törvények, még inkább ingerelték a' nyugtalanságot. Midőn tehát Austria Nápoly ellen haddal készült, 's az itt várt ellenállás az olasz függetlenségnek reménylését nevelte az Adelfikben és Federátikban, egyesültek az alkotmányt sürgetők, hogy erőszakosan csikarják ki azt, a' mit büszke megcsalódásokban messziről fényleni láttak. Így jött létre Febr. 1821 a' nemesség és katonaság közt az öszveesküvés. A' Turinban lévő spanyol követnek, Bardaxinak, befolyása által, a' spanyol alkotmány volt az a' pont, mellyben az egyes szövethkezesek egyesültek; több volt mindazáltal, melly két kamarát 's a' francia alkotmányt vitatta. A' tanulók lármája Turinban, 12 Jan. 1821, mellyet az universitas régi jusainak megsértetése okozott, éppen semmi öszveköttetésben se volt a' Mart. kiűtött lázadással; 's de la Prie marquis és de Perron, kik az austriai követnek, báró Bindernek, panaszára, mint Austria ellenségei elfogattak 's a' Mart. elején várbeli fogságba tétetett herczeg de la Cisterna, ki a' parisi liberalokkal öszveköttetésben volt, 's lázadó irást akart szétszórni, nem tartoztak az öszveesküdtek közé. Ezek közt Carlo de S. Marzano, külső ministernek fia (ezeredes és Savoyen - Carignan herczegnek segédje), Provana de Collegno pattantus tiszt és a' herczegnek lovászmestere, St. Michel és Santa - Rosa grófok a' vezérkarból, kapitány és gróf Lisio 's az ugy nevezett olasz szövethkezésnek más tagjai említettnek. Cézíjok a' volt, hogy Carignan herczegot fejek-

ké válasszák, mivel, mint állíták, „Nagy tüzet mutatott Olaszország ügye mellett 's a' nápolyi lázadás olta azon gondolattal látszott foglalatoskodni, hogy új Olaszországnak nagy férjfia legyen.“ Allítások szerint 6 Mart. a' herczeg megegyezett a' lázadásban, 7-dikben ellene mondott annak, 's 8-dikban ismét elfogadta a' plánt. A' lázadás 10-ben tört ki, Fossanóban, Tortonában és Alessandriában, különbözőféle ezerek közt. Az öszveesküdtek a' köz katonákat azon hirrel ámitották el: hogy Austria a' nemzeti sereg elbocsáttatását kívánja 's Piemontnak fő erősegeit tulajdon katonáival akarja megrakni, a' honnan azokat megnyerték céljokra. Alessandriában gróf Palma kapitány, a' genuai ezerednek feje, kihirdette az alkotmányt. Palmát követték Baronis lovas kapitány 's gróf Bianco hadnagy, azután Ansaldi ezeredes-hadnagy, néhány száz Federatival (szövetkezekkel). Ansaldi volt a' Juntának előlülője, melly az olaszországi királyság nevében tartotta üléseit. Azolta Alessandria fészke maradt a' lázadásnak. Ellene mondott ugyan a' hirnek a' király, mellyel a' katonák Austria ellen fellázítottak; hanem már 11-dikben hallatszott a' lázadók kiabálása Turinban magában is „Éljen a' király 's a' spanyol alkotmány!“ Ferrero kapitány adott erre jelt, katonákból 's tanulókból álló kicsiny csoportjával. A' nép csendesen maradt; az őrseregnek egy része a' lázadók ellen vezetett, de semmit se csinált 's Ferrero akadály nélkül vonult Alessandria felé. 12-ben a' király hirdetményében engedelmisséget és nyugalmat kívánt, azt tévén közönségesse, hogy semmit se fog és akar megengedni, a' minek a' lehetne következése, hogy Piemontba idegen katonaság szállítottassék. Mind e' mellett is kinyitá néhány tiszt ugyanazon napon a' szövetkezek és tanulók előtti a' turini fellegvár kapuit. Most vett először részt a' nép a' lázadók kiáltásában „Éljen a' király, éljen a' spanyol alkotmány; had az Austriaiak ellen!“ Ekkor a' király Victor Emanuel, hiv maradván a' szövetséges fejedelmeknek adatott szava eránt (gróf S. Marzano minister éppen ekkor jött haza a' laibachi (l. e. congressból), 13-ban letette a' koronát 's a' koronaörökös, Felix testvére, genevoisi herczeg, ki Módénában volt, nem lévén othon, Károly Albert carignani herceget nevezte ki országlóvá. Minden minister letette hivatalát. A' status foglyai szabadságba helyeztettek 's a' carbonaria minden helyen diadalmaskodott, csak Nizában, hova ment Victor Emanuel és Savoyenben nem. Ez okból az országló már 13-ban este kéntelenített a' turini követek kívánságára, noha a' király jóvá-hagyásának fentartásával, a' spanyol alkotmányt elfogadni. 14-ben megesküdt arra, fentartván mindazáltal az eddigi koronaörökösödés rendjét 's minden vallás felekezet eránti türelmet, a' nemzeti parlamenttől 's királytól teendő változtatásokkal együtt. Egyszersmind új ministeriumot nevezett ki 's 16-ban legfőbb Juntát állított fel. A' csendességgel a' hajdani nemzeti lét is visszaállított. Novarában 's más helyeken nem örömet fogadtatott el a' spanyol alkotmány; főképpen Savoyen átaljában nem avatkozott a' lázadásba. Ellenben Lombardiában nagy részvételt talált a' Piemontiak lázadása és sok ifju tódult Mailandból 's Paviából Alessandriába és Turinba. Azonközben Ferencz császár már 14-ben sereget indított Piemont határa felé és Sándor 90,000 Oroszt parancsolt ki Volhyniából Olaszországba, de ezek, a' dolog hamar eldöntetvén, csak Galiciáig jöttek. Erre a' genevoisi herczeg Módénában 16-ban mindent megsemmisített, a' mi bátyjának leköszönte után történt és gróf Salieri della Torret, Novara kormányzóját, a' királyi sereggel a' lázadók elnyomására küldötte. Már ez a' nyilatkoztatás leveré a' Junta bátorságát; Murozzo cardinalsnek 's novarai püspöknek és gróf Bagrasconak Módénába küldetése csak a' királyi parancsolatnak keményítettését szülte 23 Mart. és 3 Apr. Turin-

ban mindazáltal megtartották az öszveesküdtek befolyásokat; az austriai követnek el kellett utazni; sereg huzatott öszve Lombardiának elfoglalására 's az országlo 21-ben gróf Santa-Rosát hadiministerré nevezte ki. De még ugyan ezen éjjel Novarába, innen az austriai táborba, azután Módenába szaladt a' herczeg, 's midőn itt a' genevoisi herczegtől az udvarból kitiltatott, Florenczbe ment. (Csak 1823 lépett fel ismét, mint önként vállalkozott vitézül harczolt a' francia seregben Spanyolország ellen 's azután Turinba tért vissza). 23-ban nyilván lemondott az országlásról. Most a' belső minister, Dal Pozzo és Marentini abbé, a' Junta előlülője, az egészet csak nagy fáradsággal tudták együtt tartani. Legmerészebb lépést a' hadi minister, Santa Rosa, tett; 23 Mart. ugyan is azt hirdette ki: hogy a' királyt Austria foglyának kell tekinteni, tehát minden Piemonti fegyvert fogjon; mivel a' Lombárdiak is egyesülnek velek és Franciaország segítséget küld. Így a' lázadás folytatta menetelét. Genuában is, hol a' kormányozó, gróf Desgeneix, 21-ben a' régi rendet visszaállítani akarta, a' népek és a' katonaságnak egy része 23-ban erőszakkal is megtartotta a' spanyol alkotmányt. Hanem a' nápolyi sereg Abruzzóban történt szétszórátásának híre teljesen leverte a' lázadók bátorságát. Santa-Rosa elbeszéléte szerint a' Turinban lévő orosz minister, gróf Mocenigo, ekkor önnön indíttatásából Dal Pozzot és Marentinit béke eszközlés reményével biztatta: egy austriai se fog, úgy mond, Piemontba belépni; tellyes bocsánatot, sőt alapos statutörvényt reménylhetnek. A' Junta elfogadta a' javallatot; hanem az alessandriai öszveesküdtek visszavetették. Azonközben a' genevoisi herczegnek kérésére austriai sereg közelgetett Bubna alatt a' határ felé. Della Torre vezér mindazáltal, serege erősebb lévén, mint a' lázadó párté, a' királyi hatalmat Turinban, hol az új rendet sokan gyűlölték, idegen segítség nélkül akarta visszaállítani; hanem Regis ezereades 4000 emberrel 6 Apr. eleibe nyomult, reménylven a' királyi seregek elpártolását. Della Torre ez okból Novarába visszament és az általa javallott, Regis ezereadessal, tartandó értekezésből semmi se lett; mert már tudta della Torre, hogy Bubna 7 April. éjjel a' Ticinon átment és míg Regis seregét Agogna partjain táboroztatá, 8 April. reggel 2 órakor egyesült a' királyi sereggel Novarában. Nap feljötté után megjelent a' felkeltek serege Novara előtt; austriai és piemonti puskások elkezdék a' csatát és a' vár ágyuinak tüzelésétől segítettvén, a' háromszorta erősebb austriai-szárdinai sereg bekerítette az ellenségnek bal szárnyát, mellyre a' lázadók viaskodva visszavonultak és hét órányi vitéz ellenállás után az Agognán keresztül vivő hidnál széteszlettak. Este Vaudoncourt vezér Lausanneból Turinba jött, hogy a' szétszórót seregek maradványit Alessandrián keresztül Genuába vesse. De már akadály nélkül nyomultak a' győzők Turin felé. A' Junta tehát 9-ben széteszlott; gróf Santa-Rosa kitakarodott a' fellegvárból, 's 10-ben della Torre bement Turinba. 11-ben 's a' következett napokon ellenállás nélkül bevették az alessandriai, bogherai, tortonai, casalei, vercellii, stradellai és valenzai várakat. A' novarai egyezés (14 Jul. 1821) következésében a' szárdinai országlás 12,000 emberért hónaponként 300,000 frankot fizetett és élelmet adott. Későbbben az idegen őrsereg száma 5000 emberre szálolt le 's a' veronai egyezés (14 Dec. 1822) szerint az utolsó kitakarodás (Alessandriából) 31 Oct. 1823 történt. 10 April. határtalan királyi hatalom vitetett be. A' genevoisi herczeg mindazáltal csak akkor fogadta el a' királyi méltóságot, midőn bátyja Nizzában 18 April. arról lemondását megújította. Felix király erre Módenában nem gróf della Torret, kinek alkotmány eránti szeretete neki nem tetszett, hanem pratalungói gróf Iguazio Thaon di Revelt nevezte ki

fő helytartójává (Alter ego-jává), ki több biztosságon kívül egy különös törvényszéket is állított fel a' bűnösök megbüntetésére. Ezek részint Helveczián keresztül Franciaországba szaladtak, részint Genuából Spanyolországba eveztek. A' tett nyomozásakor kisélt, hogy Carignán herczegnek is része volt a' történetekben, a' honnan a' polgári biztosság gróf Langosco előlülése alatt közakarral azt végezte, hogy törvény szerint az elfogottak, kiknek száma 40-en feyül volt, nem ítélthetnek meg. 65 elszaladt statusbűnösnek jószága elfoglaltatott és 19 Jul. 10 és 23 Aug. 1821 mintegy 20-an, mint hazaárulók, akasztófára és birtokaik elvesztésére ítéltek; ezek közt voltak: herczeg della Cisterna, di Priero, Estore Porone di S. Marzano marquisek, Lisio, Santa-Rosa grófok, Gugl. Ansaldi és Luigi Baronis lövagok. A' többiek, hasonlóul mintegy 20-an gályakra büntetettek; Mindazáltal csak 13 fogattak el, s ezek közül ketten ítéltek halálra, de csak Garelli kapitány végeztetett ki Genuában, mert Palma kapitány, ki szaladása közben szélvész által Monacoba veretett, számkivettetett. Egyszersmind a' király Piacenzában kemény parancsolatot adott ki minden titkos társaságok ellen s két engedelmi végzetet hanem sok kivételekkel. Azután 17 Oct. 1821 nagy pompával bement Turinba. Az által, a' mi azolta történt, a' lázadás ideájairai emlékezés ugyan még nem fojtattott el; de a' nyughatatlan fők minden törvénnyel ellenkező léptétől, melly csak szreucésétleenséget hozhat hazájokra, sok időre elrettentek. L. *Trente jours de revolution en Piémont*, egy jelentévtől (Lyon 1821); *Précis histor. sur les revolut. des roy. de Naples et de Piém. en 1820 et 1821*, par Mr. le Comte D.; Alfonse de Beauchampnak *Hist. de la révolut. de Piém-ja* (Paris 1821) sok hazugságot ír. A' *simple récit des événemens arrivés en Piém. dans le mois de mars et d' avril 1824*, par un officier piémontais, egy oldalú. A' szerző a' kölcsönös tanításmódját, mellyet gróf Balbi minister pártolt, signe précurseur de la révolution-nak nevezi. Gróf Santorre de Santa-Rosa (részvevő és így hasonlóul részre hajló) irt Franciaországban *De la révolution piémontaise* (3me édit. augmentée de notes et de l'analyse de la constitut. sicilienne, Paris 1822, ném. Hagnauertól, Glarus 1822) czim alatt és ebben némelly dolgokat helyesen adott elő; de igen hevesen kikelt Carignan herczeg ellen. Ez a' gróf Santa-Rosa későbbben Görögországba ment s 9 Maj. 1825 egy Soliman Bey ellen folyt csatában elesett.

PIERER (Fridrich János) szül. Altenburgban Jan. 22. 1767, a' gyógytudományokat Jenában és Erlangenben tanuló s Jenában orvosrá lön 1788. Anyavárosában physikussá téteték 1792ben, de két év után a' gyógy-gyakorlásnak nagy részint békét hagyá. 1798ban ezen orvosi folyóírást kezdé kiadni: *Medizinische Nationalzeitung für Deutschland*, melly 1800ig folytattatva eredetteda ennek: *Allg. medizinische Annalen des 19 Jahrhunderts*. 1799 a' megcsökkennt Richter könyvtarát tulajdonává tette s 1801 könyvkereskedést állíta fel e' czim alatt: *Literarisches Comptoir*. A' *bibliotheca iatrica*-val és a' német orvosokat egyesíteni vágyó tervével nem boldogult. 1813ik végével Annaljai is megcsökkenntek egy darab időre és 1814 oltá. iveinek számát szükíteni kellett. 1814ben a' tartományi physikus-ságról lemondva szász hercegi tanácsos lett, s néki adaték a' megürült városi és tisztségi physikusság. 1815ben majd nem bele halt egy a' kórházban nyert ideglázba. Felgyógyulva több társával végre hajtá az *Allgem. medic. realwörterbuch* kiadását. 1816ban Brochhausnak adá át könyvkereskedését, melly azt a' magáéval összeolvasztá s kiadá ezen időszaki írást: *Medic. Annalen*, és *Medic. Realwörterbuch*. Amaz idővel új idomot és e' nevet nyerék: *Kritische Annalen*, és bírálgatással foglalatoskodék legtöbbyire. Fija P. August

1821 könyvnyomtatásába állott be, 's nem sokára azt egészen átváltozta. Ez 1813. jeni tanulását félben szakasztá, hogy a' burkus kir. táborozásban részt vegyen, annak végezte után is ott maradt 's leginkább Posenben a' brigadeoskolában tanítással foglalatoskodott. Most visszatérve hazájába, mint a' szabad vadászok hadnagya vétették a' sereg közé. Atyja pedig — Pierer-ünk — egészen tudományos foglalatosságoknak adá magát, nevezetesen 1823, és 1824ben az altenburgi hercegség számára gyógyrendeléseket dolgozott ki; utóbb pedig a' fiától szerkeztetés végett által vett *Encyklopaedisches Wörterbuch*-ban vett részt.

PIERINNÁKNAK, Pieridáknak, a' muzsák vagy Pterosról, Thessaliának hegyéről, mely nekik szenteltetett, vagy Pteros macedoniai király 9 leányin, kik merészelték a' muzsákkal vetélkedni 's büntetésül szarkákká tétettek, nyert győzelmekről neveztetek.

PIERRE, I. SAINT-PIERRE.

PIERROT, tréfás és neveléses álörcza a' francia játékszínen, mely a' Harlekinből és Polichinellből (l. e.) van öszvetéve 's olly öltözete van, mint ennek; elmésségére nézve pedig hasonló ehez. Az Olaszoknál együgyü szolgál.

PIETISTÁK (kegyeskedők). A' Pietismus alapítója Spener német professor volt ménusi Frankfurtban (1670) 's alaptanítása ebből állott: a' keresztyén embernek inkább kegyesnek mint tudósnak illik lenni, a' kegyesség előmozdítására hathatósabb intézetek szükségesek, mint a' nyilvános isteni szolgálat, 's az abban szokásban lévő szív és erő nélküli szertartások, e' helyett azért magában házakban való öszvejöveleteket javasolt, hol a' hívek buzgóbban ájtatoskodhatnának, — kemény 's úgy szólván komor morálja a' tánczot, játékot 's minden egyéb szokott multságokat eltiltván. Több kiált üldöztetések után végre a' Németországban kifejlődő philosophia 's a' felvilágosodottabb theologia a' pietismus terjedésének gátot vetettek. Azomban a' Herrnhuterek 's Methodisták vallásos szertartási most is a' pietismusra emlékeztetnek vissza, mint a' mellyeknek köz-források szinte a' pietismus volt. Sz. E.

PIETOLA, kicsiny város, Mantuától 2 miglienyre a' környéken lakóktól Virgilius születése helyének, mellynek Silius Italicus Andest nevezi, tartatik. Eza' vélemény annak oka, hogy minden csak valamennyire esmeretes tárgy is itt az említett költőnek nevével dicsőítettett. Egy közel lévő barlang Virgiliusának, a' mantuai hercegek cassinoja Virgiliánának neveztetik. A' Francziák Virgilius neve eránti tiszteletből, közönséges kertet alkottak itt azon czéllal, hogy a' költőnek szobrot emelnek; hanem Mantuának másodizbéli ostromoltatása lerontá az elkezdett munkát. Ujabb nyomozások Pietolának Virgiliusért szerzett nagy hírét annyira kétségbe hozták, hogy Virgilius kicsiny mezei jóságának helye, mellynek hitték Pietolát, még bizonytalanabb lett.

PIETRO DI CORTONA, I. CORTONA.

PIGAFETTA (Antonio), Magellannak utitársa 's földkereső utazásának leírója, előkelő toscanai familiából származott 's a' 15. száz. vége felé szül. Vicenzában. A' Spanyolok és Portugaliak tengeri utazásának leírását olvasván, arra a' gondolatra jött, hogy valaha ő is hasonló földkereső utazást tegyen, 's egészen a' mathematicai tudományokra 's hajózás tudományára adta magát. Midőn VI Sándor pápa a' földet elosztotta, 's ebből a' Molnkok felett perlekedés ütvén ki a' lissaboni és madridi udvarok közt, V. Károlytól Magellan (l. e.) alatt tengeri utazók küldettek, hogy ezen híres hajósnak plánja szerént a' mondott szigetek felé nyugoti utat kereszenek, Pigafetta, kit a' római spanyol követ magával Spanyolországba vitt, engedelmet kért a' császártól az utazókkal mehetésre, hogy

mint mondá, „Az utazás leírásával másoknak hasznos és kellemes lehessen, magának pedig a' későbbi világ előtt hirt 's nevet szerezzen.“ V Károly kérését telyesítvén, az ifju Malagába 's Sevillába ment, hol 10. Aug. 1519 a' többi utazókkal elindult, 's 20. Sept. San-Lucarban hajóra ült. Ezen szempillantáson kezdi Pigafetta napkönyvét. Egészsége és erős testalkatja 's rendes életmódja, megmentették őtet azon számos betegeskedéstől, mellyekbe utitársai közül sokan estek; 's midőn Magellan a' zahui ütközetben a' philippini szigeteken elesett, hiven állott oldala mellett Pigafetta, 's nehéz sebet kapott. Némelly viszontagságok után végre 8. Sept. 1522 megérkezett Pigafetta Sevillába, hol a' hajó, melly a' vitéz férjfiakat vitte, diadalmi pompával huzatott ki a' szárazra 's mint ama nevezetes utazásnak emléke, melly, mint Bougainville az ő utazása leírásának bevezetésében megjegyzi, először bizonyította meg a' földnek golyóbis formáját, különös gondviselés alá adatott. A' tengeren tett fogadások szerint meztelen fővel 's lábbal hálát adván uti társaival együtt az égnek megtartatásáért, Pigafetta Valladolidba ment, hogy a' császárnak szóval jelentést tegyen. Innen Francia- 's Olaszországokba utazott. I Ferencztől 's VII Kelemen pápától kegyesen fogadtatott 's a' pápának felszollitására hozá fogott utjának környúlállásos leírásához, mellynek egy leiratját VII Kelemennek, másikat savoyeni Louisenak, Franciaország királynéjának, adta. Ezen munkájában az V Károly császárnak átadott napkönyvben foglaltakat szélesebben leírta, 's úgy látszik 1524, mivel minde-nütt vitéznek írja magát alá, sz. János vitézévé pedig az említett eszt. neveztetett ki. Későbbben rend commendatorává lett Novisában. Halálának esztendejéről 's helyéről halgatnak Olaszországnak akkori történetirői, mindazáltal hihető, hogy éltét honyában rekesztette he. Még most is fenálló házában Vicenzában (a' de Luna utzában), Pigafetta midőn visszatért, az ajtó felett egy kőbe rózsákat metszetett, ezen felirással: „*Il n'est rose sans epiné, n'ncs rózsza tövis nélkül,*“ mellynek nagy hírére 's uti veszélyeire kell czélozni. Egyébiránt említett munkája sokáig csak részint volt esmeretes az utóvilág előtt, mivel a' pápának adott leirat a' római nagy égéskor (1527) elveszett, a' francia királynének küldött pedig bizonyos J. A. Fabrének kezébe került, ki mint Ramusir a' hiresebb utazásokat magában foglaló 's 1563 kiadott gyűjteményében megjegyzi „*per fuggir la fatica*“ (a' fáradság megkimélésére) azt csak kivonatban fordította le. Egyébiránt Ramusir is vádoltathatik Pigafettára nézve ezen erőszakoskodással. Ujabb időben mindazáltal ábbé Amoretti az ambrosiana könyvtárban (Mailandban) Pigafetta munkájának teljes leiratját felfedezte, mellyet olaszul és francziául kiadott. Nehány benne talált magától Pigafettától rajzolt földképek igen nevelik a' munka becsét, mint az is, hogy a' Philippineken és Molukkokon uralkodó nyelveknek későbbben helyesnek talált, szókönyve van hozzá ragaszta.

PIGALLE (Jean Baptiste) szobrász, szül. Párisban 1714 egy a' királyi épületeknél szolgáló ácsnak fia; a' mintázáshoz már jókor hajlandóságot mutatott, de előmenetele nehéz és lassu volt. Miután Lemoine és Lemayne mellett tanulgatott, némelly baráti, kivált az idősb Coustou annyira segíték, hogy Olaszországba mehete. Itt Rómában a' demirelief (felényire felemelt) antik után három évig dolgozott; visszatérvén pedig Lyonban munkát kapott, mellyel másfél évet töltött. Itt végezte el a' Mercur állóképe mintáját, mellyet Párisban közönségesen csodáltak. Még is csak huzamos idő mulva voná magára a' ministerek, 's mi még fontosabb vala, a' Mad. Pompadour figyelmét, 's tőlök munkákat nyert. 1744 a' képiro- és képfaragó academiába lépett, 's miután Mercurját márványból kidolgoz-

ta, hozzá társul egy Venust készített. Ezeket XV Lajos 1748 a' Burkus királynak ajándékozta. P. hire nőttön nőtt, 's 1756 azt bizák rá, hogy a' szász marschallnak egy sirkövet készítene. E' miv őt Franciaország első mesterei közé helyezé, 's okot szolgáltatott arra is, hogy azon emléki is, melyet Rheims városa 1765 XV Lajosnak állítottatott, rá bizatnék. A' király a' művészt királyi szobrásznak nevezé, 's Sz. Mihály rendével ajándékozá-meg. Különösen hízkelkedő volt rá nézve, hogy a' XV Lajos piacznán felállítandó híres lovagszobornak bevezését Bouchardon neki áltadá. P. meglátogatá Voltairet Ferneyben, szobrának mintázása végett. Karakteres hasonlatosságú volt ez, de a' sovány nyakat olly híven és természeti rutságában állitá elő, hogy a' miatt nem tetszett. A' szász marschall emléke Strasburgban csak 1776 állítottatott-fel. Ez alkalommal P. Berlint is meglátogatá, hogy a' Nagy Fridriket, 's állóképeit még egyszer meglássa. 1780 gróf Harcourt nagy emléken dolgozott. Vég-ső munkája egy leány vala, melly lábából egy töviset huza ki. Mind ezt, mind azon kis fiut, ki egy kalitkát tartott, mellyből a' madár kiröpült, szépsége és gyöngédsége miatt igen csodálák. Meghalt Aug. 20 1785 mint az academia rectora és cancellárja. Nemes szivü, bőkezü, barátjaihoz 's ház népéhez nyájason vonzódo volt. Mint művész mindent szorgalmas tanulásának köszönt.

PIGAULT-LEBRUN, a' francia sóaknák felvigyázója, termékeny romániró. Őszveséges munkái, mellyek Franciaországban a' nép előtt nagy tekintetet nyertek, mintegy 40 kötetet tesznek. Eleven képezet, vidámság, gyakran elmés guny, éles karakter-rajzolat 's a' t. azoknak fő tulajdonai; de némellyekben kevesét ügyelt a' szerző a' jó izlésre és erkölcsiségre, mint a' „*Garçon sans-souci*“-ban. Különös részvételt nyertek: „*Les barons de Felsheim*“; „*L' enfant du carnaval*“; és „*Angélique et Jeanneton*“. Mint játékszíni költő is nevezetessé tette magát Pigault-Lebrun, apró vig játékiival, mellyek közt kitesztő „*Les rivaux d' eux-memes*“. Minekutánna sok esztendeig csak phantasiájának képeivel foglalatoskodott volna, 1824 más irányt vett tolla, 's „*Histoire de France, abrégée, critique et philosophique, a. l' usage des gens du monde*“ czimü munkája 2 első kötetinek megjelenése nagy figyelmet ébresztett. Fő vonási ennek a' tettek vizsgálásának igazságossága, alaposág 's szép előadás.

PILATRE DE ROZIER (János Ferencz) szül. 1756 Metzben, gyógyszer-tárosságot tanula 's Párisban szertáros-segéd lön, hol egyszersmind a' természetleirást, mathesist és physikát tanulá. Hamar ment előre 's képes lön a' Franklin felfedezte villanyról tanítást és mutatóványokat adni mivelte emberek előtt. Dicséret követé. E' tárgyról kidolgozott munkáját a' tudományok akademiája is kedvesen elfogadá. Utóbb különösen Sage pártolása által Rheimsban az elem-tudomány tanítójává téteték, de Páris jobban tetszven neki, visszatérel 's a' Monsieur (XVIII) Lajos) természeti gyűjteményének felügyelője lön. Most ő is museumot kezdé gyűjteni, mellyben nem csak az eszközknek vala nagy bősége, hanem mutatóványok által a' physika és chemia igazsági a' különböző collegiumokbeli tanulóknak könyebbé, világosabbá téteték. Monsieur is elősegítvén az intézetet, az 1781-ben megnyitatték. Itt P. leginkább a' lég- vagy gazfajok és gőzök természetét kezdé vizsgálni Lenoir-tól segítetve. Meghallván Montgolfier testvérek levegői hajózását, ő vala első, ki Párisban azoknak ismételését sürgeté. Ez megtörtént Aug. 25 1783. Rea P. kihirdetteté az újságokban, mint szándékozik ő maga egy ballon (léghajó, emelő) segítségével a' levegőbe emelkedni. Kinevettek, de ő d' Arlande marquissal fogadását betölté Oct. 21 1783 általolános csudálkozásra felszállván. Ezen szerencsés kimenetel többre bátoritá. Lyonban Montgolfier-vel 1784 és Versaillesben az udvar

és III Gustav svéd király jelenlétében ismételő légi útját. Fejébe került azon útja, mellyen Angolhonba akart a' magason átevezni. Az uralkodás 40,000 frankot nyujta neki a' nagy készületre. Utja szerencsésen elsülhete, ha ő Montgolfier ballontöltési módját Charlesével nem akarja egyesíteni, mellyet Charles feddett 's veszélyesnek hirdete, mint puskaporos hordót a' tüzön. De P. nem hagyá magát lebeszélni; 's Bolognaban légi útjának ereszkedett. Hanem alig emelkedett a' léghajó 2—3000 toisnyira, meggyúlt 's fél óra mulva a' két szerencsétlen a' croyi toronyhoz közel földre hulltak. P. mindjárt meghalt, Romain néhány percz mulva. L. Tournon de la Chapelle-től: „*Vie et mémoires de Pilatre de Rozier*“ (1786 a' természetvisgáló rajzképével). j—a.

PILLANGÓ, PILLE. I. LEPKE.

PILLNÍCZ, a' szász kir. mulató kastélya, az Elbe jobb partján, Dresdától délre 2 órány. Nevezetes a' fejedelmek 25—27 Aug. 1791 benne tartott gyűléséről, mellynek legközlebbi tárgya Lengyelország volt. Ugyan ekkor II Leopold császár, II Fridrik Wilhelm porosz király 's az artoisi gróf, kiken kívül még a' most uralkodó I Ferencz, a' mostani porosz király III Fridrik Wilhelm, a' nassau herczeg, Calome exminister és de Bouillé marquis is jelen voltak, egyszersmind a' francia lázadásra nézve is rendelést tettek. Nem kötöttek ugyan a' fejedelmek támadó szövetséget Pillniczben Franciaország ellen; mindazáltal elvégezték, hogy a' Francziáktól leendő megtámadtatás esetében közösen fegyvert fognak 's a' lázadásnak ellene dolgoznak. A' francia király testvérei Poroszországtól és Austriától csak e' következő nyilatkozatást kapták 27 Aug. „Hogy Austria és Poroszország a' francia király mostani helyzetét úgy tekintik, mint Europa minden fejedelmeinek köz ügyét, 's reménylik, hogy ezen ügyet mind azon hatalmasságok megesmerik, kik segítségre felszollitattak, továbbá, hogy ennek következésében ezen hatalmasságokkal egyesülvén, erejekhez képest legnyomosabb eszközökhez nyulnak a' francia királynak oly állapotba leendő helyzetetésére, hogy legtelyesebb szabadságban lévén, mind a' királyok jussaival, mind a' francia nemzet javával megegyező monarchiai uralkodást vihessen be 's ezt megerősitse. Ezen esetben a' császár és porosz király mennél előbb egyetértőleg fognak munkálódni, a' köz akarattal feltett célnak elérésére. Azonközben seregeiknek szükséges parancsolatot adnak, hogy akármelly szempillantásban fegyvert foghassanak.“ — Azt írják, hogy még 6 titkos czikely iratott alá. (L. Schöll „*Hist. des traités de paix*“ IV, 189 l.) Ez a' nyilatkozatás, mellyet a' Francziák Europa ellenek való öszveszövetkezése talpkövének néztek, adott szikrát Franciaország elkeseredésének 's dühének a' külföld ellen.

PILORY, angol pelengér, mellybe a' halálra ítéltnek keze és lába úgy bezáratik, hogy szabadon mozognia éppen lehetetlen. Minden okos criminalis törvényhozással ellenkező tulajdonsága ezen büntetésnek azon határtalan szabadság, melly szerint ollyankor a' köznép gondolkozását szabadon kifejezheti. Ha az illyen bűnös a' nép elibe kitétetik, és előtte gyűlöletes, bizonyos, hogy annak nem csak egészsége, de élete is veszedelemben forog: ha ellenben a' népnek barátja, vagy talán szabad lelke miatt van pelengérré bűntetve, a' mi az újabb időkben történt szabadon irt könyvek nyomtatoin, az illyennek büntetése győzedelmi pompául szolgál. A' büntetettnek szabad a' pelengérből beszédet tartani, magát menteni és ellenségeit legcsunyábban festegetni. 1816 eszt. törvény által e' büntetés tökéletesen eltöröltetett, kivévén a' hamis esküvést. Több vétek fogsággal vagy pénzfizetéssel büntetetik.

PILPAI, I. BIDPAI.

PINAKOTHEKA (πινάκ-*tól* festés és δῶρον-*tól* tartó hely) képgyűjtemény. Ezen név alatt Münchenben 7 April. 1826 Rafael születésének napján pompás épület alkottatott, a müncheni, schleisheimi, augsburgi, nürnbergi, bambergi 's a' t. gyűjteményekben lévő legjobb 's legszebb festmények számára.

PINDAREES, azaz, rablók. Britanniai Keletindióban azon lovas haramiacsoportokat hívták így, mellyek (1812 oltá) aratás után, mikor a' Nerbudda árka úgy meg apadt, hogy lóval rajta átmenni lehetett, az angol kereskedő társaság termékeny birtokába ütöttek, itt szétesztlottak, mindent elpusztítottak, 's a' mi tetszett, hegyeik közé vitték. Ezen hindostani rablók már 1761 oltá megvoltak; de főképpen a' 19 száz. tették magokat rettenetesekké. Nagyobárá azon Mohammedanusok katonasoztályából származtak, kik hajdan nagy zsoldot huztak az indiai fejedelmektől. De az angol kelet-indiai társaság több adózó indiai fejedelmet lefegyverkeztetett 's azolta az ugynev. indiai udvaroknál lévő residensek vezérlése alatt számos zsoldos csapatokat tartanak, mellyeket a' mediatiált Naboboknak kell fizetniük. Hanem azért a' rablók száma szaporodott, kik alattomban a' társaság indiai vazaljait uraik ellen fellázították. 1817 feltette a' britanniai főkormányozó, Hastings Marquis (lord Moira) ezen rablók kiirtását, kiknek számát 40000 lovasra tették. Minden oldalról megtámadtatván, meggyőzettek és szélyverettek; néhány várba a' társaság őrsereget tett 's Calcuttába kezeseket vitetett; más erősegek pedig földig lerontattak, a' Nerbuddához vigyázó katonaság rendeltetett 's a' meggyőztekre adó vetetett pénzben és katona-ujoncokban. A' keletindiai társaság t. i. ezen száz. annyira érezte a' meggyőzött népekkel a' külömbféle adók súlyát, hogy nem mertek azok többé a' britanniai-keletindiai kormányozó ellen fegyvert fogni.

PINDAR PÉTER, I. WOOLCOTT.

PINDARUS, a' legfellelegőbb görög költők egyike szül. Boeocziában a' 65dik Olymp. — Ő a' Görögök nyilvános pálya-harczaiknak győztesiről énekelt, 's e' szerént ódái valódi alkalom versek, csak hogy nemesebb értelemben; mert az illyes pálya-harczok akkor nyilvános nép-innepek voltak, mellyekben a' legnagyobb tekintetű emberek, sőt magok a' királyok is részt vettek, 's a' győzelem dicsőségéért vetélkedtek. Nem tarthatta tehát a' legelső költő is magához illetlennek ezen pálya-harczokról énekelni: ő dicsőítette az innepet és győztest éneke által, 's részese lett a' győzelem fényének 's a' nyilvános megtiszteltetésnek. — E' költés nemében mutatta ki magát Pindarus költői nagy elméje is. — Ódájiban bizonyos fellegős teremő szellem mutatkozik, mely a' jelennek a' jövendőt, az egyessel az általánost át-öleli, — 's nem futólag mulattató gyönyörre, mint Anacreon könnyű fürge dalai, hanem századokra látzatván alkotva, felséges gyönyörűséget okoznak mindenkor annak, ki a' régi Hellász lelkes nyelvét eléggé magáévá teszi, 's elég képzelő tehetséggel bír, a' költő merész 's még is biztos reptét követhetni. — Sokszor egy tiszta, mély folyamhoz hasonlít ő, melly csendes méltósággal folydogál, 's habjaiban a' csillagos ég 's a' virágos föld tükrözi magát; — ódája épószá válik, 's az ő világ erős bajnokit látjuk lebegni szemünk előtt, 's haljuk azoknak beszédeiket. Szóval, Pindar ódái azon legszébbhez tartoznak, melly a' régiségből reánk maradt. Négy nyilvános pálya-harczok tartódván a' Görögöknél u. m. az olympiai, pythiai, nemeai és isthmosi, — Pindarus ezeknél mindeniknél hallatta lantját, 's őszvesen 45 ódái vagy is győzelemi-hymnuszi maradtak reánk. Megholt 90 esztendőskorában. Hire olly nagy volt, hogy Nagy Sándor, midőn Thebát elpusztította, azon házat, mellyben Pindarus lakott, tiszteletből megkéméltette.

Szinte ezt tették a' Spartaiak is, midőn Thebába győztesen berontottak. Sőt azt is álitják, hogy hazafijai már életében oszlopot emeltek tiszteletére.

Sz. E.

PINDEMONTE (Giovanni,) olasz szerző szül. 1751 Veronában, már a' módénai iskolában versezett; képző tehetsége féketlen volt; könnyen, de kevés izléssel dolgozott. Ovidius „szerelem elleni eszközök“-jét (Vicenza 1791) Eschilo Acanzio név alatt lefordítván, több tulajdon verses munkát adott ki. Akkor a' velencei köztársaság praetori hivatalát viselte. Eppen akkor lépett fel P. midőn az olasz játékszin Maffei méltó követőjére várakozott, hogy Olaszország első dramai költőjének koszorujáért vivjon. Szomoru játéka, mellyek most már feledékenységbn vagynak, akkor nagy tetszést nyertek, midőn az Alfieriéi nem igen tetszettek. Il componimenti teatrali-ja (Mailand 1824) nem állják ki a' szoros criticát. Aquino Tamás felett tartott dicséző beszédében fényes ékes szollást akart P. mutatni, azonban csak tudósságát mutatta. Mint prosaicus író és költő is csak középszerű volt. Velenczét elhagyni kéntelen lévén, egy ideig Parisban lakott, hol Bonaparte akkori első consulnak figyelmét magára vonta, 's az olasz „Corps législatif“ tagjává neveztetett ki. Mh. 1812.

PINDEMONTE (Hippolyt), az előbbinek testvére, szül. Veronában 1753. Már 18 eszt. korában Olaszország legjobb írói közt érdemelt helyet, mint költő. Görög és Róma classicusainak tanulása után a' világ és emberek esmeretének szerzése végett beutazta Francia-, Olasz-, és Angolországokat. Ezen különbféle tartományokban tett tapasztalásai nagy benyomást tettek lelkébe. Democratiai gondolkodását aristocriatívaival cserélte fel 's a' szerelem örömeiről lemondván, ajtatoskodó lett, mint munkái ezen nagy lelki változását nyilván mutatják. A' „Viaggi“, „Abaritte“ egy neki tulajdonított román, napló, könyvek, mellyek utazása közben tett észrevételeit foglalják magokban. Irt egy „Poesie campestri“ is, mellyben Anglia képeiről és szokásiról elragadtatással beszél. Ataljában vidámság, nyugodt lélek és a' sziv csendes boldogsága P. költeményeinek fővonási. A' Cheruskok fejedelmének, Hermannak halálát választotta egy szomoru játékának tárgyává. Arminioja azonban soha se jelent meg játékszinén 's talán nem is volt arra alkalmas: P. újabb munkái közé tartoznak lyricus versei, mellyek gondolat és érzés mélységére mutatnak. Virgilius, Ovidius és Catullus fordításain kívül jelesek „La Fata Morgana“, „Elogia di Gessner“, és „Il colpo di martello.“ Maffei, Pompei 's más barátjai és földjei sirjokat is tisztelte verseivel. Két ódája, egyik Parry kapitány visszajöttére, másik Bathurst halálára, ki a' Tiberisbe fult, és az „Odyssea“ ford. jambusban, legújabb szüleményei. P. Velenczében élt, mint az olasz instit. és több tudós társaság tagja. Vénkori gyengesége szerfeletti ajtatoskodásravitte, melly kezdett munkáit tökéletes végrehajtások előtt félben-hagyatta vele. Ha Olaszország legnagyobb embereinek sorába nem tartozik is; de iparkodásáért, élete tisztaságáért és munkáiért az idejebeli közt még is tisztességet érdemel.

PINDUS, hegyláncz Görögországban, Thessalia, Macedonia, Epirus és Aetolia közt. Mint a' Helikon és Parnassus, Apollonak 's muzsáknak szentelt hely volt. Mostani neve Mezzovo.

PINEL (Philipp) az institutum és becsület-rend tagja, egy Franciaország legnagyobb befolyású tudósi közt a' psychiatriában 's a' tébolyodtak házaira nézve az, a' mi a' nagy Howard a' tömlőczökre nézve, 11 April. 1745 St. Andréban (Lavournál a' Tarndepban) szül. hol atya orvos volt; Toulouseban tanult 's 1764 doctor-rangra emeltetett. Azután Montpellierben folytatta tanulását 's hogy élhessen, mathesist tanított. 1778 Parisba ment, hol orvosi tudományokkal foglalatoskodott 's Portallal, Desaultal, Chaptallal,

Berthollettel, Fourcroyval, Desfontainessel 's más híres férjffakkal öszveköttetésbe jött. Későbbben az orvosi tudományt tette tanulásának főtárgyává 's 1791 a' bicetrei tébolyodtak intézetében igazgató orvos lett 's 1794 a' Salpetrierénél. A' szerencsétlen tébolyodtakkali durva és kegyetlen bánás, melly akkor mindenütt szokás volt, a' lánczok és egészségtelen tömlőczők, irtozással töltötték őtet el; innen emberi bánásmódot vitt be, a' keménységet kimélléssel párosította, 's ő volt első, ki a' tébolyodtakkali lelki bánást („*Sur l'aliénation mentale*“, Paris 1791, új kiad. 1809) bizonyossággal előadta. Egyszersmind első, a' ki czéletrányos felvigyázást és policzajt vitt be a' tébolyodtak házaiba. Vitatta az általa ugy nev. manie sans délire előjövését is. Testiképpen is másként bánt a' szerencsétlenekkel, mint elébb, nevezetesen, mint Bordeu, ellenzette az érvágást. Általánosán váró módot követett. „A' mit a' tudomány nem tehet“, ezt szokta mondanj, „megteszi az idő.“ Pathológiája Condillac philosophiáján alapult, innen inkább ragaszkodott a' testi tapasztalható jele-
 netekhez, mint a' betegségek belsejébe mély behatást próbált volna; mindazáltal „*Nosographie philosophique*“-je, melly VI. eszt. jutalmat nyert (Paris 1798, 6 kiad. 1818), időszakot csinál a' francia orvosi tudományban, mivel közönségesen érzett szükségén segített azzal; némelly tekintetben Pinelt Bichat hirmondójának lehet tekinteni, mert először ő tett figyelmetessé a' szövetek physiologiai különbözőségére. Tulajdonképpen tanító tehetség, mint a' Francia szóval kívánja, Pben-nem volt; a' Salpeterében 's mint pathologia tanítója az orvos iskolában, még is igen sok tanítványt huzott magához. P. egy ideig szerkeztette a' „*Gazette de santé*“, dolgozott Fourcroyval a' „*Médecine éclairée par les sciences physiques*“-en, munkás részt vett tanítványával, Bricheteauval a' nagy „*Dictionnaire des sciences médicales*“-en. Továbbá gondoskodott Cullen „*First lines of the practice of physic*“-jének („*Elémens de médecine pratique*“, Paris 1785) francia 's Baglivi munkáinak új kiadatjáról (Paris 1788). P. munkái közül említhető még: „*Discours sur la nécessité de rappeler l'enseignement de la médecine aux principes de l'observation*“ (Paris XIV eszt.). Mint ember is, különösen tiszteltetett ez a' híres orvos. E' volt, ki a' lázadás rettenetes napjaiban szerencsétlen Condorcetet házában elrejtette. Igen adakozó lévén, gazdagságot nem gyűjtött. Mh. Parisban 25 Oct. 1826; 81 eszt. korában.

PINGRÉ (Alexandre Gu) kanonok és híres csillagász született Parisban 1711. 1751 óta 40. éveket töltött a' párisi csillagász tonyban. 1757ben a' legnehezebb csillagászai munkához kezdett, i. i. az üstökös csillagok theoriája 's kiszámolásához. Ő maga több üstökös-csillag-pályákat számolt ki, mint Europa minden egyéb csillagásza együtt véve. 1766ban a' nap és hold fogyatkozásit 2000 évre előre kivetette. 1767ben *Courtanvaux* marquis kísérte-el a' tengeri-órak megpróbállásáért, 's arról jelentését ki is adta; 1769ben pedig a' Vénus át-mentét szemlélte meg Cap François-en, 's azt szinte le írta. Megholt 1796. Sz. E.

PINKE (pinque, tartane más neven), terhvivő hajók neme; élől 's hátul egyformán kerek, lapos feneke 's tágos öble vagy hasa van. Mintegy 300 tonnányi terhet viszen 's főképpen tőkehal fogásra használtatik.

PINTURICCHIO (Leonardo) híres képiro a' romai iskolából. Közönségesen a' Perugino (Pietr.) és Rafael szerzeményeit dolgozá ki, 's azért ezektől a' jutalom harmadát kapá. Mgh. 1513. Halála oka különös. Beszéli, hogy Sienában a' Sz. Ferencz templomában kell vala festenie, 's e' végre a' barátoktól lakást kívánt; de midőn szobát mutattak neki, ezzel egy nagy vén szekrény miatt, melly

benne állott, nem elégedett meg. Ennek elvételét tehát hevesen kívarta. Midőn ezt is megengedék, 's a szekrényt elvinni akarnák, váratlanul nehéznak tapasztalák azt, 's felnyitván, aranyban nagy kincset lelének benne; P. boszujában, hogy e' kincset nem titokban maga találta, megbetegült 's meghalt. Emlékezetes, hogy festeménein is az arany paszomántok és rojtok iránt különös szeretetét vehetni észre. Romában és Sienában több munkái vannak, de legjobb mive a' sospelloi székes egyházban látható.

PIOMBINO, fejedelemség, has. nevü fővárossal (4000 lak.), Toscanának sienai tartományában fekszik a' Piombino csatornánál, mely által választatik el Elba (l. e.) szigetétől, mellynek nagyobb része ezen fejedelemséghez tartozik. Az egésznek 10 nszmf. 20,500 lak. van 's 80,000 for. jövedelmet ad. Eredetiképpen csász. feudum 's az Appiani familiának birtoka volt; azután a' Ludovisikre szállott. Midőn II Filep. spanyol király I. Cosmus florenczi herceget Sienával megajándékozta, elszakasztotta ettől a' Stato dei Presidjt, mellyhez tartozott Piombino, mint feudum, 's Nápolyhoz kötötte. 1801 IV. Ferdinánd két Siciliának királya a' Stato Piombinoval együtt, mellyre nézve mindazáltal csak feudalis felsőséggel birt, Franciaországnak engedte. A' fejedelemség akkor a' Buoncompagni házá volt, melly ahöz házasság által jutott 1681, Buoncompagni Gergely, sorai és alcarai herceg Piombino örökösét, Ludovisi Hippolytát, vevén feleségül. Gergelynek csak leányi maradtak; a' legidősebbet testvére Antal vette feleségül, 's ezen házasságból származnak a' mostani piombinói fejedelmek. Franciaország a' familiát egész birtokától megfosztotta 's Napoleon Piombinot, mint francia birodalom feudumát, 1801 testvéreinek, Bacciochi Elisának (l. e.) ajándékozta. A' bécsi congressz ismét visszaadta a' Buoncompagni-Ludovisi háznak a' piombinói fejedelemséget Elba részével együtt, hanem Toscana felsősége alatt, ugy mindazáltal, hogy a' nagyherceg a' fejedelemnek elvesztett felsőségi jusát megtérítse. Piombino mostani birtokosának, Sora 's Alcarai hercegének, Buoncompagni-Ludovisi Lajosnak (1767 szül.) nincsenek gyermekei.

PIOMBO (Sebastiano del) híres képiró szül. Velenczében 1485. Valódi nemzetségi neve Luciani. A' muzsikát, mellyet igen kedvelt, félbenhagyta, csak hogy Giovanni Bellini alatt magát a' képirásra szentelhesse. Azután Giorgione lón tanítója; kinek gyönyörű színdását utánazta. Midőn magának kezdett dolgozni, leginkább az arczképfestésben mivelé magát. Ez által nyert hire egy sienai gazdag kereskedőt Chigi Ágostont arra birt, hogy háza felékesgetése végett Rómába vinné. Itt ecsetje gyöngédségét igen csodálák, 's Michel Angelo, ki Rafael nevedő híret irigylé, felbuzdítá Sebastianot, hogy vele versenyezne. Rajzolatokat is ada neki, mellyeket P. gyakran igen szerencsésen vitt ki, noha szelleme magas lelemények és fenlengő észképek felfogására nem igen alkalmas vala. Midőn Rafael ama híres képét, a' mennybe-menetelt festette, Angelo ismét biztatta Piombot, hogy ha csak lehet, Lázár feltámadása által tegyen tul rajta. Ezt legjobb mivének tartják, 's közönséges tetszést is nyert. Agathájának martir-halála is az első mesterek mivei közé számítottatik. Azonban fő érdeme még is csak egyes alakokban és arczképekben állott. Aretino Pietroja, 's VII. Kelemen pápa csodálatra méltó hasonlatosságuk 's legtökéletesb színezetűek voltak. E' pápa különösen kegyelé, 's pápai pecsétórré tévé. Mellékneve del Piombo erre mutat, mert a' pápai bullákon függő pecsétet legalább akkor óuba (piombo) szokás vala nyomni. E' hivatal miatt papi ruhába öltözni kénytelenítettett, 's ettől fogva a' képirással csaknem egészen felhagyott. Verseket irt, asztalához tudós férjfiakat hívott, könnyen élt, 's néha néha csak különös alkalomból festett ismét egy

arezképet, p. o. Gonzaga Juliát Medici Hyppolit cardinal számára, a' haldokló III Pál pápát 's t. Mgh. 1547. Említésre méltó, hogy a' kőre olajban festésnek egy saját nemét találta volt fel, melly nemben még Montorióban a' Sz. Péter templomában egy ostorozást lehet látni.

PIONNIEREKNEK nevezetik a' hadi erőnek azon csapatja, mellynek kötelessége az utak javítása 's az ide tartozó munkákkal foglalatoskodás, mint: ugy nev. repülő hidak, a' seregoszlopok különös utjainak 's a' t. csinálása. Több seregnél a' Sappeurekkel és Pontonierekkel egyesítve vannak.

PIPÁZÁS (egészségi tekintetben). Ha igaz, hogy minden előtünk esmeretes nemzeteknél bizonyos ingerlő 's bódító szerek esmeretesekek voltak, mellyek az ételen és italon kívül szinte szükségké válta, tehát nincs elég ok, miért kelljen éppen a' köztünk mindenütt bevett pipázást annyira kárhóztatni, mint a' 17 száz. még valóság tekintetben is történt. Nem volt ezen sorsa a' tobákolásnak, sőt látunk tobákos szelenczékét a' templomokban, oskolákban, audientia-szobákban, szálákban és mindenütt magunkal hordhatjuk azokat, midőn a' pipa tilalmas. Pedig ezen dohányali kétféle élés nem nagyon messze van egymástól, sőt egy harmadikkal, a' betel rágásával is atyafias. A' betelt t. i. a' hajósok, gazdálkodván a' drága káposztával, elsőben öszteréjéket a' tüdővel megsejítvén, pipázzák és végtére hamrával a' tobákat keverik, hogy erősebb legyen. Ugy látszik, hogy a' dohányal élés mind három nemét az általok okozott mesterséges ingerlések végett használják, melly tulajdonsággal bírnak; 's ezen ingerlés az embernek bizonyos tempult 's gyengült környülállásiban hasznos is. A' tengeren járók és körülte lakók dohány-rágásával a' nálunk nem régen szokásba jött cigarrok vagyának hasonlatosságban. A' tobákolás láthatólag ingerli az agyvelőt és innen van, hogy gyenge elméjük annyira óhajtják a' tobákolást; mivel ezen állapotokban az ingerlő szernek szükségképpen mindig kéznél kell lenni. A' pipázás szinte ingerel, főképpen a' száj részére hat, de ugy látszik, hogy nagyobb bódító erővel éri az agyvelőt és hat be az érző inakba. Legközelebbi befolyása van erejének az izlés eszközeire, mellyeket minden esetre tompít, mire nézve szakácsoknak és borkereskedőknek tilalmas a' pipázás. A' kezdőknél emélygést, a' régi pipásoknál hasmenést okoz; az étel után mindjári pipázás pedig eméztést látszik akadályoztatni. A' nyálmirigyekre a' szájba aképpen foly be, mint nyál elválasztását nevelő és így köpködést okozó inger, minél fogva a' nyál sokasodik és könnyen száradást húzhat maga után, a' mennyiben a' testből sok nedvességet huz ki; talán hasonlólag munkálódik a' has nyálmirigyében, 's ezért jár hasmenés véle. Az érzőinakrai befolyása bódító, gyengítő, szédülést, reszketést, sőt bennáságot huz maga után. Egyébiránt a' szem is szenvedhet miatta, kiváltképpen a' cigarrok használása által. Más mivelete a' pipázásnak az, hogy a' beszívandó levegőt megrontja, mellyel fogva a' dohányzás, a' szabad levegőben, legalább akkor, midőn fris levegő szívása végett megyünk ki, nem ajánlható. Orvosi tekintetben hasznos a' pipázás rheumás fogfájásban szenvedőknek és odvas fognaknak; továbbá hasdugulás és nyálrekedés alkalmával azoknak, kiknek kemény székek van, végre a' megrögzött nyálkás mejj-betegségeken is hasznosan munkálódhatik. A' pipázásnak kiváltképpen a' levegő által ragadó betegségek elleni ereje nem bizonyos. Ellenben idegen pipák vigyázatlan használása által igen sokféle betegség ragadhat reánk. Általánosan tekintve tehát a' pipázás inkább ártalmas, mint hasznos és csak mesterkézett életmód viszonyai által behozott rosznak kell azt néznünk. Azóban a' pipások mérteketesség, a' véle élés idejének megválasztása 's a' t. által megöriz-

retik magokat ártalmaitól. Sem mindjárt felkelés után, sem evés előtt vagy utána mindjárt lehet ez hasznos, mint az esztendőnek forró részében, sebes menésben vagy erős foglalatosságban se. Hevítő italok, mint bor, püncs, csokoládé, nem valók a pipázáshoz, mint hideg víz ivás se, ellenben a serrel 's kávéval élés leginkább egyez vele. Sok függ itt a dohányfajtól és annak készítésétől. Elsőbb tekintetben különböztetik az erős és gyenge dohány, hol ugyan a szokás ismét sokat tesz. A napkeleti és magyarországi dohány közöttünk sokaknak erős lehet, az az, szorongattatást, szívdobogást, émelygést, reszketést 's a t. okoznak. Készítésekre nézve a fabrikákban lévő páczolásnál fogva különböznek; természet szerint rossz dohányok szoktak páczoltatni, a mire szoros orvosi ügyelés kívánatik. (L. Harlesz „*Die Taback- und Essigfabrication, zwei wichtige Gegenstände der Medicinalpolizei*“ Nürnberg 1812). Ártalmas még a gyakori és vastag köpdőzés pipázáskor, de még ártalmasabb a füsttel kevert nyálknak lenyelése. A szár is, mellyen pipázunk, tesz különbséget. Gyengébb és kevesebb ártalmu a pipázás hosszú, mint rövid szárból; az agyagpipák legtisztább pipázást adnak, de ártanak a fogaknak, ha toll nem tétetik a szárukba. Legártalmatlanabb a pipázás, ha a füst vizen megyen által, mint a Persáknál. — Pipázók tanácsloí „*Nicotiana oder Taschenbuch für Tabacksliebhaber*“ Berlin, 1800; K. J. Kilian „*Diütetik für Tabacksraucher*“ Leipzig 1806; J. C. Meyer „*Anweisung, ohne Nachtheil für die Gesundheit Taback zu rauchen*“, Pirna 1804.

PIPE eredetikepen spanyol bor- vagy olaj-mérték, mellyben községesen $7\frac{1}{2}$ alsó-ausztriai, vagy mintegy $5\frac{1}{4}$ felső-magyarországi akó van.

PIPIN, hajdani Franciaország két nagy uralkodóinak neve a Meroveus ház utolsó uralkodóinak idejében. 1) Herstatt Pipin. Ezt az Austrasiákat vagy kel. Frankok II Dagobert királyok halála után, kinek udvarában ő Major Domus (eredetileg legfőbb udvari tiszt, ki későbbben királyi hatalomra emelkedett) volt, háborujok lévén, herczegjékké választották. Pipin adott ugyan a Frankoknak királyt; de csak azért, hogy ő maga 's határtalanul uralkodjék. Sok szerencsésen folyt hadai után meghalt 714 's természetes fiára, a vitéz Martell Károlyra hagyta rettenetes méltóságát, mellyet e nagyobbitott 's a Frankok (Francziák) egész nagy országát halálakor (741), a' rendek megegyezésével, két fia közt elosztotta. Az idősebb, Karlmann, tartományit öccsére, 2) Rövid vagy Kis Pipinre hagyta, ki király névvel egész Franciaországot bírta 's csak néhány esztendőre (752-ig) tette névvel királyá III Childerichet, Meroveus házának utolsó tagját. Ez a Pipin Nagy Károlynak atya, nem csak a Bajorokat győzte meg, herczeget adván ezeknek, hanem az Exarchatusnak (Lombardiában) nagy részét vagy a' későbbi egyházi statust is, mellyet, fő uri jusát magának fentartván, a' pápának ajándékozott, elfoglalta, több népeket tett adózóivá 's rendkívül nagyított országát. De mivel hatalma csak a' rendekkel való egyetértésen alapult, semmi változást se tehetett az ország belsejére nézve, 's fiára kellett azt hagynia, ki utána királyá lett. 768 halt meg.

PIRAEUS, I. ATHENE.

PIRITHOUS, Jupiternek és Diának (Ixion feleségének) fia, a Lapithák (egy thessaliai nép) királyá 's Theseusnak meghitt barátja. Feleségül Dejanirát vagy Hippodamiát, Adrastesnek, a' Lapithák egy másik fejedelmének leányát vette, kivel Polipotest nemzette. Lakadalmának innepe esmeretes a' Lapithák és Centaurok közt a' miatt támadt verekedésről, hogy Eurytion, egy megittasodott Centaur, a' menyasszonnyal illetlenül bánt. Vége a' lett, hogy a' Centaurok Peliontól kikérgettettek. Feleségének halála után Pirithous

Theseushoz ment Athenaebe, 's mivel ennek felesége is meghalt, egyesült vele, spártai Helenának elragadására. Ezt Athenaebe vivén, sorsot húztak, kié legyen? 's úgy egyeztek meg, hogy az, a' mellyik Helenát elnyeri, a' másikat feleségszerzésében segíti. Helena Theseusé lett, 's Pirithous most azt kívánta, hogy legyen segítségére Pluto feleségének, Proserpinának, elragadásában. E' czéllal mind ketten lementek az alvilágba; de midőn pihenés végett leültek, nem kelhettek fel. Theseus (l. e.) azután Hercules által megszabadított; ellenben Pirithousnak, 300 lánczal megterhelve, az alvilágban kellett maradnia. Mások szerint a' Cerberustól szétszaggattott.

PIRKHEIMER (Vilibald) híres norimbergai tanácsnok született 1470-ben Eichstaedtben. Ifju korában katonáskodott, de később atyja által tudományos pályája végeztéért Paduába 's Pisába küldetett, hol magát a' theologiában, a' törvény-orvosi és csillagászi tudományban, úgy szinte a' musikában kimiveite. Haza térte után Norimbergában tanácsnökká választatott, hol is finom erkölcei 's hathatós ékesen-szóllása által magát megkülönböztette. Sokféle követségekben volt követ 's 1499-ben a' szerezhsétlen Svecz-háboruban a' norimbergai seregeket ő vezérlette. Mind I Maximilián, mind V Károly becsülték őt 's tanácsosoknak kinsvezék. Később hivataláról lemondván, egyedül a' tudományoknak és barátinak élt, kik közt voltak Celtes es Dürer is. A' reformációt nagy tüzzel segítette, 's az akkori tudósokhoz irt levelei minden irati között legnevezetesebbek 's tanuságosok. Sz.—E.

PIRON (Alexis) született Dijonban 1589. Bizonyos gúny-verse miatt szülőtte földét oda hagyni, 's Párisba kéntelenített menni, hol utóbb „*Spectacle de la foire*“-ja hírét megalapítá, 's *Metromanie*-ja őt az első rangú franczia vigjáték-költők közé helyezé. Ez az elmésséggel 's vig kedvel tellyes darab 1738-ban jött a' Théâtre français-ra, 's mostanáig is tekintetben van. Sok elmés ötleti 's feleleti most is még közönségesen esmeretesek Pironnak, 's Voltaire tőle minden ellenkezőji között legtöbbet tartott. De épen ezen tulajdonsága zárá el előtte a' tudós academiába jutást, mellyért ő ezen társaságot „*les invalides du bel esprit*“-nek esufolta, 's maga magának e' sirverset írta:

*Ci-git Piron, qui ne fut rien,
Pas meme Académicien.*

Megholt 1773 ban. Irati közt szomorú, vig-játékok, ódák, epistolák, epigrammák 's versbeni elbeszélések vannak, mellyek nyajaságokra nézve Lafontaineivel, 's finomságokra és kellemességekre nézve Voltairéival nem mérközhetnek ugyan meg, de még is bizonyos szabad vig tónjok által kitetszők. Sz.—E.

PIROUETTE kis kör; tánczmivésztségben egy lábon való hirtelen fordulás; lovaglásban a' lónak azon gyors, de igen szűk fordítása, melly által fejével arra a' helyre jó, hol előbb farka volt.

PISA, egy a' legrégebb 's legszebb olasz városok közt, a' toscanai nagyherczegségben, kellemetes térségen fekszik, mintegy 24 olasz mí-re az Arnonak tengerbe ömlésétől. Levegője egészséges 's csaknem egész esztendő alatt olly szelid, mint tavasszal. Pisának a' 13 száz. 150,000 lak. volt, most alig van 20,000; a' honnan, mint Olaszországnak más nagy városiban, mellyek historiai szerep-jeket bevégezték, csendesség és magánosság uralkodnak benne. Az Arno 2 csaknem egyenlő részre osztja Pisát, mellyek 3 hídnál fogva vannak öszveköttetésben. Mind két nagy kőfalas partja (Lung arno) szép épületekkel díszlik, mellyeknek erősség formája 's alkotása a' köztársaságnak háborus idejére emlékeztetik a' nézőt. Utszái nagyobbára szélesek, egyenesek 's jól kirakattak; de a' kövek közt

nővő ff szomorú tanúja az elnéptelenedésnek. Nevezetesek benne: 80 temploma, 's ezek közt az érseki, melyet egy görög építőmester épített a' 11 száz.; e' megett a' 12 száz. egy Wilhelm nevű Némettől építtetett 190 l. magas függő torony, melly, mint minden itt lévő tornyok, úgy elhajlott, hogy tetejéről leeresztett öngolyóbis aljától 14 l. távolságra nyul alá; a' torony egészen márványból 's köz vélekedés szerént görbén építtetett, noha meg van mutatva, hogy e' nem igaz, 's görbeségének oka lesülyedése 's csak azért áll még fen, mivel a' kövek igen jól vannak öszvekötte; ezen görbe toronytól jött ama közmondás: Pisában semmi se egyenes; továbbá megjegyzést érdemel az érseki templommal szemben fekvő, hasonlóúl régi kerek, szép oszlopokkal diszló, Dioti Salvitól építtetett Battisterio vagy keresztelő templom. Mind kettő közt terjed el a' Campo santo, egy Olaszországnak legnagyobb mivészi nevezetességei közt; ez az érseki, görög izléssel építtetett templomnak, mellyen áll az említett függő torony, sok szép festményekkel 's régiségekkel körülvetten udvara; szent mező nevéet onnan kapta, mivel földjét egy a' kereszties hadak alkalmával visszatért hajósereg hozta a' szent földről; az udvart goth izléssel épített tornácok 's folyosók veszik körül, mellyeknek falait leghíresebb hajdani mivészek, a' többek közt Memmi, Orcagna 's a' felyülmulthatatlan Benozzo Gozzoli festései ékesítik, belső részét pedig több heturriai és római régiségek, név szerént urnák és sarkophágok, teszik neveztesse. L. Carlo Lasonionak, a' Campo santo felvigyázójának, szép részmeteszeti: *Pittura al fresco del Campo* (1812). A' többi templomok közt említettés érdemelnek: a' csinos, goth építtetés-módjával kitetsző Madonna della Spina templom 's az újabb izléssel diszló S. Stefano, mellyek a' szomszéd palotával együtt Sz. István hajdan itt lakott vitézi rendjének tulajdonai voltak. Több paloták 's a' Loggia de Mercanti is kitetszők még. Az éhtorony is mutogatatik, hol holt meg éhség miatt Ugolino della Gherardesca (l. e.) 1288 gyermekeivel együtt; egyébiránt az eredeti már régolta nincs többé. A' Gherardesca nemzetség még élt 1798 Pisában. Universitása régi 's mindég híres tanítókkal dicsekedett, újabban Vaccával, Ciampival, Tantinival 's másokkal. A' csillagvizsgáló intézet 's fűvész kert Savi alatt jó állapotban vannak. Van benne Accademia italiana, physico-medicum collegium, mügyűjtemények 's a' városnál egy mezei intézet, S. Rossore, méneseikkel, 200 tevéből álló ménessel, mellynek még a' kereszties háborúk alkalmával a' Joanniták rendjének pisai nagypriorjai adtak lételt. Ugyan itt legel egy 1800 vad tehenből álló csorda is. — A' társalkodás finomsága 's kellemetessége haszonkeresetlen jó szívűséggel 's szolgálni készséggel párosodva igen kellemetessé teszi az idegeneknek Pisában lakásokat. A' várostól 4 mígl. távolságra, a' S. Giuliano hegye tövében feküsznek a' hegyről nevezett pisai ferdők. 12 meleg, hűdűsköves forrás van itt, nagy czélirányos épületekkel bekerítve. Most koránt se látogattnak olly számos vendégektől, mint a' múlt század közepe táján. A' Bruno szerzeteseinek Pisától 7 mígl. távol lévő pompás klastroma is nézésre méltó. Kereskedés és mesterségek virágzó. Olajat sokat természet, melly kevéset enged jóságára nézve a' luccainak; a' mezők és halmok jól műveltek 's a' szomszédságában ázott márvány legjobbak közé tartozik Olaszországban.

Pisa, mint köztársaság, a' közép korban igen virágzott, erős szabadság-érzésnél 's hátorlelkű polgárinak munkás kereskedő lelkénél fogva. Saracenekkel folyt hadakozásainak alkalmával elfoglalta Szárdiniát, Corsicát, a' Baleárokat 's tenger királynéjának neveztetett. Tyrrheni tengernél feküdt környéke magában foglalta az akkor művelt 's ennél fogva igen termékeny Maremnát, Lericitől Piombinoig. A' tengeren Venecziának és Genuának vetélkedő társa lévén, gyar-

matokat alkotott napkeleten 's 40 hajót küldött a' jerusalemi király segítésére. A' Gibellinek heves pártosa lévén 's a' császárral tártván, a' Gvelfek pártján lévő Florenczel, Luccával és Sienával, mellyek a' pápához ragaszkodtak, verés csatázásba keveredvén, minden szomszéditól irigy szemekkel nézetvén, Genuától véres csatában meggyőzetvén 's a' keblében lévő hatalmas nemzetségek belső meghasonlása által rongáltatván, végre megaláztatott a' reá irigykedő Florencztől. Ugolino mindazáltal csak rövid ideig uralkodott az erőségétől megfosztatott Pisán. Azon bátor lélek, mellyel 11000 Pisai inkább 16 eszt. kemény fogságot szenvedett, mint honyi erőségét ellenség kezébe adja, egy ideig még fentartotta a' hadakozó Pisát. A' köztársaság tulajdon fegyvereivel kiverte egész Olaszországból a' Gvelfek seregét. De kimerítettvén ereje, végre Mailand oltalma alá lépett, azután herczeg Galeazzo Viscontinak eladatott, kinek örököseitől Florencz vásárolta meg 1406. Éhséggel kényszerítettett a' város maga megadására 's az ellenkezők erővel tártattak engedelmességben. A' polgárok nagyobbára kivándoroltak. De 88 esztendeig tartott nyomatása után, midőn VIII Károly francia király Olaszországot elborította seregével, ismét felébredt Pisának régi büszkesége 's 15 eszt. dicsőségesen harczolt szabadságáért. Orlandi Simon fegyverre szollitá polgártársait 's a' nép VIII Károly oltalma alatt, ki Florenczel kötött egyezés szerént Pisát megrakta katonasággal, polgári alkotmányt készített magának. Ekkor dühös had ütött ki Florencz és Pisa közt. Az utobbinak polgárai francia segítséggel visszafoglalták régi birtokaikat 's megverték a' Florencziek szoldos katonáit. Elszántságok megsemmisítette előbbi uraiknak ellenek törekedéseit. Midőn a' francia sereg kivonult, hűséget esküdtek a' francia királynak, mint védő uroknak. Ekkor Pisa fontos hely lett. Fejedelmek és köztársaságok alkudoztak az ujonnan feléledt szabad status mellett és ellen. Végre minden segítségtől megfosztatván, megesküdtek a' Pisaiak, hogy inkább elvesznek, mint örökös ellenségeknek megadják magokat. Már Florencz elfoglalta Pisa birtokait 's utolsó Jul. 1499 a' várost olly erővel 's készüllettel kezdte vivni, hogy a' Florencziek 14 nap alatt a' vár megvevését bizonyosan reménylették; de a' pisai asszonyok éjjel nappal ásták a' sánczokat, hogy a' bezárt falak újra felépíttethessenek 's midőn az ellenség egy várkastélyt megvett, a' csüggendező férjfiakat hathatósan lelkesítették, hogy inkább haljanak meg, mint a' Florencziek szolgáivá legyennek. Így menekedett meg a' város 's az ellenség 4 Sept. nagy veszteséggel félben hagyta a' város ostromoltatását. Ekkor a' Pisaiak a' várost rettenetes erősséggé változtatták. Egy XII Lajos francia királytól, ki Pisát Florencz felsősége alá hajtani akarta, küldött sereg is hijában vivta a' várost. 1504 Florencz újra vivni kezdte azt. A' Florencziek az Arnot Pisán felyül elárkolni akarták, de temérdek költségeik sikeretlenek voltak 's haza takarodtak. 1505-ki harmadik próbatételek hasonlóul füstbe ment. Végre 8 Jun. 1509 az éhség meggyőzte a' megszorult Pisát, melly egyezésnél fogva megadta magát a' Florenczieknek, melly szerént minden történetek büntetetlen maradtak. Így veszté el szabadságát Pisa, minekutána négy izbeli megtámadtatását sikerletlenné tette 's 15 eszt-ig függetlenségét fentartotta, éhség által Florencz hatalma alá jutni kényszerítettvén. Ez idő olta soha se kaphatta vissza többé szabadságát. Omladékin Toscanának hatalma emelkedett fel. (L. „*Geschichte der 15jühr. Freiheit von Pisa*,” Treitschke Károlytól, Leipz. 1814.).

PISANG, Musa, a' nagy (M. paradisiaca), paradicsomfigének, a' kicsiny (M. sapientum) Bananének nevezetik: ez a' hév világrészek gyümölcsfája, melly hamar nő 's kellemetes és egészséges gyümölcsét bőven termi. Iparkodnak ezt a' fát Amerika szárazára

átlplántálni. De a tropicusoknál lakók természeti apathiájokat csak előmozditaná. Mollien észrevétele szerint a pisangfának azon munkálatokat kell szülni, mellyeket a datolyafa szült Afrikában; nyugoton Beduinokat teremtené, mint kelet Beduinjait örökitette.

PISISTRATUS, athenaei polgár, ki magát hazájának erőszakosan fejevé tette. Nemes eredete volt, melyet Kodrutzól Athenaeinek utolsó királyától hozott le, 's attyától Hippokratestól nagy jószág hagyatott reá örökségül. Sok olly szép tulajdonsággal bírt, mellyek kitetszővé szoktak egyes embereket tenni; jó előadása, rendkívüli megfogó tehetsége 's az akkori időnek minden esmereteiben nagy jártassága volt. Politikai pályáját azon lépéssel kezdte el, hogy hatalmas ékes, szólásával Solonnak (e' neki rokona volt), ki az Athenaeieket Salamis visszafoglalására reá venni iparkodott, czélját nyomosan segítette, 's azután ezen törvényhozót a sziget ellen folyt szerencsés hadba elkísérte. Nagyra-vágyó lévén, alattomban dolgozott plánjának valósításán, a' mi népuralkodás alatt gyakran könnyű; meguyerte a' polgárok alsó osztályát, vonzó nyajasságával 's határtalan adakozásával. Könnyebbségeket szerzett a' legalacsonyabb sorsú polgároknak; kertjeit magok mulatására felnyitotta, a' betegeket vigasztalta 's a' holtakat eltemettette; minden beszédében a' polgári egyenlőséget és democratiai alkotmányt pártolta. Solon átlátta politikájának 's viseletének mesterséges fogásait. Nem sokára valósult is, a' mitől ez a' nagy férjfiu tartott 's a' mit több ízben előre mondott. Egy nap Pisistratus több csekély sebbel, mellyeket maga csinált magának, jelent meg a' piaczon, 's polgártársait segítségre hivta ellenségei ellen, kik, mint ő hamisan mondá, a' demokratiahozi ragaszkodásáért élete után leselkednek. Azonnal népgyűlés rendeltetett, mellyben baráti közül egy azt javallá, hogy személyének bátorságára őrizetet kellene neki adni. Ezen javallat, bár mennyire ellenzette is Solon, megállapittatott. Testörzök rendeltettek mellé, kiknek segítségével az athenaei várat elfoglalta. Lefegyverkeztette a' sokaságot 's urává lett a' városnak, Solon pedig szolgaságra jutott hazájából K. e. 560 kivándorlott. Bár tiran nevet huzott is magára Pisistratus azon móddal, mellyel hazájában a' főhatalmat kezére kerítette, azt mindazáltal nem használta, mint tiran; mert akármellyik törvényes fejedelem se viselte volna magát nagyobb mérséklettséggel 's nem figyelmezzett volna inkább a' nép javára, mint ő. Gondolatjában se volt, hogy Solonnak bölcs törvényeit eltörölje, sőt megerősítette 's nevelte ezeknek tekintetét; mindég legnagyobb tisztelettel viseltetett ezen nagy törvényadó eránt, de hogy Athenaebe visszatérésre bírja, erre nézve minden iparkodása sikeretlen maradt. Azonközben Pisistratus hatalma nem állott egy erős alapon. Megakles, egy ellenpárt feje, familiájával együtt elhagyta Athenae tartományait, 's egy harmadik pártal kezdett levelezni P. megbuktatására. Feltétele elsült 's Pisistratusnak el kellett távoznia Athenaeből. De Megakles nem lévén pártjával megelégedve, majd azt ígérte Pisistratusnak, hogy vissza fogja vinni Athenaebe, ha leányát feleségül veszi. Ez az ajánlatot tüstént elfogadta. Visszajötté fortélyal történt, a' mi új bizonyosága a' nép könnyen-hívóságának. Egy magas és méltóságos testállású asszonyt t. i. Minerva ruháiba öltöztetett Megakles 's azt hirlelte ki, hogy az istenné maga fogja Pisistratus visszahozni. Pompás szekeren jött vissza Athenaebe Pisistratus és ellenállás nélkül. Ezt Herodotus írja, de nevetségesnek találja. P. elvette ugyan Megaklesnek leányát, de már familiája lévén, nem élt vele, mint feleségével. Hogy megboszulja, Megakles ismét pártot szerzett ellene, melly olly rettenetesnek látszott Pisistratus előtt, hogy önként Eretriaába ment. Itt fiainak nevelésével 's azon eszközökkel foglalatoskodott, mellyekkel előbbi

uraságát visszaszerezhetné. Végre második számkivettetésének II. dik eszt-ben Attikába sereggel beüött. Sok Athenaei, nem lévén a' democratiával megelégedve 's jótételeire emlékezvén, állott hozzá. Minekutána ez ellene ment sereget véletlen reáütés által szétszórta, bement a' városba, harmadszor is visszavette a' főhatalmat 's vérontás nélkül. Pisistratus folytatta szelid uralkodását; hanem, hogy a' nép pártját erőtlentse, a' statusnak következő igen hasznos eszközhez nyult. A' sok henyélő lakókat a' városból kitiltotta, 's a' környéken lévő gabonaföldeket 's olajplántalmányokat mivellette velek. Azáltal, hogy mindeniktől keresetének 10-ed részét kívánta, szaporította a' status jövedelmeit, mellyeket pompás épületekre fordított. Athenae pallérozotságát is előmozdította; közönséges könyvtárt alkotott, 's Homerus énekeit öszveszedette. Jól tudván, melly gyűlöletes a' tiranság, hatalmát nem mutogatta 's külsejére nézve közönséges polgár módjára viselte magát. Mint akárki, aláadta magát az areopagusnak 's éppen olly okos volt, mint szelid és nyájas. Atalánosan ugy uralkodott, mint hazájának atya, melly soha se élt olly hosszas nyugodalomban, mint ő alatta. K. e. 527 halt meg, két fiat, Hippiazt és Hipparchust hagyván maga után, kik attyok hatalmát nem tudták megtartani.

PISKOLCZ vagy antimonium, czinfejérszinü, erős fényü, szemleveles, vagy sugáros törésü ércz. Lágyabb mint a' vizsmut, kevésé hajtható, és éppen nem lapitható, hanem merevény. Valamivel nehezebben olvad meg, mint az ón, nagyobb levegómérsékletben elrepül, ha a' gőzköri levegő hozzájárul kékelő lánggal és nagy füsttel ég. A' piskolcznak savanyval elegyítése eddig 4 esmeretes, mellyeknek fejér, sárgásfejér és sárga színek van. Az antimonium büdöskővel is elegyítették ezen név alatt *antimonium crudum*, könnyen folyóbb, de kevésbé repülő az ércznél és hévségben (magában ugyan nem) vas, réz és más érczek által szétbontható. Jóllehet a' természetben több piskolczos ásványok fordulnak elő; de azért csak a' piskolczércz használtatik; a' többieket ásványi ritkaságoknak lehet tekinteni. Az a' piskolcz vagy szürke piskolczércz áll antimonból és büdöskéből, ón szürke színe van, hegyes prismákban, sugáros és rostos tömegekben találtatik Magyar-, Franciaországokban 's a' t. Legnagyobb haszna a' piskolcznak nyomtató betűkrei fordittatása, mivel mint minden ércznek, ugy az ónnak is nagyobb keménységet is tömötséget ad. — Több más elegyekre is használtatik.

PISO, melléknév, mellyet több Római viselt a' Calpurniusok nemzetségéből. L. Calpurnius Piso, mint consul, győzedelmeskedett Siciáliában a' rabszolgákon, 's mint írják, bevitte a' *de Repetundis*, vagy a' kitsikart pénzek visszaadásáról szolló törvényt, hogy a' provinciákat kormányozó főtisztviselők telhetetlenségét korlátolja. Siciáliában praetor lévén, olly ritka haszon-nem-kereséssel szerzett gabonát a' megszorult Rómiaiak számára, hogy Frugi (becsületes, derék) melléknévvel tiszteltetett meg. Egy másik későbbi Piso Gabiniussal consulságot viselt Cicero idejében, kinek ellensége volt, mint Ciceronak egy beszédéből kitetszik. Egy Tiberius idejebeli Piso syriai tisztartó 's igen kevély ember volt. A' nemes lelkü Germanicus, Tiberius fogadott fia ellen gyűlöletes indulattal viseltetett, sőt annak méreggel lett kivégeztetése is neki tulajdonítottatik.

PISTOCCHI (Francesco Antonio) énekemester, szül. 1660 táján, Bolognában; ifju korában gyönyörű sopranhangjáért közönségesen csodálták; de ettől kicsapongó élete hamar megfosztá. Legnagyobb inségre jutott, 's kénytelen vala egy muzsikaszerezőnél kótairónak állani. Itt a' szerköztetés szabályait megesmerni alkalmat kapott. Nehány év mulva hangját lassacsán ismét visszanyeré, 's ez most kellemes contrealtra változott. Beutazta Európát, minden izlésből a'

jót kiszemelte, 's abból magának egy saját egyveleg-módosságot képzett, melyet a' 18 száz. elején, mint anspach-markgrófi karmester kezdte gyakorlani. Bolognában énekoskolát állított, mellyből igen híres énekesek, mint Bernacchi, Pasi, 's t. kerültek-ki. Uj ének-módszere miatt, mint az újabb olasz ének első mestereinek egyike tekinthető, noha hibául tulajdonítja neki, hogy azon sok mesterséges menetekkel, mellyeket tanított, a' természetes éneket eldisztelenítette.

PISTOLE, spanyol és olasz arany pénz, 7 for. 50 kr. ezüstben, a' mi pénzünk szerint.

PISTOLY, tüzi fegyver, mellynek nevét némellyek a' Pistollo szótól hozzák le, mivel markolatja végén nagy gombok vannak, mások Pistoja városától (Olaszországban), mivel, azt mondják, itt találtattak fel.

PITCAIRN sziget, déli Australiában, a' d. sz. 25° 4' 's a' ny. h. 130° 25', kőszikláktól vétetik körül, kerülete 5 teng. mf. Nevezetes megnépesedésének (1826 eszt. 64 volt) módjáról. A' Bounty hajón Bligh hadnagy alatt lévők, midőn 1789 Otahitiből nyug. Indiába kenyér-gyümölcsfát szállítottak, fellázadtak 's tisztjeiket sajátába téván, a' hajóval eleveztek. Bligh és a' vele lévők 1200 teng. mf. utazás után szerencsésen Timor szigetére értek. Az angol admirális a' köv. eszt. Edwards kapitányt Pandora hajóval Otahitibe küldte, azt gyanítván, hogy a' lázadók ide eveztek. Ez a' szigetbe megérkezvén Mart. 1791, 4 azok közül önként a' hajóra jött 's ezeknek utmutatása után még 10-en fogattak el, kik mindnyájan Otahitiben laktak, 's néhányan kívül, kik, a' Pandora hajótörést szenvedvén, elveszték, Angolországba vitettek, hol hadi törvényszéktől halálra ítéltettek. Ezeknek elbeszéléte szerint a' fellázadt matrózok Fletcher Christian vezérlése alatt Tubuaiba eveztek, hol letelepedni akartak. De ez a' hely olly kevésé tetszett meg nekik, hogy jobbnak látták Otahitibe visszatérni és midőn itt jó rakás gyümölcsfát öszveszedtek, 24 Otahiti lakos, 8 férjfi, 9 asszony 's 7 gyermek társaságában ismét Tubuaiba eveztek. Itt erőseget építettek, de köztök 's a' szigetiek közt veszekedések ütvé ki, felhagytak a' telepedés pláinjával. Fletcher látván, hogy vétkes társain többé semmi hatalommal se bír, azt javallta, hogy menjenek Otahitibe, hol, a' kik kívánják, szárazra kitétetnek, a' többiek pedig a' hajóval más lakhelyet keresnek. Sept. 1789 Otahitibe érven, 16 kiszáلتak; Fletcher pedig a' többi 8 lázadóval 's több Otahitiekkel, nagyobbára asszonyokkal, ismét szélnek ereszté vitorláit 's éjsz. nyug. felé evezett. Fletcher beszédéből ugy lehetett kivenni, hogy valamelly lakatlan szigeten akar letelepedni; de a' Pandorának minden igyekezete sikeretlen maradt a' szökevények feltalálására 's 20 eszt-ig semmit se hallottak az Angolok felőlök. Febr. 1808 Folger kapitány Sina felé evezvén, a' Pitcairn szigethez vetődött, mellyet Carteret 1767-ki utazásának leirata szerint lakatlannak vélt, de közelebb menvén, néhány ifjat talált, kik vele angol nyelven beszéltek. Kiszáلتván Folger, egy Smith Sándor nevű Angol igy beszélt el neki a' telepedés históriáját. Fletcher megérkezte után mindjárt öszverontá a' Bounty hajót. Néhány eszt-vel később az Angolok az Otahiti férjfiaktól meggyilkoltattak 's maga az elbeszélő is olly veszedelmes sebet kapott, hogy megholtnak tartatott; hanem legközelebbi éjjel megboszulták az özvegyek férjeik halálát, 's honfiaikat, az Otahitieket, mind megölték. Smith meggyógyult 's 9 asszonnal és 4—5 gyermekkel ő tette a' sziget népességét. Folytatta a' földmívelést 's főképpen sok sertést tartott. Sir Sidney Smith már 1809, midőn Buenos-Ayres előtt volt, vett tudósítást azon felfedezésről, mellyet Folger 1813 maga is környüllálassosan megerősített. A' köv. eszt.

a' Briton hajó kormányzója, Thom. Staines, a' Marquesas szigetekbe evezvén, hasonlóul a' Pitcairn szigethez vetődött, hol 40 lak. talált. Ez a' még életben volt egyetlen-egy Angolt 's matróczot a' Bounty hajóról John Adamnak nevezi; hihető ezt a' nevet vette fel Smith Sándor. Ez az öreg ember jámborságával 's jó erkölcsével, mellyekben neveltettek a' szigetiek mindnyájan és vallás-oktatásával, mellyeket az ifjakba beoltott, olly nagy tekintetet szerzett, hogy közönséges atya gyanánt tiszteltetett. *) Fletcher fia, Csötörtök October Christian, volt első szülött a' szigeten. E' 's a' többi ifjak szép termetűek 's kevésé barnák, egyetlen öltözetjek egy ágyékokon körül tekert darab matéria 's fekete tollas szalma - kalap voltak. A' fiatal asszonyok karcsun, de izmosan nőttek 's rendkívül szépek voltak; szépségeket gyengéded szemérmek még inkább nevelte. Ruházatjokat hasoktól térdekig menő darab matéria 's köpenyeg formájú felső ruha tette, melly vállakra vettetvén, bokáikig lenyult. Az ifjak 's leányok földmiveléssel foglalatatoskodnak 's ha annyi mivelt földjek és fáik vannak, hogy egy háznépet eltarthatnak, megházasodhatnak, de csak Adám megegyezésével, ki őket általa feltalált innepiséggel köti öszve. Ezen kicsiny gyarmatban legszebb egyetértés 's a' kereskedésben, melly külömbféle szükségek elcserelésében áll, egyenesség uralkodik. Pitcairn falu, barátságos kunyhókkal, mellyekben asztal, székek 's más szükséges dolgok vannak. Földmivelő eszközeik vasból készültek, melly a' Bounty hajóból való. A' ruházatok fahéjból 's az otahitii asszonyok által csináltattak. A' szigeten cocosdió, banan, kenyér-gyümölcs 's más naptérítői növények teremnek; gazdag sertéssel és kecskével. Az erdőkben vad disznó faj 's a' partokon jó hal találtatik. L. Kotzebue Otto kap. „Reise 's a' t. „Weimar 1830).

PITT (William), nagybritanniai statusminister, gróf Chatamnak (l. e' 2-dik fia, 28 Maj. szül. 1759, 14 eszt. koráig attyának szemei előtt neveltetett, a' philosophiát, logicát 's főképpen a' régi és új idő statusainak alkotmányait és történeteit Cambridgeben tanulta; az ékes szollásban attya volt tanítója 's példaadója. Rheimsban (Franciaorsz.) lakván kevés ideig, Londonban mint ügyvéd lépett fel. 1781, 21 eszt. korában a' parlamentnek tagja lett. 1782 kincstár kanczellárjának nevezetvén ki, már ekkor, főképpen az 1783 Éjszakamerikával és Franciaországgal kötött béke alkalmával, kimutatta ért karakterét. Ellenségei, Fox, North és Burke, Portland ministeriumába lépven, utazni ment Olasz- és Németországokba. Az alsó ház népképviselőinek czélerányosabb rendbeszedésére tett javallatai sikeretlenek maradtak; ellenben foganatosan állott ellene Fox India-Billjének, mint a' pairek azon jusa megszorittatásának is, hogy a' királynak kérdezetenül is adhassanak tanácsat. Portland ministeriuma elbocsáttatván 1783 végén, a' még alig 25 esztendő Pitt, kincstár első lordjává lett, melly hivatalát 1801-ig viselte, bár tüzes ellenpárttal kellett küzdenie, mellynek fejei a' whigpárt első szónokjai és legnagyobb férjfiái, Fox, Burke, Sheridan 's mások voltak. A' nemzet többsége azonban meggyőződött Pittnek mély belátású és haszonkeresetlen munkásságáról, mellynek fő czélja a' belső kormányzás volt. A' keletindiai társaság általa egyenesen a' status felvigyázása (az India-Board of controul) alá adatott 's Pitt finantzplánja maradt a' britanniai újabb finantz-rendszernek alapja. A' ke-

*) A' mit Folger az otahitii özvegyek bosszuállásáról beszéll, hogy t. i. a' hazájokbeli férjfiakat megölték, Staines nem említi, 's csak azt mondja, hogy az Otahitiek az Angolokkal tüzes csatába keveredvén, elestek, ezek közül pedig 5-en veszedelmes sebet kapván, később egymás után meghaltak.

reskedéssel nőttön nőtt a' nemzet jólléte 's ezzel együtt a' status jövedelme. Pittnek legnagyobb érdemei: hogy Ujdéliwales gyarmatokkal megtelepítettet 1788 oltá; hogy hazáját bukásától megmentette 's hogy Angolország Franciaországtól kivirta a' világereskedés feletti elsőséget, melly az ő állhatatossága nélkül legalább egy idej elveszett volna. Az általa 1786 alkotott, magában nevedő adóság semmisítő tőke, mint az 1792 oltá minden kölcsönözésre különösen felállított új semmisítő tőke, a' britanniai status-adóságot, a' kereskedés és nemzeti hitel nevedésére alapította. Pitt statut tárgyázó foglalatosságai közt megjegyzést érdemelnek: a' Franciaországgal 1786 kötött kereskedési egyezés; a' harminczadok 's emésztési adók kevesítése; Irlandnak Nagybritanniával egyesítettése 1801; az országló hatalmának korlátolása 's a' jövedelmi adók bevitel. Mint miniszternek legnagyobb küldése volt a' francia lázadók pártjával 's a' wigheknak és democratáknak merész ellenkezésével. Ezen kettős küldésében, a' nélkül mindazáltal, hogy a' szárazon (Vö. QUIBERON) győzött volna, megmentette ugyan a' britanniai hatalom létét, 's a' dühös whigek és a' Francziákkal titkos egyetértésben lévő Irlandiak ellen a' britanniai alkotmányt; de elvesztette popularitását. Miolta a' convent Angolországnak hadat izent, Pitt nyomonosan ellene dolgozott a' Jacobinusokkal kötendő békének, a' miért a' conventtól emberi nemzet ellenségének kiáltatott ki, sőt az angol parlamentben is több tag kikelt ellene, mint Tierney, kitől pisztolyra hivatott ki; de egyik se sebesített meg. Midőn végre a' nemzet közönségesen békét kívánt, Pitt, bár bizonyosan számolhatott a' szavak többségére, 14 Mart. 1801 letette hivatalát 's Addington lett a' kinstár első lordja és kancellárja. Ekkor Grey és Sir Francis Burdett Pitt kormányzását, mint Europa szerencsétlenségének okát, vádolták; de Pitt egyenes lelkiismeretének erejével győztesen védte magát 's 211 szava volt, amázoknak ellenben csak 52, sőt a' végeztetett, hogy a' parlament kormányzását köszönje meg. Az amiens béke után ismét háború ütven ki Franciaországgal, 12 Maj. 1804 újra fejévé tétetett a' status kormányának. Nagy ellenségét Foxot is fel akarta venni a' ministeriumba, de a' király nem engedte. Pitt az angol hadi erőt nagyobbította, ellene volt a' Katholikuskok emancipatiojának, Spanyolországot hadra szollította fel a' Francziák ellen 's April. 1805 öszveszövetkezett Oroszországgal, Austriával és Svédországgal, de a' mellynek Franciaország hatalmának nevedése lett következése. (A' bécsi congressz 1815 végzeteinek fő cikelyei részint azon ideák valósitása volt, mellyeket Pitt 19 Jan. 1805 az orosz követhet irt notájában közölt). Azonközben részint betegeskedése, részint plánjai sikeretlenségéből jött fájdalma, egészségét igen megrongálták. A' pozsonyi béke minden reményét semmivé tette Franciaország veszedelmes hatalmának megalázhatására. Erőtlensége naponként nőtt 's érzé halálának közel létét, mellyre keresztényi bátorsággal 's áhitatossággal készült. Hajdani tanítójával, a' lincolni püspökkel, feltette utolsó akaratját, melly főképpen testvérének leányait illette. 23 Jan. 1806 megholt 's a' westmünsteri apátságba temettetett el. Pitt nem volt gazdag; 40,000 font Sterl. adóságát a' parlament fizette le 's 1815 a' westmünsteri apátságban a' parlamenttől emlékoszlop emeltetett neki. Születése napját még most is inneplik baráti. Pitt baráti közt, kiket kevés számmal választott, igen kellemetes, eleven és vidám, szemérmes és vonzó volt. Nyilván innepileg 's hidegen jelent meg; fájdalom és öröm egyenlőül nem verheték le állhatatos lelkét. Karakterének fővonási: világos és tiszta gondolkozás, állhatatos és egyenes akarat, soha se ingadozó hűség hazájának alkotmánya és boldogsága eránt, 's egész erejének valamelly nagy célra törekvő tántorithatatlan eránya. Ha

beszél, nem tetszős külseje mellett is, közönségesen csudáltatott. Könnyen 's válogatott szavakkal, világosan és röviden, gyorsan 's nevedő tüzzel beszélt, ha igazságtalanságot ostromlott 's lelkének jelenlétét semmi se zavarta meg. Házi élete együgyű volt 's jó erkölcsek honyá. Politikai életét Gifford 6, Francis Thackeray 2 kötet. írta le „*History of Wil. Pitt*“ cz. alatt. Parlamenti beszédei Londonban 3 köt. kiadattak. London városa álló, 12 l. magas, ércz szobrát Chantrey által készíttette 1829. Vö. Fox és Pitt élete Hassetól, a „*Zeitgenossen*“ első füz.

PITTACUS MYTILENÉBŐL, I. HÉT BÖLCSEK.

PITTORESK festői, a' szert tekintve minden, mi festői bánásra alkalmas. Ezek a' látható tárgyak, mennyiben egy oldalról nézve sokféle színt játszanak, 's ezen szín-inger által mintegy mozogni és szabadon lenni látszanak, vagy pedig magasabb jelentésben előbb csak világ és szín által mutatkoznak. E' megfogás a' festői ábrázolásra is könnyen átvihető. Festői a' találmány és elrendelés, ha e' feltételeknek megfelel. De némely költemények és leírások is festőiknek neveztetnek, mellyek t. i. a' képzelődő erőt festői tájak és nézetek tökéletes eleven előállítására, 's a' színes világak mintegy belső előteremtésére könnyen és kellemesen ingerlik. Pittoreskeknek mondatnak azon utazások is, mellyekben illy nemű leírások, főképp képes ábrázolatokkal párosítva vannak. De a' tulajdon értelemben vett pittoresk, vagy igazán festői, a' költőinek és képzőinek is ellenébe tétetik. A' költői leleményt 's elrendezést t. i. melly jelentésre, karakterre, 's egy kép előállítandó alapideájára vitetik, meg kell különböztetni a' festőtől, melly a' felyebb előadott feltételeken alapul. Jó festői szerzemény az, mellynek tekintete a' képi-író czéljával ('s művészete szellemével) megegyező behatást okoz. Innen a' festeménynek nem szabad alakokkal terhelve lenni, a' tárgyak a' lapról könnyeden lépjenek elő, az alakok egymást el ne disztelenítsék, az az egymást, vagy azon részeiket, mellyeket a' képi-írónak tárgya czéljához képest láttatni kell vala, el ne takarják. A' csoportozatok jól összeállítva, köztök a' világ ügyesen elosztva, 's a' helyhez kötött színek ugy intézve legyenek, hogy az egészből egy a' szemnek kedves harmonia származzék. De még inkább ellenébe tétetik a' festői a' képzőinek, (plasticum), mert a' plastica tárgya különösen az alakok maradó 's állandó formája, a' képi-író pedig azoknak szabad és változandó része, mi a' színekben mutatkozik. Azért gunyolólág pittoreskeknek nevezik a' szobrászi műveket, ha azok olly tárgyakat ábrázolnak, mellyek aestheticus behatást csak színek által tehetnének, vagy ha a' tárgyak szabad mozdulatát 's könnyű lebbenését utánazni akarják, mi az anyaggal, mellyből a' szobrász dolgozott, ellenkezésben áll, röviden, ha körükből kihágvá, a' képi-írás (l. e.) határába vágnak.

PITTSBURGH, Alleghany grófságnak főhelye Pennsylvániában, az Alleghanyának és Monongahelának, mellyek itt Ohionak neveztetnek, öszvefolyásánál. Ez a' hely, mellynek jóllétét fabrikái és kereskedeésre alkalmas fekvése mindég nevelik, 1753 alk. a' Franciaáktól 's Canadának akkori helytartójáról Du Quesnenek neveztetett, hanem a' kevással ezután kiütött háboruban az Angolok által elfoglaltatott. 1200 ház. 12,000 lak. 2 könyvnyomtató intézete, ágyú- és vasöntései, hajóépítő műhelye 's a' t. vannak. 1829 a' püspökös Protestánsok szép goth templomot építettek benne, mellynek neve Sz. Pál. Mint az atlasi tenger 's belföld közti kereskedésnek, mellynek tárgyai főképpen gabona 's prémőr, rakhelye, egyesíti keblében azon portékákat, mellyek Philadelphiából, Baltimoréból és Alexandriából, Ohio, Kentucky 's a' Missisippinél lévő telepítmények számára küldetnek; nem különben az Alleghanyánál és Monongahelánál lévő gyarmatok

termesztményeit is, mellyek az Ohion és Missisippin a' floridai öböl felé szállittatnak. Innen indult el Long tudományos útjára a' kőszikla-hegyek felé 1819, hogy a' kereskedésre nézve, mellynek középpontja Pittsburgh, a' Missisippi és Missuri folyását megvizsgálja. L. Edwin James (geologus és fűvész) *Account of an expedition from Pittsburgh to the Rocky Mountains* (Lond. 1823).

VI PIUS (Giovanni Angelo), 1717 szül. Cesenában (Romagnában), a' nem igen birtokos Braschi grófok nemzetségéből 's egyházi életre rendeltetett. Koráni dicsértetése 's a' rosz útra tántorító engedékenység már ifjuságában észre - vehetővé tették a' komolyságnak és hűségnek, szelidségnek és hajthatatlanságnak keverékét characrében. 19 eszt. korában törvény doctorává lévén, nagy bátyához, Bandi Károlyhoz, Ruffo ferrarai cardinális-püspök auditorához ment, kinél készült a' status szolgálatjára 's udvari életre. Pártfogójával 1740 Rómába ment theologiát tanulni. Ruffo ajánlására 1745 a' pápai kancelláriába auditor 's 1753 pápa titkos irnoka lett. E' (XIV Benedek) majd észrevette, hogy Braschi kevésbé fogja magát további előmenetelre esze és tudossága, mint hűsége és ajtatossága által érdemessé tenni 's Péter temploma kanonokjává nevezte ki. XIII Kelemen alatt Braschi csak Rezzenico és Colonna cardinalisokhoz ragaszkodásával tehetette magát észrevehetővé, kik őtet 1766 a' pápai kamaránál fő kincstárnoki fontos hivatalra segítették. Rendszeretével 's fáradhatatlanságával (nehány visszaéléseket eltörlött 's ónbányákat fedezett fel) igen megnyerte a' pápa bizodalját, ellenben egy tartós drágaság alkalmával elvesztette a' nép szeretetét. A' zavarban lévő finantz alapos rosszáin nem segíthetett. XIV Kelemen pápa 26 April. 1773 cardinalissá 's a' kevésé jövedelmes rubiacoi apátság beneficiatusává nevezte ki őtet, inkább, hogy a' kincstárnokságtól elmozdítsa, mint megkülönböztesse; mert ez a' nagy eszű pápa jól esmerte Braschinak gyengeségeit, 's egyszer jól készült beszédére boszusan azt felelte: „Nekem tettek 's nem szavak kellenek.“ Braschi, bár ifjusága olta barátja volt a' Jesuitáknak 's ellensége minden ujitásnak, alattomban a' Zelantok neve alatt egyesült ellenpárttal (Albanival, Rezzenicoval 's másokkal) tartott a' cardinálisok collegiumában, de érzeteit olly okosan tudta eltitkolni, hogy minden párt meglegedett vele 's a' kath. udvarok megegyeztek XIV Kelemen halála után 15 Febr. 1775 papává lett választásában, midőn VI Pius névvel ült a' pápai székbe, mellynek általa adott fényét, vén koráig virágzó 's mindég gondosan ékesgetett szép testállásával és méltóságos magatartásával nevelte. Régóta nem látott Róma hozá hasonló szép papát. Külső előadása olly díszes és egyházi szertartásokban olly méltóságos volt, hogy a' jelenlévőkbe tiszteletet öntött; imádkozásakori megindító 's magával ragadó áhitatossága, könyei, mellyeket Sz. Péter szobra előtt térdelvén, ennek lábaira hullatott, igen segítette a' hívók lelki épületét 's kellemetes és bizodalmas beszédével a' hidegebb világi embereket is megnyerte és vallásos érzésekre gyulasztotta, a' honnan a' Rómaiaktól il persuasore (rábeszélő) nevet kapott. Az országlás fogyatkozásán mindazáltal keveset segíthetett. Már papává létekor olly mélyen sülyedve találta a' pápaságot a' köz vélekedésben, 's az annak ellene dolgozó felvilágosodás úgy elterjedve volt, a' kath. egyház fejedelmei már olly hatalomra emelkedtek, 's az egyházi status rosz gazdálkodás által annyira megröncsolva volt, hogy ezt telyesen megörvosolni, amott nyomosan védni egy emberre nézve lehetetlen volt. XIV Kelemen nemes akaratja, nagy lelki ereje 's világos belátása mellett is kevésre mehetett. Pius még kevésbé lévén illyen nagy küzdésre alkalmas, ott is eltevesztette a' czélt 's rontott fél rendelkezéssel; hol valóságosan akart javítani. A' helyett, hogy az idő hitlenségének, a' papság jobb formáltatására tett kemény rendelkezései

által ellene dolgozott volna, első brevejében csak a' becsületesség régi rendszabását parancsolta. Az egyházi jövedelmekhez justiciát ugyan eltörölte, de a' hivatalokkal üzőt alávaló kereskedést nem, mivel jövedelmes volt. Minden átviteli vámokat megsemmisített ugyan az egyházi statusban; de meghagyta a' kincstár hasznát előmozdító, lotteriát. Azon feltételével, hogy közönséges földadót vigyen be, a' nép ellenkezővel, felhagyott; de bár jövedelme nem volt is elég-séges, nagy és dicsőséget ígérő plánokba kapott, mintha temérdek segédkútfők állnának nyitva pénztárának megtöltetésére. Ilyen volt a' pontini posvány (l. e.) kiszáritása, mellyen nevéből neveztetett várost akart építeni 's már ennek rajzolatja is készen volt nála. A' munka 1778 kezdetett el, egy kicsiny tájék mivelhetővé tetetett, a' régi appiai út felfedeztetett 's új országot (via Pia) építettetett. De a' haszon sokkal csekélyebb volt a' temérdek költségnél, a' részesek visszavonták magokat, sokan azt vitatván, hogy valamely pusztá földnek miveltetése az egyházi statusban sokkal hasznosabb volna; csak Pius maradt állhatatos, adósságra adósságot halmozott, 's a' Rómaiaktól rágalmaztatván, tudatlan idegenek csudálkozásával vizsgáltta magát. Eppen olly kevés haszna volt anconai kikötőjének, mivel semmit se tett a' kereskedésre. Azon pompás segrestye, mellyet Péter templomában építettett, felesleges és a' templomot formátlanító munka volt, mellybe szobrákat akarta nevé dicsőítő felyül-írásokkal helyezni; azon régi metszetek, mellyekkel a' XIV Kelemen által alkotott museumot (most Pio - Clementinum neve van) gazdagította, ugy látszik, csak azért szerezte össze, hogy nevé halhatlanítsák; 's a' művészeket se azért gyámolította, mintha érdemeiket becsülte volna, hanem csupa hiuságból. Ez és udvarának fényesítésére tett vesztegetései, mint nepotismusa, mellyel érdemetlen rokonit gazdagította, nagy elkeseredést szültek. Hugának fiát, Onesit, fő udvarmesterévé nevezte ki, 's végre cardinalissá tette, legjövödelmesebb egyházi birtokokkal ajándékozván meg. Másik unoka öccsének, Luigi Braschinak, házassulásakor, a' Rómaiakat gazdag lakadalmi ajándékok adására kényszerítette, mellyeket maga fogadott el. Ezen csekély embernek nagy birtokokat adott hercegi ezimmel, törvénytelen úton örökösítette a' lepri jószágokban 's kezére kerítette az olajjal és gabonával üzendő monopoliumot, a' nép közönséges panaszára nem halgatván. Innen élete ellen üszveesküdtek némelleyek 1777; de a' feltételből semmi se lett 's uraságának telyes elenyésztét megérnie kellett. Az előtte élt pápákról perlekedések maradtak reá a' kath. udvarokkal. XIV Kelemen okos engedékenységevel igyekezett legalább azon jusokat megtartani, mellyekkel még birt; Pius ellenben XIII Kelemen példáját követvén, megátalkodott vitatással akarta a' régi pápai hatalmat visszaszerezni; de nem birván elég erővel ezen idő lelkével ellenkező ideát valósítani, ellenségeit még merészebbekké tette. A' Jesuiták akaratja ellen 'eltörölt rendjét alattomban pártolván, nyilván pedig a' kath. fejedelmektől féltében üldözyén, a' Jesuitáknak mind barátai, mind ellenségei előtt egyaránt gyanussá tette magát. Hogy Nápoly neki az 1777 csaknem egészen felbomlott feudalis viszonyért, mellyben a' római udvarral állott, csekély, önkényes kárpotlást ajánljon, éppen olly kevésé akadályozhatta meg, mint a' toscanai és austriai ujításokat (I. II LEOPOLD és II JÓZSEF); de későn jött azon ajánlásra, hogy az egyházi visszaéléseket maga eltörli. Segítsége nem fogadtatott el; bécsi pompás utja (1782) sikeretlen maradt 's csak a' spanyol és francia követek eszközlésének köszönhette a' József császárral kötött barátságos egyezést, 's csak a' bajor udvar befolyásának 's néhány német püspökök személyes hasznának a' német érsekek azon plánjának végre nem hajtását, hogy nunciust (l. e.) elkergetvén, ma-

gokat függetlenekké tegyék, végre csak II Katalin politikájának, hogy a' Jesuiták az orosz birodalomban visszaállítottak. Azon nyomoruságnak, melyet a' francia lázadás az egyházi statusra is huzott, csak főpapi intéseket és panaszokat állíthatott ellene; nagy áldozatokkal vásárolhatta meg 1796 a' bolognai fegyvernyugvást 's 1797 a' tolentinói békét (I. PÁPA BIRODALMA), végre tulajdon népét a' szabadság hagymázától elfoglaltatni 's Rómát francia fegyverektől 18 Febr. 1798 köztársasággá tétetni kellett látnia. Ezen borzasztó helyzetében csak tántoríthatatlan áhitatossága adott neki erőt arra, hogy a' Francziák illetlen vele bánását olly méltósággal szenvedje, mint az anyaszentegyház főpásztorához illet. A' beteg öreg, ki 20 Febr. mint fogoly Rómából elvitetett, útközben a' katonák csinaltságának tárgyul adatott 's 14 Jul. a' valencei fellegrvába zárattott, hol minden jó érzésüektől tiszteltetett; és midőn 29 Aug. ugyan ott meghalt, köz részvétel tisztelte szerencsétlenségét 's erkölceit. Akármelly gyaláztatást huzott is magára botlásival, mint uralkodó, házi életében bizonyára mindég olly fedhetetlen, mértékletes, munkás és jóakaró volt, hogy középserű lelki tehetségeihez alkalmaztatott privát életben dicséretet és szeretet érdemlett volna.

VII PIUS (Gergely Barnabas), a' Chiaramontik grófi familiájából, a' Clermont-Tonnere Olaszországban már régen megtelepedett francia háznak egy ágából, 1742 szül. Cesenában, 16 eszt. korában Sz. Benedek szerzetébe felvétetett 's mint szép észtehetségű férjfiu, több apátságokban tanítói hivatalt viselt. Parmában philosophiát tanított 's Rómában theologiát, hol földijétől VI Piustól apáttá, azután tivolii püspökké neveztetett. Az akkor legtanultabb 's legméltóbb főpapok közé számláltatott. A' Franciaországgal folyt hadban Imola városának legfontosabb szolgálatokat tett, hadi adóinak nagy részét ő fizette 's ügyességével és a' francia vezérek előtti tekintetével sokat használt nyájának. A' tolentinói béke az imolai püspököt a' cisalpina köztársaság polgárává tette. 1797 Imolában tartott karácsonyi egyházi beszédével, mellyben a' kereszténységnek a' democratiára való kedvező befolyását nem csak a' szent írásból, hanem Rousseau Emiljéből is mutogatta 's a' szabadságot és egyenlőséget vitatta, olly kedvessé tette magát a' Francziák előtt, hogy hihetőleg ezen világhódítók befolyása vitte ki a' veneziai conclavéban 14 Mart. 1800 pápává lett választatását. Jul. 3-kán Rómába ment 's 22 Nov. 1801 birtokába vette az egyházi statust. Mint az egyháznak feje, a' legkellemetlenebb környüállások közt is azon feltétellel kezdette el főpásztori hivatalát, hogy a' pápák hajdani hatalmát visszaszerezze. Nyilván kimutatta azt a' többek közt Harras cardinalisnak solariai püspökké szenteltetésekor tartott beszédében; ebben t. i. egyházi 's világi fegyvereket szollit fel a' philosophia elnyomására, mellynek tulajdonította az újabb idő szerencsétlenségeit. Egyébiránt bölcs tkarékossággal 's önnön feláldozásával eltávoztatott minden hasztalan költséget, keményen visszakívánta a' status eltékozlott jóságait, a' kereskedés könnyítésére leszállította a' vámoikat, megnehezítette a' készíttetlen természetnyek kivitelét, eltörölte a' veszedelmes monopoliumokat, a' szegények foglalatokodtatására új ásásokat parancsolt 's általjában mindenben olly fejedelemnek mutatta magát, ki jobb időkre volt volna érdemes. A' Francziák uralma alatt nyomoruság és minden nemü rendetlenség olly magas pontra hágtak, hogy hamari segítségről gondolkozni se lehetett 's még a' fulignoi fegyvernyugvás után se szünt meg a' francia sereg a' status utolsó erejét is kicsikarni. Azonközben Bonaparténak császári méltóságra törekvése új reményel biztatta az egyházi statust. 15 Jul. 1801 concordatum köttetett a' római udvar és Franciaország közt, melly a' pápának több fontos jussait visszaadta. Ellenben

a' pápistákra és franciaországi papságra nézve botránkoztató volt ez a' concordatum, mivel a' pápa nagyon engedékeny volt a' világi hatalom eránt; de ő jól tudta, hogy csak okos engedékenysége nek köszönhetette a' püspökök beiktatásának jusát, a' nótelenség megerősítését 's a' galliai egyháznak az ő székével továbbra is fenálló öszveköttetését. Az etruiai királyságnak pápai felsőség alá visszajüté ből származott örömét a' németországi secularisatiok igen megke serítették. Ellenben kivitte, hogy 1804 a' Jesuiták, kiknek Orosz országban leendő további megmaradását már 1801 megerősítette, Siciliába visszaállítottak; hanem Franciaországba híjában iparkodott azokat bevinni 's a' máltai vitézek rendjét is kívánt következés' nélkül pártolta. A' spanyol udvarnak azon kérését, hogy az egyházi jószágokat eladhassa, telyesitenie kellett. A' liguriai és olasz köztársaságokban is rendbeszedettek, természetesen francia módra, az egyházi dolgok, de legalább felvigyázása alá adattak. Pius mege ledgett, ha e' sulyos időben valamit megmenthetett 's békével türte széke hajdani jövedelmeinek vesztét, csak jusai közt a' legfontosab bakat tárthassa meg kezei közt. Ezen engedékeny politikája birta őtet arra is, hogy Napoleonnak, midőn magát császárrá koronáztatta, hívására Parisba utazzék. A' Rómaiak javallata ellen 31 Oct. 1804 indult el Pius Paris felé, Fontainebleauban a' császártól megköszö ntetett 's 28 Nov. illendő pompával bement a' fővárosba, hol majd titkos fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy jelenléte csak a' Fran cziák mulatságára szolgál. Midőn a' koronázás napján templomba ment, kicsufoltatott szamar hátán elől - lovagló keresztvivőjéért; a' templomban a' császár I óráig várakoztatta, 's minekutánna a' pá pától maga és felesége megkenetett, mind maga, mind felesége fejé re tulajdon kezeivel tette fel a' koronát. Ugy látszik, ezen egyet len egy szertartás volt meghívásának czélja. Az egyházi tárgyak ról, mellyeket Pius személyesen szerencsésen elintézhetni reménylt, szó se volt; a' császár minden arra szolgáló alkalmat kikerült; a' Parisiak újságkivánása kevésre - becsüléssé vált; 's midőn a' megszo morított pápa Napoleonnak Mailandba meghívását, hogy itt Olasz országnak királyává koronízza, állhatatosan megtagadta, hidegség 's ellenségesség lépett az eddig mutatott tisztelet helyébe. Így tar tott vissza Pius minden haszon nélkül 's méltóságának nagy kárára 4 hónapnál tovább Parisban, míg végre 4 April. 1805 haza mehe tett Rómába, hol maga által okozott megaláztatásáért szemre - hányá sokat szenvedett. Majd francia seregek átutazása által háborgatta tott. Nápolynak elfoglaltatása, 's Józsefnek itteni újításai, és Na poleonnak fenyegetései a' Rómaiaknak Franciaország ellenségeiveli kereskedése miatt — a' pápát új veszedelemmel retteggették. A' né met egyházat, — nuntiusának della Genginak nyakassága a' bajor és württembergi udvaroknál minden barátságos egyezéssel biztató re ményt ketté vágván, — egészen sorsára hagyta. Tapasztalásból tud ván, hogy ha Franciaországban enged, új megaláztatást von magá ra 's mind e' mellett se lévén állhatatos akarattján kívül egyebe, a' mit a' nagyobb hatalomnak ellene állitson, azzal, hogy Józsefet nem esmerte meg Nápoly királyának 's kikötőit nem akarta az Angolok előtt bezárni, Napoleon császárt erőszakoskodásokra ingerelte. Ró ma 2 Febr. 1808 elfoglaltatott a' Francziáktól, a' pápai katonaság fegyverét lerakni kényszerítettett, 's bár had nem izentetett, Miollis fraancia vezér a' pápa világi uralkodásába kapkodott. Pius ritka lé lek - jelenséggel fordított minden eszközt önnön védelmére; de híjában fenyegette a' császárt egyházi fegyvereivel, mert ez Urbinot, Anconát, Maceratát és Camerinot az olasz királysághoz kapcsolta. Pius ellene mondott Napoleon tettének, az olasz püspököknek meg tiltotta, hogy francia kormányzásoktól parancsolatokat fogadjanak

el, a' polgár-gárdát, melly a' római köznép seprejéből állítottatott fel 's francia védelem alatt a' városban minden nemű rendetlenséget elkövetett, átok alá vetette, a' statustitoknokokat, cardinalis Paccát, ki éppen elfogatott volna, 6-Sept. tulajdon, még bátorságos szobájába hozta, 's a' Francziák zabolátlansága miatt a' császárt 3 April. 1809 átokkal fenyegette. Napoleon ezzel nem gondolt 's 17 Maj. 1809 az egyházi statust birodalmához kapcsolta és Rómát szabad császári várossá tette. A' bátor pápa 10 és 11 Jun. két átkozó bullát adott ki az egyházi statust elfoglalók ellen. 6 Jul. éjjel Radel francia vezér egy csapat katonasággal egy ablakon 's a' kert kőfalán benyomult a' pápának ezen erőszakoskodások alatt megerősített palotájába, áttört a' kövel berakott ajtókon, lefegyverkezett a' svájcz testőröket 's bement azon szobába, mellyben Pius éppen írva asztalánál ült. Radel azt kívánta tőle, hogy mondjon le világi uraságáról. Pius ezt nem tette, 's Radel kereken kimondta, hogy Rómából eltávoznia kell. Ekkor Pius vévén breviariumát egy karszékből a' betört ablakon leeresztetett az utszára 's Paccával együtt kocsiba záratott, melly azonnal elindult, minekutána Pius áldást mondott volna Rómára. Senkinek se volt szabad a' kocsihoz közelitni, csak néhány hűséges szolgálja mehetett el a' pápával. Florencz-nél elválnia kellett Paccától, mivel a' Montcenisen jött össze ismét. A' pápa egészsége a' bezárt kocsiban, nagy lévén a' hévség, gyengélkedni kezdett, a' honnan Grenobleban 11 napig pihenés engedtetett neki. Azután Valencen és Nizzán keresztül Savonába vitetett, hol mint fogoly őrizet alá tétetett. Utjában a' nép több városban kocsijához tödült, hogy áldását kapja, 's legnagyobb tiszteletet mutatott éránta. A' császárnak azon ajánlását, hogy fejedelmi módon tartatik, mint elébb a' császár végzetében kitétt 2 mil. Fr. eszt. jövedelmet, nem fogadta el. Sorsát rettenthetetlen bátorsággal viselte, Napoleon önkényinek az egyházi dolgokban inkább ellene szegezte magát, mint valaha, 's nem erősítette meg hivatalokban a' császártól kinevezett püspököket. 1812 közepén Fontainebleauban vitetett. Itt Napoleon 25 Jan. 1813 uj egyezésre kényszerítette őtet, mellyben magát a' püspökök megerősítésére kötelezte; de midőn Napoleon az egyezés ellenére ezen még feltételben lévő concordatumot korán hirdette ki, sőt birodalom törvényévé tette, visszahuzta Pius különben is igen feltételesean adott jóvá-hagyását 's minden Franciaország-i concordatumot megvetett, melly az ellenségeskedésnek végét nem szakasztaná. Ekkor ismét ugy bánt vele Napoleon, mint fogollyal, sőt némellyek szerint személyes sértésekre is kiereszkedett, a' mit mindazáltal mások tagadnak. Napoleon letévén császári méltóságát, szabadon bocsátatott Pius. Angol 's austriai katonáktól kísértette, 24 Maj. 1814 visszatért Rómába 's ismét birtokába vette az egyházi statust, kivéven Avignont és Venaissint 's Ferrarának a' Pon tul fekvő kicsiny részét. Igy ült fel az aggodt öreg, kinek sorsa 's éltebeli egyszerűsége Európába tiszteletet öntöttek, ismét a' keresztyenség hajdani thronusába. (Pius az orthodoxus pápák közt 255-dik volt). A' dolgok ezen rendkívüli változása 's megfordulása, reményt adhatott a' római udvarnak hajdani hatalmának visszazszerkesztésére, a' honnan minden jussait, mellyeket régolta elvesztett, vitatni kezdte, és sokat visszakapott, mivel a' körülállások kedvezését nem indulatosan, hanem mérsékletességgel használta. A' Jesuiták visszaállítása mindazáltal minden udvar részéről legtüzesebb ellenállást szült, főképpen a' rio-janeiroi cabinet részéről, melly 1 April. 1815 költ notájában egyáltalában ellenemondott Jesus társasága bevitetésének. Egyébiránt Róma érteni látszott az uj időt 's inkább megnyerni, mint vivni 's eluyomni igyekezett azt; hanem a' mi Pius uralkodásának az ujabb időben ezt a' kitetsző helyet szerző,

az barátjának, cardinalis Consalvinak, bölcsesége volt, ki eránt Pius személyes hajlandósággal viseltetett. A' lelkes, nagy pallérozságú 's világban jártas és széles tapasztalású Consalvi 23 eszt-ig birta VII Piusnak telyes bizodalmát, kinek legsulyosabb helyzetében gyámola Consalvi volt. Egyébiránt bár mennyire ragaszkodott is Pius az egyház hajdani rendjéhez, — mint ezt több bullái 's brevái, p. o. a' biblia terjedése és kath. Helveczia ellen kiadattak, továbbá Rómának Wessenberggel bánása 's a' t. bizonyítják, — arra, hogy a' pápák hajdani nagy hatalmát 's befolyását ismét behozzák a' világi statusokba, mind az ő, mind a' nagy tehetségű Consalvi iparkodásai sikeretlenek voltak. Mindazáltal a' Francia- 's Bajorországgal és két Siciliával kötött concordatumok (l. e.), mint Poroszországgal végrehajtott egyezése is, csaknem annyi diadalmi a' római politikának. Hanem a' 16 Jul. 1817 Franciaországgal kötött concordatum olly tüzes ellenmondást szült a' kamarákban, hogy csak részét fogadtattott el, de status-törvényé nem lett. Ellenben Rómának titkos befolyása nevededett Franciaországban, mint herczeg Blacasnak semmit se mondó felelete bizonyítja, melyet 15 Jul. 1817 VII Piusnak a' francia chartában lévő 's a' kath. hittell ellenkező czikelyei miatt tett panaszra adott; a' toulousei cardinalis és érsek levelét is (a' galliai egyházi szabadság ügyében 1824), melyet mindazáltal az országlás nem hagyott helyben, azon befolyásból lehet ki-magyarázni. Az egyházi statusnak világi igazgattatásában meggyeznünk kell, hogy VII Pius a' bécsi congress végzetinek, a' mennyiben az a' római széket elébbi birtokaiba nem helyezte be egészen, 14 Jun. 1815 ellene mondott. Ellenben 1816 telyes készséggel visszaadta a' vaticáni könyvtárból, a' régi német kéziratokat, Heidelberg universitásának. (L. HEIDELBERGI KÖNYVTÁR). Az egyházi statusnak VII Pius 6 Jul. 1816 új alkotmányt adott, melly legalább szabad gondolkozású principiumok követését nem zárta ki, 's kormányzása olly szelid volt, hogy a' belső bátorságot csak rabló csoportok vakmerősége veszedelmezte, de titkos egyesületek, mellyek ellen Pius kemény bullákat adott ki, midőn a' nápolyi Carbonarik a' római tartományokba becsaptak, nem egyszer fenyegették. (L. OLASZORSZÁG). Consalvinak mérsékletsege és türedelme Rómát szerencsétlen királyok és számkivetett familiák menedékhelyévé tette. Minden politikai vélemény 's vallásfelekezeti védelmet talált ott a' személyekre nézve. VII Pius kiváltképpen szelid és nagylelkű volt megbuktatójának, Napoleonnak, familiája eránt. Altalánosan véve Pius külsejében egyszerű, gondolkozás-módjában áhitatos, cselekvésében jótévő, 's minden környülállásiban szelid és szerény, egy szóval, ezen tiszteletes öregnek személyes tulajdonai keresztény szeretetnek tanúi voltak. Napoleon St. Helenában *un bon, doux et brave homme*-nak nevezte őtet. *C' était vraiment un agneau, un véritable homme de bien* 's a' t. így szólt róla. Szobájának márvány-padlatján, 6 Jul 1823 (Rómából lett erőszakos elvitetésének évnappján) elesvén, czombját eltörte, 's 20 Aug. megholt. Kevés hónappal azután cardinalis Consalvi (l. e.) is követte őtet. Ezen jeles férjfiu ellen Pius halála után sok ellenség kelt fel, de már a' vele egyidejűek megemerték érdemeit. Consalvinak a' régiségek fentartására 's ásására, a' museumok visszaállítására 's bővítésére tett rendelkezései, mindenemű mestermivek elmozdítása, Rómát VII Pius alatt ismét honnyává tették a' művészség barátinak. VII Pius után XII Leo (Hannibal della Genga, cardinalis) választatott pápává 27 Sept. 1823, ki a' köz bátorságnak, mellyre Consalvi keveset tett, visszaállítására fordította főfigyelmét. — L. *Vie politique et privée de Pie VII*, Simon-tól (Paris 1823); *Esquisses historiques et politiques sur le pape Pie VII*, Gaudettól (Paris 1824); Rómában is kiadatott élte 1825.

Legfontosabb munka Pius éltére 's idejének történetire nézve *Storia di Pontificato di Pio VII* (24 Maj-ig 1814; Venecz. 1815, 2 köt.)

PIZARRO (Francisco), Perunak felfedezője 's hódítója, Truxilloban született, 's egy spanyol nemesnek törvénytelen fia volt. Nevelése elmellőztetvén, gyermeki korában sertéseket őrzött. Ezt megútván, elszökött 's katonává lett. Egy ideig Olaszországban tartózkodván, több új világ kincseit szomjuzókkal Sevillában hajóra ült 's Amerikába evezett, hol a' cubai és hispaniolai hadakozásokban részt vett 's Ojedát, ki a' dariai öböl felé szerencsét próbált 's Balboát a' déli tenger isthmusán (földszorosán) általi táborozásában kísérte. Ezen alkalmakkal mindent felyűlmult bátorságával 's munkásságával 's bár olvasni nem tudott, a' sereg vezérlésére alkalmas volt. Testének 's lelkének ereje és gazdag tapasztalása kipótolták tudós esmereteinek hiányát. Már szép vagyont gyűjtött magának, midőn telhetetlenségtől 's nagyra-vágyástól ösztönöztetvén, almagroi Diegoval és Hernando Luquevel a' déli tenger partjain gyanított gazdag tartományok elfoglalására kezét fogott. Nov. 1524. evezett el Panamából egyetlenegy hajóval 's 112 emberrel, hogy ezen gyenge erővel egy nagy birodalmat lerontson. Délkeletnek evezett, de csak lassú előmenetelt tett, mivel szükség és betegségek kicsiny csoportját igen megfogyasztották. Legroszabb állapotban volt, midőn Almagro rátalált, ki Panamát 70 emberrel hagyta el. Almagro azonnal visszatért Panamába, hogy erősítő sereget hozzon, mellyel 1526 érkezett Pizarrohoz. Ekkor Quito partjainak tartottak, hol gazdag tartománynak 's pallérozottabb lakosoknak jeleit találták, egyszersmind átláták, hogy erejek nem elég illy népes tartomány megtámadhatására. Pizarro tehát egy szomszéd szigeten várakozott, míg Almagro új katonákat hozott Panamából; hanem az itteni főkormányozó lehetlennek találá a' szerencsés következtést, 's azt a' parancsolatot küldte Pizarronak, hogy térjen vissza; de az elszánt Pizarro nem engedelmeskedett, 's kardjával a' földön huzást tett, azoknak, kik őtet elhagyni kívánnák, azt parancsolván, hogy a' másik oldalra lépjenek által. Fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy 13 kívül mind elhagyákt uti társai, 's amazokkal Gorgona szigetére ment, várván, mire mehetnek Panamában két baráti. Ezek végre néhány embert összevesszedtek, kikkel 5 hónap mulva egy kicsiny hajón Pizarrohoz eveztek. Az Inkák palotájával kitetsző Tumbes városában kiszáltak. Itt eleget láttak a' Spanyolok, a' mi reményeiket 's telhetetlenségeket kielégítendő. Ez uttal azonközben megelégedtek azzal, hogy a' lakosokkal békésen kereskedhessenek. Pizarro azalatt a' partot megvizsgálta 's 1527 végén ama tartományok terméseinek és gazdagságának néhány próbáival visszatért Panamába. Mivel a' kormányozó most se látszott hódító-plánját pártolni, a' végeztetett, hogy Pizarro Európába utazzék az udvar megnyerésére 's egyszersmind az elfoglalandó tartományokban szükséges méltóságok 's hasznok eszközésére. A' felfedezett tartományok gazdagságának fényes rajzolatja figyelmet gerjesztett V Károlyban 's ministereiben. A' nélkül, hogy két társáról említést tett volna, az elfoglalandó tartományokban magának helytartói 's főkapitányi méltóságot 's szabadságot adatott arra, hogy a' hódításra, mindazáltal tulajdon költségén, hadi erőt állítson ki. De bár az éppen akkor Spanyolországba érkezett Corteztól segítettett, még is alig szerezhette össze a' megállapított katonaságnak felét. 3 testvérétől kísértetve, visszament 1529 Panamába. Almagro hívtelenségéért dühösségbe jött; de majd megengeszteltetett Pizarrotól 's mind a' hárman ismét egyesültek egyenlő hasznok feltétele alatt. Febr. 1531 elevezett Peruba Pizarro 3 kicsiny hajóval, mellyen 180 katona 's ezek közt 36 lovas volt. Tumbestől éjszakon 100 ór. szállott ki 's felvonult a' déli parton. Előnyomulások alkal-

mával a' lakosokon elkövetett erőszakoskodásaik a' Spanyolokat igen súlyos szükségre juttatták. Végre olly tartományba értek, melyben annyi prédát gyűjtöttek, hogy Panamába és Nicaraguába is küldhették kincset Pizarro új katonaság szerzésére. Puna szigetét hatalma alá hajtván a' guayaquili tengeröbön, elért Tumbesbe, hol erősítő sereget kapott. Beljebb délen alkotta az első spanyol gyarmatot Peruban, melly gyarmatnak St. Michel nevet adott. Szerencséjére akkor a' perui királyság az utolsó Inkának két fija, Huascar és Atahualpa közt kiűtött polgár-had által rongáltatott. Ez okból nem csak minden ellenállás nélkül előnyomulhatott, hanem mind két féltől segítségre hivatott. Így merészlett Pizarro 62 lovassal 's 102 gyaloggal beljebb Caxamalca felé nyomulni, hol táborozott Atahualpa számos seregével. Magát barátoknak adván ki, utjában senkitől se háborgattatott 's Caxamalca városában erős álláspontot találhatott. Innen 2 tisztjét az Inka táborába küldte, ki azokat barátságosan fogadta 's másnapra látogatását megígérte. Pizarro az Inka bizodalalmát azon hittelenséggel jutalmazta, hogy ezt nagy vérontás közt elfogta. Midőn a' nép királyát elfogattatni látni, úgy megrémült, hogy nem mert annak kiszabadítására lépést tenni, 's míg követei azzal foglalatoskodtak, hogy a' temérdek váltságpénzt megszerezzék, mellyet az alacsony lelkű Pizarro kívánt, a' Spanyolok apró csapatokban az országot a' legmesszebbi tartományokig beköborolták. Végre Almagro megérkezett számos népével. A' zsákmány elosztatott a' vezérek 's közkatonának közt; a' legtelhetlenebbnek reményét a' nyert zsákmány felelyűmulta; de most már semmi se elégithette ki. Bár a' kívánt váltságpénzt lefizette az Inka, még se akarta Pizarro szabadon boesátani őtet, csak hogy még többet esikarjan ki. Almagro pedig, ki úgy gondolkozott, hogy egy ilyen zálogot Pizarro maga 's emberei hasznára fordíthat, irigységből a' szerencsétlen fogoly megöletését sürgette. Se becsület, se emberiség érzése ellenzette Pizarro tigrisi szívében az átkozott plánt, sőt egy történet sietette végrehajtását. Atahualpa csudálta az Európaiak írásmesterségét, mellyről neki képzete nem volt. Egyszer egy Spanyolnal az isten nevént hüvelykének körmére iratta, hogy lássa, ha mindenik Spanyol egy 's ugyan-azon módon értené a' jeleket? Pizarronak is elibe tartá azt; de e' szégyenlve kéntelenített megvallani, hogy nem tud olvasni, melly tudatlanság olly gyalázatosnak látszott az Inka előtt, hogy megvetését nem titkolhatta el. A' szűklelkű Pizarro feltette, hogy ezért boszút áll. A' leghamisabb vádak miatt megégettetésre ítéltetett a' szerencsétlen fejedelem, 's midőn illy kegyetlen haláltóli féltében megkeresztelkedett, az a' lágyabb büntetés mondatott reá, hogy közönséges helyen fojtassék meg. Perunak országlása annyira szétbomolva volt, hogy a' hódító Spanyolok semmi nyomos ellenállásra se találtak többé. Pizarro ekkor a' honyiakkali csekély csatázások közben Cuscora rohant 's ezt a' fővárost megvette, mellyben temérdek aranyat 's ezüstöt talált. Benalcazor, egy legjelesebb tisztjei közül, ugyanakkor el oglalta Quitot. Ezen szerencsés előmenetelnek hire Spanyolországba hatván, a' király Pizarro helytartóságát még 70 ór-ra kiterjesztette a' part mentében délfelé; Almagro pedig egy ezen határtól délen fekvő nagy kerületnek helytartójává neveztetett ki. Ezen új rendeltetések egyenetlenséget szültek, mellyek mindazáltal most elaludtak. Almagro Chile nehez meghódíttatását vette munkába 's Pizarro helytartóságának belső alkotásával foglalatoskodott, mellyben nagy okoságot mutatott. Egyszersmind elvégezte, hogy új 's alkalmasabb helyen fekvő fővárost épít Cusco helyett 's Rimac völgyét választotta annak helyévé, nem messze a' Callao kikötőtől, 1534. Ez a' mostani Limának eredete, mellyet Pizarro akkor Ciudad de los Reyesnek nevezett. Azonközben a' honyiak Inkájok Manko Kapak alatt, ki

fogságából ellillantott, veszedelmes felkelést támasztottak. E' t. i. használta a' Spanyolok, kik a' távol lévő tartományokban kóboroltak, szétoszlását, 's Almagro chilei táborozását, minden fegyvert fogható Peruit öszvehivott, több spanyol osztályokat levagdalt 's személyesen vívta Cuscot, míg egy másik sereg Lima ellen nyomult. Cusco Pizarronak 3 testvérétől, kik közül egy elesett, kevés Spanyollal elszántan védetett. A' Peruiak már birták a' fél várost, midőn Almagro Chileből visszajött, 's Cusco szomszédságában megjelent. Almagro azon véleményben jött, hogy Cusco helytartóságához tartozik; tehát a' Peruiakat visszaverte, ráütött Cuscora, Pizarro két testvérét foglyaivá tette 's a' várost birtokába vette. Pizarro Ferencz azonközben nagy erőlködéssel megtartotta Limát 's már végpontra jutott, midőn áradás a' vívókat visszavonolni kényszerítette. Mihelyt Pizarro segítségét kapott, Alvaradot 500 emberrel Cusco szabadítására küldte, azt híven, hogy a' Peruiaktól ostromoltatik. Almagro szemközt ment vele, megverte seregét 's magát Alvaradot is elfogta. Ez a' szerencsétlenség megrendíté Pizarro állhatatosságát; mindazáltal characterének minden álnokságát elővette, hogy Almagro előmentét hátráltassa. Alkudozni kezdett tehát vele, 's azalatt testvére Gonzalo és Alvarado alkalmat találtak az ellillantásra, sőt még 60 elvittek magokkal. Erre fegyvernnyugvást ajánlott, hogy pereket a' spanyol udvar ítéletére bízzák. A' jó indulatú Almagro reá hagyta vétetni magát 's még Pizarronak másik testvérét, Fernandezt is, szabadságba tévé. De alig látá Pizarro testvéreit szabadon, letevé álорczáját 's 700 emberrel Cusco ellen ment. April 1538 ütközött meg a' királyi zászlót vívó két spanyol sereg, a' titkon örülő Peruiak szemeláttára. Véres volt az ütközet. Almagro telyesen megverett 's elfogatott és a' gyalázatos Pizarrotól halálra ítéltetett. Pizarro, mint hódító, szétosztá a' tartományokat 's kincseket testvérei és a' pártján lévőek közt. Ellenben Almagro baráti, kik semmit se kaptak, öszvegyülekeztek Limában elébbi vezérek fia körül 's öszveesküdtek Pizarro élte ellen. 26 Jun. 1541 Herrada, egy Almagro legfőbb tisztjei közt, 18 öszveesküdt társaival déltájban, midőn szokott aludni minden ezen hév éghajlat alatt, Pizarro palotájába lopódzott. Az előudvarokon keresztül észrevétellenül a' lépcsőkig jöttek. Pizarro éppen akkor kelt fel az ászaltól 's néhány barátival egy nagy szalában volt. Egy ezek közül, ki a' zörgésre a' lépcsőhez kijött, azonnal leszuratott; a' többiek az ablakon kiugrottak; Pizarro pedig, mostoha öccse Alcantara 's 2 leghivebb barátja, kardot rántván, az öszveesküdteknek elibe mentek 's mind levágtattak. Pizarro utoljára adta ki, hosszas ellenállás után, undok lelkét, életének 63 eszt.

PIZZICATO (pecczegetve). Muzsikában a' vonószerszámok kot-tájánál azt jelenti, hogy bizonyos hangokat nem vonóval kell huzni, hanem ujjakkal pengetni; ezt közönségesen coll' arco (vonóval) váltja fel, melly arra int, hogy a' vonót ismét elő kell venni.

PLAGIATUS. Plagiumnak mondatott a' római törvényben azon vétek, ha valaki más rabszolgáját magának elfoglalá, vagy valami szabad személyt önhatalommal rabjává tón. Mostani értelmében a' plagium alatt tudós lopás értetődik, ha t. i. valaki másnak gondolatit és szavait a' magáéinak adja ki, 's ki illy vétket követ-el, plagiariousnak mondatik.

Sz. E.

PLAJBASZ, hoszrukán fába foglaltatva rajzolásra használta-tik. Legjobb az angolországi Borrowdaleben (a' cumberlandi grófságban); hanem hogy becse ne csökkenjen, mint állitják, a' bánya csak 5—6 eszt. nyitattik fel egyszer. Simond szerint 1809-ben 90,000 f. St. érő ásatott ki; de a' közlebbi eszt. fogyott a' plajbász-anyag a' borrowdalei bányákban, a' honnan Angolország más bányákra is fordítá figyelmét. — A' plajbász-anyag kihozatván, apró darabokra fű-

részeltetik 's fa formákba tétetik. Németországban Bajorországnak és Austriának van plajbásza. A' bécsi finomabb nemű plajbász kevéssel van utána az angolországinak és sokkal olcsóbb ennél. A' hulladékból csekélyebb nemű plajbász szokott készítettetni, melyet a' hozá nem értők is megismerhetnek, ha gyertyához tartják, mivel ekkor kékes lángal ég, a' bele elegyített bűdöskötől; az igazi ellenben éppen nem ég.

PLÁN, terv, akármely munkának előre kidolgozott alapja. Azon munkáknál, melyek tét foglalnak, és így a' bennök történhető hibák nehezen helyrehozhatók (p. o. épület, festés), inkább megkívánatik egy különös terv előrei készítése, mint azoknál, melyek csupán időbe esnek. — Az e' féle előrajzolat maga is plánnak mondatik. A' plántól magától különbözik annak kivitele, mely a' plánnak nem mindég felel meg, kivált ha a' terv-készítő nem practicus is egyszersmind.

Sz. E.

PLANETÁK, azaz, bujdosó csillagok, világosságokat az álló csillagoktól kapják. Már Homerus és Hesiodus esmerték Venust, de mint két különböző csillagot, u. m. esti és reggeli csillagot; Demokritus több planetát gyanított; Pythagoras az esti és reggeli csillagot egynek tudta 's Eudoxus a' 4 száz. K. e. esmerte az 5 fő planetát, melyeknek esmeretét bevitte a' Görögökhöz Egyiptomból. Ezen régi 5 planetához (Mercuriushoz, Venushoz, Marshoz, Jupiterhez és Saturnushoz) a' legujabb időben 4 más (u. m. Uranus, Ceres, Juno és Vesta) fedeztetett fel, a' honnan most, a' földet 's holdat is oda számlálván, 11 főplaneta esmeretes 18 mellékplanetával vagy holdal együtt. Mint a' föld, ugy azok is megfordulnak tengelyeik körül, ezen forgásokkal nappalt és éjt okozván, valamint a' nap körül is, nyugottól kelet felé menvén, csak hogy mennél távolabb vannak a' naptól, 's mennél hosszabb pályát kell megfutniok, annál lassabban mozognak. Legközelebb van a' naphoz Mercurius, noha 8 mil. mf-nél távolabb esik attól. Pályáját a' nap körül 88 nap alatt futja meg, 1 secundában $6\frac{7}{10}$ mf. haladván el. Legkisebb az 5 régi planeta közt 's földünk 16-szorta nagyobb. Tengelye körüli megfordulását Schröter (l. ennek „Hermograph. Fragen“-jét, 3 köt. 's „Beitr. zu den neuesten astron. Entd.“ Gött. 1800) 24 órányi időre teszi. Mercurius után, 15 mil. mf. távolságra a' naptól, Venus jó, mely a' napot 224 nap alatt kerüli meg, mindenik sec. $4\frac{1}{10}$ mf. útát tevén. Tengelye körül 23 ór. 21 min. alatt fordul meg, mint a' felső színén lévő foltokból tudva van. Hegyek is fedeztettek fel rajta, melyek részént 4 ném. mf. magasak. A' földről nézve hasonló világosság-változásai vannak, mint a' holdnak, mivel most telyes fényben látszik a' nap megett, majd félig vagy sarló formában megvilágosittatva mutatja magát a' nap oldalain, vagy végre éji oldalával fordul felénk. Nagyságára nézve Venus csaknem egyenlő földünkkel, melyhez legközelebbi álláspontjában 6 mil. mf. közel jó, de egyszersmind 36 mil. mf. eltávozhatik. Hogy Venusnak holdja volna, nem tudjuk bizonyosan. Mercurius és Venus időről időre, mint fekete pontok, jelennek meg a' nap előtt, mivel pályájokon mozgások alkalmával, éppen ugy, mint a' hold napfogyatkozáskor, az ekliptika körébe lépnek, midőn a' nappal összejövethen, conjunctioban, vannak. Ezt a' planetát is leírta említett Schröter (l. e.). Ezen két planetától, melyek a' naphoz közelebb állanak a' földnél, 's ezért alsóknak neveztetnek, megkülömböztetik az astronomusok a' távolabb esőket, mint felsőket. A' föld 's holdja (l. e.) után következik Mars, 32 mil. mf-re a' naptól. Utjában, melyet 1 eszt. 's 322 nap alatt végez el, 1 sec. $5\frac{4}{10}$ mf. halad. Golyóbsa 24 óra, 39 min. alatt fordul meg egyszer tengelye körül. Mars csaknem 5-ször kisebb a' földnél. Gyakran foltok 's huzások látszanak rajta, melyekből igen nagy és sűrű

gőzkörnyéket következtetnek a csillagvizsgálók. Schröter ezen jeleket igen gondosan szemlélte. (L. Bode „*Astronom. Jahrb.*“ 1802, 1806 és 1808). A Mars és Jupiter közt lévő nagy hézag márrégolta szembetűnő volt a csillagvizsgálók előtt 's e' folyó század elején 4 planetát fedeztek fel abban, u. m. 1 Jan. 1801 Palermóban Piazzii Cereset, mely 58 mil. mf-re van a naptól, 4 eszt. 's 7 hónap alatt végzi el nap körüli utját 's 1 sec. $2\frac{1}{2}$ mf. halad. Igen kicsiny lévén, pusztá szemmel látni nem lehet 's mint 7-dik nagyságú csillag jelen meg. Ezen első felfedezést 28 Mart. 1802 másik követte Olbers által Bremenben, u. m. Pallasé. E' mintegy annyi távolságra esvén a naptól, mint Ceres, ugyanannyi idő alatt kerüli meg a napot. Ceresnél kisebb 's 8—10 nagyságú csillag Juno, mely 4 eszt. 's 4 hónap alatt futja meg pályáját, közönségesen mint 8-dik nagyságú csillag tűnik fel 's 1 Sept. 1804 fedeztetett fel Hardingtől Lilienthalban. Végre Olbers ismét új planetára talált az ég mérhetetlen boltozatján 29 Mart. 1807, u. m. Vestára, mely 5—7 nagyságú égi test 's a naphoz valamivel közlebb esik Ceresnél, Pallasnál és Junonál. Futását a nap körül 3 eszt. 's 8 hón. alatt végzi. (L. Schröter „*Lilienthal. Beobachtungen der neuen Planeten*“, Götting. 1805). Jupiter, mely legnagyobb az előtűnk esmeretes planeták közt 's 108 mil. mf. van a naptól, pályáján, mellyen 1 sec. alatt $1\frac{1}{10}$ mf. halad, 11 eszt. 's 314 napot tölt, 4 holdtól kísértetik. Ezeket Galilei fedezte fel Florenzben 7 Jan. 1610, mellyek közt a legnagyobbak átmérője csaknem félannyival nagyobb, mint földünké. Jupiternek magának átmérője $11\frac{1}{2}$ -szer nagyobb, mint a' földé, területe pedig 130-szor 's tömörsége 1474-szer. 9 óra, 56 min. alatt fordul meg tengelye körül. Területe az egyenlítővel mindég egyközüleg nyuló huzatival különbözteti meg magát. (L. ezen planetának e' 's más nevezetességeire nézve Schröter ezen munk. „*Beitr. zu der neuesten astron. Entdeckung, Berlin und Götting.*“ 1788, 1798 I és 2 köt.). Csaknem két annyi távolságra, a naptól 199 mil. mf-re, Saturnus 1280 mil. mf. hosszú pályáját 29 eszt. 's 169 nap alatt futja meg, 7 holdtól (mellyek közül 5 már a' 17 száz. Huygens és Cassini 's kettős 1789 Herschel fedezett fel) kísértette 's egy igen nevezetes kettős gyűrűtől, mely felső színétől 5800 mf. távolságra esik 's mint 6000 mf. széles szabadon álló boltozat lebeg felette, kerítettik körül; ez a' gyűrű Herschel szerint forgását 10 ór. 30 min. 's maga Saturnus 10 ór. 18 min. alatt végzi. A' csillagvizsgálók mindazáltal ezen állításban nem egyeznek meg. (L. Bode „*Sternkunde*“, 3 kiad. Berlin 1808 I köt. és Schröter „*Chronogr. Fragmente*“, Gött. 1808). Végre 13 Mart. 1781 Herscheltől Uranus felfedeztetvén, naprendszerünk esmerete kétannyival bővítettett, mert ez a' planeta 400 mil. mf-re van távol a naptól 's pályáját, 6 holdjától kísértette, 84 eszt. 9 nap alatt futja meg, 1 sec. alatt $\frac{1}{10}$ mf. haladván. Golyóbisa 83-szor nagyobb a' földénél. (L. Bode „*Von den neu entdeckten Planeten*“ (Berlin 1794). Hogy a' planetáknak naptóli távolsága megfoghatóbb legyen, az ágyugolyóbisok sebességével hasonlítottatik össze, mellyek 1 minuta alatt $1\frac{1}{2}$ mf. haladnak. Ezen sebességével az ágyugolyóbis a naptól Mercuriusig $9\frac{1}{2}$, Venusig 18, a' földig 25, Marsig 38, Vestáig 60, Junoig 66, Ceresig és Pallasig 69, Jupiterig 130, Saturnusig 238 és Uranusig 479 eszt. a' földtől a' holdig pedig 23 nap alatt jutna el.

PLANETARIUM olly machina, mellyel az égi testek mozgásai, főképpen a' földnek és holdnak kölcsönös egymáshoz állásait adatnak elő. Az első gróf Orrerynek ajánlatott, honnan a' machina Orreriumnak nevezetik.

PLANIGLOBIUM, I. PLANISPHAERIUM.

PLANIMETRIA, síkmérés, a' Geometriának (l. e.) része, melly a' síkságok 's térségek felmérésével foglalatoskodik.

PLANISPHAERIUM, Planiglobium. Ezen egyenlő jelentésű kifejezetek valamelly félgolyóbisnak, p. o. az ég és föld félgolyóbisának, tér laponi előadását 's rajzát teszik, mint minden atlas szokta a' keleti és nyugoti, vagy az éjszaki és déli félgolyóbist előadni. Az előadás módjaira (projectionokra) nézve l. FÖLDKÉPEK. Bővebb utasítást ad Mayer „*Unterricht zur praktischen Geometrie*“-jében (Erlang. 1804, rézm.) és Katona Mihály „A' föld mathematicai leírás“-ában 244 's t. lap. (Révkomárom. 1814).

PLANTAGENET, l. NAGYBRITANNIA.

PLANTA JÓZSEF, literator, 21 Febr. 1744 szül. régi nemzetségből Graubündenben, tanulását Lopdonban kezdte, hol attya egyházi hivatalt viselt, 's Utrechtben és Göttingenben folytatta; több utazást tett déli Európában 's egy ideig Franciaországban élt. 1773 segédkönyvtárnok lett a' britanniai museumnál 's 1799 D. Morton halála után kir. főkönyvtárnok és a' museum, kéziratok 's pénzcabinet első felügyelője. Ezen hivatalában adta ki a' cottoniani könyvtár pontos és gazdag tartalmu lajstromát 's közönségesen tiszteltetett. A' londoni tud. kir. társasága tagjává 's titoknokává nevezte őtet. Graubündenben románi nyelvről, a' runen vagy scandinaviai nyelvről a' „*Philosoph. transactions*“-ban becses értekezési jettek ki. Svájcznak általa irt históriája (1800 2 köt.) kétszer jött ki. Utolsó munkája a' svájczai szabad status visszaállításának rövid históriája. Mű. 3 Dec. Londonban 1827, 84 eszt. korában. Eletét Falkenstein irta le a' „*Zeitgenossen*“-ben, 9 füz. 1829. — Egy fia a' külső dolgok osztályában kapott hivatalt; lord Castlereaghtól a' szárazai dolgokban fogatanosan használtatott és erre alstatustitoknokká nevezetett.

PLÁNTÁK, l. NÖVÉNYEK.

PLASTICA, Képmivészség. Tág értelemben formák és alakok kemény vagy lágy szerekből képzésének mestersége; bár azok agyagból, fából, kőből vagy érczből készüljenek, gömbölyeg vagy félig felemelt munkák legyenek. Vannak három nevei: 1) a' formázás, vagy a' figurák lágy szerekből, (agyag, viasz, gipsz, buzalisztból) képzésének mestersége, ars plastica, a' görög *πλασσω* szó első jelentése szerint. Ez készíte utat a' képfaragásra, 's a' mintákat mai napig is lágy szerekből alkotják. 2) a' képfaragás, vagy állóképek keményebb tömegekből (p. o. mészkből, homokkőből, alabástromból 's tb.) készítésének mestersége, ars statuaria. 3) a' képmetszés, sculptura, melly alatt a' fa- és elefantosont munkák értetnek. Azon szerek, mellyekből a' hajdankor képmivészei dolgoztak, ezek valának: 1) Agyag. A' Görögök közt legelső sycioni Dibutades találta fel a' képeknek agyagból alkotását, ezeket íróvesszővel (stylus), ujjakkal, 's különösen körmökkel dolgozták. Ma is vannak még igen régi egyiptomi és görög mestermivek agyagból és égetett földből; ezeket rendszerént befestették. 2) Gipsz. Ezt mennyezeti munkákra használák, mint nemelly hajdankori épületekben láthatni, p. o. Tivoliban Hadrian mezei lakja némelly szobáiban, Titus ferdőiben, Pompeji épületiben, több régi sirboltokban 's a' t. A' képeknek gipszből öntését csak későn tanulták meg a' Görögök. Lysistratus, Lysippus testvérje, Sándor kortársa találta fel. Ujabb időben egy mivész sem fordított erre több figyelmet, mint a' szép alakokban olly finom érzésű Mengs; ő készítetté ama szép gipszünteményeket, mellyeknek nézését érdemlő gyűjteménye a' drezdai képtárban izletes rendel van felállítva. Ugyan ő tőle egy hasonló, de nem olly számos gyűjtemény, Madridban is találtatik. 3) Viasz. A' viaszból képzés mesterségét is a' fenebb említett Lysistratus találta. A' Rómaiak is ez anyagból formálák szobrocskáikat, imagines. 4) Fa.

A' Görögök legrégebb időktől fogva egész a' szép mesterségek szakáig, fából igen sokat dolgozának. Az olympiai játékokon diadalmasoknak fa-oszlopokat emeltek. Némely istenek szobrai az ezeknek szentelt fanemekből készültek, p. o. Jupiteré cserből, Apollóé babérból, Plutóé ebenusból 's a' t. 5) Elefántcsont. Már a' trójai had idejében találtattak elefántcsonttal kirakott fegyverek és eszközök. A' mivészesség legszebb korában igen sokat dolgozának a' Görögök elefántcsontból, még a' leghíresebb óriásszobrokat is abból készítették. Az olympiai Jupiter, és parthenonbeli Minerva meztelen részei elefántcsontból valának. 6) Kő a) márvány. A' Görögöknél legjelesebb vala a' pentheli, és pariai; mindenik fajta fejt volt; a' színes fajtákat emberi alakokra nem örömet, de állatokra 's öltözetekre annál gyakrabban használák. Vespasian császár idejében fedezék fel a' mai Genua melletti lunensi márványbányát, mellynek márványa most cararai név alatt esmeretes, ebből készült a' vaticani Apollo; fejtésében a' görög márványt meghaladja. b) Alabastrom. Ebben a' Hebruiak gyakor dolgoztak. Legkedveltebb volt az indiai. Syriában és Kappadociában is sokat találtak. A' színes alabastromot öltözetekre, oszlopokra 's edényekre használták, a' mézszinűt legtöbbször becsülték. c) Bazalt. E' kemény kőben mind a' Görögök, mind az Egyiptomiak sok mesterséggel dolgoztak. Az ebbeli mivek igen ritkák. d) Gránit. Ebben csak az Egyiptomiak dolgozának. Allóképek 's obeliscusaik többnyire ebből vannak. A' gránitnak két fajtája van, az egyik veresbe, a' másik kékbe játszik. Különösen Egyiptomban találtatik; a' Romaiak Elba szigetről hordák. e) Porphir. Ennek is két fajtája van, a' veres, és az arany pontos zöld. E' minden kövek legkeményebbekét a' legélesebb aczél is nehezen dolgozhatja: még is sok mestermivek vannak ma is belőle, mind szobrokban, mind edényekben. f) Egyiptomi mészkő, melly lágy 's részint fejt, részint sötétzöld volt. A' hajdani mivészek által használt kőmemekekről l. Beck „*Grundriss der Archaeologie*“ I. R. 144. 1. — 7) Üveg. Ennek feltalálása az ó világba esik. A' régiek üvegből nemcsak igen sok házi eszközöket, hanem hamvedreket 's nagy ivókelyheket is készítének, 's ezeket vagy felemelt vagy bemetszett munkával ékesíték. Itt említendő az obsidiani kő is, mellyből gemmákat és szobrokat készítettek. Eza' hegyikristály egyik nemé volt, 's legelőször Aethiopiában Obsidius találta fel. 8) Murrhinum (l. Murrhini edények), különösen mesterséges edényekre használt 's felette becses anyag; leghihetőbb, hogy chinai szalonnakő volt. 9) Ércz. Képekre leginkább használtattott a) az arany; ezt már keleten a' legrégebb időkből dolgozták. A' Görögök részint egész állóképekre, részint elefántcsont-szobraikhoz használták. b) Ezüst. c) Broncz. Ebben legtöbb nemzetek igen sokat dolgoztak. Bronczhoz való legjobb érczöket a' Görögök Delos és Aegina szigetekről hordák, később a' korinthusi jobban tetszett. A' broncz legközönséges keveréke 100 font veres rézre 12½ ft. czin volt. Az érczek dolgozásának legrégebb neme a' pörölyözés. Már Vulcanus az Achilles pajszt kalapáccsal készíté. Sok próba után végre feltalálák az öntés mesterségét. A' Görögök az ércz első öntését Rhókusnak és Theodorinak tulajdonítják, kik Krösus és Cyrus idejében Samosban éltek. Előbb a' kép egyes részeit önték, 's azután aggták össze bizonyos kapcsok által, mellyek formájokról (∞) fecskefarkaknak neveztettek. Így Velenczében a' leghíresebb lovak két darabból állanak. Idővel az egész figurák öntését is megtanulák. Azonban a' régiek öntésmestersége lassanként elaludt, 's csak a' 16 százban kezdének az Olaszok ismét nagy bronczokat önteni. A' legelső nagy állókép, mellyet Olaszországban öntének, III Pál pápa, della Porta Guglielmotól. Párisban a' legelső öntés 1699 történt. d) Vas. Ezen ércz legutólszor

jött dívatba. A' vas igen ritkán találtatik tisztán, 's dolgozása sok fáradsággal jár. Állóképek vas- és ércz-keverékből öntését a' régiek se tudták. A' vas öntésének módját Glaucus találta fel; Delphiben szent ajándékok valának tőle. Korunkban e' mesterséget igen meszsze vitték.

PLATA, ezüst folyó, nagy folyója Délszakamerikának. Ez eredetileg a' Brasiliából jövő Parana, mely a' Rio de la Plata nevet akkor veszi fel, minekutánna a' Plata egyesület éjsz. határánál a' Paraguay 's azután az Uruguay bele ömlöttek. Uj nevével 20 mf. szélesen az atlasi tengerbe foly. Egész futásának hossza 500 mf. A' nevezett folyókon kívül egyesülnek még vele a' Pilcomayo, Bermejo és Salado. A' Paraguay forrási az éjsz. szél. 13° 30', éjszakra Cujabától 's éjsz. kel. Villa Bellától, sok ágra oszlanak, melyek mind annyi valóságos folyók, 's délnek folyásokban lassanként egyesülnek és az említett nagy folyónak árkat formálják. Sok kőszikláit, vizesi és az egymást keresztül vágó folyók miatt a' Paraguay fellette veszedelmes a' hajóznoknak. A' Parana mélyebb a' Platánál és Uruguaynál, 's a' hajóknak sok homoktorlásával, mint a' Plata és sok kőszikláival, mint az Uruguay, nem veszedelmes.

PLATA, la, a' Platánál lévő statusok egyesülete, Republica argentina (az ezüstoffolyótól), Rio de la Plata vagy Buenos-Ayres nevű spanyol vicekirályságból (melly 1776 Perunak, Chilenek részeitől és spanyol Paraguayból alkottatott) 1816 származott szövetséges status Délszakamerikában, mellynek democratiai alkotmánya még nem fejlett ki tökéletesen. Felfedeztetésére 's mivelletésére nézve I. DÉLSZAKAMERIKA A' REVOLUTIO ELŐTT, 's azt, miképpen szakadt el Spanyolországtól 1810 óta I. DÉLSZAKAMERIKAI REVOLUTIO. 1828 az egyesületnek 13 statusa volt, ezek közt Buenos-Ayres (l. e.) has. nevű fővárossal, a' congressz helyével, legfontosabb; a' többi közt Cordova, Mendoza, S. Juan, S. Luis, Santa-Fé (has. nevű fővárossal), Tucuman, Salta, Entre Rios (Uruguay és Parana közt, hol 40000 ember lakik baromtartásból, szétészorva fekvő kunyhóiban) és Corrientes nevezetesek. Paraguay (l. e.), Potosi 's más tartományok elszakadtak a' Plata-egyesülettől. Ennek 50000 nsz. mf-en 2,400,000 lak. van; ezek közt 500000 spanyol-eredetű Creol, 600,000 Mestiz, 800,000 Indus és 25000 Néger. Mind a' 13 status 43 (4 eszt-re választott) követet küld a' congresszbe, mellynek küldöttsége azt javalta 1826 az egyes. tartományoknak, hogy elébbi középponti ország-lásokat állítsák vissza, mivel a' népesség (alig 500000 polgár) igen csekély, hogy 13 egyes és szövetséges országlást formáljon. A' végrehajtó hatalom az előlülönél van. A' jövedelem mintegy 5½ mil. for. 's a' status költsége is csaknem annyi. A' Brasiliával Banda Oriental (l. e.) felett, melly Monte-Videoval együtt (l. e.) hajdan a' rio de la platai vicekirálysághoz tartozott, folyt had után 1829 a' status kamapis belső adósága 10,817,541 piastert, az angolországi 977,000 főtöt; a' banko czédulákban forgó 15,415,464 piastert tett. A' béke (1828) óta megszűnt a' Plata torkolatjának elzáratása; hanem a' La Valleja alatt visszatérő sereg, mellyet a' centralisták (középponti országlást vitatók) feje, D. Bern. Rivadaria (a' köztársaság előlülője 1826 óta) vezetett, Dorrego előlülőt árulással vádolta. A' buenos-ayresi seregek 9 Dec. 1828 megverettek, Dorrego elfogatott, 's meglövetett. Ekkor a' szövetségi párt emelkedett fel a' tartományokban Estanislau Lopez (santa-féi kormányzó) alatt La Valleja ellen. E' 26 April. 1829 megverett 's a' foederalisták (szövetségi párt) Buenos-Ayres elibe nyomultak, honnan Rivadaria Franciaországba 's S. Martin Angliába futott. La Valleja lemondott az országlásról 's önkéntes számkivetésbe ment. Ekkor (Sept. 1829) Viamont vezér neveztetett ki a' köztársaság előlülőjévé.

's tanács állítottatott fel, mely az előbbi szövetséges statusalkotmányt erősebb alapokra helyezze vissza. Így fosztatott meg az egység pártja nagy tehetségű fejeitől 's kényszerített engedelmességre. — A' legtöbb európai statusoktól megesmert köztársaságnak hadi ereje 30000 emberből, 's hajóserege 20 hajóból áll. — A' Plata-egyesületnek határai: éjsz. Peru és Brasilia, kel. az atlasi tenger, délen Patagonia 's nyug. Chite és Peru. A' Paraguay, Parana és Uruguay (egyesülések után La Plata), Rio Salado, Mamore, Pilcomayo 's más folyók öntözik földjét, mellynek nyug. 's éjsz. részét sok hegy fedi, mivel az Andések nagy láncza rajta keresztül nyul, több ágat bocsátván ki magából. Kel. részét mérhetetlen térségek (Pampák, l. e.), mocsárok, erdők, száraz, fával benőtt homokos tájékok, sós és salétromos helyek, mellyeket minden eső után egészen megfejerít a' salétrom 's hol a' források és patakok sóskáá lesznek, borítják. A' föld sok helyen igen termékeny; az éghajlat mérséklett és szelid. Eső temérdek soksággal esik 's a' levegőt nedvesíti, úgy, hogy p. o. Buenos-Ayresben minden házi eszköz rövid idő alatt elromlik. A' tartomány temérdek sokságu szarvas marhát táplál, mellyeknek nagyobbára csak bőrok, fadgyujuk és zsirjok használtatik. Eszt. mintegy 1 mil. bőr vitetik ki. Olly majorok találtatnak itt, mellyeknek tulajdonosi 50,000, sőt 100,000 darab marhát is tartanak mérhetetlen legelőiken. Éppen ilyen nagy a' ló- és öszvértartás. A' lovak azon kevéstől származnak, mellyeket a' Spanyolok hoztak ide legelőszőr. 300 eszt. olta annyira elszaporódtak azok, hogy 200 nsz. mf. egész térségek szétkóborló lovaktól fedetnek; mellyek közül kiki annyit tehet magáévé, mennyit akar. Öszvér eszt. 70—80,000 vitetik Peruba. Hasonlóul nagy a' juhtartás. A' juhokat és kecskéket arra nevelt 's szoktatott kutyák őrzik, mellyek a' nyájakat reggel kihajtják, nappal védik 's este magoktól aklaikba kísérik. A' gyapju mindazáltal, melly kevésé van utána a' spanyolországának, csak honyi szükségére és Peru számára dolgoztatik fel. Ezen nagy legelőknak 's vad ökrök és lovak sokságának tulajdonittatik részint, hogy a' Spanyolok ezt a' tartományt jobban nem mivelték. Ezenkívül vannak la Platanak ragadozó 's ehető vadai, sok ritka madara, hala, méhe, kosenillje, gabonája, kukoriczája, lenje, kendere, patatja, maniokja, paraguayi teája (kaafáról), czukra, gyümölcse, déli gyümölcse, bora, rabarbarája, ipekakuanhája, indigoja, dohányja, vaníliaja, pamutja, kopaiafái, arakatsa (mellynek gyökere jóízű lisztet ad), nagy palma- és cédruserdei (csak Rio de la Plátától Magellan szorosáig nem találtatik, baraczkfán kívül, fa és bokor). Van aranya, ezüstje (Vö. Porosi), vasa, salétroma, mária-üvege, tengeri sója 's a' t. Az ősi lakosoknak, Indusoknak, csak kevés része adta meg magát 's vette be a' kereszténységet, a' többiek nagyobbára vadan 's függetlenül élnek, ősi szokásaikat 's természeti vallásokat hiven megtartván. Az utóbbiak igen sok népségre oszlanak, mellyek közt némelleyek alig állithatnak 100 katonát. Többnyire nem laknak azon tájékokon, mellyeken a' Spanyolok megérkeztek voltak. Nagyobbára torkokon 's orrokon beszélnek és felette lassan, következőképpen igen érthetetlenül; némelly szóban 20 's több betű is van. Mesterségi szorgalom, bányászságon 's néhány pamutfabrikán kívül, egészen esmeretlen. A' kereskedés mind tengeren, mind szárazon Peruval és Chilével, eleven. — L. Funes Kanonok „*Historia civil del Paraguay, Buenos-Ayres y Tucuman*“ (Buenos-Ayres 1825); „*Historical, political and statistical account of the United Provinces of la Plata*“, Don Ygnacio Nuneztől (spanyolból Lond. 1825); Head kapit. (ki 1824 a' Plata-statusok 's Chile bányáit megvizsgálta, de semmi örvendeztetőt se ír) „*Journey across the Pampas and among the Andes*“ (London 1826); John Miers „*Travels in Chile*

and la Plata" (Lond. 1826, 2 köt.); 's ezen munk. „Span. Constitution der Cortes und der Constit. der Verein. Provinzen von Südamerika“ (Leipz. 1820) históriai bevezetését.

PLATAEA Boeotiában, híres azou ütközetről, melyben K. e. 479 a' Persák Mardonius alatt a' Görögöktől megverettek. Midőn t. i. Xerxes részint Themistocles fortélyá, részint az egyesült Görögök vitézsége által Salamisnál legérzékenyebb veszteséget szenvedett, visszatért ugyan seregének nagyobb részével, hanem Mardonius vezérlése alatt télen K. e. 480 479 közt 300,000-rel Thessaliában maradt, hogy ez a' temérdek hadi erő a' vezére és Görögök közt munkában lévő alkudozásokat siettesse. Ezen alkudozások az Athenaeiek szabadság-szeretetében hajótörést szenvedvén, Mardonius Attikába ütött 's tüzzel vassal dult mindent. De minden lerontott templom nevelte az azonközben öszvegyülekező görög csoportok dühét, 's midőn 100,000-en felyül egyesültek volna, lacedaemoni Pausanias és igazságos Aristides alatt megesküdtek, hogy élteket nem fogják többre becsülni szabadságoknál 's vezéreiket sem éltekben, sem halálokban nem hagyják el. Ekkor a' persiai roppant erővel szembe nyomultak, mellyel Plataea városánál találkoztak 25 Sept. 479. A' Görögök vesztesége csekély volt. Mardonius elesett és seregének 10-ed része alig menekedett meg a' görög fegyverek életől, de abból is csaknem egy se láthatta többé hazáját. Ez idő olta megkimélte Persia Görögországot beütésitől, főképpen, mivel ezen napon Azsia partján, Mykale fokánál, a' hajósereg maradványát, melly a' salamisai ütközetből elillantott, athenaei Xanthippus és spartai Leotyehides semmivé tették. Plataea lakosai olly vitézül csatáztak ezen ütközetben, mint az elsőben Marathonnál. Ezolta a' persiai királyok nem avatkoztak fegyverrel Görögország dolgaiba, hanem alattomban ültették fel az egyes görög statusokat egymás ellen, visszatartani akarván ezáltal ezeket az Azsiába leendő beütéstől 's Darius és Xerxes rabló táborozásainak megboszulásától. Céljokat Sándorig elérték, ki, minekutána már attya Filep alatt egyesültek volna a' Görögök, az egész persiai birodalom lerontásával boszulta meg a' Persák hajdani alkalmatlankodásait 's dulásait.

PLATINA (fejér arany). Ezt az érczet még eddig csak természetképpen lehetett találni. Aczélszürke színű, ércfényű, nyujtható. Eddig csak apró lapos szemecskékben, fővényben, arannyal és mágnes vasfővénnyel találtatott, Brasiliában, Ujgranadában, St. Domingóban és 1822 olta Sziberiában. Résziint tiszta, résziint más érczekkel van öszveköttve. A' tiszta ezüst fejer nem olly fénylő, mint az ezüst, keményebb a' réznél és szinte olly nyujtható, mint az arauy. Nemes tulajdonságai ennek az ércznek, mint olvaszthatatlansága, hogy a' tüzet ki állja 's nem igen kopik, nagy becsét adnak, főképpen az, hogy nagy haszonnal fordíthatató chemiai és physical eszközökre. A' platina használatja mindég fontosabb lesz. Esmeretes tégeyekre, kanalakra, fogókra, villámvezetők hegyire, messzelátó csövökre, puska és ágyu gyujtó-Iyukakra, pléhre és drótokra használtatása.

PLATNER (Ernst), orvosi tudom. doctora, a' physiologiának és philosophiának rendes professora Leipzigban, szász kir. udvari tanácsos és több tudós társaságoknak rendes tagja, szül. 1744 Jun. 11 Leipzigban. Attya, jeles tartalmu igen szép deakssággal irt munkáiról híres P. János Zakariás (szül. Chemniczben, 1694 és mh. Leipz. 1747) kir. tanácsos és az orvosi kar dékánja volt. Minekutána fija Ernesti tanácslására, ki a' csupa atyai háznál adott nevelést 's oktatást nem tartotta elegendőnek, az altenburgi és gerai oskolákat meglátogatta volna, 1762 a' leipzigi universitásba ment. 1766 magister lett, közönséges tanítás tartásra szabadságot nyert és 1767 az orvosi tudomány doctora lett. 1768 Strasburgba és Párisba ment, honnan

Brabanton és Hollandon utazott keresztül. 1770 az orvosi tudományban rendkívüli, 1780 a' physiologiában rendes, 1801 a' philosophiában rendkívüli, 1811 rendes professorságot kapott. Az ország legjelesebb férjfiái tanítványai, a' legmiveltebbek baráti voltak. Minekutána 1817 tanítói pályájának 50-dik eszt. inneplette, 1818 gyógyíthatatlan eleményavalyájától az academiái foglalatosságokra alkalmatlanná tétetett. Ennek következtében 22 Dec. 1818 megholt. Sok jeles munkát írt, nevezetesen ilyenek a' t. közt „*Philosophische Aphorismen*“, mellyeket a' philosophia rendszeres kézi könyvének kell tekintenünk; „*Gespräche über den Atheismus; Neue Anthropologie für Aerzte und Weltweise*“; és „*Quaestiones physiologicae*“, mellyekben tudományos értekezéseket lehet látni különbféle physiologiai és anthropologiai tárgyokról. Végtére 44 programmai az orvosi törvény legnehezebb tárgyaiban, mellyeknek becsé örökké megmarad. Platneré az az érdem, hogy az anatomiai, physiologiai és orvosi esmereteket a' psychologiára és anthropologiára alkalmaztatta és ezáltal ezeket tökéletesítette. Jeles tulajdonságu és a' philosophia historiájának, mellyet mindég nyomozott, mély esmereténél fogva, munkái mindég nagy becsben maradnak. Még azt is meg kell jegyezni róla, hogy bizonyos skepticizmussal dicsekedett, mellyet hihetőképpen tapasztalás utján szerzett. Tulajdonsága volt még P-nek finom elméssége, mellynél fogva kellemetes társalkodó volt, gyönyörködtető beszéde és ritka előadása.

PLATO, előbbi neve Aristocles volt, 's széles mejjéről 's homlokáról nevezetett utóbb Plátónak, szül. 429 K. sz. e. eleji közé számlálta Kodrust és Solont is, 's a' sors kora kimivelődésének szinte kedvezni látszék. A' gymnastikában Ariston, a' nyelvtudományban Dionysius, a' festés és hangászművészségben Drakon és Metellus 's a' philosophiában eleinte Kratylus volt oktatója. Husz esztendő koráig a' költés nyájas kerteiben ábrándozék a' nagyeszű 's magas érzetű ifju, 's nagy tüzzel próbálgatta költői, teremtő erejét az épósi, lyrái 's drámai versezetekben. Ekkor Socrateshez került, ki által e' nemes ifju, ki mesterét mély elméssége által többször zavarba hozta 's csudálkozásra ragadta, 8 évekig oktattatott. Socrates halála után elhagyá Athenét, 's meglátogatta Megarát, hol Euclidessel társalkodott, továbbá Nagy-Görög-ország, hol a' Pythagoraeusokkal öszvebarátkozott, Cyrenét, hol Theodorussal megismerkedett. Elment ő tudni-vágyásától ösztönöztetve a' papi titkok 's bölcsesség első honjába — Egyiptomba is, 's csak épen akkor kiűtött háboru tartóztatta őt vissza Syria és Persiától. — Így eltelve a' jóval 's dicsővel, mellynek egész forrásáig nyomába ment, 40 esztendő korában Syrakusába ért, hol Dionysius uralkodott. Hamar megnyeré ő itt Dionysius egyik rokonának, az ifjú Dionnak szeretetét, ki őt az uralkodóhoz bevezeté; de a' bölcs mély komolysága 's büszke szabadelműssége gyanut gerjesztvén a' tyraban, ez egy hajóst arra birt, hogy Plátót elutaztaker vagy ölje-meg vagy adja el. Ez utolsó meg is történt Aeginában, 's a' nemes Annikeris váltá meg őt. Végre Athenébe érven, az Academiában — egy a' külső városban fekvő gymnasiumban 's egy kerti téren — tulajdon ősi földbirtokán — philosophiát tanított. De Dionysius halála után, ennek követője II Dionysius hivatgatási által ismét reá engedé magát vétetni, hogy a' syrakusai udvarhoz még egyszer elmenjen, hol nagy pompával fogadtatott ugyan, de irigyei támadván, az udvari fondorkodók mesterségi miatt kedveltje — Dion — számkivettetett, 's minekutánna ennek szabad vissza menetele ügyében fáradozna, 's ezért élete is veszedelemben forgott volna, utóljára Elisbe visszatért, 's megholt 80 esztendő korában, baráti körében, egy lakodalom alkalmával csendesesen elszunnyadva.

Plato tudományában két valóságot lenni állított, u. m. istent és embereket, mellyek közt az elsőbbnek magától van léte, az utóbbiak ellenben valamelly teremtetőnek köszönhetik azt. A' világról azt tanította, hogy más által teremtetett 's nem öröktől fogva áll fen. Azon fővalóságokat, mellyekből a' világ áll, két osztályba helyezte; az elsőbe a' csillagok, a' másikba a' jó és rossz geniások tartoznak. A' legfőbb valóság, mellyet úgy kell nézni, mint ezen közép-valóságok előlülőjét, testetlen 's egyetlen egy, jó, tökéletes, mindenható, igaz, ki a' jóknak a' más életben jutalmat, a' gonoszoknak ellenben büntetést és gyötrelmet készít. A' ki Plato tudományát bővébben esmerni akarja, olvassa meg Schleiermachernek fordítását. Oskolája academiának neveztetett, melly közönségesen régire, közepsőre és ujra osztatik. A' régibbhez tartoznak: Speusippos, Xenokrates, Polemo, Krates, Krantor, Platonak közvetlen következői. A' középsőt Arcesilaus alkotta, kit Lacydes, Evander, Hegesinos és Karneades követtek. Ez utolsó hozta létre az újabb academiát, 's követője Klitomachos volt, kinek tanítványai: Philo és Charmides, ismét eltávoloztak az újabb academiától 's közelitettek magához Platonhoz. Mások negyediket is mondanak, melly Philotól alkottatott, ki ismét dogm. irányt vett. Plato, az érzékfelettre czélzásait 's tüzes lelkesedését, mellyel azt vitatta, tekintvén, valóban kereszténység hirmo. előjének nézethetik, mivel csak isten országába, magasbra és tisztára törekvést (mellyben áll a' platon szeretet) parancsolt. De másfelől a' pogány tudás benne legfőbb ponton lévén, midőn a' kereszténység tovább terjedni kezdett, részint az ingadozó pogányság legerősebb védfalának tartatott, részint igyekeztek tudományát a' kereszténységhez közlebb vinni 's főczikelyeikben mind kettőt öszvegyeztetni. Az első az alexandriai Neoplatonicusok, Ujplatóiak (l. e.) által történt, kik alexandriai philosophusoknak és eklektikusoknak is neveztettek. Plotinus és Proklus, Jamblichus és Porphyrius élesztették fel ismét Plato philosophiáját, melly főképpen a' lélek közép-pontjában visszavonulást tárgyaván, a' későbbi keresztény mysticismust elterjesztette. A' 14 száz. a' hidegen válogató értelmet látjuk az ismét feléledt aristotelesi vagy peripatetica philosophiában felépni, mellyet a' Scholasticusok igen éles ésszel kidolgoztak. Hanem midőn Olaszországban a' classica literatura kedveltetése felébredt, ismét talált a' platonismus becsülőket, kik jeles lélekerővel szállának szembe az Aristotelikusokkal. Gemisthius Pletho javalására Medici Cosmo florenzi herczeg platon academiát állita, udvari orvosának fiát, Plato fordítóját és Plotinust, Marsilius Ficinust, mint Plato philosophiájának második atyját, házába vévé, sőt birtokot ajándékozta neki közel a' magáéhoz Carreggihez. A' perlők elkeseredése dühös volt 's lassanként a' leglelkesebb 's legtudósabb emberek, Platonikusok lettek, a' t. k. Giordano Bruno, ki mindenütt terjeszté latin 's olasz nyelven P. munkáit az Aristotelikusok ellen. A' német phil. közt Jacobi 's tanítványa Köppen követék P. nyomdokait. P. munk. kiadta Henricus Stephanus (1578, 3 köt.). Más kiad. a' frankfurti (1602) 's zweibrückeni (1781—86); legujabbak: Bekkeré, Stallbaum és Asté. Ném. ford. Schleiermacher; francziára prof. Victor Cousin (Oeuvres complètes de Platon, " Paris 1827, 5 k.).

PLATO (Károly Gottlieb) a' lipcsei tanácsi-szabad-, az árvaházi 's egy leány-oskola igazgatója, született Hallauban 1758. Mint szerencsés nevelő elhiresedvén, a' Müller polgármester által alapított tanácsi-szabad iskola első elszervezetése 's igazgatása reá bízott, hol is keze alól sok jeles nevelők jöttek ki. Oskolai könyvei a' német nemzet oskoláji jobbítására igen sokat tettek, 's még most élemedett korában is naponként több tudomány-ágozattól ad leczkéket dél előtt 's dél után, 's lelkesen felvigyáz a' fenytékre. A' leendő

tanítók practicus előkészületére is ideje 's könyvtára egy részét feláldozza e' tapasztalt férfit.

PLAUEN, egy Szászországnak legmunkásabb városi közt 's a' voigtlandi kerületnek fővárosa, szép völgyben fekszik a' fejez Elster-nél, egy várkastélyal, 2 templommal, 616 ház. és 10,400 lak. Az igazságszolgáltató és számvevő tisztségeken kívül, van lyceuma, seminariuma, 2 ispotálya 's 2 árvaháza. Pamut-és musselinszővői legfinomabb musselint (1802 120,000 darabot) készítenek. Ezenkívül sok fátlyolt 's vásznat, kartont 's viaszas vásznat adnak lakói. 4 fonó malma, néhány posztószővése és harisnyakötése van. Pamut fabrikái elébb virágzóbbak voltak, mint most, mert 1794 a' pamut portékák festése és varrása 6000 embert foglalatostkodtatott.

PLAUTUS (Marcus Accius), egy Róma legrégebbi játékszini költői közt, Sarsinában szül. Umbriában, K. e. 200 körül élt Rómában, mint játékszini társaságnak kormányozója. Eleinte jól ment dolga, hanem némelly játékszini készületeket felette drágán bevén, úgy bele vesztett, hogy adóságban mindenét elvették 's örléssel kellett élelmét keresnie, mint Gellius írja: „*ob quaerendum victum ad circumagendas molas, quae trusatiles appellantur operam pistoris locavit.*“ E' mellett is elfojthatatlan vidámsága volt; mert ezen költésre nem igen kedvező állapotjában is készített néhány vig játékot. 20 igaziaknak esmert vig játéki vannak, mellyek nagyobbára épségben maradtak, 's neveiket részént a' bennük előjövő fő személyektől, — millyenek Amphitruo (Alkmenének, Herkules anyjának férje), Carculio (buzaféreg, itt egy nyalakodónak neve), Epidicus, Pseudolus, Stichus (rabszolgák nevei), Bacchides (két szajhának neve), Menaechmi (két egyhasi testvér neve), Pyrgopolynices vagy miles gloriosus (dicsekedő katona), Captivi (két fogoly), Mercator (kereskedő), Poenulus (Karthagói), Persa, Truculentus (komor kegyetlen szolgál), — részint bizonyos dolgoktól, mellyek az egésznek tárgyul vagy kifejlésül szolgáltak, kapták, mint Aulularia, Cistellaria, Mostellaria, scil. fabula (fazék vagy kincs, ládácska, kisértet). Plautusnak fő érdeme az, hogy Diphilus, Epicharmus és más görög költők játékeit, részint lefordítván, részint követvén, római nyelven adta elő 's ezt azáltal pallérozni és gazdagítani segítette. A' régiek nem dicsérhetik eléggé velős és régies nyelvét 's Quintilianus azt mondja, hogy ha a' muzsák római nyelven beszélnének, Plautuséval élnének (Musas Plautino sermone locuturas fuisse, si latine loqui voluissent). Nem kevésbé dicsértetik eleven módja, vidám 's csintalan elméje és közmondatokkali gazdagsága. A' ki jól akarja tudni a' római nyelvet, 's megtanulni kívánja ennek igazi együgyűségét, Plautusnak olvasgatása elmulthatatlanul szükséges annak; noha sok régi 's elavult is találtatik benne, a' mit nem kell követni. Nyelve néha közönséges, tréfája nemtelen, melly az illőséget és szemérmét sérti. Hogy 21 vig játéki közül csak egy veszett-el, oka, mivel mindég iskolai könyv volt 's a' közép századokban semmit se irtak le olly örömet a' szerzetesek, mint Plautust. — Jeles kiad. az Ernestié (Leipz. 1760 2 köt.), a' zweibrückeni vagy bipontumi 1788 3 köt.; Schmiederé (Götting. 1804—5); 's a' legújabb Bothetól (Berl. 1809—11 4 köt.). Mértékes német fordító Plautusnak: Küffner (Bécs 1806—7); Köpke (Berl. 1809—20) és Rost Leipzigban.

PLEBEJUS, Plebs, a' nép azon osztálya a' Rómaiaknál, melly a' senatorokhoz (Patricius, l. e.) és nemésekhez vagy lovagokhoz nem tartozott; a' köztársaság utolsobb idejében azok is plebejusoknak neveztezték, kik közönséges stathivatalat nem viseltek, hanem csak vagyonokból éltek 's általában mind azok, kiknek tulajdonok legalább 400,000 sestertius nem tett. Plebsnek nevezetett kiváltképpen a' nép szegényebb osztálya, melly nagyobbára azon ajándé-

kokból, mellyeket a' status vagy gazdagok 's patronusaik adtak és szavának (törvény által megtiltott) eladásából élt. A' plebs kétféle volt, rustica és urbana, mellyhez minden városi mesterember, kalmár, koldus, kóborló, naplopó 's a' t. amahoz a' város körül lakó, földmivelést űző polgárok, kik a' római polgárságnak legjelesebb 's legjobb részét tették, számláltattak. A' plebejusok és patriciusok egymással küzdését 's perlekedéseit l. Róma alatt. A' köztársaság legvirágzóbb idejében, Sylla halála után, mintegy 450,000 római polgár számláltatott, kiknek mintegy fele Rómában 's a' város környékén lakott és a' patriciusok 's lovagok után a' harmadik néposztályt tette.

PLECTRUM azon eszköz, mellyel a' régiek közönségesen a' lyrát (lautot) játszották. Hihetőleg vékony fa-vagy elefántcsont-pálcácska volt. Később a' huroknak ujjakkal pengetése jött szokásba. A' Lacedaemoniak, kik mindig a' hajdani szokásokhoz ragaszkodtak, olly illetlennek tarták azt, hogy miatta egy lantost pénzbirdságra ítéltek.

PLEJADÁK, Atlasnak 7 leányai. Orion meglátta őket 's szerelmének ajánlásával addig alkalmatlanzkodott nekik, míg az istenekhez folyamodván szabadításért, Jupiter galambokká nem változtatta őket. Pleiades csillagzat is, magyarul fiastyuk.

PLEONASMUS (felesleg), az ékesen szollásban az a' hiba, midőn valaki ugyanazon gondolatját ok és erő nélkül ismétli. Ez egyenlő jelentésű szavak ismétélése által esik, vagy mikor ollyast beszélünk, a' minek értelme, ha csak egy részben is, már más helyen elő fordul. Pleonasmus tehát ez: „Azon nagylelkű fejedelem, ki a' nagylelkűséget gyakorolja.“ Ezen esetben nagyon világos a' pleonasmus, de van ennek más rejtettebb neme is, mellytől még a' jó szerzők sem őrizzek meg mindég eléggé.

PLESZ, karuradalom, melly Jun. 1827 a' porosz királytól fejedelemséggé tétetett, egyszersmind kerület Schlesianak oppelni kormány-kerületében, 19 nsmf. 36,500 lak. Has. nevű fővárosának (241 ház. 2080 lak.), egy várkastélyal és kormányzékkel, bőr-és posztó kereskedése van. A' fejedelemség tulajdonosának, Henrik herczegnek (szül. 30 Jul. 1778), az anhalt-kötheni uralkodó herczeg testvérének 90,000 for. jövedelmet ad eszt.

PLEURITIS, Mellhártya gyuladása (Mellhártyalob), leggyakrabban meghűléstől származik, ugy elnyomott köszvény-, hülkór-, és vérfolyástól. Főjele ennek, az oldalnak élénk, többnyire szűrő fájdalma, rövid, nehéz, súlyos, fájdalmas lélekzés, hurut és láz. A' hurut eleinte száraz, utóbb, néha bíráló kiürülés gyanánt, igen nagy mennyiségű turha mozdítatik ki. Legkedvesebb kimenetele, mint minden gyuladásnak, az eloslás; és ez nem ritka. Rosz kimenetele csak a' nagy foku gyuladásnál, 's a' más betegség visszauitódéséből származottnál, és roszt gyógyítás mellett szokott lenni, melly abban áll, hogy húzomossá, rögzötté változik; genyedésbe megy által, vagy kiizzadással végződik. Mellvízkórság is fejlett ki néha a' mellhártya lobból; valamint a' társzláz ideg vagy rothasztó (rot) természetüvé változhatik, sőt a' fene is álla már be következtül. Illyen természet mellett, ha előszöri a' kór 's a' közel műszerekre ki nem terjedt, ha okos gyógyítás alá vettetik, nem veszedelmes a' Mellhártyalob. — Gyógyítása gyülelenni; ritkábban 's csak a' nagyfoku gyuladásnál vágunk eret, de annál gyakortább használjuk az itt igen jelentetett nadályokat. Igen hasznosak a' hólag húzók és pedig mint elszármoztatók.

PLEYEL (Ignaz) könnyü szerzeményeiért kedvelt szeres muzsika szerző, szül. Ausztriában 1757, a' szerkőztetést a' nagy Haydn alatt tanulta 1786-ig, midőn Olasz-és Francziaországokba utazott. Párisban rövid mulatása után 1787 Strasburgban a' Münsterben karme-

ster lett 4000 fr. évi fizetéssel. De midőn a' zendülés alatt minden templomok bezárattak 's az egyházi szolgák elbocsáttattak, P., ki ugyan a' környülményeknek engedve, a' szabadságra egy éneket szerzett, de ezzel a' más gondokkal elfoglalt kormány figyelmét meg nem nyerheté, 1793 Londonba illant, épen akkor, midőn Haydn is ott mulatott. Itt Concerteket adott, azután ismét visszatért Párisba, hol neve azon másod rangu hang szerzők közt, kik a' szabadság kivivása olta a' nemzeti ünnepek díszét észszüleményeikkel nevelték, 1796 ünnepélyesen kikiáltatott. Ezentul egy hangászati kereskedést állított, melly utóbb egész Európában legelső lett. Különös becsületére válik 1801-től a' „*Bibliothèque musicale*“ kiadása, mellyben a' legelső olasz, német, és franczia mesterek legkitünőbb miveinek közlését ígerte. Saját mivei, mellyek nagy részint Offenbachban, és maga boltjában jelentek-meg, mind könnyűséggel, kecsességgel, és kedvességgel jeleskednek, később mindazáltal nem annyira kedveltek. Leginkább szeresmuзыкára való Sinfoniák, Sonatak, Duok, Triok 's t.

PLINIUS (Cajus Plinius Secundus), idősebb, római lovag (eques), Novocomumban (most Como) szül. K. u. 23, Tiberius uralkodása alatt; egy Rómának legnagyobb tudósai közt. Törvénytudományra adta magát, hanem a' Németekkel folyt hadban is részt vett 's későbbben több közönséges hivatalt, a' többek közt Spanyolországban tisztartóságot viselt. Vizsgálódó lélekkel fáradhatatlan szorgalom párosodott benne. Minden hivatalos foglalatosságain felyülmaradt szempillantást tanulásra fordított. Igen korán kelt fel, télen is, sőt gyakran le se feküdt, evése 's ferdése közben is olvasott vagy olvastatott, 's a' mit érdemesnek talált, mindent feljegyzett 's gyakran mondta, hogy nincs olly rosz könyv, mellyből valamit tanulni nem lehetne. Ha maga nem irhatott, mással iratott. E' módon Plinius, sok súlyos hivatalos foglalatosságai mellett is, jeles munkákat adott ki, mellyek széles tudományának mind annyi tanui. Utóbb is tudni-kivánásának lett áldozatja; mert midőn a' Misenumnál álló 's Róma védetésére rendelt hajóseregnek vezérévé tétetvén, a' Vesuvot, melly ekkor kezdett először tüzet okádni, K. u. 79, közelről megvizsgálni akarta, 's bár a' tüzes hamu hajójára hullott, mindent a' mit észrevett, jegyezgetett volna, az egész tájékat elborító gőztől megfojtatott. (L. Plinii II Epist. 6, 16). Ezen fáradhatatlan férjfiúnak nagy gondal irt munkái, a' tudományok kipótolhatatlan kárára, nagyobbára elvesztek, a' többek közt a' Rómiaiak németországi táborozásáról irt 20 könyve 's közönséges históriája. Megvan ellenben *Historia naturalis*-a, vagy *Historia mundi*-ja, 37 könyvben, mellyet halála előtt kevéssel végzett el. E' gazdag gyűjteménye mind annak, a' mi a' teremtség és emberi tudás roppant körében nevezetes, sőt mivésztség históriája is egyszersmind, 's annál becsebb, mivel azt Plinius 2 ezernél több nagyobbára görög, 's most elveszett könyvből merítette. Régibb critica kiadat. közt legjelesebb Hardouiné (Paris 1723); Franzé Hardouin jegyzetivel, igen hibás (Leipzig. 1778 — 91, 10 köt.). Németre ford. Grosze (Frankfurt a. M. 1781 — 88, 12 köt.). Panckouckenál Parisban 1829 olta jő ki *Hist. naturelle de Pline, traduct. nouv. avec le texte en regard etc.* Ajasson de Grandesagnetól, több tudósok astronomiai, physikai, geographiai 's a' t. jegyzeteivel. Első része Cuviernek zoológiára tett észrevételeivel kijött.

PLINIUS (C. Plinius Caecilius Secundus), ifjabb, az első hugának fia, K. u. 62 szül. Novocomumban (Comoban). Nagybátyjától fiává fogadtatván, megtanulta az idő bölcs használatát, már korán 's legnagyobb szorgalommal neki adta magát az ékes szollásnak 's philosophiának és már mint 13 eszt. gyermek, szomorú játékot irt

görög nyelven. Syriában, hol egy legionak ezerelese volt, használta Euphrates philosophus társaságát 's azután mint ügyvéd, szerencsével lépett fel Rómában. Itt több közönséges hivatalt viselt 's 39 eszt. korában consul lett. Trajanus császár által, ki igen kedvelte őtet, augurrá 's pontusi (Bithyniában) helytartóvá nevezetett ki, melly hivatalát 2 eszt. mindenek megelégedésére viselte. Meghalt 107 eszt. Plinius minden tekintetben egy volt idejének legjelesebb, legjobb 's lehet mondani legszerencsésebb férjfiái közt; mert semmi szüksége se volt neki arra nézve, a' mi az élet vidám használására megkivántatik; pallérozott lélek, nemes szív, barátság 's szeretet, egy szóval, a' legszebb 's legjobb ékesítő életét. Mint író, éppen annyi szeretettel, mint szorgalommal dolgozott. Munkái közül csak leveleinek 10 könyvből álló gyűjteményét 's egy Trajanusra mondott dicséző beszédét birjuk. Ezen több barátihoz 's néha a' császárhoz magához irt levelek külömbféle foglalatúak. Plinius nem ír ugyan olly szép együgyűséggel, mint Cicero; hanem a' legnemesebb társalkodási nyelvnek lelkes és finom tónja leveleit vonzókká és sok tekintetben tanúságokká teszi. Magasztaló beszédében (panegyrikus), mellyet Trajanusra mondott, némelylek véleménye szerint, a' dicsézésben éppen olly tékozló, mint a' szónoki ékességben; de hanem lehet műstrául ajánlani, a' nemes lelkű császár 's ideje históriájára nézve mindég nevezetes munka marad. A' leveleket 's panegyrikust együtt kiadták: Gesner jegyz. (Leipzig 1739); Ernesti (Leipzig 1770) 's mások. Leveleinek újabb critica kiadat. Gierigtől (Leipzig 1806) 's minden munkái ugyanattól (Leipzig 1806), továbbá G. H. Schäfertől (Leipzig 1805) és Titzétől, egy prágai codex után (Prag 1820) jelentek meg. Panegyrikusát különösen kiadta Arntzen (Amsterdam 1738) és Schwarz (Nürnberg 1746) után Gierig jegyz. (Leipzig 1796). Ugyan ez adott ki egy munkát is ezen czim alatt *Über das Leben, den moralischen Character und den schriftstellerischen Werth des jüngern Plinius* (Dortmund 1798). Németre ford. leveleit Schmidt (Frankf. a. M. 1788 — 89, 2 köt.), újra dolgozta Strack (ugyanott 1818) és Schäfer (Erlangen 1801, 2 köt.) Panegyrikusát németül kiadták Schäfer (Ansbach 1784) és Wigand (Leipzig 1796).

PLONGEON nevet nyere azon fürdés, midőn fővel ömlenek a' vizbe. Ez által egy pillantatnyi időre vér tédula' főbe, a' tüdő, szív 's a' has belrészei helyeikből megindulnak, különösen pedig a' bőr tapasztal nagy behatást. Némelylek fürdő intézetekben mint gyógyszer használák ezen fővel dűtést a' fürdőbe, mint a' spaai intézetben, hol különös készülétek is tétettek e' végre. A' bőrre hatását az által törekszenek nevelni, hogy a' fürdés után egy ideig dörzsölük a' bőrt.

—j—a.

PLOTINUS, az Uj-Platonicusok közt legnevezetesebb, szül. Egyiptomban 205 K. sz. u. Napkeletet beutazván 40 esztendő korában Rómában mint bölcsesség-tudomány oktatója fellépett, 's tanítványit szóbeli előadása 's írásai által lelkesítette, 270. Az ő tanítása szerint e' világon minden csupa nézet (*Anschauung*), — a' tér és anyag (materia) nem más, mint a' valónak színe, 's a' lelkek árnyéka. Az idő az örökkévalóság képe. A' rossz, vagy tetszőleg-rossz, vagy szükséges-rossz; — ha szükséges — azonnal megszűnt rossz lenni.

PLUS, több, a' számvetésben összeadást teszen; jele +. A + B tehát annyi, mint A B-hez adva. Plus egyszersmind a' positiva, valósággal lévő nagyságokat jelenti, ellenében lévén a' minusnak (—) vagy a' negatívak jelének.

PLUTARCHUS, tudós és termékeny görög író, Chaeroneából Boeotiában (K. u. 50 körül szül.). Trajanustól, ki tanítványa volt, consullá 's illyricumi és görögországi helytartóvá, Hadrianustól pedig Görögországnak procuratorává nevezetett. Rómában Vespasia-

nus alatt philosophiát tanított 's 120 vagy 130 táján mint pap hazájában meghalt. Irják, hogy mintegy 300 philosophiai és históriai munkát irt, mellyekből csak 125 birunk; de több helytelenül viseli nevét. Az elsőbkek, mellyek közönségesen *Ethica* vagy *Moralia* név alatt foglaltatnak (utolsó kiadatjokban Dan. Wytttenbachtól, Oxford 1795 — 1810, 6 köt. 's ismét lenyom. Leipzig 10 köt. ném. Kaltwassertól, Frankf. 1783 — 1800, 9 köt.) 's mellyekben Plato tudományát világosítja, a' Stoikusokat és Epicureusokat megtámadja, eleven gondolkozására mutatnak (p. o. a' gyermek-nevelésről, muzsikáról 's a' t. irt munkái), ki olvasottságát szerencsésen alkalmaztatta, hogy tárgyát vonzóvá tegye. Históriai munkái még jelesebbek 's a' régiség történeteire nézve igen fontosak, főképpen 44 hires életirási és hires Görögöknek 's Rómaiaknak öszve hasonlítása (kiad. Bryantól London. 1729, 5 köt.; Leipz. 1812 — 14, 9 köt.; Koraistól Par. 1809 — 17, 6 köt.; ném. Schirachtól Leipz. 1776 — 79, 7 köt. és Kaltwassertól, Magdeburg. 1799 — 1806, 10 köt.); továbbá római és görög vizsgálati, Isis és Osiris vagy egyiptomi régiségek 's apophtegnek. Ezen philosophia históriájára használható munk. „A' philosophusok véleményei“, (kiad. Cassini 1751 's Beck 1786) hihetőleg nem övé. Előadása könnyű, gyakran felülegességig 's éppen egy irásának módja is, melly mindazáltal azzal vádoltatik, hogy régibb philosophusok 's költők mondatival igen czifrázva van. Az említettéken kívül kiadták még munkáit: Henr. Stephanus (Paris 1572, 13 köt.); Rualdus (Paris 1624, 2 köt.); Reiske (Leipz. 1774 — 82, 2 köt.) és Hutten (Tübingen 1791 — 1805, 14 köt.). Jó még a' frankfurti kiad. (1599 és 1620). Francz. ford. Amyot *Les vies des hommes illustres, trad. du grec de Plutarque*, Paris 1825, 10 köt. 's kiadta Korais egy *Notice sur Plutarque*-val. Vö. Heeren „Plutarchusról“ hist. munk. 3 részében. Angliában, Francia-, Olasz-, Orosz-, Svéd-, Magyarországekban és Austriában a' hazai életirások gyűjteményei Plutarchusoknak nevezetnek.

PLUTO vagy Orcus (a' Görögöknél Hades, Ais, Aides) Saturnus (Kronos, Idő) és Rhea harmadik fíjok, Jupiternek és Neptunusnak testvére volt, kinek midőn attyok birodalmán megosztottak, az alvilág (a' holtak országa vagy a' pokol, tartarus) jutott, melly az ő lakhelye alatt olly messze terjedt ki, mint az ég a' föld felett, 's mellyhez egy ő maga által őriztetett kapu vitte az embereket halálok után. Hatalmas, és irtozatos, sem kérés, sem hizelkedés által lágyítható volt a' setétség ezen istene, még is felhurczolta Herkules az ő rettenetes háromfejű kutyáját, a' Cerberust, melly Pluto borzasztó lakhelye előtt szokott feküdni, sőt Plutot magát is megsebesítette valóán. Négy fekete lovaktól huzatott szekeren kocsikázik, 's lovait aranyos zablánnál fogva igazgatja. Sisakja azt, ki fején viseli, láthatatlanná teszi. Ennyit mond róla Homerus Iliása; Odysseája ellenben némelyeket másképpen ad elő; Homerusnak ezen munkájában nevezetesen Pluto lakhelye nem éppen a' föld alá tétetik. Ulyses t. i. Aeüától a' Boreas (éjszaki szél) segítségével egy egész nap evezett a' tengeren, keresztül ment az Oceanon 's Persephone, más neven Proserpina (l. e.) magas kőszikláinnál és berkénél kötött ki, hol örökös homályban a' Cimmeriek lagnak. Ezekhez megérkezvén, az Ocean mellett mind addig ment, míg Ais lakhelyét körülvevő éji setétséghez 's a' holtak országához jutott. Hesiodusnál a' föld éjszaki felének örök setétséggel borított nyug. partján két üreg van, mellyek közül egyik a' föld gyomrában lévő holtak barlangjához, másik a' pokolba vezető útul szolgál, melly utolsó név alatt nálla gyakran mind a' két föld alatt vagy is inkább föld kebelében lévő üregek értetnek. Homerus 's a' hozzá legközelebbiek a' föld karikáján belől mesélték Aides országát, mellyben a' holtak, jók és rosszak, mint itt az élők,

egymás közt lebegnek, 's csak az istenek kevés ellenségei szenvednek kínokat; a' tartarus különböző volt. Későbbben a' philosophia a' föld karikájáról tett vizsgálódásai és azon állítása által, hogy a' föld golyóbisa lebeg, a' régi tartarust kiküszöbölván, 's a' halál után leendő büntetés avagy jutalom hiedelme elterjedvén, a' holtak országa a' föld golyóbisának éppen közép pontjára tétetett 's elysiumra, az az: boldogok lakhelyére (menyországgra) és tartarusra, pokolra, mellyben a' rosszak kínoztatnak, osztatott. Ilyen nevezetes változásokat szenvedvén a' holtak országáról képzelet, ennek királyáról, Plutoról, is más megfogásai lettek a' régieknek, mellyek szerént ő nem csak a' külső hatalomra 's uraságra nézve nyert, hanem jótevő névvel is tiszteltetett meg, u. m. a' ki a' föld kulcsát tartja kezében 's az esztendőt gabonával megáldja, mivel az éji mélységből, azaz, a' föld gyomrából jó minden gazdagság és bőség; a' honnan nem csuda, hogy ő utóbb Hades helyett Plutussal (l. e.) cseréltetvén fel, Plutonak nevezetett 's a' föld kebelében elrejtve lévő kincsek urává tétetett. — Testvéreivel hadakozott a' Titánok ellen 's a' Cyclopsoktól, kiket megszabadított, egy láthatatlanná tevő sisakot kapott ajándékba, mellyet a' Gigásokkal (Oriásokkal) folyt háboruban, Hermesnek (Mercuriusnak), a' Gorgonok ellen Perseusnak kölcsönözött, végre pedig Merionesre szállott. Az Erinnyák vagy Furiák és Charon szolgáltak neki. Ő ítelt meg minden nyilvános és titkos tettet és a' pokolbeli 3 bírák u. m. Aeacus, Minos és Rhadamantus alatta voltak. Csak Bacchusnak, Herculesnek, Orpheusnak és Ulyssesnek engedte meg, hogy élve mehessenek országába, Theseust és Pirithoust ellenben, kik némelylek szerint feleséget akartak elragadni, meglánczoltatta, 's az első Hercules által szabadított ki. Mind a' Görögöknél, mind a' Rómaiaknál nagyon tiszteltetett. Cziprus és puszpáng, nárczis és vénusfodorka szenteltettek neki; cziprusal koszorúzott papjai, bikákat és kecskéket áldoztak, hanem mindig éjjel. Komor királyi tekintettel, hajjal fedett homlokokkal 's tömött szakállal festetik. Fején mérték van, annak jeléül, hogy igazán ítél. Fejét néha fátyol fedi, néha pedig az említett sisak, vagy ébenfa korona vagy vénusfodorka vagy narcziskoszoru ékesíti. Kezében kétáru királyi pálczát, botot vagy kulcsot tart 's mellette Cerberus fekszik. Ebenfa királyi széken, vagy kocsin ül. Melléknevei földalatti Zeus 's a' t.

PLUTUS, Jasionnak és Ceresnek fia, a' gazdagság istene. Már szüléiből ki lehet magyarázni az egész allegoriának értelmét, u. m. földmivelés ad gazdagságot. Eleinte látott Plutus; de mivel ajándékival csak a' jókat boldogította, megvakította ötet Jupiter, hogy javaiban jókat 's rosszakat külfölség nélkül részeltesse. Mélyen a' földben lakott. Gyenge, tehetetlen és sántít, ha valakihez jóni akar, de gyors futó 's hamar eltűnik. A' szerencse (Tyche) viszi ötet karjain; Minervának kísérei közt ő is jelen van. Igy példálózta a' Görögök a' gazdagságról. Néha felcseréltetik Plutoval (l. e.)

PLUVIALE, esős időkori kőpenyeg a' Rómaiaknál. Most a' kath. papok palástja értetik alatta, melly az egész testet körülveszi 's elöl két kapoccsal köttetik öszve.

PLUVIUS, esőadó (gör. Ombrios), mellék neve Jupiternek.

PLYMOUTH, erőség 's tengeri város Devonshireben (Angolorsz.), a' Plym és Tamar közt, ott, hol mind a' kettő a' britanniai csatornába ömlik. Plymouth, Stonehouse és Dock vagy Plymouth-Dock, együtt egy várost formálnak. Maga Plymouth (Stonehousevel 4536 ház. 70,000 lak.) kerítetlen 's rendesen épült. Dock új város; 1760 olta által fel legtöbb épületei 's most felyülmulja Plymouthot a' házak és utszák csinosságával. 1824 olta Devonportnak nevezetik; 33,000 lak. kir. tengeri ispotálya 's jó kereskedése van. Hirteleni

nörését Dock a' Dock - Yardnak (hajóépítő műhely) 's fegyvertárainak köszönheti. Az említett műhely, mely a' portsmouthival leg-tökéletesebb egész világon, magas kőfállal választatik el a' várostól és csak azok mehetnek be, kiknek különös szabadság adatik. A' város és műhely erős vármívek által védetik. Plymouthnak 2 kikötője van, egyik kel. Catwater, másik nyug. Ham - Ouze névvel. Az utolsóban fekszenek a' javítandó 's leszerzámozott hadi hajók, a' napkeletre rendelt hajók is itt szoktak kikötni, kedvező szelet várván, mint a' napnyugotra menendők, éppen ez okból, Catwaterben vetik le vasmacskaikat. A' két kikötő szomszédságában jó rakhelyek vannak kereskedők számára. Had idején Plymouth mind a' csatornai hajósereg, mind a' kíséző hajók gyűlö- 's a' zsákmány rakhelye. A' 100 's több ágyús hajók Portsmouthból ide hozatnak, mivel a' víz itt elég mély. Plymouthnak Ujfundlandal üzött kereskedése igen esőkent. Szardella - halászatban munkás részt veszen. Nyug. Indiába sok meszet viszen ki. Fabrikái csak egy nagy timár-, néhány kötelverő-műhely 's egy vitorla - vászon - fabr. melyben len 's kender, mint pamut 's gyapju, makhinák által fonatik. Azon nagy öbölnek, mellynél Plymouth fekszik, torkánál áll Eddystone kőszikla egy világító toronyral, mellynek építtetése előtt sok hajó járt szerencsétlenül ezen tájékon. A' mostani 1759 óta áll, 's a' híres Smeatonnak remeke. Hozá közel fekszik Lord Edgembének szép mezei jószágá, has. nevü hegyen. Plymouth kikötő-gátja (Plymouth break water, hullám-törő) 1812 — 20 építtetett. Angolország t. i. tengeri hadakozásakor Franciaország kikötőit zárva tartván, hogy önön kereskedését a' tengeren folytathassa, nagyra érezte egy a' la Manche csatornához közel eső kikötőnek hiányát, mellybe szerteszt evező hajóseregei szélvész idején bevezhessenek. A' falmouthi kikötőbe evezés felette szűk 's csak lassan lehet ki- és bevezni. Tágasabb volt a' plymouthi kikötőtörök, de nagyon nyílt egyszoros-mind, a' honnan Torbaiba eveztek a' hajók, bár ez a' kikötőtörök se volt bátorságos az éjszakkal 's délnyug. szelek miatt; ellenben a' plymouthi tengeri erő fegyvertárai ezt a' helyet alkalmasabbá tették bátorságos kikötővé. Ezért építtetett itt Whidby és Rennie javallatjára az említett kikötőt, mely 1700 Yard (csaknem 1 áng. mf. vagy 4200 l.) hosszú 's két hozzá-kapcsolt gáttal, a' parttól 3 áng. teng. mf. távolságra, a' tengert, mint legnagyobb 's legbátorságosabb kikötő bezárja. A' középső gáthoz egyedül mintegy 4000 mil. font kő kellett, 10 — 20,000 fontos darabokban. Ezen óriási munka alkalmával a' víz alatt lévő kősziklák buvárok által rugattak szét. (A' harang 7 lábnyi magas, 6 lábnyi hosszú 's 5 lábnyi tágas; 2 ember ereszkedik le benne a' kősziklára, mely kifuratik 's a' t.). A' darabok felhuzattak vagy a' mélységbe szórattak. Bovesand öblében, közel Plymouthhoz, még más mesterséges gátat is lehet látni a' tengerben. Itt tétetik a' hadi hajókra édes víz. A' forrásvizet csatornák viszik egy nagy viztartóba 's ebből töltik meg nyomó miv által tömlők a' hajón lévő vízfordókat, a' nélkül, hogy ezeket helyekből kimozdítani kellene.

PNEUMA, szél, lehelet, lélek, minthogy a' Görögök a' lelket hasoulónak tarták a' szellővel 's azt vélheték, hogy szellő képében vál meg a' testől, valamint ma sem ritka azon kifejezés és képzelet: „kilehelte lelkét“ és a' durvább: „kiadta szűszáját.“

PNEUMATIKA: 1) a' légmérésnek azon része, mely a' levegő súlyját, nyomását, rugékonyságát 's az ezekből származó hatásokat vizsgálja; 2) annyit tesz, mint pneumatologia. A' metaphysikában (Wolf szerint) a' lelkek tudománya nevezteték pneumatológiának, mely név psychológiára eserlített fel. Pneumatico - chemicus (lég- és elemeni) készüllet az, melyben gáznemeket fejthetni ki, foghat-

ní fel 's megvizsgálhatni. Ez vagy víz vagy higany (kéneső) készüllet, mivel némelly légfajok a vízzel egyesülésre törekedvén, higanynyal töltött készülletben fogatnak fel. — A' léggépely (Machina pneumatica) Brown Samuel leleménye Londonban, melly a' légtől üres helyet vagy inkább ezen légüres helyre tett levegőnyomást használja mozdító erő gyanánt. Egy henger légtől üressé tétetik gyulót égetve meg benne, 's a' kiterült levegőt billentyük által kibocsátva, utóbb legátjárhatlanul bezárva és víz által hűsen tartva. Ezen gépely kis térben nagy erővel bír, a' gőzgépelyeket fellülmulva, olcsóbbá jön 's javítása is könnyebb. Ennél fogva használast vár a' mocsárszárításban, viztartók megtöltésénél 's a' t. A' Cecil feltalálta lövőgépely ettől egészen különbözik; benne a' zárt henger gyuló és levegő keverék kilövése által tétetik légüressé.

Pó, legnagyobb folyó Olaszországban, melly Piemontban, a' cotti havasokhoz tartozó Viso hegyen ered, 6000 l. magasan, Pian del Re falunál, franczia határon. Nyug-ról k-re foly, Piemontot keresztül - hasítja 's Paviától kezdve a' lombardi - venecziai királyságnak a' szárdinai statusok, Parma, Módena és az egyházi status felől déli határlíneát huz. 70 mf. futásában balról a' Doriát, Sesiát, Tessinot, Addát, Ogliot és Minciot, 's jobbról a' Tanarot a' Sturával, Scriveriát, Trebiát, Tarot, Lenzát, Crostolot, Sechiát, Panarot és Renot veszi magába 's 4 torkolatjain a' venecziai öbölbe ömlik. Felső - Olaszországnak fő kereskedő útja; de kiadásával gyakran nagy károkat okoz 's időről időre árkát is változtatja, midőn az elhagyott posványos helyek riskása - természetére használtnak. Sok helyen töltésekkel korlátoltatnak árjai. A' Gran Naviglo csatorna egyenes irányban egyesíti a' Tessinot a' Poval.

POCKELS (Károly Fridrik) braunsweigi udvari tanácsos, született Würmliezen Halle mellett 1757. Már 25 esztendő korában a' braunsweigi herczeg két fiai mellé jött mint nevelő, 's utóbb az idősbiket, Ágoston herczeget, mint társalkodó követte ennek hanoverai katonai szogalatba léptekor, hol is Pockelsnek elég alkalma volt, a' nagy világot közélről megismereni, 's egyszersmind elég ideje is, magát a' tudományokra szentelni. E' szerencsés időszakának köszönhetjük több psychologiai munkáit, millyenek p. o. „az asszonyi nem characteristicájának próbatétele“ — „a' férfiú“ 's a' t. — Irati tartós becsüek lesznek, részszerént a' szép előadás, részszerént a' finom és igaz észrevételek miatt. Mgh. szélütésben 1814.

POCOCKE (Edward), orientalista, Oxfordban szül. 8 Nov. 1604, ugyanott tanult 's a' napkeleti nyelvekben olly nagy előmenetelt tett, hogy már 1627 a' bodlejani könyvtár kézírata után 4 syriai levelet fordított le, mellyek az ezen nyelvre fordított új testamentomban még nem voltak meg. A' tudós Vossius, ki 1629 Oxfordot meglátogatta, magával vitte azokat Leydenbe, hol de Dieunek felvigyázása alatt kinyomtattattak. Pocke még ugyanazon eszt. felszenteltetett, 's 1630, mint az angol sáfárság kaplánja, Aleppoba ment. Helyét szorgalmasan használta az arab nyelvnek alapos megtanulására, mellyből több munkákat lefordított 's 1636 mint ezen nyelvnek tanítója, Oxfordba jött. Barátjának J. Greavesnek hívására szabadságot kért napkeletre utazásra 's 1637 Konstanczinápolyba ment. Itt léte a' napkeleti nyelvekben tükéletesedésére selette hasznos volt. 1640 jött vissza. Hazájának roncolt állapotja sok nyugtalanságot okozott neki. 1648 zsidó nyelv tanítójává nevezetett ki Oxfordban. Pocke egészen hivatalának élt. Munkái ezek: *Specimen historiae Arabum*, tudós jegyzetekkel, 1650; *Carmen Abu Ismaëlis Tograti*, arabul 's római nyelv.; *Gregorii Abul Farajii historia Dynastarum*, arab. 's rom. ny. (1663 — 74); *Porta Mosis etc.* Nagy 's munkás részt vett Walton polyglottejében is. Mhált 10 Sep. 1691. — Pocke (Richard) az előbbinek atyafija, 1704 szül. Oxfordban ta-

nult, Európának több tartományit beutazta 's 1737 — 41 Egyiptomot, Palaestinát, Syriát, Mesopotamiát, Cyprust, Kandiát, Kiszásiát és Konstanczinápolyt meglátogatta. L. *Description of the East and some other countries* (2 köt. 1743 — 1745). Ezen munkája még most is igen becses, főképpen épületekre, felülírásokra 's a régi világnak más maradványira nézve.

PODAGRA, I. L. ÁBKÖSZVÉNY.

PODALIRIUS, I. AESCULAPIUS.

POECILE vagy POIKILE, Portikus, Tornác (l. e.) Athenaeiben, mely sok festéssel ékeskedett (L. POLYGNOTUS). Zeno itt tanított 's innen Stoicusnak, oskolája pedig stoica scholának neveztetett, mivel egy ilyen tornác görög nyelven Stoa nevet visel.

POELEMURG (Kornel.) képiro, szül. Utrechtben 1586 Bloemaert Abr. tanítványa, később Rómában Elzhaimer Adám módosságát követé. Rafael miveit is tanulta, de mivel a' rajzolás hibátlanáig nem vihette, a' természetet csak kicsinyben kezdé ábrázolni, miben igen jól boldogult. Ábrázolatához Róma környékéből kellemes távolokat választott, 's épületekkel, mythusi alakokkal, satyru-sokkal, nymphákkal 's a' t. ékesgeté. Festett azonban némelly bibliai 's történeti darabokat is. Világoshomálya igen jeles; többnyire meztelen figuráji, kivált az asszonyok jól szimeltettek. Ecsetje sok elmére mutat. Festményeit Rómában és Florenczben hibásságuk mellett is jól fizették. Honszeretéből ismét hazájába tért, hol közönségesen tisztelék. Rubens szobájit P. festményeivel diszesité. I Károly Angliába hívá, de innen is nem sokára haza ment, 's 74 éves korában holt-meg. Beérettéssel is foglalatoskodott, 's ilyen lapjai festményeinél ritkábbak.

POENITENTIARIUSNAK a' neveztetik a' római kath. egyházban, kinek a' püspök meghatározott bizonyos esetekben bünbocsátó hatalmat adott. Rómában egy törvényszék La Penitentiaria nevet visel, melly különös lélek-esmereti esetekben a' pápa nevében feloldozást ad. — Poenitentia (szorosan véve, bünbánás) azon egyházi büntetés, mellyet a' római egyház papja a' gyónónak ad elkövetett vétkeiért; illy büntetések büjtölés, bucsujárás, imádkozás s a' t. Papi poenitentia olly csekély község, mellybe valamelly pap vétkeiért büntetésül tétetik.

POESIS, I. KÖLTÉS.

POETA, I. KÖLTŐ.

POETAJ SZABADSÁGOK, I. KÖLTŐI SZABADSÁGOK.

POETICA, I. KÖLTÉS TUDOMÁNYA.

POINSINET (Antal Sándor Henrik) született Fontainebleauban 1735. Vig operákat irt, mellyekben a' beszélgetések nagyon természetesek, 's a' versek az énekre igen alkalmasok. Fő darabja: „*Le cercle, ou la soirée à la mode.*“ — Szép talentoma mellett igen sok gyengeségekkel bírt, nevezetesen igen hiu volt 's mindent könnyen elhiitt. A' többek közt ajánlották neki, hogy magát a' királynál kályha-ernyőül ajánlaná, 's e' végett 14 napig sütögette czombjait, hogy a' hévséghez hozzá szokjék. Mások elhitették véle, hogy bizonyos fő rangu asszonyságok szerelmesei beléje, 's hamis rendezvous-okra vezették. — Monnet emlékeiben két egész kötetet töltött meg Poinset e' féle megjásztatásaival. — Poinset szeretett utazni, — beutazta Olaszországot, 's midőn Spanyolországban utazna, a' Quadalquivirbe fult 1769.

Sz.—E.

POITIERS (Pictavium), a' Clainnál (a' Vienne mellékfolyójánál), főváros hajdani Poitouban, most a' viennei departamentben 's püspöki lakhely. Fallal és tornyokkal van körül kerítve, 4000 ház. 22000 lak. Piaczai közt kitetsző a' királypiacz, mellyet hajdan XIV Lajos szobra ékesített. Jeles épületei a' templomok (a' lúzádás

előtt 1 főtemplom, 22 városi templom 's igen sok más templom, kápolna 's klostrom). VII Károlytól 1431 alk. universitása a' lázadás alatt elenyészett; helyét egy academia (2 karral) 's lyceum pótolják; van egy közönséges könyvtára, fűvészkertje, athenaeuma, societé d'émulation-ja 's földmivelő társasága, továbbá gypju-sipka- és harisnya-, 's bőrfabrikái és pálinkafőzései. Római régiségek maradványit is lehet itt látni. — Poitiersi ütközet. A' sali törvény, melly Franciaországban az asszonyi ágat az országlásban örökösüdségből kirekesztette, igen sok véres háborúk oka volt Franciaország és Anglia közt, mellynek királyai részént Franciaországból származván, részint francia királyok leányit vevén feleségül, just formáltak a' francia koronához. Ezen hadakban, mellyek 200 eszt-nél tovább tartottak 's csak rövid ideig tartó béke választotta el a' háborgó feleket egymástól, hogy új erővel jelenhessenek meg a' csatamezőn, több ütközet történt, mellyek Franciaországot végső pusztulás szélére vezették. Il yen volt név szerént az, mellyet a' fekete herczeg (igy neveztetett III Edvard angol királynak fia fekete öltözetéről) 19 Sept. 1356 nyert a' Franciaokon. Az angol sereg alig tett 8000-et, midőn a' francia királyé, Jánosé, mintegy 80000-re ment. A' nemesek vítzsége mind a' két seregben egyenlő volt, nem ellenben a' rend és engedelmeskedés, a' honnan a' francia előcsapat azonnal megveretett 's már az első öszveütközésben szétbontatott a' főszeregnek közép pontja. A' francia nagyok közül mindenik önnön bátorságáról gondoskodott 's a' lett ezen nap történeteinek vége, hogy János király elszánt viaskodása után, szabadulásának lehetetlenségét látván, egy számkivetett francia nemes-től, kinek magát megadta, a' fekete herczeghez vitetett, ki vele nagylelküleg bánt 's vacsoránál szolgált neki; de arra, hogy szabadságát visszakapja, csak 4 eszt. mulva mehetett János és akkor is csak több tartományok átengedésével és nagy váltságpénzel vásárolta meg azt az angol királytól. Megjegyzést érdemel, hogy az ezen ütközetről szollo tudósításokban nem tétetik említés ágyukról, holott már a' crecyi ütközetben, mellyet János király atya hasonló szerencsétlen módon vesztett el, 1346 használtattak azok, mint írják. E' tehát kétségessé teszi az ágyuk ném használtatását, vagy talán ezeknek haszna még akkor igen csekélynek találtatott.

POITIERS (Diane de) Valentinóis herczegasszonya szül. 1500. Jean de P. saint-vallieri gróf leánya. Dauphinének egy régi és nagy tekintetű familiájából veszi származását. A' természetűl minden lelki és testi ingerlő szép tulajdonságokkal felruházva lévén, Claudia királynétól udvari kisasszonyá tétetett, melly tekintetű familiájának hasznára fordította. Midőn atya, mint Bourbon connetable elszökésének eszközlője, halálra ítéltetett, az ő kérése nyert kegyelmet a' szerencsétlennék. 1514 Brezé Lajossal Normandia nagysenechaljával házasságra lépett, kinek két leány gyermeket szült, kik közül egyik Bouillon, másik Aumale herczeghez ment férjhez. 1531 férje megholt 's azután jó idővel, midőn legalább 40 eszt. lehetett, a' 18 eszt. király II Henrik forrón belé szeretett, 's uralkodását szinte a' király haláláig (majd 20 eszt.) fen tudta tartani. Henrik Diana társaságában vetkezte le characterének durva vonásait, mellyeket a' természetűl kapott. De ő szoktatta a' királyt multságokra, fényűzésre és pazérlásra is, mellyeknek legkárosabb következései lettek. P. Diane azon ritka asszonyok közzé tartozik, kiknek testi kellemei hervadhatatlanoknak látszanak. Brantome így szollott „En halála előtt 6 hónappal láttam, 's olly szép volt, hogy nem hiszek kőszivet, melly általa nem indított volna meg. Kár hogy olly szép testet föld fed; igen jó indulatu, szánakozó és jó szívű volt. Kérje a' nép az Istent, hogy soha se adjon rosszabb szeretőt a' királynak.“

Henrik halála után Anet pompás kastélyba vonta magát Diane és ott holt meg 1566.

PÓKOK (Arachnoidea) csontvázatlan állatok, Linnétől a bogarak közé számláltattak, az újabbaknál önosztált tesznek. — Szárnyatlanok, átváltozásokon nem mennek át, hanem csupán hámlanak. Nemző részeik a test hátulsó végén vannak, némelly hímeket kivéven. Mint a bogaraknál, úgy az ő testük is nyílásokat vagy kereszthasadékokat láttat a légbemenetelre, de nem nagy számmal (legfőleg nyolczat, közönségesben kettőt), egyedül a has alsó részén létezőket. A látás műszerét egyszerű, apró, sima szemek teszik, különböző csoportozatban egyesülve. Fejük közönségesen összenőtt a mellel, s a tapintók helyett nem mutat egyebet izes nyújtványoknál. Szájoknak részei többnyire ezek: egy ajak vagy inkább nyelvcske, két állkapcza, egy a kapcza alá elrejtett és szegnyelvnek (lingva sternalis) mondott rész. Lábaik, mint a bogaraknál általában, két horogra végződnek. Ideg rendszerükre nézve is eltávolznak a bogaraktól, mert ha kivesszük közülök a skorpiókat, mellyek több duczezal birnak, a két idegszál megdagadásának (duczának) száma kettő vagy több. A pókok nagyobb része bogaraktól él, mellyeket igen mivészesen fog, s nedvöket kiszívja. Vannak élősdiek is, emlősökön, liszten, sajton, sőt növényeken is. Többnyire 4, 5 vagy több vedlés után nemzenek. A pókok lélekző műszerek szerint két rendre válnak, az elsőbe a tüdősek tartoznak, tüdőzacskókkal, szível s jól megesmerhető edényekkel; a másodikba pedig gögsípósok jönek, mellyek vagy nem mutatnak vérkerengés eszközeit, vagy vérkerengésök nem főkélyetes. Amazoknak 6—8 sima szemök van, ezeknek négy és több. — Némellykor meg is szelédítetnek, és így sok baráttalannak voltak ők néma barátjai. Nálunk számos a kereszt Pók, kereszties hátről esmerhető; a házi Pók, mellynek hátulja tojásidomu, barna; öt fekete, vagy egymást erő foltja van. A nő nagyobb, erősebb a hímnél s innét emez félénken járul ahoz s nőzete után gyakran leöletik a gonosz természetűtől. A zacskós P. rozsdaszín barna s a földön lakik; az úgró P. fekete, hálót nem készít. Az idegen fajok közt nevezetesek: a terentál P., mellynek csipéséről azt hitték, hogy sz. Vida tánczát okoz, melly hanga által gyógyulható. Maknyi nagyságu. A madarász P. hátulja galambtojásnyi; ez a kis kolibrít megöli, tojásait kiszívja. —j—a.

POKOL, a földnek legalsóbb s legmélyebb köze az égnek ellenében. Az istenit, tisztát és főkéletest ugyan is az ember maga s a föld felett, az égben s világosságban lakozni, a nem-istenit, tisztátalant s roszt ellenben mélységben, éjben és sötétségben helyeztetve gondolja. Innen jött, hogy gonosz lelkek lakhelyének földalatti, vagy a földnek éji belső üregei, vagy mélységei, mellyek felett lebeg a föld, tartattak, melly pokolnak neveztetett.

POKOLKÓ (lapis infernalis) timsavanyos ezüstjegekből áll, mellyeket izzasztás által vízjegüktől megfosztottak. Az ezüstjegek magoktól lerakodnak a kifüstölgött timsavanyból. A kész pokolkó feketésbarna színű, igen étető és erős, belől apró túkból vagy sugarakból áll, mellyek a középpontból a fölület felé irányzódnak, a levegőn valamennyire nedves lesz, s a vízben egészen felolvad. Hogy a pokolkó jó legyen, egész tiszta ezüstből készítsenek; a rézvel vegyült zöld színű s a levegőn könnyen nedvesre olvad. A sebészek a pokolkövet nem ritkán használják az úgy nevezett vadhus elrontására. —j—a.

POLA, város és kikötő Istriában (melly az austriai birodalomban lévő illyriai királyságnak triesti kormány-kerületéhez tartozik), püspök lakhelye, még most is mutatja hajdani virágzásának nyo-

mait, midőn, az az, római uraság alatt Pietas Julianak nevezetett. Most 8—900 lak. van. Régi talán belől láthatni egy amphitheatrumot, mellyben, mint kiszámoltatik, 18000 ember elfért. Ezen omladékok nevezetessé teszik Polát 's fekvésének kellemeit nevelik. Spon előadati gerjesztettek először figyelmet Pola eránt, és Cassasnak izléssel telyes rajzolatit még inkább nagyobbították azt. Az amphitheatrum 3 emelethől áll, mellyek közül mindeniken 7 ablak van. A' nép orlandinának nevezi azt. A' régiség nyomozók felfedezését Stancovich írta le ezen munk. „*Dell' amfiteatro di Pola*“ Veneziában 1822. A' tisztább izlés idejéből mellyek Polának két templomai, mellyek közül csak egyik maradt meg épségben a' mi időkig. Felyülírása „*Romae et Augusto*“ a' római művészség legfényesebb időszakára mutat. Pola leginkább Severus alatt fényelt, midőn ezen büszke nevet viselte „*Respublica Polensis*“, mint még több olvastatható felyülírás-maradványok bizonyítják. Julia Domnának Sept. Severus második feleségének palotájából csak kevés kő maradt fen. Telyesebben érkezett hozánk egy diadalmi bolthajtás, mellyet Salvia Postuma állítottatott férjének, Sergius Lepidusnak, aedilisnek és a' 29dik legio hadi tribunusának 's melly most porta aurea név alatt város kapujának használtatik. Bár megfosztatott szobáitól, mellyek valaha rajta állottak, még is szembetűnő most is építtetése módjának csinossága és ékességének gazdagsága. Hihetőleg temploma is valamelly templomnak omladéka in áll, mellynek omladéki szomszédtságában láthatók. Ezen szép emlékek tetsző és legpontosabb rajzolatit Cassas ezen czim alatt készített munk. lehet látni „*Voyage pittoresque de l' Istrie et de la Dalmatie*.“ A' felyülírásokat Spon legjobban előadja.

POLARIS CIRCULUS, I. SARKKÖR.

POLARIS CSILLAG, I. SARKCSILLAG.

POLEMICA (πολεμος, had, csata, perlekedés), csatázási készség vagy viaskodás mestersége. Ez a' kifejezés főképpen a' theologiai tudományok hajdan azon nagy divatban volt részére ruháztatott, melly theologia polemicának nevezetett. A' theologia ugyan magában nem perlekedő, nem viaskodó, csupán a' lévén foglalatossága, hogy a' vallásbeli igazságokat esmertesse 's ezekre nézve meggyőződést szerezzen; de mivel több oldalról támadtatott meg 's inkább vagy kevésbé tetsző vagy fontos okokkal ostromoltatott, perlekedőnek kellett lennie 's az egyháztól a' kereszténység és egyházi tudomány ellenségei 's tévelygő tudományt tanítókat ellen használtatott. Ezen felyül e' földön a' békeességet vallási tekintetben se lehet megszerezni perlekedés nélkül. Lágýabb E l e n c h t i k a vagy elenchtica theologia neve annak igazi jelentésében szorosán véve semmit se változtatott. Ujabb időben Apologetika névet kapott, mellyen szorosabb értelemben a' kereszténységnek, keresztényi igazságoknak 's a' kereszténység isteniségének tudományos védelteze értetik; a' polemika ellenben inkább valamelly keresztény felekezet egyházi tudományának védésévé tétetett. Az apologetika név a' legrégibb egyházi atyák idejéből való, kik a' Zsidók és pogányok ellen készített védő irományokat Apologiáknak nevezték. Mivel pedig az egyházi tudományban foglalt igazság, az egyház tagjainak véleményei szerént, nem sokat különbözik a' kereszténység igazságaitól 's az egyházi tudomány támadtatik még inkább, mint a' kereszténység, így az apologetika éppen olly védője az egyházi tudománynak, mint a' kereszténységnek, 's foglalatossága az, melly elébb a' polemikáé volt. Innen a' 18 száz. második felég úgy taníttatott, mint a' theologiának fő része és sok tudós munka jelent meg a' polemikában. Az újabb időben, melly az egyházi tudománnyal keveset gondol, igen csökkenet tekintete; pedig kár, mert theologusra nézve elmulthatatlanul szükséges, hogy azon vallás-

tudományt, mellyet vall, logikai öszveköttetésben lévő okoskodásokkal tudja megmutatni 's védő esatája mellett támadót is viselhessen, olyant t. i. melly szeretetlenség nélkül, de igazság búgó szeretetével tudja 's kereszténység felséges igazságai ellen törekvőket megczáfolni 's szőrszálhasogatásaitak leverní. — Egyébiránt ez a kifejezés Polemika, polemizálni, polemikai, a' theologiában lassanként feledékenységre menvén, egyes tudósok pennaharczaira vitetett ált, 's annak adatit, ki nem csak önnön véleményét vitatja, hanem egyszersmind másokét ostromolja.

POLGÁR, polgárság, azon szabados személyek, kik a' nemesség és parasztság közt a' közép-rendet teszik. Az előkelő polgárok honoratiórokknak is nevezetnek: ide tartoznak a' tudósok, művészek és kereskedők. Polgárrá hazánkban az lehet, kinek valamelyik szabad-királyi városban birtoka van, vagy ott valamely művészséget, mesterséget vagy kereskedést üz. Ezen polgárok tulajdon tanácsaiak által igazgattatnak, mellyeknek tagjait a' külső tanács, vagy is az előbbkelő polgárokból lett úgy nevezett hatvan-személyek vagy századosok választják.

POLGÁRI ALKOTMÁY, I. STATUSALKOTMÁNY.

POLGÁRI ÉPÍTÉS TUDOMÁNYA. Azon rendszabásokat foglalja magában, mellyek szerént kell átaljában a' társaságos polgári életben lakásra, vagy valaminek benne tartására szánt építményeket legczélerányosabban elintézni. Ide tartoznak: 1) A' csinos építés tud. melly arról tanit, hogy kell épületeinket a' szükséghez képest ugyan; de kivált a' csinos izlésnek megfelelőleg alkotnunk. 2) A' városi építés tud. melly a' városi, 3) a' mezei építésé, melly mezei gazdaságheli mindenféle épületeknek külső, belső czélerányos elintézését adja elő. Minden építésnél első, a' mit figyelemre kell venni, a' hely. Minthogy papiroson kicsiny rajzolatban formáját, 's kiterjedését az egész helynek jobban meg lehet látni, 's jobban megvizsgálni, mi kedvező abban a' czélhoz, 's mi alkalmatlan? tehát igen jól teszi az építtető, ha minekelőtte az építtetéshez fogna, legelsőben is tökéletes rajzot készített magának az egész helyről, hogy azon az épület állását, 's felosztását legczélerányosabban meghatározhassa. Minden építésnél tekintetbe kell venni az égsarkait, hogy ne csak az egésznek legyen alkalmas fekvése: hanem az egyes szobákba is a' jötevő nap-sugárok legjobbkor hathassanak. Ki nem hagyná helybe, háló szobáját, 's könyvtárát a' keleti, lakszobáit a' déli, dolgozó szobáit a' nyugoti, társalkodó szobáit, képes gyűjteményét az éjszaki oldalra tenni? A' honyháról, élés-kamaráról sem kell megfeledkezni. Kétség kívül minden építésnél valódi mesterség a' jó helyet legczélerányosabban használni tudni, az alkalmatlant pedig, a' mennyire lehet, jóvá tenni. A' mi első tekintettel úgy látszott, lehetetlen, többszöri csendes nézkélés után majd helyrehozhatóvá, 's könnyűvé lesz.

II. Szükséges az épületrajz. Minden építtető gazdának okvetetlen tudni kellene legalább annyicskát az effélé rajzolatokhoz, hogy azokat megérthesse, a' mi se sok időbe kerül, se nehéz. Utasítást adhat ebben minden ács, vagy kőműves. Haszna nem csak az építésre terjed; hanem sok más foglatatosságra is, mellyeknek közelebbi tudása a' mindennapi életben hasznos és gyönyörűséges. Minekutána már a' házhely papiroson van, az építtetőnek a' pincze, és föld alatti osztályok általános meghatározásáról kell gondoskodni, hogy az oszlopok fészket, 's pincze fő falait, mellyektől füg az egész épületnek ereje, alapítani lehessen. Okosan tesz, ki itt a' kitelhető legnagyobb pontossággal bánik a' dologgal. Mert ha az épület talpa jól készül, sok hasztalan költsékezés tesz elmellőzve az egész építés folyamatjában, 's azonfelyül hogy rajta változtatnunk kell, munkánkban is hátra esünk, vagy el is csúfítjuk az épületet. A' pinczénéli 'gaz-

dázkodás nagy előre-látással, mint a' földszinén a' lakásra, vagy mesterségekre, a' többi egyéb emeletekben pedig lakásra fordítandó szobák osztályozása is nagy vigyázattal, és minden oldalról gyakori megfontolgatással történjék; mert csak a' többszöri szemlélet, 's gondolkozás termi a' képzeletek gazdaságát, mellyből a' legjobbat ki lehet választani. Elsőben a' háztérnek különböző czélokhoz képesti legalkalmasabb felosztását intezze el a' gazda: azután mindenik osztálynak tulajdon magasságát határozza meg. Ha földszint a' magasságot a' gazdaság, vagy üzendő mesterség czéljához alkalmaztatja is: de már az emeleteket a' szebb izléshez szabja. Nem szükség, hogy az emelet-osztályok mind egyaránt magasak legyenek: sőt szebb, ha minden osztály belső czéljához képest, kívülről is megkülönböztetőleg van elrendelve. Maga az alkotásbeli feltétel is okot ad a' különböző emeletek különböző karakterének kifejezésére. Ha p. o. a' föld szinén való rész nagy erővel járó, 's nehéz foglalatosságra van rendelve, kívülről is izmosnak látszék az, mint az egésznek erős talpa. Az első emelet könnyebb, sugárabb, a' felső még könnyebb alakot vegyen magára. Így az épület mesteri tekintetben is czélerányos lesz, és annál inkább kielégíti mind a' szemet, mind a' józan elmét, minél hozzá szabottabb lesz mindenik emelethez a' reárakott ékesgetés. — Midőn már egészen kész a' földszinti osztályozás, az első emeletbeli szobák elrendelése következik; hol nem csak az erősséget kell tekinteni; hanem azt is, hogy mindenik szoba világos, és kellemetes legyen. Több szobák egyesítése, különválasztása, okos meggondolást kíván. A' házi asszony a' maga hatásköréhez egészen más szobaöszveköttetést kíván, mint a' gazda. Az ilyen egyesítés minden erőltetés nélkül történjék, mint a' különválasztás is olly móddal, hogy a' lakók egymásnak ne alkalmatlankodjanak. A' Francziák főmesterek lévén a' szobák belsejének alkalmas és csinos elrendelésében, alaprajzaik méltán tanuságul szolgálhatnak. A' szobának nem csak diszére, hanem egészséges voltára is szolgál, magassága, melly szélességéhez és hosszához legyen mérve, mint az emelet magasságának is tetsző erányban kell lenni az egész épület szélességével. Soha sem kellene az új épületeknél az első emelet magasságát 12 lábnál kevesebbre szabni. A' szobák nagyságának, 's formájának külömbfélése, változása sokat tesz az egész lakás kellemére. A' kerek, félkerek, hosszú kerek, 's különböző szabályu négyszegletes szobák édesdeden lepnek meg bennünket, 's az ékesítés sokféle változásait kimeríthetetlenül teszik. Ha az épület szerkezete nem engedné meg, hogy illy szobákat fő vagy melléklalak által formáljunk, kevés költségbe kerülő deszkázatokkal is lehet azt eszközölni. Az első benyomást teszi a' ház belsejébe az udvarra való főbejárás elrendelése, és a' folyosó. A' külömben szép ház is elveszti minden kellemességét, ha fő bejárása homályos és kellemetlen: mint ellenben a' csak közönséges épületbe is bele szeretünk, ha szép bemenetele, 's vidám udvara van. Az ajtók, ablakok az épület belsején, mint külsőjén, sokat tesznek annak characterére, mellyre nézve azoknak elrendelése, kimérése fő gondja légyen az építő mesternek. Mennél magasabbak, és szélesebbek azok, annál inkább elfogadják a' pompás ékesítést, és annál jobban illenek a' vidám társalkodáshoz. — Az említett épületrajzok után III az épültre teendő költség felszámítása következik. E' magában foglalja mind azon költség feljegyzését, melly részint az épület - szerekre, részint a' mesteremberekre, 's napszámásokra lesz fordítandó. Ezen tekintetben nincs mit tenni mást az építetőnek, mint hogy jó kézi könyvekből tudja meg, mi, 's mennyi kívánatik az épület bizonyos részeihez, és hogy naponként mi szokott lenni a' napszámások bére? A' mellett még az épülethez megkívántató szerek folyó árrát is tudakozza ki, hogy a' költség felve-

tését megvizsgálhassa. Azon kell lennie különösen, hogy az építési szereket soha se apródonként, és mindég első kézből maga vásárolja, és inkább fizesse drágán a jót, mint a rosszat olcsón. A költségek számba vételére nézve ajánlható könyv. Triest illy cz. munk. *Grundsätze zur Anfertigung richtiger Anschläge*. 3 köt. rézm. Berlin 1815. IV Maga az építés az építetőre, ha különben maga annak nem mestere, csak annyiban néz, hogy az épületnek a rajzolatok szerint változtatás nélküli, és szakadatlan menetelére s arra vigyázzon, hogy az építéshez való materialékból semmi se vesszen el, s ne vesztegetődjék és hogy a különféle munkások ne akadékoskodjanak egymásnak, sőt inkább egyik a másiknak kezére dolgozzék. — V. Homlokrajz (Facade). Az épület az egyes részeknek az egészhez való kellemes szabályainál fogva hordozza magán rendeltetése czimjét. Soha se kellene elfelejteni, hogy minden épületnek, mellyen figyelmünk megakad, valami tulajdon gondolatot kell kifejeznie. A csupa termés kövekből álló izmos épületet már maga az öszve rakás, az előre vagy hátra rugtatott részek, több vagy kevesebb párkányok ékesítik főképpen; a pompás épületet még a kőfaragó munkák is. Minden ékesítésben a legyen czél, hogy diszes, pompás, méltóságos, kellemes, és helyesen választott legyen, mint azt különböző tekintet hozza magával. Az üres, pusztá czifrázatok, mellyek az építés-tudomány lelkével ellenkeznek, s mellyeket csak azért raktunk az épületre, hogy czifraság nélkül ne maradjon, a nélkül, hogy az egészet tekintetbe vennénk, átaljában megvetést érdemlenek. A kőből, vagy egyébből készült épületet be is kell vakolni. Ez annál szebb és czélerányosabb, mennél inkább úgy látszik, mintha az egész terméskőből, vagy valami nemesebb materiából volna alkotva. Minden olly szín tehát, melly a legszebb kőnemeket játsza, legalkalmatosabb lessz ide. Tiszta töretlen színt (még a fehéret sem egészen vévén ki) nem kell használni. Egyéb czifraságok közt, az ajtó- és ablak-rámáknak valamivel világosabb színt kell adni, hogy annál tisztábban szembe-tünhessenek. VI. A szoba-ékesítésnek az egész ház építési szellemével egyeznie kell. Öszvetartozó szobákat olly módon kell felékesíteni, hogy azok egy egésznek tessenek. Az ékesítéshez szükségesképpen megkívánatik a tér, a szobáknak illendő nagysága, s a hasonló ékességű pompás bútor. A menyezetnek, falaknak mesterségesen öszverakott deszkázattal való beborítása, nehéz is, költséges is, és komoly tekintetű; de ha gazdag, ékes és jó izlés szerint készül, az egésznek nagy benyomást ad. A falaknak tükrök általi ékesítése (ha csak a szoba belseje nem játékszín formájú, s külső ingeres tárgyakat nem akarunk általok meglepőleg sokasíttatni) nem sokat ér, sőt hiu s gyermekes. Nem annyira költséges, mint különbözőféle, jó izléssel választott, s erőltetés nélküli ékesítések illenek a falakra, szőnyegekre, és festésekre. Hogy a falakra, s menyezetre nézve a főszínek megválasztásától sok függ, annál kevésbé szükség említeni, mert kiki tapasztalhatta azon kedvetlen benyomást, mellyet valamely kerti mulató háznak zöld, vagy társalkodó szobának viola színű festéséből érezhetni. A szobák ékesítésénél a külső környülményeket is mindég tekintetbe kell venni. Olly szoba, mellynek ablakából egyébiránt vidám lehet a kilátás a távol mezőkre vagy erdőkre, a világosságot szétszóró, fényes, szemet bántó színelés által kellemetlen lesz; ellenben a nem kiáltó barna festés a kilátást még kellemetesebbé teszi (L. *Encyclopädie der bürgerlichen Baukunst von Stieglitz*, 5 köt. Lipsce 1792—98, sok rézm.). Hogy valaki magának az építési szépség felől jó izlést szerzen, mulhatatlan szükség, a régi görög és római épületekkel, ha nem kimerítőleg is, megismerkednie; mert úgy foghatja fel közelebbről a hajdankor építési erányzatit, honnan szoktuk ma is job-

bára ékesítéseinket meríteni. I. *Die Baukunst nach den Grundsätzen der Alten von A. Hirt.*) Berlin 1809, 50 rézt.); mely nem csak a' régiek építését, hanem ékesítéseit is közli. A' régi német izlést egész nagyságában 's valódi pompájában megtanulni lehet e' köv. könyvekből: *Denkmäler der deutschen Baukunst dargestellt von G. Mollér.* Darmstadt 1821. *Stieglicz Geschichte der altdutschen Baukunst.* Leipzig 1821. *Theoretisch-practische Baukunst durch Geschichte und Beschreib. der merkwürdigsten antiken Baudenkmale, und ihrer genauen Abbildungen bereichert von Wiebeking.* 1 köt. 46 rézt. München 1821. Az újabb kori jeles építő mesterek gondolatait, 's terveit, közölték Gilly és Schinkel. A' mezei gazdasági építésre nézve különösen ajánlható: Gilly *Handbuch der Landbaukunst, vorzüglich in Rücksicht auf die Construction der Wohn- und Wirtschaftsgebäude für angehende Baumeister und Oeconomen* (2. k. rézt. Braunschweig 1805.) T. A.

POLGÁRI JUS. Ezen nevezet alatt értetődik mind azon haszon, szabadság, jótétemény, egy szóval azon polgári boldogság, mellybe valamely polgári társaságnak tagjai személyekre, 's vagyonaikra nézve a' törvények oltalma alatt részesülnek. Ezen jusnak jótéteményét a' setét századokban, midőn az önkény uralkodott, igen kevesen érzették, többnyire minden polgári társaságban egy önkényes uralkodó tévén azt magáénak, a' mit az egészre ki terjeszteni köteles lett volna. Későbbben ezen just, vagy is jótéteményt az uralkodók a' nemzetnek csak igen csekély, idével pedig annak nagyobb részével, hol kényszerítette, hol jó akaratjokból megosztották, mindazáltal hogy az általjában az egész nemzetre kiterjesztetett volna, arra csak a' mostankori egy két pallérozottabb nemzeteknél vagyon példa. Mert bár ha a' régi híres görög, 's római köztársaságoknak szerkeztését megvizsgáljuk is, azt tapasztalhatjuk, hogy még akkor is, midőn nállok a' népuralkodás divatban volt, nagyobb része a' társaságnak az örökös rabszolgaság igája alatt nyögött, 's a' polgári társaságnak legkissebb kellemeiben sem részesült. Későbbben pedig jollehet némelly nemzeteknél bizonyos neme a' felszabadításnak jött is keletbe, mindazáltal azon felszabadítottások a' polgári jusnak jótéteményét csak annyiban eszközölték, a' mennyiben némelly felekezetek a' baromi sorsból néminémükép az emberek sorába helyeztetek, és ezen időtől fogva a' polgári jus mintegy más értelemben kezdett véteni, értetődvén tudniillik az alatt valamely idegen nemzetből való embernek más polgári társaságba való bevétele olly formán, hogy az, az ország törvénye által megengedett szabadsággal, 's jótéteményvel élhessen. Az illető értelemben vett polgári jusnak gyakorlása hazánkban már az ország kezdetétől fogva volt keletben, de csak leginkább a' nemesi elsőség elérésére nézve, minthogy valódi polgári jussal csak leginkább ezen felekezet él honnunkban. Már régi történet-íróink, mint Kéza Simon, 's Béla névtelen jegyzője bizonyítják, hogy midőn nemzetünk ezen földön megtelepedett, számtalan idegen szerencse-kereső vitézek sereglettek hazánkba, kik, minekutánna itten hűséges, és hasznos szolgálatjuk által magokat a' haza eránt érdemesítették volna, a' nemzet megegyezésével örökös vagyonnal megajándékozttván, szabad hazafiakká lettek, és innét származott hazánkban a' mostani időben is keletben lévő hazafiusítás, mellyet latinul indigenatusnak nevezünk. Ezen indigenatusnak elérésére mostani időben a' király, 's haza eránt tett érdemeken kívül megkívántatik, hogy a' hazafiusittatni kívánó, az ország által rendelt 2000 darab arany taxát fizetvén, az ország gyűlése alkalmával világos törvény által is a' nemes hazafiak közé bevettessék.

POLGÁRI korona, a' Rómaiaknál legfőbb katonai jutalom, melyet a' kapott, ki polgár életét mentette meg. Rajta ezen szavak voltak: „*Ob civem servatum*,” s tölgyfa leveles ágból csináltatott. A' mentetett vezérének parancsolatjára adta azt által mentőjének, kit azután ugy kellett tisztelnie, mint attyát. Császári uralkodás alatt csak császárok osztogatták ki. Egyszersmind becsültetés is volt azzal öszvekötvé. A' koronázott ékességét fejére tette játékszínekben 's a' tanácshoz közel ült. Belépésekor az egész gyűlés felállott tisztelete jeléül. Augustusnak mint különös tisztelet-jelt megengedte a' tanács, hogy háza tetején két borostyán-ág közt polgári koronát tehessen fel, annak jeléül, hogy polgárainak állandó megtartója 's ellenségeinek megalázója. Hasonló tisztelet adatott Claudiusnak is.

POLGÁRI-OSKOLÁK (elementaris, normalis, real-iskolák), olyan iskolák, melyekben a' leendő polgárok a' polgári élet akár-mely neméhez megkívántató általános esmeretekre taníttatnak. E' féle esmeretek: a' vallás, számvetés, erkölcs-tudomány, történet és földleírás, nyelvek, helyes-írás, rajzolás és éneklés-mestersége.

POLGÁRI SZABADSÁG, I. SZABADSÁG.

POLGÁRI számvetésnek azon rendszabások nevezetnek, melyek szerint bizonyos politikai dolgok, tett tapasztalás után kiszámoltatnak 's mint lehetősek, meghatározatnak. Először Angolországban, Hollandban 's Franciaországban dolgoztatott ki, hol főképpen a' holtig járó kamat-jövedelem kiszámolása, melyben a' hihetőlegesen élettartásnak kell alapul felvétetni, 's a' status adóságait illető tárgyak tették szükségessé ezen tudománynak kifejlését. Házassági, özvegyi és holt pénztáraknál az említett okból használtatik. A' statisticusnak adatokat nyújt ez a' népségnek 's különböző népeiséget tárgyazó viszonyoknak meghatározására. Alapja ezen tudománynak a' születetteknek a' holtakhoz 's mind kettőnek az ugyan azon időszakaszban élőkhez való eránya. Mennél számosabbak az alapul szolgáló vizsgálatok 's észrevételek, mennél nagyobbak 's különbözőféle neműbek a' népségek, melyekre azok kiterjednek 's mennél gondosabban választatnak külön az emberek nemek, rangjok és korok szerint, annál bizonyosabbak lesznek az élet különböző esztendeiben lévő emberek éltének közép tartóságára, vagy az esztendőnként születtek, megholtak és élők száma közt lévő közönséges erányra huzott következtetések. A' halóságnak törvénye az, melly a' mindenik meghatározott életszakban 's ugyan-azon időpontot elért emberek számából megholtakról következtést von az ezen határ-pontot túl élő személyek számának megállapítására. Azon táblák, melyek azt mutatják ki, hányan halnak meg a' születettek adott nagy számából az életnek minden esztendejében, következésképpen hányan érik el ezt a' kort 's melyekből ama törvény az élet tartóságának minden lépésőire alkalmaztathatik? haláltábláknak nevezetnek. Első ki ilyen táblát a' holtak lajstromaiból készítette, Halley Angol volt. Alapul 5 esztendei holtak lajstromait vette 's tábláit a' „*Philosophical transactions*”-ban tette esmeretessé 1693. Utána Kersseboom Hollandi jött, ki 1738 és 1742 adta ki Holland és nyug. Friesland népességére nézve tett nyomozódásinak szüleményét. E' nagyobbára kamat-birtokosok halál-lajstromait vette azon tartományokban alapul és csak az élet első eszt-ben meghaltak viszonyát igyekezett más halál-lajstromok szerint meghatározni. A' hasonlóul hollandi Struyck számolási olly kevés vizsgálódáson alapultak, hogy nem sok becsek van. Ellenben igen becsek voltak Deparcieux (Francia) nyomozási, ki 1746 „*Essai sur les probabilités de la durée de la vie humaine*” czím. munk. új táblákat adott ki, melyeknek alapjai részint francia ton-

tina-tagok halál-lajstromai, főképpen pedig külömbféle szerzetes- és apácza-klastromokban lévő holtak lajstromai voltak, 's legelőször választották külön a' két nemet. Ugy látszik, e' volt első, melly az általános élettartósságot minden korban meghatározta 's megmutatta, miképpen kelljen holtak lajstromai szerint számlálni. Leghasználhatóbb vizsgálatokat foglalnak magokban 1749 olta a' svéd országlástól ritka pontossággal évenként kiadatni szokott statistikai jegyzetek. Süszmilch jeles munk. „*Göttliche Ordnung des Menschengeschlechts im Leben und Tode des Menschen*“ (3 kiad. Berl. 1775, 3 köt.), sok adatokat szedett össze az élet külömbféle lépcsőin lévő halandóságra nézve 's azokból közönséges következtetéseket vont ki, mellyek mindazáltal kevésbé pontosak voltak azoknál, mellyeket világoztója Baumann szedett össze Lambert helyesebb módja szerint. Lambert t. i. Süszmilch adatai szerint igyekezett az emberi nemzet közt uralkodó halandóság törvényét általánosan meghatározni, a' mit mindazáltal nem tehetett, mivel a' népesség születés általi nevedekését nem vette illő tekintetbe. Chassot de Florencourt az ő „*Abhandlungen aus der jurist. und polit. Rechenkunst*“ (Altenburg 1781) cz. munk. a' halandóság törvényeinek világos átnevezését adja Süszmilch és Deparcieux adatai szerint, a' nélkül mindazáltal, hogy előadásának valami tulajdonit adott volna. Price is kiadta az ő „*Observations en reversionary payments*“-ében (1783) a' svéd táblák resultatúmat, nevezetesen az elsőket, mellyek a' halandóság törvényeinek meghatározására szükséges adatok szerint készítették és az időre 's helyre nézve, hol ezen ésszrevételek tétettek, ama törvényt meglehetősen pontossággal adják elő. Milnének ilyen nemű legújabb munkájában „*Treatise on annuities and assurances*“, 1815, bő leiratját található a' halálozás rendjének 's néhány új táblát is, mellyek igen pontos, Heyshamtól Carlisleben készített ésszrevételeken alapulnak. Így tehát még eddig nem tétettek oly ésszrevételek, mellyek szerint a' halandóság törvényét teljes bizonyossággal meghatározni lehetne, a' Kerssebooméin és Deparcieuxéin, a' svéd táblákon és Heysham tapasztalatain kívül. A' két első csak bizonyos néposztályokat veszen tekintetbe; a' svéd ésszrevételek legszámosabbak 's legszélesebben terjedők; Heysham tapasztalati legbizonyosabbak. A' svéd táblákra nézve, mellyek méltán használtaknak, mint jó alapok, megjegyeznünk kell, hogy Svédországban, a' földmivelésre nem kedvező éghajlat alatt, 's a' természettt élelemnek a' nép nagy számához való viszonyához képest néha ros aratáskor, éhség és döghalál kegyetlenkednek, mellyek miatt a' halandóság a' közönséges halálozást jóval felyülmulja. Innen a' halandóság Svédországban, több esztendei tapasztalás szerint, nagyobb, mint Európának többi termékenyebb tartományiban, következésképpen a' mérséklett éghajlat alatti halálozás törvényének megállapítására, oly esztendőket kell Svédországban felvennünk, mellyekben betegségek nem dühösködtek. Illyenek 1801-től 1805-ig, mellyekre nézve Nicander az „*Abhandl. der schwedischen Akad. der Wissensch.*“-ban 1809 pontos jegyzeteket közölt. A' következő táblában Nicander a' lehető élettartósságnak viszonyát a' Svédországban és Finnlandban, azon adott idő alatt, tett ésszrevételek szerint adja elő, mellyeknek resultatuma a' Lambert 's mások után felvett általános meghatározásoktól igen különbözik. Mind férfiak, mind asszonyok különösen jegyezteknek fel 's mind kettő általánosan számoltatik, a' hónapokat pedig tizesekben kell venni.

Kor	A' jövő élettartásnak esztendei		Mind kettő
	férjfiak	asszonyok.	
5 alatt	37,820	41,019	39,385
5	48,987	51,046	50,014
10	46,681	48,570	47,629
15	42,888	44,727	43,809
20	39,051	40,905	39,980
25	35,486	37,167	36,330
30	31,853	33,494	32,684
35	28,208	29,901	29,063
40	24,622	26,353	25,495
45	21,189	22,924	22,066
50	17,901	19,367	18,651
55	14,988	16,087	15,550
60	12,173	12,978	12,598
65	9,606	10,220	9,933
70	7,255	7,698	7,497
75	5,509	5,784	5,665
80	4,095	4,221	4,165
85	3,230	3,230	3,230
90	2,553	2,263	2,357
95	1,700	1,700	1,700

Nicander tábláiból a' többek közt a' politikai számvetésre nézve azon fontos környülállás is származik; hogy Svédországban és Finnlandban, hova a' tehenhimlő beoltatás 1804 vitetett be közönségesen, az elébbi 3 eszt. alatt eszt-ként 2-8000 (1793-tól 1803-ig általánosan 6000-en felyül) haltak meg himlőben, ugy, hogy az adott 5 eszt. alatt a' holtak száma ugy volt az élőkéhez, mint 1: 40-hez, ellenben ha a' tehenhimlő beoltatás nem vitetett volna be, csaknem mint 1: 39-hez. Ez a' környülállás azon észrevételre viszen, hogy minden halálózásra nézve tett elébbi vizsgálatok, a' himlő beoltatás utáni időre nézve nem vétethetnek alapul a' halálózás törvényének meghatározatására. Azt a' környülállást se kell elmellőznünk, hogy a' halálózás táblái nagyobbára nagy városokban készítették, mellyeknek egész részeit a' népnek legalsóbb osztálya lakja, melly közt természeti és erkölcsi okok, főképpen az élet 30-40-dik eszt-ig, legnagyobb halálózást okoznak. Berekesztésül lássuk az élők és holtak számának az eddigi vizsgálatok után közönségesen bevett egymáshoz állását. Falun az élők és holtak száma ugy van egymáshoz, mint 40:1-hez, a' kicsiny városokban 32:1, a' nagyokban 28:1, a' legnagyobb europai városokban 24:1, egész tartományokban általánosan 35-36:1; az élők és születtek általánosan 26:1-28:1; a' holtaké a' szü ettekéhez 1:1,205; a' születtek közt a' fijké a' leányokéhoz 105:100, ellenben minden élő férjfiaké az asszonyokéhoz mint 104:100-hoz; továbbá az eszt. születtek száma a' házasultakéhoz mint 2:9; falun az élőké a' házasultakéhoz, mint 115:1, a' kicsiny városokban 103:1, a' kereskedő városokban mint 106:1, a' legnagyobb városokban mint 137:1, az özvegy férjfiaké az özvegy asszonyokéhoz általjában mint 1:3, 35-hez. S illyen vélemények többen is vannak, mellyeket Süszmilch munkájában látni lehet. — Mind ezekből természetesen következik, hogy a' polgári vagy politikai számvetés még igen tökéletlen. Helyesen jegyzi meg Jakob az ő „*Einleit. in das Studium der Staatswissenschaften*“ (Halle 1819), hogy olly munka, melly minden a' külömbféle politi-

kai feladatok kiszámolására szükséges észrevételeket gondos critical-val szedne össze 's rendelne el, megbecsülhetetlen kincs volna a statustudósokra 's a' status tisztjeinek minden osztályaira nézve és hogy tökéletes politikai számvetésre, holtak, születtek, házasultak, urvacsorával élők, emésztők (a' nemzet szükségéinek kiszámolására) tökéletes lajstromai, a' különböző tartományokban lévő különböző kézi munkáknak, főképpen a' mezői munkásoknak 's manufaktúrákban dolgozóknak, a' készíttetlen természetményeknek 's ezekből készített műveknek, a' különböző szükségek árának, az ár emelkedésének 's szállásának pontos táblái 's több e'félék elmulthatatlanul szükségsek.

POLGÁRI TÁRSASÁG, I. STATUS.

POLICINELL, I. PULCINELLA.

POLICZIA, az ország belső rendje fentartására czélzó intézet. Fő tárgyai: 1) a' földnek vízáradások ellen bátorságba helyezése, 2) annak műveltetése 3) városokban 's falukbani együtt lakás 4) egészség (I. POLICZIA ORVOSI) 5) a' köz bátorság és rend fentartása, 's a' vétek közvetlen megakadályoztatása. — A' policziai rendszabások legelső nyomait az Egyiptombelieknél 's később Mózsesnél találjuk. A' Romaiak az övéiket a' Görögöktől vették. Németországon kívül, Francia- és Angolyországnak, Orosz birodalomnak, Svécziának és Dániának, kivált egyes ágozatokban jeles policziájok van, de az Olaszországban volt korábbi jó intézetek oda lettek. — A' policziáról legjobban irtak: Justi, Lotz, Berg, Soden, Höck és Sonnenfels.

POLICZIA (orvosi), az általános policziának azon fontos ága, melly a' nép egyes tagjainak testi javáról köteles gondoskodni. Ki kell tehát tanulnia, mi tarthatja meg 's mi döntheti veszélybe az ember életét és egészségét, hogy amazt előmozdítsa, emezt pedig elhárítsa vagy legalább gátolja. Minthogy a' társaság fő czélja az egyes tagok életének és egészségének, mint a' boldogság forrásának, bátorságosítása, innét kiki egyenest átlátja, hogy az orvosi policzia minden ország fő szükségeihez tartozik. Ennek pedig kötelessége az arról való gondoskodás, hogy az országban annyi ember éljen, a' mennyi csak élhet, hogy tehát a' népesedés előmozdítassék, a' nélkül, hogy túlnépesedés történék, melly viszont sokféleképen ártana, 's a' mellynek elhárítása végett minden hatalmában lévő eszközt meg kell ragadnia. E' tekintetből tehát ezen kötelességi erednek az orvosi policziának. A' házasság mozdítassék elő; a' nőtelenkedés pedig, melly törvénytelen kicsapongással jár, akadályoztassék meg. Azonban az igen kora, vagy igen késő, és az igen egyenetlen házasság, valamint az egészségtelen személyek egybekelése, ha t. i. betegségek a' házasság czéljában gátul szolgál, nem különben a' kényszerített házasság ne engedjék meg. Különös gond viseltessék a' terhesekre és szoptatókra; a' szülésnél okos segédelmet nyújtó személyekben ne legyen szükség. Az asszonyi rendeltetés nem lévén egyéb a' nemzésnél, azon gyengesség, ha a' nőszemély nem tudja hivatlen lenni a' természet erős szavához, ne számítassék neki akkora vétékül, hogy a' szükséges segedelem megtagadtassék tőle. Sőt a' törvénytelen szülést büntetésnek sem kell követnie, nehogy gyermekgyilkolás mocskolja be a' különben gyengéd anyai kezeket. A' gyermekek okos testi neveléséről kell gondoskodni, hogy azok ép, erős férfiakká, nőkké váljanak. Lykurgusnak ezt eszközlő törvényei tevék Spártát nagygyá. Az elhagyatott, árva, házasság kívüli gyermekek legyenek az ország felügyelése alatt. A' közönséges nevelő intézetek ne ártsanak a' gyermekek egészségének. — Az élelemről való gondoskodás is az orvosi policzia dolga. Az élelem találtassék elegendő mennyiségben, jóságban, mérséklett árron; az elmulthatatlanul szükségest pedig a' legszegényebbek is megszerezhesse. Az élelem áru-

lók, valamint bor, ser, szesz 'stb árusok felvigyázás alatt legyenek. A' levegő tisztasága fő figyelmet érdemel. A' lakások, házak, utcák tiszták legyenek, tisztítassanak. Sok ember egy halomra tartósan ne vergődjék; az utcák világítassanak meg 's rólok minden botlást, dülést okozó tárgyak hordattassanak el éjelenkiint, vagy világítassanak jól meg. Jó gond és rendelés legyen, hogy senki erőszakot vagy bosszút ne szenvedjen, hogy a' közönséges épületek, hidak, egyházak játékszínek jó karban legyenek 's összeomlással senkit halál vagy életveszél ölébe ne döntsenek. A' vizáradás és tűz ellen bátorságosítassanak a' lakosok; a' városban való lövöldözés tiltassék el; az ártalmas vagy kellemetlen betegsége emberek tartassanak távol a' közhelyektől, mint p. o. a' tébolyodtak, nyavalyások, igen csonkultak, bujákórosak 'stb. Szoros rend alatt legyenek a' tündér-játékosok; az utcákon ne engedtéssék meg a' veszedelmes állapotok vigyázatlan körülhordozása. A' mérgek és étető szerek általában tilosak legyenek, senkinek gondatlan kezébe ne jöjenek 's a' kereskedésben is csak szoros feltételek alatt létezzenek. — A' megháborodott egészség visszaállítására vagy legalább a' betegség, sértődés 'stb. könnyebbitésére ügyes férfiakban ne lásson szükségét az ország. Legyen tehát intézet, melyből ügyes orvosok, seborvosok, szülészek és bábák jöjenek ki. Az elegendő esmerettel nem bírónak semmi ürügy alatt meg ne engedtéssék a' gyógygyakorlás; a' kontárok kerestessenek fel és szorosan fenytessenek meg. A' policzia arra rendelt orvosok által mindig esmerje a' köz egészség állapotját. A' ragadványok ellen idejekorán vettessék gát, sőt a' honi nyavalyák is irtassanak a' hely körülményinek okos módosítása által. A' gyógyszertárok jó karban tartassanak; a' szerekkel bánók birjanak a' megkívántató esmeretekkel. A' betegek ápolói köteleztessenek le hivatalukhoz és tanítassanak okos bánásra. Az álhatalosokra nagy legyen a' vigyázat, a' halál bizonyos jelei előtt szabad ne legyen az eltemetés, azonban a' késő eltemetés se engedtéssék meg; a' temető a' helységen, városon kívül legyen. Nagy vigyázat kívántatik a' házi állatokra is; nem kell szükségét látni az ügyes baromgyógyításban; a' csordások (örzök) és kovácsok oktattassanak a' baromgyógyításban; általában az állatkinzás tiltassék el. — A' milly fontos azonban az orvosi policzia, olly gondatlansággal vannak iránta 's népek, nagy számmal. Hogy az orvosi policzia sikerrel lépjen létele, megkívántatik hozzá 1) egy felső, és fejedelemnek vagy uralkodásnak alája vetett orvosi collegium. Ennek tagjai ne csak a' szükséges esmeretekkel birjanak, hanem idővel és hatalommal is kötelességök teljesítésére, ne csak az orvosi policziát tanulták legyen, hanem a' segédtudományokat is. 2) Hogy az orvosi policziának az országban lévő személyei az orvosi fő collegium igazgatása 's törvényhatósága alatt legyenek 's mindnyája számára egy rendszabás álljon. 3) Összekötetés azon collegium és fő policzia-tanács között, valamint minden orvosi személy 's policzia-ügyelő közt, de nem alája vetett. 4) Az alsóbb felsősegek gyakorlásba hozzák az orvosi főcollegium rendelkezései 's általában felelős terhe alatt legyenek az orvosi policzia fentartásáért és előmozdításáért. Köteleztessenek tehát általában, kétes esetben a' törvényes orvostól felvilágítást kérni; az orvos policziai munkákra, mint hűsánzésre, halottvizsgálásra, betegápolásra bizodalmas embereket válasszanak; tanácskozássokba, mihelyt orvos-policziai tárgyról van, hívják meg a' törvényes orvost, valamint az orvosok törvényes és policziai tanácskozássokra 's vizsgálásukra mindig küldjenek közülök egy embert. L. Franktól „*System einer vollständigen medicinischen Polizei.*“ Vö. GYÓGYTUDOMÁNY (orvosi).

POLICZIA (titkos) azon kar, vagy hivatal, melly a' polgárok tetteire titokban vigyáz, hogy a' vétkek nyomait annál nagyobb si-

kerrel felfedezhesse, az uralkodás ellenségeit kitanulja 's a' politikai zavarokat mindjárt kezdetben elnyomja. — Ezen policzia teremtője XIV Lajos alatt d' Argenson marquis volt. Az ő szemei a' vétek legtitkosb rejtekibe is behatottak, 's kemény feyítéssel büntetvén egyaránt a' vétkes nagyokat és szegényeket, a' maga idejebeliektől Radamanthusnak (az alvilági kérlelhetlen bírák egyikének) neveztetett. — Követte őt XV Lajos alatt Sartines, ki ebben szinte rendkívüli ügyességet mutatott ugyan, de kémeivé a' nép seprejét választotta, 's maga is nagy pazarló volt, így p. o. egyik szeretőjének egy gyémántokkal spékelt fáczánt küldött ajándékba, 's midőn egy másik szeretője tőle egy drága brilliantos gyűrűt nem akart elvenni, a' követ belőle porrá törette, 's az ennek irt levelkét azzal porozta meg. — Reája Lenoir (1774 — 1784) következett, ki inkább azon munkálkodott, hogy a' vétek 's kétségbejítő inség forrásit bedugassza, mintsem hogy azokat büntesse. Mária Theresia ő tőle kért a' policzia elrendelésében utmutatást, és Pál orosz Czár őt szolgálatjába fogadta. — De minden policzia-igazgatók közt legfontosb 's legretentőbb Fouché volt Napoleon alatt, kinek is kémei egész Európában el voltak terjedve. — Ezen policzia felvigyázására néha ellen-policzia (Contre-police) szükséges, a' millyest Napoleon Fouché ellen tartott. Sz—E.

POLIGNAC (Gabriele Jolonde Martine hercegné, szül. 1750) a' szerencsétlen Maria Antonia királynénak legtitkosb meghittje, 's mint a' legszebb és szeretetre méltóbb asszonyok egyike, az udvarnak disze volt. A' király őt a' királyi herceg-kisasszonyok nevelőjének nevezte - ki, 's a' királyné erántai kegyelme 's bőkezűsége határtalan volt. Sógor-asszonya, Polignac Diana, egy eszes, de nagyra-vágyó asszony, ő általa jött a' királynéval öszveköttetésbe, 's úgy látszék, mintha az udvarnál szerencsését kereső nemességnek, pap-ságnak öszveköttetési pontja ez lett volna. Ezért gyűlölte a' nép a' Polignácokat, 's mind kettejeknek nagy veszedelmek közt kellett Franciaországból elfutniok. Ez időtől fogva Bécsben élt e' hercegné, hol férje a' francia királyi hercegek ügyvivője volt, 's ugyan itt is holt meg 1793. Fijai Armand és Julius Armand — X Károly szerencsétlen ministere — szinte szerencsétlen sorsok által lettek nevezetesekké.

POLIGNAC (Melchior) szül. 1661. † 1741 apát, utóbb cardinál 's híres diplomaticus, egy langvedoci előkelő nemzetségből származott. 1693-ban mint rendkívüli követ Lengyelországba küldetett, hogy Sobieski Jánost Franciaországgal Austria ellen szövetségre bírja. Sobieski halála után a' lengyel királyi választást Conti hercegre kellett volna vezetnie, 's e' célra XIV Lajostól fel volt hatalmazva, hogy mindennek, ki ebben őtet segitendi, 100,000 livret ígérhessen. Azonban minden ígéretei mellett is a' kujavieni püspök türekedései által a' szász választó-fejedelem kiáltatott ki királynak, 's Conti herceg, ki Danzig alá megérkezett, a' szárazra nem eresztetvén, Franciaországba visszavevzni kéntelenitetett. A' Danzigiak egyszersmind azt nyilatkoztatták ki, hogy ők Polignacot nem követnek, hanem ellenségöknek tekintik, 's holmijét elfoglalták. Ekkor Franciaországba visszatért, 's szerencsétlen követségéért 1698-ban bonporti apátságába számkivitetett. 1710-ben Getruydenbergbe, 1712-ben pedig d' Huxelles marschallal és Menagerrel együtt mint meghatalmazott az ultrajectumi congressusra küldetett. Részt vett ő itt minden alkudozásokban, de 1713-ban magát visszahúzta, nem akarván III Jakabnak a' békekötésben megemert angol trónustóli kizárását aláírni, mivel ezen királyi hercegnek köszönhette cardinalis-kalapját. Mint író *Anti Lucretius* ezimű munkája által esmeretes, melyben az epicureum systemát ezáfolta meg.

POLITIKA (πολις gör. szótól, mely várost tesz), általában a társaságos élet tudománya és mestersége; világi okosság, különösen kormánytudomány, kormány mesterség, az az: a' kormány céljai lehető tökéletességgel elérésének tudománya és mestersége. Az első több tudományokra oszlik. A' politikai tudományok ugyan is tekinthet az ember életét a' statusban; 1) mint lehet és mint kell lennie: tulajdon értelmű statustudomány, vagy 2) mint fejlett 's mint képződött az ki: politikai és statustörténet; vagy 3) mint van jelenleg: status rajza és statistica. A' statustudomány az országot először a' törvény oldaláról tekinti (közönséges statustörvény); azután az okosság oldaláról; politika szűk értelemben. Az utolsó tekintetben tapasztalati tudomány, de az emberi rendeltetés ideáján alapul; azért feladása végtelen. Ennyiben, mint a' közönséges statustörvény, az alkalmazott bölcselkedés része. A' politika tulajdon értelemben, vagy a' kormány mesterség magában foglalja: I) a' statusalkotmány politikáját, vagy azt, mint kelljen a' statusban a' hatalmakat (I. STATUSHATALMAK) elrendelni 's egyesíteni. II) a' kormányzás politikája magában foglalja mind a' belső mind a' külső viszonyok vezetését, a' törvényhozó és végrehajtó hatalomra ügyelve. A' kormányzás tudománya tárgyazza: I) az egésznek egyesek jólléte által bátorságosítását, 's policziatudománynak hivatik, mely alá A) a' bátorság- és B) a' jóllét policziája tartozik. Amaz magában foglalja a' háboru és béke politikáját (politika legszorosb értelemben), a' magas és országos (egyszermind városi, falusi, és uti) policziát, mely végzőhöz a' büntető policzia 's az ország insége elleni intézetek kapcsolhatnak. Ehez tartozik az orvosi-, szegények-, országos-, gazdálkodás-, műszorgalom-, kereskedés-, és erkölcsök policziája; mindannyian a' népesítés policziájának tárgyai. (L. POLICZIA). 2) Az egyeseknek az egész jólléte által bátorságosítása. Azonban az utolsó, a' mennyiben a' polgári társaság célját az egyesekre nézve előmozdítja, a' törvényes rendtől, polgári jólléttől, és szellemi műveltségtől függ; ennyiben elkülönöztetik a) a' törvényhozás mestersége, mely részint a' büntető, polgári, és policziai törvények szerköztetését, részint ezeknek (tiszték és bírák által) végrehajtását 's a' törvénykezés rendét tárgyazza; b) a' statusgazdalkodás vagy statustakárkosság mestersége, melyhez a' nemzeti gazdaság, és statusgazdalkodás tudománya tartozik. Ez utolsóhoz tartozik aa) a' finanzia tudománya (status jövedelmeinek szaporítása és igazgatása), bb) a' cameralistica (a' statusérték kutfejeinek kormányzása és tökéletesítése); c) a' pallérozás policziája, mely minden erkölcsileg szellemi képző intézeteket, templomokat, iskolákat, litteraturát és művészetet, azaz, az emberi ségnek állapotját közvetlen magában foglalja. Gyakorlatában a' kormány mesterség mindenkor a' valóság által határoztatik meg, még pedig a' népnek testi és szellemi sajátságai által. Azonban a' törvényadónak langesze a' népet is előbbre viheti, mihelyt maga erkölcsileg nemesítve van. Ez által tettek oly nagyokat a' hajdani törvényadók, Zoroaster, Mózes, és Solon. Igaz ugyan, hogy nehéz egy status physikai erejét az erkölcsi szabadságnak és az egész méltóságának alá rendelni; legnehezebb kivált politikai viharok idején. Egyébiránt bár korunk az éles elméjű teoriákban igen gazdag, még is igen keveset tettek azok a' polgári szabadság megerősítésére, de itt amott igen is sokat egy finomabb spotismus tervszerintibb megalapítására. Azonban gyakran a' népek is igen sokat vártak a' kormánytól, 's annál többet kívántak tőle, mennél többet kellett annak adniok; ebből mind két részről idegenkedés, megcsalt várakozás és elégtelenség származott. Ellenben ott, hol a' kormány formája lehetőségig a' nép szelleméhez szabotott, 's hol a' kormány mesterség a' maga kifejlésében ugyan ezzel együtt halad, többnyire elégtelenség.

találtatik. Ha mind a' kettő együtt nincsen, meghasonlás és pártküzdeés támad, melly vagy a' polgáriság és nemzeti élet megsemmisítésével, vagy zendüléssel végződik. Azonban, ha szinte eszközeinek célirányosságában botlanék is a' politika, megőrizendi magát az igazságtalanságtól 's így a' statust belső felbomlásától, ha erkölcsileg felemelt karaktert bizonyít. Ez egy részben oka a' régibb kormányalkotmányok hosszú tartósságának! Kelett. i. a' vallást tevé a' kormányforma lelkévé; de mind a' kettőt nemzeti rendbe szorítá, 's e' miatt végre mind a' ketten mumiává zsugorodtak össze. Rómában a' vallás a' politika szolgálója volt, 's a' kormányforma a' babonáság alkotmányával együtt összedült. Görögországban a' vallás és kormányforma kölcsönösen hatának egymásba, mind a' kettő észképektől lelkesülve, 's e' szövetségből csirádzék a' soloni-socratesi műveltség. Midőn a' francia convent törvényadóji a' vallást kiakarák zárni a' politikai rendből, megsérték az emberi természet törvényét, melly szerint az erkölcsi szabadság a' polgári engedelmességgel csak vallásos művelés által olvashatathatik egybe. Altaljában a' hatalmasak esze újabb időben az egészet egy pontosan kiszámolt mechanizmus szerint akará vezetni; de ennek rugóttollai okosság és haszonlesés valának. Kevélységében szinte annyira ment, hogy a' moralt és politikát elválasztani, vagy az úgy nevezett nagy moralt a' kicsinytől megkülönböztetni merészlené; innen ama csel és erőszak szövénye az utolsó három század politikai történetiben, Nápolynak XII Lajos és Cath. Ferdinánd által lett felosztásától Lengyelország feldarabolásáig, 's a' szárazföldi rendszer kiképzéséig. Convenienz-politika a' külső viszonyokban; egy durvább sultanizmus vagy egy finomabb ministeri despotismus a' belső igazgatásban: ez vala többnyire az újabb kormányesterség karaktere. Végre 1815 a' s z e n t a l l i a n t i a (l. e.) azon alaptételt állítá fel, hogy mind belső, mind külső politikának keresztényinek kell lenni. E' szellemben nyilatkoztaták ki az öt fejedelmek Aachenben Nov. 15 1818 ministereik által, hogy egész kormányesterségök egyetlen zsinórmértékéül a' a' nemzetek jusainak alaptételeit veendik. Így végre kimondá a' diplomacia, mit a' theoria Platótól fogva egész Kantig (l. ennek *Ewige Frieden* czimű munk.) bebizonyított. A' moralnak a' politika iránti viszonyáról I. Garve, Berg, Ferguson, és Droz iratait. Politikáról jelesb írók: Plato és Aristoteles, Cicero, Macchiavelli, Lipsius, Bodini, Spinoza, Montesquieu, Nagy Fridrik, Rousseau, Beccaria, Smith Adám, Achenwall, Schläzer, Luden, Wagner I.I. Pölicz, 's t. Remek művek Heeren-*Ideen über die Politik der vornehmsten Völker der alten Welt* és *Handb. der Geschichte des europ. Staatensystems* czimű munkái. Gibbon, Robertson, Müller (Joh. v.) és v. Splitter is szövétneket gyujtanak a' gondolkodónak. Flassan *Histoire de la diplomatie française etc.* könyve mint történeti és politikai tár, haszonvehető.

PÖLITZ (Károly Henrik Lajos) szász k. udvari tanácsos, a' bölcsekedés tanítója és a' lipcsei egyetemenél professor a' status-tudományokban, egy a' legmunkásabb német írók és tanítók közt a' historiában, politikában és német nyelvben, szül. Ernsthalmán 17 Aug. 1772. Attyától, odaváló predikátortól jól készítettven, 1786 — 91-ig Chemniczben tanult, hől a' bölcsekedés eránti nagy kedv benne felébredt. Csak hamar a' históriához való különös hajlandóság jött ahoz, párosódván a' kedvelt tudományokhoz szükségés legjobb könyvek megszerzésének vágyával. Ez okból tehetős házakban tanítgatott és már Chemniczben igen szép és jórendű könyvtára volt. A' mit egyszer hirtelen és elevenen felfogott, elméjében azt hiven megtartotta, tulajdonává tette és miolta írói pályára lépett (1793) tulajdon formába ültöztette, a' tárgyakat több szempontból vevén vizs-

gálat alá és az újabb vizsgálódásokat jól megrostálva vehén fel. Így fáradhatatlan szorgalma és minden cselekedetiben a' legtökéletesebb rendtartása mellett, éles belátásra tett szert, melly munkásságát kettőztette, ugy annyira, hogy tudományos előhaladása benne második természetbe válna. Lipszéban, hol P. 1791 óta tanult, majd mint Heydenreich tanítványa a' critica bölcselkedésre, mint Beck halgatója pedig a' históriára határozta magát; de egyszersmind Platnernek anthropologiai, erkölcsi-philosophiai és aetheticai tanításai által arra a' felséges gondolatra jött, hogy az élet bölcselkedését kelene szélesebben kiterjeszteni, a' mit későbben históriai munkáiban követett is, ugy, hogy azoknak átaljában e' fő esmertető jele. Lipszéban a' bölcselkedés és história tanulásán kívül papi tudományokat is halgatott Morustól, Rosenmüllertől 's másoktól. 1794 szabadságot nyert leczkéket tartani Lipszéban. Minekutána I eszt. bölcselkedést, históriát, neveléstudományt és stylistikát tanított volna, Reinhard ötét Dresdában a' nemes academiánál erkölcs-tudomány és história tanítójává ajánlotta. Ezen hivatalában, mellyet 1795 Martól Sz. Mihály napjáig 1803 viselt, felette sokat tett azon intézet (1798 óta) sebes lépésekkel való előhaladására, annak akkori nagy érdemű igazgatójával, későbbi 1804 mh. vezérstrázsamester Christianival kezett fogva; mivel ő nem csak kidolgozta az egész tanítási rendszert, hanem egyszersmind több tudományokat is részint tanított, részint igazgatott. Ez a' gyakorlása olyan tisztaságot és helyes módot adott tanításának, melly ötét, mint író is, felette ajánlja. Rövid idő alatt több rendbéli históriát és német nyelvet tanító munkát bocsátott világ elébe, mellyekben tisztelettel kell megismereni sok oldalú esmereteit 's tanításmódjának czélerányosságát. Azomban ezen tudósnak természeti rendeltetése academiái élet volt, mint a' ki széles tudománya mellett ritka előadásbeli tehetséggel is bírt. Azért Reinhard 1803 Lipszébe ötét visszahívta, hol a' bölcselkedés rendkívüli professorává lett. Még azon eszt. a' wittenbergi főoskolába tétetett által, hol 1808 Schröck helyébe história tanítója, Ebertnek helyébe pedig az academiái seminarium igazgatója tett. Mikor az egyetem az 1813 háború következtében Wittenbergből, melly erősséggé formáltatott, Schmiedeburgbe tétetett által, elment vele Pölitz is, hanem későbben nem követte azt Hallébe, mivel a' k. szász országlástól 1815 visszahívott Lipszébe. Itt munkálódik ő serényen, mint tanító és író; egyszersmind a' *Leipz. Litteraturzeitung* kiadását is viszi. Különösen érdemessé teszi magát az által, hogy a' tanulókat tudományos tanácsával oktattja és azon szívességével, mellynél fogva azoknak gazdag könyvtárába szabad bemenetelt, 's olvasást enged. Mint mondják, ezt a' szépen elrendelt és tökéletes lajstrommal felkészült 25,000 darab. álló könyvtárt, melly a' wittenbergi háború veszélyitől szerencsésen megmenekedett, a' lipcei egyetemnek hagyta végrendelésében. Számos munkáit, mellyek különösen az aetheticát és jelenkor históriáját tárgyazzák, előszámlálja Meusel. Különösen bölcselkedési, nevelési, aetheticai, statustudományi, históriai tárgyakat és német nyelvet foglalnak azok magokban. Mint történet és statustudományi író a' régi 's új rendszerek, vélekedések és részrehajlások megítélésében, neutralis helyet foglal, a' jelenkort ugy tekintvén, mint régen elmúlt időt és maga tulajdon meggyőződése szerint ítélvén, különös figyelmet fordít az emberiségre, jussokra és törvényes szabadságra. Tudományos munkái nagy érdemek, a' czélerányos rendnél, világos, könnyű előadásnál és bő tartalomnál fogva, stylisticai tekintetben is tökéletesen megfelelnék a' jelenkor pallérozottsága kívánatának és a' tudományok mostani álláspontjának. Innen sok többször kiadatott. Így hollandi nyelvre is lefordított munkája *Weltgeschichte für gebildete Leser und Studirende* 1805 óta már 5ször ada-

tott ki (1825 4 köt. rézm.) és *kleine Weltgeschichte*-je 1808 oltá már hasonlólul 5 kiad. ért 1825. Ezenkívül historiai-politika tekintetben leirta *Die staatensysteme Europas und Amerikas seit 1783* (Leipz. 1827). Olvasatásra méltó előbeszédében kitetszik, hogy ő a didaktikában tapasztalt mester és ollyan tudomány ember, ki jelenkorát környüállásosan esmeri. Németország különös históriájára is nyomos és jó plán szerént készült munkákat adott ki, illyenek p. o. *Geschichte des königreichs Sachsen* 1817; *Geschichte des östreich. Kaiserstaats* 1817; és *Geschichte der preussischen Monarchie* 1818, melyekben a környüállásoknak oknyomozó öszvefűggését azon kölesönös munkálatból magyarázza ki, melly a népnek és statusnak belső 's külső életéből áll elő. Egy főmunkája ezen tudósak: *Die Staatswissenschaften im Lichte unserer Zeit* (Leipz. 1824, 5 rész) egészen új és a szerző tulajdon plánja szerént rajzolja le az egész politikai mezőt. A' német nyelv mívelődésére sok hasznot tett 30 év oltá: csak több izben megjelent munkáit említjük, u. m. *Theorie der Interpunction*; academiái kézi könyvét *Sprache der Deutschen philosophisch und geschichtlich* (Leipz. 1820); bő munkáját *Das Gesamtgebiet der deutschen Sprache nach Prosa, Poesie und Beredtsamkeit* (4 köt. Leipz. 1825); és kézikönyveit: 1) *Lehrbuch der deutschen prosaischen und rednerischen*, és 2) *der deutschen dichterischen Schreibart* (Halle 1827). 1828 oltá havankint adja ki a *Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst*. Hilscher histór. zsebtárát szép leírásokkal gazdagította, illyenek *Geschichte des Königreichs Sachsen* (1826) és *Gesch. Preusens* (4 köt. 1827).

POLIZIANO (Angelo) szül. 1454 Monte Pulcianóban. Jóllehet ifjúságát inségben töltötte, azért még is nagy buzgalommal adá magát a' tudományokra. A' költésben magát a' görög és római mivek szerént mívelé ki, minden egyéb előrei oktatás nélkül, 's Homért deákra fordítá. Alig mult el 15 esztendő, midőn honi nyeivén a' nyolczas rímet (ottave) megpróbálta, 's ez által Ariost és Tassónak előre utat nyitott. Medici Lőrincz, a' tudományok és költés barátja maga mellé házához vette őt, 's itt annak ritka gyűjteményében Poliziano egészen a' régi mivek kutatására adá magát. Lefordította Theocritust és Kallimachust, irt deák nyelven elegiákat, odákat és epigrammákat, 's olasz canzonjai 's balladáji is csinosságok 's az ideák gazdagsága által kitetszők. VIII Innocentius pápa felszólítására Herodianust, Epictetus Enchiridionját, Plutarchus életét 's Plató Charmidesét is deákra fordította. Lefordított Homerusa 's Hippocratese elvesztek. A' florentziai gymnasiumban a' görög és deák nyelv tanítószékét elnyervén, mindenünnen tódultak hozzá a' halgatók, 's a' legtudósabb idejebeli férfiak is tanítványi közé ültek. Világi boldogságát egyedül feleségéveli rosz élete zavarta meg, ki őt rút külseje, 's darabos erkölcei miatt nem szivelhette.

POLLUX, I. CASTOR.

PÖLNITZ (Károly Lajos, báró), Issominban szül. a' kölni érsekségben, 25 Febr. 1692, Gerhard Bernhard brandenburgi statusministernek és vezérstrázsamesternek második fija, már korán kitetszett észtehetségeivel 's esmereteivel, beútaza Európának nagyobb részét, 's szeretetre méltó tulajdonságaiért minden udvarnál szabad bemenetele volt. Észrevételeit ezen cz. alatt „*Lettres et mémoires de Charles Louis, Baron de Pölnitz, avec nouveaux mémoires de sa vie et la relation de ses premiers voyages*,” (Amsterdam 1727), közlötte. Vizsgálódó lelke 's azon elmésség, mellyel a' munka irva van, igen sok olvasót szereztek neki. Több izben 's külömböző helyeken kinyomatott 's németre fordított. 1734 kiadta „*L'état abrégé de Saxe sous le règne d'Auguste III, roi de Pologne*” (Frankfurt). 1737 jelent meg ezen esmeretes munkája „*La Saxe galante*.” Nagy

hibetőséggel tartatik Pölnitz ezen munka szerzőjének is „*Histoire secrette de la Duchesse d'Hanovre, épouse de George premier, roi de la Grande Bretagne; les malheurs de cette infortunée princesse, sa prison au Château d'Alten, où elle a finit ses jours, ses intelligences secrettes avec le Comte de Königsmark, assassiné à ce sujet*“ (London 1732). Elténék 84 eszt. a' reformata vallásról a' katholikára ment által 's hitvallását francia nyelven kiadta, mely német fordításban is megjelent. 23 Jun. 1775 halt meg. Halála után adatott ki Brun által két köt. e' munk. „*Mémoires pour servir à l'histoire des quatre derniers souverains de la maison de Brandebourgh, royale de Prusse; par Charles Louis de Pölnitz, chambellan de Frédéric II,* (1791). Németül is olvashatni.

POLO (Aegidius), Gil-Polo (Gáspár) is, költő, szül. Valenciában 1516, hol ügyvéd volt, hanem költés eránti hajlandóságából lemondott az ügyvédi hivatalról. Már első munkái az idejebeli első spanyol költők közt szereztek neki helyet. Nagy híret főképpen „*Diana enamorada*“-jával (a' szerelmes Diána), pásztori románnal alapította, versekben, mellyek közé prosát is elegyített. E' folytatása Montemayor 5 könyvből álló Dianájának, mellyekhez Gil-Polo még hetet adott. Ha nem mulja is felyül Gil-Polo Montemayort a' találmányban, de hozzá hasonló; ellenben a' román verselt részében felyebb áll Montemayornál, írásmódjának tisztaságára, 's a' versek harmoniájára nézve. 1572 holt meg Valenciában. Cervantes kimentí Gil-Polo Dianáját a' lángokra kárhoztatott munkák közül, a' mennyiben azt nagy dicséretekkel tiszteli. Igen jó kiadat Pinedae Londonban 1739; még jobb az a' kiadat, melly a' Polo honyát magasztaló dicséző versekre „*Canto de Turia*“ irt jegyzetekkel jelent meg Madridban 1778.

POLO (Marco), venecziai-fi, nagy érdemet szerzett azzal, hogy Európával először ő tette esmeretessé belső Aziát 's olly időben, mellyben messze tartományokba, vagy senki se mert utazni, vagy a' ki utazott, inkább azért tette azt, hogy rendkívüli embernek tartassék 's nem hogy embertársainak használjon. Nem éppen alaptalanul állították azt némelleyek felőle, hogy a' puskapor-nak, kompasznak, könyvnyomtatásnak, astrolabiumnak 's a' t. feltalátására ő adta a' legelső rugót, mivel mind ezeket, bár tökéletlen formában látván 's elbeszélgetvén, alkalmat szolgáltatott azokról a' további elmélkedésre. Csudálkozva találtak az utazók sok olly dolgot igaznak, mellyeket ő elbeszélvén, esztendőig meséknek 's könnyen hívőség szüleményeinek tartattak másoktól. Polo azon írók közé tartozik, kik, mint Herodotus naponként nevelték tiszteltetéseket, mivel mindent pontosan irtak le, a' mit magok láttak, 's ezt gondosan megkülönböztették attól, a' mit csak hallottak utjokban. Marco Polo venecziai patriciusnak unokája. Ezen patriciusnak két fia (Nicolo és Maffio) volt, kik 1254 vagy 1255 Konstánczinápolyba utaztak. Kereskedési foglalatosságok végződven, hallák, hogy a' Volgánál hatalmas Tatárország állott fel. Tehát sok arany-, ezüst-, és gyöngyportékát vásároltak öszve, a' fekete tengeren Krim felé eveztek 's végre Barkah táborába érkeztek, ki a' hires Dsingiskhan unokája volt. Napkeleti írók rendkívül magasztalják ezen tatár fejedelemnek pallérozottságát, 's erkölceit; ezen Olaszok is barátságosan fogadtattak tőle 's 1 eszt-ig maradtak nála, míg Barhahnak egy rokonával folyt háboruja őket tovább vonulásra nem kényszerítette. A' caspium tengert körül utazván, végre Bukharába mentek, hol egy Tatárral találkoztak, kit Khan Hulagu, kivél Barkah hadakozott 's ki Barkaht meggyőzte, testvéréhez Kublaihoz küldött. A' Tatár hivta az Olaszokat, hogy kövessék őtet a' hatalmas szultán Kublai táborába, gazdag nyereséget, jó fogadtatást

igérvén nekik, a' mi telyesedett is. Kublai szultán vagy nagykan tudni kívánó ember volt 's nyugotról igen sokat tudakozódott tőlök, végre pedig nemesi közül egyel elkísértetvén, azon kéréssel bocsátotta el magától, hogy a' római pápától néhány tanítót kérjenek, kik a' keresztény vallást birodalmában terjesszék. A' kíséző Tatárt útközben betegsége miatt elhagyták; ők magok Armenián keresztül Akrebe (1269) 's innen Olaszországba visszajöttek. Rómába nem mentek, mivel IV Kelemen meghalván, váraiok kellett, míg új pápa választatik. Nicolo haza jövé, feleségét halva találta; ellenben fia, kivel azt terhben hagyta, már 15—16 esztendő volt, 's midőn a' pápa-választatás sokáig húzódott, a' két testvér elhatározta, hogy tovább nem várakozván, 1271 napkeletre utazzanak. Nicolo fiát, a' mi Marconkat, magával vitte. A' sors úgy hozta, hogy három eszt. üresség után a' pápai székre Tebaldo de Visconti, ki Palaestinában volt, emeltetett, 's éppen midőn oda érkeztek, és így megnyerték tőle a' kívánt papokat levelekkel és ajándékokkal a' tatár khánhoz. A' melléjük adatott papok megijedtek azon veszedelmektől, melly őket utjokban fenyegette, ellenben az Olaszok bátran folytatták azt 's Badaksanon, a' magas Mutztag- és Beluttag-bérczen keresztül-mentek, Kasemirt érintették 's a' Kobi pusztán keresztül Kancheuig (China Schensi nevű tartományának legszélsőbb nyugoti határán) utaztak, honnan a' khant megérkezésekről tudositották. E' parancsolta nekik, hogy azonnal táborába jöjjenek, 's olly barátságosan fogadta őket, mint először. A' pápa ajándékai tisztelettel fogadtattak. Kiváltképpen megnyerte a' khán kegyelmét a' mi ifjú Marconk, ki igen tudta a' szerettetés és becsültetés megnyerésének módját. Csak hamar megtanulta az ország nyelvét 's a' khánnak sok fontos szolgálatot tett, Chinába 's az ország legszélsőbb pontjaiba küldetvén. Sok utazási, mellyeket illy foglalatosságaiában tett, észrevételei, mellyeket, hogy a' khánt azok felől tudósithassa, leirt, természetesen elég tárgyat adhattak neki, mellyeket hazájába visszatérvén, leirjon. Egy ideig helytartói hivatalt viselt Kiang-nan tartományában. Attya 's nagybátyja azalatt hasonló becsültetést tapasztaltak az udvarnál. Azonközben felébredt benne a' honyokban visszatérés kívánata, mellyet 17 eszt. előtt hagytak el. Csak nehezen tudtak engedelmet nyerni arra a' khántól. 14 hajóból álló hajószereggel, mellyen volt egy persiai hercegnak mátkája, ki magát hajózási jártasságokra bizta, ezettek el Hainanból, Cochinchinánál, Malakka mellett, a' bengaleni tengeröblön keresztül, Ceylonban, mellynek gyöngyhalászatját Polo pontosan leírja, Sumatrában 's a' t. megállapodván, míg 11 hónap mulva Ormuzdban kötöttek ki. A' persiai herceg, ki éppen akkor jutott uralkodásra, méltó hálával fogadta őket 's 9 hónapig maradtak Taurisban. Azután Armenián keresztül a' fekete tenger felé utaztak, Trebisondéból Konstanczi-nápolyba mentek, 's innen Negropontén keresztül minden kincseikkel 1295, 24 eszt. távollétek után szerencsésen haza értek. Mind ezen környülállásokat pontosan leírva lehet olvasni Marco munkájában. A' mi további sorsát illeti, e' mások elbeszéletin' alapul, mellyeket Ramusio, ki 250 eszt. élt későbbben, irt le. Több tárgyakat a' hihetőség bizonyit. Haza jövé alig esmerték a' három Polót a' Venecziaiak 's az olasz nyelvet nem beszélték többé tisztán. Nehezen juthattak ismét birtokába palotájoknak, mellyet rokonik magokévé tettek. Csak drágaságaik 's gyöngyeik győzhették meg az utolsókat, hogy nem világcsalók. A' Venecziaiak közül ellenben alig tudták meg hazajöttöket, 's hogy valósággal ők volnának, kiki kereste barátságokat. Marco, mindég milliionokban adván elő China gazdagságát és népességét „*Messer Marco Millionì*“ melléknevet kapott 's palotája 250 eszt. mulva is „*Il corte dell Millionì*“ névvel nevez-

tetett. Kivül is igen becsültetett Marco. Midőn a' curzolari tengeri ütközetben elfogatott a' Genuaiaktól, ezek igen szeliden bántak vele 's azt írják, hogy utazásának szünteleni elbeszélésétől akarván magát megkímélni, irta le itt történeteit. Melly nyelven tette légyen azt? nem bizonyos. Ramusio a' római, Baldelli a' francia nyelvet állítja. Mások a' veneziai vagy genuai nyelvet vitatják. Marco visszakapta szabadságát 's hihetőleg 1323 holt meg Venecziában; atya 1316 hunyt el. Marco munkája nem maradhatott menten a' becsusztatásoktól 's fogyatkozásoktól, mellyeket a' gondtalan leirók okoztak. Csudák, varázslás hiedelme, nem lévő állatokróli elbeszélétek gyakran fordulnak elő benne. Más részről azt hányják szemére, hogy némelleyeket nem irt le, a' mikre különösen kellett volna figyelmeztie, p. o. a' nagy kőfalat, a' chinai asszonyok kiesiny lábait, a' teavást. De a' csudákat kimentí idősza, melly igen szerette a' csudálatost. Hogy a' teáról halgat, hasonlólú menthető, ha meggondoljuk, hogy ha az ember valahol olly sokáig lakik, mint ő Chinában, némelleyeket tsekélységeknek talál, kiváltképpen ha magában a' tartományban nem igen nevezetese: Elbeszéletinek igazságát bizonyítja a' pusztában a' Samieltől megöltek állapotjának rajzolatja; a' tatárországi bos grunniensnek leírása, melly csak az újabb időben találtott meg ismét; a' chinai császár tatárországi nyári palotájának 's az Adám hegyén (Ceylonban) vándorlásnak leírása 's a' t. 'S valóban megérdemlette ezen maga idejebeli Herodotusnak és Humboldtnek munkája, hogy újra kiadattassék, a' mit németül Peregrin 1802, ángolul ugyanez idő tájban William Marsden, 's olaszul Venecziában cardinalis Placido Zurla (1818) tettek. Marco utazása, mint állítják, legelőször 1496 adatott ki. Ramusio ismét lenyomatta azt az ő utazások gyűjteményében 1559. A' parisi codex francia nyelven 1824 nyomtatott a' geographia társaság rendelésére. Az utazásnak első critical kiadatja, a' della Crusca textusa szerént a' Magliabechi könyvtárban (legrégebb olasz fordítás) gróf Giov. Battista Baldelli-Bonitól van „*Viaggi di Marco Polo*“ czím alatt, 4 köt. földabroszokkal Florenz 1827, a' kiadó költségén, csak 682 példányban. A' két első kötet Baldellinek „*Storia della relazioni vicendevoli dell' Europa e dell' Asia*“ (1258ig) foglalja magában.

POLONAISE, lengyel nemzeti táncz, mellyet azonban németországban igen elforgattak. Mint tánczra készült hangdarab, mindig $\frac{3}{4}$ tactusu melodia, két ismétléssel, 's 6, 8, vagy 10 tactussal; később ugyan annyi részű egy, sőt két triót és codát is ragasztának hozzá. A' lengyeltáncz nőtá leütéssel kezdődik, mihez a' német polonaise nem köti magát. A' polonaise karaktere ünnepélyes komolyság és leventai gyöngédség, melly az epedés kecses panaszát 's a' boldog szerelem örömben merengését veszi fel. Ez okon mozgása még a' menüetténél is lassabb. Ezenkívül a' polonaise mozgását (alla Polacca) a' tündöklő characterü csupa szerez hangdarabokban (mint variált polonaisek, concertpolonaisekben) sőt játékszíni énekdarabokban is sokféleképp alkalmazták. Ez utolsó esetben aria vagy rondo gyanánt bánnak velők.

POLYANDRIA, sokférjűség, ha t. i. egy asszonynak egynél több férje van, melly szokás néhány pallérozatlan vad népeknél most is találtatik. — A' polyandria szónak fűvésztudományi jelentésére nézve l. NÖVÉNYEK.

POLYARCHIÁNAK, a' monarchia ellenében, sokak uralkodása nevezetik, legyen ez aristocratia vagy democratia. (L. MONARCHIA).

POLYBIUS, Megalopolisban K.e. 204 szül. jeles görög történetirő. Atya Lykortas az akhajai szövetség fejei közt egy 's Philopoemenek meghitt barátja volt. Fegyverforgatásra és status foglalatossáigaira neveltetvén, 24 eszt. korában Ptolemaeus Epiphaneshez küldö-

tett alkudozás végett. Perseus Macedoniának királya 's a Rómaiak közt had ütven ki, Polybius Marcius római consulhoz küldetett, hogy az akhajai szövetség seregének a rómaiival leendő egyesülését tudtára adja. Egy ideig a római táborban maradt 's azután Marcius parancsolatival visszatért, hogy az Appiustól Epirusba küldetni kívánt segítő sereg kiállttatásának ellene álljon. Ez idő tájban már lehetett a Rómaiak alacsony célját látni, hogy t. i. Görögországnak minden szabad statusit hatalmok alá akarják hajtani, Polybius tehát nyomosan ellen dolgozott a ravasz politikának, hogy hazájának függetlenségét fentartsa. Ez okból, midőn Perseus Marcius meggyőztése után a Rómaiak a barátság álorezzáját még inkább levetették, ő is azon 1000 kezes közt volt, kiket a Rómaiak az Akhajaiaktól kivántak. Szép esmeretei, nemes erkölcei 's észtehetségei hamar több senatort tettek barátivá Rómában, főképpen Paulus Aemilius két fiát. Csak 17 eszt. mulva bocsáttattak haza a kezesek; hanem Polybius nem akarván lealacsonyított hazáját többé látni, Scipio Aemilianus szolgálatjába lépett, kivel áfrikai táborozásában jelen volt, 's igen hasznos tanácsokat adott neki. Midőn végre az Akhajaiak Rómával hadba keveredtek, Mummius consul seregéhez sietett, hogy hazafiainak sorsát enyhítse. Tanuja volt Corinthus lerontatásának 's Akhaja római tartományá tételésének. Ezen szomorú történetek közt is megtartotta hazaszeretetését 's haszna nem keresését. Azon nehéz foglalatosságot, hogy Görögország városaiba új ország-lásformát vigyen be, mind a két fél, az az, mind a Görögök, mind a Rómaiak, telyes megelégedésre végezte el. Akhaja népe oszlopokat emelt neki, mellyek közül egyen ezen felírás volt: „Polybius emlékezetére, kinek tanácsa, ha követtetett volna, Akhaja szabad maradt volna, 's ki azt szerencsétlenségében vigasztalta.“ Azután Scipiot Numantia vivására kísérte, 's ezen nagy barátjának a jótévjének halála után honyába visszament, hol Iováról leesvén, 82 eszt. korában, K. e. 122 megholt. Históriaját a 2dik kárhágói had-dal kezdi 's a macedoniai királyság elenyésztével (53) végzi. Ez a munka 38 könyvből állott, két bevezető könyven kívül, mellyek Róma történeteit a Galloktól lett megvétetése olta foglalták magokban. Bőr fő tárgyai Róma történetei, még is más tartományok azon időbeli történetei is előjönnek benne, honnan Polybius közönséges história („*Ιστοριη καθολικη*“) nevet adott annak. Hozánk ezen nagy munkából csak 5 könyv jött egészen, a 12 következőnek töredékeit 's azon kivonatját, mellyet Constantinus Porphyrogenneta készített a 10 száz. birjuk. A többiek elvesztét igen kell fájlalnunk, mivel az elbeszélések pontosságára 's hűségére, mint a politikai és katonai esmeretekre nézve is a régi világnak egy történetírója se mulja felelősen. Neki tulajdonítatik a didacticus pragmatismusnak a történetek bevitetése is, az az, azon történelmi előadás, melly a történetek okait, kutfejit és következtetéseit tanítva, 's a status-foglalatosságokra (*πραγματα*) alkalmaztatva írja le. Ellenben írásmódja nem bájoló 's csak foglalatjáért és a benne előforduló tárgyakért lehet olvasni. Livius több helyeken másolta munkáját. Cicero a numantiai had leiratját is említi. Legbecesebb kiadati Polybius munkáinak: Casauboné (Paris 1609); Jak. Gronowé (Amsterdam 1670, 3 köt.); J. A. Ernestié Casaubonus latin fordításával 's jegyz. (1764); Schweighäuseré (Leipz. 1789—93, 9 köt.); Folardé és Gvischardé (vagy Quintus Iciliusé) Vien. 1759. Ném. jegyz. Seybold (1779—83) és kapitány Benicken (Weimar 1820) adták ki.

POLYCHORD sok húrú szerszám; neve egy Hillmers találta újabb, de kevésé esmeretes muzsikaszernék is, mellynek 10 hurja 's mozgó markolatja van.

POLYDECTES, I. PERSEUS.

POLYGAMIA, sokfeleségiség, név szerént egy férjfiúnak több asszonyali öszveköttetése. A' polygamiának első jelentésében egy férjfiúnak egy asszonyali házassága (monogamia), utóbbi értelmében pedig egy asszonynak több férjfiivali öszveköttetése (polyandria) is ellenébe tétetik. A' polygamia minden pallérozott európai néptől 's ezeknek gyarmatjaitól megvettetik (L. HÁZASSÁG). Fűvésztudományi értelmére nézve l. NÖVÉNYEK.

POLYGLOTTE (görög szó-soknyelvű) ollyas munka, mellyben ugyan azon tárgy több nyelveken adatik elő. Leginkább a' szent írást volt így szokás kiadni, 's efféle nevezetes kiadás 4 van, u. m. 1) a' *complutum* (Spanyolországban) zsidó, görög, deák 's chaldaeus, 2) az *antverpeni* az előbbi 's syriai, 3) a' *párisi* szinte az előbbi 's ezen kívül arabs, és 4) a' *londoni* az előbbi 's egy-szersmind az aethiopiai és persa nyelveken. — E' négy fő polyglotten kívül még más kisebb szentírási könyvek, nevezetesen a' zsol-tárok is így adattak ki.

POLYGNOTUS (Polygnotos) Thasosból, a' Görögök egyik első képirója, K. e. mintegy 450—410. (83 és 93. Olympias közt) virá-gzott, Athenét ecsetjével díszesítő 's jutalmul polgári just nyert. Cimon vele festető-ki a' Pökilét Athenében; ennek házi barátja, szép hugának pedig szeretője volt, 's e' szövetségét a' Trójainék ábrázolatján dicsőíté. A' Pökile számára Mykon és Paenanus festet-tek vele. Itteni két fő festményei a' Görögöket Trója előtt ábrá-zolák, az egyik a' vezérek gyűlését Cassandra elragadtatása után, a' másik a' fogságba ejtett trójai asszonyokat, közepettök Cassan-drával. A' delphii Bírzsében Trója ostromát és a' holtak országát festé: e' festményekeket Pausaniás környülményesen leirta. (L. Böttiger „*Ideen zu einer Archaeologie der Malerei*“) A' Parthenon egyik elő-terében is több festményei valának a' trójai had idejéből 's t. Hi-hető, hogy mind ezek fára valának festve. P. ugy tekintetik, mint ki a' képirást önállásra emelte, a' képekre a' régi feszesség és me-revenység helyett mozgást és életet, kifejezést és charaktert öntött, (honnan mellékeve: ἠθογραφός), a' ruházatoknak mesterséges tar-kaságot adott, a' figurákat illó arányban osztotta el, 's a' sok színű festésben első mester volt. A' görög képirás nagy és merész stylusa vele kezdődik.

POLYGON, sok szeglet, minden többszegletű figura. Ha egyen-lők oldalai, rendes, ha nem egyenlők, nem rendes sokszegleteknek nevezetnek.

POLYGRAPHUS, sokat író, tudós, ki sok munkát ad ki. Ez a' név nem mindig gyalázat; sőt igen jeles írók számláltathatnak a' polygraphusok közé, p. o. Muratori, Euler, Voltaire, W. Scott, 's mások. Azonközben természetes, hogy a' lélek felette sok szüle-ményiben ritkán találattik fel a' jóság 's alaposág, főképpen ha az idő 's alkalom által igen hamar hozatnak létre 's az író legkü-lömbözőbb tárgyakkal foglalatoskodik.

POLYHISTOR, olly tudós, ki igen sok, főképpen históriai tudományokban jártas. Az egyes tudományok most igen szélesen ter-jedvén ki, méltán kétségbe lehet az alaposágot a' polyhistorban hozni, sőt azt kell róla mondanunk: *Ab omnibus aliquid, in toto nihil.*“ Csak igen kevés és ritka észtehetségekkel bíró férjfiak ér-demlik meg ezen tiszteletes nevet.

POLYHYMNIA vagy Polymnia, a' későbbi költők előterjesztése szerént a' lantos (lyrica) éneklésnek vagy muzsikának muzsája, kinek tulajdonittatik a' mímek és pantómímek feltaláltatása is. A' görög költők köpenyegbe takarodva 's mélyen gondolkozva festették Poly-hymniát. Tulajdonittjai lant 's pengető. Jobb kezének mutató uját szájára teszi vagy könyvet tart.

POLYKARPUS Smyrnának legkorábbi püspökei közt egy, János Apostol tanítványának iratik. A városban tüzesen hirdetvén fedhetetlen erkölcsöket 's maga-megtagadást, egyszersmind elszántan kelvén ki a' bujaság 's erkölcsteleenség ellen, ezzel és példás életével annyira kitetszett, hogy a' smyrnai községtől szent Bicolus után püspökké választatott, hol a' keresztény hitért martirhalált szenvedett K. u. 69, 86 eszt. korában; mert midőn megintetvén, egy közel lévő mezei házban rejtette volna el magát, elárultatott, bírak eleibe hurcoltatott, kik fortélyosan próbálgatták őtet, de mindég igaznak találták; eleinte a' nép vad állatok eleibe vettetni kívánta, hanem a' bírak tüzre itélték. A' római egyház 26 Jan. innepli Polykarpus emlékezetére. Egy levele esmeretes, mellyet a' philippii keresztényekhez irt, de a' mellynek valóságáról sokan kételkednek.

POLYKLETUS (Polykleitos) szül. Sicyonban, (Kr. e. mintegy 430) a' leghíresb görög képfaragók egyike, Agelades tanítványa; Phydiasal vetélkedett, de képzelményességben 's művészeti lelkesedésben utána maradt; építő-mester, mint amaz, de mint érczképöntő legszerencsésebb. Böttiger („*Andeut. über die Archaeologie*“) azt mondja, hogy gyöngéd természetét jól esmervén, leginkább csak csinosásra ügyelt, 's azért szép gyerkőczeit és ifjakat testgyakorló alakokban, vagy asszonyokat képezett. P. teremté az iffjuság idejét. (Vö. KÉPFARAGÁS és RÉGIEK SZOBRÁSZAI. —) A' gyermeki testgyakorlat minden érdekes állásain keresztül ment. Mondják, hogy a' Doryphorusban egy mustraszöbrot (Kanont) is akart felállítani; de igen hihető, hogy azon alak, mellyben a' művészet szabályait előadta, érettebb koru volt. (L. Winckelmann munk. 6 köt.) Az idomzatokról egy munkát irt, melly szerint a' szépséget a' tagok alkotásának arányosságában, 's a' csinos közép termetben helyezi. Kanonjának utánazása mind a' maga, mind követőji műveinek bizonyos összeegyeztést adott, mellyet némelly régiek roszalának. Az argosi Junot, mint nemzeti istenasszonyt, (mivel Sicyon Argoshoz tartozott) mintegy a' Phydias Jupiterének párjaúl, szinte óriási nagyságban elefántcsontból és aranyból alkotá, még pedig fátyol nélkül; ennek nagy szemei, hajában arany koszoru vala, mellyet a' Hórák ékesítének, baljában királyi pálcza a' kakukkal, kinyujtott jobbában granátalma. P. már kisebb bronzokat, szép edényeket és lámpákat készített. E' néven még más művészek is valának.

POLYKRATES, Samosnak uralkodója, idősebb Cyrus és Pythagoras idejében. Erőszakkal tevén magát az addig szabad Samosiak fejké, minden módon iparkodott hatalmát megerősíteni, 's e' végre Amasis egyiptomi királlyal barátságos szövetséget kötött. Minden feltételét követő szerencséjét látván Amasis (Herodotus szerint) azt javalta neki, hogy önkénytes áldozattétel által háritsa el magáról a' nagyobb veszedelmet. P. elfogadta e' tanácsot, 's legnagyobb drágaságát, egy becses gyűrűjét tengerbe hányta, de néhány nap mulva egy ritka nagyságaért neki ajándékol vitt hal gyomrában ismét megtalálta. E' miatt Amasis lemondott a' vele kötött szövetségről. Valóban későbbben kegyetlenül is boszulta meg Nemesis végre Polykratesnek büszkeségét. Midőn t. i. éppen azon gondolkodnék, hogy Joniát 's a' szomszéd szigeteket hatalma alá hajtja, Oroetes persiai helytartó, ki tőle magát megbántottnak vélé, magához családnokul ötét 's K. e. 522 megfeszíttette. Bár despota volt is, ugy látszik kedvelte a' művészséget és tudományokat, miáltal a' Samosiak pallérozságát igen előmozdította. Anakreon, kedveltje 's dicsőségségének éneklője, udvarában lakott.

POLYNESIA, I. AUSTRALIA. Legjobb munka erre nézve: W. Elis „*Polynesian researches*“ (London 1829 2 köt.).

POLYNICES, I. ETEOKLES ÉS THEBAE.

POLYPOK, Gyomronczok. Cuviernél az állatnövények negyedik alosztalát teszik, és vizont 3 rendre oszlanak. Az első rendbe a' húsos gyomronczok tartoznak, a' másodikba a' kocsonyosak, a' harmadikba a' szőgyomronczok (Polypes a' polypiers). A' gyomronczok teste általjában henger vagy kupidomu; igen gyakran minden bél nélkül, kivéven egy üreget, melly gyomrok és mindenek; azonban nem ritkán látható gyomrok is van, mellyhez a' belek vagy is inkább a' test állományába bevált edények ragadnak, hasonlóan mint a' Meduzánál. Ezen állatoknak nagyobb része öszszetett, öszszeszövétt, több lényből álló lényvé változhatik ált, új egyéneket (individuumokat) hajtva bimbó gyanánt. De azon kívül tojások által is szaporodnak. A' húsos gyomronczok alapjokra tartósan le tudnak nehezédni, de közülök többen mászni is képesek azon, némelleyek pedig attól egészen elválva usznak vagy a' víz mozdulásaitól hagyják magokat vinni. De többnyire valamelly testhez ragadva vannak, hogy szájak nyilását jobban vagy kevesbé nyithassák fel, melly nálok egyszerűs mind gannyilás is. Az körülvétekek több vagy kevesebb számú tapintókkal, mellyek a' gyomornak mintegy závarul szolgálnak. A' gyomorcso és külbőr között szövődött műszerzet van, de még homályos és esmeretlen, rojtos levelekből (lemezekből) áll, mellyhez a' petefészkek ragadnak, hasonló igen öszszezárt szálakhoz. Ide tartozik Linné Actinia-ja (Virágféreg F.) — A' kocsonyos gyomronczok, valamint az előbbiek, nem fedetnek kemény kéreggel; testök csupa kocsonya, többé vagy kevesbé kúp idomu; ürege a' gyomor helyét foglalja el. Ide tartozik p. o. Linné Hydra-ja (L. HABARCZKA). Az egybeszött gyomronczok mindég több egyénekből vannak egyesülve 's így öszszetett állatokat képeznek, mellyek az újabb időkig nagy részint tengeri növényeknek tartattak. Táplálások, akaratjok, mozgások stb. közös, úgy hogy egyesített akaratlaltal uszkálnak is a' tengerben. Több csapatokra oszlanak, nemekkel és fajokkal bővelkednek.

POLYPOK, habarczák (orvosi tekintetben) az emberi test üregjeiben származó természet elleni kinővések. Igen szilárd, rojtos, hús vagy inidomu anyagból állanak, melly hoszas lemezekre szeret válni 's gyakran véredényekkel bir. Egy vagy több gyökérrel függnek öszsze az üreg falával mintegy öszszennölvé véle. Többnyire üresek, simák, fejéres, barnás, néha homályosveres színűek, lasan származnak 's alkalmatlanságuk is lasan nevededik. Minden testüregben találhaték már habarcza, de leggyakrabban a' szív, üterek, orr és nádra üregében. A' szívben álharczát is találni, nyirokból és aludt vérből állókat, mellyek csak az utolsó (gyúladásos) betegségben vagy a' halál idején származnak. Képző anyagul, hihető, a' vér megalvó nyirka szolgál nekik 's az első különösen a' takonyhártya képző erejének szabadtalansága által nemződik. A' valódi habarczák kiirtása csak ott lehetséges, hol kívülről hozzájuk juthatni, és ez történi kitekerés (kihuzás), lekötés vagy kihuzás által. A' kitekerés, a' hol csak lehet, használtatik, mivel hamar és legkevesebb baj mellett szabadit; történi pedig fogó vagy tör által, melly olly közel tétetik a' gyökérhez, a' mennyire csak lehet; eleinte szelid sodrás és huzás történi, a' gyökér szakadtával pedig a' kicsavarás hamar tétetik. A' lekötés történi selyem, lószőr vagy érczfonal által, melly tör gyanánt olly közel vettetik a' habarcza gyökeréhez, a' mint csak lehet 's időről időre jobban megszorítatik. E' miatt a' habarcza nem táplálódhatván, lasankint elhal. De ezen mód nem kedves, minthogy a' habarcza evbe menvén által, kellemetlen bűdösséget okoz és a' közel részeket gyúladásba hozza. Ha ezen két módon lehetetlen a' habarczát kiirtani, akkor segédül vétetik az étetés addig, mig vagy el nem lesz rongálva a' polyp, vagy annyira meg nem kisebbül, hogy eszközökkel hozzá férhetni.

POLYPHEMUS, Neptunusnak fia, leghiresebb a' sicíliai Cyclopsok (l. e.) közt, ki Ulysses (Odyssea 9 ének) szerint óriási testű volt, nyájait maga őrizte 's barlangban tanyázott. Ulysses ezen barlangban keresett, nem tudván ki lakik benne, oltalmat. Estve Polyphemus nyáját behajtván, a' bemenetet egy nagy kőszikla-darabbal bezárta. Alig vette észre az idegeneket, kettőt már felfalt közülök vacsorára. Ugyanezt tette másnap reggel, és azután kihajtván nyáját, a' szerencsétleneket bezáró nagy követ ismét a' barlang lyukára gördítette. Ulysses fortélyhoz nyul; a' Cyclops botját karó formára meghegyezi; 's midőn estve haza jó Polyphemus és társai közül kettőt ismét gyomra prédájává teszi, a' magával hozott borral megkínálja a' kégyetlent 's megrészegíti; de alig látja elalvását, megtüzesíti a' karót 's szemét kiszurja; azután társait 's magát erős kosok hasa alá kötözte és midőn következett reggel a' Cyclops nyáját kihajtotta, szerencsésen kivitettek a' kosoktól. Egy kőszikladarab, melyet Polyphemus kicsüfolói után hajtott, egyet se talált ezek közül. Nem lehetett éppen ilyen vad Polyphemus akkor, midőn mint ifju, Galatea nymphát szerette. Így találjuk őtet Theokritusnál 's képezve előadatva a' „*Herkulan. Alterthüm*“ -ben I köt. De a' nymphá nem hajlott hozzá 's Acist szerette, kit Polyphemus szerelemföltésből megölt. (L. GALATEA).

POLYTECHNIKA felsőbb mivekbeni vagy sok mesterségekbeni ügyességre tanító intézet. A' mesterségi erőt kiformaló intézet különbözik a' tiszta tudományos tanító intézetektől, mivel az egy részről mesterségbeni jártasságot tesz fel, más részről a' tapasztalást és találmányokat segédül veszi, hogy a' mesterségi esmeretek körét kiszélesítse és azt az erőt, melly reáfordítatik, tökéletesítse. A' technika a' tudományok mezejébe vág, különösen azoknak matematikai részébe, a' mesterség, vizsgálódás és tapasztalás körébe (különösen a' physikába és chemiába); a' technika megtanulása e' szerint előleges esmereteket kíván, mellyek a' most említett tárgyakon alapulnak. Már egy olyan intézet, melly az esmeretek minden eszközeit használja, hogy az egyes személyeket, kik egyedül a' technikára adják magokat, arra az álláspontra vezérelje, a' honnan-lehető lesz azoknak az egész mesterségüzésben a' legnagyobb munkálatokat is legesekélyebb erőhasználással végrehozni, némelly tekintetben fontos tárgy az igazgatásokra nézve. Ezen igazságnak megismerése nagyobbára annak oka, hogy egyik status felyülmulja a' másikat a' mesterségi szorgalomban, hogy egyik mind jobb, mind olcsóbb miveket ad, mint a' másik 's így a' vásárlást egészen magáévá tevén, meggazdagszik, míg a' másik, melly a' mesterségeket csak czéhekben üzi, egyes mesterembereinek legerőltettebb szorgalma mellett se mérkőzhetik meg a' külföldel 's ahozképest szegényedik, mint ama gazdagszik. Angolország ellenmondhatatlanul bizonyítja ezt. — A' polytechniai tudást tanítás, nézés, irt és rajzolt előadás által lehet szerezni; ezek együtt véve teszik a' polytechniai intézetet. Hogy egy ilyen intézet czélerányos lehessen, és a' kívülről gyakorta zavart okozó behatásoknak nyomosan ellentállhasson, a' statusnak kell azt alkotni és ennek pártfogása alatt kell lenni. — Első és legfontosabb ága a' polytechniai intézetnek, polytechniai kezdő (elementaris) tanítás. Szükséges, hogy azoknak, kik a' tanításon megjelennek, olly esmereteik legyenek, mellyek a' közönséges miveltésre megkívántatnak és a' mellyek nyelvre, számolásra, historiára, természet- és föld-tudományra, rajzolásra 's más hasonlókra tartoznak. A' polytechniai tanítás plájának 2 főtárgya van: mint a' mesterségi és kereskedési osztály. Az első a' physico-mathematicai tanítástárgyakat foglalja magában, a' mesterségek és az olly nyilvános privat foglalatosságok tökéletesíté-

sére való alkalmaztatással, mellyek azoknak helyes esméréten épülnek; ide tartoznak ezek a' tanításosztályok 1) a' közönséges és különös chemiai technika; 2) physica; 3) a' felsőbb és alkalmaztatott mathesis, 4) a' ház-, országut- és vízi építésmestersége, 5) a' technologia. A' különös chemiai technika nevezete alatt itt azokat a' tanítástárgyakat kell érteni, mellyeknek helyes előadása annyi egyes részekkel van egybeköttetésben, hogy azokat a' közönséges chemiai technika tanításában illőleg elő adni nem lehet. Ide tartozik p. o. a' pezsgésről való tanítás, bőrcserzés, szappanfőzés, festés, nyomtatás, szövénnyek készítése, fejezés 's a' t. A' physica különösen olyan tárgyakra fordittatik, mellyekre a' különböző természeti jelenetek techniai tekintetben nagy befolyással vannak. A' mathematicai pálya szükségessé teszi a' számvetésben, betűszámvetésben, terjedség-mérésben, háromszegletmérésben való előleges esméretet; kezdetik a' sok szegletmérés, kúpmetzés tanításán, a' differentialis és integralis számoláson, azután mechanicával által megyen az alkalmaztatott részre, tanítja a' staticat, hydrodynamicat, hydraulicat, opticat és öszveköti ezeket a' modellek és machinák rajzolatival. — Az építést tanító osztály nem csak a' materiálékról és azoknak együvé szerkeztetéséről, az ácsságról, épületek czélerányos és alkalmas voltáról tanít, hanem arról is, miképp kell ezeket a' tárgyakat a' polgári épületek, utak, hidak és vízi épületek építésére alkalmaztatni? az utolsókról tanításban utmutás adatik még különösen a' folyókban és folyóknál előforduló építésre is, e' mellett emlittetik, miképpen kell megerősíteni a' folyó- és tengerpartokat? végre a' sebes folyók regulázása, azoknak sebessége, sebességek megmérése, töltések és kikötőhelyek építése. A' zsilipekről és csatornáknak készítéséről tanítás is ide tartozik. Toldalékul hozá járul az is, miképpen lehet némelly tájékokról a' vizet elvinni vagy oda éreszteni? Hozá adatik az építési, hid-, fekvés- és vízi-rajzolatokrai oktatás. — A' technologia különösen csak az olyan mesterségeket adja elő, mellyek bizonyos tapasztalási munkálatokon alapulnak, de a' nélkül, hogy azoknak tudományos törvényei előadatnának, p. o. miképpen készítettetnek mivek a' készitetlen testekből, miként a' selyem, gyapju, csont, szarv, fa, gyöngyház 's a' t. mivek? Tanításkor előhozzák a' legjobb műszereket és hasznokat megmagyarázzák. Ezen osztály rajzolásának tárgyai főképpen karton-, szőnyegpapiros 's a' t. festések mustrái. — A' tanításnak második főtárgya vagy a' kereskedési osztály, magában foglalja kiváltképpen a' hivatalos levelezésben előforduló írásmódot a' kereskedők számára, kereskedési tudományokra, kereskedési és váltójusokra, kereskedési számvetésre, földleírásra, historiára és portékák esmeretére való tanítást. Rajzolatok, földabroszok, modellek, könyvtárak és gyűjtemények legnagyobb bővségben vannak segédül az intézetnek, a' portékák esmertetése végett. A' politechniai intézetbe járó nevendéknek szabad akaratjára van bizva e' vagy amaz tudományt választani, vagy ha akar többet is. Az előadásnak academiai formája van, tudományos és magyarázó módon kiterjeszkedve az életbeli esetekre. 2—3 esztendő alatt az egész tanulói pályának el kell végeztetni. Azon nevendékek, kik az általok kiválasztott tudományokban valamikor stathivatalra akarnak lépni, nem csak egy egész osztályt kötelesek tökéletesen elvégezni, hanem annak végeztével nyilvános próbát is tartoznak adni. — A' politechniai esméretnek szerzése továbbá nézés által is eshetik. Erre nézve van egyszersmind a' polytechniai intézetbe a' miveknek és mesterségeknek egy technicum muzeuma, hol legjobb mindenféle mustrákat lehet találni, bizonyos osztályokban, készítettések helyének, jutalmoknak 's tulajdonságaiknak pontos bőjegyzékivel. Az egész tár mechanikai és fábriakai készitmények tá-

rára osztatik. Az elsőbb magában foglalja a' mechanikában, staticában, hydraulicában és opticában előforduló tanítói modelleket; továbbá a' polgári, hid-, útépitések modelljeit, mint azokat is, mellyek újabb találmányokba és ezen vagy ezekkel atyafijas mesterségekbe vágnak, p. o. a' gőzmachinákba, függő hidakba, főképpen mindenféle mesterséges zsilipekbe és építményekbe. Minden tárgy mellett azonban néhány szóval megemlítetik, ha a' csak gondolt rajz é, vagy pedig már tökéletességre is ment? Minden találmánynál, mellyre lassanként jutottak az emberek, megmutattatnak az abban lépcsőnként feljebb haladó próbatételek is, mellyek a' tökéletesség eléréséig tettek. Minden egyes darab felállítása úgy van elintézve, hogy célérányos és mindenfelől szabad hozámenetel legyen. Ezen mechanikai tárhoz hasonló a' második vagy a' fábrikai művek tára, melly a' feldolgozott materialék szerént osztatik el. Ezen tárba csak a' magok nemében legtökéletesebb tárgyakat szokták felvenni. -- Minden tárgy mellett van rövid felvilágosító előadása annak, hogy mi módon van feldolgozva a' materiale 's kitől és mi a' becse? Ez a' tár világos esmeretet ad valamelly országnak a' mesterségben való előmeneteléről, és egyszersmind okot szolgáltat az országlásoknak, a' mesterségi szorgalom egyes ágainak gyarapítására. A' mivészeket, mestereket, minden osztályban, a' legujjabbakkal megemerteti, mustrákat ad némelly munkákban és így a' nagyobb tökéletesítésre serkenti azokat. A' fábrikás és az eladó ezen az úton legjobban, legbizonyosabban és leghamarább eladhatja műveit, és a' vevő a' mustrák vizsgálásában elég utasítást és alkalmat talál, hogy abból, a' mit akar, a' legjobbról esmeretet vehessen. — A' polytechniai intézet célja ezenkívül irt és rajzolt közlés által is előmozdittatik, még pedig olyanok által, mellyek a' polytechniai egyesületektől adatnak ki, 's mellyekben mesterségek előmenetele mind a' hazában, mind külföldön érthetőleg iratik le, egyszersmind képes előadások által könnyen megfoghatóvá tétetik, mint ezeket a' polytechniai évkönyvekben, 's folyó írásokban láthatni. — Hogy pedig a' mesterember a' mesterségében tett előmenetelekről eléggé felvilágosodhasson, vigyázni kell az egyesületeknek, hogy az előadás az olvasó közönséghez legyen szabva, 's a' mellett, mennyire lehet, olcsón szerezhetőek legyenek a' munkák. — Az országok nagyságához, termékeihez 's szükségéhez képest igen változók ugyan a' polytechniai intézetek plánjai, általánosan mindazáltal egy ilyen intézet alkotásában a' mesterségek tökéletesítését kell szempontnak nézni. Mennél inkább éretik el az a' cél, annál hamarabb szétszakadoznak a' czéhek kényszerítő lánczai; az ember nem alacsonyítottatik le machinává; az az adó, mellyet sok évekig kellett fizetni a' külföldnek a' fábrikai portékákért, megszűnik, 's azáltal mind a' munkás, mind a' vevő nyer. Ezen sinór mérték szerint itélvén meg Europa leghiresebb polytechniai intézeteit, a' bécsi intézet, Prechtl országlás-tanácsos felügyelése alatt, felel meg leginkább a' czélnak. Már 1803 megemérte a' cs. k. kamara egy ilyen intézetnek szükségességét a' fővárosban; hanem nem elébb, mint 1814, hajtathatott végre az a' plán. Ezzel a' bécsi polytechniai intézettel, melly 3 Nov. 1815 nyitattott ki és 1816 206 tanítványt, 1823 pedig 780 számlált, öszveköve van egy különös előre készítő iskola, mellyben vallás, német, francia és olasz nyelvek, mathesis alsó része, földleírás, história, természet-história taníttatnak. Ezen oskolának különös gyűjteménye van kövekből és állatokból, a' tanulás könnyebbitése végett; ezenkívül a' bécsi polytechniai intézetet az is kitéstővé teszi, hogy a' techniai osztályok közé a' földmérés is felvétellett, és hogy az intézetnek egy részében különös mathematicai és mechanikai műhelyek vannak, mellyekben modellek és műszerek készülnek a' mechanikai tár számára és a' mathematicai tudományok

világosítására. Ezenkívül van a bécsi polytechniai intézet mellett egy egyesület is a nemzeti szorgalom gyarapítására, mely néhány tagot a kereskedők és fábrikások közül választ. Ez az egyesület jutalmakat tesz fel évenként a techniai mivek körében teendő javításokért és találmányokért, s egyszersmind a mesterséget üző közönséget közelebbi összeköttetésbe hozza az intézettel, mely ezáltal tudósíttatik a találmányokról. (I. Prechtl „*Polytechnische Jahrbücher*“, melyeknek 1827, 8 köt. jelent meg). — A parisi polytechniai intézet 1796 alkotott és 1816 kevés változtatással új alkotmányt kapott. Célja, hogy nevendékeket formáljon a pattanyuságra, hidak és utak építésére. A tanítás mintegy 300 nevendék számára határozottatik, a mathematicai, physikai és chemiai tudományokban s rajzolásban. Az oskolai esztendő végzete után a nevendékek, 20 személyből álló osztályokra osztatnak fel, kik különös szálakban 6 órát foglalatostkodnak napjában az ugy nevezett „*Geométrie descriptive*“vel, s 3 órát pedig rajzolással, olyan helyen, hol minden vár-erősítést és machinát tárgyzó modelleket lehet látni. Hetenként 2 nap különös laboratoriumban is dolgoznak a nevendékek. 1823 óta az intézet nem felvigyázó tanács, hanem az angoulémi herczeg pártfogása és a belső minister statutitoknak alatt van. Egy fő- és alkormányozótól igazgattatik. — A rendek techniai intézetének Prágában, Gerstner vízépítés-igazgató kormányozása alatt, nincs ugyan olly szép fabrika-készítmény-tára, mint a bécsinek, mindazáltal felette nagy hasznu tanítóintézet a techniai tudományokra nézve, melyekhez itt a gazdasági, erdő- és bányász tudományok is csatoltattak, kirekesztvén a kereskedést illető tudományokat. Az intézetnek számos gyűjteménye van műszerekből, melyek a mesterségek üzésére tartoznak, különösen az építést, bányászságot, mezei gazdaságot és órásságot illető dolgokban. Ez az intézet ügyes gazdaság- és erdő-igazgatókat, machina-készítőket, építőmestereket és fabrikákra felügyelőket adott már. — Münchenben van egy királyi mechanikai-polytechniai gyűjtemény, hol csinos rendel mindenféle modelleket lehet találni, melyek a tudományok academiájában, innepi oskoláknál, a ministerialis és erdő-számadásnál, a főbányász-, só- és pénz-igazgatásnál és más intézeteknél előfordulnak. Itt lehet módjok a művészeknek, bányamivelőknek, magokat a mechanikai mesterségekben gyakorolni és tökéletesíteni, a legjobb mustrák szerint. Az intézet gondviselője tudósításokat ad ki az intézet szerzeményeiről, a lévén ezélja, hogy a fabrikások és mesteremberek figyelmét az intézet ezéljára vezesse. — Említendő még a berlini polytechniai intézet is (I. *Verhandlungen des Vereins zur Beförderung des Gewerbflusses in Preussen*), a Nürnbergben 2 Jan. 1823 kinyitott polytechniai oskola és az 1828 Dresdában fellállított mesterségi intézet. A legujabb dolgokat polytechniai és kereskedési tekintetben, I. Dr. Dingler „*Polytechnisches Journal*“ havanként, és Hasse „*Elbeblätter*“, mely 1825 óta hetenként jelen meg.

POLYTHEISMUS, sok isteniség, vagy sok istenek hívése és tisztelése, érzeki népek vallása, melyek annyi isteneket hisznek, a mennyi figyelmeiket s csudálkozásokat magokra vonó jelenetek állanak elő a világban. E' tehát ellenkezője a monotheismusnak (I. e.) az az, egy istenhívésnek, vagy különösen a kijelentett vallásnak, mely világosítja meg egyedül az isten egységében hittet az ember lelkét. A legkorábbi kijelentésben, — mely az első emberekkel közöltetett, az ugy nevezett patriarcháktól tovább plántáltatott, midőn pedig a föld kerekiségének népei azt csaknem egészen elvesztették, Mózsas által Izrael hazának ismét szivére köttetett s az Isten népének tulajdonává tétetett, — adatott által az embereknek az egy istenben való hit, melyet a Jesus Kristus által közöltt kijelentés

mint feltételetlen igazságot megerősített 's az egész vallásos életnek lelkévé tett. Azonközben az egy isten hívése, bár sokképpen elhomályosítatva, minden vallásban megvolt, mivel egy minden istenek felett lévő istent esmertek. De minden vallás, melly több istennek hódol, a' pogánysághoz tartozik, mellynek fő caractere éppen a' kijelentett monotheismussal ellenkező polytheismus. — A' polytheismus olly különböző, mint a' pogányság vallásai. Legegyügyűbb neme a' dualismus, az az, két eredeti valóságnak hívése, több napkeleti vallásnak alapja, mellyek közül egyik minden jónak, másik minden rossznak kútfeje. Legtávolabbi neme a' polytheismusnak a' pantheismus, minden-istenítés, mivel e' szerint a' világ isten 's az isten világ és az egy minden egyszersmind. A' dualismus és pantheismus mindazáltal, bár a' kijelentés tiszta világosságától távol van, méltóbb gyanítása az istenségnek, mint azon más vallások, mellyek szorosabb értelemben vett polytheismusnak neveztetnek, hol a' kijelentésnek csaknem minden szikrája elveszett 's az isteni egészen testi világához van köttetve. Mert mint az ember messzebb távozott az eredeti világosságtól, talált ugyan istenit a' világ jeleneteiben, de ezekben megtestesítettve, 's az istent nem minden jelenetek felett és csak a' jelenetet imádtá. Bálványozásba esett tehát, mellybe szokott esni minden polytheismus, mivel annak hódol, mint istennek, a' mi az isten munkája. A' bálványozás köteleiből az embereket ismét a' Kristus kijelentése oldozta fel.

POLYXENA, Priamusnak és Hekubának leánya, kinek történeteit a' Homerost követő epicusok beszélik el. Achilles (l. e.) szerette Polyxenát 's ezen szeretet volt halálának oka. Némellyek szerint Polyxena is szerette Achillest 's magát ennek sirhalmán ölte meg. A' legközönségesebb vélemény szerint pedig Polyxena vagy Thraciában, vagy Achilles sirján áldoztatott meg ennek árnyékának.

POMARE Otaheiti szigetnek (l. e.) királya, nevezetes arról, hogy 1817 egyet érte az Angolok keresztyén vallást terjesztő küldötségeivel, alattvalóit, és a' közelebbi szigetek lakosait pogány vallásból keresztyén hitre térítette. Tudva van, hogy a' déli tenger szigeteinek lakosai az eurpai szokások, nevezetesen szeszes italok, megesmerésével eldurvultak, kegyetlenek 's erköltstelenek lettek, 's ebben a' tekintetben Pomare érdeme a' keresztyén vallás terjesztése körül mindenkor becses fog maradni az emberiség történetében. Ugyan is 1817 oltá nem csak Otaheiti-ben, hanem hét szomszéd szigetben is egymás után eltűntek a' bálvány templomok, 's temetkezési helyek, mellyeket más új keresztyén isteni tiszteletre és tanításra szánt közönséges épületek váltottak fel. Hogy Pomare nem egy könnyen vihette végbe e' nagy munkát, lehet gondolni. Bellinghousen bizonyosága szerint, ki 1820 volt Otaheiti-ben, a' térítés véres háborúba keverte Pomaret 's a' szigetet, népének vadsága miatt, tanítványaival együtt oda kellett egy ideig hagynia, de bátorsága csüggedhetetlen elszántsággal volt egyben-köve. Cimeo szigetben új erőt szedvén öszve, Otaheiti szerencsén megtámadta, viszont hatalma alá hajtotta, 's az angol onnan elkergetett küldötséget visszahívta, 's emlékül egy nagy templomot építtetett. A' keresztyén vallás szellemében mindjárt győzedelme után így szollott az ellene feltámadt néphez. „Ha pogány volnék, most meg kellene mindajátokat öltenem, mint ellenségeimet, kiket meggyőztem; de mint keresztyénnek, szeretnem kell ellenségeimet is, 's nekik megengedni; azért szeretlek titeket, 's megbocsátok néktek.“ Ezen lelkes beszédre mindnyájan megtértek, 's az új apostoli király szelid törvényeivel még inkább megszerettette magát, mellyeknek következtében a' régi durvaság helyett emberi szelidséget plántált alattvalói szívébe.

POMBAL Carvalhoi Sebestyén József, oeyrasi gróf, Pombal marquis szül. 1699 egy Coimbrához közel fekvő Soure nevű nemesi kastélyban Portugalban, 's megholt 1782 7 Maj. Egy azon nagy emberek közt, kik az alsó polczról velek termett erőnél fogva a' status-hivatalok felső polczára fel tudtak hágni, 's munkásságoknak körében minden nemű viszonyokkal szemben szállván, győzedelmesen vívták ki a' sikamló pályát, melly kivált olly időben, mikor Pombal élt, 's olly országban mint Portugal, csak veszedelmekkel és számtalan kedvetlenségekkel volt egyben-köttetve. Ha egyebet nem tett volna is Pombal statusministeri hivatala alatt annál, hogy az országot az elhatalmasodott Jesuita-rend nagyon is kemény uralkodása alól felmentette, 's mintegy utat tört, mellyen a' többi europai udvarok egymás után követték, örök idejű emléke fenmaradna ugy is a' maradéknál. Attya kapitány volt, szegény köz nemes rendű születésből, a' mit a' fő nemesség akkor számban se vett. Az ifju Carvalhot egy tehetős pap, ki bátyja volt, segítette tanulása ideje alatt Coimbrában, mellyet végezvén katona lett. Szép termet, tűz és ész ajánlották mindenhol a' nagyra menendőt, de szilajsága a' fővárosban magyarázhatatlan tünemény lévén, Lissabontól eltiltatott. Ekkor ősi fészkeben a' sourei kastélyban vonta meg magát 's a' magányban nem szünt meg tovább tökéletesíteni lelkét. Itt szeretett bele a' gazdag özvegy asszony Noronhai Almada, kit elszöktetett, 's kiért sokat kellett yala kiállani, mert a' hatalmas familia, u. m. az Arcos grófok élete után jártak. — Azomban ezen egyben köttetés emelte Carvalho szívét, 's a' fővárosban ujra visszamenvén, ott példás jó maga viselete által olly kedvet nyert az udvarnál, hogy e' negyven eszt. korában u. m. 1739 a' londoni követséget reá bízta. Szinte hat eszt. töltött ezen követségben, melly idő alatt módja volt az angol kereskedés természetével megismerkedni, a' mennyiben az hazáját érdekelte. Későbbben bécsi követ is lett, ámbár az irigység egyik mint másik helyen üldözte, mellynek felesége is (Almada) áldozatja lett, 's annak helyében az ifju Daun grófné lépett. A' fő nemesség 's V János, a' király, nem szívelhették ezt az uj embert, egyedül a' királyné és a' nagy befolyással bíró Jesuita-rend, mellynél befurta magát, hogy közelebről esmerhesse a' rend alkotmányát, voltak támaszai. Hogy meghalt a' király 1750 a' külső dolgokra felügyelő ministerium titoknokjává tette I József, kinek bizodalmat teljes mértékben meg tudta nyerni. Portugal abban az időben igen alá süllyedt, az Angolok és Jesuiták osztoztak az ország jövedelmében. Bekövetkezett a' rettenetes földingás 1755 a' fő városban, melly 31000 lakost seprött el, 's a' felszámítás szerint 570 millio tallér árú kárt okozott. Ezen rettentő veszedelem ideje alatt a' statusministeri titoknok rendkívüli jeleit adta fáradhatatlan igyekezetének, hogy a' természet csapásain könyítsen, nem voft álma, nem volt éji nyugodalma, míg a' köz inségnek a' lehetőségig elejét nem vette. Buzgósága még jobban lekötölezte a' királyt, ki 1756 oeyrasi grófiá 's első status-ministrerre tette. Ezen hatalmát azonnal használta Pombal az angol kereskedés, Jesuita-rend, és a' fő nemesség hatalmának megtörésére, 's mind a' három tekintetben olly eszközökhöz kellett nyulnia, melyeket az ellenfelek, mint szenvedő részek, erőszakoskodásoknak vettek. Az Auto da Fé megszűnt, az oportói borkereskedő monopoliumon változtatás esett, a' Jesuita-rendnek kerülni kellett az udvart, 's magát tanító házak kőfalai közé vonnia, sokan a' fő nemesek közül eltiltattak a' fővárostól, minek következtében 1758 4 Sept. a' megaláztatott ellenfelek bérlett éji gyilkosokra bízták régen koholt boszujokat, hogy a' királynak éji utjában oltsák el életét. Az isteni gondviselés meggátolta a' gonosz szándékot, 's ámbár a' király megsebesített, élete mindazáltal veszedelmien kívül maradt.

Ez az alkalmatosság legjobb utat nyitott Pombalnak a' Jesuita-rend eltörlésére. Nem nyugodván, míg az öszveesküvés nyomában nem akadt, majd hamar törvényt láttatott a' pártos fejekre, kik közt Tavorai marquis, Malagrida Jesuita 's az Aveirói herczeg nevezetesebb személyek, 's 1759 13 Jan. a' belemi kastély előtt kivégeztettek az egy Malagridán kívül, ki 1761 megégettetett. Ezen öszveesküvésnek, és lefelyt pernek következésében minden Jesuita kiüzett az országból, 's minthogy a' parancsnak nem akart a' rend engedelmeskedai, erővel hajókra rakatott, 's a' római birtok partjaira szám szerint 1854 fő, kitétetett. Ezt a' példát követték más országok is, és Spanyolország már 1767 megszabadította magát a' rendtől, míg végre XIV Kelemen pápa az idő szellemének engedvén, 1773 2 Jul. költ bullájával az egész rendet eltörlötte, mely elhatározásra Pombalnak nagy befolyása volt. Első József, ki alatt Pombal szolgált, meghalálozván 1777, bár az ifju királynénak, ki őtet nem szenvedhette, 78 mil. crusadet 's jól rendelt statust adott ált, csak alig maradhatott megélete. Letévéen tehát hivatalát, pombali lakhelyén öregségét olvasás és jó tettek közt töltötte el. Mh. 83 eszt. korában, 1783 Pombálban. Figyelmet érdemel Pombal minstersége azért is, hogy a' királyi hatalmat korlátlaná tette, mint Richeliéu Franciaországban, látván azt, hogy a' régi Cortesek árnyéképe, mely 1683 olta energiáját elvesztette, aristocratismusa miatt — csak akadály az ország virágzásában. Vö. *L' administration du Marquis de Pombal* (Ámst. 1788).

POMERANIA, most egészen Poroszországhoz tartozó herczegség. Határai: nyug. Mecklenburg, dél. Brandenburg, kel. nyug. Prussia, 's éjsz. a' keleti tenger, hol legéjszakibb csucsán Rixhoolton, Helától 4 $\frac{1}{2}$ mf-re, 220 l. magas világitó torony van. Az Oderától külső és belső Pomeraniára osztatik; amaz az Oderától nyugotra, e' keletre fekszik. Pomerania a' Wendek hajdani királyságának főrésze volt; azután 1026 olta tulajdon herczegeitől igazgattatott. 1124 (15 Jun.) kereszteltettek meg az első Wendek kereszténységre Otto bambergi püspöktől. A' Pomeraniákat 1824 15 Jun. tartották a' kereszténység Pomeraniába bevitetésének 700 esztendei emlékinnepeét. A' herczegek 1637 kihalván, örökösödési egyezések szerint a' brandenburgi vál. fejedelmi háznak kellett volna a' tartományt birtokába venni; de mivel a' herczeg a' 30 eszt. háboru alatt halt meg 's Pomerania a' Svédektől elfoglaltva volt, meg kellett elégednie a' vestfaleni békében belső Pomeraniával, külső Pomeraniát 's Rügen szigetét ellenben Svédországnak engedte. Hanem midőn XII Károly az éjszaki háboruban I Fridrik Wilhelm porosz királyt is, ki Stettint csak a' békéig akarta kezeli közt tartani, fegyverforgásra kényszerítette, a' stockholmi békében 1720 le kellett mondania Svédországnak külső Pomerania nagyobb részéről, Wollin és Usedom szigeteiről Poroszország részére. Ekkor Svédország csak a' Mecklenburg, keleti tenger és Peene folyója közt fekvő részt tartotta meg Rügen szigetével. A' 4 Jun. 1815 kötött egyezés szerint Poroszországhoz kapcsolatott svéd Pomerania is (66 nsz-mf. 116,000 lak.). Svédország t. i. Norvegia elfoglalásának következésében pomeraniai birtokát Dánországnak engedte, melltyől Poroszország azt Lauenburgért 's 2,600,000 tallérért becserélte. Ezenkívül Poroszország még 3 $\frac{1}{2}$ mil. tall. fizetett Svédországnak 's a' svéd donatariusoknak eszt. 43000 tall. kárpotlást fizetett. Pomerania e' szerént most egészen porosz tartomány, melltyel az előbbi ujnárságnak némelly részei 's nyug. Prussianak néhány helyei egyesítetttek. 1828 567 nsz-mf-ön 877, 555 lak. e' közt 16780 katona, 6751 Kath. és 4176 Zsidó volt. A' tartományi rendek 1823 jöttek létre. A' 6 Apr. 1824 alkotott, 's a' királytól megerősített nemesi bank pótolja ki

cedulával a' kész pénz hiányát. Elölülője Pomeraniának Sack érdemekkel telyes valóságos titkos tanácsos.

Pomerania egy Németországnak legalacsonyabb 's lapályosabb tartományi közt, mellyet kevés középszerű magasságú hegy há-
sit. A' keleti tenger belső pomeraniai partjait homokhalmok fedik,
mellyeket szélvizek gyakran változtatnak; egy nyug. Prussziából jövő
dombor Brandenburg és Pomerania közt az Odera felé húzódik. Leg-
nagyobb folyója az Odera, melly Stettinen alól a' dammi tavat for-
málja 's azután a' frischi öbölbe ömlik, melly 3 kifolyásánál, a'
Peenénél, Swinénél és Divenownál fogva a' keleti tengerrel öszve-
köttesben van. Sok parti folyó, mellyek közt több hajózható, ön-
tözi a' tartományt. Sok nagy és kicsiny hallal gazdag tava is van.
Földje nagyobbára homokos 's középszerű termékenységű; mindazál-
tal Pyritz és Stargard tájéki, néhány helyek külső Pomeraniában és
a' tengerpart mentében lévő föld igen termékenyek; ellenben Pome-
raniának nem kevés része köves és igen száraz. Az ujmárkság Pome-
raniához kapcsolt részeinek, általánosan homokos, könnyű földjek
van 's némelly helyen termékeny szántó földjek. Nevezetesebb ter-
mései: gabona 's minden nemű mezei termés, len, kender, dohány,
gyümölcs és fa. Kivitetnek: gabona, len, gyümölcs, fa, hizlalt
marha, vaj, finom gyapju, lud, ludtoll, sódor és kolbász; a' pome-
raniai menyhal, lazac, folyói orsóhal, ángolna 's a' t. is esme-
retések. Ásványokra nézve Pomerania szegény. Van posványércze,
melly a' torgelowi vashámorban olvasztatik el, timsóföldje, sója,
agátja főképpen Stolpénél, mesze, márgája és túrfje, melly legje-
lesebb ásványgazdagsága Pomeraniának. Lakosai nagyobbára Németek,
részint Kassubok vagy a' hajdani Wendei maradéki, tulajdon
nyelvekkel. Hajdan Kassuba különös herczegség volt belső Pome-
raniában. Kassubában a' földhez ragadt jobbágyt a' mostani király
törölte el. A' mesterségek nem legjobb állapotban vannak; mind-
azáltal jó 's tartós vászon készítették benne, mellyel jövedelmes ke-
reskedést űznek a' lakosok. Vannak Pomeraniának dohány-, posztó-,
rása- 's más gyapjufabrikái; egy cukorfőzése, egy horgonyfárikája
's több agátesztergályosa Stolpében. Fontosabb kereskedése, melly ré-
szint tengeren részint szárazon űzetik a' porosz tartományokkal. Főhelye
a' pomeraniai kereskedésnek Stettin a' swinemündei új kikötővel.
Pomeraniának 3 kormány-kerületje (a' stettini, stralsundi és köslini)
's 26 tartománytanácsai kerületje van. 3 Aug. 1829 a' Gollenbergen,
Köslinnél, egy grániton álló 8 szeg. vas kereszt emeltetett fel az
1813—15 elesett Pomeraniaiak emlékezetére. L. Th. Kantzow „*Chro-
nik von Pommern*,” kiadta Kosegarten (Greifswald 1816 2 köt.)
(egy a' legjobb régi német kronikák közt); Sell „*Geschichte des Her-
zogthums Pommern von den ältesten Zeiten bis 1648*” (Berlin 1819
3 köt.); és „*Topographische Beschreibung der Provinz Pommern,
mit einer statist. Übersicht*,” F. Restorfftól (Berlin 1827.)

POMOLOGIA, I. GYÜMÖLCSFA-TUDOMÁNY.

POMONA, a' Rómaiaknál szép nympa, melly a' kertmivelést
szerette, gyümölcsfákat ültetett 's ápolt. A' mezők minden istenségei
hijában igyekeztek neki tetszeni, főképpen Vertumnus, ki ezerféle
formát vett fel, hogy hozzá közelithessen. Egyszer mint vén asszony
jelent meg 's több szomorú históriákat beszélt el azon arszonyokról,
kik, mint Pomona, a' szerelmet kicsufolták. Ezen annyira megin-
dult, hogy Vertumnus, ki ismét felvette ifju formáját, feleségül
megnyerte őtet (Ovid. *Metamor.* XIV, 622 etc.). A' Görögök nem
esmerték Pomonát. Latiumban mint kertmivelés és fatenyésztés isten-
néje tiszteltetett, innen a' mezei termések megtartásáért áldozatok
tétettek neki. Régi emlékeken most mint szépen felöltözött szüz,
melly gyümölcsös kosarán ül 's keblében és kezében gyümölcselel gaz-

dagon megterhelt ágakat tart, majd meztelenen áll fához támaszkodva, mellyen kosár függ gyümölcse, 's kezében gyümölcsöt tartva.

POMPADOUR XV Lajos francia király híres ágyasa, szül. 1720 és egy ferté-sous-jouare-i falusi köz ember leánya volt, ki gabona-kereskedéssel szerzett gazdagságot. Szép, jó szívű 's okos volt a' leány, családi neve Johanna Antonia Poisson, férjhez ment Etioles nevű alfinancz-haszonbérlóhoz 1741, 21 esztendőskorában. Voltaire jól esmerete, kinek Pompadour megvallotta, hogy sajtítása szerént valamikor a' király kedvese fog lenni. Bizonyos vadászat alkalmával vette szemügyre a' király, 's megtetszvéen néki, először Pompadour grófné név alatt 1745 mutatattott be az udvarnál, hol későbbben a' status igazgatásában is nagy befolyással birt. A' tudósoknak és a' szép művészségnek kedvellője volt, egész könyvtárt 's kép-gyűjteményeket állított fel. Hervadván ifjuságának kellemei a' királynak más fíjatal szépségeket szerzett az udvarhoz, 's így a' köz dolgokra befolyását mindég fen tudta tartani; háboru és béke ugy szólnán, egy ideig ennek az asszonynak kezei közt forogtak. Mh. 1764 44 eszt. korában.

POMPEJI, hajdan kereskedéséről híres város Campaniában; K. u. 63 nagyobbára leromlott, földindulás alkalmával 's 79 mint Herculanium, lávafolyótól vagy inkább a' Vesuv hamuesőjétől eltemetett, de 1748 ismét megtaláltatott. 18 láb. hamutól fedetvén t. i. bízhetőleg kilátszottak a' magasabb épületek tetejei, mig végre az idő mindent felfedezett. Bár kisebb volt is Herculaniumnál (l. e.), még is sok remek-mivekkel birt 's jeles épületekkel díszlett. Utszái szűkek, házai kicsinyek; csak a' közönséges épületek kitetszőleg szépek 's gazdagon ékesítették. 1812 oltá az ugy nevezett sírok útja, hol a' régi emlékek még sértetlenül állanak, viszi be az embert a' város belsejébe. 1825 szép privát épület fedeztetett fel, u. m. a' Casa del poeta tragico, 30 metres hosszú, 15 széles, szép szobákkal, pitvarral és körtornáczal, mellyben jeles falfestéseket, mozaik miveket és arabeskeket lehet látni, nevezetesen a' Cave canem-et, a' bemenetelnél, a' kutya mellett. Az egésznek már kiásott 5-öd részében állanak: egy amphitheatrum, 2 játékszin, két tornáczal körülkerített piac, egy forum, egy basilica, ferdők 's 8 templom. Ezen részben 170 személy számláltatott, kik ama borzasztó kirohanás áldozati lettek. A' falfestések, p. o. az Aktaeon 's mozaikpadlat eredeti friseségekből, ugy látszik, semmit se vesztek el. — L. W. Gell és Gandy „*Pompejana, or topography edifices and ornaments of Pompeji*“ (Lond. 1817—19); Henr. Wilkin „*Wiew of Pompeji*“ és Cooke „*Delineations*“ (Lond. 1827, 2 köt. rézmetsz. 's Donaldson építő textusával); Ludw. Goro von Agyagfalva „*Wanderungen durch Pompeji*“ (Wien 1825); Mazoinak Pompeji omladékaírói irt munkáját (1825, 2 köt.), folyt. Gautól, Clarac és Letronne segítségével; Pompejinek Bibent francia építő által készített plánjában (8 lev. Paris 1826) minden 1763—1825 kiástak rajzát lehet látni; továbbá L. W. Huber „*Fues pittoresq. de Pompéi*“ (Zürich, 1824 oltá); Romanelli „*Voyage à Pompéi*“ olaszból ford. (Paris 1829) és „*Neuentdeckten Wandgemälde in Pompeji*“ rajzoltattak W. Zahntól, Cottánál, 40 lap.

POMPEJUS (Cnejus), Nagy (Magnus), 107 szül. K. e. Cnejus Pompejus Strabonak, ügyes, de keménységéért kevés szeretett vezérnek fíja, pallérozott 's viseletében méltósággal telyes kellemmű férjfiu volt, kiben már korán olly nagy tehetségek fejlettek ki, mellyek neki mind forumon, mind táborban egyenlő szerencsét ígértek. Első hadi szolgálattit attya alatt tette, ki közel Rómához vezérlé seregét Cinna ellen Marius polgári hadaikor. Itt nehezen menekedett meg a' haláltól, Terentius nevű sátor-pajtása Cinnától ki-

béreltetvén, hogy őtet attyával együtt gyilkolja meg. Tudára adatván az ifju Pompejusnak e' gyilkos szándék, estve elhagyta sátrát, 's attyának életét bátorságba helyezte, a' praetoriumot örökkel vévén körül. Erre csak hamar párttűs támadt a' seregben; a' békételen katonák el akarták hagyni gyűlölt vezérek zászlóját: ekkor a' 19 esztendő ifju eleikbe lépett a' lázadóknak 's midőn kérési és előterjesztési sikeretlenek voltak, a' tábor fő kapuja előtt földre veté magát, hidegen ezt mondván, hogy csak akkor hagyja őket keresztül, ha széttapodják őtet. Ezen elszántságnak kívánt következése lett; vonzó szavaival 's kellemetes viseletével azután megengesztelte a' katonákat attya eránt, ki nem sokára menykőtől megütetett. Marius és Cinna pártja erre felyülfordult 's Rómát vérrel öntözte. Pompejus, ki Picenum tájékára vonult vissza, hol birtoka volt, Sylla jövetelét hallván, sereget gyűjtött 's a' szomszéd városokat ennek pártjára állani kényszerítette. A' néptől kedveltetvén, csak hamar három legiót állított ki, mellyeket Sylla seregével egyesített. Az ellenpárt három vezére meg akarta azt akadályozni, de Pompejus egyenként mindeniken győzedelmeskedett 's szerencsésen megérkezett Syllánál, ki a' 23 eszt. hőst nagy becsülettel fogadta 's bár még senatori korban nem volt, Imperatornak köszöntötte. Véres csatázások sora következett, mellyek Marius pártját Olaszországban semmivé 's Syllát Rómának határtalan urává tették. Hogy Pompejust még szorosabban magához kösse, Sylla reá birta őtet, hogy Antistia feleségétől váljon el 's mostoha leányát Aemiliát vegye feleségül. Kedvező volt Pompejus nagy hírére nézve az, hogy, míg Sylla a' fővárosban kegyetlenkedett, ő Siciliában csatázott Perpenna Mariusnak vezére ellen, kit onnan kiűzött, a' szigetet meghódította 's nyájasságával a' szigetiek szeretetét megnyerni tudta. Marius pártosi azonközben ismét öszvesereglettek Domitius Ahenobardus alatt 's a' numidiai királytól segítették. Sylla tehát egy végzetet eszközölt ki a' tanácsban, melly Pompejust oda menni parancsolta. Őt legióval véletlenül megtámadván Domitiust, seregének nagy részét szétszórta. Azután táborára rohant, megölte Domitiust 's a' numidiai királyt elfogta, kinek tartományt egy pártosának ajándékozta. Ezen telyes, 14 nap alatt nyert győzedelem annyira felébresztette Sylla féltékenységét, hogy parancsolatot küldött hozzá, melly szerint seregét elbocsátania 's Rómába visszajönie kellett volna; de a' katonák, kik a' zsákmánylás reményességében megcsalatoztak, fellázadtak 's csak akkor tértek engedelmességre, midőn Pompejus maga megölésével fenyegetődött. Visszajöttével Syllától különös kedvezéssel fogadtatott. Plutarchus szerint Syllától, Livius szerint pedig hizelkedőtől „Nagy“ nevet kapott, mellyet azután is viselt. A' dictator irigysége azonban ismét felébredt, midőn Pompejus triumphust kívánt. Sylla kereken kimondta hogy ezen kívánságának ellene fog lenni; a' mire Pompejus nyiltan így felelt „A' nép inkább tiszteli a' feljövő, mint a' lemenő napot“, 's Sylla engedett. Így Pompejus megnyerte a' diadalmi pompát, bár csak nemes volt 's még nem érte el a' törvényes kort, hogy a' tanácsnak tagja lehessen. Sylla erre nem sokára lemondott a' dictatorságról 's Pompejus érezte vele egy consulválasztás alkalmával nagy tekintetét és hatalmát. Sylla ezért azzal állott boszut, hogy végrendelésében elmellőzte őtet; Pompejus mindazáltal olly nagy lelku volt, hogy minden befolyását Sylla mennél pompásabb eltemettetésére fordította. Majd új nyugtalanságok törtek ki, főképpen Lepidus consul által, ki hasonlóul fő hatalomra törekedett. Ez elhagyta Rómát 's nagy sereget gyűjtött, de Pompejus és Catulus másik consul egyesült erejektől meggyőzetett. Pompejus erre azt a' parancsolatot kapta a' tanácstól, hogy M. Junius Brutus (a' híres M. Brutus attya) ellen menjen, ki eispalína Galliában sereget vezérelt Lepidus ügyé-

ben. Pompejus megadásra bírta Brutust, de a megígért bátorság ellenére kivégeztette. Most csendesség lett, mellynek alkalmával Catulus azon dolgozott, hogy Pompejust seregének elbocsátására kényszerítse. Ezen rendelést mindazáltal külföldre színek alatt kikerülte, míg Sertoriusnak, Marius előbbi vezérének, spanyolországi előmenté azt a tanácsvezetést nem eszközöltette, hogy a most 30 eszt. Pompejus proconsuli hatalommal Metellus segítésére menjen, ki csekély erővel küszködött a tapasztalt Sertoriussal. Eleinte mind két vezér, bár egymástól nem függések mellett is egyet-értettek, Sertorius munkássága és hadban jártassága által meggyőztetett. Pompejus két ütközetet vesztett el 's élte is veszélyben forgott; sőt azután is, míg Sertorius élt, csekély előmenetellel folytattatott a had. Hanem midőn Sertorius tulajdon tisztjeitől megöletett 's Perpenna vette által a fővezérséget, bevégezte Pompejus a hadat. Visszajötték a rabzolgák háborúja ütött ki Spartacus alatt. Crassus már megtette a fő csapást 's Pompejuskak nem maradt egyéb hátra, mint a lázadó csoport maradványát eltörölni. Mindazáltal magának tulajdonította a győzelmi dicsőséget 's átaljában olly kevés mérsékletiséget mutatott szerencséjében, hogy gyanuba jött, mintha Sylla nyomdokait akarna követni. Másodszor tartott diadalmi pompát 's consullá választatott (K. e. 70), bár alsóbb hivatalokat nem viselt, mellyeken keresztül tört útát eddig minden más a consulságra. Társa Crassus volt 's mind ketten iparkodtak a nép kedvezését megnyerni; Crassus gazdag ajándékkal, Pompejus a tribunatus visszaállításával 's más a nép hasznát tárgyazó rendelkezésekkel. Midőn ugyanazon eszt. a Censorok a forumon, szokás szerént, olly nemesekek, kik a meghatározott időt kiszolgálták, a katonai szolgálat alól felmentettek, Pompejus is megjelent előttök consuli öltözetben, lovát kantárjánál fogva vezetvén. A Censor azt kérdé tőle: „Nagy Pompejus, jelen voltál e minden törvények által meghatározott táborozásban?“ 's ő azt felelte: „Igen, 's mindig önnön vezérlésem alatt.“ Ezt a feleletet közönséges örömkialtás követte; a Censorok pedig felkeltek székeikből 's a sokaság ürvendező lármája közt kísértetett haza Pompejus. Consulsága után két eszt-vel a tengeri rablók, segítettvén Mithridates háborujától, a földközi tengeren ugy el hatalmasodtak, hogy 1000 gályával 's 400 hajóval bírván, a partokon rendes hadat folytattak. Gabinius tribunus, Pompejus pártosa, azt terjesztette elő, hogy valaki (kinek nevét elhalgatta), mind vizen, mind szárazan, 3 eszt-re rendkívüli hatalommal ruháztassék fel, a tengeri rablók megzabolázása végett. Az alkotmánynak több baráti ellene mondotak e javallatnak; de még is kivitetett ez a szavak többsége által és proconsul névvel Pompejus kapta meg a főhatalmat, ki 4 hónap alatt megtisztította a tengert a rablók hajóitól, elfoglalta városaikat és váraikat, sok foglyot megszabadított 's 20 ezer tengeri rablót fogott el, kiknek az okos és emberi győzedelmes Ciliciának elhagyott városait 's más tartományokat mutatott ki lakhelyül, melly által megfosztotta őket azon alkalmától, hogy előbbi foglatatosságokat üzzék. Azonközben a had Mithridatessel változó szerencsével folyt 's bár igen nyomta is Lucullus Róma ezen hatalmas ellenségét, még is mindig talált ez új segédkútfőket. Ekkor Manlius tribunus azt javalta, hogy Pompejus mind Lucullusnak a Mithridates és Tigranes ellen folyt had fővezérének, mind az ázsiai tartományokban lévő más római vezéreknak fejekké emeltessék 's minden ezen tájékokon lévő római sereg szabad tetszése alá rendeltessék. Így Pompejus minden előtte élt római polgárnál nagyobb hatalomra emeltetett. Ez okból több kitetsző férjfiak fogtak kezét, hogy eenszabadsággal ellenkező rendelést megakadályozzák. De Pompejus annyira állott a nép kegyelmében, hogy midőn a meghatározott nap eljött, csak Horten-

sínsnak 's Catulusnak volt bátorsága a javallat ellen beszélni, míg Cicero, ki a consulságot Pompejus pártja által elnyerui reménylte, hathatós ékes szollásával és Caesar, ki az alkotmánytöli eltávozásokon kapott, telyes erejeből segítették azt. Cicero beszédje prolege Manilia legfényesebb dicséretekkel rajzolja le Pompejus közönséges életét. A' törvény minden tribustól jóvá hagyatott 's Pompejus nem örömost megegyezni látszott abban. K. e. 67 Azsiába ment 's átvette Lucullustól a fővezérseget, ki boszankodását annyival kevésbé fojt-hatta el, mivel Pompejus minden általa tett rendelést megsemmisített. (L. MITHRIDATES). A' király erős állásiból kiüzetett, táborának elvesztésével megveretett és a' caspiumi tón túl fekvő tartományiba kergettetett. Pompejus, ki ugyanakkor Tigranest, Örményországnak királyát, Mithridatessel kötött szövetségétől elszakasztotta 's kinek országát római felsőség alá hajtotta, üzőbe vette Mithridatest Scythia felé 's az itteni hadakozó népekkel két eszt-ig csatázott. Azután visszatért Pontusba, végrehajtá ezen királyságnak meghódítását 's Syriát római provinciává tette. Aristobulus és Hyrkanus két testvérnek, kik Zsidóország korónája felett öszvevesztek, hívására Jerusalemba indult, hogy a' perlekedést eligazítsa. Három hónapnyi vívás után megvette Jerusalemet rohanással 's Hyrkanusnak adta a' főpapi méltóságot. Azonközben Mithridates kétségbe-esvén, méreggel kivégezte magát 's a' hadnak vége lett. Minekutána Pompejus Azsiát elrendelte volna, meglátogatta Görögországot, hol az ékes szollókat 's költőket halgatta és Athenae gazdagon megajándékozta. Innen Olaszországba jött, 's hogy polgártársait megnyugtassa, seregét, mihelyt kiszált Brundisiumnál (K. e. 61), elbocsátotta 's mint privát személy, ugy ment Rómába. Az egész polgárság elibe jött 's örömkialtással köszöntötte őtet. Ellenmondás nélkül megnyerte a' diadalmi pompát 's még soba se látott Róma olly fényes jelenetet, mint ezen 2 napig tartott diadalmi pompa alkalmával. Fogoly királyok és főemberek mentek a' diadalmi szekér előtt, temérdek ázsiai zsákmánnyal, melly a' köz pénztárba tétetett. Diadalmi innepe után Pompejus hazájokba visszabocsátotta a' foglyokat Aristobuluson és Tigranesen kívül. Plánja most a' volt, hogy magát minden közönséges foglalatoságtól elvonván, privát életének színe alatt dolgozzék azon, hogy legfőbb helyre emelkedjék a' statusban; de több felől ellenállókra talált. Crassus és Lucullus felyülmulták őtet gazdagsággal; a' heves köztársaságiak előtt gyanus kezdett lenni; Caesar le-tette jövő nagyságának talpkövét. Ezek Pompejust mindenféle fogásokra 's fortélyokra ösztönözték, sőt annyira vitték, hogy a' gyalázatos Clodius maga részére vonja. Caesar, ki spanyolországi helytartóságából visszajött, consulság után járt. Ezen célra megbékéltette Crassust és Pompejust 's maga is egyesült velek, ama nevezetes első háromférjűség (triumviratus) neve alatt; Caesar K. e. 59 consullá választott 's Julia leányát Pompejusnak adván feleségül, e' két nagy férjű örökre öszveköttetve lenni látszott egymással. Ezolta Pompejus, mint párt feje, több olly dolgokat mozdított elő, mellyeknek, mint jó polgárnak, ellenek dolgoznia kellett volna, mivel a' haza szabadságát veszedelmeztték. Megengedte t. i. hogy magasztalója, Cicero, Clodius tribunustól számkivetessék; mindazáltal későbbben meghasonlván ezen gazemberrel, kieszközölte Ciceronak visszahívását. Hogy Caesar Galliában 5 eszt-re fővezérré nevezessék a' törvények ellenére, minden módon segítette. Hatalmaknak fentartására Crassus és Pompejus másodizben is keresték a' consulságot, 's nem éppen erőszakoskodás nélkül nyerték meg K. e. 55. Esztendejének lefolyta után Crassus napkeleti helytartóságába ment, míg Pompejus, kinek Spanyolország jutott, Rómában maradt 's a' népnek játékokat adatott. Még se bizott egészen a' nép szeretetében, tehát önhatalmulag sere-

get gyűjtött, hogy azt félelemben tartsa. Crassus Parthiában eles-
vén, a' világnak csak két ura maradt életben 's ezek, Julia nem
sokára szülésben meghalván, barátokból egymás ellenségei lettek.
Még is olly jó indulattal viseltetett Pompejus Caesarhoz, hogy ennek
elvesztett katonái kipotlására 2 legiot küldött. A' fővárosban neve-
kedvén a' nyugtalanságok, többen kívánták, hogy Pompejus dicta-
torrá tétessék; de Cato a' polgári alkotmány tekintetéből egyedüli
consulnak nevezetelni javalta őtet, a' mi meglétt K. e. 52. Caesarnak,
mint vezérnek dicsősége 's szeretete a' népnél naponként magasabb
pontra emelkedvén, Pompejus Róma jelesebb 's főbb nemzetségit egye-
síteni igyekezett a' magáéval. E' czélből vette Corneliát, az ifju
Crassus özvegyét, Metellus Scipionak leányát, feleségül 's tette ipát
consultársává, sőt azt is kieszközölte, hogy Caesartól a' galliai fő-
vezérség idejének megnyujtatása tagadtassék meg. A' legfontosabb
hivatalokat Pompejus Caesar ellenségeivel töltötte be; végre az általa
kölesönözött 2 legiot visszahívta, mellyeket Caesar azonnal elbocsá-
tott. Ekkor azon javallat tétetett, hogy mind ketten tegyék le egyszerre
fővezérségeket, de Pompejus pártosai azt az ellenvetést tették, hogy
Caesar ideje már lefolyt, Pompejusé ellenben még nem. Majd kitört,
hogy egyik a' másik eránt gyanakodott 's egyiknek se volt kedve
magános életre menni. Lucanus, ki alap-okokból volt Pompejus pár-
tján, azt mondja, hogy Pompejus maga mellett, Caesar magán fe-
lyül senkit se szenvedhetett. Egyébiránt az alkotmány formái Pom-
pejus részén voltak, mert Caesart a' tanács visszahívta, Pompejus
pedig megerősítette. Igazi erejekre nézve mindazáltal igen egyenlő-
nek voltak Caesar és Pompejus; mert e' messze volt Caesar esztétől
's lelki tehetségeitől és most csak árnyéka volt nagy nevének. De
tekintetének ezen sülyedését nem vette észre 's midőn Cicero, ki őtet
barátságos egyezésre siketnek találta, azt kérdezte, mit gondol, mi-
képpen fog Caesarnak ellene állni, dicsekedve így felelt: „Ha egyet
toppantok, egész sereg fog a' földből kijőni.“ Caesar már Raven-
nában táborozott (K. e. 49) 's a' tanácstól haza ellenségének hirdet-
tetett ki. A' status védelmezése Pompejusnak adatott által, de igen
későn. Caesar átjött a' Rubiconon (L. e.) 's Róma felé közelgetett.
60 nap alatt egész Olaszországot meghódította. Pompejus Brundu-
siumban bekerítettvén, Görögországba szaladt, hol számos sereget
gyűjtött. Caesar utána ment, elébb egyességet, azután ütközetet ajánl-
ván; de Pompejus mind kettőt kerülte 's Dyrrhachium előtt táborba
szált, hol Caesartól bezárattott 's nagy veszteséggel tört keresztül
ennek seregén. Végre K. e. 48 Pharsalusnál (Macedoniában) talál-
kozott egymással a' két sereg. Pompejus az ütközetet tisztjeinek sür-
getésére elfogadta, de megveretett. Midőn katonáit rendtelenségben
látta, sátrába ment 's érzéketlen merevénységben maradt, míg a'
győzedelmeseik közelgetése fel nem riasztotta munkátlanságából 's
őnnön szabadtására nem intette. Larissán keresztül a' partra szaladt,
's Lesbosba evezett. Itt találta hűséges Corneliáját, kivel 's néhány
barátival Azsia partja felé folytatta útját. Cyprusbán a' teendő ren-
delések felett tanácskozás tartatott. Pompejus Parthiába akart menni;
hanem Theophanes Görög javallatjára Egyiptomnak vette útját, hol
az ifju Ptolemaeusnál, kinek attyával sok jót tett, barátságos fo-
gadtatást reménylett. Mihelyt tudva lett Egyiptomban közelgetése,
azon alávaló plánt koholták a' gyermek király gyalázatos ministerei,
hogy Pompejus öletessék meg. Ennek következtetésében, P. megérkezvén,
Achillas egyiptomi vezér eleibe küldetett azon meghívással, hogy
evezzen Egyiptomba. Szives búcsút vevén feleségétől, 's fiától, belé-
pett a' bárkába. A' parton tolongó sokaságtól várattott; de minek-
előtte kiszált volna, leszuratott a' gyilkosoktól. Togájával eltakarván
képét, halható jajszó nélkül holt meg. Feje levágtatott 's teste me-

zitelenen hagyatott a' par ton. Egy hiv szabaditottja 's római katona, ki alatta szolgált, néhány fát öszveszedvén, megégették Róma egy szeri urának szomoru maradványit. Caesar Egyiptomba jövé n, mutatták neki ellenségének fejét; de ő elfordult attól könyes szemekkel, megboszlulta a' gyilkosokat, a' főt pompásan eltakarítottatta és sirján Nemesisnek templomot építettet. Pompejus 59 eszt. volt; neve a' leghiresebbek közé tartozik a' régi világban (*clarum et venerabile nomen gentibus*). Örömeiben mértékletes, kiesapongástól 's dicsekedő fényüzéstől ment, legnagyobb szerencsében is jószívű, nyájas és emberszerető volt, ha párdüh el nem tántorította. Szép észtehetségekkel birt 's a' philosophiában és tudományokban jártas volt. Ha nem volt is igazi hazafi, nagyra-vágyása csak arra törekedett, hogy a' szabad statusnak feje 's nem a' szabadságnak lerontója legyen, vagy mint Lucanus mondja: „*Rector senatus, sed regnantis.*“ Szobra Spada herczegnek tulajdona Rómában. Két fíjat hagyott maga után, Cnejust és Sextust. Amaz a' mundai ütközetben veszté el életét; e' még Caesar halála után is félelmessé tette magát tengeren a' triumvirek előtt, míg végre Örményországban, hova szaladt, Antonius parancsolatjára meg nem öletett K. e. 35. (L. Lassú „Világ története i,“ II köt.).

POMPEJUS OSZLOPA, I. ALEXANDRIA.

PONDICHERI, 1670 oltá egy keletindiai francia kerületnek fővárosa, Koromandel partján, Karnatik tartományában, az Arian-kupannak a' bengaleni öbölbe szakadásánál fekszik, homokos és száraz térségen. Csak későbbi időben építettet néhány Wirapatnamból kiüztektől 's lassanként várossá nőtt, mellynek 1761 70,000-nél több lak. volt, most ellenben annyira alá süllyedt, hogy csak 25,000 lakosa van, kik nemzet szerint (Európaiak, Mohammedanusok, Indusok 's a' t.) a' város külön fertályiban laknak. Igen finom pamut mivek szövöttek benne, mellyekkel a' városban 's kerületében 5000 ember foglalatoskodik. A' városnak, elébb fontos várnak, jeles, europai módon épült házai, több kath. templomai (ezek közt kitetsző a' Jesuitáké), néhány Hindutemplomai, mecsetjei, europai tanító intézetei 's jeles kikötő-torkolatja vannak. 4 nsz. mf. környékén 8000 ben-született él. Hasznos fekvéséért béke idején a' Franciaák indiai kereskedésének közép pontja. 1761 a' Britektől elfoglaltatott és lerontatott, 1763 visszatatott, 1778 ismét elvétel tetett, de a' versaillesi békekötés által ismét francia birtokká tétel tetett, míg 1793 a' karnatiki Nabob, az Angolokkal egyesülvén, birtokába nem vette 's a' vár a' hódítóktól le nem rontatott. Az amiensi békében, 1802, ismét visszaadatott Pondicheri Franciaországna k; de ezen rövid tartósságú béke után ismét elfoglalták azt az Angolok, 's 1814-ig birták, midő n visszaadták a' Franciaáknak, de azon feltétellel, hogy várat ne építsenek, 's csak annyi katonaságot tartsanak benne, mennyi a' kö z bátorság 's csendesség fentartására szükséges.

PONIA TOWS KI híres lengyel herczegi ház, mellynek törzsoke az olasz Torelli nemzetség. Nevezetese k ezen herczegi házban I Ponia tows ki Stanislaus (II) August, idősebb fia a' kincstár mesternek Poniatowski Stanislaus grófnak, szül. 1732 's második Katalin orosz császárné na k, pétervári követségi ideje alatt, különös kedvében esvén, az orosz fegyverek oltalma alatt 1764 7 Sept. lengyel királynak választatott. Pallérozott, jó szívű, társalkodásban magát kedveltető volt, de akarati elszántsággal, leginkább pedig bátorsággal és dolgokba mélyen belátással nem birt, mellyek miatt kivált olly zürzavaros jelenetek közt, mellyek Lengyelország politikai állapotját akkor fenyegették, a' legjobb szívű embernek is bukni kellett. Már első tettevel felháborította a' népet, t. i. a' Dissidenseket (nem kath. keresztény felekezeteket) az ország régi törvényei szerint

vissza akarta előbbi jusaikba helyezni, melly igyekezetéért tyrannak kiálták ki, és mivel az orosz seregek 's orosz követ a Dissidensek ügyét védtek, 's mintegy erő hatalommal vették reá az országot azok régi vallásos és politikai jusaik megesmerésére, (1767) a' békételen kath. felekezet öszveszövetkezett, 's Barban, Haliczban és Lublinban felütötte a' lázadás fáklyáját, melly a' véres hazafi háborut bekövetkeztette. Ez az öszveszövetkezés vagy is confederatio kihirdette a' királyszek megürültét, 's a' királyt fogva vitte varsói lakhelyéből 1771 3 Nov. éjszakáján, melly fogságból a' király, lelkének ébrekenysége és ékes szollása által, szabadította ki magát. Azonban Austria- és Poroszország is egyetértvén II Katalinnal, seregeiket csak hamar beküldik a' lengyel földre, mellynek következtetésében a' régen kiforralt plán, hogy Lengyelország felosztassék, teljesedésbe is vétetett (1772). A' király és királyi tanács nem tudták ezt a' lépést megakadályoztatni, 's kénytelenek voltak a' katonai erővel már elfoglalt és felosztott tartomány - részokról forma szerint lemondani. Ez időtől fogva a' király az orosz követnek befolyása alatt lengyel nemesekből alkotott állandó tanácstól és egészen Oroszország akarattjától függött. — Megesvén az első felosztás, a' király és az ország nagyai, szabadságok helyre-állítására II Fridrik Wilhelmmel olly egyeségre léptek későbben (1790), hogy ha javítandó új alkotmányok ügyében megtámadatnék az ország más külső hatalmasságok által, fegyverrel 's oltalmazná Lengyelországot. De ez a' lépés is sikertelen volt. Mert bár az új alkotmány értelmesen volt is kidolgozva, és a' király megerősítette is azt, mindazáltal az orosz párt fel tudta viszont a' belső tüzet lázasztani, 's így történt, hogy Potocki Felix és Rzewuski eszközzésekre felállott a' targoviczi szövetség, melly ellen a' királyt és a' király részén lévőket a' burkus udvar igéretje mellett se pártolta; ellenben az orosz udvar a' mindenfelől megszojult királlyal elfogadtatta a' targoviczi öszveszövetkezés végzéseit, melly lépésével azokat is, kik addig mellette voltak, elidegenítette magától. Ekkor Lengyelország másodsor felosztatott azon okból, hogy a' lengyel jacobinismust elfojtsák a' szomszéd fejedelmek (1793). Ezen felosztatásnak újra ellene mondott Stanislaus király, de ellenmondása semmit se használt, sőt a' megharagudott Katalin erővel 1794 Grodnoba vitette őtet, hol a' felosztási egyezést elfogadni kénytelen volt, mint 25 Nov. 1795, a' koronáról is lemondani; a' mikor Pétervárába kellett lakását általtenni, hol orosz zsoldon halt meg 12 Febr. 1798.

II PONIATOWSKI JÓZSEF, az elébbinek unoka-öccse, lengyel fő-tábornok, hadminister, Franciaország marsalja 's több érdemrendek vitéze, szül. 1762 7 Maj. Mint jó hazafi, soha sem hagyta hazája ügyét és 1792 munkás részt vett az Oroszokkal folyt háboruban, ugy 1794, mikor Kosciusko egy seregosztályt adott kormánya alá. Varsó bevételé után egy darabig Bécsben tartózkodott, 's az ajánlott orosz szolgálatot nem fogadta el. Napoleon a' varsói nagyhercegséget felállítván, viszont szolgálatba lépett, 's ekkor hadminister lett, melly hivatalában 1809 Ferdinand herceg serege különösen bátran viselte magát, 's megakadályoztatta a' nagyobb erőt a' főváros elfoglalásában. Az 1812 10lyt orosz nagy háboruban végig szolgált, 's leghűségesebb szolgálatokat tett a' francia nagy seregnél, mellyeket tekintvén, Napoleon a' lipcei nagy csatában marsallnak tette őtet, 's a' tartalék sereg kormányát, mellynek a' többi sereg hátrálását fednie kellett, reá bízta. Ekkor történt az, hogy a' reá bízott dologban vitézül eljárván, midőn a' Lipcsénél folyó Elster hidját vigyázatlanságból felvettette találta, hogy az ellenség kezére ne kerüljön, lovával neki vágatott a' víznek, mellyben lova elesvén, halálát találta (1813 19 Oct.). Teste 1816 Krakóban a' királyok 's lengyel hősök szokott temetőjébe vitetett által.

PONT, PONTOZNI. Pont a földmérésben Euclýdes magyarázata szerint olly mennyiség, mellynek részei nincsenek, vagy melly oszthatatlan. A' tovább folyó pont vonalt, lineát szül. Muzsikai írásban a' pont olly jel, melly a' hang időmértékét nagyítja; innen megpontosni. A' kotta feletti pont azt teszi, hogy azon hangot könnyen kell kiűtni; ezt az olasz *staccato* kifejezéssel is jelelik. Van azonban éles kiűtés vagy pattogtatás is, melly által a' hangok jobban megszagattatnak, 's kurtábban játszatnak; ezt rövid ékek jelelik. A' pattogtatás a' simitással (*legato*), melly a' hangok feletti karéjvonallal jegyeztetik, ellentétben áll. Néha megesik az is, hogy e' karéjvonalt, melly a' kották simítását bélyegzi, a' kották felett még megszagattatást jelelő pontok is vannak. Ezen esetben a' menetel játszása félig simitva, félig szagattva történik, azaz: a' vonó szerszámoknál a' vonó ugyan a' hurról minden kottánál felémeltetik, de azért folyvást ugyan azon egy irányban hordoztatik. 2) A' kotta mellé tett pont annak kitartásbeli nagyítását bélyegzi; ha p. o. fertály-kotta után pont áll, az másfél fertályossá, vagy három nyolczadrészessé lesz 's t. Ha a' kotta után két pont áll, akkor a' második ismét annyit tesz, mint az elsőnek fele, úgy hogy p. o. egy fertályos kotta két mellé tett ponttal, hét tizenhatod részt ér.

PONTIFEX, pap, ki egy különös istenségnek se szolgált a' Rómaiaknál. Numa alatt, ki vitt be vallásbeli szertartásokat a' Rómaiak közé, csak egy pontifex volt. Idővel 4, azután 8 's Sylla alatt 15 lett számok. A' pontifexek tulajdon collegiumot formáltak, mellynek feje a' *Pontifex maximus* (Főpap) volt, ki a' papok felszentelésére, korábban a' közönséges évkönyvekre (*annales maximi*) is ügyelt 's Vesta szent szertartásaira vigyázott. Hivatala holtáig tartott 's nem volt szabad Olaszországból eltávoznia. A' császárok későbbben ezt a' czimet is magokévá tették. A' pontifexek kötelességei: a' vallásos szertartásokra 's ezeknek szolgálaira felvigyázás, a' vallásos innepek elrendelése, a' kalendáriumra ügyelés, és a' vallással öszveköttetésben lévő perek elintézése (innen jó a' *jus pontificum*) voltak. A' pontifexek külső jele legalább innepeken 's hivatalos foglalatoságaik telyesítésében, bíbor prémes ruha (*toga praetexta*) 's fejeken csűrök formájú hegyes süveg volt, melly megáldozott állatok bőréből készítettett (tululus vagy galerus). — **Pontificalia** a' főbb rangú római kath. papok öltözetei neveztetnek, mellyeket azok főképpen innep-napokon viselnek. — **Pontificatus,** a' pontifex méltósága, egyszersmind a' római pápáé is, ki római nyelven **Pontifex Maximus**nak neveztetik.

PONTINI vagy pomptini posványok az egyházi birodalomban terjednek, Rómától délre Nettunotól Terracináig, mintegy 40 mgl. hosszak és 4—10 mgl. szélesek. Ezen posványok eredete az ősz régiségben elvesz. Homerus úgy írja le Circenek lakását (*Monte Circello* fokát Terracinááig) mint szigetet és igen hihető, hogy ezen egész igen alacsony térség valaha tenger hullámaíttól fedetett, mint Ravenna környéke a' kel. parton. Későbbben, a' római köztársaság legrégebb idejében, mint Plinius régebb írók után írja, 33 város állott itt, mellyek hadak, 's talán a' nevedelő posványlevegő befolyása miatt, már korán eltűntek. Ezek közt a' legbatalmasabb, Pometia, adott a' posványoknak nevet, mellyek a' szomszéd hegyeken származó folyók által a' térségre hozott víztől tápláltatnak 's nem lévén a' tenger felé lejtősége a' földnek, álló vizeket szülnék 's a' fövényben elvesznek. Igen nagy termékeny földet borítván el, 's tévén haszonvehetetlenné, és igen veszedelmes kigőzölgéseik lévén, mellyeket a' déli szél Rómába is beviszen, már igen sok próbák tétettek ezen posványok kiszárasztatására. Hihetőképben Appius Claudi-

us tett K. sz. e. 312 eszt. legelőször próbát; midőn a rajtok keresztül vivő, és rolla Via Appiának nevezetett országutat csináltatta. Appius Claudius Cethegus consul követte ezen dicséretes szándékban. Julius Caesar a Tiberist akarta azokon keresztül árkoltatni, de a halál megakadályozta. Augustus több csatornákat ásott rajtok; de ezek az utána következett császárok alatt beomlottak, míg Nero által ismét munkába nem vétettek. Trajanus 10 eszt. alatt olly szerencsés következéssel folytatta a munkát, hogy Trepontitól kezdve Terracináig a posványok egészen kiszáradtak 's a Via Appia tükéletesen helyre állítottott. Azon polgári szélvészek alatt, mellyek a birodalmat felforgatták, a posványok ismét elfoglalták elébbeni helyeket; a honnan Theodorik az Ostrogothok híres királya viszont megpróbálta a kiszáraztató csatornák ásását, és úgy látszik, szerencsével. De ezen helyes rendelkezések a zürzavaros környüállások miatt sokáig nem álhattak fén, 's a természet sikeretlenné tette az emberi iparkodást. A pápák közt VIII Bonifacius (mgh. 1303) volt első, ki ezen posványok kiszáraztatásával foglalatoskodott, melly által Sezze és Sermonetta környékeik mind e mai napig szárazak. V Márton 1417 hasonlóul húzatott egy csatornát, az ugy nev. Rio Martinot, melly már csak 1 mf-re volt a tengertől; de a pápa megholt és a csatorna is abban hagyott. X Leo pápa az egész tájékat Medici Juliusnak adta azon feltétellel, hogy szárazsza ki; de 69 esztendő alatt, míg birták t. i. azt Medicik, kevés vagy semmi se tétetett, a feltétel végrehajtására. Csak ötödik Sixtus (meghalt 1590) fogott ahoz tüzzel, maga személyesen is megjelenén ott; hanem a általa csináltatott Fiume nevű nagy csatorna gyenge lévén, halála után összeomlott, 's az egész tájék ismét olly posványos lett, mint elébb volt. Ez idő olta egy pápának se volt kedve e nagy munkába kezdeni VI Piusig, ki papává léte után fő gondját kiváltképpen a pontini posványokra fordította. 1778 a munka elkezdődött 's 10 eszt. példátlan tüzzel 's temérdek költséggel folytatván, 1788 elkészültek a csatornák, mellyek ha nem szárazították is ki a posványt egészen, legalább a folyóvizek árkait, mellyekben az iszap megrekedvén a levegőt egészségtelen gőzölgésekkel töltötte el, kitisztították, 's egy derék út (linea Pia) építettett rajtok keresztül. A Francziák olaszországi uralkodása alatt is folyt a munka; de ugy látszik, hogy a classicus földnek ezen posványai minden mivelhetőkké tételésekre czélzó próbatételeken diadalmaskodnak. — Ez ártalmas kigőzölgéseken kívül még a miatt is veszedelmek ezen posványok, hogy az itt lévő rabló természetű 's leginkább vadászatból és halászatból (ha hideglelések engedí) élő lakosoknak menedékiül szolgálnak. Egyébiránt némelly része meg van mivelve és messze kiterjedő legelők, mellyeken lovak, szarvas marhák és bivalyok legelnek, a tenger felé nagy erdők találtatnak rajtok. Lakosaik olly halvány színűek, mint a halottak. — A szárazsztatásra nézve főmunka Prony: *Descript. hydrographique et historique des marais Pontins* (1811 — 12-ki állapotjuk szerint Paris 1823).

PONTON, I. HIDHÁJÓ.

PONTOPPIDAN (Eric) idősebb, dán író, Fyen szigetén szül. 21 Jan. 1616. Tudóságának talpkövet az odensei gymnasiumban tette le, azután a walkendorphi gymnasiumban tanult, egy nemesi familiánál házi tanító lett 's olly nagy hirt szerzett, hogy 1640 mint költő megkoronáztatott. Azután a külföldet látogatta meg, visszatérvén 1642 magister 's egy ifju nemesnek nevelője lett, ki Soroeban tanult. 1673 drontheimi püspökké nevezetett ki, 2 eszt. mulva theologia doctorává lett 's 12 Jul. 1678 holt meg Drontheimban. Sok jeles munkát irt, ilyenek p. o. *Aucupium Solandiae*, *Epigrammatum sacrorum centuriae tres*, *Bucolica sacra*, *Margarita Cimbrica*, és

főképpen *Grammatica danica* 's mások. — ERIC PONTOPPIDAN (ifjabb) hasonlóul híres dán püspök (Bergenben) és író, szül. 24 Aug. 1698 Aarhusban, mh. 20 Dec. 1764, számos históriai és theologiai, 's norvégiai nyelvről irt és természethistóriai munkát adott ki. Az általa kezdett dán atlas (Danske Atlas) halála után Hoffmanntól folytatott. Tökéletesebb fog ennél megjelenni, az egész status 60 eszt. alatt különös gondal méretvén fel.

PONTOS, Pontus a' földnek fia 's Okeanosnak bátyja. A' régiek alatta a' mélységet, a' vizek fenekét érték, melly tette a' hegyekkel a' földet. Annnyával Phorkyst, Thaumast, Nereust, Ketos a' t. nevezette.

PONTUS, Kisázsiaiban, azon tengertől, mellynél feküdt, neveztetett így, a' Halystól 's a' t. Kolchisig fekvő tartomány. Más neven pontusi Kappadocia, mivel hajdan Kappadociával egy volt. A' Persáktól egész Kappadocia 2 helytartóságra osztatott, mellyekből Macedonia alatt két különös ország származott. Legrégibb lakosi Tibarenek és Chalybók (de nem Chaldaeaiak) voltak. Ritter *Vorhalle*-jében a' legrégebb lakosokat Indiából származtagnak, főképpen Buddhisták maradékinak állítja a' brama előtti időből. Darius persiai király Artabazes nevű fijának adta ezt, mint továbbra is tőle függő helytartóságot, azon jussal, hogy maradékaira szálljon. Ezek közt Mithridates segítette ifju Cyrust 's nem fizetett adót Artaxerxesnek. Fija I Ariobarzanes, az alsó-ázsiai helytartók II Artaxerxes ellen közönségesen fellázadván, függetlenné tette magát. II Mithridates (K. e. 337-től) önként átadta országát Sándornak. Ennek birodalma szétszematván 322, Pontus Antigonusnak jutott; de midőn e' Mithridatest megölni akarta, Paphlagoniába szaladt Mithridates, sok pártost talált 's szerencsésen megmaradt birtokában. Örököse, III Mithridates, hódításokkal nagyobbítá az országot. Fija IV Mithridates, visszaverte a' Gallusokat, de Sinopeval folyt háborujának végét kellett szakasztania, mivel ezt a' várost a' Rhodusiak segítették. I Pharnaces mindazáltal elfoglalta Sinopét 's lakhelyévé tette. Mithridates Evergeta, Nagy-Mithridatesnek atya, segítette a' Rómaiakat a' harmadik kárthágói és pergamusi hadakban; innen nem csak barátja és szövetségese volt Rómának, hanem Nagyphrygiával is megajándékozott. 124 megöletvén, fija, Nagy-Mithridates (l. e.) lett Pontusnak királya, ki haláláig véres hadakat folytatott Rómával, míg Pompejustól telyesen meg nem aláztatott, midőn mérget vett be kétségbe-esésében. Fija, Pharnaces, csak Bosporust kapta, 's midőn atya országát visszafoglalni akarta, Caesartól meggyőzetett 's Asandertől, ki magát Bosporus királyává tette, megöletett. Fija, Darius, mindazáltal megkapta Antoniustól Pontusnak egy részét. Ezt Polemo követte, ki egyszersmind Bosporust, Kisarmeniát és Kolchist bírta. Özevyének, Pythodorisnak, halála után II Polemo volt Pontusnak királya K. u. 39, kit Nero Bosporustól megfosztott, melly, mint Polemo halála után, Pontus is római tartományá tétetett. Midőn a' napnyugotiai (1204) Konstánczinápolyt elfoglalták, Alexius Komnenus új országot alkotott Pontusban, melly II Mohammedig állott fen, ki azt 1461 nagy hóditmányihoz kapcsolta. (L. TRAPEZUNT).

PONTUS EUXINUS. Így nevezték a' régiek a' fekete tengert (l. e.). Euxinusnak, vendégszeretőnek, barátságosnak, vagy anti-phrasice (ellenkezőül) neveztetett, Axinus, barátságatlan, helyett, mivel a' rajta kegyetlenkedő szélvészkek és tengeri rablók miatt csak nehezen lehetett rajta evezni, vagy tulajdon értelemben, kellemetes és termékeny partjáért.

POPÁK (Papa, magy. pap) a' görög egyház papjai. A' főbbek Protopopáknak nevezetnek.

POPAYAN, előbb az ujgranadai spanyol vicekirályságnak intendaturája (kormány-kerületje), most Cauca megye a' colombiai köztársaságban, nagy térségen, melyet az Andések láncza hasít. Most a' colombiai szabad statushoz tartozik. Tűzokádó hegyek pusztításainak 's gyakori földindulásoknak igen kitétetve van. Elébbi határai szerint 1600 mf. foglalt magában, 200,000 lak. kiknek nagyobb száma Négerekből, a' kisebb Indusokból állott; a' többi lakók Négerek és Európaiak maradáki voltak. Termékei: főképpen nemes érczek, indigo, szarvasmarha. Hasonló nevű, Benalcazartól építettett városa, az új világnak egy legszebb völgyében fekszik, Cauca folyójánál, Sotara és Purae tűzokádó hegyek tövében. 20,000 lak. van, kiknek $\frac{2}{3}$ részét Négerek és Mulattok teszik. Spanyol felsőség alatt kormányozó lakhelye volt 's most gazdag püspök lakja. A' klastromok egyen kívül eltöröltettek. Mollien szerint (*Reise nach Colombia* 1823) a' város sok nyomát mutatja hanyatlásának. A' lakosok közt elébb több milliomos volt, most csak 4 familia van, mellyek 400,000 dollárnyi vagyont birnak. A' bányászság már nem igen jövedelmes, mivel nem lévén többé szabad rabszolgákkal kereskedni, nincsenek szükséges kezek; hanem a' kereskedés virágzó lehet, ha az új rend megerősödik, mivel Popayan a' Santa-Fé és Quito közt lévő fő rakhely.

POPE (Sándor). E' híres költész szül. Londonban Jun. 8 1688. Gyermekségétől fogva igen gyöngye és erőtlen, de nagyon eleven és könnyen tanuló. 8 éves korában egy cath. paphoz adák, ki a' görög és latin nyelv elveire oktató. Később a' twyfordi, és hydepark-corneri iskolákba mene, melly utolsó helyen alkatmat nyert játékszínbe járnai, 's egyszersmind ösztönt kapott, hogy Homerusnak Ogilby készítette fordításából maga némi drámai mive t szerkőztetne 's azt tanuló társaival előadná. 12 éves korában az atyai házba visszatérvén, tanulását más pap ügyelése alatt folytatta. Ekkor nyomtatták ki első odáját „a' magányra“, mellyben sem képzelődés, sem érzés nincs, de bizonyos verselésbeli tehetségre mutat. Ettől fogva ugy látszik, minden módszer nélkül többféle tudományokat űzött, de a' költészetet fő foglalatosságnak tekinté; mert költői olvasásait mindig utánzó és fordító próbákkal kíséré. Kivált az utolsóban szerencsés fogannattal gyakorlá magát. 14 éves korában Statius Thebaisának I könyvét, 's a' *Sappho Phaonhoz* című vitézi versezetet lefordítá, melly utolsót senki sem haladá meg. Költeményét „a' hallgatásról“ 15, pásztordalait (*Pastorals*) pedig 16 évében írta. Legelőször kijöttek ezek 1709 Thomson vegyes irati (*Miscellanies*) egyik kötetében, 's melodias versépitésök és válogatott írásmódjuk által köz álmélkődást gerjesztének, de egyszersmind elárulák az író költészi tehetlenségét, ki önállású szemlélet és mivészti érzés hijával volt. Ez időszakban nagyobb nemű költeményekben is próbát tón. 1708 írta az *Ode for St-Cecilia's day* 's a' Buckingham herczeg „Brutusához“ tartozó karénekeket. *Essay on criticism* (1710) költeménye által híre igen gyarapult. Ez széles olvasottságra, 's éles ítélő tehetségre mutat, a' külső kecsét is sok tanúsággal párosítja; de mint critica auctoritás általljában rendin tul magasztaltatott. P. költeményében John Dennis rémitő kritikust támadá meg, ki pásztordalait gáncsolta, miből köztök nyilvános háboru támadt, mellynek csak Dennis erőlen vénsége vetett véget. Másik ellensége Ambrose Philips volt. Ez szinte pásztordalokat irt, 's velők Popeben irigységet gerjesztett, ki vágytársa verseinek gunyolt hasonlítását nem csak a' *Guardianban* kinyomatta, hanem Gay-t is rá bírta, hogy Philips nevetségessé tételére *Shepherd's week* versét írta. 1711 jött ki Popetől *Elegy on an unfortunate lady*, *Temple of fame*, és *Rape of the lock*, *Hajfűrtörzés*. Az első legtökélyesb mive 's talán egyetlen egy magas pat-

hözsz. Nem hihető, hogy P. a' szerencsétlent, kinek halálát amaz alagyaiban gyászolja, szerette volna; mert a' valódi belső érzés kifejezésére e' költemény igen mesterkélt és piperés. A' *hajfűrt-orzás* című gunyos hőskölteményben, hol költészi tehetsége legtökéletesebben mutatkozik, egy mindennapi esetet fogott fel tréfás satyrájához az asszonyok könnyműsége ellen, mely tárgyra igen gyakran viszatér. *Windsor-Forest* leíró költeményét 1713 adá ki, melynek még 1704 irt első része a' fiatalság bélyegét igen magán hordja, utolsó része feulengőbb karakterű, 's a' költő előhaladtát bizonyítja. Nem ok nélkül hívé most P., ki már költészi hírét megalapítva látá, hogy olly vállalatot is próbálhat, mely becsületen kívül nevezetes nyereséget is hozzon. E' czélból aláírás végett kihirdeté az *Ilias* fordítását. Nehány jó baráti, kivált Swift, ajánlák a' vállalatot, 's 1715 az *Ilias* 4 első könyve megjelent. E' kiadást egy Addisonnal történt formaszereinti meghasonlás előzé meg. Okai egy részről irigység, másról irigybanat és aggodalom valának. Az aláírás bő jövedelme most azon karba helyezé Popet, hogy a' Twickenham házba költözhetnék, mely általa ugy elhíresült. Nem sokára szülei is ide követék. Hihetőleg ekkor irta az *Eloisa to Abelard* levelet. Maga megvallja, hogy munkájánál a' már kész leveleket használta; de ezt olly móddal tévé, hogy ez epistola minden szerelmet tárgyazó költeményei közt legjelesebb, de külsejére is, nyelven és verselésben legtökéletesb. 1717 eddigi költeményeit egy negyedrért kötetben kiadá, 's ékes vezérszóval kalauzolá; 1720 *Iliás* kiadását végrehajtotta, melyben az eredetinek régies egyszerűségét csínossággal 's külső gömbölyűséggel cserélte fel. A' közzé tetszés, melyet ez általjában nyert, az egyes gáncsolókat elhallgattatta. 1721 elholt barátjának Parnellnek költeményeiből egy kötetet ada ki, 's egy költészi levéllel Oxford gróf hátravonulva élt kormányférfinak ajánlá. P. most az *Ilias* által szerzett nyereségből kényelmesen élt, de épen ez által származott a' többet óhajtó vágy. E' czélból Shakspeare munkájának kiadásába vágott, minek azonban nem igen felelhetett meg. A' költő jól irt characteristicáját tévé ugyan az egész elébe, de kritikusi tulajdonokkal nem birt, 's így kitevé magát a' nálánál e' tekintetben sokkal hatalmasabb Theobald gúnyainak, kivel ettől fogva szüntelen háborut folytatott. Egyszóval, mint Johnson állítja, ő minden kiadóknak, gyűjtőknek, magyarázóknak, és szórostálóknak ellensége leve, 's azt gondolá, elhitetheti a' világgal, hogy vállalatja csak azért dült dugába, mert szelleme illy apróságokon sokkal felül van. Hogy még többet nyerhessen, *Ilias* után az *Odysseát* adá ki, de már itt Boome és Fenton segédekét vévé fel. Az egész vállalat kereskedőileg intéztetett, 1725 végrehajtott, 's neki nevezetes nyereséget hozott. Maga 12 éneket fordított; segédei munkáját ugyan javíthatá, de ezek az övéinél még is alábbvalók. Ekkoriban Blount cath. nemes ember két leányiba, Teréziába és Márhába szeretett. Eleinte az első szorosabban lebilincselé, de utóbb a' második meghittje 's élete párja lett. *Montague ladyval* volt barátságát, mely később legkeserűbb gyűlöltre vált, itt csak mellékesen említhetni. (Vö. *Spencer Anecdotes* Lond. 1820). Az *Odyssea* kiadása után magát csaknem egyedül mint satyricus és moralista mutatta, mely két karaktert nem mindig szerencsés foganattal próbált egyesíteni. 1727 Swifttel humoristici nemű *Egyvelgek* kiadására egyesült, melyek közé *Treatise of the pathos or art of sinking* című saját munkáját is beiktatá. Gunyolódó írásait részént még élő írókból szedett példákkal világosítá, mely gyaláztatásokat amazok leghevesb megtámadásokkal visszonzák. Hogy minden ellenségeit letiporhassa, 's eltörölhetlen csufszággal bélyegezhesse, 1728 kiadá a' *Dunciade* három első könyvét. Célját ugyan elérte, de teljességgel helyben nem lehet hagyni, hogy

érett elméjét egy magában olly méltatlan tárgyra fordítá; azon bánásmód is, melyet egyes ellenei iránt követett, méltó dorgálást vont reá. Altaljában a' személyes satyra P. nem-költői karakterével, mint ezentuli legtöbb munkájából kitetszik, nagyon összeillett. Így az izlésről irt levelében (1731) egy nemes embernek — kit Timonnak nevez — kérdésését 's izetlenségét neveltségessé tette. Mindenki Chandos herczegre értette a' gunyt, kinek pedig jótékony és jó akaró karakterét közönségesen tisztelték. P. megtámadását tehát annál nagyobb boszuval tekinték, 's mivel a' herczeg iránta is jószívűséget bizonyított; 's a' vádat P. nem is hárithatá magáról el. — Vallása, jókori behatások, 's fontos összeköttetések a' Torik részére vonták, noha a' kormányról szabad nézetei valának; I György halála után (1727) ezeknek ismét hatalom 's tekintetre juthatási reményében osztozék. E' remény füstbe-mentével sok hivatalt vesztett kormányférjfiak összekerülének Twickenhamban, kik közt Bolingbroke lordot legfeljebb becsülé, 's vezetőjének és barátjának választá. Ennek izgatására irá hires *Essay on man* című munkáját, melly 1733 név nélkül, közelebbi évben pedig elvégezve, saját neve alatt jelent meg. E' mivben kitünteté nagy észtehetségét, mellyel annyi következtetéseket versbe foglalhatott, 's gondolatait szintugy hathatós rövidségbe szorithatta, mint költészi ékességgel kifejhette; 's bár kitetszik, hogy felvett tárgyat kimerítőleg nem értette, még is e' miv a' jeles erkölcs - oktató költemények közé tartozik. Ezt követték *Imitations of Horace*, mellyeknek gunyos czéljok vala, 's hozzájok a' satyrák elő - és utóbeszédét, ugy az asszonyok és férfiak karaktereiről, 's a' gazdagság használatáról szóló erkölcsi leveleit toldá. P. mint satyricus, némikép Boileau utánazója, csak hogy nyelve nyersebb, kifejezései pongyolábbak, de e' mellett elmésebb és költőibb. Különös gyűlölséggel üldözte Herwey lordot, és előbbi barátneját Montague ladyt, 's ha P. mint alig kétséges *Sapphóját* ez ellen irányzá, meg kell vallani, hogy soha még illetlenebbül asszonyal nem bántak. E' közben némelylek P. 's barátainak leveleit engedelem nélkül kiadák. Bár milly boszusnak mutatá is P. magát e' miatt, még is többen gyaníták, hogy ő e' kiadást kéz alatt segítette, hogy így egy levélgyűjteménynek (1737) kiadására elegendő oka lehessen, 's az érdekletek ellenszólását megelőzhesse. E' külsejekre szinte mint tartalmukra érdekletes leveleket kedvezőleg fogadák. P. végső munkája 2 uj satyra, mellyeknek czime az évtől, mellyben irattak, *Seventeen hundred and thirty eight*, 's a' *Dunciade* 4ik könyve. Az elsőt Wales herczeg ösztönzésére írta, kivel szoros szövetségben élt, az utolsót Warburton izgatására, ki tudományos bajtársa volt. Altaljában a' *Dunciade* 4 könyve személyességektől mentebb. Csak az esmeretes Colley Cibber, akkoriban koszorus költőt czibálá meg, 's midőn ez egy pamphlet által, mellyben Popenek némelley neveltségés történeteit kikürtölte, boszut állott, P. költeményei ujjab kiadásában azon helyre állitá, mellyen eddig Theobald állott. Egy mejjszorulás, mellyhez más testi fájdalmak is csatlakoztak, meggátolá további terveinek folytatásában, 's Maj. 30 1744 életének is véget vetett. Twickenhamban temetteték el, hol Warburton püspök, ki később Londonban (1752) munkájit is 9 köt. kiadá, emléket tétetett neki. Munkájának legjobb kiadása Wartontól van 1797; a' Bowlesé pártos, ellenséges. Dusch ezeket németre is fordítá (Altona 1758 — 63, 5 k.). Azon felszólításoknak, hogy a' cath. vallást hagyáná el, részint egykedvűségből, részint hogy anyjának bút ne okozzon, állhatatosan ellentállott. Erkölcsi karaktere az eddig mondottakból már látható. Tetszeni vágyván, a' hízkelkedést örümezt vette, gáncsolás könnyen boszura lobbantá. Ez ingerlékenység, 's ravasz-ságra - hajlandóság némi kislelkűségre mutat, melly talán testi erőt-

lenségétől származott. Swiften's Gayn kívül kevés barátja volt, mert ingerlékeny 's keserű indulatja meghitt társalkodásra nem hajlott. Az asszonyi nem iránt sem mutatott tiszteletet. Azonban nemesb indulatokra is képes vala, 's függetlenségét becsülte. Pénz, magas öszszekötötetés, és életöröm épen nem valának előtte érdek nélkül. Mint költő ugyan leleményességben szegény volt, de verselésben egy angol író sem haladta meg. Mint kötetlen író is időszakot formált.

POPULARITAS, eredetiképen annyit tesz, mint a' nép inyét eltalálni, vagy is a' nép inyére dolgozni: popularis magyarul nép kedvenczének is neveztetik, de ez csak egy oldalu értelme a' szónak, mikor az t. i. személyre vitetik. A' Rómaiaknál political értelemben használtatott a' szó, 's rendszeren a' főbb embereknek igyekezetét vagy viseletét értették a' popularitáson, ha t. i. a' sokaságnak a' pornépek kedvét, jó indulatját megnyerni akarták, vagy is magyar közmondás szerint nem egyéb volt a' popularitás nálók, mint a' közrendnek és pornépek lekalácsolása. Ezen politicali popularitástól különbözik az irás és ékesszólásbeli popularitas, melly készség által az író, vagy beszélő gondolatjait mindenkor értelmesleg, 's a' nagy közönségtől felfoghatólag tudja előadni; innen láthatni, hogy a' szorosan vett tudományos tárgyak, 's a' köznép pallérozódásán folyüleső 's mintegy elrejtett dolgok, a' popularis stylusnak 's szóval előadásnak körébe nem tarthatnak. A' fen lebegő 's mélyebb vizsgálatu gondolatoknak rendszeres előadása, mint a' pornép szájában forgó mindennapi beszéd és alacsony írásmódok közt tehát a' popularis beszéd és írásmód mintegy közép helyen áll, mellyre leginkább a' néptanítóknak, hivatalbelieknek, előljáróknak és törvényhozóknak törekedniük kell, miből látni való lesz az is, hogy mind a' különösségnek szerfeletti mutogatása, akár szavakban, akár gondolatokban, mind a' gondatlan aljasság 's leboesátkozás egyenlőképpen kerülendő dolgok, mellyek által egy nemzetnél se találtak még az írók vagy ékes szólók köz kedvességét.

PORCIA, Cato censornak leánya 's Brutusnak felesége, hires férje eránti szeretetéről, hiveségéről és hősi hazaszeretetéről. A' Caesar ellen tett öszveesküvés titkát híven megörzötte 's bátor lélekkel mondott le az életről, midőn a' köztársaságiak ügyének enyészett látta. Az, hogy maga megölésére eleven szemet nyelt volna el, alaptalan.

PORCELÁN, a' fazekas mesterségnek legszebb és legrágább műve, valami közép az üveg és a' pusztá cserépedények közt, nevét vette bizonyos csigáktól, mellyek a' porcelán feltalálása előtt jóval porcelánésiga nevezet alatt voltak esmeretesek Európában, és a' porcellánhoz felette szemebetünőképpen hasonlítottak. A' Japániaiak és Chinaiak már régolta tudták annak készítését. 1474 Barbaro, veneziai követ a' persiai udvarnál, közöltt erről a' mesterségművről tudósítást. A' Portugaliak hozták azt Európába Keletindiából, hol mint ritkaságot, ugy becsülték. — A' 18 száz. elején a' porcelán-készítést Európában is feltalálták (L. BÖTTICHER). Az első, mellyet Bötticher készített, veres volt és barna Meissen körül lévő agyagból készült. 1709 kezdtek el fejer porcelánt készíteni Saxoniában; eszt. azután állott fel a' hires meiszeni porcelánfabrika, mellyet ugy lehet tekinteni, mint minden egyéb europai porcelán fabrikák anyját. Az uralkodó számára üzik a' mesterséget; megemertető jelek a' választói két kard. Azolta a' Hollandiak, Angolok és Franziák mindent felfaldoztak, hogy a' porcelán-készítést megtanulják, sőt még Chinából is hozattak materialékat. De minden fáradozások mellett is semmire se mehettek. — Saxonia féltésből titokban tartotta ezt a' mesterséget és a' porcelánagyag kivitelét életvesztés alatt megtiltotta. Mind e' mellett se maradt a' titok, mert már 20 — 30 eszt. azután Bécsben is állott fel porcelánfabrika, melly lassanként na-

gyobb tökéletesedésre lépett. Későbbben Braunschweigan, Fürstenbergben, Berlinben, Frankenthalban (a' pfalzi választóságban), Badenben, Nymphenburgban München mellett, és Németországnak más helyeiben is állottak fel porcelánfabrikák, melyek közül főképpen a' berlini (1760 állit. fel és most királyi) a' meisenivel vetélkedik és a' festésben csak nem felyűlmulja azt, hanem a' tömeg (massa) jóságában hátrább van. Végre a' Franciaák, Angolok, Hollandiak és Olaszok is rá találtak a' mesterség nyomára; de olly jó porcelánjok nincs, mint a' Németeknek, talán az egy Páris mellett lévő sevresit kivéven. Az igazi jó porcelánban mind azon tulajdonságoknak meg kell lenniük, melyek az üvegben meggyagnak, kivéven az által látszhatóságot és semmi hibának nem szabad abban lenni. A' legerősebb kemencze-tűzben se olvadjon el a' porcelán, az igen nagy melegről a' legerősebb hidegre való hirtelen átmenetben is változhatatlan maradjon; aczállal szikrát adjon; ha törik, finomságra, tömörségre és simaságra nézve a' színmázhoz hasonlítson; széttöréskor tisztán és harangmódra hangzék; felső színe tiszta, si ma és fénylő, szemfényvesztő fejréségű és a' mellett felátlátszó legyen, de ugy, hogy se az üveghez, se más oldalról az opálhoz ne hasonlítson. A' máznak csak nagyobb simaságával kell a' többi tömegtől különbözni. A' porcelán-készítésben fő dolog az, hogy ollyan részekből tétessék össze, melyek ollyan tulajdonsággal bírnak, hogy az égetés alkalmával az üvegesedés első grádicsába menjenek által. Reaumur találta fel elsöben ezt a' fontos elvet és megmutatta, hogy általában 2 fő materialék vagynak a' porcelán készítésre: n. m. ollyanok, melyek legnagyobb hévségben is az üvegesedésnek csak első grádicsára alkalmatosok, és ollyanok, melyek egészen üveggé változhatók ugyan, de a' melegség mérséklése által az üveggé átváltozásban meg lehet azokat akadályoztatni. Ha az utolsókhoz olvadhatatlan dolgokat teszünk, ezek által azt lehet tenni, hogy az üveg-válásnak csak első grádicsát veszik fel. Ambár ezen elvek szerént többféle szereket lehetne a' porcelán készítésre használni, még is legjobb a' tiszta sovány agyag, melly a' tűzben egészen megfejrédik. Ezért nevezik azt porcelánagyagnak vagy porcelánföldnek és nagyobb részint porlott mezei foszlóköből származik. All rendszeren mintegy $\frac{3}{4}$ kovaföldből és $\frac{1}{4}$ agyagföldből. Színe fejrés vagy halavány szürke. Az illyen agyag legerősebb tűzben sem ölvad meg. Ezenkívül Európában a' porcelánhoz tiszta kvarcot vagy kovahomokot is használnak; mert e' sem ölvad meg. Tehát mind két alkotó részhez gipszet kell tenni; de mindég nagy vigyázással, mert a' gipsz a' tömegnek könnyen tökéletes üveggé változását huzhatná maga után. A' felséges szászországi porcelánföld, melly a' tűzben egészen fejrédég, Aue hegyi városban nem messze Schneebergtől, Gránitban és Meisenhez közel Seidlicz mellett ásatik, hol felette tiszta mezei foszlókövet is lehet találni. — A' porcelán készítése, a' mennyire tudni lehet, igy megyen véghez. Elöször a' kvarcot vagy kovahomokot megperkelik, vízben megoltják, malomban széyel-zuzzák, megörlik és finom selyem szitával kiszítálgják. A' gipsz is porrá töretik, réz üstben megégettetik és olly finomra szitáltatik, mint csak lehet. A' kettő együvé keverve teszi az ugy nevezett frittát. Ezt öszvekeverik gondosan megtisztított porcelánagyaggal, mellyből lesz a' porcelántömeg; ez esövízzel péppé csináltatva, addig hagyatik állani, míg kedvetlen szagot és szürke színt nem kap. Közönségesen széyelzűzött porceláncserepeket is szoktak tenni a' frittához. Az eképpen készített tömegtől lesznek már a' rendes edények; a' figurákat és képmiveket darabonként formákba nyomják, öszveteszik, és azután az egészet elefántosont műszerekkel spongyiával és ecsetekkel dolgozzák ki. A' porcelán-máz kvarcból, porceláncserepekből és

mészített üvegkristályokból áll, 's több gipsz van benne valamivel, mint porcelántömeg. Most még egyszer tokokban kemenczébe teszik és tökéletes porcelánokká lesznek. A' kemencze építését a' német fabrikák nagy titoknak tartják. Szükség, hogy a' megkívántató nagy grádusnyi meleget sokáig egyenlően minden fúvás nélkül megtartsák. — Tüzelésre jó száraz fa kívántatik, szükségben kőszénnel is lehet élni, csak hogy attól hamar mocskos szint kaphat az edény. Minekutána a' reá égett homok kőszőrü malmon lekőszőrültetik, azon részek befestetnek, mellyeknek fejéren nem kell maradniok. A' festékek érc meszekből készülnek, mellyeket könnyen folyó, nem szinező üveggel olvasztanak öszve, finomra széttörnek és átszítálnak. Hogy az ecset felfoghassa azokat, megdörgölik levendula-, terpentín-olajjal vagy gummival. A' megfestett és megszáradt darabokat tokokba tévés, még egyszer olly nagy hévségbe teszik, melly az üveget megolvasztja. Ha a' porcelánt megaranyozzák, elébb finomra kell aprózni az aranyat, melly ecsettel reá rakatik, és ha beleégett, ledörgöltetik. A' kész darabok jószágok szerint rendbe-szedetnek, a' nagyon hibásak öszvetöretnek 's ismét tömőggé fordíttatnak. L. Nasse *de Porzelan fabrication in theoret. und pract. Hinsicht* (Leipz. 1826).

PORDENONE, születése helyétől így nevezzé, tulajdonkép Giovanni Antonio Licinio, vagy Regillo da Pordenone, velencei oskolabeli képiró, Tizian vetélkedő társa, szül. 1484. Szülővárosa, ugy Mantua, Vicenza, és Genua számára sokat festett, de fő miveit Velenczének készíté. Ennek részére a' Sz. Rochus kápolnáját, a' Predigiak teremét, 's a' Sz. János templomát Tiziánnal együtt festé, 's közöttök állandó vetélkedés származott. Mint hirdeté, ellenségei által adott méreg miatt halt meg Ferrarában, hová II Hercules herczeg a' flandriai szőnyegekhez (arazzi) szükséges cartonok, kemény papirosra festett képminták rajzolása végett hívá. Élénk színezettel, 's merészen választott árnyéklatokkal jeleskedik.

POROSZORSZÁG. Austrián kívül egy nemzet és egy ország sincs, mellynek alkotó részei annyira szétdarabolva volnának, mint Poroszország. Neveket a' Poroszok ezen szlav szavaktól „Po, mellett“ és „Russi, Oroszok,“ mivel az Oroszok mellett laknak, mások szerint a' Russ folyótól, a' honnan Russ mellett lakóknak neveztetnek, kapták. Prussziának mesés időszakasza 1226-ig homályos mesékkel teljes. Midőn a' Gothok a' balti tenger partjait elhagyták, szlav nemzetségek, a' Lettek vonultak oda a' Weichsel mentében a' 10-ik században, kik a' későbbben bevándorlott atyafias Csehektől Poroszoknak neveztettek; vad szabadságokban vitézek lévén, nem vették fel a' kereszténység lánczeit és masoviai Konrád (I. LENGVELORSZÁG), ki országát beütéseik ellen nem védhette, a' német vitézeket hívta segítségre, kik 1226 bizonyos földet kaptak tulajdonul 's ajándécul a' Weichselnél, melly ajándékozást 1231 II Fridrik császár és IX Gergely pápa is megerősítettek. Itt kezdődik a' német rend hőskora. A' II porosz nemzetségekkel folyt irtóhad 1230tól 1283ig tartott; mindazáltal egyes nemzetségek már korábban megadták magokat, sőt sok nemes Porosz német nemessé lett. Hanem a' német mesterségek üzésével és kereskedéssel a' német nyelv és szokások is mindég inkább honnosodtak a' balti tenger partján, annyira, hogy a' porosz eredeti törzsököt végre alig lehetett néhány faluban másokkal öszvekeveredve találni. A' rend, a' Weichsel két partján, a' lengyel határtól éjszak felé eső tartományát, kel. (Pomeraniával tartományi-mesterek által igazgattatta; mig végre 1309 Siegfried von Feuchtwangen nagymester és vezér alatt Marienburg (l. e.) lett a' rend ország-lásának helye. Lengyelország ellen a' kalisi békekötés által (1343) bátorságba helyeztetvén, a' Lithvániaiakat támadták meg a' vitézek és csaknem 100 eszt. csatáztak velek Samogitiáért. Ez időben

(1351—82) Winrich von Kniprode, mint vitéz, statuskormányozó és uralkodó, a' német rend legnevezetesebb nagymestereinek egyike, uralkodott. Jungingen Konrád alatt volt leghatalmasabb a' vitézek statusa. Kel. Pomerania (Pomerella), az Ujmárkság, Samogitia, Kurland és Liefland neki engedelmeskedtek. A' rend gazdag, virágzó kereskedő városokkal és tehető német gyarmatokkal (ilyenek: Danzig, Elbing, Thorn, Kulm) telyes tartománya, a' 15. száz. az Oderától a' kel. tenger mentében a' finni tengeröbölhöz terjedt. A' nagyobb városok apró köztársaságokká nevelődtek, s a' földművelő birtokának független ura volt. 1404 körül Prussiának magának, 1200 nsz. mfőn, 55 kerített és jól erősített városa, mellyek közül többen 2000 felfegyverkezett és lovas polgárt állítottak ki csatamezőre, 48 nagyobbára pompásan épített és megerősített rendkastélya, 100 nemesi, részint igen megerősített várkastélya, és 18,368 faluja volt, 2 $\frac{1}{2}$ milliónál több lakossal. A' status pénztárába eszt. 800,000 márk tiszta jövedelem jött be. Hanem a' hadi adók 's a' vitézek fényűzése kimeríték a' tartományt. A' nemesség és városok öszveszővetkeztek a' rend kemény uralkodása ellen és mivel másként nem segíthettek magokon, 1454 lengyel védelem alá adták magokat. Ebből pusztító 1454-től 1466-ig tartott had lett, mellyben 21,000 faluból csak 3,000 és ezek is néptelenül maradtak és a' rend 71,000 főből álló serege 1700 apadt le, a' városok és faluk pedig magok 90,000 elesteket számláltak. Végre a' thorni béke által 1466 Külső- és Nyugotiprussia Lengyelországi lettek, mindazáltal megtartották tulajdon alkotmányokat; hanem a' Lengyelek megszegték ezt a' feltételt 's a' német birodalom, mellyhez tartozott a' rend tartománya, nem akarta a' békekötést megesmerni; ezenfelyül a' nagymesterek is, kik Tulsó- és Keletiprussiának még birtokában maradtak, vonogatták magokat a' jobbágyi esküvés letételétől. A' vitézek ez okból Albert brandenburi márkgrófot, anspachi márkgróf fiát, választották nagymesterekké 1511, hogy a' brandenburi ház segítségével szabadokká tegyék magokat a' jobbágyi esküvéstől. De a' német birodalom semmit se tett 's a' nagymester kéntelenítetett mennél előbb békét kötni Lengyelországgal. Ekkor a' lengyel király javallatjára, a' krakoui örökös békekötésnél fogva 1525, a' rend egészen eltöröltetett a' porosz tartományokban 's eddigi birtoka Albert herczegnek 's maga és testvérei férjfiúi maradékainak adatott, mint Lengyelországtól függő örökös herczegség. Ugyan akkor kezdett a' reformatio is Prussiában mindenütt terjedni, mellyet maga Albert is bevett. Albertnek örököse, Albert Fridrik, buta 's együgyű lévén, 1605 atyjának testvére Joakim Fridrik brandenburi választó, 's 1611 ennek fija János 'Sigmund vették által a' herczegség kormányát, melly utolsó a' buta herczeg halála után 1618 Lengyelországtól Prussiával, mint feudummal, megajándékoztatván, valóságos uralkodó hercege lett Prussiának.

János 'Sigmundnak unokája Fridrik Wilhelm (l. e.), a' nagy választó itt 's a' márkágokban, minekutána a' nemesek aristocratiáját törvényes határai közé szoritotta volna, hatalmas monarchia talpkövévé tette le. E' nem volt könnyű. A' porosz statusnak, most Svéd-, majd Lengyelországtól, majd Auszriától, majd végre csaknem minden szomszéditól, Franciaországtól és az Orosz birodalomtól fenyegettetve, nagy veszedelmek közt kellett független hatalomra emelkednie. Merészség, bátorság 's ügyesség kormányozták a' status hajóját olly veszedelmes kősziklák közt. Gyengeségének érzete, szétdarabolt tartományinak fekvése, mellyben már magában benne volt a' romlás magva, 's szomszédinak irigysége és féltékenységese minden áldozatot megítélték Prussiával hatalmának nagyobbítására. Mijában igyekezett a' nagy választó, kinek a' prussiai herczegség-

beni független fejedelemségét a lengyel köztársaság a welaui egyezésben (19 Sept. 1657) már megismerte, az olivai békekötéskor Svédországhoz, éjszának akkori első hatalmasságához viszonyát megerősíteni. Csak a fehrbellini ütközet (18 Jún. 1675) mentette meg Svédország ellen azt, a mit a vesztfaleni béke (1648) a brandenburgi választáságnak kárterítésül adott, u. m. Tulsópomeraniának nagyobb részét, a halberstadti, mindeni, kamini püspökségeket, a magdeburgi érsekséget (1680 olta), s hohensteini grófságot. Statusának alkottatásában jól látta a választó azon természetes czélt, hogy Franciaország ellenvédő falul szolgáljon, a honnan híven rágaszkodván Austriához, ellentállott XIV Lajos büszke plánjainak. Mindazáltal Austria elhuzta tőle s maradékaitól a schlesiai hercegségeket, mellyeknek egy örökösödési atyafisodás következésében, a liegnitzi herceg halála után 1675 Brandenburgra kellett volna szállniok. Fridrik Wilhelmnek politikája nemes, felvilágosodott és nyílt volt. Királyi tekintettel uralkodott. Fia, III Fridrik (l. e.), mint király I Fridrik, fejére tette Königsbergben a királyi koronát 18 Jan. 1701. Attya lelke szerént uralkodott, bár nem birt azzal. Serege vitézül harczolt Austriáért s Németországért a Törökök és Francziák ellen. Belől a törvények és türelem alatt gyarapodtak attyának földművelésre, mesterségekre, kereskedésre, tudományokra s művészségre nézve tett rendelései. Az általa 1694 alkotott hallei universitásban, a tanítás, gondolközás és irás szabadsága védhelyet talált s a tudományok berlini társasága, a művészi akadémiával együtt, a megszépített Berlinben, honyává lett az éjszaki német művészi léleknek, s az életre hathatósan befolyó literaturának. Ha igaz is az, hogy a királyt hiúság és fény vezették, a bizonyos, hogy méltósága nem maradt üres hang, s hasztalan statusköltség. Egy olly status, melly olly folyótorkolatokkal, olly part-hosszal és a magdeburgi erősséggel birt, melly a német nemzet közbjáváért annyit érdemeket szerzett, méltán just formálhattott a német fejedelmek tanácsábani függetlenségére. Midőn I Leopold császár Poroszországnak királysági méltóságában megagyezett, ez idő olta Austria csak Poroszországgal kezét fogva tarthatta fen fő hatalmát Németországban, következésképpen Európában is. Mindazáltal több folyt le 100 eszt. míg a bécsi cabinet ezen politikai igazságról, melly a berlininek se volt egészen világos a baseli békéig, meggyőződhetett. Ezáltal Austria a porosz királyt végre szorosabb öszveköttetésre kényszerítette az orosz udvarral. I Fridrik Elbingtel, mellyet Lengyelország nem válthatott ki, Neufchatellel és Valenginnel, mellynek rendjei őtet önként esmerték meg törvényes fejedelmeknek, Mörsel és Lingennel, mellyek az oraniai örökségből száltak reá és Tecklenburgal, mellyet vett, nagyobbította országát. Nagyítás volt ugyan is az ifju, hatalmasabb szomszédoktól körül vett és nyug. s kel. Európának minden dolgaiba belekeveredett királyságnak természetes szüksége; mindazáltal Lengyelországnak elosztatásáig mérséklenséggel valósította ezen plánját. Így tett szert az éjsz. had alkalmával I Fridrik Wilhelm (l. e.) király, ki soha se felejté el, a mit akart, XII Károly hajthatatlansága által kényszerítettén, a Svédország ellen kötött szövetségnek tagjává lenni, a stockholmi béke által 1720 Stettinre külső Pomeraniával együtt a Peeneig, hanem ezen szerzeményiért 2 mil. tallért fizetett. Az említetteken kívül még Porosz-Geldernt kapcsoltá országához. Bölcs és takarékos gazdálkodásával s a status belsejébe való helyes belátásával letette a porosz hatalomnak talpkövé. Uradalmi kamarákat alkotott, mellyekre egy közönséges kormánysszék (directorium) ügyelt s a jövedelmet, mint a költséget is bizonyos alapokra helyezte, mellyeknek feleslege formálta a status pénztárát. Hanem azon fel-

tétele, hogy 60,000 főből álló hadi sereget tartson, idegen katonai állításra vivé őtet, mely által a katonai státust elszakasztotta a polgáritól. Alatta kezdett az egységhez lehetőségig közelítő mechanizmus is, a status kormányozása belső valóságának nézetni, melynek hatalma idővel minden erkölcsi erőt elgyengített. Csak a király és ministerei lelkesíték az akaratlan és lefketlen statusmachinát. E végre kevesebb jót, mint rosszat szült. Ellenben Fridrik Wilhelm 1713 minden statusaiban örökös birtokokká tette a feudumokat; hanem az igazság és jó rend eránti buzgóságából gyakran megtámadta a bírói hatalom függetlenségét és példát adott az önkényes cabinet-i criminalis törvény szolgáltatásra. Általánosan még is erős politikai lélek munkálódott, mivel többnyire az ép emberi ész győzött.

Igy készítettén előre a porosz királyság, jeles eszköze lett II Fridrik (I. e.) nagyságának. Ritka esze és példátlan mély belátása, a statusnak, mely Fridrik személyes tulajdonságai által az első hatalmasságok sorába lépett 's azon gyűrűvé lett, mely Europa nyug. és kel. status-rendjének lánczát öszyekötötte, természeti és erkölcsi erejét sokasította. Schlesia némelly részeihez való justartása, mivel Maria Therezia az ő segítségét engedékenységgel nem akarta megvásárolni, szint adtak neki Schlesiának elfoglalására. Az Oderának és Sudeteknek birtoka szükségesnek látszott neki politikai álláspontjának hátorosztatására; hatalmasabb volt, mint magát más hatalmasságoknak aláadhatta volna és gyengébb, mint magát erővel megerősíthette volna. Fél Europa öszveszövetkezett Austria ellen. Fridrik Austria mellett akart csatázni, de nem ingyen, mint elei; 's nem is Németországot érdekelte a had. Austria melletti készülete mindazáltal egyszersmind Austria elleni készülés volt. Poroszországnak ugyanis semmi esetben sem lehetett munkátlanul maradnia, mivel a had következésének, több német és europai statusokra nézve, új hatalom-visszony alapittatásának kellett lennie. Fridrik nem akart egyebet, csak azt, a mit meghatározott célja, monarchiájának megerősítése, kivánt. A horoszloi béke olta (1742) hadi plánja oltalmazás volt. Ezt ő olly módon követte, mely annak káros oldalát eltörölte, az az, mindég megelőzte ellenségeit. Azért nem vett el semmit a dresdai és hubertsburgi békékben Saxoniából, melyet kétszer elfoglalt. Kel. Frieslandot, just tartván hozá, már 1743 országához kapcsolta. Azonban egy új hatalomnak Europa statusainak rendjébe lépése, mely a polgári egyarányuság kérdését eldönthette, természetesen megsértett minden régi hatalmasságot, legmélyebben pedig Franciaországot. Elkeseredve nevezte Fleury II-ik Fridriket Europa bírójának. Austria megaláztatva érezte magát. Igy állott elő Franciaországnak és Austriának 1756ki öszveszövetkezése, mely által Németország minden tengeri és száraz hatalmasságoknak csatamezeje leve, mivel Angolország, Hanover miatt, éjsz. Németországnak egy részét felfegyverkezettette Franciaország ellen. A hét esztendő had semmit sem változtatott az europai száraz statusoknak elébbi viszonyiban, hanem azt látszott megmutatni, hogy Poroszország, ha Saxoniát bírja, meggyőzhetetlen. — II Fridrik a lett, a mi akart lenni. 1763 olta egész gondját 's munkásságát az ország belső állapotjára fordította, míg kívül csak a német birodalom alkotmányának fentartásában látta az egésznek; mint Poroszországnak is, boldogságát; ezen önhaszonkereséstől tiszta 's csupán szövetségeseinek hasznára célzó szempontból indított hadat Baviariáért 1778, és e hozta létre a német fejedelmek szövetségét 1785. Belől azonközben a feletté nagy zsoldos seregnek tartatása, jövedelmeinek szaporítását tevé a status minden gazdálkodásának céljává, a minék a lett következése, hogy a status kormányoztatása mennél machina formájabb lett. Mennél inkább megzavartatott ezen

machinának menetele a tartományok szét darabolatása által, annál fontosabb 's szükségesebb lett a status kerekítése, mellynek végre minden más nézetnek 's tekintetnek engednie kellett. Akkor átáljában a polgári boldogságnak és hatalomnak sinórmértékei. Ezen nézetnek következése volt Lengyelországnak felosztatása 1772. Fridrik dicsőségét mindazáltal ezen plánnak első vétke nem homályosítja. A porosz cabinet ugyanis kénytelenített Lengyelországot feláldozni Oroszországgal összeköttetésének, mivel Poroszország akkor szövetségesek nélkül állott Austria ellenében. Poroszországnak ezen orosz udvarrali összeköttetése (1764) továbbra is fenmaradt, 's a kalisi egyezésben (1813) újra megerősített. Csak Austriának Prussziával való jókori szoros összeköttetése menthette volna meg Lengyelországot diplomatikai értelemben. Igy a monarchia Fridrik alatt kiterjedésre 's népének számára névze csaknem kétannyira nőtt. Ugyan is unokaöccsére, II Fridrik Wilhelmré, 3381 nsz. mf-nyi országot, 5,800,000 lak. 220,000 főből álló sereget (melly természetesen csaknem $\frac{1}{4}$ -ét emésztette meg a status jövedelmeinek) és 50 mil. tallért hagyott. Fridriknek lelke és dicsősége nemes vetelkedésre ébresztette a nemzet legeszebb férjfiat; törvényhozás, igazság-kiszolgáltatás, nemzeti gazdálkodás, nemzeti mesterség-szorgalom és a lélek pallérozottsága nyomosan előmozdítottak. A nyelv és sajtó szabadsága csaknem ugy uralkodott, mint a legszabadabb köztársaságban, melly által a nemzet lelki érettsége magas pontra hágott. Mind ez a status alkotmányába munkás lelket öntött; 's Fridriknek lelke volt. Halála után hasonlóvá lett a status egy mesterséges óramivhez, melly rugójától megfosztatott, 's mellyről Mirabeau, Nagy Fridrik monarchiájának lelkes leirója, „*Histoire secrète*“ című munkájában ezt az ítéletet tette: „*Pourriture avant maturité*“, érettség előtti rothadás.“ Megtartotta ugyan Poroszország bírói tekintetét a hollandi nyugtalanságokban (1787) és mint a portával kötött reichenbachi (l. e.) békének eszközlője 1790; hanem itt igen keveset tett, Oroszország ellen semmit se mervén kivinni és igen sokat, Austriának feltételeket szabván eleibe.

Ezen egyezséssel vége lett a porosz statuskormány Fridriktól és Hertzbergtól alkotott rendszerének, és erányának. Ezután a bécsi és berlini udvarok közledni kezdettek egymáshoz Pilnitzben Aug. 1791. Berlinben 7 Febr. 1792 védő szövetséget kötöttek; hanem a Franciaország ellen tett 2 táborozás kimeríté Poroszország erejét. Mindazáltal az egyszer választott álláspontbani állhatatosság legjobb volt volna; de Fridrik Wilhelmrnek tékozlása adóságokat halmozott a statusra és cabinetje csak Lengyelországot tartá szemei előtt. Azolta mindég süljédt a monarchia tekintete. Szerencsétlenséget hozó politikával munkálódott Poroszország, politikai munkátlanságának jutalmáért, a baseli békekötéstől (5 April 1795) a Franciaországának izent hadig (9 Oct. 1806). Korábban II Fridrik Wilhelm 1790 Lengyelországgal (l. e.) szövetséget kötött és a 3 Maj. 1791 készült alkotmány eránt tetszését mutattá; hanem majd semmi figyelmet se nyert 1791 oltá a II Fridrik oskolájából való Hertzbergnek böles tanácsa. Az Oroszországgal kiütendő hadtól megrettenvén, Danzigért és Thornért Lengyelországtól nem elégtettvén ki, elhagyta Fridrik Wilhelm a francia köztársaságot, Oroszországgal kezét fogván, táborba szállott a Jacobinismus ellen 's elfoglaltatta Danzigot. Erre egészen eljászotta a porosz cabinet szomszédinak bizodalmat, azért, hogy Nürnberg birtokait 's a t. (az anspachi és baireuthi hercegségek 1791 Poroszországnak lett engedtetésének következésében) elfoglalta, továbbá Lengyelországnak második és harmadik (1793. 1795) felosztatása és Franciaországgal 5 Aug.

1796 kötött lemondó és kártérítő titkos egyezése által. E' szerént azon 1796iki idea, hogy Poroszország az éjsz. nagy szövetségnek közép pontja legyen, hajótörést szenvedett. De ha éjsz. Németországnak délitől lett szántsándékos elszakasztása Poroszországnak száméire vetethetik is, más felől nem kell elfelejtenünk, hogy Austria a' reichenbachi egyezést még nem felejtvé el, maga tette politikájával a' porosz cabinetet ingadozóvá 's idegenítette el magától. Ezen utóbbi nem akarta többé mint 100 eszt. előtt, erejét csupán másokért feláldozni. Azonközben Poroszország akkori politikája által itt Franciaországnak, amott az orosz birodalomnak lett közvetetlen szomszédja; innen mind kettő felé nyitva lévén határai 's minden erősség nélkül, nagy kereskedő hajózása mellett tengeri erővel nem bírván, egyszersemind a' tengeren minden megtámadatásnak kitétve lévén, nem tudta magát elhatározni, mellyikkel tartson a' két fő hatalmasság közül. Végre szerentsét próbált, tántorithatatlan neutralitást tartani 's ezáltal egészen semmivé tette a' hadi erejéről 's fontosságáról addig szárnyalt véleményt. Nőtt ugyan statusa nagyságára nézve (most ugyan is 5485 nsz. mf-et tett 8,700,000 lak.), példás törvényhozást nyert az ország közönséges törvényének bevitetése által, jóléte nevedett és a' kormányozás megjavíttatott, a' kemény mercantile-fiscale systema meglágyíttatván és néhány monopoliumok eltöröltetvén; hanem a' statusnak, melly már 28 mil. tall. adósággal terhelte, nevedő szükségei új adókat tettek szükségessé a' Poroszország egyedül és gyanusan állott Europa statusa közt. Az a' jó, mellyet III Friderik Wilhelm 1797 oltá országának tett, kemény takarékosága, házi jó erkölcei és a' törvényes jusoknak tiszteletben tartása 's tántorithatatlan igazságossága, még most se orvosolhatták meg egészen azon sebeket, mellyeket attyának gyengesége húzott reá. A' közjóvedelem rontolt állapotja, melly Febr. 1806 papirospénz (kintstár-, tresor-czédulák) bevitelét húzta maga után, minden Franciaország ellen leendő közmunkásságtól visszatartotta a' királyt, ezáltal pedig Oroszország és Nagybritannia közt lévő állása lett igen bizonytalan és Poroszország semmit se tehetett egyebet Németországrt, mint azt elfogadni, a' mit Franciaország Oroszország megegyezésével adott neki Németországban, az 1802-ki kártérítés alkalmával. Neutralitását már 1803 megrendítette Franciaország, Hanover 1803 elfoglalván. Midőn erre 1805 Franciaországnak erőszakoskodásai ellen harmadik szövetség egyesült, sokkal inkább ingadozott a' porosz politika, mint valaha azelőtt. A' cabinet hadat és békét javalló pártakra osztott, míg a' seregnek nagy része hadat kívánt. Hibázott az az erős és állhatatos akarat, melly mindent öszvetart, a' megavultat újra alkotja és a' sokaságot gyorsan mozgatja. Sándor császárnak személyes jelenléte Berlinben kieszközlötte ugyan 3 Nov. 1805 a' potsdami egyezést; a' két fejedelem barátságos szövetkezést kötött, melly egy a' legtrikább jelenetek közt a' historiában és a' porosz sereg Frankennek határáig nyomult; hanem az austerlitz-i ütközet után a' porosz cabinet nyugtalanul óhajtá a' békességet, és Austria-nak fegyvernyugvása által ezen lépése igazoltatván, Bécsben 15 Dec. 1805, Parisban 15 Febr. 1806 olly egyezéseket kötött Franciaországgal, mellynél fogva Poroszország a' francia cabinet politikájától behálózttatván 's kelezésébe kerítettvén, a' többi udvarokkal meghasonlott és minekutánna Klevét, Anspachot és Neufchatelt Franciaországnak engedte volna, Hanover mint tulajdonát akarhatja ellen kéntelenítettett 1 April 1806 birtokába venni. Angolország hadat izent ezért a' porosz udvarnak; Svédországot hasonlólul fegyverforgásra ingerelte; csupán Pétervárában tudta a' braunschweigi herceg biztos közlések által a' barátságos öszvetkötést fentartani. Porosz-

ország nem akart Nagybritanniával és Svédországgal hadakozni; de Napoleon állhatatosan hitte, hogy célját elérte, 's Poroszországot kettős hadba keverte, sőt hogy Oroszországtól is elszakasztotta, következésképpen teljes bátorságban gondolván magát lenni, a' rajnai szövetséget alkotta. Ekkor Poroszország, mely Hanoverre nézve magát Napoleontól megcsalatra lenni vélte, fegyvert fogott. De nem volt még éjsz. szövetség alkotva, a' szomszéd udvarok bizodalmt még nem nyerte meg, és a' legtöbb vezérek, nagy elbizottságokban, egy akarattal, 's elszántsággal nem munkálódtak. A' nemzeti akarat csak a' márkásokban látszott hadra hajlani. A' status kerekművének hajdani hiányai és fogyatkozásai 's az ingadozó és kerekítésre számoló politikának botlásai, mindenütt láthatók kezdtek lenni. A' jeni ütközet (14 Oct.) 's Magdeburgnak elfoglaltatása (8 Nov. 1806) szétszaggaták II Fridrik monarchiájának vékony köteleit; nagy szerencsétlenség jött a' seregbe, népre és királyra. A' fájdalom sulya annyira lenyomá a' közönségesen tisztelt és imádott királynét, hogy a' királyi széknek és emberiségnek ezen disze 19 Julius. 1810 életével adózott miatta. Azonközben a' nyomás kifejtette 's megíjtotta a' nemzet erkölcsi erejét, 's Hardenberg a' jövődőbe mélyen belátva intézte el a' tiltsiti békében (9 Jul. 1807) felére olvadtt és a' béke után 3 Dec-ig 1808 Franciaországtól 150,000 tübbel megrakva tartott 's egészen kiszivott statust. De minő környüállások közt! 120 mil. fr. hadi adó volt még hátra fizetni, és Stettin, Küstrin, és Glogau porosz várakban hátra hagyott francia őrsereget kellett a' statusnak tartani; ehez jött a' száraz kereskedésnek elzáratása. Még merészebben munkálódott báró Stein minister (5 Oct. olta 1807) a' statusnak jobb karba emelésén. Időszakot formál Poroszország történetiben azon 9 Oct. 1807 költ edictum, mely a' földes uri tulajdonnak eddigi viszonyát megváltoztatja és azt, a' mit a' franciaia zendülés legmaradandóbb 's legjötevényebb szüleményének kell tekintenünk, mérséklett formában alkalmaztatja Poroszországra. Ezentúl a' parasztok tulajdon földjeknek urai lettek. Ezt követte a' városok rendje 19 Nov. 1808, mely az igazi polgári érzést felébresztette. El kellett ugyan Steinnak Dec. 1808 Németországot hagynia, de az ujja - születésnek általa 's mások (Altenstein, Beyme, Klewitz, Schön, Stägeman) által elkezdett munkája csendesen érlelődött.

Erre 6 Jun. 1810 báró Hardenberg vette kezébe, mint statuskancellár, az ország evezőjét. E' szabad lelkü ideák szerint új status-épületet állított fel, mellyben ezen principiumnak — hogy a' status polgárainak minden osztályi köteleztessenek erejéhez képest az egésznek szabadulásában részt venni, — hasznos és kemény törvények és az eltörlött kiváltságoknak (privilegiumoknak) jötevény elenyengtetése voltak következései. Lärmás ellenmondást szültek ezek; de a' nemzet lelke megerősödött és Napoleonnak a' porosz statuson elkövetett plán szerénti tartós nyomása nevelte a' nép erejét az elmentállásra. Napoleon ugyanis 1811 olta olly katonai állást vett Poroszországban, hogy valósággal ő nézethetett Poroszország urának 's nem Fridrik Wilhelm. Seregei az országot 11 katonai úton hasították keresztül, a' várakból nem takarodtak ki, jöllehet Poroszország minden ezen pontot tárgyzó feltételeket telyesített. Danzig és Stralsund franciaia hatalom alatt voltak, és így Poroszországban nagyobb franciaia hadi erő tanyázott, mint III Fridrik Wilhelm tarthatott u. m. 42,000 ember. Ehez jöttek a' franciaia katonai kormányozók goromba viselete, sanyargatási és pénzesikarási. Hijában tett mindent III Fridrik Wilhelm a' franciaia császár gyűlölségének megengesztelésére. A' mit a' császár erővel tenni fenyegetődött, végre a' király Parisban 24 Febr. 1812 kötött szövetségével igyekezett elhárítani. Ekkor keresztül nyomult Poroszországon a' franciaia sereg

Oroszország ellen és 20,000 Porosz egyesült azzal, mint segítő sereg. A kemény egyezménytelyesített Poroszország részéről; hanem Napoleonnak kívánati határtalanak voltak 's éppen nem gondolkozott azoknak viszonzásáról. Végre megjelent a szabadulás ideje, a nemzetnek akarata, bár mennyire ki volt is meritve, tetekké válván. Yorknak capitulatioja Poscherauban (30 Dec. 1812) a nemzet közzőséges érzésének szüleménye volt; de az országlásnak még halgatnia kellett. Végre 9 Febr. 1813 önkéntes hadi szolgálatra szollitá fel a nemzetet. Midőn Napoleon ekkor se ügyelt a Parisban lévő porosz követnek előterjesztéseire, és semmi költsönös kötelezettest se akart telyesíteni, hanem szövetségesével, mint vazalljával, fő úri hangon beszélt volna továbbra is, — a király, ki már régen nem lakhatta fővárosát és Spandaut, mint Pillaut, kiürítnie kellett a francia seregek számára, öszveszövetkezett Oroszországgal Kalisban 28 Febr. 1813 's 16 Mart. hadat izent Napoleonnak. Erre 17 Mart. népét és seregét, a becsületekért, szabadságokért és hazájokért lendő szent hadra felszollította. Ezen merész lépés eldönté Németországnak Franciaország jármátóli megszabadulását. A Porosz nemzet egy olly időpontra előre készen volt. 100,000-en felyül gyakorlották magokat fegyverben és Scharnhorstnak népfelkelésre célzó ideája hamar valósult. Porosz- és éjszaki Németországnak felkelése, kivevén az Elben túl fekvő német tartományokat, egy idei. Leirhatatlan érzés buzditá a német népeket; de a cabinetek vonakodva követték azokat. A szabadságérti csatázás sulyos és nehéz volt. Poroszországnak népei, serege, önként válalkozottjai, felkelő polgárai ritka elszántsággal 's alhatatossággal állották ki azt. Most 27 Jul. 1813 Austria is tagja lett a szövetségeseknek és Kulmál (l. e.) 30 Aug. megbékélt Habsburgnak geniusa a Hohenzollern házzal. A históriában egyetlen egy közérzés és egyetértés vitte a monarchákat a leipzig győzedelemtől az ellenségnek fővárosáig és e' jeles szavakkal: „Ilyen érzést jutalmaz az Isten“ köszönte meg a király népének hozzá ragaszkodását, ezen királyi nyilatkozatában: „*An mein Volk*, népemhez“ (Paris, 3 Jun. 1814) De nagylelkűségek elfelejteté a monarchákkal, Poroszország tanácsának ellenére, Parisban dönteni el a fő kérdéseket 's a bécsi congresszen időt nyert a francia diplomatika nehézséget kohlolni 's egyenletlenség magvait hintgetni. Így Poroszország, ha másként nem akart fegyverhez nyulni, csak a hódítás gyűlöletes jusa által juthatott el elébbi nagyságára, melly felől bizonyossá tétetett. A Lengyelország jövő sorsára nézve egyezésnek, mellyet Austria is elfogadott, a lett következése, hogy Poroszország kára Saxoniában térített meg, melly ezen célra ugy szét daraboltatott; mintha foglalt tartomány volt volna. Hogy fél Saxoniával és Posennel meg nem térített 's Lengyelországnak, Anspachnak, Baireuthnek, kel. Frieslandnak, Hildesheimnak 's a t. elvesztése által okozott kárát kipótolja, kéntelenített Poroszország az alsó-rajnai nagy herczegségben egy a fő statussal öszve nem köttetett mellékstatust 's ezzel magára és familijára nézve kényszerítő helyzetet elfogadni. Innen jöttek azonsok határszéli tévelygések, mellyeket Poroszország szomszédivali hosszas tartomány-cserélgetéseivel se egyengethetett, és intézhetett el egészen. Europa viszonyinak a bécsi congresszen (9 Jun. 1815) lett telyes megállapittatása után, melly által a krakani szabad status 3 védőinek egyike lett, a német szövetség alkotásában és a német szövetség actájának készítésében (8 Jun.), mint ennek későbbi egészítésében is nyomos részt vett. De még egyszer kellett csatáznia a dolgok új rendje felett. Napoleon, ismét felemelkedvén a francia császári székre, elkeseredett seregének telyes számával a leggyengébb Prussiára ütött. Már azt vélte, hogy 10 Jun. 1815

Lignynél telyesen megverte a' porosz sereget; hanem Blücher olly álláspontba helyezte magát, melyből 18 az ellenség oldalát megtámadta, midőn ez Vellingtonnal a' győzedelemért csatázott. (L. QUATREBRAS és WATERLOO). A' belle-alliancei győzedelem ismét felállította a' Bourbonok királyi székét, minekutána Blücher 4 Jul. Parist szerződésnél fogva megvette volna. A' porosz cabinet, a' szövetségesek nyilatkoztatása szerint, örömet átengedte volna a' francia nemzetnek az uralkodó ház választatásának jusát, csak azt kívánta, hogy a' német határ állandó bátorságba helyeztessék 's a' Franciaország által elébb elfoglalt német tartományok adattassanak vissza. Hanem XVIII. Lajos a' 13 Mart. nyilatkoztatás szerint, szövetségesek volt a' hadakozó hatalmasságoknak, melyek közt kettő Franciaországnak 1790-ki kiterjedését kivitte. Igy Poroszország, Németországnak már másodszori szabadtója, ez uttal is semmire se mehetett. A' szent szövetségen kívül, mellynek közalkotója III. Fridrik Wilhelm volt Parisban 26 Sept. 1815 's az Europa békségének fentartására Aachenben 1818 a' nemzetek jusára alkotott ötös-szövetségen kívül Poroszország a' parisi egyezés olta (20 Nov. 1815) különösen is szoros öszveköttetésbe lépett Austriával, főképpen Németország dolgaira nézve.

A' Poroszország sorsát eldöntő 1815 eszt. után elkezdődött az olly különböző részekből újra alkotott monarchia belső állapotjának új formába öntetése. Ha a' 66 különböző tartományokból 's különbözőféle országok részeiből előállott porosz status eddigi fejlődésének 's alkotatásának históriáját kevés fő pontokban általánosan áttekintjük, t. i. miképpen volt a' Hohenzollern (l. e.) ház ifjabb ága ezen hatalmának bölcséje a' nürnbergi burggrófság, az anspachi fejedelemséggel 's Baireuthal; *) hogy tette le hohenzollerni VI. Fridrik 's nürnbergi burggróf, a' brandenburgi választóságot (l. e.) megszerzvéen, 1415 háza következő nagyságának talpkövet; miként alapította a' nagy választó 1657 házának uralkodói hatalmát, sőt magát a' statust is, 1618 Prussia, 1609 a' jülich-i örökség, a' Magdeburghoz való jus, Halberstadtnek és Tulsó-pomerániának birtokába jövése által; miképpen szerezte meg I. Fridrik familiájának a' királyi méltóságot; hogy helyezte erős lábra I. Fridrik Wilhelm a' statustnak belső hatalmát; miként emelte II. Fridrik, Schlesiát magává tevén, 1740 olta a' kicsiny királyságot hatalmas monarchiává és az első hatalmasságok sorába; végre miképpen tartá meg épségben a' lelki erő a' Tilsitben felére leolvasztott statusnak csiráját 's miként emelé fel ismét a' királynak erős lelke és bátorsága 1814 Poroszországot; valóban egy monarchia sínes Európában, a' szárdíniait se vevén ki, mellynek csak hasonló sorsa volt volna is. — A' monarchiának 1815 egy magában jól egyesített 's bölcsen rendelt egésze való alkotatása olly feladás, mellynek lassankénti megfejtése csak egy status kor-

*) Konrád II. Rudolf zollerni grófnak ifjabb fia 1180 körül Nürnbergnek örökös burggrófja lett. Ez a' burggrófság olly nemesi hivatal volt, mellyel birodalmi feudális jószágoknak és országlási jusoknak bírása volt öszveköttve. Ösunokája, III. Fridrik burggróf, sógorának, Meran utolsó herczegének, halála után, örökösödött Baireuthban. V. Fridrik burggróf 1365 IV. Károly császártól birodalmi herczegi méltóságra emeltetett. Maradéki nevés által más frankeni tartományoknak is, mellyek 1415 olta az ugy nevezett anspach-baireuthi markgrófságot alkották, birtokosi lettek. A' markgrófságot Joachim Fridrik, brandenburgi választó, 1603 két testvére közt elosztván, a' baireuthi markgrófnak maradéki 1763 kiholtak és az anspach-baireuthi utolsó markgróf lemondott ezen tartományokról a' porosz király részére 1791 és 1806 holt meg. Ezen eszt. Poroszország Anspachot és a' tilsiti békekötésben 1807 baireuthot Franciaországnak engedte, melly mind kettőt a' bajor királynak adta, ki azokat a' bécsi kongressz után is megtartotta.

mányozás nehéz mesterségében igen jártas férjfiutól adathatik elő. Mi annak itt csak néhány alapvonását terjesztjük elő. Mindenek felett fő dolog volt egy olly sok 's különbözőül alkotott és részint egymással ellenkezőleg öszvetett ország- és néprészeknek czélerányos és megegyező alkotmányt 's kormányzást adni. Mindzáltal először a' kormányzásnak kellett rendbe-szedetnie, hogy azután az ország közönséges rendalkotmányának bevitetetésére út törettessék. Mindenben pedig természetesen látszott ezen alkotmányok építésére a' már elébbinek czikelyeit használni, vagy azt históriai alapra építeni. Ezért kapott az 1808, 1810, 1812 és 1814-iki királyi végzetek által már megalapított statuskormányzás néhány közelebbi határozatokat, mellyek leginkább a' hivatalos tárgyak menetelésére egyszerűsítésére czéloztak. Ezt bizonyíták a' 20 Mart. 23 Oct. 3 Nov. 1817 és 11 Jan. 1819 költ királyi rendeletek. Az ország dolgaira nézve, mint tanácsló' kormányzások, 1817 oltá a' statusanács ügyel. Azután ugyanezen eszt. az egyes tartományoknak mind kormány-, mind törvényszékek és katonai kormányzások által leendő igazgattatása rendeltetett el. Erre 1818 a' statusnak a' főrangu urakhoz való viszonya határozatott meg. Minekutána az egész status gazdálkodásának különböző részei elintéztettek, a' király az alkotmány plánnak elkészítésére 1821 felállított biztosságnak javallatja szerint, az országnak egyes tartományiból követeket hívott meg Berlinbe 1822, hogy ezeket az elébbi rendalkotmányok mineműségéről 's foganatjáról megkérdezze, mellyre 5 Jun. 1823 a' tartományi rendek 1) a' brandenburgi márkásra és Alsólausitzra, 2) a' porosz királyságra, 3) a' pomeraniai herczegsége és rügeni fejedelemségre, 1824 oltá pedig 4) Schlesiára, Glatzra és Felsőlausitzra, 5) a' Szászherczegsége, 6) a' rajnai tartományokra és westfalenyre 's 7) Posenre nézve öszvehivattak. Ezen 569 tartományi rendek 35 fejedelemből és rangos urból, 232 nemesből, 180 városi és 122 falusi közönségből állottak. — Az igazság kiszolgáltatására nézve 1819 a' rajnai tartományok számára, hova a' porosz törvénykezés-mód még nem vite-tett be, átnéző és persemmisítő törvényszék állittatott fel. Legsürgetőbb tárgy volt a' nép és status gazdálkodásáról gondoskodás. A' status adóságának, melly 1820, midőn a' jövedelem 46 mil. tall. tett, 217 mil. tall. félyül volt, lassanként semmisíttetni 's a' hitelnek helyre állittatni kellett, a' mire legjobb eszközök a' nyílt szivűség és régi 's új időbeli hitelezők eránti köteleztetéseknek pontos teljesítése voltak. Ezen czélből a' 17 Jan. 1820 költ rendelés, a' közönséges kamatos statusadóságot (180 mil. tall. ide számlálván a' status adóságleveleit 's Angolországtól felvett kölcsönözéseket) utolsóknak hirdeté, az az, hogy új kölcsönözés nem tétethetik a' tartományi rendek megegyezése nélkül; egyszersmind különválasztatott az a' kamatatlan és status jóállása 's kezessége alatti tartományi adóságoktól. Az 1818 felállított semmisítő tőke ugyanazon eszt. harmadfél mil. tall. több volt. 1821 rendes budget is készítettett 's tétetett közönsé-gessé. A' deficit részint a' katonaságnál tett megtakarítások, részint a' királytól nagyelkülleg a' statusnak engedtetett uradalmak által pótoltatott. Főképpen kereskedésre és adózásra nézve 1820 oltá tett czélerányos rendelések által igyekezett a' király a' nép és status jólétét előmozdítani. Hogy tehát a' belső kereskedés szabaddá tétessék, 1816 oltá a' belföldi vámok eltöröltettek 's a' 26 Maj. 1818 kiadott vám-rendelet, melly a' tett tapasztalásokhoz képest minden 3 eszt. igazítottik, meghatározta a' külföldi portékák határszéli vám-ját 's az azoktól fizetendő emésztesi adot, melly által a' határszéli kemény vámlinea következtésében neminemű ellenséges viszonyok kellett a' szomszéd státusokhoz származni. Innen Anhalt, Schwarzburg-Sondershausen, 1828 Hessen-Darmstadt és 1829 Szász-Koburg-

Gotha (Volkenrode megyére nézve) olly egyezésre léptek Poroszországgal, melly szerint tartományaiknak a' porosz statustól bekerített részei a' porosz vámlíneába bevétek. Azután a' berlini fő bank 1819 a' status kormányától független állást kapott. 30 Sept. 1823 új pénztörvény 's 1816 új mértéki 's nehézségi rendelet tétetett közönséggé, melly a' tartományok különbélesége miatt elmulthatatlan szüksége volt az országnak. Nem kevésbé mozdított elő a' kereskedés új országútak csináltatása 's a' postának jobb alkottatása által. A' pallérozott ez munkás nemzet köz lelke éppen olly készséggel segítette mind ezekben az országlást, mint a' millyen bölcsen 's erővel gyamolította ez amazt. Ezt bizonyítják a' többek közt: egy tengeri kereskedés sáfárságának és tengeri kereskedést bátorságosító társaságnak felállítása Stettinben (1821), Elberfelden a' rajnai-nyugot-indiai kereskedő társaságnak, a' mesterségi szorgalom előmozdítását tárgyazó berlini egyesületnek (1822), Schlesiában (1825) a' nyugotind. társaságnak, és a' rajnani gőzhajózás-társaságnak (1825) létrejövése. — A' porosz status fő védőfala, a' hadi erő, mind belső alkotmányára, mind élelmére nézve czélerányosan javított. A' polgárkatonaság 1820 új alkotmányt kapott, mint a' rendőr is. Koblenzben, Ehrenbreitsteinben, Kölnben, Weselben, Jülichben, Mindenben, Saarlouisban 's másutt várak építettek. — A' közönséges bátorságra és nép pallérozódására is bölcs rendelkezéseket tett az ország-lás. 18 Oct. 1819 kemény rendelés tétetett minden ollyan munka ellen, mellynek czélja a' polgári alkotmánynak sértegetése, 's mind magában Poroszországban, mind a' német szövetséges statusokban a' népek fellázítása és a' fenálló rendeletek bírálgatása. Egy 28 Dec. 1824, a' szövetség gyűlése végzetinek következésében költ cabineti parancsolat minden ollyan munkának, mellynek tartalma vallás-sértés, vagy más vallásfelekezeteknek eretnekezése, továbbá a' személyes becsületnek és jó hírnek 's névnek rágalmazása és homályosítása, kinyomtatását tilalmazza. Minő belátással 's valóban királyi nemes lelkűséggel és bőkezűséggel mozdított elő a' nép általános pallérozottsága 's a' művészek szorgalma; miként becsültetik és jutalmaztatik a' tudósok fáradozása 's nemesítettik a' nemzeti lélek, — bizonyítják az 1816 olta származott közhasznu intézetek, gyűjtemények, épületek, status költségén tett utazások 's a' t. (1. BONN, BERLIN, KÖLN), mindenek felett a' közönséges emlékek 's az a' munkás buzgóság, mellyel Poroszország 1827 olta több német országlásokat felszollított, hogy vele az utányomtatás ellen egyesüljenek. Egy status se fordít annyit templomokra 's oskolákra (2 mil. tall. többet), mint Poroszország; csak a' 6 universitas 360,000 tall. kap eszt. Átaljában 109 gymnasium 's mindenik tartományban egy tudományos vizsgáló biztosság van. — Nem kevésbé fontosak a' status javára nézve az országlásnak más statusokkal tett egyezései is. Ezek közé tartozik a' Rómával 1821 kötött egyezés (nem concordatum), 2 érsekség és 6 püspökség felállítására és tartására nézve. Németországnak közös céljaira 's javára az Elbemi és Wesereni hajózás szabadsága, mint a' rajnani hajózás, Poroszországtól nyomonosan segítette 's a' többek közt 1828 porosz Rajnán 8 vámhely közül 4' eltöröltetett, a' vám mindazáltal a' megmaradtakn felemeltetett. A' szász királysággal is eldöntettek a' határszélek feletti kérdések 's Hanoverrel 1818 egyezés köttetett az Emsnek hajózhatóvá tétele végett, mint a' Hanoveren keresztülmenő katonai országútakra nézve is; hasonló egyezések köttettek a' katonák átutazására nézve Szász-Weimarral, Szász-Gothával, a' hesseni nagyhercezséggel 's a' nassaui hercezséggel. 1818 Dánországgal, 1824 Angolországgal, 1825 az orosz birodalommal és 1828 az egyesült statusokkal, továbbá Mecklenburgal, Svédországgal, Brasiliával és a' Hansa-városokkal

kereskedési egyezésre lépett Poroszország 's hajóit a' Barbareskek ellen hasonlóul hátorságosította 1818 Törökországgal kötött egyezése által, melly a' tengeri kiraboltatás esetére kármentést ígért. A' spanyol amerikai statusokba kereskedői agensek küldettek. Hogy Poroszország az öt europai hatalmasság közt méltó helyet foglal, bizonyítja 1827 Konstanczinápolyban a' Görögök ügyében benyújtott 's ezen elnyomott népre nézve kedvező nyilatkozatása; a' honnan nem csak megengedte a' király a' porosz nemzetnek 1826 a' Görögök ügyében leendő részvételt, hanem 1828 báró Canitzot rendkívüli parancsolattal Konstanczinápolyba küldötte, hogy a' portát említett közbeszözlésének igazi célja felől felvilágosítsa, Aug. 1829 pedig Müffling vezérhadnagy, 's Royer nevü követe által a' drinápolyi békekötést (14 Sept. 1829) siettetete. Ezen tettei III Friderik Wilhelmnek, a' közte és az Orosz császár közt, Miklós nagyherczegnek (Oroszország mostani uralkodójának) a' király leányávali házassága (13 Jul. 1817) olta fenálló hajdani barátságot még inkább megerősítették. Egyébiránt III Friderik Wilhelm még a' hanoveri, oraniai, hessen-kasseli, hessen-homburgi, mecklenburg-strelitzi, anhalt-bernburgi, anhalt-dessau 's fiai által a' bajor és szász-weimari házakal is sógorságban van.

A' porosz monarchia, melly, midőn II Friderik 1740 uralkodásra lépett, 2190 nsz. mf.dön 3 mil. lak. foglalt magában 's 76,000 főből álló seregtől védettet, 1804, Neufchatelen kívül, 5679 nsz. mf.dön 9,977,497 lak. (38 mil. tall. jövedelemmel), ellenben 1828 végén 5040 $\frac{1}{2}$ nsz. mf.dön 12,726,823 lak. (ide nem venév Neufchatelt), következőképpen 1 nsz. mf.dön 2525 lak. számlált. 1028 városi közt 7-nek 40,000-en 's 21-nek 10,000-en felyül voltak lakosi; egyébiránt 281 mvár. 's 34,451 falui vannak. Legtöbb városa a' poseni kormány-kerületnek van. Legnépettebb részének, az Odera és Weichsel közt, a' kel. tengertől a' Netze és Warthe lapjaiig, 1 nsz. mf.jét 912 lak. lakja; ellenben a' schlesiai bérceken 's ezeknek mellyékén 1 nsz. mf.dön 4447 's a' Rajnánál fekvő legnépesebb részében a' Westér-erdőtől, Eifeltől 's a' magas Weentől éjsz. 1 nsz. mf.dön 6669-en lagnak. Azonközben a' status, mint elébb, ugy most se formál egy darabban lévő egészet, hanem (Neufchatel nélkül) egyik nagyobb keleti, 's másik kisebb nyug. főrészből áll. Amannak határai: az orosz birodalom, Austria, Szászország, a' Thüringenben lévő apró statusok, Kurhessen, Hanover, Braunschweig, Mecklenburg 's éjsz. a' kel. tenger; a' kisebbet a' nagyobbtól Kurhessen, Hanover és Braunschweig választja el 's Belgium, Franciaország, Bajorország, Lippe-Detmold, Nassau, Waldeck 's más apró statusok határozzák. Földje nagyobbára tér és halmos. Rügen szigete Stubbenkammer nevü fokával, legmagasabb tájék a' kel. tengerenél eső tartományok közt. Termékeny lapjai közé tartoznak a' til-siti, havelländi, magdeburgi, halberstädti térségek, a' soesti Börde Westfalenen, a' güldene Aue Saxoniában, 's a' t. Hegyei közt nevezetesebbek a' Sudetek az Óriásbérctzel (Óriás- vagy Hötető 4950 l. magas); a' Harz a' Brockennel; a' thüringeni erdő, Westér-erdő a' Siebengebirgevel, a' Hundsrück a' Hochwaldal és az Eifel, az Ardennek folyamata. Vizeit l. alább. Éghajlata általában inkább hideg, durva, változó, mint meleg és szelid; legszebb 's legkellemtesebb a' Nahe, Mosel, Saar és Rajna völgyeiben. 1815 olta a' porosz status 10 tartományból áll, mellyek 7 katona-osztályra 's 25 kormánykerületre osztatnak. Az I katona-osztály, Prussia, szorosan vett Poroszország, magában foglalja: 1) a' kel. porosz tartományt a' kel. porosz kormánykerülettel Königsbergben és a' lithvaniával Gumbinnenben, 703 nsz. mf. 1,216,154 lak. 2) a' nyug. porosz tart. (Prussiát) a' danzigi és marienwerderi kor.-kerületekkel,

465 nsz. mf. 792,207 lak. A' II katona-osztályt, Brandenburgot és Pomeraniát teszik: 3) Brandenburg tart. (hajdan márkgrófság), a' potsdami és frankfurti kor.-kerületekkel; hozzá vévén a' magdeburgi hercegségnek az Elbe jobb partján lévő részét a' kotbusi kerülettel 's több hajdan kir. szász tartományokkal, öszveséggel 724 nsz. mf. fekszik, 1,530,602 lak. 4) Pomerania tart. a' stettini, stralsundi és köslini kor.-ker-ke-l, 567 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 877,555 lak. A' III katona-osztály, Schlesia, magában foglalja: 5) a' schlesiai tart. (hercegséget) Glatzsal; kor. kerületei a' borozlói (breslauri), lieznitzi (mellyhez kapcsoltatott Felsőlausitznak egy része) és oppelni, öszveséggel 743 nsz. mf. 2,396,551 lak. A' IV katona-osztályt a' poseni nagyhercz. teszi a' poseni és brombergi kor. kerületekkel. Az eltöröltetett varsoi hercegségnek, az orosz birodalom, Poroszországnak és Austria közt (Bécsben 3 Maj. 1815) kötött egyezés szerint, Poroszországnak visszaadatott része, leszámolván belőle azt, a' mi nyug. Prussiahoz kapcsoltatott, 538 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. teszen, 1,064,506 lak. A' bécsi congressz a' Lengyeleknek rendgyűléseket 's nemzeti alkotmányt ígért, és az emberszerető országlástól lehet is reményleni, hogy a' nagyhercz. parasztjai türethőbb sorsra jutnak, melyre az új törvényhozás már is sokat tett. (L. Grävenitz „*Der Bauer in Polen*,” Berlin 1818). A' nagyherczegségben a' német nyelv mellett lengyel nyelvnek is kell használtatni a' közönséges dolgok folytatásában. Az V katona-osztály a' 7) tartományból Saxoniaból áll, a' magdeburgi, merseburgi és erfurti kor. ker-ke-l. Ez a' tartomány (455 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 1409388 lak.) áll: a) A' szászherczegségnek legnagyobb részéből, a' 18 Maj. 1815 egyezés szerint 385 nsz. mf. 875578 lak. és a' hajdani szász királysághoz, azután szász-weimari neustadti kerülethez tartozó Ziegenrück és Rachnis városokból 's 31 faluból, 16 egyenként fekvő nemesi jószágokkal, 's a' t. együtt 7000 lak. (Porozország tehát Lausitznak, Thüringennek és Hennebergnek mind valósággal, mind nével birtokosa; Lausitzra nézve pedig Austria csehországi fő feudalis uraságáról Poroszország részére lemondott); b) a' magdeburgi herczegségből az Elbe bal partján, Mansfeldből, a' halberstadti fejedelemségből, hoheneinsteini grófságból, Eichsfeldből Treffurtal, Erfurtal, Untergleichennel, Nordhausennel, Mühlhausennel és Quedlinburgal, végre néhány Hanovertól átengedett tájékokkal, p. o. Elbingerodével; öszveséggel mintegy 140 nsz. mf. 450,000 lak. A' VI és VII katona-osztálynak, Alsórajnának és Westfalennek részei: 8) a' westfaleni tart. a' münsteri, mindeni és arensbergi kor. kerületekkel; 364 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 1,228,544 lak. 9) a' kleve-bergi tart. a' düsseldorf és kölni kor. kerületekkel, 173 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 1,750,025 lak. 10) az alsórajnai tart. vagy nagyherczegség, az aacheni, trieri és koblencki kor. kerületekkel, öszveséggel 304 nsz. mf. 1,127,297 lak. Az alsórajnai új nagyherczegség a' Mosel, 's Maas közt és Alsórajnánál fekszik; a' Rajna Franciaországtól átengedett bal partjának egy részét és ugyanezen folyónak jobb partján Nassautól kapott tartományrészeket, az oraniai tartományokat foglalja magában, a' wildenbergi uradalommal és Wetzlárval. A' német szövetséghez tartoznak 7 tartományi: Brandenburg, Schlesia, Saxonia, Westphalen, Pomerania, Kleve-Berg és Alsórajna, öszveséggel 3333 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 9,302,220 lak. Ezekből kiállittatni szokott hadi ereje, a' német szövetség seregének 4, 5 és 6 seregosztályát teszi. Száma 79,234. A' szövetség gyűlésében Poroszország második helyen ül 's a' telyes gyűlésben 4 szava van. Posen, kel. és nyug. Prussia, mint Neufchatel is, nem tartoznak a' német szövetséghez. A' neufchateli (l. e.) fejedelemség a' parisi 1814 békekötés által jött vissza a' porosz tartományokhoz, megnagyobbittatván Franciaország szélén. A' mediátizált tartományokra nézve l. RANGOS URAK. Poroszország 1815 oltai újra al-

kottatásának hasznai ezek: nyug. az Elbeig és Saaleig kerekítettett; továbbá a' hajdan szerteszt fekvő westfaleni tartományok hasonlóul kerekítettettek; lengyel alattvalóit németekkel cserélte fel; Saxonianban 's a' rajnai tartományokban jobb jövedelem kútfők nyitak fel, mint a' lengyelországiak voltak; és a' Felső-Elbénél erősebb katonai határszélekre tett szert, mellynek most az Oderával és Schlesiával katonai-politikai öszveköttetése van. Ellenben még következő káros oldalai maradtak: Seidenbergtől (Felsőlausitzban) Wittichenauig határa nyitva áll; hasonlóul Oroszország felé, mivel ezen oldalon az Oroszok serege 3 napi útja után Borozlóban lehet, a' Prosnát megerősíteni pedig sok milliomba kerülne; az a' súlyos köteleztetés, hogy mint rajnai tartományok birtokosa, ha Franciaország ellen had üt ki, első hadsort formáljon. De éppen a' rajnai határnak ezen birása teszi Poroszországot első védő hatalmasságává Németországnak Franciaország ellen. Gyengesége tehát igen káros lenne Németországnak bátorságára nézve; mert Poroszország csak $\frac{1}{3}$ részét bírja Franciaország népességének 's e' mellett 150 német mf-el fekszik tovább a' határtól, mint Franciaország. Mig Poroszországnak egyik ága a' Moselnél fekvő thionvillei francia várnak kapuihoz nyúl 's a' másik a' Memelig és Niemenig terjed el, hijában keresi az ember azon közép testet, melly karformán kétfelé nyuló ágait öszveköti, azon kettős katona-uton, melly Hanoverit Hildesheimon, Giffhornon és Neustadton által hasítja, jollehet egy délibb katona-ut Göttingenon keresztül, mind a' két statusnak alkalmasabbnak látszik. Három Prussia van, Lengyelországban, Németországban 's a' Maas és Rajna közt. Az egésznek 3 megtámadható oldala van: Oroszország, Austria és Franciaország felől. Innen igen természetes volt azon iparkodás, hogy Luxemburg birása által az Alsórajnai nagyhercegség azon határmenetelére nézve, melly a' Rajna balpartján Bingentől a' németalföldi-hollandi határig nyúl, védő falak állittassanak fel. Kereskedésre nézve igen hasznos Poroszországnak fekvése. A' kel. tengernek 110 ném. mf. hosszú jól védett partja több öblökkel és folyó-torkolatokkal, az Oderának egész folyó-mélyéke, a' Weichsel futásának legfontosabb része, az Elbe a' Saalevel együtt, a' mennyiben a' Hansa-kereskedést a' szász-csehországgal öszveköti és 7 nagy csatornánál fogva az Oderával és Weichsellel egyesíti, a' Rajna, ott, a' hol a' francia és déli németországi kereskedésnek egy részét a' németalföldivel öszvekapcsolja, — ezen partok és folyótorkolatok a' Memellel, Pregellel, Wartével, Netzével, Havellel, Spreevel, Weserrel, Emsselel (mellynek hajózhatóvá tételése Oct. 1818 elhatároztatott, a' porosz és hanoveri országlásoktól), Ruhrral, Lippével és Mosellel egy folyói hajózás-rendszert formálnak, melly a' szomszéd statusok gazdagságát magához vonja. Ezen vízi utak körül, kevés tájékat vévén ki, termékeny és a' plánták országának minden terméseivel (ide számlálván a' szőlőt is) gazdag tartományok fekszenek. A' bányászság is jövedelmes, a' nemesebb ásványokon kívül; agátkó csaknem kirekesztőleg a' kel. tenger partjain (kel. Prussiában, 's belső Pomeraniában) találattik. A' baromtartásnak minden ága (a' lótarítás is, miolta Knobelsdorf fő lovászmester a' tartományi ménest megjavította, főképpen kel. Prussiában igen virágzó) hasonlóul segíti az ország gazdagságának nevedését, 's annál inkább, mivel a' mezei gazdálkodás, a' mi főképpen a' gabona- és takarmánytermesztést, juhtartást (a' nemesítették száma nagyobb 12 mil-nál), fa- és erdőmivelést illeti, a' tökéletességnek magas pontjára jutott. Több tavai sok halat adnak. Manufaktúrákkal 's fabrikákkal gazdag tartományi is vannak Poroszországnak, mellyek az elsők közé tartoznak Európában; olyanok: a' schlesiai hegytartomány, Ravensberg, a' Márkság, Berg 's a' többi rajnai tartomá-

nyok. Ezen mesterségi szorgalom nagyobbára belföldi természetmennyeken olapul, mint a' vászonszövés (Schlesiában, Hirschbergben, Schmiedebergben, Landshutban, Greifenbergben, eszt. 11 mil. tall. erő) a' barmeni, elberfeldi, bielefeldi és warendorfi fejezésekkel, 's a' gyapjúmanufaktúrák (Schlesiában, Brandenburgban, Saxoniában, Alsórajnában, Aachenben, Burtscheidbau, Stolbergben, Eupenben 's másutt) és ércz, p. o. vas- és aczélmiv-fabrikák Berlinben, Malapaneben és Gleiwitzben (Schlesiában), Solingenben, Remscheidben, Iserlohnban. 1804 a' fabrikák készítményinek öszveséges becse többre tétetett 51 mil. 's ide számlálván a' megemészthetőket is 85 mil. tallnál. A' pamut-manufaktúrák is emelkedtek 1819 olta, mint a' porosz veresfestés is. Melly fontosnak kell tehát lenni a' kereskedésnek, bizonyítják azon nagy kereskedő városok, mellyek az europai kereskedés előidejében alkottattak. A' tengeri helyek közt elsők Danzig és Stettin; legközelebbiek ezek után Königsberg, Memel, Elbing, Pillau, Kolberg, Stralsund, Wolgast, Greifswalde, Stolpe-münde, Rügenwalde 's az 1818 olta épült swinemünde-i kikötő. Világító tornyok több helyeken állittattak fel. A' 29 Maj. 1815 kötött egyezésnél fogva Hanover Poroszországnak, minden nemű tárgyak ki- és bevitelére nézve, felnyitotta az emdeni kikötőt. A' Lippe Westlől Lippstadtig hajózhatóvá tétetik. Az ország kebelében a' fabrikálás és kereskedés középpontjai: Berlin, Breslau, oderai Frankfurt, Magdeburg, Hirschberg, Minden, Bielefeld, Wesel, Köln 's m. A' porosz vitorla minden tengeren lobog 's Poroszország a' tenger elzaratása előtt 2000 tulajdon hajót 's 10000 matrócztot számlált. 1827 a' porosz kikötőkhöz 3697 hajó evezett be 525,309 terhel 's 3655 evezett ki 323,791 terhel; 2039 porosz hajó ment keresztül a' Sundon, mellyen 1816 még csak 907 evezett. A' kereskedés fő intézete a' kir. bank Berlinben, mint a' tengeri kereskedő társaság is ugyanott. A' kis kereskedésben lévő belföldi adásvevést az új (a' 21 Sept. 1821 költ törvény szerint) apró pénz (30 gar. egy courant tallerra), mellynél a' verő pénztár 14 proc. felyül nyer, igen könnyíti.

Azon eleven élet, mellyet a' francia nyomás sanyaru esztendei se fojthattak el, legbizonyosabb tanuja a' poroszországi népek pallérozottságának 's az országlás bölcseségének. Tudományos és művészi pallérozottsága egészen hasonló a' német nemzetéhez, itt tehát nem szükséges említeni. A' porosz népek nagyobbára Németek, 's régi szász, thüringeni és németalföldi eredetűek. Az Elbe jobb partján lévő Vendek megnémetesedtek; mindazáltal vannak még Lausitzban és Kassubok Tulsópomerániában. A' többi slav nemzetségek közt legzámosabbak a' Lengyelek a' poseni nagyherczegségben, jollehet itt is találatik német nyelv és gyarmat; Lettek és Lithvánok is vannak kel. porosz Lithvaniának faluiban, kik nyelveket és öltözeteket megtartották. A' hajdani porosz tartományokban, Franciaországóól, Salzburgból és Pfalzból bevándorlottak maradékai is találhatnak. Az országlás türedelmes lelke a' nagyválasztó idejétől fogva minden vallásokért üldözötteknek menedékhelyt adott. Innen Herrnhutiak, Hussiták, Görögök, Mennoniták 's főképpen sok Zsidók laknak a' porosz tartományokban. A' nemzetnek legnagyobb része ágostai, az uralkodó ház-reformata valáson van. A' Lutheranusok és Reformatusok 1817 olta elkezdettek egy evangéliomi-keresztény egyházban egyesülni. Ennek számára a' király 1823 új agendát ajánlott a' papoknak, hogy bevegyék; 1825-ben 7782 evang. közönység közül (ennyi ugyan is azoknak száma a' porosz statusokban) 5343 fogadta el azt. 19 Aug. 1829 új 's az egyházi biztosság javallatja szerint kevésé megváltoztatott kiadatja közönsegesen bevitetett. 1828 Poroszországban 7,732,000 Evangelicus, 4,816,000 Kath. 15,600 Mennonita, 117,000 Zsidó számláltatott. A' királytól 23

Aug. megerősített 's 16 Jul. 1821 költ „*De salute animarum*“ bul-
la szerint a' kölni érsek alatt három (a' münsteri, trieri és pader-
borni) püspök a' gneseni és poseni érsek alatt egy (a' kulmi) püspök
van. A' boroszloi és ermelandi püspökségek minden érseki felsőség-
től szabadok. Az érsekségek és püspökségek gazdag jövedelmeket
huznak. Püspökjeit a' 8 káptalan maga választja 's a' választást a'
pápa erősíti meg; de választás előtt a' káptalanok kinyomozzák, ha
a' választandó kedves e a' király előtt? A' káptalanbelieknek nem
csak nemeseknek kell lenniük, hanem felsőbb felszenteltetést is kel-
lett nyerniük 's 10 eszt. lefolyása után a' theológiában 's jus cano-
nicumban legfőbb tudós méltóságot szerezniük. Dekanok vagy fő
felszentelt papok közül kinevezett 's az istentisztelési foglalatossá-
gokra nézve a' kanonokokéihez hasonló jusokkal bíró becsületbeli
kanonokjai mindenik káptalannak 4—6 és vicarius 8—10, egyébiránt
fő papok közül egy prépostja, egy dekánya 's 8—10 valóságos ka-
nonokja vannak. Az 1, 3, 5, 7, 9, 11 hónapokban a' pápa névez ki a'
megürült káptalanbeli hivatalokra, a' többiekben a' püspök. Az első
esetben a' királytól kijelelt férjfiura való tekintettel, a' másodikban
a' király jóvá-hagyásának feltartásával történik a' kinevezés. — Az
udvari tiszti kar (12 nagy udvari hivatal) böles takarékosággal van
alkotva. Az I Fridriktól, koronázatásakor 1701, alkotott fekete
sasrendnek egy osztálya van 's csak fő ranguaknak adatik; az ere-
detiképpen ansbach-baireuthi, II Fridrik Wilhelmtől 1791 megerő-
sített veres sasrend 1810 3 osztályt kapott, 18 Jan. 1830 a' másod-
dik osztály ismét két osztályra osztatott (u. m. csillaggal és csillag
nélkül); az első osztálybeli becsületjel pedig a' veres sasrend 4-dik
osztályává emeltetett. Az 1814 létre jött asszonyi Louisa-rendnek
mostani feje Wilhelm herczegasszony. 1740 oltá egy „*Pour le mérite*“
nevű katonarendje is van Poroszországnak két osztályban, az az,
tölgylevéllel és e' nélkül; továbbá a' vas kereszt az 1813—15-ki
vitézek számára; a' III Fridrik Wilhelmtől 1812 az eltörölt Johan-
niták emlékezetére alk. Johanniták rendje; ezenfelyül mint becsü-
letjel, egy ezüst kereszt és érdempénz a' veres sasrend pántli-
káján.

Poroszország határtalan monarchia, 's koronája mind férjfiui,
mind leány ágon örökös. Országlása egy a' legszabadabban gondolko-
zók közt Európában, mivel a' közönséges vélekedésre figyelmez. Bi-
zonyítják ezt: a' politikai szabadságnak II Fridrik oltá nevedése;
az adóknak jobb felvetése, mellyektől némely rendek hajdan men-
tek voltak; a' katona-alkotmány czélerányossága, személyes szabad-
ságnak helyre-állitása, eltöröltetvén az örökös jobbágytság 's szol-
gálatra kényszeritetés (a' 9 Oct. 1807 költ parancsolat által), mint
a' kézi munka 's napszámosság is, és 18 Jan. 1819 az örökös job-
bágytság a' kotbusi kerületben, Lausitzban 's a' többi hajdan száz
tartomány-részekben; továbbá az önkényes katonai kényszerítésnek el-
töröltetése; az emésztési adónak és vámfizetésnél való nyomásoknak el-
töltatása; a' kényszerítő privilegiumoknak és szolgáltatásoknak megse-
misitése; 's főképpen az 1808ki városokat tárgyazó rendelés, melly
a' község birtokának kormányozását tulajdonosinak, a' közönségek-
nek, visszaadta. Igy hivta életre már ez a' városi közönségnek adott
alkotmány a' népképviselőségnek alapvonásit, midőn 1823 a' tarto-
mányi rendek is ismét visszaállitattak 's öszvehivattak, a' király-
tól 22 Maj. 1815 megígért népképviselés szerint. A' menyibeu
munkásságok köre a' törvényhozásnak minden ágaiban leendő tanács-
kozára, mellyek a' személyes, vagyoni és adói just illetik, kiter-
jed, legjobb oldalfalai azok az ország alkotmányának építésére.
Atalánosan földbirtok a' status erőségének talpköve, e' szerint nép-
képviselőknek is csak földbirtokosoknak kellene lenniük; mindaz-

által a tudósoknak is engedtetik az alkotmány közönséges foglaltossáigában részvétel. Poroszországnak minden lakosi egyenlők a törvényszékek előtt, egyenlőül köteleztetnek hadi szolgálatra 's hadi terhekre. A hivatalokra, a legfőbbekre, se emeli egyéb a Poroszt, mint az érdemek jussa. — A status belső alkotmányának első kútfeje a 9 Oct. 1807 költ edictum. A 30 Apr. 1815 hozott törvény a kormányzásnak a status új elosztatásához alkalmaztatott alkotmányt adott. E szerint mindenik katona-osztályt egy katonai kormányzó és mindenik tartományt egy fő előülő igazgatja. A kormányzás a kormányiszékek az igazság kiszolgáltatása a főtartományi törvényszék elibe tartozik. Mindenik kormányiszéknek egy előülő alatt két osztálya van. Az első a kormányzásnak minden tárgyait, mellyek a tartományra, belső jó rendre, tartományi rendekre, határszélekre és katonai dolgokra tartoznak, magában foglalja. Feje a belső minister. A második, egy finansminister alatt, a közjüvedelmi dolgokat intézi. Mindenik tartomány kerületekre osztatik, mellyeknek mind két osztályban egy tartományi tanács, mint a fő kormányiszék orgánja, igazgatójok. Fő előlülők, a ministereknek állandó biztosaik. Ezekre bizatnak a kormányzásnak olly közönséges tárgyai, mellyek nem szorittathatnak egyetlen egy kormány kerületre; különösen előljárói azok az egyházi és orvosi kormányzásoknak, egyszersmind előlülők a kormányiszéknek, a tartomány fővárosában. A kormányiszékek hivatalos munkássága a 23 Oct. 1817 költ rendszabás által rendeltetett el. Az országlásnak feje a király, ki titkos cabinetje által tulajdon kezével aláírt cabinet-parancsolatokat ad ki. A 30 Mart. 1817 felnyitott statustanács legfőbb tanácsló gyűlés 7 osztályban, de nincs része az igazgatásban. A királyi ház megért koru herezegeinek ülések van benne. E vizsgál meg minden plánt, előterjesztéseket, bejövő panaszokat 's a t. Elölülője a király, vagy a statuskanceljár, vagy más helyette kinevezett tag (most Károly mecklenburgi herczeg). 1819 66 személyből állott, kik közt 34 hivatalnál fogva, a többiek, a királynak különös bizodalma lévén hozájok, hivattak meg. A statusministerium alatt (áll a korona herczegből, 9 statusministerből és 6 előadó tanácsosból) van közvetlenül a titkos status- és cabinetlevéltár; a fő vizsgálódó biztosság és a belső ministerium alá rendelt statistikai bureau. Ez a bureau rendel el a kormányzás számára minden status czéljára tartozó adatokat; p. o. következőket: „1817 a porosz monarchiában 9646 gonosztett követtetett el; legközönségesebb volt, mint mindenütt a lopás. A népszámához képest legtöbb gonosztévő a fővárosban volt, hol már minden 297dik ember gonosztévő. A rajnai tartományokban a 400dik az. Legkevesebb volt számok Schlesiában és Prussiában, hol csak a 2000dik gonosztévő. Legtöbb lopás Berliuben 's a Rajnánál; legkevesebb Schlesiában, Pomerániában és Prussiában történt. Itt csak minden 6000dik ember tolvaj; az elsőbb tájékokon pedig már a 300dik.“ A statusministerium következő ministeriumokra osztatik: 1) a kir. házéra; 2) a külső dolgokéra; 3) az igazságéra; 4) a közjüvedelemére 4 osztályal; 5) mesterségekre, kereskedésre és építésre ügyelőre; 6) hadira, melly 1825 olta egy közönséges hadi és gazdasági osztályból áll; 7) belsőre 's a policzájéra; 8) egyházi, iskolai és orvosi tárgyakra ügyelőre; 9) a status számvevő hivatalára. A statusministeriumtól függetlenül áll, mint magában fenálló középponti kormányiszék, a fő postahivatal (238 postahivattal) a főpostamester (báró Nagler) alatt. A tengeri kereskedés főigazgatása 1820 olta egy magában fenálló pénz- és kereskedés-intézetet formál; éppen ugy a fő bank is Berlinben. Még van a fő és tartományi méneseknek is egy tulajdon osztályok, Potsdamban fő számvevő kamara; a status adóságának fő igazgatása (Rother alatt).

— A' kormányzásról itt csak néhány észrevételeket közölhetünk. Gyors, lelkesmeretes, cabinet-parancsolatok által el nem tántorított 's megvesztegethetetlen törvényszolgáltatás, ember-emlékezet olta, a' porosz statuskormányzás elsősege. 1811 140,554 polgári perek közül 37,398 egyezés által 's átaljában 102,616 végeztetett el egészen. A' nagyobbára Suareztól és Baumgartenről, Grolmanntól, Kircheifentől, Goszlertől és Kleintől kidolgoztatott, 1794 közönségesen bevitt törvénykönyv halhatatlanítja Carmer nevét. A' 20 fő tartományi törvényszékek (a' berlini kamarai, a' kölni rajnai feljebb-viteli törvényszéknek nevezetik) alatt vannak az altörvényszékek, névszerént az inquisitoriatások, mellyek elibe tartoznak a' criminalis ügyek, a' tartományi és városi törvényszékek, a' kir. igazság-hivatalok, a' fő rangu urak törvényszékei 's patrimoniale forumok, az igazságbiztosok és jegyzők. Ezeken kívül vannak még egyházi és kereskedési törvényszékek is. Az ország nyomorult állapotja az ujjab időkben idő-engedő főrvényekre adott okot; mindazáltal a' status csak a' nyilvánosan megmutatott szoros környülállásokban használta ezen szükségétörvényt, a' nagyobb rosszat kisebbel akarván eltávoztatni, mivel nem volt más eszköz. Az országlás t. i. azzal mentette meg a' földbirtokosokat, hogy ezeknek 24 Nov. 1807 a' tőke visszafizetetésének határnapját közönségesen megújította, a' mi kétszer (legutolszor I Márt. 1815) törtévéen, a' földbirtokokat megtarthatták tulajdonosaik a' hitelezők szoros justartása ellen, időt nyervén adóságaik lefizetésére. Ellenben a' porosz országlás maga részéről minden stathishitelezői és statusszolgai eránti kötelezetetést, legszorultabb környülállásai közt is, pontosan teljesített és mások igazságtalanságát ismét jóvá tette. A' hajdani rajnai szövetséghez tartozott uj tartományiban lévő stathishitelezőket t. i. oltalmába vette, és a' többek közt a' westfaleni országlástól Kasselben harmadrészre leszállított statusadóságot névszerénti becsében megemerte 's elfogadta. Epen olly igazságosan bánt az uj rendelés által kenyér nélkül maradt német tisztekkel. Alig látta Poroszország csak nem-nemüképpen helyre állva nemzeti gazdálkodását, azonnal gondoskodott 5 Maj. 1814 a' varsói herczegségből kiűzött tisztokról is. Uj tartományiban a' tiszteket mind hivatalokban, mind fizetésekben meghagyta. Eppen olly egyenességgel iparkodott az országlás, uj tartományinak lakosait a' régi tartományokbeliekkel szorosan öszvekötni, a' dolgok uj rendjét velek megkedveltetni, és azon reménységet, mellyel azok magokat Németország szabadságának kivívásáért táplálták, teljesíteni. Igy nyerte meg a' rajnai tartományok szeretetét, mivel 1) a' juryt nem törölte el, 2) nem csak Óprussiát, hanem a' rajnai tartományokat is, érdemek szerént intézte el, 3) a' Triérben Austria által tett adóságot, melly elveszettnek tartatott, hátra lévő kamatjaival együtt kifizette, és 4) a' droits d'enregistrement sulyos adót eltörölte. A' király semmi áldozatot, mellyet az igazság, semmi költséget, mellyet az ország pallérozottsága és jóléte kívánt, nem kimélt meg, szükség idején is. Bizonyítják ezt a' berlini universitásnak alkottatása, a' boroszloi fő oskolának uj rendbeszedetése és a' bonni universitásnak alkottatása 18 Oct. 1818. E' mellett rendet vitt be a' közjövödelen roncsolt állapotjába. I. Fridrik Wilhelmnek szoros takarékosága maradó alapja a' porosz statusgazdálkodásnak. Ez a' fejedelem 1740 örökösére 10 mil. jövedelmet hagyott. II Fridrikról 50 mil. tal. maradt a' pénztárban 's mintegy 27 mil. eszt. jövedelem. II Fridrik Wilhelm alatt csökkent a' közjövödelm. III Fridrik Wilhelm 1797 oltá ismét vissza állította a' jó rendet; hanem az időtől nagy és sikeretlen áldozatokra kényszerítettetett. S esztendei sanyarúsága elszegényítette a' népet. Bignon (e' munk. „*Exposé comparatif de l'état financier etc. de la*

France et des principales puissances,“ Paris 1814) a' porosz jövedelmet 1806 előtt 36 mil. tallerra és az adóságot 1804 36 $\frac{1}{2}$ mil. tal-nál többre teszi. Az 1829—31ki jövedelmi jegyzék szerint a' jövedelem 50,796,000 tal. Ezenkívül van a' királynak a' hohenzollerni familia jószágából maga számára 's házának tartására 2 $\frac{1}{2}$ mil. tal. jövedelme (előbb 1 $\frac{1}{2}$ mil. tal-ral több, hanem ezt a' 6 Nov. 1809 és 9 Mart. 1819 költ familia törvénynél fogva a' statusnak ajándékozta). A' status adósága 1820 217 mil., a' kamatos és alapított status-adóság 180 mil. tal. tett, ide számlálván az 1811 és 1815ki régi status-papírosokért becsérélt status kötelező leveleit (119 $\frac{1}{2}$ mil. tal.). A' kamatatlan adóság 11,242,000 tallér. A' tartományi status-adóságok 26 mil. tal. tettek. Ezen terhnek könnyebbitésére II Frideriknek nyomdoka követetik. Ennek a' 7 eszt. had 114 mil. tal. került, és az ország egészen kimerítve volt. Ekkor 1755 a' királyi bankot alkotta és Lengyelországnak első elosztatása után csak hamar a' tengeri kereskedő társaságot, melynek 2400 actiaiból (egy 500 tal-val) 2000 a' királyé volt. Az utóbbi kiváltképpen a' lengyel sókereskedés és a' királyi statuspapírosok által igen sokat nyert. Ez a' két intézet 's a' záloglevelek, a' közönséges hitel 3 nagy oszlopai. A' banknak 1806 közel 10,000 tisztá jövedelme volt. Ez és a' tengeri kereskedés társasága, azolta a' legnagyobb veszteségeket is szerencsésen kiállották. Bignon szerint a' kettő, csupán a' bayonnei egyezés által, tőkéiből Lengyelországban 26—27 mil. tal. vesztett. Ilyen környüállások közt lehetetlen volt a' statuspapírosoknak (kamatos czédulák, választó és ujmarki tartományi kötelező levelek és már a' had előtt 1806 kincstárczédulák) mindig inkább nem sokasodniok. Korábban a' tartományokban, névszerint Schlesiában 1770 olta, a' márkáságokban, Pomeraniában, kel. és nyug. Prussiában, végre Posenben, záloglevelek vitettek be, melyek szerint a' jószágbirtokosok, mindnyájan öszveséggel, jót állnak egyért és zálogos adóságaikért. De ezen zálogleveleknek olly bizonyos hittele is megrendítettett a' francia háboru által; hanem éppen olly hirtelen felemelkedtek mind a' hatféle záloglevelek, mind a' statuspapírosoknak 12 különböző nemei, leginkább a' kincstár czédulák (most pénztár assignatiok). A' fizetésekbeli szótartásnak pontossága, a' 20 Jun. 1812 költ edictum szerint készített adóassignatióknak és bélyegezett kincstárczéduláknak nagy részint már végre hajtott megsemmisítése, a' statusadóságait semmisítő tőkének nevedése, mely 1818 kezdette el az adóságot eszt. 1 mil. tal-ral lefizetni, 's most eszt. 3,485,000 tal. fizet, az uradalmak eladásával, a' status polgárinak munkásságával, a' kereskedésnek virágzásával, 's az adóknak egyenlő felosztatásával párosódván, bizonyos alapjai a' status hitelének. — Hadi ereje Poroszországnak. 1806ig a' poroszkatonaság a' nemzettől egészen különvált néposztályból állott, hanem ezen a' kottatása és pálca 's vesszőzés-büntetése megváltozott. Most, mint herceg Blücher Hardenberghez tartott beszédében mondta, nem tudni többé, hol kezdődik a' katonarend 's hol végződik a' polgároké. Mig a' porosz katona ezt el nem felejtí, nem fog büszkén feleülemelkedni a' polgárokon, mint 1806 előtt. Most mindenik polgárnak katonának 's mindenik katonának polgárnak kell lenni. Poroszország jó katonákat nevelő iskola. Már szétdaraboltatása kényszeríti, hogy nagyobb hadi erőt tartson, mint kiterjedéséhez képest kellene. Ugyan is 3 felől ráüthető hata'mas ellenségtől kell tartania. A' porosz sereg a' felkelő polgárkatonaságon kívül 165,000 főből áll. A' polgárkatonaságnak mind két felkelési 365,000 embert tesznek. Ezek közül a' második felkelés (180,000 ember) a' hadban csak egyes tartományok védelmezésére van rendeltetve. A' polgárkatonaság béke idején esztend. bizonyos

időkben gyakoroltatik. Az álló sereggel tartalék van öszveköttetve, mellynek egészítésére (1822 oltá) katona-ujoncok fogatnak, kik tartalékosoknak neveztetnek. 1829—1831 a' hadi ministeriumnak 22,165,000 tal. rendeltetett eszt. A' porosz katona-gazdaság rendszabásit Ribbentrop statustanácsos munkájában (Berl. 8 köt. 1816 oltá) lehet olvasni. A' katonaszolgálat előbbi keménysege és hossza, a' 3 Sept. 1814 hozott törvény oltá nincsenek többé. Most a' hadi szolgálatait köteleztetés béke idejére nézve, ugy van meghatározva, hogy kiki katona, életének 20dik esztől kezdve 23ikig; a' testi büntetés eltöröltetett; a' katonának jó öltözet adatik 's jól bálnak vele. Ezt a' békés időt Poroszországnak mostani politikai állása igérni láttatik. Birtoka Európának jótállásán alapul. 1813 oltá a' porosz udvar Anstriával szorosan egyesült. Oroszországgal 1764 oltá ritkán felbomlott öszveköttetése, mellynek köszönheti, önnön erőlkedése mellett, visszaállittatását, nem csak személyesen, hanem a' keleti határok mineműségére nézve is szükséges. Innen némelly tekintetben régi szövetségésének fontos pontokban engedett. Franciaországnak barátságára ilyen környülállások közt nincs szüksége; sőt félnie kell ennek Poroszországtól, míg Hanovernek Angolországgal öszveköttetése által, a' porosz és nagybritanniai udvarok barátsága naponként inkább erősítettik. Poroszországnak a' Rajna bal partján fekvő birtokai is ellentállnak abban, hogy ez a' status valaha természeti szövetségese legyen Franciaországnak; ellenben ennek elmúlhatatlanul szükséges Poroszország barátsága, ha Anstriának hatalmát korlátozni akarja. Ataljában Poroszországnak fekvéséből azt kell következtetni, hogy jövendőben, háboru esetére, Hertzbergnek princípiumát fogja politikájának sinórmértékévé tenni, hogy t. i. a' legnagyobb 's legmerészebb szerep egyszersmind legbátorságosabb is Poroszországra nézve, mivel, mint második rangu hatalmasság, más benne bizó kisebb statusokkal kezét fogván, Európának első hatalmassággal megmérkőzhetik, a' hatalmi egyenlőséget bátorságosíthatja 's nemineműképpen minden nagy status-ügybe nyomos befolyása lehet; ellenben, kirekesztőleg valamelly fő hatalmassággal léprén szoros öszveköttetésbe, ettől függővé lenne. — Ajánlhatók Poroszország bővebb esmeretetésére: Pöhlitz: „*Geschichte der preussischen Monarchie*“ (Leipz. 1818); ugyanez „*Geschichte Preussens*“ (Dresden 1827) Voigt: „*Gesch. Preussens bis zum Untergange der Hersch. des deutschen Ordens*“ (Königsberg 1827); C. Ch. v. Leutsch „*Gesch. des preusz. Reichs von dessen Entstehen bis auf die neueste Zeit*“ (Berlin 1825); Lancizolle „*Gesch. der Bildung des preusz. Staats*“ (Berl. 1828); Manso „*Gesch. des preusz. Staats vom Friedr. zu Hubertsburg bis z. 2. paris. Abkunft*“ (Frankfurt a. M. 1819); „*Geschichte der preusz. Monarchie unter Friedrich Wilh. III v. 1797—1824*“ (Berl. 1825); Stein „*Handbuch der Geographie und Statistik des preusz. Staats*“ (Berlin 1819); Benzenberg „*Über Preussens Geldhaushalt und neues Steuersystem*“ (Leipz. 1820); Fr. v. Raumer „*Über die preusz. Städteordnung*“ (Leipz. 1828); Perschke „*Kritik etc.*“ (Leipz. 1829); P. F. Stühr „*Gesch. des preusz. Heeres*“; Müller Sándor „*Preussen und Baiern im Concordate mit Rom etc.* (Neust. a. d. O. 1824); „*Über die Entwickl. d. product. und commerciellen Verhältnisse des preusz. Staats*“ (Berlin 1828); Ferber „*Beiträge z. Kenntn. des gewerbl. u. commerciellen Zustandes der preusz. Monarchie*“ (aus ämrtl. Quellen, Berlin 1829); Kamptz „*Annalen der preusz. innern Staatsverwalt. seit 1817—1828*“; Lassú „*A' prussiai királyság stat. geogr. és hist. leírása*“ (1828); földképei a' Poroszkirályságnak a' Halleben 1829 24 tábl. 's az Engelhardtól Berlinben 1829 kiadattak.

PORPHIRNAK nevezetik minden tömött, mezei foszlókőből álló alapmasszájú kő, melyben egyes kvarczkristályok, szarvesillám vagy mezei foszlókő találatnak. Ha az alapmasszában sok szarvesillám van, akkor a' porphir fekete vagy setétzöld, ha pedig nincs benne szarvesillám, az alkotó foszlókőhöz képest változik színe és barna, veres, sárga, szürke. Ha foszlókő kristály helyett apró mezei kő golyóbisok vannak benne, akkor a' porphir variolitnak nevezetik. Legnevezetesebb nemű 's színű porphirok: 1) a' fekete, főként a' porfido vero antico, téjfejréségű mezei foszlókő kristályokkal. Hasonló különbségei találatnak a' porphirnak Sibiériában és Corsicán. 2) Zöld porphir, olaj-gyümölcs-, pisztác - és feketés-zöld, zöldellő-fejér mezei foszlókő kristály; igen szép a' corsicai és a' Pyrenaeken lévő. 3) Barna és violaszínű porphir, melyhez számlátlatik főként a' porfido bruno antico (setétbarna zöld mezei foszlókő kristályokkal) 's a' szép elfdali porphir Svédországban. 4) Veres porphir veres és veresbarna alapmasszával, fejer és rózsapiros kristályal. Ide tartozik a' porfido rosso Felső-Egyiptomban, melyből állnak V Sixtus obeliskje és sok római oszlopok. Van Corsicán is. 5) Szürke porphir, főképpen Corsicán 's Briançonban (Franciaországban). — A' porphir építési ékesítésekre, edényekre, tobákos pixisekre 's a' t. fordittatik, kiváltképpen Elfdalenben.

PORPHYRIUS, I. UJPLATONICUSOK.

PORPORA (Nicolo) a' legnagyobb énekmesterek egyike, kit az Olaszok a' melodia patriarchájának neveznek, szül. 1685, Nápolyban. Első operáji egyikét „*Ariana e Teseo*“ Bécsben 1717 adák. Azon operák, melyeket Nápoly, Roma, és Velence számára Angliában mulatása előtt és után muzsikára tett, Burney szerint ötvennél többre mennek. 1730 több cantaték is jöttek ki tőle. 1726 Velenczében „*Siface*“ operáját adá, míg az alatt ugyan e' város másik színházában Vinci „*Siroe*“ operát mutatá. Eleint nehezen állhatott meg, de vágytársát csak hamar legyőzé, mert 1729 még öt operát hozza színpadra, melyek közönséges tetszéssel fogadtattak. Ugyan ez évben Drezdába ment, hol a' lengyel király karmesterévé nevezé. Ez udvarnál megkülönböztetett tiszteletben tartatott. Maga Hassé és nője is irigykedének rá, mivel amaz dicsőségét Porporától, és pedig a' P. képztette híres Mingottitól félté. 1731 hónapba tért P. Itt egy énekoskolát alapított, melyből a' 18 század legnagyobb énekesei, mint Farinelli, Cafarelli, Salimbeni, Uberti (kit II Fridrik mestere után Porporinonak nevezett), 's Gabrieli és mások keletkeztek. 1732 Farinellivel Londonba ment, hova Händelnek az opera igazgatójival volt versengése közben hívák. E' meghívást 12 egy hangzatu cantatéjinak köszönheté. De színháza még is csak addig álla, míg Händel ellenségei mozgának, 's 1736 teljesen megbukott. Csak 4 operát adott elő. Londonban mulatása alatt 6 triót adott ki két hegedűre és egy gordonra („*Sei sinfonie di camera*“) melyekből kiteszték, hogy szeres muzsikára sokkal kevesebbet tett, mint énekre. Azonban ugy látszik, maga is érzé, mi híjával volt e' részben. Corelli sonátáit alaposan kezdé tanulni, 's 1754 12 sonatát ada ki hegedűre, melyek az első rangu mivek közé tartoznak. Ekkor tájban másod izben Németországba jött. Bécsben éneklezskéket adott, melyek mellett Haydn, ki akkor a' legnyomorabb környülmények közül emelkedé ki, klavirozott, 's a' híres énekmestert három hónapig szolgálaképen kíséré. Porporától templomi, házi, és játékszíni muzsikában mestermiveket birunk. Rómában találtató miveinek teljes gyűjteményét Selvaggi készíté; több mivei a' nápolyi levéltárban rejlenek. Muzsikájának karaktere általánfogva komolyság és fenség. A' recitativben minden hangszerzők mustra gyanánt tekinték. Miután Velenczében, hol sok álmélkodásra méltó miséket és motetteket irt,

a' degli incurabili conservatoriumban sok ideig első tanító volt, vissza ment Nápolyba, 's ott 1767 legnagyobb szükségben holt-meg.

PORSENNÁ, Etruria városának, Clusiumnak királya, befogadta a' Rómából kiűzött Tarquiniusokat, kiket egyezsénél fogva a' Rómaiak nyakára vissza nem tolhatván, nagy sereggel ment Róma ellen. Csaknem benyomult a' futó Rómaiakkal együtt a' városba, de az ide vivő hidas Horatius Cocles (l. e.) az átmenetelt mind addig akadályozta, míg a' hid levágtatott. Midőn az elzárt Porsenna Rómát bekerítette, egy más római ifju, Mucius Scaevola (l. e.) hasonló felséges példáját adta a' hazaszeretetnek. Elrémült ezeken Porsenna, 's hajlani kezdett az alkudozásra. Azt kívánta a' Rómaiaktól, hogy a' Tarquiniusoknak birtokaikat 's a' Vejibeliékné az elébbi háború alkalmával elvett városokat adják vissza. Az utobbi feltétel telyesítettet, az első ellenben sok nehézséget talált. Azonközben tegyvernnyugvás köttetett, mellynek kezesejül a' Rómaiak 10 ifjat és 10 szüzet küldtek az etruriai táborba. Az utolsók alkalmat találtak ellillantásra 's Rómába visszajöttek, a' Tiberisen átúszván. De Publicola consul maga vitte azokat vissza Porsennának 's ez alkalommal a' Tarquiniusoktól alattomosan megtámadtatott. Porsenna ezt megtudván, azonnal elküldte fíját, Arunst, a' Rómaiak védesére. Megboszankodván a' Tarquiniusok hivatelségén 's tisztelettel telvén el a' Rómaiak nagylelkűsége eránt, lemondott a' Tarquiniusok barátságáról 's Rómával békét kötött, a' nélkül, hogy kezesét elfogadta volna. Hogy a' Rómaiak élelmi szükségén segítsen, nem akarván ajándékkal büszkeségeket megsérteni, elmenetelekor egész táborát ott hagyta minden élelemmel együtt. Ezen nagylelkűség emlékéül a' tanács neki tisztelet-oszlopot emelt 's ajándéku elefántesont székét, királyi pálcát, arany koronát 's királyi öltözetet küldött. Később ismét ajánlotta a' Rómaiaknak a' Tarquiniusokat, de közbenjárása ekkor is sikertelen volt. Porsenna a' Tarquiniusokat közbenjárása elváoztatta magától 's zavaratlan barátságban élt a' Rómaiakkal, kiknek a' békekötésben átengedett Vejit önként visszaadta.

PORSON (Richard), görög nyelv tanítója a' cambridgei universitasban 's a' London institutióknak első könyvtárnokja, East Rustonban (Norfolkban) szül. 1759, megholt Londonban 1808, éltének 49 eszt. Bentley után első criticus volt Porson, kivel Angolország méltán dicsekedhetik. Sokféle esmeretei, tudosságának mélysege 's alapossága, ritka critici éles látása és emlékező tehetségének bámulásra méltó ereje, valóban nem ok nélkül fájlatatják, hogy több munkát nem hagyott maga után. De szerencsétlen, 's esztendeivel nevedő hajlandósága az iszákosságra, akadályozta tartós munkásságát, minden külső viszonyok eránt hidegré tette őtet 's lelkének erejével együtt testi erejét elfogyasztotta. Euripides Hekubáját, Orestesét, Phoenissaejét 's Medeáját (London 1797—1801) és Aeschylust (Glasgow 1795) kiadta. Ezen kívül néhány apró munkái is vannak, mellyek a' „*Tracts and miscellaneous criticism of Rich. Porson*“ (Lond. 1815) nyomattak ki öszveségesen. Írásiból halála után Monk és Blomfield még „*Rich. Porsoni adversaria*“ című munk. adták ki (Cambridge és Lond. 1812) és Photius lexiconjának javított textusát (Lond. 1822 2 köt.) (L. „*Zeitgenossen*“, III rész. 3 köt.)

PORTA (nagy, fényes), a' konstánczinápolyi császári palota előtt lévő nagy kapu, mellytől a' török udvar ottomanni portának neveztetik. (L. TÖRÖKORSZÁG).

PORTAMENTO DI VOCE, hangnyújtás; muzsikai műszó, 's alatta az énekesnek azon ügyessége értetik, mellyel egyik hangot olly pontosan a' másikhoz köti, hogy köztök legkisebb megszakasztás sem tapasztalható, 's mind csupán egyetlen egy hosszan kitartott lehelletnek tetszenek. Csak ritkán kívántatik t. i. az énekestől, hogy

a' hangokat egyenként, 's összefüggés nélkül, ékezeve adja. Ellenben emez áltvitel kellemes, mert a' nélkül, hogy a' hangok határozottságának ártana, azokat összekapcsolja. Az énekes legnagyobb ügyesége itt abban áll, hogy az összefüggés sérelme nélkül alkalmas időn és helyen lélekzetet venni tudjon. Azonban a' nagy énekmesterek pontosan megkülönböztetik a' portamentót, vagy egy hangnak más-sal összeolvasztását a' széljelhangzó áltvonástól vagy emeléstől, melyet némelyek hibásan portamentónak tartanak, 's melly a' hangnak a' hurok szerszámokon az ujjak csusztatása által történni szokott áltviteléhez hasonlít.

PORTICI, I. NÁPOLY (városa 's környéke).

PORTICUS, I. TORNACZ.

PORT JACKSON, tengeröböl és kikötő Ujdélwalesben (l. e.) 50 's néhány kisebb öböllel, éjszakra Botanybaitól (l. e.). Az 1787 Botanybaiba rendelt angol gonosztervök gyarmatja Port Jackson partján telepítettett le, mivel itt tágas kikötő 's a' tájék egészségesebb és termékenyebb volt. A' főváros Sidney (l. e.) 1788 alkottatott ezen tengeröbölnél és pedig Sidney Cove öblénél, jánczolt kikötője pedig, mellyben 1000 hajónak helye van, Port Jacksonnak neveztetett.

PORTIUNCULA, I. FRANCISCANUSOK.

PORTLAND edénye, nevét újabb birtokosától, Portland herczegtől, kapja; legjelesebb a' régieknél szokásban volt pompa-edények közt; VIII Orbán alatt (Barberini) (1632—44) közel Rómához, mint állítatik, egy Alexander Severus és anyja Julia Mamaea számára rendelt koporsóban találatott és 1786-ig, midőn Hamilton eszközlésére a' Barberini familiától Portland herczegné kezébe került, Barberini edényének neve alatt volt esmeretes. — Veltheim (Samml. s. hist. min. und antiq. Abhandl. Helmst. 1800) szerint lehet rajta látni Alceste történetét, kit Hercules Admetusnak ismét visszavitt, a' koporsón pedig, melly a' Vaticanban tartatik, Briséis feletti veszeke-dését Achillesnek és Agamemnonnak. Vö. „Description of the Portland-Vase etc. by Wedgwood“ Lond. 1790); francz. „Descr. abrégée du Vase de Barberini, maintenant Vase de Portlande etc.“ (Lond. 1790).

PORTO, I. OPORTO.

PORTOBELLO, tulajdonképpen San-Felipe de Puerto Belo, város Panama földszorosán, a' hajdani guatemalai főkapitányságban, melly a' terra-fermai királysághoz tartozott, most a' colombiai köztársaságnak istmoi depart-jában fekszik, a' caraihi tengernél. 1584 építettett. Lakói nagyobbára Mulattok és Négerek; az utobbiak különös városfertályt bírnak, melly Guineának neveztetik. A' várost egészségtelen fekvése 's a' közel lévő erdőkben tartózkodó ragadozó állatok veszedelmes szomszédsága miatt már korábbi időkben is, midőn kereskedésénél fogva virágozó volt, csak kevesen lakták. Mint a' Peruból a' földszorosan keresztül Európába szállítás végett hozott nemes érczek rakhelyének, galyák megérkeztek, népes ezüst-vásári voltak. Ez a' hely 1595 oltá az Angolországgal folyt hadak alkalmával több ízben elfoglaltatott 's kirabolatott; végre 1739 a' vár az Angoloktól földig lerontatott. Ezen szerencsétlenségek a' vásárokat egészen megszüntették. Azolta a' spanyol hajók a' nemes érczeket közvetetlenül Délszakamerikából hozták 's a' kereskedésnek piacza Buenos-Ayres lett.

PORTO FERRAJO I. ELBA.

PORTORICO, San-Juan de Puerto Rico, egy a' nagy Antillák (l. e.) közt. Colombtól fedeztetett fel 1493 's 1510 oltá a' Spanyoloké. 182 nsz.mf-en 136,000 lak. (kik közt 17,500 Néger) 's 5681 plántálmánya van; gazdag czukorral, riskásával, kukoriczával, kávéval, dohányal, gummival és sóval. 1828 1206 hajó be 's

1975 kivezett. 1823 óta 1828-ig a' sziget jövedelme 7,245,000 Realról 13,837,312-re nőtt. Hasonló nevű fővárosának jó kikötője van, melly egyszermind a' főkapitánynak (ki alatt vannak még a' szűz szigetek) 's érseknek lakhelye.

Portrait, arckép, egy élő vagy historiai személynek leképezése; helye van mind a' plasticai művekben, mind a' festményekben. Azonban sok hajdankori híres emberek ábrázolatjai csak később idők ideálai. Innen szoros és tulajdon értelmű arcképek azok, mellyek természet után, azaz valódi személy tekintete után másoltattak, 's készítőjük arcképfestőnek nevezetik. Az arcképnek is karakterképnek kell lenni, ha az aesthetikai készítmények sorából kizártni nem akar. Az eredeti kép rabi utánazása csak pillantatig tartó hívség, mert az emberi alak külsején minden nap változást tesz. Ez okon a' művészek csak a' maradandó fő vonásokat, 's a' physiognomiái kifejezést kell felfognia, melly minden vonásnak jelentést ad. Hol a' képiró oly szerencsétlen, hogy csak a' közönséget kénytelen leképezni, ott csak a' kész keresettel 's talán azon dicsérrel vigasztalhatja magát, mellyet rajzának és színeztetésének adnak. Ez okból az olasz iskola legnagyobb képirói nem valának hajlandók az arcképfestésre. Rubensnek 's tanítványinak még egy erős és convenientia által össze nem kevert emberi nemmel való dolgok. Ujabb időkben ritkák az oly arcképek, mellyek a' természeti igazságot képirói fontossággal párosítják. Az arcképekhez tartoznak a' társaságos darabok is, mellyek rendszerint épen úgy nem költőiek, mint az arcképekből összeállított festmények feszesek.

PORTROYAL des Champs, Cisterciák 1233 alk. apácza-klastroma, nem messze Versailles-tól, 6 órány. Paristól, a' Jansenismus (I. JANSEN) historiájában nevezetes személyt játszott. Már 1626 közlebbi öszveköttetésbe helyezte azt Angelica apátasszony, Arnauld Antal testvére, a' parisi theologusokkal, Parisnak St. Jacques nevű külső városában új klastromot alkotván, melly, hogy az anyaklastromtól megkülönböztetessék, Portroyal de Parisnak neveztetett. Az említett jeles apátasszony az elenyészett klastromi fenytéket 's kemény életmódot is visszaállította. A' portroyali apácák, védőjek, a' st. cyrani apát, Jean de Vergier du Havranne, kormányozása alatt, a' Jansenisták véleményivel tartottak 's mezei lakhelyek ezen pártnak szentsége lett, mivel a' legbeszédesebb theologusok és a' Jansenismus legtűzesebb védői, Nicole, Arnauld testvérek és Le Maître, 1640 körül Portroyal des Champsnál telepedtek meg külön épületben, az apácák poenitentiájában 's foglalatosságiban osztoztak és iskolát állítottak fel, melly az elfajult Jesuitismusnak tisztább erkölcs-tudományt, alaposabb tudós miveltséget 's a' tanításmódban hasznos javításokat tett ellenébe. Ama híres Bourbon Anna, longuevillei hercegné, szomszédságába költözött 's védőnéje lett; Boileau barátja, 's Racine háládatos tanítványa volt, ki Portroyal historiáját leírta. Nagy észtehetségű férjfiak, széles tudósság és valóságos ajatosság egyesülete volt ez, mellynek párja ritkán találtatott e' földön; minden rangú bűnbánók tagjai lettek annak 's a' portroyali társaság szentségének hire az egész kath. világon elterjedt. Ezen gyámoloknál fogva erősek lévén, nem irták alá az apácák VII Sándor pápának Jansen (I. e.) tanítása ellen költ bulláját, 's midőn védők kiűzettek, mulékony megalázódások 's a' párisi érsek parancsolati eránt mutatott engedelmességek által tartották fen magokat a' 18 száz. kezdetéig, midőn végre 1709 a' Jansenismusban való állhatatosságok, melly már ekkor kiment a' módiból, eltűrőtétést és klastromoknak a' párisi policzáj által tett teljes lerontatását hozta maga után. Omladékaik még most is bucsujáró helyek az áhitatos Parisiaknak 's Grégoire 1809 ezen munk. „*Les ruines de Portroyal*“, emléket tett ezen helynek.

PORTSMOUTH, tengeri város és Angolországnek legnagyobb és legbátorságosabb hadi kikötője Hampshireben, a' száraztól csatorna által elszakasztott Portsea szigetén, a' britanniai csatornánál, 2 városból, Portseából és Portsmouthból áll, öszveséggel 5560 ház. és 60000 lak. Portsea, melly nevét 1792 kapta, most hasonlíthatatlanul nagyobb 's népesebb Portsmouthnál. Ugyanott van a' nagy hajóépítő és ágyurakhely is, mellyekben minden van, a' mi csak hadi hajók építésére és hajóseregek kiállítására megkívántatik. Portsmouthban a' High-Street leghoszabb 's legszebb. Kőfalak főképpen a' sziget külső része körül húzódnak, mellyen tulajdonképpen vett Portsmouth fekszik. A' bástyáknak kellemetes sétáló-helyek vannak. Azon nagy és bátorságos kikötőt, melly az egész hadi hajóseregnek helyet adhat, 3 erőség veszi körül, ugy, hogy azt tenger felől megvenni lehetetlen; had idején csaknem csupán hadi hajóktól, rablóktól és ezeknek zsákmányaitól látogatatik meg. Rövid idő olta igyekeznek a' portsmouthi kereskedők kikötőjöknek hasznos fekvését 's más kedvező környüállásait nagy kereskedésre használni, a' honnan kereskedő társaságot alkottak. Megjegyzést érdemel még a' tengeri academia (Portseában) 's nagy kórháza 3000 mégebesített és beteg tengeri hajós számára. Portsmouth kikötőjének nyug. csucsával szemben fekszik egy más félszigeten Gosport, nagy hely, mellyet főképpen kötelverők 's mesteremberek lagnak, nagy vasúttéssel, megerősített kikötővel és jeles kaszárnyákkal. Portsmouthal szemben Wight szigetének keleti végén fekszik Spithead bátorságos kikötője, hol gyülekezik öszve közönségesen a' csatornai királyi hajósereg.

PORTUGAL, a' pyrenaei félszigetnek nyugoti, délről éjszaknak 80 mf-re terjedő, keskeny parti tartománya, az atlasi tenger mellett. Vizsontagságai hasonlók Spanyolországiéihoz, míg a' 12 század kezdetében különös statussá nem lett. Azután, mint királyság, csak hamar szabad képviselői alkotmányt vitt be; majd átlátván tengeri és világkereskedésre lett rendeltetését, a' világtenger partján 's a' Tejo és Duoro torkolatjainál fekvén, lakosinak merész lelke 's vitézsége által Európának első gyarmatos hatalmasságává emelkedett fel; hanem bujaságba 's fényűzésbe süllyedvén, a' dicsőségesen uralkodott burgundi királyi háznak kiholta után II Filepnek prédája lett, midőn a' spanyol uraság nyomása alatt erejét 's dicsőségét elvesztette, míg a' nemzet az idegen jármot le nem veté 's függetlenségét honyi uralkodói alatt ki nem vivá. De alkotmány nélkül 's belől mindenemü visszaélésektől elgyengítettvén, mint árboczfátlan hajó, Nagybritannia kormányvezetőjére kéntelenítettet magát bízni. Azolta Portugal az eurpai statussoknak csaknem minden csatáiba bekeveredve volt és belső állapotjának kifejlésében meggátoltatott, míg a' nemzet, Napoleon hatalmának hálójától bekerítettvén, önnön erejének esmerésére fel nem ébredt. Ekkor éppen olly kevésé szenvedhette tovább belső kormányzásarai befolyását Nagybritanniának, mint Brasiliától függését, hol lakott az udvar; és így alkotmányt adott — később kapott — magának; végre hiteltenség és tiranság foglalták el a' törvényes királyi méltóságot 's fojtották el Portugálnak politikai újjászületését. — Portugálnak históriája óra, középre, újra és legujabbara osztatik.

I Régi idő, minekelőtte Portugal királysággá lett; K. sz. -tól K. u. 1139-ig. Rómának világon uralkodása előtt már sok idővel meglátogatták Portugalt a' Phoeniciaiak, Karthágóiak és Görögök kereskedési utazásaikban; azután Lusitania név alatt a' Rómaiaktól hódíttatott meg, kik a' lakosok (a' sokféle ágazó Celta-törzsök) közé idegen pallérozságot vittek; majd german népektől (Alauoktól, Svévektől és Gothoktól) boríttatott el és 712 után az Arabok által foglaltatott el. Midőn végre a' Spanyolok vitéz fegyverrel az ujcastiliani

és leoni (l. SPANYOLORSZÁG) új keresztény országokban, a' Minho és Douro közt fekvő földet is elvette az Araboktól, ezen tartományba grófok vagy helytartók tétettek. Burgundi ifjabb Henrik, kinek nagyattya, I Robert, burgundi herezeg, Hugo Capet francia királynak unokája volt, 1090 körül Spanyolországba ment, hogy a' Maurok ellen kezdetű táborozásban szerencsét próbáljon. VI Alfonso, Castiliának és Leonnak királya, leányának kezét adá jutalmul a' vitéz jövevénynek, kit 1094 grófjává és helytartójává nevezett ki az elfoglalt tartománynak, melly Entre Minho e Douro, Traz os Montes tartományokat és Beirának egy részét foglalta magában és mint vélik az oportói (l. e.) kikötőtől Portugal nevet kapott. A' gróinak, ki lakkhelyévé Guimaraenst tette, a' castiliali király eránt feudalis kötelezetéseket kellett magára venni, abban ellenben, a' mit a' Mauroktól a' Tejo vizén tul foglaland el, határtalan uralkodás engedtetett neki. Alfonso haldoklván, neki adta által 1109 az örökös országlást. A' szerencsése kedvezett a' burgundi fejedelmi háznak. Már Henrik alatt tétettek hódítások; még szerencsésebb volt fia I Alfonso. 1139 a' Mauroktól fenyegettetvén, szembe ment velek 's dicsőséges győzedelmet nyert Ourique térségén. A' lelkesedett nép már a' csatamezőn Portugal királyának köszöntötte Alfonsot, 's itt kezdődik

II Portugalnak középkora 1139-től 1495-ig, vagy Nagy-Emmanuel uralkodásáig és a' portugali gyarmat-birodalomnak alkottatásáig. Portugalnak tengeri és kereskedő hatalommá lett felemelkedése, belső kifejlésének gyümölcse volt. Már a' rendek (Cortesek) gyűlése Lamegoban megerősítette (1143, mások szerint 1145) a' katonák ama hódolását, 's az új királyságnak, mellyet III Sándor pápa is megesmert, 1181 törvényt és alkotmányt adott, melly szerint a' koronát örökösen birja a' királyi familia, első szülötség jusán; mindazáltal a' király testvérjének fiai csak a' rendek megegyezésével tethették azt fejekre. Ha férjfiúi örökös nem volna, a' király leányi következzenek királyi méltóságra. Az Alfonsótól készített törvénykönyv elfogadtatott 's az ujonnan alkotott királyi szék függetlennek hirdetetett. A' király maga kitagadta mindenik örökösét, a' ki valaha adót fizetendene, koronához jusából. A' lamegoi Cortesek alkotmánya egyébiránt nem helyzetetett erős alapra. Eppen olly kevésé voltak a' Lamegoban hozott országtörvények állandók. Alfonso ugyan adózóvá tette országát a' pápának, de egyszersmind bátorságba helyezé királyi méltóságát a' castiliali és leoni királyok ellen, kikkel gyakran hadakozott. Országát Algarbia határáig terjeszté 's elfoglalá Santaremet 1143. Lissabonnak elfoglaltatása (1147), mellyet a' kereszties hajós Angolok és Hansaiak, kik épen akkor eztek a' Tejora, segítségével tett, egy volt bajnoki életének legfényesebb történeti közt. 1162 2 vitézrendet alkotott; egyiket, melly azután Avisi (egy városka Alentejonál) rendnek neveztetett és a' S. Michel del Alarendet. I Alfonso 1185 holt meg. Örökösi közül II Sancho a' papsággal folyt perlekedésének alkalmával IV Inocentius justartása által elveszté 1245 királyi méltóságát. III Alfonso (1245 — 79 uralk.) elvégezte Algarbiának már I Sauchtól elkezdett meghódítását és „Viszaállító“ (o restaurador) melléknevet kapott. E' megerősítette a' királyi jusokat az egyház ellen. Ragyogva tündöklk Portugalnak királyi közt Dienes király (1279 — 1325), érdemes lévén azon dicsőséges melléknevre, mellyel a' háladatos utóvilágtól tiszteltetett meg, melly ötet Igazságosnak, Munkásnak (Labrador), Hazaattyanak nevezte. Okosan és bátran szegezé ő magát ellene a' papság fortélyainak, melly elei-alatt a' belső csendességet megzavarta 's magát minden adó alól felszabadittatni kívánta. A' békeséget IV Miklóssal fentartotta, bár rendelkezési miatt, mellyekkel a' földbirtokoknak a' papság kezében sokasodását meggátolni igyekezett, nem legjobb

barátságban volt is a római udvarral. Tudós és költő lévén, minden egyidejű fejedelmek közt legbőkezűbb barátja volt a tudóságnak és az általa Lissabonban alkotott főiskolában, mely 1308 Coimbrába tétetett által, tudományokhoz szeretőnek örökös emlékét hagyta maga után. Ő használta először országának kedvező fekvését, hogy azt kereskedő statussá tegye és népének szorgalmát felébresztvén, letette azon nagyságnak első talpkövet, melyre a Portugaliak a következő században jutottak, jollehet 1295 — 97 Castiliával, 1299 és főképpen 1320 oltja tulajdon familiájával, polgári hadakat folytatott. A királynak kormányzasi rendszabási legjótévőbb következményeket húztak magok után a kereskedésre, mesterségüzésre, földmívelésre és hajózásra nézve 's a városok létre jötte itt, mint Spanyolországban, azt a jótékony következtést szülte, hogy a polgárok a nemesség és papság mellett országrendé emelkedtek fel. A Kristusrend, melyre száltak 1319 az eltörölt templariusok javai, neki köszöni eredetét. Dienest IV Alfonso, ezt I Pedro (Péter), Ines de Castro férje (l. e.) követte 1357. Kemény Pedronak fiával, Módos Ferdinándal kiholt 1383 a burgundi ház férfiúi ága. Leánya Beatrix, a castiliai királynak felesége, volt törvényes koronaörökös; de a Portugaliak olly idegenek voltak a Castiliávali öszveköttetéstől, hogy Pedronak törvénytelen fiját a vitéz I Jánost köszöntötték a rendek királynak. Megerősíté magát a királyi székben, midőn, vitéz vezérértől, Alvaro Nunez Pereirától gyámolittatván, a Castiliaiakat Aljubarottánál 1385 megverte. Vele kezdődik a burgundi familiának törvénytelen ága. 1411-ki Castiliával kötött békeje után a vitéz király gondját országának javítására fordította. Böles mérséklétséggel uralkodott nyugtalan népén 's az ország büszke nemesein, kiknek hatalma nagyra nevedett, mivel hajlandóságokat királyi székre lépésekor némelly áldozatokkal kellett megvásárolnia. Királyi lakhelyé Lissabon helyett Coimbrát tette. Országlásának idejére esik a külső hódítások kezdete, melyek által alapítottatt Portugálnak nagysága. Derék fiai végrehajták, a mit ő (döghalálban holt meg 1433) dicsőségesen elkezdett. Ceutának (Afrika éjsz. partján) elfoglaltatása után 1415, midőn Edvard, Henrik és Pedro vitéz hercegek attyók kezéből kapták a lovaggyá üttetést, Hajós Henrik hozta mozgásba legelőször a tartomány-fedezőseket és kereskedési próbatételeket, melyekkel Portugálnak hatalmát minden egy időbeliellen felyülemelte. Ő alkotta a Portugaliak első gyarmatit: Porto-Santot 1418, Madeirát 1420, az Azorokat 1433 's az arannyal gazdag guineai partron lévőket. Edvárdnak, János fiának (1438-ig) és unokájának V Alfonsoak (1481 ig) országlása nem volt olly fényes, mint az elébbi; de még nagyobb volt elsőnél II János, Portugal legerővel - telyesebb királynak egyike. Alatta tört ki azon nemességgel folyt tüzes csata, melynek hatalma engedékeny elei alatt merészen felemelkedett. A korona elrablott jószágai behuzattak, a jószágos nemesek birói hatalma korlátoztatott, bírák neveztetvén ki, kiknek tudósoknak, nem nemeseznek kellett lenniük. A nyugtalan nemesek fejét, a hatalmas braganzai herceget, a király lefejeztette és a békételen nagyok feje, Visco herceg, 1483 a királynak tulajdon keze által esett el. A tartomány-fedezés tüzesen folytattatott 's gyakran tudományos czéllal. A Guineával üzőtt kereskedés gazdag jövedelme elegendő segéd-eszközt adott új feltételekre. A Portugaliak közt e szerént felébredt nemzeti munkásság a Zsidók által (1492 a király 83,000-et fogadott be védpénzért a Castiliából kiűzött Zsidók közül) nyomosan segítettett és sehelse találtattak ezen idegenek közt olly pallérozott és tudós férjffak, mint Portugalban. 1481 János két tudós férjfiut küldött el, kiknek szárazan kellett Keletindiaiba utazniok, az itt lévő kereskedési kincsek lévén nagy feltételének fő czélja. Ugyanezen

esztendőben tért vissza Diaz Bertalan egy tengeri utazásából, mellynek alkalmával Afrikának déli csucsát, mellyet a' király, ezen felfedezésnek nagy következeit gyanítván, jó reménység fokának nevezett, felfedezte. Azon szerencsés előmenetel, melly a' portugali tartomány-fedezéseket kosztrúzta, 's azon megmérhetetlen kereskedésnek gazdag jövedelmei, mellyek az új tengeri úton találtattak, ki mentik a' portugali országlást, hogy Colombot elutasította magától, midőn ez először a' portugali királynak a' nyugoti világ tengeren leendő felfedezésekre ajánlásokat tett. Azon kitetsző szerencse után, melly a' merész hajósnak, Colombonak, első próbatételeit kísérte, János is, hogy nyugoton hódításokat tegyen, hajókat állítván ki, ebből per támadt Portugal és Castilia közt, mellyet VI Sándor pápa azon esmeretes linea által döntött el, melly az azori és zöldfoki szigetektől nyugotra futván, a' Portugaliak és Castiliaiak jöendő hódításai közt határt húzott. Így alapított meg Portugal által az európai gyarmat-telepítés, mellyel Európának újabb politikai históriája kezdődik.

III Portugálnak új időszaka, 1495-től 1820-ig, az ország virágzásától a' Cortesek visszaállásáig és a' status szabad alkotmányáig. Ezen időszak magában foglalja: a) Portugálnak mint első kereskedő hatalmasságnak nagyságát 1495-től a' burgundi országló háznak kihalásáig 1580; b) Portugálnak hanyatlását Spanyol felsőség alatt 1580-tól 1640-ig; c) Portugálnak állapotját a' Braganza ház és Nagybritannia befolyása alatt, új alkotmány beviteléig 1820. a) Portugálnak aranyidőszaka; 1495-től 1580-ig. A' mit II János oly nagy reményekkel kezdett, szerencsés Emanuelnek országlása alatt (1495 — 1521) folytatott. 1497 Vasco de Gamát (l. e.) 4 hajóval elküldötte, ki szerencsésen elérkezett Goáig. E' szerint az Indiába vivő tengeri ut a' Portugaliaktól feltaláltott. Csak hamar számtalan gazdagság folyt Portugálnak fővárosába 's kevés eszt. alatt sok fejedlem engedelmeskedett az indiai félszigeten Portugal királya félt nevének. Már a' 16 száz. kezdetében első vicekirály volt Indiában Almeida Ferencz. E' meghódította Ceylont. Alfonso de Albuquerque (l. e.) Goát, Indiának legnevezetesebb kikötőjét, tette a' portugali-indiai országnak főhelyévé 's kereskedett a' Molukkokkal; Lope de Soarez Chinával (1518). Bab-El-Mandebtől a' malakkai tengerszorosig Emanuel parancsolt 's Portugálnak hatalmá tetőpontjára jutott. Több nagy tettek híresítik ezen távol lévő tartományokat. E' legdicsőségesebb időpont a' nemzet históriájában. A' Portugaliak ezen hős lelke ifjai erőt és elevenséget adott a' nép érzetének 's hősiéket szült, kik előtt a' haza dicsősége és nagysága volt legszentebb kötelesség. Még a' szüzek is egyedül annak adtak választásokkor első séget, a' ki Indiában legvitézesebben csatázott. Lissabon lett Európának lelegelelenebb kereskedő városa. De azon kincsek, mellyeket a' kereskedés itt öszvehalmozott, alig voltak elegendők azon költségnek kiállítására, mellyet az afrikai táborozások kívántak, hol Emanuelnek fegyverei kevésbé voltak szerencsések. A' congói király, ki magát a' missionariusok által, kik nélkül akkor egy felfedező hajó se evezett el, megkereszteltette, fiai közzül kettőt Portugalba küldött ugyan nevelés végett; 's bár a' guineai parton lévő gyarmat, a' honnan Portugal minden idegent kirekesztett, még mindég nagy kincseket küldött Lissabonba; de az Éjszakafrikában tett próbák hajótörést szenvedtek. A' nem kedvező föld akadályozta a' gyors előmenetelt; az is igen hihető, hogy Venecziának és Spanyolországnak féltékenysége 's irigysége titkon segítették a' Maurok fejedelmét. Azon dicsőség, mellyet Emanuel Indiában tett foglalásaival szerzett, éppen nem pótolta ki Portugálnak, melly oly számos izmos ifjait küldötte el az említett hódítások megtartására 's nagyobbítására, elnéptelenedé-

sét. Emanuel fia, III János alatt (1521 — 57) a' felfedezések és kereskedés szélesítették Kelet-Indiában; de már mutogatták magokat egyszersmind Európában a' pénzgazdagság nevedezésének veszedelmes következései, mellyel a' belső nemzeti szorgalom nem emelkedett egyarányosan. Uralkodása alatt vitetett be az eretneknyomozás (inquisitio), azon Zsidók ellen, kik szinmutatásból lettek keresztényekké. Az okos II János ugyan is nagy számú Zsidókat fogadott be országába, kiket Ferdinándnak és Izabellának türedelmétlensége Spanyolországból kiűzött; hanem erántok mutatott jószívűsége oly kemény bánásmóddal volt öszveköttette, hogy Emanuel eleinte valóban lágyítani szándékozott sorsokat. Hanem felesége, a' szép Eleonora, V Károly Spanyol király testvére eránti indulatos szeretete, az öreg királyt oly felette nagy keménységre tántorítá, hogy mind azokat, kik keresztényekké lenni nem akartak, gyermekeiktől megfosztotta 's rabszolgákká tétette. Azonközben, nem tudni mi okból, azért é, hogy a' gazdag jövevények módot találtak a' kegyetlen parancsolat végrehajtásának gátlására, vagy Emanuel önnön szívének indításából megakadályozni akarta kétségbe-eséseknek következéseit? — elég, hogy a' király a' kiköltözés határpontját 20 eszt-vel meghoszabbitá, hogy ugy monda, elég idejek legyen a' megtérésre. Ezen kedvezésnek azon következése lett, hogy sok Zsidó nyilván bevette a' kereszténységet, titkon pedig hitében megmaradt, kiknek maradéki ellen azután az eretneknyomozók legutálatosabb kegyetlenségeket követtek el. Még károsabb volt Portugálnak a' Jesuiták befogadtatása 1540, kiknek III János, országa nagyságának veszedelmére, minden europai fejedelmek közt legelőször engedett szabad bemenetelt. Ezen fortélyos rendnek tagjai örömet használtatták magokat a' keresztény hitnek Indiában hirdetésére, a' mire addig főképpen Sz. Ferencz szerzetesei fordítottak. Ugyanezen legroszabb fejedelemnevelőkre bizta unokájának, Sebestyén (Sebastian) herczegnek nevelését is, kibe annyira beplántáltak azok a' rajoskodást és dühös hódításvágyat, hogy utoljára áldozatja lett. Az ifju király t. i. azon büszke czélt tette fel, hogy az Afrikában lévő Maurokat meghódítsa, a' mire erős elei több izbeli iparkodásokkal se mehettek reá, 's ezen plánját, értelmes és böles tanácsadóinak ellenzése mellett is oktan hevességgel folytatta. 1578 Afrikában az alcassari ütközetben megverettetvén, 's hihetőleg életét is elvesztvén, per támadt a' gyermeketlen Sebestyén koronája felett. Portugal tarthatatlanul sietett romlása felé.

b) Portugal spanyol felsőség alatt (1580 — 1640). Az öreg, 's gyenge Henriknek, Sebestyén nagybátyjának, rövid uralkodása után, a' koronára vágyók léghatalmasabbikát, II Filep spanyol királyt, ültette Portugal királyi székébe Albának alcantarái győzedelme 's oly szerencsétlen volt Portugal, hogy oly országgal köttetett öszve, melly éppen ez idő oltá rohapt szerencsétlen hadai 's oktan kormányoztatva által végső veszedelme felé. II Filep (4 Dec. 1586) bevitte a' könyvvizsgálatot 's 4 hamis Sebestyéneket nyomott el. Spanyolországnak hatalmas ellenségei, az Angolok és Hollandiak, a' fegyvertelen Portugalra ütöttek, mellynek gazdagsága bő zsákmányt ígért 's egymás után elfoglaltattak jeles és jövedelmes birtokai, mellyeket Portugálnak előbbi dicsőséges királyai temérdek költséggel és vérrel szereztek. Ezt annyival könnyebben tehették az Angolok és Hollandiak, mivel a' nép hajdani hőselke függetlenségének utolsó idejében teljesen kiholt és a' Portugaliak kevélységekkel és kemény bánásokkal oly gyűlöletesekké tették magokat, hogy Azsiának nyomott fejedelmei és népei az uraságnak akármelley változásakor sorsok javulását reménylhetnék. Spanyolország semmit se tett azon népek gyámolítására, mellyet pusztulásra juttatott. A' Hollandiak elfoglalták a' fűszerrel gazdag molukki szigeteket és Brasiliának felét (1624 eszt.),

melly II Jánosnak szép időszakában szerencsés történet által fedezett fel Alvarez de Cabraltól 1500. Elvették a' guineai parton fekvő gyarmatokat 1637 és útat nyitottak magoknak Indiának gazdag piacára, mellyből a' Portugaliakat mindég kijebb szorították. Ehez jött a' Spanyolok rablásvágya, kik a' korona legszebb jószágait elidegenítették. Végre ezen nyomás és dőlőfős bánás mód által, mellyeket IV Filep ministere, Olivarez, alatt szenvedtek, fellázittatván, a' portugali nagyok öszveesküdtek, melly igen okosan készített 's forélyosan intézett szövetekezés, 1 Dec. 1640 a' hajdani királyi familiának mellékágából szül. braganzai János herceget emelte IV János névvel Portugalnak királyi székére.

c) Portugal a' braganzai ház alatt Angolországoknak politikájától függ 1640-től 1820-ig. Ezen zendülésnek, melly Portugal függetlenségét visszaszerezte, igazolására a' Cortesek 1641 nyilatkozást küldöttek az europai udvarokhoz. A' Spanyolországgal e' felett folyt hadat bévégezte 13 Febr. 1668 a' lissaboni béke, mellyben Spanyolország Portugalnak függetlenségét megesmerte és csak Ceutát tartotta meg. 1661 és 1669 nagybritanniai eszközésre, János örököse, VI Alfonso és ennek öccse II Péter, ki amazt 1667-ben az országlástól megfosztotta, a' Hollandiakkal is békét kötött, melly által legalább Brasilia ismét az országhoz kapcsolatott; de a' hajdani nagyság vissza nem állittathatott, még akkor se, ha ezen familiának minden tagjai annyi erővel és bölcsességgel birtak volna is, mint a' mennyi jó akaratot mutattak közülök némelylek. Már I Ferdinand letette 1373 III Edvard angol királyal kötött szövetsége által a' Portugal és Angolország közt lévő öszveekötetésnek talpkövet, melly, főképpen pedig most a' braganzai házból szül. első király alatt létre jött kereskedési egyezés, erre pedig az 1703 Methuen angol követ által kötött új egyezés, melly a' kevéssel azelőtt felfedezett brasiliai aranybányák hasznait Angolok kezére játszotta, a' 21 Jan. 1815 kötött egyezésig olly nagy befolyást adottt Angolországoknak, hogy Portugal az europai statusok sorában független helyet nem nyerhetett. Ellenben a' Cortesek, kiket meghívó leveleiben a' király a' harmadik rend követeitől nyilván azt kívánta, hogy közjóvedelmi, igazsági, szárazon és tengeren lévő hadi szolgálatban nem álló követeket küldjön, 1697 óta többé nem hívatott öszve. V János (1707 — 1750) ugyan mutatott a' külső visszanyokra nézve valami erőt, mint belől is próbált némienemü jót tenni, p. o. az eretnek-nyomozás korlátolását és a' portugali históriának academiát alkotott, de ott nyomos következés, itt bevégzés nélkül. Ellenben a' mafrái pompás klastromnak építetése és azon Rómában drágán vásárlott engedelem, hogy Lissabonban patriarchaságot állitson fel, az ország kincsét hosszú időre kimerítették. Fija és örököse I József (1750 — 1777) alatt Pombal (l. e.) tartotta kezében a' status evezőjét; egy igen kemény javító, mint Portugalnak ekkor szükséges volt; de olly kemény, hogy gyakran az igazságnak legszentebb törvényei se vétettek tekintetbe. Megzabolázta a' Jesuitákat és nemeseket, kik az előbbi országlások alatt a' közönséges kormányozásba való titkos befolyást megszokták. A' Jesuiták paraguayi (l. e.) nagy hatalmának felfedeztetése, a' rend tagjainak a' lissaboni földinduláskori (1755) viselete és a' király élete elleni öszveesküvése (1759) megbuktatták a' rendet; mert 1757 elveszté a' gyontató atyaságot a' királyi familiánál 's az udvarba való bemenetelt, sőt két eszt. mulva minden Jesuita kitiltatott az országból 's a' rend elveszté jószágait. A' schaumburg-lippeii vitéz gróf, kinek Portugal Spanyolország ellen folyt háborujában (1760) olly sokat közönt, ugyanekkor nagy javításokat tett a' hadi dolgokban; de elutazása után ismét elpusztult kezdett munkája. Midőn Mária Francisca Isabella, Józsefnek legidősebb leánya, 1760 oltá atyatestré-

rének, III Don Pedronak felesége, 1777 a' királyi székbe ült, azonnal elveszté Pombal 25 eszt. birt hatalmát. Portugal neki köszönte feleszmélését. Ismét elenyésztek ugyan vele némelly hasznos rendelkezései; de azon felvilágosodás, mellynek fáklyáját meggyújtotta, s azon erény, mellyet a' nemzet characterének adott, nem oltathattak el. Máriának országlása alatt minden hatalom megszolvva volt a' nemesség és papság közt. 1792 Maria elme-nyavalyába esett; ez okból a' brasiliai herczeg (e' volt 1816-ig a' koronaörökösnek czime) Juan Maria József (szül. 1767) lett uralkodó, ki 1799, midőn a' királyné betegsége valóságos örütséggé fajult, magát határtalan uralkodónak hirdette ki, hanem egyébiránt anyjának országlásrendjét követte. Angolországgal öszveköttetésben lévén, részt vett a' Franciaország ellen folyt hadban. Katonái nem minden dicsőség nélkül csatáztak a' Spanyolokkal kezét fogva. Hanem a' kereskedésnek had által okoztatott csökkenése, a' megsokasodott statusadóság és Spanyolországnak Franciaországtól fenyegettetése, 1797 alkudozásra kényszerítették Portugalt Spanyolországgal. Hanem a' francia fegyverek 1799-ki szerencsétlensége az uralkodóba ismét bátorságot öntött Angolországgal szövetségének megújítására s arra, hogy Oroszországgal szövetkezzék öszve. De Bonaparte hatalmát megerősítvén, Spanyolország kényszerítettett Portugálnak 1801 hadat izenni, mellynek mindazáltal még ugyan ezen eszt. végét szakasztá a' badajozói békekötés, Olivenzától megfosztván Portugalt, melly ezenkívül kikötőt az Angolok előtt bezárni köteleztetett. Ezolta, mindég fenyegettetve s a' gúnyoltatva, csak nagy áldozatokkal tarthatta meg a' hatalmaskodó ellen függetlenségének árnyékát, mig végre, — midőn Napoleon serege Junot alatt már a' határon belől nyomult s a' *Moniteur*, egy Portugal elosztatására nézve Spanyolországgal kötött titkos egyezés következésében, a' braganzai háznak (mivel a' kormányzó nem akarta az Angolok portékáit elfoglalni) a' királyi méltóságból leendő letétetését kimondotta, — mig végre mondom az uralkodó egészen angol oltalom alá nem adta magát s 29 Nov. 1807 familiájával együtt hajóra nem ült, hogy Rio - Janeirot (Brasiliában) tegye lakhelyévé. Egy nappal ezután bement Junot a' fővárosba s Portugallal ugy bántak a' Francziák, mint hódított tartománnyal. De csak hamar kiszált egy angol sereg; egyszersmind számos katona-csoportok sereglettek öszve az éjsh. tájékokon, égvén a' haza megszabodításáért lángoló tüztől s Opertoban már 1808 öszvegyült a' portugali Junta, az ország közönséges dolgai felett tanácskozásra. Kemény csatázás után a' nyug. parton végre eldönté Wellesleynek (21 Aug. 1808) Vimeiránál nyert győzedelme Portugálnak sorsát s a' cintrai (22 Aug.) egyezés szerint ki kellett takarodnia Junot 25,000 főből álló seregének, melly a' lissaboni egyezés következésében (30 Aug.) angol hajókon Franciaországba szállítottott. L. Th ebault vezérhadnagynak, ezen táborozásban a' vezérkar fejének *Rélation de l'expédition de Portugal, faite en 1807 et 1808* (Paris 1817) czimű munk. Most a' Portugaliak munkás részt vettek a' spanyol szabadság-hadban. Wellesley (Wellington), Beresford és Gomez Freyre alatt, mint vitéz segítő seregek, Toulouseig benyomultak Franciaországba. Azonközben a' királyi familia Brasiliában lakott. Itt lépett fel az uralkodó, I Máriának halála után (20 Mart. 1816) VI János nével Portugálnak és Brasiliának királyi székére. A' lissaboni udvar amerikai gyarmatba átlántáltatásának az europai politikára s Angolországra nézve fontos következései voltak. Első volt Brasiliának arra törekedése, hogy angol felsőség alól magát kihuzza; második ezen tartománynak különös statussá emelkedése. Portugalban ellenben az angol befolyás tartott s a' királyságnak elébbi állapotja szorosan véve ugyanaz maradt. Ez oknál fogva a' parisi béke (30 Maj. 1814),

jöllehet a' közügyre nézve sokat tett; a' nemzet várakozásának éppen nem felelt meg; és midőn erre a' bécsi (Portugal követjétől is aláírt) congress-végzet Olivenzának Portugalhoz visszakapcsoltatását megemerte és Portugal ugyanezen végzés következtében hajdani francia Guianát az Oyapockig Franciaországának visszaadta volna, s még is vonogatta volna magát Spanyolország Olivenzának kiadatásától, a' rio-janeiroi udvar a' Spanyoloktól az Artigas alatt felkeltek által elfoglalt Monte-Videot, a' Plata bal partján, magáévé tévé, a' mi Portugal és Spanyolország közt uj per tüzét lobbantá fel. Ezenfelyül Brasiliába is elterjedtek a' nyughatatlan mozgások; mindazáltal az országlás olly szerencsés volt, hogy a' pernambucoi zendület (Martinez alatt, Mart. 1817), és Gomez Freyre (L. EBEN) vezérnek öszveesküvését Lissabonban, hol Beresford Marsallnak hatalma a' katonaságot és az udvarnak távolléte, melly Portugalnak minden készpénzét Rio-Janeiroba húzta, a' népet elkeseríté, erővel elnyomhatta. Ezenkívül ez idő alatt némelly czélerányos rendelkezések tétettek, kiváltképpen Brasiliának, mellynek kereskedése 1818, minden barátságos nemzeteknek szabaddá tétetett, pallérozotságára nézve. Araujo minister a' chinai tea-plántát Brasiliába átplántáltatá. Kiváltképpen sok érdemet szerzett Brasiliára (l. e.) nézve Arcos első minister. Hogy ezt megjutalmazza, a' király 1818 egy darab tiszta papirost, mellyet a' monarcha alá írt, adott neki által, azon nyilatkoztatással, hogy mindent, a' mit kíván, felírhatna arra, kívánatinak teljesítetést a' király szentül igérvén. Hanem a' nemes lelkű Arcos a' helyett, hogy magának kívánt volna valamit, azt a' parancsolatot írta arra, hogy minden pernambucoi foglyok, kiknek kivégeztetések már elhatározva vala, szabadságba helyeztessenek s a' király azonnal végrehajtatá ezen parancsolatot. Az eretnek-nyomozás egész országban eltöröltetett. Goában már 1774 megszűnt az, hanem azután ismét visszaállítatott. Midőn végre 1815 egészen megsemmisítetett, goai irati a' vicekirály Salzedas parancsolatjára (25 Maj.) közönséges helyen megégettettek. A' Jesuitáknak is megtagadtatott visszavételések s a' portugali országlás a' szent atyák visszaállítatására nézve megtagadó választ küldött. Ellenben 30 Mart. 1818 kemény tilalom adatott ki a' szabad kőmivesek ellen, kikre minden külfölség nélkül, akár honyiak, akár külföldiek legyenek, ha szabad kőmivesek, kegyetlenséggel öszvekött halálos büntetés, minden jószágaik elfoglaltatása, nem tekintvén törvényes örökösöikre, mondatott s hirdettetett ki. A' Zsidók a' pápa közbenjárására 1817 Portugalban és Brasiliában ugyanazon kedvezéseket kapták, mellyekkel a' római statusban bírtak. De bár mennyi jó vétetett munkába, s próbáltatott végrehajtatni itt s amott, általánosán még se volt Portugalban közönséges és az időkor lelkével megegyező kormányzási plán. Amerikának és Spanyolországának példaadása, Portugalt és Brasiliát hasonló lépésekre ingerelte, hogy a' statusnak minden oldalán ingadozó alkotmányát uj alapokra építsék. Kiváltképpen érezte ezen szükségét Portugal, hol a' miveltebb rendek pallérozotsága a' status kormányoztatásának megavult formájával (az udvar távol lévén és az ott hivatalt viselt Angolok mindent eldöntő befolyással bírván) legellenségesebb ellenmondásba állott.

Igy kezdődött IV Portugalnak legujabb ideje 1820 oltá. Boszorkodással nézte a' portugali nemzet a' status kormányának evezőjét egy Angolnak, Beresford vezérnek, kezében. A' hadi seregben, melly zsoldját nem kapta ki pontosan, 100-nál több angol katona tisztt volt, ezek közt 30 a' vezérkarban és nagy pénzsommak mentek Brasiliába, hol lakott a' király s a' nemesség; e' mellett a' kereskedés és hajózás naponként inkább pusztultak. Beresford jól esmerte helyének nehézségeit s April. 1820 Rio-Janeiroba ment, hol az udvar

az ő kívánságára elvégzé, hogy a katonaság zsoldjának lefizetésére pénzt küld Lissabonba és az itteni kormányzásnak megparancsolni fogja az országlás formájának javíttatását. Hanem későn; mert már öszveszövetkeztek a portugali hadi erők vezérei és több polgárok (ezek közt D. Manuel Fernandez Thomaz) új alkotmánynak készítésére és bevívésére. Innen még minkeelőtte megérkezett volna a királynak ama végzete Brassiliából Lissabonba, kitört 24 Aug. reggel Oportóban a zendülés. A 18-ik regementnek ezerede, Bernardo Correa de Castro e Sepulveda, de Herbadoza vice-grófnak fia és a többi tisztek felszollították a katonákat, hogy a királynak, Corteseknek és a készitendő polgári alkotmánynak engedelmességet esküdjenek. E megtörtént. Midőn erre a törvényhatóságok 's a város lakosi is jóvá hagyták volna ezen feltételt, a nemességből, papságból, törvényhatóságokból és kereskedőkbl kinevezett legfőbb országló Junta, mellynek 16 tagja volt, Antonio de Silveira Pinto da Fonseca előülése alatt hirdetményt bocsátott ki, mellynek tartalma e volt, hogy a Cortesek öszvehivata 's egy sarkalatos törvénynek készitése azon egyetlen egy eszköz, melly a statut megmenti. Minden város Minhotól Leyriáig az öszveesküdtek részén állott. Egy csep vér se folyt; senki se fogatott el; az angol katona-tisztek nyugodt nézői voltak a lázadásnak. Hijában küldött az országlás Lissabonból gróf d' Amarante és Vittoria vezér alatt Oporto ellen sereget, egyszersmind azt hirdetvén ki, hogy maga fog szükséges változtatásokat tenni az eddigi kormányzásban, a nép kívánsága szerint, a mire a 29 Aug. Rio-Janeiroból megjött hajó teljes hatalmat hozott; hijában hívta az öszve a rendek hajdani Corteseit 15 Nov.-re; az oportoí Junta megmaradt feltétele mellett 's 12 Sept. felkerekedett seregeivel Coimbra felé. Gróf Amarante (Fonseca előülőnek testvére) és Vittoria katonáiktól elhagyattak; sőt amannak Galiciába kellett futnia; és már 15 Sept. Lissabonban, a nélkül, hogy legkissebb rendtelenség történt volna, minden ezere 's polgár-katonaság, a néppel együtt, a király, Cortesek és polgári alkotmány részére nyilatkozatá ki magát. A hajdani Cortesek (l. e.) visszaállítására egy párt se kelt fel. Erre ideigi országlás állitattott fel, mellynek tagjait (ezek közt de San-Payo, de Rezende, de Pennafiel grófokat, Axedo vezérhadnagyot, Hermano Brancaampot 's más.) a nép bírāja (Juiz o povo) nevezte ki a nép megegyezésével. Elölül egy főpap, Freyre dékan volt. Több napi alkudozások után egyesült ez 1 Oct. az oportoí Juntával. Erre az ideigi országlás gróf Palmellát, az elébbi országlásnak fejét, Rio-Janeiroba küldötte, a királyhoz, a történetek felől teendő tudósítással 's azon kéressel, hogy maga vagy a koronaörökös térne vissza Lissabonba. Azonközben lord Beresford Brasiliából határtalan teljes hatalommal, melly 29 Jul. 1820 költ, megérkezett 10 Oct. Lissabonnak kikötőibe, mint vicekirály; hanem a Junta nem engedé a szárazra kiszálni 's Beresfordnak Angliába kellett eveznie. Erre a Cortesek választás formája megállapittatott, mellyben nagyobbára a spanyol alkotmány szolgált sinórmértékül. Egyszersmind a határt áthágo liberálisok, kik a spanyol alkotmányt azonnal bevitetni kívánták, használták a 11 Nov. tartatott nagy katonavizsgálatot, a legfőbb Juntának kényszerítésére, hogy a spanyol alkotmányra a katonasággal a hitet letétesse. Ezt minden sereg megtette; a Sepulveda ezereades alatt lévő 8 zászlóalj mindazáltal azt nyilatkozatá ki, hogy csak a polgári had elkerülésére teszi azt. Ezen erőszakos lépéssel nem elégedvén meg, a Juntának 4 tagja, Brancaamp, S. Luis, Fernandez Thomaz és Ferreira de Souza, 14 Nov. lemondtak hivatalokról. Hasonlót tett 150 katonatiszt. A Gremiok, kereskedők 's tisztviselők hasonlóul békéltelenek voltak a miatt; végre a katonatisztek gyűlése, főképpen Castro Sepulveda eze-

redesnek tanácsára, 17-ben azt végezte, hogy a' spanyol alkotmány, kivéven a' választásformát, általában ne vétessék be, míg a' Cortesek annak alapjait el nem fogadják vagy meg nem változtatják 's a' Juntából kilépett négy tag hivatalát ismét fel nem vállalja. Ez a' nép köz megegyezésével megtörtént 's Silveira alelölülőnek, ki tartatott a' 11-ki lázadás fő okának, le kellett hivataláról mondania 's mezei jószágaira számkivetetett. Ezzel vége lett minden nyugtalan mozgásnak a' fővárosban; a' választások törvényesen történtek 's többnyire a' papokra, ügyvédökre és katonatisztekre nézve ütöttek ki szerencsésen, mivel a' nemesség kevés részt vett azokban. 26 Jan. 1821 tarták a' rendkívüli Cortesek első üléseket, a' bragai érsek előlülése alatt. Azonközben már 16 Dec. megérkezett a' királytól az a' végzet Lissabonba, melly a' régi Cortesek összehívását jóvá hagyta 's a' királynak vagy a' herczegnek visszajövetelét jelentette. De gróf Palmellának Rio - Janeiroba lett megérkezete után azt végezte az itteni cabinet, hogy Beres'ord marsall küldetésének következtét várja meg 's azután Nagybritanniával és más europai udvarokkal a' továbbiról tanácskozni fog. Hanem a' Brasiliában lévő sereg is hajlandónak mutatta magát a' monarchia új rendszeréhez 's Pernambuco és Para tartományokban nyugtalanságok ütöttek ki, mellyek igen nehezen nyomattak el. A' rendkívüli Cortesek Lissabonban legelőször országlást 's ministereket neveztek ki, u. m. Brancaampot külső, Barradast belső dolgok, Duarte Colelhot köz jóvedelmi, Teijero Rebellot hadi és Maximien de Souza't tengeri ministereknek. 23 Mart. megerősíték a' 24 Aug. 's 15 Sept. 1820 történt lázadást, mint a' melly a' nép szükségeivel és akaratjával megegyezik; 24 eltörölték az eretnek-nyomozást. Az új alkotmánynak 9 Mart. elfogadott alapjai: a' személyek, vagyon és sajtó szabadsága; a' törvények előtti egyenlőség, a' privilegiumok eltöröltetése, a' hivatalokra csak érdem szerinti jutás és a' nemzet fejedelmisége, kihirdettettek. Elevebb szóvá'tást szült ez a' kérdés, ha egy vagy két kamarának kell e' lenni? 's a' király vetoja. Végre 59 szó 26 ellen egy kamarát állapított meg 's 78 szó 7 ellen azt határozá, hogy a' királynak határtalan, de csak ideigi vetoja legyen. Továbbá egyetlen egy szó (42 41 ellen) az előlülő szavával eldönté, hogy a' királynak nincs szüksége statutanácsra, mivel a' Cortesek 's ezeknek permanens deputatioja (állandó küldtsége) a' királynak természeti tanácsát formálják. Így Portugálnak alkotmánya democratiaibb lett, mint a' spanyol. Ellenállás nélkül követte ezt, hasonló nézettel, a' brasiliai zendülés, Parában 1 Jan. 1821, Pernambucoban 3 Mart. és Bahiában, a' kormányozónak sikeretlen ellenállása után, 10 Febr. Madeirában, a' legfőbb igazgató szék ellenállása nélkül, 28 Jan. és a' zöldfoki szigeten 18 Mart. Az első mozgást mindenütt a' katonaság és kereskedők tették. Rio - Janeiroban ugyan javallotta a' király cabinetjében gróf Arcos, a' Cortesek végzetének elfogadtatását; hanem gróf Palmella előadására azt a' nyilatkozást bocsátá ki a' király, hogy a' koronaörököst Lissabonba akarja küldeni, a' nép kivánatinak kihalgatására, hogy e' szerint itélhesse meg, minő alkotmányt adjon az országnak; egyszersmind öszvehívta Rioba Brasiliának, az Azoroknak, Madeirának 's a' többi gyarmatoknak meghatalmazottjait (Procuradores), hogy velek az új alkotmányt megvizsgálja 's eldöntse, minő változtatásokkal vihesse be a' Cortesek alkotmányát a' tengeren tuli tartományokba? Hanem a' katonaság ötlet 's a' koronaörököst, 26 Febr. a' Cortesek alkotmányának feltételelten elfogadására kényszerítette 's meg kellett erre esküdniük. A' királynak Portugalba utazására tett készülétek mindazáltal új nyugtalanságokat szültek. Midőn ekkor a' börzében öszvegyülekezett választó férfiak; nagyobbára kereskedők, 21 April. a' királytól azt kívánták, hogy Brasiliára nézve legfőbb

Juntát állítson fel, mely által a koronaörökös hatalma egészen korlátoztassék, azt végezte a cabinet a herczeg javallatjára és, mint vélik, gróf Arcos tanácsára, hogy a portugali alaptörvény elkészítése előtt az országlás formája ne változtattassék meg 's a bürzei gyűlés oszlattassék szét. Erre reggeli 3 óraker egy vadászesapat rendeltetett, husvét innepe előtt, a bürze kapui elibe 's mivel a gyűlés nem akart szétozslani, erőszakkal élt. Mintegy 40 polgár öletett meg, néhány száz megsebesített, sokan elfogattak 's azok közül, kik az ablakokból a tengerparton akartak megmenekedni, vízbe fultak. A király 26 April. hajóra ült, familiájával, ministeireivel, a diplomaticai karral, a rio-janeiroi Cortesekké választott követekkel, 's 300 személyből álló kísérettel. A koronaörökös, Don Pedro, ki, attyától országlóvá neveztetvén ki, Brasiliában maradt, azonnal több visszaéléseket eltörölt 's hasznos rendeléseket vitt be; de a közönséges bizodalmat nem szerezhette vissza. A portugali és brasiliai katonaság ismét öszveszövetkezett 's 5 Jun. a koronaörököst arra kényszerítette, hogy a bürzei gyűlés 25 Aprilisi végzetit fogadja el, mellyek szerént a portugali alkotmány alapos czikelyeire meg esküdt, gróf Arcost Lissabonban küldötte 's a törvényhozó hatalommal bíró Juntát megsemerete, ugy, hogy ő csak a Junta végzetinek végrehajtója maradt. De Lissabonban is nagy bizodalmatlanság mutogatta magát a király ellen, kinek hajóserege 3 Jul. érkezett meg a belemi kikötöbe. A Corteseknek több, tekintetét alacsonyító végzetit kellett jóvá hagynia, minkelötte a szárazra kiszálhatott, honnan a főtemplomba 's azután a Cortesek gyűléshelyére (a' de las necessidades klastrom szép könyvtárszálájába) ment es itt az új alkotmány alapczikelyeire meg esküdt. VI János ministeriumot nevezvén ki, átvette a végrehajtó hatalom gyakorlását 's ezen szempillantás oltá, ellenmondás nélkül, megegyezett a Corteseknek minden végzetiben, ha még annyira sértették is a királyi tekintetet. Ellenben az austriai követtel, báró Stürmerrel, ki egy közönséges kivilágítás alkalmával az austriai követség épületének a köznéptől lett megsértetéséért semmi elégtételt se kapott, folyt tüzes levelezés, ennek 's az orosz követség báró Thuyllnek (22 Aug.) elutazását huzta maga után, mellyre ezen udvarokkal, mint a turinival és nápolyival is, minden további öszveköttetés ketté-szakadt. A Cortesek öktalan végzetei Brasiliát is arra kényszeríték, hogy az anyaországtól váljon el; az mindazáltal, hogy Monte-Videonak Brasiliához kapcsolását, melly Leor Baron de la Laguna portugali kormányzó által 15 Jul. erőszakosan esikartatott ki, megsemmisítették 's ezen tartományt Spanyolországnak visszaadták, igen igazságos cselekedet volt. — Portugalban az eddigi csendesség több mozgások által zavartatott meg, az elébbi állapot javára. A tartományokban felfegyverkezett csoportok, a fővárosban alattomos fortélyoskodások mutogatták magokat; innen gyakori elfogatások történtek; a lissaboni patriarcha számkivetetett 's a kormányzási hivatalokban gyakori volt a változás. Most (1821) a király Silvester Pinheiro Ferreirát (elébb Coimbrában philosophiának professorát, azután diplomatikust és az ő *Prelecçõs philosophicas*-járól esmeretes író) nevezte ki status-ministerivé. A Cortesek magok, kik közt mindazáltal több követek tetszettek ki belátásokkal és ékes szollásokkal, megmaradtak a szabadságról és egyenlőségről rendes határon túl menő nézeteik mellett, a nélkül, hogy Brasiliára nézve ugyanazt a just megsemerték volna, a honnan ez a tartomány 1822 végén egészen elszakadt Portugaltól. Az országló, Don Pedro, azon veszedelmes helyzetben volt, hogy vagy feje legyen a függetlenek pártjának, vagy attól kelljen félnie, hogy Brasiliából köztársaság lesz. A nélkül, hogy zendülést okozzon, a Cortesek, kik őtet visszahívták, végzetinek nem

engedelmeskedhetett. Hogy tehát, mint atya kötelességévé tette, Brasiliát a' braganzai háznak megtartsa, engedett ministerei (Andrade testvérek) tanácsának 's brasíliai császár nevet vett fel. Koronázatása 1-ső Dec. történt Rio - Janeiroban. Hanem Rio - Grande és Bahia tartományi, hol portugali seregek voltak Madeira vezér alatt, híven megmaradtak az anyaország ügye mellett. Annál nagyobb volt a' született Brasíliaiak elkeseredése Portugal ellen és Don Pedro császár ezen gyűlölséget, a' Cortesek ellen legtüzesebb kifejezetekkel kiadott, hirdetményi által még inkább ingerelte.

Portugalban az alkotmány elkészült 's 1 Oct. 1822 a' király, kinek hatalma most csak örökös volta által különbözött az éjsz. amerikai egyesült státusok előlülőjének méltóságától, megesküdt arra. Azután majd berekeszté VI János a' rendkívüli Cortesek ülését 4 Nov. 1 Dec. fenyittatott a' rendes Cortesek gyűlése, mely a' király javallatjára azt végzé, hogy a' királyné Carlotta (spanyol hercegné), mivel nem akar az alkotmányra megesküdni, míhelyt egészségének állapotja megengedendi, az országból távozzék el. Addig a' királyné Ramalhao mulató várkastélyban tartózkodott. Mig most a' Cortesek a' törvényeknek, törvénykezesnek és a' belső kormányzás más ágainak új alkotásával foglalatostokdakt, ülések végéig (31 Mart. 1823), az alatt Portugal kívülről Franciaországnak Spanyolország (l. e.) ellen folyt háborujától 's belől a' katonaság felkelésétől és Minho 's Trazos Montes tartományok gróf Amarante alatt felzendült lakosaitól fenyegettetett. Azonközben az országlás Canning ministertől azt az ígéretet kapta, hogy Nagybritannia Portugalt, míhelyt függetlensége más hatalmasságtól fenyegettetni fog, segítséget kap. Franciaország is azt nyilatkoztatta ki, hogy a' Portugalliába ütésről éppen nem gondolkozik, mire nézve a' Spanyolországban táborozó Francia-seregnek fővezére, az angoulêmei herceg, a' portugali felkelteknek a' portugali országlástól számkivetett vezérével, gróf Amarantevel, kit VI Jánosnak vezére, Don Rego, több véres ütközetek után az éjszaki tartományokból kiűzött és Spanyolországig kergetett, minden öszvekötötést eltávoztatott. Mindazáltal még mindég dühösködött Portugalban a' zendülés tüze; gróf Amarante fő hadi állásává Zamora spanyol tartományt tette 's portugali országlás állott elő Maj. 1823 Valladolidban a' lissaboni számkivetett patriarcha előlülése alatt. Azonközben az alkotmány öszvedöntésére czélzó titkos plán megért. A' nemességnek és papságnak több tagjai dolgoztak ezen, a' királyné lévén fejek. Midőn a' katonatisztek segítsége felől bizonyos volt, felszollitá a' királyné fiát, Don Miguelt (szül. 1802), hogy a' mozgásnak feje legyen. Ez elhagyá attyát, a' királyt, ki mind e' felől semmit se tudván, szándékát, hogy t. i. az alkotmányt, melyre hitét letette, szentül fentartja, még egyszer közönségesen kihirdette 27 Maj. 's José de Souza de Sampaio brigadástól, d' Oneil ezeredestől és Simao da Sylva Terroztól kísértetvén, Villafrancába ment, hol Pamplona, a' két Silveira vezérek és sok tiszt néhány ezereddal 's több nagyok egyesültek vele. Az Infans (Don Miguel) azonban a' nemzetet, nemességet 's papságot felszollitá, hogy a' királyi zászló alatt a' Cortesek anarchiai tettei ellen fegyvert fogjanak, azt ígervén, hogy a' király alkotmányt ad és minden rendet 's néposztályt jusaiba visszateszen. Ugyanekkor Lissabonban, hol Sepulveda vezér, az, ki Oportoban 24 Aug. 1820 a' felkelők feje volt, megnyeretett, a' Corteseknek egyes tagjai 's néhány miniszterek nyomosan segítették azon plánt, hogy a' katonaság felkelése által Moura nagy befolyású követnek és a' határt áthágó liberalisoknak pártja megbuktattassék 's azután, az angol cabinet tanácsa szerént, Europa népképviselői monarchiai statusaiéhoz hasonló alkotmány vitessék be, két kamarával. Urnapja határoztatott az infans

pártositól azon nevezetes nappá, mellyen a' királynak bempostai várkastélyából elvitetnié kellett volna; hanem Sepulveda, ki a' Cortesek, nemzeti gárda és polgárkatonaság előtt gyanussá lett, félelemből vonakodott és csak Maj. 29-kén estve ment által katonáinak egy részével a' herczeghez, de a' ki őtet, hogy a' katonaság dühétől megmentse, mint statusfogyót a' penichei várba küldötte. Hijában igyekeztek a' Cortesek ügyököt fenyegető végzetekkel megmenteni. A' tartományi városokban lévő őrseregek 's több nagyok már az infans mellé állottak; Rego vezér ugyanazt tette 4 Jun. 's gróf Amarante kivonult Spanyolországból seregével. Ekkor a' Lissabonban hátra maradt 18-dik ezerez is a' határtalan hatalmu király zászlója alá ment által és VI János, a' katonák kívánságának engedvén, az infans táborába ment Villafrancába, a' hova a' királyi familiának többi tagjai is megérkeztek Queluzból. Ezután mint király, Pamplona vezért hadi ministerré, gróf Palmellát külső, Olivevrát belső dolgok és Don Arcost közjövedelem miniszterévé nevezte ki, a' királynét 4 Dec. 1822 költ végzete által ismét vizatette elvesztett jusaiba, a' Cortesek 1822-ki alkotmányát megsemmisítette 's azt ígérte, hogy népeinek mást ad. Midőn a' Cortesek Lisabonba láták, hogy ügyök elveszett, 60 követőtől aláírt ellenmondást hirdettek ki a' dolgok új rendje ellen és gyűléseiket félben szakaszták; hanem közülök többen, nehány miniszter és tisztviselő, kik bátorságokról gondolkoztak, hajóra ültek 's az ezen történetek előtt megholt követnek, Don Manoel Fernandez Thomaznak hamv-edényével Angolországba eveztek. A' király az infansal, Don Miguellal, és a' herczegnékkal, 5 Jun. pompás bemenetelt tartott Lissabonba, hol Oportoból 's az országának más városból hódoló irások, mellyek részint a' határtalan királyi hatalomnak visszaállását kívánták, nyujtatának be neki. Ugyanezen ezéljok látszott lenni, az ellenzendülés szerzőinek; az volt a' katonatisztek és katonák kívánata is. Csak a' király maradt állhatatosan azon feltétele mellett, hogy határtalan hatalmat soha se fog többé átvenni. Fiját Don Miguelt generalissimussá, székét és szavát adván neki a' hadi ministeriumban és Simao da Sylva Terrozt belső csendesség fő ügyelőjévé nevezte ki; azután a' Franciaországgal 's más udvarokkal kettészakadt öszveköttetésekét újította meg, a' Spanyolországgal 8 Mart. 1823 kötött egyezést eltörölte és Brasi-liába meghatalmaztakat küldött, hogy ezt a' tartományt Portugalnak tartsák meg. Erre a' nemzeti őrsereg és polgárkatonának Lissabonban 's a' tartományokban megfosztattak fegyvereiktől, a' papoknak, klastromoknak 's a' t. birtokaik visszaadtak, a' király parancsolatjára Mart. számkivetett gróf Amarante jusaiba és méltóságaiba visszatétetett, és a' patriarcha számkivetéséből visszahivatott; ellenben a' Corteseknek több történeti elfogattak, mások számkivetettek és a' sajtó szabadságának törvényes meghatározatásáig könyvvizsgálat rendeltetett. Végre 18 Jun. 14 tagból álló Junta neveztetett ki Palmella (l. e.) minister előlülése alatt, a' végre, hogy monarchiai népképviselői sarkalatos törvény kidolgozásával foglalatoskodjék. Igy győzedelmeskedett Franciaország fegyverhatalom nélkül Portugalban a' democraticum principiumon és a' dolgoknak Ramalhaoból eredt 's intézett változása által Lissabonban a' spanyol alkotmányt megelőzte és megkerülte.

Portugalban még most is szakadatlanul esatázott ugyan egymással azon két rendszer, mellyek Európát mozgásba hozták, u. m. az ó és új; hanem a' mérséklettség rendszere, mellyel a' szelid és igazságos VI János a' pártokat egymás eránt megengesztelni akarta, éppen olly dicsőségesen uralkodott Portugalban, mint a' keménység Spanyolországban, hol ahoz fanatismus is jött segédül, azon reménységgel, hogy az okosságon és időn diadalmaskodni fog. — Portugal-

ban a theocratica pártnak és absolutistáknak (határtalan királyi hatalmat vitatóknak) támaszpontja a királyné volt, ki Spanyol- és Franciaországokkal egyet-értvén, az alkotmány bevitelére ellen dolgozott. Eddig rahalmai Quintájából dolgozott s intézett mindent; most (18 Jun.) bement Lissabonba s hosszas elválás után ismét látá a királyt Bempostában. Nehány nappal később gróf Amarante is beköltözött 3,000 főből álló seregével a fővárosba, s chavesi (mivel Chaves városában hozta létre Amarante a Cortesek elleni felkelést) marquisá neveztetett ki, 3 emberköri tartandó s 6,000 for. föld-jövedelemmel. Azonnal elkezdé a policzjá az absolutisták vezérése alatt, az alkotmányos rendszerhez ragaszkodókat üldözni. A Cortesek tagjai, katonatisztek, polgártisztek, kereskedők a tartományokba és a papok klastromokba számkivettettek, minden titkos társaság, kiváltképen a szabad kőműveseké, kiknek legnagyobb befolyás tulajdonítottatott a portugali zendülésbe, megtiltatott. A seregnek fővezére, Don Miguel herczeg, kinek vezérkarja az új alkotmányplánnak nyilvános ellenségeiből a fő nemességből állott, az öreg ezeredek és katonatisztek helyét csaknem mind pártjához ragaszkodókból töltötte be, a mi miatt a katonai fenyték igen alá ment. Ugyan ekkor kezdtek a külső hatalmasságok követei, főképpen a franciaországi, báró Hyde de Neuville, befolyással lenni a közönséges dolgokba. Több europai udvarok, név szerént Oroszország szerencsét kívántak VI Jánosnak s az Infansnak a törvényes rend visszaállításához és rendjeikkel tisztelték meg azokat. Azonközben csak hamar kitést, hogy a britanniai udvar, követe Sir Edw. Thornton által, elébbi nagy befolyását ismét visszaszerezte. A portugali cabinet mindazáltal sokáig ingadozott politicájában, mivel mindenik nagy hatalmasságnak barátságát igyekezett megszerezni, hogy azoknak eszközlésével Brasiliát Portugálnak megtarthassa. Az első lépés, mellyet a király e végre fiánál tett Rio-Janeiroban, foganat nélkül maradt. A portugali biztosoknak a szárazra kilépniek se volt szabad s a császár Don Pedro vonogatta magát attyának a királynak leveleit elfogadni. A bahiai őrsereg is, melly még eddig (s egyedül) megmaradt az anyaország eránti hűségében, visszatért Dec. 1823 Lissabonba s Portugálnak Monte-Videoban lévő őrserege átadta Nov. végén a brasiliai seregnek báró Laguna (Lecor vezér) alatt ezt a helyet, de a mellyet ama csak 2 Mart. 1824 vett birtokába. Tételtek ugyan rendeletek Lissabonban a Brasilia elleni táborozásra; de a kincstár üres volt s a jövedelem kevesedett, mivel a kereskedés csökkent. A portugali országlás tehát kéntelenített, sürgetős költségeinek teljesíthetésére, Londonban 1,500,000 f. Sterl. kölcsönözni, 100tól 87 kamatot igérvén. Még inkább akadályozta az országlás feltételét a pártok belső csatázása; a ministerium nem bánt eléggé keményen, az absolutisták véleménye szerént, az alkotmányt vitatókkal; s a király se határozható el magát kemény rendeletek tételére. Ebből származott az, hogy egy általa már 18 Dec. 1823 aláírt végzet, melly a Corteseknek minden cselekedeteit s az alkotmányi rendszer alatt tett rendeleteit eltörölte, csak 13 Mart. 1824 hirdettetett ki. A Subserra ministertől 3-szor javallott közbeszvetést, a királ né pártjának befolyása által, ugyanannyszor visszavetett. Végre 7 April. spanyol követ is jelent meg a lissaboni udvarnál, u. m. herczeg villa Hermosa. Most a királyné pártja eltökélé, hogy az alkotmányt vitatóknak minden reményét egy csapással semmivé tegye s az eddigi mérsékletiséget megbuktassa. Már 1 Mart. áldozatjává lett ezen feltételnek s a politikai gyűlölségnek, marquis Loulé, a királynak kamarása, kibe a király nagy bizodalmat helyezett s Subserra miniszternek barátja; mert a kir. palotában Salvatierrában meggyilkolva találtatott. Még vége se volt az e miatt tett nyomo-

zodásnak, midőn a' 24 April. 1824 erőszakos lépés történt. A' generalissimus, Don Miguel, fegyverre szollitá a' katonákat 's a' Bemposta palotából leghevesebb kifejezetekkel teljes hirdetményt bocsátott ki a' katonákhoz, 's egy másikat a' néphez, mellyben azt mondá: hogy, a' 27 Maj. 1823 kezdett munkát elvégezni 's a' szabad kőművesek dögleteles felekezését, melly a' braganzai ház ellen öszveesküdt, kiirtani akarja. A' király egy szakadás befolyása alatt áll 's nem szabad; azért nem büntettetnének a' Cortesek pártosi 's a' t. A' hirdetmény ezen szavakkal végződött: „Halál a' szabad kőműveseknek!” Ugyanezt jelentette az Infans 30 April. attyához irt nyilvános levelében, azon kéréssel: hogy „nemes és királyi bánásmódját hagyja jóvá.” Ugyanezen napon a' király ministerei, ezek közt marquis Palmella, néhány fő katonatiszt, a' vámkormányozó 's policzájra ügyelő, ki vitte a' gyilkosság nyomozását, átaljában néhány száz személyek, az Infans parancsolatjára elfogattak. Egyedül gróf Povoá (elébb Sampayo) közjüvedelmi minister maradt szabadon; gróf Subsera (Pamplona vezér) hadi minister elbujt 's egy angol fregáton elillantott. Senkinek se volt szabad a' királyhoz közelíteni, még a' külső követeknek se; de midőn a' franczia követ rettenthetetlenségével út-at nyitott a' királyhoz, azt nyilatkoztatá ki ez, hogy a' történetek nem parancsolatjára tétettek. Erre megjelent a' herczeg, mondván, hogy az említett rendelkezéseket tulajdon hatalmából, 's azért tette, hogy a' király és királyné élete ellen készült 's kitöréshez már közel lévő öszveesküvést elnyomja. Ekkor a' király a' követek előadására parancsolatot adott ki, hogy a' katonaság szálására takarodjék 's az elfogattak szabadságba helyeztessenek, de egyszersmind 3 Maj. költ végzete által vizsgálatot rendelt a' költött árulásra nézve; az Infansnak is megbocsátott a' körülállások sürgetése miatt, „hogy a' király nevében olly rendkívüli hatalommal élt.” Don Miguel azonban ezentul is folytatta önkényes parancsolatnak kiadását; a' vezérkar fejévé Manoel de Brito Mozinho vezért nevezte ki; új ministerium állítására volt plámban; az elfogatások nem szüntek meg; a' király szakadatlanul szorosán szem alatt tartatott. Már arról is szárnyalt hír, hogy a' herczeg országlóvá fog kineveztetni. Azonközben a' külső követek kikeltek a' 30 aprilisi erőszakos lépés ellen és a' franczia 's angol követek a' király tudtával, a' Windsor-Castle lineahajón, melly a' Tejon feküdt, mindent előre elkészítettek, hogy a' monarchát a' párt kezeiből kiszabadítsák. E' 9 Maj. történt meg, midőn a' király két leányival, azon szín alatt, hogy a' Tejon túl fekvő Casilhas mulató kastélyba evez, az említett angol hajóhoz ment, hol az egész diplomaticai kar öszvegyülekezett. Egyszersmind végzetet adott ki a' király, mellyben az Infans-tól elvette a' fő vezérséget. Don Miguel parancsolatot kapott a' király előtt megjelenni. Ez engedett a' parancsolatnak 's megvallotta, hogy megcsalattatott 's elesábittatott. A' „*Morning Chronicle*” szerint Loulé marquis megületésének körülállását is elbeszélte 's tanácsadóit és a' gyilkosságban részvevőket felfedezte. *) Erre a' király megbocsátott 's engedelmet adott neki utazásra. A' herczeg 12 Maj. 1824 egy portugali fregáton elevezvén, Brestbe, innen Párisba, innen Bécsbe 's innen végre Pestre jött. Azonközben az előbbi ministerek a' Windsor-Castlén már ismét beléptek hivatalaikba; hadi minister gróf Subsera (Pamplona vezér), a' franczia rendszer pártosa, lett a' ministeriumnak előülője; Palmella külső dolgokra 's néha bel-

*) A' herczeg első tanácsadójának Abrantes marquis (az ifjabb) neveztetett, a' katonaság titkos fellázítójának Pontes ezereades 's a' hirdetmények, mellyek a' királyné ramalhai lakhelyében készítették, koholójának Sampayo Franciscanus szerzetes és egy ügyvédnek fia, Pairo Rapozo, tiszt a' vezérkarban.

só tárgyakra is felvigyázó ministerré; az evorai érsek pedig az egyházi és törvényes dolgokra ügyelt. Palmella marquis a' király nevében 10 Maj. költ levele által megköszönte a' követeknek azon segítséget és állhatatosságot, mellyel a' 30 Aprilisi önkényes és törvénytelen tetteknek ellenmondottak. Baro Hyde de Neuville francia követ bempostai gróffá, az angol követ casilhasi gróffá, s a' spanyol követ montai gróffá neveztetett ki; a' Windsor-Castlenek többi követei s tisztelei is rendekkel és megkülönböztetésekkel jutalmaztattak meg. Minden 30 April-től fogva törvénytelenül elfogott személyek azonnal szabadságba helyeztettek s egy a' Portugaliakhoz 9 Maj. a' Windsor-Castle fedeléről intézett hirdetmény, *) minden kétséget eloszlatott a' királyi hatalom ellen 30 April. tett vétkes feltétel felől. A' nép nyilván kimutatta örömét s 11-ben 5 ezerezer nyilatkozatát ki az Infans feltételével meg nem elégedését. Erre a' király azt parancsolta a' hadi miniszternek, hogy azon katonatisztek, kik bizonyos szövetkezésekben s titkos társaságokban részt vevén, részint okai voltak a' 30 April. oltai szerencsétlen eseteknek, eressze el a' szolgálatból. A' királyné azt a' parancsolatot kapta, hogy az estrellai klostromba menjen, de beteges állapotja miatt queluzi palotájában maradt; a' patriarcha Busacoba küldetett. Csak ekkor hagyta el a' király 14 Maj. az angol hajót s tért vissza bempostai palotájába. — Loulé marquis meggyilkoltatása miatt ismét elkezdődött a' nyomozódás és ifjabb Abrantes marquis, mint ezen gonosz tettnek részese ellen vád tétel s futásában elfogott. Midőn ez a' nyomozódás, mint a' 30 Aprilisi felkelésben részvevők s a' herczeg élesábitól elleni is bevégeztetett, végső ítélethezásra a' király 14 Aug. 1824 rendkívüli biztosságot rendelt, de a' mellynek ülései későbbben felben-szakasztattak. Az egészségnek megnyugtatóására, a' király, visszaállítása esztendejének napján, 5 Jun. 1824, közbocsánati végzetet adott ki az 1820-ki Cortesek pártosira nézve, melly kevés kivételt (az oportoí lázadás okait Aug. 1820 s névszerént 9 fő katonatisztet) foglalt magában s a' kivett személyeket számkivételével büntette. Ugyanezen nap jelent meg a' 4 Jun. költ végzet, mellyben VI János az országnak régi politikai alkotmányát (por estamentos) ismét létre hozta s a' lamegoi Corteseket, papságot, nemességet és harmadik néposztályt öszvehívta. (L. ezt szóról szóra az Allgem. Zeitung 1824 127 száma alatt). Egyszersmind a' polgári alkotmány szerkeztetésére rendelt Junta helyett más neveztetett ki, hogy a' régi Cortesek választására szükséges előkészületeket tegye meg, hanem igen sok nehézség mutogatta magát, midőn a' régi Cortesek rendelkezéseit az újabb idő lelke szerént változtatni akarta; Spanyolország is nyomosan dolgozott azon plán ellen, hogy a' régi Cortesek öszvehívattassanak s e' szerént a' királyné és patriarcha befolyása ismét nevékedni kezdett. Sőt új öszveesküvések fedeztettek fel a' ministerek és király ellen, mellyek miatt 25 Oct. 1824 több elfogatások történtek. Legnagyobb nehézség mindazáltal a' ministerium különböző nézeteiben s a' Brasilia függetlensége feletti tanácskozásokban feküdt. Ezek Jul. 1824 oltá Londonban folytak, míg Aug. oltá Portugal nem csak minden Brasilia megtámadását tárgyazó intézettel felhagyott, hanem a' brasiliai hadi foglyokat is szabadon bocsátá s a' portugali vitorla alatt lévő hajóknak megengedte a' Brasiliai kereskedést. A' londoni cabinet azt javallotta, hogy Portugal Brasiliát függetlennek esmerje meg; hanem Subserra minister s az evorai érsek, kik a' Francia-

*) Ez a' nevezetes hirdetmény (proclamatio) szóról szóra legnyomattatott az Allgemeine Zeitung, 1824 155, 156 számai alatt. Hasonl. öszve ezzel a' 165 és 166 szám alatt lévő levelet a' bremeni újságból és a' 195 s 213 sz. alatt közölt statusirományokat.

országnak politikájával, mely birt 9 Maj. oltá a' lissaboni cabinetben legnagyobb befolyással, egyetértettek, csak annyit akartak engedni, hogy „Brasília, mint császárság, a' korona-örököstől, mint császár-oroszágától, polgári alkotmánya s tulajdon törvényi szerént igazgattassék, de Portugaltól függjön továbbra is.“ Ez okból Canning britannia minister Oct. 1824 az eddig Madridban lévő britanniai követet, Sir Will. Acourtot, Lissabonba küldte követségbe, hogy itt, hol Palmella, Povoá és Oliveira Laite de Barros, a' britanniai politikával kezét fogtak, a' st. jamesi cabinet befolyását visszaszerezze 's Nagybritannia Portugallal kötött kedvező kereskedési egyezésének, melynek a' franciaia párt Lissabonban ellene dolgozott, megújítását eszközölje. E' megtörtént 's szembetűnő kedvezéssel volt Portugal az angol portekák eránt az új vámlajstromban, a' millyennel a' francziaországiak nem bírtak. Egyszersmind meghasonlott Portugal a' spanyol cabinettel, annyira, hogy a' spanyol követ, herczeg Villa Hermosa, Nov. 1824 Lissabont szabadsággal oda hagyta. Ugyanezt tette 5 Jan. 1825 a' franciaia követ, mivel mint követ, jelen akart lenni a' franciaia kamarában. Ezáltal Subserra minister és a' franczia rendszer elveszté Portugalban legerősebb oszlopát. Mindazáltal a' király elvégzé eddigi, ellenkező nézetek miatt megoszlott ministeriumának megváltoztatását. Ezt 15 Jan. 1825 hajta végre. Gróf Barbacena Ferencz-hadi, Aranjó Correa de la Cerda (tudósító az 1 Mart. történt gyilkosságra s a' 30 Aprilisi lázadásra nézve folyt perben) belső, D. Ant. Mello köz jövedelmi, Luis Perreyra de Susa Barrad-oa igazság és Monteiro Torres admirál tengeri ministerekké lettek. Külső dolgok ministerévé Febr. 1825 az eddigi Madridban volt portugali követ, Saldanha, porto-santoi gróf, hivatott vissza, egy a' franciaia politikához hajló férjfiu. Palmella 's a' pártoskodók törétől fenyegettetett Subserra, czimes statusministerek maradtak; amaz a' londoni, ez a' madridi udvarhoz neveztetett ki követnek. Az evorai érsek, most cardinalis, nagybíró lett. Hanem a' Brasiliával Austria és Angolország eszközlése alatt Londonban folyt alkudozások kívánt következés nélkül maradtak, mivel a' brasiliai biztosok birodalmok teljes függetlenségétől elállani nem akartak. Angolország tehát, mely Brasiliát császárságnak megesmerte, szükségesnek találta, Rio-Janeiroba rendelt követét, Sir Charles Stuartot, elébb Lissabonba küldeni, hol az új ministerium Brasiliának Angolországtól 's Austriától pártolt függetlenségét megesmerni kész volt és csak azt akarta megnyerni, hogy mind a' két status, bár két fő alatt, egy szövetséget formáljon. Innen Sir Charles Stuart, mint VI János meghatalmazattja, Rioba ment és itt 29 Aug. 1825 kieszközölte Brasiliának, mint magában fenálló császárságnak, függetlenségére nézve az egyezést, mely 15 Nov. 1825 VI Jánostól, ki csak a' császári nevet tartotta fen személyére nézve, megerősített Lissabonban. Brasilia és Portugal alattvalóinak költsönösen úgy kellett tekintetniek egymástól, mint legszorosabb barátságban lévő nemzeteknek.— Magában Portugalban még mindég tartottak a' királyné fortélyoskodási. Az alkotmányi munka nem mehetett tökéletességre. VI János 10 Mart. 1826 megholt, minekutána leányát, Isabella herczegasszonyt országlóvá nevezte volna ki. E' végzetét Don Pedro császár, mint portugali király, nevében adta ki. IV Don Pedro, mint Portugálnak királya, alkotmányt adott az országnak (Carta de ley 26 Apr. 1826), 86 örökös páirt nevezett ki 's közönséges bocsánatot hirdetett. Erre 2 Maj. 1826 lemondott a' portugali koronáról, melyet Donna Maria da Gloria leányának (szül. 4 April. 1819) adott által, ki egyszersmind arra kötelezte magát, hogy nagybátyához, Don Miguelhez, megyen feleségül 's kiskorusága alatt Don Miguel viselje a' királyi méltóságot. Hanem Portugalban egy Spanyolországtól segítettett párt

emelkedett fel, melly az országlónétól, Cortesektől, minden törvényhatóságoktól 's magától Don Migueltól is (Bécsben, 4 Oct. 1826) hittel pecsételt alkotmányt öszvedönteni akarta 's Don Miguelt kiáltotta ki Portugal határtalan hatalmu királyává. A' felzendült katonaság fejei Abrantes és Chaves marquisek voltak. Mindazáltal Angolország, Austria, az orosz birodalom, Francziaország, Poroszország 's m. az új rendszert esmerték meg, csak Spanyolország nem akart a' felől tudni 's a' portugali határon sereget gyűjtött. Portugal tehát szövetségeséhez, Angolországhoz, folyamodott segítségért. Azonközben a' felkeltek Portugalban megverettek (Nov. és Dec.), 's Spanyolországba vonultak vissza, honnan gyakran beütöttek. 25 Dec. oltá 15000 britanniai katonaság szá' lott ki Lissabonba. Bár minden legnevezetesebb hely kezében volt, fő vezére Clinton még se avatkozott Portugalnak belső dolgaiba; mert csak a' volt menetelének czélja, hogy az országot ellenséges beütés ellen védje 's a' királyi ház tagjait oltalmazza. A' lázadás a' britanniai sereg segítségével nélkül telyesen elayomatott a' Portugaliaktól Jan. Febr. 's Mart. 1827 és Spanyolország engedni kéntelenített. Az országló herczegnétől (30 Oct. 1826) öszvehívott Cortesek 31 Mart. 1827 üléseiket berekeszték. De az országlóné betegsége a' pártok alattomos fortélyainak új mezőt nyitott 's a' miniszterek gyakran változtak. Midőn Don Miguel Bécsben 29 Oct. 1826 Donna Máriát eljegyzette, Don Pedrotól (3 Jul. 1827) helytartójává 's Portugalnak országlójává neveztetett ki, mind azon jusokkal, mellyek a' Charta által meghatározottak, hogy a' királyságot ezen charta szerent igazgassa. Don Miguel Bécsen 6 Dec. hagyta el, Parison keresztül Londonba utazott 's 22 Febr. 1828 érkezett meg Lissabonba, hol a' fejedelmeknek tett ígéreteihez képest, a' Corteseknek az országlónétól 2 Jan. öszvehívott harmadik gyűlése előtt, az alkotmányra ismét megesküdt. (Megérkezése előtt az országlóné, testvérének Donna Annának, kinek Loulé marquishoz, a' megöltnek fiához, kellett menni feleségül, férjével 's gyermekével Angolországba leendő utazására rendelést tett 6 Febr.). De alig ültek ismét hajóra az angol katonák, már megszegte, annyától ösztönöztetvén, Don Miguel esküvését. Híjában igyekezett Sir Fred. Lamb, a' ki jött Lissabonba Acourt britanniai követ helyébe, őtet attól visszatartani. Don Miguel a' kamarákat széteszlatta, megsemmisítette a' chartát 's az úgy nevezett régi Corteseket hívta öszve, kik őtet határtalan hatalmu királyá kiálták ki. Az angol követ oda hagyta Lissabont. Véres ellendolgozás kezdődött, mellyet a' pornép, szerzetesek és nehány nagyok segítettek. Az alkotmányt vitatók, kik Coimbraól Lissabon felé nyomultak, megverettek 's 16 Jul. 1828 oltá Oporto, mint Lissabon, a' prevotal-törvényszékektől végrehajtott proscriptioknak (számkivetéseknek) szomorú nézőhelye lett. — Don Pedro ellene mondott meghatalmazatai által Londonban (8 Aug. 1828) Don Miguel törvénytelen uralkodásának és D. Maria Windsorban IV Györgytől (23 Dec.) úgy fogadtatott el, mint Portugalnak királynéja. Egyszermind megismerte a' nagybritanniai országlás a' királynéjokhoz híven megmaradt szigeteknek Don Miguel által lett elzáratását 's az angol hajók lövöldöztek azon fegyvertelen Portugaliakra, kik Terceira szigetére 16 Jan. 1829 kiszállani akartak. Itt mindazáltal gróf Villalor visszaverte a' Miguelisták támadását. A' goai kormányzó is megtartotta esküvését; de Madeira kéntelenítettett magát Miguel pártjának megadni. Mária királyné Oct. 1829 visszatért Rioba. A' pártján lévők Brasiliától reményltek segítséget, hol Don Pedro Angolországnak azon javallatját, hogy öcesét, Don Miguelt, Portugal királynának esmerje meg, nem fogadta el. Don Miguelnek királyságát először Marokko, azután Spanyolország (11 Oct. 1829), az egyesült statusok előlülője esmerték meg, de csak úgy, mint a' koronának

mostani erőszakos tulajdonosáét. Minden szerencsétlenségnek 's a' portugali vérontásoknak szerzője, a' királyné, Charlotte Joachime, azolta (6 Jan. 1830) megholt. Az ellenségeskedés tüze mindazáltal nem aludt el, sőt had ütött ki a' két testvér közt; mert Don Pedro állhatatosan megmaradt azon 31 Dec. 1828 kinyilatkoztatása mellett, hogy leányának jusait védni fogja 's Don Miguelnek hitszegésen és gyilkoltatásokon alapult korona-bitanglása ellen fegyvert fogott, a' Francziáktól és Angoloktól kapott segítséggel. Fő álláspontjává Oportot tette, melyet igen megerősített, az ellenség reáütése ellen. D. Miguel valósággal is bekerítette Oportot. Don Pedro hadi ereje 13000, Don Miguelé a' Dourotól éjsz. 18000 's dél. 3000 főből állott. Az apró csatázásokban mindig vesztett Miguel serege, mellyből számosan szökdöstek által Don Pedrohoz. Sartorius, angol admirál, ki a' Tejon állott, több Miguelhez tartozó hajót fogott el. Miguel tengeri ereje a' cascaesi öbölben állott. Végválasztó ütközet még nem történt. *)

Portugálnak eddigi állapotja. — Ezen status fekvésénél, éghajlatjánál, földjénél és lakosinak lelkénél, mint dicsőséges historiai emlékeinél fogva, kitetsző helyre van rendeltetve az európai statusok sorában; hanem Don Miguelnek kormánya messzebb távoztatá, mint valaha volt, Portugalt ezen céltől, mellyhez korábban pallerozsága és jólléte által már közel lenni látszott. Portugal, mellynek határai nyug. és délen az atlasi tenger, délen, kel. és éjsz. Spanyolországnak tartományi (Andalusia, Estremadura, Leon és Galicia), egy Európának virágos kertjei közt, mellyet egymást felváltó czitrom-és olajfa-erdők árnyékoznak. Gyarmatin kívül 1370 nsz.mf-den (ezek közül 14-et folyótorkolatok és tengeröblök foglalnak el) 3 mil. lak. számlál. A' status 2 királyságból áll, mellyek ezek: 1) Portugal, Entre Minho e Douro, Traz os Montes, Estremadura, Beira és Alentejo tartományokkal; 2) Algarve. Azsiában a' Portugaliak Goát (l. e.), Diut Cambajo partján, Timor szigetének egy részét, és Macao kereskedő városát (l. e.), özsztességgel 312 nsz. mf. 576000 lak. Afrikában legtöbb európai gyarmatokat, mellyek hajdan főképpen Négerkereskedésre használtattak, Sz. Tamás szigetét Guinea partján 's Caf Nero partmelyékét Fernando del Po szigetét, továbbá Afrikának éjsz. nyug. részében Madeira, Porto-Santo szigeteit, a' zöldfoki kevés jövedelmű 10 szigetét 's az angolai és mozambiquei helytartóságokat, mind öszve 28, 489 nsz.mf. 1,057,000 lak. birja. Portugal általánosan hegyes és csak két kiterjedt térsége van, Alentejokban és Beirában. A' hegyek völgyei kiváltképpen Minhoban és Traz os Montesben, termékenységekkel és bájoló szépségekkel ki-

*) L. e' következő írókat: Marquis de Fortia d' Urban és H. Mielle „*Hist de Portug. depuis l'origine des Lusitaniens jusqu' à la régence de D. Miguel*“ (Paris 1828 10 köt.); „*Viriath und die Lusitanier*“ nach den Quellen von D. Becker (Altona 1826). A' régi Cortesekre nézve: Ant. do Amaral értekezését a' „*Memorias de literat. Portugueza*“ -ban, 7 köt.; J. Pedro Ribeiro érteke. ezen „*Memorias*“ -nak 2dik köt.; D. E. Münch „*Grundzüge einer Geschichte des Repräsentativsystems in Portugal*“ (Leipz. 1827); „*Histoire de Jean VI, roi de Portugal*“ (Paris 1827) és „*Zeitgenossen*“ (N. R. XXIV); „*Historical view of the revolutions of Portugal*“ (London 1827) 1814 oltá, egy szemmel látó tanutól; Don Miguel jusára nézve az „*Allgemein. Zeitung*“ 1829 128 sz. és a' britanniai parlament eleibe terjesztett irományokat az „*Allg. Zeitung*“ 1829 rendkívüli told. 50—56 sz. alatt; továbbá „*Injuste Acclamation do Ser. Inf. D. Miguel*“ ou „*Analyse et réfutation juridique de la décision de soi-disant trois états du Roy. de Port. par le Desembargador Antonio da Silva Lopes Rescha*“ (Paris 1828) és „*Blatter für lit. Unterh.*“ 1829, Nr. 158—61. Ellenben a' „*Notizen über die Form und das Wesen der portug. Cortes, nach den von Visconte de Santarem gesammelten Nachrichten.*“ (Berlin 1828), mesterséges magyarázatját foglalja magában a' lamegoi végzeteknek, Don Miguel usurpatójának kedvezvén.

tetszők. Portugálnak főhegyei, a spanyolországi nagy hegyláncnak, melyből erednek a Portugalba befolyó nagy vizek is, mint a Tejo (Spanyolországban Tajo), a Guadiana, Douro (Spanyolorsz. Duero) és Minho, ágai. Tava Portugálnak nincs, csak a hegyeken van néhány. Asványos forrásai számosak. Bár az ország az éjsz. mérséklett földövnék meleg részében fekszik, még sincs olly égető hévség benne, mint a millyen középső és déli Spanyolországot perzseli; tengeri szelek frisitik a parti tájékokat, a belsőket pedig éjsz. szelek hűsitik; a honnan a levegő nagyobbára kellemetes és kitetszőleg egészséges. Jan. kezdődik a legbájosabb tavasz; Mart. oltá az időjárás változó, most eső és szélvész, majd szárazító hévség uralkodik. Az aratás Jun. van. Jul. végétől Sept. kezdetéig sárga színbe öltözik a növényvilág a nap sugarai alatt, s bármelly kedvező általánosan az időjárás, még is ártalmas néha ez a szárazság a földmívelésnek. Mesterséges vizesítés csaknem csupán a kertekben esmeretes. Eső nyáron ritkaság. Héví napok után az estvék és éjszakák hivesek. Ha Sept. vége felé az eső a repedezett földet megittatta, ismét friss zöld színbe öltözik az; második tavasz kezdődik s új virágok diszesítik a gyümölcsfákat. A Nov. vége felé beálló tél nagy és szélveszektől kísértetett esőzéseket hoz; de a mellyeket tiszta idő vált fel. Csak az éjsz. tájékokon uralkodik tartós téli hideg, a délieken pedig a hó igen ritka jelenés. Égi háború csak ősszel és télen van. Portugal gazdagon van megáldva a természetnek kincesivel, kár, hogy emberi kezek nem ápolják azokat szorgalmasabban. Hanem az éghajlat s a földnek termékenysége, mint minden déli tartományok lakosait, könnyen elpuhítja és restíti a Portugaliakat, kik inkább kereskedéssel foglalatoskodnak, mint földmíveléssel és mesterségekkel. A nemes érczeknek, mellyeknek gazdag erei most is nyilván mutatják magokat, hánjdan szorgalmason üzött bányászása igen elmellőztetik, mivel emberkezek nincsenek. Eddig csak néhány vasbánya dolgoztatott Estremadurában. Réz, vas, egérkövel gazdag kavics, viszmút, szép márványnemek, több tájékon találatnak, de drága kő ritka. Sóforrása kevés és csak egy használtatik; ellenben annál több tengersó készítettik. A gabona-kereskedés is kevésbé jövedelmes most, mint hajdan p. o. a 13 száz. midőn Portugal amnyi gabonát termesztett, hogy ki is vihett. A tartomány-felfedezések s ezeknek következesi, az ujonnan alkotott gyarmatokba küldött telepítések s a nevedelő tengeri kereskedés, a földmíveléstől annyit kezet elvont, hogy a nép foglalatosságainak ezen ága a 15dik száz. oltá hanyatlani kezdett. Ehez jó a parasztok tudatlansága s az nyomás, melly alatt nyomorognak azok, a papságnak nagy birtokai, igás barmok nem léte s a belső kereskedés nehézsége. Ambár igyekezett az országlás Pombal kormányása oltá a földmívelést előmozdítani, még is mindég szükséges gabonát bevinni. Krumpli kevés, a kevésbé tápláló csicsóka (*helianthus tuberosus*) ellenben több termesztetik. Gazdagon tenyész igen jó gyümölcs, mellyből a külföldnek is ad. Faolajat is bőven kap, de melly a rosz vele bánás miatt közönségesen nem igen jó; legjőbb az algarvei. A bortermesztés annyit jut asztali borral jutalmazza a fáradságot, hogy a külföldnek is jut, mint külömbféle nemű édes bor is. A portoi veres borokat nagyobbára Angolország issza meg; 1815 csak 36954 pipe (külömben 90000) termett, mellyből Angolországba 31642 s Brasiliába 3915 vitetett. 1765, hogy a bor- és gabonatermesztés közt lévő éránytalanság kevesítették, az országlás parancsolatjára minden Tejonál, Mondegonál fekvő szőlőhegyek gabonaföldé tétettek, kivéven néhány tájéket Estremadurában, mellyek igen jó bort adnak. Ezáltal csaknem harmad része semmisítették a bortermesztésnek; hanem Pombal elvesztvén a kormányzást, sok tulajdonos visszaálltá szó-

lőhegyeit, mivel a' bortermesztés által többet nyernek, mint a' legjövendelmesebb gabonatermesztés által. Len és kender néhány éjsz. tájékokon éppen nem termesztetik elég. Az erdőtudomány esmeretlen, a' honnan némelly tájékokon ritka a' tűzfa. A' baromtartás, jóllehet jó legelői vannak az országnak, még roszaabb állapotban van, részint a' fü-növésnek ártalmas nyári szárazság miatt, részint mivel mesterseges rétek, mellyek csak Minhoban esmeretesek, nincsenek. Nagy akadályok a' sok innepek is, mellyek az esztendőnek csaknem harmad részét elvonják a' munkásságtól. Legjobb állapotban van a' baromtartás Beirában, Minhoban és Estremadurában. Igás barmoknak ökrök használtatnak. Lovai, mellyek könnyek, kicsinyek, de szépek, nincsenek feleslegesen. Közönségesen öszvérek vannak használatban. A' juhtartás főképpen Beirában igen nevezetes. A' gyapju hasonló a' spanyol juhokéhoz, mindazáltal nem olly finom. Tehen kevés használtatik fejesre, ellenben sok kecske tartatik e' végre, mellyeknek tejével élnek, vagy sajtot csinálnak abból a' lakosok. A' portugali disznók hasonlóak a' chinai fajhoz 's igen meghízának. Pulyka nagy nyájakkal tartatik. A' méhtartás egyházi szükségre se ad elég viaszat. A' hajdan gazdag selyem-termesztés az újabb időkben kezdett alásülyedt állapotjából felemelkedni 's 1804 61,700 font selymet adott Portugal. Vadak közül csak dámyada, vad disznója, tengeri nyula 's kevés nyula van Portugálnak. Veres foglya számos, egyébiránt pedig kevés madara van; ellenben folyói gazdagok halakkal, főképpen a' Tejo. Mindazáltal a' honyi émsztés olly nagy, hogy tőkehalat kell bevinni; ezzel Portugálról az Angolok és Ejszakamerikaiak gondoskodnak, holott a' Portugaliak a' 16 száz. nagy részt vettek a' neufundlandi tőkehal fogásban.

A' Portugaliak, (mint Spanyolok) Celták (ösi lakosok), Karthágóiak, Rómaiak, Németek, Arabok, Zsidók keveréke; de itt is fogott a' nép száma. Emanuel alatt 4 mil. lakosa volt Portugálnak. A' népesség száma illy felettébbi megfogyásának főképpen okai: a' sok majeratus, a' földbirtoknak kevés tulajdonos közti elosztatása és az a' környülállás, hogy a' szorosan vett földművelő paraszt ritkán egyszeresmind tulajdonosa földjének; innen jó a' gyakori kivándorlás. A' népesség, melly most kevésbé számos, mint hajdan, felsőre 's alsóra osztatik; amaz 1805 65 nemzetségből állott, mellyek közt sok igen gazdag volt. Azon nemesek számára, kik a' király szolgálatjában elszegényednek vagy megnyomorodnak, intézet van Belemben (nem messze Lissabontól), mellyben azok a' Kristus-rend ruhájába öltöztetvén, jól ápoltatnak. Falukban 's kisebb városokban, Link 's más utazók szerint, kedvező vonásokkal díszlik a' nép charactere, főképpen az éjsz. tartományokban, mellyekben a' Portugaliaknál közönséges egyenes és nyíltszívű nyájasság és barátságosság, meghitt vendégszeretéssel, tiszta erkölcsökkel, mértékletességgel és józansággal párosodva találtatnak. A' népnek Spanyolok elleni gyűlölsége még az előidőből maradt reá örökségül. A' főbb rangu városiak közt a' társalkodás, merevény formalitások miatt, alkalmatlan és kellemetlen. A' városokban kevés közönséges mulatság van. Bika-viadalokat a' fővárosban lehet látni. A' papok közt némellyek most inkább kitetszenek tudósságokkal, mint hajdan. A' papok számát Balbi öszveséggel nem teszi 29,000-en felyül. A' patriarchát, ki Lissabonban lakik 's ki alatt 9 püspök van, 5 az europai, 's 4 az Európán kívüli tartományokban, a' király nexezi ki. A' többi 10 portugali püspöknek fejei a' bragai (ki egyszersmind ország primása) és evarai érsekek. A' király teszen minden püspököt. 1821 Portugalban Balbi szerint még 360 szerzetes klastrom (5760 szerzetessel és 607 mil. Rees jövedelemmel) és 138 apácza klastrom volt 3093 apáczával 's 363 mil. Rees jöved. Portugálnak tudósai

most dicséretet munkássággal tetszenek ki, p. o. Bettencourt, José Bonifacio d' Andrade, Fragoso, Monteiro 's a' tudományok emelkedtek, jollehet a' tudósság állapotja általánosan alább van azon lépcsőnél, mellyen a' 16 száz. fényes időszakában állott. Coimbra, az országnak egyetlen egy fő oskolája, Miguel ideje előtt némelly javításokat kapott, de az europai virágzó universitásokkal hasonlítottva öszve, igen rozsz állapotban van. A' főváros 4 oskolát tart kebelében a' classica nyelv és közhasznu tudományok számára. Az 1761 olta ifju nemesek tanítására alkotott collegium egy a' legjobb tanító intézetek közt. 1799 olta áll egy fő oskola-tanács, de a' melly az igen rozsz néposkolák javítására még nem mutatott nagy munkásságot. Sok Portugaliak tettek az országlás költségén tudományos utazásokat, kiknek vizsgálódásai által kiváltképpen a' természet-históriai tudomány-osztály igen gazdagított. 1822 olta van Lissabonban egy Sociedade litteraria patriotica, melly jól felkészített muzeumot tart 's évkönyveket ad ki. Hasonló egyesületek származtak Oportóban 's más városokban. A' honyi művészi 's mesterség-szorgalomnak éltetésére nem régiben társaság állott öszve Lissabonban. Mert a' belföldi szorgalom eddig igazi előmenetelt nem kaphatott, a' minek oka nagyobbára a' vagyonnak egyenetlen elosztatása 's a' földbirtokoknak kevés familiák kezében léte. Midőn virágzásba hozását elkezdni akarták, az a' nagy botlás történt, hogy a' király vett által több manufaktúrát, a' mesterségi szorgalomnak más szüleményeire nézve monopoliumok vitettek be és káros vámrendelések tétettek. Rövid idő olta tett ugyan a' mesterség-szorgalom előlépést, mindazáltal csak kevés fabrika alkalmas arra, hogy a' külföld miveit szükségtelenekké tegye 's még kevesebbnek mivei mérközhetnek meg a' külföldiek jószágával és árráva. Legnevezetesebbek: a' gyapju-, selyem-, pamut- és kalap-manufaktúrák, vászonszövések (főképpen Minhoban) és üveghuták. Legtöbb posztó- és gyapju fabrikák a' királyéi, ki azokat bizonyos esztendőkre társaságoknak engedti által, azon jussal, hogy csak ezek készíthessenek olyan miveket. Legjelesebb selyem-manufaktúrák a' lissaboni, braganzai, oportoí, bejai, mondimi és almeirimi; már 1808 előtt 27,000 ember foglalatostkodott azokban. Az ország elég selymet nem természetvén, idegen helyekről kell azt bevinni, de a' mivek részint tökéletlenek 's árrok igen nagy. A' kereskedés igen alacsony lépcsőn áll, ha mostani állapotja a' hajdanival öszvehasonlittatik, midőn Portugal az első kereskedő hatalmasságok közt fénylett; hanem az újabb időben tétetett lépés arra, hogy Portugal a' külföldtől függetlenebbé tétessék. Fontos akadály a' belső kereskedésnek, jó országútak 's más portéka-szállítást könnyítő intézetek nem léte. Nincsenek esatornák 's kevés hajózható folyóin egész esztendőn által nem lehet hajóval jární. Az újabb időkben azonközben a' belső kereskedés sokkal szabadabb, mint elébb; sőt az országlás az egyedül-kereskedésnek némelly tárgyait közönségesekké tette 's csak a' gyémánttal, dohánnyal és brasillával kereskedést tartotta fen magának. Minden kikötőkben már megvámolt portéka szabaddá tétetett a' szárazi váموktól, mellyeket elébb fizetnie kellett a' kereskedőknek. Ha a' kivitt mivek a' honyi szükségre bevíttekkel, mellyeket Portugal más mesterséget üző népektől kap, öszvehasonlittatnák, valóban a' kereskedés mérő serpenyője nem Portugal hasznára billen le. A' külső kereskedés nagyobbára Angoloktól üzetik, kik azt még a' Methuennel 1703 kötött egyezés által kerítették kezekre; mindazáltal Pombal olta az angol kereskedés Portugallal valamennyire csökkent. Angolországnak ezen kereskedésben fő nyeresége, mesterségmiveinek eladhatása, mellyekre a' Portugaliaknak 's Európán kívül lévő gyarmatjaiknak szükségek van. Hajdan csak angol hajók foglalatostkodtak az Angolország és Portugal közti

kereskedéssel; az újabb időkből pedig már fél részben portugali hajóktól üzetett 's az Irlandali kereskedés csupán portugali hajósok kezében volt. Hanem a' portugali tengeri kereskedés, Spanyolországot kivéven, csaknem egészen idegen hajóktól üzetik. A' külső kereskedésnek legtöbb ágai károsak volnának az országnak, ha a' gyarmatkereskedés fen nem tartaná az egyenlőséget. Eddig Brasiliának gazdag természetnyin alapult Portugalnak kereskedése, melyet az egészen tulajdon hajóival (1815 400-al) üzött. Eddig minden héten ment egy postahajó Rio-Janeiroba. Kantonba Portugal most 12 hajót küld 's ezeken kívül Keletindia 80, kik ide többnyire piastereket, 's onnan rabarbarát, borsot, teát, pamutot, indiai szövötteket 's a' t. hoznak vissza. Balbi szerint 1805 Portugalnak bevétele csaknem 128 mil. a' kivitel pedig 147 mil. Franknál többet tett; amaból Angolország részére $\frac{1}{4}$, ebből $\frac{1}{3}$ esett. Az udvarnak Brasiliába költözése (1807) olta a' kereskedés annyira káros volt Portugalra nézve, hogy végre attól félhettek a' Portugaliak, hogy országjok ángol gyarmattá lesz. A' Cortesek megmentették a' statust ezen függéstől, mivel minden ángol manufaktúrát portékára, főképpen a' gyapju-szövetekre, 60 proc. bevitelvámot tettek. A' status jövedelmei (a' braganzai ház gazdag familiai jószágából, a' többi korona jószágokból, vámokból, emésztés-adóból, az aratási dézmából, a' papság adójából, az irományok bélyegeztetésének taxájából, a' királyi manufaktúrák nyereségéből, a' pénzregaleból, a' keresztbullák eladásából, a' lotteria-jövedelemből, a' földadóból, az imádságos könyvekkeli, kártyávali, gyémánttali, dohányali és brasilfávali egyedülkereskedésből) eddig 14 mil. tall. a' költség pedig 17 mil. tall. tett, Brasilia elszakadása olta a' status jövedelme és költsége közti eránytalanság még inkább nőtt. Az 1822-ki budget szerint a' status jövedelme 17,285,000 Crusadost (1 Crusad. = 7 kr. $3\frac{1}{2}$ pf. e. p.), a' költség pedig 21,302,500 Crus. tett. A' status adósága, mely 1824 33,200,000 Milreesre vagy 9,337,500 f. St-re ment, a' papirospénz által még magasabbra nevedett. A' Cortesek 1821 Lissabonban nemzeti bankot állítottak fel, 10000 aktzával 's 500000 Reessel (3250 Fr.), de hitele 1827 igen megrendítettett. A' portugali hadi erő, mely valaha olly dicséretes helyen állott a' legvitézebb népek közt, a' 18 száz. kezdete olta legmélyebb pusztulásban volt. Napoleon seregében 's utóbb ez ellen katonáskodván, ismét felébredt a' Portugaliakban a' vitézi lélek. 1808 olta Beresford és Wilson dolgoztak a' portugali sereg új rendbe-szedésén 's Wellington vezérleése alatt hajdani vitézségének dicsőségét ismét elérte. 1816—20 olta egészen Beresford marschall (elvasi herczeg és marquis de Campo Mayor) alatt állott az. A' Corteseknek 1823-ki végzete után a' polgár-katonaság egyesítettett a' linea-sereggel 's a' hadi erő 50,000-re szaporítottott. Portugalnak a' 15 és 16 száz. egész világon legnagyobb tengeri ereje, spanyol felsőség alatt elpusztult 's a' mi későbben a' braganzai háznak első uralkodói alatt visszaállítottott, ismét aláment, míg Prmbal ezt is ujra nem teremté, ki már 1768 ismét 10 lineahajót 's 20 fregátot építettett és állított ki. Az utolsó had előtt 14 lineahajóból, 16 fregátból 's több apró hadi hajókból állott az, melyeket a' Brasiliába futó királyi familia magával vitt. 1823 a' hajóseget már csak 4 lineahajó, 11 fregát, 7 corvett, 6 brigg, 8 terhívó hajó 's 7 postahajó tette, de a' mellyek mind rossz állapotban voltak. Algarve és az Azorok adják a' legjobb hajósokat, A' hajók, a' mi derekokat illeti, mind igen jó fanembekből, mellyek Brasiliában számon nének, vannak csinálva, 's részint Brasiliában, részint Lissabonban építettnek, hol jó hajóépítő műhelyek találtnak. A' hajók építésének módja igen jó, 's evezésre különösen alkalmasok. Legjobb matrócok az Algarveiek. A' hajósereg egyet-

len egy kikötője a' lissaboni, hol fő fegyvertár, tengeri kadét-akadémia 's királyi tengeri iskola is van. — Portugal és Algarve eddig 44 Comarcakra osztattak; hanem a' polgári, egyházi és katonai, továbbá a' bírói, közjüvedelmi hatalmak 's más törvényhatóságok határai ugy összekeveredtek egymással, hogy jó rendben lévő kormányzás lehetetlen volt. A' Cortesek tehát a' királyságot 13 tartományra oszták 's a' kormányzás minden ágait együgyűben rendelték. Mindazáltal a' polgári és büntető törvénykönyvek nincsenek elvégezve. A' király 1749 XIV Benedektől „*Rex fidelissimus*, Leghűségesebb király“ nevet kapott. A' király czime „Portugalnak és Algarvének királya a' tengeren innen és túl Afrikában (ezen a' Portugaliak éjsz. nyug. afrikai hajdani foglalásai értetnek), Guineának, az aethiopiai, arabiai, persiai és indiai hajózásnak, hódításoknak és kereskedésnek ura.“ A' királyi szék örököse koronaherczegnek, ennek legidősebb fia heirai herczegnek, a' többi királyi gyermekek Portugal infansainak 's infansnéinak nevezetnek. Don Pedro 1826-ki alkotmánya hasonló Brasiiliához; e' megkülönbözteti a' 4 hatalmat 's 2 kamarát rendel. A' király, kinek civillistája (eszt. költsége) 1,239,500 Crusadot teszen, 6 vitézrendet oszt ki: a' katonai Kristusrendet; a' de San-Jago polgári érdemrendet; az avisi katona-érdemrendet; sz. Isabella asszonyi rendjét, asszonyoknak; a' katonai torony- és kardrendet (alk. 1459, megújít. 1808); 's a' hódolás alkalmával 6 Febr. 1818 Rio-Janeiroban alkot. rendjét a' villa-vizosai szent szűznek. — Murphynak, Linknek, Rudernek, Chateletnek, Costigannak, Southeynek 's másoknak utazás-leírásain kívül 1. Antilion „*Geografia d' Espanna y Portugal*“ (Valencia 1815), „*Essai statistique sur le royaume de Portugal et d' Algarve*“ (Paris 1822), ugyaneznek „*Variétés politico-statistiques sur la monarchie portugaise*“ (Paris 1822); ezen vonzó leírást: „*Lissabon in den Jahren 1821, 1822, 1823*“, Mariane Baillietől (ángolból, Stuttgart 1827), Kinsey „*Portugal illustrated in a series of letters*“ (Lond. 1828), és „*Le Portugal sous D. Miguel*“, W. Youngtól (ángolból, Paris 1830).

PORTUGALI NYELV ÉS LITERATURA. A' római és german nyelvek keverékéből származott a' portugáli nyelv is. Nem lehet a' castiliai nyelvhez tartozó beszédmodnak (dialectus) tartani; mert szerkeztetésén 's kimondásán kívül, amannál korábban is kimiveltezt. Azonban olly formán hasonlít ahhoz, mint a' dán a' svédhez. Az arabnak közé keveredéséről Fr. Joao de Sousa („*Vestigios da lingua arabica em Portugal*“) jó könyvet irt. Midőn burgundi Henrik Guimaraensbe tevė lakását, sok Francziát vitt az országba, mi által a' nyelvre is sok franczia. kifejezés csúszott. A' Lusitanok nemzeti szelleme elejétől fogva szeretettel vonzódeák az anyanyelvhez, 's a' literatura minden ágát ennek tulajdonitani törekedett: azonban a' Portugálok hazai érzése nyelvek csodálásában még is messze megy. Fr. Diaz Gomes híres portugali költő gazdagnak, szépen hangzónak, fontosnak, minden tárgyhoz illőnek, 's kimondásban az írásmóddal egyezőnek nevezi. Gyöngédsége 's éneklői hangzása miatt Spanyolországban is virágnyelvnek nevezték. Mind e' mellett kimondása, kivált az orés torokhangzókra nézve, idegennek nehéz. I, ch, orhangok, és süket végzetekben a' francziához hasonlít. Sismondi a' port. nyelvet inkább elméncznek mint helyesnek, un castillan desossé, csontjavesztett castiliainak nevezi, mert a' Portugálok rendszeren a' közbülső mássalhangzókat, 's jelesen a' l-betűt a' szökből kihagyták, 's p. o. dolor helyett dór, Alfonso helyett Afonso-t mondanak. I Alfons burgundi Henrik fija alatt országos nyelvvé lett a' castiliainál előbb gyakorlott portugáli. A' korán próbált vitézi versezetekre dalkönyvek, utóbb sonettek 's 14 száz. kötetlen írás következett. Legjobb nyelvkönyv Pedro José Figueiredó-é, „*Arte da Grammatica portu-*

gueza“ (Lissab. 1799), 's legjobb lexicon a' Bluteau-énak braziliai Ant. de Moraes Silva ujon dolgozta kiadása (Liss. 1789 2 k. 4.). A' port. nyelv szellemének kinyomozására Ribeiro dos Santos legtöbbet tett. Társalkodásra a' port. nyelv a' spanyolnál elébbvaló, rövidebb, könnyebb, egyszerűbb; kellemes csevegésre alkalmas sziszegés. A' port. társalkodásmód és népszellem is, hasonlít a' Francziákéhoz, mint az talán ezelőtt vala, mert a' Portugál a' természetes együgyűt, jószívű udvarist, és mesterkéletlent mind eddig megtartotta. A' hasonértelmük, fogyasztók és öregbitők bősége, nyelvét velőssé 's végtelen termékennyé teszi; pedig a' mellett tömött és határozott is, mert csaknem minden névnek mellékneve, igéje, és környülményszava van. Ezek közül más nyelvben igen sokat nem lehet körülírás nélkül kifejezni. Egyébiránt a' port. nyelv csaknem egyetlen látható emléke még a' hajdani birodalom nagyságának, mert Indiában és Afrikában még maig is közönséges kereskedési nyelv.

A' port. literatura jó formán teljes, de nem gazdag; szerencsés próbálatokat minden ágban találhatni; bőséget nem, kivéven a' *lyrica* és *bucolica* verselést. Azonban ezek virágzásának rövid ideje már elmúlt. A' költészet fényel és érzéssel, sok hősi méltósággal, szellemmel és drámai élénkséggel, de kevés képzelmenyes magassággal bír; még is ezt kell a' port. literatura fő oldalának tekinteni, mert e' hangász és gyermekes nemzet, melly a' *philosophia* és *kritika* hijánya miatt sem történetírásban, sem szónokságban fel nem emelkedheték, a' prózában hátra maradt, mit leginkább a' spanyol uraság és az *inquisitio* okozott. Dagályos, piperés volt és maradt; a' régi erő 's természetes báj elveszett. XIV Lajos alatt a' Francziákat majmolák, 's igen sok gallicismust vettek be. Csak Pombal alatt kezdék a' költők a' nyelvet újra emelni; ettől fogva a' proza is tisztább, egyszerűbb lett. Pombal üzé ki legelőször az iskolás *logicát* és *metaphysicát* Coimbra tanítószékeiből; de a' hajdani philologia tanulásával mind eddig nem gondolnak; csaknem egyedül költőket fordítanak. Balbi szerint a' görög nyelv egész országban csak 8 iskolában tanítatik. Első esmereteiket bölcselkedésben, füvész- és gyógytudományban, csillagászatban, cosmographiában és zsidó nyelvben, leginkább Zsidóknak köszönhetik. A' tudományos literatura, kivált a' *mathesis* és természethistoria nem egészen miveletlen, de kevés kedvelőt talál, 's 3 mil. Portugal közt alig olvasnak öt százan tudományos könyvet. Balbi szerint Portugáliában 1801—19 mintegy 1800 könyvet nyomtattak; e' közt 1200 eredeti, 430 fordítás, 57 havi irás, 40 új kiadás volt. Ezekon kívül a' mondott idő alatt a' tud. academia és a' coimbrai egyetem 116 könyvet nyomtattatott. Egész Portugáliában csak 16 nyomtató-műhely van; Coimbrában 1, Portóban 3, Lissabonban 12. Csak e' városokban vannak nevezetes könyvtárak és könyvkereskedések is. A' port. prozaisták írásmódja gyakran zavart, homályos és ismétlésekkel tömve. A' d'Alembertre Stockler készítette helyesen irt dicsbeszéden kívül, a' port. tudom. academia által kiadott „*Memorias da Litteratura portugueza*“ egész hét kötetében csak egy értekezés sincs, melly szép írásmódjával jeleskednek. (Stockler Lissabonban német nemzetiségből született, az academia titoknoka, 's 1805 Lissabonban a' legjobb fejek közé számláltatott). Azonban az újabb port. írókat nem kell a' rosz izlésű Bluteau Rafael után itélni. Ezek most jó francz. és ang. prosaicusok fordításaival, kivált a' románok ágában, izlésöket igen kezdik mivelni. Mert saját földjökön termett novelláik 's románjaik még a' *Melusina stylusában*, vagy az első szép prózáju „*Menina e Moça*“ — az ártatlan leány, pásztor- és hősrómán mustrájára irattak, mellyet Bernárdim Ribeyro 1559 adott ki, 's írásmódját előbb Montemayor Spanyolországba vivé, azután pedig Franczia és Német-

országban is utánazák. A' legkedveltebb port. nemzeti román: „*Historia de Carlos Magno, e dos doze Pares de França por Jeronymo Morcira de Carvalho*“ (Lissab. 1784 2 k.) tréfás szódagályokkal mulattat. Továbbá a' legjobb eredeti románok közé tartozik „*Palmirim de Inglaterra*“ de Moraes Ferencztől (Liss. 1786. 3 k. 4.), és „*Feliz independente*“, mely spanyol fordításban hat kiadást ért. A' port. nemzet nyelvkincsét némiképp felderíti a' „*Catalogo dos Livros, que se hao de ler para a continuacao do Diccionario da Lingua portugueza mandado publicar pela Academia real das sciencias de Lisboa*“ (1799). Azonban e' csupán az academia tagjai számára nyomtatott 's kereskedésre nem bocsátott jegyzékben nincs minden port. irat érintve. Legrégibbek benne 1495 és 1502 eszt. Amaz „*Livro da vida Christi, Lisb. por Valentim de Moravia e Nicolao de Saxonia*“ (4 köt. fol.) ez Marco Polo és Nicolao Veneto indiai utazása egy földabrosszal, por Valentim Fernandes (Liss. fol.). Az academia szókönyvéből 1793 csak egy rész jelent meg, mellyben az A. vagy az egész nyelvbéli gazdaságnak egy ötöd része foglaltatik. A' port. literatura történetére nézve Bouterwek „*Geschichte der Poesie und Beredsamkeit seit dem Ende des 13. Jahrh.*“ (4 k.) munkája azon fő miv, mellyet Sismondi „*Littérature du midi de l'Europe*“ czimű könyvében követett. „*Joaquim de Santa-Rosa de Viterbo Elucidacao das palavras, termos e frases, que em Portugal antiguamente se usarao etc. que hoje regularmente se ignorao etc.*“ (Liss. 1798. 2 k.) czimű munkája előbeszédében, — 's Balbi „*Essai statistique*“ (Par. 1822 2 k.) munkájában is találhatni a' port. nyelv és liter. történetének rövid rajzát.

A' port. költészet a' castiliainál előbb virágzott, 's Bouterwek azt mondja, hogy a' Portugálok első képzéséről szóló minden tudósítások az egész nemzet eredeti költész szellemirányára mutatnak. A' tudva levő legrégebb port. költők: Gonzalo Hermiguez és Egaz Moniz, a' 12 századból vannak, kiknek dalait már egészen a' Portugálok sem értik. 13 században a' nyelv szabályosabb és határozottabb lón. Ennek második felében Dienes király a' literatura előmozdítója 's maga is költő volt. 14 százdból IV Alfons és I Péter mint költők neveztetnek; úgy látszik az olasz költészetnek a' portugálira már ekkor befolyása volt, mint néhány sonett mutatja. Don Pedro, I János fija, Petrarca sonettjeit fordítá. Azonban a' port. literatura virágzása a' 15 századdal, egyszersmind a' Lusitanok hős korával kezdődik, mellyben a' spanyollal versenyezett. Gyöngédség és vitézség, legnagyobb élénk erő, tüzes munkásság és édes ábrándozás, harcz és szerelem, költészet és hir tölték keblét a' nemzetnek, melly bajnoksága szárnyait túl a' világtengeren Afrikáig 's Indiáig csattogtató. Ez elválás a' szeretett kised hazától, 's a' halálvész, melly elibe a' távol országokban, az oceánon, 's esmeretlen égövek alatt menének, dalaikba mélyen busongó szerelem keservet öntött, melly tetti erejökkel, hőstüzőkkel, sőt még kegyetlenségökkel is csudálatosan párosult. Illy szerelmpanaszokat II János idejéből a' Cancioneri foglal, de gyűjteményöket sem Bouterwek, sem Sismondi fel nem találhaták. A' Joaquim José Ferreira Gordo által Madridban 1790 felfedezett port. Cancioneiro pedig, mellyben 15 századbeli 150 költők verzesetei vannak, csak annyiban lett esmeretes, mennyit róla a' „*Memorias de Litterat. portug.*“ mond. — Első hires port. költész Bernardim Ribeyro volt nagy Emanuel alatt (1495—1521), ő a' Portugálok költészhitét a' pásztorélet ideálára alapítá, bár maga különbön tudós és Emanuel udvarában nagy tekintetű volt. is. Románja fehebb említettett. Az izlésnek ezen iránya teremté azután a' Portugáloknál ama sok bucolicus költőket, kik édesek, gyöngédek, kellemesek és epedők, de nem ritkán egyhanguak 's fagyosak is. Christovao Falcao admiral és Madeira kormányzója,

Ribeyro kortársa, szerencsétlen szerelme fájdalmait ugyan azon rómanos mysticismusban egy több mint 900 versű eclogában nyögé ki. Nevezetes, hogy több jeles port. költészek, ha nagy tárgyat akarának megénekelni, egyszersmind castiliai nyelven verselének; p. o. Fran. de Sá de Miranda („*Obras*“ Liss. 1784 2 k. — előbb 1560, 1569 és 1614), mgh. 1558. Két vigjátékai „*Os Estangeiros*“ és „*Os Villalpandios*“ az 1784ki kiadás második részében vannak; de lyrai és didacticai nemben inkább jeleskedett. Ant. Ferreira, kit a Portugálok Horácuzknak neveznek, még Sánál szerencsésben utánzá epistolákban a' régieket. Mgh. 1569. „*Poemas Lusitanos*“ megjelent tőle Lissab. 1598. 4. később 1771 2 köt. szomorujátéka „*Castro*“, (Ines de Castro) az 1771ki kiadás második részében, görög mustrák után készült, 's Sismondí az akkori ol. Szomorjátékoknak elibe teszi. Sá és Ferreira a' port. nyelv első classicusainak tekintetnek. Utánok jöve Pedro de Andrade Caminha („*Poesias*“ későbbi kiad. Liss. 1791) és Diego Bernardes Pimenta („*Rimas varias ao bom Jesus etc.*“ Liss. 1594. „*O Lima, em o qual se contém as suas Eclogas e Cartas*“ Liss. 1596, és „*Flores do Lima*“ (Liss. 1596.) mgh. 1596. Sismondí Marinihez hasonlítja. Minden port. költők leg-hiresbike, ki az újabb literatúrában az első epopacát írta, Luis de Camoens (l. e.). Költeményeit legjobban adá ki Thom. Jos. de Aquino és Fern. Lobo Surrupita. („*Obras de L. de Camoens, Príncipe dos Poetas de Hespanha.*“ Seg. Edic. Lisb. Na Offic. de S. Th. Ferreira 1782. 1783). „*Lusídias*“ csinos kiadásban 16 réthen Coimbra-ban az egyetem betűjével nyomtatott, 1800 2 k. 2 kép. a' költő életrajza, mutató tábla, 's egyébekkel együtt. Ennek első kiadása „*Os Lusídias*“ Liss. 1572. 4 jelent meg. „*Rimas varias*“ Manoel de Faria e Sousa bő commentatiojival kijött Liss. 1685. 1 k. fol. a' 3 és 4 rész 1688, a' „*Lusiade*“ commentariusa Madr. 1639 4 k. fol. Második Commentariust irt D. Manoel de Faria Severin „*Obras de Camoens*“ (Liss. 1720), harmadikat Manoel Correa (Liss. 1613, 4), és „*Obras do Grande L. de Camoens*“ (Liss. 1720 fol.), negyediket Ignacio Garcez Ferreira „*Lusiada illustrata com varias notas*“ (1 k. Nápoly 1731, 4; 2 k. Roma, 1732, 4). Camoens epopacájának hőse a' haza. A' dálnok leggyöngédebb honszeretettől, nemes büszkeségtől, 's egy virágzó képzelt erő legvidorabb életében édes szerelemmámor rajoskodó érzelmétől gyulong. Mive Portugal hajdani nagyságának legszebb, legfenségesb emléke; érdekes mindennek, kinek szíve dicsért, 's hazáért dobog. A' költő számos sonettjeiben 's egyéb munkájában is („*Rhytmas, Cançãos, T. II. Eclogas, T. III. Comedias: El Rei Seleuco*“, „*Os Amphitrioes*“, „*Filodemo*“ és „*Fragmentos*“, és „*Obras attribuidas a Luis de Camoens T. IV.*“) egy nagy és mélyen megilletődött indulat szelleme lebeg. Drámai próbájában, földije Gil Vicente dráma-költő vala mustraképe, kit a' Portugálok Plautusoknak tartanak (mgh. 1557). Gil Vicente az ang. és spany. dráma költőknek kalauzul szolgált, 's egész Európában úgy elhíresült, hogy az újabb nézőjáték e' teremőjének eredetiben olvashatásáért, Erasmus is portugálul tanult; drámai miveinek gyűjteménye megjelent Liss. 1562. fol. („*Copilaçam de todas las obras de Gil Vicente, a qual se reparte em cinco livros*“) Gil Vicente után képzék magokat Lopez de Vega és Calderon. Magában Portugáliában a' drámai költészet megcsökkent. Az uralkodó izlés csak pásztori versezetekben divatozott. Franc. Rodriguez Lobo untató pásztorro-mánokkal foglalatoskodott, mellyekben még is néhány Romanze és Canzone költészi életet lehel. „*Nuno Alvarez Pereira*“ hősköltéménye csak rimelt proza. („*O Contestabre de Portugal, Poema heroico*“ Liss. 1610 4. „*Eclogas*“ 1605 4. „*A Primavera*“ 1619, 4. „*O Pastor peregrino*“ 1608, 4. 's t.) Azonban ő mutatta meg először,

hogy valamit művészileg, tisztán, gyöngéden, 's kellemes hangon előállítani a' port. proza is képes. Több érdemet szerzett Jeronymo Corte Real „*Naufragio, o lastimoso successo da Paridação de Manoel de Sousa de Sepulveda e D. Leonor de Sá, sua mulher*“ (Liss. 1594, 4.) munkájával; mely költő, maga is derék harczfi, a' Mascarenthas által vitézül védett Diu híres ostromát is megénekelte („*successo do segundo Cerco de Dio Poema*“ Liss. 1574, 4.). Ez és Lobo mutatak ki a' port. történetíróknak az utat, mellyen legelőször Joao de Barros, III János (mgh. 1571.) jeles kormánytisztje, kit Portugalia Liviusának nevez, hirt szerzett. Ennek „*Asia, vagy dos feitos, que os Portuguezes fizeram no descobrimento e conquista dos mares e terras do Oriente*“ (Liss. 1552 fol.; 2. kiad. Liss. 1553; 3. kiad. Liss. 1563; 4. kiad. jegyzésekkel 's földképekkel Lavanhától Madr. 1616. fol.) fontos munkáját Diego de Couto „*Asia Portuguesa*“ című iratában folytatá, melly öszvesen 14 kötetre telt fol., 1552—1615. A' port. hőskort leírák Fernao Lopes de Castanheda „*Historia do descobrimento e conquista da India pelos Portuguezes*“ (Coimbra 1552—61, 8 k. fol.); Ant. Bocarro és a' híres port. bajnok Afonso de Albuquerque „*Commentarios*“ (Liss. 1557 fol.); Damiao de Goes (Cicero „*Cato major*“ a fordítója) „*Chronica do folic. Rey de Emmanuel*“ (P. I—IV. Liss. 1565—67 fol.), és „*Chron. do Principe D. Joan*“ (Liss. 1567 fol.). Emmanuel királynak Jeronymo Osorio püspök (mgh. 1580) által irt története (Liss. 1571), e' fő pap türelmes gondolkozásmódjáért tisztelettel emlittetik. Ezután Bernardo de Brito irta „*Monarchia Lusitana*“ (1597 és 1609 fol.), ugy „*Elogios dos Reis de Portugal*“ (Liss. 1603, 4.) című könyveit. De mivel a' világ teremtésén kezdé, még 1617, midőn meghalt, a' port. birodalom sajátképi megalapításaig sem haladt; azonban írásmódja férfias és tiszta. A' port. téritők és más Portugalok felfedező utjai is szinte gazdag anyagot nyujtanak a' literaturának; p. o. Joh. Fernandez belső Afrikába tett utja 1445; Alf. de Paiva és Joan de Covilham utazása, kiket II János a' 15 száz. végén, az ugy nevezett Johannes Pretiosushoz, Abyssinia királyához, 's Indiába küldött; azonban némelly tudósítás még kéziratban hever. (A' történetírási literaturáról lásd: „*Biblioth. Histor. de Portugal e seus Dominios ultramarinos etc.*“ Arco de Cejo jegyzeteivel (Liss. 1801). Portugalia hatalma a' spanyol erőszakos uralkodás alatt elenyészvén, ezzel együtt 17 száz. a' literatura is elenyészett. A' sokat író Manoel de Faria e Sousa, ki azzal dicsekvék, hogy élteinek (1590—1649) minden napján 12 ívet, minden lapot 30 sorral számálva, irt, Camoenset izlés és szellem nélkül tudós fitogtatással commentálta; továbbá castiliai nyelven kiadá „*Fuente da Aganippe, e Rimas varias*“ Madr. 1644—46, 7 k. és „*Europa portugueza*“ (3 k. fol. Liss. 1675). című munkáját, 's Portugaliában sok ideig jó kritikuskak tarták. Történetírási munkája hamis izlést mutat, 's mivel mindenütt ész, elménczséget és ékes szólást akar csillogtatni, észtehetségeit, mellyekkel valóban bírt, nem helyesen használta. Nehány sonettje érzelemmel 's kellemmel jeleskedik. A' többi költészek közt a' Saudades nevű elegiai költészetnem feltalálója, híres törvénytudó Ant. Barbosa Bacellar, (mgh. 1663) 's Jacinto Freire de Andrade prosaista „*Vida de D. Juão de Castro, Viso Rei da India*“ (Liss. 1671. fol.) című munkája 's tréfás versezetei által esmeretes. Amaz életrajzot, melly több nyelvekre is fordítottat, a' Portugalok a' tiszta és nemes historiai írásmód mustrájának tartják. Soror Violante do Ceo, dominicana apácza „*Rimas*“ (1668) czim alatt adá ki költeményeit. Ez és hasonlók, mint Jeronymo, sokat mesterkélnek. A' maderai születésű Franc. de Vasconcellos sonettjei, 's a' braziliai André Nunez de Silva szent énekei egyszerűbbek, 18 században a'

status általános hanyatlásával a' literatura is egészen megcsökkenni látszék. Ennek felélesztése végett az országlás 1714 a' port. nyelv, 's a' történetek academiáját állítá fel. De a' Jesuiták 's az inquisitio nem engedék az ész szabad kifejlését. Pombal erőszakos uralkodása alatt (1750—77) kezdé újra éledni a' nemzet önérzete. Pombal ugyan rendelt könyvvizsgálatot, de ez inkább a' politicalai írókat tartá féken; minden más tudományos nyomozásokat ő maga is előmozdított. I József alatt az oskolák állapotja megjavíttatott, 's egy nemesi nevelő intézet jó elvek szerint alapíttatott. Erre a' Rómával akkor történt meghasonlást bölcsen használák. Az éngondolkodás még fennmaradt nyomai nagy részben ez időkorból származnak, mire többek közt Ant. Pereira nagy theolog igen sokat tett. Ide tartozik a' comibrai egyetem megújítása is, 's ezental sok jó munkák jövének ki. József halála után ismét mozgani kezdének a' setétség kedvelői, de mindent nem ronthatának el. Sőt a' braganzai herczeg indítására 1779 tudományok academiája állíttatott, melly 3 osztályt számlál. A' 18 száz. első felében egyetlen egy nagy talentum 's művelt izlésű férfi, general Franc. Xav. de Meneses, ericeyrai gróf tünteté ki magát. Ez Boileauval levelezett, kinek „*Art poetique*“ czimű munkáját port. versekben lefordította, 's több iratokon kívül „*Henriqueida*“ vitézi versezetét, vagy a' port. királyságnak burgundi Henrik által lett alapítását (Liss. 1741) adá ki. Azt tartják, hogy ez a' „*Lusiadanál*“ szabályosabb, de Boileau oskolója a' hősi lángeszű Camoens költészi felengését a' grófba még sem lehelheté. José Basilio da Gama „*Ourea guay*“ czimű költeménye (Liss. 1769), mellyben Paraguay meghódítását éneklé, ez időszakból különösen becsületes. Most a' Lissaboniak hajlandósága ismét az oly rég parlagban hagyott játékszinre tért. Több új költők a' régi pásztor-írásmódot jó fordítások által elnyomták, 's a' művészet napkeleti irányát éjszaki és brit költészet által megváltoztatták, p. o. a' két brasíliai Claude Manoel da Costa és Antonio Diniz da Cruz e Silva, (ettől vannak a' holta után megjelent „*Obras etc.*“ Liss. 1807, mellyben angol költészek utánazásai foglaltatnak, 's „*Odes Pindaricas posthumas de Elpino Nonacriense*“ Coimbra 1801), továbbá Almeno, ki Ovid metamorphosisai 4 első könyvét port. versekben fordítá („*Poesias de Almeno, publicadas por Elpino Duriense*“ Liss. 1805), Francisco Manoel, szül. 1734, 1778től fogva, midőn az inquisitio körme közül megmenekedett, Párisban élt, hol lyrái költeményei 1808 jöttek ki, 's hol 1818 mgh. és több mások. Legtermékenyebb 's legkedveltebb költészek közé tartozik Manoel Maria de Barbosa du Bocage, ki Lissabonban 1805 holt meg. „*Rimas*“ czimű munkájának második kiadása 3 köt. Liss. 1800 jött ki, (a' harmadik 1804. „*Poesias*“ czim alatt Oyenhausen grófnénak ajánlatott). Ezen dáma, Alorno marquis leánya, Wieland „*Oberonját*“ port. nyelvre szerencsésen fordítá (kézirat). Bocage megbíralása Link „*Utazásaiban*“ (2 k.) foglaltatik; de az elmés Caldas Abbé nem olly kedvezőleg itéli meg. Ez Garção-t sokkal többnek tartja, 's Camoenshez legközelebb állítja. A' még élő költészek közt José Monteiro da Rocha és Mozinho d'Albuquerque becsületesnek. Egyébiránt a' Portugalok közt jeles improvisátorok vannak. A' port. költészettel a' Párisban kijött „*Parnasso Lusitano*“ közelebről megismerkedtet. 1827 fogva Párisban egy port. folyóírás „*Novos Annaes das sciencias e das artes*“ jelent meg, mellyben egy még kéziratban volt port. nagy költemény „*Branca, ou a Conquista do Algarve Blanca*“ töredékei közöltettek, 's szerzője Wielandhoz, a' költemény pedig „*Oberonhoz*“ hasonlíttatott.

Egyéb műformákban is tettek a' Portugalok próbákat, de egyben sem olly kitünőtleg, mint a' hangászatban, színjáték- és táncz-

mesterségben. A' művészségeket különösen a' külső dolgok ministere Anton. de Araujo Azevedo, a' legmiveltőbb kormányférfiak egyike segíté. A' képiró-academia, melyet a' király Braziliába utazta előtt kevéssel José da Cunha Taborda képirónak igazgatása alatt állta, a' Francziák által eltöröltetett. Kormány költségén tanulának Olaszországban: Sequeira, Vieira, Taborda, Foschini 's több képirók; Queiroz, Bartalozzi tanítványa, és Rivara részmeztzők. Hangszatban a' Portugálok az Olaszokhoz közel állnak; ebben Portugallo és Bontempo esmeretesek. Játékszíni tánczban a' Francziáktól nem messzire vannak. Színészetre 's éneklésre szint annyi ésszel mint hajlandósággal bírnak; de ez csak az ólta fejlett ki, miolta az asszonyi szerepek nem áltöltözött férjfiak által adatnak. Egyes mivészekről lásd Ruder „Reise durch Portugal“ (Berl. 1808) és Murphi „Übers. des port. Staats“ (1782) munkájit. Művészeti és tudom. gyűjtemények nélkül sem szükölködik Lissabon és Coimbra. A' Hansa-városok general consulának Lindenbergnak Hoffmannsegg gróf szerköztette természethistoriai cabinetje, Lissabonban gazdag és ritka példányokkal jeleskedik. Lissabonban 1805 a' censura leginkább egy port. szolgálatba lépett német tudós, Müller ezredes ítéletétől függött, ki a' tudósságot világgal és bölcsességgel szerencsésen párosítani érté. Nem volt akkor Portugáliában tiltott könyvek jegyzéke, 's a' francia és angol könyvekkel kereskedés Lissabonban és Oportóban már akkor is tetemesebb volt, mint Madridban. Általányosan a' mivelt Portugal a' mivelt Spanyolnál rendszerint elmé-
sebb, előítéletektől szabadabb, felvilágultabb, és kellemesebb tár-
salkodásu.

PORTUGALI JÁTÉKSZIN. Jósef király uralkodása előtt Portugáliának sajátképi nemzeti játékszíne nem volt, mert e' nevet nem lehet adni azon izetlen bohoskodásoknak és ugy nevezett szent daraboknak (*autos sacramentaos*), melyeket azelőtt játszóznak, 's melyek a' durva közép idő néző játékihoz teljesen hasonlítanak. A' port. színészek Simao Machado vig játékait és Ant. Joseph (zsidó) operettjeit adogáták, melyek a' Bairo alto színház számára készültek, hol akkor Fantoccini vala. Nehány spanyol darabok, melyek néha a' fő és apróbb városokban adattak, még a' legjobb színjátékok valának. Csak Jósef király alatt iparkodának néhány magányosak egy nemzeti színház építésén, 's Pombal marquis szándékjoknak teljes kivitelére semmit sem mulatott el. Az Arcadia-társaság is, mely a' nemzeti literatura körül annyi érdemet szerzett, igen sokat tett a' színészet javítására, mind a' színjátékszók, mind a' darabokra nézve. Portugálok és idegenek bizonyítják, hogy már első években több port. színész és színészné a' tökély magas fokára hágott. Többek közt Cecilia a' szomorú, versenyháza Maria Joaquina pedig a' vig szerepekben jeleseknek említettnek. A' híres Todi, kinek hangját, éneklés módját, helyes declamatioját egész Europa csodálta, Rua dos Condes játékszínen több évekig szobaleányokat játszott, pedig e' szereposztályban még koránt sem álla fő pólczon. Cecilia, a' most említett Todi testvére, Voltaire Alzireje és Zaireje két első felvonásiban, melyeket Seixas gyógyász, 's az Arcadia tagja fordított, olly jelesen játszott, hogy e' tudós, Bernardnak a' declamatióról irt költeménye fordításában azon dicséretet, melyet a' francz. költész Claironnak tulajdonított, erre alkalmazná. E' két színészné, úgy Pedrinho és mások valódi érdeme, a' drámai mivészet serkentésére ösztönzé az udvari nemességet. 1771 egy királyi hirdemény a' színészmesterséget tisztességesnek nyilatkoztatá, 's azon nyereségeket, melyek a' népre egy jól elrendelt játékszínből áradhatnának, megesmeré. Pedegache, Quitta, és Seixas ekkor a' Megare szomorudarabon dolgozóznak, mely a' görög színjáték legszorosb szabályai

szerint szerkötetett, 's egy olly forma fejtegető értekezéssel, millyeket Voltaire szomordarabjai elibe tenni szokott, nyomtattaték-ki. E' nemzeti szin rövid léte alatt a' legjobb francz. ang. és ol. szindaraboknak számos fordítása jelent-meg, mellyeket játszanak is. Jegyzésre méltó, hogy Pombal marquis, Manoel de Souza kapitány által a' „Tartuffe“ fordítását elkészítteté, 's ezt nagy tetszéssel adák. Ugyan e' Manoel de Souza Molière „*Bourgeois gentilhomme*“ vigjátékát is fordította, Feliciano de Plóraes pedig, ki a' status titoknokságnál szolgált, kellemes és igen tréfás vigjátékokat irt. Jósef halála után, leányát a' királynét, lelkiesmérete aggodalma az asszonyoknak a' szinpadról letiltására indítá. Semmi sem leheté izetlenebb, mint herczegnék 's szeretők szerepeit szakállas színészektől adva látni. E' felett a' sok észtehetségű Philippe irtóztató rut és öreg is volt, midőn a' leányszerepeket játszá. Mivel így a' drámai írók is többé nem buzdították, 's észszüleményeik tulajdona felől semmi törvény által nem biztosítottak, az előbbi uralkodás alatt nyilni kezdett virágzásnak szükségképen újra enyészni kelle. Az utolsó király még regens korában végre az asszonyoknak szinpadra léphetést engedé. De mind eddig a' rozsz declamálásmód, 's a' drámai oktatás hijánya nem engedék a' port. színészetet alljasságából felemelkedni. Van ugyan Lissabonban néhány ügyes bohoskodó, de alig van egyetlen egy szinjátszó, ki más városok csak másod rendű szinjátszóihoz hasonlítottathatnék. A' színház számára dolgozó költészek, keveset kivéve, talán még a' szinjátszók alatt állanak, kik nyomorult eredeti darabjaikat, vagy németből, spanyolból és francziából föltozott fordítmányaikat adják. Mivel pedig a' közönség régtől fogva csak rozszul költött 's rozszul adott darabok látásához szokott, nem is szerezheté meg ama gyöngéd érzést, melly által költészeknek és színészeknek a' tökélyre vezető igaz utat kijelölhetné. Alapos tudósok sokkal inkább megvetik a' nemzeti játékszint, hogy sem azzal igazán gondolnának, 's kedvtöltés végett inkább az olasz operába járnak. Lissabonban van öt nyilvános színház, u. m.: 1) San-Carlos, legnagyobb, legszebb, legdiszesebb, egy gazdag kereskedő társaság költségén akkor épült, midőn Charlotte királyné terhesülése az udvarnak hirül adatott. Ez alkalomra latin homlokírása emlékeztet. Négysegű kövekből 6 hónap alatt állíták fel, 's felszentelése Maria Theresia de la Beira herczegasszony születése napján történt. Régtől fogva kizárólag az olasz opera használja. Evenkénti pótlások, 's nyereséges kiváltságok azon karba helyezik az igazgatást, hogy Olaszország legszebb hangjait megszerezheti. 1822 az uralkodástól 15,000,000 R. kapott. 2) Rua dos Condes, az előbbinél sokkal kisebb; de még is első nemzeti színház, mellyben csupán port. darabok adatnak, 's benne meglehetősen színészek játszanak; 1822 10,000,000 R. kapott. 3) és 4) Salitre és Bairo színek, még kisebbek, 's még rozszabb szinjátszókkal; bennök váltogatva port. és spany. darabok adatnak. 5) Boa-Hora, legalább való; benne csak port. darabokat játszanak. Egy a' Salitre színházhoz ragasztott Circus bikaviadalra szolgál; egy kisebb circus a' Pozo novo piaczon mesterlovagoknak 's egyéb köz multságoknak áll nyitva. Voltak ezelőtt Lissabonban a' nagyobb házaknál privat játékszínek is, legszebb volt Morgado v. Assintis házában, mellyben a' királynak Brasiliába mente előtt és után több évekig játszottak. Ennek szinfalait a' legjobb lissaboni képirók, különösen da Costa festék. Egy előkelő mükedvelők társasága a' legjobb port. darabokat adá itt, 's csaknem minden költészek itt próbáltaták először meg miveiket, hogy a' foganatról ítélhessenek, mielőtt azok nyilvánosan adatnának. — Oportóban a' San-Joao színház nagy épületét a' múlt század vége felé, a' lissaboni formájára Mazoneschi építé; benne felváltva port. darabokat 's ol. operákat ad-

nak. Felállításától kezdve csaknem mindig jól szerkeztetett olasz énekes csoport játszott benne. Emlékezetes, hogy itt az asszonyok sokkal előbb felléphetének, mint e' kedvezés a' Lissaboniaknak megengedtetnék. A' kormánytól 1822 e' színház is 10,000,000 R. kapott. Setubal csaknem olly nagyszínházzal bir, mint a' Rua dos Condes, de állandó színész-társasága nincs. Az elvasi színen, melly a' lissaboni Boa-Horához hasonlítható, nyáiban Badajozból spany. alakosok adják nemzeti darabjaikat. Némelly városokban mint Coimbrában, egy színház sincs, másokban mint Evorában és Lamagóban az elvasinál is rozszabbak vannak. Villareal, Almeida, Bragança, Moura és más városokban, műkedvelők a' legjobb nemzeti darabokat adják. Mi a' port. külső birtokokbeli játékszíneket illeti: az azori szigetekben egy sincs. Madeirán Funchalban van egy igen szép. Nem régtől fogva Socio do bom gosto név alatt egy litterátorok 's műbarátok társasága állott itt össze, melly egy színházat tart; itt declamálni tanulnak 's a' dramaticát gyakorolják. A' Portugalia színein annyira elhagyott szomorú játék Madera színházában illő méltósággal jelen meg. Brasiliában több színház van, mellyek közül némelly a' lissaboni San-Carlos-hoz hasonlítható, 's néhány az oportoi S. Joaónál jelesebb. Az első brasiliai S. Joao játékszint Rio-Janeiroban Oct. 13 1813 nyiták meg. Ez a' legelőkelőbb kereskedők társaságának költségén a' lissaboni S. Carlos formájára épült, de annál hosszabb, szélesebb, jobb fekvésű, 's négy sor hajléka (loge) van, mellyek a' Rio-Janeiroban uralkodó hőség miatt igen magasak. A' da Costa képirő festette színpalak minden kivánságot kielégítők. E' színen egy port. és egy olasz színész-társaság felváltva port. darabokat 's ol. operákat játszik. 1815 egy kereskedő-társaság műkedvelők számára is nagy költséggel építte egy színházat o Theatrinho a' Rocio piacon. Itt a' legkitünőbb műbarátok egyenesen e' szín számára irt darabokat adnak; színpalait Rio-Janeiro legjobb mivészei készítették. Az orchester is egészen műkedvelőkből állott. Mivel azonban sokan inkább ebbe, mint a' szomszéd nagy színházba jártak, ez utolsónak igazgatója 1817 a' Theatrinho-társaság eloszlását kieszközlé. Luiz de Souza Diaz kereskedő költségén Grangeant francz. építő-mester egy kisdud, de igen csinos privat játékszint épített. Itt egy válogatott társaság előtt a' legszebb darabok játszatnak. Bahiának 1810-től fogva pompás színháza van; rajza az oportoi S. Joao szerint készült, de annál valamivel nagyobb; itt port. darabokat, 's néha néha olasz operákat adnak. Pernambuco nem régiben egy kereskedő társaság szép színházat állittatott, mellyben egy középszerű színész-csoport port. darabokat játszik. San-Luiz de Maranhao 1820-tól fogva egy a' San-Carlos mustrájára készült pompás színházzal dicsekszik; az ezt építő kereskedők Portugaliából 's Rio-Janeiróból a' legjobb színjatszókát hívák ide port. darabok előadására, 1821-től fogva pedig operák végett egy ol. csoportot is fizetnek. Villaricának, Minas-Geraes tartomány fővárosának színháza egész Brasiliában legrégeb. Az itteni színjatszók Brasiliában arról híresek, hogy a' declamatiót minden másoknál jobban értik, 's kiejtésök tisztább; melly okon ez máskor a' Rio-Janeiroi színházak csemeteskoskolája volt. Montevideoban meglehetősen szép színház van, mellyben spany. darabokat adnak.

Eddig Portugaliában az olasz opera fő színjáték volt, 's legnagyobb mivészeket mutathatott. Jósef király a' hangászatot szenvedélyesen szerette, 's annak maga is nagy esmerője volt. Az ajudai várbeli királyi színház, 's Salvatierras Comarca Santaremben fényes lábón állának; de a' színészek csak az udvartól fizetett herélték valának. Az első azon tűz által, melly az Ajuda királyi palotát megemészté, hamuvá lön; a' másik régtől üresen áll. Jósef király

az ol. opera számára Lissabonban is egy költséges házat építtetett, 's a' leghíreseb énekeseket, hangköltészeket, 's hangászokat gyűjteté egybe. E' királyi színház tartása Európában minden más hasonlóán költségesebb volt. Az itteni énekművészek közül Egizieli és Caffarelli 72,000 frank évi fizetést huztak, noha évenként csak 2—3 hónapig játszanak, 's rövid szolgálatidő után holtiglani tetemes nyugpénzt nyertek. Ez időkor leghíreseb hangművészei közé Peres és Jomelli tartoznak. A' színház, mellyben az operák adattak, a' Tejo partján állott; 's ha a' hátulat kárpitját felvonták, a' tenger természetesen látszott. Pombal, ki a' kormány félékét örömet magánál tartani akarta, engedett ura szenvedélyes hajlandóságának, csak hogy az mindig kedvtöltésén gondolkozzék. Jósef halála után is számos olasz énekesek fizettettek, kik az udvari karban énekeltek, 's nagy ünnepek alkalmával az udvari játékszinben seria vagy buffa operákat adtak. Mária királyné kormányra léptétől, 's az asszonyoknak a' játékszinről letiltatásától fogva, az olasz játékszin is a' színészet közönséges elmellőzése alatt szenvedett. Csak a' szép S. Carlos-szin felépültétől fogva kezde az ol. opera ismét virágozni, 's Olaszország legjelesb hangjait, mint Crescentini, Naldi, Mombelli, Catalani (l. e.) Gaforini 's t. gyűjté össze. A' balleteket is, mellyek az egyébkor uralkodott groteskek által csaknem elnyomattak, igen tökélyesíték francia tánczosok, 's azok jó olasz hangköltészek vezérlése, és ügyes mimicusok segítsége által, gyakor legdicsoőbb hatásu egésznet képzének. Legjelesb balletszerző Portugaliában az olasz Rossi volt. A' színpalak is, kivált mellyeket Mazoneschi római képi-író festett, igen szépek valának. A' királyi távollétének 's a' Franciaák beütésének következéseit sulyosan érzé az olasz opera is; béke után ugyan lábbadozni kezde, de ujolag ismét megcsökkent. Ellenben Oportóban megmaradt az ol. opera, 's Cimarosa, Paisiello, Maier, Rossini, Coccia 's többek legjobb miveit játszogató. — Énektanításra conservatorium mind ekkorig nincs; csaknem egyedül olasz mesterek adnak ének-leckéket. A' Négereknék Rio-Janeiro környékén régtől fogva volt egy énekoskolájok, mellyet a' Jesuiták alapítának. E' szerzet csaknem 10 nsz. mf. területű ültetvényt (planta-ge) birt ott Santa-Cruz név alatt. A' rend eltöröltetése után, e' birtok mint a' szerzet más fekvő jószágai, a' koronai uradalmokhoz csatoltatának, 's midőn a' királyi ház Rio-Janeiroba ment, Santa-Cruz-ból királyi lak. lón. Midőn az udvar Santa-Cruzban Lojola Sz. Ignác templomában legelőször misét hallgatna, elcsodálkozék a' király azon tökéletességen, mellyel a' hangászokban a' Jesuiták által bevitt mód szerint képzett mind két nemű feketék, éneklésben és szerez muzsikában jeleskedtek. Ekkor a' király kezdő oktatásra, hangszerkeztetésre, énekre, 's több muzsikaszerekre oskolákat állita mulatóházában; így a' Négerek közt rövid idő alatt igen ügyes énekesek és hangászok képezettek. A' két Marcos és Portugallo több darabokat íranak e' nevendékek számára, mellyeket azok derekasan elő is adtak. Utóbb a' királyi hangászkarba több nevendékei vétetének fel e' conservatoriumnak, 's végre az egész hangászkar csupa feketéből állott. Pedro császár is, ki maga kellemesen szerkeztet, 's több szerszámokat játszik, sokat tett e' maga nemében egy intézet tökélyesítésére. Ó Portugal testvérek által operákat íratott, mellyeket az Afrikaiak köz tetszéssel adának. — Az újabb part. szinköltészek közt nevezhetők: Vicente Pedro Nolasco, az „O Triunfo da Natureza“ szerzője. E' darabnak tárgya ugyan szomorú, 's benne a' karakterek jól vannak tartva, de egyéb hibájin kívül igen hosszú beszélgetésekkel van tele. Pimenta Aguiar számos szerzeményei izetlenség, az egység 's egyszerűség szabályába ütköznek, versei közép-szerűek; néhány szomor játékaik még is érdekes jeleneteket mutathat-

nak, 's a' szenvedélyek itt ott helyesen fejeztettek ki. Abbé José Agostinho de Macedo darabjai nagyon egyformák 's nem eléggé pathetikusok. Joao Bapt. de Silva Leitao de Almada Garret több észtehetőséget mutat. Szomorujátékai ugyan nem remekek, de „*Merope*“ és „*Cato em Utica*“ még is becsületre válnak. Lyrai nemben Dubocagehoz hasonlíták 's O novo Dubocage-nak nevezték. „*Retrato de Venus*“ czimú darabja gyöngéd költészetű műv; verszetei 2 kötetben jöttek ki. Pedro Alexandre Cavroé derék literátor és jeles mechanikus néhány vigjátékot írt prózában, mellyeket Lissabon és Oporto színein előadtak. Cavroé 1817 és 18 a' „*Mnemosine Lusitana*“, 1820 és 21 a' „*Mnemosine Constitutional*“ szerkesztetője volt. „*Electra*“ és „*Iphigenia*“ Francesco Dias, — „*Polixena*“ Baxarel (*baccalaureus*) Joaquin José Sabino, — és „*Herminia*“ Francisco Soares Franco szomorudarabjai meglehetősek. A' Portugaloknak 1788 irt legjobb szomorjátékuk „*Osmia*“ a' lissab. academiától jutalmat nyert. Ezt szerzője Vimeiro grófné egy hazai célra fordítá. A' fordítók közt legelső Desembargador José Pedro de Azevedo Souza da Camara, ki Voltaire legjobb szomorudarabjait szerencsésen fordítá. Egy másik Azevedo Antonio Soares szinte több franczia darabot fordított a' nemzeti játékszín számára; 's nyelvgazdagsággal jeleskedik. Joao Baptista Gomes jó fordítótól, a' „*Nova Castro*“ szerzőjétől van „*Gabrielle de Vergi*“ mellynek „*Fuyal d' Arnaud*“ czimet adott, és „*Os Mancabos*.“ Francisco Manoel do Rascimento fordította Racine „*Andromaque*“-ját, 's Laharpe „*Coriolan*“-jának 3 felvonásit. Pedro José Constancio, a' Párisban tartózkodó Constanzio orvos testvére, Voltaire „*Catilinája*“ jól talált fordítását hagyá hátra. „*Francisca de Paula Pozzola da Costa*“ asszonyiság, „*Francilia pastora do Tejo*“ (1816) költeményén kívül, két vigjátékot írt: „*Ricardo*“ vagy „*A Força do Distino*“ és „*O Duque de Cleves*“, és Staëlné assz. „*Corinne*“-jét is fordította.

PORTUMNUS, a' Rómaiaknál kikötők istene, ugyanaz, ki a' Görögök Melicertese vagy Palaemonja. — Kicsiny temploma a' Tiberisnél állott 's tiszteletére esztendőnként 17 Aug. innep szenteltetett Portumnalia névvel. Abrázoló jelül kezében kulcsot tartott.

PORUS, I. TESTROSTOZATOK.

POSAUNE (trombone) rézpléhből mintegy trombita formára készült muzs. fuvószerszám, áll két darabból, a' főből, és a' rudakból, mellyek, midőn az egész szerszámot a' bal kéz tartja, jobb kézzel le 's feltaszígtatnak, 's a' hangok ez által képeztetnek. Van sopran-, alt-, tenor-, és bass-posaune. Legillőbb e' szerszám a' templomokban az ének ünnepélyes kísérésére; operákban, hol újabb időkben, mint a' tündérsipban, alkalmazták, a' feligazítás különösége miatt sok nehézséget okoz. Legújabb időben a' Francziák a' tábori muzsika közé vevék, mi által Németországon is olly esmeretes lett, hogy már má minden korecsmában táncz mellett bitangolják, 's nélküle csaknem egy nagyobb orchestrumi darab sincs. — Posaune-bassus az orgonákban a' legerősebb bassus hangok egyike. —

PÖSCHELIÁNOK, rajoskodó vallásfelekezet, mellyet Pöschel Tamás (szül. 1769, Horizban, Csehorsz.) braunaui iskola-igazgató és kath. káplán alkotott. 1806 Palm könyvárost halálra készítvén, annyival rajoskodóbbá tették ötét Palm kivégeztetésének borzasztó jelenései, mivel már az előtt hódolt a' Bajorországban mintegy 30 eszt. olta néhány kath. paptól táplált mysticismusnak. E' miatt egyébiránt dicséretesen viselt hivatalától elmozdított 's Ampfelywangban (Felsőaustriában) káplánná tétetett. Lealacsonyíttatása azon eszelős gondolatra vitte ötét, hogy új vallásfelekezet alkotására volna hivatala. Magát a' Krisztusban hit mártírjának tartá, jelenete-

ket látott és Ampfelwangban új kijelentést, mint nevezte tudományát, prédikált. Tudományának fő czikelyei ezek) 1) Krisztus a' szivben lakik, 's mindent tesz, a' mihez az, általa igazgatott ember 's az isten kezd. 2) A' tiszták kijelentéseket kapnak 's az isten és isten anyja megjelennek azoknak; a' ki nem tisztul meg, kárhozott és halált von magára, melly tisztíthatja meg azt csupán, 's teheti menyre ismét érdemessé. Ezen két fő czikkelynek szoros és élet feláldozására is kész megtartása, az új kijelentés fenállásának multhatatlan feltétele, melly egyébiránt elvesz és Zsidóké lesz, mivel isten e' népnek megtérését és zsidó-kath. egyháznak felállítását elvégezte. Pöschel tudománya tetszett, főképpen az asszonyoknak. Egyházi beszédein kívül repülő irományok, jóvendölések, félre magyarzott bibliaolvasás is terjeszté a' rajoskodást, mellyért P. 1815 elfogatott 's Salzbürgba vitetett. De pártosai azáltal még hevesebbekké tettek, öszveköttetések elfogott mesterekkel titkon fentartották 's azon véleményre jöttek, hogy az új parancsolhatja a' tisztátalanok meggyilkoltatását. 1817 Mart. 3 személyt halálig vertek 's egy szolgát, ki önként ment halálta, megöltek. April. tehát az austriai kormányzék ezen jelenetek helyét katonákkal megrakatta 's hat vétékest elfogatott. Általjában csak 126 vallván Pöschel tudományát, az egész felekezet, vallásoktatás és a' felsőség hatalma által csak hamar elfojtatott. P. Bécsbe vitetett, hol vallomása közben elmeháborodást mutatott; mindazáltal pártosainak erőszakoskodásait nem hagyta helyben. Papi felvigyázás alá adatott 's azolta a' Pöscheliano-k mozgásairól semmi se hallatszott.

POSEGA vármegye. Határai: kel. Verőcze várm. éjisz. 's nyug. Kőrös várm. dél. a' grádiskai ezered. Nagysága 45 nsz. mf. 81067 lak. kik nagyobbára Tótok és Szerbek 's I kir. (Posega), 6 mvár. 251 faluban és 3 pusztán laknak. Folyói: Biela, Illova, Lonya, Orlyava, Pakra, Trebess, Toplicza és Velicsanka. Hegyei számok, mert csaknem az egész vármegyét hegyek kerítik, mellyek a' maczeli hegységnek részei 's ágai és a' posegai mező nevű kerthez hasonló szép, termékeny 's tágas völgyet formálják. Földje sok gabonát, sok 's jó bort (főképpen Posega és Kuttina körül), dohányt, buzért ad, melly némelly helyeken magától is terem. Marhát a' lakosok keveset nevelnek; ellenben selyem-bogárral szorgalmatosan foglalatoskodnak. Két járásra osztatik, u. m. a' posegaira és pakraczira. Mostani főispánja Temerini gróf Szécsen Miklós úr Eő Exc.

POSEGA, szabad kir. város has. nevű vármegyében, 512 ház. 4839 lak. az Orlyava és Velicsanka folyóknál, téren, szőlő hegyek alatt, mellyek közt legjelesebb a' Szokol (igy nevezetett Szokol Ferenczről, másként Ibrissimovich Lukácsról, ki I Leopold alatt, maga mellé vevén a' Posegaiakat, szerencsésen csatázott a' Törökökkel.) K. e. köztársaság volt, Reatina és Ravenata nevet viselt és tulajdon tanácsa által igazgattatott. Valeriáról, Claudius római császár feleségéről, Romana Valeriának is nevezetett. Az ezen tájéket elfoglaló Ostrogothoktól Bassiana nevet kapott, mellyet az Illyricumot hatalma alá hajtó Nagy-Konstantin alatt is megtartott a' 4 száz. Végre a' Magyarok beütvén 's e' tájéket tűzzel vassal feldulván, a' felégetést jelentő Poxgase rácz szótól Possgának vagy Posegavárnak nevezetett, mellyet mind e' mai napig visel. A' Slávok (Tótok) hatalma alatt létében Panjai (urai) vagy Bánjai voltak. Azután Magyarországhoz kapcsoltatott. 1543 I Ferdinand alatt Törökök zsákmánya lett, 's csak 1686 rázta le azoknak jármát. 1692 ismét beüttöttek a' Törökök, hanem 1695 olta teljes nyugodalomban él a' város és környéke. A' Törökök kiűzetésének emlékeztére a' polgárok eszt. 12 Mart. vagy Gergely pápa napját meg inneplik, mellyet szőlőhegyeik pinczéiben evés-ivás közben dallalással tölte-

nek el. A város 1723 VI Károly császártól privilegiumot kapott; Mária Theresziától pedig I Sept. 1765 szab. kir. várossá tétetett, a török és porosz hadak alkalmával szerzett érdemeiért. Vára, mellyben tartotta Horváth János Erzsébet és Mária királynékat fogásiban, most omladékaiban hever. Jelesek benne: Sz. Thereszia szép temploma; kath. gymnasiuma; a vármegye, melly itt tartja üléseit, s a város házai. Selymet és sok jó dohányt természetnek lakosai. Hat vásárjait sokan látogatják.

POSEIDON I. NEPTUNUS.

POSEN, nagyhercezség, egy Poroszországnak 10 tartományi közt. 1815 a bécsi congress által alkotott az előbbi déli Poroszországnak s a netzi kerületnek részéből. Határai: Lengyelország és Schlesia, Brandenburg s nyug. Prussia (porosz tartományok), 539 nsz. mf. s a katonasággal 1,065,000 lak. van, kik közt 48000-nél több Zsidó. Két (a poseni és brombergi) kormány-kerületre osztatik. Földje nagyobbára tér, kevés halommal, átaljában termékeny, bár sok helyen homokos; legtermékenyebb a Wartha két oldala s a Netznek 20 mf. hosszú s fél mf. széles tájéka a Netz mentében. A hol a lengyel országlás alatt miveletlen helyek nyultak el, most, miolta II Fridrik azokat mivelhetőkké tétette, legszebb rétek, szántó földek, majorok és udvarak vannak. A tartományt keresztül folyó Wartha, mint a Netze is, hajózható. Az utolsót csatorna köti össze a hajózható s a Weichselbe ömlő Bráhel. Tavak, posványok híjjával sincs, mellyek kiszáraztatván, még sok termékeny földet lehetne nyerni, főképpen réteket, mellyekre nagy szükségek volna a lakosoknak. A földművelést sok gabona, hüvelyes vetemény és len jutalmazza; a baromtartás is nagy. Fontosak messze terjedő erdei; ásványa kevés. A lakosok sok durva és középszerű posztót, vásznat, csipkét, dohányt, czikóriát, papirost és üveget készítenek. A lakosok nagyobbára Lengyelek, azután Németek és Zsidók. Az első csaknem mindnyájan római-kath. A nemesség számos, részént igen gazdag, részént igen szegény. Az alsó nemességnek nagyobb része van a parasztok jószágainak birtokában s gyakran 50 ilyen nemes is lakik egy falucsukában, azok ellenben, kiknek nincs gazdaságok, mint tisztartók, biztosok, s a t. a főbb nemességnél szolgálnak. Fővárosa, Posen, a fő előlülőnek, feljebbvitel törvényezékének, érseknek (a poseni-nek és gneseni-nek) és káptalannak helye, 35 mf-re fekszik Berlintől, 40-re Varsótól, homokos tájékon, a Warthánál, s 2175 háza, 24 temploma, 5 klastroma (ezek közt egy az irgalmas apáczáké egy betegházzal) s 25600 polgár - (ezek közt 4000-nél több Zsidó) s 2200 katona-lakosa vannak. A város 1803 legvégn, rendesebben épített fel. Nagy piaczára néhány mellékutján kívül 4 fő utsza viszen. A város régi sánczainak s a lerontatott várfaloknak helyén lévő utszák is szép házakkal díszlenek, főképpen a Wilhelm-utsza, mellynek két oldalán nyár- és gesztenyefa sorok vannak ültetve. A külső városok közt legszebb Kuhndorf. A legnagyobbat, Wallischeyt, a Wartha hidja köti össze a várossal. Templomai közt legkitűszőbb a Sz. Stanislausé, az olasz építésmesterségnek remeke s a luth. templom, melly hajdan a Jesuitáké volt. A püspöki templomot nemes együgyűsége díszesíti; mellette áll a püspök palotája. A hit két nagy hőse, Mieczius és fia Boleslaus király által elterjesztett kereszténység elterjedésének emléke, Rauch modellje szerint a rendek költségén fog felállani. A könyvtár szép épületét gróf Raczynski építtette. Posennek van gymnasiuma (500 tanulóval), tanítókat nevelő intézete, baba-oskolája s 26 privat tanító intézete (e közt 13 Zsidóké); továbbá posztó-, bőr- s dohány-fabrikái. A királyi collegiumok, katonaság s a szomszéd vagyonos nemesség,

melly számosan lakik a városban, sok pénzt hoz forgásba. Posen főképpen fával, gabonával, posztóval és vászonnal kereskedik. II Dec. 1806 itt kötött békét Franciaország Szászországgal. A' poseni nagyhercezségnek hajdani alkotmányára nézve I. Cölln *Histor. Archiv der preussischen Provinzialverfassung* (Berl. 1820, 4 és 5 füz.)

POSITONIUS, stoicus philosophus (I. STOA), Apameában (Syríában) szül. K. e. 103 körül, Rhodusnak is nevezetik, mivel rhodusi Panaetiusnak tanítványa volt 's maga is tanított Rhodusban, utazásiból visszatérvén. Nagy tetszéssel adta elő a' stoica philosophiát, de egyszersmind status szolgálatjában, sőt Prytane is volt 's még 50 eszt. korában, mint követ Rómába utazott. A' legjelesebb Rómaiak tanítványi voltak, 's Cicero általa avatott be a' stoica philosophiába. Több munkát írt, mellyek elvesztek. Töredékeiket Jan. Bake (*Posidonii reliquiae etc. Leyden* 1815) szedte össze. Azt írják, hogy az istenről, fatumról és természetéről megfogatokat szorosabban különböztette meg más Stoicusknál. A' gradusoknak jobb meghatározása neki tulajdonittatik.

POSITILIPPO I. NÁPOLY ÉS PAUSILIPPO.

POSITIVUM tettleges, teteményes az, mi által valami meghatározott igenelve mondatik, ellenkezőleg a' Negativummal (I. e.) v. tagadóval; p. o. tettleges észfogat, tettleges ítélet. A' positivum a' természetinek vagy a' csupa elmebelinek is, ugy tétetik ellenébe, mint alkalmazott, vagy a' csupa észtól különböző tekintet, vagy hatalom által meghatározott; p. o. positivum, tettleges vagy szabott törvények olly rendszabások, mellyek külső hatalom által, de azért nem önkénytesen állapítottak meg, 's ellentételek a' természeti törvény; positiva religio, melly külső nyilatkozáson alapul, ily positiva theologia, positiva electricitas 's a' t.

POSONY vármegye, nyug. Austria, délen Moson, Győr és Komárom várm. kel. 's éjsz. Nyitra várm. közt, 82 nsz. mf. 267746 lak. kik Magyarok, Németek, Tótok 's Horvátok, vallásokra nézve Kath. (175,034), Evang. (18086), Reform. (1988), nem egyes. Görögök (50) és Zsidók (4649). Lakhelyek benne: 5 kir. város (Posony, Nagy-Szombat, Modor, Bazin és Szent-György), 23 m. város, 293 falu, 44 puszt. Földje, melly főképpen jó 's külföldön is becses bort (híresek a' többek közt a' szent-györgyi, récei és pracsai) minden nemű gabonát (jelesen Csallóközben és Nagy-Szombat körül) terem, több csekélyebb folyón kívül a' Dunától, melly itt kezdi a' Csallóközt (I. e.) formálni 's Szered tájékán a' Vágtól mosatik. A' vármegye nagyobbára térség 's a' Kárpáttól két (nagyobb és kisebb) részre osztatik. Igen jó legelői lévén, a' marhatartás divatban van, de a' szép 's kézi mesterségek, tudományok, fabrikák, belső és külső kereskedelem is virágoznak benne. Járása 6, u. m. a' posonyi, nagy-szombati, külső, csallóközi felső, csallóközi alsó 's hegyertői. Itt, nevezetesen Csallóközben, van a' vajkai szék is. Mostani 's örökös főispánja Erdődi gróf Pálffy Erneszt.

POSONY (Posonium, Presburg) szab. kir. vár. has. nevű várm. a' kel. h. 34° 45' 35" 's az é. sz. 48° 8' 30" közt, 409 l-ra tenger színe felett, 558,000 nsz. öl. térségen, félkörben fekvén a' Kárpátok mellett, mellyeknek itt kinyuló legnyug. csúcsa Schloszbergnek (várhegynek) nevezetik, a' Duna bal partján, melly innen kel. kezdi a' csallóközi nagy és termékeny szigetet alkotni. Eredete és neve a' Rómaiak idejében, midőn a' Peiso tava szomszédságában még megvolt, vagy a' Marahánok nagy országának, mellyet részint a' Magyarok buktattak meg, a' Vág és March folyók közt fekvő földet elfoglalván, időszakában elvesz. Némelylek azt hiszik, hogy Pisotól telepített római gyarmat volt 's innen kapta Posonium, régen Pisonium nevét. A' város, mellyet nagyobbára német ujlakók népesítettek meg,

nevezetes határszéli hely volt a' Németek és Csehek ellen és sokat szenvedett a' magyar királyok által ezek ellen folytatott háborúk alkalmával. III András alatt, 1291 szabad kir. város lett. 1564 oltá I Maximiliánon kezdve, III Ferdinándot és I Ferenczet kivévén, minden magyar király itt koronáztatott meg. Midőn a' Törökök fél Magyarországot a' fő várossal Budával együtt elfoglalták (I Ferdinand oltá), országnak fővárosnak, több kormányzéseknek, a' szent koronának, ország primásának helye lett 's még azután is a' maradt, midőn az egész ország már megmenekedett a' török járomtól. Itt tartatott II Sept. 1741 ama hires országgyűlés, mellyben kiáltották Maria Theresiának hiv Magyarjai e' szavakat: *Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!* E' nagy fejedelemné háláadatos maradt a' város eránt 's gyakran meglátogatta benne lakó kedves leányát Kristinát. Még 1780 Windisch az ő *Geographie von Ungarn*-jában nevezhette Posonyt az ország fő, legjelesebb, legszebb és leggazdagabb városának, de már most Pestnek minden tekintetben, Budának, mint a' főkormányzések helyének, 's Debreczennek, mint népesebb városnak utána van. 1784 oltá, midőn II József a' helytartó tanácsot, más fő kormányzésekkel Budára tette, sokat vesztett jólétének kútfejei közül. A' benne 1790, 1802, 1805, 1808, 1811, 1825, 1830 tartott országgyűlések közt, az elsőt a' Protestánsok vallás szabadságának alapíttatása, 's az 1830-ikét ifjabb királyunknak, V Ferdinándnak, megkoronáztatása teszik nevezetesekké. A' francia had 1805 kevés ártalmára volt, ellenben az 1809-iki sok kárt tett benne, a' hídfőnek (4 Jun-tól 4 Jul-ig tartott) vitéz védeése alatt keményen ágyuztatván, 103 háza égvén le 's számtalan rongáltatván meg. Sokat szenvedtek a' lakosok a' város áttadatásakor is a' Francziák beszállítása és zsarolásai miatt. 1811 faláig leégett pompás várkastélya. 1815 Mart. Maj-ig benne tartózkodott a' szász király háznépével (itt töltötte el 1664 — 67 II János Fridrik, szász-góthai és weimari herczeg is holtigi fogságának 4 esztendejét). A' városnak Blumenthal külvárossal, Zuckermanndellel és Schloszberggel 1697 ház. 37,180 lak. (ezek közt 27,294 Kath. 6689 Protl 's 3197 Zsidó) van. A' polgárok száma 1600, a' választó polgároké 100. Se virágzó, se nevedő kereskedése, 56 (ezek közt 9 nagy) kereskedőt foglalatoskodtat, sok polgáron és Zsidón kívül. A' Dunán hajózás nem sok hasznot hoz a' városnak, mivel kevés hajó evez ki és bé. 7 vásárja nem igen nevezetes 's fabrikái (2 rozsolis és 1 posztó) alig ad 100 embernek munkát. Eszt. mintegy 7,000 darab marha, 20,000 akó ser és 40,000 akó bor emésztetik meg benne. 24 utszája, 2 közönséges piacza 's miolta több régi kapui lehuzattak 's ezáltal a' határos külvárosok egyesítették vele, még 4 kapuja van 's több oldalán nyílt. Vannak benne: 14 (12 kath. 's 2 luth. egyik német, másik tót-magyar) templom, 3 szerzetes (Franciscanusok, Capucinusok és Misericordianusok), 2 apácza (az Orsolya 400 nevendékeivel és Erzsébet szüzei) klastrom; és a' Notre-Dame intézete, 300 nevendékeivel. Jelesebb épületei: az országháza, az ugynevezett kamara, a' régies tanácsház egy külfalán lévő fresco - festeménnyel, melly egy hitszegő tanácsosnak (Senator) pokolba menését ábrázolja; az érseki palota János piaczán; a' régi helytartó tanácsi épület, most katonák használják; a' kath. iskolaháza; a' vármegye-háza, város-háza; katonai árva-ház; a' Dunánál lévő kaszárnya, melly egy batalionnak elég; a' gabonátár, a' Dunánál, 170,000 mérőre. A' királyhalmon szoktak Magyarországnak királyai, koronázás után, Szent István kardjával, a' világ 4 tájéka felé vágni. Játékszine, igen tágas szalájával, mellyet a' város 3 eszt. szokott hérbé adni, csak középszerű darabokat ad. A' város fekvése bájoló. Délen és kel. termékeny mezők közt foly a' 130 öl. széles Duna, a' városon felyül és alól több kellemetes szi-

getet formálván. Éjsz. és nyug. kerteket, szőlőket (mintegy 1790 hold.), szántóföldeket, távol erdőket és hegyeket láthatni. Innen a várost köröskörül szép sétahelyek diszesítik; a városban is szép kertek (gróf Pályé, az érseké, gróf Viczayé s a t.) és népes promenádja vannak, mely 4 (170 lép. hosszú) hárs-akác-, és juharfa-sorból áll. A lakosok nagyobbára németül, kevésbbé tótul és magyarul beszélnek. Olcsó és mulatságos lévén benne az életmód, s a német örökös tartományok és Bécs szomszédságáért sok előkelők laknak benne, többek közt 700 mágnás és nemes (ide számlálván cselédjeiket is) és mintegy 300 penzios katona-tiszt, kik 300 kath. pappal, a tanítókkal, 200 polgári tiszttel, katonasággal és tehetős kereskedőkkel, az ugy nev. honoratorok társaságos létét elevebbé teszik itt, mint akárhol Magyarországon. Jegyezzük meg még itt: a káptalant 12 kanonokjával; pap nevelő intézetet; főtartományi és hadi biztosságokat; katonai éléstári hivatalt; hadi és politico-fundationalis pénztárakat; tudományok kir. igazgatását; kath. academiát, két (1 törv. és 1 phil.) karral, mindenik 4 tanítóval, ezenkívül görög és magyar nyelvet tanító székekkel s 300-nál több tanulóval; kir. főgymnasiumot 5—600 tanulóval; Luth. lyceumát, 5 tanítójával s 300 tanulójával és 10,000 kötetből álló könyvtárával; posta-igazgatást, só-, harminczad- és zálog-tisztségeket; kor-, betegházakat és szegények intézeteit; végre a ferdőket. 1826 tétett által ide Bécsből gróf Aponyinak classica litteraturára nézve gazdag könyvtára, s nyitattott fel használatra, ezen felirattal: *Litteris in patria augendis*. 4 könyvkereskedése, 4 könyvnyomtató intézete, 1 német, 1 latin ujsága s 1 költsönöző könyvtára van. Meghalt primas, Rudnay, 1822 nemzeti zsinatot tartott benne.

POSONYI BÉKEKÖTÉS, 26 Dec. 1805. Az austerliczi (I. e.) ütközet és fegyvernyugvás után II Ferencz-német és austriai császár e' czikelyeket fogadta el: a) lemondott Venecziának a lünevillai békében szerzett részéről (730 nsz. mf. s 2,130,000 lak.) és az olasz királyságról; b) a német statusok szövetségében a bajor és württembergi választókat királyoknak s a badeni választót független fejedelemnek megesmerete; c) Tirolt, Vorarlberget s néhány más tartományt, Eichstättel és Passaual Bajorországnak, Breisgaunak nagyobb részét Konstanzal Badennek, a' duna-mellyéki városokat néhány mással sváb Austriából Württembergnek engedte; mellyekért az eddigi salzburgi választóságot kapta, Ferdinánd főherczeg választó pedig a' Bajorországtól áltengedett Würzburgal elégittetett ki. Ellenben austriai-estei Ferdinand, ki Breisgaut elvesztette, s kinek Németországban kellett volna kielégittetnie, mint ekkor, ugy későbbben se nyerte meg az igért kártérítést; hanem Antal főherczeg a' német rend örökös nagymesterévé neveztetett ki. A' birodalom Bajorországban, Württembergben és Badenben lévő közretetlen nemeseiről szó se tétett ezen békekötésben; s Napoleonnak 19 Dec. költ parancsolatja szerint ezen tartományok fejedelmei alá adattak azok. — A' békekötés aláíratván, 27 Dec. Napoleon a' napolyi országgló házat az uralkodástól megfosztottnak hirdette ki, mivel IV Ferdinand Sept. 1805 a' Francziaországgal kötött neutralitási egyezést megszegte. Azután Napoleon porosz Ansbachot Bajorországnak adta, mellyért e' neki a' bergi herczegséget engedte. Berget ő porosz Klevével együtt sógorának, Muratnak adta (30 Mart. 1806). Erre 12 Jul. Parisban a' rajnai szövetség állittatott fel s Napoleonnak 1 Aug. 1806 költ nyilatkoztatása a' német birodalmat szétbontotta. — A' franczia katonaság kitaradott az austriai tartományokból, de Austriának Braunau várát mind addig kezében tartotta, míg az Austriától áltengedett, de Oroszok kezében lévő Cattaro ki nem ürítettett, a' mi csak a' tilsi békekötés után történt, mellyre Napoleon a' fontainebleau

egyezésben (10 Oct. 1807) Braunaut visszabocsátotta; hanem Austria az Isonzot kéntelenített az olasz királyság határának esmerni. A posonyi békekötés oltja, mely siettetette Pitt angol miniszternek halálát, alapította Napoleon szövetségi rendszerét. (L. Schöll *Hist. des traités de paix etc.* 7-dik köt. 419 l.).

POSSE; bohóskodás; a' tréfás szeszélynek olly szüleménye, melly a' közönséges köribe leereszkedik, vagy játéka tárgyául a' közönségest választja, de azért aljas nem lesz. Rendszerint a' tagjártatás és beszéd neveltséges tulságaiban mutatkozik, 's fő kecske a' találós lángész. Jelesen Posse a' tréfás költészetnek azon természetmánya, melly illy bohóskodásokból áll, (p. o. *Europa* Bürgertől), különösen drámai bohózat (Farce) az, mellyben a' magasb vigjáték szabályaira kevés ügyelet van, sőt a' characterek tartása és a' jelenések összefüggése szántszándékkal megsértetik, 's a' helyzetek a' közönséges élet köriből véve látszanak.

POSSELT Ernest Lajos, hires történeti és politicus író, szül. 1763 22 Jan. Durlachban (a' badeni nagyhercz.) tanulását ott, későbbben Carlsruheban és Göttingában végezte. Göttingából Straszburgba ment, hol a' törvénytudományban doctorságot nyert. Honyába visszatérván, későbbben ügyvédi hivatalt vállalt, de nem lévén abban kedvet 1784 elfogadta a' neki ajánlott história 's ékes szóllás tanítói székét Carlsruheban, hol egyszermind az akkori fejedelemnek házi titoknokja lett. Ezen idő oltja dolgozásnak adta magát Posselt, 's 1785 a' történetírásról ékes beszédet tartott, melly olvasottságának 's józan ítéletének dicséretére vált. Ugyan - ekkor fogott egy tudományos gyűjtemény kiadásához más segéd-társakkal, melly által a' köz felvilágosodást, három év alatt, a' tudásnak majd minden nemeiben előmozdítani törekedett. Kévs idő múlva a' mannheimi német tud. társaság tagjának választotta, és Pforzheim városa egy ékes beszédéért polgári jussal tisztelte meg. Hogy a' francia lázadás kiűtött, Posselt 1791 nem messze Rastadthoz Gernsbachba rendeltetett közönséges tisztviselőnek, hol jó módja volt vizsgálatokat tenni, mellyeket deák nyelven készítet munkájában *Bellum populi Gallici, adversus Hungariae, Borussiaeque reges, eorumque socios* Göttingae 1793 irt le. Főmunkája a' legujabb-históriát tárgyazó 1793 kiadni kezdett históriai zsebkönyv, melly által magának legelső német annalistai hirt 's nevet szerzett. 1796 kérte hivatalából elbocsáttatását fele fizetés megtartásával olly igéret mellett, hogy Badennek históriáját kidolgozza, a' mit megnyert. Ezek után változtatva Durlachban, Carlsruheban, Tübingenben, Erlangenben és Nürnbergben lakott, Moreau francia főtábornokkal szoros barátságba jött, 's mikor 1804 ezen nagy embernek pere folyt, annak hallására annyira megindult, hogy talán a' bele keveredéstől is tartván, melancholiába esett, mellyre már az előtt is szerencsétlen házassága miatt hajlandó volt. Illy kedvetlen állapotban 1804 3 Jun. elutazván Nürnbergből, unoka-öccsének látogatására Heidelbergbe ment, hol 11 Jun. 1784 reggeli 7 — 8 óra közt a' felső emeletnek ablakából leugorván, kimúlt. A' már megnevezett munkákon kívül irta még Németország históriáját 2 dar., XII Károly, III Gustav történeteiket, 's az igen esmeretes hist. és polit. újságnak *Europäischen Annalen* cz. a. ő volt első szerkeztetője 1795, mint az *Allgemeine Zeitung*nak is, mellynek kiadásához 1799 fogott. Hist. olvasottsága, criticali belátása, pragmatica írásmódja közönséges helyben hagyást találtak a' tudós világ előtt.

POSTÁK. Az első, de híjános posta intézeteket Persiában találjuk. I Darius, Hystaspisnak fija, hogy a' birodalom tartományiból hamar kaphasson tudósításokat, hirhozókat rendelt nyergelt lovakkal, egymástól egy napnyi járó-földre eső állás-pontokban (L. Amelang „*Untersuchung einiger Stellen der alten Autoren, das persische Postwesen betref-*

fend", Leipzig 1774). Augustus is tett a római birodalomban az újabb postákhoz hasonló intézeteket. Későbbi neve a ponere-től jó, mivel lovak rendeltettek vagy tétettek bizonyos távolságra egymástól, a levelek vagy utazók szállítására. A 9 száz. Német-, Francia-és Olaszországokban lovas posták voltak, melyek mindazáltal csak a status szolgálatjára rendeltettek 's nem is voltak tartósak. A napkeleten szokásban lévő galamb-posták használása, melyek a keresztes hadak alkalmával lettek esmeretesek, ugy látszik, csekély volt. A kereskedés felvirágzásával a nagy kereskedő városok, főképpen Németországban, lovas postákat és kocsikat kezdtek tartani. Utazó kereskedők és lovagló mészárosok is gondoskodtak levelek szállításáról; ezért lehet még most is látni az utolsók czimerében (Németorsz.) postakürtöt. A 13 száz. elején a parisi universitas gyalog-postát, mely utazásának gyorsaságáért repülő postának nevezetett, tartott. Ezen repülő posták gondoskodtak az akkor csaknem egész Európából Parisha tóduló tanulók leveleiről és pénzéről. XI Lajos Franciaországban önön hasznára állított fel lovas postákat 's 19 Jun. 1464 költ parancsolatjában az első postaállásokat egymástól 4 francia mf-re rendelte Franciaország fő országutjain. VIII Károly tágasítá ezen 1524-ig csak az udvar számára fenálló intézetet. Midőn a Spanyolok Perut 1527 felfedezték, Cuscotól Quitoig 500 mf. távolságra mindenütt postákat találtak mf-ről mf-re, kik az Inka parancsolatját legnagyobb sietséggel vitték a rendelt helyekre.

A német postának első nyomát a 15 száz. utolsó felében találjuk, midőn I Roger, thurni, taxisi és valsassinaei gróf, Tirolban postát állított fel. Fija, Ferencz, I Maximilián császárnak kívánságára, 1514 postát vitt be Brüsseltől Bécsig 's a császártól főpostamesteri méltóságot kapott. A II Solimánnal folyt had miatt 1522 birodalmi posta rendeltetett, mely Nürnbergben keresztül, hol tartatott akkor a birodalmi gyűlés, Bécsbe járt, hanem a had végével megszűnt. V Károly, hogy messze-terjedő birodalmából minden világtörténetekről mennél hamarabbi tudósításokat kaphasson, Thurn és Taxis Leonhard által állandó lovas postát állított, melynek útja Németalföldről Lüttichen, Trieren, Speieren és Rheinhausenen, 's onnan Würtembergben, Augsburgon és Tirolon keresztül Olaszországba ment. 1543 Taxis Leonhard nem csak Németalföldnek, hanem a német birodalomnak is főpostamestere lett. Ezen utolsó méltóság mindazáltal T. Leonhardnak csak haláláig 's V Károlytól, mint burgundi Németalföldnek uralkodójától adatott és nem a német birodalom, hanem Németalföld kancellariájából költ, és francia 's nem német nyelven, végre a patens nem küldetett a választókhöz, hercegekhez 's a birodalom többi rendjeihez, hanem csupán a németalföldi örökös tartományok statustisztjeihez 's alattvalóhoz. Ez okból a császár életében nem mondtak ugyan ellene a birodalom rendjei Taxis postáinak, de halála után a spanyol korona elválván a német császári koronától, nem voltak hajlandók többé spanyol-németalföldi postát megszervezni. Azonközben Taxis Leonhard 1563 az V Károly után következett I Ferdinándtól megerősített hivatalában 's ekkor a választóknak is megparancsoltatott, hogy ügyeljenek arra. Ezáltal igaz, hogy köteleztettek a német fejedelmek és rendek Taxis postáinak megismerésére, de mégis mindig csak burgundi-vagy spanyol-németalföldi, 's nem német birodalmi posták voltak azok. A 16 száz. Németalföldön kiűtött nyugtalanságok 's adóságok igen megrogálták Taxis postáit. De nem sokára ismét felemelkedett Taxis, sőt ellenségein győzedelmeskedett és 1595 a birodalom főpostamesterévé nevezetett ki. Fiját, Taxis Lamoralt, Mátyás császár 1615 báró-rangra emelte 's a postákat a birodalomban neki és férjfi maradvékainak ajándékozta, mely just II Ferdinánd Lamoralnak leány

maradékaira is kiterjesztett. A' posta-regale mindazáltal nem esmeretett meg 's nem hagyatott jóvá a' birodalomtól, -a' honnan a' Taxis báróknak, azután grófoknak és végre hercegeknek mindenik birodalmi rendel különösen kellett postáiknak megengedésére nézve alkuozni; mert a' császárnak az 1597-ki és 1615-ki birodalmi alkotmány szerént nem volt hatalmában a' regalék számát szaporítani, következésképpen olly fontos just, mint a' posta, császári regalenak nyilatkoztatni 's örökös jussal elajándékozni. Innen midőn 1659 Taxis a' birodalmi udvari tanácsnál panaszt tett Brandenburg, Braunschweig és Hessen ellen, mivel tartományaikban postákat állítottak, ki se halgattatott. A' Taxis háznak postajusa még most sincs végső határozattal msgerősítve; de bár ingadozzék, mégis arra, hogy vagy a' posták megmaradjanak nála, vagy ha elveszti azokat, kára megterítessék, mindég számot tarthat; mert egyfelől már a' birodalmi küldöttség 25 Febr. 1803 költ végzete meghagyta a' hercegi házat postajusában, másfelől pedig a' német szövetség actájának 17 czik. azt mondja, hogy a' hercegi ház az említett küldöttség vagy más későbbi egyezések által megerősített postajusában, a' külömbféle szövetséges státusokban, mind addig megmaradjon mig talám szabad egyezés által más intézet nem tétetik a' felől. A' szövetség actájának 17 czik. megerősítette ezen statum quot 's kármentést, de nem adott just arra a' hercegnek, hogy a' postataxát meghatározza. L. ezekre nézve Pütter „*Erörterungen und Beispiele des deutschen Staats- und Fürstenrechts*“ (3 rész. 1 füz. Göttingen 1790); Pestel „*Gedanken von der Rechtmäßigkeit der reichständischen Landposten und der Unerweislichkeit eines dieses ausschliessenden fürstl. taxischen Reichs-postmonopoliums*“ (Rinteln 1759); Posselt „*Abhandlung über das Postwesen, besonders in Deutschland, dessen Geschichte, Rechte und Mängel*“, ugyan-annak „*Wissenschaftliches Magazin*“-ját (Kehl 1785, I köt. 3 dar. és „*Kleine Schriften*“ N. XIII); és Hausen „*Staatsmaterialien und histor.-polit. Aufklärungen*“ (Dessau 1784 és 1785). A' törvényes jusra nézve I. Klüber „*Das Postwesen in Deutschland, wie es war, ist und seyn könnte*“ (Erlangen 1811) és „*Patriotische Wünsche über das Postwesen*“ (1814) — A' német szövetség statusai-ban most külömbféle nemű postaintézetek vannak. Austriának, Poroszországnak, Bajorországnak, Hanovernek, Szászországnak, Baden-nek, Braunschweignak, Mecklenburg-Schwerinnnek, Holstein-Oldenburgnak, Holstein-Lauenburgnak és Luxemburgnak kirekesztőleg tulajdon postaintézetek vannak. Ellenben eszt. feudalis fizetés mellett a' Thurn és Taxis hercegek familiájának engedtetek kirekesztőleg a' posták Würtembergben, Hessenben, Nassauban, a' szász-ernesti ág tartományiban, mind a' két Schwarzburgban, Hohenzollernben, Waldeckben, Lippe-Detmoldban és a' reuszi hercegi tartományokban, Frankfurt városában; hanem a' 3 szabad Hansa-városban Thurn-és Taxisnak 's a' státusoknak is tulajdon postaintézetek annak. Az öszveséges taxisi postaigazgatás a' Thurn-és Taxisi főposta kormány alatt van maini Frankfurtban. Az anhalti tartományokban és Mecklenburg-Strelitzben 's a' Schwarzburg-Sondershauseni fejedelemségnek éjsz. részében porosz posták vannak. Eppen nincs posta a' liechtensteini fejedelemségben. Thurn és Taxis herceg postáinak munkásságköre tehát 1180 nsz.mf.-re 's 3,753,450 lélekre terjed ki. A' legnagyobb országos postának kiterjedése 3715 nsz.mf., 9,482,970 lak. 's a' legkisebb 72 nsz.mf. 210,000 lak. Öszveséggel különös országos posták 10,546 nsz.mf.-den vannak, 26,760,830 lak. — Vö. Heidemann „*Handbuch der Postgeographie von Deutschland*.“

Hogy a' postaintézet céljának és a' közönség várakozásának egészen megfeleljen, a) olcsónak, b) hitelesnek, c) gyorsnak és d) pontosnak kell lennie. A' postaintézet első tulajdonságának az a' jó-

tevő befolyása van, hogy a' közönség többet ír és irat, 's kevésbé keres mellékútatkat a' postán szállítandók küldésére, ha a' posta olcsó, mint ha felette drága. Kiki inkább vált ki 3 levelet napjában 24 kr-ért, mint egyet ugyan-annyiért. — Második fő tulajdonsága a' posta intézetnek, hogy hiteles vagy biztos legyen, a' mi a' levelek és csomók helyes küldésében 's a' pecsétek szentségében áll, azaz, senkinek se legyen szabad a' leveleket feltörni. Hogy a' küldők elveszett leveleiket kinyomozhassák 's károk megtéríthetessék, a' levelek pontosan feljegyeztetnek 's az arra rendelt jegyző-könyvekbe beiratnak; noha ez, sok kezét kívánván (3 ember 1 óra alatt legfeljebb csak 300 levelet iktathat be a' jegyző-könyvekbe) 's a' levelek átadatását igen hosszassá tevén, nem mindenütt gyakoroltatik. Legkitetszőbbek erre nézve a' porosz és szász posták. Másik mód erre a' levelek ajánlása (recommendatio), azaz, a' levélre reáiratik „recommandirt“. Ezért nálunk 6 kr. kell fizetni pengő pénzben. Az ilyen levelek név szerint beiktattatnak a' jegyző-könyvbe. E' legbizonyosabb eszköz a' levelek feladatásának könnyű megmutatására. A' kocsizó postáknál ugy báforságosítottak a' csomók, hogy mindeniknek átvételéről bizonyítvány adatik. — A' postatitokra vagy a' levelek szentségére nézve ugyan mindenütt kemény parancsolatok 's nagy büntetésekkel fenyegetőző rendeletek vannak kiadva, hogy egy postatiszt se merészelje azokat feltörni. Mennyiben áll fen mindazáltal ezen parancsolatok ereje, főképpen hol a' posták magától a' státustól függenek? más kérdés. — A' posták gyorsasága az ilyen nemű intézetek tökéletességének harmadik esmertető jele. Mennél nagyobb az az út, melly a' feladástól a' rendelt helyig legegyszerűbben irányban, leghetőbb rövid idő alatt tétetik, 's mennél több mellékposták egyesülnek helyes összefüggés által a' főpostáttal, annál bizonyosabban lehet elérni a' gyors haladás czélját. Sokat tesz erre főképpen a' levélesomók pontos elintézése a' feladás helyétől a' vitel helyéig, melly postanyelven postapályának nevezetik. Mennél egyenesebb irányban kell tehát a' levélesomóknak rendeltetések helyére küldetni, mivel ellenkező esetben útköz hosszíttatván, későn jutnak el oda, a' hova küldetnek, a' mi sürgető környüállásokban tetemes károkat okozhat a' levelezőknek. — Mennél együgyűbb a' postafoglalatosság, annál könnyebben kitészhetik valamelly postaintézet a' posták negyedik főtulajdonságával, a' pontossággal. Még az elegyes posták is, mint az a'ustriai császári statusokban, hol itt 's amott, mint p. o. Magyar-Csehországokban, a' birodalmi vagy császári és királyi postákon kívül még familiai és helybeli posták is vannak, lehetnek pontosak, de nagyobb nehézségekkel, ha valahol a' rend megzavartatik. Egyszerűségére nézve is a' francia postaintézet egy a' legtökéletesebbek közt Európában. — Igen hasznos a' postaintézetekre nézve az is, ha a' tisztok a' közönség eránt nyájasak 's szolgálatra készek. — A' kocsiposták közt megjegyzést érdemel az 1824 óta fenálló és Ottenfeld udvari postatitoknok által igen jó rendel alkotott gyorskocsi, melly Bécsből Brünbe, Prágába, Pozsonyba, Budára, Gráczbe, Triestbe és Prágából Karlsbadba szállítja az utazókat, kik közül mindenik 50 f. terhet vihet magával 's az előre rendelt helyeken jutalmis árran reggelizhet és vacsorálhat. Azolta Triesttől Udinén keresztül Venéziába, Bécsből Klagenfurton és Udinén keresztül a' római birtokokba és Mailandba, Salzburgon, Innsbruckon és Veronán keresztül hasonlól Mailandba, Prágából Reichenbergbe 's igy Teplitzbe és Dresdába is vannak gyors posták alkotva. — A' kocsi és levélposták kölcsönösön számolnak egymásnak, csakhogy minden Austriába, Angolországba, Spanyolországba és az a'ustriai olasz statusokba küldött leveleket frankirozni, azaz, a' feltevés helyétől az ország határszélig lefizetni kell a' taxát.

A' posták igazgattatásának, bármely külföldi legyenek is a' német posták, fővonásai igen hasonlítanak egymáshoz. Mindeniknek feje rendszerént egy fő kormányzék vagy fő postahivatala' mellette lévő tanáccsal. Thurn és Taxis hercegek 20 feudalis postájának főigazgatója az 1811 óta Frankfurthban lévő főkormányzék. Az egyes német statusokban, Nassaun kívül, hol hercegi postabiztos van, egy miniszterium-osztály ügyel a' postákra, főpostaignagatás neve alatt. Würtembergben a' fő postakormányzék, mint tartományi középponti hivatal, közvetlenül a' belső ministerium alatt van 's ezen alkotmány több tekintetben legalkalmasabbnak látszik. A' foglalatosság közvetetlen teljesítése a' német statusokban udvari postahivatalokra, postahivatalokra 'sat. bizatik. Poroszországnak egy udvari-, 40 fő posta-, és 250 postahivatala van. A' posta jövedelem $\frac{1}{2}$ mil. tallér, mellyek útesinálásra fordittatnak. A' posták felette szükséges és közönséges középpontosításának egyetlen egy kivételét az austriai császári statusokban találjuk, hol a' posták a' status részére a' különböző tartományokban külön igazgattatnak, a' csász. kir. tartományok fő postamestere herczeg Paar által. Magyarországon igazgató kormányzék a' kir. helytartó tanács (Decr. I. art. 22 a. 1790°). Honyi törvényeinknek postát tárgyazó nevezetesebb cikelyei következők: hogy csak Magyarok és birtokos nemesek lehessenek postamesterek (1715, art. 22); hogy minden fő törvényzék, dicasterium, vármegye és város, hivatalos leveleit taxa nélkül küldhesse, melly szabadság Magyarországon kívül, Horvát-és Tótországokra is kiterjesztetett (1741, art. 31) 's a' t. Postataxától szabadok hazánkban: az ország primása, országbiraja, horvátországi bán és tárnok, az u. m. Kamara előlülője 's az erdélyi kincstárnok, a' magyarországi és erdélyi királyi táblák előlülője, a' magyar kamara alelölülője, a' főispányok és főispányi helytartók Magyar-, Horvát-és Tótországokban 's az erdélyi nagyfejedelemségben, végre a' szász nemzet grófja ugyanott.

A' francia posták eredete a' cikely elején elő van adva. XIII Lajos uralkodása alatt (1610—30) fő posta-ellenőrök felállításával rendezebb formát nyert a' francia posta. Ezek és az 1630 kinevezett postamesterek szedték be a' jövedelmet, míg Louvois minister XIV Lajos uralkodása alatt 1676 a' postákat bizonyos Patin nevének nem adta haszonbérbe, a' levelérti fizetés meghatározásának jusát neki engedvén. 1688 mikor a' posták harmadszor adattak haszonbérbe, már 1,400,000 fr. fizettetett azokért és 1695 2 millió frankon felül volt a' posták haszonbére. 1733 3 mil. frankra hágott fel, főképpen azon okból, mivel eltörölte a' kormány 1719 az academiái gyors postákat, mellyért a' párisi egyetemnek 300,000 fr. ajánlott eszt. és ez egészen a' lázadás elejéig fizettetett is. 1738 a' levélposták királyi ügyelet alá tétettek, hogy az igazi jövedelmet kitanulhassák. Ennek következése a' lett, hogy a' haszonbér többre ment, ugy, hogy 1786 23dik izbeli kibéreltetésekor már 10,800,000 fr. hágott. Mikor az utolsó bérbeadás idejének lefolyta után Dec. 1791 a' posták ismét a' királyra szálltak vissza, 11 mil. felül volt a' tiszta jövedelem. 1814—22 a' levélposták (mert csak egy igazgatatik a' status számára) bére általjában 21,890,000 fr. tett eszt. most pedig 26,560,000 fr. tesz, melly 60 mil. levélért jó be. Ha hozzá vesszük azokat a' leveleket és csomókat is, mellyek a' postapénztől mentek, rámegey a' levelek száma 110 milliomra, a' nélkül, hogy a' parisi 25000 folyóírást ide számlálnánk, mellyek mindennap küldetnek a' departamentekbe, és azon 25000, melly a' kerületekben jelen meg 's olvastatik. Parisnak postajövedelme maga 4,310,000 fr. tesz eszt. Minden nap 40,000 levél, mellyek közül 28—30,000 postapénzt fizet, és 10—12000 nem fizet, megyen el Parisból részint magába az országba, részint külföldre; jó pedig napjában 30,000

levél, melyek közül csak 18000 fizet postapénzt. E' szerént ki-
 ér bevisznek Parisba eszt. 25,500,00 levelet. A' franczia postatiszt-
 ság igazgatását XV Lajos olta a' lázadásig csaknem mindég leg-
 főbb felvigyázók vitték, kik éppen ugy, mint Spanyol- és Olasz-
 országokban, fő nemesek közül nevezettek ki, mivel azoknak mindég
 közel kellett lenni a' királyhoz. A' levélpostákra és a' postatartókra
 felügyelés végett, egy 3 főfelvigyázókból álló tanács volt állítva,
 amannak előlülése alatt. 1819 olta a' levél és kocsiposták (postes
 relais) melly utolsókat a' postamesterek tartanak tulajdon kölcsége-
 ken, ugyan azon igazgatás alatt vagnak. Most a' posták feje egy
 főigazgató. Minden kerületben van egy postaügyelő; minden posta-
 nak vannak egy igazgatója, ellenőrje 's bizonyos számu tagjai, mint
 a' szükség hozza magával. A' postatartók a' kocsi postákra nézve
 is a' fő igazgató alatt vagnak ugyan, de a' mellett van különös
 igazgató tanácsok is, melly 3 fő ügyelőből áll. A' posták igazga-
 tása felette együgyü, és számadások követést érdemel. Leginkább
 előmozdította a' dolgok folyamatját az 1808 kijött és még most is
 becses „*Instruction générale sur le service des postes.*“ — A' lázadá-
 sig, melly minden elsőség-jusokat eltörölt, szép szabadsággal birtak
 a' postatartók, földbirtokaikra, katona-tartásra, fijaik katonásko-
 dására 's a' t. nézve. A' királyi ház ministeriuma alatt voltak, hi-
 vatalokra királyi végzetek által nevezettek ki, és szép fizetést huz-
 tak; a' honnan felette kevésért viseltek gondot a' levéltáskára;
 eleinte t. i. 3, azután 10 sous fizettetett egy fontért minden posta-
 állástól. A' nemzeti gyűlés elvesztett jusok helyébe 2—400 fr. kár-
 potlást adott nekik fizetés névvel. De Oct. 1823 olta 30 soust vesz-
 nek a' postatartók a' postalótól, melly a' levéltáskákat és status
 staffetáit szállítja, 's kurirokért 25 soust; mert minden levéltáskával
 jót álló kurirok (Service des malles) mennek Franciaországban, kik
 pénzt és néhány személyt is visznek magokkal, kik közül mindenik 2 fr.
 fizet helyéért egy statiótól 's a' mellett 15 fontnyi terhe is lehet.
 A' posták főigazgatása egyezésre lép a' postatartókkal a' levélpos-
 ták és status staffetái szállítása végett; de ezen szállítás nincs szo-
 rosan hozájok kötve, minthogy nekik csak a' rendkívüli (extra) pos-
 tákhoz van teljes jusok. A' kurirok nagyok és kicsinyek. A' nagyok
 a' főúton járnak Lyonon keresztül Olaszországba, Bordenxon ke-
 resztül Spanyolországba és Portugalba, Strasburgon keresztül Né-
 metországba 's a' t. A' kicsinyek csak az ország kebelében járnak és
 magános emberektől tartatnak. A' nagy kuriroknak mindég fedele-
 zett kocsijok volt 3 loval, a' kisebb rendbéliek pedig postakocsi-
 kon jártak. XVIII Lajosnak Franciaországba vissza jötte olta a'
 nagy úton járó kurirok kocsija esinosabb és alkalmazosabb. Lajos
 utazásában öszvehasználtván azoknak addigi izlés nélküli építettését
 az Angolokéval, ujakat készítettett, mellyek a' régieket mind jobb
 izléssel, mind 4 személyre készült alkalmazos ülésekkel felyülmultak.
 Ezért a' gyors kocsi birtokosai pert indítottak a' postatartók ellen,
 melly a' követek kamarája elibe is felkerült; de végre a' Septemb.
 1822 kötött egyezésnél fogva elintéztetett. — 1791 olta a' levélpos-
 taintézetek Franciaországban sokkal rendesebben és sebesebben jár-
 nak, mint elébb. A' levélposták tarifája is sok változásokat szenved-
 tett időjártával. XIV Lajos alatt az akkori postabérlők tetszések
 szerént bánhattak azzal. Mihelyt pedig a' posták királyi igazgatás
 alá kerültek, magától megszűnt azon monopolium, mellynek vissza-
 éléseit világosan lehet látni a' régibb, nevezetesen pedig az 1701 és
 1703ki tarifákban. A' mostani tarifa az 1806-ki törvényen alapul,
 mellynél fogva az 1759kihez mérve az egyes taxák nagyon nevedek-
 tek, ugy, hogy szinte $\frac{1}{2}$ résszel többet kell fizetni, a' minek oka a'
 költségek háromszorta többre nevedése volt. — Mind e' mellett is

kevesebb Franciaországban az egyes levelek taxája, mint akármely más nagy statusban; mert az egész országon keresztül menő levélnek legnagyobb taxája 1 fr. vagy $23\frac{1}{2}$ kr. midőn Németországban ugyanannyi távolságra legalább 1 for. 30 kr. kellene fizetni. Így p. o. egyszeres levélnek az árja, ha mindjárt 1 ivnyi postapapírosból állana is, nem több mint 50 centime vagy 14 kr. Strasburgtól Dijonig. — De már a levelek súlyának nevedésében nem olyan kedvező a francia levelek tarifája; mivel ebben a tekintetben legdrágább mindenek közt, sőt drágább az angolországinál és az ajánlás mellett küldött levelekért szinte két annyit kell fizetni. Ellenben a nyomtatványok elküldésében, mely kizárólag a levélposták tulajdonára, dicséretes példát mutat Franciaország; mivel egy iv nyomtatványért az országon belől csak 4, a külföldre menőért pedig 8 centimet (2 kr.) kell fizetni. Más nyomtatványokért pedig a belföldi vitel taxája általában 5, külföldre 10 centimes ($2\frac{1}{2}$ kr.) Feladásakor mindegyikért előre le kell tenni a taxát. A portéka mustrák csak $\frac{1}{4}$ részét fizetik a taxának. A levelek jegyzőkönyveiből teljes beiktatása nincs szokásban Franciaországban. — A pénz-küldések taxája 1703 óta 5 proc. határozottatott, semmit se tekintvén a távolságra. — 1759 óta Páris belső városában is van egy kis levélposta, a parisi közönségnek nagy hasznára. Mind a nagy, mind a kis postán jövő levelekről, a városban lévő 8 főpostahivatal útján levélhordók a 6 téli hónapban napjában ötször, a 6 nyári hónapban pedig 6szor gondoskodnak. A mi a levelek titkainak szentségét illeti, közönségesen tudja van, hogy minden postatiszt leteszi ugyan törvényesen az esküvést, de az is bizonyos, hogy a titkos policzáj mind anyiszor átlépi azt valamenyiszer szükségesnek véli. 1825 néhány Parisból London felé küldött kereskedő-kurírok levelei feltűrtettek és az e végett tett panaszra a lett a felelet, hogy a kurírok küldetésének jusa csak kegyelmen épül, mellyért kinek-kinek alá kell vetni magát azon köteleztetésnek, hogy azoknak foglalatja az országlás előtt esmeretessé tétessék. A francia köztársaság idejében és a consuli igazgatás alatt, a levelek szentségére sokkal nagyobb gond volt. Villèle ministerségének bukta után Jan. 1828 eltörölte az országlás a levelek feltörésére meghatalmazott titkos posta-hivatalokat és sérthetetlennek hirdette ki a levelek titkát. A levélposták mindég királyi regalékhoz tartoztak Franciaországban, ellenben a lovas posták, postaszekerek vagy gyors kocsik mindig magános intézetek voltak; de közönséges felvigyázás alatt, s a statusnak fizettetni szokott adóért. A posta-szekereken kívül vannak még ugy nevezett pataches-ek is (kocsiposták neve) mellyek utazókat szoktak vinni, néhány napi távolságra, lóváltotatás nélkül. Erre pátensek van, s bizonyos adót fizetnek érte. 1766 Parisból napoként 27 bérkocsi ment el 270 úttal, különböző tartományokba, most pedig 300 kocsi mintegy 3000 úttal. 1792 előtt kevéssel a közönséges kocsik bére 600,000 fr-ra ment, most az azokért bejövő taxa csaknem 4 mil. fr. A múlt száz. közepén egy hely bére 50 fr. volt Paristól Lionig, hova 10 nap alatt érkeztek meg az utazók; most azt az útát 3 nap alatt végzik el, s 72 fr. fizetnek. Az extraposták (postes relais) dicséretet érdemelnek Franciaországban gyorsaságokért. A sebes haladásnak okát nem annyira a sebes kocsizásban, mint a postamesterek, postalegények, és kerekjártók ügyességében kell keresni. A postalegény sem alszik, sem tér be valahova. A statió megpillantásakor ostorának pattantásával jelt ad, melly által ott addig mindent igyekeznek elkészíteni, úgy, hogy kevés minuták mulva tovább mehet. Franciaországban a postarendelés hivatalosan ujonnan nyomtatattatik évenként az extraposták szá-

mára, az utakkal, fizetéslajstromokkal, postaföldképekkel és minden ujításokkal együtt.

Az angol postákról III Eduard alatt tett rendelkezésekben tétetik először említés; mindazáltal nem lehet tudni bizonyosan, hogy már akkor a posták közönséges intézetek voltak volna. IV Eduard volt az, ki 20—20 mf. távolságra postaházakat állított fel; éjszakai pedig katonapostát vitt be, hogy a skóciai had alkalmával sebes közösülés lenne a sereggel. Ezt az intézetet a király erősítette ugyan meg; hanem hihető, hogy a király okos testvérének, Richárdnak, ki volt a seregnék vezére, lehet azt köszönni. Mikor élhetett a közönség ezen intézettel és micsoda feltételek mellett? erre nincs bizonyos adatunk. De hogy sok ideig keskeny határok közé volt szorítva a yele élés, onnan lehet következtetni, hogy kevés I Károly uralkodása előtt a kereskedők és mesteremberek az egész királyságban nem igen bátorságos és biztos postákkal éltek, vagy nagy költséggel kellett levelezéseikre postákat tartaniok, ellenben az universitásoknak és nagyobb városoknak tulajdon postáik voltak, melyek lóháton vagy gyalog tették hosszú útjaikat, más leveleket hozván vissza. Scotországban sok ideig ilyen postával éltek. 1543 volt posta, mely által a levelek Londonból Edinburgba 4 nap alatt érkeztek meg, hanem ez az akkori időhez képest sebes posta csak kevés ideig tartott. Camden után az angolországi fő postahivatalt 1581 Randolph Tamás viselte, kinek Erzsébet a scotországi dolgokban sok hasznát vette. I Jakab Makthew de Quester igazgatása alatt olyan hivatalt rendelt, mely a külföldre menő leveleket elküldte. Eddig ezzel csak privat emberek foglalatostkodtak. A Londonban lakó idegen kereskedők még azután sokáig fentartották magoknak azt a just, hogy a postamesteri hivatalra ők emeltek valakit a külföld számára. 1632 parancsolatja által megtiltotta I Károly, hogy a külföldi levelek más úton küldessenek, mint a királyi posta útján. 1635 Angol- és Skotországok számára postahivatalt állított fel, és pedig egészen új és helyesebb mód szerint. Minden privat és tartományi posták eltöröltettek és a postajövedelmek regale lettek. Ez az intézet Whitherings Tamás kormánya alatt volt; de a ki a nagy visszaélések miatt 1640 kiesett hivatalából. Helyébe Burlamachy Filep lépett, kinek ellenőrije status titoknok volt. 1630 Károly király XIII Lajos francia királlyal egyetértve London és Paris közt is állított postákat, Doverből Calaisba, s innen Boulognen, Abbevilien és Amiensen keresztül Parisba. Egyszersmind a két ország közt edigi privat posta, Ryetől Dieppebe eltöröltetett. Ezek az intézetek felett sokat szenvedtek, sőt csaknem semmivé lettek a hazafiui háboru tüze alatt. De mihelyt a status bátorsága ismét helyre állott, biztosság rendeltetett, hogy Edmund Prideaux főügyvéd előlülése alatt postarendszert dolgozzék ki, mellynek olly szerencsés foganatja lett, hogy most már eszt. 10,000 font Sterl. haszonbért hozott be, midőn a költség csak 7000 fontba került. E mellett a bérlőnek annyi nyeresége volt, hogy a londoni közönség tanácsa irigy szemekkel nézné azt. Az ország helyreállásakor kevés módosítással megerősített ez az intézet és II Károlynak 12 actája által minden visszonyai megállapítottak. III Vilhelm uralkodása alatt megállott az a parlamenti végzet, mely Skotországnak belső postaszervezetét tárgyazta; az angol postaszervezet pedig azon formát, mellyben most van, Anna királyné 9 actája által kapta. Nagybritanniának fő postahivatala alá tartoznak mind azon tárgyak, mellyek az angol, scot gyarmatok felé járó postákat illetik (kivéven a Keletindianban s a déli tengeren fekvő gyarmatokat). Irlandnak különös kormányozása van. Minden városban és majd minden nagyobb faluban van egy fő- és alpostamester. Foglalatosságok abban áll, hogy a börtáskát átve-

gyék és tovább küldjék, hogy a levelek, a hová szollanak, elvessenek, a vitel árrát beszedjék, és ezt bizonyos időben a főpostahivatalhoz küldjék. Hogy a különbözőféle rendelkezéseknek, mellyek ezt a hivatalt tárgyazzák, elég tétessék és a kötelező levelek ereje fenntartassék, mellyek t. i. a táskának, kocsin, lovan vagy gyalog ember által leendő elszállítására nézve köttetek, Angolországot 7 lovas felvigyázó, Skotországot pedig 2 utazza be. Mindeniknek bizonyos kerülete van, hol felvigyázni tartozik. Ezek levelezésben állanak a londoni postahivattal. Öszvesen a fő postával 600-on felyül van az ángolországi postamesterek száma; Scotorsz. 200-nál több. Nevezetes Angolországban az a postarendtartás, mellyet a posták megérkeztekben és elmentekben, a levelek átvételében és kiadásában tartanak. Ebben a részben követésre méltó készséget szereztek magoknak az Ángolok, melly kereskedési foglalatosságaiknak bizonyosságára és sebes folyamatjára nagyon sokat tesz. Sehol se vigyázunk inkább a levelek sérthetetlenségére, mint Angolországban és Amerikában. A nagybritanniai posták tökéletességére igen sokat tett a levelek nagy részének kocsiposták általi bátorágos, sebes és olcsó szállítása, mellyet a közönség Palmernek köszönhet. Dicséretet érdemelnek ezen kívül a lovas és gyalogpostáknak segédintézetei is, mellyek a sok részből álló testet egy egészé alkotják. Továbbá britanniai Éjszakamerikában és a nyugotindiai gyarmatokban is postamesterek vannak rendelve, kikhez Falmouthból hónaponként rendszeren egyszer vagy kétszer csomókat szállító postahajók eveznek. Hasonlóul vannak a száraz tengeri kikötőiben, a földközi tenger és Délszakameriká kikötőiben is agensek, kikhez ángol postahajók eveznek. — Londonban fő és Twopennyposta van; az elsőnél ezek a fő hivatalok: a belső és külső titoknoké, a főszámvevőé, és főjövédelen-szedőé és más kisebbek. Ezen postaszállításokon kívül van még a városban 60-nál több ház, hová a levelek beadathatnak a főposta számára. A tisztek száma 175, a postaké, terhhordóké 35, a levélhordóké 203. A levélkocsik naponként öszvesen mintegy 13,000 áng. mf. mennek és a haszonbérlok 1 mf-re mintegy 1½ pennyt (1 garast) kapnak. Londonból 22 levélkocsi megyen el s 45 a mellék postákkal foglalatoskodik. Az első levélkocsi 2 Aug. 1784 utazott el Bristol felé és már 1786 mindenütt használtattak. A Thwopennyposta kerületében, melly Londonra és 10 ángol mf. távolságra terjed, 140 ház van, hol levelek elfogadtatnak; a tisztek száma 48 a levélhordóké 359. Egész Angolország postái az ujjab időben, a száraz elzáratásának felnyitvatása olta, általjában 1—1½ mil. f. St. tiszta jövedelmet adtak eszt. Igy 1823 a tiszta jövedelem 1,387,000 's 1824 1,444,000 f. St. a költség pedig mind a 2 eszt. 607,686 f. St. tett. 1801 a jövedelem csak 858,000 f. St. mént, bár már akkor a világkereskedését birta is. Ezen hasonlításból megtetszik, mennyit haladott legyen elő 1815 olta az ángol kereskedés; mivel ez a postáknak igazi élelmi kútfeje. Kétség kívül minden europai országok kört legdrágábbak az ángol posták, a pénz mennyiségét revén gondolóra; de az is bizonyos, hogy kisebb ott a pénz becse 's nagyobb a tehetőség, mint más europai országban. — Igy tehát a tarifát Angolország lakosaihoz alkalmaztatottnak kell neveznünk. A közönséges szekerekért Nagybritannia mintegy 1½ mil. for. veszen be és még is ritkán kocsizik az utas olly alkalmasan, sebesen és olcsón, mint ott. Dovertól Londonig 30 francia mf-re, melly utat 11 ora alatt könnyen elmegy, csak 11 for. és 33 kr. kell egy személynek fizetni. Edinburgtól Londonig 125 német mf-re most postakocsi jár, minden héten 15, mellyek közül utját mindenik elvégzi 60 óra alatt; ezt az utat az 1763-ki kocsi 16—18 nap alatt végezte. Az ángol kocsipostákra nézve nagy változás támadhat a gőzko-

esikkal tett próbák által, mellyeket most egy 200,000 f. St. tőkével bíró társaság tétet. A' gőzmachinákkal készült sajkák Éjszak- és Délszakamerikából Liverpoolba most gyakran 16 nap alatt megérkeznek, 's tudósításaik 20 óra alatt staffeták által innen Londonba küldhetnek.

A' többi europai statusok postaintézetei vagy igen csekély lábon állanak még, vagy a' most előszámláltakhoz nagyobb vagy kisebb mértékben hasonlítanak. Oroszország levél-postái az újabb időkben nagy javítást nyertek. Ugy látszik, hogy a' legjobb éjszaki német postaintézetek szerint volnának szerkeztetve. A' levélbér különösen olcsó itt, és időről időre inkább lejjebb száll, mint feljebb hág. A' legújabb tarifa szerint minden 100 verstől 2 kopekkel hág a' feljebb egy lat levélért; de csak 1500 verstig, 's ekkor 1500-tól 3000-ig 1 kopekkel. Akármely távolságért 3000 versten felyül (mert Oroszországban 6—7000 vers. távolságok is vannak) nem kell többet 50 kop-nél fizetni. Ebből lehet az orosz posta-igazgatásnak egyenes célját látni, hogy t. i. a' levelek mennél meszebb mennek ugyanazon postán, annál olcsóbbak legyenek. A' meghatalmazások, váltóczédulák, kölcsönöző levelek, 's bizonyítványok vitelének bére két-annyi, mint a' leveleké. Pénzért vagy más becses csomókért, mellyek egyébiránt csaknem paraszt-szekereken küldetnek, 500 verst. távolságra fél, 500 versten felyül pedig egy procent a' bátorság-pénz. A' külföldi levelekre nézve is mérsékelt az orosz postapénz. Ámbár Oroszország két annyi, mint egész Europa és 50 mil-nál több lakost számlál, még se lehet a' levélposták jövedelmét többre tenni 8—900,000 tallérnál (egy tall. 1 f. 30 kr. számlálva). 5 postajárás van u. m. a' moskai, rigai, viburgi, archangeli és lengyel járáások. Postakocsik nincsenek Oroszországban. Hanem az extraposták sehol se olcsóbbak, 's gyorsabbak, mint itt. Egy extraposta-lóért egy verstre (mintegy 7 verst tesz egy német mf.) csak 2 kopeket kell fizetni. 4580 verst. vagy 660 ném. mf. út, mellyre 8 hét kell, az uti költséggel 's élelemmel együtt, nem kerül többé 100 hollandi aranynál. A' ki extrapostán akar menni, a' felsőségtől erre útlevelének vagy parancsolatjának (Poioroschnoja) kell lenni és hogy illőleg járhasson kelhessen, valamely jel szükséges az extrapostán utazónak. Dánország a' postákkal nagyon finantz módon bánik, és nincsen benne különös alkottatás. Jutalmasabbak a' svédországi és norvégiai posták, a' honnan sokkal kevesebb is itt a' tiszta jövedelem, mint a' határos statusokban. Németalföldön a' Taxis hercegek ősei alkották a' postákat és Taxis Leonhard 1543 már németalföldi főpostamesteri hivatalra emeltetett. Németalföldnek Austriától lett elszakadása után ugy látszik, hogy az angol posták tétettek sinórmértékül. Hollandba, a' francia császársághoz kapcsolatván, francia posta vitetett be. E' még most is meg van, kevés változtatással, Holland belgiumi királysággá tétetése olta. — Ugy látszik, hogy Olaszország a' posták eredeti hazája. Már Augustus császár előtt virágzásban voltak azok, mint hadi seregekről veendő tudosítás eszközei. Voltak levélhordó- és curirintézetek, melly utolsók rendkívüli gyorsasággal jártak. Igy p. o. Augustus császár Slavoniából Rómába 4 nap alatt néhányszor kapott hivatalos leveleket és Tiberius ugy hozá volt szokva a' kiszabott sebességhez, hogy boszankodva hajtotta el a' hivatalos leveleket, ha hosszabb ideig voltak uton, Ázsiából 20, Európából 15, Afrikából 10, Slavoniából 5 és egész Olaszországból 3 napnál. Mind Tiberius, mind az utána következett császárok alatt voltak extraposták. A' postaintézetek feje a' császári testőrző sereg vezére volt. Egy a' francia király könyvtárában lévő kéziratból világos, hogy V Károly német császár az olaszországi postamestereket is fizette. Taxis Simon Mailandban fő postaigazgató volt és a' császár-

ri palotában lakott. Mailandra és környékére nézve gyalog posták voltak felállítva, mellyek adhattak okot a' parisi kis posták felállítására. Minekelölte az olasz királyság a' hajdani francia császársággal öszveköttetésben volt volna, akkor is igen jó rendben voltak az olasz postaintézetek; de még nagyobb tökéletesedésre jutottak azok ezen időponttól fogva, a' francia posták szerkezet-módját vévén mustrául. 1815 oltá a' lombardi-venecziai királyságban, Toscanában, Parmában és Módenában inkább az austriai posta-szerkezet vétegett fel sínórmértékül; a' francia alap mindazáltal megmaradt. A' többi olasz statusokban, kevés módosítások mellett a' postaintézetek megmaradtak elébbi állapotjokban. A' levél- és extraposták felette jól vagynak elintézték itt. A' levél sérthetlensége mindenütt szorosán megtartatik, úgy, hogy a' mailandi büntető törvénykönyv szerint halál van mondva a' levélsértők fejére. — Helvetiában, az 1803-ki gyűlés határozatja szerint mindenik Cantonnak tulajdon posta-regaléja, következésképpen tulajdon postaintézete is van. A' millyen külömbfélék az igazgatásformák, éppen olly külömböző azoknak jósága is. Hogy jutalmasabbak lennének, lehetne segíteni középpontosítás által, mellyet Solothurn javalt is 1811; azonban még se lehet azokat egészen drágáknak mondani, a' minek okát ott kell keresni, hogy a' posta-regalét nem úgy nézik az országlások, mint ollyan eszköz, mellyel a' status hasznát kellene vadászni. — Extra posták sehol sincsenek Helvetiában. Spanyolországban és Portugálban a' palérozotságnak felette csekély lépcsőjén állanak a' postaintézetek, bár egy Correamayor a' főposta igazgató. — Csupa gyermeki állapotban vannak még most is a' postaszervezetek europai Törökországban. Századok oltá semmi ujítás se tétetett itt azokra nézve, azok kivül, hogy a' magyar lovas Tatárokat tart, kik az ő és minden nagyobb embereinek hivatalos leveleit sebesen szállítják. Elébb gyalog statusposták is voltak, kiknek az a' szabadságok volt, hogy a' lovas embereket, kiket útjokban találtak, a' nagy úr nevében leszállithatták lovakról és lovaikat vagy egészen a' meghatározott helyig használhatták, vagy el is cserélhették, ha frisebb lovon lovaglókkal találkoztak.

POSTILLÁKNAK azért neveztetnek predikatori könyvek, mivel az egyházi beszéd a' szent-írásnak valamely cikelye (*textus*) szerint (*post illa sc. textus verba*) készittetik.

POSTULATUM (kivánat), a' mathesisben olly tétel, melly ön-maga által lehetségesnek és kivitethetőnek tekintetik, p. o. egy pont körül egyenlő távolságban egy lineát húzni. De magok azon tárgyak is, mellyeknek csupa eszméletök kívántatik, a' nélkül hogy azoknak természetök kifejeztetnék, p. o. felület, szám s. a' t. a' mathesisben postulatúmnak, eredeti kívánatoknak neveztetnek. A' critica philosophia pedig a' practica ész postulatúmainak olly theoreticus, megmutathatatlan tétéleket nevezett, mellyek bevételeire minket practica ideák, vagy feltételek, a priori értékű praktikai törvények határoznak. Az ember szabad, az ember halhatatlan, van egy Isten, ezek a' Kant philosophiája szerént a' tiszta praktikai észnek 3 postulatúmai. Fichte ellenben olly okfőt nevezett postulatúmnak, melly egyszersmind theoretikai és praktikai (az Én). Schelling egy eredeti (*transcendentalis*) construction kívánatját nevezte postulatúmnak, és azt mondja, hogy a' praktikai philosophiának csak parancsai vagynak.

A. B. S.

POSVÁNYLEVEGŐ, azon nepe a' levegőnek, melly rothadt állatokból és plántákból, következésképpen posványokban is, fejlík ki s a' gas hydrogeniumtól csak nehezebségével s a' carbonium gáznak több vagy kevesebb mennyiségével külömbözik. Innen

az újabb chemicusok a posványlevegőt carbonico-hydrogenicum gasnak is nevezik. L. A. John *Handwörterbuch der Chemie* (Leipz. 1817).

POTEMKIN (Gergely Alexandrovits, herczeg) orosz fővezér, 1736 szül. Smolenskuél, eredetikeppen lengyel nemzetségből. II Katalin császárnénak minden kedveltjei közt Potemkin volt azon egyetlen-egy, ki 32 eszt. alatt állandóul megtartotta császárnéja kegyelmét 's a' roppant birodalom evezőjét. Dohm rajzolatja (*Denkwürdigkeiten* I Köt. 406 old.) szerint P. csak merész és fortélyos ember volt, alapos status-esmeretek nélkül. Gyors szerencséje, nagy befolyása 's hatalma, mellyet a' császárnén gyakorlott, sőt élte módjának napkeleti és különös vonati is, gyakran rendkívüli embernek nézették másokkal ötet. Sőt durvaságában, kedv-változásiban is bizonyos eredetiséget, 's korlátlan zabolátlanságában, mellyel indultatnak hódolt, nagyságot akarnak találni; de helytelenül. Potemkin erkölcsi méltóság nélküli, sőt igen közönséges ember, kit rendkívüli körülállások emeltek fel nagy hatalmának polezára. Ezen itélettel hasonlítottassanak össze azok, a' miket ezen munkák: *Potemkin der Taurier* az 1797—1800-ki Minervában, továbbá „*Pansalvin, Fürst der Finsternisz und seine Geliebte* (Germanien 1794) és *Russische Günstlinge* (Tübingen 1810) mondanak Potemkinről. Szerepét nem játszotta ki, mivel nagy észtehetségek, 's characteri erő nem voltak benne, mellyek segíthették volna akaratját. Történet emelte fel ötet 's azolta képzelődése mindent lehetőnek 's szabadnak tartott. Attyának koráni halála után katonai szolgálatba lépett 's 2 eszt. mulva (1762) zászlótartó lett a' lovas gardánál. Midőn Katalin formaruhában lovagolt a' seregosztályak közt, hogy császári méltóságra lépésére a' katonaság kedvezését megnyerje, észrevette Potemkin, hogy a' császárné kardján nints bojt. Azonnal leoldozta magáét 's a' császárnénak nyujtotta. Termete 's figyelme nagy benyomást tettek Katalinba, kinek kegyelmében igen megerősödött, minekutánna reá mehetett, hogy társaságának kicsiny körébe behocsáttassék. Lassanként kiküszöbölt onnan másokat 's 1776 oltá legfőbb kedveltje lett a' császárnénak. Büszkesége irigységet 's gyűlölséget szült az Orloffokban. A' többek közt Orloff Elekkel összeveszvéen, egyik szemé kilövetett. E' még kedvesebbé tette Potemkint a' császárné előtt 's mivel eszességből időről időre visszahuzta magát, de tetszése szerint ismét megjelent az udvarnál, tehát mindég uj maradt. Katalintól hadi ministerré neveztetett 's a' status egész kormányárai nagy befolyása akkor kezdődik, midőn kedvetti helyével felhagyott. Katalint állandóul megtudta tartani azon véleményben, hogy ő az ő (Katalin) bátorságára elmulthatatlanul szükséges. Katalin t. i. tudta, hogy sok nagy embertől gyűlöltek; sőt tulajdon fíjától is félt, kinek, ha ért korra jut, a' császárságot átengedni köteles volt 's innen Potemkinben, kit a' nagyherczeg, gróf Panin 's a' nemzet első nagyjai gyűlöltek, legelszántabb és semmitől se félt embert nézett, ki hatalmával 's merészségével minden lázadó gondolatot leverhet. Katalin tehát határtalan hatalmat adott Potemkinnek, ki előtt végre minden reszketett. A' császárnén ezen határtalan uralkodásban Potemkin 1776 oltá, 16 eszt.-ig, haláláig, megmaradt számos ellenségei áskálódásainak ellenére. 1778 oltá csaknem egészen ő vitte a' status kormányát, a' külső dolgokra nézve, haláláig, 's a' porosz pártnak, mellyet Panin pártolt, ellene dolgozott. Mindazáltal sok tárgyban nem vett részt, vagy azért, mert önként nem gondolt azokkal, vagy Paninnak alapos statusesmereteitől tartatván vissza. Egyébiránt a' külső dolgokban is vakmerőn és minden tekintet nélkül munkálódott. Így tétette II Fridriknek 1782 Görz által azon plánt, hogy a' még fenálló Lengyelország osztattassék el. „Az első osztály,“ monda, „csak gyermekjáték volt; már akkor egészen el

kellott volna azt osztani, a' lárma nem volt volna nagyobb. Midőn a' király törvényes okokból ezen javallatot nem fogadta el, e' Potemkinnek olly váratlan volt, hogy háromszori elolvastatása után a' miniszternek ezen szavakkal adta vissza a' király levelét: „Soha se hittem volna, hogy Fridrik király romános ideákkal birhasson.“ Minő érzeti voltak légyen Potemkinnek a' népek 's nemzetek jusaira nézve, megmutatta Krimnek erőszakos eluyomásával 1783. A' Tatárok nem akarván a' császárnénak hódolni, a' vezérek parancsolatot kaptak a' nyakasok levagdalására. Egy vezér vonogatta magát ezen parancsolat teljesítésétől, mondván „Nem hóhér“; hanem Potemkin Pál, a' herczegnek (Potemkinnek) rokona végrenajtá azt 's 30,000 férjfit, asszonyt és gyermeket fogatott öszve 's vágatott le. Mint Tauriának főkormányozója, legkegyetlenebb önkényel bánt Potemkin a' Tatárokkal 's ezáltal elnépetlenítette a' tartományt. Bár se vezéri észtehetségei, se esmeretei voltak, még is minden vezér, akármillyen hires volt is győzedelmeiről 's az egész hadi erő, határtalan parancsolatja alatt volt. A' status javának főbb czélját nem esmerte. Noha olly kevésé tudta a' birodalom külső viszonyit, mint a' belső kormányt, mégis mindent maga intézett el, a' mit a' császárné nagyra-vágyása és hiúsága, a' birodalom keblében, vagy idegen hatalmasság ellen, feltett. Egyebet nem esmert külső 's a' sokaság szemeit vakító fénynél, mellyel magát körülvette, míg azt megvetni látszott. Maga akart hatalmas lenni 's ezt durva büszkeséggel tudta éreztetni, mivel minden érdemmel, születéssel vagy gazdagsággal kitetsző embert gorombasággal lenyomott 's minden rang tekintete nélkül szidta 's verette az Oroszokat. Előkelő idegeknek vagy független hatalmasságok követeinek előterjesztéseit, mint a' birodalom alattvalóinak kéréseit is, büszke uralkodói, 's megvető kevélységgel halgatta. A' császárné eránt igen kevés tisztelettel viseltetett, sőt azt merte beszélni, hogy megverte. A' bizonyos, hogy a' császárné akaratjának gyakran nyilván ellene szegezte magát 's szántszándékosan ellenkezőt tett. Más részről legmerészebb hízkeléssel forgolódott körülte, mint p. o. 1787, midőn a' császárné Tauriába utazott. (L. II. KATALIN). Másszor ugyanazon ezeredekét különböző napokon különböző formaruhákban állittatta ki, hogy a' sereg telyes számát mutassa. Herczeg Ligne az Oczakow előtti táborban, Aug. 1788, lerajzolta Potemkint, melly kép bár szép vonatokkal készült 's ellenkező színekkel fénylik, mégis ugy adja elő ezen mindenható kedveltet nagyságának fényében, mint a' szerencse elkényeztetett gyermekét, belső pallérozottság és character nélkül, 's durvának, vadnak, kicsapongónak, változó kedvűnek, tudatlanak, de erőszakoskodó természetűnek 's az udvari mesterségben Proteusnak írja le. Gróf Görz porosz követ ezt mondja róla: *C'est un homme, qui a du génie et des talens, mais dont l'esprit et le caractère n'invitent pas à l'aimer ni à l'estimer.* Mindazáltal Potemkin hasznos tárgyakra is fordította figyelmét. Az iratik, hogy ő javalta császárnénának Krim elfoglalását, 's hogy a' Dneprnél, Oczakowtól 10 órányira, 1778, Cherson városának talpkövet letegye. Tauriába gyümölcsfákat vitetett be és Soudacnál nagy pálinkafőzést építtetett. Neki köszöni Pétervára azon üveg-és tükörfabrikáját, melly nagyságára 's készítményinek szépségére nézve hasonló a' veneziiaihoz és parisihoz. Általában becsülte Potemkin a' művészséget, indulatosan szerette a' muzsikát 's mindég 80 muzsikással kísértette magát. Bár megmérhetetlen földek birtokosa és több gyöngyekkel, drága kövekkel és Europa minden hadakozó nemzeteinek bank-billétjeivel telyes szekrények tulajdonosa volt, mégis többet kívánt, 's megvette, de soha se fizette meg, a' Lubomirski és Sapieha herczegek gazdag jószágait Podoliában és Lithvaniában.

Tauriai főkörmányozói és fekete tengeri nagyadmiráli méltósága temérdek jövedelmekkel volt öszveköttve. 1776 oltá német birodalombeli herczeg volt. Később kurlandi herczeg akart lenni. II Fridrik közbenjárását ajánlotta neki erre; de Potemkin azt mondta, hogy részént nem elég ez a birtok neki, részént csak tőle függ annak megnyerése, a nélkül, hogy a király fáradságára szüksége volna. Több ízben gunyolta II Fridriknek együgyü életmódját is és midőn ettől a fekete sas-rendet később kaptá volna, mint várta, monda elvette: „Igen lekötelezve vagyok ugyan a királynak, de valóban nem tudom, miképpen rendeljem el az e'féle megkülömböztetéseket, melyeket már kaptam.“ 1787 Katalin Tauriai (Tawritscheskoi) melléknévvvel tisztelte meg őtet. Büszkesége még a Sz. György vitézrendjének hijjával volt, mellyet csak fővezér nyerhetett el győzelem után. 1787 tehát háborúra ingerelte a portát. Az ugynevezett napkeleti rendszer s a Törökök Európából kikergetése volt kedvelt plánja, mellynek végrehajtása Katalinnak tauriai utazása s II József császárral öszveköttetése oltá neki közel látszott, s azt reménylte, hogy ha feltétele valósul, Moldvát és Oláhországot, mint független fejedelemséget, ő fogja kormányozni orosz védelem alatt. A had elkezdődvén, Potemkin 150,000 főből álló seregnek határtalan hatalmu fővezérévé tétetett. Alatta kitetsző vezérek szolgáltak. A had Oczakow, a Kuban és kis Tatárország térségein vad pusztító dühhel folytattatott. Ehség és dühhalál nevelte a közönséges nyomoruságot; mégis vivás alá vette Potemkin Oczakowot (Jul-tól 17 Dec-ig 1788). Hogy viselte magát itt Potemkin, hiun s vakmerőn, nagy s kislelküleg, büszkén s hízlekedve, nyíltan s álnokul, elbeszéli herczeg Ligne az oczakowi táborból irt leveleiben. Potemkin végre végválasztó lépést mert tenni, hogy a vivást félben-hagyni ne kényszeríttessék. 17 Dec. éjjel megvette az egy keskeny hasadáson kívül ép várat rohamással, a mit mindazáltal egy puskapor rakkelynek szétpukkanása nélkül nehezen tehetett volna. A vérontás rettenetes volt; a város 3 napig dulatott; 30,000 embernél több vészett el a két részről. Potemkin elnyerte Sz. György vitézrendjét, 100,000 rubelt, Kozákok hetmanja czimet s gyémántal kirakott és borostyánnal körültekert vezérpálczát kapott. Midőn Mart. 1791 Pétervárába visszajött, Katalin fényes innepeket rendelt tiszteletére, neki ajándékozta a tauriai palotát, egy gyémántos öltözettel. Megelégedvén fényel és pompával, a gallaczi béke-congreszbe ment, hol a porta és orosz udvar közt 11 Aug. 1791 az előczikelyek aláírtak, de csak 9 Jan. 1792 lettek Jassyban valóságos békévé. Alkudozás közben a nagyvezér Jussuf basa megkérte őtet, hogy némelly békeczikelyeket hagyjon ki, mivel fél, hogy halálos ítéletét írja alá; de Potemkin siket maradt a kérésre s megtagadta azt. Azonközben a táborban uralkodó nyavalya reá is elragadt; de leghiresebb pétervári orvosai tanácsának ellenére is folytatta rendetlen életét. A jassyi levegő ártalmasnak látszván, Nicolajeffbe akart menni; de utazásának második napján rosszul lett. Kocsijából kiszált s unokahúgának. Branicka (szül. Engelhardt) grófnénak karjai közt kiadta lelkét 16 Oct. 1791. Teste Chersonba vitetett, hol a császárné 100,000 rub. rendelt mausoleumára, melly mindazáltal abban maradt; sőt később Pál császár a büszke kedvelt tetemeit koporsójokból kivétette s a vár sánczába hányatta, s most se koporsója, se teste nem találtatik. Unatkozásig megelégedvén testi gyönyörűségekkel, abba helyezte Potemkin nagyságát, hogy semmi se tagadtathassék meg tőle s a status pénzének határtalan pazérlásával, s más emberek élteinek önkényes feláldozásával, a szempillantásnak minden kedv-változást kielégítse. Bár minden kívánságát megelőzte a császárné s azon pénznek, mellyet e neki

ajándékozott, temérdeksége csaknem hihetetlen, mégis elég alávaló lélekkel birt Potemkin arra, hogy a' reá más czélokra bizott pénzt magának megtartsa, sőt a' pénztáraknál a' császárné nevében hamis fizetéseket költjön, melyekre a' statusnak semmi szüksége se volt. Idegen hatalmasságoktól is hagyta magát megvesztegetetni. (L. Dohm *Denkwürdigkeiten* 2 köt. és Segur *Memoiren*, 2 köt.) Noha 50 mil. tall-ra becsült vagyonnal birt és igen sok pénzt vesztegetett el játékra vagy jó kedvében, még se fizetett azoknak, kik szükségeire dolgoztak. Jaj volt azon kereskedőknek, kik parancsolatot kaptak, hogy Potemkinnek portékát adjanak.

POTENTIA, a' számvetés mesterségében egyenlő factorok szüleménye (productuma). Ha t. i. szám vagy nagyság, p. o. 4 (mely ekkor gyökérszámmak nevezetik) magával, azaz, 4-el sokszoroztatik, így a' gyökér 2-dik potenciára emeltetik; ez ismét a' gyökérrel (tehát 16, 4-el) sokszoroztatva adja a' 3-dik potenciát 's i. t. A' potentia exponenssel, számczimmel (l. e.) jeletetik. — A' mechanicában mindenik tartó, vagy mozgató erő, p. o. emelcső, ék 's a' t. az orvosi tudományban az emberi testre munkálódó erők; végre Schelling philosophiájában a' végtelen végesben való kifejlésének lépcsői nevezetnek potenciának.

POTHIER (Robert Jó'sef) híres törvénytudó, az orléáni törvényszék tanácsnoka, 's az ottani universitáson törvények oktatója, szül. ugyan ott 1699 † 1772. Névezetesebb munkái: *Pandecta*, *Introduction à la Coutume d'Orleans*, *Traité des obligations*, melyek a' napoleoni Codex készítésekor nagyon használtattak. — Mint oktató fizetését nem vette el, hanem azt szorgalmasabb halgatóji közt jutalmul osztatta ki; mint ügyvéd pedig olly igazságszerető volt, hogy egyik vesztés perese kárát egészen a' magából térítette meg, mivel úgy találta, hogy bizonyos általa észre nem vett fő oklevél, ha annak idejében előmutatódott volna, a' per kimenetele reá nézve kedvező lett volna.

POTIER (Charles), I. PÁRISI JÁTÉKSZIN.

PÓTLÓHANGZAT (Ripienstimme, az ol. ripieno-tól) a' solóvagy principalis hangzatnak ellenébe tétetik, mennyiben csupán alárendelt és kísérő. Ripienista azon énekes vagy hangász, ki solót nem játszik, csak a' hangzatot erősíti. A' ripienista tehát alárendelt helyet foglal, magát az előjátéshoz alkalmazni 's az egészhez simulni köteles, a' nélkül, hogy játékába önkénytes piperéket vegyíteni szabadságában állna. Most azonban némelly hangszerzők a' ripienistáktól, kivált a' hegedűknél, olly felette sokat kívánnak, hogy bizonyos tekintetben könnyebb solót, mint egy potló hangzatot jól eljátszani. Erős hang, 's tactus-tartás itt mindenképpen felett szükséges.

POTOCKI. Ezen régi lengyel familiában nevezetesebb személyek voltak: I POTOCKI Pál (gróf) Podoliában Kaminieci castellanus a' 17 száz. tudományokat szerető ember, ki maga is irt, 's irományait későbbben gróf Zaluski András szedte össze, 's kiadta a' Potocki familia genealogiájával együtt. — II POTOCKI Antal, az elébbinek unokája, Potocki Sándornak a' smolenski vajdának fia, 's Theodornak a' gneseni érseknek, 's Lengyelország primásának testvére. II Auguszt király alatt követséget viselt Anna Czárné udvarában, későbbben III Auguszt alatt nemesei marsalja 's a' királyné főudvarmestere lett. Esmeretes különösön ékes szollásáról. — III POTOCKI Stanislaus Felix. A' lengyel pattantys sereg fővezére, nagy befolyásu ember a' belső háboruban 1788. Mint barátja az igazgatás régi formájának, minden újítást ellenzett, nevezetesen az 1791 készített alkotmányt, mely liberalis alapokon épült; azért az éjszakai szomszédnak sem teizett. Ezen alkotmány eltörlésére mindent tett Potocki Felix, Bécsbe, Jaszyba, Pétervárába külömbféle utakat tett, a' targoviczi szövetséget

felállította, 's végre az orosz udvarral egészen egyesült. Munkás se gédtársai voltak Rzewuski, és Branicki, 's nem nyugodt, míg orosz erővel reá nem vette a' királyt, hogy melléjek állana, 's a' grodnoi országgyűlésen meg nem jelenne. Sok szolgálatjáiért Katalin czárné, Newszki Sándor jeles rendével tisztelte meg őtet. Mídön Kosciuszko alatt 1794 ujra kiűtött a' hazafi háboru, Oroszországba vette magát, 's mint hazáirulónak birtokai elfoglaltattak, 's képe akasztófára szegeztetett, de II Katalin czárné letiporván a' lengyel sereget, mindent visszaadott a' szökevénynek, fővezérnek tette a' feltámadtak ellen, 's a' háboru után csendesen élt jószágjában haláláig, melly 1803 történt. — IV P O T O C K I Ignác szül. 1751, Lithvania nagy marsalja, hazáját tüzesen szerető férjfiu, mellyet minden módon fel akart menteni a' függés alól. 1788 kezét fogott Malachowszkyval, Kolontayval és más., kiket nemes tűz hevített, 's egyik volt a' 3 Maj. 1791 készült alkotmánynak főalapítói közt. — Ő vette reá a' királyt, hogy azt fogadja el; de rokonát a' hajthatatlan Potocki Felixet nem tudta részére huzni. A' király végre elállván a' nemzeti felekezettől, ennek dültével Potocki Ignác is megbukott, 's birtoka elfoglaltatott. Kosciuszko alatt 1794 ujra fellépett hazája földjére, sietvén Dresdából a' lengyel fővárosba, hol a' nemzeti kormánytanács felállításában munkás volt, 's a' külső dolgokra felügyelés reá bízott. Lenyomatván Suwarow által a' lázadás, a' fővárosban maradt, bizván a' szerződés pontjaihoz, de reményében megcsalattott, mert Oroszországba hurczoltatott fogságba, mellyből csak I Pál alatt szabadulhata ki. Ekkor Gallicziába költözött 's csak 1809 mutatta meg magát ujra hazájában. a' jobbgáyság eltörlése mellett különösön buzogván. Mh. 30 Aug. 1809, a' Napoleon császárhoz küldött követvességgel, mellynek feje volt, Bécsbe utazása közben. A' tudományokat szerette, a' tudósokat segítette, 's Condillac logicáját lengyel nyelvre fordította. — V P O T O C K I Stanislaus Koszka, testvérje az elébbinek, ékes szállásu férjfiu az 1788 's 1792 tartott országgyűlésekben. Patnatuság generalissa, 's az új alkotmánynak barátja volt. A' targovici szövetség győztes lévén, austriai birtokba vonta meg magát, 's a' tudományoknak élt. 1807 visszament hazájába, hol az akkor felállított varsói tud. társaságnak tagja lett. Mint az oskolák és tanításmód fő felvigyázója, igyekezett a' világosodást terjeszteni, 's ezen hivatalban 1815 Sándor császártól is meghagyatott. Ékes szállásáért Princeps eloquentiae czimet nyert hazájában. Háza Varsóban a' legfényesebbek közt egy, 's hitvese Lubomirszka hercegné a' leglelkesebb asszonyok közt egy volt. Winkelman munkáját a' régiek művészségéről lengyelre fordította 's kiadta 1816. Mh. 62 eszt. kor. 1822.

P Ó T O L É K, valami, a' mi más dolognak helyét pótolja ki, vagy valaki, a' ki megholt helyébe válasszatik; tehát olly valami, a' mi más nem lévő vagy nehezen szerezhető dolognak helyét tölti be. Tölgy-makk, sárgarépa, czikória, czékla, 's a' t. kávénak, veresrépa, szőlő, - sárgarépa - cukor 's a' t. indiai czukornak pótoléki; bizonyos orvosságoknak, p. o. rabarbarának és chinabéjnak is találtattak pótoléki. A' pótolék a' dolog természetere szerint kevésbé jó, mint az a' termény, mellyet kipótolnia kell.

P O T O S I, hasonló nevű intendanturának (kormány-kerületnek) fővárosa, a' de la platai spanyol vicekirályságban Délszakamerikában, most has. nevű depart. fővárosa a' boliviai köztársaságban. Déli Peruban fekszik, a' d. sz. 19° 47', a' Potosi bércc déli oldalán, 's 1547 alkottatott, a' tenger színe felett 4360 l-ra. Kerülete 2 ór. 's lak. száma 30,000, kik Spanyolok, Creolok, Mulattok és Indiaiak. Jól van építve, széles és egyenes utzákkal 's pompás templomokkal. Környéke olly terméketlen, hogy se gabona, se főzelék, se gyümölcs, se fű nő rajta. Arany és ezüst egyetlen-egy termései, mellyekért

az életnek minden szükségei bőven vitetnek be keblébe a' szomszéd tartományokból. Az Indiaiak és idegenek, kiket a' bányászás von ide, sokasága igen nagy, 's a' privat személyek gazdagságai és a' templomok kincsei megmérhetetlenek. Ez okból itt igen nagy bujaság és fényűzés uralkodik. Potosinak híres arany- és ezüst- bányái egy kerületben fekszenek, mellynek kerülete 6 mf. 's 1544 — 1820 1500 mil. tall. temérdek sokaságu nemes érczet adtak. Mind e' mellett se merítették ki még ezen bányák. Pénzé több veretett itt 1300 milpiasternél. Még a' lefolyt század utolsó felében eszt. 2000 mark aranyat 's 600,000 mark ezüstöt adtak.

POTPOURRI (francz.) értelme ugyan az, mi az *Olla-potrida*-é, (l. e.) így neveznek némelly különféle illatos virágokkal és füvekkel töltött edényeket is; végre ez a' neve minden összezagyvált elegyebelegynek; p. o. muzsikai potpourri, azaz: egy több (leginkább esmeretes) themákból összerakott hangdarab, mellynél az ügyes összekapcsolás és kellemes kivitel a' fő érdem. Rendszerint a' muzsikai potpourrik szerez hangászati darabok, mellyekben egy solo-szerszám-nak kell a' themákat vinni.

POTSDAM, Brandenburg kormánykerületének fővárosa, 4 kiscsiny mf-re Berlintől, a' Nuthenek a' Havelbe szakadásánál fekszik, 4 mf. kerületű szigeten (a' postdami folyószigeten), melly a' Havel-től, nehány tótól 's csatornától formáltatik. Ó- és Újvárosból áll, mellyhez tartoznak a' Kiez, Fridrikváros és hollandi fertály, 4 a' kőfalan kívül fekvő csekély külsővárossal. 5 temploma, 1 zsinagogája, 1600 ház. 's 25,000 lak. van, ezek közt 5700 katona. I és II Fridrik Wilhelm, főképpen pedig II Fridrik, ki Postdamot az ország legszebb városi közt egyé tette, temérdek pénzt fordítottak ezen városnak építésére. A' királynak 2-dik lakhelye, Berlin után legszebb város. Poroszországban, de emberektől üres és élelmetlen. Legszebb utszái: a' széles-, árva-, hársfa-, eke-, brandenburgi-'s kir. vár-utza; legjelesebb piaczai: a' Wilhelmpiacz nyár-, és hársfákkal 's másokkal beültetve, több menetekre osztva 's eleven sövényel kerítve; a' viztartónál lévő plántalmány, mellyet hasonlóul hársfák kerítnek a' viztartónak közepén hollandi izléssel építettett és egy négyszegű faragott kövekkel kerített szigeten álló épülettel, hol szokott I Fridrik Wilhelm dohányzó társaságokat tartani; az órsereg plántalmánya, hasonlóul fákkal ültetett piacz 's a' régi vásárpiaz, a' kastélynál, szép épületekkel körülvéttetve. Közepén fejér és veres márvány obelisk áll, melly 75 láb. magas; 4 oldalain Fridrik Wilhelm nagy választónak, I Fridrik, I Fridrik Wilhelm és II Fridrik királyoknak mejjképei láthatók. Közönséges épületei közt megjegyzést érdemel a' kir. kastély az Óvárosban, mellyet Fridrik Wilhelm nagy választó kezdett építtetni 's II Fridrik végeztetett el. Hozzukás négyszeglet, 3 emelettel. Főkapuja az ó piaczra nyílik 's fő küloldala a' kert és Havel felé esik. Csudálatnak a' Havel hosszu hidja felé eső oldalon 's az épület szárnyának közepé és a' kir. istálló közt lévő oszlopsorok; az elsőt 20 's a' másodikat 32 szabadon álló korinthusi oszlop teszi, az ezek közt lévő szobrokkal 's a' t. A' tanácsházat II Fridrik építtette az amsterdaminak formájára 1754. Az épület közepén torony áll, mellynek tetején egy óriási nagyságú réz Atlas a' világ golyóbisát tartja, mind a' kettő aranyozott réz. Az árva-utzában, melly egy a' leghoszabbak közt Potsdamban, áll a' nagy kir. katona árva-ház, mellyben 600-nál, 's melly által kin 20,000-nél több katona-gyermekek ápoltnak. Ezen négy emeletű épület a' mezzei házzal nagy négyszegletet formál. 1829 a' király ezen intézetnek ajándékozta a' pretzsch-i kastélyt 's abba tette által az említett árva-házzal öszveköttöt leánynevelő intézetet. A' potsdami eddigi leány-árva-ház mesterségi iskolává tétetett. — Megjegyzést érdemelnek:

az udvar és órsereg temploma szép harangjátékkal; márvány predikáló-széke alatt nyugosznak I Fridrik Wilhelm márvány és II Fridrik ezin koporsóban; a' szent lélek temploma magas pompás tornyával; a' luth. városi templom (Sz. Miklóse), és a' franczia-reform. templom, melly a' római Pantheon formájára építettett; továbbá a' szegények és betegek roppant háza 's a' játékszin. Potsdam helye a' Markság gazdasági társaságának, 's több jótévő iskolai egyesületei, kértészséget tanító intézete (tartományi faoskolával), iskolai tanítók intézete vannak. Louisának emléke, a' jó erkölcsű leányok férjhez adására alkotott intézet. Van fegyverfabrikája, mellyben mintegy 160 munkás a' Spandauban csinált puskácsókhoz szükséges szerszámok készítésével foglalatoskodik. Ezen hosszú, 4 emeletű épület, a' hozzá tartozó házakkal egész utszát foglal el. Többi, mint dohány-, pamut-, selyem-, plajbász-, bőr-, posztó-, viaszas vászon-, 's a' t. fábrikái csekélyebbek. Legtöbb kapui előtt szép sétálóhelyek 's beljebb, főképpen a' Havelnél, erdők, cserjés dombok és szőlőhegyek diszlenek. Nehány szomszéd hegyekről szép kilátás van a' város felé a' Havelen keresztül, külömbféle falukra 's a' királyi kertekre, mulató-kastélyokra és házakra, mellyek részint apró dombokon fekszenek. A' brandenburgi kapun keresztül (e' szép, szabadon álló korinthusi oszlopokkal ékesített diadalmi boltozat, hasonló Trajanuséhoz Rómában) Sanssouci királyi mulató-kastélyhoz megyen az ember. L. H. L. P. Schmidt *Geschicht. und Topogr. der kön. Residenzstadt Potsdam* (Potsdam 1825), Friedr. Nicolai *Beschreib. von Berlin und Potsdam*, kivon. 's folytatva, mint *Wegweiser durch Berlin und Potsdam und die umliegende Gegend* (6 kiad. Berlin 1827); és Möllendorf *Plan von Potsdam, mit Ansichten* (Berlin 1827).

POTTER (Paul) állatfestő, szül. Enkhuisenben 1625. Elsőben atyja, Péter, oktató, ki maga is képiro volt, de ezt sokban felül haladta: már 15 éves korában csodált miveket készített, 's midőn Haagában letelepedett, annyi munkát kapott, hogy mindnyájoknak eleget nem tehete. Különösen Móricz orániai herceg számára sokat dolgozott. Festett állatokat és tájakat, de jelesen az elsőben kitünteté magát, az utolsókat közönségesen csak arra használá, hogy a' teheneket, juhokat, kecskéket, mint kedvencz tárgyait, külömbféle életben 's változó csoportokban mutathassa. Szinezete rendkívül pompás, 's bár miveiben minden egyes részeket finomul kidolgozott, bennök még is erőltetésnek, feszességnek, és módosságnak semmi nyomát észre nem vehetni. Rendszerint csak mérséklett nagyságu darabokat dolgozott. Azonban a' Louvreben egy darabja, melly eredetileg az orániai hercegé volt, 's melly egy pástort egész nyájjal természeti nagyságban ábrázol, bizonyítja, hogy a' nagy nemű szerkesztéseket is értette. Sétálásait mindig tanulásnak szentelte, 's ezek között mesterségéhez tartozó vázlatokat készített. Szüntelen munkássága hosszú kort érni nem engedé. Meghalt 1654 29 évében, Amsterdamban, hova vége előtt két évvel költözött. Vannak tőle rézmet-szések is, mellyek nem kevésbé becsültetnek. Cabinetdarabjait drágán fizetik. Vízelő tehenét, melly a' kasseli képtárból Párisba vitétt, Sándor orosz császár 1814 a' Malmaison-képgyűjteményből 6000 talléron vette meg.

POTTERY, fazekasság. Így nevezetik Angolországban a' staffordi grofságnak gazdag fabrikás tájéka, melly az egész nemzet mesterségi szorgalmát 's kereskedő lelkét ábrázolja kicsinyben. Mintegy 12 ág. mf. helyen fekszik, 60,000 lak. kik több kicsiny városban 's faluban szétoszolva, Jasanként egy öszvenyomultak, hogy Jakhe-lyeik egyetlen egy várost formálni látszanak. Ezen Potterynek különös tekintete van. Mesterségetlen épületeknek, mellyek csak mezei utak által köttetvén öszve, majorok és szántó földek közepette feksző-

nek 's fényfűzésnek semmi nyomát se mutatják, zavart és sűrű füst-felleggel fedett csoportja az. Mindenik lakos legszabadabb munkálódhatásának használatában két kezeinek munkája által törekszik gazdagságra; innen ezen kereskedő köztársaságban nincs policzáj, nincs kövel rakott utsza 's utsza-világítás. Minden keresztény felekezetnek van temploma 's imádságháza; tudományos intézetek 's iskolák hasznos esmereteket terjesztenek; egy Pottery - Gazette jelen meg Stanleyban, a' fővárosban; sőt egy tudományos egyesület is állott fel, melly magát *Fazekasság philosophiai társaságának* (*Philosophical society of the pottery*) nevezi. Példaadás és vetélkedés szünteleni munkásságban tartják a' találmány lelkét 's tökéletesítés ösztönét. A' Pottery lételeét Wedgwood példaadásának köszöni; az a' környülállás pedig, hogy földje alatt, mellyen épületei állanak, leggazdagabb kőszénbányák találtak, igen segítette a' fabrikák szaporodását. A' 18 száz. elején csak kevés mezei ember lakta ezt a' tájéket, kik földjek agyagjából néhány durva fazekasmivet készítettek. Most ezek tartják Angolországot 's a' külföldet legjobb izléssel készült edényekkel. A' vámlajstromok szerint 1822 az Angolországból kivitt fazekasmivék ára 423,399 f. Sterl. tett 's Angolország csak 4992 f. Sterl. fizetett idegen fazekasmivékért (többnyire francia és chinai porcelánért); 1823 a' kivitel 489,792 f. St. 's a' külföldi mivékért fizetett pénz csak 6695 f. St. ment.

POUGENS (Marie Charles Joseph de), költő és nyelvyomozó, 15 Aug. 1755 szül. Párisban, mint fő udvari személy szerelmének gyümölcse, gondosan neveltetett egy Arnaud nemzetségből lévő asztonyságnak felügyázása alatt. Geszner idylláinak kellemeitől elragadtatván, már gyermeki korában próbát tett a' költés. azon nemében, melly *L' aurore* czimű verszetjébeu jelent meg. Diplomaticai pályára rendeltetvén, 20 eszt. korában, a' király jóvá-hagyásával 's a' királyi ház egy hercegeének ajánló leveleivel Olaszországba küldetett Bernis cardinalishoz, ki által a' Rómában lévő máltai követnek, Bailli de la Brillanének ajánlatott 's ettől legfontosabb foglalatosságokban használtatott. Ezen időben (1777) volt az is, hogy Pougens nagy, még mind eddig el nem végzett munkáját: *Trésor des origines et dictionnaire grammatical raisonné de la langue française* elkezdte, mellyből az olta *Le specimen* jelent meg (1819) 's mellyre nézve olly széles plánt tett, mint Sam. Johnson az ángol nyelvről irt munkájában. De nagy szerencsétlensége nem sokára elvonta őtet tudós és hivatalos foglalatosságaitól. Alig 24 eszt. korában meghimlőzött 's a' himlő mérge szemekre hatván, örökre megfosztotta őtet a' napnak fényétől. Több esztendeig Párisban maradt, örökös éjjének setéségét tudományos foglalatosságokkal édesítvén, de későbbben, némelly szerencsétlenségektől szomorítottván hazájában, kérésére Angolországba küldetett, hova már néhányszor beutazott, hogy nyelvekről irandó munkájára nézve a' britanniai muzeumban nyomozódjék 's hol azon kereskedési egyezésben, melly 1786 a' versaillesi és st. jamesi udvarok közt kötötett, részt vett. Pougens ennek alapczikkelyeit különböző írásokban előadta. Visszajötte után a' lázadás által nem csak 10,000 livr. eszt. jövedelmét, hanem priorság reménylését is elvesztette, mellyet mint máltai vitéz elnyerhetett volna. Ezen vesztéségtől arra kényszerítettett, hogy valamely éltének szükségeit behozó munkához fogjon. Ekkor fordította le Forsternek *Reise an den Rhein und nach England* 's más hasonló czimű munkákat. De ez is majd igen kevés segítséget szerzett neki 's legnagyobb szükségétől terhelte, azon helyzetéhez képest merész plánt tette, hogy könyvkereskedést nyit fel. 10 franc assignattal (akkor 1½ fr. ezüstben) 's minden gyámolítás nélkül kezdette el új élet-módját 's már kevés esztendő múlva levezetes biztos könyvke-

reskedésnek 's egy párisi könyvnyomtatásnak, melly 50 — 60 embert foglalataskodtatott, volt a' fáradhatatlan 's munkás férfitulajdonosa. De gyakran és hosszú időre hitelezni kéntelenítettvén, azoknak, kiknek hitelezett, bukta által 5 nap alatt 120.000 fr. vesztett el 's ismét sanyaru állapotra kellett volna jutnia, ha egy tehetős esmerőse 12,000 fr. nem kölcsönözött volna neki 's Napoleon, akkor első consul, kinek helyezetét előadta, nem segített volna rajta. Így ismét folytathatván foglalatosságát, csak hamar lefizette az első consultól kölcsön kapott pénznek felét 's Bonaparte, ki azonközben császárrá lett, az egészről adott nyugtatómányt neki. — Hollandban 1805 Misz Sayerrel, Boscowen angol admiral unoka-hugával, kivel Angolországban esmerkedett meg, házasságra lépven, 1808 oltá minden foglalatosságról lemondott 's egyedül a' tudományoknak 's kevés baráti társaságának élven, háznépével és barátjával 's tanítványával, Lorin Theodorral, egy barátnéjának mezei házában lakik Vallée de Vauxhuinban Soissonnál, hol ezen névvel: *Le vieil ermite du vallée de Vauxhuin* több kellemetes és lelkes, részint Gleich által németre fordított *Contes*-eket (Paris 1798) adott ki. Sok munkái közül, a' *Trésor des origines de la langue française*-n kívül említendők: *Récréation de philosophie et de morale* (Yverdu 1784); *Essai sur divers sujets de botanique et de minéralogie* (Paris 1798); *Essai sur les antiquités du nord et les anciennes langues septentrionales* (2 kiad. Paris 1799); *Archeologie française, ou vocabulaire de mots anciens tombés en désuétude*, tudós munka, a' 12 — 16 századbéli francia írókból felhozott példákkal (Paris 1823); *Les quatre âges*, csaknem minden europai nyelvre lefordított költemény (ném. *Die vier alter des Lebens* Gleichtól); *Mettres d'un Chartreux*; *Abel, ou les trois frères* (mind a' kettő ném. Gleichtól); *Lettres de Sosthène à Sophie*; *Jocko, épisode détaché des lettres inédites sur l'instinct des animaux* (Paris 1824, kellemetes elbeszéllet, egy nyüstén majmon alapul természeti vizsgálatokra építve); *La religieuse de Nîmes* (2 kiad. 1824); és *Lettres sur divers sujets de morale*, Voltaireról, Rousseauról, d'Alamberttről 's másokról írt anekdotákkal és Galilei éltéről 's munkáiról levélformában készített értekezéssel (1824). Tagja a' szép mesterségek és felirások academiájának, a' lyoni academiának és Specimenjének kiadása oltá több külső academiának is, továbbá jerusalemi Sz. János rendjének és spanyolországi III Károly rendjének vitéze. 1806 oltá az orosz császár anyja 's néhány eszt. azután Konstantin nagyherceg is levelezőjökké nevezték ki. 1825 Leipzigban Pougens minden munkái német fordításban kiadatni kezdetek.

POUSSIN (Nicolas) történet- és tájfestő, szül. Andelysben, Normandiában, 1594 nemes, de szegény nemzetségből. Első tanulását részint honában, részint Párisban igen középszerű mesterek alatt jelles előmenetellel folytató. Erdeme már meg volt esmerve, 's számos munkához juttató, midőn azon vágyból, hogy magát mesterségében tökéletesítse, 1624 Olaszországba ment. Romában Marini költészbarátságos viszonyba lépett vele, 's izlést gerjesztett benne az olasz költők iránt, kikben szerzeményeihez gazdag anyagot talált. Marini halála után gyámoló nélkül maradván, munkáit igen csekély áron adni kénytelenült. Mind e' mellett is szünet nélkül részint művészése gyakorlásával, részint földmérés, perspectiva, építés, bonczolás, és más a' képirónak szükséges tudományok tanulásával foglalataskodék. Még mulatságai, sétálásai és olvasásai is csaknem mindig művésziségeért történtek. Figuráji mustrájinak az antikét tévé, szobrokat és reliefeket nagy ügyességgel mintázott, 's csak tőle függött, hogy jelles képfaragó legyen. Tájfestéseiben a' természetet követé. Ezek rendszerint pompás építmények emlékéikval díszlő téreket ábrázolnak. Minden műveiben érett megfontolás látszik; semmi sincs

bennök történetből vagy czél nélkül. Utóbb Barberini Francesco cardinal és Cassiano del Pozzo lovag, kikszámára az esmeretes hét szentséget festé, nagy lelküleg pártolák. E' munkák által Francziországban is elhíresedett. Richelieu cardinal, Denoyers főépítő ügyelő ajánlására Párisba hívatá, hogy a' Louvre nagy képtárat ékesítene. XIII Lajos 3000 livr. esztendei fizetéssel első valóságos képirojának nevezé. P. 1640 ment Parisba, hol sok munkát bizának rá, kivált ó testamentomi történeteket, 's a' hét szentség ismétlését; de mingyárt találkozáknak ellenségei is. Fouquiers (Jacques) képiroónak Franciaország fővárosai képeivel kelle diszesitni a' képtárat, melyet Menciaer építőmester piperékkal halmozott el. P. kénytelen vala tisztét ezek munkájának félrevetésével kezdeni. A' királyné pártolta Vouet Simon egész oskolájával 's sokat kelle küzdenie, 's általában festeményei a' Francziák fényest és vakítót kedvelő izlésének kevésbé tetszenek, mint a' mivértó Olaszoknak. Illy nyugtalan állapot egy békeszerető 's magát egészen művészségének szentelő művésznek nem igen tetszhetett, 's azért hivataláról csak hamar lemondott. Már 1642 Sept. midőn épen a' Louvre számára Hercules tetteinek ábrázolásához cartonok (vastag papirosra rajzolt minták) készítésével foglalatoskodék, visszament Rómába, melyet többé haláláig 1665 el nem hagyott. Bár XIV Lajos mind czimét, mind fizetését meghagyá, ő még is mindig igen középszerű állapotban élt. Haszon nem lesése a' gazdagulás eszközeit megveté; inkább hirért, mint nyereségért dolgozott. A' régiéket mélyen tisztelve, azon ideálok után törekvék, melyeket ezeknél találunk. Rajzolatai hibátlanok, szerzeménye értelmes, komoly és nemes. Találmányai elmések, módja nagy és hősi; kifejezése Rafaeléhez közelit, honnan némellyek Franciaország Rafaelének nevezték. Az ugy nevezett vitézi tájfestést nagy szerencsével képztette ki, 's mint az Arcadia czimű tájkép mutatja, itt is fontosság után iparkodott. Mi volt, maga által volt; egyetlen tanítványa Dughet. Gáspár szép tájfestései által szinte hirre kapott. P. Tizian miveit is tanulta; de későbbi festeményei színezetre nézve a' korábbiaknál alábbvalók, mivel utóbb a' művészetnek e' részével nem sokat gondolt, hogy a' rajzolatra annál több szorgalmat fordíthasson. Miveiben az igen tudós elrendezést, az állások, figurák fekindete és kifejezése egyformaságát, ruházatok halmos rándzait, 's igen kicsiny idomzatokat gáncsolják: mely hibák a' régiéket igen szoros utánzásából származhattak. De mind e' hijányok mellett is Olaszország legnagyobb mestereihez hasonlítható ő. Leghíresb mivei közé tartoznak: a' hét szentség, az özönviz, Germanicus, Jerusalem bevétele, dűghalál a' Philisteusok közt, Rebeka, a' házasságtörő, Mózes mint gyermek, Mózes midőn botjával a' kősziklából vizet ereszt, az arany borju imádása, a' pusztában keresztelő János 's a' t., 's ezeken kívül nagy számú jeles tájképek. Eletrajzát Bellori olaszul írta. Chateau Poilly és Claudine Stalla utána metszettek.

POYAIS, termékeny tartomány a' Honduras-öböl szomszédságában, Balize ángol gyarmattól 30 órány. has. nevű fővárossal, mely a' Rio Tinto bal partján fekszik. Poyais egy része a' Mosquito-partnak, mellynek határa a' középamerikai vagy guatemalai köztársaság; hanem a' colombiai köztársaság tart just hozzá. Hadakozó őslakosai, kik magokat Poyáknak nevezik, mind eddig megtartották szabadságokat 's függetlenségeket. Ezt használta Gregor-Mac-Gregor scot-fi, — elébb a' britanniai armadában ezerekes, azután egy felkelt csoportnak vezére Venezuelában (1816), ki 1819 elfoglalta Portobellot, de a' Spanyoloktól megtámadtatván, futással mentette meg magát, — hogy itt gyarmatot telepítsen. Ugy megnyerte az Indusok bizodalmit, hogy ezek őtet kaczkájokká választották. Azolta azon iparkodott, hogy alattvalóinak vad nemzetséget polgári társassággá tegye; oskolákat állított fel 's az Angolokkal

és Amerikaiakkal való cserekereskedést előmozdította. Hanem a' colombiai országlás 5 Jul. 1824 az ugy nevezett poyaisi fejedelemnek ezen telepítményét törvénytelennek nevezte, mivel a' Mosquito partnak része, Gracias a' Dios fokától a' Chagres folyójáig, már 1803 elszakasztatott Guatemalától 's a' hajdani, most Colombiával egyesített ujgranadai vicekirálysághoz kapcsoltatott, és így a' colombiai köztársaság bir tulajdonosi és uralkodói jussal Poyaisra nézve. Mind e' mellétt is 1824 a' poyaisi fejedelem nevezetes házaktól kapott kölcsön pénzt a' londoni börzében. — Országában nő a' pompás 100 láb. magas mahagonifa, a' vérfa, festőmateriale, czedrus, manglefa 's a' t. Belsejében van vad ló, bival és bika. Főtermése: az indigo; de természetik benne kávé, czukor, cacao, hegyi riskása, kukoriceza, dohány is; igen jó kosenillek és bársony - csigák is szedetnek. L. Thom. Strangewaynak, Mac - Gregor segédjének, e' munk. *Sketch of the Mosquito - Shore, including the territory of Poyais etc.* (Edinburg 1824).

PUZZUOLI, I. NÁPOLY (városa és környéke).

PRACTICE. Minden praxisnak esmeret és tapasztalás kutfejei, azért a' csupa szemlélődésbeli dolgoknak vagy vizsgálati munkásságoknak, szóval a' theoreticumnak ellenébe tétetik a' practicum; azonban minthogy a' theoria és praxis költsönös befolyással vannak egymásra, metaphorice a' theoreticumok helyes előadása, vagy az életre alkalmaztatása is praktikai módnak nevezetetik, nem különben mind az, a' mit az okosság parancsol vagy helyben - hagy az ember belső vagy külső munkásságára tekintve, és így az okosság ellenzései is az életben practical becsüeknek 's magok az abstractiok tudományos formákba szöve, practicali tudományoknak nevezetnek.

PRADON (Jean Nicolas), költő, szül. Rouenben 's megholt Parisban 1698. Szomorú játékaik első előadattatásokkor sok csudálót 's előkelő barátot szereztek neki, kik közt voltak St. Evremont és Sevigné asszony. Pradon még Racineval is mert vetélkedni, egy ettől kidolgoztatott tárgyat újra kidolgozván. 'S ezen szomorú játéka „*Phédre et Hippolyte*“, mely 1677 fényesen lépett fel a' játékszinre, darab ideig elsőbbséggel birni látszott, de most csaknem egészen feledékenységbe ment. Esmeretesebb „*Regulusa*“ és „*Tamerlan*“ - ja. Boileau sokat tett arra, hogy Pradon nevétségessé tétessék, ki valóban középszerű költő 's ezenfelyül igen tudatlan és büszke ember volt. Játékszíni munkái Parisban jöttek ki 1744, két köt.

PRADT (Dominique Dufour de) szül. Auvergneben 1759. Duroc marsalnak közel rokona lévén, általa esmertetett meg Napoleon előtt. A' lázadás előtt a' roueni cardinal-érseknek nagy vicariusus volt, 's Normandia részéről a' papság követjének küldötte 1789 a' nemzeti gyűlésre, hol a' király részén lévőkkel tartott, 's ugyan azért később elhagyta az országot, és néhány évig Hamburgban lakott. Itt irta 1798 L' *Antidote au Congrès de Rastadt; La Prusse et sa neutralité* czimű értekezéseit. A' directorium megbukván (1799 Nov. 9.) ő is visszatért hazájába, 's ekkor Duroc szárnya alatt Napoleonnál kedvességben jöven, rövid idő alatt báróságot 's püspökséget kapott. Jelen volt 1804 a' császár koronáztatásán, késéző társa volt Mailandba, később Bayonnéba, hol Escoiguiz kánonokkal tanácskozásokban használtatott. A' mechelni érsekséget 1809 nyerte meg, 1811 pedig Savonába küldetett, hogy egyezzen a' pápával. 1812 varsói követ lett; ezen követiségéről különös munkát is irt azután, mely sok nyelvre fordítatott. Napoleon megbukásához közeledvén, Parisba vette magát, hol az ideigi igazgatástól a' becsületrend kancellárjává nevezetett ki, mellyben kevés idő mulva Macdonald marsal váltotta fel. A' Bourbon ház fellépte után magános életet él, de különbféle politikai tartalmu munkákkal nem szünet azolta is gaz-

dagítani a' franczia literaturát, mellyek közt nevezetesek: *Hist. de l'ambassade dans le Grand-duché de Varsovie; Du congrés de Vienne; Récit historique sur la restauration de la royauté en France; Des colonies et de la révolution actuelle de l'Amérique; Des quatre concordats; L'Europe après le congrés d'Aix-la-Chapelle; Congrés de Carlsbad; De la révolution de l'Espagne et de ses suites* (1820); *Petit catéchisme à l'usage des Français sur les affaires de leur pays; De l'affaire de la loi des élections; De la Grèce dans ses rapports avec l'Europe; Examen d'un plan présenté aux Cortés pour la reconnaissance de l'indépendance de l'Amérique espagnole; Parallèles de la puissance anglaise et russe relativement à l'Europe, suivis d'un aperçu sur la Grèce* (1823); *Observations sur la puissance de l'Angleterre et sur celle de la Russie etc.* (1824) *L'Europe et l'Amérique en 1822 et 1823; De la France, de l'émigration et des colons; L'Europe par rapport à la Grèce et à la réformation de la Turquie* (1826); *Garanties à demander à l'Espagne* (1827); végre a' franczia földről, mellyekben a' csinos előadás párosítva van a' lelkes tollal és szurós észrevételekkel, ha bár itt ott gyakori ismétlés és egy oldalúság szembetűnőleg találatnak is azokban. A' németalföldi királyság felállításakor megegyezvén a' királlyal, lemondott a' mecheln érsekségről 10000 fr. eszt. fizetésért, mellyet Belgium elszakadásáig pontoson huzott, azután pedig magában megszünt a' fizetés.

PRAEADAMITÁKNAK azon emberek vagy ember-nemzetségek neveztetnek, kik némelylek állítása szerint Adám előtt éltek, úgy vevén fel a' dolgot, hogy a' földnek már előbb voltak lakosai, mint Mózes írja. Peyrer Izsák (1655) nevezetesen azt állítja, hogy a' praeadamitáktól a' későbbi pogány népek, Adámtól és Evtől pedig a' Zsidók származtak. Praeadamitáknak neveztetnek gyakran az ősvilágnak bizonyos terményi is.

PRAEBENDA, egyházi jószágoknak bizonyos esztendei jövedelme; továbbá általában 's főképpen olyan hivatal a' róm. kath. egyházban, mellynek szükséges fentartására egyházi jószágok vagy ezeknek egy része mutattatik ki, p. o. püspökségek, kanonokságok, papságok 's a' t. Hanem így neveztetik még az a' hely is, mellyet valaki valamelly intézetben, kórházban 's a' t. szerez 's ezen értelemben praebendáik az evangelicusoknak is vannak. Végre praebenda még minden esztendőnként fizettetni szokott holtigi jövedelem. A' ki a' praebendát huzza, praebendariusnak neveztetik.

PRAECLUSIO, terminus praecclusi, kizáró határnap, azon bíró által kijegyzett idő, melly alatt az illető peres félnek szóváltást a' perbe iktatni szükséges, olly kötelezéssel, hogy azon túl azokat többé beiktatnia jussa ne legyen.

PRAEDESTINATIO, I. KEGYELEM.

PRAEDETERMINISMUS, azoknak nézete és tudománya, kik azt állítják, hogy az ember, akaratajára való tekintet nélkül van nem csak szerencsére vagy szerencsétlenségre, hanem erkölcsiségre és vétkekre is előre elrendeltetve. (Vö. DETERMINISMUS). L. Zollich „Über Praedeterminismus und Willensfreyheit“ (Nordhausen 1825).

PRAEDICAMENTUMOK, I. CATEGORIÁK.

PRAEDICATUM (jegyzet) logicában az ítélet (I. e.) kimondása; az, mi egy előre feltett képítésről, előállításról v. alljázatról (subjectum) állittatik. Ha e' kimondás valami bélyeget foglal, melly az előállításra mint tárgyra vitetik, azaz róla igeneltetik vagy tagadtatik, akkor ez szoros értelmű jegyzet, praedicatum, mi az alkuatlan ítéleteknél fordul elő. — Különben a' praedicatum valamelly dolgnak tulajdonságát érteti; köz életben pedig czimet tesz.

PRAEEXISTENTIA, az emberi léleknek test-előtti léte, és így azon vélemény, hogy az isten már világ teremtése előtt létre hozott minden lelkeket, melyek a' test születésekor egyesülnek az emberi testel. Napkeleten igen szélesen elterjedt vélemény volt ez. Görög philosophusok, főképpen olyanok, kik a' lelkek vándorlását elfogadták, p. o. a' Pythagoreusok, Empedokles és maga Plato is, vitatták ezt a' praexistentiát. Később ezen vélemény pártolói Prae-existentianusoknak neveztettek.

PRAEFECTUS, előljáró. A' Rómaiaknál több volt. Legtekintetesebbek voltak a' Praefectus praetorio, a' császári testőrzők főigazgatója 's a' Praefectus urbis.

PRAEFECTURÁK fő hivatalok, melyek neveket a' római praefectus és praefectura szóktól vették. Nagy országokban, melyek több nagy és apróbb részekre vannak osztva, az illy hivatalok elkerülhetlenek, melyek az igazgatás machináját sebes mozgásban tartják. A' társaságok kifejeleskor a' közönséges dolgok folytatásának módja is különböző formák szerint esett meg. Angliában a' parlament a' törvényhozói hatalom mellett az igazgatásnak sok ágát tartja most is végső egyesületekben keze közt, mint p. o. a' belső békeségre és rendre, oskolákra, szegényekre, tömlőzőkre, országutakra 's a' t. vigyázatot, melyben minden grófságnak Scherifjei vagy főigazgatói osztoznak, 's hivataljokról, mely csak policziai igazgatást tárgyaz, felelni tartoznak, ellenben közönséges érdeklétű tanácskozásokat minden megyék külön köz gyűlésekben tartanak 's kívánságaikat és panaszait írásban köz tudatra terjeszthetik. Franciaországban, minekutána XIII Lajos király alatt Richelieu az önkényű igazgatást behozta, minden tartományban intendánsok állítottak fel, kik az udvartól kapott parancsok szerint igazgatták a' reájok bízott országrészeket. Mihelyt 1789 erőre kaphatott a' nemzeti gyűlés, egyik fő gondja volt az országot czélerányos részekre osztani, 's így lett a' departementekre, arrondissementekre és cantonokra osztás, mely ellen kezdetben kivált Burke nagy lármát indított, de a' következés megmutatta, hogy legalább ez az egy intézete a' nemzeti gyűlésnek sikeres volt; mert vele a' rendes felosztás mellett oda is nézett, hogy egyes közönségek, mint kerületek, köz dolgaikról szabadon tanácskozhasanak, 's azokat helybeli szükségükhöz képest eligazithassák; azért minden kerületnek állandó igazgató tanácsa volt, melynek tagjait közönséges bizodalom és szavatolás választották. Ez a' szabadság nem volt inye szerint Napoleonnak, azért már 1800 a' régi intendánsokat praefectus névvel minden departementben visszaállította, kik egyedül tőle fügtek, sőt a' depart. tanácshoz is maga nevezett tagokat. Az egész igazgatás és policzia a' praefectusok kezében van, kik egyenesen a' belső ministeriumtól fügnek, 's csak az igazgatási tárgyakban van megkötve a' praefectus keze, mivel ezekben a' praefecturái tanácsnak is, melynek előlülője a' praefectus, szava van. Ide tartoznak az adókról, építésekről, fuvarozásokról 's más kincstári egyezésekről 's a' t. szóló egyenetlenségek, honnan a' statustanácshoz lehet felvinni az ügyet. Egyéb határozásaik ellen a' praefectusoknak a' ministeriumnál, 's a' meg nem halgattatás esetében a' királynál lehet panaszolni. Hogy ezen szoros középpontosítással nincs megelégedve az ország, természetes; de eddig még a' departementek szabadabb állása törvényesen nem elhatározza, hanem munka alatt van.

PRAEJUDICIUM, előítélet, törvényes értelemben véve, jusértés, t. i. ollyas tett, mely által más jusai csorbulást szenvednek.

PRAELATUSOK, azon papok a' kath. egyházban, kik tulajdon nevekben törvényhatóságot gyakorolnak. Ezek eredetiképpen csak a' püspökök, érsekek, patriarchák és pápa. A' cardinalisok és legatusok, apátok és klastromok előljárói is kaptak bizonyos törvényható-

ságot, részént privilegium, részént szokás által. Németországban hajdan sok fő pap volt, kik közvetlenül a' birodalomtól 's nem a' birodalom fejtől fügtek, világi országlási jussal bírtak, részént fejedelmi méltóságok 's a' birodalom gyűlésein székek 's szavak volt. Hanem ez az 1803-ki secularisatio alkalmával mind elenyészett. Angliában, Svédországban 's Daniában a' praelatura a' reformatio után is megmaradt. Magyarországon az országnak első rendjét teszik. Ide számlálatnak az érsekek, megyés és címzes püspökök, apátok és prépostok. Az ország gyűlésén székek 's szavak van.

PRAELIMINAREK, előleges határozatok, mellyek valamely kötéendő békének alapul szolgálnak. (L. BÉKEKÖTÉS).

PRAELUDIUM L. ELŐJÁTÉK.

PRAEMISSÁK, előzők, homlokállítások: logicában a' következtetés előtételei. (L. SYLLOGISMUS.) Általában azon itéletek, mellyekből valamit következtetünk.

PRAEMONSTRATIUMIAK. Ezen egyházi rendet a' laoni francia püspökség megyéjében, Norbert xanteni (Kleveben) kanonok, ki erkölcsiségéért és a' papság buzgó pártfogásáért, mint magdeburgi érsek (1127 olt), szentek közé számlálatott, alkotta. A' coucyi erdőben, egy neki, mint mondá, az égtől mutatott réten (pré montré, pratum monstratum, mellytől kapta a' rend nevét) gyűjté össze Nórbert, 1120 első tanítványit, kiknek Ágoston rendszabását adta némely keményítésekkel. A' rend hamar nőtt; több apácza-klastromok állottak elő, eleinte, mint a' fontevraudi rendben, szervezetek szomszédságában, kiknek jövedelmeiből kellett tartatniok, későbbben távolabb, a' társalkodás távoztatására. A' prémontréi törzök-klastrom apátja volt generalis és tette más 3 francia praemonstratumi apáttal a' rend atyainak fő tanácsát. A' rendnek a' reformatio előtt mintegy 2000 klastroma volt, e' közt 500 az apáczáké, nagyobbára Németországban, Németalföldön, Franciaországban, Angliában és az éjsz. országokban, de a' reformatio után a' 16 száz. felénél többet elvesztett. A' 18 száz. a' rendnek Olaszországban egy klastroma se volt, Franciaországban csak 42 férjfi klastrom állott fen, az apáczáké mind el-törö'ttetett. Most Spanyol-, Lengyelországokban és az austriai státusokban, főképpen Csehországban (hol Prágában legszebb 's leggazdagabb klastromainak egyike megmaradt, melly jövedelmeit közhasznu célokra fordítja) áll fen kevés számu klastromaikban. Magyarországon Csornán, Jászón, Leleszen, Nagy-Váradon vannak klastromai.

PRAENUMERATIO, I. ELŐFIZETÉS.

PRAESUMPTIO, feltevődés, előleges itélet, azaz ollyas álitás, melly bebizonyítás nélkül is mind addig igaznak vétetik, míg ellenkezője be nem bizonyittatik. A' természetes és rendszeres, előre már feltevődik; tettek 's változások ellenben különös bebizonyítást kívánnak. Minden ember ártatlannak tartatik addig, míg vétke be nem bizonyittatik. Személyes okokból huzott gyanítások praesumptiones hominis-nek nevezetnek; némely esetekben pedig az ellenkező bebizonyithatása sem lévén megengedve, ezek praesumptiones juris et de jure hivattatnak.

PRAETENDENS, minden, ki valamihez, főképpen valamely ország koronájához just tart. Ezt a' nevet főképpen Jakab Edvard Ferencz, az Angliából 1689 kiűzött II Jakab királynak (a' Stuart házból) fia viselte.

PRAETOR, régi Rómában első tisztviselő a' consulok után, ki a' törvénykezésre ügyelt. A' praetura a' V. E. 389 eszt. vitetett be, midőn a' consulok a' csaknem szakadatlan háboruk miatt magok törvényt nem szolgáltathattak. 418 olt a' plebejusok (nép) is részt vettek e' hivatalban. A' praetor éppen ugy választatott, mint a' consu-

lok 's innen *Collega Consulum* nevet viselt. Eleinte csak egy praetor volt; de midőn a' sok idegen jelenléte igen megsokasítá a' foglaltasságokat, a' V. É. 510 eszt. még egy választatott. Sors által ugy osztóztak meg hivatalos foglaltasságaikban, hogy egyik a' polgár és polgár, a' másik a' polgárok és idegenek közt lévő ügyeket intézte el; innen ama praetor urbanusnak, e' praetor peregrinusnak neveztetett. A' praetorok ezen számá 527-ig maradt, midőn még 2 új választatott, hogy az akkor foglalt tartományokban, Siciliában és Szárdiniában bírósokodjanak. 557 Spanyolország római tartományá tétetvén, ismét 2 új praetor neveztetett ki, 's már hatan voltak. Sylla még kettővel szaporítá számokat 's Caesar ezt 10-re emelte. A' császárok alatt különböző időnként különböző volt számok. A' praetorok tisztelei-jelei: 6 licior, kik csomót vittek előttök; toga praetexta és sella curulis, mellyen ültek, midőn törvényt mondtak. Mint törvényhatóságoknak jele, nyárs, vagy ha közönséges helyen tartottak törvényszéket, kard állott előttök. A' praetornak fő foglaltassága igazság-kiszolgáltatás volt. Hivatalra léptekor megesküdt, hogy a' törvényeket pontosan megtartja 's edictumot tett közönséggé, melly szerént intézi el azon esztendőben a' törvényes tárgyakat 's ügyeket (edictum, formula praetoris). Azután azon rendekekől, mellyeknek arra jusok volt, elég számu személyeket választott, kik hivatalának viselése alatt bírák legyenek. Ezenkívül a' praetor urbanus, mint legfőbb, consulok helytartója is volt, ha ezek othon nem voltak. Ó volt a' nép gyűléseiben előlülő 's rendkívüli esetekben öszvehívhatta a' tanácsot. Nehány, mint az apollinaris, circusi és megalai játékok elintézése is kötelessége volt. A' praetor hivatala egy eszt-ig tartott, mellynek eltelte után, mint propraetor, a' neki adott provinciába ment.

PRÆTORIANUSOK, praetorianae cohortes, a' római császárok testőrzői Augustustól, ki alkotta őket, Nagy-Constantinusig, kitől eltöröltettek. Neve a' cohors praetoriától jó, mellynek rendeltetése a' köztársaság idejében a' fővezérnek ütközetbeni védeése volt.

PRAEVARICATIO, a' római törvényben azon büir volt, ha a' vádló a' bevádoltat a' törvény értelme ellen kémélte; mostani értelemben pedig ez alatt az értetődik, ha egyik fél ügyvédje a' másik ellenfélnek kedvez, vagy mind a' két félnek szolgál.

PRAEVENTIO, I. MEGELŐZÉS.

PRÁGA, Csehországnak fővárosa, csaknem közepén az országnak a' kaurzimi és rakonizci kerületek közt, a' nélkül mindazáltal, hogy valamelyikhez tartoznék (a' h. 32° 5' 's a' sz. 50° 5' 18''), régi slav város, melly hihetőleg 723 alkottatott, 's a' 13 száz. midőn a' Tatárok Csehországot is elborították, elég erős volt, hogy ezen rablóktól ne féljen. Mostani formáját, kiterjedéséhez képest, ugy látszik IV Károly császár alatt kapta. A' Hussiták háborujában sokat szenvedett belseje, de azután ismét 's rendesebben felépítetett. A' schlesiai háboruk alkalmával 1744 ismét sokat szenvedett; 1757 880 házánál több lett hamuvá. Az óváros, mellyben legkevesebb kár tétetett, Prágának legelőször létre jött része, éppen ez okból legrendetlenebb. Prágának kerülete 4 ór., kiterjedése 1,245,792 bécsi nsz. öl, mellyből 4000 jó l geogr. mf-re, 54 piacza, 217 utszája, 3382 háza, 46 kath. 2 potest. temploma, 11 szerzetes-és 4 apácza-klastroma 's 117,000 lak. van, kik közt 7800 Zsidó 's 6500 katona. Mérséklett levegője nem enged uralkodó nyavalyákat elhatalmazni; mert körös-körül hegyektől védetik az éjszaki és keleti igen hideg szelek ellen. Azonközben az idő 's a' meleg és hideg hirtelen 's érezhetőképpen változik. A' Moldau két részre osztja a' várost, mellyek régi, szép, 's a' dresdaival és regensburgival Németországban leghíresebb hid által köttetnek öszve. Mindenik résznek két fer-

tálya van, mellyek közül az Ó- és Ujváros a' folyó jobb 's a' kicsiny oldal a' Hradschinnal, bal partján feküsznek. A' Zsidó-város az Óvárosban van; az Ujvárosnak két külső városa a' jobb parton fekszik. A' Wieschehrad, mellyet az Ujvárostól csak patak választ el 's hegyen áll, különös városnak nevezetik. Az Óvárosnak 24 szabad piacza (a' mellyek közt csak a' nagy Ring kitétsző nememü rendességével) 's 96, de mind görbe utzája van 's épületei közt kevés szép. Ellenben a' kereskedés igen eleven benne. A' lovag- és király- utzában vannak a' játékszin és universitas 's a' sátor-utzában a' cs. kir. jószág-igazgatás és kormánysszék. Kellemetlen a' Galli-utza, az itt lévő Zsidó-piacz miatt. Hasonló ehez a' Zsidó-város, melly mintegy 8-ad részét teszi az Óvárosnak, hol mintegy 280 apró házban 6—7000 Zsidó lakik, ugy, hogy némelly csekély háznak 10 birtokosa is van 's némelly szobában 2—3 háznép lakik. Egyébiránt 9 zsinagogáik közt egy, melly ó oskolának nevezetik, szép emléke a' régi német építésmesterségnek. Nagyobb, de kevésbé eleven, az elébbivel határos Ujváros. Itt van Prágának legnagyobb piacza, a' barom-vásár-piacz 's ezenkívül még 9 piacza 's 69 utzája van, mellyek nagyobbára egyenesek 's szépen épült házaktól diszesítettnek. Utszái közt csak a' lópiaczat, Grabent 's Henrik-utszát említjük. A' nagy vánház, a' gróf Thun és Schlick palotái legjelesebbek a' városnak ezen részében fekvő házak közt. A' kicsiny városnak csak 14 piacza 's 36 utzája (az elsőkből 6 's az utolsókból 16 a' Hradschinon) van. A' kicsiny városnak vagy oldalnak még most is ékessége a' Waldstein (Wallenstein) palotája, a' közönség előtt nyitva álló kertjével, melly rop-pant épületnek 100 privát ház adott helyet. Csak Ledebour palotája, herczeg Schwarzenberg és Czernin majorat-házaik teszik kétségessé az elsőséget. Általánosán kevesebb nyomát mutatja a' kicsiny oldalon a' régiségnek a' házak rendetlen építettése, mint az Óvárosban. Ezt a' polgárok munkás élete, a' kicsiny oldalt a' nemesség fénye 's tisztetek munkássága teszi kitétszővé. A' Hradschin legmagasabb része Prágának; ezt a' magas, régi királyi vár ékesíti, melly egy századnál tovább épült 's M. Therezia alatt lett kész; innen magára Prágára 's környékére legszebb a' kilátás. Az érseki templom, — mellynek talpkövéét szent Venczel herczeg tette le 933, 's mellyben van Nepomuk szent János és szent Venczel pompás sirboltján kívül, a' királyi kriptá, László király, Podiebrad György, IV Károly császár 's 4 feleségei, Venczel király, II Maximilian császár, I Ferdinánd 's felesége Anna és II Rudolff testeivel — a' királyi vár és kert, innep-és vásárnapokon sok ezereket vonzanak magokhoz. Ellenben távoltsága, a' télen csak nagyoktól lakott paloták sora, általánosán legboltabbá teszik ezt a' részét a' városnak nyáron 's köz napokon. A' Wischehrad, Prágának hajdani vára, most mint nevezetességet, csak a' fegyvertárt mutatja. Az építés-mód a' városnak régibb részeiben erős, szegletes és szűk, az ujakban tágas és világos. A' paloták szép olasz izléssel épültek. A' ki egész Prágát egy tekintettel átnézni akarja, St. Veit (Vitus) templomának 314 l. magas tornyába menjen fel. Prágának 48 temploma közt csak 2 mutat nagy régiségre. A' többiek pusztító háboruk után építették ujabb időkben. Az említett 2 templom közt egyik St. Veit régi német vártemploma (a' Hradschinon). Ez a' 10 száz. elején kezdett építtetni, de csak 1380 — 1500 lett kész. Gyuladások 's ágyuzások gyakran fenyegették veszedelemmel, de nem rongthatták le. Boltozatiban sok király, császár és fejedelem tetei nyugosznak és sok emléket, mivet 's festeményt 's a' t. foglalnak magokban. Második régi templom a' káptalané a' Theinnél (az Óvárosban), 900 vége felé építtetett 's csak szép külső formájáról és mesterséges boltozataról nevezetes; kár hogy körös-körül be van építve. Belseje izetlen. Benne fekszik Tycho de Brahe. Többi ujabb

olasz izléssel építtetett templomai közt jegyzést érdemel a Keresztrend temploma, a hid-piaczon, legszebb Prágában. Közönséges épületei közt leginkább von magára figyelmet a királyi vár, mely 1333 a párisi Louvre formájára építtetett, a 16 száz. leégett és 1756 oltá áll mostani állapotjában, a mennyiben Mária Theresia egyenkéntes részeit egy egészé egyesítette. Ezen kastélyból vettettek ki az ablakon 23 Maj. 1618 Slawata és Martinitz helytartók, a 30 esztendő háboru kezdetében. Jeles épületek még: az Óvárosbanlévő tanácsház, mely már 1399 építtetett; az ugyanott lévő érseki seminarium, mely kicsiny városhoz hasonló. E' hajdan Jesuiták klastroma volt 1556-tól 1773-ig; II József 1784 seminarium építtetvé tette 's most 3—400 ifju készítették benne papságra. Ezenkívül vannak benne theologicum és philosophicum auditoriumok, festés academiája, könyvnyomtatás, könyvkereskedés, két templom, a tanítók lakásai 's a t. Az újavárosban a fő vámház, tanácsház 's beteg katonák háza, legjelesebb közönséges épületek. Az utolsó, Jesuiták hajdani collegiuma, legrendesebb közönséges épület. A baromvásárnak egész oldalát elfoglalja. A kicsiny oldalon a kormányház és országház, sok kormányhivatalok helye, Jesuiták hajdani collegiuma és a fegyvertár vannak kiváltképpen figyelmet magokra. A Hradschinon áll végre az érseki palota 's a M. Theresziától 1755 alk. dámák intézete olly asszonyok számára, kik mindenik oldalon 8 öst mutathatnak. A város híres hidja IV Károlynak köszöni létét; építtetése 1358 kezdetett 's 1507-ben lett kész Ulásló alatt. 1790 bécsi láb hosszu, 35 l. széles 's 42 l-braváll a viz felett. Az egészet 16 boltózat tartja. 1784 lábai a jégtorlástól szegleteiken annyit szenvedtek, hogy a javítás 100,000 for. került. 26 nagy szobrok 's mestermívek ékesítik. Mind két végén a bemenetelt két torony védi, mellyek eredetikképpen hídfőknek használtattak. Az egész város erős falaktól kerítettik, mellyeken 8 kapu viszen be. A lakosok, eredetekre nézve: a) Csehek. b) Németek. Ezek IV Károlytól ezerenként szállítottattak Prágába. A 30 esztendő háboru oltá is sokan vándorolván be, a két nemzetség közt lévő közfalat alig lehet észrevenni 's mind két nép nyelve közönségesen könnyűséggel beszéltek. c) Zsidók és d) Olaszok. Ezek néhány száz főből álló gyarmatot formálnak 's ide költözött kereskedőktől származtak. Polgári viszonyaikra nézve főpapi, uri, nemesi és polgári rendeket formálnak a lakosok, mellyekhez még Zsidók, őrsereg és a nép alsó osztálya jönnek. A három elsőnek tulajdon törvényszéke van. A polgári rendre nézve a városi tanács gyakorol törvényhatóságot. A földolgan a Zsidók is ez alatt vannak, de sok ügyre nézve tulajdon zsidó tanácsok van. Az őrsereg kaszárnyákban lakik. A kath. vallás ugyan uralkodó, de a potestans is egyenlő jussal bír II József oltá. Reformátusoknak és Lutheranusoknak már régolta van itt községek. A mi az életmódot, erkölcsöket és multságokat illeti, jegyezzük meg, hogy a főbb nemesség a többi rendekkel nem igen van öszveköttetésben 's a testi éles többre becsültetik a lelkinél. Jó privat társaságokat 's társaságos multságot nem kell Prágában keresni. A Prágai magába-zárt 's kevés beszédű, hideg és idegen a közönséges helyeken létel. Ezt mondja Griesel az ő „*Gemälde von Prag*“-jában (1823). Csaknem egyedül táncz, játékszin és innepék egyesítik a lakosokat. A játékszin 1783 építtetett 's igen erős. A muzsika és táncz indulatosan szerettetnek. 30 tánczhely van a városban 's körülte. Mezei multságokat, sétálást és kerteket nem igen kedvelnek a Prágaiak. A Moldaunak néhány szigeteit kivéven, csak 2 kertje van a városnak, mellyek helenként kétszer nyíttatnak fel, de sokakra nézve távol fekszenek. Közönséges részvételt gerjesztő innepék ezen: a) 16 Maj. midőn Nep. Sz. János emlékezete tiszteltetik. Nyüsögnek az utszak a tolongó

's kiáltozó falusi lakosoktól, kik nagyobbára szabad ég alatt tölték azt éjt. b) Az emausi innep, husvét hétfőjén 's több apostolok és szentek innepei, mellyek mindnyájan misével kezdődnek 's énekkel, játékkal és tánczal végződnek. Prágának távolabbi környékei vonzóbbak volnának, de igen kopaszak. A' Zizkahegy, mely a' Husitáknak 1420 Zsigmond császár 30,000 emberével volt csatázásáról 's a' Poroszok 6 Maj. 1757 ostromlásáról, mellyben Schwerin életét feláldozta, nevezetes, megjegyzést érdemel; a' csillag, mellynél történtek a' fejrhegyi ütközetnek utolsó jeleneti 8 Nov. 1620's melly, hajdani vadászkastély, építettés formájáról nevezetett csillagnak; a' fáskert, szép mintegy 20 eszt. olta fenálló kert, — legközelebbi vonzó pontok a' város előtt. Távolabbi mulató-hely Karlsstein, szép fekvésű, magas, jáspiskősziklán ülő, IV Károlytól a' korona kincseinek őrzésére és mulatozásra építettett kastély. Hajdan rendkívül sok arany-, gyöngy-, drágakő- és ereklye kincse volt.

Nevelésre, tudományokra és művészségre szolgáló intézetek Prágában: a' régi universitas, mellyet IV Károly állított fel 1348 a' párisinak formájára; annyi szabadságokkal 's jeles tanítókkal birt, hogy 1409-ig több volt benne 20,000 tanulónál. De halála után veszekedés támadt a' tőle pártolt külföldiek és honyiak közt; Venczel a' Lengyeleknek, Bajoroknak és Szászoknak öszveségelt csak egy szavat adott a' collegiaturák választatásakor 's betölttetésekor; a' Csehek ellenben 3 szavat kaptak. E' miatt néhány ezren kiköltöztek Prágából 's okot szolgáltattak a' leipzig, ingolstadt, rostocki és krakoi fő iskolák felállítatására. Ezolta az universitas soha se vehette fel magát, míg a' legujabb időkben M. Therézia, II József és Ferencz uj életet nem adtak annak. Közöséges karjaiban 38 rendes és 6 rendkívüli tanítója van egy rector kormányozása alatt. Öszveköttettek vele egy barom-orvosló és bábaoskola és egy seborvosokat nevelő intézet. Előkészítő iskolák: 3 gymnasiumai. Az alsóbb rangok oktatásáról 3 fő és 17 egyházi oskola, több leány és 1 zsidó-oskola gondoskodnak. A' katonagyermekek különös intézetben neveltetnek 's a' katonák, mint mások is, kik akarják, arra rendelt iskolában üszni taníttatnak. A' tudományok, mechanica és szép mesterségek előmozdítására több társaságok egyesültek; polytechnicum institutumot, gazdasági társaságot, festő academiát, muzsikai conservatoriumot, melly 39 ifju hangművészt formál 's a' t. is találunk benne. Jeles mindenek felett a' tudományok társasága és az érdemes hajdani fő burggróf Kolowrat által alkotott cseh nemzeti museum, fontos gyűjteményekkel, könyvtárokkal 's a' t. ez a' társaság 1827 olta 2 becses folyóírást adott ki. A' nemességnek 3 táncz-, lovaglás- és viadaloskolája van. Az universitas könyvtára 100,000-nél több kötettel 's a' régi és slav litteraturának 4,000 részént igen ritka kéziratival, sok oklevéllel 's a' t. bir; továbbá van Prágában 8 közöséges és privát könyvtár közhaszonra, cs. kir. természetmiviek gyűjteménye. A' Jesuitáktól alkotott csillagvizsgáló intézetnek mostani formáját II József és Ferencz adták. A' képző művészegek (I. Griesel 103 l.) általánosan nem igen gyámolittatnak, sőt a' muzsika is alá ment 20—30 eszt. olta. Ujságok közül csak I politikai, német és egy cseh jelen meg; külföldi csak kevés kávéházban találtatik. Könyv- 's műkerekedést 12—15 kereskedő üz. A' közöséges bátorságra 's közjóra a' cs. kir. városkapitányság és fő policzáj-kormány ügyel 250 emberével. A' utszák kirakatása, világítása 's tisztasága még gyarló állapotban vannak. Sok útsza még éppen nincs kirakva. Egy nagy 1824 alkotott katona-büntetőház is van benne. Jótevő intézetei, p. o. az irgalmas szerzetesek és apácák korházai igen jó állapotban vannak. A' nép egészségére számos szegények orvosi, egy különös himlő-oltó intézet, 12 betegház, mellyek közt a' legnagyobb

's közönséges, eszt. 13—1600 beteget fogad be, a' nélkül, hogy benne, mint a' többiekben is, vallásra tekintet volna, egy tébolyodtak és I szülők háza 's a' t. ügyelnek. Szegények részint több egyesület által, részint néhány házakban tápláltatnak 's ruháztatnak. Özvegyek és árvák számára 10 közönséges intézet és privat egyesületek találthatnak, mellyeknek gyakran különös czéljaik vannak, p. o. vakok, siketnémák nevelése. Prágának kereskedése, a' mennyiben az ország minden természetményeinek fő rakhelye, nagy. Egy társaság 1828-dik oltá Pilsen és Prága városok közt vas utat csináltat. Prágának magának sok vászón-és kartonnyomatása, salétrom-, kesztyü-, czikoria (9) és más fábrikái vannak. Három vásárait mindazáltal külföldiek nem látogatják. A' kézi mesterségek, részint czéhesek, részint szabadok. Nevezetesen pfalzi Fridrik ütközete 8 Nov. 1620 a' Fejérhegyen a' nyugoti parton és II Fridriké 6 Maj. 1757 a' Moldau keleti partján. Amaz a' választónak tökéletes megveretéseivel végződött; ez ellenben lövöldözések és éhség miatt végső veszedelemmel fenyegette a' várost 's csak a' collini ütközet mentette meg a' bezárt 40,000 austriai katonát. L. Griesel „*Neuestes Gemälde von Prag*“ (1823), Jüttner „*Groszer Grundrisz von Prag*“ (kiadta a' cseh nemzeti museum) és „*Malerische Darstellungen von Prag und seinen Umgebungen*“ (13 l.) Morstádtól (Prag 1828).

PRAGA, megerősített város Lengyelországban (a' masoviai vajdaságban), a' Weichsel jobb partján, Varsóval szemben, mellynek külvárosának nézetik néha. Varsóval hajóhid köti össze 's 886 ház és 3,080 lak. van. Prága neve Lengyelországnak véres végpusztulására emlékezteti az olvasót. Midőn Kosciuszko 10 Oct. 1794 Matschiewicznél, Varsótól 12 mf. megveretett és elfogatott, Suworoff Prága Lengyelországnak utolsó bástyája és erősege ellen ment, hova szaladtak részint a' Lengyelek Makranowsky alatt 20,000-en, kik közt 5000 lovas és néhány ezer kaszás volt 48 ágyuval. Makranowsky lemondott hivataláról és Zajonczerk neveztetett ki a' 30,000-nél erősebb őrseregnek, mellynek megerősített tábora volt Prága előtt, fővezérévé. Az Oroszok Kobylkánál táboroztak és Suworoff rohanáshoz készült. Egy lengyel főstrázsamester, Müller, küldetett az orosz táborba, hogy a' megsebesített Kosciuszkonak orvosi segítséget vigyen. Ennek megmutatta Suworoff rettenetes készüléteit. Sajnálom, ezt téve hozzá, hogy a' Lengyelek sikeretlen ellenállásokkal magokat szerencsétlenné teszik. Ha elfogadnák a' bocsánatot, szabadok lennének, különben mind kárdrá fognak hanyatni. 2. Nov. az Oroszok 3 csapatban Prága felé nyomultak, 's éjel 3 batteriát állítottak ki, mellyeknek tüzelése közt Suworoff 3 Nov. a' sánczokat kiemléltte. A' Lengyelek azt vélték, hogy az ellenség Prágát rendszeren fogja vivni; de reggel 4 Nov. az Oroszok 3 órákor 7 oszlopban felkerkedtek. Mély halgatás uralkodott; midőn félkörhen az ellenséges sánczok ellen nyomultak, 5 óráig, midőn a' fővezér rákétával jelt adott a' támadásra. Ezt borzasztó hurrah-kiáltás követte minden lineán keresztül. A' két első oszlop az ellenséges batteriák iszonyú kartácstüzelése közt áttört az árkon és mejfalan, visszaverte az ellenség lovasságát, 1000 embert a' Weichselbe ugratott, a' többi után a' városba rohant és az 5-ik oszloptól, melly más oldalról nyomult be, segítgetvén, elszakasztotta az ellenséget a' hidtól 's iszonyu vérontás után 2000 Lengyelt elfogott. A' 3 és 4 oszlop egy homokhalomra ment fel 's kétszeres lineában nyomult elő; erre a' 3-dik megyett 2 erős bástyát 's a' belső falakat foglalta el; a' 4-ik pedig a' kő gyűrűfalon belül lévő sánczot elverén, 5 batteriát zsákmányolt 's az ellenséget előlről és két felől támadta meg. 2000 Lengyel vágatott itt össze s 20 tiszt fogatott el Hösler vezérrel. Ezen helyen esett el kemény ellenállás után 500 Izraelita is Hirsch-

ko ezerelesen kívül, ki Varsóban maradt. Most mind két linea a' 6-dikkal a' belső falak utolsó sánczát támadta meg, hol éppen akkor repült levegőbe egy puskapor- és golyóbis-rakhely. A' 7-dik seregoszlop megkerült egy mocsárt, elvett 3 batteriát, szélyelvert egy ellenséges lovas csoportot és részint a' Weichselbe szoritotta azt; 1000 Lengyel maradt csatamezőn, 500 elfogatott. Midőn így a' külső falak megvétették, az utósereg is előnyomult, az ágyúkkal; a' seregoszlopok azonközben felháltak Prágának belső falaira és véres csatázások közt utszáról utszára a' piaczkig előmentek. Nehány ezer Lengyel, kiket a' Weichsel futásokban feltartott, a' Varsóiak szemek láttára levágotott, vagy a' folyóba vetetett. Itt 3400 esett fogságba. Az Oroszok elkeseredéssel viaskodtak és raboltak, hogy azon éjt megboszulják, mellyen (16 és 17 April. közt) Igelström alatt Varsóban 7000 Orosz támadtatott meg, 's fele levágotott a' Lengyelektől; 4 ór. viaskodás után, reggeli 9 ór., a' hármosan besánczolt Prága 33 batteriával megvétetett 22,000 Orosztól 's kioltatott a' szabad lengyel vitézségnek utolsó szikrája, mellyet Kocsiuszko lobbantott fel; 13,000 Lengyel seküdt a' vérmezőn, 2000-nél több fuasztatott a' Weichselbe 's 14680 fogatott el, ezek közt Mayen, Hösler és Prupinsky vezérek, 5 ezerezes, 24 tiszt a' tisztí karból 's 413 felső tiszt. Suworoff emberi módon bánt velek 's nem sokára szabadságba helyezte őket. Csak 800 ember mehetett által a' hidon Varsóba. De igen sok falusiak, kik Prágába szaladtak, asszonyok, öregek, gyermekek és csecsszopók is vesztették el életüket a' közönséges mérszárlás közben. A' városnak egy része leégett 's több napig tartott az utszáknak a' holtakról és hamutól való megtisztítása. Jasinsky, Korseck, Kwaschnefsky és Grabowsky vezérek elestek. Jasinsky, egy a' lengyel pattantyúság legjobb tisztjei közt, Vilmának szabadítója, a' rohanás előtti napon Varsóban barátitól elbucszúzott, halálra szánván magát, ha az Oroszok vissza nem veretnének. Kivont kardal állván az első sáncznál, egy bajonétal halálosan megszuratott. Az Oroszok, kik Prágában 104 ágyut találtak, tudósítások szerint csak 580 embert, e' közt 8 főtisztet vesztettek el 's 960 sebesek volt; mások szerint 2000 estek el közülök. Veszteségek azért volt olly csekély, mivel a' Lengyeleknek, kik kétségbe esve 's dühösen viaskodtak, nem volt jó vezérek, ki a' vár védésére czélerányos rendeléseket tenni tudott volna. Suworoff császárnéjának ezen 3 szóval adta tudtára Prágának megvétetését: „Hurrah! Prága! Suworoff;“ a' császárné hasonló rövidséggel így válaszolt: „Derék, Fővezér uram!“ 9 Nov. ment be a' fővezér Varsóba 's Prága esetének Lengyelország utolsó elosztatása lett következése 1795.

PRAGMATICÁ SANCTIO, I. SANCTIOK (pragmaticák).

PRAGMATICUMNAK nevezetik általánosan az, a' mi cselekvésünkre alkalmaztathatik; innen közhasznu, tanusággal telyes is. Pragmaticae adatik elő a' história, ha ebben az előszámlált történetek okaira 's következéseire nézve tanuságos felvilágosítások és intések adatnak az elbeszéltnék czélerányos használására. (Vö. POLYBIUS és HISTÓRIA).

PRAM (Christen Henriksen) kedvelt 's becsült norvégiai költő, statisticus és író, status-tanácsos és Danebrog vitéze, 4 Sept. 1756 szül. Lesián Guldbrandsdalban a' Dovrefield déli oldalán, hol attya, hasonlóul Normann, káplán volt. Attyától, ki 1765 olta, mint falusi predikáló Seelandban lakott, jól neveltetett. Academiai esztendei a' dán költés hajnalának idejére esnek, midőn Ewaldal, Wessel 's másokkal társalkodott. 1781—1815 több hivatalt viselt a' kopenhageni gazdasági 's kereskedési collegiumban. Mint ndományos status-gazda, heutzta Bornholm szigetét és Norvegiát, mellyekről az általa intéztetett „Handelszeitung“ (1811—18) becses tudósításo-

kat tett közönségesekké. Egy christianiai társaságtól elnyerte a' feltett jutalmat azon értekezéséért, melyet a' Norvegiában alkotandó fő iskoláról írt 1796. Heroisa „*Philippa an Erich*“ (1779), mellyel a' szép tudományok társaságától feltett jutalmat megkapta; „*Starkodder*“, éjszaki hősi verszetetje 15 énekben, mellynek tárgya, plánja, festeményei 's elbeszélleti, most megindító, majd erős vonási, folyó 's öszvehangzó versei, minden esmerőnek jóvá-hagyását meguyerték, 's melly mint dán nemzeti epos németre is szerencsésen van lefordítva; továbbá tréfás és gunyoló elbeszélleti, mellyek hasonlóul megjelentek németül; végre Minerva czimű legfontosabb folyóiratja, mellybe, mint Nyerup mondja, a' királyi széktől kezdve az ekéig minden író letette ideáit 's melly mind a' két királyságban felvilágosodást és szerencsét terjesztett el, — halhatatlanítja nevét. Pram vén koráig tanulta a' status-gazdálkodást, physicát, geognosiát, chemiát, mathesist, históriát, philosophiát és aestheticát 's jelen volt a' kopenhageni főiskola leghíresebb tanítóinak leczkén. A' társalkodásban gyermekek és heves, felcsattanó 's jó indulatú lévén, barátinak sértegetéseivel 's engedelem-kérésekkel töltötte el életét. Mindazáltal indulatosabb volt, ha közönséges igazságokról, mintha személyekről volt szó. Adóságait, mellyeket nagyobbára jószívűségével huzott magára, nem fizethetvén, vámigazgatói hivatalt kért, mellyet meguyert nyug. Indiának Sz. Tamás nevű szigetén 1819, hol 25 Nov. 1821 a' levegő káros befolyásának áldozatja lett. Húst még nyug. Indiába utazása előtt emléket tett neki: „*Christen Henriksen Pram. Et biografisk omrid af Jens Tragh Høst*“, ezen jeles költőnek Thorwaldsentől rajzolt képével. Rahbeck Pram válogatott verseit 's költeményit kiadta (Kopenhagen 1824).

PRAXIS, I. GYAKORLAT.

PRAXITELES Görögország egyik legnagyobb szobrásza, (I. KÉPFARAGÁS TÖRTÉNETE,) ki a' képző művészséget olly tükélyre emelte, hogy Niobéjét a' görög anthologia egy epigrammája így beszélgetné:

Istenek életből kővé formáltak; akkor

Praxiteles kőből újolag életet adott.

P. és kortársa Scopas, vésőjikkal meg tudák a' márványt eleveníteni. Általok a' fényhez kellem is párosítottak. Ezokon szokás a' szép faragás mód időszkát e' két mestertől K. e. 364 táján kezdeni. P. érezben is derekasan dolgozott, de Plinius bizonyítása szerint márványban szerencsésebb volt. Legjelesb műveit, magas istenszobrok hosszú sorát, mellyeket az élet minden teljével 's minden kellemivel felruházott, Plinius („*Hist. nat.*“ 36 K. 4. 5. F.) előszámlálja. Legszebbnek mondatik ezek közt a' gnidi Venus, melly szoborban legelőször merészül Venust ruha nélkül képezni. Regélik, Kratina és Phryne, Görögország híres hetaerái (l. e.) lelkesíték kecsaik felfedése által e' képre, — talán csak mint minták. (L. Wieland „*Über die Ideale*“ 24. K.) Mosolygó arczal, bal kézzel szemérmét takarva, azon állásban ábrázolá itt Venust, mintha fordóból, vagy a' tengerből szállna ki. Egy régi epigramma így szól erről:

A' gnidi istennét meglátván Juno, Minerva,

Egybe' kiáltának: Páris, itéleted áll!

Számtalanszor másolák e' dicső képet; ennek 's ugyan e' művész köi Venusának (melly alólról csipőig fedezve volt) másolatai iránt, lásd Heyne régiségekről írt értekezéseit. Böttiger szerint az ugy nevezett medicei Venus a' gnidihez csak az eltakaró kézben, de semmi más részben nem hasonlított: azóban mivesmerők a' csaknem egyeránt híres capitolini Venust annak közvetlen másolatául tekinetik. A' még meglevő Niobe csoportozata, mellyet Scopasnak is tulajdonítanak, különböző idők szüleményének látszik; bizonyosan a'

hajdankorban különféle mesterek több ízben dolgozák. Híresek valának tőle Eros két állóképei is, mellyek közül az istenség templomában Thespiában felállítottat, egy satyrszoborral együtt, mely Periboetos (mindenütt magasztalt) nevet nyert, Pausanias szerint, művei legtökélyesbikének tartá. Az utolsónak egy szép mássát Antonius császár egyik mezei lakjában fedezék-fel, mely most a Pio-Clementinum muzeumnak visszaadatott. Amorjáról I. Wielandot. Továbbá készíté P. Diana, Ceres, Bachus 's t. állóképeit márványból és ércből, mellyek közönséges utánazás mustrajai levének. Böttiger jelesen neki tulajdonítja a' hetaerák körét; ehez tartozik azon bronzcsoportozat, mely egy siránkozó tisztés asszonyt 's egy nevető buja szépet ábrázol, mellyel Plinius tudósítása szerint, Phrynéjének egy boldog órát fizetett meg. Fijai közül Cephissodorus mint művész híres volt.

PRAY GYÖRGY. E' jeles tudós és történetíró apja egy tiroli születésű katona vala. Az' anyja Posonyban lakozék; de midőn férjét Érsekújvárra kísérte volna, itt szülte meg György fiát 1723 Sept. 11, a' kivel azután visszatért Posonyba, 's ott nevelé azt; a' honnan Pray György mindenkor posonyinak szokta vala magát mondani. Tanulását Posonyban kezdvén, 1740 beállott a' Jezusszerzetbe, mellynek alsóbb iskolájában, minekutána maga elvégezte vala tanulását, tanító hivatalt viselt, nevezetesen Pécsset, Nagyváradon, Rosnyón és Trencsényben; 1749 Nagyszombatban, 1759 pedig Bécsben a' Terézia nevű intézetben költéstudomány tanítója, 's egyszerűsmind az ifju Salmi hercegek nevelője lett; későbbben a' nagyszombati egyetemben vetelkedő istentudományt és egyházi szolátosságot tanított. De midőn elhatározott hajlandósága a' történet kutatásra vonná őt, minden egyéb foglalatosságtól felmentetett, és teljes érkezt nyert a' honi történet-esmeret művelésére. Eltöröltetvén 1773 szerzete, királyi történetíróvá neveztetett; Budára tétetvén által 1777 a' nagyszombati már most királyi 's országos egyetem, rá bízattatott az egyetemi könyvtár gondviselése; mely hivatalról 1780 lemondott; midőn pedig 1784 Budáról Péstre költöznek által az egyetem, ismét felvállalta azt. II Leopoldtól 1790 nagyváradi kanonokká, Ferencz császártól és királytól pedig 1792 a' Tormovai Bóldogs. szűz apátjává neveztetett. Meghalt Pesten 1801 Sept. 23. A' honi történet-esmeretre tartozó nagy számu munkái közül ezek a' legnevesebbek: 1) *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno ante natum Christum 210 ad annum C. 997 deducti*. Vindobonae 1761 fol. — 2) *Annales regum Hungariae ab anno C. 997 usque ad annum 1564 deducti*. Partes V. Vindobonae 1764 — 70 fol. — 3) *Specimen Hierarchiae Hungaricae, complectens seriem chronologicam Archiepiscoporum et episcoporum Hungariae*. Partes II. Posonii 1776—79. 4. — Ezeken kívül számos értekezéseket irt egyes történetesmereti tárgyakról, p. o. *De sacra dextra D. Stephani I, de Salamone Rége et Emerico duce, de S. Ladislao Hung. rege, de prioratu Auranae, de vetere reginas Hungariae coronandi more, 's a' t. Tudományos iparkodása fel láttaték gerjeszteni hontársaiiban a' történetkutatás hevét; a' kik közül némelleyek ellene szegődtek állitványainak, de találkozott olyan is, a' ki azoknak védelmét és támogatását felvállalta (Vö. Cetto, Cornides, Desericus, Gánóczi); a' mi magát Prayt is több vetelkedő iratok kibocsátására bírta. Holtá után kijött „*Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae, opus posthumum Georgii Pray*. Budae 1805. 4.“ mellynek első tóldalékában Pray életét és munkájának előszámlálatját adja Paintner Antal Mihály.*

PREDIKÁLÓKNAK, Predikátoroknak neveztetnek a' Protestánsok papjai, mivel predikalás és az isten igéjének hirdetése fő-

foglalatoságok. A' papi hivatal ezen nézetét eredetéből lehet lehozni Tanítás volt az apostolok ideje óta a' püspökök legfőbb foglalatosága, melyben, mint helytartóik, a' presbyterek és diaconusok is részt vettek. Chrysostomus, ki mint egyházi szónok a' régiség legnagyobb szónokival vetélkedett, konstanczinápolyi püspök volt; Leo és Nagy Gergely pápák önnön személyekben predikáltak. De midőn a' papi rend lassanként közelgetvén a' zsidó papság karakteréhez, gazdagságot és uralkodást tett czéljaivá, — csak az oltári szolgálattal, a' sacramentumok kiszolgáltatásával 's a' világiakonai bírósokodással foglalatoskodott. A' tudományok középkori hanyatlásakor nem voltak egyházi beszédek készítésére alkalmas férfiak; a' közönséges vallásoktatás csak megavult postillák olvastatására korlátoztatott, 's a' nép lelki épületét csupán az egyházi szertartásokban és az ezeket követett éneklésben találta. Csak a' 13. száz. elején létre jött kolduló szerzetek, melyek közt Domonkos szerzetesei, mint népszónokok (innen predikálók) az eretnekek ellen felléptek 's a' 12. és 15. száz. mystikusai hozták ismét szokásba a' predikálást. A' Valdiak és Hussiták is sokat tartottak az isten igéjének épületes magyarázatira 's a' 16. száz. Reformatorok annak egyházi beszédekben leendő hirdetését tették a' papok fő kötelességévé. Az újabb időben mintegy vetélkednek a' kath. papok a' Protestansokéival mennél célirányosabb egyházi beszédek készítésében, mely nemcsak a' nép oktatását tárgyazó czélra 's az erre vezérlő tudományok tanítására, mindenik egyház főiskolaiban különös tanítók rendeltettek. Ez annyival szükségesebb, mivel a' 18. száz. közepe óta harápodozó naturalismus és szabadgondolkodás a' keresztény tudományt elfojtani igyekezik, következésképpen az ur beszédének erős órállókra van szüksége, a' fenyegetőzdő hitlenség ellen.

PRÉDIKÁLÓKRENDJE, I. DOMINICANUSOK.

PREDSZLAVA, Kálmán király második felesége. L. KÁLMÁN.
PREISLER, több képző művészek neve. Különösen esmeretekes János Justin, szül. Nürnbergben Dec. 4. 1698. megh. ugyanott Febr. 17. 1771. Hírét leginkább egy oltárkép terjeszté, mely Krisztusnak sirba-tételét ábrázolja. Jó ízléssel tudta étetni vagy beszívni is. A' szobrokról irt egy munkát (1732), 's atyját János Dánielt (ki 1737. holt meg, 's a' rajzról „*Zeichenacademie*“ czim alatt egy utasítást ada ki) az augsburgi académia igazgatóságában követé. 2) György Márton, szül. Nürnbergben Nov. 6. 1700. megh. ugyanott Aug. 29. 1754. rajzoló és rézmetsző. A' drezdai antikekről kijött munkában lapjai legjobbak; a' florentzi muzeumon is dolgozott. — János Márton, szinte rajzoló és rézmetsző, szül. Nürnberg. Mart. 14. 1715. szerencsével adá magát historiai tárgyakra. 1739. Parisba utazott, itt Schmidt és Ville barátságában részesült; 1744. dán kir. udv. rézmetszővé, 's a' kopenhágai képiro académia professorává nevezetett, hol Nov. 17. 1794. megholt. V. Fridriket lóhátan ábrázoló reze, melyet a' sáilly-i bronzkép után metszett, valódi remek; Gellértet Graff, Klopstockot Juel után metszé. Vég miye Rafael után a' híres Madonna della Sedia volt. 4) Bálint Dániel, szül. Apr. 18. 1717. Nürnberg. megh. ugyanott Apr. 8. 1765. Tudományokra vala szánva, 's ezeket művészséggel későn cserélé fel; azonban miután bátyját Kopenhágában meglátogatta, ugy nevezett fekete mesterségben (mezzo tinta) több rózslapot készített. 5) János György, a' 3. szám alatti János Márton fia és tanítványa, szül. 1757; mesterségét Parisban J. G. Wille alatt tökélyesíté. Itt metszette a' szép Icarust Vien után; mire a' képiroacadémia tagja, 's utóbb a' kopenhágai képiroacademiában professor lett.

PRÉPOST (Praepositus). A' kath. egyház az apácáknál lévő férjfiui papokat, kik egyszersmind azoknak gyontató attyai, vagy

a' káptalanok előljáróit nevezi prépostoknak. A' Protestansoknál e' nevezetnek külömbféle jelentései vannak. Berlinben, Boroszlóban 's éjsz. Németországnak más városaiban a' főtemplomok lelki pásztoraik, Holsteinban a' superintendensek segédjei nevezetnek prépostoknak; általánosan ez a' czím bizonyos kitetsző templomokhoz van kötve, melyeknek első predikátorai viselik azt. Tábori prépost a' seregnek azon legfőbb papja, ki alatt vannak a' többi tábori papok.

PRESBYTER (görög szó), idősebb, presbyteri, idősebbek. Ezen nevet az első keresztényeknél előkelő egyházi tisztviselők viselték, kik a' községekől a' zsidó alkotmány legvénebbjeinek mustrája szerént emeltettek hivatalokra. Kétség nélkül a' presbyterek a' községek előljárói 's szószollói voltak 's az illendőségnek, csendességnek és jó rendnek fentartásáról gondoskodtak, mint most a' Herrnhutiak községeiben lévő segédek. Az egyházi hivatal papsággá változván által, ezen méltóságnak characterere is változást szenvedett; mert midőn a' kath. papság az egyházi dolgok intézését, a' püspökségnél 's pápaságnál fogva kirekesztőleg magáévá tette, elenyésztek a' presbyteriumok, 's csak a' pápa felsősége alól magokat kivonó községeknek, Valdiaknál, Wikefitáknál és Hussitáknál találunk olly rendeléseket, mellyek a' legrégibb keresztényekéihez hasonlítottak. A' presbyterekből a' Katholikusoknál olly papok lettek, kiknek rangjuk mindjárt a' püspököké után következett. Későbbben azon kath. pap nevezetett presbyternek, ki sákramentumokat osztthatott. Most ez a' görög nevezet megszűnt 's csak a' presbyteres egyház ujitotta azt meg Nagybritanniában (l. *SCOTORSZÁG*). — **Presbyterium** a' presbyterek collegiuma, vagy gyűlés.

PRESBYTERESEK, l. Angol-egyház és Disszenterek.

PRESBYTERIUMOK, l. **PRESBYTER**.

PRESTEL (Johann Gottlieb) képiró, rajzoló és metsző; ugy nevezett kézírajzmódban készült lapjairól híres, szül. Grünebachban svábkepmi tartományban 1739. Mivészége elveit két frescofestőnél Tirolisban tanulta, aztán Velenczébe ment, hol Wagner Jóséln és Nogariban igaz barátokra talált. Nogari még egy fiatal rokonát is ajánlá neki feleségül, kit örökösének rendelt; de a' nyugtalan P. megveté az ajánlatot; min N. ugy megboszkonodott, hogy házából azonnal elüzné. Most Wagner jóakaró tanácsára Romába sieté 's Olaszországban több évekig mulatott. 1769 Nürnbergben feleséget vett. Kevés idő múlva Schweizba ment, hol leginkább Lavaternél tartózkodék 's ennek ajánlása mellett arczképfestéssel sokat keresett. Műesmerők sajtálják, hogy festése módját, mellyben legszerencsésb volt, characterere állhatatlansága miatt elhagyá. Nürnbergből visszatérte után az esetet véső vassal cserélé fel. Első próbáji rozszak valának; ekkor vereskréta és tasmódban dolgozott, 's beetetésben szerencsésb próbákat tett. Ebből származott végre kézírajzmódja. Ó a' szabad kézi rajzokat igen szerencsésen utánazta. Kiadott szép lapjai a' Francziáknak 's Angoloknak minden illy nemű műveit felülmulják. Azonban ezeknek Nürnbergben még is csekély keletök volt; mi miatt házi szükségét szenvedvén, családjával Augsburgban telepedt meg, 's javult környülmények közt munkáit tovább folytatá. Különösen esmeretes tőle a' több oskolák legjelesb képiróji érdekes rajzolatának 3 gyűjteménye, ha bár választása nem mindenütt helybenhagyható is; az első 48, a' második 30, a' harmadik 36 lapot foglal.

PRESTO sebesen; hangdarab elibe téve, a' muzs. mozgások (l. **TEMPO**) ötödik fő lépcsőjét bélyegzi, melly az allegronál sebesb, 's presto assai kifejezéssel még sebesebb, prestissimo-val legsebesebb lesz.

PRÉTRES INSERMENTÉS, RÉFRACTAIRES, azon francia papok, kik az 1792iki revolutió határozatinak magokat alája nem vetvén, 's ennek hűségére fel nem esküdvén, iszonyu üldöztetések tárgyai lettek. — Így nevezetesen 1792ki Sept. 2 és 3ik a' parisi tömlőczökben több száz ilyen meggyilkoltatott; Nantesben Carrier által 58 egyszerre vízbe fúlasztatott, — 's a' többi egy törvény által seregestől deportáltatásra ítéltetett. Végre Napoleon 180iki concordatuma ezen üldöztetéseknek tökéletesen véget vetett.

PREVESEA, Görögöktől lakott hajdan igen erős kikötő 's kereskedő város Albániában, a' rumelii helytartóságban, a' janinai basa alatt. Félszigeten fekszik déli Epirusban, az ambraci tengeröbölbe (Arta) bemenetelnél, az actiumi fokkal, Akarnánia éjszaki határán, szemben 's Santa-Maura jóniai szigettől éjszakra. Már ezen helyzete mutatja, hogy Artával Epirusnak kulcsa 's innen ütöttek be a' Törökök Akarnániába, hogy Livadia és Peloponnesus ellen nyomuljanak. Arta és Prevesa voltak ez okból a' görög táborozás-plánnak célpontjai is, míg a' nemes Maurokordatost (l. e.) belső meghasonlás vissza nem tartá támadó táborozásától. Elmellőzvé ezen politikai-katonai fontos fekvését, Prevesa sorsára nézve is nevezetes hely. Itt vitta ki hajdan Augustus K. e. 30 eszt. a' világon uralkodást Actiumnál; 150 eszt. olta pedig szakadatlanul fegyver-szerencsének és hajdani europai egyezés-politikának laptája volt, végre Törökök zsákmánya maradt, hogy, mint Parga (l. e.), a' török helytartók vad dühének emléke legyen, melly sorsa Prevesának az Epiroták népcharacterének illy árulás és nyomás alatt lett elvadásást hozta maga után. Végre ezek felébresztették a' Hellenek kétségbe-esését, kik itt Santa-Maura szemeláttára rablánczokat lerázták, midőn a' Törökök kegyetlenségein kívül Prevesa azon pusztító földindulástól is szenvedett egyszersmind, melly 19 Jan. 1825 Santa-Maurát Prevesával együtt hamuval 's holtak testeivel borította el. — Az 1683tól 1699ig folyt háboruban, melly a' Törököket, kik Magyarországnak felét bírták 's Bécs előtt állottak, Európának kel. szélére szorította, Morosini venecziai vitéz admiral, Aug. 1684 elfoglalta Santa-Maurát, Prevesát 's az albaniai partnak többi helyeit, éjsz. Butrintot és Pargát (Corfuval szemben), délre Artát és Voiniczát. Arta, Voinicza és Prevesa által, melly az öblöt bezárja, Venéczia ura lett az ambraci öbölnek. A' köztársaság ezen helyeket kerületeikkel 's más foglalmányaival együtt a' karloviczi egyezésben (1699) megtartotta; de Prevesa falainak lerontatniok kellett. Az 1714ki hadban a' Venecziaiak ismét telepítették a' várat. A' nevezett helyeket 1797ig bírták, midőn a' köztársaság enyészével, a' campo-formioi békekötés által, a' jóniai szigetek 's ama városok Albániában, a' francia köztársasághoz kapcsolattak. Ekkor foglalta el hihetőleg Ali janinai basa Artát 's midőn a' porta, a' Francziák Egyiptomba kiszálván, a' francia köztársaságnak 10 Sept. 1798 hadat izent, Epirusnak említett tiranja használta a' jó környülállást, a' többi Albániában lévő venecziai helyeknek elfoglalására. A' hajdani győzelem-városnak, Nikopolisnak, mellyet Augustus actiumi győzedelmének emlékezetére alkotott, omladékain 280 francia gránátos küszködött La Salcetta vezér alatt Ali csoportja ellen. Pouqueville (, *Hist. de la régénération de la Grèce*, " 1 köt. 127—140 l.) nevezetes környülállásokat beszél arról. Prevesa ostrommal megvétellett 's feldulatott, a' lakosoknak nagyobb része adott szó ellenére legvágatván. Azután a' Francziák kitakaródtak Voiniczából 's Ali egyszersmind beült Butrintoba (a' hajdani Buthrotumba). Csaknem 3 eszt-ig bánt ezen hajdan virágzó és népes cantonokkal (Prevesának 's kerületének 8000 Görögnel több lakosa volt) Ali úgy, mint hódított tartományokkal; végre Oroszország 1800, Austria és Franciaország a'

Innevillei békében (1801) a' portának engedték Prevesát, Pargát, Voiniczát és Butrintot, mindazáltal azon feltétel alatt, hogy egy muselman se telepedjék meg, 's földbirtokot ne szerezhessen azokban. Ezáltal ezen Görögöknek azon reménysége, hogy a' két szigetbeli Görögökhöz hasonló sorsok lesz, semmivé tétetett. Helyezetek még szomorubb lett, midőn a' porta gyengébb volt, mint a' közvetetlen vételeme alá adatott kerületeket Alinak tiransága alól kihuzhatta volna; sőt azon hadnak vérmezejévé lettek, mely a' porta 's pártütő helytartója közt folyt. Ali fija, Veli basa, a' prevesai fellegrárba vette magát, 's csak hosszas bekerítettés után adta által azt a' török hajóserég vezérének. Az ígért helytartóság helyett Veli 's nemzetsége számkivettetett, végre halál mondatott fejére. A' Prevesaiakra nézve Ali halála után egy nyomást más váltott fel. Khurschid vad kormányzása alatt mindazáltal Dubouchet St. André francia consul sok szerencsétlent megmentett a' haláltól. A' Hellenek porta elleni lázadása a' Prevesaiak helyzetét még szomorubbá tette. Városok, melly egymás után különbözőféle kormányzókat kapott, török táborhely lett. Így Prevesa 's az egész hajdani venecziai Albania behuzatott a' hadba, a' nélkül, hogy a' görög ügyben maga részt vehetett volna. Prevesára nézve 1797 olta nincs béke 's nincs igazságosság!

PREVILLE (Pierre Louis Dubus de), színjászó, szül. Párisban 1721. Papságra' vala szánva, de ő alattomban az atyai házból elszökött, 's miután darab ideig kőművesek körül napszámoskodnék, egy színésztársasághoz állott; játszott Straszburbgban, Dijonban, Rouenben, 's utóbb Lyonban játékszíni igazgató lett. Itt magát kimívelvén, 1753 Párisban a' Théâtre français színen lépett fel. A' fontainebleau színen megjelentetését, Armand minden szerencsérigylés nélkül segéllé, 's P. hírére ez határozó el. A' „*Mercure galant*“-ban öt különféle darabot játszott. XV Lajost, ki finom belátással bírt, ugy meglepé azon pontosság, mellyel a' fiatal ember játékát változtató, hogy annak rendes színészei közé vételét nyomon megparancsolná. Ez eddig hallatlan megkülönböztetést megérdemlé azon férfi, kit elmés, lélekkel teljes, vonzó 's szerepével mindenkor összehangzó arczjátéka, helyes és annak, kit ábrázolt, korával, rangjával, karakterével szüntelen egyező hangja 's indulat-kifejezése, minden színészet barátinak kedvenczévé tett. Mint Sganarelle és Scapin előbb kacajra gerjesztett, utóbb az atyai szerepekben könnyekre fakasztott. Leginkább tündöklött „*Mercure galant*“, „*Turcaret*“, „*Sosie*“, „*Figaro*“, „*Bourru bienfaisant*“ darabokban. Sorsát igen szeretvén, fiatal színjászóknak is szüntelen tanácsot és oktatást adott. Társalkodása kellemes, karaktere szives volt. 1786 elhagyá a' színpadot, de 1792 az idő környülményei által tönkre ment társai felsegéllése végett, Bourru bienfaisant szerepében még egyszer fellépett. Nem sokára ezután legidősbik leányához Beauvaisba vonula az elgyengült öreg, hol szemefényét vesztvé Dec. 1799 megholt.

PREVOST D'EXILES (Antal Ferencz) szül. 1697, tanult a' Jesuitáknál, azután katona lett, de ezt az élet nemét sem szeretvén, a' Benedictinusok rendjébe állott be, hol a' tanulást jobban megkedvelte. Megunván a' magános életet, elhagyta a' rendet, 's 1729 Hollandba ment, hol *Mémoires d'un homme de qualité, qui s'est retiré du monde* ezimü könyvét kiadta, mellyel magának pénzt 's hirt szerzett. Hágában megesmerkedvén egy asszonysággal, 1733 annak társaságában Angliába ment, honnan rá unván a' sok bujdosásra, visszakéredzett hazájába, 's engedelmet nyervén, már a' köv. eszt. Párisban volt Conti herczeg oltalma alatt, 's d'Aguesseau kancellarnak is kedvébe jövé, ennek ösztönözésére az utazások közönséges históriájának leírá-

sához fogott. Mgh. gutaütésben 1763. 23. Nov. Nagy emlékező tehetséggel bírt és sok románokat írt; előképei Angolok, kiknek Clarisse-jét és Grandison-ját francziára fordította.

PRÉVOTAL-TÖRVÉNYSZÉKEK. Francziaországban hajdan több hivatalbeli személyek prévót nevet viseltek. A „*Prévôts des Marchaux de France*“ voltak tulajdonképen azok, kikről itt szó van. Az ő hivatalok eleinte nem nagy tekintetű volt; ők a tartomány csendességére ügyelvén, a lopást, rablást, pénzhamisítást büntették nyomban; de a nemesek s majd minden hivatalbeliek tölők szabadok voltak. Az 1790ki törvényi-alkotmány szerint szükségtelemmé lévén, 1814 ugyan „*Cours prévôtales*“ nevezet alatt vissza állították, de 1818 újra elmulnak.

PRIAMUS Laomedonnak és Strymonak vagy Plakiának fija, korábbi esztendeibe Podarquesnek hivatott; de midőn Hercules Troját elfoglalván, Hesionenek megengedte, hogy egy foglyot önnön maga által meghatározandó árron kiváltson, s e testvérét Podarkest választotta és fátolyát adta érte, ezolta Priamusnak, váltottnak nevezetett. Ifju korában a Phrygiaiakkal az Amazonok ellen táborozott s követnek ment Thraciába. Atyjának halála után Troján uralkodott. Első feleségével, Arisbével, Meropsnak leányával, Aesakust nemzette. Azután Arisbét Hyrtakusnak engedte s Hekubát vette feleségül, kivel, Homerus szerint, 19 gyermeket (ezek közt Hektor, Paris, Kreusa, Laodice, Polyxena, Kassandra (Alexandra), Deiphobus, Helenus, Pammon, Polites, Antiphus, Hipponous, Polydorus és Troilus legjelesebbek), négy mellékfeleségével pedig még 36 fíjat és 4 leányt nemzett. Nevét tulajdon és nemzetségének szerencsétlenségével, mellyet fíja Paris eránti vak szeretete okozott, tartotta fen leginkább. Vén korában ugyan is megtámadtatott a Görögöktől, a Paris által ellopott Helena miatt, kit Priamus nem akart kiadni, s Troja, Hektornak (l. e.) eleste után, 10 eszt. mulva lerontatott. Híjában fegyverkezett fel ama rettenetes éjszakán az öreg, hogy az ellenség sűrű csoportjai közt halálát találja; Hekuba kéréseire Zeus oltáránál keresett menedéket. De midőn itt fíját Politest Pyrrhus keze által elejtetni látá, nem tartóztatá magát többé s gyenge kezével dárdáját az ifju vitézre hajítá, ki ezáltal haragra ingereltetvén, az öreget hajánál fogva az oltárhoz hurozóla s oldalába dőfé fegyverét.

PRIAPUS, eredetiképen mezei isten Lampsakusban, borral gazdag környékű mysiai városban. Priapust Venus szülte az Indiából visszatérő Bacchusnak, de a ki formátlanságaért nem akarta megismerni fíjának. Mások másként beszélnek származását; hanem mindég mezei isten, kertek, méhek, kecskék és juhok védője volt. Szarvakkal s kecske-fülekkel, igen nagy nem-részekkel, ruhájának keblében lévő mindenféle gyümölcset, s kezében metszőkést, rendszerent Amalthea szarvát is tartva képezetik. Tiszeltetése Lampsakusból Görögországon keresztül Rómába terjedt. A mythusok fáradhatatlan magyarázgatói, Priapust a nagy természet ábrázoló képei közé számlálták s mindenféle, részént tiszta, részént undok mythusokat költöttek róla.

PRIESTLEY (József) egy a leghíresebb chemicusok és természetvizsgálók közt szül. 1733 Flieldheadban a yorki grófságban, és 22 eszt. korában már papi hivatalt viselt. Legelső munkája az electricitásról 1767 jött ki, melly által elhíresedett. 1770 Schelburne kőnyvtárának felügyelője lett, kivel beutazta Europa egy részét, télen pedig a gróffal Londonban lakott. Ezen időszakban sok jeles könyvet írt, mellyek által a tudós világ előtt mind inkább esmeretes lett. A különböző levegőnemekről írt munkája 1773 megjutalmaztatott, s vele a levegő forma folyóságoknak tudományában

epochát csinált. 1774 találta fel minden találmányai közt a' legnevezetesebbet, u. m. a' tiszta vagy akkori elnevezés szerint dephlogisztizált levegő-nemet. Két eszt. mulva az állatok lélekzéséről, és azon módról, mely által a' vér veres színüvé lesz, a' királyi tudós társaságnak nevezetes jegyzeteket nyújtott be. A' napvilágán kitétetve lévő plántáknak azon tulajdonságát, mely szerint megjavítják a' rossz levegőt, 1778 találta fel. Későbbi próbatételei által több más levegőnemű testet, az esmereteseeknek pedig újabb készítés-módját fedezte fel; az érczmeszeket előbbi érzformájokba, az éghető levegő-nembe ismét helyre állította, és megmutatta, hogy a' vízből miként lehessen levegőt formálni. A' chemiának levegő-nemeket illető része egyes vizsgálók közt senkinek se köszönhet annyit, mint Priestleynek. Némelly későbbi munkáiban ugy nyilatkozta ki magát, mintha az emberi gondolkodó erőnek immaterialitásáról kételkednék, sőt az 1777 a' materiáról és lélekről irt munkájában nyilvánosan is a' materialismushoz állott, és rendszerét minden tartózkodás nélkül fejtegette. Ezen munkájánál és több efféléknél fogva hiteltenség és istentagadási gyanuba esvén, jótérvője is gróf Schelburne hidegedett eránta, ki még is 150 f. St. eszt. fizetéssel bocsátotta el magától. Egy ideig azután Birminghamban lakott, azután a' dissidenseknek egy gyülekezetében predikátor lett, de nem sokára új theologiai munkái miatt sok kedvetlenségbe esett, 's 1701 14 Jul. mikor a' francia revolutio baráti Angliában a' bastille megvételenek emlékezetére öröminnepséget tartatának, a' köz népet fellázasztották ellene, mellyben a' policzia is részesnek látszott lenni, háza, könyvtára, kézirati, physikai eszközei láng prédáji lettek, úgy hogy tulajdon élete is veszedelemben forgott. Kárát valamennyire ki pótolta ugyan az igazgatás; de ezolta megválni kívánt egy országtól, mellyben házi nyugodalmát sem lelhetne fel többé, ennél fogva 1794 Amerikába ment, hol Philadelphíában professorsággal megkináltott, de azt nem vállalta fel, hogy annál szabadabban és függetlenül dolgozhassa ki többnyire theologiai tárgyú kéziratait. Mh. 1804 Feb. Charactere tettetés és mesterkészség nélkül való volt, értelmét szabadon szerette kimondani és czéljának elérésére mindég egyenes utat választott. Ellenségeivel is kémélve bánt, 's a' pennaharczban nem a' személyt, hanem a' dolgot tette tárgyává. Felfedezéseivel nem titkolódzott, hanem azokat az emberiség és tudományok közjávára mindjárt köztudatra hozta, mellyért emlékezete mindég becses fog maradni a' maradéknál.

PRIMA könyvnyomóknál minden iv első lapja; bányászoknál bizonyos mérték; muzsikában az octava első hangja, még pedig tiszta prima, vagy egyhangu, ha két egyenlő magasságu hangról; nagy vagy bővölködő pedig, ha két ugyan egy lépésön álló hangokról van szó, mellyeknek egyike egy fél hanggal felemeltetett; vagdalkozás mesterségben az első állás, midőn t. i. kardot ráuntunk, 's annak hegyét kiterjesztett karral ellenünknek szegezzük.

PRIMAS (*Primas regni*, ország elseje), valamely europai statusnak legfőbb érseke, ki nem csak minden egyházi rend közt legelső, hanem átaljában legközlebbi rangal bír az uralkodó és a' királyi ház után, egyszersmind a' római széknak állandó követe (*legatus*) a' kath. országokban 's neminemű egyházi törvényhatóságot gyakorol az ország többi érsekein. Spanyolországban primas a' toledoi érsek; Portugalban a' bragai érsek nevezi magát ország primasának 's egész Spanyolország primasának is, de a' lissaboni patriarcha alatt van, a' ki nézetik ennél fogva igazi primasnak; Angolországnak primasa a' canterburyi, Magyarországé az esztergomi érsek; Lengyelországban a' gneseni érsek volt az; Németországban, mig a' birodalmi al-

kotmány fenállott, a' salzburgi érsek volt primas; Franciaországban, legalább a' lazádas előtt, a' lyoni érsek nevezte magát annak, a' bourgeois érsek aquitaniai 's a' rheimi érsek normandiai primasok voltak. — Primatus, primasság, elsőség, első rang, a' primas méltósága és hivatala, azután a' pápának minden többi püspökök feletti elsősege.

PRIMATICCIO (*Francesco*) a' bolognai iskola képiroja, szül. Bolognában 1490, első tanítója Innocenzo de Immola volt, később magát Giulio Romano alatt tökélyesíté. A' mantuai del Te palotát Giulionak több tanítványival 's rajza szerint festé. Mantuai Fridrik herczeg ajánlatára 1531 Franciaországba I Ferencz király szolgálatjába jutott. Franciaországba jött, 's ott mulatása a' francz. képirásban időszakot formál. Tőle vannak nem csak azon sok stuccatur munkák és frescofestmények, mellyeket a' király készítettett, hanem más festésnemek is, p. o. a' zománczfestés és arazzi — (szőnyeg) munkák, befolyása által igen tökélyesültek. A' műkedvelő király Olaszországba is elküldé, hogy régi állóképeket vásárolna, mellyekből nevezetes gyűjteményt állított és sok öntevényeket készítettett. Földije Rosso, a' király első képiroja meghalálozván, ennek helyibe állították. II Ferencz alatt a' királyi épületek fő felvigyázója volt. Mint építőmester sok építményi mivekhez, p. o. I Ferencz és II Henrik sir emlékeihez alaprajzokat készített. De híret leginkább fontainebleaui mivei által (l. *Kunstblatt* 1826. 36 l.) nyeré. Nagy munkájához több földijét segédül vevé, kik közt Niccolo del Abbate leghíresebb. P. megh. 1570. Franciaországban készített mivei rajzolatjokra nézve nemesebbek 's szabadabbak azoknál, mellyeket Giulio iskolájában dolgozott. Nagy miveiben, mellyeknek kivitelével halmozva terhelték, a' természettől gyakor eltávozott.

PRIMITIAE, a' termés első szengéje, mellyet a' régiek több istennek, főképpen Apollonak, áldoztak.

PRIMOGENITURA, I. ELSŐ SZÜLTÉSÉG.

PRINCIPALIS, neve az orgonában mindenik manualis legmélyebb nyílt sip hangjának, mert ez a' fő hangzat, mellynek nagysága szerint kell a' többieket alkalmazni. E' fő hangzat sipműve egy saját mérték után készítették, melly szerint a' sipok hosszasaága bőségökhöz olly arányban áll, hogy a' nagy C 16, 8, 4, vagy 2 lábnyi hosszúságot kap. — Principalis bassus a' legmélyebb nyílt flótalaajstrom az orgona pedalisához. — Továbbá hangdarabokban principalis hangzat a' fő vagy concenterhangzat, Solopartie. — Principalis fuvás trombitánál, midőn ennek középhangjai harsogva 's nyelvütéssel elegyen fuvatnak.

PRINCIPIUM, magyarul főalap, vagy okerő, okfő, melly a' jelenetek származásának első okát magában foglalja. A' természet világában abstrahálva az istenségtől minden jeleneteknek oka a' természet titkos erejü műve, melly a' materiákban dolgozik, az erkölcsi világban pedig ugyan csak abstrahálva a' főoktól vagy istenségtől az idealitas és realitas, másképpen theoria és praxis két különböző okfőket tesznek fel, mellyeknek csak ugyan a' magok végső elhatározottságokban identicumoknak kell lenni. Theoreticum principium az okosság, mellyből lehet a' gondolatoknak lehetőségeket, bizonyos voltokat megmagyarázni, mellyek szülik a' realitásról való esmereteket 's okozzák az esméreteknek tudományos formában öszveszerkeztetéseket. Practicum principium az akarat, melly cselekedetekben mutatkozik. Mind kettőnek ágya maga az ember, 's ennyiben az *En* az erkölcsi világ principiuma, melly magát, valamint a' természet világát is a' legfőbb ok alá u. m. a' köz értelmesség szerint az istenség alá rendeli. A' philosophia constitutum és regulativum principiumokról is tanít, mellyek csak terminologiai elnevezések 's a' vizsgálódási rend könnyebbségére tartoznak. Constitutum principiumok a' philosophiában az

esmeret tisztaságáról szolló bizonyító okok, mellyből következtetni lehet több bizonyos esmereteket, regulativum principiumok a' vezető okok, mellyeknek az életet és cselekedetet a' nyert tiszta esmeretekkel összevegyezésbe kell hozni. Hogy illy principiumok felett sok szót lehet váltani, bizonyos, de az illy küzdések az ideologiai okfőt, valamint az abból származó lételt vagy valóságot, tudást vagy esmeretet távolról sem érdekelhetik, annyival inkább egyiket vagy másikat rendíthetetlen sarkokból nem forgathatják ki.

P R I O R, a' klastromok apát utáni feje 's a' hol apát nincs, klastromi előljáró. Ugyan - ezen rangal bir az apácza - klastromokban a' priorissa. — Prioratusnak nevezetik maga a' hivatal és méltóság, a' prior és priorissa lakása is. — Nagyprior az egyházi vitéz - rendkelnél a' nagymester után következő.

P R I O R (Matthew) híres angol költő szül. 1664 Londonban, tanult Cambridgeben lord Dorset költségén, hol Halifax gróffal megismerkedett, 's vele Drydennek egy veszekedő költeményére parodiát írt. 1689 Londonban menvén lord Dorset ajánlására a' hágai követség mellé titoknoknak rendeltetett. Költeményeinek veleje politika és udvari élet, mellyek közt nevezetes Maria királyné halálára készített 's 1695 Wilhelm királynak benyújtott odája. Humoristicus stílusát bizonyítja Boileau odájának egy parodiája Namur bevételére a' Francziák által. Sok diplomatikai dolgokban használták azután is, 's végre 1701 parlament tagja lett, mikor a' torik részére állott, 's ezzel a' pártal tartott mind végig. Anna királyné alatt még sok költeményt adott ki, és Swiftnek Examiner című folyóírásában részt vett. 1711 — 1712 két ízben küldetett Parisba, hol már az előtt is járt, diplomatikai dolgokban; itt XIV Lajosnak bizodalmit megayerte, 's udvarában végre rendes követ volt, míg I György alatt lord Stair nem váltotta fel. Ez időtájban a' whigek fordulván felyül, Prior 1715 az utrechti béke ügyében kereset alá vettetett, Walpole hazaárulással is akarta vádolni, hogy egyetértett volna a' francia követekkel; minélfogva minden hivatalból kiesett, 's magányban élt, a' mikor didacticum poemáját *Salomo on the vanity of the world* bocsátotta világ elibe. Költeményei több ízben jöttek nyomtatás alá; maga az író mh. 1721 Wimpolban lord Oxford lakhelyében, eltemettetett Westminsterben jekővel, mellyre 500 f. St. hagyott végső akaratójában. Ma mint költő kevés becsben áll 's a' genialis költők közé telyességgel nem lehet számlálni.

P R I O R I, I. A P R I O R I.

P R I O R I T A S, elsőségi - jus, mellynél fogva több követelők közül egyik a' másiknál hamarább jut követeléséhez. Leginkább az összehívó (convocatorius, concursualis) perekben van helye, hol is az egymás közt szinte perlekedő hitelezők, elébb követelései valóságáról (realitas) feleselvén, utóbb az elsőségi (prioritas) kérdést vitatják, — 's követeléseikkel e' szerént álitatnak (classificáltatnak). Néha a' concursualis per végeztével 2 felek egymást közt ujonnan vitatni akarván az elsőségi kérdést, ez eránt egymás ellen külön pert kezdenek.

P R I S C I A N U S, I. P H I L O L O G I A.

P R I S M A hasáb forma test a' méréstudományban. Sik lapok határozák, mellyek közül kettő egymáshoz tökéletesen egyenlő, és párhuzamos, a' többiek pedig hoszukás négyszegletek. Ama kettő nevezetik a' prisma talpának és tetejének, 's ugyanezek szegleteinek számához képest a' prisma is 3, 4, 5, vagy 6 's a' t. szegletűnek. A' többi lapok a' prisma oldalainak mondatnak. Tehát a' koczka (cubus) és paralelepipedon is csak a' hasábnak alfajai. — A' Dioptricában, a' prismán, háromszegű hasábot értenek, mivel a' világóság, és színek szélyelszedése körül teendő vizgálatokra átlátszó testből, p. o. üvegből készült háromszegű prismát szokás használni.

PRIVAT BANK, I. BANK.

PRIVAT JÁTÉKSZIN, I. HÁZI JÁTÉKSZIN.

PRIVILEGIUM, I. KIVÁLTSÁG.

PRÓBÁNAK mondatik valamely hangdarabnak vagy színjáték-nak magányos előadása, mely a' játszóknak az egészzel 's annak egyes részeivel megismeretése végett történik, hogy azt a' czéltott nyilvános előadáskor teljesen illőleg, összeegyezőleg, 's egymásba-hatólag kivihessék. Ily próbákat több ízben szokás tartani; néző-játéknál először csak olvasó próba van, hogy a' szerepek helyes ki-rásáról bizonyosság szereztessek; azután egy előleges, minden szín-falak és külső szerek nélkül; végre egy vagy több fő próba. Na-gyobb muzsikai darabnál az első próba csak klavir vagy hegedű mel-lett az énekesekkel tétetik, erre quartettpróba következik, hogy a' főszerzők, melyek az egésznek alapját teszik, begyakoroltassa-nak; végre teljes számú hangászokkal annyi közönséges próba tété-tik, mennyi a' hangások és énekesek tökéletes begyakorlására szükséges.

PROBABILISZMUS, oly tudomány, mely lehetetlennek veszi az igazság megtudását, azért megalégszik a' tetsző igazsággal vagy hihetőséggel. Arcesilaus és Karneades ezt állították. Morálban a' probabilismus a' cselekedetek jóságát az elhatározó jó, jobb, rossz vagy rosszabb okokhoz méri, azt tartván, hogy a' valóságos jót csak több látszó vagy tetsző igazságok után lehet megismerni és elérni. A' Jesuiták probabilitasusa a' személyességhez volt egészen kötve, 's a' szerint minden cselekedet megengedhető volt, melyhez jó és ala-pos okból fogott valaki. Plattner azt állítja, hogy a' probabilismus-ról szabályokat tenni szükségtelen.

PROBAESZTENDŐ, I. NOVITIATUS.

PRÓBÁLÁS (vizsgálás, megvizsgálás) a' természeti testek tartal-mának és némelly vagy minden esmerhető tulajdoninak kikémlése; és mivel ezen kikémlés a' chemia kötelessége, ezt kémlés tudomá-nyának is akarják némellyek nevezni. A' bányászoknál a' próbálás-nak csak az ércz szolgálg tárgyul, és vizsgálódás csak azért történik, hogy az ércztartalmat kitanulják vagy a' bányamiveletet ellenszámolják.

PROCESSIO nyilvános rendbenjárás, különösen, a' római anya-szentegyházhoz tartozó papságnak, népek az oltárok, 's templomok körül, vagy az utzákan fényes ünnepi járása némelly ajtatos tárgyak hordozásával, énekek, zsoltárok, 's imádságoknak zengése között, hogy az Istennek, 's szenteknek a' vett jókért halált adjanak, vagy azoknál valamiért esedezzenek. Ily járás mivel többnyire ke-resztekkel, zászlókkal történik, némellykor keresztjárasnak-is nevez-tetik; bucsújárasnak pedig, ha egy távol lévő sz. helyre esik, hol Máriának, vagy valamely szentnek képe tartatik. Ily járasokat tet-tek hajdan a' keresztények bűneiknek bocsánatjáért a' jerusalemi sz. sirhoz. Processiók már a' legrégebb pogány népeknél is szokásban voltak, melyekben külömbféle jelszerek hordoztattak: a' bevettett földeket p. o. körüljárak, szentelt vízzel fecskendezék, hogy termé-kenységök gyarapodjon és a' károktól mentek maradjanak. — A' Gő-rögöknél és Rómaiaknál Bacchus, Ceres, Diana, 's más istenségek tiszteltére rendelt ünnepeket hasonló fényes szertartással, azoknak faragott, vagy festett képeit előlhordozva tartották. Még most is szokásban vagynak a' processiók majd minden pogány nemzeteknél. Sz. Ambrus majlandi püspök idejétől (4 száz.) fogva a' keresztény egyházba is behozattak, és közönséges hagyomás szerint Mamertus viennei (Franciaország) püspöknek tulajdonították. Húsvét éjjelén t. i. midőn ez isteni szolgálatot tartana, tűz támadott, melynek ol-tására a' nép kisietett a' templomból, ő pedig egyedül ben marad-ván, az oltár előtt térdelve könyörgött istenéhez a' veszedelemnek

elhárításáért, fogadással ígervén, hogy nyilvános processiókat tartand, ha imádsága kihalgattatik. A' tűz csak hamar eloltatott, es a' jámbor püspök a' tanácsnak, 's polgárságnak egyezésével, a' Krisztus mennybe menetelét megelőző három napot határozá ezen ünnepésre: más helyek is példáját követvén, lassan az egész kath. egyházba bevették a' könyörgés járásak, 's későbbben törvények által méger sítottak. A' Protestansoknál megszűntek a' reformatioval: de a' Katholikusoknál is helyesb vallás érte mének terjesztése után, már ma a' buzgóság, távolabb helyekre menni bucsúra, 's az egek engeszteléséért, jóval alább hagyott, kiki áltlátván ez utóbbi czélnak otthon, jó cselekedetek, 's értelmes ájtatosság által könnyebb elnyerhetését.

PROCESSIO (kath.) ezt következőkre figyelmezve legjobban megítélhetni. A' kath. egyház pompát szeret; pompások pedig a' nyilvános járásak millyek tartatnak világi ünnepek alkalmával is; azért senki sem fogja balul megítélni az emberi nemzetet, ha innepi ájtatos buzgóságoknál nyilvános egyházi járásokat tart. Ezekre legindítóbb az urnapi azon szentségre emlékeztető ünnep, mellyet a' kath. egyház egyedül még egészen hisz, 's oltalmaz. A' nép öszve gyűl az oltári szentséget hordozó pap körül. Az ur nem emberi kezek által épült templomokban lakik. Ezen állítás láthatóvá lesz, midőn a' szentség körül öszvegyülekezett község a' zöld téren jár, imádkozik, énekel és egy terepély fának árnyékában az ur igéje hirdettetik. Illyek látásán csudálatosan mozdulnak belső indulatink. Mivel a' processiók különböző napokon tartatnak, a' szomszédok illy alkalommal egymást meglátogatják, 's így ezzel azt is eszközi az egyház, hogy ember emberrel társaságos illetésbe jöven, egyszerűleg folyó éltöket viszonyosan vidámitják, 's valóban ez legjobb oldala a' bucsujárasoknak.

PROCESSUS munkálat, mivelet, a' természetnek és mivészetnek azon munkálkodása, melly által a' test valója megváltozik. Igen hihető, hogy a' testek elemrészei más tulajdonokkal bírnak magokban az egyesületen kívül, mint az egyesületben. Sok testnél ez szemmel látható. Így p. o. a' gyűlő és a' savító (két gáz nem) egyesülve egészen különböző testet adnak, ugymint a' vizet. Az illy munkálat vagy egyesülésből vagy elválásból áll és a' chemia azon szabdákat tanítja, mellyek szerint az elemeket egyesíthetni és feloldhatni. A' természet minden részein által szüntelen gyakorolja ezen munkálatokat 's a' dolgok változását szüli. Böven fejt ezen tárgyat Fourcroy e' munkája: „*Philosophie chimique*“, mellyet minden mivelt nyelvre kapva fordítottak; mi pedig? latinul ír még egy két jó ember számunkra!

PROCIDA, I. NÁPOLY (városa 's környéke.)

PROCONSUL és Propraetor. Eleinte a' római birodalom provinciáinak (tartományainak) kormányzása praetorokra (I. e.), későbbben pedig proconsulokra és propaetorokra 's ezeknek segédjeire, a' questorokra és legatusokra (I. e.) bízott. A' proconsul és propaetor nevet azon consul és praetor kapta, ki hivatala idejének eltelté után provinciába ment, mellynek kormányoztatása neki adatott által. Midőn t. i. a' római birodalom igen nagy kiterjedésű lett és sok tartománnyal nagyobbodott, C. Sempronius Gracchus törvénye által az állapított meg, hogy a' consuli és praetori comitiákban a' tanács két consuli és hat praetori tartományt (2 provinciás consulares et 6 praetoriás) határozná meg, mellyek felett a' választott consuloknak és praetoroknak kevés nappal hivatalukra lépések után sorsolások vagy megegyezniek kellett, hogy t. i. kinek mellyik essék? Ezolta a' consulok és praetorok a' megállapított rend szerint tartományok helytartói is voltak. A' helytartónak kötelességei: törvény-

szolgálatát, a' tartomány más dolgairól gondoskodás és az ott lévő sereg vezérlése voltak. Hivatalok ideje rendszerint 1 eszt-re szorított, néha kettőre, ellenben háromra 's többre ritkán nyújtott. Rómába visszatérte után a' helytartó köteles volt 30 nap alatt kormányzásáról 's a' tartomány állapotjáról jelentést tenni. Ha igazságtalanságokat és zsarolásokat követett el, törvényszék etibe állíthatott és ha pénzt és ajándékot csikart ki, repetundarummal, ha a' közönséges pénzt eltékozolta, peculatussal, 's ha a' sereget törvénytelen célra használta, criminis majestatisal vádolható. Mindazáltal a' tartományok általánosan sokféle módon sanyargattak és nyomorgattattak. (Vö. PROVINCIA.)

PROCOPIUS CAESAREAI, I. BYZANTIUMI IRÓK.

PROCOPIUS, I. HUSSITÁK.

PRODIKUS, I. SOPHISTÁK.

PRODROMUS, közönséges czime olly iratnak, melly által a' szerző eléleges megfogást akar adni arról, a' miről későbbi munkájában bővebben értekezni szándékozik.

PRODUCTIO, (termesztés) producáló erő, producálni, producensek mind egy értelemmel járó szavak a' nemzeti gazdagság tudományában. Mitsoda munkásság értessék a' production vagy természetesen? ez a' kérdés Colbert olta sokképen lejtetett. A' kereskedő rendszerrel tartók csak azt vették annak, melly pénzt hoz az országba; a' physiocraták a' föld terméseibe helyezték azt. Smith Ádám 's tanítványai pedig productio alatt olly munkát értettek, melly cseredolgokat hoz elő. Azomban mindenik meghatározás sántikál. Ugyan is producálni a' szó széles értelmében annyit tesz, mint újat teremteni, szorosabb értelemben pedig köz értékű dolgot, akár lelki, akár testi, 's akár csere-, akár csupa haszonbecsü legyen, előállítani. A' természet ugyan mindenütt készen adja az anyagot, de annak valóságos javakká dolgozása 's átváltoztatása egy részben a' természettől, más részben az emberi akarattól függ. Így p. o. az ész természet ajándéka, de annak tehetségeit kiformálni, munka és szorgalom gyümölcse, 's a' melly találmányokat már egy így kiformált ész a' tudományok világában tesz, azok lelki termények. A' testi productio háromféle 1) eredeti, olly munkát, melly a' természeti anyagok és dolgok előhozására fordítatik; 2) mesterséges vagy industrialis, vagy is az eredeti productumok külső formájának átváltoztatása, 3) kereskedési, melly a' két első nemű productumoknak egyik helyből más helybe vitelét vagy is a' kereskedést tárgyalja. Minthogy a' productio lelki és testi, látható, hogy a' producensek osztályából szorosan véve a' társaságnak egyik részét se lehet kizárni, mint sokan a' tudókat, katonákat, cselédeket 's a' t. kiküszöbölték.

PROETUS (Proetos), Akrisiusnak, argosi királynak, egyhazi testvére. Már anyok méhében ellenségei voltak egymásnak. Akrisius küzte Proetust Argosból. E' Jobateshez vagy Amphianaxhoz, Lycia királyához szaladt, feleségül véve ennek testvérét, segítségével elfoglalta Tyrius városát, mellyben kicsiny országot alkotott. Itt jött hozzá Bellerophon (l. e.) Leányai, a' Proetidák, elcsufították 's eszelősen tévelygtek Argolisban és Arcadiában, mivel Bacchus titkait fel se vették, vagy Juno képét kigunyolták. Későbbi regék szerint tehéneknek hitték magokat 's vad bögéssel szafadoztak a' mezőben, melly eszelőség a' többi argosi asszonyokra 's leányokra is elragadt. Melampus meggyógyította azokat 's az országnak egy részét kapta jutalmul. Proetust, mint írják, Perseus Medusa feje által kővé változtatta.

PROFANUS, szentelen, világi, egyszersmind bizonyos titkokba avatatlan. Innen jó a' historia profana név, ellenében az egyházi

historiának. Profani auctores, profani scriptores nével neveztetnek a' görög és római írók bibliai és egyházi értelemben.

PROFESSIO, rendfogadás, esküvés, melyet a' klastromi pap a' próbaesztendők lefolyta után teszen. (I. KLASTROMI ESKÜVÉS ÉS JESUITÁK).

PROFÉTÁK, látók, bölcsek, a' zsidó nemzetnek azon tanítói voltak, kiknek köszönhetette ez főképpen litteraturáját és Mózes vallás-alkotmányának fentartatását. Már Mózes, e' nép legtanultabb 's természetet esmerő férjfia, profétának nevezte magát 's figyelemre kötelező a' Zsidókat azokra, kiket isten ő utána küldend. Samuel, legutolsó a' bírák közt, alkotta a' proféta-oskolákat, melyekben a' zsidó nemzetségek leglelkesebb ifjai a' törvény és költés tanítóival Pythagoras tanítványi módjára együtt laktak, a' törvények értelmét magyarázták, melyet szent énekekben fejeztek ki. Ezen iskolák nevéndékei voltak az ő testamentomi proféták név alatt híres nép-szónokok, kik a' vallás- és erkölcs-tudományt tisztogatták 's terjesztették, az isten országának mózsesi ideáját a' királyok nagyra-vágyása 's a' vallás gyakorlásnak csak külső formáival foglalatoskodó pápok gondatlansága ellen fentartották, végre a' statusok sorsát feddő beszédekben megjövődtek. Ezen időkoron annyira felyül emelkedett férjfiak mély belátása és vallásos lelkesedése, oly jelenetek volak, melyeket csak istennek különös munkálódásából lehet kimagyarázni. Ugy léptek ezek fel, mint isten követői, istentől lekesített bölcsek, kiknek beszédeire és énekeire a' nép, mint isten szavaira, figyelmeztet, 's kinek beszédei és énekei költés és muzsika ereje által mélyen behatottak az emberi lélekbe. Allandó czéljok, az isteni kijelentés tudományának tisztán megtartatása volt. Nagyobb jelek és csudák azon rendkívüli tetteknel, melyek köztök a' legidősebbeknek tulajdonittatnak, az ő költeményeik, melyeknek tulajdonisága, gondolat-teljessége, és fenlengősége, az ahoz értéket még most is csudálásra serkentik. A' babiloni fogság vége felé 's utána, midőn csak egy (Malakias) lépett fel, költői erejek mindég gyengültebb 's beszédek hangja komorabb, mint maga a' nemzet sorsa. (Vö. ZSIDÓ NYELV ÉS LITERATURA, EZSAIAS, JEREMIAS, HABAKUK 's a' t.) (L. Eichorn „Die hebr. Propheten,“ Götting. 1819. 2 köt.) Későbbi időkben gyakran neveztek magokat vallásos rajoskodók is profétáknak, a' nélkül, hogy hivatalokat hasonló módon igazolhaták volna. Főképpen gazdag volt a' 17 száz. ezen nemű profétákkal 's profétálókkal, kiket az egyházi historia rajoskodók közé számlál 's még a' 18 száz. kezdetében is jelentek meg a' Sevenekből a' Rajna tájékain proféták, kiknek egy ideig nagy tekintetek volt. Profétálasaik tárgyai, az antikristus megjelenése 's álmok szövevényei, melyeket János menyei jelenései hoztak forgásba 's világ vége voltak.

PROFIL, I. OLDALKÉP.

PROGNE, PROKNE, I. PHILOMELA.

PROGNOSTICON, előre megmondás és jövődölés, mivel valakinek prognosticonját előadni annyi, mint sorsát előre megmondani, okos vagy babonás okfökből, komolyan vagy tréfából. — Prognosticonnak neveztetik az időjárás üvegének neme is, melly az idő-változást (a' benne lévő higságnak zavarossága által) állítólag 24—36 óra előtt megmutatja. Ezen eszköz mindzáltal esmeretesebb Baroköpitum név alatt.

PROGRAMMÁNAK neveztetik az universitásokban és gymnasiumokban nyilván kiszegzett vagy kiosztogatott hirdető vagy meghívó iromány valamelly innepiségre, mint bizonyos tárgy vitatására, hivatalra emeltetésre, beszédre, vizsgálatra 's a' t. E' Prolusionak is neveztetik.

PROGRESSIO, sorzat, a' mathesisben nagyságok vagy számok sora, melly adott viszony szerént nevededik vagy fogy. Ha ezen nevededés vagy fogyás összeadás vagy kivonás által áll elő, e' progressio arithmeticanak, ha pedig sokszorozás vagy elosztás által mutattatik ki, progressio geometricának nevezetik, mivel amott arithmetikai, itt geometriai viszony van. Így p. o. ezen sorzatban: 3, 5, 7, 9, 11, 13 's a' t. a' különözés 2; az az, mindenik szam 2-vel hág felyebb, tehát a' sorzat arithmetikai; ebben pedig: 2, 4, 8, 16, 32, 64 's a' t. a' progressionak mindenik tagja 2-szer annyi, mint az előtte lévő, következésképpen a' sor geometriai. A' progressioak nem csak a' felsőbb mathesisben, hanem több fontos, polgári életbeli számolásokban is használtatnak, mint p. o. a' kamat- vagy anaticismus, özves kamat- vagy rabatt számlálásban, polgári számvetésekben 's a' t.

PROJECTIO. A' tárgy képeinek lapra vetése vagy rajzolása, annak párhuzamos vagy egy adott pont felé menő vonalok által lebrázolása, melly vonalok a' rajzlapot pontokban érdeklík, 's e' pontok által a' képet formálják. (L. PERSPECTIVA.) Ezt leginkább a' földképek rajzolásához használják. Ha p. o. a' föld planiglobiumának (l. e.) lerajzolására a' szemet a' polusban gondolkjuk 's az egyenlítő térért projectióterének vesszük, ugy a' fél földgolyó polaris projectióját kapjuk. Így nyerjük a' többi projectiókat is, a' szerint, mint más álláspontot, vagy más projectiótért vesszünk fel. Egy sajtóságos ilyen projectio az, mellyet nevezetesen a' tengerabroszoknál használunk, melly feltalálójától Mercator (l. e.) projectiójának is nevezetik. Ennek, és a' többi legjelesebb projectióknak theoriáját megmagyarázza Bode „*Anleit. zur Kenntniz der Erdkuugel*“ (más kiad. Berl. 1803. rezeikkel). Mélyebb vizsgálatokat ad Lacroix „*Eléments de géométrie descriptive*“ (4 kiad. Paris 1812).

PROKATOR, I. ÜGYVÉDŐ.

PROKRIS, Erechtheusnak leánya és Cephalusnak (l. e.) felesége.

PROKRUSTES, szörnyeteg Atticában, kinek két nyoszolyája volt, egy rövid és egy hosszú. Ha a' hozzá betérő vendég alacsony természetű volt, mikor ez aludni ment, a' gonosztévőtől a' hosszú ágyhoz vitetett, hol addig nyujtatott azon szin alatt, hogy az ágyat vendégéhez akarja alkalmaztatni, míg lelkét ki nem adta. Ellenben ha vendége magas természetű volt, a' rövid ágyhoz vitte azt, 's annyit vágott le belőle, míg az ágyban el nem fért. Végre Theseus hozzá jöven, ugy tett vele, mint ő másokkal.

PROLEGOMENA (gör.), bevezetést, bemenetelt jelent, főképpen tudományba, melly ennek előfogatait vagy előre-boesátott észfogatait, vagy pedig külső tulajdonságait, nevét, elosztatását 's más viszonyait illeti.

PROLETARIUSOKNAK nevezetett Rómában a' népnek utolsó és legszegényebb osztálya, melly a' statusnak csak gyermekeivel (proles) fizethetett (Vö. CENSUS és CENTURIA).

PROLOGUS, a' dramai költésben előbeszéd, melly megelőzi a' játék kezdetét, versben v. prosában, egy vagy több személy is mondhatja. A' régieknél magát a' játékost nevezték prologusnak, ki az illy elő beszédet tartotta, 's rendesen darabhoz tartozó személynek vették; így p. o. Plautus Amphitryonjában Mercurius maga prologus. Ebben az értelemben a' prologus csak történetes része volt a' darabnak. 3 tárgya lehet a' prologusnak: 1) vagy a' darab költeményét illeti, mellyben a' megmagyaráztatik, vagy annyit nyit fel belőle, a' mennyi szükséges a' játéki kezdet értésére, 's ekkor a' prologus bevezetést, melly a' nézőt magáig a' cselekedetig viszi. Euripides illyen prologussal élt, mellyről A. W. Schlegel azt mondja, hogy mivel Euripides az addig szokottól és esmeretéstől eltávolzott,

szüksége volt prologusra, mely a dolgok fekvését fejtse ki, 's me-
neteleket adja elő. Lessing azt tartotta, hogy ezen az úton elébb ha-
ladott a dramaturgia, mivel a darab becsét csak érdeklő helyeze-
tek határozhatták el, 's az újsági inger támasztásra nem számolha-
tott a költő, azért előadásának is lelkesnek kellett lenni, mely a
nézőt egészen lekütelezze. Az újabb időben prologus helyett apró kis
jeleneteket 's mintegy kis egészet fügeszttettek a dramai írók a nagy
darab elibe, hogy átmenetel legyen a nagy egészre, p. o. Klinge-
mann Mózsese, melyet Mózsés megmentése előz. 2) A prologus tár-
gyázhatja a költőnek v. játszó-személynek publicumához való érá-
nyait. Régen a költő és játszó egy személy volt, azért a prolo-
gusban kérhette is a publicumot, hogy ne legyen kemény ítéleté-
ben, felledezte a darab külső összeköttetését az élettel, 's mentette
magát a critica ellen, mint p. o. Plautus és Terentius. Ma vándorló
játszó társaságok használják az illy prologust, 's koldulják a pu-
blicum kegyelmét. Az illy nemű prologusnak semmi összeköttetése
sincs a darabbal. 3) A prologus különös alkalmatosságokra terjed-
het ki, p. o. rendkívüli történetek esetében, millyenek a nemzeti
innepek, győzedelmi napok, jubilaumok, mellyek azonban magának
a darabnak is alapjai lehetnek. Ilyen esetekben a prologusokban
lyrikai pathosnak kell lengei, különben czéljának nem felel meg,
's közönséges alkalmatossági versekké válnak. Ez esetben a prologus,
mint magának a darabnak egyik szerepje, felléphet 's allegorikai for-
mát vehet magára. Mind a két utolsó nemű prologust lehet énekelni
is, mint az operában.

PROMETHEUS, a Titánok nemzetségéből, Japetusnak és Kly-
menenek, Okeanos leányának fia 's Deukaliónnak atya; Aeschylus
Themist, Apollodorus Asiát mondja anyjának. Nagy feltételek forog-
ván fejében 's ügyes lévén, Zeusnak, az istenek új nemzetsége alko-
tójának, ellene tört, bár elébb pártján volt is. Midőn t. i. a Titá-
nok közt nehányan Kronost az uralkodástól megfosztani, 's arra
Zeust emelni akarták, Prometheus adta azon czélerányos tanácsot,
hogy fortélyal kezdjenek a dologhoz; mert Themistől és Gaeától
jól tudta, hogy itt nem erő, hanem fortély segíthet és győzhet.
Tanácsa megvettétvén, P. Zeus pártjára állott, ki javallatját elfo-
gadván, győzött. P. innen méltán dicsekedett, hogy az új isteneket
új hivatalaikba ő iktatta; mert Zeus általa jutott atya székére, reu-
delte el országát 's adott hivatalokat más isteneknek. Csak a sze-
gény halandókra nem ügyelt Zeus, sőt elvégezte, hogy kiirtja azo-
kat 's új nemzetséget állít elő. Ebben P. megakadályozta Zeust, az
ez által elrejtett tüzet alattomban az emberekkel közölvén 's azon
mesterségekre és tudományokra, mellyeket értének, megtanítván.
Ezen tett megbüntetésére Jupiter az emberekhez Pandorát (l. e.) küldte,
ki minden nyomoruságot hozott reájok. Prometheust magát pedig a
Kaukasusnak egy kősziklájához kötöztötte Hephaestos által, az ógörög
földkerületnek nyugoti végén 's egy sástól vagy keselyűtől máját
szétszaggattatta, mely minden éjle újra nőtt. De P. tudván, hogy lo
nemzetségéből egy férjfiu (Hercules, l. e.) fog születni, ki, bár
számtalan fájdalom kiállása után, lánczait eloldozza, bátor lélekkel
türt; sőt Zeus jövendő 's ez előtt még esmeretlen sorsát is tudta. Ha
t. i. Zeusnak győzhetetlen ellensége, kit maga nemz. Thetissel, fel-
lépni fog, P. elérte szenvedéseinek végét. Zeusnak megbékélni kell
vele, mert csak P. tanácsa által mentethetik meg végveszedelmétől.
Ezek nyilvánosan két regék, de a mellyek már Aeschylusnál egye-
sülve jönek elő. Miért haragudt legyen Zeus a halandókra 's akarta
ezeket eltörölni? így adja elő Hesiodus: Egyszer az istenek az em-
berekkel Mekoneben egyezni akartak, azaz, megállapították, mely
védő hivatalokkal és tiszteltetésekkel birjanak az istenek 's melly kö-

telességeik legyenek az embereknek erántok? Ez alkalommal P. volt az emberek képviselője, hogy az istenek azokra igen terhes kötelesegeket ne tegyenek. Bika vezettetett áldozatra 's az isteneknek választaniok kellett abból, a' mi tetszett nekik. A' szétdarabolt bikát P. két részre osztotta; egyik oldalra a' húst 's kövér belet tette a' bika bőrébe takarva 's gyomrával fedve; a' másokra a' csontokat, mesterségesen begöngyölve kövérségbe. Zeus, ki a' csalást nem látta által, az istenek nevében választván, a' kövérséget vette, melly alatt boszankodva látá a' csontokat. Azolta, folytatja Hesiodus, szokás az isteneknek húsatlan csontokat áldozni. Lucanus „Prometheus“ című dialogusában ezen husosztáson és tűzlopáson kívül azzal is vádoltatik P. hogy embereket tereutett. Apollodorus szerint P. azokat vízből és agyagból alkotta 's tüzet adott beléjük, száraz fát gyujtván a' napnál. Plato azt beszéli, az istenek a' halandókat földből esztüzből elegyítették; hanem annak, a' mit mindeüiknek kapni kellett, elosztatását Prometheusra és öccsére (Pandora férjére), Epimetheusra bízták. Epimetheus a' legjobb erőket az oktalan állatokra vesztegette 's P. hogy az emberek gyámoltalanul ne maradjanak, elidegenítette Hephaestostól és Athenetől a' tüzi mesterségeket. Mások, mind költők, mind philosophusok, ezen mythust még másként módosították, kiki tulajdon nézetei, 's szüksége szerint. Vö. F. G. Welcker „Die Aeschylische Trilogie Prometheus (der Feuerraubende, der Gefesselte und der Erlöste) und die Kabirenweihe zu Lemnos“ etc. (Darmstadt).

PRONUBA, I. JUNO.

PRONY (Gaspard Clair François Marie Riche de) francia földmérő és mechanikus, kinek érdemei, a' tudományok académiájába lett felvételével és a' becsület-rend czimerével jutalmaztattak meg, 's ki most, mint a' polytechn. intézetnél tanító, 's a' hidak és utak építésénél első földmérő naponként újabb érdemeket szerez. Mint író is a' maga nemében, dicséretet érdemel. Munkáinak száma, mellyek 1787 óta megjelentek, igen nagy és ugy lehet azokat tekinteni, mint classicus munkákat. Mi csak az ő „Nouvelle architecture hydraulique“ (1790 és 1797) és az ő „Recherches physico-mathémat. sur la théorie des eaux courantes“ (1804) munkáit említjük. Angolból is többet fordított francziára. Testvére C. G. A. Riche de Prony, mint természetvizsgáló követte azon küldötséget, melly Laperouse hires tengeri utazó sorsának kinyomozására rendeltetett és 1797 az ott kiállott vezélyekben elholt.

PROPEDEUTIKA, szó szerint előre-készítés, oktatás valamely mesterségre, tudományra. Propedeutikai tudomány az, melly szükséges előismereteit adja mesterségnek, tudománynak, hogy könnyebben boldogulhasson valaki egyiknek vagy másiknak bővebb esmerésében és gyakorlásában. Ide tartoznak tehát a' különös bevezetések valamely tudományba, a' segéttudományok, és encyclopaediák, mellyek a' tudományok kiterjedtséget, részei összefüggését rövidebb vagy nagyobb rajzban előadják. Némely tudományok, mint a' logica, nyelvtudomány, minden más tudományoknak propedeuticumai; mások csak bizonyos osztályokra terjedhetnek ki, p. o. mindenki tudománynak különös encyclopaediája. Különösebben valamely tudománynak vagy mesterségnek propedeutikája az a' tudomány, melly meghatározza a' legszükségesebb fő fogatokat mindenikben, 's azoknak megtanulására különös törvényeket vagy utmutatásokat szab, mellyek magának a' tudománynak vagy mesterségnek belső alkatjából fejlenek ki, 's a' részeknek az egészrel egyben-függését eszközlik. Krugnak fundamentális philosophiája ilyen propedeutika a' philosophiára. Fő dolog mindég az ügyes mód, melly a' propedeutika becsét elhatározza. Régebben prolegomena név alatt volt inkább esmeretes. E' szerint a' tudományok minden főbb osztályainak voltak, 's vagynak és lehet-

nek propedeutikáji, mellyeknek tanítása az alsóbb iskolákban azért is szükséges, hogy illy előismeretekkel könnyebben behathat a' tudományok mélyeibe a' tanuló, ha felső iskolákba lép.

PROPAGANDA, közönségesen minden intézet, mellynek célja a' keresztyén vallás terjesztése a' pogányok közt. A' proselytismus volt kezdetben alapja, melly mindazáltal nem kaphatott nagy erőt mind addig, míg a' Congregatio de popaganda fide XV Gergely pápa alatt 1622 fel nem állott, ki maga is a' Jesuitáknak nevéndéjke lévén, azoknak befolyása alatt alapította ez intézetet, vagy collegiumot, melly 18 cardinált 's néhány pápai szolgálatban lévőket foglal magában. A' katolikus catechismus új görög nyelvre is le van fordítva, 's Lorettóban intézet volt a' proselytusokká lett Görögöknek ingyen tanítására, mellyben Jesuiták voltak a' felvigyázók. Ez az intézet leginkább az illyriai tartományokra terjedt ki, de dugába dülvén a' kezdet, VIII Orbán pápa újra megerősítette azt. Eza' pápa állított a' propaganda megerősítésére még három intézetet 1627 és 1628-ban u. m. Prágában 20, Bécsben 20, Fuldában 30 nevéndékre, 1530 tallért szabván mindeniknek költségére. Ugyan ez a' pápa egyesítette a' congregatioval 1627 a' Seminariumot de popaganda fide, mellyben missionariusok tanítottak. A' congregatio minden héten egyszer gyűlt össze a' pápa jelenlétében, bizonyos arra rendelt palotában, 's igazgatta a' társaság dolgát, hogy kitűzött céljának megfeleljen. Van könyvnyomtatása, mellyben a' szétkülödzésre szánt brevariümök, missalek 's a' t. nyomtattnak. Ezen mustra után a' protestans országokban is állítottak fel propagandák p. o. Angliában, hol már 1643 illy társaság felállott, mellyet II Károly 1661 megerősített, 's igazgatója Boyle volt, későbbben a' canterburyi érsekek voltak előülői a' társaságnak 's III Wilhelm alatt jobb formába vétetett, tőke pénze szaporított, 's tagjai papi és világi emberek együtt 90 számra mentek fel. Fő célja Keletindia térítése volt, hogy vallásnál fogva is szorosabban egyesülhessen azzal Anglia. A' dán Király 1705 hasonló társaságot állított Tranquebárra nézve; 's ma már a' missionariusok mindenütt elszaporodtak. A' francia lázadás idejében propaganda név-alatt olly társaságok értettek, mellyek a' democraták principiumait terjesztették.

PROPERTIUS (Sextus Aurelius) szül. Menaviában (Umbriában) egy Antoniushoz ragaszkodásért Augustustól számkivetett római nemesnek fia 's egy az Augustus idejebeli legjelesebb elegiacus (alagyás) költők közt. Nem bir ugyan Ovidiusnak és Tibullusnak természetes könnyűségével 's kellemeivel; de nagy munkáiban a' rhetori mesteresség és ügyesség, 's vakító előadásának fénye. Kiváltképpen szerencsés a' hősi tárgyak rajzolásában. Alagyáinak csak 4 könyvei jutottak hozánk, mellyek közül a' 4-diknek utolsó alagyája legjelesebbnek tartatik 's alagyák királynéjának neveztetik; mindazáltal e' se ment a' költőnek más alagyákban találtató hibáitól, az erőltetéstől 's keresett kifejezésektől. Szerelem Propertius sok alagyájának tárgya; de nem a' nemesebb, 's mennyei, mellyet az akkori időnek egy római költőjétől se lehet várni, bár nem élnek is mindnyájan olly buja és fajtalan rajzolatokkal, mint Propertius. Találtaknak főképpen a' 4-dik könyvben, olly versek is, mellyek csupán alagyai szótag-mértékben vannak írva, de foglalatjokra nézve az oktató és elbeszélő versezetek osztályába tartoznak. Itt tünteti ki főképpen a' költő tudóságát, mivel a' mythologia köréből vesz fel tárgyakat, a' honnan kevésbé is hat az érzésre. Mint mindenütt, itt is görög alagyás költőket (név szerént alexandriai Kallimachust) követett. Eletéről nem sokkal tudunk többet annál, hogy a' polgári nyugtalanságok végével Rómában Maecenasban pártfogóra talált, kinek köszönhette a' császár kegyelmét is. Ugy látszik, mint barátja Ovidius, semmi hivatalt se

viselt 's csaknem egyedül a' költésnek és szerelemnek élt Rómában, hol korának virágzásában (K. e. 12) holt meg. Alagyaít gyakran találhatni Tibullus és Catullus versezeteivel együtt kiadva. Legjelesebb kiad. Brouckhusiusé (Amst. 1702 és 1727); Vulpiusé (Padua 1755); Burmanné és Santené (Utrecht 1780). Legujabb crit. kiad. magyarázatokkal Kuinölé (Leipz. 1804—5, 2 köt.) és Lachmanné (Leipz. 1816). Ném. ford. Knebel (Leipz. 1798) és Strombeck (Braunschweig 1822.)

PROPONTISNAK neveztetett a' régieknél, a' vele határos pontusi királyságról, az aeguum és fekete tengerek közt fekvő 's ezekkel a' Hellespontus és thraciai Bosporus által öszveköttetett tenger; most a' rajta lévő legnagyobb szigetről, marmorai (márvány) tenger nevet visel.

PROPYLAEUM, így neveztettek a' Görögöknél azon templomok előtt álló, rendszeren négyszegletű oszlopsorokból épült kerítések, hol szabad ég alatt az áldozó oltár állott. Híresek az athenaei pompás propylaeumok, mellyek az Acropolis (vár) felé nyultak és Perikles által épittettek Mnesikles plánja és felvigyázása alatt. Ezekben a' középső (a' várba vezető) főépületen kívül még 2 melléképület volt, mellyek közt egyik remek festményekkel volt ékesítve, másik pedig a' győzedelem templomát tette. Ezen mustra szerint épittetett Berlinben a' brandenburgi kapu.

PROROGATIO, hátrább-tevés, ha valamely törvényes tett később időre tevődik v. hagyódik.

PROSA. Ez észfogatot csak a' poesisre vitelesen lehet helyesen megérteni, 's megmagyarázni. Mindenik a' nyelv-képzés külön formája 's alapjak olly belső állapotok különféleségében fekszik, mellyeket nyelv által akarunk kifejezni. Két illy fő állapotunk van: egyik a' gondolkodás, másik a' költés, mellyek az észnek vagy képzelő tehetségnek erősebb munkásságától függnek. Ha szorosabb értelemben gondolkodunk, meghatározott tárgyakat észfogatok által állítunk előnkbe, 's a' fogalmakat közvetlenül az ész törvényével kapcsoljuk össze; ha költünk a' felindult érzelem belső életét láthatólag iparkodunk kimondani, 's gondolatokat kötünk össze egy látható egészbe. Innen a' költő nyelvképzésében az érzelem teljes szemléletnek érzéki és individualis kifejezése uralkodik, a' (közönséges vagy magasb) gondolkodásnál pedig a' nyelv az észfogatok általánosságát és meghatározottságát veszi fel. E' szerint a' poesis a' szemlélet, a' prosa pedig az elmélet nyelve. Amott az a' cél, hogy az individuumnak szemlélt belső harmoniás élete, melly az érzelmekben élenkül jelenkezik, kinyilatkoztassék, itt, hogy határozottabb esmeretek értelmeseen közöltessenek. Prosa tehát a' nyelvképzésnek azon formája, mellynek tárgya határozottabb esmeretek közlése, prosai pedig, mi e' formával összefüggésben áll. A' prosa meghatározott esmereteket és nézeteket fejez ki a' tárgyról, vagy azért, hogy azokat másokban is felébredje, az esmeretet őregbitse, igazítsa, 's így az esmerő tehetséget mivelje, és az igazságot előmozdítsa, (e' tekintetben a' közönséges és hivatalélet, ugy a' tudományok nyelve), vagy az a' célja, hogy az indulatra, eltökélésre, cselekvésre, röviden, a' kívánó tehetségre hasson. Első tekintetben szoros értelmű, 's jelesen didactica vagy oktató prosának nevezetik; másodikban a' szónoki prosát teszi. A' poesis mindeniktől abban különbözik, hogy független 's ön magában fekvő tárgya van, t. i. a' belső élet láthatóvá tétele. A' prosát az értelem tárgygyelző törvényei határozzák meg, 's legfőbb bélyege czélirányosság; a' poesis közvetlenül az ábrázolónak szellemi szemlélete törvényei alatt áll. Amaz valamit mint valót kíván előállítani, ennek pedig valamit mint szépet 's annál fogva mint képzelmenyest is kell láthatóvá tennie. De vala-

mint az embernek amaz állapotjai nem egészen válnak egymástól el, hanem csak a léleknek felváltva előtűnő nyilatkozása által határozatnak meg, úgy mindeniknek vannak érintései és átmenetelei is, p. o. ha a szónok, vagy oktató a költőtől képes piperéket kölesünnöz, hogy az esmeretet jobban felvilágítsa, vagy halgatóját a tárgy iránt megnyerhesse. A belső életnek tökéletesen láthatóvá tételére a költész: 1) mi a szavak értelmét illeti, érzékítő képes kifejezéseket használ, honnan némelyek a poesist érzéki nyelvnek, képnyelvnek, képes beszédnek nevezik, noha ezek annak lényét nem teszik, mivel vannak nem költői képek is, és csupa képek, ha bár értelmesen rendeztettek is, még költeményt nem szülnek. Ezzel elentételesen characterizálják a prosát, mint nem-képes, vagy sajátos kifejezést; nem azért, mintha belőle minden képek ki volnának zárva, hanem mivel célja azok uralkodását nem tűri. 2) Mi a szavak hallható mozgását, vagy a nyelv rhythmusi és muzsikai formáját illeti, a költő ama célra határozott, és a poetai indulat 's ezt okozó tárgy characterének megfelelő rhythmust használ. Az ember ugyan, ki belsejének mindenkor legtökéleteseb, legmegfelelőbb kifejezésére törekszik, a gondolat kifejezéshez illő mozgást és jólhangzást akkor sem tagadhatja el, ha a nyelvet az esméret céljára használja, (a' prosában), sőt szavainak nem akarva is hallható mozgást kénytelen adni, 's innen a' prosának ama határozatlanabb, kötetlenebb, de kedves hangzásu rhythmusa, melyet minden jó prosánál a' periodusokban 's tételek arányiban mint szükséges tulajdonságot megkívánunk. (Numerus). Továbbá a' gondolatok belső poeisa nem függ annyira a' külső ábrázolástól, hogy azt a' szavak szoros és tökéletesen kiképzett rhythmusa nélkül is kifejezni lehetetlen volna, vagy az ügyes verselés már költeményt eszközölne, (sőt inkább van sok prosai vers és sok poetai prosa); a' szorosan kiszabott mozgás tehát a' belső poetai indulatnak csak következzete, 's mintegy mértéke. Mindazáltal teljesen kimivelve, 's annál fogva a' szép művészségnek egészen megfelelőleg és a' közönséges felett felemelve csak akkor jelen meg a' külső forma, ha a' szépet a' szavak helyesen kimért mozgásában hirdeti. Azon kivétel, melyet korunkban a' románok, költői elbeszélések és színjátékok tesznek, különösen abban gyökeredezik, hogy ezek tárgya a' polgári és valódi élethez közelebb csatlódik, 's a' nemzet mindenkori állapotját akármely más költeménynél inkább mutatja. Az utóbb érintett második tekintetben a' prosát kötetlen beszédnek (oratio soluta) nevezték, de meg kell jegyezni, hogy valamint a' verselés a' poesis lényét nem teszi, úgy a' prosa valóját sem teheti a' prosai előadás szabadabb és közönségesebb mozgása. Mind ezekből, 's abból, hogy a' poetai indulat a' léleknek a' közönséges felett felemelt állapotja, megfogható az is, miért tekintetik a' prosa az emberi életben uralkodó nyelvnek 's gondolkodás-módnak; melynek ugyan mindenkor válogatottnak és miveltnek, de különösen erőltetés nélkül valónak és felette természetesnek kell lenni. Ezzel még a' szónak más, t. i. materialis jelentése függ össze, melly szerint a' valóságot, kivált a' közönségest, (vagy a' mindennapi életet) prosának, 's azon ábrázolatokat, melyek ennek körébe esnek, 's a' közönséges életet mintegy lemásolni látszanak, vagy a' közönséges érzés- és gondolkodás-módon felül nem emelkednek, prosaiaknak szokás nevezní. A' poeisisnek és prosának különböző jelentése szerint, a' prosaicus vagy prosaista szó értelme is különbözőleg határozatnak meg. E' nevet szokás adni mind azon írónak, ki felvett tárgyát, (mint esméret tárgyát) értelmes és kötetlen beszédben adja elő, mind általjában annak, ki kötetlen beszédben ír (még a' románköltőnek is); sőt végre gunyolólag annak is, ki költői tárgyakat nemköltőileg tekint vagy ábrázol, ha

bár ezt kötött beszédben tette volna is. — De azt mondánk fenebb, hogy a' prosa az ember közönséges nyelve. Ezt megczáfolni látszik az, hogy a' prosa a' poesisnél mindenütt később fejtett ki, 's általában a' nyilvános oklevelek, történetek, törvények, bölcs mondasok legelőször versekbe foglaltattak. E' jelenet abból magyarázható, hogy a' szemlélő tehetség, 's vele a' képzelő erő, a' poesis orgánja, előbb szokott kifejni, mint a' megfogás tehetsége, 's a' gyermekember szellemének belső életét mintegy érzéki alakokban magán kívül látja; továbbá a' nyelv eredetileg az öszves belső állapotot, nevezetesen az érzelmet legelőnkebben fejezi ki, 's a' tárgyakat elevenen jeleli meg, honnan inkább ének mint beszéd; végezetre a' fontos mondák, törvények, bölcsesség-szabályok 's a' t. megtartása, nem lévén még betűírás, az érzésnek természetesen megfelelő rhythmust, melly által a' tárgy könnyebben az emlékezetbe őltatható, 's hamisítatlanul tovább terjesztethető, sokfélekép kívánta és javalta. Így tehát a' poesis külső formája: képes kifejezés, és meghatározott rhythmus, a' nyelvnek természetes tulajdonságai kora kifejlésében, 's a' literatura prosája csak az értelemnek a' tudományok írásbeli kidolgozása és az írásnyelvnek a' polgári élet viszonyaira alkalmazása által nyert kiképzésével fejlődik ki. Némelyek azt állítják, hogy a' jó, tiszta prosa ritkább, mint a' jó költemény. De ezt megczáfolja a' Görögök és Romaiak példája. Ezt tehát vagy csak olly egyes népről lehetne állítani, mellynek költői tehetsége 's műveltsége a' prosait meghaladja; vagy általányosan az egész állítást arra szorítani, hogy jó prosa épen olly ritka, mint jó poesis, mit nem is lehet csodálni, mivel a' jó prosa főképen a' tárgyak tiszta határozott, és összefüggő megdondolásától függ, melly ügyesség épen olly ritka, mint a' teremtő képzelő erő hathatósága. Talán ez állítást abból lehetne magyarázni, hogy a' költészek rendszerint közönségesebb figyelmet vonnak magokra, 's a' prosai műveket elhomályosítják. Innen St. Evremont a' prosaistákat helyesen hasonlítja a' gyaloglókhoz, kik csendesebben mennek és sokkal kevesebb lármát csinálnak. Ezért a' Görögök is a' prosát *ὁ πεζὸς λόγος* nevezték, a' Romaiak pedig *pedestris oratio*-gyalog beszédnek fordították. A' prosai írásmód teoriája a' *stylisticának* (l. *Stylus*) legjeleseb részét teszi, mellytől a' szónoki írásmód teoriáját, bővebb kidolgozás és sajátosságainak pontosabb ábrázolása végett rendszerint elválasztják. Ezt a' *rhetorica*, a' költészi írásmódot a' *poetica* tanítja. Némelyek a' prosát, poesis, és ékesszólást a' nyelvképzés három külön nemeinek, vagy alapformáinak tekintik, mint mellyek az eszmet, érzelem, és kívánat uralkodó állapotira vitetnek, 's azoknak megfelelnek. Ama szoros értelmű és az ékesszólástól elválasztott prosa magában foglalja a' hivatali írásmódot, (mellyhez némi tekintetben a' levélírás tartozik), a' didacticali írásmódot (mellyhez a' dialogus is számítható), a' leiró és elbeszélő írásmódot (mellynek a' historiai is egyik ágát teszi). A' prosának, poesisnek, és ékesszólásnak különbözőségről tanit Maasz „*Nachträge zu Sulzer*“ (5. köt.), Mniöch „*Analekten*“ (2 k. Görlitz 1804), és J. Gottfr. Herrmann „*De differentia prosae et poeticae orationis*“ (Leipzig 1803, 4).

PROSCENIUM a' római színházakban a' scena vagy a' szinpad hátulso fala előtt azon hely volt, melly az orchestra lábaltati deszkázatjával egyenlő magasságban állott. A' szinpadnál csak valamivel vala alacsonyabb, 's a' *crocus*, mellyel jó illat gerjesztés végett behintetett, verhenyegesre festé. Nálunk a' szinpad első részét nevezik így.

PROSELYTA (gör.) tudatlan, jövevény a' vallásra nézve, ki egy vallástól eláll, hogy másat kövessen; közönségesen mind az, ki vallást, vagy más felekezetet változtat. A' Zsidóknál két nemre osz-

tatnak: az ugy nevezett ajtós, és igazságnak proselytáira: elsőnek azokat nevezék, kik a' bálványozást elhagyván, az egy igaz Istent, Noé fiainak ugy nevezett törvényök szerént tisztelék, a' nélkül, hogy körülmetéltetésre, és a' Mózes törvényének többi határozatira magokat kötelezték volna. Ezek csak a' templom tornácziba bocsáttattak 's az ajtónál állottak; innét nevezetjük: lakhattak ugyan Israel földjén, de csak külső városokban, 's falukban. Salamon alatt ilyen proselyták 150,000 voltak, kik a' templom építésén munkálódtak, és a' Kananitáktól származtak. Az igazságnak proselytái olly személyek voltak, kik pogányokból egészen Zsidókká lettek, körülmetéltettek, és magokat Mózes törvényének megtartására kötelezték. Körülmetéltetésük előtt, megtérésöknek indító okai próbáltattak, azután 3 bírának jelenlétükben megkereszteltettek, ünnepnapon t. i. egész testökkel vízbe mártattak. A' proselyta-kereszttség csak azon proselyták gyermekein ismételtetett, kik pogány anyáktól származtak. Fiu gyermekek 12, leányok pedig 13 eszt. előtt, szülőiknek egyetértésük nélkül, vagy ezek ellenzésének esetjében a' törvény szolgáltnak segítségök nélkül nem lehettek proselyták. A' leányoknál körülmetéltetés helyett szolgált a' kereszttség, melly által kiki uj szülőttnek tartott, szülőit többé nem tekinté annak, sőt rabságából is felszabadult. A' zsidó proselyták keresztelkedésének idejéről sok vitatások történtek. A' Rabik tanítása szerént az igazságnak proselytái uj lelket kaptak az égből. Mózes törvénye azonban némelly személyeket a' proselyták jusaiból vagy örökre, vagy csak bizonyos időre kizárt. (Mós. 5 k. 23, 15). Hogy első nemű proselyták Jésus idejében is voltak még, innen kitetszik: Jésus a' Fariseusoknak szemekre hányja, hogy ők vizet, földet egy proselyta csinálhataésért öszvejárnak, és azt vétkesebbre változtatják, sem mint előbb volt (Mát. 23), melly szavakban nem csak vallásos, de közönségesen minden proselyta-csinálásra vagy térítésre nézve (ilyen a' polgári, melly egy polgári véleményhez, vagy felekezethez ragaszkodókat; philosophiai, melly egy philosophiai rendszerhez szitókat keres), ki van mondva a' józan ítélet. L. *Heinrich und Antonio, oder die Proselyten der Römischen, und der protest. Kirche (von D. K. G. Bretschneider 2 auf. Gotha 1827)*. Megjegyzést érdemel, hogy 11 Oct. 1829, Juan Calderón elébb kath. azután protestánsá lett pap által prot. isteni tisztelet nyíttatott fel Londonban, spanyol nyelven.

PROSELYTACSINÁLÁS, erőszakos igyekezet, mellyel valaki egy idegen keresztény felekezet sorsosít, tulajdon felekezetéhez átvonni törekszik. Ezzel a' fejeztetik ki: hogy a' megtérendő hitében hibázik és hibájának megismerésére magától elégtelen, a' mi megsérti a' természeti, 's a' felvilágosodott státusokban törvények által védett emberi just, melly szerint vallásos meggyőződésében a' szántszándékos háborgatások ellen oltalmaztatva kiki békésen megmaradhat. Azon hiedelem, mellyel valaki czáfolhatatlan isteni igazságban lenni gondolja magát, 's mások boldogítására célzó igyekezete, keresztényi gondolkodásunk szerént kimentti ugyan ama gondos törekvést, hogy a' nem keresztényekkel Jésus tanítását megismertetni akarjuk; de nem azon vakmerő buzgóságot, hogy egy keresztényt azon egyház tanításaitól, 's szokásaitól elidegenítsünk, mellyben felneveltetett, 's eddig nyugalmat talált; mert légy bár vallásod különböző tanításának igazságáról, 's isteni eredetéről meggyőződve, hited más felekezet előtt mégis csak személyesnek, sőt mivel ő tulajdon vallásának különböző tanításához hasonlóan ragaszkodik, hibásnak látszatik neki. Innen ha a' keresztényi tökéletességben nevedésre nem találatnak minden keresztény egyházban egyenlő czélerányos intézetek; azért nem elegendők az idegen hit, 's vallás vélt hátráltató tulajdonai arra, hogy tagjaitól a' tiszta keresztényi meggyőződhetést és a' minden

vallásu keresztényekből öszveállott láthatatlan 's egyedül idvezítő isten egyházába való eljuthatást megtagadjuk; 's ezen egyházba való bevételest nem tulajdonítja a' keresztény azon környülménynek, hogy ő görög, vagy közönséges, vagy protestans egyházhoz tartozik, hanem a' mindenütt munkáló sz. lélek erejének, melly Jésus, 's az ő Apostolinak tanításából szállal a' belső emberhez. — Prosclyták csinálására, eretnekek, 's pogányok térítésére áll Rómában a' Propaganda. Ezen célra több papák, püspökök, világi fejedelmek gazdagon adakoztak; a' magyar nemesség is szép adományokat tett a' Linzben állított missionáriusok tökéletesítő intézetjére. —

PROSERPINA (gör. Persephone, Persephoneia); némellyek szerint Jupifernek és Styxnek, közönségesebben pedig Jupiternek és Ceresnek leánya. Pluto által, kinek azután felesége lett, Jupiter tudtával ellopott. Ez a' mythus több költőtől külömbféleképpen czifráztatott tel. Homerosznak Ceres tiszteletére irt hymnusa szerint Proserpina egyszer a' nimfák közt tánczolt, füves réten. Majd elhagyván a' többieket, nehányad magával virágokat szedett, mert Hades kérésére Gaea (ugy akárván Jupiter) virágzó nárczisokat (száz is nőtt ki egy gyökérből) termett 's istenek és emberek bámulták a' virágok szépségét, gyönyörködven kedves szagokban. Szorgalmatosan szaggatta azokat a' leány 's bájoló erejektől elcsábítottván, eltávozott a' vele lévőktől. Hirtelen megrendült a' föld. Aides (Pluto) felemelkedett a' mélységből halhatatlan lovaival a' földre, megragadta Proserpinát 's arany szekeren levitte az alvilág mélységébe. Jajgatva kiáltozta atyát, segítségre híván, de Hekaten és Helioson kívül senki se hallá panaszát 's hijában reménylé szabadulását. Még környülállásosabb Claudianus. Proserpinának bájoló szépsége, ugy mond, minden istent szerelmre gyulasztott, főképpen Marst és Apollot. Hogy leányát a' szerelmesek alkalmatlankodásitól megmentse, Ceres Siciliában egy barlangba rejtette el azt, hol élt dajkájával, Kalligenával, sárkánytól őriztetve. Pluto azonközben Proserpinát feleségül kérte Jupitertől, ki oda is igerte neki és Venusnak parancsolta, hogy a' leányt a' barlangból csalja ki. E' Minervától 's Dianától kísértetve, Siciliába ment 's reábeszélte a' leányt, szemes anyja othon nem léteben, hogy menjen sétálni, 's Nimfák és Zefir társaságában a' mezőre mentek, virágokat szaggatni. Ekkor hirtelen megrendült a' föld 's Pluto elragadta az elbódult leányt. Zeus menydörgéssel adta egyezését. Hijában iparkodott Zeus annyát a' házasságban megegyezésre reábirni 's végre megengedte Proserpinának a' felvilágra leendő visszatérést, azon feltétel alatt, ha az istenek eledelében még nem részesült. Azonban sétálása közben az elysium kellemetes mezein már megevett egy pomagránátot 's mind az, a' mit ekkor Jupiter a' busongó anyának tehetett, csak a' volt, hogy leányának eszt. a' tavaszt és nyarat a' felvilágon tölteni engedte. (L. CERES). Orpheus hymnusaiban Proserpina az Eumenidák és Ebuleus (itt Bacchus) anyjának, Pluto tisztelt 's méltó feleségének, árnyékok királynéjának, hamis esküvés megboszulójának, Horák játszó társának, minden uralkodó leánynak, gabonával terhesnek, élelemadónak, tavasz óhajtott istennéjének iratik. Ő hoz mindent világosságra, illatozó réteken mulatkozik 's szent testét zöld vetésekkel ékesíti, fényvel telyes és szarva van. Ugyanott Mise név alatt magasztaltatik, mint Bacchus anyja, szűz és szent, kimondhatatlan királyné, melly két természetű, férjfiú is asszony is. A' mysteriumokban P. a' test kötelei közt lévő léleknek ábrázolója is volt. Plutótól nem volt gyermeke, Zeustól ellenben, ki kígyó formában közelített hozzá, Zagreust szülte. Zeus Siciliát ajándékozta neki, hol Agrigentum volt neki szentelve. Királyi széken ülve, férje mellett, nárczisokkal vagy kezében pomagránát-almával, néha egyedül, férjének kétágú szigonnyával, képez-

tetik. Lokrisban 's Megalopolisban is tiszteltetett 's az Avernus tó mellett híres berke volt; Rómában, mint Megalopolisban, Ceressel egy templomban tiszteltetett. Férjfiak csak egyszer mehettek ebbe esztendőnként. Mint alvilág királynéjának, fekete meddő tehének áldoztattak; 's pomagránát-alma, denevérek 's a' tél voltak neki szentelve. Ceressel együtt tiszteltetett az eleusisi mysteriumokban. Piri-thousnak és Theseusnak, kik ellödni akarták őtet, az alvilágban kellett maradniok. Proserpinának tulajdonítottatott a' hajfűrt levágatása, melly által avattattak be a' holtak az alvilágba. Temetéskor tiszteltére a' jelenlévők mejjeket verték. A' megholtak baráti és szolgáló lemetsztették hajokat 's P. megengesztelésére a' farakásra hányták. Hekatevel gyakran elcseréltetik. — Venus Proserpinának hajdani képezeit Gebhard szedte össze az ő *Venere Proserpina illustrata*-jában (Fiesole 1826).

PROSODIA (προς és ὄδη gör.) a' szótagok mennyiségét tanítja. Honi nyelvünk prosodiájára nézve röviden ezek jegyezhetők meg: Hangzó betűnk van hét: a, e, i, o, ö, u, ü. Ezek soha sem olvadnak egymásba, tehát belőlök díphongus nem válik, hanem valamint egyenként külön szótagot formálnak, úgy mindenkor külön is ejtetnek ki, p. o. ren-de-i, fele-i-é, fi-a-i-é. Összetett betűink: cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs, hangjokra nézve csak egy betűt érnek, 's magokban a' szótagot nem nyújtják; dz, mint különben is kettős hang ezekben: madzag, bodza, az első tagot meghosszítja. A' h mássalhangzó 's nem lehelet, mit élesebb kiejtése bizonyít; így: hegy nem egy, hév nem év, húr nem úr, hó nem ó, adhatom nem adatom, mondhatom nem mondatom, 's a' t.; még is több költészeink lehelet gyanánt veszik. Néma és folyó mássalhangzókat prosodiánk nem ismer, innen az olly versek, melyekben a' bl, gl, kl, pl, br, dr, fr, gr 's a' t. betűs szótagok latin ráma szerint rövidre rántatnak, p. o. Nézz *ablakodra Miklós* 's t. nehézkesek, 's kellemetlenül hangzanak. Szinte így nem szenved nyelvünk a' latin elisiot, vagy a' hangzónak hangzó előtt elharapását. A' szó és szótag mennyiségét részint a' helyzet (positio), részint az ékezés (accentus) határozza. Helyzet által a' magánhangzó két mássalhangzó előtt azon egy szóban hosszú lesz, p. o. ezek első tagjaiban: kedves, vettem, az e hosszú; de hosszuvá válik a' különben rövid szó, vagy több tagu szónak végső tagja is, ha a' rá következő szó mássalhangzón kezdődik, mert ilyenkor kimondására több idő kívánatik, p. o. ezekben: elfut az óra. — nincsen erő benned, a' fut és *csen* rövid; ellenben így: fut rövid él-tünk, — nincsen benned erő, hosszuvá válik. — Az ékezés, nyelvünk egyik sajátságos bélyege, a' rövid hangzót hosszuvá teszi, 's ez által a' szóknak is gyakran egészen más értelmet ad, p. o. sas sás, rak rák, verem vérem, urat urát 's a' t. Az ékezett á, é, ó és ő mindenkor változatlanul hosszú marad; az i, u, ü pedig többnyire közönsnek vétetik, de az ország külön részeiben is változó kiejtésök divatoz, így Tiszán tul: bíró, író, zsíros, sikos, lúdas, kút, út, bűn, ütök, épülök 's t., melyek Dunán tul mind röviden mondatnak. Vannak azonban szokás által meghatározott, 's változatlanul rövid, úgy hosszú *i, u, ü* hangzón szavaink is, p. o. csikó, csibe, hiba, csuka, kapu, kuvik, daru, ütöm, ülep, dühös, üszó 's a' t. mindig rövidek; ellenben: sík, síp, bátorít, készít, bús, hús, szű, bűz, fű, szűr 's t. mindenkor nyújtva mondatnak ki, noha ezek is származékaikban az ékeztést levetthetik. Vannak végre közönsök is, mint sóhajtók, sóhajtók, óhajtók, óhajtók. Mind ezekben költészeink felette nagy szabadságot gyakorolnak, mire főkép határozatlan írásmódunk is sok alkalmat nyújt, p. o. egyik így ír: illy, olly, melly, millyen, rossz, javallat 's t., másik így: oly, milyen, rossz, javalat: honnan ha amaz versel, a' szótakat hosszúaknak, emez pedig rövideknek veszi.

Az *a'* és *e'* név mutatót korábbi költészeink csak *a'* h előtt vevék rövidnek, mostaniak pedig az *oh* felkiáltást is h nélkül írják 's kényők szerint használják. Ennyi tarkaságnak valahai elmellőzését egy tökéletes grammatikától várjuk. L. Rajnis: *Magyar Helikonra vezető Kalauz* (Posony 1781); Verseghi: *Magyar Aglája* (Budán 1806) és *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Par. III.* Virág Benedek: *Magyar Prosodia és magyar írás* (Budán 1820); Döbrentey: *Francia, Olasz, Német és Magyar Versírás* (Fels. Magy. Orsz. Minerv. 1828) 's a' t.

PROSOPOPOEIA, I. SZEMÉLYESÍTÉS.

PROSPECTUS, PROSPECTUSFESTÉS, I. KÉPÍRÁS.

PROTAGORAS, görög philosophus, Abderában szül. K. e. az 5 száz. közepe táján. Főképpen Atheneben tanított. Ugy tekintethetik, mint egy az első Sophisták közt, kik Görögországot beköborolták, irományikat terjesztették, nyilvános vitatásokat tartottak 's pénzért tanítottak. Atheismussal vádoltatván, Atheneből számkivettettek 's irományi nyilván megégettettek. Azt írják róla, hogy minden feltevéletlen, 's tökéletes igazságot tagadott, 's azt állította, hogy a' legfelségesebb és legfontosabb tárgyakra, az istenre és virtusra nézve az embereknek hijános és kétes esmereteik vannak, úgy, hogy azok lehetnek is, nem is. Mennyiben igaz ez, nem lehet bizonyosan tudni, irományi elveszvéen 's csak kevés említették azok közül későbbi íróktól. Ezen mondatjából: Az ember minden dolognak mértéke, ezt bizonyosan nem lehet következtetni.

PROTESILAUS, a' görög vitézek közt egy Troja előtt. Iphiklus, phylacei (Thessaliában) királynak és Diomedeanak fia volt 's tulajdonképpen Jolausnak neveztetett. Protesilaus nevét onnan kapta, mivel a' Görögök Troja előtt kiszálván, legelőször ő ugrott ki szárazra. De a' kiszálás után, egy trojai bajnoktól, némellyek szerint Hektortól, nem sokára elejtetett. Sirhalma a' sigei fokon volt. Holta után, mint hős (heros) tiszteltetett és Elaeusban (Chersonesusban) oraculumma volt, főképpen az Athleták számára; több betegséget is gyógyított.

PROTESTANTISMUS. Altalánosan minden, a' ki valamely megállapított principiumnak, vagy más által tett rendelkezésnek ellene mond 's önnön meggyőződését és jussait az ellen védi, protestansnak neveztetik. A' história mindazáltal ezt a' nevet csak az evangyeliomi egyház tagjainak adja, mivel a' reformatio munkájával foglalatalkodó evangelicus birodalmi rendek, a' speieri birodalomgyűlés szavainak többsége által hozott azon végzésnek, „hogy jövő közönséges egyházi gyűlésig további ujitások az egyházi dolgokban ne történjenek, a' mise ne töröltessék el, 's azon helyeken, hol az új tudomány már elhatalmazott, sehohse akadályoztassék, lázító egyházi beszédek ne tartassanak és gonyuló munkák ne nyomtattassanak“ 19 April. 1529 az öszvegyült fejedelmek előtt nyilván ellene mondták 's ezért ez idő óta ellenmondó rendeknek vagy Protestánsoknak neveztettek 's magokat is úgy nevezték. Ezen ellenmondásra, mellyet még egy 25 Apr. minden hiteket fenyegető ellenséges rendelkezések ellen a' császárhoz 's jövendőben tartandó nemzeti zsinathoz és minden részre nem hajló bíróhoz tett feljebbvitelnek által megerősítettek, a' Protestánsoknak részént a' számos katholikus rendeknek azon justartása, hogy a' hitbeli dolgokban ők ítélhetnek, részint azon akadályok által kellett ösztönöztetnie, mellyek az említett birodalomgyűlés végzésébeni megegyezések által a' reformatio terjedésének útjában állhattak volna. Ezen ellenmondásokban azt nyilatkoztatták ki, hogy azon dolgokban, mellyek az isten dicsőségét és önnön lelkek idvességét illetnék, csak az istent tekintik legfőbb bírájoknak és azért nem engedelmesskedhetnek a' szavak többségének, továbbá hogy az elébbi

birodalom - gyűlések egy szabad közönséges keresztényi zsinatra út-
 ván, a' rendek egy részének nem volna jussa a' másoknak tudományát
 kárhozhatni és mivel még nem volna az a' kérdés eldöntve, melyik
 volna az igazi keresztény egyház, innen nincs bizonyosabb tudomány,
 mint az, hogy egyedül az isten igéjénél kell maradni 's egy szent-
 írásbeli helyet mással és másból kell felvilágosítani 's kimagyarázni.
 Ehez tették még azt is, hogy ha panaszok nem halgattatik meg, te-
 hát ezennel isten és minden ember előtt protestálnak, hogy mind ma-
 gok, mind övéik nevében, azon végzetekben, melyek isten, az ő
 szent igéje, lelkek idvessége és jó lelki esméretek, nem különben
 a' reformationnak kedvezőbb speieri 1526 - ki birodalmi végzetek el-
 len hozattak, nem egyeznek meg, hanem mindent megsemmisít et-
 nek 's kötelezetleneknek tartanak és Maximilián császár eleibe az el-
 len alapos és igazi tudósítást terjesztenek. Ezen ellenmondást, az en-
 nek következtetésében a' szász választó, György brandenburgi markgróf,
 Ernst lüneburgi herczeg, Filep hesseni landgróf és Farkas anhalti
 fejedelem nevében, „Magokra nézve öszveségesen, 's keresztény alatt-
 valóikra nézve különösen és általánosan mind azokra nézve, kik most
 és jövődében az isten igéjéhez ragaszkodnak“, készített feljebbvite-
 lekkel együtt Ferdinánd királynak, mint a' császár képviselőjének, ált-
 adták; feljebbviteleknek ezen közönségességet azon észrevétellel igaz-
 olván, hogy ha az embereknek természeti rokonságok szerint lehetsé-
 valaki, ki más meg nem hatalmazottól testi halálra íteltetett, ügyé-
 nek feljebb vitetése, mennyivel inkább szabad, sőt kötelesség ezt azokra
 nézve tenni, kik Krisztus által lelki rokonságban és testvéri öszvekött-
 tetésben vannak, hogy illy fontos ügyben nem csak magok a' védők,
 hanem hitek sorsosi is hátorságba helyeztessenek, 's törvényes vé-
 delem alatt legyenek. 'S e' nem csak a' protestáló fejedelmeknek,
 kikkel 10 birodalmi rendek mindjárt kezét fogtak, véleménye volt,
 hanem az őket mindég tanácsoló theologusoké is, kiknek e' részben,
 mint a' velek megegyező evangyeliomi községek képviselőinek, köz-
 munkásságok volt. Azoknak megegyezését bizonyítja ama határtalan
 tetszés, mellyel fogadtatott a' reformatio karhától ezen okleve-
 lek Hessénben és a' szász választóságban lett kihirdetése 's nem
 csak a' németországi, kiket illetett csupán politikai értelemben a'
 nevezett fejedelmek protestatioja, hanem minden tartományokban lé-
 vő evangyeliomiak és reformatusok is elfogadták az abban elfoglalt
 's fő vonatban feljebb előszámlált principiumokat. A' protestans ne-
 vezetnek tehát a' lent említetteknel fogva kettős értelme van, melly
 szerént t. i. vagy a' német birodalomban a' kath. egyháztól elvált és az
 augsburgi vallástételre egymással egy vallásfelekezetté öszveköttetett
 rendek (alattvalóikkal együtt), vagy általánosan mind azon kereszté-
 nyek viselik ezt a' nevet, kik a' hit dolgáiban emberi tekintet ellen-
 tett ellenmondást, és abban egyedül a' szent írás tekintetét meges-
 merték 's megismerik, melly utolsó értelemben ezen kifejezés „Pro-
 testansok“, nem csak a' német birodalom, hanem az egész világ his-
 tóriájának körébe tartozik. Mind két értelem megegyezik azon pont-
 ban, mellyre az első protestans községek legelőször egyesültek; e'
 szerént azon keresztény nevezetik Protestansnak, ki a' hit és isten-
 tisztelés ügyében az emberi tekintet és önkényességet megveti, csak
 a' szent írást esmeri hite és élete sinórmértékének, ezen sinórmérték-
 nek követésére magának teljes szabadságot kíván 's mint egyházi község-
 nek tagja, ezen község vallástételének czikelyeire (de csupán csak
 azért, mivel ezek bibliai tudományt és ezen egyház minden tagjai-
 nak közakaratu meggyőződését foglalják magokban) kötelezi magát,
 mind addig, míg ezen meggyőződés egyszersmind az övé is. Mostani
 szólásmód szerént minden egyházak tagjai, melyek a' reformatio
 folyamatjában ezen szempont vezérlése alatt álltak elő, Protestansok-

nak neveztetnek. Ide tartoznak: a' lutherana, reformata, ángol egyházak, a' morvai atyafiak egyháza, a' Herrnhutiak községe és azon felekezetek, mellyek a' reformatio meghasonlásiból származtak, mint a' Remonstransok és Methodisták. A' protestantismus használja a' hit, tudomány és isten-tiszteles szabadságát, mellyet származása olta szakadatlanul megőrzött; emberi parancsolatok ellen és mind az ellen védi azt, a' mi a' világosabb esmeretre, szehtírással megegyezőbb tudományra és épületesebb istentisztelesre törekvést akadályozni akarja: de egyszersmind nyomosan áll ellene egyes személyek önkényességének, az ingadozó ideáknak és szent írás tetszés szerinti magyarázatásának, egyes emberek vallásos nézeteit isten ígéje által korlátolván, mellyet, mint istenit, minden emberi véleményen és okoskodáson felyül emeltnek tekint. Innen vallóitól a' kereszténységnek szentírásból származó igazságaiban való hitet kíván. Nem tilalmazza ugyan az okosság használatát, hogy ezen egyetlen egy kűtfőből kinyomozza, mi legyen a' keresztény tudomány? 's a' kinyomozott igazságot azon formába öntse, mellyben a' könyebben megfogható, lélekre hatóbb és foganatosabb lehet (és éppen ez az evang. tanítói hivatal főkötelessége); de a' keresztény tudomány tartalmába valamit elegyíteni, a' mi annak főczikelyeivel ellenkeznék, mint a' protestantismus tiszta keresztényi irányával ellenkező tettet, keményen tiltja. Mert a' protestantismus lelke minden tagjának kötelességévé tevéen, hogy önön 's független esméretel és tulajdon meggyőződése által jusson a' kereszténység igazságaiban való hitre; tehát csak azt számlálhatja ezen hithez, a' mi a' közönséges és legfőbb okosságtól, azaz, istentől, jelentettet ki, 's innen minden ember okosságának, mind isteneli eredeti rokonságánál fogva meg kell az ígével elégednie, mind az isten ígéjének közönséges és törvényes tekintete eránti tiszteletből hódolnia kell az isteni kijelentésnek. A' protestantismus ugyan nem tagadja, hogy isten akarítja a' természetben és az emberi sorsok menetele által is nyilatkoztathatja ki magát, de az ezen hieroglyphai, emberi szemek előtt homályos és nem elég érthetőleg fekvő kijelentés felfogására és magyaráztatására való próbatételeket a' hit szabályaihoz köti, mellyeket a' szentírás, mint isten legnyilvánosabb és legkétségtelenebb kijelentésének vallásos tartalma, nyujt, előre feltévéen, hogy csak abban szollott isten 's nyilatkoztatta ki, mi legyen a' keresztény tudomány? Így szabadságában megőrzi a' protestantismus azon engedelmességet, mellyel az ember az egész legfőbb törvényadójának tartozik 's ellene mond az emberi bölcselkedés magától gondolt 's szent írás tartalmával meg nem egyező tudományának, ha bölcs férjfiak okosságától igaznak esmértetnek is az. Valamint az evangyeliomi tudományt, ugy az istentisztelet is, melly teljes volt emberektől bevitt szertartásokkal, eredeti egyszerűségére hozta vissza a' protestantismus, az új testamentom szabályait 's legelső keresztény egyházak mnstrait tartván maga előtt, és csak a' Kristus maga által szerzett két sakramentomot (a' keresztiséget és szent vacsorát) tartotta meg.

PROTESTATIO, ellenmondás, azon kinyilatkoztatás, mellyel bizonyos tetteknek, kinyilatkoztatásnak vagy valamelly tetteből következtetésnek nyilván ellene mondunk. Magában ritkán foganatos ugyan, de annyiban szükséges jusaink fentartására, hogy megegyezőbbnek ne láttassunk.

PROTEUS, régi görög mythus szerént istenült ember, ki mint jövendőelő és búbajos tengeri öreg, Poseidon tengeri borjait legeltette az aegum tengeren, 's eltévedt hajósok tudósítása szerint, néha Pharos puszta szigetén, nem messze a' Nilus torkolatjától, néha a' földközi tengerrel szemben eső Karpathosban, a' mai Skarpantoban, Kreta és Rhodus közt, piritkozott a' napon, 's aludta déli álmát.

Csak fortély 's erőszak által kényszerítette jövendőt; elébb pedig mindent elküvetett, hogy ellillanthasson, nevezetesen, tengeri istenek módjára, mindenféle formákba, mint állatok, fák, sőt tűz és víz formáiba is öltözött. De a' ki nem ijedt meg, 's őtet erős kötelek közt tartotta, annak mindent kinyílatkoztatott, a' mit tudni akart, elmúltat, jelenvalót 's jövendőt. Így szedte reá 's kényszerítette őtet Menelaus (Homer. *Od.* IV, 351), hogy neki jövendőljen 's tanácsat adjon. Homer Proteust egyiptominak mondja, vagy tulajdon értelemben, vagy mivel Egyiptom folyójának szomszédságában tartózkodott. Később Proteus trójai had idejebeli királynak íratik, a' vagy szent mesterségek, vagy főekességének mesterséges változtatásai által, különbözőféle formákat tudott magának adni. Más elbeszélétekben, melyeket tartott talám Virgilius maga előtt, Proteus istenelt ezermester volt Palleneben, Emathien vagy Macedonia földnyelvén. Fiainak erkölestelenségétől szomorítottatván, Herkules idejében tenger alatt Egyiptomba vándorlott, 's urának, Neptunusnak, ki neki jövendőlő tehetséget adott, tengeri borjait őrizte az itteni esmeretlen tengeren. Csak a' későbbi mysticusok tették őtet az eredeti anyag ábrázolójává 's így jelen meg Orpheusnak 24 hymnusaiban. A' halandó születésű tengeri daemon most Neptunusnak és Phoenicének, sőt az öreg Okeanosnak és Tethysnek fia lett. Feleségül Psamathe adatott neki, kivel több fiat és leányt nemzett. Rőla neveztetnek az olyan emberek, kik hirtelen változván, különbözőféle karakterek 's nevek alatt jelennek meg, Proteusoknak.

PROTOGENES görög képiró, Apelles kortársa; némellyek szerint Rhodusban, mások szerint Cariában született. Több mesteri festményeket neveznek tőle, jelesen Jalysusnak, állítólag Rhodus városa alapítójának képét. E' képen egy kutya volt, melyet a' festő köhécselve, tajtékozó szájjal ábrázolt. Plinius azt beszéli, hogy a' tajtékot soká nem tudá eltalálni. Boszorkodva veté végre a' spongyiát, mellyel a' színeket letörölni szokta, a' képre; mi által a' tajtéktörténetből olly természetesen esett ki, mint csak kívánhatta. E' kép mentette meg Rhodus városát a' Demetrius ostromától is. Cicero idejében ez még Rhodusban volt; Cassius Rómába vitte 's a' béke templomában állítá - fel, hol Commodus alatt a' templommal együtt összeégett. Apellessel találkozására íránt v. ö. e.

PROTOCOLLUM, I. JEGYZŐKÖNYV.

PROVENCE, Franciaországnak tartománya, elébb főkerület, most 3 departementet formál, a' rhotetorkolatit, varit 's alsó - alpesit; kiesiny része a' vauclausei dep-hoz kapcsolattott. P. volt hajdani Galliának első tartománya, mellyben a' Rómaiak K. e. 124 telepedtek meg, kiktől Provincia nevet kapott; innen jó Provence neve. A' római nyug. birodalom elpusztulása után lassanként nyugoti Gothok, Burgundok, kel. Gothok és Frankok üledtek le benne. Saracenek is voltak egy ideig birtokosi; de Martell Károlytól kikergettettek. 843 a' francia birodalom kegyes Lajos fiai közt elosztatván, Provence I Lothar részéhez jött. Ennek örökösei alatt a' provencei grófok lassanként függetlenekké tették magokat 's 4 különböző ágából volt maradékaik urai maradtak annak 1480-ig, midőn az utolsó törzsök kiholt és Provence a' francia koronára szállt. L. Papon *Hist de la Provence.* — Természeti állapota szerint Felső- vagy Ejszaki- és Déli- vagy Alsóprovencére osztatik. Az első az Alpések ágai fedik, mellyek közt nagyobb 's kisebb völgyek fekszenek. Az Alpések ezen ágai Alpináknak neveztetnek, mellyek Piemont határán válnak el a' cotti Alpésektől, különbözőféle ágaiat egész Felsőprovencére kiterjesztvén. Főfolyója Provençenak a' Durance. Ezenkívül sok erdei patakjai vannak, mellyek nyáron kiszáradnak, tavasszal pedig, ha a' hó a' hegyen elolvad, partjaikból kilépnek 's nagy

pusztitást tesznek. Eghajlatja nedves és változó; éjszakai szelek a' legégetőbb hévséget csipős hideggé változtatják 's nyáron egy esőt más követ. Köves, száraz és szükölködő földje nem engedi a' földmívelést gyarapodni, melly a' munkás fáradságát alig jutalmazza a' szükséges gabonának felével, mivel a' vetés csaknem töldsziint verhet gyökerét. Ellenben sok köve kőfalaknak használtatik, mellyeknek nap felőli oldalán állanak a' nap jötevő és termékenyítő sugarainak ereje nélkül el nem lehető növények, árnyékok alá pedig azok tétetnek, mellyeknek kevés szükségek van a' nap hévségére. Krumpli pótolja ki a' többi növények hiányát. Ló és marhatartás kevésbé fontos, mint a' juh- és kecsketartás; méh is sok és haszonnal tartatik. Bor, mandola, fige és más nemes gyümölcs, kapor, olajgyümölcs, több tájékon jól tenyészik. Számos ásványai közül kevés használtatik, mint a' sós források is. Fabrika kevés városban van. Szegény lakosinak egy kereset módja az, hogy más tartományokba vándorolnak ki, hol nyáron által kézi munkájjal valamit szereznek; más része házalással keresi élelmét. Alsóprovencaének éjsz. 's kel. részét hasonlól az Alpinak hasitják, mellyek Nizza határán szakadnak el a' tengeri Alpesektől és Maures névvel a' tartományon keresztül -huzódnak. Nagyobbára kopasz, erdőtlen kősziklák, de jó illatu növények, mint rozmarin, levendula, thymian, zsálya 's a' t. találatnak rajtok. A' nyug. rész és parti tájékok térek és részint mocsárosak. A' Crau, 18 nsz. mf. térség, mellyet kevés agyaggal vegyült kavics fed 's melly ürmön és levendulán kívül alig terem egyebet. Legjelesebb folyói: a' Rhone, melly itt ömlik a' tengerbe; a' sebes Durance, mellynek kiáradásai sok kárt okoznak, 's a' Var, mint határfolyó Nizza felől. Eghajlatja hasonló Olaszorszáéhoz; alig észmeretesek a' fagyás és hó, de igen a' nagy dér, melly az olajgyümölcsnek 's gyenge déli gyümölcsöknek gyakran árt. A' hévség nyáron gyakran mértéke. Igen 's ritkán enyhítették esőtől. Már Jan. frisz zöld színbe öltözik a' föld, Febr. minden virágzik; mindazáltal a' hideg éjszakanyug. szél, melly itt Mistrálnak neveztetik, gyakran fagyat és deret hoz, de nem tartóst. Marha és ló tartás nem legjobb, fontos a' juhtartás; kecske is sok tartatik. A' méhek jó mézet és viaszt adnak. Selyem tenyésztés szorgalmasan üzetik, mint halászat is. Földmívelés, köves, meszes és száraz lévén a' föld, alig adja felét az esztendei szükségnek; más k felét a' lakosok vagy pénzért veszik, vagy gesztenyével és krumplival segítnek magokon. Ellenben a' bor- és olajgyümölcs-termesztés igen terjedt és jövedelmes. Igen jó olajának egy része provencai olaj név alatt kivitetik. Csekély borából pálinka főzetik; malozsa szőlő is sok aszaltatik. Franciaországnak egy része se olly gazdag nemes déli gyümölcsökkel; mert van különösen jó figéje, gesztenyéje, narancsa, citróna, pomagránátja, datolyája 's a' t. mellyek a' szabad ég alatt teremnek. A' többek közt dióval 's mogyoróval jövedelmes kereskedés üzetik, mint kaporral, édes gyökérrel, malozsával, 's a' t. Fája igen kevés; innen nagy bányászása nem lehet, bár volnának ásványai, mint reze, onja, vasa. Földje csaknem csupán kőszenet, melly pótolja nemiképpen a' fa hiányát, 's tengeri sót ad. A' lakosok, Provenzálok, igen különböznek a' többi Francziáktól. Hajdani románi nyelven beszélnek, melly inkább az olasz, mint francia nyelvvel atyafias és nem kellemetlen hangu. Hevesek, indulatosok 's álhatatlanok, de nem csalárdok, jó szívűek 's könyelméjek mellett is becsületesek, munkások 's dolgozók. Az alsóbb osztálybelieknek alacsony termetek, borzas hajók, igen erős, indulatos képvonásaik, főképpen vad 's villámló szemek vannak. A' mulatkozást mindenek felett szeretik 's több megjegyzésre érdemes népmulatósgaik vannak. Egyébiránt szorgalmas mezei gazdák, rettenetetlen halászok és hajósok, munkás kereskedők 's ügyes manufaktúr-

sok, kik főképpen selyem miveket, szappant és bőrt készítenek. Jelesebb városaik: Marseille, Toulon, Aix, Arles, Grasse, Tarascon, Hyères, Antides, Fréjus 's mások.

PROVENZALOK, így neveztetének déli Francia- és Spanyolországban a' 12 és 13 század lovag költőji. E' déli vidékek akkoriban közösen Provence nevet viseltek. Ez alatt tehát nem csak a' Rhone és Var közti tartomány értendő; hanem mind az, mi különben Languedoc, Gascogne, Auvergne, Bourgogne nevet viselt, 's a' 12 száz. elején (IV Berengar Raimond, előbb Barcelona vagy Catalonia grófja, utóbb házasság által Provence grófja, 's e' tekintetben I Berengar alatt) egyesítettett, azután Aragonia 's déli Spanyolország nagy részével bővítettett. A' Iakosok Provinciales vagy Provençaux nevet hordának, 's a' sokkal durvább Francziáktól (François) a' Loire által választattak el. Déli Franciaország, melyet már a' görög grammatok, p. o. Marseille, 's a' Rómaiak szomszédsága csinosított, 's szelidebb éghajlat és szabadabb gondolkozásu igazgatás boldogított, éjszakot a' 11 századig műveltséggel hagyomány meghaladta, 's olly nyelvet birt, melly római 's német szavakból szöve, tisztasággal, gyöngédséggel, kedves hangzással, és gazdagsággal annyira jeleskedett, hogy Cataloniában, Valenciában, Majorcában 's t. is minden műveltebbek azon beszélnének. Egy illy nyelv, az akkori nemességnek napkelettel, jelesen a' költészkedő Arabokkal esmerkedése által nyert finomulása, az utazások és kalandok által felgerjesztett képzelődés és bővült értelemképzés, az uralkodóvá lett románus érzés, 's a' kereskedés szülte jóllét, mind ezek felébreszték az elméket, a' költészetet; dalosok éneklék a' harcokat és kalandokat, vallást és szerelmet; 's kivált a' dalokban dicsőített szépektől sok és hangos tetszést nyerének. Csak hamar egész nemesség, sőt minden, mi pallérozottabb volt, költész lett Provenceban, mellynek fejedelmei, kivált III és V Berengar a' költészetet igen pártolák. Ezek uralkodása alatt, 's akkor egész Európában legműveltebb, legpompásabb udvaraikban finom szokáshoz tartozék egy sereg nemes költők tartása. Minden ünnepet lanttal, hárfával, vagy hegedűvel kísért ének és költemény dicsőite, honnan az örömnépeknék illy tehetségek által díszesítése végett számosan szerte utazának. A' Provençal és költész név csaknem egy értelmű lett. Dalaik, mellyek gyakor nem annyira költői lelkesedésből, mint utánazásvágyból születtek, 3 fő nemekre osztatnak: 1) Canzonek, szerelemdalok, majd édes, vidám (*Soulas*), majd panaszkodó szereleménekek (*Lais*), majd pásztori (*Pastourelles*), majd vallási 's oktató dalok. 2) Sirventes, vitézeket és fejedelmeket magasztaló dalok, mellyekhez a' nemzeti és harczdalok járulnak. 3) Tensons, majd versenyénekek, szerelmes pályakérdések felett, mellyeket a' szerelem udvaraiban (*cours d' amour*) dudolgattak. Legörömeztöbb éneklének még is asszonyokat és szerelmet, kedveseiknek mint bálványoknak 's ideáloknak dicsőítésében vetélkedve, de olly szivesek és szemérmesek nem valának, mint a' német szerelemdallók. Bár mi kevésbé tessenek is nekünk költeményeik általjában, (mivel finom és találós helyekkel csak itt ott jeleskednek, 's ezek is, minthogy a' legfőbb kecs a' kifejezésben fekszik, eredetiben olvasandók); 's bármi kevés költői becsüek legyenek is dalaik, mint mellyek gyakran inkább eszelős negédeskedések 's mindennapi rimelések, mint egy lelkesült érzelem viszhangjai: még sem lehet tagadni azon nagy hasznokat, mellyek a' korra háromlának e' költészetből, melly az elméket mindig pallérozta, a' nyelvet gazdagította, a' férjfiakat tettekre buzdította, az asszonyokat hogy magokat szeretetre méltókká tegyék, tüzelte. A' provençali költők romani költőknek is hivattak, továbbá *Trobadourok*-nak (l. e.) az olaszoknál *Trovatori*-knak, 's a' valamivel későbbi éjszaki franciaországi dalosok pedig, kiket főkép VI Ká-

roly pártolt, *Trouvères* nevet viseltek. Legrégibb Troubadour, kit nevééről 's dalairól esmerünk, Vilmos Poitiers és Guienne grófja, (szül. 1071) ki keresztthadi viszontagságait megéneklé, de ki előtt már másoknak is kelle énekelni, mert Raynouard talált egy provençali rimelt költeményt már 1000 esztendőből. E' költészet 1090 — 1290 virágzott, 's rajoskodó szelleme 1140 és azon-ideőben hágtott fő pontra, midőn III Fridrik császár Provençe birtokát I Berengárnak adta. Itt ekkor nemesak a' nagyok és fő asszonyságok, hanem külföldi nagy fejedelmek is, (mint oroszslánzivü Richard) és az olasz nemesség egészen a' provenci dalokért buzgának. A' provençali nyelv és ének bájai t. i. csak hamar Olaszországba (hol az első prov. költő Folchetto volt), Spanyolországba, (hol több fejedelmek, mint II Alfons, III és IV Péter költészködtek) 's utóbb Sziciliába is elterjedének. A' Dante által is magasztalt de Villeneuve Romeonak, Provençe 10 grófja Berengar Raimond (1206 — 44) miniszterének története csodálatos, melyet Baudrier 1635 román gyanánt beszélt el. E tárgy ujabbán is kidolgoztattott: *Peregrinazioni ed avventure del nobile Romeo da Provenza* (Turin 1824, 2 k.). A' provençali ének elenyészte 14 százba esik, mellynek első felében már jutalmakat (Toulouseban arany ibolyákat, ezüst mezei rózsákat) kelle buzditásul a' költőknek ígérni. Utolsó, kit Millot, a' *Hist. littéraire des Troubadours* (Par. 1774, 3 k.) szerzője, e' nemben említ, Jean Esteve de Blesières 1286 körül. Megunák végre ez időtöltést, az ész elnyomta a' képződést, a' nemesség elveszté fényét, a' fejedelmi pártfogók elhottak, a' francia házból származott királyok a' provençali helyett inkább a' francia nyelvnek kedvezének, de elmulván a' lovag kalandok, a' tárgy is kifogyott; nem álla fel a' Provençalok közt egy hathatós Petrarca, 's az énekesek helyett, kik há magok troubadourok valának, Menetriers nevet viseltek, csak nyomoru muzsikusok (Jongleurs) maradának, kik a' troubadour névvel visszaéltek, azt megutáltaták 's a' korábbi jobb költőket elfelejtették. A' provençali költők verzeiteiből, néhány vallásos románon kívül, még máig is számos darabok vannak fenn. E' hagyomány nem csak Europa ujra felébredt izlésének tanuja és az akkori miveltebbek közt divatozott gondolkodásmódnak, szokásnak és erkölcsnek emléke, hanem a' régiségbuvárnak is sok anyagot nyújt. Itt ama magok által Sciença gaye nevezett költészkedésnek egy pár szüleménye:

1) Rómais - provençali nyelven:

Al chans d' ausels commenza ma chansos,
Chant aug chantar la ghianta et aiglos,
E' pels cortils veg verdegar lo luis.
La blava flors que par entr' el boissos
E'l piu clar corren sobr' els sablos
La u s' espand la blanca flor del lis . . .

az az:

Ha szól madár, majd zendül énekem,
Mikor pacsirta és rigó danol,
Mikor kizöldül újra a' mező,
Diszlik sövény közt a' kis kék virág,
Tisztán foly a' viz a' homok felett,
Ott hol nyilong a' hőszin lilium . . .

2) Rómais - francz. nyelven.

Quand florist la violette
La rose et la fleur du glais,
Que chante le Papegai,
Lors mi poignant amorettes,
Qui mi tiennent gai.

Mis pieça ne chantai;
 Or chanterai
 Et ferai
 Chanton joliette
 Pour l' amour de ma-miette,
 Ou grand pieça me donnai.

az az; ha nyílik az ibolya, a rózsza és a tulipán, ha a madarak énekelnek, szerelem istenek ingerkednek velem, kik olly vidámmá tesznek. Még soha sem énekeltem, de majd éneklek, 's akkor kedvesem szerelmére, kinek belsőkép hódolók, csinos dalt készítendek. L. Raynourd *Choix des poésies originales des Troubadours* (Par. 1816 — 21, 6 k.) melly gyűjteményhez egy *Grammaire Romane* kapcsolattott; továbbá A. W. Schlegel *Observations sur la littérature provençale* (Par. 1818). Adrian ezekből alkotá *Grundzüge einer provenzalischen Grammatik* (Frankf. 1821).

PROVINCIAÉNAK a Rómaiaknál olly tartomány neveztetett, mellyet volt consul vagy praetor igazgatott, mint helytartó. (L. Proconsul.). E' szerént azok consulares és praetoriae provinciae neveket viseltek. De csak olly római hatalom alá hajtott tartományok neveztettek provinciáknak, mellyek Olaszországon kívül feküdtek. Augustus alatt a provinciák senatoriákra és imperatoriákra osztattak. Az utolsók azon tartományok voltak, mellyek ellenséges beütéseknek leginkább kitéve voltak 's mellyeknek kormányzását Augustus azon szin alatt tartotta fen magának, hogy a tanácsot és népet a nyugtalanságoztól megmentse, igazán pedig azért, hogy a sereg vezérleése egyedül az ő kezei közt legyen. Innen az imperatoria provinciák nem mindég ugyanazok voltak. Nálunk azon tartományok neveztetnek provinciáknak, mellyek szorosan véve nem tartoznak a törzsökországhoz. — Provincialis valamelly rendnek feje, ki rendjének vagy szerzetének klastromaira ügyel bizonyos tartományban 's a rend generalisa alatt van.

PROVOCATIO, I. HIVATKOZÁS.

PRUDHON (P. P.) történet- és arczképfestő, az institutum tagja, (1816), a becsületrend vitéze, szül. 1760. egy cluny-i kőművesnek 13-dik gyermeke, hol a híres apátság szabad iskolájában barátok taníták. Az itt naponként látott képek észtehetségét képirásra ébreszték, mit a szerzetesek észrehevén, Moreau püspöknek ajánlák, 's ez Dijonban rajzra oktattatá. Rövid idő alatt olly előmenetelt tett, hogy a burgundi rendektől feltett jutalmát cluyné, 's Romába küldetnék. E' jutalomért törekvése közben egy iskolatársának, ki a feladás leábrázolhatásához minden reményét elveszté, segéd kezeket nyujta, 's e' mellett saját munkáját elresterkedé. Amaz elkapá a jutalmat, de megvallá, hogy P. érdemlette meg. Ekkor a rendek Prudhonnak adák a római hópénzt 1783. Itt Rafael, da Vinci, And. del Sarto, 's Correggio mustaképeit tanulgatá. Az utolsóhoz annyira közelített, hogy francia Correggióknak nevezetnék. 1789 Párisba ment. Itt hosszu ideig igen boldogtalanul élt, minek oka egy nagyon korán kötött házasság lehete. E' környülmény gátolá ugyan lángeszét, de mind a' mellett is Franciaország híres képiroji közt tisztességet foglal. Némelylek rajzolatját 's fejeinek egyformaságát gáncsolják; de pompás színezetét 's ecsetjének szép kifejezését és kellemét csodálják, melly jelességeket nem szorgalom, hanem csak szerencsés organisatio adhat. Mgh. Parisb. 1823. Boiart kiadá róla *Notice historique sur la vie et les ouvrages de P. P. Prudhon* (arczképeivel, Par. 1824). Híres festményét *Le crime, poursuivi par la justice et la vengeance céleste* a luxemburgi képtárban szemlélhetni; Roger metszé. Sommariva gyűjteményében van tőle *Enlèvement de Psyche par les Zéphirs* és *Zépher dans un*

boage, se balançant sur la surface des eaux. P. Maria Luisa császárnénak képirásban leczkéket adott, 's fiját (a' nem régiben meghalálozott Reichstadti herczegét) egy pálma- és babérbokor közt ábrázoló le. *Assomption de la Vierge* (1819) óltárképe jelenleg a' Tui-leriák kápolnájában függ. Utolsó munkája a' haldokló üdvezítő. Az öregebbik Didot pompás kiadásaihoz több derék rajzolatot készített.

PRÜSSZSzentés a' tüdőbe szivott többecske levegőnek az orron való erőszakos, tulajdon hangal kötött kihajtása. Közel oka néki az orr takonyhártyájában elszéledt szagló ideg ingerlődése, melly különböző idegen testek által történik, p. o. az erős szagu porok, dohány, hunyorpor stb. által. Nem kevés embernél a' napfénye is okoz prüsszszenést.

PRÜSSZSzentő Gyökér I. HUNYORGYÖKÉR.

PRUTH, hajózható, de sebes folyó, melly Galliciában ered a' Kárpátokból, Moldvát hasítja és Galacztól keletre a' Dunába ömlik. A' bukaresti békekötésben (16 Maj. 1812) Oroszország és a' Porta közt a' Pruth tétetett, Moldvába befolyásától kezdve a' Dunába szakadásáig, a' két birodalom e' tájéki határává; és így Moldvának a' Pruth bal partján fekvő egész része az orosz birodalomhoz kapcsolottatott. 1711 Nagy-Péter (l. e.) háromnapi szerencsétlen csatázása után a' Törököktől egészen bekerítetett Husnál, egy Pruth mellett eső kis vároznál 's 13 Jul. kéntelenített némmely áldozatokkal békesseget vásárolni. (L. KATALIN).

PRYTANEUM azon épület volt Athenaeben, mellyben a' Prytanok (azaz, a' tanács 10 osztályaiból azok, kik vitték sor szerint az előlülést) gyűltek össze, hivatalok lefolytaig (35—36 nap alatt) laktak 's közönséges költségen ettek. A' prytaneumban evés legnagyobb megtiszteltetések közé tartozott 's csak a' statusra nézve érdemes férjfiak hivattak meg arra. Parisban Napoleon Prytané nével tanító intézetet alkotott, mellyben néhány száz tanuló tartatott a' status költségén. 12 eszt. korokig közösen tanítottak 's azután polgári foglalatosságra (5 tanító alatt), vagy katonai szolgálatra (3 tanító alatt) rendeltettek. 15 eszt. korokban kijöttek az intézetből, hogy kiki önnön pályájában magát tovább tökéletesithesse.

PSAMMITICH, PSAMMETICH, I. EGYIPTOM.

PSEUDO, görög szó, melly azért tétetik nevek és szavak mellé, hogy általa valami ál és nem igazi fejeztessék ki. Így, a' ki ál nevet visel, Pseudonymusnak nevezetik, valamint az ál név alatt írt könyv is (l. ANONYMUS); Pseudopropheta, hamis profétát, Pseudo-Smerdis, hamis Smerdist (L. PERSIA) jelent.

PSEUDO-DEMETEREK, I. OROSZORSZÁG.

PSEUDO-ISIDORUS, I. ISIDORUS, DECRETALISOK és PÁPÁK.

PSYCHE lélek, és pillangó, két értelmű költői szép allegoria, a' napistennek, és Endecheiának, vagy Entelecheiának, az állhatatosságnak és törekedő erőnek leánya volt. Más költők királyi leánynak tartották 's azt beszélik róla, hogy még két leánytestvére volt, kik nem nagyon szépek lévén, Psyche egyedül birt tökéletes szépséggel 's mint Venust úgy tisztelték, de szeretni nem merték. Ezért Venus megharagudott, 's parancsolta Amornak, hogy álljon boszut rajta, 's a' legutálatosabb férjfi eránt gyulassza szerelemre. Amor engedett a' parancsnak, de maga is bele szeretett Psychebe. Azomban Psyche attya busulván, hogy leányának nem akad szerencséje, Apolló oraculumához folyamodik, 's válaszban kapja, hogy leányát gyászruhában hegy tetejére vigye, 's magára hagyja, mert neki szárnyas sárkány nőjének kell lenni a' végzéseek szerint. A' parancsolat fájdalmok közt teljesítették, 's Psyche a' kősziklán egyedül látja magát, mikor Zephir szelidül körül lengvén, a' szerelem

istennek egy szép mulató-kastélyába viszi, hol ez minden éjjel lát-hatatlanul és esmeretlenül látogatá meg 's nappalra eltávozik tőle. Örökké boldog lehetett volna már Psyche, ha kedvesének intése el-len nem kívánta volna közelebről megtudni, ki szeretője? Irigy leánytestvérei, kiket Amor tilalma mellett is magához jártatott, azt hitték el vele, hogy undok csudának karjai közt hever, melyre a' tudni kívánás még inkább felébredt benne. Mikor aludt szeretője, egy lámpával felé ment, 's látván a' szép alkatu istent, örömeben a' forró olajból egy cseppet vállaira ejtett. Amor felébredvén, szemé-re hányt a' állhatatlanságát, 's eltűnt mellőle. Vigasztalás nélkül öszve bujdosva azután P. minden templomait az isteneknek, 's végre Venus palotájába jutott, hol szenvedelme felső pontra hágott. Venus magánál megtartotta, mint rableányal úgy bánt vele, legkeményebb munkákra szorította. Amor azonban titkon szerette, 's néha segítette a' munka teljesítésében. Legveszedelmesebb bizottsága volt asz-nyának a' Proserpinához való út az alvilágba, hogy tőle szépség ke-neteket hozzon; de P. ezt a' veszedelmes utat is kiállotta; hanem szerencsétlenségére kinyitván a' szelenczét, az abból kiomló halálos gőztől egyszerre megfojtatott. Ekkor megjelent Amor, 's nyilával illetvén, életre visszahozta. Venus is megengesztelődött, 's Jupiter szavára halhatatlan lett Psyche, Amorról is örökre öszvekapcsolta-tott. Pompás volt a' lakadalom, honnan irigy testvérei mérgekben magos kösziklákról leugorván életeknek végett vetettek. Ezt az al-gegoriai elbeszélést Apulejuszban olvashatni.

PSYCHIATRIA, I. LÉLEKORVOSTUDOMÁNY.

PSYCHOLOGIA (lélektudomány.) A' lélek körül foglalatосkodó tudománynak legközelebbi tárgyai lehetnek, a' szellemi munkásság közönségesen észrevehető változatainak 's jeleneteinek magok szabályosságában, 's belső összefüggésükben előadása, vagy e' jelenetek végső okának kinyomozása, és a' lélek valójának 's a' mindenség iránti viszonyának kitapogatósa; rövidebben, annak vizsgálata, mint nyilatkozik a' lélek, vagy mi a' lélek? Ez utolsó nyomozást, mivel tárgyát tapasztalni vagy észrevenni nem lehet, természetmulónak (metaphysica) vagy okoskodónak (rationalis psychologia) hívják; az elsőt pedig, mivel itt a' lélek mint tapasztalás tárgya tekintetik, tapasztaló (empirica) lélektudománynak nevezik. Az empirica Psychologia tehát, az emberi lélek nyilatkozatai és változatai körül tett, 's tudománnyá képzett tapasztalás. Mint tudomány, a' lélek közönséges munkásságára, 's azon belső jelenetek bizonyos osztályára vitetik, melyeket összehasonlító szemlélettel lelünk fel; mint lélek-tudomány pedig, az anthropologia egy része, 's innen psychologica anthropologianak is nevezik, 's a' physiologiatól vagy physiologica anthropologiatól megkülönböztetik, ha bár mindketten szüntelen egy-sültre törekszenek is. A' psychologia a' szellem (én) és a' test közti különiséget, mint már tudva lévót, előre felteszi, 's azt nem iparkodik magyarázni; a' lelket ugyan, mennyiben a' testtel össze-kötve van, munkásságában megszemléli, de a' csupa testi változato-kat elmellőzi, mind kettejek nagy különége mellett is mindenkör eredeti egységökre mutat. Ez utolsó nélkül a' tapasztalással inkább ellenkeznek mint egyeznek, 's a' tapasztaló-lélektudomány nevével nem dicsekedhetnék. A' philosophia iránti viszonya sokféle. Mert elő-ször úgy tekintethetik, mint a' kifejlendő bölcselkedői elme előkészítő tudománya, még pedig inkább, mint a' logica, melly a' szellem munkássága közt csak az észet szemléli szabályosságában. Valamint t. i. az emberi elme kifejlése a' különösből indul, 's haladva a' kö-zönségeshez emelkedik, úgy a' tapasztaló psychologia, melly ta-pasztaláson épült, ön esmeretet ad, legezéirányosabb előkészítés és bevezetés a' szemlélődő világ-nézetbe, mellyet a' philosophia felál-

Itt, még pedig annál inkább, mennél világosabban megismeri azon szellemi eszközt, mellyel bölcselkedünk. Azonban itt csak olyan dolgok is fejtegettetnek, mellyek mindenkinek eszméletében fekszenek, 's azért mindenkitől is könnyen megértetnek, de mellyeknek világos és összefüggő esmerete a' bölcselkedés tévelyedéseit elkerül-tetheti, 's mint könnyebb a' nehezebbhez biztosabban vezet. Azonban a' philosophia helyét még sem pótolhatja, mert a' tapasztalás és szemlélés a' dolgok valója felől semmit sem tanít; hibás tehát azok állítása, kik a' philosophiát csupa psychologiai szemléletmódnak tartják. Sőt a' tapasztaló lélektudomány más oldalról tekintve, maga is alkalmazott bölcselkedői tudomány, mennyiben tárgyainak elrendelése 's magyarázása végett, nemcsak philosophia formára, hanem bizonyos tapasztalást haladó észfogatokra is (mint: erő, hatás 's t.), mellyeknek igazságát előre felteszi, 's ön megalapítása és felállítása végett philosophiai elmére is szorul. És ez által különbözik a' lélek csupa természeti leírásától. Ez a' lélek munkáját csak természeti rendben előadja, a' tapasztaló lélektudomány pedig azokat élő összefüggésükben 's törvényeik szerint magyarázza, 's a' belső életet mint szellemi műalkotot előterjeszti. Így tehát az eddig mondottaknál fogva, az alkalmazott philosophiának (kivált az anthropologiai tudományoknak) azon része, melly az emberi lélek szerközetét, belső tapasztalás (öneszmélet) által észrevett nyilatkozásaihoz képest esmerni tanítja. Ez ideálhoz a' psychologia művelő-dése mindig annál közelebb jut, mennél feljebb emelkedik a' kü-önfele szellemi nyilatkozások csupa előszámolásánál, 's a' természet-leírásnál: de mint még ifjabb tudomány, nem minden részeiben egyaránt műveltetett ki. Némeltyek, mint a' testtudományt, a' lélek természeti, ép vagy beteg állapotjára, annál fogva psychologiai physiologiára és pathologiára osztják. Mások ismét közönségesre és különökre választják el; amaz a' lelket közönséges és szabályos nyilatkozataiban tekinti, ez pedig a' külön lélekfajokat 's a' szellemi állapot külön osztályait vizsgálja. E' meghatározáshoz képest látnivaló, hogy a' tapasztaló lélektudomány nem csak minden más tudománynak istápjá 's előmozdítója, de az életre is nagy befolyása van. A' szent írásnak 's törvényes okleveleknek helyes magyarázása, a' törvényeknek esetekre alkalmazása, mindentemű nevelés és oktatás, a' mélyebb történetnyomozás és előterjesztés, 's egy az emberi természethez szabott gyógyítás, kivált a' lelki-betegségekben, végre mindén emberrel való módszeres bánás azon szellemi törvényeken alapul, mellyeknek tiszta és összefüggő esmeretét e' tudomány adja. Mi történetét illeti (ezt Fr. Aug. Carus *Gesch. der Psychologie* Leipz. 1808. bőven előadta), elszört észrevételekben már a' Görögök bő anyagot nyujtának e' tudományhoz, p. o. Plato és Aristoteles. Ujabb időkben Hume David *Treatise of human nature*; Hartley, Locke (*De intellectu humano*), Montaigne (*Essais*), Descartes (*De passionibus animae*), Helvetius (*De l' esprit de l' homme*), Charles Bonnet (*Essay analytique sur les facultés de l' âme*), Condillac; Irwing (*Erfahrungen und Untersuchungen über den Menschen*), Herder (*Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit*), Feder, 's. t. De csak Christ. Wolf (*Psychologia methodo scientifica pertractata* Frankf. und Leipz. 1732. 4) szedé legelőször tudományosan össze az emberi lélekről való tapasztalatokat, 's azért a' tapasztaló psychologia atyjának is nevezik; ő választá-e' a' tapasztaló psychologiai is, noha nem mindenütt szerencsésen, a' tapasztalást haladótól. E' tudomány új időszaka az észrostáló (critica) philosophiától (l. e.) kezdődik, mellynek alapja maga is psychologiai. Kant a' maga *Kritik der reinen Vernunft, und der Urtheilskraft* és *Populaire Anthropologie in pragmat. Hinsicht* (más. kiad. Königsb.

1802.) czimü munkáji által a' psychológiában is több új nézetet nyitott. Kant után rövid foglalatokban kidolgozák a' tapasztaló psychológiát K. L. F. Schmid, H. L. Jakob, J. Ch. Hoffbauer, Maasz, Kiesewetter, Snell, Olshausen. A' két utolsónak iratai inkább tanulók és nagyobb közönség önképzésére valók, az elsőbbeké szorosabb tudományos rendben vannak, 's inkább leczkékre szolgálhatnak. Több sajátossággal dolgozták ezt ki a' nevezett Fr. Aug. Carus, (Leip. 1803.) és Chr. Weisz *Untersuch. üb. das Wesen und Wirken der menschlichen Seele.* (Leip. 1811.) Legujabb nyomozások G. F. Schulze (*Psychologische Anthropologie* Gött. 1816. harm. kiad. 1824.); Fries (*Physische Anthropol.* Jen. 1820); Hartmann (*Der Geist des Menschen in s. Verhältnissen zum physischen Leben* Wien. 1820); Herbart (*Psychologie, als Wissenschaft neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysik, und Mathematik.* Königsb. 1824); Eschenmeyer (*Psychologie.* Tübing. 1817. más. kiad. 1825.) és Stiedenroth (*Psychologie zur Erklärung der Seelenerscheinungen* Berl. 1824) Heinroth Psychológiája inkább épületes mint oktató könyv. — Egyes részeit különösen dolgozták Maasz (*Theorie der Gefühle és Theor. der Leidenschaften*), Dirksen (*Über die Stärke der Seele*) Dedekind, Suabedissen st. Ide tartoznak a' derék Schübert némely munkáji is. (p. o. *Ahnungen des prakt. Lebens és Symbolik des Traums*).

PTOLEMAEUS (Claudius), földleíró, astronomus és mathematicus, Pelusiumban (Egyiptomban) szül. K. u. 120—160 közt élt Alexandriában Hadrianus és Marcus Antoninus alatt, 's azt írják 80 eszt. korában halt meg. A' régi világ astronomusai közt elsőnek tartatik. Ő javította Hipparchus álló csillag-jegyzékét 's csinált olly táblákat, mellyeknél fogva a' nap, hold és planéták mozgásait kiszámolni lehetett. A' régiak egyes vizsgálatait először ő szedte öszve 's hozta rendszerbe, mellyet „*Μεγάλη Συναγωγή (magnae constructionis)*“ czimü munk. (13 könyv.) adott elő (Basil. 1538). Világrendszere (l. e.) Ptolemaeus rendszere név alatt ismeretes. 827 táján ez a' munka arab nyelvre, 's ebből, melly „*Almagest*“ czímet visel, 1230 táján II. Fridrik császár rendelkezése latin nyelvre fordított. Ezenkívül még más latin fordítottjai is vannak ezen munkának. Más fontos munkája P—nak az ő „*Földleírása*“, 8 könyvben, mellynél tyusri Marinus követte, ki földleírását azelőtt nem sokkal adta ki; hanem P. munkáját számos hozzáadatokkal 's javításokkal gazdagította, a' helyek hosszára 's szélességére, mint a' tartományok és országok határaitra nézve is, mert ötet kell első irónak tekintenünk, ki a' helyek fekvését ezen módon meghatározni igyekezett. Az ő munkája foglalja magában a' földabroszok rajzának első elveit is (gr. et lat. c. tab. geogr. per Mercatorem recogn. Montanus, Leyden 1618). Bármelly tökéletlen is sok a' vizsgálatok hiánya miatt, még is véghetetlenül hasznos P. munkája az újabb földleírókra nézve. Ezen fő munkákon kívül birunk még P—tól más chronologiai és astronomiai munkákat is.

PTOLEMAEUSOK, 13 görög eredetű egyiptomi királynak, kik mintegy 290 eszt-ig, azaz, míg Egyiptom római provinciává nem tétetett, uralkodtak Sándor halála után az említett országban, közös neve. Helyesebben (mivel nem viselték mindnyájan a' Ptolemaeus nevet) Lagidáknak nevezettek, Lagustól, az országló ház törzsök-attyától. I) Ptolemaeus Lagi (azaz, Lagusnak, egy Macedoniainak, igazán Filepnek, fia), ki Soternek (szabadítóknak) is nevezetett a' Rhodusiaktól, kiket segített, elébb egyiptomi helytartó, 39 eszt. uralkodott 's mh. K. e. 284. Alexandriát szépítette 's alkotta az itt lévő hires könyvtárt. Fia 's örököse 2) II. Ptolemaeus Philadelphus, fényűző fejedelem, Ptolemais és más városok, mint a' Pharos (l. e.), melly mindazáltal attyának tulajdonították,

építőjének tartatik. Mh. K. e. 247. 3) Ptolemaeus Evergetes, K. e. 221 holt meg. Felesége Berenice (I. e.) volt. Ezen három első Ptolemaeus igen buzgó pártolója volt a tudományosságának. Reájok 's a többi Ptolemaeusokra nézve Vö. ALEXANDRIAI OSKOLA és EGYPTOM. L. Vaillant „*Historia Ptolemaeorum etc.*“ (Amst. 1701).

PTOLEMAIS, I. ACRE.

PUBLICISTA, status-törvénytudó, mivel a' statustörvény jus publicumnak nevezetik. Egy alapos publicistának tehát az europai statusok jus publicumain kívül, a' philosophiai törvénytudományt, politicát, historiát és statisticát jól szükséges tudni, 's a' status-törvényről általányosan józau fogalminak kell lenni.

PUBLICUM, I. KÖZÖNSÉG.

PUEBLA, a' mexicói birodalomnak tartománya 's hajdani kormánykerülete; melly Tlaskalának is nevezetik has. nevü régi, Mexico uralkodóitól független köztársaságról. Hegyes részeiben jól mivelte és népes, hanem a' csendes tenger felé sivatagjai vannak. Mexico hajdani pallérozotságának sok emléke találtatik benne. Lakosai szabad Indusok. A' tartomány népes részében, magas hegytérsegen, mintegy 7000 láb-ra tenger felett, fekszik a' Spanyoloktól 1533 europai módra épített fővárosa, Puebla de los Angeles vagy Angyalváros, egy spa nyol Amerikának legjelesebb városai közt, mellynek Humboldt szerint 67800, Bullock („*Six months residence and travels in Mexico*“, Lond. 1824) szerint pedig 90000 lak. van. *) 60 templomainak pompásságában 's gazdagságában 's egyházi szertartások fényében Puebla, mint ezek utazó írja, talán az egész keresztény világnak első városa. Mindenek felett pazarló gazdagsággal pompázott a' püspöki templom. Nevezetes egy mind két nemen lévő ajtatoskodók számára rendelt menedék, kik egy nagy, szép festményekkel ékesített palotában 8 napig szabadon tartatnak, hogy világtól távol végezhezzék bünbánásokat, a' mit Hall kap. „*Extracts of a journal etc.*“-jában (Edinb. 1824, 4 köt.) vonzólag ír le. A' város lakosai igen munkások 's a' tartomány függetlenné léte olta már fabrikai szorgalom is kezd emelkedni benne. A' csendes tengernél jeles kikötője Huatulco.

PUFFADÓ KÖRSÉG I. SZÉLKÖRSÉG.

PUFENDORF (Samuel báró) szül. 1631 Flöhe nevü faluban Saxoniában. Különösen törvénytudománynak adta magát. Hazájában nem nyerhetvén hivatalt, Coyet svéd követ, ki Daniában volt, gyermekének nevelője lett, 's tanítványával Kopenhágába ment, hol a' két ország közt háboru ütven ki, a' követtel együtt fogságba esett. 8 hónapig fogoly lévén Grotius és Hobbes könyveiket olvasta, 's megesmerkedvén principiumaikkal 1660 kiadta ő is Hagában munkáját *Elementa Jurisprudentiae universalis cz. a.* A' pfalzi választó Károly Lajos az ajánlást nem csak elfogadta tőle, hanem a' természet és nemzetek törvényeinek tanítására 1661 különös tanítószéket állított fel, melly első volt Németországban. P. abban 1670-ig tanított, mikor XI Károly svéd király a' lundi universitásba hívta, melly hívást elfogadott. Itt adta ki más könyveit, u. m. *De jure naturae et gentium* 1672, *De officio hominis et civis*, melly az elébbennek kivonatja és sokszor ki van nyomtatva 's más nyelvekre fordítva. Hogy Pufendorfnak szabadabb írása és gondolkodása módja ellenségeket támasztott, azon időben lehet gondolni, de ő a' megtámadóknak tudott megfelelni, 's a' természeti törvény historiájában mindég fényleni fog neve, ámbár még Leibniz se mindenkor kimélve szoll munkáiról. Grotiust maga után hagyta. Előtte már tisztán lebegett azon idea,

*) Bullock birtokába vette azon régiségeket és festményeket, mellyeket 40 eszt. előtt Pueblában meghalt, tudományáról híres scotországi szerzetes, Mac Taggart, gyűjtögetett.

hogy minden törvényes elintézésnek alapja az okosság, 's a' törvénytudományt a' theologia 's positivum jus erős befolyások alól felmenteni kell. Természet-törvénye philosophiai moral volt, mellyet a' keresztyén vallás moráljának alá rendelt. Németország statutustörvényei körül is dicséretesen forgolódott. Severinus Monzambano költött név alatt irt de *statu republicae germanicae*, mellyet testvére P. Esaiás svéd követ bocsátott világra Parisban. Ebben Németországot köztársasági testnek vette, mellynek részei csudás egészet tesznek. Sokaktól megtámadtatott, de P. tüzesen védte magát; nevét mindazáltal nem fedezte fel, melly csak halála után tudatott ki. Később Stockholmban statutitoknok, kir. tanácsos és historiographus czimeket nyervén az udvartól, svéd históriát irt Gustav Adolph németországi háborujától kezdve Christina királynénak thronusról leléptéig, ugy Gustav Károly történeteit. Németül a' fővebb országok és statusok historiájára bevezetést irt, mellyet Oehlenschlaeger folytatott, 's Martiniére francziára fordított. Sok írásaival nagy hirt szerezvén magának, a' brandenburgi választó Fridrik Wilhelm 1686 Berlinbe hívta, hol udv. tanácsosi, historiographusi, 's kamarai törvényszék közbirajai rangokra emeltetett, 's rábizatott a' fejedelem életének leírása, mellyet fíjának III Fridriknek kormánya alatt el is végzett. 1690 titkos tanácsos lett, 1694 pedig XI Károly svéd Király báróvá tette. Mh. Berlinben 1694 mindenektől tiszteltetve.

PUGACSEFF (Jemelján), Kozák, 1726 szül. Simoweiskben. Oroszországban rövid, de igen nevezetes szerepet játszott. Már fiatal korában had és rablás valának fő foglalatosságai 's egy csoporttól vezérré választatott. A' hétesztendő hadban porosz szolgálatban állott, azután az ausztriai seregbe ment, mellyel, mint Kozák, a' Törökök ellen csatázott 's 1770 Bender ostromoltatásánál jelen volt. Hazájába visszatérvén, mint heves és szabólatlan ember, honfiai közt békételenséget 's egyenetlenséget kezdte hintegetni; de nyugtalan viselétéért, Maikowkaban a' Volgánál elfogatott 's Kázánba küldetett tömlöczbe. Innen valahogy kiszabadította magát, keletre beljebb ment Jaizkoi felé 's itt sok nyugtalan és erőszakoskodásra hajlandót találván, némelly esmerőseitől, kik közte és meghalt III Péter császár közt sok hasonlóságot találtak, azon merész feltételre ösztönöztetett, hogy magát III Péternek adja ki. Pártosai azt hirteltek, hogy III Péter helyébe a' halotti ágyra, valamelly hozzá hasonló katona kettetett, Péter pedig ellillant 's hosszas kóborlása után most hűséges Kozákjai közt megjelent, kiknek segítségétől reményli 's várja koronára leendő vizonti jutását. A' zendülés Aug. közepén tört ki 1773, ezen Pseudo-Péter nevében nyilatkoztatás adatván ki. 9 embere, kikből állott először pártja, Sept. már 300-ra szaporodott; mindenütt hozzá állottak a' földnépe 's parasztok, kiknek a' nemesség nyomásai ellen védelmet és boszúállást ígért. Pártja majd ismét 500-zal nevedett, kik a' jaizkoi várból szöktek által, felszollítására. Azután többen is esküdtek zászlója alá, főképpen Roskolnikok (l. e.). Így jó erőben lévén, több várat foglalt el, de borzasztó kegyetlenégeket követett el. Serege 5000 főre szaporodván 's már 36 ágyuja lévén, vivni kezdte Orenburgot, de hiában. Azonközben hadi ereje 16000-re ment fel. Baskirok, Votjákok, Tatárok naponként tódultak hozzá 's a' veszély naponként nevedett. Már a' kázáni királyság hajdani fővárosát is elfoglalta 's Europa felé közelgetett, a' Volgán általjövén. Végre Michelson ezeredes, nagy veszélyek után, beérte 's egy csapás után mást ejtett rajta. Pártosaitól elhagyatván, sőt elárultatván, P. meglánczoltatva Suwaroffhoz vitetett 's 10 Jun. 1775, a' lázadás többi fejeivel együtt kivégeztetett Moskauban; ez egyetlenegy halálos ítélet, melly II Katalin uralkodása alatt végre-hajtatott. Így vége lett azon zendülésnek, melly 100,000-nél, 's általánosan

több emberbe került, mint egy a legvéresebb táborozások közt. Ha Pugacseffnek anyi belátása 's esze volt volna, mint bátorsága és elszántsága, kétség kívül még sokkal borzasztóbb szerepet játszott volna.

PUGILISMUS, I. ÖKLÖS BAJVIVÁS.

PULCI (Luigi), költő, szül. 1431 Florenzben, legifjabb három testvérei közt, kik mint lelkes és pallérozott izlésű írók, mindnyájan esmeretesek. Elte környülállásairól csak annyit tudunk, hogy Medici Lőrinczel és Poliziannal meghitt öszveköttetésben volt. Azt írják, hogy „*Il Morgante maggiore*“, czimű hős versezetét (Florenz 1742), mellyben Rinaldonak és Morgante óriásnak rémséges tetteit beszéli el, Lucretiának, Lőrincz anyjának, felszólítására írta 's annak egyes énekeit asztalnál, multság végett, olvasta fel. Csak Ariostoval és Tassoval öszvehasonlittatva, veszt Pulci fényéből, 's nagy híréből. Képzelő erőt nem lehet tőle megtagadni; de nem bir elmés találmányokkal, izléssel 's finom itélő tehetséggel. A legfelségesebbnek, legkomolyabbnak és legszentebbnak a' tréfással és közönséges-sel vegyítése szokás volt azon időben, melly abban botránkoztatót nem talált, de a' mi izlésünket sérti. Írásmódja gazdag igazi toscanai szólásformákkal, de versalkatja erőltetett és midőn Varchi őt más Ariostonak eleibe teszi, csak rosz izlését árulja el. Ezenkívül más nyomtatott munkái is vannak. Mh. 1487. — Két testvérei közül Bernar-do alagytát irt Medici Cosmo halálára, mást a' szép Simonet-tára, versezetet Kristus kinszenvedésére 's Virgilius eclogáit lefordította. Luca munkái: stanzák Medici Lőrincz vitézjátékára, hősi levelek, egy pásztori romanza „*Driadeo d' Amore*“ czimmel 's egy hősi romanza (hihetőleg első olasz nyelven) e' cz. alatt „*Il Ciriffo Calvaneo*.“

PULCINELLA, (Policinell) olasz maszk. E' nevet Galiani apát egy a' mult század közepén élt, Sorrento tájáról való, éktelen alkatu, de vig kedvű paraszttól származtatja, kire az onnan ragadt, mivel Nápolyba a' piacra gyakran csirkéket (pulinelli) hordott, 's kit holta után az őt jól esmert nép mulattatása végett a' San Carlo bábjátékszinre vittek. Hihetőbb e' név eredetéről azon elbeszélés, melyet Rehues Nápoly festeményében közöl. Egy színészársaság szüret idején Acerrába jött, mellyet az ekkor legkicsapongóbb kedvű szőlő mivelők tréfával, elménczkedéssel minden módon ingerlének; ebből szővita keletkezett, mellyben a' parasztok részéről bizonyos Puccio d' Aniello magát mind csipősen gunyoló esze, mind torz alakja által (elől hátul pupos volt) leginkább megkülönbözteté. A' színészek kénytelenek valának neki engedni. Boszuságuk csillapultával elvégzik, hogy Puccio d' Aniello észtehetségét hasznukra fordítják, 's rá beszélék, hogy társaságukba allana. Bő ingben, hosszú hajjal lépett ő szinpadra, 's csak hamar olly mértékben kedvenczük lón a' Nápolyiaknak, hogy maszkját holta után is megtartának. Követője, hogy hozzá inkább hasonlítson, hosszú fekete orru álarczot választott; Puccio d' Aniellóból nápolyi szokás szerint Pulcinella lett. Azonban ez talán csak egy régibb maszk módosítása volt. — Némellyek t. i. már az osci Atellanoktól akarják származtatni, 's a' Pulcinell különös alakját már régi edényeken találhatni. E' maszkban a' Nápolyiak máig is gyönyörködnek. Mosti ruházatjuk fehér gyapjuból készült bő lábravaló, hasonló szerű nagy felső ruha, bő ujjakkal, fekete bőrvvel vagy szőnkötéllel átszorítva; e' felső ruhára veres posztóból szivek vannak varrva, 's alól rojtokkal beszegve. Nyaka körül Pulcinella gyolcsfodrot, fején fehér gyapju sipkát hord, mellynek hosszú hegye egy veres bojton végződik. Képe három negyed részét fekete álarcz fedi; orra mint a' madaraké, görbe és hegyes. E' maszk nem csak a' szinpadon alakoskodik, 's nem csupán parasz-

tos ajkon beszél; látni lehet őt Nápolyban minden népinnepeken, főképp a' Carneválokban.

PULK, l. KOZAKOK.

PULO-PENANG (azaz, sziget), vagy Prince of Wales Island (az é. sz. 5°), az Angolok kezében 40 eszt. oltá lévő sziget Tulsó-indiában, Malakka félszigetétől nyug-ra, most Sinkapurral (l. e.) a' britanniai világhatalomnak mind katonái, mind kereskedési tekintetben nevezetes álláspontjával öszveköttetésben van. Pulo-Penang védi a' malakkai szorosra evezést, bátorságos és tágas kikötője, erős vára (Cornwallis) van 's védelmezi az indiai és chinai közkereskedést, mint a' Németalföldtől Angolországának engedett Malakka félszigetét is, mellynek Malakka nevü fővárosa mindazáltal ezen sziget által elébbi fontosságát, mint kereskedő hely, elvesztette. A' kelet-indiai társaság Pulo-Penangot Light angol kapitánytól vette, ki azt ipától, Jurdának (a' szemben lévő partnak neve) királyától, kapta feleségével. 8 nsz. mf. nagy, lak. száma 30,000, kik nagyobbára hajózó Malájok; többi lakosai Britek, Németalföldiek és Portugaliak. Georgetownnak, a' helytartó lakhelyének, ki a' bengaleni főhelytartó alatt áll, 12000 lak. van, kik csaknem mind azon nemzetbeliek, mellyek az indiai kereskedésben részt vesznek. A' szigetnek igen jó hajóépítő-fája és sok borsá van; ezenkívül India földjének többnyire minden termékeivel bővelkedik, mellyek által a' természet valamelly gyarmatnak gyarapodását segíti

PULSUS, l. ERVERÉS.

PULTAVA (Poltava), erősített város Oroszországban, a' Vorskla folyójánál, hajdan a' jekaterinoslavi helytartóságban. 1797 kerületével együtt a' kisoroszországi kormánykerülethez kapcsoltatott; 1802 oltá különös kormánykerületet (850 nsz. mf. 1,933,000 lak.) formál, mellyben maga a' főváros, 10000 lak. Itt verte meg 27 Jun. 1709 Nagy-Péter XII Károlyt (l. e.). Ezen fontos győzedelem emlékeztére a' templom előtt lévő piacon oszlop 's a' csatamezőn obelisk áll.

PULYKA. A' tyukrendhez tartozó madárnem. Feje szivacsos, borsós hussal rakott, torka hosszára nyult hártvány tarajjal. Farka tollai rövidebbek mint a' pávái, de szinte kereket képeznek. Elszaporodott faj: a' közönséges pulyka (Meleagris Gallopavo); feje, homloka és nyaka hústarajos, a' him melle szakálos. Amerika erdeiben csordánként él 's igen nagy fákban lakik. Európába hozatva elszaporodott. Leiratott még egy másik faj is, a' : szem es pulyka (M. ocellata), melly szépségére a' pávával vetekedik. Egy illyent a' Honduras öbölben fogtak.

PUMPERNICKEI, Vesftalenben, főképpen Münster és Osnabrück tájékán, rozslisztből süített, fekete kenyér, mellyből egy néha 60 fontot is nyom. Hogy nevét egy Francziának ezen gunymondattjától: Bon pour Nickel (mellyen lovát értette), jó lesz Nickelnek, kapta volna, úgy látszik valamelly elmés ember költötte.

PÜNKÖST (a' görög pentekosttól, 50től), husvét után 50 nappal eső 's következőképpen változó sátoros innep; a' szent lélek apostolokra lett küldetésének emlékeztére, innen egy a' keresztények legfőbb innepéi közt. A' pünköst innepeltetése, melly már a' 3 száz. szokásba jött, 305 állapított meg az elvirai (Spanyolországban) egyházi gyűlésben.

PÜNÖK, tulajdonképpen Phoeniciaiak, a' Carthagoiak neve is, mivel Carthago phoeniciai gyarmat volt. A' puni hadakra nézve l. CARTHAGO, RÓMA ÉS HANNIBAL. A' puni hűség (fides punica), a' régi világban igen rossz hírből volt 's példabeszéddé vált.

PUNT (János) szül. Amsterdamban 1711 rézmetsző, képiro, 's Hollandia egyik leghíreseb színjátzója. Miután 1733 Bruin Anna Mariával az akkori bollandi Melpomenével egybekelt, az amsterdami

játékszinhez állott. Már első szerepében, mint Rhadamist kitünteté mesteriségét az erős vitézi játékban. 1744 özvegységre jutván, elhagyá a' színpadot, 's ismét a' metszéshez fogott. Kimetszé a' Jesuiták antwerpeni temploma négy képtára számára Rubens által festett 35 boltzatdarabot. Ezeket hat évvel előbb, hogy sem e' pompás épület a' lángok prédája lett, Jacob de Witt rajzoló le. Punt háza ekkor minden jó izlésű férfiak 's művészet barátinak gyűlő helye vala. E' társaságban a' költészet és declamatio felett örömet beszélgetett, 's természeti tehetségeit ez utolsóra kimivelé. 1748 Chicot képkereskedőnek leányával újra öszve házasodván, engede a' köz kívánságnak, 's 1753 ismét rendkívüli tetszés mellett lépe a' színpadra. 1755 a' színház castellanja jüvedelmes hivatalát nyéré meg, melly az igazgatóéval igen egyforma volt. Ekkor a' metsző vasat ecsettel váltá fel, mellynek vagyonsága egy részét köszönte. Festett arcz-táj- és történeti képeket is. 1771 másod ízben lett özvegy. Haldokló nője kívánságához képest, következett évben Fokke Katal. Ersébet híres szomorjátészónéval kelt egybe, 's csende nem sokára az amsterdami színház leégtével együtt füstbe ment. Alig menthető meg maga és felesége életét. Halála ideje nincs tudva.

PUPILLA I. SZEMFÉNY.

PURGATORIUM, 1) tisztító esküvés (purgatio spiritualis vagy canonica), (I. HIT). 2) A' római kath. egyház tudományában tisztító tűz, melly tisztább kath. dogmatica szerént, még tökéltelen igazaknak a' menyei boldogság végetlen birtokába áltmenetel; olyan lelkek közép állapotja tehát az, kik nem érdemelnek ugyan örök kárhozatot, de még se olly tiszták, hogy a' legtisztább valóságához juthatnának, 's ennek szent színét láthatnák, mindjárt a' test halála után. 'S ez az állapot tisztulás. A' kath. hitvallás ezen czikelyét a' trienti zsinat állapította meg. A' Protestansok és Óhitűek mindég tagadták azt.

PURISMUS az, ha valaki anyanyelvét minden idegen szótól megtisztítani igyekszik.

PURITANUSOK, I. ANGOL EGYHÁZ.

PUSCHKIN (Sándor) jeles orosz költő, szül. 1799, már 13 eszt. korában, mint a' zarskoe-selói lyceum tanítványa, próbát tett a' versírásban, 's versei „Emlékezetek Zarske-Selóból“ igen bámultattak. Innen egészen a' költésnek adta magát. Későbbben a' históriával és classica literatúrával is foglalatoskodott. A' szabadságra egy merész, magas lebegesű odát irt, mellyért Pétervárából kitiltattott. Mindazáltal az ország déli részében hivatalt kapván, a' kedves táj, környülményei 's más egyéb dolgok, költői lelkére még inkább hatottak. Sok apró versein kívül 3 főkölteményt készített, mellyek az orosz költésnek díszét teszik. Első költeménye *Ruszlán és Ljudmilla* hat énekben, melly Oroszország kiewi hősidejét adja elő. Hőse Ruszlán, kinek felesége Ljudmilla, a' bűbájok hatalma alól kiszabadittatik. Másik költeménye „a' hegyi-rab“ mellyben a' kaukasusi tolvajcsordák vad életét festi, 's németre le van fordítva. Legújabb költeménye *Baktsisszarai, forrás vagy könnyek kutja*, mellyért Ponamareff könyváros 3000 rub. fizetett a' költőnek, bár nem több a' munka 600 versnél. A' krimi khán Ghirai kertjének részében forrást szentel fel, mellyet ma is könnyek forrásának hívnak, valami lengyel herczegné emlékezetére, kit a' khán hadban rablott el, 's haremébe csukott.

PUSKA, tüzfegyver, melly flinta nevét Flins (kova-, vagy szarukó) régi szótól kapta, mivel e' használtatik a' fegyver ezen neménél. XIV Lajos volt az első, ki 1671 egész ezeredet fegyverkeztetett fel puskával, melly azután tökéletesítettett 's szerszáman változás tétetett, részint a' lövés nagyobb bizonyossága, részint a' rozsdától meg-

mentés, részint a véletlen elsülés elleni bátorság végett. Eleinte a puskák, ágyu módra, kanóczal süttettek el kézből, azután tétetett reájok kakas, melybe srófoltatott a kanócz, hogy nyomás által a gyújtó-lyukhoz taszítassék. Későbbben a kakasba kovakó srófoltatott, melyből egy aczél kerek ütött ki tüzet. Ez a régi 1517 Nürnbergben feltalált német szerszám, mellyen némelly nürnbergi mesterek és Gustav Adolf svéd király tettek javításokat. E kulccsal huzatik fel, a mi sok időbe kerül. Sokkal tökéletesebb a francziák diós és serpenyős szerszáma, mellyen a kakas hüvelykel hátra huzatván, a serpenyő fedelére bocsátatik 's azonnal szikrát ad a kakasban lévő kova. (L. PERCUSSION PUSKÁK).

PUSKAPOR salétromból, kénköből, és faszénből álló elegy. Ha a missionariusok előadásinak és tulajdon történetiróik dícsékedő beszélinek hitelt adhatunk, a puskaport és annak használatát legelőbb a Chinaiaknak kellett esmerniek. Talán onnan jött az Arabokhoz, mert már 1331 a Mauroknak Alicantnál szükségek volt arra, 1342 Algesirasnál minden bizonytal, 1250 az Arabok Damiatánál hihetőleg, az 1085 történet tengeri ütközetben pedig lehet, hogy éltek valami puskaporhoz hasonló elegyel. Az európai nemzeteknél még régibb nyomaira akadunk ezen találmánynak, mert arra a görög tüzre, mely 668 használtatott, elsőben, hogy a köveket az ércesövekből kilökte, legalább salétrom szurok és naphta elegy kívántatott. Mikor esmerhették az Európaiak elsőben a puskapor chemiai elegyét, annak nyomát az oxfordi egyetemenél lévő Marcus Graechus könyvében láthatjuk, ki helyesen adja elő annak alkotó részzeit; Baco Roger is (1294) esmerte a salétrom erejét, ha t. i. azt meggyújtják, menydörgéshez hasonló durranást okoz. Köz vélemény szerint a puskapornak erejét, hogy t. i. befojtva és meggyújtva messze előlki a nehéz testeket, Schwarz Berthold szerzetes esmerte legelőször, ki 1290 és 1320 közt élt Mainzban 's midőn az alchymiai próbatételek mellett, egy mozsárban lévő elegyre történetből szikra pattant volna, nagy bámulására a mozsárban lévő törő felvetődött a levegőbe; mások pedig azt mondják, hogy Kölnben Antlitz Konstantin lett volna a felfedező. (L. de Bouchernek „*Memor. sur l'origine de la poudre à Canon*“). Akármin van is a dolog, 1350 előtt alig használták a puskaport hadban, 's a mi a crecyi (1346), poitiersi ütközetbeli, 's régibb ágyukról mondatik, a canon szó többféle jelentésén alapul. Azonban 1356 a nürnbergi kamara puskaporról számol, 1360 leégett a lübecki tanácsház a puskapor-mives vigyázatlansága miatt, 1365 pedig a meiszeni márkgrófnak már lövöldöző eszközei voltak. Kevés esztendővel azután egész Európában esmeretes lett. A puskapor egyes alkotó részeinek aránya különböző; a burkus puskapormalmokban 75 rész salétromot, 11 $\frac{1}{2}$ r. kénkövet és 13 $\frac{1}{2}$ r. szenet; a franczia malmokban pedig 75 r. salétr. 12 $\frac{1}{2}$ r. szen. 12 $\frac{1}{2}$ r. kénk. vesznek. A nyers salétrom elapróztatik az az, megnedvesítve csendes tűznél addig főzetik és nagy erővel kevertetik, míg minden nedvesség el nem párolog 's a salétrom finom porformában marad. A tisztált kénkövet is porrá törlik. Szénnek kutya-, éger- vagy más lágycsípő vagy cserjék, kenderszárt használnak, melyeket zárt helyen nagy gondal megégetnek és porrá morzsolnak. Ezen 3 alkotó rész arra rendelt malmokban szétörtetik. Ha az elegy 6—8 óráig malomban volt és az egyes részek már úgy összeállottak, hogy mindenütt egy nemű tömeget alkotnak, még nedves korában fahengerrel átnyomják azt pergamentes ályuggalt fenekeű szitán, mellynél fogva a puskapor szemződik. Más puskapormalmokban ez a szemzés úgy esik: Hogy a port 2 deszka között lepénnyel lapitják, és azután egy rovátkolt hengert kétszer keresztül huznak rajta. Azután a puskaport szárasztó házakban deszkákra ki-

teritik, és 2 nap alatt erős kemenczetűz mellett megszárad. — Hogy gyuladás ne származhasson, jól betapasztják agyaggal a' kemenczét; e' mellett réz ellenzővel is körül-kerítik. Az újabb időkben gőz-álat is szokták szárítani. Finomsága szerént a' por többféle, a' szerént, mint több vagy kevesebb szitákon verték azt keresztül; az első nagyon ritka szitában csak a' marad hátra, a' mi haszonvehetetlen, a' második már sűrűbb szitában az ágyupor, a' harmadik legsűrűbb szitában pedig az apró szemű puskapor. A' kész port tölgyfa hordókba pakolják. A' szerencsétlenségtől való féles miatt rézhordókkal élnek az Angolok. A' jó puskapor palakó színű, egyenlő, gömbölyű, tiszta szemű, dörzsölés által színe nem változik, 's a' kezét, és papirost feketére nem festi. Ha meggyujtatik, sebesen lobban perczegés nélkül és a' papiroson szennyet nem hagy. Nyelvre véve nagyon hűvösít. Hogy erejét megpróbálják, kis mozsár-ágyukból érczdarabok lövetnek ki, azoknak messzire való esések megmutatja a' por erejét. A' puskapor tartó helytől mind nedvességet, mind tüzet gondosan távoztatni kell. Innen a' katonai port könnyen épült, minden lakó helytől legalább ezer lép. távolságra, villámvezetőkkel felkészült; sánczokkal, árkokkal, palánkokkal körülvett épületekben tartják, hova az ör tüzet magokkal hordozó embereket nem bocsát. Ezeknek az épületeknek szelelő lyukok is van; a' hordók fákön állanak messze a' faltól, a' puskapor minden 1—2 eszt. kite-rittetik a' napra és megszáraztatik. Ha a' port nedves helyeken szükség tartani, mint p. o. várakban, akkor a' falakat olom táblákkal beborítják és középre oltatlan mésszel megtöltött hordót állítanak, mely által a' mész magához szívja a' nedves levegőt. Hogy szállítások alkalmával a' hordók mentek legyenek a' nedvesedéstől, elébb a' hordót, azután annak vászonborítékját szurokba kell mártani. Az ilyen hordók hetekig állhatnak vízben, a' nélkül, hogy a' puskapor legkisebbet is vesztené erejéből.

PUSKAPOR-ÖSZVEESKÜVÉS. I Jakab angol király, ki Erzsébet halála után (1603) lépett kir. székre, kétértelmű érzeteivel (bár protestans volt) nagy reményt gerjesztett a' Katholikusokban vallásokra nézve; de a' mellyek nem valósultak. Nehány Kath. tehát a' gyilkosságok legborzasztóbb plánját kohotta. A' királyt t. i. kinek 5 Nov. 1605 a' parlamentben megjeleni kellett volna, a' gyűlés tagjaival együtt puskaporról levegőbe felvettetni, azután leányát, Erzsébetet, elfogni 's királynévá kikiáltani, minden Katholikust zászlója alá hívni, 's a' kath. vallást uralkodóvá tenni akarták. Az öszveesküdtek nem voltak sokan. Egy ezek közt, Percy Tamás, egy a' parlament palota alatt lévő boltot a' szomszéd házzal kibérlett, a' boltot megtöltötte puskaporról 's öszveesküdt társaival az épületből minát ásott a' parlament-palota alá. Már minden kész volt a' végrehajtásra, midőn Mounteagle (egy öszveesküdtnek barátja) a' határozott nap előtt nevetlen levelet kapott, mellyben homályos kifejezésekben arra intetett, hogy a' parlamentbe ne menjen, mivel ott „láthatatlan kéz által rettenetes csapás fog tétetni.“ M. megmutatta a' levelet gróf Salisbury statustitoknoknak, e' pedig a' királlyal közölte azt, ki azonnal gyanította a' puskapor-minát, 's a' parlament boltját még 5 Nov. előtti éjjel megvizsgáltatta, lopás színe alatt. Ekkor minden kivilágosodott. Itt találattott Fawkes, Percynek inasa, ki a' puskaport meggyujtani 's magát levegőbe vettetni akarta. E' megnevezte az öszveesküdteteket, kik elfogattak, nagyobára a' Jesuiták provincialisával Garnet Henrikkel együtt kivégeztettek, 's a' rend az országból kitiltatott. Jakab igen mérsékletten viselte magát, a' többi Katholikusokat ártatlanoknak nyilatkozhatta, egyszersmind bevitte a' hűség esküvését (Oath of allegiance), mely szerént mindemnek, ki világi, 's 1610 oltá egyházi hivatalt viselni

akart, a pápa egyházi felsőségéről lemondani kellett, 's melly által minden Katholikus kirekesztetett a' hivatalokra juthatásból.

PÜSPÖK egy keresztény közönségnek tanító lelki előjárója. A' püspökök, kiket az apostolok neveztek ki, vagy a' községtől választottak, az apostoloknak a' kereszténység terjesztésében segítői voltak. Ezeknek felvigyázása alatt volt az egész község, mint ennek többi tisztviselői, presbyterjei és dékánjai is, a' nélkül, hogy elsőségek, vagy megyés jussaik voltak volna, melyeket csak később nyertek. De ugyan ezen papkormányi rendszer, a' kerületek papjaira csaknem határtalanul terjedő hatalom, a' status ügyeiben részvétel, mellyben tudományoknál fogva, mint mindenütt első rendjei az országnak szükségessékké lettek, az egyházi javaknak kormányozása, jussaiknak oltalmazása, 's a' messze terjedő lelki, 's fenyítő törvényhatalom, a' püspököket tanítói, 's lelki pásztori kötelességekben akadályoztaták; azért magoknak csak a' főbb hivatali munkákat tarták fen, p. o. a' papoknak felszentelését, bérmálást, sz. kenetek készítését, és templomok látogatását. A' közép időben e' fentartott foglalatosságokra is helytartókat választottak magoknak, kik szentelt püspököknek, segédeknek nevezettek. A' 7 száz. óta magok a' püspökök ritkábban hirdeté az Isten igéjét, 's kevésbé foglalatoskodtak a' lelki pásztorsággal; azért nem csak nemes, hanem herczeg 's királyiak is vágyakodának ezen méltóságra, mellynek a' fejedelmek kedvezései nagy fényt adtak. A' német püspökök t. i. birodalmi herczegek, a' magyarországiak főispányok 's kir. tanácsnokok lettek. A' reformatio által számok megcsökkent, és ámbár a' főpapság a' kath. egyháztól elvált éjszaki tartományokban a' püspöki czimezetekeket megtartá, mégis akkori jövedelmeinek, 's jussainak nagy részét elveszté. A' svéd püspökök ország nagyjai maradtak, de kevesebb befolyással. Az angol egyház püspökjeinek hatalmát meghagyta, 's azért püspökös egyháznak nevezetett. Sokkal előbb a' romai egyház több püspökséget elvesztett a' Törökök győzedelme által; innen a' sok czimes püspökök, kiknek püspökségeik (*in partibus infidelium*) a' hitetlenek tartományaiban vagynak.

PÜSPÖKÖS EGYHÁZ, I. ANGOL EGYHÁZ.

PÜSPÖKPÁLCZA, egy felyül horgas, hosszú ezüst, vagy arany pálcza, mellyet a' püspökök, apátok, 's apátnék, mint méltóságok jelét, hivatalos foglalatosságok alkalmakor magok mellett vitetnek, és czimereikben viselnek; midőn a' népet áldják, kezekbe veszik. Eredetére nézve e' pásztori bot volt, mivel a' püspökök magokat a' hives pásztorainak tartották. Ezen pásztori pálczának átadása püspökké nevezetést vagy beiktatást is jelent.

PÜSPÖKSÜVEG (deák. infula). A' régi Rómaiaknál infulának nevezetett bizonyos fehér gyapothól készült tágas főcsekesség, mellyben a' papok, Vesta szüzei, könyörgők, sőt az áldozatokra készített állatok is megjelenének; mivel a' fő eltakarását alázatosság jelének tarták; később méltóságoknak jelül használták a' császári helytartók. — A' 7 száz. ugyanannak jelül a' kath. kereszténységnek püspökjei is elfogadták, nagyobb inneplések idején fejeken viselik, 's püspöksüvegnek nevezik. Két nagy, 's felül hegyesen végződő kemény lapja vagyon, mellynek egyike elől, másika hátul áll, közepén nyílt. A' kemény két lap többnyire fehér selyemmel huzatik be, himes varásokkal ékesittetik, 's elől keresztel díszeskedik. Infulázni, az az, püspökké nevezni, infulával megajándékozni pápa jussa, ki nevezetesebb monostorok apátjait is némellykor infulával ajándékozta meg, 's ezek azért infulás apátoknak, prépostoknak nevezetnek.

PÜSTRICH, szorb-vend bálvány, mellynek érez képe Sondershausenben tartatik. Püstrich (Peustrich, Bustard, melly a' Vendiek Büstenjével, haragistenével, ki menydörgéssel és villámmal

büntetett, egy) neve azon használatra mutat, melyre a' bálvány eredetikeppen fordítottatt. Ha t. i. a' bálvány üres gyomrába víz töltetett, fején 's száján lévő lyukai bedugattak és tűz felibe tétetett, a' formátlan képből forró gőz jött ki, zugással. A' bálvány izmos pófók ifjuhoz hasonló, haja paroka formájú, mint a' régi Szorboké; jobb lábával térdel, bal kezével bal lábára támaszkodik, a' jobbat fején tartja. Magassága 14 hüvelyknyi 's gyomrába mintegy 9 pint megyen. Klaproth 916 rész rezet, 75 rész czint 's 9 rész ónat talált az egészben. Tütcherode Rothenburgnak egy befalazott zugjában találta. Sondershausenbe 1552 vitetett; állásának helye, midőn tiszteltetett, nem tudatik. L. Hesse „*Gesch. des Schlosses Rothenburg* (Naumburg 1823). A' szerző 15 vagy 16 századbeli physicali mesterség-mívnek tartja. A' tűzokádásra tett próbák sikertelenek maradtak. Leiratját 's képezetét a' *Curiositäten*-ben láthatni. L. Bertram *Nachricht von Püstrich* (Sondershausen 1811).

PUSSIROZNI vagy inkább bossirozni (bosse) annyit tesz, mint lágy tömegekből, gipszből, agyagból, viaszból egészen felemelt alakokat képezni.

PUTBUS. A' putbusi és spykeri (Rügen szigetén) hercegek I Stoislaw rügeni herczeg unokájától, Borantétől, származnak, ki a' putbusi kastélyt 15 faluval, Jasmund felszigetét más jeles tartományokkal kapta 1249 birtokul. 1727 német 's 1731 svéd grófok lettek. IV Gustav Adolf svéd király 25 Maj. 1807-ben Malte putbusi grófot 's ennek férjfiui maradékait, első szülötség szerént, svéd herczegi rangra emelte és III Fridrik Wilhelm, porosz király, megerősítette 1817, Svédpommerania 1815 Poroszországé lévén, ezt a' méltóságot. Herczeg Malte (szül. 1783) a' porosz kir. statustanácsnak tagja, Ujkülsópomeraniában és Rügenben főkormányozó 's a' greifswaldei universitásnak kancellárja.

PÜTTER (János István) szül 1725 Jun. Iserlohnban Westfalenben, hol attya nagy kereskedést folytatott. A' görög és deák nyelvekben nagy elömenetelt tett, a' zsidót is tanulta, 's már 11 eszt. korában az ó testamentum nagy részét elolvasta, sőt chaldaei nyelvet is kezdett tanulni a' historia, földleírás 's római régiségek mellett. 13 eszt. korában u. m. 1738 a' marburgi universitásba ment, melyet másik eszt. Halával cserélt fel. 1741 Jenába ment a' hires Estort a' statustörvényi tudományban hallgatni, kinek házában lakott, kéziratait 's jegyzéseit használhatta. Estort Marburgba is elkésérte, 's magát nála a' törvény-tudományban tovább tökéletesítette. Legelőször 1744 kapott engedelmet a' tanításra, 's Németország historiáját kezdte tanítani. A' kirchbergi burgróf, kit az előtt magános órákon tanított, Wetzlárba menvén lakni, Püttert gyakori meglátogatására ösztönözte, mely időben az ország igazgató törvényszékeinek sok tagjával megismerkedett, 's némely pereket folytatott is. Schwarzenfels egyik törvényszéki tag, a' nagy Münchhausen rokona, ki a' göttingai universitást alapította, ajánlotta bátyjának Püttert professorságra, hogy ott az országos törvénykezés módját tanítsa. Az ajánlás elfogadtatott, 's Pütter a' hanoveri igazgatás költségén elébb utakat tett Wetzlárba, Regensburgba, Bécsbe, 's csak 1747 vége felé ment Göttingába, mint a' törvényeknek rendkívüli tanítója. Először három halgatója volt, kiknek számok rövid idő alatt nagyon megszorodott. 1752 oltá tanította a' statustörvényt, ország-historiáját és perfolymódot, két esztendő mulva megházasodott, de gyermeke nem lett, 1755 rendes tanítóvá, 1757 pedig Schmausz helyett közönséges jus professorává lett udvari tanácsos czimmel. Majd 1762 és 1763 felsőbb engedellel Gotha örökösét tanította Gothában. Jelen volt 1764 Frankfurtban, mikor II József római királynak választatott, és sok nagy emberrel esmer-

kedett meg. Dresdába 2000 tal. fizetéssel titkos levéltárnoknak hivattott, 's azután is több fényes ajánlatot kapott másunnan is, de Göttingát mindennél felyebb becsülte, azért Münchhausen titkos tanácsosi rangal tisztelte meg. Késő vénségéig nagy helybenhagyással tanított, és számos halgatói voltak. Hivatala jubilaenumát 1796 tartotta 's mh. 1807 12 Aug. Sok és külömbféle munkákat irt, melyek közönségesen esmeretesek a' tudós világ előtt. Németország alkotmányainak historiai kifejtése 3. dar. ma is beces.

PUZZOLANA név alatt a' tűz hatásának kitett ásványanyagokat értik, melyek mésszel és homokkal igen kemény vízi vakolatot adnak. Van természeti és mivkésztette is. A' nevezet Puzzuolo nápoli várostól szármozék, hol természeti puzzolána találtatik, mint a' Vezuv szüleménye; mivészesen készül agyag és vaskeverékű földet megegetve, nem különben kőszénhamuból 'stb.

PYGMALION, Cyprus fejedelme, gyűlölte a' tartományabeli asszonyokat fesletségeért. Mint ügyes képző, Ovid szerént (Metam. X. 243), egyszer asszony formájú szobrot faragott elefántcsontból, mellynek szépségétől annyira megbájoltatott, hogy tulajdon mivébe bele-szeretett 's Venust kérte, hogy adjon lelket abba. Kérése teljesített. A' szobor szemei előtt 's ölelése közben lehelni és élni kezdett. Felesége lévén, Paphost, has. nevű város későbbi építőjét, nemzette vele. Rousseau e' tárgyat játékszinre alkalmaztatta. — Egy másik Pygmalion, Didonak báltya, tyrusi és sidoni király volt.

PYGMAEUSOK, mesés törpe nép, mellyet a' régiek a' Nilus forrásaihoz, mások Indiába helyeztek. Már Homeros énekel rólok, hogy a' darvaktól halállal 's veszedelemmel fenyegettetek. Plinius szerint városaik 's házaik csak tojás héjből épült; gabonájokat, mint Philostratus írja, fejszékkel aratták le, mintha fát vágtak volna le. Ugyan ez pygmaeus-sereget is emlit, melly az Antaeus megveretése után elaludt Herculest megtámadta. Olly készülteket tettek erre a' Pygmaeusok, mintha várost akartak volna vívni. De Hercules felébredt, 's kinevetvén ezen apró valóságokat, oroszlány bőrébe göngyölte 's Eurystheushoz vitte.

PYLADES, Strophius phocisi királynak 's Anaxibiának, Agamemnon testvérenek fia, híres Orestessel (l. e.) való barátságáról. Ennek testvérét, Elektrát, feleségül vevén, Medont és Strophium nemzé vele.

PYLOS, Nestornak (innen Pylus Nestor) lakhelye, Elisben (most Navarin (l. e.) feküdt; de nem kell a' hasonlólul Elisben volt Pylossal (Eliakos), Augias lakhelyével, elcsereálni. Egy harmadik Pylos Messeniában feküdt; Peloponnesuban is volt egy, mellyet tartanak némellyek, név szerént Pindarus, Nestorének:

PYRAMIS, geometriai test, melly sik talpon 's annyi egy pontba öszvefutó háromszegletből áll, a' hány oldala van a' talpnak. A' pyramis harmadát teszi azon hasáb (prisma) csomójának, mellynek véle ugyanakkora talpa, és magassága van; azért is a' pyramis testi tartalmát ugy számolják ki, hogy talpának kiterjedése a' magasság harmadával sokszoroztatik.

PYRAMISOK, az építésben, óriási épület-miveik az Egyiptomiaknak. Herodotus szerént ez a' nép a' pyramis-formát az emberi élet ábrázolatjának nézte. Széles alapja az élet kezdetét 's egy pontban öszvefutása lételünknek mostani állapotjában végét ábrázolta; innen temetkezésre használták azokat. Némelly írók a' „Pyramis“ nevet *pyros*-tól (buza, gabona) hozzák le 's alatta vagy gabonásokat, mellyeket (mint írják) még József patriarcha épített, értenek, vagy *pyr*-tól származtatják, mivel pyramis formája felemelkedő lánghoz hasonló. A' pyramis név hihetőleg régi egyiptomi szótól származik. Némellyek a' piramuetól, napsugárától, mások a' pira-

mától, magas emlék, hozzák le. Az egyiptomi piramisok (mert a Babyloniaiaknál, Indiaiaknál és Mexicóiaknál és találunk hasonló épületeket), nagy, négyszegű, belől nem tömött, széles aljáról részint térsen mindég hegyesebben felmenő, részint hegyesen, részint térsen tetővel végződő, többnyire nagy, nem igen kemény mészkőből (ritkán téglából vagy más kőből) épített, különböző, közönségesen aljoknak kiterjedéséhez hasonló magasságu épületek, melyeknek 4 oldalai a világ 4 tájéka felé néznek 's melyeknek ketteje rendszerint nagyobb a más kettőnél. Némelyek azt állítják, hogy a napnak vagy más istenségnek voltak szentelve, mások szerint astronomiai vizsgálatokra szolgáltak, mint napmutatók neme; mint Diderot mondja, történelmi tudósítások 's esmeretek fentartására, mások szerint a királyok despotismusának 's hiúságának kielégítésére, vagy szent titkok (mysteriumok) inneplésére, titkos őszvejtövelekre való, vagy gabonatarak, vagy végre — 's ez a régieknek legközönségesebb véleménye — temetőhelyeken álló épületek, az árnyékok országának vagy múmia-kamaráknak ábrázolói voltak. Legjelesebbek Cheops és Chephren piramisai. A még fenállókat (mind Középegyiptomban) 5 csoportra osztják, melyekben mintegy 40 piramis számlálhatik. Az a hely, melyen a piramisok állanak, Dagsurtól kezdődik és Sakkarah 's Memphis mellett húzódván, csaknem az é. sz. 30°-ig nyúl 14000 lép. hosszan, de igen keskenyen. A gízai (dsisehi, régi Memphis szomszédságában) piramis-csoport leg-híresebb. Itt áll a legmagasabb. Herodotusnak, a mint írja, azt beszélték, hogy abban Cheops, 's egy mellette állóban öccse Chephren tetemei nyugosznak. Igen hihető ezen régi írónak ama tudósítása, hogy ezen roppant épületen 100,000 ember szakadatlanul dolgozott 20 esz-ig 's hogy Cheops miatta népe gyűlölségének tárgya lett. Midőn Savary a gízai piramisokat meglátogatta, csekély fizetésért őrizetet kapott a Kiasiftól, vagy kerület kormányzójától az Arabok ellen. Ejjél után 1 órakor indult el Gízéből 's nem sokára örömmel látta a két legmagasabb piramisnak holdtól világított tetőit. Tekintetek roppant kőszikla csucskoknak látszottak, melyek a felhőkön álltörtek. Reggeli 4 órakor kezdett a társaság a nagy piramisba lemenni. Nagyobbára levetkeztek 's mindenik fátylát vett kezébe. A piramisba vivő út végre olly szűk lett, hogy kezeken 's térdeiken kellett mászniok az utazóknak, mint visszajönien is felfelé. A második folyosó végén egy kis ajtót találtak, melly tágas, hoszúkás, egészen gránittal bélelt szobába nyílt. A szoba végén Savary üres márvány koporsót talált, egy darabban, fedél nélkül. Cserép edények darabjai hevertek padlóján. Egy második szobát is megnéztek, melly az előbbi alatt 's kisebb és egy akkor omladékkal tölt folyosónak bemenetele volt. Azután ugyanezen úton kijöttek, nem csekély fáradsággal kerülvén ki egy bal felé eső mély kútát. Midőn ismét szabad levegőre jöttek, egészen eltikkadva voltak a piramisban kiállott hévség miatt. Azután külsejére mentek fel, mintegy 200 lépcsőn, melyeknek magassága rendetlen (2—4 l.) volt 's a környékrei szép kilátás jutalmazta fáradságokat. Sokkal nehezebb volt a lejövetel, midőn irtózással szemlélték roppant masszáját, melynek darabossága távolról elvesz és simának látszik. Formáját pontosan megmérni lehetetlen, innen a róla tett tudósítások csak hozávetések. Herodotus magasságát 800 l-ra 's aljának szélességét mindenik oldalán ugyanannyira, Strabo 625, Diodorus 600 l-ra teszi. Az utolsóval nagyobbára minden újabb tudósítás megegyezik. Ezen mérések különbözősését részint abban kell keresni, hogy különböző oldaiokról tétettek, ezek pedig a több vagy kevesebb oda fújt homok miatt egyenetlenek. Strabo azt írja, hogy az a kő, melly zárja a piramisba menetelt, csaknem közepén van egy olda-

lának; ha ez áll, úgy a' mellette lévő földnek igen kellett magasadni, mivel a' bemenetel most nem esik magasabban 100 l-nál a' földtől. Herodotus mondata szerint a' nagy 's legközelebbi pyramis egészen fejez márvánnyal van bélelve; Diodorus és Plinius azt írták, hogy egészen ezen becses materiáléból volnának csinálva. Herodotus előadta még meglévő maradványok által erősítettik. Denon, ki a' francia sereget Egyiptomba kísérte, ezt írja a' pyramisok mostani állapotjáról: Bonaparte eltökélé a' gizei nagy pyramisok megvizsgálását. Erre 300 személy rendeltetett, kik közt volt Denon is. Első tekintetek kevésé felelt meg a' várakozásnak, nem lévén tárgy, mellyhez hasonlittassanak; de midőn közeledtek hozzájuk a' Francziák 's embereket láttak alján, akkor tűnt ki óriási nagyságok. Por és homok-halmon mentek fel a' nyiláshoz, melly Denon szerint 60 l-ra esik a' földtől. A' bemenetel oldalainál vízerányosan fekvő nagy köveket találtak; ezeken ismét olly roppant nagyok állanak, hogy megmozdítani lehetetlen. Itt kezdődik az első bemenetel az épület középpontja 's fenéktérsege felé menő irányban. Ezen menetel végén, mondja Denon, 2 nagy gránit-darabot találhatni, melly azt félben-szakasztja. Az ezen akadály elhárítására tett próbák sikertelenek lévén, valamennyire visszatértek a' vizsgálók 's két kődarabot kikerülvén, más olly meredek folyosót fedeztek fel, hogy felmehetés végett lépcsőket kellett ki vágniok. Ezen folyosó az ugy nev. kút-üreghez visz. Ez egy vízerányos folyosóba vivő bemenetel, melly folyosó egy királyné szobája név alatt esmeretes, minden ékesítés vagy felírás nélkül való szobába visz. A' fenemlített köztől egy nyílás, függőleges irányban a' fő folyosóhoz megyen, 's ez egy második közben végződik, mellyben egy harmadik 's utolsó üreg van. E' nagyobb építői gondossággal van csinálva. Végre a' kir. szoba jó, melly a' koporsó helye, 's ezen roppant épület főczéljának látszik lenni. Caviglia genuai földmérő 's régiséget nyomozó rátalált a' földalatti útra, melly által a' gizei pyramisok a' lahouniakkal (15 ór. távol egymástól) 's hajdani Memphis omladékaival összeköttetésben állanak. (L. Grobert „*Beschr. der Pyramiden zu Gize etc.*“ francziából, Gera és Leipz. 1801). Ezen pyramis-csoporton kívül másokat is lehet említeni, mint a' mandelmusait, sakkarahit, dag-surit és sejumit. L. Hirt „*Von den ägyptischen Pyramiden*“ (Berlin 1815).

PYRAMUS, I. THISBE.

PYRENAEK, 56 mf. hosszú 's 5 — 24 mf. széles hegyláncz Francia- és Spanyolországok közt, melly a' földközi tengertől a' biscayaiig húzódik, mind két tengernél lassanként elterülvén, a' földközínél a' Cervera 's a' biscayainál a' Higeren fokban végződik. Legmagasabb Franciaország felől, hova tartoznak legmagasabb csucsai. Ez a' kietlen gránitbércz részint erdőkkel fedetik, részint kopaszak tetői, mellyeken nyáron is hó fénylik 's jégmezők, jégvölgyek és hóhalomok találhatnak. Legmagasabb a' 10722 pár. lábnyi, la Maladetta (vagy Pic d' Amelthou) nevű kel. gránit csucs. Középen, Aragonia éjsz. határán, fekszik a' Franciaországhoz tartozó 10578 l. magas Montperdu. Többi legmagasabb csucsai francia oldalán: a' Vigne male (10332 l.), Marboré (9978 l.), a' Pic du midi (9036 l.) és Canigou (8640 l.). Spanyolországi oldalán legmagasabb a' Mousset (6646 — 8461 l.). Hires a' 3937 l. Montserrat Cataloniában, Benedictinusok klastromával 's az ehez tartozó 13 remetességgel. A' Pyre-naek legszebb ékessége a' Campan-völgy. 100-nál több járható ut köti össze a' két országot; hanem csak 7 kocsizható 's alkalmas ágyuszállításra. A' főut St. Jean de Lutzól Bidassoán keresztül Vittoriába megyen; a' St. Palaisból Navarrába vivő ut csak öszvérekkel járható; a' Perpignanból Junquerába és Geronába menő legalkalmasabb.

Egy harmadik St. Jean Pied de Portból Pampelonába viszi az utast. A' Rolandkapu Bielsától Baregesbe terhes és csak lopva-kereskedőktől használtatik. A' Pyrenaek ágai hasitják Spanyolországot és Portugalt; Franciaországba nem bocsátanak ágakat, csak alacsony elő-hegyeket, többnyire harmadik osztálybelieket, mellyek mézskőből állanak 's tetejeken erdőkkel, oldalaikon szőlővel diszlenek. 20 forrásai használatnak ferdőknek; ezek közt legjelesebbek a' Bagnères di Bigorreban (a' Rómaiak vicus Aquensis-e), Barègesben lévők 's m. Alsó mellyékén Baskok laknak. Cordier, Vidal, Reboul írományin kívül l. Ramon *Observ. sur les Pyrénées* (1789); *Voyage au mont perdu* (1801); Wilh. Lüdemann *Züge durch die Pyrenäen* (Berl. 1825); Melling *Voyage pittoresque dans les Pyrén. franç.* (Paris 1825); Labouliniere *Voy. descriptif et pittoresq. des hautes Pyrén. franç.* (3 köt. rézm.); Charpentier *Sur la constitution géognostique des Pyrénées* (Paris 1823), melly munka nyerte el a' tud. parisi academiájától feltett jutalmat. Az egészzet magában foglalja Arbanère *Tableau des Pyrénées françaises-e* (2 köt. Paris 1828).

PYRENAEI BÉKE, Francia- és Spanyolországok közt kötött, két első statusministertől, Mazarintól és D. Louis de Harotól, a' Bidassoa-folyón lévő Fácán-szigeten, a' két status határán, 7 Nov. 1659. A' vestfali békekötés után (1648) is folyt Francia- és Spanyolországok közt az 1653 kezdődött had. Franciaország egyesült Angolországgal 1657. Cromvell még 1655 hadat izénvén Spanyolországnak és spanyol Németalföldön több erős helyet elfoglalt; egy-szersmind Spayolország a' tengeren és Amerikában vesztett; Portugál már 1640 elpártolt, Catalonia felzendült, Andalusia hajlandó volt elpártolásra 's Olaszországban Savoyen megtámadta spanyol Lombardiát. Elfogadta tehát IV Filep, spanyol kiraly, azon békekötést, melly XIV Lajos felettébbi hatalmát alapítá. Spanyolország ugyanis Franciaországának engedte: Roussillont Perpignan erős fővárossal, Conflant 's Cerdagnenak egy részét, úgy hogy ezentul a' két ország közt a' Pyrenaek huztak határt; Németalföldön Lajoséi lettek: Artois és Flandernnek, Hennégaunak 's Luxemburnak részei, Arrás, Hesdin, Gravelines, Landrecy, le Quesnoy, Thionville, Montmedy, Marienburg, Philippeville 's más erős városokkal. (A' két utolsót Franciaország Németalföldnek engedte 1815). Franciaország megígérte, hogy Portugalt nem segíti. Condé herczeg, a' lotharingiai, savoyeni és modenai herczegek 's Monaco fejedelme (a' két első nagyobbára) had előtti állapotjukba helyeztettek. Ezen békekötés következésében XIV Lajos feleségül vevé Mária Therezíát, IV Filepnek legidősebb leányát, ki 1660 a' spanyol koronához örökös jusáról lemondott. XIV Lajos mindazáltal just formált ahoz, 's ebből származott a' spanyol örökség feletti had.

PYRKER (János László) szül. 1772 2 Nov. Fejér várm. Langhban, hol atya egy magyar magnásnál hivatalbaa volt. Az alsóbb iskolákat Székesfejérváron végezte, Anyos Pál és Virág Benedek, hazánk esmeretes költői, voltak tanítói. Philosophiát Pécsen halgatott, de a' költés szelleme soha se hagyta el. A' török háboru alkalmával kedve jött katonai életre; de szülei másképp akarták, 's Budára küldötték, hol németül, francziául 's olaszul tanult, és 1792 Nápolyba ment, de még ezen eszt. Alsóaustriában a' lilienfeldi cisterczita rendbe állott. Sz. Pöltenben tanult, a' püspöki seminariumban, theologiát, zsidóul, görögül 's angolul. Homerus, Shakspeare, kedves kézi könyvei lettek. 1796 vége felé pappá lett, 's a' szerzet gazdagsági dolgaira ügyelt 1807-ig, a' mikor a' szerzethez tartozó tirczi plebániát kapta. Itt írta Tunisiását. Ezen költemény eredetét történetből vette, u. m. bizonyos Trinitarius a' költő szüleinek házában alamizsnát kért az afrikai keresztény rabok kiváltására, mikor a'

tengeri rablók vad cselekedeteiről egyet mást beszélt. Az ifju Pyrker históriai képgyűjteményt forgatott éppen kezében, 's a barát V Károly képére mutatott, mondván, hogy ez a' császár sok ezer keresztény rabot váltott ki fogságból. Ezen idő oltá Pyrkernek bálványá lett mintegy V Károly 's Iliast olvasván, azon gondolatra jött, hogy V Károlynak énekeसे legyen, de minthogy 1811 lilienfeldi prior lett, a' köv. eszt. pedig apát, és sok hivatalos dolgai voltak, költeményét csak 1817 végezhette be, mely 12 énekben kinyomtatott. Kiadta Hanthaler Chrysostomus lilienfeldi tudós könyvtárnoknak *Recensus diplomatico genealogicus Archivi Campililiensis* hátramaradt kéziratjait 2 dar. mellyet a' tudós világ nem köszönhet eléggé Pyrkernek, mivel az a' klastrom annalisainak, mellyeket az író életében maga kiadott, szükséges ragasztéka, 's rakva van tudományos közhasznu jegyzésekkel. Sok érdemeiért végre a' császár 1818 szepesi püspökké, 1820 veneziai patriarchává, majd titkos tanácsos-sá 's végre egri érsekké tette. Még szepesi püspöksége idejében elkezdte *Perlen der heiligen Vorzeit*, cz. munk., mellyet a' budai jótévő asszonyi egyesület javára, világ eleibe bocsátott 1821. Veneciában lakában írta *Rudolphiását* 12 énekben, melly kijött Bécsben 1824. Mindenik hivatalában megfelelt a' köz várakozásnak, 's máig se szűn meg közhasznu intézetek előmozdításában, mellyekről a' magyarországi időszaki írások méltó dicsérettel emlékeznek. —

PYRMONT, grófság a' waldecki fejedelemségben, melly Lippe Detmold, Minden porosz kor. kerület 's Hanovernek Kalenberg nevű tartománya közt fekszik, a' Wesertől 3 órányira, hegyes tartomány, mellyet az Emmer hasit, $1\frac{1}{2}$ nsz. mf. nagy, 1 vár. 10 fal. és 5100 nagyobbára luth. lakossal, kik földmivelessel és baromtartással foglalatokodnak. Eszt. jövedelme 55,000 tall. csak az ásványos vizek 12,000 tal. hoznak be. 1 sóaknája is van. Neustadt Pyrmont nevű főhelye, jól épített, keritetlen város, 320 ház. 2400 lak. románus völgy éjsz. végén fekszik az Emmernél. Kétfelől magas hársfáktól árnyékozott főtja azon ásványos vizekhez viszen, mellyekért e' helyet eszt. 1800-nál több ferdő vendég látogatja meg. A' főforrás, melly hajdan szent forrásnak neveztetett, kristály vize, csinos 8 szegletű házban forr ki, vizének részegítő ereje, 's szeszes, borsavanyas, frissítő íze van. Testet erősítő jótévő erejét több esztendő oltá, minden más esmeretes aczélos vizek felett megbizonyította. Soha se fagy be 's eszt. mintegy 366,000 palaczknyi vitetik ki a' világnak minden részeibe, mivel erejéből igen keveset vesz el. Ettől nem messze forr ki a' Brodelforrás, melly nevét zuhogó kiforrásától kapta. Vize nem egészen tiszta 's csak ferdésre használtatik. Többi források: a' Szemforrás, kis Ferdőforrás, Sóforrás, melly sófőzésre használtatik és az ásványos sóforrás. A' 4 sor hársfákkal diszló, 500 lép. hosszú, 40 lép. széles sétat hely mellett két felől vannak: a' játékszin, kávéház, nagy és kis bálház, külömbféle más épületek 's igen sok bolt fénymivekkel. Ez a' sétat hely a' gyógyuló vendégek öszvejővé helye. Közel van hozá a' nagy ferdőház, 140 csinos szobával 's szép tágas ferdőivel, hol márványban, ezinben, felporzélanban 's fában lehet feredni. 1809 oltá a' sóaknánál is állittatott fel ferdőház, az ásványos sóforrások használhatására. — A' nagy sétat helytől mintegy 200 lép. fekszik Pyrmont kastély, 1806 oltá a' fejedelem lakhelye. Hársfákkal beültetett bástyával és árokkal van körülvéve. A' Königsberg (királyhegy) II Fridrik porosz királyra emlékeztet, ki Pyrmontban tartózkodásának alkalmával itt szokott savanyu vizet inni. A' tölgyesben most is fenáll márvány emléke. A' gőzüreg 6 l. nagy, 10 l. magas boltozott nsz. barlang. A' benne lévő fojtó levegő 2 — 3 l. magas; de nagy meleg idején, vagy ha keleti szél fú, egészen ellepi azt. Torkolatjában döglött békák, halak, nyulak 's más állatok

találtatnak; az embernek hamar ki kell jöni belőle, ha lélektelenül földre rogni nem akar. Az égő gyertya elalszik, ha a' gőzhez közel vitetik. A' Pyrmontnál lévő völgyben fekszik Friedensthal, quäkergyarmat, késfabrikájával. L. Menke *Pyrmont und seine Umgebungen etc. besonders für Kurgäste* (Pyrmont 1818).

PYROMANTIA, tüzből jövendölés mestersége. A' régiek papjai főképpen az áldozat tüzeből akarták azt tenni.

PYROMETRUM, tüzmérő, olly eszköz, mellyel a' melegnek vagy tűznek magasabb lépcsőjét és az ásványokra 's más kemény testekre munkálatját megmérni lehet. A' Wedgwoodtól feltalált elsőseget érdemel. Ez az agyag tulajdonságán alapul, melly szerént ez azon mértékben fogy, a' millyen a' hévség nagysága, a' nélkül, hogy azután hidegben ismét kiterjeszkednék. Sárga réz táblára hasonlóul sárga réz rudacsáká forrasztatnak, mellyek valamennyire rézsutosan mennek egymás fele és így lassanként szűkebb közt formálnak, mellybe tétetik a' próbára szükséges agyag. Ha a' hévség lépcsőjét, p. o. kemenczében akarjuk megmérni, agyag tétetik az említett sárga réz eszközbe, a' kemencze hévsége általa felfogatik 's azonnal hideg vízbe vettetik. Az agyag a' pyrometerbe annál mélyebben halad le, mennél keskenyebb lett oldala, hévség által. Ott, hol az agyag megakad, a' rudacsákákon szám van, melly a' hévség lépcsőjét mutatja. Egyébiránt magától értetik, hogy az agyag-nemnek, mellyet használunk, mindig ugyan annak kell lenni. Lambert, ki tette először a' tűz és meleg mértékéről való esmereteket valóságos tudományá, megkülömbözteti a' thermometriát, és pyrometriát 's amazt az érzékünknek eltűrhető ezt a' nagyobb melege korlátolja. L. ennek *Pyrometrie oder vom Masse des Feuers und der Wärme-jét* (Berlin 1779).

PYROTECHNIA, tüznív-mesterség, puszkaporból és más anyagokból mesterséges és a' szemnek tetsző égő figurák készítésének mestersége. Száraz és vízi tüznív-mesterségre osztatik. Az elsőbbhez tartoznak: rakéták, tűz-kerekek, égő napok, nevek 's a' t. az utóbbihoz: tűzgolyóbisok, vízördögök 's t. A' mulatságul szolgáló tüznív-mesterségtől különbözik a' hadi, melly ágyu-töltéssel, gyújtó golyóbisokkal 's petárdákkal foglalatoskodik.

PYRRA, I. DEUKALION.

PYRRHO, nevezetes görög philosophus, a' nevérol úgy nevezett pyrrhoi, vagy skeptica iskolának kezdője, származott Peloponnesusnak Elis nevű városából, és mintegy 340 eszt. élt K. e. Ifjúságában egy ideig festeni tanult, azután a' bölcselkedésre adta magát. Tanítói voltak Bryson, és Anaxarchus, a' chioszi Metrodorusnak tanítványa, kivel mint Nagy - Sándor seregéhez tartozó tudós, tapasztalás végett Indiákra is elment, a' brachmánoknak, gymnosophistáknak, magusoknak és más keleti bölcséknek gondolkozásmódját akarván kitanulni. Tudományokban tett előmenetelével a' bizonyos tudásról kételkedés is (skepticismus) felébredt benne, 's végre ez a' hajlandóság olly erőt vett rajta, hogy minden bizonyos tudást lehetetlennek tartott, 's az arra törekvést is haszontalanságnak vette, egyedül csak a' virtust becsülvén. A' vele ellenkezőknek mindenkor készen állott felelettel. A' mit mondatok — így szóllott — igaz é vagy nem, nem határozom meg.“ Oskolájában is azt tanította, hogy a' tudásnak tárgyai homályban vagnak, 's az ember nem esmerhetvén meg az igazságot, itéletét köteles felfüggeszteni. Eltének nagyobb részét magányban töltötte, nem akarván a' külső jelenetekről, külömböző gondolkozásmódokról meghatározott itéletet tenni, 's ezáltal igyekezett a' félelemtől, örömtől és bánattól ment lelki nyugodalomra jutni. A' testi fájdalmakat zugulódás nélkül tűrte, 's a' fenyegető veszély nyughátatlanságba nem hozta. Sok esmerettel bírván, a' szóbeli vetélkedésekben nagy jártassága volt, miről elhíre-

sedett. Homerust felette tisztelte, 's csaknem könyv nélkül tudta. Hazájában igen tiszteltetett, főpappá lett, 's erántai tekintetből polgártársai azt a törvényt tették, hogy egy philosophus se fizessen többé adót. Mh. életének 90 eszt. Hazája emléket, Athenae pedig szóbrot emelt tiszteletére. Magának semmi írása se jött hozzánk; a' mit róla tudunk, leginkább Sextus Empiricusnak köszönhetjük. — A' lélek kételkedését róla gyakran pyrrhonismusnak nevezik.

PYRRHUS, Achillesnek és Iphigeniának fia, kit atya Iphigeniának megáldoztatása után Skyrosba vitt 's Deidamiának adott ált. (Mások szer. anyja Deidamia, Lykomedes leánya, volt). Skyrosban, hol neveltetett fel, maradt, míg atyának halála után Ulysses és Diomedes el nem vitték, Kalchas azt jövendőlvén, hogy Troja nála nélkül nem vétethetik meg. Ekkor Neoptolemus nevet kapott, mivel igen ifjan ment hadba. Homeros szépnek, ékes beszédűnek, vitéznek és mindég csügedhetetlennek írja őtet. A' Homeros utáni költők szerint ő áldozta meg Polyxenát atya sirján, ő hozta el Philoktetust Lemnóból 's ülte meg Politest és Priamust. A' foglyok közül Andromache és Helenus estek neki. Igen különbözők róla a' későbbi tudósítások. Némelyek visszatértét szárazon, mások vizen írják. Némelyek szerint Epirusba a' Molosszokhoz jött, hol új országot alkotott. Itt felesége Andromache volt, kivel Molossust és Pergamust nemzette. Végre feleségét 's országát Helenusnak hagyta, kit mint jövendőltőt tisztelt, 's most új mythus-körben találjuk őtet, mellynek alapja Homerusban van. P. ugyanis Hermionet atya Menelaus kezéből Troja előtt eljegyezte. E' miatt, némelyek szerint, Orestes-ól, Hermione elébbi férjétől, Apollo oltára előtt meggyilkoltattott. Mások szerint Apollo, kit megbántott, ösztönzésére öletett meg. Abban többnyire az írók megegyeznek, hogy halála Delphiben történt. Itt mutogatott sirhalma, 's itt eszt. emlékülözet rendelttet neki.

PYRRHUS II Epirus királya K. e. 300 eszt. egy volt korának legnagyobb vezérei közt, de e' mellett nagyra-vágyó 's hódító. 12 eszt. korában ült atya királyi székébe; 5 eszt. mulva Neoptolemus által attól megfosztatván, majd visszakapta azt 's hatalmát Macedoniával nevelte. A' Tarentumiaktól (I. TARENTUM) Róma megtámadása ellen segítségül hivatván, elefántjaival a' Rómaiaknak, kik az illy nemű hadban járátlanok voltak, kétszer győzedelmeskedett; hanem e' mondása: hogy, ha még egyszer így győz, maga megyen haza, bizonyítja, mennyibe került legyen neki e' győzelem. Azonközben a' syrakusai nyugtalanságoktól Siciliába hivatott. De hódítás-plánjainak valósulta nélkül kellett visszatérnie Olaszországba, hol midőn a' Rómaiaktól, kik az ő módja szerinti hadakozást megtanulták, Beneventumnál megveretvén, kénytelenítettett kivánt következés nélkül menni hoza Görögországba. Itt végre, Argost víván, egy dárda ketté szakasztá nyugtalan életének fonalát, K. e. 272. Tőle tanulták a' Rómaiak azon hadmesterségnek egy részét, mellyel későbbben el-lenségeiknek olly rettenetesek lettek. (L. FABRICIUS).

PYTHAGORAS görög hajdankori bölcs, az olasz iskola alapítója. Köz vélemény szerint Samosban született. Atyja Mnesarchus alkalmasint vélemény, vagy más phoeniciai városban kalmár volt, 's Samosba kereskedést üzött. Itt polgárságot nyert, 's háznépével megtelepedett. P. születési éve bizonytalan, úgy látszik Kr. e. 584 és 586 közt esik. Története mesékkel teljes. Első oktatója Kreophilus volt. Azután Scyrus szigetébe ment, hol Pherecydest haláláig hallgatta. Mások Thales tanítványává akarják tenni. Jamblich azt beszéli, hogy P. egiptomi útja közben, egy ideig Phoeniciában a' Moschus utódjaival 's az ország más papjaival társalkodva mulatott, kik különös titkaikba avaták; hogy továbbá a' legfontosb szent szertartá-

sok és tudományok megtanulása végett Syriának több részeit is beutazta volna. De ez állítás sok mesés körülményekkel van egybe-
szöve. Ugy tartják, Polykrates samosi zsarnok ajánlotta Amasis
egyiptomi királynak. Itt hihetőleg a' papok titkaikba avaták, 's az
egyiptomi tudosság egész körével megismerkedett. Egyiptomból nap-
keletre ment, hol mind a' persa és chaldaei bűbájlókat, mind az
indiai gymnosophistákat meglátogatta. Visszatérte után Samosban
oskolát állított, mellyben az Egyiptomiak példajaként, tudományát
jelképi alakban adá elő. Azt is regélik, hogy Delosba utazott, ott
a' papnétól erkölcs-oktató mondásokat kapott, 's azokat tanítványi-
val isteni rendszabások neve alatt közlötte volna. Hogy továbbá Kré-
tát is meglátogatta, hol Cybele papjai az Ida barlangjába vezették,
mellyben Jupiter ringattatott, 's hol annak ugy nevezett sirját mu-
togatták. Itt Epimenidessal találkozik, ki istenek társalkodásával 's
jövendő-mondói tehetséggel dicsekedett, ezt a' Görögök szent titkaiba
avatta. Krétából Spartába és Elisbe, innen Phliusba utazott, hol
Leon királytól foglalatossága felől kérdeztetve, magát philosophus-
nak, vagy bölcsesség barátjának nevezte, mivel — mint mondá — a'
bölcs (sophos) név csak az istenséget illeti. Bővült tudománnyal tért
innen honába, hol azután egy bölcselkedő oskolát szerencsés foga-
nattal alapított. Tanításai isteni mondáknak tetszének, 's a' szent
homály, mellybe ezeket burkolni érté, számos tanítványt vonza hozzá.
Még is eltökélé, hogy Samost elhagyja, vagy azért, hogy az aján-
lott kormányhivataloktól, vagy hogy Polykrates kegyetlenségétől
menekedjék. Nagy Görögországba indult tehát. Krotonban szállott
itt ki, mellynek lakosi erkölcsi romlottságukról híresek valának.
Minden mondákból az tetszik ki, hogy magának természet feletti erőt
tulajdonított, 's mint rendkívüli ember, maga körül a' nép minden
osztályából sokakat gyűjte össze. Befolyásának jó foganatja csak
hamar meglátszék. Józanság és mértékletesség lépe a' tobzódás és
erkölcstelenség helyére. A' krotoni lakosok közül hátszázan, tanítása
legszorosb rendszabásai alá veték magokat, 's vagyonyokat az egész
község vagy a' P. által felállított szövetség javára összetették. E'
frigy belső összeköttetésének bizonyosan szellemi képzés vala célja.
Mindenfélől seregesen tódulának hozzá a' tanítványok, 's csaknem
istenileg tisztelték. De mivel a' város hozzátapadó előkelőit oktatta,
szövetsége a' néplelekezett előtt gyanuba esett. Ellenségeinek feje
Krotonban Cylon, egy gazdag és nagy tekintetű polgár vala, kít ta-
nítványai közé fel nem vétele által haragitott magárai. Ez, hogy
boszuját tölthesse, Milo házat, hol a' Pythagoraeusok összegyűlve
valának, megtámadta, párthiveivel körülfogta, 's felgyújtotta. Negy-
venen veszték éltöket, 's csak kevesen menekhetének meg. Alkalma-
sint P. maga nem volt a' házban. Ekkor a' Locriusokhoz, de ezek
befogadni nem akarván, Metapontumba futott. Itt is vesztére törekvő
ellenségeire találván, a' Musák templomában keresett menedéket,
hol, mint mondják, élelem szűke miatt 80 éves korában, (Kr. e.
500 táján) megholt. Holta után tanítványi iránta isteni tiszteletet
bizonyítának. P. hihetőleg arra használta rendkívüli erejét 's termé-
zetesmeretét, hogy magának nagyobb tekintetet szerezzen 's a' söka-
ságra sikerrel munkálhasson. Így azt állítá, hogy lelke már több
testekben élt. A' nép előtt napkeleti módra, hosszu fejer küntösbén,
leeresztett szakállal, 's mint némellyek beszélík, fején arany koró-
nával, külsejében komolyan, parancsolólag és méltósággal jelent
meg. Mint mondják, magát minden állati táplálmányoktól megtar-
toztatá, csupa növényi eledelekkel élt, 's még ezek közül is a'
babot kirekeszté. E' tulajdonságok sokat tevének arra, hogy benne
a' nép egy rendkívüli lényt lásson. Házasság iránti tisztelete bizony-
ságául Krotonból maga is feleséget vett, 's ezzel több gyermekek közt

Telauges és Mnearchus fiait nemzé, kik tanítványi 's követői valának. Hogy irományokat hagyott volna, a' régiek bizonyítása szerint nem hihető. A' neve alatt feuforgó arany mondások, mellyek köznépi oktatása rövid rajzának tekinthetők, későbbiektől szerköztetteknek látszanak. P. tudománya, mint az egyiptomi papoké, kettős volt, nyilvános és titkos. Nyilvános tanítása gyakorlati, vagy mindennapi életet tárgyazó előterjesztésekből állott, mellyekben az erényt ajánlá, a' vétéktől intett; egyes emberosztályokra, mint férjfiakra és asszonyokra, szülékre és gyermekekre, polgárookra és tisztviselőkre 's a' t. mindig különösen figyelve. E' tanítások hallgatóit igen is meg kell különböztetni szövetsége tagjainak választott számától, kiket saját fenyték alá vetett, 's csak huzamos oktatás és kemény próbák után avatott tudománya minden titkaiba. E' tanítványoknak az erkölcs legnagyobb tisztaságára 's egyszerűségére kellé törekedniök. A' körülmények mivoltához képest 2—5 évi hallgatást (pythagorási hallgatás) parancsolt nekik. Darab ideig a' tanítványok csak hallgatók valának. Az esmeretes: „*ὁ μούδα*“ (*avros eqa*) minden bizonyoságnál többet ért. Csak az hallgathatá, mint beavatott, a' mester szavát, annak közvetlen jelenlétében, ki a' próbák darabos pályáját türelmesen megfutotta. Ki a' nehézségektől elijjedve, szándékától ellállni kívánt, gátolatlan visszaléphetett; a' pénztárba tett fizetési visszaadattak. Az ilyennek, mint valami halottnak, sirt csináltak, 's róla többé nem emlékeztek. A' belső szövetség tagjainak P. tudománya nem úgy mint a' többieknek, képek és jelek takarója alatt, hanem fátyol nélkül tanított. Hihetőleg e' titkok vallásbeli és politikai tárgyuak valának. A' titkontartásra kinek kinek esküvel kelle magát kötelezni. Most a' tanítványoknak kérdéseket 's nehézségeket tenni szabadságokban álla. Ezek különösen Pythagoraeusoknak hivatának. Mihelyt a' tanítványok földmérésben elegendő előmenetelt tettek, a' természet tanulmányába, az alap elvek fejtegetésébe, 's az Isten esmeretere vezetettek. Mások hajlandóságok és tehetségekhez képest erkölcstudományban, gazdálkodásban, vagy politikában tanítottak, 's azután vagy a' társaság dolgainak folytatására használtattak, vagy pedig a' bölcselkedés és más görög városok kormánya alaptételeinek megtanulása 's gyakorlatba hozása végett kiküldettek. Későbbiek előadása szerint a' krononi pythag. iskolában ilyen életmód volt: a' pythagoraeusok egy nyilvános épületben, mint egy háznép, feleségekkel és gyermekekkel együtt, legtökéletesebb rendben egymás mellett éltek. Minden reggel meghatározottat, mit kelljen azon nap tenni, 's minden este megvizsgáltatott, mi történt légyen? Nap feljötte előtt keltek fel, hogy azt tiszteljék; akkor Homerusból 's más költőkből verseket mondanak fel, vagy muzsika által iparkodtak az elmeerőket ébreszteni 's a' nap kötelességeire alkalmasakká tenni. Ekkor több órák komoly tanulás közt telének el. Majd pihenési szünet következett, melly alatt rendszerint gondolkodva magányosan sétáltak; ezt mulatság váltá fel. Ebéd előtt különféle testgyakorlatok valának. A' közös ebéd főképen kenyérből, mézből és vízből állott. A' nap többi része közönséges és házi dolgokra, beszélgetésre, földésre és vallásbeli szertartásokra vala szánva. A' szövetség elpusztulása 's a' tanítványoknak alsó Olaszországból elfutása után, Lysis és Archyppus mesterök tudományát rendszeres álnézetbe foglalni 's a' feledékenységből kiragadni szükségesnek láták; de még titkolás ajánltatott. Így Plato Philolaustól P. bölcselkedéséről egy kéziratot vett, 's Archytastól a' mester mondásairól és tudományáról szóló magyarázatokat kapott. A' P. tudományáról fennmaradt tudósítások igen szűkek, 's azon kívül, mit Aristoteles és a' Pythagoraeusok is némelly töredékei után tudunk, nagyon bizonytalanok. Későbbiek szerint P. minden bölcselkedésnek czélját az észnek egy változhatlan

igazság szemléletére, isteni és szellemi tárgyak megismerésére emelésében helyezé. Ez érzéki dolgokhoz szokásunknál fogva csak fonként történhetik. A bölcsesség első lépcsője a mennyiség tudományának tanulása, mint mellynek alap oktatása a számok tudományán kezdődik. Neki a számok legelsőeknek 's leglétalaposabbaknak tetszének. Ezek egyszersmind a minták, mellyek szerint a világ minden részeiben alkottatott. A páratlan számok határosak és tökéletesek, a párasak ellenben határ nélkül valók 's tökéletlenek. Az egy vagy egység (monas) minden számok kútfeje. A kettős (dyas) későbbi pythagorási tanítás szerint tökéletlen, szenvedő, 's minden növésnek és osztálynak oka. A hármás (trias), melly az egyesből és kettősből tétetik össze, mindenik természetéből részesül. A négyes (tetras) legtökéletesebb. A tizes (decas), melly a négy első szám sommáját teszi, és azért tetraktys neve is van, mindeu muzsikai és számvetési idomzatokat magában foglal, 's a világ rendszerét bélyegzi. Hasztalanok valának a próbák P. számtudományának tökéletesebb értelme megfejtése körül; hihető, hogy szerinte a számok a természet első elveinek vagy formáinak jelképi ábrázolatai valának. Ugy látszik, mivel P. az elvont észfogatokat nem fejezhető ki az egyszerű nyelvben, tanítványinak fogalmi tehetsége könnyítésére a számokat úgy használta, mint a földmérő a diagrammat. A számok és az isteni értelem gondolatformái közt némi hasonlatosságot tapasztalt, 's innen az elsőket az utóbbiak jelképeivé tette. Valamint a számok az egységből származnak, különfélekep egyesülnek, 's folyamatokban új tulajdonságokat vesznek fel, ugy, ó az istenség tiszta és egyszerű lényét mint közös eredeti forrását tekinté minden természet-formáknak, mellyek külön lépcsőik szerint szinte külön sajátosságokkal bírnak. P. találta-fel a számvető-táblát (abacus) is, melly az egyszer-egyet zárt négyszögben állítja elő, innen pythagorási számvető tábla. Oskolájában a számokon kívül, előkészítő gyakorlatok közé tartozék a muzsika is, melly által az elme a szenvedelmek urasága felett felemeltetik 's szemléletekre alkalmassá tétetik. P. a muzsikát nem csak fül által bírálendő művészetnek, hanem mathematicai elvekre és idomzatokra visszavivő 's a csillagászáttal rokon tudománynak nézé. Mondják, ó volna találója egy muzsikai hanglajtorjának (Pythagoras lantja, Octochordum Pythagorae), mellyet halála után érczbe vésték, 's Samosban a Juno templomában tartottak. A harmoniai capionnak vagy monochordnak, az az, a muzsikai hangközők kímérésére szolgáló egy húrú szerszámnak feltalálását is, mind régi mind újabb írók neki tulajdonítják; P. azt hitte, hogy a mennyei sphaerák, mellyekben a planeták mozognak, midőn ezek forgásaikkal a levegőt hasítják, hangot adnak, 's e hangnak azok nagysága, sebessége és távolsága szerint különbözőnek kell lenni. De a vilálgalkotmány legfőbb tökéletességéről való képzeleténél fogva azt is kelle hinnie, hogy ama viszonyok olly neműek, mellyek által ezen hangok a legtökéletesebb harmoniát (sphaerák zengzete) szülik. E tudomány veleje abban látszik állani, hogy P. a világot mint egy harmoniásan elrendelt egész (χορμος) fogta fel, mellyben a számbeli idomzatok megvalósultak. Követői e tudományt arra használák, hogy mesterökről azt beszélhessék, miatha ó volt volna azon egyetlen egy halandó, kinek az istenek a sphaerák harmoniáját hallani megengedék. A földmérést, mellyet Egyiptomban tanult, minden elődei 's kortársai közt legszabályosabb tudomány formába hozta. Előadása szerint a geometriai pont egyszeres, a vonal kétszeres, a lap háromszoros, a test négyszeres, és így itt is a számtudományt használta. A neki tulajdonított földmérői tétélekből következők legfontosabbak: a háromszeg belső szegletei két merő vagy egyenes szeglettel egyenlők; és: a merő szegletű háromszegben a leghosz-

szabb oldal (hypothénusa) négyszége, a két rövidebb oldal (catheti) négyszégeivel egyezik. Az utolsó tételt még most is neve után (magister matheseos-nak is) nevezik, noha kétséges, ha P. találta-e? — Csillagászatban tanítványait következőkre oktató: E' szó: ég, vagy az álló csillagok sphaeráját, vagy az álló csillagok és hold közti egész üreget, vagy az egész világot a' mennyei sphaerákkal és földdel együtt teszi. Számolási előtételek szerint 10' mennyei sphaera van, ezekből kilenczet láthatunk, t. i. az álló csillagok sphaeráját, a' 7 bujdosó csillagok 7 sphaeráit (ide értvén a' napot és holdat is) és a' föld sphaeráját. A' tizedik föld, melyet ellenföldnek (antichthon) nevezett, láthatatlan, de a' természet harmoniájának tökéletességére szükséges, mivel a' tizes teszi a' számok harmoniáját. Ez ellenföldtől származtatá a' holdfogyatkozást is. A' mindenség közepében van a' középponti tűz, a' melegség és élet elve, mely Jupiter őrjének is nevezetett. A' föld egy azon bujdosó csillagok közül, melyek a' tűzsphaera körül forognak. A' föld atmosphaerája egy sűrű, mozdulhatlan tömeg, de az aether tiszta, világos, mindig mozgó, minden isteni és halhatatlan természetek orszaga. A' különféle mennyei sphaeráknak földtől távolságai, a' muzsikai hanglajtorja idomzatainak felelnek-meg. Holdjai és csillagai istenek, vagy istenek lakjai. Így P. kivált a' mathematicai tudományok körül nagy érdemeket szerzett, s a' mathematicai philosophiát legelőször alapítá meg. Tanítványai Philelaus, Archytas, Ekphantus, Ocellus, Timaeus ezt tovább terjeszték. Névszerint Philelaus, kinek főredekéi a' pythag. iskolából legfontosabb hagyományok, csillagászati rendszere által tünteté-ki magát. Eképen a' mathematicával a' természettudomány összekapcsoltatott. A' bölcsességre nézve általjában azt tanítá P., hogy az igaz tudat olly tárgyakra terjeszkedik, melyek természetökben változhatlanok és romolhatlanok, 's mellyekről tulajdonképen egyedül mondhatni, hogy léteznek. Ki magát e' tanulmányra szánja, philosophus. A' bölcselkedés tárgya az emberi elmét szemlélet által az istenihez hasonlóvá, 's végre arra, hogy az istenek gyülekezetébe léphessen, alkalmassá teszi. Legnagyobb szorgalommal arra kell törekedni, hogy az elme az indulatok uraságától és az érzéki tárgyak befolyásától lehetőleg felmentessék, hogy a' szellemi és isteni dolgok szemlélésére alkalmas legyen. E' végre az istenséget és a' jó örököket imádsággal kell segítségül hívni. Szemlélődő bölcsességre nem lehet teljesen jutni a' közönséges dolgoktól egészen elvonulás, teljes nyugalom és a' lélek szabadsága nélkül. Innen szemlélődés és tanulás végett szükséges egy a' világtól elválasztott társaságot állítani. P. szemlélődő bölcselkedése, mely a' természetről 's annak eredetéről tanított, legmélyebb homályba vala burkolva, 's mi csak annyit tudunk róla, mennyit a' régiek egyes jelei után kitalálhatni. Ugy látszik P. szerint az Isten a' világszellem, mely a' középpontból mindenfelé kiterjed, minden állati élet kutfeje, minden mozgásnak sajátképi és belső oka, mivoltára a' világossághoz, természetére az igazsághoz hasonló, a' mindenség első okfeje, szenvedni nem képes, láthatatlan, romolhatlan, 's csak ésszel megfogható. A' Pythagoraeusok szerint a' fő istenség alatt állának még fél istenek, daemónok, 's hősök; méltóságaikban 's tökéletességeikben a' szerint különbözve, mint köz forrásukhoz, a' fő istenséghez, mellynek kifolyatai valának, közelebb vagy távolabb estek. A' hősöket finom materialis testtel képzelé. E' három nemhez még egy negyedik, az emberi szellem, mint szinte az istenség kifolyata járult. Mivel az Isten egy, 's minden különfeleségnek eredete, azért az mint egyes szánt, az alá rendelt lelkek pedig mint az egységtől származott, 's az egységben foglalt számok ábrázoltattak. A' levegő lelkekkel, daemónokkal, hősökkel tömve lenni képzeltetett, mellyek emberekben,

állatokban egészséget vagy betegséget okoztak, 's álom, vagy a jóslás más eszközei által a' jövődó dolgok felől értesítettek. P. a' lelket szinte számnak nevezé; ez a' középponti tűz kifolyata, azért szüntelen mozgó 's romolhatlan. Az emberről azt tarták a' Pythagoraeusok (legalább a' későbbiek), hogy mivel egy elemi természetből, egy isteni vagy okos elvből áll, tehát az egy kis világ, mikrokosmos; hogy lelke egy magát önkényt mozgató elv, 's két részből van összetéve, az okosból, melly a' világlelkének része, a' középponti tűz kifolyata, 's az agyvelőben lakik; és a' nemokosból, melly a' szenvedélyeket foglalja magában 's a' szivben lakik, hogy ezeknek mindenikéből az állatokban is van valami, mellyek testök keveréke 's a' szólás hiánya miatt, okosan cselekedni nem képesek; hogy az érző lélek (*δύμοσ*) elmulik, de az okos szellem (*σοφειες, νους*) halhatatlan, mert halhatatlan kuffőből származik; hogy ez, midőn a' test bilincseiből kiszabadul, a' holtak lakjába megy, ott addig marad, míg a' világra ismét visszatér, hogy más emberi vagy állati testben vegyen szállást; 's midőn végre eléggé megtisztult, az őskuffőhöz visszatér, mellyből származott. E' lélekyándorlást tárgyazó eredetileg egyiptomi tudomány, melly a' földi élet jutalmazásának 's büntetésének fogalmaival szövetkezik, volt fő oka, hogy a' Pythagoraeusok semmi állatot meg nem öltek. — Erkölcsi oktatását szemlélődő nézeteivel összefüggőleg, jelképi mondásokba 's épületes szabályokba foglalá P. A' lélek ereje okosság és szenvedelem; hol az utolsó az elsőnek enged, ott az erény uralkodik; melly szerinte egység, harmonia, istenhez hasonlítás. Az igazság elégtétel, az igazság kiszolgáltatás egy magát sokszorozó szám. — E' mondásokat neki tulajdonítják: „Az iffjúságot engedelmességre kell szoktatni, ugy könnyen fog az okosságnak hódolni. Vezesd őt a' legjobb életpályára, 's a' szokás azt előtte legkellemesebbé teendi. „Hallgatás többet ér az üres szónál.“ „A' bölcs mindenre elkészül, mi hatalmában nincs.“ „Tedd, a' mit helyesnek tartasz, bár mint ítéljen rólad a' nép; gyalázatát, dicséretét egyaránt vedd meg.“ „Gyávaság a' legfőbb istentől kimutatott helyet előbb elhagyni, mint ő meg engedte.“ „Józságon nyugszik a' lélek ereje, mert az tartja az okosságot szenvedelmektől felhőtlen.“ „Senkit sem lehet szabadnak mondani, ki magán teljesen nem uralkodik.“ „A' részegség mulékony örültség.“ „A' bővelkedés utáni vágy esztelen, mert nem esmer határt“ 's a' t. Különösen ajánlák a' Pythagoraeusok a' barátságot. Ebben P. minden visszálkodást eltávoztatni kíván, teljes bizodalmat, minden környülményekben segítséget, 's egymás tökéletesítésére kölcsönös törekvést parancsol. Igaz barátoknál minden közös. Igaz barátság változhatlan. Szent szertartások teljesítésénél lelki buzgóságot kívánt. Az isteneket természetökhöz illő jelképek, egyszerű tisztálkodások és adományok, 's a' sziv tisztasága által kell tisztelni. Az esküt soha sem szabad megszegni. A' halottakat nem kell megégetni. Az istenek és daemonok után az öregebbeket és törtvényadókat illeti a' tisztelet. Országunk törvényeit és szokásait szentül meg kell tartani. — A' Pythagorás bölcselkedésének Plató tanítására is nagy befolyása volt. Később időkben megújíták azt 's az új Platonizmussal összezavarva jelent meg. — (L. D. H. Ritter *Geschichte der pythagoraischen Philosophie*“ (Hamb. 1826), és A. Bökh: „*Disputatio de platonico systemate coelest. glob. etc.*“ (Heidelb. 1810, 4.).

PYTHAGORASILANT, I. PYTHAGORAS.

PYTHAGORASI SZÁMOLÓ TÁBLA, I. PYTHAGORAS.

PYTHAGORAS TUDOMÁNYA, I. PYTHAGORAS.

PYTHIA vagy PYTHONISSA, I. DELPHI.

PYTHIAS, I. DAMON.

PYTHIAI JÁTEKOK. Ezek azon 4 nagy játékok közé tartoztak, melyek Görögországban innepeltettek, a Pythonon győzedelmeskedő Apolló tiszteletére. Delphinél, mely az előtt Pythának neveztetett, az ugy nev. krissái mezőken tartattak, eleinte minden 9-dik, későbbben az Amphiktyonok rendelkezése, minden 5-dik eszt-ben. Apolló tiszteletére flóta vagy lant mellett magasztaló énekek énekeltek 's költők és muzsikások vetélkedtek a jutalom felett, mely borostyán vagy tölgykoszoru volt. Birák az Amphiktyonok voltak. Későbbben más muzsikai 's gymnast. (testgyakorló) vetélkedések is jöttek az elébbihez. Idővel ezen játékok más görög városokban is innepeltettek. Delhiben K. u. a' 3 száz-ig szokásban voltak.

PYTHON, rettenetes sárkány, mely a Deukalion idejebeli özönviztől hátra-hagyatott iszapban jött létre 's Krissánál (a' Parnassus mellett) tartózkodott, hol a' későbbi delphii oraculumot őrizte. Jövendőllő tehetséggel bírván, tudta, hogy Latona fiától fog megöletni; innen Latonát dühösen üldözte. Apollótól, születésének első napjaiban, elejtetett nyil által, ki csontjait az örvénybe vetette, eloglalta az oraculumot 's pythius (Pythont győző) melléknevet kapott. Az oraculumtól Python jövendőllőnek, 's Pythonissa jövendőllőnének is neveztetik. Hihetőleg a' régiek ezen mythussal a' napnak a' nagy vizáradás után származott úrtalmas kigözölgésekeni hatalmát akarták ábrázolni.

F O G L A L A T.

	Lap.		Lap.
Pacca	1	Palinodia	25
Pacsirta	119	Palinurus	—
Paderborn	1	Palisadák, 1. Harczkarózat	—
Padischah	2	Palisot de Beauvais	23
Padolat, Padolatfestemény, Padolat darab, Plafond	—	Palissot Charles	24
Padua	5	Palla	25
Pacan vagy Pacon	4	Palladio	—
Paedagog	—	Palladium	—
Paedagogica	—	Pallas, 1. Minerva és Planeták	—
Paer	—	Pallas (Péter Simon)	—
Paestum	5	Pallér föld	26
Pactus 1. Arria	—	Palliativ	27
Pagliajo vagy Pagliaccio	—	Pallium	—
Pagodák	—	Palm (János Filep)	28
Pairek	—	Palm (János Henrik)	29
Paisiello	7	Palma (Giacomo)	—
Paizs	8	Pálmafa	—
Pál	—	Pálmarend, 1. Gyümölcs-ternyésztő társaság	52
Pál I.	9	Palme	—
Paladin	12	Palabella	—
Palaemon, 1. Melicertes	15	Palmyra	35
Palaographia	—	Palnatocke	34
Palaephatos	—	Palomino de Velasco	—
Palaestina	—	Pál templomai	—
Palaestra, 1. Gymnasium	15	Pampák	36
Palafox y Melzi	—	Pamutfonó machinák, 1. Fonni és Fonó machinák	—
Palays royal	16	Pamut-szövet	—
Palakó	18	Pan	37
Palamedes	19	Panacea	—
Palankin	—	Panamai földszoros	—
Palaprat	—	Panard	—
Palatinus, 1. Nádorispán	—	Panathenaeák	—
Palatinus Comes, 1. Pfalzgróf	—	Panckoucke	58
Palatinatusok, 1. Pfalzgrófságok	20	Pancreatium	—
Palermo	—	Pancsova	39
Pales	—	Panczél	—
Palestrina	—	Pandaemonium	—
Palette	21	Pandecták	—
Palfi	—	Pandemos	—
Palimpsesták	22	Pandora	40
Palindromon	—	Pandurok	—
Palingencia	—	Panegyricus	—
Pálinka	—		

	Lap.		Lap.
Panharmonikon, 1. Málzl	41	Parga	75
Panier, 1. Banderium	—	Pariák	—
Panin	—	Parini	—
Pannonia	—	Paris	76
Panorama	42	Paris (város)	77
Pan sipja, 1. Syrinx	—	Parisi játékszinek	88
Pantalon	—	Park	93
Pantheismus	—	Parkák	94
Pantheon	43	Park (Mungo)	—
Pantomima	44	Párkány	95
Panzer	47	Parlament	—
Paoli	48	Parlamentair	96
Pap, 1. Papok	49	Parma	—
Pápa	—	Parmegiano, Parmegianino, 1.	—
Pápa birtoka	56	Mazola	98
Papagáj	59	Parmenides	—
Papenburg	—	Parmentier	—
Paphos	—	Parnassus	99
Papin	60	Parnell	—
Papinianus	—	Parny	—
Papiros	—	Parodia	100
Papiros pénz	63	Paróka	—
Papok	65	Parole, 1. Hadjel	—
Pappenheim	66	Paronomasia	—
Papszentelés, 1. Ordinatio	—	Paros	101
Papyrographia	66	Paroxismus	—
Papyrus, 1. Papiros	67	Parr	—
Pára	—	Parrhasius	102
Parabasis	—	Parricida János	—
Parabola	—	Parry	—
Paraboltükör, 1. Gyújtótükör	68	Parsok, 1. Geberek	103
Paracelsus	—	Pártfogás	—
Paraclet, 1. Szentlélek	69	Pártfogó	104
Paradies	—	Pártfogottak, 1. Cliensek	—
Paradicsom	70	Parthenon, 1. Athenae	—
Paradicsom madár	—	Parthenope, 1. Nápoly	—
Paradoxum	—	Párhok	—
Paraguay	—	Particula, 1. Részecke	105
Párákör, 1. Pára	72	Partisan	—
Paralipsis	—	Partitura	—
Parallaxis, 1. Irányszeglet'st.	—	Pasa, 1. Basa	106
Parallel lineák, 1. Egyenlő közü 's a' t.	—	Pasalik	—
Paralogismus, 1. Következtetés és Sophisma	—	Pascal	—
Paralysis	73	Pasigraphia	—
Paramaribo	—	Pasiphae	107
Páramérő	—	Pasquill	—
Paramythiak	—	Passagen	108
Paranymphos	—	Passah, vagy Paschah	—
Paraphernum, 1. Hozomány	—	Passaroviczi béke	—
Paraphrasis, 1. Körülírás	—	Passatszelek, 1. Szél	109
Párducz	—	Passau	—
Paré	74	Passiv, 1. Krisztus-kinszenve- dése	—
Parenthesis, 1. Zárjel	—	Passiv kereskedés, 1. Activ ke- reskedés	—
Parere	—	Pastell festés	—
Parfum	—	Pasticcio	110

	Lap.		Lap.
Pastok	110	Péca	152
Pastorale	—	Pecsét	—
Pastorale collegium	—	Pecsétföld	133
Pastoralis theologia	111	Pecséttudomány	—
Pastoret	—	Peculatus	134
Pásztori dall, I. Idylla	112	Feculium	—
Pásztorjáték	—	Pedant	—
Pásztor levél	—	Pedellus	—
Paszwan Oglu, I. Widdin	—	Pegasus	—
Patagonia	—	Pegnicrend	135
Patent	—	Pegu	—
Patera	113	Pehlvi, I. Persiai nyelv	156
Pater noster	—	Peipustó	—
Pathogenia	—	Peking	157
Pathognomika	—	Pelagianismus	138
Pathologia, I. Kortudomány	114	Pelagok	—
Pathos	—	Példabeszédek	139
Patika, I. Gyógyszertárság	—	Peleus	—
Patkány	—	Pelew	140
Patkul	—	Pelias	142
Patmos, I. Sporadok	116	Pelides	—
Patras	—	Pelikán	—
Patriarchak	—	Pelion	143
Patriciusok	117	Pelisson	—
Patrimoniale forum, I. Uriszék	118	Pelopidas	—
Patrimonium Petri	—	Peloponnesus, I. Görögország	—
Patriota, I. Hazafi	—	Peloponnesusi had	—
Patriotismus, I. Hazafiság	—	Pelops	144
Patristika	—	Penates	145
Patrix	—	Pendulum	—
Patroclus	—	Penelope	146
Patronatus, I. Pár fogóság	119	Penn	—
Patronus, I. Pártfogó	—	Pennalismus	149
Patsirta	—	Pennant	—
Pau	—	Pensilvania	—
Paulai Ferentz, I. Ferentz	—	Pensio, nevelő intézet, I. In- tézet	150
Paulette	—	Pensionnair	—
Paulicianok	120	Pentaglotte, I. Pentapla	151
Pauline	121	Pentameter	—
Paulinok, I. Minimek	122	Pentapla	—
Paulowsk	—	Pentateuchus, I. Zsidó nyelv és Moses	—
Paulus	—	Pentathlon, I. Gymnasium	—
Paul Veronese, I. Cagliari	125	Penthesilea, I. Amazonok	—
Paul (Vincent de)	—	Pentheus	—
Pausa, I. Szünjel	—	PéNZ	—
Pausanias	—	PéNZdarabok	152
Pausanias	124	PéNZforgás	153
Pausilippo	125	PéNZforgási bank	155
Pauw	—	PéNZláb	156
Páva	—	PéNZregale	157
Pavesi	—	PéNZtudomány	158
Pavia	126	PéNZváltó, I. Bankierek	161
Pavian	—	PéNZváltó hely, I. Bank	—
Payne	—	PéNZverő intézet	—
Pays de Vaud, I. Waadtland	127	Pepe	—
Pázmány	—		
Pazzi	131		

	Lap.		Lap.
Pépezés	163	Perugino	211
Peplum, I. Panathenaeak	164	Pervigiliák	212
Per	—	Pescheriák, I. Tüztartomány	—
Pera	165	Peschiera	—
Percussios machina	—	Pestallozzi	—
Percussios puskák	166	Pestis	215
Percy	167	Pest vármegye	217
Perdikkas	168	Pest városa	218
Peregrinus Proteus	—	Petarda	222
Perényi	—	Petács	—
Pergament	171	Péter, Magyar király	—
Pergolesi	—	Péter I	223
Peri	172	Péter II	234
Perikles	—	Péter III	—
Perikopák	175	Péter Apostol	235
Perillus, I. Phalaris	—	Péter garasa	236
Periodicus nyavalyák, I. Szakaszos nyavalyák	176	Péter (lombardi), I. Lombardi	—
Periodus	—	Péter temploma, I. Roma	—
Periodus	177	Pétervára	—
Periodusi az életnek, I. Szakasz az életnek	181	Pétervárad	240
Perioptrica	—	Pétion (Jerome)	241
Peripatetica philosophia	—	Petion (Sándor), I. Haiti	243
Peripetia	182	Petition	—
Peristylum	183	Petition of rights	—
Perizonius	—	Petitio principii	—
Perkins gőzágyúja	—	Pctitorium	—
Perkinismus, I. Értztűk	184	Pető	—
Pernambuco	—	Petrarcha	—
Peron	—	Petrefactum, I. Kövéváltak	246
Perouse, I. Laperouse	185	Petrobusianok, I. Sectak	—
Perpendicularis, Perpendicularium, I. Függő	—	Petronius	—
Perpetuum mobile	—	Petrovics Péter, I. Zápolya	—
Perrault	186	Pettrich	—
Perrend	—	Peutinger	247
Perrier (Jacques st.)	187	Pézsma	—
Perrier (Antoine)	188	Pézsma	—
Perrier (Casimir)	—	Peyronnet	248
Perron, I. Anquetill és Zenedavesta	—	Peyrouse (la), I. Laperouse	—
Persephone, I. Proserpina	—	Pfalz	—
Persepolis	—	Pfalzgróf	249
Perseus	190	Pfalzok	—
Persia	191	Pffel	251
Persiai nyelv	193	Pfeffer ferdője	—
Persius	203	Pfinzing (Menyhárt), I. Theurdank	—
Perspectiva	—	Pforr	—
Perspectivai festés	205	Pforzheim	252
Perspectiva-tudomány	—	Pfyser	—
Perth	208	Phaedon	253
Pertinentia	—	Phaedra	—
Perturbatio, I. Bolygás	—	Phaedrus	—
Peru	—	Phaenomen	—
Perui héj, I. Chinahéj	244	Phaeton	254
Perui balzsam, I. Balzsamok	—	Phalaenák, I. Lepkék	—
		Phalanx	—

	Lap.		Lap.
Phalaris	254	Photometer	292
Phamenophis, I. Memnon	—	Phrasceologia	—
Phanerogama, I. Növények	—	Phrygiaiak	—
Phantasia	—	Phryne	293
Phantasmagoria	257	Phryxus, I. Argonauták	—
Phantasmák	—	Phthiotis, I. Thessalia	—
Phantasia, I. Morpheus és Phantasia	259	Phthisis, I. Száraz betegség	—
Phantom, I. Phantasmák	—	Physica	—
Phaon, I. Sappho	—	Physica geographia	296
Phariseusok	—	Physica theologia	301
Pharmacutica, I. Gyógyszertármesterség	260	Physiocraticum systema	302
Pharmacia, I. Gyógyszertárság	—	Physiognomia	303
Pharsalia, I. Lucanus	—	Physiologia	305
Pharsalus, I. Caesar és Pompejus	—	Phytologia, I. Fűvésztudomány	309
Pharus	—	Piano	—
Phasis, I. Szinváltozás	—	Pianoforte	—
Phelloplastika	—	Pianoforte-oskola	310
Pherecydes	—	Piaristák	—
Phidias	261	Piaster	311
Philadelphía	262	Piatoli	—
Philanthropinismus	263	Piazzí	—
Philemon	265	Picard	312
Philidor	—	Picardok, I. Adamiták	—
Philippi	—	Picart	313
Philippikák	—	Piccini	—
Philippinek	266	Piccolomini	315
Philipponok	267	Pichegru	316
Philipps	—	Pichler Carolina	319
Philisteus	268	Pichler János	—
Phillips	—	Pichler János Antal	—
Philo	—	Pictet	320
Philoktetus	269	Picus	321
Philologia	—	Piemont	—
Philomela	280	Piemonti lázadás	—
Philopoemen	—	Pierer	325
Philosophia	282	Pierinnák	326
Philosophusok	286	Pierre, I. Saint-Pierre	—
Philtrum, I. Szerelem itali	—	Pierrot	—
Phiole	—	Pietisták	—
Phlegethon	—	Pietola	—
Phlegma	—	Pietro di Cortona, I. Cortona	—
Phlogiston, I. Gyújtó materia és Chémia	—	Pigafetta	—
Phocion	—	Pigalle	327
Phocis	288	Pigault-Lebrun	328
Phoebus	—	Pilatré de Rozier	—
Phoenicia	—	Pillangó, I. Lepke	329
Phoenix	291	Pillnicz	—
Phorcus	—	Pilory	—
Phorometria	—	Pilpai, I. Bidpai	—
Phosphor, I. Villó	—	Pinakotheka	330
Phosphoessentia, I. Villás	—	Pindarees	—
Photius	—	Pindar Péter, I. Woolcott	—
		Pindartus	—
		Pindemonte Giovanni	331
		Pindemonte Hippolyt	—
		Pindus	—
		Pinel	—

	Lap.		Lap.
Pingré	352	Pleonasmus	364
Pinke	—	Plesz	—
Pin turichio	—	Pleuritis	—
Piombino	353	Pleyel	—
Piombo	—	Plinius	365
Pionnier	354	Plinius	—
Pipázás	—	Plongeon	366
Pipe	355	Plotinus	—
Pipin	—	Plus	—
Piraeus, I. Athene	—	Plutarchus	—
Pirithous	—	Pluto	367
Pirkheimer	356	Plutus	368
Piron	—	Pluviale	—
Pirouette	—	Pluvius	—
Pisa	—	Plymouth	—
Pisang	358	Pneuma	369
Pisistratus	359	Pneumatica	—
Piskolcz	340	Po	370
Piso	—	Pockels	—
Pistocchi	—	Pococke	—
Pistole	341	Podagra, I. Lábköszvény	371
Pistoly	—	Podalirius, I. Aesculapius	—
Pitcairn	—	Poecile	—
Pitt	342	Poelenburg	—
Pittakus (Mytilenci), I. Hét bölcsek	344	Poenitentiarius	—
Pittoresk	—	Poesis, I. Költés	—
Pittsburgh	—	Poeta, I. Költő	—
Pius VI	345	Poetai szabadságok, I. Költői szabadságok	—
Pius VII	347	Poetica, I. Költés tudománya	—
Pizarro	351	Poinsinet	—
Pizzicato	355	Poitiers	—
Plagiatus	—	Poitiers Diana	372
Plajbász	—	Pókok	373
Plán	354	Pokol	—
Planeták	—	Pokolkő	—
Planetarium	355	Pola	—
Planiglobium, I. Planisphae- rium	—	Polaris circulus, I. Sarkkör	374
Planimetria	356	Polaris csillag, I. Sarkcsillag	—
Planisphaerium	—	Polemica	—
Plantagenet, I. Nagybritannia	—	Polgár, Polgárság	375
Planta József	—	Polgári alkotmány, I. Status alkotmány	—
Plánták, I. Növények	—	Polgári építés	—
Plastica	—	Polgári jus	378
Plata	358	Polgári korona	379
Plata, la, ...	—	Polgári oskolák	—
Plataea	360	Polgári szabadság, I. Szabadság	—
Platina	—	Polgári számvetés	—
Platner	—	Polgári társaság, I. Status	382
Plato	361	Policinell, I. Pulcinella	—
Plato (Károly)	362	Policzia (orvosi)	—
Plauen	363	Policzia (titkos)	383
Plautus	—	Polignac (Gabriele)	384
Plebejus	—	Polignac (Melchior)	—
Plectrum	364	Politika	385
Plejadák	—	Pölitiz	386

	Lap.		Lap.
Poliziano	388	Poroszország	419
Pollux, I. Castor	—	Porphir	439
Pölnitz	—	Porphyrius, I. Ujplaton-	—
Polo Aegidius	589	Porcusok	—
Polo Marco	—	Porpera	—
Polonaise	591	Porsenna	440
Polyandria	—	Porson	—
Polyarchia	—	Porta	—
Polybius	—	Portamento	—
Polychord	592	Portici, I. Nápoly	441
Polydectes, I. Perseus	—	Porticus, I. Tornász	—
Polygamia	593	Port Jackson	—
Polyglotte	—	Portiuncula, I. Franciscanusok	—
Polygnotus	—	Portland edénye	—
Polygon	—	Porto, I. Oporto	—
Polygraphus	—	Portobello	—
Polyhistor	—	Porto Ferrajo, I. Elba	—
Polyhymnia	—	Portorico	—
Polykarpus	594	Portrait	442
Polykletus	—	Portroyal des Champs	—
Polykrates	—	Portsmouth	445
Polynesia	—	Portugall	—
Polynices, I. Eteokles és	—	Portugali nyelv	466
— Thebae	—	Portugali játékszin	472
Polypok	395	Portumnus	476
Polyphok	—	Porus, I. Testrostozatok	—
Polyphemus	396	Posaune	—
Polytechnica	—	Pöscheliánok	—
Polytheismus	399	Posega vármegye	477
Polyxena	400	Posega város	—
Pomare	—	Poseidon, I. Neptunus	478
Pombal	401	Posen	—
Pomerania	402	Posidonius	479
Pomologia, I. Gyümölcsfa- — domány	403	Posilippo, I. Nápoly és Pausi- lippo	—
Pomona	—	Positivum	—
Pompadour	404	Posony vármegye	—
Pompeji	—	Posony városa	—
Pompejus	—	Posonyi béke kötés	481
Pompejus oszlopa, I. Alexan- — dria	409	Posse	482
Pondicheri	—	Posselt	—
Poniatowski	—	Posták	—
Pont, Pontozni	411	Postillák	492
Pontifex	—	Postulatum	—
Pontini posvány	411	Posványlevegő	—
Pontoppidan	412	Potemkin	493
Pontos	413	Potentia	496
Pontus	—	Pothier	—
Pontus Euzinus	—	Potier (Charles), I. Parisi já- — tékszin	—
Popa	—	Pótlóhangzat	—
Popayan	414	Potocky	—
Pope	—	Pótolék	497
Popularitas	417	Potosi	—
Porcia	—	Pötpourri	498
Porcelán	—	Potsdam	—
Pordenone	419	Potter	499

	Lap.		Lap.
Pottery	499	Priamus	519
Pougens	500	Priapus	—
Poussin	501	Priestley	—
Poyais	502	Prima	520
Puzzuoli , i. Nápoly	503	Primas	—
Practice	—	Primaticcio	521
Pradon	—	Primitiae	—
Prädt	—	Primogenitura , i. Elsősülöt- ség	—
Praeclamiták	504	Principalis	—
Praebenda	—	Principium	—
Praeclusio	—	Prior	522
Praedestinatio , i. Kegyelem	—	Prior Matthew	—
Praedeterminismus	—	Priori , i. A priori	—
Praedicamentumok , i. Catego- riák	—	Prioritas	—
Praedicatum	—	Priscianus . i. Philologia	—
Praeexistencia	505	Prisma	—
Praefectus	—	Privat bank , i. Bank	523
Praefectus	—	Privat játékszin , i. Házi já- tékszin	—
Praefecturak	—	Privilegium , i. Kiváltság	—
Praejudicium	—	Proba	—
Praelatus	—	Probabilismus	—
Praeliminarek	506	Proba esztendő , i. Novitiatus	—
Praeludium	—	Próbálás	—
Praemissák	—	Processio	—
Praemonstratiak	—	Processus (a' chemiában)	524
Praenumeratio , i. Előfizetés	—	Procida , i. Nápoly	—
Praesumptio	—	Proconsul	—
Praetendens	—	Procopius caesariai , i. Byzan- tiumi írók	525
Praetor	—	Procopius , i. Hussiták	—
Praetorianusok	507	Prodikus , i. Sophisták	—
Praevaricatio	—	Prodromus	—
Praeventio , i. Megelőzés	—	Productio	—
Praga	—	Proctus	—
Praga	—	Profanus	—
Pragmatica sanctio	512	Professio	526
Pragmaticum	—	Proféta	—
Pram	—	Profil , i. Oldalkép	—
Praxis , i. Gyakorlat	513	Progne , Prokne , i. Philomela	—
Praxiteles	—	Prognosticon	—
Pray	514	Programma	—
Predikáló	—	Progressio	527
Predikálók rendje , i. Domini- canusok	515	Projectio	—
Predszlava , i. Kálmán	—	Prokátor , i. Ügyvédő	—
Preisler	—	Prokris	—
Prépost	—	Prokrustes	—
Presbyter	516	Prolegomena	—
Presbyteresek , i. Angol egyház	—	Proletarius	—
Presbyteriumok , i. Presbyter	—	Prologus	—
Prestel	—	Prometheus	528
Presto	—	Fronuba , i. Juno	529
Pretres etc	517	Prony	—
Prevesa	—	Propaedeutica	529
Preville	518	Propaganda	530
Frevost d' Exiles	—	Propertius	—
Prevotal törvényszék	519		

	Lap.		Lap.
Propontis	551	Pultava	552
Propylaeum	—	Pulyka	—
Prorogatio	—	Pumpernickel	—
Prosa	—	Pünköst	—
Proscenium ^t	553	Punok	—
Prosélyta	—	Punt	—
Prosélyta csinálás	554	Pupilla, l. Szemfény	553
Proserpina	555	Purgatorium	—
Prosodia	556	Purismus	—
Prosopopeia, l. Személyesítés	537	Puritanusok, l. Angol egyház	—
Prospectus, l. Képirás	—	Puschin	—
Protagoras	—	Puska	—
Protesilaus	—	Puskapor	554
Protestantismus	—	Puskapor öszvecskűvés	555
Protestatio	559	Püspök	556
Proteus	—	Püspökös egyház, l. Angol egy-	—
Protogenes	540	ház	—
Protocollum, l. Jegyző könyv	—	Püspökpálcza	—
Provence	—	Püspöksüveg	—
Provenzálok	542	Püstrich	—
Provincia	544	Puszirozni	557
Provocatio, l. Hivatkozás	—	Putbus	—
Prudhon	—	Pütter	—
Prüsszentés	545	Puzzolana	558
Prüsszentő gyökér, l. Hunyor	—	Pygmalion	—
Pruth	—	Pygmeusok	—
Prytaneum	—	Pylades	—
Psammitich	—	Pylos	—
Pseudo	—	Pyramis	—
Pseudo - Demeterck, l. Orosz-	—	Pyramisok	—
ország	—	Pyramus, l. Thysbe	560
Pseudo - Isidorus, l. Isidorus	—	Pyrenaek	—
Psyche	—	Pyrenaci béke	561
Psychiatria, l. Lélekorvos tu-	—	Pyrker	—
domány	546	Pyrmont	562
Psychologia	—	Pyromantia	563
Ptolemaeus (Claudius)	548	Pyrometrum	—
Ptolemaeusok	—	Pyrotechnia	—
Ptolemais, l. Acre	549	Pyrrha, l. Deukalion	—
Publicista	—	Pyrrho	—
Publicum l. Közönség	—	Pyrrhus	564
Puebla	—	Pyrrhus	—
Pufendorf	—	Pythagoras	—
Puffadó kország, l. Szélkország	—	Pythagorasi lant	569
Pugatseff	550	Pythagorasi számoló tábla	—
Pugilismus, l. Öklös bajvivás	551	Pythagoras tudománya	—
Pulci	—	Pythia vagy Pythonissa, l.	—
Pulcinella	—	Delphi	—
Pulk, l. Kozákok	552	Pythias, l. Damon	—
Pulo - Penang	—	Pythiai játékok	570
Pulsus, l. Erverés	—	Python	—

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

